VDK

IZPĒTE

LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija

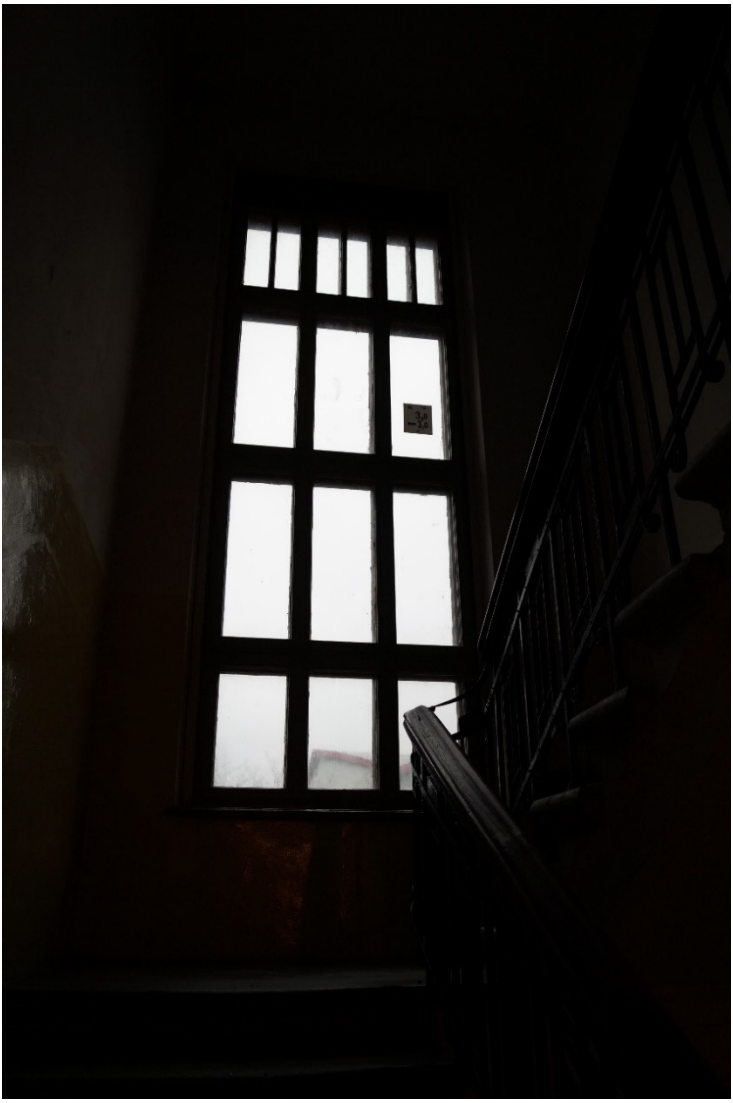

Starptautiskās zinātniskās konferences *Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas: dokumentu izpēte un tās metodoloģija* 2015. gada 15., 16. un 17. decembrī Liepājā ziņojumi.

Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas (ziņojumi starptautiskajā zinātniskajā konferencē *Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas: dokumentu izpēte un tās metodoloģija* 2015. gada 15., 16. un 17. decembrī Liepājā). Autoru kolektīvs K. Jarinovskas zinātniskajā redakcijā. VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 1. sēj. Rīga, LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 2015, elektroniskais izdevums, 696 lpp.

Konferences 2015. gada 15., 16. un 17. decembrī zinātniskā redakcijas kolēģija: Dr. hist., Dr. h.c. (LZA) Kārlis Kangeris, komisijas priekšsēdētājs, pētnieks, zinātniskās redakcijas kolēģijas priekšsēdētājs, Dr. iur. Kristīne Jarinovska, komisijas priekšsēdētāja vietniece, vadošā viespētniece, Dr. hist. Arūns Bubnis (*Arunas Bubnys*), Lietuvas Republika, Dr. hist. Mēlis Maripū (*Meelis Maripuu*), Igaunijas Republika, Dr. habil. philol., Dr. hist. Boriss Sokolovs, Krievijas Federācija.

Recenzenti: Dr. sc. pol., Ivars Ījabs, Dr. hist. Uldis Neiburgs.

Konferences 2015. gada 15., 16. un 17. decembrī rīcības komiteja: Dr. philol. Eva Eglāja-Kristsone, vadošā viespētniece (literatūrzinātne), rīcības komitejas priekšsēdētāja, Dr. iur. Jānis Lazdiņš, komisijas loceklis, vadošais viespētnieks (juridiskā zinātne), Dr. hist. Ineta Lipša, vadošā pētniece (vēsture), Dr. sc. comm. Mārtiņš Kaprāns, komisijas loceklis, vadošais viespētnieks (komunikācijas zinātne), Dr. phil. Solveiga Krūmiņa-Koņkova, komisijas locekle, vadošā viespētniece (filozofija).

Autori: Dr. hist. Gints Zelmenis, M. iur. Juris Stukāns, Dr. phil. Solveiga Krūmiņa-Koņkova, Madara Brūnava, B. hist. Marta Starostina, M. philol. Agija Ābiķe-Kondrāte, B. philol. Signe Raudive, Dr. hist. Raimonds Cerūzis, M. hist. Artūrs Žvinklis, Dr. hist. Jānis Taurēns, Dr. hist. Ineta Lipša, Dr. hist. Jānis Ķeruss, Anastasija Smirnova, B. hist. Mārtiņš Dātavs, M. hist., M. iur. Kristīne Rotbaha, B. hist. Agnija Ruhocka, B. hist. Gatis Liepiņš, M. hist. Bonifācijs Daukšts.

Zinātniskā redaktore: Dr. iur. Kristīne Jarinovska. Literārie redaktori:
Dr. philol. Eva Eglāja-Kristsone, M. sc., M. A. Eoin Micheál McNamara.

Vāki, titullapa: *Zilais brīnums*, Liepājā, Kristīnes Jarinovskas foto.
Konferences foto: Kristīne Jarinovska, Mārtiņš Kaprāns un Didzis Šēnbergs.

BY NC ND

ISBN 978-9934-8587-1-0

Pamatojoties uz Satversmes ievadā iekļauto totalitāro režīmu un to noziegumu nosodījumu, ar likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* pirmo sekunda daļu un Ministru kabineta 2014. gada 20. augusta rīkojumu Nr. 433 izveidotā Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, tās piesaistītie eksperti, stipendiāti un ārvalstu zinātnieki starptautiskajā zinātniskajā konferencē *Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas: dokumentu izpēte un tās metodoloģija* 2015. gada 16. decembrī Liepājā *Lielais Dzintars, Civitas Nova*

Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas

Saturs

Saturs 8

Detalizēts satura rādītājs 12

Saeimas priekšsēdētājas ievadvārdi 24

Ministru prezidentes ievadvārdi 26

LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas darbības atskaite par laika posmu no 2015. gada 11. septembra līdz 31.decembrim 28

Priekšvārds. Paverot kolektīvās atmiņas zuduma plīvuru 50

Recenzija 59

Gints Zelmenis. Valsts drošības komiteja un divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu politiskās represijas okupētajā Latvijā: izpētes iespējas 72

The KGB and Political Repressions in Occupied Latvia within the Eighties of XX Century: Perspectives of Research 106

Pielikums 109

Juris Stukāns. Tiesu nolēmumu analīze lietās par sadarbības ar LPSR Valsts drošības komiteju fakta konstatēšanu 116

Legal and procedural aspects establishing the fact of collaboration with the KGB 145

Solveiga Krūmiņa-Koņkova. Sadarbība starp LPSR drošības iestādēm un PSRS Reliģisko kultu lietu padomes pilnvaroto LPSR (1944 – 1954).... 147

Collaboration between the LSSR KGB and the Representative of the Council for the Affairs of Religious Cults of the USSR in the LSSR (1944 – 1954) 194

Pielikumi 197

Madara Brūnava. Reliģijas kontrole Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā: mazo kristīgo konfesiju piemērs (1956 – 1959) 205

Control of the religion in the LSSR. Example of small a Christian denomination (1956 – 1959) 232

Pielikumi 234

Marta Starostina. Padomju ideoloģijas un propagandas izpausmes Vissavienības akciju sabiedrības «Intūrists» Rīgas nodaļā darbā ar latviešu trimdas tūristiem (1957 – 1985) 241

Soviet ideology and propaganda exercised by the LSSR Riga division of the All-Union state travel agency 'Intourist' working with the Latvian exile tourists (1957 – 1985) 271

Pielikumi 273

Agija Ābiķe-Kondrāte. LPSR VDK un represīvo institūciju darbība radošo profesiju pārstāvju veselības aprūpes, radošā darba un atpūtas nodrošināšanā 281

The influence of the LSSR KGB and repressive institutions on providing healthcare, possibilities for creative work and recreation to representatives of creative professions 297

Pielikumi 299

Signe Raudive. Latvijas Padomju rakstnieku savienība: no rakstnieku kluba līdz Literatūras propagandas birojam 302

The Union of the Latvian Soviet Writers: from the Club of Writers to the Bureau of Literary Propaganda 324

Raimonds Cerūzis. Pieredzes apzināšana Centrāleiropas un Austrumeiropas represīvo iestāžu darbības izpētē un izvērtēšanā 326

Decommunisation of Central and East Europe. Typical examples 361

Artūrs Žviklis. LPSR VDK darbinieku Latvijas Komunistiskās partijas CK nomenklatūras kadru personas lietu analīze 363

The analysis of the 'nomenclatura' personnel files of the Central Committee of Communist Party of Latvia of the LSSR KGB staff.....397

Jānis Taurēns. Zinātniskā un sabiedriskā polemika par LPSR Valsts drošības komitejas dokumentāro mantojumu 399

Discussions on the problem of the heritage of the KGB since the re-establishment of the independence of the Republic of Latvia.....441

Ineta Lipša. Privātās dzīves uzraudzīšana un kontrole LPSR (1944 – 1953), izmantojot valsts represīvos mehānismus 443

Surveillance and control of private life in the Latvian SSR using repressive mechanisms of the state (1944 – 1953).....473

Jānis Ķeruss. Bēgšana zvejnieku traleros no Liepājas kolhoza *Boļševiks* (1952 – 1957): motīvi, norise, varas īstenotāju reakcija.....475

Escaping from the fishermen kolkhoz 'Boļševiks' of Liepaja by fishing boats (1952 – 1957). Motives, performance, reaction of the state institutions.....512

Pielikums.....514

Anastasija Smirnova. Latvijā iebraukušo etnisko minoritāšu pārstāvju nevardarbīgā pretošanās padomju režīmam LPSR VDK kriminālllietu atspoguļojumā (1956 – 1968).....516

Nonviolent resistance of ethnic minorities migrated to Latvia to the Soviet regime reflected by the criminal cases of the LSSR KGB (1956 – 1968).....536

Mārtiņš Dātavs. Staļina kritikas atspoguļojums Latvijas Padomju Sociālistiskā Republikas drošības iestāžu 1953. gada martā ierosinātajās kriminālllietās 537

Reflection of the criticism of Stalin in the criminal cases of the security services of the LSSR 556

Kristīne Rotbaha. Latvju Nacionālās Jaunatnes Apvienības Valkas grupa (1945). Atmiņu mantojums.....557

The Valka Group of the Latvian National Youth Association's (LNJA) (1945). Memory heritage 597

Agnija Ruhocka. LPSR Valsts drošības komitejas Bauskas rajona nodaļas darbība un iedzīvotāju nevardarbīgā pretošanās (1954 – 1985).....599

Activities of the Bauska district department of the LSSR KGB and nonviolent resistance of locals (1954 – 1985) 619

Gatis Liepiņš. Fonda *PSRS Iekšlietu Tautas komisariāta pārbaudes un filtrācijas punktos un nometnēs ieslodzīto Latvijas iedzīvotāju personas lietas* dokumentu analīze.....621

Analysis of the documents of the fund 'Personal files on inhabitants of Latvia detained in the screening-filtration stations and camps of the USSR NKVD' 656

Pielikumi 658

Bonifācijs Daukšts. LPSR Valsts drošības komitejas un Latvijas Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienības sadarbība (1953-1961) 669

Cooperation of the LSSR KGB and the Komsomol (1945 – 1964).....694

Detalizēts satura rādītājs

Saturs 8

Detalizēts satura rādītājs 12

Saeimas priekšsēdētājas ievadvārdi 24

Ministru prezidentes ievadvārdi 26

LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas darbības atskaite par laika posmu no 2015. gada 11. septembra līdz 31.decembrim 28

I. Komisijas darbības priekšvēsture no 2014. gada maija līdz 2015. gada 10. septembrim 29

1. VDK izpētes komisija izglītības un zinātnes ministres paspārnē . 29

2. VDK izpētes komisija Tieslietu ministrijas paspārnē 37

3. Komisija atkal IZM paspārne, Saeima un LU 41

4. Komisija un Latvijas Universitāte 44

II. Komisijas darbība no 2015. gada 11. septembra līdz 31. decembrim 45

Priekšvārds. Paverot kolektīvās atmiņas zuduma plīvuru 50

Recenzija 59

Gints Zelmenis. Valsts drošības komiteja un divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu politiskās represijas okupētajā Latvijā: izpētes iespējas 72

1. Divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu VDK izmeklēto kriminālllietu vispārīgs raksturojums 73

2. Daži juridiskie aspekti 75

3. VDK arestēto cilvēku "sociālais portrets" 83

4. "Brīdināšana", "profilakse" un "operatīvā izstrāde" 89

5. Pētniecības iespējas 93

5.1. Par psihiatrijas izmantošanu politiskajās represijās 93

5.2. Par dažiem citiem represiju aspektiem 96

5.3. Par politiskajās represijās iesaistītajām amatpersonām 98

5.4. Par VDK struktūru 99

5.5. Par VDK dokumentu valodu 103

Galvenie secinājumi 104

The KGB and Political Repressions in Occupied Latvia within the Eighties of XX Century: Perspectives of Research 106

Pielikums 109

Juris Stukāns. Tiesu nolēmumu analīze lietās par sadarbības ar LPSR Valsts drošības komiteju fakta konstatēšanu 116

1. Statistika sadarbības ar LPSR VDK fakta konstatēšanas lietās 117

2. Tiesu prakses sadarbības ar LPSR VDK fakta konstatēšanas lietās vispārīga analīze 121

2.1. 2013. gada tiesu prakse 121

2.2. 2012. gada tiesu prakse 124

2.3. 2011. gada tiesu prakse 128

2.4. 2010. gada tiesu prakse 129

2.5. 2009. gada tiesu prakse 130

2.6. 2008. gada tiesu prakse 131

2.7. Tiesu prakses sadarbības ar LPSR VDK fakta procesuālo aspektu analīze 133

3. Sadarbības ar LPSR VDK fakta konstatēšanas gadījumu vispārīga analīze 134

3.1. 2010. gada 16. novembra Ogres rajona tiesas spriedums lietā Nr. 7/367 (K240049/10) 134

3.2. Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesu kolēģijas 2007. gada 29. maija spriedums lietā KA04-417/07 137

4. Sadarbības fakta ar LPSR VDK konstatēšanas pilnveides aspekti .. 139

Secinājumi 143

Legal and procedural aspects establishing the fact of collaboration with the KGB 145

Solveiga Krūmiņa-Koņkova. Sadarbība starp LPSR drošības iestādēm un PSRS Reliģisko kultu lietu padomes pilnvaroto LPSR (1944 – 1954) 147

Ievads 147

1. PSRS Reliģisko kulta lietu padomes pilnvarotais LPSR Voldemārs Šeškens un viņa darba metodes 151

1. 1. Plāns par vienoto PSRS Katoļu baznīcu bez Romas un tā realizācija 151

1.2. Sarīkojumi LELB liberalizācijā 157

1.3. Krišjāņa Šlosberga lieta 162

1.4. Jaunās LELB virsvaldes veidošanas aizkulises 167

1.5. Piemērs par LELB denunciāciju rakstītājiem 170

1.6. Piemēri par draudžu drosmi aizstāvēt savus garīdzniekus 172

1.7. Iemesli jauna RKLP pilnvarotā LPSR iecelšanai 173

2. PSRS RKLP pilnvarotais LPSR Jūlijs Restbergs un viņa darbības piemēri 175

2.1. RLKP pilnvarotā operatīvās lietas: ko varam spriest no garīdznieku raksturojumiem. Piemēri par garīdznieku diskreditācijas metodēm 176

2.2. RKLP pilnvarotā patstāvīgi vadītās operācijas 178

2.3. VDM/VDK kontrole pār LRKB un LELB vadības piedalīšanos miera piekritēju kustībā 181

2.4. Bīskapa Valerijana Zondaka lieta 185

Secinājumi 193

Collaboration between the LSSR KGB and the Representative of the Council for the Affairs of Religious Cults of the USSR in the LSSR (1944 – 1954) 194

Pielikumi 197

Madara Brūnava. Reliģijas kontrole Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā: mazo kristīgo konfesiju piemērs (1956 – 1959) 205

Ievads 205

1. Avotu un literatūras apskats 207

1. Baptistu un septītās dienas adventistu konfesiju apstākļi un pārvalde LPSR (1956 – 1959) 209

1.1. Baptistu draudžu stāvokļa raksturojums 211

1.2. Septītās dienas adventistu draudžu stāvokļa raksturojums ... 214

1.3. Baptistu un septītās dienas adventistu draudžu pārvalde un saistošie normatīvi LPSR 217

2. Represiju piemēri baptistu un septītās dienas adventistu draudzēs LPSR 221

Secinājumi 229

Control of the religion in the LSSR. Example of small a Christian denomination (1956 – 1959) 232

Pielikumi 234

Marta Starostina. Padomju ideoloģijas un propagandas izpausmes Vissavienības akciju sabiedrības «Intūrists» Rīgas nodaļā darbā ar latviešu trimdas tūristiem (1957 – 1985) 241

1. *Intūrista* struktūra un vispārējs raksturojums 245

2. Trimdas tūristu attieksme pret *Intūrists* sarīkojumiem 263

Soviet ideology and propaganda exercised by the LSSR Riga division of the All-Union state travel agency 'Intourist' working with the Latvian exile tourists (1957 – 1985).....271

Pielikumi.....273

Agija Ābiķe-Kondrāte. LPSR VDK un represīvo institūciju darbība radošo profesiju pārstāvju veselības aprūpes, radošā darba un atpūtas nodrošināšanā.....281

Nobeigums.....295

The influence of the LSSR KGB and repressive institutions on providing healthcare, possibilities for creative work and recreation to representatives of creative professions 297

Pielikumi.....299

Signe Raudive. Latvijas Padomju rakstnieku savienība: no rakstnieku kluba līdz Literatūras propagandas birojam 302

Ievads.....302

1. Latvijas Padomju rakstnieku savienības komisijas darbam ar jauniem autoriem izveide.....303

2. Jauno autoru literāro apvienību izveide un darbība 312

Nobeigums.....322

The Union of the Latvian Soviet Writers: from the Club of Writers to the Bureau of Literary Propaganda 324

Raimonds Cerūzis. Pieredzes apzināšana Centrāleiropas un Austrumeiropas represīvo iestāžu darbības izpētē un izvērtēšanā 326

1. Vācija.....329

2. Čehu Republika 334

3. Polija.....336

4. Baltijas valstis 340

4.1. Igaunijas Republika.....341

4.2. Lietuvas Republika.....342

5. Rumānija 343

6. Ungārija.....346

7. Slovākija 348

8. Albānija 349

9. Bulgārija 349

10. Bijusī Dienvidslāvija 351

11. Gruzija.....352

12. Ukraina.....354

13. Krievijas Federācija.....357

14. Baltkrievijas Republika 359

Nobeigums.....360

Decommunisation of Central and East Europe. Typical examples 361

Artūrs Žvinklis. LPSR VDK darbinieku Latvijas Komunistiskās partijas CK nomenklatūras kadru personas lietu analīze.....363

1. LKP CK nomenklatūras lietu sastāvs 364

2. VDK darbinieku personu lietās pieejamās vispārīgās informācijas raksturojums 366

2. VDK darbinieku amata zaudēšanas, pārcelšanas vai pazeminināšanas iemesli.....377

3. Turpmākās pētniecības nepieciešama.....381

4. LPSR IeTK, VDTK, VDM, IeM, VDK darbinieku LKP CK nomenklatūras lietu rādītājs 382

The analysis of the ‘nomenclatura’ personnel files of the Central Committee of Communist Party of Latvia of the LSSR KGB staff.....397

Jānis Taurēns. Zinātniskā un sabiedriskā polemika par LPSR Valsts drošības komitejas dokumentāro mantojumu 399

1. Sabiedriskās diskusijas par VDK dokumentāro mantojumu.....399

2. VDK izpēte zinātniskajā literatūrā.....429

3. Padomju režīma funkcionāri kā mantojums neatkarīgajai Latvijai437

Discussions on the problem of the heritage of the KGB since the re-establishment of the independence of the Republic of Latvia 441

Ineta Lipša. Privātās dzīves uzraudzīšana un kontrole LPSR (1944 – 1953), izmantojot valsts represīvos mehānismus 443

Izpētes stāvoklis privātās dzīves ideoloģizēšanas problemātikā.....443

Komunistiskās morāles uzspiešana 448

Publiskā apspriešana 453

Ideoloģiski "nepareizi" dzīvesbiedri 458

Šķiršanas problēma 467

Surveillance and control of private life in the Latvian SSR using repressive mechanisms of the state (1944 – 1953) 473

Jānis Ķeruss. Bēgšana zvejnieku traleros no Liepājas kolhoza *Boļševiks* (1952 – 1957): motīvi, norise, varas īstenotāju reakcija.....475

Ievads 475

1. Tralera RB-984 bēgšana 1952. gada jūnijā 479

2. Žaņa Nīča organizētā bēgšana 1953. gada 20. janvārī.....486

2.1. Bēgšanas gaita.....486

2.2. Panika varas institūcijās.....492

2.3. Represijas pret komandu 495

2.4. Represijas pret radiniekiem.....498

2.5. Partijas struktūru reakcija.....500

3. Tralera RB-49 bēgšana 1957. gada jūlijā 503

Secinājumi 510

Escaping from the fishermen kolkhoz 'Boļševiks' of Liepaja by fishing boats (1952 – 1957). Motives, performance, reaction of the state institutions 512

Pielikums 514

Anastasija Smirnova. Latvijā iebraukušo etnisko minoritāšu pārstāvju nevardarbīgā pretošanās padomju režīmam LPSR VDK kriminālllietu atspoguļojumā (1956 – 1968). 516

Ievads 516

1. Avotu un literatūras apskats 518

2. Etnisko minoritāšu pretošanās padomju režīmam 520

2.1. Apsūdzēto vidējais statistiskais sociālais portrets 521

2.2. Nevardarbīgās pretošanās izpausmes 525

2.3. Nevardarbīgās pretošanās motīvi 526

2.4. Nevardarbīgā pretošanās atspoguļojums citātos 527

2.5. Nevardarbīgās pretošanās motīvi 529

2.5. Sodi par nevardarbīgo pretošanos 531

2.6. Reabilitācija 533

2.7. Kriminālllietu vispārīgs raksturojums 533

Nobeigums 533

Nonviolent resistance of ethnic minorities migrated to Latvia to the Soviet regime reflected by the criminal cases of the LSSR KGB (1956 – 1968) 536

Mārtiņš Dātavs. Staļina kritikas atspoguļojums Latvijas Padomju Sociālistiskā Republikas drošības iestāžu 1953. gada martā ierosinātajās kriminālllietās 537

1. Kriminālllietu statistika 540

2. Kriminālllietu satura objektivitāte 544

3. Krimināllietu saturs 546

4. Nobeigums 553

Reflection of the criticism of Stalin in the criminal cases of the security services of the LSSR.....556

Kristīne Rotbaha. Latvju Nacionālās Jaunatnes Apvienības Valkas grupa (1945). Atmiņu mantojums 557

Ievads 557

1. LNJA Valkas grupas izveides fons.....562

2. LNJA Valkas grupas izveidošanās.....569

3. LNJA Valkas grupas darbība.....577

4. LNJA Valkas grupas likvidēšana 585

Secinājumi.....593

The Valka Group of the Latvian National Youth Association's (LNJA) (1945). Memory heritage 597

Agnija Ruhocka. LPSR Valsts drošības komitejas Bauskas rajona nodaļas darbība un iedzīvotāju nevardarbīgā pretošanās (1954 – 1985).....599

Ievads 599

1. Vēstures avotu un literatūras apskats 600

1.1. Vēstures avotu raksturojums 600

1.2. Literatūras apskats 602

2. LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas raksturojums 602

2.1. LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas struktūra.....602

2.2. LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas darbības prioritātes 606

3. Nevardarbīgā pretošanās 609

Secinājumi.....616

Activities of the Bauska district department of the LSSR KGB and nonviolent resistance of locals (1954 – 1985).....619

Gatis Liepiņš. Fonda *PSRS Iekšlietu Tautas komisariāta pārbaudes un filtrācijas punktos un nometnēs ieslodzīto Latvijas iedzīvotāju personas lietas* dokumentu analīze 621

1. Filtrācijas lietu vispārīgs raksturojums 624

1.1. Lietas vāks 627

1.2. Lietā esošo dokumentu apraksts 628

1.3. Aizturēšanas protokols 629

1.4. Kratīšanas protokols 630

1.5. Reģistrācijas lapa 631

1.6. Aptaujas lapa (LNA LVA saukta arī par iztaujas lapu) 633

1.7. Anketa 633

1.8. Nopratināšanas protokols 635

1.9. Autobiogrāfija 642

1.10. Medicīniskās komisijas slēdziens, izziņa 645

1.11. Paraksts par nometnes režīma neizpaušanu pēc atbrīvošanas 645

1.12. Apliecība 646

1.13. Dokumentu izmantošanas lapa operatīvo darbinieku, kuri iepazinušies ar arhīva lietu, uzskaitei 646

1.14. Personīgās lietas 650

1.15. Slēdziens filtrācijas lietā 651

1.16. Dokumenti pēc Latvijas Republikas neatkarības atgūšanas 651

2. Pētniecības perspektīvas 652

2.1. Nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laika pētniecība 652

2.2. Padomju represiju vēsture 653

Secinājumi 654

Analysis of the documents of the fund 'Personal files on inhabitants of Latvia detained in the screening-filtration stations and camps of the USSR NKVD' 656

Pielikumi.....658

Bonifācijs Daukšts. LPSR Valsts drošības komitejas un Latvijas Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienības sadarbība (1953-1961) 669

1. LĻKJS kā VDK "kadru kalve" 674

2. Vai Staļina laikā bija LĻKJS sadursmju tendence ar LPSR VDK? 676

3. Ko VDK un LĻKJS CK zināja par komjaunatnes dzīves analītiskajiem atspoguļojumiem latviešu trimdas presē? 677

4. LPSR VDK pretizlūkošanas darba analīze Maskavā 682

5. LPSR VDK kadriem pieejamās čekistu skolas un LĻKJS kadru virzīšana darbībai VDK 683

6. Militārā faktora loma VDK sadarbībā ar Komjaunatni un par pretpadomju aģitāciju notiesāto komjauniešu skaita pieaugums piecdesmito un sešdesmito gadu mijā 685

7. VDK piesegstruktūras – Jaunatnes organizāciju komiteja un *Sputņiks* – LĻKJS sakabē.....690

Cooperation of the LSSR KGB and the Komsomol (1945 – 1964).....694

Saeimas priekšsēdētājas ievadvārdi

VDK zinātniskās izpētes komisijas rakstu 1. sējumam "Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas"

12. Saeimas priekšsēdētāja Ināra Mūrniece

Pagātnes pārvarēšana ir nepieciešams priekšnosacījums demokrātiskas Latvijas attīstībai. Pagātne jāizvērtē visā tās skaudrumā.

Mums jāsekmē totalitārās sistēmas darbības izpēte un izvērtēšana, un valstij jāatbalsta LPSR Valsts drošības komitejas (VDK) zinātniskās izpētes komisija un līdzīgu institūciju darbība. Jānotiek dziļai un nopietnai diskusijai par kolaborāciju – par sadarbību ar Padomju Savienības komunistisko partiju un citām represīvajām iestādēm, par latviešu sadarbošanos ar VDK, nododot citus latviešus, par to, kā no kolaboracionisma varēja izvairīties. VDK zinātniskās izpētes komisijas sagatavotās un vēl topošās publikācijas ir nozīmīgs darbs, meklējot atbildes uz jautājumiem.

Tikai izgaismojot okupācijas periodā valdījušo necilvēcīgo, totalitāro režīmu, kura varas virsotne atradās Maskavā, un tikai atrisinot ar okupācijas perioda izvērtēšanu saistītās problēmas, ir iespējams ētiskais process - “lūgums piedot un piedošana”.

Nav iespējams īstenot sapni par sabiedrības pašattīrīšanos no totalitārās pagātnes, neizvērtējot dokumentus, liecības, pierādījumus. Kad šis sapnis īstenosies, sabiedrība varēs sekmīgāk virzīties uz nākotni, katru reizi no jauna neuzplēšot vecās rētas.

Ināra Mūrniece,

Latvijas Republikas
12. Saeimas priekšsēdētāja

Ministru prezidentes ievadvārdi

VDK zinātniskās izpētes komisijas rakstu 1. sējumam "Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas"

Ministru prezidente Dr. oec. Laimdota Straujuma

Esmu ļoti priecīga, ka LPSR Valsts drošības komitejas (VDK) zinātniskās izpētes komisija ir veikusi pirmo aktīvo savas darbības posmu, laižot klajā pirmo no sējumiem gaidāmajā komisijas rakstu sērijā.

Lasot pirmos zinātniskos pētījumus, kas publicēti par tematu *Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas*, papildus akadēmiskajam aspektam spilgti izgaismota komisijas loma ne tikai vēstures apzināšanā, bet arī Latvijas nākotnes veidošanā. Pētījumi, kas veikti par VDK sadarbību ar dažādu konfesiju pārstāvjiem, par bēgšanu no padomju režīma uz Zviedriju vēl divdesmitā gadsimta sešdesmito gadu vidū atspoguļo divas būtiskas izvēles – mēģināt izrauties caur totalitāra režīma "dzeloņdrātīm" brīvā Eiropā vai izcīnīt cīņu ar savu sirdsapziņu šeit pat režīma ietvaros.

Kā redzam no jau izpētītajiem sistēmas paņēmieniem cilvēku gara un fiziskā pakļaušanā, izvēles ir dažādas un likteņi ir atšķirīgi.

Pats galvenais ir, lai šie būtiskie VDK pētījumi nonāktu pēc iespējas plašā sabiedrības apritē un apziņā, arī skolās, jo pārāk skaudra un vēl tik nesena ir totalitārisma pagātne Latvijā. Tā nedrīkst vairs atkārtoties.

Vēlu zinātniekiem darba sparu, spītu un izturību tālākajos pētījumos!

Laimdota Straujuma,

Latvijas Republikas
ministru prezidente

LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas darbības atskaite par laika posmu no 2015. gada 11. septembra līdz 31.decembrim

Dr. hist., Dr. h. c. (LZA) Kārlis Kangeris,
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas priekšsēdētājs

I. Komisijas darbības priekšvēsture no 2014. gada maija līdz 2015. gada 10. septembrim

1. VDK izpētes komisija izglītības un zinātnes ministres paspārnē

2014. gada 8. maijā 11. Saeima grozīja likumu *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu*, papildinot 18. pantu ar jaunu – pirmo *secunda* – daļu, kurā noteica Ministru kabinetam pienākumu izveidot speciālu starpdisciplināru komisiju (VDK zinātniskās izpētes komisija jeb Komisija). Ievērojot to, ka likumdevējs nenoteica sevišķu Komisijas padotību un ka vispārīga kompetence zinātnes jautājumos atbilst Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) kompetencei, izglītības un zinātnes ministre Dr. habil. philol., acad. Ina Druviete, padomnieka Didža Šēnberga un akadēmiskās vides rosināta, uzņēmās iniciatīvu Komisijas izveidei, aicinot vadošās akadēmiskās un zinātniskās institūcijas sniegt priekšlikumus komisijas locekļu sastāvam. Latvijas Universitātes aģentūras *Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts* direktors Dr. habil. hist., acad. Guntis Zemītis, izvērtējot zinātnisko pieredzi, stāju un spēju nepieciešamības gadījumā veikt kļūdainu stereotipu laušanu un patiesu priekšstatu veidošanu par vēsturiskiem notikumiem, kā arī sevišķi novērtējot zinātniskās un personiskās objektivitātes riskus, ieteica par komisijas priekšsēdētāju Dr. hist. Kārli Kangeri, bet par komisijas locekli M. hist. Artūru Žvinkli. Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes dekāns Dr. hist. Andris Šnē, izvērtējot zinātnieku iesaisti starpdisciplināros pētījumos, spēju audzināt topošos zinātnieku un rādīt tiem piemēru un prasmi saglabāt zinātnisko objektivitāti politiska spiediena apstākļos, ierosināja komisijas priekšsēdētāja vietnieci juridiskās zinātnes jautājumos Dr. iur. Kristīni Jarinovsku, kā arī komisijas locekļus Dr. hist. Jāni Taurēnu, Dr. hist. Raimondu Cerūzi, Dr. hist. Jāni Ķerusu, Dr. iur. Jāni Lazdiņu un Dr. sc. comm. Mārtiņu Kaprānu. Saņemot arī citu institūciju, biedrību un valsts amatpersonu atsauksmes un rosinājumus, 2014. gada 15. jūlijā zinātniskā izpētes komisija varēja konstituēties 14 locekļu sastāvā. Ievērojot minēto, Ministru kabinets 2014. gada 5. augustā lēma par rīkojuma Nr. 433 izdošanu, ar kuru apstiprināts konstituētais komisijas sastāvs, noteikts

svarīgāko tiesību un pienākumu satvars un Komisijas administratīvo jautājumu kārtošana nodota M. sc. phys. Armandam Plātem – atbildīgajam par minētā rīkojuma sagatavošanu, Komisijas konstituēšanas organizēšanu un par turpmākā darba organizēšanai nepieciešamo priekšdarbu veikšanu – ar tiešu padotību izglītības un zinātnes ministrei. Tādējādi bija noteikts šāds Komisijas sastāvs, minot aktuālo un sabiedrībā atpazīstamo piesaisti.

Komisijas priekšsēdētājs – Dr. hist. **Kārlis Kangeris** – Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūta pētnieks,

Komisijas priekšsēdētāja vietnieks vēstures jautājumos – Dr. hist. **Ritvars Jansons** – Latvijas Okupācijas muzeja direktora vietnieks,

Komisijas priekšsēdētāja vietniece juridiskās zinātnes jautājumos – Dr. iur. **Kristīne Jarinovska** – Konstitucionālo tiesību institūta valdes priekšsēdētāja,

Komisijas administratīvais vadītājs – **Māris Strads** – IZM Augstākās izglītības, zinātnes un inovāciju departamenta juriskonsults[1].

Komisijas locekļi:

Dr. hist. **Ainārs Bambals** – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva eksperts,

Dr. hist. **Raimonds Cerūzis** – Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes docents,

M. hist. **Bonifācijs Daukšts** – Latvijas Okupācijas izpētes biedrības valdes priekšsēdētāja vietnieks,

Dr. sc. comm. **Mārtiņš Kaprāns** – Sociālās atmiņas pētniecības centra valdes priekšsēdētājs,

Dr. phil. **Solveiga Krūmiņa-Koņkova** – Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece,

Dr. hist. **Jānis Ķeruss** – Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes docents,

---

[1] Izglītības un zinātnes ministrijas Augstākās izglītības, zinātnes un inovāciju departamenta direktora vietnieku Armandu Plāti aizstāja ar šī departamenta juriskonsultu Māri Stradu rīkojuma parakstīšanas brīdī 2014. gada 20. augustā. Bija apspriesta arī attiecīgā departamenta direktora vietnieka Anatolija Meļņa kandidatūra.

Dr. iur. **Jānis Lazdiņš** – Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes profesors,

B. hist. **Gatis Liepiņš** – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva galvenais arhīvists,

M. hist. **Rudīte Meņģelsone** – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja sabiedrisko attiecību speciāliste,

Dr. hist. **Jānis Taurēns** – Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors,

M. hist. **Arturs Žvinklis** – Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūta pētnieks.

Ievērojot to, ka Komisija pēc Ministru kabineta lēmuma pieņemšanas ar Armanda Plātes atbalstu bija 2014. gada 15. augustā sagatavojusi reglamentu, 2014. gada 20. augustā – dienā, kad ministru prezidente un izglītības un zinātnes ministre parakstīja Ministru kabineta rīkojumu Nr. 433 – izglītības un zinātnes ministre, tiekoties ar Komisiju un iepazīstinot ar pēkšņajām personāla izmaiņām, saskaņoja Komisijas reglamentu. Kopš šī brīža Komisija bija ne tikai konstituēta, bet bija noteikti arī konkrēti tās darba organizēšanas pamatprincipi.

Lai gan bija veikti visi tiesiskie priekšnoteikumi Komisijas darba uzsākšanai, tomēr Komisijai nebija piešķirti finanšu līdzekļi. Finansiālā nodrošinājuma no 2015. līdz 2018. gadam jautājumu, ievērojot valsts budžeta procedūru, izglītības un zinātnes ministre Ina Druviete solīja risināt *Jauno politisko iniciatīvu* ietvaros, bet 2014. gadam nepieciešamo finansējumu rast, izmantojot attiecīgiem gadījumiem paredzēto valsts budžeta programmu *Līdzekļi neparedzētiem gadījumiem*. Tomēr gan viena, gan otra iniciatīva bija saistīta ar Komisijas darbu, sniedzot vīziju par nepieciešamo līdzekļu apmēru un vismaz vispārīgu to izlietojumu. Ievērojot minēto, Komisija sagatavoja informatīvu ziņojumu par Komisijas darba uzdevumiem, to sasaisti ar politikas plānošanas dokumentiem un normatīvajiem aktiem, uzsverot šo uzdevumu satversmisko raksturu kopš 2014. gada 19. jūnija Satversmē iekļauts paplašināts ievads, kā arī sniedza pamatojumu un finansiālās aplēses par veicamo priekšizpēti 2014. gadā un tās svarīgumu turpmākās Komisijas darbības un tās finansiālā novērtējuma noteikšanai. Pārbaudot IZM un arī Ministru kabineta atsaucību Komisijas finansiālā nodrošinājuma sakarā, Komisija

priekšizpētes vajadzībām lūdza 40 000 eiro. Ja ievēro, ka izglītības un zinātnes ministre solīja finansējumu *Jauno politisko iniciatīvu* ietvaros 250 000 eiro katru turpmāko Komisijas darbības gadu, tad lūgtais finansējums priekšizpētei, ievērojot Komisijas konstituēšanas laiku, atbilda pusei no tā, kas bija turpmāk solīts.

IZM amatpersonu rīcība, neskatoties uz Komisijas pieticīgajām prasībām un aktivitātēm bez jebkāda administratīva un finansiāla atbalsta, liecināja, ka Komisijas paliks par priekšvēlēšanu politisku dekorāciju, kuras darbība izbeigsies līdz ar finansiāla un administratīva atbalsta neesību. Lai panāktu VDK zinātniskās izpētes komisijas nepieciešamības reālu atzīšanu un attiecīgu atbalstu, Komisija nolēma aktīvi skaidrot politiķiem un sabiedrībai kopumā savu nepieciešamību, veicamo darbu apjomu un nepieciešamo finansiālo un administratīvo atbalstu gan 2014. gadam, gan arī turpmākajiem gadiem. Rezultātā Komisija par spīti politiķu atturībai iesaistīties publiskās diskusijās par *tautai doto solījumu nepildīšanu* pirms 12. Saeimas vēlēšanām 2014. gada 4. oktobrī panāca, ka divās Saeimas komisijās un vienā apakškomisijā uzklausa VDK zinātniskās izpētes komisijas ziņojumu un lūgumus. Tā 2014. gada 24. septembrī Komisija piedalījās 11. Saeimas Pilsonības, migrācijas un sabiedrības saliedētības komisijas sēdē. Diemžēl Andreja Judina pausto bažu dēļ, ka minētā komisijas sēde būs izmantota priekšvēlēšanu kampaņai, tās norise bija slēgta. Vien pieņemtos lēmumus bija nolemts paust nekavējoties, bet pašu norisi padarīt par publisku pēc vēlēšanām. 2014. gada 29. septembrī Komisija sniedza ziņojumu Saeimas Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisijai, kas savukārt nolēma rīkoties publiski un arī lēmumus paust nekavējoties. Visbeidzot, 2014. gada 30. septembrī Komisija apmeklēja Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas Valstiskās audzināšanas apakškomisiju, kur ne tikai sniedza ziņojumu, bet arī piedalījās nopietnās diskusijās par Satversmes normu iedzīvināšanas jautājumu svarīgumu valstiskuma nodrošināšanā. Jāvērš uzmanību, ka visas 11. Saeimas komisijas gan atklāti, gan arī aiz slēgtām durvīm pauda atbalstu un sašutumu par IZM un Ministru kabineta rīcību. Nevienam deputātam nebija iebildumu ne par Komisijas darba organizācijas jautājumiem, ne par lūgto pieticīgo finansējumu 2014. gadā. Ainārs Latkovskis 11. Saeimas Pilsonības, migrācijas un sabiedrības saliedētības komisijas sēdes laikā pat izteica izbrīnu, ka tik

tipisks gadījums, kad piešķirams valsts budžeta programmas *Līdzekļi neparedzētiem gadījumiem* finansējums, netiek izmantots par labu Komisijai. Vienīgais, kas radīja šaubu ēnu par Komisijas pausto, bija 11. Saeimas Pilsonības, migrācijas un sabiedrības saliedētības komisijas sēdes noslēgumā deputātes Ilzes Verginas paziņojums, ka ar tālruņa starpniecību toreizējais IZM parlamentārais sekretārs Andis Geižāns viņai sēdes laikā apgalvojis, ka finanšu līdzekļi būšot piešķirti un viņš jautājumu atrisinājis, kas neatbilda īstenībai.

Lai gan VDK zinātniskās izpētes komisija bija lūgusi visas 11. Saeimas komisijas, sevišķi Juridisko komisiju organizēt tikšanos ar zinātniekiem, lai paustu viedokli par izveidojušos situāciju, reāliem draudiem, ka Komisija tā arī nevarēs veikt tai noteikto un nepieciešamo likumdevēja iniciatīvu, tomēr citu komisiju vadība atrunājās ar laika trūkumu un tuvojošām Saeimas vēlēšanām, piemēram, Juridiskās komisijas priekšsēdētāja Ilma Čepāne uzteica Komisijas paveikto, bet norādīja uz laika trūkumu jautājuma risināšanai.

Komisijas priekšsēdētājs Kārlis Kangeris un priekšsēdētāja vietnieks Ritvars Jansons pat piedalījās Laimdotas Straujumas veidotās valdības Saeimas frakciju sadarbības padomes jeb tā sauktās Koalīcijas padomes sēdē 2014. gada 6. oktobrī, ko organizēja pēc tam, kad 11. Saeimas Pilsonības, migrācijas un sabiedrības saliedētības komisija un Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisija rakstveidā pauda izbrīnu par rīcību Komisijas sakarā ministru prezidentei, lai izteiktu savu viedokli par finansējuma pieprasījumu Komisijas vajadzībām. Neskatoties uz 11. Saeimas deputātu pausto viedokli, ka nevar pieņemt likumu un tad naudu nepiešķirt, izteikto aicinājumu ministru prezidentei Laimdotai Straujumai rast risinājumu, ne finansiāls, ne arī administratīvs atbalsts nesekoja. Tā vietā ministru prezidente vēl pirms 12. Saeimas vēlēšanām aicināja izglītības un zinātnes ministri I. Druvieti tikties ar Komisiju un risināt jautājumu, līdzīgu aicinājumu izteica arī pēc vēlēšanām jaunajai izglītības un zinātnes ministrei Mārītei Seilei, tomēr tikšanos neorganizēja un arī atbalstu nesniedza. Mārīte Seile aprobežojās ar viedokļa paušanu ministru prezidentei divās vēstulēs 2014. gadā.

Ievērojot acīmredzamo Saeimas vairākuma un Ministru kabineta locekļu viedokļu atšķirību, Komisija lūdza Valsts Prezidenta

Andra Bērziņa iesaisti. Atsaucoties uz situācijas izklāstu Komisijas rakstveida ziņojumā, kā arī ievērojot Komisijas rosināto sabiedrības polemiku par Valsts drošības komitejas izpētes nepieciešamību, šīs izpētes kā galvenā nosacījuma noteikšanu *čekas maisu* atklātumam un VDK zinātniskās izpētes komisijas pausto publisko viedokli par dokumentu pieejamības nodrošināšanas nepieciešamību kā Satversmes pamatvērtību nodrošinošo aspektu, Valsts Prezidents aicināja Komisijas vadību un dažus tās locekļus darba sarunai 2014. gada 8. decembrī. Uzklausot Komisijas pārstāvjus, prezidents dalījās savos ieskatos par Komisijas pētniecības mērķiem, pauzdams noteiktu atbalstu Komisijas iecerei analizēt VDK darbības tīklojumu un izsacīdams bažas un patiesu neizpratni par Ministru kabineta ieceri veikt administratīvas un padotības manipulācijas. Tādējādi Valsts Prezidents publiski pauda stingru atbalstu Komisijas darbībai un pieprasīja izpildvaras atbilstošu rīcību.

Komisijas aktivitātes, skaidrojot VDK zinātniskās izpētes nepieciešamību, zinātniskās ieceres un sniedzot vispārīgu skaidrojumu par vēsturiskiem un juridiskiem aspektiem, kas noteikuši zinātniskās izpētes nepieciešamību un šīs izpētes gaidāmo devumu sabiedrībai un valstij kopumā, valsts institūcijām, amatpersonām, akadēmiskai saimei, plašsaziņas līdzekļiem, rezultējās ar to, ka Ministru kabinets, sākot ar 2014. gada 25. novembra slēgto sēdi, turpinot ar 2. decembra slēgto sēdi un beidzot ar 5. decembra atklāto sēdi, nolēma iekļaut finansējuma pieprasījumu Komisijas vajadzībām 2015. gadam un paredzēt to atbilstoši budžeta procedūrai arī 2016. un 2017. gadā. Pēc pirmās slēgtās sēdes, uz kuru Komisija nebija aicināta un kur neviens Komisijas loceklis nepiedalījās (jāatzīmē, ka nepiedalījās arī izglītības un zinātnes ministre, bet augstākā no IZM amatpersonām bija Augstākās izglītības, zinātnes un inovāciju departamenta direktore Agrita Kiopa), valdība uzdeva ministriju (Tieslietu ministrijas, Kultūras ministrijas, Finanšu ministrijas un Izglītības un zinātnes ministrijas) valsts sekretāriem steidzamības kārtā tikties ar Komisijas priekšstāvjiem, lai vienotos par Komisijas darba nodrošinājumu.

Tikšanos organizēja 2014. gada 26. novembrī, bet Komisijas priekšsēdētāju par to IZM informēja tikai 25. novembra vēlā vakarā, ar tālruņa starpniecību vaicājot par iespēju VDK zinātnisko izpēti atlikt uz gadu, lai varētu 2015. gadā gatavoties finansējuma pieprasījumam. Uz

tikšanos ar valsts sekretāriem atnāca Komisijas priekšsēdētājs Kārlis Kangeris, priekšsēdētāja vietnieks Ritvars Jansons un loceklis Bonifācijs Daukšts. Diemžēl tikai Kultūras ministrija bija pildījusi Ministru kabineta slēgtajā sēdē lemto, jo, izņemot Kultūras ministrijas valsts sekretāru Sandi Voldiņu, visus citus klātesošos resorus pārstāvēja vidēja ranga valsts civildienesta ierēdņi, bet tikšanos vadīja IZM pārstāve Agrita Kiopa. Pretēji IZM sniegtajai informācijai, VDK zinātniskās izpētes atlikšana uz gadu nebija apspriesta, toties Komisiju nolika fakta priekšā par ieceri mainīt komisijas padotību, nododot to Tieslietu ministrijai (TM). Ievērojams, ka TM pārstāvis vispār nepiedalījās minētajā tikšanās reizē. Kā alternatīvu TM minēja Latvijas Zinātņu akadēmiju, tomēr šādu iespēju uzreiz atmeta. Komisijas priekšstāvji, ievērojot Komisijas reglamentā, kā arī ārējos normatīvajos aktos noteikto, nebija tiesīgi paust viedokli Komisijas vārdā par šādu pēkšņo ieceri, tikšanās sākumā tie lūdza dokumentāli fiksēt, ka ir ieradušies uz tikšanos tikai informatīvos nolūkos un ka viņu klātbūtne nav pielīdzināma tai, kas izriet no institūciju pārstāvju dalības starpinstitūciju sanāksmēs. Ievērojot minēto, ministru pārstāvji solīja organizēt vēl vienu tikšanos, lai apspriestu Komisijas turpmāko likteni arī pēc Komisijas viedokļa izzināšanas.

2014. gada 26. novembra vakarā, ievērojot straujo notikumu pavērsienu, Komisijas priekšsēdētājs aicināja visus Komisijas locekļus, klātienē apspriest IZM organizētajā tikšanās pausto nodomu mainīt padotību. Apspriežot minēto nodomu, neviens Komisijas loceklis neizteica ne vēlēšanos, ne arī sajūsmu par nokļūšanu TM paspārnē. Spriežot par šādu ieceri, vairāki Komisijas locekļi pauda domu, ka, ja vispār maināma padotība, tad tikai uz Latvijas Universitāti (LU). Ievērojot to, ka LU ir vadoša un spēcīga akadēmiska un zinātniska organizācija, tā varētu aizsargāt Komisiju no nevēlama politiska spiediena. Turklāt tas būtu arī loģiski, jo zinātniskai izpētei jānotiek Izglītības un zinātnes ministrijas resorā. Šādam risinājumam gan bija divi trūkumi. Pirmkārt, ievērojot to, ka padotību nosaka Ministru kabinets, iniciatīvai atbilstoša rīkojuma Nr. 433 grozīšanai bija jāgūst politisks atbalsts. Otrkārt, lai iekļautos Latvijas Universitātē, piemēram, Latvijas Universitātes aģentūrā *Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts* būtu jāveic atbilstoši tiesiski un organizatoriski pielāgojumi. Ievērojot minēto, pārrunās klātesošie

Komisijas locekļi nolēma sagaidīt tikšanās ar Valsts Prezidentu rezultātus. Jāatzīmē, ka Komisiju uz citu tikšanos ar ministru pārstāvjiem neaicināja, oficiālu viedokli par padotības maiņu neprasīja un informāciju par turpmāko rīcību Ministru kabineta 2014. gada 26. novembra slēgtajā sēdē lemtā izpildei nesniedza.

2014. gada 2. decembrī, organizējot vēl vienu slēgto Ministru kabineta sēdi, kur piedalījās tieslietu ministra personiski aicinātais Ritvars Jansons, sprieda par prasītajiem finanšu līdzekļiem un uzdeva Izglītības un zinātnes ministrijai sagatavot izvērstu tāmi, kā arī precizēt paredzētos grozījumus rīkojumā Nr. 433 un saskaņot tos ar Finanšu un Tieslietu ministriju tā, lai 2014. gada 5. decembrī var izskatīt jautājumu par Komisijas turpmāko nākotni. 2014. gada 5. decembrī Ministru kabinets lēma protokola Nr. 67 2. §, ka

> "Komisijas darba un ar to saistītās pētniecības administrēšana, kā arī Komisijas administratīvā vadītāja funkcijas tiek nodotas Tieslietu ministrijai"

un piešķirtā finansējuma ietvaros

> "Tieslietu ministrijā tiek izveidotas divas štata vietas Komisijas darba un ar to saistītās pētniecības nodrošināšanai un administrēšanai".

Kā izrādījās, par divu štata vietu izveidošanu TM bija vienojušies IZM valsts sekretāre Sanda Liepiņa un TM valsts sekretārs Raivis Kronbergs. Komisijas rakstveidā un mutvārdos paustos iebildumus par to, ka šāds lēmums nav ne tiesiski, ne arī racionāli pamatots un tam būs smagas sekas uz VDK zinātnisko izpēti un tās organizāciju, valdība ignorēja. Turklāt, izslēdzot Komisiju no lēmumu pieņemšanas, Ministru kabinets radīja priekšnoteikumu, ka galvenais jautājums – zinātniskās izpētes finansiāls un administratīvs nodrošinājums – paliek novārtā. Rezultātā, lai arī 2014. gada 17. decembrī Saeima atbalstīja otrajam lasījumam Tieslietu ministrijas iesniegto priekšlikumu par finansējuma piešķiršanu VDK zinātniskās izpētes komisijai 2015. gadā, tomēr pieprasījums neatbilda Komisijas vajadzībām un likumdevēja noteiktajiem priekšnosacījumiem. Ievērojams, ka Komisijas priekšlikumu valsts budžeta priekšlikuma sakarā neviens deputāts neņēma vērā. Tāpat neievērots palika jautājums par kārtējo administratīvās vadības nomaiņu, formāli to likvidēja, ar Ministru kabineta 2014. gada 10. decembra rīkojumu Nr.

757 atceļot nu jau otro komisijas administratīvo vadītāju Māri Stradu) un neparedzot nevienu citu vietā.

2. VDK izpētes komisija Tieslietu ministrijas paspārnē

Pirmo reizi VDK zinātniskās izpētes komisija tikās ar tieslietu ministru Dzintaru Rasnaču 2014. gada 22. decembrī. Šajā tikšanās reizē, klātesot TM valsts civildienesta ierēdņiem un plašsaziņas līdzekļu pārstāvjiem, ministrs Komisijai skaidri un nepārprotami demonstrēja politisko varu, norādot kurš būs noteicējs un pēc kura priekšstatiem un "pavēlēm" viss turpmāk risināsies. Tā tikšanās laikā atklāti nosodīts Ritvars Jansons, kurš, būdams ministra partijas biedrs, esot nepakļāvies partijas disciplīnai un 5. decembrī Ministru kabineta atklātās sēdes laikā runājis citu, nekā bija paredzēts, proti, aizstāvējis VDK zinātniskās izpētes komisijas vadības rakstveidā pausto viedokli. Vēl pāris Komisijas locekļiem tieslietu ministrs piedraudēja ar atbildību un pat tiesu darbiem.

Tā vietā, lai akceptētu iepriekš noteiktās Komisiju reglamentējošās normas, kuras atzina par labām gan mutvārdos, gan rakstveidā vairākas 11. Saeimas komisijas, piemēram, Juridiskās komisijas priekšsēdētāja, 2015. gada 6. janvārī TM valsts sekretārs Raivis Kronbergs rakstveidā norādīja uz Komisijas reglamenta trūkumiem, sākot no tādiem absurdiem apgalvojumiem kā, piemēram, ka Komisijai nav līdzekļu un personāla, un beidzot ar tādiem jautājumiem, kas skar zinātnisko objektivitāti. Ja ievēro, ka likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* pieņemšanas laikā tā laika tieslietu ministrs Egils Levits īpaši uzsvēra plašo VDK darbības izpēti organizējošo un veicošo institūciju kompetenci paplašināt izpētes robežas un noteikt zinātniskus kritērijus, šādi iebildumi vērtējami kā orientēti pazemot, lai panāktu pilnīgu zinātnisku pakļautību TM. Par spīti šāda veida attieksmei, Komisija pirmajā oficiālajā TM ietvaros organizētajā sēdē apstiprināja formālu reglamentu 2015. gada 27. februārī, lūdzot Jānim Tomelim – bez Komisijas ziņas ieceltam "administratoram" nodot šo reglamentu saskaņošanai tieslietu ministram.

Ievērojot to, ka TM, pārņemot Komisiju, vadījās no savā resorā nodibinātas prakses visus pētījumus organizēt ar publiska iepirkuma palīdzību, bet neņēma vērā likumdevēja noteikti paustu gribu, ka Komisijas sakarā iepirkumu procedūra nav piemērojama, tas nenovēršami raisīja konfliktu. Pēc ilgstošiem Komisijas skaidrojumiem, Komisijas normatīvā regulējuma izpētes un dažādu jomu ekspertu viedokļu izzināšanas, TM nācās atzīt, ka VDK zinātniskās izpētes finansējuma pieprasījums veikts neatbilstoši un tādēļ jāveic atbilstošas laikietilpīgas budžeta procedūras. Tātad faktiski, kā to jau iepriekš vairākkārtīgi bija norādījusi VDK zinātniskās izpētes komisija, izpēte bija jāatliek, tā vietā Komisijas vadībai bija jāuzņemas bezatlīdzības administratīvs darbs, lai nākotnē iespējams varētu gūt atbilstošā veidā finansējumu VDK zinātniskajai izpētei.

Tikmēr, kamēr Komisija un ierēdņi risināja finanšu jautājumus, tieslietu ministrs Dzintars Rasnača rīkojās savu iepriekš paustu ieceru īstenošanai. 2015. gada februārī ministrs nāca klajā ar TM un paša raisītu problēmu Komisijas pilnvērtīga darba uzsākšanai risinājumu, rosinot izslēgt no Komisijas politisku iemeslu dēļ priekšsēdētāja vietnieci juridiskās zinātnes jautājumos Dr. iur. Kristīni Jarinovsku. Par spīti 2015. gada 27. februārī Komisijas vairākuma paustajam nosodījumam šādai rīcībai un neievērojot K. Jarinovskas ieguldījumu Komisijas darba organizēšanā, arī prasītā pētniecības plāna (2015 – 2018), kas bija apstiprināts 2015. gada 6. marta Komisijas sēdē, izstrādē, Dzintars Rasnačs jautājumu par izslēgšanu virzīja uz jau publiski atspēkotu izdomājumu pamata Ministru kabineta izskatīšanai 2015. gada 17. martā. Ievērojams, ka tieslietu ministrs izslēgšanu izmantoja, lai kārtējo reizi uzsvērtu, ka tieši TM, nevis Komisija, ir atbildīga par Komisijas zinātniskā darba rezultātiem, iekļaujot attiecīgos apgalvojumu ar rīkojuma virzību saistītajos dokumentos:

> "[..] komisijas sastāvā pakāpeniski jāveic izmaiņas, papildinot to ar kvalificētiem un strādāt motivētiem komisijas locekļiem un izslēdzot no komisijas sastāva personas, kam šīs motivācijas vai kvalifikācijas trūkst";

> "TM tuvākajā laika varētu rosināt jaunu komisijas locekļu amata pretendentu iekļaušanu komisijas sastāvā."

Ievērojams, ka jautājums par priekšsēdētāja vietnieces juridiskās zinātnes jautājumos izslēgšanu atkal bija skatīts "aiz slēgtām

durvīm". Šeit pirmo reizi Komisija saskārās ar viedokli, ko pauda ministru prezidente L. Straujuma, acīmredzot tieslietu ministra Dzintara Rasnača iespaidā, ka Komisija esot tikai uzraudzības padome, kas pārrauga VDK zinātnisko izpēti. Jāatzīmē, ka minētais viedoklis ir klajā pretrunā ar likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* 18. panta pirmās *secunda* daļu, sevišķi ievērojot tās vēsturisko interpretāciju, un neatbilst Ministru kabineta 2014. gada 20. augusta rīkojumam Nr. 433. Dienu vēlāk, 2015. gada 18. martā, ministru prezidente līdzīgi izteicās intervijā Latvijas Radio 1 raidījumā *Krustpunktā*, paužot viedokli, ka

> "komisijas darbu organizē TM, kuras ierēdņi pasūta zinātniekiem pētījumus, izsludinot konkursus. Savukārt komisija izraudzīsies pētniekus un izvērtēs pētnieku darbu".

Tas liecina par TM agresīvi uztiepto viedokli pat tiem ministriem, kas bija parakstījuši Komisijas dibināšanas rīkojumu un tātad formāli tiem būtu jābūt informētiem par ieceri pielīdzināt VDK zinātniskās izpētes komisiju tā saucamajai *Zaudējumu aprēķināšanas komisijai*[2], kas dibināta un darbojas TM paspārnē, tiesisko neatbilstību. Ministru prezidente TM iespaidā arī pauda pārmetumus, ka darbs nav sācies, neņemot vērā, ka darba uzsākšana nav iespējama IZM ierēdniecības un tieslietu ministra ambīciju iespaidā noslēgtā "darījuma" 2014. gada decembrī dēļ.

Sekoja tieslietu ministra organizēta politiskā vajāšana, kas ietvēra zinātnieku publisku pazemošanu. Komisijas vārdā vēlētos pateikties akadēmiskai sabiedrībai, īpaši zinātniekiem Dr. hist. Kasparam Zellim un Dr. hist. Inetai Lipšai, kas organizēja starptautiskās akadēmiskās sabiedrības protestu Komisijas un tās locekļu atbalstam. Zinātnieku uzdevums nav klanīties elitei un pateikties birokrātijai par

---

[2] Komisija PSRS totalitārā komunistiskā okupācijas režīma upuru skaita un masu kapu vietu noteikšanai, informācijas par represijām un masveida deportācijām apkopošanai un Latvijas valstij un tās iedzīvotājiem nodarīto zaudējumu aprēķināšanai, 2006. gada 30. maija Ministru kabineta noteikumi nr. 446 *Komisijas PSRS totalitārā komunistiskā okupācijas režīma upuru skaita un masu kapu vietu noteikšanai, informācijas par represijām un masveida deportācijām apkopošanai un Latvijas valstij un tās iedzīvotājiem nodarīto zaudējumu aprēķināšanai nolikums*

jelkādu atalgojumu, arī cieņu pazemojošu. Zinātniekiem jāprot rādīt pašcieņa, pašlepnums un jāapzinās sava intelektuālā darba vērtība!

Ievērojot Ministru kabineta lēmumu par Komisijas sastāva samazināšanu, plašsaziņas līdzekļos izvērsto politiski motivēto Komisijas un tās locekļu nomelnošanu, kā arī to, ka nebija reakcijas uz Komisijas otrajā sēdē 2015. gada 6. martā lemto saistībā ar VDK dokumentu atklātību, nebija nekas darīts un Komisijai nebija pat ziņu par tās reglamenta saskaņojumu, 2015. gada 19. martā notika trešā oficiālā Komisijas sēdē. Solveiga Krūmiņa pauda savu nostāju, ka tieslietu ministra Dzintara Rasnača padotībā viņa nevarot turpināt darbu Komisijā, jo tas ir pretēji zinātnieka ētikai un neatbilstot arī vispārcilvēciskiem priekšstatiem par ētikas normām. Viņa uzsvēra savas pētniecības saistību ar augstām ētikas prasībām un Dr. habil. phil. Maijas Kūles nostāju, ka pret šādu TM rīcību nedrīkst izturēties ar iecietību. Komisijas priekšsēdētājs pauda apņemšanos atkāpties no amata, ja turpināsies šāda veida politisks spiediens. Visi klātesošie Komisijas locekļi pauda apņemšanos Komisijas vadības atkāpšanās gadījumā neturpināt darbu šādos apstākļos. Rezultātā Komisija nolēma lūgt ministru prezidentes atbalstu Komisijas pārcelšanai uz Latvijas Universitāti, konkrēti, tās aģentūru *Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts* vai citu atbilstošas kompetences un prestiža institūciju.

Tieslietu ministra Dzintara Rasnača uzsāktā *kadru tīrīšana* turpinājās 2015. gada 7. aprīlī, kad, izmantojot apstākli, ka Ritvars Jansons lūdza atbrīvot no Komisijas priekšsēdētāja amata sakarā ar iespējamo interešu konfliktu, kļūstot par 12. Saeimas deputātu, un to, ka ministru prezidente bija spiesta starptautiskās akadēmiskās sabiedrības un plašsaziņas līdzekļu iespaidā atzīt savas vadītās valdības alošanos, mainot Komisijas padotību, Ministru kabinets ne tikai mainīja padotību, bet arī izslēdza no Komisijas M. hist. Bonifāciju Daukštu un Dr. phil. Solveigu Krūmiņu-Koņkovu – pretēji šo zinātnieku gribai un pat nemēģinot noskaidrot Komisijas viedokli. Rezultātā 2015. gada aprīļa vidū VDK zinātniskās izpētes komisijā bija palikuši tikai desmit locekļi.

Lēmums par padotības maiņu pieņemta divu tikšanos ministru prezidentes vadībā rezultātā. 2015. gada 25. aprīļa tikšanās piedalījās ministru prezidente, tās divi padomdevēji, TM valsts sekretārs un

Komisijas priekšsēdētājs Kārlis Kangeris. Šo tikšanos varētu dēvēt kā mēģinājumu izlīgt un notušēt iepriekš publiski pausto viedokli par Komisiju un Komisijas vadību. 2015. gada 27. aprīlī notika otra tikšanās, kur piedalījās ministru prezidente L. Straujuma, viņas padomniece, TM valsts sekretārs R. Kronbergs un jurists Aleksejs Remesovs, Komisijas priekšsēdētājs Kārlis Kangeris, bija aicināti arī Satversmes aizsardzības biroja direktors Jānis Maizītis un Latvijas Universitātes aģentūras *Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts* direktors Guntis Zemītis. Tikšanās laikā sazinoties ar Gaidi Bērziņu, Solvitu Āboltiņu, kā arī Dzintaru Rasnaču, ministru prezidente atzina, ka Komisija nododama Latvijas Universitātei, konkrēti, tās administratīvā vadība uzticama aģentūrai *Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts*.

Komisijas priekšsēdētāja paustais Komisijas viedoklis, ka padotība Latvijas Universitātei un finansiālā atbalsta jautājumi risināmi Ministru kabineta līmenī, neguva atsaucību. Tā vietā deva priekšroku TM piedāvātajam risinājumam, ka veicami grozījumi vai nu likumā *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu*, vai arī pieņemot jaunu VDK zinātniskās izpētes komisijas likumu. Ievērojot to, ka neuzdrošinājās atvērt tā saucamo *Čekas maisu likumu*, izlēma pieņemt *mazo likumiņu*, proti, īpašu, atsevišķam gadījumam domātu likumu ar dažiem pantiem, ko tālruņa sarunā ar Laimdotu Straujumu esot ierosinājusi 12. Saeimas Nacionālās drošības komisijas priekšsēdētāja Solvita Āboltiņa. *Mazā likumiņa* izstrādi uzticēja TM.

3. Komisija atkal IZM paspārne, Saeima un LU

Ievērojot to, ka saskaņā ar Ministru kabineta 2015. gada 7. aprīļa rīkojumu Nr. 179 Komisija tika atkal nodota IZM paspārnē, spēkā atkal bija 2014. gada 20. augusta izglītības un zinātnes ministres saskaņotā Komisijas darba organizēšanas kārtība.

2015. gada 22. aprīlī Ministru kabinets apstiprināja “pa roku galam” sagatavoto TM likumprojektu *Bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu zinātniskās izpētes likums*, kas sastāvēja tikai no sešiem pantiem. Saeima lēma par steidzamības noteikšanu. Pirmajā lasījumā likumprojektu pieņēma 28. maijā. Komisijai bija vairāki nopietni

iebildumi, tomēr visvairāk pret likumprojekta 5. pantu, kas paredzēja, ka

"zinātniskās izpētes rezultāti ir ierobežotas pieejamības informācija".

Tas bija ne tikai pretēji mērķim, kādēļ vispār VDK zinātniskā izpēte bija noteikta, bet arī pretēji tam, par ko jau 2015. gada 6. martā bija Komisijas lēmumi, proti, par visu VDK dokumentu publisku pieejamību un pret tādas zinātniskas izpētes veikšanu, kas nosaka, ka zinātniskās izpētes rezultāts nebūs publiski pieejams.

Komisija cerēja gūt izpratni no IZM un TM, tādēļ organizēja divas tikšanās: pirmo – 2015. gada 1. jūnijā, kad tikās ar IZM un TM pārstāvjiem, lai skaidrotu domstarpības par likumprojekta atsevišķiem punktiem; otru – 2015. gada 3. jūnijā, kad klāt vēl bija aicināta Latvijas Nacionālā arhīva ģenerāldirektore Māra Sprūdža un Satversmes aizsardzības biroja direktors Jānis Maizītis, lai īpaši apspriestu VDK dokumentu pieejamības jautājumus.

Lai gan priekšlikumus otrajam lasījumam līdz 2015. gada 2. jūnijam bija iesnieguši vairāki 12. Saeimas deputāti un bija noteikts otrā lasījuma izskatīšanas laiks – 2015. gada 11. jūnijs –, tomēr, vadoties vien no Juridiskās komisijas priekšsēdētāja Gaida Bērziņa paustā viedokļa, neesot komisijas lēmumam un Saeimas balsojumam par steidzamības atcelšanu vai likumprojekta virzības atteikšanu, Saeima izslēdza likumprojekta skatīšanu no darba kārtības. 2015. gada 20. augustā Komisija ar Latvijas Universitātes aģentūras *Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta* un *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valsts Drošības komitejas pret latviešu tautu vērsto totalitāro noziegumu dokumentu digitalizācijas krātuves* atbalstu organizētajā simpozijā 12. Saeimas deputāti informēja, ka tautas priekšstāvji aicināja drošības iestādes nevirzīt likumprojektu sakarā ar neprognozējamu iznākumu, kam varētu būt iespaids uz valsts drošību.

Ievērojams, ka minētā Saeimas rīcība sakņojās arī Koalīcijas padomē 2015. gada 8. jūnijā lemtajā par to, ka Komisijas padotību Latvijas Universitātei un Komisijai paredzētos līdzekļus Latvijas Universitātei var nodot arī ar Ministru kabineta lēmumu. Rezultātā pieņemts Ministru kabineta 2015. gada 31. jūlija rīkojums Nr. 421, kas atļāva IZM

> "bez iepirkuma procedūras piemērošanas noslēgt vienošanos ar Latvijas Universitāti, lai nodrošinātu komisijai noteiktās zinātniskās izpētes procesa īstenošanu, kā arī ar to saistīto izdevumu segšanu un administrēšanu".

Tas faktiski atbilda risinājumam, kuru ieteica Komisijas locekļi vēl 2014. gada decembrī un ko TM vairāku mēnešu garumā ignorēja.

Bija jāgaida vēl mēnesis, lai VDK zinātniskās izpētes komisijas sastāvā būtu atjaunoti no tās izslēgtie locekļi. Rezultātā 2015. gada 1. septembrī atjaunoja komisijas priekšsēdētāja vietnieci juridiskās zinātnes jautājumos Dr. iur. Kristīni Jarinovsku, kā arī Komisijas locekļus – Dr. hist. Solveigu Krūmiņu-Koņkovu un M. hist. Bonifāciju Daukštu. Tomēr paredzētais publiskais līgums starp IZM un Latvijas Universitāti joprojām nebija noslēgts.

Jāvērš uzmanība uz divām nozīmīgām Komisijas organizētām publiskām akcijām, no kurām viena rezultējās padotības maiņā, bet otra sekmēja Komisijas sastāva atjaunošanu un vēlāk arī publiskā līguma noslēgšanu. Pirmā – Komisijas konstituēšanās gada jubileja, kas svinēta ar plašsaziņas līdzekļu piesaistīšanu zem nosaukuma *Ezītis miglā Montecarlo,* Aldaru ielā, Rīgā. Tas lieku reizi atgādināja Ministru kabinetam un Saeimai, protams, arī sabiedrībai kopumā, ka nekas nav darīts, jo Komisijai nav pat telpu, kur tikties. Šis sarīkojums izpelnījās Valsts prezidenta Raimonda Vējoņa ievērību, kurš lūdza ministru prezidentei uzņemties personīgu vadību, lai VDK izpētes jautājums būtu sekmīgi risināts. Otrs nozīmīgs sarīkojums ar zinātnisku ievirzi bija minētais simpozijs *Divdesmit piektais gads bez VDK?* 2015. gada 20. augustā Latvijas Universitātes mecenāta Kristapa Morberga namā Jūrmalā. Simpozija jeb semināra mērķis bija iepazīstināt Saeimas deputātus, žurnālistus un sabiedrību ar VDK zinātniskās izpētes komisijas darbu, pētniecības plāniem un zinātniekiem, kas būtu gatavi veikt šo darbu. Jāmin, ka finansiālo ieguldījumu simpozija organizēšanā sniedza Kārlis Kangeris, Kristīne Jarinovska, Bonifācijs Daukšts, Mārtiņš Kaprāns, Gatis Liepiņš, kā arī Didzis Šēnbergs un *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valsts Drošības komitejas pret latviešu tautu vērsto totalitāro noziegumu dokumentu digitalizācijas krātuve* Kristīnes Lindbergas vadībā. Seminārā piedalījās nedaudz vairāk nekā piecdesmit personu. Tas bija pieejams jebkuram interesentam.

4. Komisija un Latvijas Universitāte

Tikai 2015. gada augustā sākās sarunas starp IZM un LU, lai apspriestu IZM Augstākās izglītības, zinātnes un inovāciju departamenta direktores Agritas Kiopas Latvijas Universitātei piesūtīto publisko tiesību dokumentu *Vienošanās līguma projektu* (iepriekš bija plānots deleģēšanas līgums). Šoreiz arī Komisijas locekļiem ļāva aktīvi iesaistīties šajā procesā. Sniegti rakstveida atzinumi un ekspertīze par sešiem līguma projekta teksta variantiem. Vienlaikus daudzus priekšlikumus IZM neņēma vērā. Izglītības un zinātnes ministre Mārīte Seile atteicās parakstīt izstrādāto publisko tiesību līgumu.

Būtisku ieguldījumu jautājuma par finanšu apropriācijas pārdali no TM risināšanā sniedza 12. Saeimas Budžeta un finanšu (nodokļu) komisijas priekšsēdētājs Kārlis Šadurskis. Pateicoties Latvijas Universitātes kanclera Gundara Bērziņa, juristes Sintijas Balodes ieguldījumam, vienošanās līgumu starp IZM un Latvijas Universitāti (LU) parakstīja 2015. gada 11. septembrī — valsts sekretāre Līga Lejiņa no IZM puses un rektors Indriķis Muižnieks no LU puses. Sakarā ar šo vienošanos LU, piesaistot tās aģentūru *Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts*, nodrošina Komisijas izpētes procesu, darba un pētījumu īstenošanai nepieciešamo izdevumu administrēšanu, komisijas personālsastāvu maina vienīgi pēc LU piekrišanas, to nedrīkst mainīt bez komisijas balsojuma. Septembra beigās VDK zinātniskās izpētes komisijas darbam paredzētos līdzekļus pārskaitīja LU norēķinu kontā un nedaudz vēlāk, 2015. gada oktobra sākumā, komisijas locekļi un viespētnieki varēja beidzot uzsākt zinātnisko izpēti normālos apstākļos.

2015. gada 22. septembrī Komisija pieņēma, Komisijas priekšsēdētājs izdeva un LU rektors Indriķis Muižnieks saskaņoja jauno LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisijas reglamentu, kas šobrīd pieejams tiešsaistē komisijas tīmekļa vietnē.

II. Komisijas darbība no 2015. gada 11. septembra līdz 31. decembrim

Jākonstatē, ka tikai 2015. gada oktobra sākumā varēja sākties Komisijas zinātniskās izpētes darbs, jo viss iepriekšējais periods četrpadsmit mēnešu garumā, tas ir, no 2014. gada jūlija līdz 2015. gada septembrim, bija cīņa par finansējumu, Komisijas padotību un zinātniskās jaunrades brīvību. Visu šo laiku Komisijas locekļi ir darbojušies bez atlīdzības un visi Komisijas rīkotie sarīkojumi tikuši finansēti no pašu saziedotiem līdzekļiem.

2015. gada 3. septembrī Komisijas locekļi un viespētnieki tika sasaukti uz sapulci, lai iepazītos ar darba līgumiem un tos parakstītu. Vienlaicīgi bija parakstīta *paplašinātā ierobežojošo apstākļu neesamības deklarācija*, kas ierobežo iespēju pētniecībā piedalīties personām, kuras darbojušās Padomju Sociālistisko Republiku Savienība (PSRS) okupācijas represīvajās institūcijās, Padomju Savienības komunistiskā partija (PSKP) nomenklatūrā un VDK piesegstruktūrās, un amatu apraksti. Reizē bija pārrunāti galvenie pētniecības uzdevumi 2015. gadā atbilstoši iepriekš apstiprinātajam plānam.

2015. gada oktobrī ar Latvijas Universitātes Fonda, īpaši akadēmiķa Ivara Lāča un izpilddirektores Lailas Kundziņas-Zvejnieces, atbalstu, organizēts publiskā līgumā paredzēto VDK zinātniskās izpētes komisijas stipendiju atklāts konkurss Latvijas Universitātes visu izglītības tematisko jomu, zinātņu apakšnozaru un visu studiju līmeņu studentiem. Nopietnā atlasā izvēlēti astoņi perspektīvi jaunieši, kas uzņēmās veikt pētniecību apstākļos, kas faktiski pieprasīja visu prioritāšu pārkārtošanu, jo citādāk pētījums nebūtu veicams. Izaicinājums bija arī šo studentu darbu vadītājiem – Komisijas locekļiem un pieaicinātajiem ekspertiem –, kam līdztekus intensīvam darbam par sev uzticēto jautājumu bija jāsniedz arī zinātnisks atbalsts topošajiem zinātniekiem. Stresa apstākļus pastiprināja arī plašsaziņas līdzekļu uzmanība, ar ko stipendiāti nebija raduši iepriekš saskarties.

Tiešo darba uzdevumu 2015. gadam starpā bija noteikts, ka vadošie pētnieki, pētnieki, asistenti un ar Latvijas Universitātes Fonda atbalstu izvēlētajiem stipendiātiem līdz 2015. gada 10. decembrim sagatavo noteiktā apjomā pētījumu, ko prezentē Komisijas

organizētajā starptautiskajā zinātniskajā konferencē *Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas: dokumentu izpēte un tās metodoloģija* 2015. gada 15., 16. un 17. decembrī Liepājā. Pētījuma gala versijas iesniegšana iekšējai recenzēšanai bija stingri noteikta līdz 2015. gada 20. decembrim. Iekšējās recenzija bija jāsniedz līdz gada beigām. Ievērojot minēto, no 2015. gada pētījumiem vēl nevar sagaidīt visaptverošus secinājumus, jo lielākā daļa apskatu jāuztver kā pētniecības virzības atspoguļojums, nevis kā pabeigta pētījuma rezultāts.

Vērtējot pētniecības rezultātus, protams, jārēķinās, ka Komisijas zinātniskajam darbam atvēlētais laiks bijis nepietiekams, lai organizētu saliedētu zinātnisku kodolu, kas nekavējoties novērš pētnieku atšķirīgās zinātniskās pieredzes un atšķirīgo zinātnes nozaru tradīciju radītās nesaderības un pat trūkumus. Trūkumus mēģināts novērst redakcionālā darba veikšanā, vadoties arī no ārējo recenzentu – Dr. sc. pol. Ivara Ījaba un Dr. hist. Ulda Neiburga – paustiem novērojumiem gan starptautiskās zinātniskās konferences ietvaros, gan arī iepazīstoties ar pētījumiem pēc pēdējiem labojumiem, kas veikti, ievērojot iekšējo recenzēšanu un redakcionālo darbu.

Tiešā pētniecības darbā iesaistījās divpadsmit komisijas locekļi – Dr. hist., Dr. h. c. (LZA) Kārlis Kangeris, Dr. iur. Kristīne Jarinovska, Dr. hist. Ainārs Bambals, M. hist. Bonifācijs Daukšts, Dr. hist. Raimonds Cerūzis, Dr. sc. comm. Mārtiņš Kaprāns, Dr. phil. Solveiga Krūmiņa-Koņkova, Dr. hist. Jānis Ķeruss, Dr. iur. Jānis Lazdiņš, B. hist. Gatis Liepiņš, Dr. hist. Jānis Taurēns un M.hist. Artūrs Žvinklis; deviņi pieaicināti eksperti – viespētnieki un zinātniskie viesasistenti – Dr. hist. Ritvars Jansons, Dr. iur. Elīna Grigore-Bāra, Dr. philol. Eva Eglāja-Kristsone, Dr. hist. Ineta Lipša, M. sc. comp. Ilmārs Poikāns, M. iur. Juris Stukāns, Dr. hist. Gints Zelmenis, Dr. hist. Dzintars Ērglis un M. iur. Linards Muciņš; astoņi VDK zinātniskās izpētes komisijas stipendiāti – B. hist. Marta Starostina, stud. hist. Madara Brūnava, M. philol. Agija Ābiķe-Kondrāte, B. philol. Signe Raudive, M. philol., M. iur. Kristīne Rotbaha, B. hist. Agnija Ruhocka, B. hist. Mārtiņš Dātavs un stud. hist. Anastasija Smirnova. Pavisam kopā 27 pētnieki.

VDK zinātniskās izpētes komisijas starptautiskā zinātniskā konference notika Liepājā daudzdfunkcionālajā koncertzālē *Lielais Dzintars* no 2015. gada 15. līdz 17. decembrim, tās nosaukums bija

Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas: dokumentu izpēte un tās metodoloģija. Bez Komisijas pētniekiem konferencē ar referātiem vēl piedalījās Dr. sc. pol. Ivars Ijabs un pazīstami vēstures eksperti kā Dr. hist Mēlis Maripū (*Meelis Maripuu*), Igaunija, Ph. D. Džefrijs Sveins (*Geoffrey Swain*), Apvienotā Karaliste, Dr. hist. Boriss Sokolovs (*Борúс Вадúмович Соколóв*), Krievijas Federācija un Dr. hist Arūns Bubnis (*Arunas Bubnys*), Lietuva.

Komisija, pateicoties politiskam atbalstam, Saeimā panāca, ka valsts budžeta pēdējā lasījumā 2015. gada 30. novembrī Komisijai paredzētie līdzekļi 2016. gadam bija noteikti atsevišķā apakšprogrammā, nevis "apslēpti" kādā no IZM zinātnes finansēšanas apakšprogrammām. Rezultātā likums *Par valsts budžetu 2016. gadam* paredz atsevišķi valsts budžeta apakšprogrammu 05.20.00 *Padomju Sociālistisko Republiku Savienības totalitārā okupācijas režīma izpēte Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisijā Latvijas Universitātē*, kura paredz transfertu Latvijas Universitātei kā atvasinātai publiskai personai. Tas nozīmē, ka šajā gadījumā IZM vairs nav tiesiska pamata pašai administrēt šos finanšu līdzekļus. Tas savukārt nozīmē, ka jāveic grozījumi 2014. gada 20. augusta rīkojumā Nr. 433, izsakot 8. punktu redakcijā, kurā vārdi "Izglītības un zinātnes ministrija" ir aizstāti ar "Latvijas Universitāte", tātad nosakot, ka Komisijas darbu un ar to saistīto pētniecību administrē Latvijas Universitāte.

Ievērojot publiski solīto, VDK zinātniskās izpētes komisija LU portālā izveidoja un saturiski uztur sev atvēlēto interneta vietni – www.lu.lv./vdkkomisija/ –, lai informētu par Komisiju un tās veikto darbu.

2015. gadā Komisijas administratīvā sekretāre bija molekulārās bioloģijas eksperte Alma Eihentāle, kura arī tehniski organizēja starptautisko zinātnisko konferenci 2015. gada 15., 16. un 17. decembrī Liepājā. No 2015. gada 18. decembra komisijas administratīvā sekretāre ir Eva Eglāja-Kristsone.

Komisijas priekšsēdētājs, ievērojot iepriekš gūto pieredzi, izveidojis 2016. gada 11., 12. un 13. augusta starptautiskās zinātniskās konferences redkolēģiju, kurā ietilpst Dr. hist. Kārlis Kangeris, Dr. iur. Kristīne Jarinovska, Dr. hist. Mēlis Maripū un Dr. hist. Arūns Bubnis, kā arī jaunu rīcības komiteju šīs konferences organizēšanai, kuru vada Dr.

philol. Eva Eglāja Kristsone, kuras locekļi ir Dr. sc. comm. Mārtiņš Kaprāns, M. sc. comp. Ilmārs Poikāns, Dr. philol. Solveiga Krūmiņa-Koņkova un Dr. hist Gints Zelmenis, kā arī izdevis rīkojumu par pieteikšanos dalībai konferencē līdz 2016. gada 15. martam.

Tomēr tāpat kā veicami darbi, tā arī ar to saistītie sarežģījumi nav beigušies. Vispirms te būtu jāmin, ka *Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts* reorganizēts, ievērojot Eiropas Savienības fondu finansētas Latvijas Universitātes veiktas reformas, pārveidojot no atvasinātas publiskās personas pastarpinātās pārvaldes iestādes, kura ir publiska aģentūra, uz parastu atvasinātās publiskās personas pastarpinātās pārvaldes iestādi. Tas nosaka nepieciešamību Komisijai sekot reformu gaitai, lai novērtētu iespēju iekļauties un īstenot sev uzdoto jaunajā pārvaldes struktūrā un iespējamās sekas, arī negatīvās, nepieciešamības gadījumā sagatavojot priekšlikumu LU, lai risinātu atbilstošā veidā Komisijas organizatoriskos jautājumus. Vēl ir sarežģījumi, kas saistīti ar zinātniskās izpētes darbu, jo īpaši ar VDK dokumentu pieejamību. Tas galvenokārt attiecas uz VDK dokumentiem, kas ir Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centra (TSDC) rīcībā. Ievērojot Satversmes aizsardzības biroja argumentāciju, VDK dokumentus "tur slepenus" to atrašanās vietas dēļ, bet pētniekus šajās telpās laistu tikai tad, ja tie kļūtu par Satversmes aizsardzības biroja darbiniekiem, un arī tad tikai divus. 12. Saeimas Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisijas sēdē Komisijas pārstāvji informēja, ka tas nav pieņemami, kā arī Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisija atbalstīja zinātnieku ieskatu.

Dokumentu pieejamības jautājumu atrisināšana Komisijas mērķu īstenošanai ir ļoti būtiska. No tā, kā šo jautājumu risinās, izrietēs nākamo gadu pētīšanas stratēģija un tematisko smagumpunktu noteikšana. Arī sabiedrības interese ir saistīta ar tā saucamo *Čekas maisu* atvēršanu un izskatīšanu. Tie arī, pēc autora ieskatiem, sniegtu tiešāku un precīzāku skatījumu uz VDK darbību, kā arī efektīvi atrisinātu daudzus jautājumus, ko pašlaik jārisina ar neefektīvām metodēm.

Komisija, paļaujoties uz zinātnieku godaprātu un sabiedrības atbalstu arī turpmāk, veiks visu nepieciešamo, lai 2018. gadā varētu bez sirdsapziņas pārmetumiem sniegt pilnīgu zinātnisku slēdzienu par VDK dokumentiem un to atklātības nosacījumiem, par "materiālo un

morālo kaitējumu, ko VDK nodarījusi Latvijas valstij un tās iedzīvotājiem", kā arī citiem likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* 1. pantā noteiktajiem un Komisijas pētniecības plānā ietvertajiem mērķiem.

Priekšvārds. Paverot kolektīvās atmiņas zuduma plīvuru

Dr. iur. Kristīne Jarinovska,
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas priekšsēdētāja vietniece juridiskās zinātnes jautājumos

Atskats starptautiskajā zinātniskajā konferencē "Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas: dokumentu izpēte un tās metodoloģija" 2015. gada 15., 16., 17. decembrī Liepājā

2015. gada 15., 16. un 17. decembrī Liepājā norisinājās Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) Valsts drošības komitejas (VDK) zinātniskās izpētes komisijas (Komisijas) organizētā starptautiskā zinātniskā konference *Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas: dokumentu izpēte un tās metodoloģija*. Konferences norises vietas izvēlē komisija ievēroja 2015. gada 20. augustā Jūrmalā rīkotajā simpozijā *Divdesmit piektais gads bez VDK?* iedibināto principu – vietas izvēlei jākalpo Komisijas sarīkojuma satura efektīvākai uztverei, sākot no konkrētām būvēm kā Republikas un Toma ielas krustojumā atrodošās ēkas (tautā saukta par *Zilo brīnumu*) un Liepājas Karostas cietuma, beidzot ar konkrēto vidi un cilvēkiem. Iepriekšminētais paspilgtināja pētāmās dokumentētās informācijas aktualitāti un uzlika zinātniekiem lielāku atbildības nastu. Reizē tas atgādināja, ka VDK zinātniskā izpēte nedrīkst aprobežoties ar divu "diplomātu" saturu Miera ielā 85, Rīgā. Izvēlētā principa atbilstība sevišķi spilgti bija vērojama divu referātu priekšlasījumu laikā – M. iur. Linarda Muciņa, iepazīstinot ar 1941. gada noziegumiem pret *ius cogens* normām, kas veikti *Zilajā brīnumā*, un Dr. hist. Jāņa Ķerusa, stāstot par bēgšanas zvejnieku laivās gadījumiem no Liepājas zvejnieku kolhoza *Boļševiks*. Referentu zinātniskā darba rezultātus vērtēja arī personas ar priekšstatiem par minētajiem gadījumiem, kas veidojušies, esot tiešā saskarē ar analizēto notikumu lieciniekiem. Savukārt *Zilā brīnuma* un Liepājas Karostas cietuma apmeklējums konferences ievadā uzsvēra gan atmiņu fiksēšanas svarīgumu, gan zinātnieku atbildību par piemiņas vietu izveidi un saturisko piepildījumu. Izšķiršanos par labu Liepājai kā pirmajai, kur LPSR VDK zinātniskās izpētes komisija sniedz pirmo ikgadējo Ministru kabineta noteikto atskaiti par paveikto, novērtēja arī pašvaldība, tās atzinību paužot ar pilsēta domes priekšsēdētāja vietnieka Viļņa Vitkovska starpniecību konferences atklāšanā.

Ievērojot konferences metodoloģisko uzsvaru un LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijai dotā uzdeva satversmisko raksturu[3],

[3] Atbalstot deputāta Inta Dāldera *(Vienotība)* priekšlikumu likumprojekta *Par valsts budžetu 2016. gadam* otrajam lasījumam (141. priekšlikums), Saeima vadījās no deputāta paskaidrojumiem, kas, cita starpā, min: "Ievērojot, ka totalitāro režīmu un to noziegumu, tajā skaitā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības totalitārā okupācijas režīma un tā noziegumu, nosodījums ir Satversmes ievadā nostiprināta

konferenci 2015. gada 15. decembrī ievadīja Dr. sc. pol., asociētais profesors Ivars Ījabs ar publisko lekciju *Satversmes ievadā iekļautais "totalitārisms" un "komunistiskais režīms": ideju vēsture un transformācija. Likumdevēja LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijai noteiktais uzdevums*. Publiskā lekcija ievērojama ar to, ka pirmo reizi no politikas zinātnes viedokļa sniegta izvērsta un zinātniski pamatota tieši Satversmes ievadā iekļauto jēdzienu *totalitārisms* un *komunistiskais režīms* kontekstuālā analīze[4]. Izpratne par minēto jēdzienu ideju vēsturi, tās transformāciju un satversmisko nozīmi ir svarīga VDK zinātniskās izpētes sastāvdaļa, jo ļauj skaidrāk aptvert Komisijas uzdevumus un precīzāk izpildīt likumdevēja gribu.

2015. gada 16. decembrī, atklājot konferenci *Civitas Nova* Liepājas daudzfunkcionālajā koncertzālē *Lielais Dzintars*, Latvijas Universitātes rektors Dr. habil. biol. Indriķis Muižnieks izvērsti uzsvēra Komisijas darba svarīgumu un noslēgumā novēlēja "izprast, zinātniski izpētīt un dokumentēt pagātnes ēnas un rēgus". Savukārt, 12. Saeimas Budžeta un finanšu (nodokļu) komisijas priekšsēdētājs Dr. math. Kārlis Šadurskis izteica cerību, ka "Komisija atbrīvos Latvijas tautu no bailēm un ļaus dzīvot brīvi, bez bažām par pagātni". Konferences atklāšanas noslēgumā Komisijas priekšsēdētājs Dr. hist., Dr. h. c. (LZA) Kārlis Kangeris sniedza Komisijas darba gada pārskatu par 2015. gadu, kā to paredz Ministru kabineta 2014. gada 20. augusta rīkojuma Nr. 433 4. punkts, un ievadīja starptautiskās zinātniskās konferences zinātnisko daļu.

---

pastāvīga valsts funkcija, nevis atsevišķs pētniecības projekts, to metodoloģiski un ideoloģiski pareizi ir atspoguļot kā atsevišķu apakšprogrammu totalitārā okupācijas režīma izpētei, šajā gadījumā - Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisijā Latvijas Universitātē." Pieejams: http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/22714BA1CC994100C2257F0B0041974D?OpenDocument

[4] No juridiskās zinātnes viedokļa detalizēti Satversmes ievads analizēts: Jarinovska, Kristīne. "The Preamble of the Satversme: the New Approach to Constitutional Self-Restraint", *Acta Juridica Hungarica* 55, No 4, 2014, pp. 351 – 366; Jarinovska, Kristīne. "Drafting the Preamble for the Satversme: A New Approach to one of the Oldest Still-Functioning Republican Basic Laws", *Vienna Journal on International Constitutional Law*, Vol. 9, 2/2015, p. 253 – 271. Vispārīga Satversmes ievada analīze sniegta – Balodis, Ringolds. "Latvijas Republikas Satversmes ievads", *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014.

Konference bija organizēta sešās daļās, ievērojot ziņojumu saturu un saistību ar citiem ziņojumiem.[5]

Pirmā sēde, ko vadīja Dr. hist., Dr. h. c. (LZA) Kārlis Kangeris, bija veltīta metodoloģiskajiem aspektiem, kur ārvalstu eksperti un Komisijas priekšsēdētāja vietniece juridiskās zinātnes jautājumos Dr. iur. Kristīne Jarinovska analizēja VDK zinātniskās izpētes organizēšanu, pētniecības metožu izvēles nosacījumus, atklātības un slepenības aspektus. Otrajā sēdē Dr. iur. Kristīnes Jarinovskas vadībā apsprieda VDK darbības aspektus, tostarp pievērsās sadarbības ar VDK jautājuma analīzei un šīs sadarbības sekām. Trešā sēde, ko vadīja Dr. philol. Eva Eglāja-Kristsone, pamatā analizēja VDK piesegstruktūras, VDK piesegā rīkotos sarīkojumus un VDK iesaistes metodes. Ceturtajā sēdē Dr. phil. Solveigas Krūmiņas-Koņkovas vadībā pievērsās galvenokārt avotpētnieciskiem jautājumiem.

Ar piekto sēdi atsākās konferences darbs 2015. gada 17. decembrī Lorenca Joahima Hīkes (1716 – 1788) spīķerī, ko vadīja Dr. sc. comm. Mārtiņš Kaprāns. Sēde bija veltīta krimināltiesiskiem un kriminālprocesuāliem jautājumiem. Visbeidzot, konferences noslēguma sēdi vadīja Dr. iur. Jānis Lazdiņš, pievērsdamies pamatā VDK dokumentārā mantojuma apzināšanas un saglabāšanas lietām.

Konference ievērojama ar nozīmīgiem zinātniskiem atklājumiem, neparastu zinātnieku vaļsirdību un asām diskusijām. Atklājumi rodami ziņojumos, ko, piemēram, sniedza Dr. phil. Solveiga Krūmiņa-Koņkova un Dr. philol. Eva Eglāja-Kristsone un viņu vadītās LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas un Latvijas Universitātes Fonda stipendiātes – Madara Brūnava, B. hist. Marta Starostina, M. philol. Agija Ābiķe-Kondrāte, B. philol. Signe Raudive. Pamatojoties uz Latvijas Nacionālajā arhīvā pieejamajiem dokumentiem, pierādīta dažādu, šķietami nesaistītu struktūru un sarīkojumu saistība ar VDK, noskaidroti iesaistes un kontroles mehānismi, apgāzti slepeni VDK

---

[5] Starptautiskā zinātniskās konferences *Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas: dokumentu izpēte un tās metodoloģija* programma un kopsavilkumi elektroniski (ISBN 978-9934-14-772-2) pieejami VDK zinātniskās izpētes komisijas mājaslapā. Pieejams: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/vdkkomisija/VDK2015Liepajas_konferences_programma_LV_draft_5-01.pdf, http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/vdkkomisija/VDKkomisija_Liepajas_konference_kopsavilkumi_2015-12-28dec.pdf

veidoti priekšstati. Atbilde uz jautājumu, kā panāca vismaz samierniecisku attieksmi no personām, ko politiķi mēdz dēvēt par *nācijas sirdsapziņu*, meklējama ne tikai liecībās par šo personu aktīvu un sistemātisku dalību VDK piesegstruktūrās un piesegsarīkojumos, bet arī tādās triviālās "privilēģijās" kā "orderis bērnu zābaciņu vai kurpju iegādei", "bērnu veļa", "kartupeļi", jo tie "velnišķi dārgi", "dzīvei nepieciešamos piederumos". Iekļaušanās sistēmā kā līdzeklis, lai panāktu cilvēka cieņai atbilstošu dzīvesveidu, izrādās, ir tikpat efektīvs totalitārisma sabiedrības veidošanas motīvs kā bailes no reālām represijām.

Nozīmīgi zinātniski atklājumi notikuši arī sadarbības ar VDK fakta konstatēšanas sakarā. M. iur. Juris Stukāns un Dr. iur. Kristīne Jarinovska apgāza vairākus priekšstatus, kas, cita starpā, izmantoti, lai novilcinātu VDK dokumentu atklātību. Aktuālā judikatūra atzīst VDK dokumentu īstumu, tostarp aģentūras kartotēkas patiesumu un īstumu. Sadarbības fakta konstatēšanas šķērslis ir sevišķi noteiktā procesa un ar to saistīto tiesību normu piemērošanas izpratnes trūkumi. Trūkumi konstatējami visās procesa stadijās. Nereti tiesas spriedumos analizē tikai to, vai personas "apzināti sadarbojušās ar VDK", proti, vai bijušas *VDK informatori* saskaņā ar likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* 3. panta otro daļu, taču bez vērības atstāts jautājums, vai personas ir bijušas *VDK darbinieki* – saskaņā ar šā panta pirmo daļu VDK darbinieki ir arī ārštata darbinieki – personas, kuras devušas piekrišanu slepenai sadarbībai ar VDK neatkarīgi no tā, vai tas noticis par atlīdzību vai bez atlīdzības, turklāt *VDK darbiniekiem*, tātad arī ārštata darbiniekiem jeb *aģentiem*, likumdevējs nav noteicis kritēriju *apzināti sadarbojušies*. Pati piekrišana slepenai kļūšanai par ārštata darbinieku aizstāj nepieciešamību pēc apzinātas sadarbības kritērija obligātuma. M. iur. Juris Stukāns vērsa uzmanību uz aģentūras kartotēkas secīgas reģistrēšanas faktu saglabātā reģistrācijas žurnālā, kurā atrodas ārštata darbinieku personas lietu numuri un kura attiecīgās daļas kopijas atrodas pārbaudes lietās.

Vairāki zinātnieki pauda neparastu vaļsirdību, atklājot to, cik sarežģīti pat pieredzējušam zinātniekam veikt VDK izpēti, sevišķi VDK piesegstruktūru un VDK rīkoto piesegsarīkojumu izpēti. To nosaka gan

unikālā Latvijas situācija attiecīgo struktūru vadībā, darbībā un darba organizācijā, gan arī šķēršļi VDK dokumentu apzināšanā un darbā ar tiem. Tikai pateicoties Ministru kabinetam, Komisijas locekļi un piesaistītie eksperti ir salīdzinoši priviliģēti, jo atšķirībā no citiem zinātniekiem viņiem ir piešķirtas tiesības "veikt nepieciešamās dokumentētās informācijas fotografēšanu vai cita veida reproducēšanu bez atlīdzības šīs informācijas turētājam" un saņemt eksperta atzinumu par dokumentēto informāciju (Ministru kabineta 2014. gada 20. augusta rīkojuma Nr. 433 7. punkts). Rezultātā zinātnieki ir spējīgi atklāt iepriekš pieļautās neprecizitātes, tomēr neapšaubāmi Latvijas Nacionālajā arhīvā iztrūkstošie dokumenti un šobrīd pētniecībai nepieejamie dokumenti, daļa no kuriem atrodas drošības iestāžu – Drošības policijas un Satversmes aizsardzības biroja – rīcībā, ļautu veikt pētniecību daudz iedarbīgāk, ātrāk un kvalitatīvāk.

Asas diskusijas izvērtās saistībā ar VDK *likumības spēli*. Dr. hist. Gints Zelmenis ar uzskatāmiem piemēriem pierādīja, ka VDK iesaiste lietās faktiski neatbilda padomju *likumības spēles* noteikumiem, jo arī tad, kad procesuālās normas kriminālprocesa virzīšanas kompetenci noteica citai institūcijai, VDK, pamatojoties uz *zvana tiesībām* un rakstveida rosinājumiem, varēja panākt kompetences izmaiņas. Turklāt VDK lietu pārņemšanas gadījumi nav novērojami. Dr. iur. Jānis Lazdiņš un Dr. iur. Elīna Grigore-Bāra oponēja, norādot, ka VDK iesaiste bijusi noteikta un ka arī atkāpe no kompetenču sadalījuma uzskatāma par atbilstīgu *sociālistiskajai likumībai*. Tāpat asas diskusijas izvērtās saistībā ar avotpētniecību, piemēram, Dr. iur. Jānis Lazdiņš oponēja Dr. hist. Inetai Lipšai, norādot uz to, ka tiesību institūts kā laulība nevar būt analizēta atrauti no tiesību normām un tiesu prakses.

Ārvalstu ekspertu referējumi un dalīšanās pieredzē individuāli vērsa uzmanību uz vairākiem Komisijas uzdevumiem svarīgiem aspektiem. Piemēram, gan Dr. hist. Arūns Bubnis *(Arunas Bubnys)*, gan Dr. hist. Mēlis Maripū *(Meelis Maripuu)* norādīja uz Latvijas priekšrocībām dokumentu pieejamībā, salīdzinot ar Lietuvu un Igauniju. Lietuvas eksperts ar nožēlu atzina, ka līdzīgi kā Latvijā arī Lietuvā bijusi VDK bibliotēka, tomēr atšķirībā no Latvijas tā ir lielā mērā izzagta vēl deviņdesmitajos gados. Savukārt, Igaunijas eksperts norādīja, ka Baltijas valstu situāciju salīdzināšanā VDK sakarā parasti neņem vērā palikušās dokumentu masas atšķirības. Abi Baltijas

eksperti aizrādīja, ka Eiropas Savienības politika fizisko personu datu aizsardzībā un informācijas atkalizmantošanas jautājumos rada šaubas par šādas rīcības racionālo un tiesisko pamatojumu, jo šādi Eiropas Savienība liek nopietnus šķēršļus vēstures izzināšanai. Ievērojot divos pasaules karos gūto pieredzi, atzīts, ka ignorēšana ir ceļš uz kataklizmu atkārtošanos. Sevišķu uzmanību Mēlis Maripū vērsa uz informācijas atklātības principiem pretēju rīcību, ierobežojot pieejamību iepriekš brīvi pieejamiem dokumentiem un liekot šķēršļus arhīva dokumentu sistematizācijai. Rezultātā daudzi jautājumi, ko Latvijas zinātnieki, kā Dr. philol. Eva Eglāja-Kristsone ar savu zinātnisko grupu, ir aktualizējuši, nav pat identificēti citviet Baltijas valstīs. Iespējams, ka nevis sabiedrības izlīgums un padomju okupācijas norišu aktualitātes zudums ir vainojams relatīvi zemā interesē Igaunijā par VDK, bet gan informācijas pieejamības šķēršļi un nepietiekama zinātniskās izpētes motivēšana universitāšu ietvaros.

Vērā ņemams gan topošajiem zinātniekiem, gan arī zinātniekiem pilnbriedā bija Ph. D. Džefrija Sveina *(Geoffrey Swain)* aizrādījums, ka VDK dokumentu pētniecībā jāpatur prātā, ka dokumentu saturs jāskata kopsakarā ar mērķi, kādēļ šāds dokuments tapis. Analizējot sevišķi pratināšanas protokolus, jāpievērš uzmanība detaļām. Laiks var liecināt, ka dokuments ir tikai vispārīgs pārstāsts. Termini var liecināt, ka teksts ir izdomāts un pielāgots pratināšanas mērķim. Ievērojot konferences dalībnieku ziņojumus, var secināt, ka minētais secinājums sevišķi derīgs tā saucamo filtrācijas lietu analīzei. Dokumentu satura un atbilstības noskaidrošanai nepieciešama ne tikai liecību vākšana, bet arī iespēja ar informācijas tehnoloģiju un atbilstošas sistematizācijas veikšanu salīdzināt doto informāciju. Pratināšanas laiks, tulka piesaiste, liecinieki, tiesiskās sekas var sniegt pierādījumus pieņēmumam par procesu kā papīra formalitāti piespiedu administratīvu līdzekļu piemērošanai.

Ievērojams arī Igaunijas ārvalstu eksperta Mēlis Maripū aizrādījums par nepieciešamību apvienot līdzīgu jautājumu pētniecību Baltijas valstu līmenī, kā arī panākt secīgu pētniecību. Valodas barjera, sevišķi Baltijas valstīs veiktās pētniecības sakarā, ir neattaisnojams šķērslis, lai neievērotu jau citviet pētīto, jo no tā ir atkarīga pētniecības rezultātu kvalitāte un patiess, nevis tikai formāls zinātniskums.

Atzīstams ir arī Dr. habil. philol., Dr. hist. Borisa Sokolova aizrādījums, ka VDK pētniecībā jāņem vērā publicētie un nepublicētie, bet tomēr pētniecībai pieejamie VDK dokumenti. Veicot pētniecību, ir jāpakāpjas uz savu priekšgājēju pleciem, lai sasniegtu izcilību – Dr. hist. Jānis Taurēns, sniedzot historiogrāfisku ieskatu par ceturtdaļgadsimtu ilgušajām publiskajām debatēm VDK dokumentu un to atklātības sakarā, sniedza nozīmīgu šāda apkopojuma piemēru. Krievijas eksperts izteica arī gatavību atbalstīt Komisiju dokumentu meklējumos. Iztirzājot avotpētnieciskos jautājumus, Dr. habil. philol., Dr. hist. Boriss Sokolovs norādīja uz nepieciešamību VKD pētniecībā ņemt vērā *centru*, kā arī būt gataviem salīdzināt *centra* priekšrakstus ar to izpildījumu. Tikai šādā veidā var pilnībā spriest par padomju totalitāri un autoritāri birokrātisko režīmu, kur likumības un institucionālās hierarhijas izpratne nav ne loģiska, ne racionāla.

Zinātniskās konferences noslēgumā Dr. hist., Dr. h. c. (LZA) Kārlis Kangeris informēja par lēmumu organizēt nākamo starptautisko zinātnisko konferenci 2016. gada 11., 12. un 13. augustā, kas veltīta divdesmit piektajai gadadienai, kopš izgāzās ar ievērojamu PSRS VDK līdzdalību organizētais 1991. gada augusta pučs, Latvijas Republikai atgūstot faktisko neatkarību, un kopš likvidēta LPSR VDK. Konference iecerēta arī, lai atspoguļotu 2016. gada darba pirmā pusgada rezultātus. 2016. gada konferences rīcības komitejā ietilpst komisijas administratīvā sekretāre Dr. philol. Eva Eglāja-Kristsone, kā arī Dr. hist. Gints Zelmenis, Dr. sc. comm. Mārtiņš Kaprāns, Dr. phil. Solveiga Krūmiņa-Koņkova un M. sc. comp. Ilmārs Poikāns. Ievērojot komisijas locekļu, piesaistīto Latvijas un ārvalstu ekspertu, redkolēģijas atsaucību, Komisijas vadība pauda gatavību organizēt arī 2016. gadā stipendiātu piesaisti ar Latvijas Universitātes Fonda starpniecību, lai veicinātu zinātniskās interesi par VDK izpētes jautājumiem.

Komisijas vārdā vēlos pateikties plašsaziņas līdzekļu pārstāvjiem par atbalstu, īpaši aģentūras LETA žurnālistei Anastasijai Tetarenko, *Latvijas avīzes* redaktorei Lindai Rasai, žurnālistei Ilzei Kuzminai un vēsturniekam Viesturam Sprūdem, māksliniekiem Gatim Šļūkam un Ērikam Ošam, *DELFI* žurnālistam Filipam Lastovskim un žurnālistei Zandai Ķezberei, *TvNET* redaktoram Tomam Ostrovskim, *IR* redaktorei Mārai Miķelsonei, māksliniekam Ernestam Kļaviņam un žurnālistei Ievai Cielavai, Latvijas Televīzijas žurnālistei Oditai

Krenbergai un producentei Ijai Circenei, TV3 žurnālistam Jānim Eglītim, LNT žurnālistam Aleksim Zoldneram, žurnālistei Lāsmai Grundulei un korespondentam Raitim Valteram, *TV24* žurnālistei Veltai Puriņai, *Nekā Personīga* žurnālistei Ilzei Jaunalksnei, kā arī publicistam un žurnālistam Lato Lapsam.

Komisijas vārdā jāsaka paldies atbalstu arī Valsts Prezidentam Andrim Bērziņam, ministru prezidentei Laimdotai Straujumai, izglītības un zinātnes ministrei Inai Druvietei, 12. Saeimas deputātiem – līdztekus komisijas loceklim Ritvaram Jansonam arī Inārai Mūrniecei, Inesei Laizānei, Ingai Bitei, Ringoldam Balodim, Intam Dālderim, Ilmāram Latkovskim, Veiko Spolītim, un īpaši Kārlim Šadurskim, kā arī citiem, kas atbalstīja komisijas iniciatīvas, tajā skaitā Valsts prezidenta Kancelejas vadītājam Gundaram Daudzem un tā vietniekam Reinim Bērziņam. Vēlamies pateikties arī Latvijas Universitātes rektoram Indriķim Muižniekam, rektora palīdzei Ievai Račko (1958 – 2015), kancleram Gundaram Bērziņam, Latvijas vēstures institūta direktoram Guntim Zemītim, Vēstures un filosofijas fakultātes dekānam Andrim Šnē, Matemātikas un informātikas institūta vadošajam pētniekam Mārim Albertam, nomas daļas vadītājam Ilmāram Dambem, Latvijas Universitātes Fonda valdes priekšsēdētājam Ivaram Lācim un izpilddirektorei Lailai Kundziņai-Zvejniecei, Izglītības un zinātnes ministrijas Augstākās izglītības, zinātnes un inovāciju departamenta direktora vietniekam Armandam Plātem, juriskonsultam Mārim Stradam, ministres palīdzei Ievai Ervaldei, viņa eminencei Romas katoļu baznīcas kardinālam Jānim Pujātam un Romas katoļu baznīcas Rīgas arhibīskapam-metropolītam Zbigņevam Stankēvičam, Baltijas Inovatīvo pētījumu un tehnoloģiju institūta valdes priekšsēdētājai Guntai Račai, Banku augstskolas doktorantūras programmas direktorei Veltai Vikmanei, Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva strādājošajiem Mārcim Raudim un Aritai Jumei, politologam Gatim Puriņam, Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valsts Drošības komitejas pret latviešu tautu vērsto totalitāro noziegumu dokumentu digitalizācijas krātuves valdes priekšsēdētājai Kristīnei Lindbergai, kā arī sabiedriskās ēdināšanas institūcijai *Ezītis Miglā* un tās pastāvīgajiem klientiem par komisijas darba pieciešanu periodā, kad tai nebija telpu, un citiem neminētajiem, kuri veicinājuši un atbalstījuši Komisijas darbu.

Recenzija

par VDK zinātniskās izpētes komisijas rakstu 1. sējumu "Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas"

Dr. sc. pol. Ivars Ījabs
Latvijas Universitātes asociētais profesors, politologs

Šis rakstu krājums ir pirmā LPSR Valsts drošības komitejas (VDK) zinātniskās izpētes komisijas (Komisija) publikācija, kas iezīmē noslēgumu pētniecības pirmajam posmam. Šā posma galvenais uzdevums ir bijusi priekšizpēte – proti, to tēmu, resursu un metodoloģijas apzināšana, kas tiks izmantota tālākajā Komisijas darbā. Nepieciešamību pēc šādas priekšizpētes nosaka Komisijas darba apjoms un specifika. Komisijas uzdevums ir zinātniski pētīt VDK mantojumu, turklāt analizējot to plašākā politiskā, sociālā un kulturālā kontekstā. Šajā nolūkā Komisija ir izveidota kā starpdisciplināra: tā iekļauj dažādu nozaru un specialitāšu pētniekus, kuri kopīgi īsteno vienu uzdevumu – veidot vienotu un zinātniski pamatotu izpratni par noziedzīgā padomju okupācijas režīma represijām. Valsts drošības komitejas atstātais dokumentu masīvs nav izolēta vienība: VDK darbība ir analizējama ciešā sazobē ar citu padomju varas institūciju, kā Padomju Savienības komunistiskā partija (PSKP), Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā komiteja (LKP CK), Vissavienības Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienība (VĻKJS) u.c. darbu, kā arī ar plašākiem sabiedriskiem procesiem.

Šāda apjomīga dokumentu izpēte Latvijā notiek pirmoreiz, tādēļ arī darba uzsākšana prasa vispirms apzināt pētījumu lauku: pieejamos materiālus, metodoloģiju, iepriekš veiktos pētījumus. Ne mazāk svarīga ir to valstu pieredzes apzināšana, kas līdzīgu pētniecības darbu ir veikušas agrāk. Tas attiecas gan uz citu bijušo komunistisko valstu bloka pieredzi, gan arī uz citām valstīm ar ilgstošu represīvu

režīmu pieredzi, kas var būt nozīmīgi Latvijai, piemēram, politiskās policijas un slepeno dienestu darbības pētniecības aspektā.

Krājumā iekļautie teksti kalpo kā apliecinājums jau padarītajam darbam, kas ir paveikts kopš Komisijas darba uzsākšanas. Krājumā publicējas autoritatīvi pētnieki, kuri jau ilgāku laiku nodarbojas ar dažādu padomju okupācijas režīma aspektu pētniecību. Viņu darbu papildina Komisijas stipendiātu pētījumi, kuri lielākoties veltīti šaurākām tēmām, vienlaikus dod pamatu cerībām arī par turpmāku topošo zinātnieku iesaisti Komisijas darbā. Tāpat lasītājs ievēros, ka šis krājums ir arī sava veida kolektīvs "nodomu protokols". Autori nesteidzas ar kategoriskiem secinājumiem, bet gan iezīmē tālākos pētniecības virzienus. Tiek norādīts gan uz perspektīvajiem pētniecības tematiem, gan uz iespējamiem ierobežojumiem un grūtībām šo tematu tālākai izpētei, piemēram, datu nepieejamībai.

Priekšizpētes gaitā autori arī iesaistās pētnieciskā darba dalīšanā: proti, apzinot savas konkrētās tēmas mijiedarbi ar citu Komisijas pētnieku jomām. Tas ir nepieciešams, lai Komisijas darbā izvairītos no dublēšanās un resursu nesaprātīgas izmantošanas: precīza pētnieciskā darba robežu nospraušana vienlaikus ir arī ceļš uz pilnvērtīgu darbu komandā. Vienota izpratne par Komisijas darba uzdevumiem, plānotajiem darbiem un katra pētnieka individuālo devumu ir nepieciešama priekšizpētes sastāvdaļa, kura ir dokumentēta šajā krājumā.

Komisijas darbs prasa nopietnu teorētisku pamatojumu. Pirmkārt, pētniekiem ir jāvienojas par vienotu terminoloģiju, kas nebūt nav viegls uzdevums, ņemot vērā Komisijā pārstāvēto pētniecības jomu dažādību – no jurisprudences līdz literatūras vēsturei, no komunikācijas zinātnes līdz arhīvu pētniecībai un specdienestu vēsturei. Otrkārt, Komisijai līdzās VDK dokumentālā mantojuma izvērtējumam ir arī plašāks uzdevums, proti, vienotas terminoloģijas izstrāde turpmākai padomju režīma izpausmju un seku analīzei. Šajā rakstu krājumā pētnieki, kā redzams, vēl atrodas terminoloģijas saskaņošanas un savstarpējas harmonizācijas procesā. Īpaši tas attiecas uz vēsturiskiem fenomeniem, kuri dažādos avotos tiek saukti dažādos vārdos.

Krājuma autori ir vadījušies no ieskata, ka padomju totalitārisms un tā sekas Latvijā nav aprakstāmas kādas vienas

zinātniskas disciplīnas un vienas teorijas ietvaros: tas ir bijis komplicēts, iekšēji pretrunīgs un arī vēsturiski mainīgs fenomens. VDK dokumentārā mantojuma izpēte ir Komisijas darba centrā, tā ir Komisijas darba pamatuzdevums. Vienlaikus VDK dokumenti nav tikai rakstīts teksts, uz papīra vai elektroniski fiksēti uzvārdi, liecības un ziņojumi. VDK dokumentārajam mantojumam ir ļoti svarīga "performatīvā", proti, rīcības dimensija. Katrs arhīva pieraksts, liecība, ziņojums, apraksts ir saistīts ar noteiktām praktiskām darbībām, kuras veica gan paši VDK darbinieki, gan tie, kas pretojās padomju režīmam. Tikai ņemot vērā šo praktiskās rīcības kontekstu, ir iespējams saprast konkrētā VDK dokumenta jēgu. Savukārt, šo kontekstu ir noteikusi virkne citu sociālu fenomenu. Vispirms padomju režīms centās politizēt un pakļaut savai kontrolei virkni dzīves jomu, kurās darbojas cita, nevis politiska dinamika, kā ekonomika, māksla, reliģija. Šeit VDK un citi padomju varas orgāni centās uzspiest savu, dogmatiski ideoloģizētu skatījumu, tai skaitā represijas. Vienlaikus šo jomu īpatnējā dinamika ikreiz savdabīgi "pretojās" politizācijas centieniem: līdzās plānveida ekonomikai veidojās "melnais" tirgus; māksliniekiem bieži izdevās saglabāt zināmu autonomiju; ticīgie nebija pierunājami atteikties no savas pārliecības par spīti agresīvai ateisma propagandai. VDK kā komunistiskās partijas izpildorgāns, no vienas puses, fanātiski īstenoja partijas politisko programmu, tai skaitā iebiedējot, spīdzinot un fiziski iznīcinot nevainīgus cilvēkus. Taču, no otras puses, VDK bija spiesta rēķināties arī ar sabiedrības reālo dzīvi, cilvēku pārliecību un vajadzībām. Šā iemesla dēļ VDK dokumentārā mantojuma pētniecībā nav pieļaujams apmierināties vienīgi ar VDK kā institūcijas darbu. Ne mazāk svarīgs uzdevums ir saprast VDK darbības ietekmi uz konkrētu cilvēku rīcību, tās darba motīviem un metodēm. VDK dokumentārā mantojuma pētniecība nepieciešami iziet arī ārpus VDK institucionālās darbības analīzes ietvariem, iekļaujot gan tādas jomas kā reliģisko kustību vēsturi un padomju režīma kultūrpolitiku, gan arī ietekmi uz laulības un ģimenes institūcijām u.tml.

Sekojot šādai izpratnei, krājums ir nosacīti iedalāms četrās saturiskās daļās (faktiskā secība ievēro norises kārtību starptautiskajā zinātniskajā konferencē 2015. gada 15., 16. un 17. decembrī Liepājā). Pirmā no tām aptver LPSR VDK darbības institucionālu pētniecību un uzdod jautājumu par organizācijas darba mehāniku un vietu padomju

režīma valsts pārvaldē. Otrā pievērš uzmanību padomju represīvo iestāžu ietekmei dažādās sabiedrības dzīves jomās – reliģijā, mākslā, tūrismā –, kā arī VDK centieniem šīs jomas izmantot padomju režīma stiprināšanai. Trešajā daļā aprakstīta VDK "negatīvā" aktivitāte, proti, dažādās spaidu metodes cīņā pret tiem, kas padomju režīmu nepieņēma un pretojās tam. Šī daļa piesaista īpašu uzmanību tādēļ, ka parāda režīma pretrunīgo dabu: no vienas puses, tas iestājās par darbaļaužu emancipāciju un atbrīvošanu; no otras, savas varas uzturēšanai bija spiests ierobežot viselementārākās cilvēka brīvības izpausmes, kā pārvietošanās brīvību un vārda brīvību. Visbeidzot, krājuma pēdējā nosacītā daļa ir veltīta VDK mantojuma nozīmei pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas 1990. gadā. Šī tēma ir ļoti plaša un iekļauj dažādus aspektus: pilnvērtīga analīze par atjaunotās Latvijas attieksmi pret padomju režīma noziegumiem joprojām ir nākotnes uzdevums.

Pirmajā nosacītajā daļā ietverams Artūra Žvinkļa raksts *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valsts drošības komitejas personālsastāva zinātniskās izpētes problemātika*, kura centrā ir jautājumi par LPSR VDK darbinieku rekrutācijas mehānismu, viņu sociālo profilu, kā arī darbinieku sastāva izmaiņām pirmajā (1940 – 1941) un otrajā (1944 – 1991) padomju okupācijas posmā. Autors labi parāda izmaiņas darbinieku rekrutācijas politikā, saistot tās ar izmaiņām Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) vadības politikā. Labs piemērs šeit ir augoša republikas pamattautības iekļaušana VDK personālsastāvā Lavrentija Berijas vadības laikā. Tāpat Žvinklis interesanti analizē arī iemeslus, kuru dēļ bija iespējams zaudēt darbu VDK. Vienlaikus šeit tiek izdarīts būtisks secinājums turpmākajai pētniecībai, kas saistīts ar materiālu pieejamību: līdzšinējā pētniecība ir veikta tikai uz LKP CK dokumentu pamata, jo pašas VDK materiāli pētniecībai joprojām nav pieejami.

Bonifācija Daukšta raksts *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valsts drošības komitejas un Latvijas Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienības sadarbība (1953 – 1961)* izvēlas plašāku vēsturisku perspektīvu. Tā centrā ir VDK mijiedarbe ar režīma jaunatnes organizāciju, partijas "jauno audzi" VĻKJS. Autors daudz izmanto salīdzinājumu ar citām Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm, vaicājot par Latvijas specifiku attiecībās starp represīvajām

iestādēm un režīma ideoloģiskajiem balstiem. Secinājumos tiek uzsvērta Komjaunatnes militarizācija Baltijas valstīs. Vienlaikus Daukšts min virkni interesantu jautājumu, kas gan VDK un Komjaunatnes attiecības skar vienīgi netieši, tomēr ir nozīmīgi padomju režīma vēstures izpētē. Tā, piemēram, viņš vaicā: ņemot vērā, ka Eduards Berklavs un citi vēlākie nacionālkomunisti 1940. gados bija Komjaunatnes funkcionāri, vai ir iespējams runāt par "nacionālkomjaunietismu"? Ievērojama loma atvēlēta Komjaunatnes vērtējumam trimdas skatījumā, piemēram, Ādolfa Klīves publikācijām, kā arī jautājumam par Komjaunatni kā VDK kadru rekrutācijas avotu. Daukšts secina, ka kadru virzīšana no Komjaunatnes Latvijā ir bijusi mazāk izteikta kā, piemēram, Lietuvā.

Pirmajai daļai saturiski pieder arī Gata Liepiņa raksts *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā esošā fonda "PSRS Iekšlietu Tautas komisariāta pārbaudes un filtrācijas punktos un nometnēs ieslodzīto Latvijas iedzīvotāju personas lietas" dokumentu analīze*. Šis raksts ietver padziļinātu aprakstu par minētā fonda saturu. Autors norāda, ka filtrācijas lietas ir būtisks izziņas avots par nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas periodu. Tomēr netiešā veidā tas ir labi izmantojams iespaida gūšanai par VDK darba metodēm, par VDK priekšstatiem par kolaborāciju u.c. "riska faktoriem" pēc Latvijas otrreizējās okupācijas.

Grāmatas otrā nosacītā daļa ir veltīta padomju represīvā režīma ietekmei dažādās sabiedrības dzīves jomās, īpašu uzmanību pievēršot tā ideoloģiskajām aktivitātēm. Šeit analizēts veids, kā padomju iestādes ar VDK priekšgalā manipulēja ar cilvēku reliģisko pārliecību, ar estētiski literārajām aktivitātēm, ar seksuālo intimitāti un ģimeni, kā arī ar tūrismu. Visas šīs izpausmes apvieno viens vadmotīvs, proti, ideoloģiski motivēti mēģinājumi veidot "padomju cilvēku", kurā būtu atmirušas agrākās "buržuāziskās" pārliecības un ieradumi. Taču vienlaikus šajā nosacītajā daļā iekļautie raksti parāda arī šo centienu pretrunīgo, pat paradoksālo dabu: lai gan politiskie mēģinājumi regulēt reliģiskās pārliecības, ģimenes dzīvi, mākslinieciskо daiļradi vadījās pēc skaidras ideoloģiskas vīzijas, tie ik uz soļa saskārās ar realitātes pretošanos un nepieciešamību pielāgoties tai.

Lielākais akcents šajā daļā ir likts uz reliģiskās dzīves un literārās daiļrades regulēšanas centieniem, katrai no šīm tēmām veltot

divus rakstus. Tas ir darīts, ņemot vērā šo jomu svarīgumu. Padomju režīma asi noraidošā attieksme pret reliģiju kā tādu vienlaikus bija spiesta sadzīvot ar intensīvu valsts kontroles politiku pār reliģiskajām draudzēm, kā arī centieniem izmantot tās savās interesēs. Šeit kā pirmais minams krājumā iekļautais Solveigas Krūmiņas-Koņkovas izvērstais pētījums par sadarbību starp LPSR drošības iestādēm un PSRS Reliģisko kultu lietu padomes (RKLP) pilnvaroto LPSR laika posmā no 1944. līdz 1954. gadam. Šajā rakstā ne tikai izvērsti aplūkotas RKLP attiecības ar drošības orgāniem, bet arī analizēts jautājums par minēto padomju varas institūciju attiecībām ar abām Latvijas lielākajām kristīgajām konfesijām – luterisko un katolisko. Šī daļa balstās apjomīgā darbā ar dokumentiem un sniedz niansētu ieskatu šajās attiecībās to veidošanās sākumposmā. RKLP pilnvarotais Voldemārs Šeškens ir veidojis interesantas attiecības ar Latvijas kristīgajām konfesijām, balstītas, no vienas puses, iebiedēšanā un denunciācijās, no otras – "pozitīvā" sadarbībā. Interesants ir Krūmiņas-Koņkovas salīdzinājums starp RKLP attiecībām ar Latvijas Romas katoļu baznīcas (LELB) bīskapu Springoviču un Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas arhibīskapu Irbi. Ja pirmais pēckara posmā publisko aicinājumu "bandītiem", proti, partizāniem, tad otrais režīma skatījumā bija daudz "bīstamāks"; arī attiecības ar LELB valdi ir veidojušās daudz sarežģītāk. Rakstā ir labi parādītas RKLP un VDK darbības metodes darbā ar reliģiskajām organizācijām: sākot ar ziņotāju iesūtīšanu un denunciāciju rakstīšanu, reliģisko līderu diskreditāciju un beidzot ar šo organizāciju politisku instrumentalizāciju savām vajadzībām, piemēram, tā sasaucamās "miera kustības" ietvaros, kā arī veidojot PSRS un Vatikāna attiecības, kur vērā ņemama loma ir bijusi Krūmiņas-Koņkovas aprakstītajam Valerjana Zondaka gadījumam.

Šo tēmu turpina Madaras Brūnavas raksts *Reliģijas kontrole Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā: mazo kristīgo konfesiju piemērs (1956 – 1959)*, kurā autore lielākoties analizē baptistu un septītās dienas adventistu likteņus okupētajā Latvijā. Šeit aprakstītas dažādās institucionālās manipulācijas ar mazajām kristīgajām konfesijā, rādot, kā draudžu pievienošanas, dalīšanas ir kalpojušas par politiskas kontroles instrumentu. Autore daudz citē arī oficiālos dokumentus, kuros minēto draudžu piederīgie ne tikai dēvēti par sektantiem, bet kas atspoguļo arī cīņu pret attiecīgajām konfesijām,

piemēram, ar obligātu draudzes locekļu dalību ateisma lekcijās (autore gan nenorāda, vai kas tāds tiešām bijis īstenots). VDK un RKLP ir nepārtraukti jaukušās Baznīcu amatpersonu izvēlē. Vienlaikus Brūnavas rakstā atspoguļots vēlāks periods par Krūmiņas-Koņkovas aprakstīto. Tas ir jau posms pēc PSKP XX kongresa; izmaiņas šajā laikā skar arī RKLP. No faktiskas VDK struktūrvienības Staļina laikā to mēģina pārveidot par patstāvīgu, apjomīgu organizāciju reliģiskās dzīves politiskai kontrolei.

Nākamie divi raksti ir veltīti režīma darbam ar literātiem. Tie paver ieskatu padomju varas un radošās inteliģences attiecību problemātikā. No vienas puses, padomju režīms bija ļoti "pretimnākošs" rakstnieku vajadzībām, no otras – ideoloģiskai uzraudzībai bija jābūt klātesošai visā viņu daiļradē. Pirmo dimensiju labi atsedz Agijas Ābiķes-Kondrātes raksts *LPSR Valsts drošības komitejas un represīvo institūciju darbība radošo profesiju pārstāvju veselības aprūpes, radošā darba un atpūtas nodrošināšanā*. Šis raksts pievēršas divām LPSR labi pazīstamām institūcijām, kuras kalpoja kā sava veida inkubators radošo profesiju pārstāvjiem. Tas ir Rakstnieku jaunrades nams Dubultos un Rakstnieku poliklīnika, kas tolaik atradās Benjamiņu nama pagrabstāvā. Šīs nosacītās daļas raksturs ir vairāk interesanti stāstošs nekā analītisks: aprakstīti minēto iestāžu darba principi, radošo profesiju īpašās privilēģijas, citētas arī viesu atmiņas u.tml. Raksts vedina uz pārdomām par tā saucamo radošo savienību nozīmi padomju režīma ilgtspējā. No vienas puses, dalība šajās savienībās nodrošināja piekļuvi privilēģijām. No otras puses, kā zināms, tieši radošās savienības 1980. gadu nogalē kļuva par būtiskāko Atmodas katalizatoru. Jācer, ka autore tiešām nākotnē pievērsīsies Dubultu jaunrades nama viesu grāmatu detalizētai analīzei, kas varētu sniegt interesantas atziņas.

Signes Raudives raksts *Latvijas Padomju rakstnieku savienība: no rakstnieku kluba līdz Literatūras propagandas birojam* arī skar tēmu, kas saistīta ar radošajām savienībām, šeit gan agrākā laika periodā. Šā raksta centrā ir sociālistiskā reālisma uzpotēšana jaunajiem rakstniekiem caur jauno autoru organizācijām, kuras darbojas ļoti vērienīgi un aptver visu Latviju. Interesanta ir mijiedarbe starp PSRS Rakstnieku savienību un Latvijas Padomju rakstnieku savienību darbību, turklāt tieši vietējā līmenī vēlme kontrolēt jauno

autoru daiļradi ir bijusi ļoti izteikta. Šeit galvenās darbojošās figūras ir Valdis Lukss un Anna Sakse.

Vēl viena nozīmīga dimensija VDK "ideoloģiskās modrības" aktivitātēs ir atspoguļota Martas Starostinas raksts *Padomju ideoloģijas un propagandas izpausmes PSRS Ministru Padomes Galvenās ārzemju tūrisma pārvaldes "Intūrists" Rīgas nodaļā darbā ar latviešu trimdas tūristiem (1957 – 1985)*". Tā ir ļoti saistoša tēma – jo īpaši ņemot vērā lielo lomu, kuru "kultūrsakarnieki" spēlēja trimdas iekšējās diskusijās. Starostina aplūko darbu ar trimdas latviešu tūristiem, kā dokumentālo pamatu izmantojot *Intūrista* un LKP CK arhīvus. Šeit labi parādīti drošības iestāžu "negatīvie" un "pozitīvie" uzdevumi. "Negatīvie" nozīmē striktu kontroli pār tūristu pārvietošanos, dažādu īpašo maršrutu izveide, arī atturēšana no tādas "netūristiskas rīcības", kas faktiski nozīmē tūristu interesi par reālo dzīvi LPSR. "Pozitīvie" uzdevumi turpretim paredz laba iespaida un kontaktu veidošanu ar trimdas tūristiem, kurus pēc tam varētu izmantot arī ideoloģiskos un, iespējams, spiegošanas nolūkos. Šeit liela loma ir bijusi tūristu kultūras programmas "nacionālā" komponente, Jāņu svinēšana, plašais dziesmu svētku simtgades izmantojums 1973. gadā un tamlīdzīgi. Starostinas raksts arī iezīmē ceļu turpmākai pētniecībai, kas, ņemot vērā šīs tēmas agrāko aplūkojumu publicistikā, piemēram, Ulža Ģēmaņa un Imanta Lešinska grāmatās, varētu viest skaidrību jautājumā par "kultūras sakaru" īsto lomu latviešu trimdas un VDK attiecībās.

Otrajai nosacītajai daļai saturiski piederīgs ir arī Inetas Lipšas raksts *Privātās dzīves uzraudzīšana un kontrole Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā, izmantojot valsts represīvos mehānismus*. Šis raksts aplūko seksualitātes kontroli LPSR, vienlaikus neaprobežojoties vienīgi ar represīvo iestāžu darba analīzi, bet pievēršoties arī citu institūciju un sociālo procesu analīzei. Par pamatu Lipšas pētījumam ir kalpojušas cilvēku sūdzības LKP CK par laulības pārkāpšanas gadījumiem, kā arī laulības šķiršanas lietas. Šajā rakstā, no vienas puses, skaidri parādīta padomju nomenklatūras izpratne par seksualitāti un laulību, no otras puses, demonstrēts, cik apbrīnojami atsaucīgi ir bijuši atsevišķi Latvijas iedzīvotāji, kad runa ir bijusi par citu cilvēku privātās dzīves politisku kontroli. Lipša apraksta denunciācijas un anonīmās vēstules, kuras cilvēki ir rakstījuši centrālkomitejai par

savu līdzcilvēku "pārkāpumiem". Šeit īpaša uzmanība ir veltīta Augustam Eglītim, LPSR iekšlietu ministram, kura romāns ar poliklīnikas darbinieci ir radījis milzīgu "darbaļaužu sašutumu" un nosodījumu, rakstot sūdzību vēstules līdz pat Vissavienības komunistiskā (boļševiku) partijas (VK(b)P) sekretāram Georgijam Maļenkovam. Vienlaikus laulības šķiršanas lietas, no kurām atsevišķos periodos gandrīz puse bija noraidītas, parāda izpratni par "objektīvajiem" iemesliem, kas komunistu skatījumā varēja kalpot par iemeslu laulības šķiršanai.

Krājuma trešā nosacītā daļa ir veltīta pretošanās kustības aktivitātēm un VDK centieniem tās novērst, identificēt un sodīt. Šeit iekļautie raksti apskata dažādus laika posmus Latvijas pēckara vēsturē: sākot no Latvju nacionālās jaunatnes apvienības darbības 1945. gadā līdz pat politiskajām represijām 1980. gados. Visus šos rakstus caurvij pretošanās formu daudzveidība – no bēgšanas mēģinājumiem zvejnieku laivās līdz skrejlapu kaisīšanai. Sākumā jāmin Kristīnes Rotbahas raksts *Latvju Nacionālās Jaunatnes Apvienības (LNJA) Valkas grupa (1945). Atmiņu mantojums*. Kā liecina nosaukums, rakstā galvenais akcents ir likts uz atmiņām: autore savā tekstā daudzviet ļauj runāt pašiem notikumu dalībniekiem un aculieciniekiem. Vienlaikus šeit ir arī plaši izmantotas kriminālllietas, kurās tiesātas 19 personas, šādi sniedzot ieskatu attiecīgā laika perioda "tiesāšanas" praksē.

Tam seko Jāņa Ķerusa raksts *Bēgšana zvejnieku traleros no Liepājas kolhoza "Boļševiks" (1952 – 1957): motīvi, norise, varas īstenotāju reakcija*. Šeit veikta kvalitatīva analīze par gadījumiem 1950. gados, kad zvejnieku traleru komandas izlemj doties uz Zviedriju – proti, veikt pārkāpumu, kuru pēc tā laika PSRS likumiem pielīdzina valsts nodevībai. Šis raksts ietver daudz interesantu detaļu, balstītu VDK kriminālllietās, partijas dokumentos, kā arī preses publikāciju analīzē. Atsevišķas epizodes, piemēram, Niču bēgšana, ietver teju vai dēku romāna cienīgus sižetus. Interesanta ir varas orgānu reakcija, kas tālu pārsniedz vienkāršu robežas stiprināšanu attiecīgajā iecirknī; ne mazāk uzmanību saista Zviedrijā jau dzīvojošo trimdas latviešu reakcija un bēgšanas atspoguļojums. Ķerusa izklāstā īpašu uzmanību piesaista Friča Štīrmaņa figūra – tas ir bēdzējs, kurš personisku problēmu dēļ beigu beigās atbēg atpakaļ uz PSRS un iesaistās drošības iestāžu veiktā propagandā pret trimdas latviešiem.

Gadījuma analīzei ir veltīts arī Agnijas Ruhockas darbs *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valsts drošības komitejas Bauskas rajona nodaļas darbība un iedzīvotāju nevardarbīgā pretošanās (1954 – 1985)*. Tas aptver apjomīgu, vairāk nekā trīsdesmit gadus ilgu laika periodu. Ruhocka apraksta VDK Bauskas rajona nodaļas darbību, tās darba prioritātes, administratīvo struktūru. Interesants ir stāsts par Rundāles pils direktora vietnieku Leopoldu Kļaviņu, kurš šajā LPSR "oficiālajā" tūrisma objektā ir bijis ziņotājs par ārzemnieku vizītēm, to norisi un kontaktiem. Vienlaikus šajā rakstā ir ietverta nozīmīga pretošanās dimensija: izplatītākie nodarījumi, pret kuriem ar visu savu ietekmi vērsās VDK Bauskas rajona nodaļa, bija sarkanbaltsarkano karogu izkāršana, skrejlapu un uzsaukumu kaisīšana u.tml.

Anastasijas Smirnovas raksts *Latvijā iebraukušo etnisko minoritāšu pārstāvju nevardarbīgā pretošanās padomju režīmam LPSR Valsts drošības komitejas krimināllietu atspoguļojumā (1956 – 1968). Pretpadomju propaganda un aģitācija* ir veltīts maz pētītai tēmai, proti, pretpadomju darbībām Latvijā ieceļojušo cittautiešu vidū. Attiecīgā laikaposma krimināllietas, kuras aplūko Smirnova, ir saistītas ar tolaik izplatīto apsūdzību "pretpadomju propagandā un aģitācijā". Uzteicami, ka Smirnova savā darbā ir izmantojusi arī kvantitatīvas pētniecības metodes, gan salīdzinot apsūdzēto cittautiešu skaitu ar latviešu skaitu, gan arī veidojot savdabīgu "vidēji statistiskā" nelatviešu opozicionāra portretu: tas ir 35 gadus vecs vīrietis, krievs, precējies, viena vai divu bērnu tēvs, nācis no strādnieku vai zemnieku ģimenes, ieguvis sešu klašu izglītību, apguvis arodu, nepārvalda latviešu valodu, strādnieks. Smirnova analizē arī dažādas pretošanās formas un uzsver "radiobalsu" ietekmi uz nelatviešu opozicionāriem.

Šo tēmu turpina Mārtiņa Dātava raksts *Staļina kritikas atspoguļojums Latvijas Padomju Sociālistiskā Republikas drošības iestāžu 1953. gada martā ierosinātajās krimināllietās*. Pēc rūpīga attiecīgo, par "kontrrevolucionāru darbību" ierosināto krimināllietu apskata Dātavs pievēršas interesantākajai tēmai: proti, tam, kā šīs krimināllietas atspoguļo Latvijas iedzīvotāju reakciju uz Staļina nāvi 1953. gada 5. martā. Skaidrs, ka staļinisma represīvais aparāts turpināja darboties ar zināmu inerci un ļaudis, kas skaidrā prātā vai reibumā izteica kritiskas piezīmes par Staļina personu, varēja rēķināties ar smagām sekām. Spriežot pēc Dātava aprakstītā, šīs

reakcijas ir bijušas dažādas – no piezīmēm par Staļina terora lomu vēsturē līdz pat jaunām cerībām uz padomju laiku krišanu (un jaunu, "Zariņa un Feldmaņa" valdību).

Trešās nosacītās daļas noslēgumā minams Ginta Zelmeņa raksts *Valsts drošības komiteja un divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu politiskās represijas okupētajā Latvijā: izpētes iespējas*, kurš satur, iespējams, visvairāk analītiskā materiāla no visiem saturiski līdzīgiem rakstiem. Šeit centrā ir VDK kriminālliietu analīze. Zelmenis veido opozicionāra socioloģisko profilu, kā arī analizē dažādās VDK represīvās darbības formas, kā "profilakse", "operatīvā izstrāde" u.c. Zelmeņa veikto socioloģiskā profila analīzi, kas lielākoties aptver latviešus, jo no 18 cilvēkiem, kas tiesāti 1980. gados, 16 ir latvieši, ir vērts sastatīt ar Smirnovas pētījuma rezultātiem par nelatviešiem. Vispirms, arī Zelmenim dominē precējušies cilvēki, kuriem ir bērni un kuri apguvuši tehnisko profesiju, kā arī kam samērā zems izglītības līmenis (tikai 3 no 18 ir augstākā izglītība). Zelmenis izdara būtisku secinājumu par "inteliģences atrautību no pretošanās padomju varai" – proti, 1980. gados VDK kriminālliietās nav inteliģences pārstāvju. Interesi raisa arī kriminālliietās izmantotās valodas analīze: Zelmenis aplūko VDK profesionālo žargonu latviešu valodā, kurā aprakstīti attiecīgie nodarījumi.

Krājuma nosacītajā ceturtajā daļā iekļautie pētījumi skar notikumus pēc neatkarības atgūšanas 1990., 1991. gadā. Šeit no dažādiem aspektiem aplūkota atjaunotās demokrātiskās valsts attieksme pret totalitārā režīma mantojumu, īpašu uzmanību pievēršot peripetijām ap LPSR VDK dokumentāro mantojumu. Līdzīgi kā daudzās reģiona valstīs centieni adekvāti izvērtēt padomju režīma mantojumu ir bijuši ļoti samezgloti: augstas aktivitātes periodi ir mijušies ar šīs tēmas ignorēšanu; šos procesus ir ietekmējuši gan starptautiskās politikas apsvērumi, gan vēlēšanu cikli pašu mājās. Protams, ka "pagātnes pārvarēšana" nevar būt vienkāršs process: tas ietver gan krimināltiesiskus, gan politiskus, gan arī simboliskus un kulturālus aspektus. Arī krājumā iekļautie raksti aplūko šo fenomenu vairākās perspektīvās.

Sākumā minams Raimonda Cerūža raksts *Dekomunizācija Centrālajā un Austrumeiropā: vēstures klasifikācijas mēģinājums*. Šajā rakstā autors ir izvēlējies ļoti plašu perspektīvu, "dekomunizācijas"

jēdzienā iekļaujot gan lustrāciju, gan iepriekšējā režīma noziedznieku kriminālo vajāšanu, gan arī "simbolu" politiku. Autors izdara diezgan pašsaprotamu secinājumu, ka bijušās komunistiskā bloka valstis, ieskaitot bijušās PSRS republikas, var iedalīt tajās, kurās dekomunizācija ir notikusi, kurās notikusi daļēji vai vispār nav notikusi.

Vaicājot par atjaunotās Latvijas demokrātijas līdzšinējo attieksmi pret VDK mantojumu un represijās iesaistītajiem cilvēkiem, ļoti nozīmīga ir tiesiskā dimensija. To atsevišķā rakstā *Tiesu nolēmumu analīze lietās par sadarbības ar Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valsts drošības komiteju fakta konstatēšanu* analizē Juris Stukāns.

Viņš piedāvā tiesas nolēmumu detalizētu analīzi, īpašu uzmanību pievēršot samērā neseniem spriedumiem laika posmā no 2007. līdz 2011. gadam. Stukāns identificē grūtības tiesu praksē sadarbības fakta konstatēšanai: tie vispirms ir jautājumi par dokumentu ticamību, kā arī liecinieku sniegto liecību statusu.

Autors dod rekomendācijas iespējamiem likuma grozījumiem šajā jomā un secina, ka "ir pamats atzīt, ka sadarbības ar LPSR VDK esības konstatēšana nav pilnīga un objektīva".

Noslēgumā minams plašs, hronoloģiski veidots Jāņa Taurēna raksts *Zinātniskās un sabiedriskās diskusijas par Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valsts drošības komitejas dokumentāro mantojumu*, kurā autors cenšas apkopot minētās diskusijas un piedāvāt lasītājam to kvintesenci.

Dokumentārais mantojums jeb tā saucamie "čekas maisi" šeit aplūkoti noteiktā sociālā kontekstā: ieskicēta jaunās elites veidošanās, lustrācijas mēģinājumi, arī publicistika. Daudz analizētas parlamentārās debates.

Autors labi sistematizē biežāk dzirdētos argumentus par un pret "maisu" atvēršanu – gan morālas, gan praktiskas dabas. Tāpat Taurēns īsi iezīmē līdzšinējās historiogrāfijas kontūras attiecībā uz VDK darbības pētniecību pēc neatkarības atjaunošanas, beigās pieskaroties arī ļoti jūtīgajam jautājumam par VDK īpatno lomu neatkarības atjaunošanas procesā.

Kopumā rakstu krājums ir izstrādāts labā līmenī un ir pelnījis publicēšanu, kuras rezultātā Latvijas sabiedrība gūtu plašāku ieskatu

totalitārisma sabiedrības kontroles mehānismos, kā to paredz Satversme.

Valsts drošības komiteja un divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu politiskās represijas okupētajā Latvijā: izpētes iespējas

Dr. hist. Gints Zelmenis
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas eksperts[6]

Ziņojumā sniegts Valsts drošības komitejas (VDK) izmeklēto krimināllietu vispārīgs raksturojums, pamatojoties uz veikto pētījumu no 2015. gada septembra līdz decembrim, kā arī aplūkoti daži juridiskie aspekti, kas noteica VDK formālās tiesības krimināllietu izmeklēšanā un to salīdzinājumu ar VDK faktisko darbību. Sevišķa uzmanība pievērsta VDK arestēto cilvēku "sociālajam portretam", kā arī viņu "brīdināšanai", "profilaktēšanai" un "operatīvajai izstrādei" pirms aresta. Ziņojuma beigās iezīmētas tālākās pētniecības iespējas VDK izmeklēto krimināllietu izpētē un to, kāda veida informāciju par pašu VDK iespējams iegūt no VDK izmeklētajām krimināllietām, piemēram, fakti par psihiatrijas izmantošanu represijās un politiskajās represijās iesaistītajām amatpersonām.

VDK darbība ir cieši saistīta ar Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) okupācijas laika represijām Latvijā. Divdesmitā gadsimta astoņdesmitajos gados Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) VDK pārsvarā izmeklēja trīs noziegumu veidus. Pirmkārt, tā bija "pretpadomju aģitācija un propaganda", kā arī "apzināti nepatiesi izdomājumi, kuri diskreditē Padomju valsts un sabiedrisko iekārtu". Šiem "noziegumiem" bija izteikti politisks raksturs. Otrkārt, tā bija bēgšana no PSRS, par ko varēja sekot apsūdzība ne tikai par nelegālu robežas šķērsošanu, bet atsevišķos gadījumos pat par "dzimtenes nodevību". Treškārt, tie bija ekonomiskie noziegumi: "kontrabanda", "nelikumīgas valūtas

[6] Darbs izstrādāts Dr. hist. Jāņa Ķerusa zinātniskā vadībā.

operācijas" un "spekulācija", kas PSRS likumos gan bija definēti kā noziegumi, bet faktiski vairumā gadījumu izpaudās kā privātas uzņēmējdarbības veikšana.

Ziņojuma mērķis ir sniegt ieskatu politisko represiju[7] īpatnībās okupētajā Latvijā divdesmitā gadsimta astoņdesmitajos gados un LPSR VDK lomu tajās. Tā kā daudzi VDK darbības aspekti joprojām nav pētīti vai arī nav pētīti pietiekami, tad ziņojumā būs aplūkoti arī daži iespējamo pētījumu virzieni, kurus būtu vēlams veikt turpmāk.

Ievērojot pētniecībai atvēlēto laiku, ziņojuma ietvaros nebūs aplūkoti vairāki tematiski saistīti jautājumi, kā bēgšana no PSRS un ekonomiskie noziegumi, jo to izpēte saistīta ar apjomīgu darbu. Ziņojumā būs analizētas tās kriminālllietas, kas laikā no 1981. gada līdz 1986. gadam bija ierosinātas par "pretpadomju aģitāciju un propagandu" (LPSR Kriminālkodeksa 65. pants), kā arī par "apmelojošu izdomājumu izplatīšanu, kuri diskreditē Padomju valsts un sabiedrisko iekārtu" (LPSR Kriminālkodeksa 183.[1] pants), un kuras izmeklēja LPSR VDK. Īsuma labad šajā ziņojumā tās būs dēvētas par "politiskajām kriminālllietām" vai politiskajiem "noziegumiem".

1. Divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu VDK izmeklēto kriminālllietu vispārīgs raksturojums

Ziņojuma galvenā dokumentu bāze ir divdesmitā gadsimta astoņdesmitajos gados VDK izmeklētās kriminālllietas un tajās esošie dokumenti. Šīs lietas satur plašu materiālu, kas ļauj diezgan pilnvērtīgi izsekot tam, piemēram, kad un uz kāda pamata attiecīgā lieta bija

[7] Saskaņā ar likuma "Par politiski represētās personas statusa noteikšanu komunistiskajā un nacistiskajā režīmā cietušajiem" 1. pantu par politiskajām represijām uzskatāmas tādas represijas, kuras "komunistiskais un nacistiskais totalitārais režīms" "vērsa pret Latvijas pilsoņiem un pastāvīgajiem iedzīvotājiem par viņu politisko pārliecību vai politisko darbību, par pretošanos totalitārajiem režīmiem, par reliģiskajiem uzskatiem, par rases vai nacionālo piederību, par piederību pie noteiktas sabiedrības šķiras vai sociālā slāņa, par strādāšanu noteiktā profesijā vai par nodarbošanos, kas nebija pretrunā ar Latvijas Republikas likumiem, par laulību vai radniecību ar politiski represēto personu, par palīdzību politiski vajātajām vai represētajām personām". Par politiski represētās personas statusa noteikšanu komunistiskajā un nacistiskajā režīmā cietušajiem: likums, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 64, 1995, 26. aprīlis.

ierosināta, kad un ko šīs lietas ietvaros arestēja, kādi izmeklētāji lietas izmeklēšanā bija iesaistīti, kā izmeklēšana virzīja attiecīgo lietu – kad un kādās vietās veiktas kratīšanas, kas tajās izņemts, kādas vēl personas (bez aizdomās turētā, apsūdzētā) un cik bieži pratinātas, cik ilgi notikusi izmeklēšana, kad un cik ilgi notikusi tiesa, kāds bija spriedums. Divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu VDK izmeklētās krimināllietas sastāv no vairākiem sējumiem, piemēram, vienkāršākos gadījumos tie ir divi sējumi[8], taču citas lietas ir ļoti apjomīgas, kurās esošie materiāli apkopoti daudzos sējumos[9]. Salīdzinot minētā laika perioda krimināllietas ar Staļina laika krimināllietām, var konstatēt, ka pēdējās ir daudz plānākas un to saturā nereti var konstatēt dažādus trūkumus[10].

Būtiska politisko krimināllietu iezīme ir tā, ka šajās lietās esošo dokumentu teksti satur daudz t.s. ideoloģiskā žargona. Sevišķi tas sakāms par apsūdzības rakstos atrodamajiem formulējumiem, kas brīžiem vairāk atgādina Padomju Savienības komunistiskās partijas (PSKP) propagandas "aparāta" sacerējumus, nevis juridiskus dokumentus. "Atteikšanās no sociālistiskās revolūcijas iekarojumiem", "buržuāziskās Latvijas nacionālistiskās literatūras un ārzemju pretpadomju radioraidījumu ietekme", "nomelnojot padomju varas atjaunošanas apstākļus Baltijas valstīs", "nikni apmelo padomju īstenību", "vēršoties pret padomju varas nacionāliem iekarojumiem, apmeloja PSKP, padomju varu, tās nacionālo politiku, kā arī ārpolitiku", "ideoloģiska diversija pret Padomju Savienību"[11] – tās ir tikai atsevišķas frāzes no dažiem apsūdzības rakstiem, kas burtiski bija

---

[8] Piemēram, krimināllietas pret J. Barkānu un B. Grezinu. Skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45317. l. un . LVA, 1986. f., 1. apr., 45318. l.

[9] Piemēram, krimināllietai pret G. Freimani un G. Astru ir 17 sējumi. Skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l. Savukārt krimināllietai pret L. Doroņinu un Ģ. Melngaili ir 13 sējumi. Skat. LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l.

[10] Sīkāk par to skat. Bambals A. *Latvijas PSR represīvo iestāžu dokumenti kā vēstures avots 1940 – 1941; 1944 – 1991,* (promocijas darbs). Rīga: Latvijas Universitāte, 2011, 53. – 64.lp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4822/33111-Ainars_Bambals_2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y (skatīts: 18.01.2016.)

[11] LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 13. sēj., 139. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45317. l., 2. sēj., 101. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 17. sēj., 83. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45318. l., 2. sēj., 97. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 7. sēj., 277. lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-9274. l., 5. sēj., 225. lp.

pārplūdināti ar tamlīdzīgiem formulējumiem. Savukārt LPSR Augstākā tiesa, kuras kompetencē bija "sevišķi bīstamu valsts noziegumu" iztiesāšana, visas šīs frāzes praktiski identiskos formulējumos pārrakstīja spriedumos[12]. Līdz ar to šāda ideoloģiska žargona pārpilnība kriminālprocesuālajos dokumentos jau pati par sevi liecina, ka attiecīgā krimināllieta faktiski ierosināta tikai politisku motīvu dēļ.

Attiecībā uz VDK īstenoto politisko represiju hronoloģisko intensitāti no 1981. līdz 1986. gadam jāatzīmē, ka puse no šajā laikā arestētajiem un represētajiem notiesāti 1983. gadā, kad visā Padomju Savienībā ir vērojama politisko represiju pastiprināšanās[13]. Protams, šos skaitļus nevar salīdzināt ar Staļina laika politisko represiju mērogu, kad represēto skaits Latvijā sniedzās tūkstošos. Tomēr jāņem vērā, ka katrā no šīm divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu krimināllietām bija veiktas desmitiem kratīšanu ne tikai apsūdzētā, bet arī citu cilvēku dzīves un darba vietā. Desmitus (1983. gadā pat simtus) sauca uz pratināšanām. Jābilst, ka PSRS okupācijas apstākļos arī šīm procesuālajām darbībām, it sevišķi, ja tās veica VDK, bija iebaidīšanas raksturs. Līdz ar to katra no šīm krimināllietām, kurā bija apsūdzēts viens vai divi cilvēki, faktiski ietekmēja daudz plašāku cilvēku loku.

2. Daži juridiskie aspekti

Visplašāk pazīstamais no PSRS okupācijas laika politiskajiem "noziegumiem" acīmredzot bija "Pretpadomju aģitācija un propaganda". 1961. gadā pieņemtajā LPSR Kriminālkodeksā atbildība par "pretpadomju aģitāciju un propagandu" bija paredzēta 65. pantā. "Pretpadomju aģitācija un propaganda" minētajā pantā bija definēta

---

[12] 1980. gadu politisko krimināllietu spriedumu oriģināleksemplārus skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l., 2. sēj., 221. – 231. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45303. l., 3. sēj., 84. – 92. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45307. l., 3. sēj., 357. – 361. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45317. l., 2. sēj., 137. – 143. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45318. l., 2. sēj., 150. – 164. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 17. sēj., 242. – 326. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 8. sēj., 453. – 471. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45337. l., 6. sēj., 177. – 183. lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-9274. l., 5. sēj., 283. – 298. lp. ; LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 4. sēj., 24. – 32. lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 13. sēj., 254. – 273. lp.

[13] 1983. gada politisko represiju kampaņa Latvijā sīkāk ir aplūkota atsevišķā rakstā. Skat. Zelmenis, Gints. "1983. gada politiskās represijas okupētajā Latvijā", *Latvijas Arhīvi*, Nr.3/4, 2014, 163. – 203.lpp.

kā "apmelojošu izdomājumu izplatīšana, kuri diskreditē Padomju valsts un sabiedrisko iekārtu", kā arī "tāda paša satura literatūras izplatīšana vai izgatavošana, vai glabāšana", un tas viss darīts ar nolūku "graut vai vājināt padomju varu vai panākt atsevišķu sevišķi bīstamu valsts noziegumu izdarīšanu"[14]. Lielā mērā šī definīcija "pārklājas" ar tādu "noziegumu" kā "apzināti nepatiesu izdomājumu izplatīšana, kas diskreditē padomju valsts un sabiedrisko iekārtu", kas bija paredzēts LPSR Kriminālkodeksa 183.[1] pantā. Šis "noziegums" bija definēts kā "apzināti nepatiesu izdomājumu, kuri diskreditē Padomju valsts un sabiedrisko iekārtu, sistemātiska izplatīšana mutvārdiem", kā arī "tāda paša satura sacerējumu izgatavošana vai izplatīšana rakstveidā, iespiestā vai citā veidā."[15] Kā redzams, abu minēto "noziegumu"

---

[14] Pilns LPSR Kriminālkodeksa 65. pants ir šāds:
"Par aģitāciju vai propagandu, ko izdara nolūkā graut vai vājināt padomju varu vai panākt atsevišķu sevišķi bīstamu valsts noziegumu izdarīšanu, tajos pašos nolūkos apmelojošu izdomājumu izplatīšanu, kuri diskreditē Padomju valsts un sabiedrisko iekārtu, kā arī par tāda paša satura literatūras izplatīšanu vai izgatavošanu, vai glabāšanu tais pašos nolūkos – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no sešiem mēnešiem līdz septiņiem gadiem un ar nometinājumu uz laiku no diviem līdz pieciem gadiem vai bez nometinājuma, vai ar nometinājumu uz laiku no diviem līdz pieciem gadiem.
Par tām pašām darbībām, ja tās izdarījusi persona, kas agrāk notiesāta par sevišķi bīstamiem valsts noziegumiem, kā arī ja tie izdarīti kara laikā, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no trim līdz desmit gadiem un ar nometinājumu uz laiku no diviem līdz pieciem gadiem vai bez nometinājuma."
Skat. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss*. Oficiālais teksts ar pielikumiem, kuros ievietoti pa pantiem sistematizēti materiāli. Rīga: Liesma, 1976, 63. – 64. lpp.; *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss*. Oficiālais teksts ar pielikumiem, kuros ievietoti pa pantiem sistematizēti materiāli. Rīga: Avots, 1984, 78. – 79. lpp.

[15] Pilns LPSR Kriminālkodeksa 183.[1] pants ir šāds:
"Par apzināti nepatiesu izdomājumu, kuri diskreditē Padomju valsts un sabiedrisko iekārtu, sistemātisku izplatīšanu mutvārdiem, kā arī par tāda paša satura sacerējumu izgatavošanu vai izplatīšanu rakstveidā, iespiestā vai citādā veidā – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim gadiem vai ar labošanas darbiem uz laiku līdz vienam gadam, vai ar naudas sodu līdz simt rubļiem."
Skat. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss*. Liesma, 1976, 132. lpp.
1982. gada decembrī šā panta sankcijā bija veikti grozījumi ar mērķi palielināt piespriežamā soda apmēru. Saskaņā ar šiem grozījumiem labošanas darbus par 183.[1] panta pārkāpšanu varēja noteikt līdz diviem gadiem, bet naudas sodu līdz trīssimt rubļiem.

definīcijas LPSR kriminālkodeksā (arī citu PSRS republiku kriminālkodeksos) ir ārkārtīgi līdzīgas.

Līdz ar to rodas loģisks jautājums, kādēļ vienā gadījumā cilvēku apsūdzēja par LPSR Kriminālkodeksa 65. panta pārkāpumu, bet citā gadījumā par 183.[1] panta pārkāpumu. No tā laika krimināltiesību teorijas viedokļa būtiskākā atšķirība starp abiem minētajiem LPSR Kriminālkodeksa pantiem bija tā, ka "Pretpadomju aģitāciju un propagandu var izdarīt tikai ar tiešu nodomu" un vainīgais vēlas "graut un vājināt padomju varu". Savukārt gadījumā, ja izplatīti "apmelojoši izdomājumi" bez nolūka "graut vai vājināt padomju varu", tad šāds nodarījums bija jākvalificē pēc LPSR Kriminālkodeksa 183.[1] panta[16]. Lai arī teorijā šī atšķirība šķiet pietiekami saprotama, taču politisko represiju praksē noteikt to, ko bija vai nebija vēlējies ar savām darbībām panākt cilvēks, kurš bija arestēts tikai grāmatu lasīšanas vai dzejoļu rakstīšanas dēļ, bija ļoti problemātiski. Kā noteikt to, vai apsūdzētais lasījis divdesmitā gadsimta divdesmitajos un trīsdesmitajos gados Latvijā izdotu grāmatu vai žurnālu ar nolūku "graut un vājināt padomju varu" vai bez šāda nolūka. Saprotams, ka tik neskaidrs kritērijs atstāja visai plašas iespējas pašiem izmeklētājiem panākt tādu apsūdzību, kas viņiem kaut kādu iemeslu dēļ šķita ērtāka. Līdz ar to ir ļoti liela iespēja, ka šeit izšķiroši varēja būt t.s. "norādījumi no augšas", kurus pierādīt ar dokumentu palīdzību ir gandrīz neiespējami. Piemēram, bijušais LPSR prokurora palīgs Valdis Batarags[17], kurš pats piedalījās vairāku politisko lietu izmeklēšanā un daudzās divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu politiskajās prāvās uzturēja apsūdzības, kādā 1997. gada intervijā

Skat. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss*. Avots, 1984, 161. – 162. lpp.; *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs (LPSR APP Ziņotājs)*, Nr.52, 1982, 30. decembris, 1654., 1699. lpp.

[16] *Latvijas PSR Kriminālkodeksa komentāri*, J. Dzenīša un A. Niedres vispārīgā redakcijā. Rīga: Avots, 1982, 228. – 229., 558. – 559. lpp.

[17] Valdis Batarags (dz. 1953), no 1974. gada P. Stučkas Latvijas Valsts Universitātes (LVU) Juridiskās fakultātes komjaunatnes sekretārs, darba štāba komisārs, no 1976. gada LPSR Rīgas pilsētas darbaļaužu deputātu padomes deputāts, no 1980. gada LPSR prokurora palīgs uzraudzībai VDK izmeklēšanas lietās, no 1986. gada LPSR prokurora vecākais palīgs, ar PSRS ģenerālprokurora rīkojumu apbalvots par veiksmīgu apsūdzību uzturēšanu, vēlāk Latvijas Republikas Rīgas pilsētas Centra rajona prokuratūras vecākais izmeklētājs, 1995. gadā Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Pilsonības un imigrācijas departamenta Juridiskās daļas vadītāja vietnieks.

atklāti pateica, ka "disidentu vajāšanas" bija "politiskais pasūtījums", "čeka politisku apsvērumu dēļ negribēja, lai kaut kur parādās tās vārds" un "Komunistiskā partija [..] deva visus norādījumus"[18].

Vienprātības par LPSR Kriminālkodeksa 65. panta un 183.[1] panta satura atšķirībām nebija arī tā laika juristu vidū. To labi ilustrē fakts, ka trijās 1980. gadu krimināllietās, kurās cilvēki bija apsūdzēti par "pretpadomju aģitāciju un propagandu", advokāti pieciem cilvēkiem prasīja mainīt apsūdzības kvalifikāciju no LPSR Kriminālkodeksa 65. panta uz 183.[1] pantu, argumentējot, ka nozieguma sastāvā nevar konstatēt tiešu nodomu un vēlmi graut padomju varu[19]. Lai arī šāda veida prasības allaž noraidīja un tiesa visos šajos gadījumos piekrita prokurora, nevis advokāta prasītajai "nozieguma" kvalifikācijai[20], tomēr jau pats fakts, ka šādas prasības ir bijušas, parāda divas lietas. Pirmkārt, praksē abu aplūkoto pantu nozieguma sastāva kvalifikācija nebūt nebija tik vienkārša, kā tas teorijā aprakstīts. Otrkārt, pastāv arī iespēja, ka advokāti šo 183.[1] pantu vairākos gadījumos izmantoja tādēļ, lai panāktu mazāku sodu[21], nekā to prasīja prokurors.

Tomēr minama arī vēl viena būtiska atšķirība, ar ko LPSR Kriminālkodeksa 65. pants atšķīrās no 183.[1] panta. LPSR Kriminālprocesa kodeksa 127. pants noteica, ka lietās par noziegumu, kas paredzēts LPSR Kriminālkodeksa 183.[1] pantā, iepriekšējo izmeklēšanu izdara prokuratūras izmeklētāji, savukārt lietas par LPSR

---

[18] "Ne jau es izlēmu tiesāt disidentus..." *Diena*, Nr. 223, 1997, 24. septembris, 4. lpp.

[19] Aplūkojamā laikā advokāti prasīja nodarījumu pārkvalificēt no LPSR Kriminālkodeksa 65. panta uz 183.[1] pantu Gunāram Astram (skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 17. sēj., 11. – 12., 238. – 238. otra puse (o. p.) lp.), Gunāram Freimanim (skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 17. sēj., 237. o. p. - 238. lp.), Jānim Rožkalnam (skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 8. sēj., 451. lp.), Jānim Vēverim (skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 8. sēj., 451. o. p. lp.) un Alfrēdam Zariņam (skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l., 2. sēj., 220. – 220. o. p. lp.).

[20] Skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l., 2. sēj., 228., 230., 236., 237. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 17. sēj., 13. – 15., 320. – 325., 372. – 374. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 8. sēj., 470. – 471., 499. – 500. lp.

[21] LPSR Kriminālkodeksa 65. pants paredzēja brīvības atņemšanu līdz pat 7 gadiem un nometinājumu līdz 5 gadiem, bet šā panta otrā daļa – brīvības atņemšanu pat līdz 10 gadiem. Savukārt LPSR Kriminālkodeksa 183.[1] pants paredzēja brīvības atņemšanu "tikai" līdz 3 gadiem (skat. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss*. Liesma, 1976, 63. – 64., 132. lpp.; *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss*. Avots, 1984, 78. – 79., 161. – 162. lpp.).

Kriminālkodeksa 65. panta pārkāpumu izmeklē "arī valsts drošības iestāžu izmeklētāji"[22]. Zīmīgi, ka šāds formulējums vismaz teorētiski pieļāva situāciju, ka lietas par "pretpadomju aģitāciju un propagandu" var izmeklēt arī prokuratūras izmeklētāji[23], taču faktiski ziņojuma autoram nav zināmi gadījumi (vismaz ne Latvijā), kad šādu lietu būtu izmeklējusi prokuratūra[24]. Savukārt LPSR Kriminālprocesa kodeksā bija izsmeļoši uzskaitīti tie panti, kurus varēja izmeklēt "arī valsts drošības iestāžu izmeklētāji" (domāta tā pati VDK), un 183.[1] pants nav minēts to starpā. Tātad, pirmkārt, saskaņā LPSR Kriminālprocesa kodeksu VDK nebija tiesību izmeklēt šādas lietas. Otrkārt, kā redzams, ne visus politiskos "noziegumus" likums ļāva izmeklēt VDK, bet daļa no tiem bija jāizmeklē prokuratūrai.

Neskatoties uz to, divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu krimināltiesību praksē ir zināmi vismaz četri gadījumi, kad VDK šādas lietas, kas bija ierosinātas par LPSR Kriminālkodeksa 183.[1] panta pārkāpumiem, izmeklēja. Turpmāk būs sīkāk iztirzāti šie gadījumi. Pirmais no tiem notika 1981. gadā, kad 12. maijā arestēja Juri Vinķeli[25]. Pārējie trīs gadījumi notika 1986. gadā, kad trīs dažādu krimināllietu

---

[22] *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālprocesa kodekss*. Oficiālais teksts ar pielikumiem, kuros ievietoti pa pantiem sistematizēti materiāli. Rīga: Avots, 1985, 85. – 86.lpp.

[23] *Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa komentāri*, B. Azāna vispārīgā redakcijā. Rīga: Avots, 1986, 195. lpp.

[24] Interesanti, ka LPSR Kriminālprocesa kodeksa 127. panta sākotnējā versijā, kas bija pieņemta 1961. gadā, nebija minēts sadalījums, kuras lietas izmeklē prokuratūras, kuras "valsts drošības iestāžu", bet kuras iekšlietu iestāžu izmeklētāji (skat. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālprocesa kodekss*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1961, 41. lpp.). Pirmo reizi šis dalījums LPSR Kriminālprocesa kodeksā ieviests 1963. gadā (skat. *LPSR APP Ziņotājs*, Nr.23, 1963, 13. jūnijs, 1089. – 1090. lpp.). Iemesli, kādēļ šāds dalījums ieviests tieši 1963. gadā, ir atsevišķa pētījuma vērti. Hipotētiski šādai rīcībai, visticamāk, varētu būt divi skaidrojumi. Pirmkārt, iespējams, ka VDK, vadoties pēc Staļina laika prakses, iejaucās jebkurā lietā, kurā paši uzskatīja par nepieciešamu, līdz ar to traucējot normālu prokuratūras un iekšlietu iestāžu darbību. Tādēļ nācās šo resoru intereses norobežot ar likuma palīdzību, lai novērstu šādas domstarpības turpmāk. Otrkārt, nevar izslēgt arī iespēju, ka laikā starp 1961. un 1963. gadu kāds ir mēģinājis apšaubīt VDK tiesības veikt izmeklēšanu kādā lietā, tādēļ bija nepieciešams veikt attiecīgus grozījumus kriminālprocesuālajās normās, lai VDK, veicot izmeklēšanu, varētu atsaukties uz šādu tiesību deleģējumu likumā.

[25] LVA, 1986.f., 1.apr., 45307.l., 1.sēj., 16.lp.

ietvaros bija arestēti četri cilvēki: 20. martā – Anatolijs Sokurenko[26], 21. martā – Rolands Silaraups[27], savukārt 21. augustā – Raimonds Bitenieks un Linards Grantiņš[28].

Attiecībā uz 1986. gada kriminālllietu ierosināšanu ir redzama vienota shēma. Tālāk sekos šīs shēmas analīze no tās kriminālllietas piemēra, kas bija ierosināta pret R. Silaraupu. 1986. gada 21. martā LPSR VDK nosūtīja LPSR prokuroram Jānim Dzenītim virkni materiālu par R. Silaraupu (I. Bankava ziņojumu par R. Silaraupu, paša R. Silaraupa paskaidrojumus, kā arī vairāku citu cilvēku paskaidrojumus[29]). Kopā ar šiem materiāliem bija LPSR VDK priekšsēdētāja vietnieka M. Kučāna[30] parakstīta pavadvēstule, kurā bija nepārprotami norādīts – "lēmuma pieņemšanai par kriminālllietas ierosināšanu pēc LPSR KK 183.[1] panta"[31]. Uz šā dokumenta redzama LPSR prokurora pirmā vietnieka V. Daukša[32] rezolūcija, ar kuru prokuroram V. Bataragam uzdots ierosināt kriminālllietu atbilstoši minētajam Kriminālkodeksa pantam. Tajā pašā dienā V. Batarags, "izskatījis no Latvijas PSR Valsts drošības komitejas saņemtos materiālus par Silaraupa Rolanda Riharda d. sabiedriski bīstamo darbību", pieņēma lēmumu par kriminālllietas ierosināšanu[33], bet pašu R. Silaraupu arestēja[34]. Savukārt 10 dienas vēlāk prokuratūra to pašu lietu jau nodeva izmeklēšanai atpakaļ VDK[35]. Šāda notikumu secība

---

[26] LVA, 1986.f., 1.apr., 45341.l., 1.sēj., 36a.lp.
[27] LVA, 1986.f., 2.apr., P-10457.l., 1.sēj., 26.lp.
[28] LVA, 1986.f., 1.apr., 45346.l., 1.sēj., 36., 42.lp.
[29] LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 1. sēj., 3. – 21. lp.
[30] Miervaldis Kučāns (1931-1991), VDK ģenerālmajors, no 1950. gada strādājis LPSR valsts drošības iestādēs, 1974. – 1981. g. LPSR VDK 1. daļas (Izlūkošanas daļa) priekšnieks, 1981.—1986. g. LPSR VDK priekšsēdētāja vietnieks.
[31] LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 1. sēj., 2. lp. Dokumentā kā parakstītājs ir minēts VDK priekšsēdētājs S. Zukulis, taču faktiski dokumentu parakstījis viņa vietnieks M. Kučāns.
[32] Sebastjans Valentīns Daukšis (1937-2009), beidzis LVU Juridisko fakultāti, no 1961. gada strādājis LPSR prokuratūrā, no 1963. gada sevišķi svarīgu lietu izmeklētājs, astoņdesmitajos gados LPSR prokurora vietnieks. 1991. gadā tieši cīnījies pret Latvijas Republikas neatkarību.
[33] LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 1. sēj., 1b. lp.
[34] LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 1. sēj., 26. – 27. lp.
[35] Te gan jāmin, ka 1986. gada 31. martā, kad R. Silaraupa lietu prokuratūra nodeva atpakaļ VDK, prokurors V. Batarags uzrakstīja, ka R. Silaraupa darbībās saskatāmas arī LPSR Kriminālkodeksa 78. panta pirmās daļas (nelikumīga izbraukšana uz

parāda, ka formāli aplūkotās lietas ierosināšanu un R. Silaraupa arestu veica LPSR prokuratūras amatpersona, taču faktiski šīs krimināllietas ierosināšanu iniciēja VDK.

Līdzīga shēma izmantota arī krimināllietās pret A. Sokurenko, R. Bitenieku un L. Grantiņu – vispirms VDK piesūtīja prokuratūrai materiālus ar tiešu norādījumu "lēmuma pieņemšanai par krimināllietas ierosināšanu". Pēc tam prokuratūra uz šo materiālu un VDK norādītā panta pamata ierosināja krimināllietu, kā arī arestēja VDK norādītās personas. Tālāk prokuratūra veica sākotnējās izmeklēšanas darbības, tostarp nopratināja arestēto, dažus lieciniekus un veica pirmās kratīšanas. Visbeidzot, kādu nedēļu vai divas vēlāk prokuratūra šo ierosināto lietu nodeva tālākai izmeklēšanai atpakaļ VDK[36].

Turklāt dokumenti liecina, ka par R. Silaraupu un A. Sokurenko VDK bija veidojusi "operatīvās lietas" (acīmredzot ievākusi aģentūras ziņojumus, veikusi viņu novērošanu un citas operatīvās darbības), un krimināllietas pret viņiem bija ierosinātas tieši uz šajās "operatīvajās lietās" esošo materiālu pamata[37]. Šie dokumenti vēl jo vairāk apliecina, ka faktiskais minēto krimināllietu iniciators bija VDK, nevis prokuratūra.

Atšķirīga bija krimināllietas ierosināšana pret Juri Vinķeli. Kriminālvajāšana pret viņu, kā arī vairākiem citiem viņa ģimenes locekļiem bija uzsākta 1981. gada martā par "spekulāciju lielos apmēros". Lai arī lieta bija ierosināta par "spekulāciju", tomēr Juri Vinķeli arestēja un sauca pie kriminālatbildības jau uz LPSR

ārzemēm) sastāvs, jo R. Silaraups "četras reizes braucis uz Maskavu, lai noskaidrotu iespējas iekļūt ASV vēstniecībā" (skat. LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 1. sēj., 22. – 23. lp.). Šis arguments, iespējams, bija rakstīts tādēļ, lai būtu likumīgs pamats nodot lietu tālākai izmeklēšanai VDK. Izmeklēšanas beigās VDK šo apsūdzību R. Silaraupam atsauca, bet apsūdzības rakstā viņa "noziegums" jau kvalificēts atbilstoši LPSR Kriminālkodeksa 65. pantam, proti, kā "pretpadomju aģitācija un propaganda" (skat. LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 3. sēj., 158. – 161., 170. – 178. lp.).

[36] Skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 1. sēj.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 2. sēj., 1c. – 2. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 1. sēj., 1d. – 4., 9. – 37., 42. – 43., 49. – 74. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 2. sēj., 1c. – 12., 158. – 166. lp.

[37] Informācija par "operatīvajām lietām" ir minēta LPSR VDK izmeklēšanas daļas slepenajās vēstulēs VDK 10. daļas (Arhīva un operatīvās uzskaites daļa) priekšniekam. Skat. LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., uzraudzības lieta, 1. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., uzraudzības lieta, 1. lp.

Kriminālkodeksa 183.[1] panta pamata par lapiņu izgatavošanu, kurās esošais teksts "diskreditē padomju valsts un sabiedrisko iekārtu" (pats J. Vinķelis gan šādu lapiņu izgatavošanu noliedza)[38]. Vēlāk, 1981. gada novembrī, lietu pret J. Vinķeli izdalīja atsevišķā lietvedībā[39].

Lai arī formāli lietu bija ierosinājusi prokuratūra, tomēr tās izmeklēšanā jau no sākuma bija iesaistīti arī divi VDK izmeklētāji[40], un tieši viņi nodarbojās ar J. Vinķeļa pratināšanu vairāku mēnešu garumā[41]. "Apmelojošo" lapiņu izplatīšanu J. Vinķelim izmeklēšana tā arī nepierādīja[42], taču pierādīja, ka viņš ir lasījis Pāvila Brūvera grāmatu *Kā rodas disidenti*, devis to lasīt arī savam tēvam un citiem paziņām. Par to tad arī viņu apsūdzēja un notiesāja[43].

Te rodas pirmais jautājums, ko acīmredzot var izšķirt tikai akadēmiski juristi, cik likumīga (pat no tā laika LPSR kriminālprocesuālo normu viedokļa) bija VDK piedalīšanās šo lietu izmeklēšanā, ja LPSR Kriminālprocesa kodeksa 127. pants, kā jau minēts, neparedzēja VDK izmeklētāju piedalīšanos LPSR Kriminālkodeksa 183.[1] panta lietu izmeklēšanā. Skatoties plašāk, šo jautājumu varētu formulēt arī tā: vai astoņdesmito gadu VDK veiktā izmeklēšana politiskajās krimināllietās atbilda LPSR Kriminālprocesa kodeksa prasībām? Minētais jautājums būtu atsevišķas izpētes vērts.

Šīs nodaļas noslēgumā jāpiemin kāds fakts, kurš, lai arī netieši, liecina par to, ka politiskās apsūdzības par "pretpadomju aģitāciju un propagandu" faktiski bija iniciētas "no augšas". 1989. gada 31. jūlijā PSRS Augstākā padome grozīja PSRS likumu "Par kriminālatbildību par valsts noziegumiem". Šie grozījumi aizvietoja bēdīgi slaveno "pretpadomju aģitāciju un propagandu" ar pantu par "aicinājumiem vardarbīgi gāzt vai grozīt padomju valsts un sabiedrisko iekārtu", turklāt likumā bija tieši noteikts, ka šiem aicinājumiem jābūt

[38] LVA, 1986. f., 1. apr., 45307. l., 1. sēj., 12. – 16., 92. – 99. lp.
[39] LVA, 1986. f., 1. apr., 45307. l., 1. sēj., 1c. – 11. lp.
[40] LVA, 1986. f., 1. apr., 45307. l., 1. sēj., 14. lp.
[41] LVA, 1986. f., 1. apr., 45307. l., 1. sēj., 55. – 92., 95. – 329. lp.
[42] LVA, 1986. f., 1. apr., 45307. l., 3. sēj., 248. – 251. lp.
[43] LVA, 1986. f., 1. apr., 45307. l., 1.sēj., 330. – 331. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45307. l., 3. sēj., 288. – 294., 347. – 365. lp.

publiskiem[44] (tā bija būtiska atšķirība no agrākās prakses, kad pat ar vienkāršu ierakstu dienasgrāmatā, kuru neviens cits, izņemot autoru un VDK izmeklētāju, nebija redzējis, pietika, lai personu varētu apsūdzēt par "pretpadomju aģitāciju un propagandu"). 1990. gada 1. martā līdzīgus grozījumus LPSR Augstākā padome izdarīja LPSR Kriminālkodeksā[45]. Kā redzams, no LPSR Kriminālkodeksa "pretpadomju aģitācija un propaganda" bija svītrota 1990. gada pavasarī, taču pēdējā krimināllieta Latvijas teritorijā, kurā kādu apsūdzēja un notiesāja par šo "noziegumu", bija 1986. gada septembrī (runa ir par minēto R. Silaraupa lietu). Jābilst, ka no 1988. līdz 1989. gadam arvien plašāk izvērsās tas, ko tagad pieņemts dēvēt par "Trešo atmodu". Šajā laikā publiski teiktais runās, publicētais avīzēs, diskutētais radio un televīzijas pārraidēs tālu pārsniedza to, par ko iepriekš apsūdzēja un notiesāja par "pretpadomju aģitāciju un propagandu". Tātad jau pats fakts, ka likumā "pretpadomju aģitācija un propaganda" bija svītrota tikai 1990. gadā, nevienu vairs netiesāja par šo "noziegumu" kopš 1986. gada, lai gan iemeslu salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem it kā netrūka, pierāda faktu, ka iepriekšējos gados šā panta piemērošana bija notikusi saskaņā ar "norādījumiem no augšas".

3. VDK arestēto cilvēku "sociālais portrets"

Pamatots ir jautājums, kas bija tie cilvēki, kurus 1980. gados VDK arestēja par politiskajiem "noziegumiem". Saprotams, ka pilnu ainu būs iespējams iegūt tikai pēc visu tā laika politisko krimināllietu izpētes, t.sk. arī to, kas bija ierosinātas par bēgšanu vai bēgšanas mēģinājumiem uz ārzemēm. Ievērojot to, ka pagaidām informācija par bēdzējiem nav apkopota un apstrādāta, šajā nodaļā apskatītie dati nav pilnīgi. Piemēram, vismaz divām no šeit minētajām personām divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu laikā bija divas sodāmības,

---

[44] *PSRS Tautas Deputātu Kongresa un PSRS Augstākās Padomes Ziņotājs. Ведомости Съезда Народных Депутатов и Верховного Совета СССР,* Nr. 9, 1989, 9. augusts, 4. – 5., 52. – 53. lpp.

[45] *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs. Ведомости Верховного Совета И Правительства Латвийской Советской Социалистической Республики*, Nr. 11, 1990, 15. marts, 640. lpp.

taču šajā apskatā būs analizēta tikai viena. Viens no tiem ir Jānis Barkāns, kuru 1983. gadā notiesāja par "pretpadomju aģitāciju un propagandu". Viņš iepriekš bija arestēts jau 1980. gadā un pēc tam 1981. gadā notiesāts par bēgšanas mēģinājumu no PSRS[46]. Tieši tāpat arī Raimonds Bitenieks, kuru 1986. gada vasarā arestēja kopā ar Linardu Grantiņu, pirms tam 1983. gadā bija arestēts un notiesāts par bēgšanas mēģinājumu no PSRS[47].

Pētījuma tapšanas laikā ir apkopota tikai tā informācija, kas iegūta no VDK izmeklētajām krimināllietām par "pretpadomju aģitāciju un propagandu" un "apzināti nepatiesu izdomājumu izplatīšanu, kas diskreditē padomju valsts un sabiedrisko iekārtu". Attiecībā uz "noziegumiem", kas kvalificēti atbilstoši LPSR Kriminālkodeksa 183.[1] pantam, šeit būs aplūkota informācija tikai par tiem cilvēkiem, kuru lietas izmeklēja VDK. Visticamāk, ka faktiski pēc šā panta tiesāto divdesmitā gadsimta astoņdesmitajos gados Latvijā bija daudz vairāk[48], taču viņu lietas neizmeklēja VDK. Ievērojot minēto, šis jautājums vēl būtu atsevišķi pētāms.

Tāpat jāņem vērā, ka "sociālā portreta" apskatē izmantota tā informācija, kas par šiem cilvēkiem ir atrodama attiecīgajās krimināllietās (pamatā tās ir arestēto anketas, kuras VDK darbinieki aizpildīja, vadoties pēc pašu arestēto teiktā). Lai arī šajos dokumentos esošā informācija pārsvarā atbilst īstenībai, tomēr var konstatēt gadījumus, kad tā ir vai nu nepilnīga, vai arī kļūdaina. Piemēram,

---

[46] Skat. LVA 1986.f., 1.apr., 45299.l.

[47] Skat. LVA 1986.f., 1.apr., 45321.l.

[48] Saskaņā ar datiem, kas atrodami PSKP Centrālās komitejas (CK) dokumentos, laikā no 1977. līdz 1986. gadam, pamatojoties uz Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas (KPFSR) Kriminālkodeksa 70. pantu ("pretpadomju aģitācija un propaganda") un savienoto republiku kriminālkodeksu attiecīgo pantu (LPSR Kriminālkodeksā tas attiecīgi bija 65. pants) Padomju Savienībā kopumā bija notiesāti 218 cilvēki. Savukārt tajā pašā laikā, pamatojoties uz KPFSR Kriminālkodeksa 190.[1] pantu ("apzināti nepatiesu izdomājumu izplatīšana, kas diskreditē padomju valsts un sabiedrisko iekārtu") un savienoto republiku kriminālkodeksu attiecīgo pantu (LPSR Kriminālkodeksā attiecīgi bija 183.[1] pants), no 1977. līdz 1986. gadam bija notiesāti 667 cilvēki (skat. http://www.bukovsky-archives.net/pdfs/sovter75/kgb87-3.pdf [skatīts: 10.12.2015.]). Minētais norāda, ka kopumā PSRS šajā laikā par "apmelojošiem izdomājumiem" notiesāja aptuveni trīs reizes vairāk cilvēku nekā par "pretpadomju aģitāciju un propagandu". Visticamāk, līdzīga proporcija bija arī Latvijā.

J. Barkāna anketā rakstīts, ka viņš dzimis 1959. gada 20. aprīlī, lai gan no citiem dokumentiem izriet, ka viņš dzimis minētā gada 30. aprīlī[49]. Savukārt Linarda Grantiņa anketā ir pieminēts tikai viens viņa bērns, lai gan no citiem lietas dokumentiem izriet, ka viņam bijuši četri bērni[50]. Tātad secināms, ka šajās anketās esošo informāciju tomēr ir vēlams pārbaudīt ar citu dokumentu palīdzību. Savukārt informāciju par viņu izglītību un profesiju var gūt arī no raksturojumiem, kurus VDK pieprasīja gan no tiesāto izglītības iestādēm, gan arī no darba vietām (pensionāriem – no vietējās varas iestādēm).

Kopumā par minētajiem politiskajiem "noziegumiem" laikā no 1981. līdz 1986. gadam Latvijā bija arestēti 17 cilvēki[51], no kuriem tiesāti 15 (kriminālliета pret Raimondu Bitenieku un Linardu Grantiņu 1987. gada 30. janvārī bija izbeigta, "vadoties no PSRS Ģenerālprokurora 1987. gada 12.janvāra norādījumiem Nr. s/13"[52], tādēļ viņus netiesāja). Vēl vienu latvieti Zaigi Balodi par "pretpadomju aģitāciju un propagandu" 1984. gada 28. jūnijā tiesāja Minskas garnizona Kara tribunāls, jo Z. Balodis tobrīd bija iesaukts armijā un uz dienesta laiku nosūtīts uz Baltkrievijas PSR[53]. Taču, tā kā viņš celtniecības objektā uz sienas bija uzrakstījis "Kārlis Ulmanis! Latvija!" un no "apmelojošām pozīcijām" runājis par padomju varas nodibināšanu Latvijā (proti, par Latvijas okupāciju), tad redzams, ka Z. Baloža "noziegums" bija cieši saistīts ar viņa uzskatiem par Latvijas vēsturi. Turklāt, lai arī viņa lietu pamatā izmeklēja PSRS VDK Baltkrievijas kara apgabala Sevišķās daļas Izmeklēšanas grupa, Z. Baloža lietas izmeklēšanā nedaudz iesaistījās arī LPSR VDK, kas piegādāja saviem Baltkrievijas kolēģiem tos materiālus no Latvijas,

---

[49] Skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45317. l., 1. sēj., 37. o. p., 38., 52., 55. lp.
[50] LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 1. sēj., 36., 39. lp.; turpat, 2. sēj., 1c. lp.
[51] Šajā nodaļā minētie dati ir atrodami šādās lietās: LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l.; turpat, 45303. l.; turpat, 45307. l.; turpat, 45317. l.; turpat, 45318. l.; turpat, 45322. l.; turpat, 45323. l.; turpat, 45337. l.; turpat, 45341. l.; turpat, 45344 .l.; turpat, 45346. l.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-9274. l.; turpat, P-10457. l.; turpat, P-10894. l. Nodaļā minētie dati ir apkopoti tabulā "Represētie par "pretpadomju noziegumiem" okupētajā Latvijā (1981 – 1986)" un tādēļ pie katra atsevišķi minēta fakta atsauces uz informācijas ieguves avotu nodaļā netiks minētas. Pēc visu datu apkopošanas un apstrādes tabula tiks iesniegta Latvijas PSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisijai un būs pieejama internetā.
[52] LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 7. sēj., 145. – 162. lp.
[53] Skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45344. l.

kurus izmeklēšana pieprasīja[54]. Tādēļ faktiski arī Z. Balodis ir pieskaitāms divdesmitā gadsimta astoņdesmitajos gados Latvijā politiski represēto kategorijai. Līdz ar to kopumā šajā ziņojumā būs runa par 18 cilvēkiem, kas politisku iemeslu dēļ bija represēti laikā no 1981. līdz 1986. gadam.

No šiem 18 cilvēkiem seši (Gunārs Astra, Ints Cālītis, Lidija Doroņina, Gunārs Freimanis, Alfrēds Tauberts un Alfrēds Zariņš) bija dzimuši vēl pirms Latvijas okupācijas – laikā no 1922. līdz 1931. gadam, tātad viņiem visiem bija saglabājušās personiskas atmiņas par Latvijas Republikas neatkarības laiku, turklāt viņi visi pirms tam (līdz astoņdesmitajiem gadiem) vismaz vienu reizi jau bija represēti. Pārējie 12 cilvēki (Zaigis Balodis, Jānis Barkāns, Raimonds Bitenieks, Linards Grantiņš, Boriss Grezins, Ģederts Melngailis, Viesturs Polis-Āboliņš, Jānis Rožkalns, Rolands Silaraups, Anatolijs Sokurenko, Jānis Vēveris un Juris Vinķelis) bija dzimuši jau pēc Latvijas okupācijas laikā no 1944. gada līdz 1965. gadam, attiecīgi viņiem personiskas pieredzes par Latvijas neatkarības laiku nebija.

Sešpadsmit no šiem 18 cilvēkiem bija latvieši, izņemot divus – Borisu Grezinu un Anatoliju Sokurenko, kuri pēc tautības bija attiecīgi krievs un ukrainis. Minētais atspēko reizēm publiski paustu versiju, ka krievi okupācijas laikā varēja teikt, ko grib, nebaidoties par represijām. Turklāt sevišķa uzmanība šajā gadījumā jāpievērš B. Grezinam, kurš pēc izcelsmes bija krievs, iebrauca Latvijā jau okupācijas laikā, šeit dzīvodams, patstāvīgi iemācījās latviešu valodu un pēc atbrīvošanas no ieslodzījuma 1987. gada februārī atgriezās Latvijā, un iesaistījās grupas "Helsinki-86" aktivitātēs[55]. Taču bija viena pazīme, kas visiem šiem 18 bija kopīga – neviens no viņiem nebija PSKP biedrs.

Runājot par šo 18 cilvēku izglītības cenzu, tad augstākā izglītība bija tikai trijiem (A. Sokurenko, J. Vinķelim un A. Zariņam). Pārējiem bija vai nu vidējā, vai pamatskolas izglītība. Te gan jāatzīmē, ka tieši okupācijas laika politiskās represijas bija iemesls, kādēļ augstāko izglītību nepaspēja iegūt Gunārs Astra, kuru pirmo reizi

---

[54] Skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45344. l., 1. – 3. sēj.

[55] Skat., piemēram, *Austrālijas Latvietis*, Nr.1883, 1987, 26. jūnijs, 5. lpp.; *Laiks*, Nr. 73, 1987, 12. septembris, 1. lpp.; *Latvija Šodien*, Nr. 15, 1987, decembris, 5., 138. lpp.

arestēja 1961. gadā[56] – laikā, kad viņš studēja Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātē. Minētais norāda, ka tieši represijas varēja būt iemesls, kādēļ attiecīgo personu izglītības līmenis bija zemāks, nekā tas potenciāli varēja būt.

Ja skatās no profesionālā viedokļa, tad 13 no 18 personām bija tehnisko profesiju pārstāvji (piemēram, elektriķi, atslēdznieki, šoferi, t.sk. viens civilās aviācijas pilots – A. Sokurenko). Zīmīgi, ka visu 18 personu vidū bija tikai viens humanitāro un sociālo profesiju pārstāvis, proti, Alfrēds Zariņš, kuram bija pedagoga izglītība, taču 1981. gadā, kad viņu arestēja, A. Zariņš jau bija pensionējies. Tik izteikts tehnisko profesiju pārsvars pār humanitāro un sociālo profesiju pārstāvjiem divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu politiskajās krimināllietās acīmredzot ir īpašas izpētes vērts fenomens. Iespējamais izskaidrojums saistīts ar novērojumu, ka komunistiskās diktatūras apstākļos sabiedrības lielākā daļa (sevišķi inteliģence) tāpat "visu saprata", atklātās "pretpadomju" akcijās nepiedalījās, tā vietā izvēloties arēji būt lojāliem pastāvošajai varai, lai varētu netraucēti, bez liekiem sarežģījumiem veidot karjeru.

Būtisks faktors, kas jāņem vērā, ir represēto ģimenes stāvoklis. Saprotams, ka neprecētam cilvēkam bez bērniem iesaistīties "pretpadomju" darbībās morāli bija salīdzinoši vieglāk nekā ģimenes cilvēkam ar bērniem. Jābilst, ka komunistiskās diktatūras apstākļos t.s. "sociālā izcelšanās" un vecāku "grēki" varēja būt pietiekams iemesls, lai varas pārstāvji pilnībā nobloķētu šāda cilvēka iespējas iegūt augstāko izglītību un veidot karjeru. Līdz ar to cilvēks, iesaistoties kādās "pretpadomju" darbībās, faktiski riskēja ne tikai pats, bet uzņēmās risku arī attiecībā uz saviem līdzcilvēkiem (bērniem, dzīvesbiedru, vecākiem u.c.). No šāda viedokļa analizējot, var konstatēt, ka vairums minēto cilvēku uzņēmās risku arī attiecībā uz saviem līdzcilvēkiem, jo puse bija precējušies[57], bet 13 no viņiem bija bērni, tajā skaitā vismaz 11 no viņiem bija nepilngadīgi bērni. Jāvērš

---

[56] Skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 43960. l.; Zelmenis, Gints. "Kā tiesāja Gunāru Astru", *Gunārs Astra. Un citi.* Rīga: Drukātava, 2015, 26. – 36. lpp.

[57] Te gan jāmin, ka A. Tauberts aresta laikā faktiski no sievas jau bija šķīries un dzīvoja atsevišķi, lai gan oficiāli laulības šķiršanu vēl nebija noformējis. Taču viņam šajā laikā jau bija izveidojušās attiecības un faktiska kopdzīve ar citu sievieti. Skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45337. l.

uzmanība, ka nepilngadīgi bērni vēl vairāk palielināja šo cilvēku problēmas, jo atrašanās ieslodzījumā faktiski liedza jebkādu iespēju piedalīties savu bērnu audzināšanā un uzturēšanā. Līdz ar to uz brīvībā palikušā vecāka gūlās visa atbildība par bērniem. Sevišķi smaga situācija šajā ziņā izvērtās Guntai Rožkalnei, kurai īsi pirms vīra Jāņa Rožkalna aresta piedzima dvīņi. Tā kā laikā pēc bērnu piedzimšanas viņa nevarēja strādāt, Rožkalnu ģimene faktiski palika bez iztikas līdzekļiem[58].

Interesanta aina paveras arī, ja aplūko šo no 1981. līdz 1986. gadam represēto 18 cilvēku pastāvīgo dzīvesvietu ģeogrāfiju. Vairums no viņiem (desmit) pastāvīgi dzīvoja Rīgā, viens (B. Grezins) – tiešā Rīgas tuvumā (Jūrmalā), pārējie dzīvoja citās apdzīvotās vietās – gan Latvijas austrumdaļā (piemēram, A. Zariņš – Alūksnē, J. Barkāns – Rēzeknē), gan arī Kurzemē (R. Bitenieks un L. Grantiņš bija no Liepājas). Tātad, lai arī Rīgā dzīvoja vairums no represētajiem par "pretpadomju" darbību, taču arī citviet Latvijas teritorijā laiku pa laikam atradās kāds "sociālistiskās likumības" traucētājs. Ja vēl ņem vērā, ka, piemēram, J. Rožkalns un J. Vēveris vairāku gadu garumā izsūtīja uz dažādām (vairumā gadījumu pilnīgi nejaušām adresēm) simtiem skrejlapu pa visu Latviju, tad faktiski var teikt, ka šī "pretpadomju" darbība aptvēra samērā lielu daļu no Latvijas teritorijas. Savukārt, veicot lietu par bēgšanas mēģinājumiem uz ārzemēm izpēti, var droši prognozēt, ka šā "nozieguma" veida epicentrs būs Kurzemes piekraste.

Kopumā redzams, ka to cilvēku vidū, kurus divdesmitā gadsimta astoņdesmitajos gados VDK arestēja politisku iemeslu dēļ, nebija tobrīd sabiedrībā pazīstamu kultūras, zinātnes un mākslas pārstāvju vai arī sabiedrībā plašāk zināmu cilvēku. Tieši otrādi, daļa no šiem cilvēkiem vēlāk kļuva plašāk pazīstami, kā, piemēram, Gunārs Astra, kuru šobrīd nereti dēvē par "divdesmitā gadsimta latvieti", vai ieņēma nozīmīgus amatus, piemēram, Ints Cālītis 1990. gadā bija ievēlēts LPSR Augstākajā padomē. Lielā mērā tas notika tieši tādēļ, ka pirms tam minētās personas bija iesaistījušās pretošanās kustībā un pavadījušas ilgus gadus PSRS okupācijas režīma ieslodzījumā.

[58] LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 7. sēj., 113. – 114. lp.

4. "Brīdināšana", "profilakse" un "operatīvā izstrāde"

Pētījumos, represēto memuāros un citos materiālos sastopama informācija, ka politisku iemeslu dēļ represētos cilvēkus VDK nereti uzraudzīja, izsekoja un citādi centās kontrolēt arī tajā laikā, kad viņi vēl atradās brīvībā un nebija arestēti. Vismaz daļu no šīs informācijas ir iespējams apstiprināt arī ar krimināllietās esošajiem dokumentiem. Šajā gadījumā runa ir par trīs veidu dokumentiem. Pirmkārt, tie ir protokoli par oficiāla brīdinājuma izteikšanu kādai personai. Otrkārt, tie ir ziņojumi par kāda cilvēka "profilaktēšanu". Treškārt, tie ir VDK Izmeklēšanas daļas priekšnieka vai tā vietnieka slepeni ziņojumi VDK 10. daļas (Arhīva un operatīvās uzskaites daļa) priekšniekam, kuros tas lūdza reģistrēt ierosināto krimināllietu.

Brīdinājuma izteikšana bija procedūra, kuru noteica PSRS Augstākās padomes prezidija 1972. gada 25. decembra dekrēts[59], kurš turklāt tā laika PSRS presē nebija publicēts. Paši brīdinātie par šāda dekrēta esību parasti uzzināja tikai tad, kad viņus izsauca uz VDK un uz šī nepublicētā dekrēta pamata izteica prasību neveikt "pretvalstiskas darbības", kā arī draudēja ar kriminālatbildību. Savukārt ziņojumi par "profilaktēšanu" satur informāciju par to, ka kāda persona ir izsaukta uz VDK un ar to veiktas "profilaktiskas pārrunas" vai arī tā "profilaktēta", taču nav minēts, ka attiecīgajai personai būtu izteikts iepriekšminētais brīdinājums, un lietās, kur atrodams šāds ziņojums par "profilaktēšanu", nav atrodams arī brīdinājuma protokols. Šobrīd viennozīmīgi nav iespējams secināt, kādēļ vienā gadījumā VDK izveidoja protokolu par brīdinājuma izteikšanu, bet citā gadījumā aprobežojās tikai ar "profilaktiskām pārrunām". Acīmredzot šis jautājums būtu vēl pētāms sīkāk, taču abos gadījumos ir redzams, ka VDK par attiecīgās personas "sabiedriski bīstamajām darbībām" pirms brīdināšanas vai "profilakses" jau bija savākusi informāciju.

Savukārt VDK Izmeklēšanas daļas priekšnieka ziņojumi VDK 10. daļas priekšniekam parasti pašā kriminālliietā nemaz iekļauti nav, bet tie ir atrodami t.s. uzraudzības lietās. Šajos ziņojumos VDK Izmeklēšanas daļas priekšnieks parasti informēja Arhīva un operatīvās uzskaites daļas priekšnieku par to, ka ir ierosināta kriminālliieta pret

[59] Pieejams: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_7945.htm (skatīts: 20.12.2015.).

konkrētu personu vai arī par "pretpadomju aģitācijas faktu" un lūdza reģistrēt jauno krimināllietu uzskaitē. Šo ziņojumu galvenā vērtība slēpjas tajā, ka minētajos ziņojumos Izmeklēšanas daļas priekšnieks parasti norādīja, kuras VDK struktūrvienības "operatīvā" lieta ir bijusi par pamatu krimināllietas ierosināšanai, un minēti arī attiecīgo "operatīvo" lietu numuri[60]. Nevienā citā krimināllietas un uzraudzības lietas dokumentā atsauces uz šīm "operatīvajām" lietām nav. Diemžēl pašas šīs "operatīvās lietas" šobrīd pētniecībai nav pieejamas, jo daļa no tām acīmredzot izvestas no Latvijas teritorijas, daļa – iznīcinātas[61], bet daļa, spriežot pēc publiski pieejamās informācijas, varētu būt uzkrāta Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centrā (SAB TDSC) un tādēļ nav pieejama zinātniskajai izpētei. Fakts, ka šādu lietu eksistence ir pieminēta VDK dokumentos, apliecina, ka VDK attiecīgo krimināllietu ietvaros represētos cilvēkus "operatīvi izstrādāja" jau kādu laiku pirms uzsākta kriminālvajāšana pret šiem cilvēkiem.

Izpētot iepriekš minētās divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu krimināllietas, var secināt, ka oficiāls brīdinājums pirms kriminālvajāšanas bija izteikts vismaz četriem no šajās lietās tiesātajiem cilvēkiem (G. Astram, J. Barkānam, I. Cālītim un G. Freimanim)[62]. Vēl par trim (L. Grantiņu, J. Vēveri un A. Zariņu) ir ziņas, ka ar viņiem VDK pārstāvji bija veikuši "profilaktiskas pārrunas"[63]. Tā kā visos gadījumos "brīdinājumi" bija izteikti un

---

[60] Attiecībā uz personām, kuras nokļuvušas VDK uzmanības lokā "pretpadomju" uzskatu dēļ, tāpat arī attiecībā uz personām, kurām ir nepieciešama atļauja darbam ar slepeniem dokumentiem, VDK ieviesa t.s. "operatīvās" lietas. Galvenie to veidi bija šādi: *дело оперативной разработки (ДОР)* – operatīvās izstrādes lieta, *дело оперативной проверки (ДОП)* – operatīvās pārbaudes lieta, *дело оперативного розыска (ДОРоз) – operatīvās meklēšanas lieta, дело оперативного наблюдения (ДОН)* – operatīvās novērošanas lieta un *дело оперативного учета (ДОУ)* – operatīvās uzskaites lieta.

[61] Zālīte, Indulis. "LPSR VDK uzbūve un galvenie darba virzieni (1980. – 1991. g.)", *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki,* 1999., Nr.1, 117. lpp.

[62] LVA, 1986. f., 1. apr., 45317. l., 1. sēj., 12. – 15.lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 1. sēj., 47. – 50. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 2. sēj., 145. – 147. lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-9274. l., 1. sēj., 39. – 42. lp.

[63] LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l., 2. sēj., 132. – 133. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 7. sēj., 100. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 6.sēj., 89. - 92.lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 7. sēj., 62. lp.

"profilaktiskas pārrunas" veiktas vairākus gadus pirms viņu aresta un krimināllietu ierosināšanas pret viņiem, var secināt, ka šos septiņu cilvēkus VDK uzraudzīja jau ilgāku laiku, pirms pret viņiem bija sākta kriminālvajāšana.

Savukārt no iepriekšminētajiem VDK Izmeklēšanas daļas priekšnieka slepenajiem ziņojumiem diemžēl nav iespējams uzzināt, kad konkrēti ir uzsāktas tajās pieminētās "operatīvās" lietas. Tādēļ laika ziņā vienīgais, ko var secināt no šīm vēstulēm, ir pats fakts, ka par attiecīgajā krimināllietā arestētajiem cilvēkiem "operatīvās" lietas pirms viņu aresta vispār ir veidotas.

Taču ir vēl viena ļoti būtiska informācija, ko iespējams uzzināt no šiem VDK Izmeklēšanas daļas priekšnieka slepenajiem ziņojumiem. Tajos ir pieminēta arī VDK struktūrvienība, saskaņā ar kuras materiāliem attiecīgā "operatīvā" lieta ir veidota. Politiskajās represijās vairumā gadījumu tā, protams, bija VDK 5. daļa[64], kas veica cīņu pret t.s. "ideoloģisko diversiju". Taču divās citās lietās ir minēts, ka attiecīgā krimināllieta ierosināta pēc VDK 4. daļas (transporta pretizlūkošana) materiāliem[65]. Šīs VDK struktūrvienības iesaisti politiskajās represijās acīmredzot var izskaidrot ar apstākli, ka viena no krimināllietām bija pret B. Grezinu, kas bija jūrnieks, savukārt otra – pret A. Sokurenko, kas bija civilās aviācijas pilots. Līdz ar to viņu profesijas bija to skaitā, kuras uzraudzīja VDK 4. daļa.

Grūtāk izskaidrot, kādēļ krimināllietu pret Rolandu Silaraupu ierosināja, pamatojoties uz VDK 6. daļas (ekonomiskā pretizlūkošana) materiāliem[66]. Jābilst, ka sākumā R. Silaraups līdzās "apmelojošiem izdomājumiem" bija apsūdzēts arī par mēģinājumu iekļūt ASV vēstniecībā Maskavā. Acīmredzot VDK darbinieku rīcībā bija kādi aģentu ziņojumi, ka R. Silaraups it kā vēlas nogādāt kādu slepenu

[64] LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l., uzraudzības lieta (u. l.), 1. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45317. l., u. l., 1. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., u. l., 1. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., u. l., 1. lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-9274. l., u. l., 1. lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894.l., u. l., 1. lp.

[65] LVA, 1986. f., 1. apr., 45318. l., u. l., 1. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., u. l., 1. lp.

[66] LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., u. l., 1. lp.

informāciju uz ārzemēm. Tomēr sākotnējā apsūdzība par mēģinājumu iekļūt vēstniecībā bija atsaukta[67].

Visbeidzot, vēl divas politiskās kriminālllietas ierosinātas, pamatojoties uz VDK reģionālo nodaļu "operatīvajām" lietām. Informāciju par A. Tauberta veiktajiem uzrakstiem uz namu sienām apkopoja un "operatīvo" lietu veidoja LPSR VDK Rīgas pilsētas daļa[68], savukārt lietu par V. Poļa-Āboliņa izplatītajām skrejlapām bija izveidojusi VDK Kuldīgas rajona nodaļa[69].

Kopumā, cik var spriest no minētajiem dokumentiem, "operatīvajās" lietās bija atrodami materiāli vismaz par 13 cilvēkiem (J. Barkānu, I. Cālīti, L. Doroņinu, G. Freimani, B. Grezinu, Ģ. Melngaili, V. Poli-Āboliņu, J. Rožkalnu, R. Silaraupu, A. Sokurenko, A. Taubertu, J. Vēveri un A. Zariņu). Taču tas vēl nenozīmē, ka par pārējiem pieciem divdesmitā gadsimta astoņdesmitajos gados arestētajiem "operatīvās" lietas nav veidotas. Piemēram, lai arī līdz šim neesmu atradis tiešus pierādījumus tam, ka par Gunāru Astru arī ir veidota "operatīvā" lieta, tas tomēr nenozīmē, ka materiāli par viņu nav bijuši iekļauti kādā citā operatīvajā lietā. Ievērojot to, ka G. Astra 1961. gadā jau vienreiz bija sodīts par "pretpadomju aģitāciju un propagandu" un 1979. gadā viņam bija izteikts oficiāls "brīdinājums", likumsakarīgi pieļaut, ka VDK "operatīvo" informāciju par viņu vāca.

Taču arestētie un tiesātie nebija vienīgie, kurus VDK "profilaktēja". Piemēram, no LPSR "apakšvienības" ziņojuma LPSR VDK Izmeklēšanas daļas priekšniekam N. Ņevickim[70] izriet, ka par grāmatas *Baltijas republikas Lielā Tēvijas kara priekšvakarā* rādīšanu saviem kaimiņiem 1981. gadā uz VDK izsauca un "profilaktēja" Zeltīti Meistari[71], kura, cik zināms, nevienā tā laika politiskajā prāvā tiesāta nebija. Minētais gadījums norāda, ka pat vienkārša grāmatu apmaiņa varēja būt par iemeslu, lai VDK sāktu interesēties par kādu cilvēku.

---

[67] Skat. LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 1. sēj., 26. – 27. lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 3. sēj., 158. – 161., 170. – 178. lp.
[68] LVA, 1986. f., 1. apr., 45337. l., u. l., 1. lp.
[69] LVA, 1986. f., 1. apr., 45303. l., u. l., 1. lp.
[70] Nikolajs Ņevickis, pulkvedis, VDK izmeklētājs, astoņdesmitajos gados – LPSR VDK Izmeklēšanas daļas priekšnieks, ar 1990. gada 2. augusta Augstākās padomes prezidija lēmumu iekļauts Latvijas Republikas Izmeklēšanas komitejas veidošanas grupā.
[71] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9274. l., 5. sēj., 157. lp

Krimināllietās iespējams atrast arī dokumentus, kas liecina, ka izmeklēto krimināllietu ietvaros VDK mēdza "pārbaudīt" arī attiecīgās lietas liecinieku "sabiedriski bīstamās" un "ideoloģiski kaitīgās" darbības[72]. Lai arī tobrīd kriminālvajāšana pret šiem cilvēkiem nebija sākta, taču šīs "pārbaudes" liecina, ka par viņiem tika vākts "materiāls". Ļoti iespējams, ka šis "materiāls" vākts ar aprēķinu, lai to vajadzības gadījumā varētu izmantot nākotnē. Piemēram, 1980. gadā krimināllietas pret I. Žukovski ietvaros VDK nolēma papildus "pārbaudīt" Gunāra Freimaņa darbību. Tobrīd nekādas represijas pret G. Freimani uzsāktas netika, taču 1980. gadā savāktais "materiāls" pēc tam bija izmantots lietisko pierādījumu veidā 1983. gada krimināllietā pret G. Freimani un G. Astru[73].

Lai nu kā, bet šobrīd var konstatēt, ka "brīdināti", "profilaktēti" un "operatīvi izstrādāti" pirms aresta bija vismaz 15 no astoņpadsmit divdesmitā gadsimta astoņdesmitajos gados represētajiem cilvēkiem. Savukārt to cilvēku skaits, par kuriem VDK bija kāds "materiāls" vai kuru darbības VDK "pārbaudīja", bija krietni lielāks.

5. Pētniecības iespējas

VDK izmeklēto krimināllietu izpēte paver samērā plašas pētniecības iespējas dažādu nozaru speciālistiem – ne tikai vēsturniekiem, bet arī juristiem, valodniekiem un pat psihiatriem.

5.1. Par psihiatrijas izmantošanu politiskajās represijās

Viena no Latvijas historiogrāfijā vismazāk pētītajām tēmām ir psihiatrijas izmantošana pret padomju režīma politiskajiem pretiniekiem. Tā kā šo represiju veidu izmantoja arī divdesmitā gadsimta astoņdesmitajos gados, ir nepieciešams to pētīt sīkāk. Saprotams, ka bez psihiatrijas speciālistu palīdzības šo tēmu pilnvērtīgi

---

[72] Piemēram, 1983. gadā VDK veica vismaz 28 cilvēku "sabiedriski bīstamo darbību" un "ideoloģiski kaitīgo" darbību pārbaudi (skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 16. sēj., 6. – 55. lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-9274. l., 5. sēj., 140. – 155.lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894.l., 13. sēj., 1. – 6., 9. – 12.lp.).

[73] LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 6. sēj., 156. – 159., 178. – 187.lp.

iztirzāt nav iespējams, tādēļ šeit aplūkoti tikai fakti, kas liecina par psihiatrijas izmantošanu vai izmantošanas mēģinājumiem divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu politiskajās krimināllietās.

Apskatāmajā laikā divās krimināllietās, kas bija ierosinātas par politiskajiem "noziegumiem", divas personas atzina par nepieskaitāmām[74]: 1983. gadā – Ģedertu Melngaili[75], bet 1986. gadā – Anatoliju Sokurenko[76]. Turklāt A. Sokurenko gadījumā bija veiktas pat trīs ekspertīzes. Vispirms 1986. gada 5. maijā viņu pārbaudīja Rīgas pilsētas psihoneiroloģiskā dispansera ekspertu komisija. Tā ambulatorajā ekspertīzē konstatēja, ka A. Sokurenko piemīt "psihisku noviržu pazīmes paranoidālā sindroma veidā", taču "klīniskās ainas neskaidrības dēļ" diagnozes noteikšanai rekomendēja stacionāru ekspertīzi[77]. Stacionāro ekspertīzi viņam 1986. gada 16. jūnijā veica Rīgas Republikāniskās psihoneiroloģiskās slimnīcas ekspertu komisija, kas "paranoidālo sindromu" viņam vairs nekonstatēja, taču arī tā izvairījās no konkrētas diagnozes noteikšanas. Šī ekspertu komisija konstatēja A. Sokurenko "galvas smadzeņu bojājumus ar personības izmaiņām", taču, lai "labāk noteiktu diagnozi", prasīja viņu nosūtīt uz V. Serbska vārdā nosaukto Vissavienības zinātniski pētniecisko vispārējās un tiesu psihiatrijas institūtu Maskavā[78]. Taču arī šis institūts, kurš tolaik jau bija ieguvis bēdīgu slavu ar to, ka regulāri atzina cilvēkus par nepieskaitāmiem viņu politisko, reliģisko vai citu uzskatu dēļ, savā pirmajā ekspertīzē 1986. gada 14. augustā vispār neminēja nekādu diagnozi, bet pieprasīja ekspertīzes termiņu pagarināt[79]. Tikai 8. septembrī tā paša institūta ekspertu komisija konstatēja, ka A. Sokurenko jau no 1984. gada esot saasinājies viņa

---

[74] LPSR Kriminālkodeksa 11. pants noteica, ka „pie kriminālatbildības nav saucama persona, kas sabiedriski bīstama nodarījuma izdarīšanas laikā atradusies nepieskaitāmības stāvoklī, tas ir, nav varējusi apzināties savu darbību vai to vadīt hroniskas gara slimības, gara darbības pārejošu traucējumu, plānprātības vai citāda slimīga stāvokļa dēļ. Šādai personai pēc tiesas lēmuma var piemērot medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus [..]."
Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss. Avots, 1984, 12. – 13. lpp.)

[75] LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 10. sēj., 289. – 296. lp.

[76] LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 3. sēj., 143. – 146. lp.

[77] LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 3. sēj., 107. – 108. lp.

[78] LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 3. sēj., 115. – 129. lp.

[79] LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 3. sēj., 141. lp.

"slimīgais stāvoklis", kā rezultātā viņš vairs nav spējis kontrolēt savu rīcību, un uz šī pamata eksperti viņu atzina par nepieskaitāmu[80].

Lai arī nav vēsturnieka kompetencē apstrīdēt psihiatrijas speciālistu slēdzienus, taču vismaz divas lietas raisa šaubas. Pirmkārt, visās ekspertīzēs A. Sokurenko personības attīstības un psihiskā stāvokļa aprakstos ir pieminēti viņa "apzināti nepatiesie izdomājumi, kas diskreditē padomju valsts un sabiedrisko iekārtu", t.i., viņa uzskati par Padomju Savienību. Otrkārt, psihiatru slēdzienos esošie A. Sokurenko personības un psihiskā stāvokļa apraksti ir ļoti līdzīgi, taču secinājumi tajos atšķiras. Tieši tāpat arī Ģ. Melngaiļa personības attīstības un psihiskā stāvokļa aprakstos ir pieminēti viņa sakari ar "pretpadomju latviešu emigrantu organizāciju" un "apmelojošu ziņu", kas kaitē "PSRS interesēm", nodošana uz ārzemēm[81]. Līdz ar to pamatots ir jautājums, cik objektīvi var būt šādi psihiatru slēdzieni, ja cilvēka politiskie uzskati un sakari ar ārzemēm tajos uzskatīti par psihiskas saslimšanas pazīmēm. Tā kā abām personām noteikta piespiedu ārstēšana psihiatriskajā slimnīcā[82], tad faktiski viņi bija izolēti no sabiedrības un atradās apstākļos, kas pielīdzināmi ieslodzījumam.

Lai arī par nepieskaitāmiem no 1981. līdz 1986. gadam bija atzīti "tikai" divi no 18 politiskajās prāvās tiesātajiem, tomēr no dokumentiem izriet, ka VDK izmeklētāji apšaubīja vēl vismaz astoņu citu personu (Z. Baloža, J. Barkāna, R. Bitenieka, L. Grantiņa, B. Grezina, V. Poļa-Āboliņa, A. Tauberta un A. Zariņa) psihisko veselību un prasīja viņiem visiem veikt psihiatriskās ekspertīzes. Turklāt vairumā gadījumu kā viens no argumentiem šaubām par šo cilvēku psihisko veselību VDK izmeklētāju lēmumos par ekspertīzes noteikšanu bija minēts apstāklis, ka šīs personas veikušas "apmelojošu izdomājumu izplatīšanu"[83]. VDK izmeklētāju vēlme tik bieži noskaidrot

---

[80] LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 3. sēj., 143. – 146. lp.
[81] LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 10. sēj., 267. – 268., 289. – 296. lp.
[82] LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 4. sēj., 40., 44. lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 13. sēj., 302., 311. lp.
[83] LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l., 2. sēj., 75. – 77., 81. – 83. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45303. l., 3. sēj., 16. – 17. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45317. l., 2. sēj., 32. – 33., 38. – 39. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45318. l., 2. sēj., 32. – 34. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45337. l., 6. sēj., 17. – 18. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45344. l., 3. sēj., 223. – 228. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 6. sēj., 45. – 46., 56. – 57. lp.

apsūdzēto psihisko stāvokli, par pamatojumu minot viņu politiskos uzskatus, vedina uz domu, ka VDK izmeklētājiem ir bijis dots uzdevums meklēt psihiskas novirzes politiskajos "noziegumos" apsūdzētām personām. Lai arī tieša dokumentāra apstiprinājuma šādai hipotēzei nav, taču citādi izskaidrot šādu tendenci nevar.

5.2. Par dažiem citiem represiju aspektiem

Pratināšanas protokolu sākumā parasti ir ziņas par pratināmo personu, un cita starpā šajos protokolos ir aile, kurā jānorāda ziņas par to, vai pratināmā persona ir agrāk sodīta. Ja pratinātā persona agrāk ir bijusi sodīta, tad parasti ailē ierakstīja attiecīgās personas tiesāšanas gadu, kā arī attiecīgo normu, kas bijusi par pamatu apsūdzībai. Līdz ar to šajā ailē esošā informācija paver veselu virkni potenciālo pētniecības iespēju. Pirmkārt, tā ļauj noteikt, cik bieži agrāk sodītie cilvēki (sevišķi politiski represētie) vēlākajos gados bija saukti uz dažādām pratināšanām citu politisko krimināllietu sakarā. Šo protokolu izpēte ļautu noteikt vismaz aptuveno intensitāti vienas vai otras personas izsaukšanai uz pratināšanām. Otrkārt, tas, protams, ļautu noskaidrot, cik daudz un cik sīki bijušie politieslodzītie deva liecības pret jaunajās lietās apsūdzētajiem cilvēkiem (it sevišķi, ja ir zināms, ka apsūdzētais un liecinieks agrāk bijuši pazīstami). Jāatzīmē, ka abi minētie aspekti, cik zināms, līdz šim nav pētīti. Taču būtiskāks ir trešais aspekts, t.i., pratināšanas protokolos esošā informācija par pratinātā agrāko sodāmību var saturēt ziņas par tādām sodāmībām, kas līdzšinējos uzziņu līdzekļos vai historiogrāfijā dažādu iemeslu dēļ nav atrodama[84].

Piemēram, Gunāra Astras otrā sieva Herta Līvija Astra (pirms laulībām ar Gunāru Astru viņas uzvārds bija Vagale), cik zināms no

---

[84] Jāņem vērā, ka pratināšanas protokolu ailēs ierakstītā informācija par agrāko sodāmību vai tās neesību nevar uzskatīt par pilnīgi drošticamu. Piemēram, Pēteris Štokmanis 1983. gada 25. aprīļa pratināšanas protokolā minējis, ka viņš agrāk nav bijis sodīts (skat. LVA, 1986. f., 2. apr., P-9274. l., 4. sēj., 184. lp.), taču no citiem avotiem ir zināms, ka P. Štokmanis 1961. gadā bija notiesāts ar brīvības atņemšanu uz 3 gadiem par "pretpadomju aģitāciju" (skat. LVA, 1986. f., LPSR Iekšlietu ministrijas Informācijas centra kartotēka, uzskaites kartīte par Pētera Štokmaņa sodāmību 1961. gadā; LVA, 1986. f., 1. apr., 43958. l.).

presē atrodamās informācijas, arī agrāk ir bijusi arestēta un tiesāta[85]. Taču viņas vārdu velti meklēt uzziņu krājumā par politiski represētajiem Latvijas iedzīvotājiem[86]. No 1983. gada 20. septembra pratināšanas protokola ir redzams, ka viņa tiesāta 1963. gadā atbilstoši LPSR Kriminālkodeksa 174. pantam[87] par apzināti nepatiesas liecības došanu. Nezinot detaļas, sākotnēji var izskatīties, ka šādai apsūdzībai nav nekāda sakara ar politiku. Taču jāņem vērā, ka Herta Līvija Vagale bija lieciniece 1962. gada t.s. "Baltijas federācijas" politiskajā prāvā. Saskaņā ar līdz šim publicēto informāciju viņa lietā nedeva tādas liecības, kas bija nepieciešamas apsūdzībai[88], tādēļ viņu 1963. gadā arestēja un piesprieda ieslodzījumu uz 6 mēnešiem. Tātad šajā gadījumā presē atrodamā informācija liecina, ka H. L. Vagale faktiski ir represēta politisku iemeslu dēļ. Ievērojot minēto, 1983. gada 20. septembra pratināšanas protokolā atrodamā informācija var kalpot kā izejmateriāls, kas palīdz meklēt dokumentus un pētīt H. L. Vagalei piespriestā soda patiesos iemeslus.

Cits piemērs. 1983. gada 15. jūnija Ivara Žukovska pratināšanas protokolos ir norādīts, ka viņš bijis sodīts jau 1968. un 1974. gadā[89]. Savukārt grāmatā *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940 – 1986* ir atrodama informācija par I. Žukovska arestu tikai 1980. gadā[90]. Lai arī jautājumi par I. Žukovska agrākajām sodāmībām, viņa personību u.c. ar viņu saistītajiem jautājumiem prasa atsevišķu izpēti, taču arī šis piemērs norāda, ka minētajos protokolos atrodamā informācija jau pati par sevi sniedz plašākas ziņas un der par izejmateriālu sīkākai izpētei.

---

[85] Skat., piemēram, *Londonas Avīze*, Nr. 1907, 1984, 3. februāris, 1., 6. lpp.; *Latvija Amerikā*, Nr.51/52, 1987, 19. februāris, 2. lpp.

[86] Skat. *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940 – 1986.* Rīga: Latvijas vēstures institūts, 1999.

[87] LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 5. sēj., 164. lp.

[88] Skat. *Londonas Avīze*, Nr. 1907, 1984, 3. februāris, 1., 6. lpp.; *Latvija Amerikā*, Nr.51/52, 1987, 19. decembris, 2. lpp.

[89] Skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 5. sēj., 68. lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-9274. l., 4. sēj., 214. lp.

[90] *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940 – 1986.* Rīga: Latvijas vēstures institūts, 1999, 898. lpp.

5.3. Par politiskajās represijās iesaistītajām amatpersonām

Cits potenciālais pētniecības virziens, ko iespējams veikt, apkopojot informāciju no VDK izmeklētajām krimināllietām, ir noskaidrot politiskajās represijās iesaistītās VDK, prokuratūras un tiesu sistēmas amatpersonas.

Pamatots ir jautājums, ko uzskatīt par politiskajās represijās iesaistītajām amatpersonām. Plašākā nozīmē tās, protams, būtu PSKP un PSRS valsts institūciju amatpersonas, kas deva pavēles, rīkojumus, kā arī dažādus citus norādījumus par represijām pret konkrētām personām vai sociālajām grupām. Ja attiecībā uz Staļina laiku šādus dokumentus ir iespējams atrast, tad divdesmitā gadsimta astoņdesmitajos gados šādu dokumentu ir vai nu ārkārtīgi maz, vai pat to nav vispār. Piemēram, zināms, ka PSRS laikā bija izplatītas t.s. "telefona tiesības", t.i., kad kāda augstāka ranga amatpersona pa tālruni piezvanīja kādai citai amatpersonai un mutvārdos deva tai uzdevumus vai norādījumus, kas būtu darāms tajā vai citā jautājumā[91]. Ir pamats uzskatīt, ka līdzīgu praksi piekopa arī politiskajās represijās[92]. Turklāt šādos gadījumos nesaglabājās nekādi dokumenti, kuros dotās norādes būtu fiksētas un ar kuru palīdzību "norādījumu" došanu būtu iespējams pierādīt. Savukārt dokumentos šādu "norādījumu"

---

[91] Piemēram, bijušais Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) Preiļu rajona komitejas un vēlāk Liepājas rajona komitejas pirmais sekretārs Alfrēds Čepānis atceras, kā viņam zvanījis LKP CK otrais sekretārs un pieprasījis "razobratsja" ar Preiļu Komjaunatnes pirmo sekretāru Vilhelmu Veļecki, bet vēlāk citi LKP CK darbinieki "zvanīja un stāstīja, kā tieši vajag sadot pa spārniem Veļeckim" (skat. *Latvijas Avīze*, Nr. 19, 2005, 21. janvāris, 5. lpp.). Savukārt bijušais Rīgas Komjaunatnes sekretārs Jānis Āboltiņš apraksta to, kā LKP Rīgas pilsētas Ļeņina rajona komitejas pirmais sekretārs V. Markots pa telefonu paziņojis J. Āboltiņa iepriekšējās darba vietas vadībai lēmumu J. Āboltiņu pārcelt uz darbu Komjaunatnes struktūrās. Turklāt šī apraksta beigās J. Āboltiņš saka, ka LKP attiecīgā rajona "pirmajam sekretāram nevajadzēja ilgi runāt pa telefonu, lai visas zemākstāvošās dvēseles viņam padevīgi teiktu – jā." (skat. Āboltiņš, Jānis. *Biju biedrs, tagad kungs*. Rīga: Jakubāna un Hānberga bibliotēka, 1992, 9. – 10. lpp.

[92] Piemēram, bijušais LPSR Augstākās tiesas priekšsēdētājs Gvido Zemribo atceras, ka tas Augstākās tiesas loceklis, kas izskatīja politiskās lietas, vismaz vienā lietā pat sodu bija saskaņojis ar VDK. Savukārt vēlāk, jau 1988. gadā, LKP CK otrais sekretārs Vitālijs Soboļevs izsauca G. Zemribo pie sevis un pieprasīja, lai viņš iesniedz protestu par spriedumu M. Lujāna krimināllietā (skat. Zemribo, Gvido, Guļevska, Lia. *Darbs dara cilvēku*. Rīga: Jumava, 2015, 82., 95. – 96. lpp.).

eksistenci iespējams pierādīt tikai atsevišķos gadījumos un pamatā no netiešām norādēm.

Piemēram, 1986. gada 1. aprīlī Rīgas pilsētas Maskavas rajona prokurora vietnieks V. Šihovs min, ka krimināllietu pret A. Sokurenko nodos izmeklēšanai VDK "saskaņā ar mutisku vienošanos".[93] Lai arī šajā gadījumā ir runa par vienošanos mutvārdos ar LPSR prokurora palīgu V. Bataragu, tomēr, ņemot vērā tā laika nomenklatūras hierarhijas īpatnības, visticamāk, ka vienošanās par šīs (droši vien arī pārējo 1986. gada politisko krimināllietu) nodošanu VDK izmeklēšanai bija pieņemta augstāku amatpersonu līmenī. Tāpat vairākos dokumentos ir minēts, ka krimināllietu pret R. Bitenieku un L. Grantiņu prokuratūra nodeva tālākai izmeklēšanai VDK "saskaņā ar Latvijas PSR prokurora [Jāņa Dzenīša *G.Z.*] norādījumu"[94].

Saprotams, ka daudz vieglāk ir pierādīt to amatpersonu (izmeklētāju, prokuroru, tiesnešu) iesaisti politiskajās represijās, kas bija tieši iesaistīti attiecīgo lietu izmeklēšanā un iztiesāšanā. Šajā gadījumā ir runa par tām amatpersonām, kas pieņēma lēmumus par arestiem un krimināllietu ierosināšanu, kas īstenoja kratīšanas un pratināja, kas izvirzīja un uzturēja apsūdzības, kas iztiesāja krimināllietas, kā arī veica citas procesuālās darbības. Krimināllietās ir atrodami šo amatpersonu sastādītie dokumenti, norādīti viņu amati un pašu šo amatpersonu paraksti. Līdz ar to, metodiski apstrādājot šajās krimināllietās esošo informāciju, ir iespējams izveidot politisko represiju reālo izpildītāju sarakstus.

5.4. Par VDK struktūru

VDK izmeklētās krimināllietas satur arī informāciju par VDK struktūru un personālu. Ievērojot to, ka ir maz saglabājies LPSR VDK centrālā "aparāta" svarīgāko organizatorisko un pastāvīgo darbību reglamentējošo dokumentu (lielākoties tādēļ, ka daudz LPSR VDK dokumentu bija izvesti uz Krieviju), tad svarīgi ir jebkuri citi dokumenti,

---

[93] LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 1. sēj., 72. lp.
[94] LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 1. sēj., 3. – 5. lp.

kas sniedz autentisku informāciju par šiem jautājumiem. Šim nolūkam izmantojamas arī VDK izmeklētās krimināllietas[95].

Protams, ka krimināllietu dokumentos parādās LPSR VDK priekšsēdētāju vārdi un paraksti, jo viņi parakstīja vairākus procesuālos dokumentus, piemēram, lēmumus par krimināllietas ierosināšanu un apsūdzības rakstus. Tiesa, šo informāciju par LPSR VDK priekšsēdētājiem nevar uzskatīt par sevišķi vērtīgu, ja neskaita pašu faktu par attiecīgās amatpersonas dalību konkrētas personas represēšanā, jo par VDK priekšsēdētājiem samērā plaša informācija ir atrodama pat tā laika presē. Dažkārt krimināllietās ir atrodami arī dažu LPSR VDK priekšsēdētāja vietnieku uzvārdi un paraksti. Šī informācija jau ir salīdzinoši vērtīgāka, jo, ja informāciju par LPSR VDK priekšsēdētāja iecelšanu vai atcelšanu no amata var atrast arī oficiālajos tā laika izdevumos, piemēram, *LPSR APP Ziņotājā*, tad attiecībā uz priekšsēdētāja vietniekiem šī informācija jau ir skopāka un fragmentārāka. Līdz ar to ir iespējama situācija, ka publiski pieejamajos avotos atrast informāciju par konkrēto LPSR VDK priekšsēdētāja vietnieku ir problemātiski. Tādēļ VDK priekšsēdētāja vietnieka pieminēšana krimināllietā var noderēt kā atskaites punkts, lai varētu meklēt padziļinātu informāciju par attiecīgo cilvēku.

Visvairāk VDK izmeklētās krimināllietas satur informāciju par LPSR VDK Izmeklēšanas daļu un tās personālsastāvu. Piemēram, izskatot visas šajā ziņojumā aplūkotās krimināllietas, var secināt, ka vismaz laikā no 1981. līdz 1986. gadam šīs VDK struktūrvienības priekšnieks bija pulkvedis N. Ņevickis[96]. Tāpat iespējams konstatēt, ka šī VDK daļa ir bijusi sadalīta vairākās nodaļās, jo dažiem VDK Izmeklēšanas daļas darbiniekiem amats ir minēts "Izmeklēšanas daļas nodaļas priekšnieks"[97], taču šo nodaļu nosaukumus vai numurus

---

[95] Šajā apakšnodaļā minētie dati ir apkopoti tabulā "Politiskajās represijās iesaistītie VDK darbinieki". Pēc visu datu apkopošanas un apstrādes tabula tiks iesniegta Latvijas PSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisijai.

[96] Piemēram, skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45303. l., 1. sēj., 1a., 25. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45303. l., 2. sēj., 13. – 14., 105. – 108. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45303. l., 3. sēj., 49. – 57.lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 1. sēj, 25., 156. – 158.lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 3. sēj., 170. – 178. lp.

[97] Piemēram, Voldemārs Dembovskis (skat. LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 1. sēj., 1. lp.); Andris Strautmanis (skat. LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 1. sēj., 25., 156. – 158. lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 3. sēj., 170. – 178.lp.). A. Strautmanis (dz. 1946) bijis LPSR VDK Izmeklēšanas daļas izmeklētājs, no 1985. gada līdz 1990. gada

kriminālllietās atrast nevar. Tāpat no kriminālllietām iespējams uzzināt arī šīs VDK Izmeklēšanas daļas amatu nosaukumus, gradāciju, to sasaisti ar militārajām pakāpēm un personas, kas šos amatus ir ieņēmušas. Piemēram, VDK sevišķi svarīgo lietu vecākajam izmeklētājam (augstākā no izmeklētāju amata pakāpēm)[98] parasti bija majora vai apakšpulkveža militārā pakāpe, retāk – kapteiņa dienesta pakāpe[99].

Attiecībā uz citām VDK struktūrvienībām salīdzinoši vairāk informācijas no kriminālllietām iespējams iegūt par VDK teritoriālajām nodaļām. Piemēram, ja "parastas" VDK rajona nodaļas priekšnieks varēja būt majora vai pat kapteiņa dienesta pakāpē[100], bet svarīgākos dzelzceļa mezglos – apakšpulkveža dienesta pakāpē[101], tad Liepājas pilsētas un ostas daļas priekšnieks bija pulkveža dienesta pakāpei atbilstošs amats[102]. Šādā veidā apkopojot informāciju, iespējams gūt priekšstatu par to, kuras LPSR VDK teritoriālās struktūrvienības VDK vadība atzina par svarīgākajām.

LPSR VDK Izmeklēšanas daļas nodaļas priekšnieks, no 1990. gada līdz 1991. gadam Latvijas Republikas VDK organizētās noziedzības apkarošanas daļas 1. nodaļas priekšnieks, vēlāk Latvijas Republikas Drošības policijas 1. galvenās pārvaldes priekšnieka vietnieks, no 2000. gada iekšlietu ministra M. Segliņa padomnieks, pulkvedis.

[98] VDK izmeklētāju gradācija bija šāda: zemākā pakāpe – izmeklētājs, nākamā pakāpe – vecākais izmeklētājs un augstākā pakāpe – sevišķi svarīgo lietu vecākais izmeklētājs.

[99] Piemēram, sevišķi svarīgo lietu vecākais izmeklētājs apakšpulkvedis Elmārs Bērziņš (skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 1. sēj., 16., 18., 56. – 58. lp.); sevišķi svarīgo lietu vecākais izmeklētājs apakšpulkvedis Vilnis Leinarts (skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l., 1. sēj., 1c. – 2., 33., 36., 96. – 97., 173. – 175. lp.); sevišķi svarīgo lietu vecākais izmeklētājs majors Jānis Stikāns (skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 1. sēj., 5. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 2. sēj, 136. – 147., 228. – 236. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 7. sēj., 61. – 106. lp.); sevišķi svarīgo lietu vecākais izmeklētājs kapteinis A. Strautmanis (skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 3., 6. sēj.).

[100] Piemēram, 1981. gadā LPSR VDK Kuldīgas rajona nodaļas priekšnieks bija majors A. Rusmanis (skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45303. l., 1. sēj., 30. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45303. l., 3. sēj., 23. lp.), bet Dobeles rajona nodaļas priekšnieks bija kapteinis Vladimirs Fjodorovs (skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l., u. l., 40. lp.).

[101] Piemēram, 1982. gadā LPSR VDK Rēzeknes pilsētas un dzelzceļa stacijas nodaļas priekšnieks bija apakšpulkvedis E. Zalāns (skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45317. l., 1. sēj., 25., 31. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 45317. l., 2. sēj., 62., 90. – 92.lp.).

[102] Piemēram, 1981. gadā LPSR VDK Liepājas pilsētas un ostas nodaļas priekšnieks bija pulkvedis J. Bērziņš (skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l., 2. sēj., 140., 141. lp.).

Vismazāk informācijas VDK izmeklētajās krimināllietās iespējams atrast par LPSR VDK centrālo struktūru Rīgā. Tie VDK darbinieki, kas nestrādāja Izmeklēšanas daļā, parasti parakstījās: "VDK darbinieks", "VDK apakšvienības priekšnieka vietnieks", "VDK apakšvienības priekšnieks" un līdzīgā veidā. Piemēram, LPSR VDK „darbinieki apakšpulkvedis Laksis, majors Leismanis, kapteinis Robežnieks, majors Jelkovs, leitnants Šneiders"[103]; "LPSR VDK apakšvienības priekšnieks Gothards"[104]. Līdz ar to no šādas informācijas iespējams uzzināt vien to, vai attiecīgais VDK darbinieks ir dokumenta sastādīšanas laikā bijis kādā vadošā amatā. Dažos gadījumos gan šo informāciju iespējams nedaudz precizēt no attiecīgā VDK "darbinieka" militārās dienesta pakāpes. Piemēram, ja "VDK darbinieks" norādījis savu dienesta pakāpi – apakšpulkvedis –, tad saprotams, ka runa ir par diezgan augsta ranga darbinieku. Taču ne vienmēr šī militārā pakāpe ir norādīta, kas nozīmē, ka šādā gadījumā var konstatēt vien to, ka kāds Bērziņš ir VDK darbinieks.

Tiesa, arī šai VDK iekšējai konspirācijai gadījās izņēmumi. Piemēram, apakšpulkvedis Anatolijs Rancāns vairāku krimināllietu dokumentos no 1981. līdz 1983. gadam minēts kā LPSR VDK "apakšvienības" priekšnieks, taču no viena dokumenta var tomēr konstatēt, ka 1981. gadā viņš bijis VDK 10. daļas priekšnieks[105]. Vēl savdabīgāks ir Bruno Šteinbrika – bijušā VDK virsnieka un LPSR iekšlietu ministra – piemērs. 1983. gada 4. janvāra pavadvēstulē Izmeklēšanas daļas priekšniekam N. Ņevickim B. Šteinbrika amats minēts "VDK daļas priekšnieks", taču pats daļas numurs ir aizkrāsots. Tomēr, apskatot šo dokumentu pret gaismu, ir redzams, ka viņš ir bijis VDK 2. daļas priekšnieks[106] (pretizlūkošanas daļa). Minētais piemērs parāda, ka pat VDK iekšienē gadījās "modrības" trūkums, kas tagad ļauj iegūt vairāk informācijas par šo institūciju.

---

[103] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9274. l., 5. sēj., 2. lp. Dokumentā runa ir par VDK darbiniekiem Kārli Laksi (1932-1998), Valdi Leismani (1944-2009), Aldi Robežnieku un Ivaru Šneideru.

[104] LVA, 1986. f., 1. apr., 45307. l., 3. sēj., 370. lp. Voldemārs Fridrihs Gothards (dzimis 1929), studējis jurisprudenci LVU, pēc tam sācis strādāt LPSR valsts drošības iestādēs; vēlāk bijis LPSR VDK 5. daļas 1. nodaļas priekšnieks. Pēc PSRS sabrukuma dzīvojis Krievijā, tad atgriezies Latvijā, pensionējies.

[105] LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l., u. l., 40. o. p., 43., 44. lp.

[106] LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 1. sēj., 7. lp.

Tātad kopumā var secināt, ka, apkopojot informāciju no VDK izmeklētajām kriminālllietām, ir iespējams izveidot zināmu priekšstatu par VDK struktūru un to, kādas militārās pakāpes kādiem VDK amatiem atbilda.

5.5. Par VDK dokumentu valodu

Nobeigumā kā vēl vienu no iespējamiem pētniecības virzieniem var minēt VDK dokumentu valodnieciskās īpatnības. Jebkuru oficiālu dokumentu sastādītājiem ar laiku izveidojas savs noteikts stils vai pat žargons, kurā dokumentus sastāda. Tā kā VDK bija okupācijas varas izveidota institūcija, kas apkalpoja šo varu, tad likumsakarīgi, ka VDK dokumentos parādās arī PSRS okupācijas laika oficiālajiem dokumentiem raksturīgais žargons. Divas spilgtākās šī žargona iezīmes bija plaša komunistiskās propagandas terminoloģijas izmantošana oficiālajos dokumentos, kā arī daudz un dažādu rusismu vai arī krievu valodas formu izmantošana tajos VDK dokumentos, kas bija rakstīti latviešu valodā.

Iepriekš jau minēts, ka šajā ziņojumā aplūkoto politisko prāvu apsūdzības raksti un attiecīgi arī tiesas spriedumi, kas daļēji norakstīti no šiem apsūdzības rakstiem, bija pārplūdināti ar dažādām propagandai raksturīgām frāzēm par "sociālistiskās revolūcijas iekarojumiem". Tādēļ šeit minēšu dažus piemērus, kas spilgti parāda rusismu izmantošanu latviešu valodā rakstītajos LPSR VDK dokumentos.

1981. gadā VDK izmeklētājs Mārtiņš Neilands rakstīja VDK Kuldīgas rajona daļai: "[..] lūdzam nodibināt cilvēkus, kuri ir vēl atraduši [..] izplatītās skrejlapas."[107] Secināms, ka teikums ir burtisks tulkojums no krievu valodas: "[..] просим устанавить людей [..]."

Vēl burtiskāku tulkojumu no krievu valodas 1983. gada Gunāra Astras pratināšanas protokolā ir ierakstījis VDK izmeklētājs Arvils Pūris: "No eksperta atzinuma Nr. 56 no 1983. gada 15. jūlija seko, ka rokraksta tekstu [..] esiet izpildījis Jūs."[108] Arī šis teikums ir burtiski tulkots no krievu valodas: "Из экспертного заключения от 15

[107] LVA, 1986. f., 1. apr., 45303. l., 3.sēj., 25. lp
[108] LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 2.sēj., 215. lp

июля 1983 года следует, что рукописный текст [..] выполнен Вами", lai gan dokuments ir rakstīts latviešu valodā.

Vēl trešais piemērs. 1983. gadā VDK izmeklētājs V. Leinarts rakstīja kolhoza "Sarkanais strēlnieks" priekšsēdētājam: "[..] lūdzu izsūtīt uz mūsu adresi raksturojumu uz bijušo [..] darbinieci"[109]. Atkal jau ir acīmredzams, ka šis teikums ir burtisks tulkojums no krievu valodas: "[..] просим выслать на наш адрес характеристику на бывшую [..] работницу".

Jāņem vērā, ka visi minētie dokumenti bija rakstīti latviešu valodā un VDK darbinieki, kas šos dokumentus rakstīja (precīzāk – parakstīja), arī bija latvieši. Līdz ar to rodas pamatots jautājums, vai pie šāda rakstības stila vainojams izglītības trūkums vai arī tā bija viņu vadības prasība lietot latviešu valodas dokumentos šādas krievu valodas formas, kas latviski skan izteikti neveikli. Ļoti iespējams, ka attiecīgie darbinieki, uzsākot darbu VDK, bija iemācīti rakstīt dokumentus šādā veidā un vēlākajos gados par to vairs neaizdomājās.

Valodniekiem un, iespējams, arī juristiem šie VDK dokumenti varētu būt interesants avots, lai pētītu latviešu valodas un nozares terminoloģijas izmaiņu tendences okupācijas laikā.

Galvenie secinājumi

Ievērojot ierobežoto pētniecības laiku, kā dēļ nav aptvertas visas divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu LPSR VDK izmeklētās kriminālliietas, plašāka rakstura secinājumi no salīdzinoši ierobežota avotu apjoma būtu pāragri. Tādēļ tālāk minētie secinājumi vairāk uzskatāmi par pagaidu.

Pirmkārt, ir konstatēti vairāki gadījumi, kad VDK izmeklēja tādas kriminālliietas, kuru izmeklēšana formāli tās kompetencē neatradās. Tā kā vienīgā institūcija, kuras rokās tolaik bija tik liela vara, lai varētu piespiest tiesu varas un prokuratūras amatpersonas uz šādu situāciju nereaģēt, bija Komunistiskās partijas vadība, ir pamats pieļaut, ka šādas VDK darbības akceptēja arī LKP augstākās amatpersonas.

[109] LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 1. sēj., 74. lp

Otrkārt, divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu politiski represēto vidū nebija sabiedrībā tolaik pazīstamu kultūras, zinātnes vai sabiedrisko darbinieku. Šāds apstāklis rada iespaidu, ka cilvēki, kurus mēdz apzīmēt ar terminu "radošā inteliģence", zināmā mērā tolaik ir bijusi atrauta no pretošanās kustības okupācijas varai. Tomēr pagaidām šo tēzi nevar uzskatīt par pierādītu, šī jautājuma izpētei turpmāk būtu jāpievērš uzmanība.

Treškārt, vairāki tā laika kriminālllietās atrodamie dokumenti satur informāciju, kas tieši pierāda faktu, ka vismaz daļu no politiskajās prāvās tiesātajiem cilvēkiem VDK uzraudzīja jau ilgāku laiku pirms viņu aresta. Turklāt dokumenti pierāda, ka VDK vāca "materiālus" arī par to cilvēku "politiski kaitīgajām" darbībām, kas politiskajās prāvās bija liecinieku statusā. Šis fakts apstiprina tēzi, ka vismaz daļu no politiskajās kriminālllietās iesaistītajiem lieciniekiem VDK amatpersonas faktiski uzskatīja par potenciāliem aizdomās turamajiem.

Ceturtkārt, VDK izmeklētās kriminālllietas cita starpā satur informāciju par psihiatrijas izmantošanu politiskajās represijās. Līdz ar to VDK zinātniskajai izpētei būtu jāpiesaista psihiatrijas speciālisti, kas būtu kompetenti izvērtēt psihiatrijas ekspertu slēdzienos ietverto diagnostiku, tās atbilstību pamatojumiem par attiecīgo personu atzīšanu par nepieskaitāmām un piespiedu ārstēšanas noteikšanu šīm personām.

The KGB and Political Repressions in Occupied Latvia within the Eighties of XX Century: Perspectives of Research

In the occupied Latvia, the most typical political 'crimes' during the 1980s were 'anti-Soviet agitation and propaganda' (Article 65 of the LSSR Criminal Code) and 'dissemination of knowingly false fabrications that defame the Soviet state and social system' (Article 183.[1] of the LSSR Criminal Code). The definitions for both these 'crimes' in the LSSR Criminal Code are very alike, and frequently it is hard to determine, why did a person had been accused on the basis of the Article 65 in one case, yet in another the accusation had been based on the Article 183.[1]. According to the LSSR Code of Criminal Procedure the KGB was responsible for investigation proceedings in cases of 'anti-Soviet agitation and propaganda', yet investigation of 'dissemination of knowingly false fabrications' was a responsibility of prosecutors' office. However, there are at least four examples during the period from 1981 to 1986, when the KGB carried out investigation in cases on 'dissemination of knowingly false fabrications'.

The content analysis of the political criminal cases investigated by the KGB, provides a possibility to construct a 'social portrait' of persons arrested by the KGB. Some key-aspects are provided. Starting from 1981 to 1986 there were at least 18 arrested persons in Latvia who had been accused of 'anti-Soviet agitation and propaganda' and 'dissemination of knowingly false fabrications'. Probably the number of accused persons was bigger in reality. Six of these 18 persons were born between 1922 and 1931, therefore, they had a personal experience living in Latvia before the Soviet occupation. Another 12 were born between 1944 and 1965. Sixteen of these 18 were Latvians, one was Russian, another one – Ukrainian. As for education census – three of these 18 persons had got a higher education, another 15 – either primary or secondary education. Probably the political repressions could be a reason, why their education census (at least for some of them) was lower than it could potentially be. Thirteen of these 18 persons had obtained technical professions and just one of them represented humanities and social

sciences (teacher). The mentioned phenomenon needs further research.

The criminal cases investigated by the KGB contain several documents on the surveillance of people. First are 'warnings'. The 'warning' was a procedure when somebody was called to visit the KGB, where the representative of the KGB demanded to stop the 'anti-government activities'. Another documents which prove that the KGB surveilled people are reports on the 'prophylaxis discussions'. Third are the classified reports from the chief of the Investigation department of the KGB to the chief of the 10th department the KGB responsible for the archive and operative account. A reference on the 'operational prospecting' case usually was made in these reports. Unfortunately, these 'operational prospecting' cases are not available for research right now. The author had established that at least fifteen persons from 18 arrested during the period from 1981 to 1986 were 'warned', 'prophylacted' and 'operationally prospected' before the arrest took place.

The criminal cases investigated by the KGB provide multiple perspectives for further research. One of the least researched topic in the modern history of Latvia is the use of forced psychiatry against the political opponents of the Soviet regime. Two people during the time period from 1981 to 1986 were declared as being mentally ill as a result of these political criminal cases. Their political opinions about the life in the USSR were included in the conclusions of psychiatry expert as being symptoms of mental disease. The KGB officers who investigated the political criminal cases in the 1980's had sent to the psychiatric examinations another eight people.

Another perspective topic of further research relates to establishing repressions in cases which were presented as non-political cases. Moreover, it would be necessary to list names of the KGB officers, prosecutors and judges involved in political repressions and to reconstruct the administrative and territorial structure of the KGB relying on the criminal cases. Finally, the criminal cases are an interesting field for linguistic research.

There are some examples when the KGB carried out investigations in criminal cases with no delegation in the LSSR Code of Criminal Procedure. There were no well-known public figures among

politically repressed people in the 1980's. The documents in the political criminal cases prove a fact that most of people condemned in the political cases were under secret surveillance of the KGB.

Pielikums

Represētie par "pretpadomju noziegumiem" okupētajā Latvijā (1981 – 1986)[110]

Uzvārds, vārds, tēva vārds, dzimšanas laiks un vieta, tautība, izglītība, profesija vai amats, ģimene, piederība PSKP un dzīvesvieta.

1. Astra Gunārs Lariona d., 1931.10.22. *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 2. sēj., 104. lp.),* Latvija, Rīga *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 2. sēj., 104. lp.),* latvietis *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 2. sēj., 104. lp.),* vidējā izglītība, 1952. gadā beidzis Rīgas elektromehānisko tehnikumu *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 2. sēj., 104. lp.),* radiotehniķis, Rīgas ceļu pārvaldes strādnieks *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 2. sēj., 104. o.p., 135. lp.),* precējies, sieva Herta Līvija Astra (dz. 1933. g.), pameita Diāna Vagale (dz. 1963. g.), dēls Kristaps Astra (dz. 1977. g.), *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 2. sēj., 104. – 105. lp.),* bezpartejisks *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 2. sēj., 104. lp.), dzīvo Rīgā (LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 2. sēj., 104. lp.).*
2. Balodis Zaigis Imanta d., 1964.01.15. *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45344. l., 1. sēj., 9. lp.)*, Latvija, Bauska *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45344. l., 1. sēj., 9. lp.)*, latvietis *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45344. l., 1. sēj., 9. lp.)*, 8 klases, Bauskas pilsētas vidusskola *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45344. l., 1. sēj., 9. lp.)*, autoatslēdznieks, iesaukts karadienestā, ierindnieks *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45344. l., 1. sēj., 9. – 9. o. p. lp.)*, neprecējies, meita Zane (dz. 1982. g.) *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45344. l., 1. sēj., 9. lp.; turpat, 2. sēj., 155., 246. lp.; turpat, 3. sēj., 231. o. p. lp.)*,

---

[110] Apkopoti dati par tiem cilvēkiem, kurus laikā no 1981. līdz 1986. gadam Latvijā arestēja par "pretpadomju aģitāciju un propagandu" (LPSR Kriminālkodeksa 65. pants), kā arī par "apzināti nepatiesu izdomājumu izplatīšanu, kas diskreditē padomju valsts un sabiedrisko iekārtu" (LPSR Kriminālkodeksa 183.[1] pants), un kuru lietas izmeklēja LPSR VDK. Vienīgais izņēmums ir Zaigis Balodis, kurš par "pretpadomju aģitāciju un propagandu" bija arestēts militārā dienesta laikā Baltkrievijā, tādēļ viņš bija apsūdzēts atbilstoši Baltkrievijas PSR Kriminālkodeksa 67. pantam par pretpadomju aģitāciju un propagandu. Viņa lietu pamatā izmeklēja PSRS VDK Baltkrievijas kara apgabala Sevišķā daļa, taču daļēji šīs lietas izmeklēšanā piedalījās arī LPSR VDK.

bezpartejisks *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45344. l., 1. sēj., 9. lp.)*, dzīves vieta – kara daļa 61678 *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45344. l., 1. sēj., 9. lp.)*.
3. Barkāns Jānis Apolinārija d., 1959.04.30. *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45317. l., 1. sēj., 37. o. p., 52. , 55. lp.)*, Latvija, Rēzekne *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45317. l., 1. sēj., 37. o.p., 38., 55. lp.)*, latvietis *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45317. l., 1. sēj., 37. o. p., 38., 55. lp.)*, nepabeigta vidējā izglītība, Rēzeknes vakara vidusskolas 9 vai 10 klases *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45317. l., 1. sēj., 37. o. p., 38., 55. lp.)*, saldējamo iekārtu mašīnists, uz laiku nestrādāja *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45317. l., 1. sēj., 38. o. p., 55. lp.)*, neprecējies *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45317. l., 1. sēj., 37. o. p., 38., 56. lp.)*, bezpartejisks *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45317. l., 1. sēj., 37. o. p., 38., 56. lp.)*, dzīvo Rēzeknē *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45317. l., 1. sēj., 37. o. p., 38., 56. lp.)*.
4. Bitenieks Raimonds Ernesta d., 1944.05.14. *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 1. sēj., 44. lp.)*, Latvija, Liepāja *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 1. sēj., 44. lp.)*, latvietis *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 1. sēj., 44. lp.)*, 8 klases, 1969. gadā beidzis Liepājas 5. vidusskolas 8 klases *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 1. sēj., 44. lp.)*, šoferis, Liepājas ātrās medicīniskās palīdzības šoferis *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 1. sēj., 44. o. p. lp.)*, šķīries, bijusī sieva Brigita Bitenieks (dz. 1943. g.), meitas Eva (dz. 1968. g.) un Jana (dz. 1972. g.) *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 1. sēj., 42., 44. lp.)*, bezpartejisks *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 1. sēj., 44. lp.)*, dzīvo Liepājā *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 1. sēj., 44. lp.)*.
5. Cālītis Ints Makša d., 1931.03.05. *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-9274. l., 1. sēj., 10., 12. lp.)*, Latvija, Rīga *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-9274. l., 1. sēj., 10., 12. lp.)*, latvietis *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-9274. l., 1. sēj., 10., 12. lp.)*, vidējā izglītība, 1953. gadā beidzis Rīgas vidusskolu[111] *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-9274. l., 1. sēj., 10., 12. lp.)*, elektriķis, juvelieris, Rīgas ūdensvada un kanalizācijas saimniecības pārvaldes ceha "Mārkalne" mašīnists *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-9274. l., 1. sēj., 18. lp.)*, precējies, sieva Ināra Serdāne (dz. 1942. g.), meitas Zane Cālīte (dz. 1970. g.) un Dace Cālīte (dz. 1976. g.), dēls Madars Cālītis (dz. 1972. g.) *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-9274. l., 1. sēj., 10., 13. lp.)*, bezpartejisks

[111] Informācija par to, ka I. Cālītis 1953. gadā pabeidzis kādu Rīgas vidusskolu ir apšaubāma, jo šajā laikā viņš izcieta piespriesto 25. gadu ieslodzījumu nometnēs Kolimā, Tālajos Austrumos.

(LVA, 1986. f., 2. apr., P-9274. l., 1. sēj., 10., 12. lp.), dzīvo Rīgā *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-9274. l., 1. sēj., 10., 12. lp.)*.

6. Doroņina Lidija Andreja m., 1925.07.28. *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 1. sēj., 24., 25. lp.)*, Latvija, Aizputes apr., Ulmales pag. *(LVA, 1986. f., LPSR IeM IC kartotēka)*, latviete *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 1. sēj., 24., 25. lp.)*, vidējā izglītība, 1956. gadā beidza Darba jaunatnes vidusskolu *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 1. sēj., 24., 25. lp.)*, pensionāre *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 1. sēj., 24., 25. o. p. lp.)*, atraitne, meita Ārija Rubene (dz. 1949. g.) *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 1. sēj., 26. lp.)*, bezpartejiska *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 1. sēj., 24., 25. lp.)*, dzīvo Ogres rajona Ķeguma ciemā *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 1. sēj., 24., 25. lp.)*.

7. Freimanis Gunārs Ernesta d., 1927.10.03. *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 1. sēj., 18. o. p., 20. lp.)*, Latvija, Liepājas apr., Vaiņode *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 1. sēj., 18. o. p., 20. lp.)*, latvietis *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 1. sēj., 18. o. p., 20. lp.)*, nepabeigta vidējā izglītība, 1946. gadā mācījies Valsts elektromehāniskajā tehnikumā *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 1. sēj., 18. o. p., 20. lp.)*, elektromontieris, Rīgas mehanizētās kolonnas metinātājs un brigādes vadītājs *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 1. sēj., 20. o. p., 41. lp.)*, precējies, sieva Daina Freimane (dz. 1933. g.), meitas Ineta Tumaševska (dz. 1959. g.) un Jolanta Freimane (dz. 1974. g.) *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 1. sēj., 20. – 21. lp.)*, bezpartejisks (LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 1. sēj., 18. o. p., 20. lp.) dzīvo Rīgā (LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 1. sēj., 18. o. p., 20. lp.).

8. Grantiņš Linards Alberta d., 1950.11.21. *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 1. sēj., 38. lp.)*, Krievija, Omskas apg., Boļšerečenskas raj. *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 1. sēj., 38. lp.)*, latvietis *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 1. sēj., 38. lp.)*, 8 klases, 1966. gadā beidzis Liepājas raj. Durbes astoņgadīgo skolu, mācījies Liepājas 31. profesionāli tehniskajā skolā *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 1. sēj., 38. lp.; turpat, 2. sēj., 1c. lp.)*, galdnieks, šoferis, Ražošanas apvienības "Daiļrade" strādnieks Liepājā *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 1. sēj., 38. o. p. lp.)*, precējies, sieva Ida Grantiņa (dz. 1952. g.), dēls Klāvs (dz. 1985. g.), kopā 4 bērni *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 1. sēj., 36., 39. lp.; turpat, 2. sēj., 1c. lp.)*, bezpartejisks *(LVA, 1986. f., 1. apr.,*

45346. l., 1. sēj., 36. lp.), dzīvo Liepājā *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45346. l., 1. sēj., 38. lp.)*.

9. Grezins Boriss Aleksandra d., 1948.02.01. *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45318. l., 1. sēj., 16., 33. lp.)*, Krievija, Ļeņingrada *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45318. l., 1. sēj., 15. o. p., 16. lp.)*, krievs *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45318. l., 1. sēj., 15. o. p., 16. lp.)*, vidējā tehniskā izglītība, 1975. gadā beidzis Rīgas elektromehānisko tehnikumu *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45318. l., 1. sēj., 15. o. p., 16. lp.)*, kuģa elektriķis, Rīgas traļu flotes bāzes kuģu elektriķis *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45318. l., 1. sēj., 16. o. p., 22. lp.)*, precējies, sieva Vera Grezina (dz. 1955. g.), bērns (3 g. vecs) *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45318. l., 1. sēj., 15. o. p., 17. lp.)*, bezpartejisks *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45318. l., 1. sēj., 15. o. p., 16. lp.)*, dzīvo Jūrmalā *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45318. l., 1. sēj., 15. o. p., 16. lp.)*.

10. Melngailis Ģederts Pētera d., 1951.12.31. *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 2. sēj., 13., 14. lp.)*, Latvija, Gulbenes raj. *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 2. sēj., 13., 14. lp.)*, latvietis *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 2. sēj., 13., 14. lp.)*, vidējā izglītība, 1970. gadā beidzis vidusskolu *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 2. sēj., 13., 14. lp.)*, specialitātes nav, ražošanas apvienības "Ausma" strādnieks *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 2. sēj., 14. o. p., 75. lp.)*, neprecējies *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 2. sēj., 13., 14. lp.)*, bezpartejisks *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 2. sēj., 13., 14. lp.)*, dzīvo Rīgā *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10894. l., 2. sēj., 13., 14. lp.)*.

11. Polis-Āboliņš Viesturs Kārļa d., 1960.04.21. *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45303. l., 1. sēj., 26. lp.)*, Latvija, Kuldīgas raj., Rumbas ciems *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45303. l., 1. sēj., 25. o. p., 26. lp.)*, latvietis *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45303. l., 1. sēj., 26. lp.)*, 8 klases, beidzis Kuldīgas vidusskolas vakara nodaļu *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45303. l., 1. sēj., 25. o. p., 26. lp.)*, nav profesijas vai amata, bez noteiktas nodarbošanās *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45303. l., 1. sēj., 25. o. p., 26. lp.)*, neprecējies, meita (dz. 1980. g.) *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45303. l., 1. sēj., 25. o. p. lp.)*, bezpartejisks *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45303. l., 1. sēj., 25. o. p., 26. lp.)*, dzīvo Kuldīgas rajona Rumbas ciemā "Smiltaines" *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45303. l., 1. sēj., 25. o. p., 26. lp.)*.

12. Rožkalns Jānis Hugo d., 1949.08.13. *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 1. sēj., 17., 20. lp.)*, Latvija, Cēsu raj. Ineši *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 1. sēj., 17., 20. lp.)*, latvietis *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l.,*

1. sēj., 17., 20. lp.), beidzis Rīgas 23. vakarskolas 10 klases *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 1. sēj., 17., 20. lp.)*, šoferis, elektriķis, Rīgas elektrotīkls, elektromontieris-šoferis *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 1. sēj., 20. o. p. lp.; turpat, 7. sēj., 98. lp.)*, precējies, sieva Gunta Rožkalns (dz. 1956. g.), dēls Markus Rožkalns (dz. 1983. g.), meita Rita Rožkalne (dz. 1983. g.) *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 1. sēj., 17., 21. lp.)*, bezpartejisks *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 1. sēj., 17., 20. lp.)*, dzīvo Rīgā *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 1. sēj., 17., 20. lp.)*.

13. Silaraups Rolands Riharda d., 1965.10.18. *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 1. sēj., 31. lp.; turpat, 3. sēj., 77. lp.)*, Latvija, Rīga *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 1. sēj., 31. lp.; turpat, 3. sēj., 77. lp.)*, latvietis *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 1. sēj., 31. lp.)*, vidējā izglītība, 1985. gadā beidzis Rīgas 17. vidusskolas vakara nodaļu *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 1. sēj., 31. lp.; turpat, 3. sēj., 77. lp.)*, atslēdznieks, VEF atslēdznieks *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 1. sēj., 31. o. p., 47. lp.)*, neprecējies *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 1. sēj., 31. lp.)*, bezpartejisks *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 1. sēj., 31. lp.)*, dzīvo Rīgā *(LVA, 1986. f., 2. apr., P-10457. l., 1. sēj., 31. lp.; turpat, 3. sēj., 77. lp.)*.

14. Sokurenko Anatolijs Pētera d., 1955.08.18. *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 2. sēj., 4. lp.)*, Latvija, Rīga *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 2. sēj., 4. lp.)*, ukrainis *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 2. sēj., 4. lp.)*, augstākā izglītība, 1977. gadā beidzis Rīgas Civilās aviācijas akadēmiju *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 2. sēj., 4. lp.)*, aviācijas pilots, Latvijas republikāniskās civilās aviācijas ražošanas apvienības pilots (stūrmanis) *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 2. sēj., 4. o. p., 21. lp.)*, neprecējies *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 2. sēj., 4. lp.)*, bezpartejisks *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 2. sēj., 4. lp.)*, dzīvo Rīgā *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45341. l., 2. sēj., 4. lp.)*.

15. Tauberts Alfrēds Voldemāra [Johana][112] d., 1929.09.08. *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45337. l., 3. sēj., 10. lp.)*, Latvija, Tukums *(LVA, 1986.*

---

[112] Alfrēds Tauberts dzimis kā Daubors, Tauberts-Daubors, arī Tauberts-Dauberts, tēvs Johans Voldemārs Daubers, māte Marija Tauberta-Daubora, dzim. Bebris, māsa Astra Daubora (Tauberte). *Tukuma ziņas,* 1929, 3. oktobris, "Rigas Juhrmalas pils. dzimtsarakztu nodaļā", *Jūrmalas Vārds*, 1929, 9. februāris, "Rigas Juhrmalas dzimtsarakztu nod.", *Jūrmalas Vārds*, 1929, 23. februāris, "Sludinājumi", *Rīkojumu Vēstnesis*, 1944, 5. jūnijs, "Sludinājumi", *Rīkojumu Vēstnesis*, 1942, 7. jūnijs. Red. piez.

f., 1. apr., 45337. l., 3. sēj., 10. lp.), latvietis *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45337. l., 3. sēj., 10. lp.)*, vidējā speciālā izglītība *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45337. l., 3. sēj., 10. lp.)*, montētājs, Rīgas raj. Salaspils Pārvietojamās mehanizētās kolonnas montētājs *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45337. l., 3. sēj., 10. o. p. lp.)*, precējies[113], sieva Anastasija Tauberts, meita Inga Tauberts, dēls Jēkabs *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45337. l., 3. sēj., 10. lp.)*, bezpartejisks *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45337. l., 3. sēj., 10. lp.)*, dzīvesvieta – Rīgas rajona Ropažu ciema *Bajāros*, faktiski dzīvo Rīgā[114] *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45337. l., 3. sēj., 10., 41., 42. lp.)*.

16. Vēveris Jānis Friča d., 1954.12.30. *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 1. sēj., 32., 34. lp.)*, Latvija, Rīga *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 1. sēj., 32., 34. lp.)*, latvietis *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 1. sēj., 32., 34. lp.)*, vidējā izglītība, 1973. gadā beidzis 2. vidusskolu *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 1. sēj., 32., 34. lp.)*, elektrometinātājs, šoferis, Rīgas pilsētas Ūdensvada un kanalizācijas saimniecības pārvaldes sūkņu stacijas mašīnists, LPSR Centrālā Valsts Oktobra revolūcijas un sociālistiskās celtniecības arhīva (CVORA) arhivārs *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 1. sēj., 34. o. p. lp.; turpat, 7. sēj., 102., 105. lp.)*, neprecējies *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 1. sēj., 32., 34. lp.)*, bezpartejisks *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 1. sēj., 32., 34. lp.)*, dzīvo Rīgā *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45323. l., 1. sēj., 32., 34. lp.)*.

17. Viņķelis Juris Anta d., 1952.02.08. *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45307. l., 1. sēj., 16., 17. lp.)*, Latvija, Rīga *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45307. l., 1. sēj., 16., 17. lp.)*, latvietis *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45307. l., 1. sēj., 16., 17. lp.)*, augstākā izglītība, 1974. gadā beidzis Rīgas Medicīnas institūtu *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45307. l., 1. sēj., 16., 17. lp.)*, ārsts, Jelgavas ātrās medicīniskās palīdzības stacijas ārsts, P. Stradiņa Republikas klīniskās slimnīcas reanimācijas nodaļas ārsts *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45307. l., 1. sēj., 43., 46. – 47. lp.)*, precējies, sieva Gunta Pulmane (dz. 1952. g.), meita Dita (dz. 1977. g.) *(LVA, 1986. f., 1.*

---

[113] Te gan jāmin, ka A. Tauberts aresta laikā faktiski no sievas jau bija šķīries un dzīvoja atsevišķi, lai gan oficiāli laulības šķiršanu vēl nebija noformējis. Taču viņam šajā laikā jau bija izveidojušās attiecības un faktiska kopdzīve ar citu sievieti. Skat. LVA, 1986. f., 1. apr., 45337. l.

[114] Tauberts dzīvoja Kuršu ielā 7 – 1, Rīgā Alīdas Trofimovas un viņas meitas Renātes dzīvoklī, formāli kā apakšīrnieks. "Vēl viens pārkrievošanas pretinieks cietumā*", Brīvā Latvija: Apvienotā "Londonas Avīze" un "Latvija"*, 1986, 12. janvāris

apr., 45307. l., 1. sēj., 16., 18. lp.), bezpartejisks *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45307. l., 1. sēj., 16., 17. lp.)*, dzīvo Rīgā *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45307. l., 1. sēj., 17. lp.)*.

18. Zariņš Alfrēds Kārļa d., 1922.09.14. *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l., 1. sēj., 36. o. p., 37. lp.)*, Latvija, Valmieras apr. Rūjienas pag. *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l., 1. sēj., 36. o. p., 37. lp.)*, latvietis *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l., 1. sēj., 36. o. p., 37. lp.)*, augstākā izglītība, 1970. gadā beidzis Viļa Lāča Liepājas Valsts pedagoģisko institūtu *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l., 1. sēj., 36. o. p., 37. lp.)*, pedagogs, pensionārs, invalīds *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l., 1. sēj., 36. o. p., 37. o. p. lp.)*, precējies, sieva Lauma Zariņa (dz. 1928. g.), dēls Ainārs Zariņš (dz. 1964. g.), meita Inga Zariņa (dz. 1966. g.) *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l., 1. sēj., 36. o. p., 38., 60. lp.)*, bezpartejisks *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l., 1. sēj., 36. o. p., 37. lp.)*, dzīvo Alūksnē *(LVA, 1986. f., 1. apr., 45302. l., 1. sēj., 36. o. p., 37. lp.)*.

Tiesu nolēmumu analīze lietās par sadarbības ar LPSR Valsts drošības komiteju fakta konstatēšanu

M. iur. Juris Stukāns
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas eksperts[115]

Pētījuma mērķis – analizēt tiesu nolēmumus lietās par sadarbības ar Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valsts drošības komiteju (LPSR VDK) fakta konstatēšanu ar mērķi sniegt novērtējumu no juridiskā viedokļa pastāvošajai sistēmai atsevišķu personu sadarbības ar LPSR VDK konstatēšanai un laikmetīgus priekšlikumus sistēmas pilnveidei un kārtības, kādā nosakāma sadarbība ar LPSR VDK, noteikšanai.

Saskaņā ar likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar LPSR VDK konstatēšanu*[116] (Likums par VDK dokumentiem) regulējumu sadarbības fakta konstatēšana notiek šajā likumā noteiktajā, sevišķajā kārtībā. Ģenerālprokurora īpaši pilnvarots prokurors, saņemot pieteikumu par sadarbības fakta konstatēšanu, ierosina pārbaudes lietu un veic pārbaudi, vācot pierādījumus stingrā atbilstībā Kriminālprocesa likumā noteiktajai izmeklēšanas darbību veikšanas kārtībai un veicot Likumā par VDK dokumentiem noteiktās darbības.

Pieteikumu prokuratūrai par sadarbības fakta konstatēšanu var iesniegt Saeimas Prezidijs, republikas pilsētas domes un novada domes priekšsēdētājs, jebkuras valsts vai pašvaldības iestādes vadītājs par personu, kas attiecīgajā iestādē ieņem tādu amatu, kurā saskaņā ar normatīvo aktu regulējumu ir aizliegts būt LPSR VDK darbiniekam vai informatoram. Pieteikumu prokuratūrai iesniedz tad, ja atbilde ir apstiprinoša, bet persona, par kuru pieprasīta izziņa no Satversmes

[115] Darbs izstrādāts Dr. iur. Kristīnes Jarinovskas zinātniskā vadībā.
[116] Latvijas Vēstnesis, Nr. 65 (196), 1994, 2. jūnijs.

aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centra (TSDC), noliedz savu sadarbību ar LPSR VDK. Ja persona atzīst sadarbības faktu, pieteikums prokuratūrai netiek iesniegts un persona zaudē amatu.

Pieteikumu prokuratūrai par sadarbības fakta konstatēšanu var iesniegt arī jebkura persona, kad rakstveidā ir pieprasīta no TSDC izziņa par to, vai tā rīcībā, Latvijas Nacionālajā arhīvā vai citās valsts glabātavās ir LPSR VDK dokumenti par šo personu un ir saņemta apstiprinoša atbilde.

Ģenerālprokurora īpaši pilnvarots prokurors divos mēnešos veic pirmstiesas pārbaudi, izņēmuma gadījumā ģenerālprokurors šo termiņu var pagarināt līdz sešiem mēnešiem. Pirmstiesas pārbaudes mērķis ir pierādīt faktu, ka sadarbība ar LPSR VDK ir notikusi (laiks, vieta, veids, forma un citi apstākļi), kā arī personas subjektīvo attieksmi pret sadarbību, proti, vai šī sadarbība bijusi apzināta. Pēc pārbaudes pabeigšanas ģenerālprokurora īpaši pilnvarots prokurors sastāda atzinumu, norādot uz to, vai notikusi apzināta sadarbība ar LPSR VDK. Ja pārbaudāmā persona pēc iepazīšanās ar pārbaudes lietu un prokurora atzinumu atzīst sadarbības faktu un lūdz pārbaudes lietu izbeigt, prokurors lietu izbeidz. Ja pārbaudāmā persona neatzīst sadarbības faktu vai nelūdz izbeigt pārbaudes lietu, prokurors lietu nodod rajona (pilsētas) tiesai atbilstoši personas dzīvesvietai apzinātas sadarbības fakta esības vai neesības konstatēšanai. Pēc pierādījumu pārbaudes tiesas sēdē tiesa, taisot spriedumu, apspriežu istabā izlemj jautājumu, vai pārbaudāmā persona ir bijusi LPSR VDK darbinieks vai informators.

1. Statistika sadarbības ar LPSR VDK fakta konstatēšanas lietās

Saskaņā ar rajona (pilsētas) tiesu sniegto statistiku kopš Likuma par VDK dokumentiem spēkā stāšanās dienas 1994. gada 3. jūnijā līdz 2015. gada 19. decembrim pirmās instances tiesa ir izskatījusi 298 lietas par sadarbības ar LPSR VDK fakta konstatēšanu.

1994. gadā izskatīto lietu skaits – 0 (Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā (LNA LVA) esošie rajonu (pilsētu) tiesu statistikas pārskati, Tieslietu ministrijas fonds Nr. 938, 3. apraksts, 1111., 1114. lieta).

1995. gadā izskatīto lietu skaits 4 (LNA LVA esošie rajonu (pilsētu) tiesu statistikas pārskati, Tieslietu ministrijas fonds Nr. 938, 3. apraksts, 1242., 1245. lieta): Balvu rajona tiesa – 3; Krāslavas rajona tiesa – 1.

1996. gadā izskatīto lietu skaits – 19 (LNA LVA esošie rajonu (pilsētu) tiesu statistikas pārskati, Tieslietu ministrijas fonds Nr. 938, 3. apraksts, 1249., 1253. lieta): Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesa – 2; Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa – 2; Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa – 1; Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesa – 2; Daugavpils tiesa – 1; Jelgavas tiesa – 1; Liepājas tiesa – 1; Alūksnes rajona tiesa – 1; Cēsu rajona tiesa – 1; Krāslavas rajona tiesa – 1; Ludzas rajona tiesa – 3; Ogres rajona tiesa – 1; Valkas rajona tiesa – 1; Valmieras rajona tiesa – 1.

1997. gadā izskatīto lietu skaits – 14 (LNA LVA esošie rajonu (pilsētu) tiesu statistikas pārskati, Tieslietu ministrijas fonds Nr. 938, 3. apraksts, 1490., 1493. lieta): Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesa – 2; Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa – 2; Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesa – 1; Alūksnes rajona tiesa – 1; Daugavpils tiesa – 2; Ludzas rajona tiesa – 1; Rēzeknes tiesa – 1; Talsu rajona tiesa – 1; Ventspils tiesa – 3.

1998.gadā izskatīto lietu skaits – 17 (LNA LVA esošie rajonu (pilsētu) tiesu statistikas pārskati, Tieslietu ministrijas fonds Nr. 938, 3. apraksts, 1495., 1498. lieta): Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa – 5; Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesa – 3; Aizkraukles rajona tiesa – 1; Daugavpils tiesa – 2; Jūrmalas pilsētas tiesa – 2; Limbažu rajona tiesa – 1; Ludzas rajona tiesa – 1; Ogres rajona tiesa – 1; Preiļu rajona tiesa – 1.

1999. gadā izskatīto lietu skaits – 21 (LNA LVA esošie rajonu (pilsētu) tiesu statistikas pārskati, Tieslietu ministrijas fonds Nr. 938, 3. apraksts, 1501., 1504. lieta): Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesa – 2; Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa – 2; Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa – 3; Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesa – 2; Daugavpils tiesa – 3; Dobeles rajona tiesa – 1; Gulbenes rajona tiesa – 1; Jūrmalas pilsētas tiesa – 1; Krāslavas rajona tiesa – 1; Liepājas tiesa – 1; Preiļu rajona tiesa – 1; Rīgas rajona tiesa – 1; Tukuma rajona tiesa – 1; Valkas rajona tiesa – 1.

2000. gadā izskatīto lietu skaits – 48 (LNA LVA esošie rajonu (pilsētu) tiesu statistikas pārskati, Tieslietu ministrijas fonds Nr. 938, 3. apraksts, 1680., 1683. lieta): Rīgas pilsētas Centra rajona tiesa – 1; Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesa – 3; Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa – 9; Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa – 8; Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesa – 6; Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesa – 5; Alūksnes rajona tiesa – 1; Daugavpils tiesa – 3; Gulbenes rajona tiesa – 1; Jelgavas tiesa – 1; Jēkabpils rajona tiesa – 1; Jūrmalas pilsētas tiesa – 2; Krāslavas rajona tiesa – 1; Liepājas tiesa – 2; Rēzeknes tiesa – 1; Rīgas rajona tiesa – 1; Valmieras rajona tiesa – 1; Ventspils tiesa – 1.

2001. gadā izskatīto lietu skaits – 36 (LNA LVA esošie rajonu (pilsētu) tiesu statistikas pārskati, Tieslietu ministrijas fonds Nr. 938, 3. apraksts, 1901., 1904. lieta): Rīgas pilsētas Centra rajona tiesa – 1; Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesa – 5; Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa – 7; Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa – 6; Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesa – 2; Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesa – 1; Jelgavas tiesa – 2; Jūrmalas pilsētas tiesa – 1; Madonas rajona tiesa – 1; Rēzeknes tiesa – 2; Rīgas rajona tiesa – 1; Talsu rajona tiesa – 1; Ventspils tiesa – 6.

2002. gadā izskatīto lietu skaits – 16 (Tieslietu ministrijas arhīvā esošie rajonu (pilsētu) tiesu statistikas pārskati): Rīgas pilsētas Centra rajona tiesa – 1; Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesa – 1; Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa – 3; Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa – 4; Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesa – 2; Cēsu rajona tiesa – 1; Jūrmalas pilsētas tiesa – 1; Ogres rajona tiesa – 1; Rīgas rajona tiesa – 1; Siguldas tiesa – 1.

2003. gadā izskatīto lietu skaits – 12 (Tieslietu ministrijas arhīvā esošie rajonu (pilsētu) tiesu statistikas pārskati): Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesa – 2; Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa – 3; Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa – 4; Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesa – 1; Daugavpils tiesa – 1; Limbažu rajona tiesa – 1.

2004. gadā izskatīto lietu skaits – 9 (Tiesu informācijas sistēma (TIS)): Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa – 2; Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa – 1; Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesa

– 1; Bauskas rajona tiesa – 1; Daugavpils tiesa – 1; Ventspils tiesa – 2; Valmieras rajona tiesa – 1.

2005. gadā izskatīto lietu skaits 35 (TIS): Rīgas pilsētas Centra rajona tiesa – 2; Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa – 7; Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesa – 1; Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesa – 1; Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa – 5; Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesa – 2; Daugavpils tiesa – 3; Ogres rajona tiesa – 1; Rīgas rajona tiesa – 1; Liepājas tiesa – 2; Jelgavas tiesa – 1; Jūrmalas pilsētas tiesa – 3; Rēzeknes tiesa – 1; Ventspils tiesa – 3; Krāslavas rajona tiesa – 1; Aizkraukles rajona tiesa – 1.

2006. gadā izskatīto lietu skaits – 32 (TIS): Rīgas pilsētas Centra rajona tiesa – 2; Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa – 3; Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa – 6; Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesa – 5; Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesa – 3; Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesa – 2; Daugavpils tiesa – 1; Jūrmalas pilsētas tiesa – 4; Cēsu rajona tiesa – 1; Rēzeknes tiesa – 1; Ventspils tiesa – 2; Rīgas rajona tiesa – 1; Tukuma rajona tiesa – 1.

2007. gadā izskatīto lietu skaits – 17 (TIS): Rīgas pilsētas Centra rajona tiesa – 1; Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa – 1; Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa – 3; Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesa – 1; Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesa – 1; Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesa – 4; Ventspils tiesa – 1; Rīgas rajona tiesa – 1; Jēkabpils rajona tiesa – 1; Rēzeknes tiesa – 1; Daugavpils tiesa – 1; Balvu rajona tiesa – 1.

2008. gadā izskatīto lietu skaits – 7 (TIS): Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa – 3; Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesa – 1; Ventspils tiesa – 2; Liepājas tiesa – 1.

2009. gadā izskatīto lietu skaits – 2 (TIS): Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa – 1; Tukuma rajona tiesa – 1.

2010. gadā izskatīto lietu skaits – 3 (TIS): Ogres rajona tiesa – 1; Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesa – 1; Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa – 1.

2011. gadā izskatīto lietu skaits – 2 (TIS): Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa – 2.

2012. gadā izskatīto lietu skaits – 3 (TIS): Jūrmalas pilsētas tiesa – 1; Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa – 1; Rīgas pilsētas Centra rajona tiesa – 1.

2013. gadā izskatīto lietu skaits – 1 (TIS): Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa – 1.

2014. gadā izskatīto lietu skaits – 0 (TIS).

2015.gadā izskatīto lietu skaits – 0 (TIS).

Gandrīz visos pārbaudes lietas izskatīšanas gadījumos tiesas, veicot prokurora un pārbaudāmās personas iesniegto pierādījumu pārbaudi un novērtēšanu, konstatēja faktu, ka pārbaudāmā persona nav apzināti slepeni sadarbojusies ar LPSR VDK. Tikai dažos gadījumos (no 2007. līdz 2013. gadam bijis viens gadījums 2007. gadā un viens gadījums 2010. gadā) tiesa ir konstatējusi sadarbības ar LPSR VDK faktu. Turpmāk anonimizētā veidā būs sniegta šo gadījumu analīze. Jābilst, ka anonimizētā forma liedz turpmākus vai padziļinātus pētījumus par minēto jautājumu un nopietni ierobežo zinātnisko diskusiju, pētniekiem nav iespējams kritiski izvērtēt to rīcībā esošos faktus un informāciju par fiziskajām personām, kas piedalījās LPSR VDK darbībā kā darbinieki (štata un ārštata jeb aģenti) un informatori.

2. Tiesu prakses sadarbības ar LPSR VDK fakta konstatēšanas lietās vispārīga analīze

2.1. 2013. gada tiesu prakse

2013. gadā tiesa izskatīja vienu pārbaudes lietu un nav konstatējusi sadarbības faktu ar LPSR VDK.

Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa 2013. gada 19. aprīlī lietā Nr. 18/05.12 (K30-435-13) taisīja spriedumu par sadarbības fakta nekonstatēšanu. Tiesa sprieduma rezolutīvajā daļā konstatēja faktu, ka pārbaudāmā persona L.Z. nav bijusi LPSR VDK informators un nav apzināti slepeni sadarbojusies ar LPSR VDK. Pārbaudes lieta ierosināta, pamatojoties uz personas iesniegumu.

Tiesas spriedumā atspoguļots prokurora atzinumā norādītais, ka lietas pirmstiesas pārbaudes gaitā no TSDC saņemti dokumenti – LPSR VDK aģenta alfabētiskās un statistiskās uzskaites kartītes formas F-3 kopija, aģentu personas un darba lietu reģistrācijas žurnāla 49. sējuma titullapas un 23. lapas kopijas. No dokumentiem izriet, ka L.Z. aģenta kategorijā savervēts 1983. gada 29. novembrī ar pseidonīmu "S.", vervētājs LPSR VDK 4. daļas 3. nodaļas operatīvais darbinieks A.A.

Aģents reģistrēts LPSR VDK 10. daļā, piešķirot darba un personas lietas numuru (p. l. Nr.) 20672. Ziņu par izslēgšanu no aģentūras aparāta nav. Dokumenti glabājas TSDC. TSDC rīcībā esošajās LPSR VDK operatīvajās lietās ir atrastas izziņas par tikšanos ar aģentu "S.", ko noformējis LPSR VDK darbinieks O. TSDC rīcībā esošajā LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datubāzē nav atrasti aģenta "S." (p. l. Nr. 20672) ziņojumi. Nav atrasti citu aģentu ziņojumi, kuros būtu minēts L.Z. Prokurora atzinumā norādīts, ka nopratināt bijušo LPSR VDK 4. daļas 3. nodaļas darbinieku O., kurš ir noformējis izziņas par vairākām tikšanās reizēm ar aģentu "S.", nebija iespējams, jo viņš dzīvo un strādā Krievijas Federācijas Maskavas apgabalā. Saņēmis uzaicinājumus ierasties prokuratūrā, atteicās ierasties. Prokurors atzīst, ka ir pilnīgi pierādīts, ka L.Z. no 1983. gada 29. novembra līdz LPSR VDK likvidēšanai bija darbojošās LPSR VDK aģentūras uzskaitē LPSR VDK aģenta kategorijā ar segvārdu "S.", p. l. Nr. 20672. Tajā pašā laikā nebija iespējams iegūt pierādījumus, kas ļautu izdarīt kategorisku secinājumu par viņa apzinātu slepenu sadarbību ar LPSR VDK. Iegūt papildus pierādījumus nebija iespējams, jo aģentu personu un darba lietas ir izvestas no Latvijas. Pirmstiesas pārbaudes laikā nav iegūti pierādījumi, kas apstiprinātu faktu, ka L.Z. būtu bijis LPSR VDK informators 1994. gada 2. jūnija Likuma par VDK dokumentiem izpratnē.

Tiesas sēdē bija nopratināta pārbaudāmā persona L.Z., kas apstiprināja, ka uzskaites kartīte ir aizpildīta, norādot viņa vārdu, un visi biogrāfiskie dati atbilst īstenībai. L.Z. liecināja, ka nav bijis LPSR VDK aģents, nav ziņojis LPSR VDK darbiniekiem par citām personām un nav pildījis citus šo darbinieku uzdevumus. L.Z. par personu A., kura aizpildīja uzskaites kartīti, liecināja, ka ir ar šo personu ticies kā ar lidostas priekšnieka vietnieku, strādājot lidostā. Saruna bijusi par to, ka jāpievērš lielāka uzmanība ārzemju pasažieriem, kuri lido no Rīgas uz Maskavu un no Maskavas uz Rīgu. Par visiem neordināriem gadījumiem ar ārzemniekiem jāziņo A. Otrās tikšanās laikā A. iedevis parakstīt instrukciju, kā uzvesties un kā rīkoties, ja notiek kaut kas ārkārtējs lidmašīnā. Attiecībā par izziņām, kuras uzrakstījis LPSR VDK darbinieks O., L.Z. liecināja, ka tādu informāciju nav sniedzis nevienam LPSR VDK darbiniekam, kā arī, ka sagatavotā izziņa par lidostu *Arlanda* Zviedrijā neatbilst īstenībai. Tajā minētie fakti nekādi neatbilst

īstenībai, un L.Z. pa lidostu *Arlanda* Zviedrijā nav staigājis. Ar izziņas autoru O. L.Z. nekad nav ticies un nepazīst viņu. Savu sadarbību ar LPSR VDK L.Z. pilnīgi noliedza.

Liecinieks A. tiesas sēdē liecināja, ka viņš LPSR VDK 4. daļas 3. nodaļā strādāja no 1983. līdz 1991. gadam. Viņa nodaļa nodarbojusies ar pretizlūkošanu aviācijas transporta sfērā. Aģenta "S." uzskaites kartīti ar L.Z. vārdu aizpildījis ir viņš. Visdrīzāk, L.Z. bija noformēts un ieslēgts aģentūras tīklā vervēšanas plāna dēļ. A. liecināja arī to, ka ar aģentu "S." nav strādājis un nekādus ziņojumus no viņa nav pieņēmis.

Noklausījusies pārbaudāmās personas L.Z. un liecinieka A. tiesas sēdē sniegtās liecības, pārbaudījusi un novērtējusi pārbaudes lietā esošos materiālus, tiesa atzina, ka nav pierādīta L.Z. slepena, apzināta sadarbība ar LPSR VDK.

Tiesa savu spriedumu pamatoja ar to, ka tiesas sēdē nopratinātais liecinieks A. nevarēja apliecināt, ka L.Z. būtu bijis LPSR VDK aģents, informators vai uzticamības persona. Tiesa norādīja, ka TSDC rīcībā esošajā LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē nav atrasti aģenta "S." (p. l. Nr. 20672) ziņojumi. Nav atrasti citu aģentu ziņojumi, kuros būtu minēts L.Z.

Tiesa konstatēja, ka pārbaudes lietai pievienotie materiāli liecina, kādā veidā Latvijas institūcijas pārņēma LPSR VDK dokumentus. Tiesa atzina, ka katra ar dokumentu un materiālu virzību saistīta darbība bija dokumentēta, tai noteikta apsardzes kārtība un režīms, tādēļ bija izslēgta iespēja veikt ar šiem dokumentiem un materiāliem jebkādas manipulācijas, apmaiņu vai viltošanu. Ievērojot minēto, tiesai nebija pamata apšaubīt iesniegtos pierādījumus lietā, izvērtējot to pieļaujamību.

Izvērtējot pārbaudāmās personas un liecinieka liecības, tiesa ņēma vērā, ka pārbaudāmā persona un liecinieks liecības snieguši, būdami brīdināti par kriminālatbildību par apzināti nepatiesu liecību došanu. Tiesa atzina, ka lietā nav citu pierādījumu, kas dotu pamatu apšaubīt tiesas sēdē pārbaudāmās personas un liecinieka sniegto liecību atbilstību īstenībai.

Tiesa, neskatoties uz apstākļiem, ka persona saskaņā ar LPSR VDK aģenta alfabētiskajās un statistiskajās kartītēs F-3 fiksēto 1983. gada 29. novembrī bija savervēts aģents ar pseidonīmu "S.", p. l. Nr. 20672 un ka ir izziņas par tikšanos ar aģentu "S.", secināja, ka lietā nav

citu pierādījumu, kas neapšaubāmi pierādītu apstākļus par L.Z. apzinātas sadarbības ar LPSR VDK faktu un to, ka L.Z. ir bijis LPSR VDK informators. Tiesa atzina, ka pārbaudes lietas materiālos ir tikai uzskaites dokumentu un ziņojumu kopijas, bet nav operatīvās lietas, darba lietas, ziņojumi vai kādi citi dokumenti ar L.Z. parakstiem.

Tiesa atzina, ka tiesas sēdē nebija iegūti pierādījumi par to, ka L.Z. būtu apzināti sadarbojies ar LPSR VDK, slepeni sniedzis LPSR VDK informāciju par kādu personu vai būtu slepeni izpildījis LPSR VDK uzdevumus, līdz ar to tiesa atzina, ka nav konstatējams fakts, ka L.Z. būtu slepeni sadarbojies ar LPSR VDK, bijis LPSR VDK informators aģenta vai uzticības personas statusā.

Lietas dalībnieki tiesas spriedumu nebija pārsūdzējuši, tāpēc spriedums 2013. gada 30. aprīlī stājās spēkā.

2.2. 2012. gada tiesu prakse

2012. gadā tiesas izskatīja 3 pārbaudes lietas un visos gadījumos tiesa nekonstatēja sadarbības ar LPSR VDK faktu.

Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa 2012. gada 13. jūlijā lietā Nr. 18/03.2012 (K30-0925-12) taisīja spriedumu par sadarbības fakta nekonstatēšanu. Pārbaudes lieta ierosināta, pamatojoties uz personas iesniegumu. Tiesas vērtēšanai bija nodoti līdzīgi iepriekš aprakstītajam pierādījumi, proti, LPSR VDK aģenta alfabētiskās un statistiskās uzskaites kartītes formas F-3 kopija, aģentu personas un darba lietu reģistrācijas žurnāla 51. sējuma titullapas un 43. lapas kopijas (no dokumentiem izriet, ka V.I. aģenta kategorijā savervēts 1985. gada 28. martā ar pseidonīmu "N.", vervētājs – VDK 5. daļas 6. nodaļas operatīvais darbinieks L.Š., aģents reģistrēts VDK 10. daļā, piešķirot darba un p. l. Nr. 21658, ziņu par izslēgšanu no aģentūras aparāta nav). Šajā lietā bija iesniegti TSDC rīcībā esošajā LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē atrasti aģenta "N." (p. l. Nr. 21658) trīs ziņojumi par citu personu rīcību. Pārbaudes lietas prokurora atzinumā norādīts, ka nopratināt bijušo LPSR VDK 5. daļas 6. nodaļas priekšnieku J.Š., kurš noformējis aģenta "N." ziņojumus, nebija iespējams, jo viņš ir 1999. gada 19. jūlijā miris, tāpat nebija iespējams nopratināt bijušo VDK 5. daļas 6. nodaļas priekšnieka vietnieku V.M., jo viņš arī ir miris. Prokurors atzinumā

atzina, ka nebija iespējams iegūt pierādījumus, kas ļautu izdarīt kategorisku secinājumu par V.I. apzinātu slepenu sadarbību ar VDK. Tāpat iegūt papildus pierādījumus nebija iespējams, jo aģentu personu un darba lietas ir izvestas no Latvijas.

Tiesas sēdē bija nopratināta pārbaudāmā persona un LPSR VDK darbinieks L.Š., kurš kā vervētājs norādīts uzskaites kartītē.

Pārbaudāmā persona V.I. noliedza sadarbības faktu, kā arī norādīja, ka ziņojumos minētās personas nepazīst. V.I. par pseidonīmu "N." neko nevarēja paskaidrot, ar šādu pseidonīmu nekad nav parakstījies. LPSR VDK darbinieku L.Š., kurš norādīts kā vervētājs, nepazīstot un nekad neesot ar viņu ticies. Tāpat LPSR VDK darbinieku J.Š. nepazīstot un neesot ticies.

Liecinieks L.Š. tiesas sēdē liecināja, ka pārbaudāmo personu nepazīst un nekad nav saticis. Liecinieks LPSR VDK 5. daļas 6. nodaļā sācis strādāt 1984. gadā un nostrādājis līdz 1988. gadam. 1988. gadā bija nozīmēts Rīgas pilsētas daļā. LPSR VDK 5. daļas 6. nodaļa nodarbojās ar pretizlūkošanu antisemītisku centru izveidošanā LPSR teritorijā. LPSR VDK 5. daļas priekšnieks bijis J.Š. Apskatījis liecību sniegšanas laikā uzrādīto aģenta "N." uzskaites kartītes kserokopiju liecināja, ka šo kartīti nav aizpildījis un ka viņam "uz sakariem" aģents ar pseidonīmu "N." neesot bijis. Pārejot strādāt uz Rīgas pilsētas daļu, savu aģentūru nodevis daļas priekšniekam J.Š. Iespējams, ka kādu no saviem aģentiem ņēmis līdzi, bet tādā gadījumā tie bija aģenti, kuri bija tikai formāli noformēti kā aģenti, izmantojot kādas personas datus, pašai personai to nemaz nezinot. Šādu formālu aģentu vārdā LPSR VDK operatīvie darbinieki nereti paši sagatavoja un parakstīja ziņojumus, lai varētu atskaitīties savai priekšniecībai par savu un aģentu sadarbību. Liecinieks liecināja, ka bija arī gadījumi, kad nodaļas priekšnieks iedeva operatīvajam darbiniekam kādas personas datus, pašai personai to nemaz nezinot, un operatīvais darbinieks, nezinot šo personu, noformēja formāla aģenta lietu. Par LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskās datu bāzes izdrukām, kur ir ievietoti aģenta "N." ziņojumi, neko liecināt nevarot, jo neatceroties, ka tos būtu saņēmis vai noformējis.

Tiesa atzina, ka, neskatoties uz to, ka V.I. saskaņā ar LPSR VDK aģenta alfabētiskajās un statistiskajās kartītēs F-3 fiksēto, 1985. gada 28. martā bija savervēts kā aģents ar pseidonīmu "N.", p. l. Nr. 1561

(no 1985. gada 29. marta līdz 1990. gada decembrim "N." p. l. Nr. 21658) un ka LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē ir atrasti aģenta "N." trīs ziņojumi, lietā nav citu pierādījumu, kas neapšaubāmi pierādītu apstākļus par V.I. apzinātas sadarbības faktu ar LPSR VDK un to, ka V.I. ir bijis LPSR VDK informators. Tiesa atzina, ka pārbaudes lietas materiālos ir tikai uzskaites dokumentu un ziņojumu kopijas, bet nav operatīvās lietas, darba lietas, ziņojumi vai kādi citi dokumenti ar V.I. parakstiem.

Lietas dalībnieki tiesas spriedumu nepārsūdzēja, tāpēc spriedums 2012. gada 31. jūlijā stājās spēkā.

Jūrmalas pilsētas tiesa 2012. gada 16. janvārī lietā Nr. 18/01.2011 (K17-0132-12) pieņēma spriedumu par sadarbības fakta nekonstatēšanu. Pārbaudes lieta ierosināta, pamatojoties uz personas iesniegumu. Tiesai vērtēšanai bija nodoti līdzīgi iepriekš aprakstītajam pierādījumi, proti, LPSR VDK aģenta alfabētiskās un statistiskās uzskaites kartīšu formas F-3 kopijas, aģentu personas un darba lietu reģistrācijas žurnāla 52. sējuma titullapas un 71. lapas kopijas. No saņemtiem dokumentiem izriet, ka H.O. aģenta kategorijā savervēts 1986. gada 27. janvārī, viņam piešķirts pseidonīms "U.", vervētājs LPSR VDK 5. daļas 2. nodaļas operatīvais darbinieks J.M., dokumentus parakstījis daļas priekšnieka vietnieks F.S., aģents reģistrēts LPSR VDK 10. daļā, piešķirot darba un p. l. Nr. 22294. No lietas materiāliem izriet, ka TSDC rīcībā esošajās LPSR VDK operatīvajās lietās nav atrasti aģenta "U." ziņojumi vai citi materiāli, kuros būtu minēts aģents "U.", kā arī LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē nav atrasti aģenta "U." ziņojumi. Nav atrasti arī citu aģentu ziņojumi, kuros būtu minēts H.O.

Pārbaudes lietas prokurora atzinumā norādīts, ka nebija iespējams iegūt pierādījumus, kas ļautu izdarīt kategorisku secinājumu par H.O. apzinātu slepenu sadarbību ar VDK. Tāpat nebija iespējams iegūt papildus pierādījumus.

Tiesas sēdē bija nopratināta pārbaudāmā persona H.O., kurš apzinātu, slepenu sadarbību ar LPSR VDK neatzina un LPSR VDK darbinieks J.M., kurš noliedza, ka H.O. bija apzināti un slepeni sadarbojies ar LPSR VDK, aģenta kategorijā H.O. reģistrējis, pildot vervēšanas plānu.

Tiesa konstatēja, ka aģentu vervēšanas mehānismu un aģentūras uzskaiti LPSR VDK iestādēs veica saskaņā ar Padomju Sociālistisko Republiku Savienība (PSRS) VDK 1983. gada 4.jūlija pavēli Nr. 00140 *Par nolikuma "Par PSRS VDK iestāžu aģentūras aparātu un uzticības personām" spēkā stāšanos* un pavēli Nr. 00145 *Par instrukcijas "Par PSRS VDK aģentūras uzskaiti" apstiprināšanu*, kuras nosaka aģentu uzskaites slepenību un aģentu konspiratīvo statusu, segvārda izvēli konspirācijas nolūkos, kā arī citus jautājumus. Tiesa atzina, ka aģenta uzskaites kartītes, kas aizpildītas uz H.O. vārda, ietilpa vienotā LPSR VDK aģentūras uzskaites un reģistrācijas sistēmā, ka dokumenti ir autentiski, kas ir aizpildīti tajos uzrādītajā laikā un kārtībā, un tātad pārbaudāmā persona no 1986. gada 27. janvāra līdz LPSR VDK likvidācijai 1991. gada 24. augustā bija LPSR VDK aģentūras aparāta uzskaitē aģenta kategorijā ar segvārdu " U.".

Tiesa atzina, ka pārbaudes lietā nav iegūti pierādījumi, ka H.O. ir piekritis sadarbībai, izvēlējies segvārdu, ticies ar LPSR VDK darbiniekiem informācijas sniegšanai vai uzdevumu saņemšanai, saņēmis jebkādu atlīdzību par sadarbību, parakstījis LPSR VDK adresētos dokumentus ar segvārdu vai savu vārdu vai arī viņa vārdā to būtu darījis LPSR VDK operatīvais darbinieks.

Lietas dalībnieki tiesas spriedumu nepārsūdzēja, tādēļ 2012. gada 27. janvārī spriedums stājās spēkā.

Rīgas pilsētas Centra rajona tiesa 2012. gada 3. septembrī lietā Nr. 18/04.2012 (K27-0478-12) taisīja spriedumu par sadarbības fakta nekonstatēšanu. Pārbaudes lieta ierosināta, pamatojoties uz personas iesniegumu. Tiesas vērtēšanai bija nodoti līdzīgi iepriekš aprakstītajam pierādījumi, proti, LPSR VDK aģenta alfabētiskās uzskaites kartītes formas F-3 kopija, aģentu personas un darba lietu reģistrācijas žurnāla 39. sējuma titullapas un 39. lapas kopijas (no dokumentiem izriet, ka A.S. aģenta kategorijā savervēts 1974. gada 22. janvārī ar pseidonīmu "A.", vervētājs LPSR VDK 2. daļas 8. nodaļas operatīvais darbinieks A.V., aģents reģistrēts LPSR VDK 10. daļā, piešķirot darba un p. l. Nr. 15320, ziņu par izslēgšanu no aģentūras aparāta nav, personīgā aģenta lieta nodota LPSR VDK arhīvā 1989. gada 29. novembrī, piešķirot arhīva Nr. 81504, aģenta darba lieta iznīcināta 1990. gada 28. februārī, iznīcināšanas akta Nr. 888). No lietas materiāliem izriet, ka TSDC rīcībā esošajās LPSR VDK operatīvajās

lietās nav atrasti aģenta "A." (p. l. Nr. 115320) ziņojumi vai citi materiāli, kuros būtu minēts aģents "A.", kā arī LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē nav atrasti aģenta "A." ziņojumi, nav atrasti citu aģentu ziņojumi, kuros būtu minēts A.S.

Pārbaudes lietas prokurora atzinumā norādīts, ka nebija iespējams iegūt pierādījumus, kas ļautu izdarīt kategorisku secinājumu par A.S. apzinātu slepenu sadarbību ar LPSR VDK. Tāpat nebija iespējams iegūt papildus pierādījumus. Tiesas sēdē bija nopratināta pārbaudāmā persona, kas noliedza sadarbības ar LPSR VDK faktu.

Tiesa atzina, ka tiesas sēdē nebija iegūti pierādījumi tam, ka A.S. būtu apzināti sadarbojies ar LPSR VDK, slepeni sniedzis LPSR VDK informāciju par kādu personu vai būtu slepeni izpildījis LPSR VDK uzdevumus, līdz ar to nav konstatējams fakts, ka A.S. būtu slepeni sadarbojies ar LPSR VDK, bijis LPSR VDK informators aģenta vai uzticības personas statusā.

Lietas dalībnieki tiesas spriedumu nav pārsūdzējuši, tādēļ 2012. gada 14. septembrī spriedums stājās spēkā.

2.3. 2011. gada tiesu prakse

Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2011. gada 23. marta spriedumā lietā Nr. 7/372 (K30-442/2011) tiesa kā vienu no argumentiem sadarbības ar LPSR VDK fakta nekonstatēšanai spriedumā minējusi Kriminālprocesa likuma 19. panta trešo daļu, kas paredz, ka visas saprātīgās šaubas par vainu, kuras nav iespējams novērst, jāvērtē par labu personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību.

Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2011. gada 3. februāra sprieduma taisīšanā lietā Nr.7/373 (K30-459/10), nekonstatējot sadarbības ar LPSR VDK faktu, būtiska izrādījusies liecinieka, LPSR VDK 2. daļas 2. nodaļas darbinieka no 1974. gada līdz 1991. gada V.T., liecība tiesā. V.T. liecināja, ka agrākais LPSR VDK Rīgas rajona nodaļas operatīvais darbinieks V.S. kā rezidents strādājis ar apmēram desmit aģentiem PSRS valsts akciju sabiedrības *Intūrists* Rīgas nodaļā Personas I.G. aģentes "B." alfabētisko un statistisko uzskaites kartīti noformējis viņš, jo I.G. savervēta 1983. gada 21. martā, sakarus uzturējis caur LPSR VDK rezidentu V.S., kurš pēc aiziešanas pensijā strādāja par inspektoru I.G. darba vietā tūrisma

apvienības *Intūrist*s Rīgas nodaļā. V.S. esot V.T. paskaidrojis, ka viņam ir labas attiecības ar I.G., teicis, ka "ļoti laba meitene" V.S. sagatavojis I.G. anketu. To, vai I.G. sadarbojusies ar LPSR VDK neatceras, liecināja, ka ar pārbaudāmo personu ticies kā ar *Intūrista* darbinieci *Intūrista* telpās. To, vai I.G. sniegusi kādu informāciju rakstveida ziņojumu veidā neatceras, tomēr pieļāva, ka kartītes aizpildītas ar atpakaļejošu datumu atskaitēm. V.T. liecināja arī, ka jebkurš *Intūrista* darbinieks esot iesniedzis atskaites agrākajam LPSR VDK virsniekam V.S., kas *Intūristā* strādājis par inspektoru. I. G. nodevusi dokumentus, atskaites, taču neesot zinājusi, ka V.S. ir VDK darbinieks. Liecinieks , LPSR VDK 2. daļas priekšnieks J.K. liecināja, ka viņa vietnieks, proti, LPSR VDK 2. daļas priekšnieka vietnieks L.K. vienlaicīgi bijis *Intūrista* direktora vietnieks. LPSRS VDK. 2. daļas priekšnieka vietnieks L.K. liecināja, ka strādājis LPSR VDK no 1956. gada līdz 1986. gadam un ka kartīti sagatavojis VDK operatīvais darbinieks V.T . LPSR VDK 2. daļas 2. nodaļa nodarbojās ar pretizlūkošanu ārzemju tūristu vidū. I.G. rakstveidā liecināja, ka pēc katras ekskursijas bija jāsniedz rakstveida atskaites *Intūrista* kadru daļas priekšniekam L.K., kas saskaņā ar J.K. un paša L.K. liecību bijis LPSR VDK 2. daļas priekšnieka vietnieks. I.G. liecināja, ka zināja, ka L.K. pārstāv LPSR VDK, taču tas bijis obligāts nosacījums, ka bijis jāraksta atskaites par katru tūristu grupu, jo viņi bija ārzemnieki. L.K. iepazīstinājis savā kabinetā ar V.T., sakot, ka tas turpmāk būšot I.G. priekšnieks, bet esot atteikusies.

2.4. 2010. gada tiesu prakse

Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas 2010. gada 17. septembra spriedums lietā Nr. 7/371 (K32-432-10), nekonstatējot sadarbību ar LPSR VDK faktu, taisīts, lielākoties ievērojot liecinieka, bijušā VDK darbinieka, liecību tiesā. Liecinieks norādīja, ka pārbaudāmās personas V.R. uzvārds viņam ir zināms; liecināja, ka 1987. un 1988. gadā viņš strādāja VDK 4. nodaļā, viņam bija 6 aģenti, no tiem 3 darbojās pretizlūkošanā, 2 aģenti bija formāli, kā arī bija arī V.R. 1988. gada beigās viņam bija dots uzdevums izpētīt un iefiltrēt vairākus aģentus "NATO Francijas specdienestā". Izskatot personu lietas, izvēlējās V.R., jo viņš zināja vairākas valodas, arī franču. Viņš ar V.R. tikās vienu vai divas reizes, lai iepazītos un pārrunātu sadarbību. Tad

liecinieks esot sagatavojis personas lietu un aģenta kartītes, parakstījis un ielicis seifā. Tā esot bijis jārīkojas, lai varētu atskaitīties priekšniecībai par aģenta vervēšanu. 1989. gada beigās aģents, ko LPSR VDK vēlējās pārvest uz Francijas kuģu reisiem, gāja bojā savā dzīvesvietā, un operācija tā arī netika īstenota. Rezultātā pēc Padomju Savienības sabrukuma V.R. kartīte tā arī esot palikusi.

Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2010. gada 2. decembra spriedums lietā Nr. 7/374 (K29-1559-10), nekonstatējot sadarbības faktu, taisīts, galvenokārt pamatojoties uz liecinieka, bijušā LPSR VDK darbinieka, liecību tiesā. Liecinieks liecināja, ka pārbaudāmo personu redz pirmo reizi. Viņš strādāja LPSR VDK Liepājā par daļas priekšnieka vietnieku. Liecinieks atzina, ka parakstījis uzskaites kartīti. Darbinieks V.S. sagatavojis dokumentus, un, tā kā visi dokumenti bijuši kārtībā, tad viņš tos tikai parakstījis. Liecinieks pats ar pārbaudāmo personu neesot ticies, vervēšanu neapstiprinot, neatceroties, kādi precīzi materiāli bijuši, un pseidonīms "D." neko neizsakot, ziņojumus neesot lasījis.

2.5. 2009. gada tiesu prakse

Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2009. gada 8.aprīļa spriedums lietā Nr. 7/368 (K29-865/09), nekonstatējot sadarbību ar LPSR VDK faktu, galvenokārt pamatots ar liecinieka, bijušā LPSR VDK darbinieka, liecību tiesā. Liecinieks liecinājis, ka varēja būt, ka cilvēkam ir noformēta kartīte, bet viņš nezināja, ka ir aģents. Tāpat liecinieks liecināja, ka uzrādīto kartīti viņš parakstīja 1988. gadā, ka kartīti varēja noslēgt tikai tad, kad darbinieks to zināja, bet bija gadījumi, kad kartīti aizpildīja nevienojoties. Viņa nodaļas darbinieki stādījās priekšā kā milicijas darbinieki.

Tukuma rajona tiesas 2009. gada 13. novembra spriedums lietā Nr. 7/370 (K37-212/09), nekonstatējot sadarbības ar LPSR VDK faktu, taisīts, ievērojot sekojošos apsvērumus. Spriedumā konstatēts, ka atbilstoši 1983. gada 4. jūlijā apstiprinātajam ar PSRS VDK priekšsēdētāja Viktora Čebrikova pavēli Nr. 00140 nolikumam "Par aģentūras aparātu un uzticības personām PSRS Valsts drošības komitejā" (apskates protokols pārbaudes lietas 69. – 71. lapa) VDK operatīvajam darbiniekam, kurš strādā ar aģentu, regulāri jāveic

kontroltikšanās ar aģentu un, tiekoties ar operatīvo darbinieku, aģentam jāatskaitās par uzdotā uzdevuma izpildi, jānoskaidro informācijas iegūšanas apstākļi un uzdevuma nepildīšanas iemesli. Aģentam piedaloties, jāizstrādā jauns uzdevums un jānosaka uzdevuma izpildes veidi, kā arī aģenta uzvedība. Iegūtā informācija jānoformē rakstveidā aģentūras ziņojuma veidā. Fakti aģentam jāizklāsta precīzi. Aģenta darba lietā jāievieto aģenta oriģinālie ziņojumi. Motivējot taisīto spriedumu, tiesa norādīja, ka pārbaudes lietā ir tikai uzskaites dokumentu kopijas, nav operatīvās lietas, darba lietas, nav dokumentu ar pārbaudāmās personas I.G. parakstiem. Tiesas ieskatā arī pārbaudāmās personas vaļsirdīgie paskaidrojumi par sarunu ar armijas rotas komandiera vietnieku, tikšanos ar milicijas darbiniekiem, kas, iespējams, bijuši LPSR VDK darbinieki, nav vērtējami kā pietiekami pierādījumi, kas apstiprina viņa sadarbības mērķi – slepenu informācijas sniegšanu par citām personām, citu LPSR VDK uzdevumu izpildi.

2.6. 2008. gada tiesu prakse

Ventspils tiesas 2008. gada 4. marta spriedums lietā Nr. 7/279 (K40-229/06), nekonstatējot sadarbības ar LPSR VDK faktu, taisīts, pamatojoties uz liecinieka, bijušā LPSR VDK darbinieka, liecību tiesā. Liecinieks liecināja, ka viņš bijis LPSR VDK Ventspils pilsētas daļas priekšnieka vietnieks, ka aģentu ar pseidonīmu "V." neatceras un ar pārbaudāmo personu V.Ž. nav pazīstams. Liecinieks gan atzinis, ka ar aģentūras ziņojumiem, kuri pieņemti no aģenta "V." un kurus pieņēmis operatīvais darbinieks V.J., ir iepazinies, jo pārraudzījis V.J. darbu, taču nav organizējis kontroltikšanos ar attiecīgo aģentu.

Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2008. gada 7. janvāra spriedums lietā Nr. 7/354 (K30-0122-08), nekonstatējot sadarbības ar LPSR VDK faktu, taisīts, ievērojot sekojošus apsvērumus. Pārbaudes lieta ierosināta, pamatojoties uz personas iesniegumu. Spriedumā norādīts, ka no TSDC saņemta aģentu personas un darba lietu reģistrācijas žurnāla lapas kopija (no dokumenta izriet, ka D.R. aģenta kategorijā savervēts 1969. gada 5. augustā ar pseidonīmu "E.", aģents reģistrēts LPSR VDK 10. daļā, piešķirot darba un p. l. Nr. 13532. No lietas materiāliem izriet, ka TSDC rīcībā esošajās LPSR VDK

operatīvajās lietās nav atrasti aģenta "E." ziņojumi vai citi materiāli, kuros būtu minēts aģents "E.", kā arī LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē nav atrasti aģenta "E." ziņojumi, nav atrasti citu aģentu ziņojumi, kuros būtu minēts D.R.

Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2008. gada 19. marta spriedums lietā Nr. 7-362 (K31-72/08), nekonstatējot sadarbību ar LPSR VDK faktu, taisīts, ievērojot sekojošo. Spriedumā norādīts, ka no TSDC saņemta LPSR VDK aģenta alfabētiskās un statistiskās uzskaites kartīšu formas F-3 kopijas (no dokumentiem izriet, ka S.S. aģenta kategorijā savervēts 1988. gada 25. jūlijā ar pseidonīmu "O.", aģents reģistrēts LPSR VDK 10. daļā, piešķirot darba un p. l. Nr. 23704. No lietas materiāliem izriet, ka TSDC rīcībā esošajās LPSR VDK operatīvajās lietās nav atrasti aģenta "O." ziņojumi vai citi materiāli, kuros būtu minēts aģents "O.", kā arī LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē nav atrasti aģenta "O." ziņojumi, nav atrasti citu aģentu ziņojumi, kuros būtu minēts S.S.

Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2008. gada 7. janvāra spriedums lietā Nr. 7/363 (K30-0313-08), nekonstatējot sadarbību ar LPSR VDK faktu, taisīts, pamatojoties uz sekojošo. Pārbaudes lieta ierosināta, pamatojoties uz personas iesniegumu. Spriedumā norādīts, ka no TSDC saņemta LPSR VDK aģenta alfabētiskās un statistiskās uzskaites kartīšu formas F-3 kopijas (no dokumentiem izriet, ka A.S. aģenta kategorijā savervēts 1984. gada 29. augustā ar pseidonīmu "T.", aģents reģistrēts VDK 10. daļā, piešķirot darba un p. l. Nr. 21205. No lietas materiāliem izriet, ka TSDC rīcībā esošajās bijušās LPSR VDK operatīvajās lietās nav atrasti aģenta "T." ziņojumi vai citi materiāli, kuros būtu minēts aģents "T.", kā arī LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē nav atrasti aģenta "T." ziņojumi, nav atrasti citu aģentu ziņojumi, kuros būtu minēts A.S.

Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2008. gada 13. marta spriedums lietā Nr. 7/364 (K30-0314-08), nekonstatējot sadarbības ar LPSR VDK faktu, taisīts, ievērojot sekojošo. Pārbaudes lieta ierosināta, pamatojoties uz personas iesniegumu. Spriedumā norādīts, ka no TSDC saņemta LPSR VDK aģenta alfabētiskās un statistiskās uzskaites kartīšu formas F-3 kopijas (no dokumentiem redzams, ka A.H. aģenta kategorijā savervēts 1983. gada 24. novembrī

ar pseidonīmu "P.", aģents reģistrēts VDK 10. daļā, piešķirot darba un p. l. Nr. 20649. No lietas materiāliem izriet, ka TSDC rīcībā esošajās LPSR VDK operatīvajās lietās nav atrasti aģenta "P." ziņojumi vai citi materiāli, kuros būtu minēts aģents "P.", kā arī LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē nav atrasti aģenta "P." ziņojumi, nav atrasti citu aģentu ziņojumi, kuros būtu minēts A.H.

Ventspils tiesas 2008. gada 31. marta spriedums lietā Nr. 7/365 (K40-0167-08), nekonstatējot sadarbību ar LPSR VDK faktu, taisīts, galvenokārt pamatojoties uz liecinieka, bijušā VDK darbinieka, liecību tiesā. Liecinieks liecināja, ka LPSR VDK sācis strādāt no 1979. gada un nostrādājis līdz 1991. gadam. Viņš strādājis LPSR VDK 4. daļā par operatīvo pilnvaroto. Lieciniekam uzrādīta aģenta "M." uzskaites kartīte. Liecinieks pārbaudāmo personu vārdā L.O., uz ko attiecināma uzskaites kartīte, nepazīst un ar šo cilvēku nav ticies. Tāpat liecinieks norādījis, ka to, kas aizpildījis kartīti, vadoties pēc rokraksta, viņš noteikt nevar.

Liepājas tiesas 2008. gada 23. jūlija spriedums lietā Nr. 7/366 (K20-0423-08), nekonstatējot sadarbību ar LPSR VDK faktu, taisīts, ievērojot sekojošo. No TSDC saņemta LPSR VDK aģenta alfabētiskās un statistiskās uzskaites kartīšu formas F-3 kopijas. No lietas materiāliem izriet, ka TSDC rīcībā esošajās LPSR VDK operatīvajās lietās nav atrasti pārbaudāmās personas I.D. ziņojumi vai citi materiāli, kuros būtu minēts I.D. Tāpat LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē nav atrasti I.D. ziņojumi, nav atrasti citu aģentu ziņojumi, kuros būtu minēts I.D.

2.7. Tiesu prakses sadarbības ar LPSR VDK fakta procesuālo aspektu analīze

Visos iepriekšminētajos gadījumos pierādījumu apjoms ir vienāds un to saturs ir līdzīgs, un šajos gadījumos tiesa nekonstatēja pārbaudāmās personas sadarbības ar LPSR VDK faktu, norādot, ka nav iegūti pietiekami un neapšaubāmi pierādījumi, kas pierādītu apstākļus par pārbaudāmās personas apzinātas sadarbības faktu.

Novērtējot iepriekšminēto pārbaudes lietu materiālus un tiesai nodotu pierādījumu saturu, viennozīmīgi var izdarīt secinājumu, ka visos gadījumos, kad pārbaudes laikā ir iegūti un tiesai nodoti

pierādījumi – LPSR VDK aģenta alfabētiskās uzskaites kartītes formas F-3 kopija, aģentu personas un darba lietu reģistrācijas žurnāla titullapas un attiecīgās lapas par lietas reģistrāciju kopijas, ziņas par to, ka TSDC rīcībā esošajās LPSR VDK operatīvajās lietās nav atrasti attiecīgā aģenta ziņojumi vai citi materiāli, kuros būtu minēts aģents, kā arī ziņas par to, ka LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē nav atrasti attiecīgā aģenta ziņojumi, nav atrasti citu aģentu ziņojumi, kuros būtu minēts aģents –, tiesa vienmēr atzina, ka nav iegūti pierādījumi tam, ka pārbaudāmā persona būtu apzināti sadarbojusies ar LPSR VDK un līdz ar to pārbaudāmo personu neatzina par LPSR VDK darbinieku vai informatoru.

3. Sadarbības ar LPSR VDK fakta konstatēšanas gadījumu vispārīga analīze

3.1. 2010. gada 16. novembra Ogres rajona tiesas spriedums lietā Nr. 7/367 (K240049/10)

Šī ziņojuma sagatavošanas brīdī pēdējais gadījums, kad pārbaudāmo personu atzina par LPSR VDK informatoru, konstatējot personas slepenas sadarbības ar LPSR VDK faktu, bija 2010. gada 16. novembris, kad Ogres rajona tiesa taisīja spriedumu lietā Nr. 7/367 (K240049/10).

Pārbaudes lieta bija ierosināta, pamatojoties uz pašas personas iesniegumu. Pārbaudāmā persona O.T. 2008. gada 11. augusta iesniegumā Ģenerālprokuratūras Reabilitācijas un specdienestu lietu prokuratūrai lūdza ierosināt pārbaudes lietu par sadarbības ar LPSR VDK faktu no 1982. līdz 1989. gadam. Iesniegumā pārbaudāmā persona atzina, ka bija savervēta un piekrita būt par informatoru, un regulāri rakstīja ziņojumus, kā esot prasīts. Iesniegumā norādīja, ka ziņojumos rakstīja tikai par nebūšanām un nelikumībām, kas tajā laikā bija vērojamas, bet neesot rakstījusi nevienu ziņojumu vai veikusi kādu darbību, kas būtu kalpojusi patiesajām "čekas" interesēm un mērķiem. Iesniegumā norādīja, ka piekrita būt par informatoru, jo saprata, ka nevarēs turpināt docēt Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā, ja nepiekritīs. Persona minēja arī piemēru par vācu valodas docētāja un viņa ģimenes pašnāvības faktu,

nesaņemot dzīvokli un atbilstošu darbu. Tāpat O.T. norādīja, ka "čeka" tolaik noteica katra docētāja dzīves perspektīvas. Iesniegumā O.T. apliecināja, ka ir sapratusi, ka savervēta esot tikai tāpēc, lai viņu varētu pastāvīgi kontrolēt, tādēļ uzskata, ka pēc būtības ar "čeku" nav sadarbojusies (pārbaudes lietas 3. – 4. lapa).

Tiesas spriedumā norādīts, ka TSDC rīcībā esošajās LPSR VDK operatīvajās lietās nav atrasti aģenta "L." (p. l. Nr. 20476) aģentūras ziņojumi vai citi materiāli, kuros būtu minēts aģents (pārbaudes lietas 58. lapa). TSDC rīcībā esošajā LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē nav atrasti aģenta "L." ziņojumi. Nav atrasti arī citu aģentu ziņojumi, kuros būtu minēts O.T. (pārbaudes lietas 56. lapa).

Tiesa atzina, ka ir pierādīta pārbaudāmās personas O.T. subjektīvā attieksme pret sadarbību, jo viņa, būdama atbildīga amatpersona augstākās izglītības mācību iestādē, ieguvusi augstāko izglītību, nevarēja neapzināties, ka, tiekoties ar LPSR VDK pārstāvjiem slepenības apstākļos, izvēloties šim nolūkam pseidonīmu un sniedzot LPSR VDK pārstāvjiem mutvārdu informāciju un rakstveida ziņojumus, parakstītus ar pseidonīmu, faktiski pilda LPSR VDK informatora funkcijas. Šos faktus atzīst pati pārbaudāmā persona.

Tiesa spriedumā norādīja, ka fakts par to, ka TSDC rīcībā esošajās LPSR VDK operatīvajās lietās un Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē nav atrasti aģenta "L." aģentūras ziņojumi un citi materiāli, kuros būtu minēts aģents, nav pierādījums tam, ka šādi ziņojumi nebija rakstīti, jo šādus faktus min pati O.T. kā pārbaudāmā persona savā iesniegumā. Turklāt par ziņojumu rakstīšanu ar pseidonīmu O.T. liecināja arī iztiesāšanā. Vadoties no ziņām par LPSR VDK arhīva dokumentiem, redzams, ka TSDC rīcībā esošie dokumenti ir nepilnīgi, LPSR VDK galvenie dokumenti – LPSR VDK aģentu personu un darba lietas – neatrodas Latvijā, līdz ar to šie dokumenti nav pieejami Latvijas valsts institūcijām.

Tiesa konstatēja, ka pārbaudāmā persona šo sadarbību ar LPSR VDK ir atzinusi, atzinusi piekrišanu sadarbībai, skaidrojot savus subjektīvos motīvus, segvārda izvēli, kur aktīva loma bija pārbaudāmajai personai, un ziņojumu rakstīšanu ar segvārdu, naudas atlīdzības saņemšanu, tikšanās slepenības apstākļos konspiratīvajos dzīvokļos un LPSR VDK darbinieku dienesta automašīnās kā Daugavpilī,

tā Ogrē. Vienīgi pārbaudāmā persona uzskatīja, ka sadarbība esot bijusi formāla, jo neesot realizējusi LPSR VDK mērķus un viņas rakstītie ziņojumu nevienai personai neko ļaunu nodarīt nevarēja.

Tiesa, izvērtējot LPSR VDK darbību reglamentējošos dokumentus, kas bija apskatīti šajā pārbaudes lietā, izvērtējot liecinieku kopumā izvairīgās liecības par konkrētiem faktiem, atzina, ka tiesas ieskatā pārbaudāmās personas kompetencē nebija izvērtēt savu ziņojumu satura nozīmību, to, vai tie kādam varēja kaitēt, vai tie palīdzēja īstenot kādas LPSR VDK intereses, jo tas bija LPSR VDK darbinieku kompetencē lemt, ko un kā izmantot no rakstveida ziņojumiem vai mutvārdu informācijas, ko sniedza aģents. Izšķirošais fakts ir jebkādas informācijas sniegšana slepenības apstākļos ar pseidonīmu aģenta statusā, kas tiesas vērtējumā kā fakts ir pilnībā pierādīts šajā pārbaudes lietā. Minēto tiesas pārliecību pastiprināja liecinieka Ē.A. liecinātais, ka ne katra aktivitāte bija izmantojama, vienlaicīgi ne katra pasivitāte bija neizmantojama.

Tiesa atzina, ka pārbaudāmās personas viedoklim par ziņojumu saturu, kuri apliecinot tikai formālu sadarbību, nevis sadarbību LPSR VDK mērķu īstenošanas aspektā, sadarbības fakta konstatēšanai nav izšķirīga nozīme, jo Latvijas Republikas Augstākas tiesas Senāta Kriminālllietu departaments savā 1997. gada 14. janvāra lēmumā norādījis, ka, piemērojot Likuma par VDK dokumentiem, jāievēro, ka šī likuma 14. panta 6. punktā paredzēts konstatēt sadarbības faktu, nevis aģenta sniegto ziņu saturu vai to kvalitāti.

Minēto tiesas spriedumu lietas dalībnieki nebija pārsūdzējuši, tāpēc 2010. gada 31. decembrī spriedums stājās spēkā.

Novērtējot iepriekšminēto tiesas spriedumu, ir pamats atzīt, ka tiesas spriedums par pārbaudāmās personas atzīšanu par LPSR VDK informatoru ir balstīts uz pašas personas sadarbības fakta atzīšanu un liecinieku izvairīgajām liecībām (tiesas konstatējums), kaut gan tiesas sēdē arī liecinieki nenoliedza tikšanās ar pārbaudāmo personu un informācijas saņemšanu, jo, salīdzinot ar citām iepriekš aprakstītajām lietām, šajā pārbaudes lietā citi pierādījumi nebija iegūti.

3.2. Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesu kolēģijas 2007. gada 29. maija spriedums lietā KA04-417/07

2007. gadā tiesās izskatītas 17 pārbaudes lietas, no kurām vienā konstatēts sadarbības ar LPSR VDK fakts.

Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesu kolēģija 2007. gada 29. maijā, izskatot prokurora apelācijas protestu, atcēla Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2007. gada 2. marta spriedumu un konstatēja faktu, ka L.P. ir apzināti sadarbojies ar LPSR VDK un bijis tās informators (KA04-417/07).

Tiesas spriedumā norādīts, ka saskaņā ar Ģenerālprokuratūras Reabilitācijas un specdienestu lietu prokuratūras prokurora atzinumu pārbaudes lietā par L.P. sadarbības ar LPSR VDK fakta konstatēšanu L.P. sadarbība ar LPSR VDK konstatēta, pamatojoties uz sekojošo. No TSDC saņemtas aģenta ("A." p. l. Nr. 20068) divas alfabētiskās un statistiskās uzskaites kartītes F-3 kopijas, kuras aizpildītas uz L.P. vārda, no šiem dokumentiem redzams, ka L.P. savervēta 1982. gada 15. novembrī aģenta kategorijā ar pseidonīmu "A.", piešķirot aģenta darba un p. l. Nr. 20068, vervētājs – LPSR VDK 2. daļas 1. nodaļas darbinieks V.K., aģenta uzskaites kartītes esot parakstījis LPSR VDK 2. daļas priekšnieka vietnieks G., L.P. nav izslēgta no aģentūras aparāta. TSDC rīcībā esošajā LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē ir atrastas aģenta "A." ziņojumu kopijas DS-0309683, 0309733, 0310630, 0311262, 0311264, kuras ir sniedzis aģents "A.".

Pārbaudāmā persona L.P. tiesas sēdē iesniegto apelācijas protestu neatzina par pamatotu un paskaidroja, ka nekad nav apzināti sadarbojusies ar LPSR VDK, uzturēja pirmās instances tiesas sēdē sniegtās liecības. Papildus L.P. paskaidroja, ka viņa bijusi spiesta gan parakstīties par ziņu neizpaušanu, gan ierasties uz tikšanos ar V.K., pretējā gadījumā viņas karjeras izaugsme būtu izbeigta, kā arī viņas tēvs, kurš tajā laikā ieņēma augstu posteni uzņēmumā Z., būtu zaudējis darbu. Nekad nekādus ziņojumus viņa nav rakstījusi, no personām, par kurām it kā sniegusi informāciju, pazīst tikai J.G. Tikšanās ar V.K. notikušas parasti kafejnīcās, un viņu sarunas bijušas par ģimenēm, bērniem un darbu.

Tiesa atzina, ka saskaņā ar Likums par VDK dokumentiem 14. panta 6. punktu, piemērojot šo likumu, paredzēts konstatēt sadarbības faktu, nevis aģenta sniegto ziņu saturu vai kvalitāti.

Tiesas sēdē liecinieks V.K. liecināja, ka viņš LPSR VDK strādājis no 1971. līdz 1991. gadam. VDK 2. daļā strādājis dažādos amatos. Par aģentu "A." var liecināt, ka aģenta kartīte aizpildīta uz L.P. vārda, ir ticies ar šo cilvēku un pazīst viņu. Aģenta kartīti aizpildījis viņš (V.K.), atpazīst savu rokrakstu. L.P. pazīst kopš laika, kad strādājis Rīgas Politehniskajā institūtā par docētāju. L.P. bijusi studente un kursa Komjaunatnes biroja locekle. Tikšanās ar L.P. notikušas bieži, jo viņu vasarnīcas atradušās kaimiņos. L.P. zinājusi, ka viņš strādā LPSR VDK, ko arī neslēpa. 1981. gadā bija saņemts rakstisks norādījums no Maskavas 2. galvenās VDK pārvaldes pārbaudīt L.P. par viņas kontaktiem ar Dienvidslāvijas pilsoni, kurš bija operatīvās izstrādes objekts. Tikšanās ar L.P. notikusi Rīgā, bijušajā Sarkanarmijas ielā 29/31, 102. kabinetā[117]. Starp viņiem notikusi ilga saruna par kontaktiem ar Dienvidslāvijas pilsoni un par tālākajiem plāniem. Viņš lūdzis palīdzēt tikt skaidrībā par Dienvidslāvijas pilsoņa mērķiem un nodomiem. L.P. bijusi spiesta sadarboties, pretējā gadījumā viņas tēvs, kurš uz to brīdi bija augstu stāvoša amatpersona, un pati L.P. būtu zaudējusi darbu. Lai saglabātu sarunu slepenību, L.P. parakstījusies par sarunu satura neizpaušanu un saņēmusi pseidonīmu "A.". Visu saņemto informāciju viņš (V.K.) ierakstījis diktofonā, vēlāk pārdrukājis un reģistrējis kā aģenta ziņojumus. L.P. nevarēja nesniegt informāciju, taču labprātīgi neko nedarīja. Ar L.P. kā aģentu uzturējis sakarus trīs līdz piecus gadus, no aģentūras nebija izslēdzis līdz pat 1991. gadam.

Tiesa konstatēja, ka LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē atrasti aģenta "A." ziņojumu DS–0309683, 0309733, 0310630, 0311262, 0311264, kurus sniedzis aģents "A.", kopijas.

Tiesa secināja, ka pārbaudāmā persona L.P. ir sniegusi ziņas un apzināti sadarbojusies ar VDK, jo, kā izriet no viņas pašas un liecinieka V.K. liecībām, viņa to nevarēja nedarīt, jo tika apdraudēta kā viņas pašas, tā arī tuvinieku karjeras izaugsme. Tiesa uzskatīja, ka nav izšķirošas nozīmes apstāklim, ka pati L.P. ziņojumus nerakstīja, jo, kā

---

[117] Tagad Bruņinieku iela 29/31. Toreiz minētajā adresē atradās Latvijas Republikāniskajā arodbiedrību padome.

jau minēts V.K. liecībās, tikšanās laikā sarunas bija ierakstītas diktofonā, kuras viņš pēc tam apstrādāja un noformēja kā aģenta ziņojumus, tātad informācija bija iegūta sarunu veidā.

Tiesa secināja, ka ir pierādīts, ka pārbaudāmā persona L.P. ir apzināti sadarbojusies ar LPSR VDK un ir bijusi tās informatore.

Lietas dalībnieki tiesas spriedumu nebija pārsūdzējuši, tāpēc 2007. gada 4. augustā spriedums stājās spēkā.

4. Sadarbības fakta ar LPSR VDK konstatēšanas pilnveides aspekti

Novērtējot tiesu praksi lietās par sadarbības LPSR VDK fakta konstatēšanu, ir pamats atzīt, ka Likuma par VDK dokumentiem 1. panta 3. punktā minētā mērķa – apzināt un dot iespēju novērtēt atsevišķu personu sadarbību ar LPSR VDK –, īstenošana ir ierobežota.

Ievērojot tiesu praksi, likumdevējam būtu jāizvērtē nepieciešamība pilnveidot normatīvo aktu regulējumu, paredzot, piemēram, ka nevis TSDC ziņas par personu ir pamats ierobežojumiem, bet spēkā esošais tiesas nolēmums par sadarbības ar LPSR VDK fakta konstatēšanu. Turklāt sadarbības fakta konstatēšanas iniciatoram jābūt iestādei, nevis personai.

Piemēram, Ministru kabineta 2013. gada 24. septembra noteikumu Nr. 1001 “Naturalizācijas iesnieguma pieņemšanas un izskatīšanas kārtība” 21.3. apakšpunkts nosaka, ka Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde pieņem lēmumu par naturalizācijas atteikumu, ja konstatēts, ka uz personu attiecas Pilsonības likuma 11. panta pirmās daļas 4. punktā minētais ierobežojums – informācija no TSDC par personas atbilstību Pilsonības likuma 11. panta pirmās daļas 4. punktā minētajām prasībām (15.3. apakšpunkts) – un tā triju mēnešu laikā no pārvaldes paziņojuma dienas nav iesniegusi prokuratūrā pieteikumu pārbaudes lietas ierosināšanai par fakta konstatēšanu attiecībā uz sadarbību ar LPSR VDK.

Šobrīd Likums par VDK dokumentiem ir nepilnīgs, jo prokurors, veicot pārbaudi un atzīstot, ka pierādījumi nav pietiekami, lai pamatotu pārbaudāmās personas apzinātu sadarbību ar LPSR VDK, sagatavo un nosūta tiesai atzinumu apzinātas sadarbības fakta konstatēšanai. Likumā par VDK dokumentiem šobrīd ir paredzēta

neloģiska darbība, kuras īstenošanas process satur savstarpēji pretrunīgu rīcību. Prokuroram tiesā ir jāpierāda personas apzināta sadarbības fakta esība, pastāvot arī tādiem apstākļiem, kuros jau iepriekš prokurors ir atzinis sadarbības fakta neesību, bet tiesai ir jānovērtē tieši prokurora iesniegto pierādījumu pietiekamība. Visos gadījumos, kad prokurors ir veicis pirmstiesas pārbaudi un atzinis, ka nav notikusi apzināta sadarbība ar LPSR VDK, tiesas process ir bezjēdzīgs, jo pati tiesa neveic izmeklēšanas darbības un nevāc pierādījumus.

Ievērojot minēto, Likumā par VDK dokumentiem būtu, piemēram, jānosaka, ka tikai gadījumos, ja ir iegūti pierādījumi, kas dod pamatu atzīt pārbaudāmās personas apzinātu sadarbību ar LPSR VDK, prokurors sagatavo atzinumu un nosūta pārbaudes lietu tiesai apzinātas sadarbības ar LPSR VDK fakta konstatēšanai.

Ievērojot to, ka aģentu personu un darba lietas ir izvestas no Latvijas, nav iespējams objektīvi izvērtēt sadarbību ar LPSR VDK, ja ir tikai uzskaites dokumenti, jo sevišķi nav iespējams izvērtēt sadarbības saturu. Šobrīd Likums par VDK dokumentiem nepievērš uzmanību sadarbības saturam. Turklāt, ievērojot Latvijas Republikas Augstākas tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 1997. gada 14. janvāra lēmumu, piemērojot Likuma par VDK dokumentiem, jāievēro, ka ir jākonstatē sadarbības fakts, nevis aģenta sniegto ziņu saturs vai to kvalitāte. Kā rāda tiesu prakse, arī sadarbības motīvi netiek ņemti vērā.

Analizējot informācijas atbilstību īstenībai, jāņem vērā tiesu nolēmumos konstatētais par aģentu vervēšanas apstākļiem, vadoties no LPSR VDK darbinieku sniegtajām liecībām. Piemēram, viens no lieciniekiem, bijušais VDK darbinieks, pieļauj iespēju, ka personu varēja noformēt kā aģentu, pašai personai par to nezinot, jo viņa darba laikā LPSR VDK esot bijuši šādi gadījumi. Lai personu noformētu kā aģentu, nebija obligāti nepieciešams personas rakstveida paraksts (Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesas 2000. gada 20. decembra spriedums lietā Nr. 1-429/7-00). Vēl cits liecinieks, bijušais VDK darbinieks, liecināja, ka pārbaudāmā persona atteicās jebko parakstīt, tāpēc saprata, ka savervēt viņu neizdosies, taču, lai izpildītu noteikto aģentu vervēšanas plānu, nolēma aizpildīt nepieciešamos dokumentus, ko arī izdarīja, taču kā aģents attiecīgā persona nekad nebija izmantota

(Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 1998. gada 19. novembra spriedums lietā Nr. 1-298/6). Tāpat jāņem vērā tiesas secinātais, ka,

> "ņemot vērā konstatētos faktus, tiesai nav pamata secinājumam, ka visos vervēšanas gadījumos tika ievērota vienota aģentu vervēšanas kārtība, tieši pretēji, tiesa atzīst, ka konspirācijas un darba efektivitātes nolūkā aģentu vervēšanā tika piemērota individuāla pieeja. Bijušie VDK darbinieki R.V. un Z.K., ka arī pastāvošā judikatūra šo kategoriju lietās apstiprina, ka atsevišķos gadījumos bija iespējama aģentu falsificēta vervēšana, vervējamai personai par to nezinot, kā arī informācijas sniegšana, neapzinoties par tās mērķiem" (Jūrmalas pilsētas tiesas 2006. gada 30. jūnija spriedums lietā Nr. 17-0001-06/1).

Novērtējot dokumentu īstumu, vērā ņemams ir Rīgas apgabaltiesas Kriminālllietu tiesu kolēģijas 2004. gada 30. novembra spriedums lietā Nr. KA04-458-04 (Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2003. gada 29. maija spriedums lietā Nr. 7/202), kur atzīts, ka no liecinieka J.G., kurš ir parakstījis uzskaites kartīti, liecībām apelācijas tiesas sēdē izriet, ka šāda kartīte bija aizpildīta tikai pēc personas savervēšanas aģenta kategorijā, kas izriet arī no 1983. gada 4. jūlija instrukcijas par aģentūras uzskaiti PSRS Valsts drošības komitejas orgānos. No minētās instrukcijas 2. sadaļas 6. un 10. punkta izriet, ka par katru vervējamu personu bija jāievieš lieta. Ja personu nesavervēja, operatīvais darbinieks par šo faktu rakstīja ziņojumu, kas pēc priekšnieka rezolūcijas saņemšanas uz šī ziņojuma bija jāievieto personīgajā lietā, bet, ja persona bija savervēta, tad operatīvajam darbiniekam, kas to savervējis, bija jānoformē šai personai uzskaites kartīte F3, kā tas izriet no minētās instrukcijas 12. punkta. Minētais liecina, ka uzskaites kartīte F3 bija aizpildīta tikai gadījumos, kad persona bija savervēta kā aģents vai rezidents, un liecina nevis par mēģinājumu šo personu savervēt, bet faktu, ka persona ir savervēta. Arī Rīgas apgabaltiesas Kriminālllietu tiesu kolēģija 2006. gada 13. februāra spriedumā lietā Nr. KA04-0006-06 (Jūrmalas pilsētas tiesas 2001. gada 21. novembra spriedums lietā Nr. 7/209) atzina, ka TSDC rīcībā atrodas oriģināli LPSR VDK aģentūras uzskaites dokumenti, kas aizpildīti tajos norādītajā laikā un saskaņā ar PSRS VDK nolikumiem, pavēlēm un instrukcijām. Tāpat tiesa atzina, ka uzskaites kartīte F3 bija aizpildīta tikai gadījumos, kad personu savervēja kā aģentu vai rezidentu, tādēļ liecina par faktu, ka persona ir savervēta.

Vērtējot informācijas pilnīgumu uzskaites kartotēkā, jāņem vērā, ka tiesa ir konstatējusi gadījumus, kad TSDC rīcībā nav aģenta alfabētiskās un statistiskās uzskaites kartītes. Abos gadījumos aģents bija izslēgts no aģentūras tīkla (Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesas 2000. gada 20. decembra spriedums lietā Nr. 1-429/7-00, Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2000.gada 22.jūnija spriedums lietā Nr.1-429/8-2000).

Fakts, ka Totalitārisma seku dokumentēšanas centrā ir aģenta alfabētiskās uzskaites kartītes forma F-3 un aģentu personas un darba lietu reģistrācijas žurnāls (par lietas reģistrāciju), nav pietiekams, lai būtu pamats atzīt pārbaudāmās personas apzinātas sadarbības faktu ar LPSR VDK. Tiesai, izvērtējot iesniegtos pierādījumus, ir pienākums saskaņā ar Likuma par VDK dokumentiem 14. panta sesto daļu, taisot spriedumu par personas sadarbības ar LPSR VDK fakta konstatēšanu, spriedumā ar pierādījumiem pamatot faktu, ka sadarbība ar LPSR VDK ir notikusi (laiks, vieta, forma un citi apstākļi), un personas subjektīvu attieksmi pret sadarbību (vai šī sadarbība bijusi apzināta vai neapzināta), izņemot Likuma par VDK dokumentiem 3. panta pirmo daļu. Kaut vai viena apstākļa nekonstatēšana liedz iespēju tiesai atzīt personas sadarbības ar LPSR VDK faktu Likuma par VDK dokumentiem izpratnē.

Novērtējot tiesās izskatītās pārbaudes lietās esošos dokumentus, ir pamats atzīt, ka Likumā par VDK dokumentiem vajadzēja, piemēram, paredzēt iespēju tiesai nospriest, ka nebija iespējams objektīvi pārbaudīt personas sadarbības ar LPSR VDK fakta esību, norādot, ka minētais atzinums nevar būt par pamatu personas tiesību ierobežojumam.

Vērtējot iespējas arī turpmāk pierādīt pārbaudāmās personas sadarbības ar LPSR VDK faktu, ir jāņem vērā, ka daudzos gadījumos jau iepriekš tiesās izskatītajās pārbaudes lietās bija konstatēts, ka LPSR VDK darbinieki, kuri aizpildīja vai parakstīja aģenta alfabētiskās uzskaites kartītes formu F-3, ir miruši. Ir jāņem vērā arī tiesā LPSR VDK darbinieku sniegto liecību saturs, proti, sniedzot informāciju par dokumentu aprites kārtību, noliedzot pārbaudāmo personu slepenu sadarbību, neapstiprinot vervēšanas faktu, norādot uz neatcerēšanos, pieļaujot iespēju, ka ziņas iekļautas aģentūras tīklā vervēšanas plāna dēļ.

Latvijas Republikas Satversmes 91. pants nosaka, ka visi ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā. Saeima 2014. gada 8. maijā ir pieņēmusi grozījumus Likumā par VDK dokumentiem, kas stājās spēkā 2014. gada 23. maijā. Grozījumu rezultātā Likums par VDK dokumentiem papildināts ar 9. panta pirmo *prim* daļu, kas paredz, ka valsts drošības iestādēm valsts drošības interesēs ir tiesības neizpaust iegūto un tās rīcībā esošo informāciju par LPSR VDK darbiniekiem un informatoriem. Ievērojot minēto, radīts vēl viens nopietns šķērslis LPSR VDK dokumentu pieejamībai un iespējai pārbaudīt un pierādīt noteikto personu sadarbības ar LPSR VDK faktu. Turklāt pamatots jautājums par to, cik šāda drošības iestāžu selektīva rīcība var kalpot valsts drošības interesēm un kā tas saskan ar Latvijas Republikas Satversmi.

Secinājumi

Visos gadījumos, kad prokurors, nosūtot lietu, tiesai atzinumā norādījis, ka nav iespējams iegūt pierādījumus, kas ļautu izdarīt kategorisku secinājumu par personas apzinātu slepenu sadarbību ar LPSR VDK, kā arī papildus pierādījumus, jo aģentu personu un darba lietas ir izvestas no Latvijas, tiesa nav konstatējusi sadarbības faktu. Ievērojot minēto, apsverama iespēja paredzēt, ka tikai gadījumos, ja ir iegūti pierādījumi, kas dod pamatu atzīt pārbaudāmās personas apzinātu sadarbību ar LPSR VDK, prokurors sagatavo atzinumu un nosūta pārbaudes lietu tiesai apzinātas sadarbības ar LPSR VDK fakta konstatēšanai.

Tāpat apsverams Likuma par VDK dokumentiem grozījums, kas paredzētu iespēju tiesai atzīt, ka nebija iespējams objektīvi pārbaudīt personas sadarbības ar LPSR VDK fakta esību, norādot, ka minētais atzinums nevar būt par pamatu personas tiesību ierobežojumam. Šā brīža situācija, ka tiesa var vai nu konstatēt, vai nekonstatēt sadarbības faktu, rada pamatu neobjektīviem secinājumiem par tiesas atzīto.

Vērtējot izveidojušos judikatūru, var secināt, ka dominē divi argumenti personas sadarbības ar LPSR VDK fakta nekonstatēšanai. Pirmais – pārbaudes lietā nav iegūti pierādījumi, ka persona apzināti piekritusi sadarbībai ar LPSR VDK, izvēlējusies segvārdu, parakstījusi

vai pašrocīgi rakstījusi LPSR VDK adresētos ziņojumus, pildot aģenta pienākumus, ka arī apzināti slepeni sadarbojusies ar LPSR VDK, izpildot tās uzdevumus. Otrais – tiesa izmanto kriminālprocesuālo tiesību pamatprincipu, ka visas saprātīgās šaubas par vainu, kuras nav iespējams novērst, jāvērtē par labu personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību.

Izveidojusies judikatūra, izvērtējot materiālus par to, kādā veidā Latvijas institūcijas pārņēma LPSR VDK dokumentus, atzīst, ka katra ar dokumentu un materiālu virzību saistīta darbība bija dokumentēta, noteikta apsardzes kārtība un režīms, tādēļ secināms, ka bija izslēgta iespēja veikt ar šiem dokumentiem un materiāliem jebkādas manipulācijas, apmaiņu vai viltošanu.

Tāpat izveidojusies judikatūra atzīst, ka TDSC rīcībā esošie LPSR VDK oriģinālie uzskaites dokumenti ir autentiski.

Analizējot tiesu praksi, secināms, ka sadarbības ar LPSR VDK konstatēšanas šķērslis ir nespēja nopratināt LPSR VDK darbiniekus, kuri bija aizpildījuši vai parakstījuši uzskaites dokumentus, jo viņi ir miruši vai viņu dzīvesvietas nav zināmas. Gadījumos, kad bija iespējams nopratināt LPSR VDK darbiniekus, tiesu prakse norāda, ka sniegtās liecības nesatur ziņas par faktiem, kas dod pamatu atzīt personas apzinātu slepenu sadarbību ar LPSR VDK, jo pārbaudāmo personu liecinieks vai nu neatpazīst, vai nespēj atcerēties sadarbības faktu vai sniegto ziņu saturu.

Novērtējot sadarbības fakta ar LPSR VDK pārbaudes un konstatēšanas pastāvošo sistēmu un iespējas iegūt un pārbaudīt pierādījumus, ir pamats atzīt, ka sadarbības ar LPSR VDK esības konstatēšana nav pilnīga un objektīva. Šīs sistēmas pilnveidošana saistāma ar iespēju Likumā par VDK dokumentiem noteikt prezumpciju par sadarbības fakta esību, ņemot vērā par konkrēto pārbaudāmo personu TDSC esošo dokumentu esību un sastāvu. Citādi ir pamats izvērtēt nepieciešamību turpmāk saglabāt Likumā par VDK dokumentiem paredzēto sadarbības ar LPSR VDK fakta konstatēšanas kārtību, ja nerisina jautājumu par piekļuvi LPSR VDK dokumentiem, kas izvesti no Latvijas.

Legal and procedural aspects establishing the fact of collaboration with the KGB

The Law 'On maintenance, use of documents of the former Committee for State Security and establishing the fact of collaboration of a person with the KGB' (hereinafter – the Law on the KGB Documents) determines that fact of collaboration of a person with the KGB is established by the judgment of the district (city) court. If the fact of collaboration is established, then the operative part of the judgment is published within the official journal. According to the statistics of the district (city) courts since the date when the Law on the KGB Documents had come into force, i.e. since 3 June 1994 the first instance had examined 298 cases on determining the fact of collaboration of a person with the KGB.

By assessing the materials on how the authorities of the independent Republic of Latvia took over the documents of the KGB and though establishing that all activities related to the movement of the documents and materials were documented and that the necessary security procedures were ensured, the courts had ascertained that everything has been done in order to guarantee that the documents and materials had been secured from manipulation, exchange or counterfeiting. However, in most instances, the courts by examining submitted evidence by the public prosecutor and persons under scrutiny, found that the scrutinized person has not collaborated knowingly and secretly with the KGB.

The courts mostly found that there was no evidence that would undoubtedly confirm the collaboration of a person with the KGB because all cases mostly contained only registration documents (alphabetical and inventory cards F-3) and a copy of the record in the journal of enumeration of agents personal and work records. The courts recognized that the original records of the KGB are authentic but the authenticity of the records, due to the fact that they do not contain the signature of the person under scrutiny, cannot serve as a basis for concluding on the deliberate and secret collaboration of a person with the KGB. In many cases, it has been established that it was not possible to interrogate the employees of the KGB who had

completed or signed the documents because they were dead or their place of residence was not known. In cases where it was possible to interrogate the employees of the KGB, the courts found that their testimony do not provide any additional facts which would give a basis for concluding on the deliberate and secret collaboration of a person with the KGB, because the scrutinized person had not been recognized by witnesses or witnesses were unable to remember the fact of collaboration or any other worthy information. Examining the cases, the courts established that the documents on agents that have been removed from Latvia made it impossible to obtain the necessary evidence to evaluate with certainty the fact of collaboration.

Evaluation of the existing system for establishing the fact of collaboration with the KGB leads to a reasonable conclusion that the system is incomplete and biased. If the KGB documents removed from Latvia will not be made accessible, then the system has to be adjusted and improved to meet these realities. Moreover, it is necessary to evaluate the possibility to set a legal presumption of the fact of collaboration or non-collaboration with the KGB on the basis of whether and what amount of documents are available in the Totalitarian Consequences Documentation Centre.

Sadarbība starp LPSR drošības iestādēm un PSRS Reliģisko kultu lietu padomes pilnvaroto LPSR (1944 – 1954)

Dr. phil. Solveiga Krūmiņa-Koņkova
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas locekle

Ievads

Latvijā no 1944. līdz 1965. gadam darbojās divi par reliģiskām lietām atbildīgie pilnvarotie: Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) Ministru Padomes Reliģisko kultu lietu padomes (PSRS RKLP) pilnvarotais Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā (LPSR) un PSRS Ministru Padomes Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padomes (PSRS KPBLP) pilnvarotais LPSR.

Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padome bija izveidota 1943. gadā un to vadīja čekas ģenerālmajors Georgijs Karpovs[118]. Kā savā grāmatā *Baznīca staļinisma žņaugos*[119] raksta somu vēsturnieks Jouko

[118] Georgijs Karpovs (1898 – 1967) – Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padomes priekšsēdētājs no 1943. līdz 1960. gadam. No 1922. gada strādājis Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas (turpmāk – KPFSR) Tautas Komisāru padomes Viskrievijas Ārkārtas komisijā (VĀK/ВЧК), pēc tam Iekšlietu Tautas komisariātā (IeTK/НКВД). No 1939. līdz 1941. gadam vadījis PSRS IeTK 2. nodaļu. No 1943. līdz 1945. gadam bijis PSRS IeTK/VDM nodaļas vadītājs. No 1945. gada valsts drošības ģenerālmajors.

[119] Talonens, Jouko. *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga, Luterisma mantojuma fonds, 2009. Tulkojums pirmizdevumam – Talonen, Jouko. *Church under the pressure of Stalinism: The development of the status and activities of Soviet Latvian Evangelical Lutheran Church during 1944-1950,* Studia historica septentrionalia, 25. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, 1997.

Talonens[120], Padomju Savienībai bija jārūpējas par savu tēlu Rietumu demokrātisko sabiedroto – Lielbritānijas un Amerikas Savienoto Valstu – priekšā.

> "Tādēļ bija nepieciešams nodrošināt šķietamu reliģijas brīvību, kas īpaši nozīmīgi bija vecāka gada gājuma ļaudīm. Turklāt padomju varas kontrolētas baznīcas nenoliedzami būtu vēlamākas nekā pagrīdes baznīcu veidošanās. Turklāt gan Staļins[121], gan citi komunistu vadoņi jau 20. gs. 30. gados bija piedzīvojuši, ka reliģiskais faktors var ieņemt nozīmīgu vietu pat komunistiskā sabiedrībā".[122]

Te jāatceras, ka divdesmitā gadsimta trīsdesmitajos gados PSRS notika ne tikai masveida kolektivizācija un nežēlīga t.s. kulaku iznīcināšana, bet arī līdz tam nepieredzēta Krievu pareizticīgās baznīcas vajāšana, kura, kā vēlāk to raksturoja krievu rakstnieks Aleksandrs Solžeņicins, "salauza krievu tautas mugurkaulu". Kad 1937. gadā Krievijā apkopoja tautas skaitīšanas rezultātus, izrādījās, ka, neskatoties uz visu iepriekš īstenoto padomju varas cīņu pret "reliģiskajiem māņiem", divas trešdaļas lauku un trešdaļa pilsētu iedzīvotāju sevi atklāti nosaukuši par ticīgiem.[123] Tūlīt pat PSKP CK sekretārs Georgijs Maļenkovs[124] vēstulē Staļinam aicināja nekavējoties likvidēt "garīdznieku pārvaldes orgānus un visu garīdznieku

---

[120] Jouko Talonens (1953) – teoloģijas un filozofijas doktors, Helsinku Universitātes Teoloģijas fakultātes profesors. Viņa grāmata *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam* ir plašākais publicētais pētījums par Latvijas evaņģēliski luterisko Baznīcu staļinisma periodā. Grāmatā autors arī publiskojis viņa rīcībā esošo informāciju par Baznīcas kontroli no drošības iestāžu puses.

[121] Josifs Staļins (1878 – 1953) – Vissavienības komunistiskās (boļševiku) partijas (Padomju Savienības komunistiskās partijas) Centrālās komitejas (PSKP CK) ģenerālsekretārs no 1922. līdz 1953. gadam.

[122] Talonens, Jouko. *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2009, 16. lpp.

[123] Цыпин, Владислав. *История русской церкви.* Москва: Издательский *дом* "Хроника", 1994. Pieejams: http://azbyka.ru/otechnik/Vladislav_Tsypin/istorija-russkoj-tserkvi-1917-1997/6 Lasīts elektroniskā formātā 2015. gada 1. decembrī tiešsaistē.

[124] Georgijs Maļenkovs (1901/1902 – 1988) – PSKS CK sekretārs, atbildīgs par partijas organizāciju darbību un kadru jautājumiem. PSRS Ministru Padomes priekšsēdētājs no 1953. līdz 1955. gadam.

hierarhiju”[125], sākās masveidīga pareizticīgo garīdznieku likvidācija. Piemēram, no 1937. līdz 1939. gadam bija iznīcināti gandrīz visi Krievu pareizticīgās baznīcas bīskapi ne tikai Krievijā, bet arī Ukrainā un citās PSRS republikās, bet nedaudzie no dzīvi palikušajiem visbiežāk pieņēma IeTK/НКВД piedāvātos sadarbības nosacījumus.[126]

PSRS teritorijā bez Krievu pareizticīgās baznīcas darbojās daudzas citas kristīgās konfesijas un arī citas reliģijas, piemēram, jūdaisms, islāms un budisms, tāpēc, lai pārraudzītu šo plašo un dažādo reliģisko organizāciju dzīvi, 1944. gadā, tātad vēl Otrā pasaules kara laikā, izveidoja PSRS Reliģisko kultu lietu padomi (saskaņā ar PSRS Tautas Komisāru padomes (TKP) 1944. gada 19. maija lēmumu Nr. 572), un gandrīz katrā padomju republikā (izņemot Armēnijas PSR) nodibināja arī atsevišķu padomes pilnvarotā institūciju, kura bija padota PSRS Reliģisko kultu lietu padomei (saskaņā ar PSRS TKP 1944. gada 29. maija lēmumu Nr. 628).

Pilnvarotie padomju republikās darbojās atbilstoši vienotai 1945. gada sākumā izdotai instrukcijai, kuras 9. punktā, cita starpā teikts, ka pilnvarotais

> “informē valdību par reliģiskiem kultiem, to stāvokli un darbību republikā; sniedz atzinumus jautājumos, kas skar reliģisko organizāciju darbību; uzrauga pareizu padomju likumdošanas, kas attiecas uz sirdsapziņas brīvību, izpildi; veic darbojošos reliģisko apvienību un grupu, baznīcu, lūgšanu namu, kā arī garīdznieku uzskaiti un reģistrāciju”.[127]

Jāpiebilst, ka instrukcija bija slepena un domāta tikai dienesta lietošanai, tāpēc, piemēram, pilnvarotā sarunās ar kultu kalpotājiem uz to bija aizliegts atsaukties un visi pilnvarotā ziņojumi, vēstules vai jebkuri citi dokumenti, kuros šī instrukcija bija pieminēta, arī bija jānoslepeno. Tikpat slepenām vajadzēja būt arī pilnvaroto sarunām ar garīdzniekiem: tieši sarunās bija kārtoti dažādi organizatoriski

---

[125] Одинцов, Михаил. *Государство и церковь: история взаимоотношений: 1917-1938 гг.* Москва: Знание, 1991, С. 504.

[126] Par to vairāk skat. Цыпин, Владислав. *История русской церкви.* Москва: Издательский *дом* “Хроника”, 1994. Pieejams: http://azbyka.ru/otechnik/Vladislav_Tsypin/istorija-russkoj-tserkvi-1917-1997/6

[127] Instrukcijas pilnu tekstu pagaidām neesmu atradusi, tāpēc šeit citēts no: LVA, 1448. f., 1. a., vēsturiskā izziņa.

pasākumi, jo nekādus rakstiskus norādījumus vai rīkojumus nedrīkstēja dot, lai nebūtu lietisku pierādījumu tam, ka situācijā, kad spēkā ir valsts un baznīcas šķirtības princips, valsts jaucas baznīcas iekšējās lietās.

Šajā pētījumā, izvēloties konkrētus gadījumus, kas atspoguļo visaptverošu PSRS RKLP pilnvarotā LPSR kontroli pār Latvijas Romas katoļu baznīcu (LRKB) un Latvijas evaņģēliski luterisko Baznīcu (LELB), sniegšu īsu ieskatu, ar kādiem paņēmieniem bija ierobežota šo reliģisko organizāciju darbība, diskreditēti un par padomju varas ienaidniekiem pasludināti Baznīcai uzticīgi mācītāji un priesteri. Šādus paņēmienus var izsekot LPSR pilnvarotā ziņojumos Maskavas vadībai, kā arī garīdznieku lietās, kurās pastāvīgi vākti gan dažādi ziņojumi par konkrētu garīdznieku politiskajiem uzskatiem, darbību nacistiskās Vācijas okupācijas laikā, gan vākti pierādījumi tam, vai šie garīdznieki nepārkāpj padomju normatīvos aktus, kas reglamentē baznīcas šķirtību no valsts, tajā skaitā skolas, un bieži vien kā rezultāts šādai informācijas vākšanai bija konkrētā garīdznieka arests vai diskreditācija draudzes un plašākas sabiedrības acīs, piemēram, ar preses publikāciju palīdzību.

Izmantojot Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva 1448., 1419., un 270. fondā pieejamos, lielākoties nepublicētos dokumentus, tuvāk aplūkošu dažus piemērus RKLP pilnvarotā darbības raksturošanai laika posmā no 1944. līdz 1954. gadam. Tāpat izmantošu ar pētījuma tēmu saistītos faktus un vērtējumus no Latvijā līdz šim publicētajiem darbiem, kā arī atsevišķus ārzemju pētnieku darbus, kuros atrodamā informācija, manuprāt, bija lietderīga dažu pētījumā aplūkoto piemēru un tendenču dziļākai izpratnei.

1. PSRS Reliģisko kulta lietu padomes pilnvarotais LPSR Voldemārs Šeškens un viņa darba metodes

1. 1. Plāns par vienoto PSRS Katoļu baznīcu bez Romas un tā realizācija

Par RKLP pirmo vadītāju PSRS kļuva Ivans Poļanskis[128], bet Latvijas PSR – Krievijas latvietis Voldemārs Šeškens[129] (amatā no 1944. līdz 1948. gadam). Sākotnēji Voldemāra Šeškena izveidotais birojs darbojās Daugavpilī, un viņa interešu lokā galvenokārt bija Romas katoļu un vecticībnieku draudžu un to garīdznieku darbība, taču tūlīt pēc padomju karaspēka ienākšanas Rīgā uz galvaspilsētu pārceļas arī Šeškens un RKLP Pilnvarotā biroju iekārto Kirova ielā 57 - 11.

Jouko Talonens savā grāmatā uzsver, ka arī Šeškena "sākotnējās zināšanas viņam uzticētajos reliģiskajos un teoloģiskajos jautājumos bija gaužām vājas"[130], tomēr, kā liecina Šeškena ziņojumi Maskavai, šo trūkumu atsvēra samērā labas novērotāja spējas un

---

[128] Ivans Poļanskis (1898 – 1956) līdz 1947. gadam bija PSRS Valsts drošības ministrijas (VDM; pēc 1954. gada – Valsts drošības komitejas (VDK)) darbinieks ar pulkveža dienesta pakāpi. 1947. gadā veselības dēļ atvaļinājās no aktīvā dienesta, taču padomi turpināja vadīt līdz pat 1956. gadam.

[129] Voldemārs Šeškens (1895 – ?) dzimis Rīgā, no 1921. gada strādājis dažādos amatos VĀK/ВЧК un Apvienotajā valsts politiskajā pārvaldē (*Объединённое Государственное Политическое Управление*, AVPP/ОГПУ). No 1928. līdz 1932. gadam strādāja AVPP Kazahstānā, kur vadīja slepeno (informatoru vervētāju) nodaļu un vadīja politiskās izlūkošanas darbu Centrālāzijā. No 1932. līdz 1934. gadam mācījies Narimanova vārdā nosauktajā Orientālistikas institūtā Maskavā, mācības savienojot ar darbu slepenajā AVPP nodaļā. 1936. gadā slimības dēļ pensionēts, taču turpinājis darbu dažādos zinātniskās pētniecības institūtos. 1938. gadā arestēts. 1939. gadā atbrīvots pierādījumu trūkuma dēļ. Pirms nosūtīšanas darbā uz Latviju strādāja PSRS Zinātņu akadēmijas Ļeņingradas Zinātnieku namā par zinātnisko sekretāru. Šeškena personiskā lieta atrodas Krievijas Zinātņu akadēmijas Sanktpēterburgas filiāles arhīvā: 349. f., 3. a., 312. l., kā arī Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (LKP CK) nomenklatūras darbinieku personas lietu kolekcijā: LVA, PA-15500 f., 2. a., 6593. l. Latvijā Šeškenam bija ciešas saiknes ar IeTK, vēlāk VDM. Pēc 1948. gada par viņa darbību ziņu nav. Internetā Voldemāra Šeškena vārds atrodams IeTK, VDM un VDK vēsturei veltītā foruma ziņās. Pieejams: http://forum.mozohin.ru/index.php?action=printpage;topic=870.0

[130] Talonens, Jouko. *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2009, 17. lpp.

diplomāta iemaņas; viņš labi izprata savu "novērojamo personu" psiholoģiju un prasmīgi prata izmantot viņu vājās vietas savās interesēs. Jādomā, ka šīs prasmes viņš bija apguvis kādā čekas skolā un pilnveidojis, kā to liecina viņa biogrāfija, būdams profesionāls vervētājs. Jāpiezīmē, ka Šeškena darbībā vēl vērojama karalaika taktika: viņš neslēpj savu sadarbību ar Iekšlietu Tautas komisariātu, vēlāk Iekšlietu ministriju, un Valsts drošības ministriju un, kā liecina arhīva dokumentos atrodamās norādes, izmanto arī šo institūciju piekoptās "pretpadomju elementu" iebiedēšanas, pakļaušanas un iznīcināšanas metodes.

Apskata turpinājumā tuvāk aplūkošu dažus piemērus Šeškena darbības raksturošanai.

Ziņojumā I. Poļanskim 1945. gada 2. februārī[131] V. Šeškens piedāvā savu plānu, kā ietekmēt padomju varai vēlamā virzienā Latvijas Romas katoļu baznīcas arhibīskapu metropolītu Antoniju Springoviču[132]. Vērojams, ka Springovičam bija liela autoritāte ne tikai Latvijas katoļticīgo, bet arī luterāņu un citu kristiešu vidū, jo viņš bija viens no retajiem kristīgās Baznīcas vadītājiem, kurš kara beigās apzināti palika Latvijā. Turklāt šajā laikā PSRS RLKP bija izstrādājusi ambiciozu projektu, ko gan tā arī neizdevās īstenot, proti, tās Romas katoļu baznīcas augstākās garīdzniecības vidū, kas turpināja darboties PSRS teritorijā, bija mērķtiecīgi meklēti bīskapi, kuri būtu apveltīti ar autoritāti un kuri ne tikai apliecinātu savu lojalitāti padomju varai, bet būtu arī gatavi saraut savas saiknes ar Vatikānu un izveidot autokefālu katoļu Baznīcu. To, kādā veidā Šeškens gatavojies iesaistīt šajā plānā Springoviču, viņš detalizēti izklāsta savā ziņojumā Poļanskim 1945. gada 29. maijā.[133] Vēl 1945. gada 31. janvārī RKLP pilnvarotā biroja rīcībā nonāk Springoviča vēstule PSRS Valsts drošības tautas komisāram Vsevolodam Merkulovam[134], kurā Springovičs lūdz uzklausīt viņa paskaidrojumus sakarā ar trīs katoļu garīdznieku –

[131] LVA, 1448.f., 1.a., 239.l., 2.-7.lp.
[132] Antonijs Springovičs (1876 – 1958) – Latvijas Romas katoļu baznīcas atjaunotās Rīgas Metropolijas pirmais arhibīskaps metropolīts no 1920. līdz 1958. gadam.
[133] LVA, 1448. f., 1. a., 239. l., 13. – 17.lp.
[134] LVA, 1448.f., 1.a., 237.l., 13. – 15. lp.

Henrika Tropa, Alfona Pastora un Ādolfa Tarbunasa[135] – arestu 1945. gada 9. un 10. janvārī. Savā paskaidrojumā LRKB vadītājs apliecina, ka,

> "ja ir radušās kādas aizdomas sakarā ar manas garīdzniecības attieksmi pret vācu okupantiem, tad es kategoriski paziņoju, ka vācieši no paša sākuma bija naidīgi noskaņoti pret katoļu garīdzniecību, kas pārauga dažāda veida ierobežojumos un atklātā vajāšanā. [..] Visiem ir zināms, ka vācieši, atkāpjoties no Rīgas, vardarbīgi, arestā aizveda abus manus palīgbīskapus: J. Rancānu[136] un B. Sloskānu[137]. Viņi noteikti gribēja aizvest arī mani, taču es tad biju smagi slims".[138]

Vēstules turpinājumā Springovičs uzsver, ka

> "katoļu garīdzniecība palika uz vietas, ar vārdu un vēl vairāk – ar savu piemēru, tā nomierinoši ietekmējot savu draudžu locekļus. [..] Es esmu pārliecināts, ka tādu katoļu garīdznieku rīcību ikvienam savas dzimtenes patriotam ir jāatzīst par lielu nopelnu dzimtenes priekšā".[139]

Šeškens atsaucas arī uz Springoviča 1944. gada 21. decembra paziņojumu, ka viņš nepametīs Latviju kopā ar nacistiskās Vācijas karaspēku, lai ko tas viņam maksātu, un aicina to nedarīt arī citiem katoļu garīdzniekiem un draudzēm. Pilnvarotais uzsver, ka

> "Springovičam bijusi taisnība, kad viņš savā iesniegumā biedram Merkulovam, saka: ".. gestapo man teica, ka par atteikšanos braukt uz Vāciju, man – kā krievu piekritējam – draud liktenīgas sekas. Un tikai ar lielām pūlēm un pastāvīgām briesmām dzīvībai man palaimējās izbēgt skumjajam liktenim"".[140]

---

[135] Pastoru un Tropu vēlāk atbrīvo, bet Tarbunasu sevišķā apspriede 1945. gada 15. decembrī pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58.[10] panta otrās daļas par "pretpadomju aģitāciju" notiesāja ar brīvības atņemšanu uz septiņiem gadiem. Skat. Cakuls, Jānis. *Latvijas Romas katoļu priesteri, 1918 – 1995: uzziņas*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrija, 1996, 140. lpp.

[136] Domāts bīskaps Jāzeps Rancāns (1886 – 1969). No 1947. līdz 1960. gadam – Latvijas Valsts prezidenta vietas izpildītājs trimdā.

[137] Te domāts Boļeslavs Sloskāns (1983 – 1981).

[138] LVA, 1448. f., 1. a., 237. l. ,14. lp.

[139] LVA, 1448. f., 1. a., 237. l., 14. lp.

[140] LVA, 1448. f., 1. a., 239. l., 3. lp.

Tādējādi, pēc Šeškena domām, būtu nopietni apsverama iespēja izvirzīt Springoviču valsts apbalvojumam.[141] Jābilst, ka uz šādu piedāvājumu Šeškenu nebūt nepamudināja simpātijas pret Latvijas katoļu vadītāju. Pilnvaroto vadīja pavisam citas intereses: "Springovičs varētu sajust, ka Maskava ir tuvāka un labāka par Romu."[142] Atsaucoties uz sarunu ar Kārli Pugo,[143] kurš tajā laikā bija PSRS RKLP padomes priekšsēdētāja vietnieks un vadīja Rietumu reliģiju nodaļu, tas ir, pārzināja arī visas Latvijas kristīgās konfesijas, izņemot Krievu pareizticīgo baznīcu, Šeškens uzsver, ka tādā veidā varētu palielināt arī Springoviča autoritāti Lietuvas katoļu garīdzniecības vidū. Savā ziņojumā Šeškens arī ierosina atbrīvot apcietināto katoļu priesteri Pastoru[144], kas ir tuvs Springoviča draugs, tāpēc viņa atbrīvošana "atgrieztu Springoviču normālā stāvoklī". Interesants ir Šeškena dotais Springoviča raksturojums:

> "Savu garīdzniecību viņš tur savās rokās stingri. Taču vecums viņam, manuprāt, tomēr traucē pašam līdz galam izstrādāt visus jautājumus. Senila, pilnīgi dabiska izklaidība un aizmāršība detaļās viņam neļauj palikt par tādu patstāvīgu vadītāju, kāds viņš, acīm redzot, bijis agrāk. Ja viņam būtu labs un noderīgs palīgs, kuram viņš bez ierunām uzticētos, viņu būtu iespējams izmantot".[145]

---

[141] LVA, 1448. f., 1. a., 239. l., 3. lp.

[142] LVA, 1448. f., 1. a., 239. l., 3. lp.

[143] Kārlis Pugo (1896 – 1955) PSRS bija beidzis IeTK/НКВД Augstāko skolu un divdesmitā gadsimta trīsdemistajos gados strādājis IeTK. Pēc Otrā pasaules kara bijis LKP Rīgas partijas komitejas pirmais sekretārs, Latvijas Valsts universitātes prorektors un LKP CK Augstākās partijas skolas vadītājs. Interesanti, ka jaunākās Krievijā publiski pieejamās Kārļa Pugo biogrāfijas darbu PSRS Reliģisko kultu lietu padomē piemin reti vai nemin vispār. Skat., piemēram, Зеньковский, Николай. "Пуго Карл Янович", *Самые секретные родственники. Энциклопедия биографий.* Москва: ОЛМА ПРЕСС, 2005, С. 323.

[144] Domāts bijušais Daugavpils dekāns, Rīgas arhidiacēzes oficiāls, 2., 3. un 4. Saeimas deputāts un publicists, Svētā Krēsla galma prelāts Alfons Pastors. Iespējams, ka 1945. gadā viņa atbrīvošana tiešām notikusi, taču bijusi tikai uz salīdzinoši īsu brīdi, jo 1948. gadā (pēc H. Tropa ziņām 1951. gadā) Pastoru notiesāja un izsūtīja spaidu darbos uz Sibīriju. No izsūtījuma viņš atgriezās Rīgā 1956. gadā ar sagrautu veselību. Mūža nogali vadīja metropolīta Springoviča ģimenē kā pensionārs, saņemdams vecuma pabalstu no Rīgas Metropolijas kūrijas. Vairāk skat.: Cakuls, Jānis. *Latvijas Romas katoļu priesteri, 1918 - 1995: uzziņas*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrija, 1996, 113. lpp.

[145] LVA, 1448. f., 1. a., 239. l., 3. lp.

Uzmanību piesaista Šeškena paskaidrojums šī raksturojuma noslēgumā: "Par visiem šiem apsvērumiem es nevienam absolūti neesmu ziņojis un bez Jūsu lēmuma nevienam neteikšu".[146] Vienā no nākamajiem ziņojumiem Poļanskim 1945. gada 29. maijā Šeškens nopietni sāk apsvērt situāciju ar Latvijas katoļu uzraudzību, ja Springovičs vairs nevarētu veikt Baznīcas vadītāja pienākumus:

> "Gadījumā, ja Springovičs noietu no skatuves, situācija var sarežģīties, ja vien jau tagad netiku sperti daži soļi, kuri iespējami kanonisko tiesību robežās, lai noformētu viņa vietniekus. Šo jautājumu pētu."[147]

Šādu Šeškena pozīcijas maiņu izsaukusi Springoviča negaidītā rīcība pēc Valsts drošības ministrijas piedāvājuma viņam iesaistīties "cīņā pret bandītismu". Saskaņā ar Šeškena slepeno ziņojumu Poļanskim 1945. gada 4. maijā[148] ir notikusi Springoviča tikšanās ar LPSR Valsts drošības tautas komisāru Alfonu Noviku, kuras laikā (te Šeškens atsaucas uz TKP priekšsēdētāju Vili Lāci, kas piedalījies šajā sarunā) metropolīts ir piekritis uzrakstīt aicinājumu "bandītiem" padoties. Tomēr, kā izrādījies, Springovičs faktiski ir ignorējis tikšanās laikā saņemtos norādījumus:

> "Ja spriežam pēc Springoviča uzsaukuma satura, tad Springovičam bandītisms maigi aizstāts ar dezertieriem. Springovičs personīgi man teica, ka viņš apzināti nedaudz atkāpies no viņam piedāvātās aicinājuma (uzsaukuma) formas[149], jo sarunā ar viņu neesot bijuši precizēti vairāki viņam ļoti svarīgi momenti: tie ir punkti vai iestādes, kur viņiem jāierodas, un kas ar šo publiku būs tālāk. "Man nav nekādu garantiju, ka viņus, kas būs ieradušies pēc mana aicinājuma, tūlīt pat nepiebeigs" – tieši tādi bija viņa vārdi. Un, izejot no tā, viņš neuzskatīja par iespējamu riskēt ar savu autoritāti, baznīcas autoritāti, un pats saka, ka negribēja un nevarēja kā metropolīts likt savai sirdsapziņai uzņemties tādu atbildību. Šo viņa apsvērumu rezultātā tad arī radās piebilde uzsaukuma beigās, kas aizkavēja viņa uzsaukuma publiskošanu, līdz tika izsludināts oficiālais paziņojums par dezertieru pieteikšanos.

---

[146] LVA, 1448. f., 1. a., 239. l., 3. lp.
[147] LVA, 1448. f., 1. a., 239. l., 14. lp.
[148] LVA, 1448. f., 1. a., 239. l., 8. – 12. lp.
[149] Viena no norādēm, ka Springovičam jau bija iedots iepriekš sagatavots teksts. To apstiprina arī ziņojuma tālākais teksts.

> Kad es pēc biedra Novika darbinieku lūguma ierados pie Springoviča, lai precizētu viņa uzsaukuma beigās veiktā grozījuma iemeslus, bija jau par vēlu – tas jau bija izplatīts".[150]

Turpinājumā Šeškens gan informē, ka Springoviča aicinājumam un tā izplatīšanai baznīcās ir bijusi liela nozīme, jo, piemēram, Ilūkstes apriņķī vien pieteikušies apmēram 150 cilvēki, 50 no tiem – ierindā un ar visiem ieročiem.[151] No ziņojuma tālākā teksta iespējams secināt, ka Šeškens ir pārliecināts gan par Springoviča autoritāti katoļticīgo vidū, gan to, ka, viņaprāt, var panākt, lai tā kalpotu padomju varas interesēm. Kaut arī ar aicinājuma organizēšanu "ne viss bija izdarīts gludi, spriežot pēc visa, turpmāk līdzīgas aizķeršanās neatkārtosies".[152]

1946. gada 22. janvārī Poļanska vietnieka Jurija Sadovska[153] vēstulē Šeškens saņem RKLP atbildi uz saviem apsvērumiem:

> "Padome uzskata, ka attiecībā uz katoļiem visvājākā vieta ir Springoviča vientulība, jo viņam nav vietnieku un tuvu palīgu. Jūsu pasākumiem jābūt koncentrētiem šajā virzienā, lai izveidotu šo cilvēku kategoriju."[154]

1947. gada 25. jūlijā Rīgas Svētā Jēkaba katedrālē Springovičs, vēl nesaņēmis atļauju no Romas, konsekrēja divus bīskapus – Pēteri Strodu[155] un Kazimiru Duļbinski[156]. Ārēji viņi turpināja Springoviča uzsāktu politiku attiecībās ar padomju varu, taču, kā rāda turpmākā LRKB vēsture, Baznīcas saglabāšanas interesēs. Protams, ka ilgi šāda dubultspēle viņiem neizdevās: par to liecina VDK ziņojums par katoļu baznīcas reakcionāro darbību 1956. gadā[157].

---

[150] LVA, 1448. f., 1. a., 239. l., 8. lp.
[151] LVA, 1448. f., 1. a., 239. l., 10. lp.
[152] LVA, 1448. f., 1. a., 239. l., 10. lp.
[153] Jurijs Sadovskis – kopš 1923. gada strādājis KPFSR IeTK Valsts politiskajā pārvaldē *(Государственное Политическое Управление,* VPP/ГПУ*)* un AVPP/ОГПУ.
[154] LVA, 1448. f., 1. a., 239. l., 55. lp.
[155] Pēteris Strods (1892 – 1960) – no 1947. līdz 1958. gadam Rīgas arhidiecēzes palīgbīskaps un Liepājas diecēzes apustuliskais administrators. No 1958. gada un līdz nāves brīdim Rīgas Metropolijas Rīgas arhidiecēzes un Liepājas diecēzes apustuliskais administrators.
[156] Kazimirs Duļbinskis (1906 – 1991) – no 1947. gada Rīgas arhidiecēzes palīgbīskaps. Apcietināts 1949. gadā. Piespriesti desmit gadi labošanas darbu nometnē.
[157] LVA, 270. f., 1c. a., 1122. l., 113. – 120. lp.

1.2. Sarīkojumi LELB liberalizācijā

Cits piemērs ir Šeškena attiecības ar Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas vadību. Atgriežoties pie 1945. gada 2. februāra ziņojuma, redzams, ka jau no savas darbības uzsākšanas brīža Šeškena attieksme pret LELB arhibīskapa pienākumu izpildītāju Kārli Irbi[158] ir negatīva. Atzīstot, ka, izņemot Irbi, luterāņiem nav neviena cilvēka, ar kuru varētu runāt, viņš vienlaikus secina, ka Irbe savā uzvedībā ir "nepielūdzami nekaunīgs" un

> "tas nav audzināšanas defekts, bet gan īpaša, pārdomāta sistēma, kā runāt par padomju pārstāvjiem. [..] To, ka viņš mēģina izmantot baznīcu, lai palīdzētu padomju varas ienaidniekiem, pietiekami skaidri pierāda tas fakts, ka mācītājos tika ieskaitīts bijušais latviešu-krievu-vācu virsnieks Martenss[159], kuru pēc tam arestēja "SMERŠ" orgāni[160] un par kuru es Jums ziņoju personīgi. [..] Viņa lietām iespēju robežās sekoju uzmanīgi un, kur tas nepieciešams, presēju. Jautājums par luterāņu baznīcas vadību Latvijā šodien ir ļoti aktuāls. [..] Līdz Kurzemes jautājuma likvidācijai viņu var paciest, taču brīdī, kad tiks atbrīvota visa Latvijas teritorija, rezervē jau jābūt piemērotam kandidātam"[161].

Tā paša gada 5. oktobrī speciālā ziņojumā par LELB arhibīskapa amata pagaidu izpildītāja K. Irbes noskaņojumu un darbību Šeškens

---

[158] Kārlis Irbe (1885 – 1966) – luterāņu mācītājs, pedagogs un politiskais darbinieks. 1944. gada augustā, arhibīskapa Teodora Grīnberga aicināts, uzņēmies Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas virsvaldes ģenerālsekretāra amatu. 1944. gada 27. septembrī uz Grīnberga prombūtnes laiku iecelts par LELB arhibīskapa pienākumu izpildītāju un virsvaldes prezidentu.

[159] Te domāts Pēteris Martens, kurš pirmās pakāpes ordināciju saņēma 1944. gada 19. novembrī. Martenu apsūdzēja "dzimtenes nodevībā" un "vācu okupantu atbalstīšanā". 1945. gada 10. – 11. februārī saskaņā ar KPFSR Kriminālkodeksa 58.[1] panta otro daļu un 58.[11] pantu viņam piesprieda nāvessodu nošaujot.

[160] "SMERŠ" (*Смерш*, saīsinājums no "Смерть шпионам!", latviski "Nāve spiegiem!") ir kopīgs nosaukums vairākām institūcijām: 1943. gada 19. aprīlī izveidotas PSRS Aizsardzības tautas komisariāta Galvenās pretizlūkošanas pārvalde un Kara flotes tautas komisariāta Pretizlūkošanas pārvalde, savukārt, 1943. gada 15. maijā izveidoja Iekšlietu tautas komisariāta Pretizlūkošanas pārvaldi ar šādu pašu nosaukumu. Organizācijas uzdevumos ietilpa pretizlūkošana un atbrīvoto padomju kara gūstekņu un PSRS okupēto zemju iedzīvotāju filtrēšana.

[161] LVA, 1448. f., 1. a., 239. l., 4. lp.

vēlreiz uzsver, ka, "sākot no brīža, kad 1944. gadā Latvijā ienāk padomju vara, Irbe par visas savas darbības pamatu paņēma veco lozungu – "jo sliktāk, jo labāk" – un nemainīgi pie tā turējās, pat ne vienmēr slēpa".[162]

Arī Irbem bija piedāvāts parakstīt un izplatīt draudzēs tādu pat aicinājumu, kādu ir izplatījis Springovičs, taču Irbes pozīcija bija cita. Šeškens ziņo sekojošo:

> "Irbe kategoriski atteicās, paziņojot, ka netic padomju orgānu solījumiem par no meža iznākušo cilvēku neaizskaramību un, kamēr valdība nepublicēs dekrētu par visu arestēto, sākot no 1940. gada, amnestiju, viņš neuzskata par iespējamu izsludināt šādu vēstījumu."[163]

Viegli iedomāties, ka, ja Springoviča pozīcijā Šeškens saskatīja pierādījumu katoļu metropolīta lojalitātei pret padomju varu, tad Irbes nostāja savukārt nostiprināja viņā pārliecību, ka šis luterāņu pagaidu arhibīskaps padomju varai ir bīstams:

> "Visa Irbes darbība pamatos ir naidīga pret pastāvošo kārtību, un tā mēģina apvienot pretpadomiski noskaņoto garīdznieku aprindas cīņai pret padomju varu zem luterāņu baznīcas karoga"[164].

Jābilst, ka Kārli Irbi arestēja 1946. gada 21. februārī par padomju varai kaitīgas darbības organizēšanu un 1947. gada 29. martā, pamatojoties uz KFPSR Kriminālkodeksa 58.[1] panta pirmo daļu, 58.[10] un 58.[11] pantu, notiesāja uz desmit gadiem labošanas darbu nometnē[165]. Taču jau pirms Irbes aresta notika pakāpeniska viņa uzskatiem tuvo LELB virsvaldes locekļu nomaiņa ar padomju varai, tai skaitā VDM, lojāliem garīdzniekiem, kā arī pierādījumu vākšana par Irbes un viņa tuvāko līdzgaitnieku pretpadomju darbību. Slepenajā ziņojumā Poļanskim 1945. gada 13. jūnijā Šeškens atzīst, ka

> "aizstājēja Irbem šodien nav un vienkārši meklēt viņam aizstājēju nozīmē vienīgi paildzināt kardinālo risinājumu jautājumam par

---

[162] LVA, 1448. f., 1. a., 189. l., 43. lp.
[163] LVA, 1448. f., 1. a., 189. l., 43. lp.
[164] LVA, 1448. f., 1. a., 189. l., 43. lp.
[165] 1956. gada 15. novembrī Irbi atbrīvoja no ieslodzījuma. Bijis Rīgas Svētās Trīsvienības draudzes mācītājs no 1956. līdz 1966. gadam. Miris 1966. gada 2. novembrī.

luteriskās baznīcas pārlikšanu uz padomju sliedēm un par elementāras padomju kārtības ieviešanu tajā".[166]

Šeškens piedāvā sasaukt luteriskās baznīcas sinodi. Viņš bija pārliecināts, ka situācijā, kad krasi samazinājies luterāņu mācītāju skaits un dažu mācītāju reputācija ir apšaubāma, sinodē vairākumu veidos laji, ar kuriem vienoties būs daudz vieglāk. Runāt par LELB likvidēšanu, viņaprāt, vēl nevar, jo saskaņā ar 1935. gada skaitīšanas datiem vairāk nekā 55% Latvijas iedzīvotāju bijuši luterāņi. Ziņojumā Šeškens informē arī par priekšdarbiem, kas jau veikti, lai plānu par sinodes sasaukšanu varētu veiksmīgi īstenot. Jāatzīmē, ka šos priekšdarbus var saukt par tipisku RKLP pilnvarotā praksi, ko pielietoja visu LPSR pilnvaroto darbā, proti, tādas pilnvarotajam lojālas garīdznieku un laju grupas veidošana, kas bez ierunām izpildītu pilnvarotā prasības, un jau esošo reliģiskās organizācijas izpildinstitūciju locekļu ietekmēšana pilnvarotajam vēlamajā virzienā. Tātad Šeškens plānoja izveidot iniciatīvas grupu no viņam lojāliem cilvēkiem, kas sagatavotu deklarāciju par LELB sinodes sasaukšanu, un iniciatīvas grupā iekļaut vienu no esošās virsvaldes lojālākajiem locekļiem, tādējādi nodrošinot, ka virsvalde netraucēs iniciatīvas grupas aktivitātes. Ziņojumu Šeškens noslēdz ar pārdomām par nākamo baznīcas arhibīskapu:

"Pagaidām noteiktas personas nav. Tā kā jautājums ir par baznīcas iekārtas demokratizāciju, atbilstošu kandidatūru šodien nosaukt ir grūti. Pašlaik pētu tautu savu iespēju robežās. Tomēr man šķiet, ka iniciatīvas grupas darba procesā, un līdz ar šo darbu arī dziļāk zondējot cilvēkus, šai kandidatūrai ir jāparādās. Jebkurā gadījumā jaunās Virsvaldes – un līdz ar to arī arhibīskapa – darba programma ieliks arhibīskapu atbilstošos rāmjos. Tikai šī iemesla dēļ atlikt jautājuma risinājumu nebūtu mērķtiecīgi. Sliktākā gadījumā, ja iniciatīvas grupas deklarācijai nebūs vēlamais rezultāts, mēs kā malā stāvošie varam pieņemt jebkuru lēmumu par deklarācijas un pašas iniciatīvas grupas turpmāko likteni".[167]

Šeškena slepenajā ziņojumā PSRS RKLP 1945. gada 20. oktobrī atrodama sekojoša piezīme:

---

[166] LVA, 1448. f., 1. a., 239. l., 13. lp.
[167] LVA, 1448. f., 1. a., 239. l., 15. lp.

> "Ar luterāņiem pagaidām īpašas izmaiņas nav notikušas. Pabeidzam veidot piecinieku, kuram vajadzētu kļūt par pagaidu virsvaldi. No šī sastāva, saskaņā ar luteriskās baznīcas satversmes 95§ tiks izvēlēts arhibīskapa vietnieka pienākumu izpildītājs."[168]

Par to, kā varētu būt notikuši Šeškena plānotie priekšdarbi, iespējams spriest vēl pēc dažām norādēm pilnvarotā arhīva materiālos. Piemēram, 1945. gada 10. aprīlī Baznīcas virsvalde pilnvarotajam iesniedz paziņojumu par tās sastāvu. Saskaņā ar šo paziņojumu virsvaldē bez Irbes ir vēl trīs locekļi – Pauls Rozenbergs, Krišjānis Šlosbergs un Arturs Siļķe[169]. 1945. gada maijā no Kurzemes atgriezās vēl viens virsvaldes loceklis – Alberts Virbulis. Tiesa, viņš maz piedalījās virsvaldes darbā. Vēlāk, pēc Irbes aresta, tā kā Virbulis bija palicis vienīgais no arhibīskapa aizvietotājiem, kuru bija izraudzījies arhibīskaps Teodors Grīnbergs, viņam pat uz īsu brīdi nācās ieņemt pagaidu arhibīskapa posteni.

Par Paulu Rozenbergu, vienu no redzamākajiem luterāņu teologiem pēc 1944. gada, kurš palika Latvijā, zināms tas, ka nacistiskās Vācijas okupācijas laikā viņš atklāti paudis nepatiku pret nacistu režīmu. Talonens raksta, ka

> "ir saglabājušās liecības, ka kādos Rozenberga vadītos kapusvētkos viņš ir atklāti kritizējis vācu politiku attiecībā uz ebrejiem un pēc tam izsaukts uz nopratināšanu vācu drošības dienestā *(Sicherheitsdienst)*".[170]

Rozenbergs bija viens no tuvākajiem Irbes domubiedriem, un pirmais iestājās par Irbes atbrīvošanu no apcietinājuma, tāpēc nav pārsteigums, ka 1946. gada 27. februārī arī Rozenbergu apcietināja[171]. "Izvilkumā no Latvijas PSR Valsts [drošības] ministrijas pilnīgi slepenās izziņas par arestētā evaņģēliski luteriskās baznīcas mācītāja P.

---

[168] LVA, 1448. f., 1. a., 239. l., 44. lp.

[169] LVA, 1448. f., 1. a., 190. l., 16. lp.

[170] Talonens, Jouko. *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2009, 11. lpp.

[171] Sevišķā apspriede Rozenbergam 1947. gada 29. martā pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58.[3], 58.[10] panta otrās daļas un 58.[11] panta piesprieda astoņus gadus labošanas darbu nometnē. Viņu atbrīvoja 1957. gada 25. maijā. Noslepkavots tūlīt pēc nometnes atstāšanas 1957. gada 4. jūnijā.

Rozenberga pretpadomju darbību"[172] redzams, ka izziņā ir apkopota "aģentūras izstrādes procesā" savāktā informācija par to, ka Rozenbergs bijis aizsargu organizācijas mācītājs, ka viņa brāļi veikuši aktīvu teroristisku darbību", ka viņš pats ir "naidīgi noskaņots pret padomju varu, un ir aktīvs latviešu buržuāziskais nacionālists".[173] Pie šī pēdējā Rozenberga raksturojuma atgriezīšos vēlāk, bet tagad daži vārdi par atlikušajiem virsvaldes locekļiem.

Par Artura Siļķes[174] "neīstā aģenta" traģisko lomu liecina grāmatā *Latvija padomju režīma varā* publicētais "Izvilkums no Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas pilnīgi slepenā slēdziena par Evaņģēliski luteriskās baznīcas mācītāja A. Siļķes vervēšanu un viņa kā aģenta izmantošanas neiespējamību"[175]. Arī šajā dokumentā, tāpat kā slēdzienā par Rozenbergu, ir norādes par aģentiem, kuri novēroja Siļķi (viņa paša segvārds bija "Zaķis"): dokumentā pieminēto aģentu segvārdi ir "Demokrāts" (piedalījies arī Rozenberga izsekošanā), "Krupnovs", "Astra" un "Kalniņš."[176] No šī slēdziena iespējams secināt, ka "Demokrāts" varētu būt bijis virsvaldes loceklis, jo informācija, kuru viņš sniedza, bija pieejama tikai Irbem ļoti tuviem cilvēkiem. Savukārt aģentu "Krupnovu" varētu mēģināt identificēt, izmantojot norādes par viņa saistību ar mācītāju Arvīdu Perlbahu un Ģertrūdes baznīcas kanceleju (ziņojumā gan nav precizēts, kura no Ģertrūdes baznīcām domāta).[177] Talonens ir izvirzījis versiju, ka aģents "Krupnovs" varētu

---

[172] *Latvija padomju režīma varā*: *dokumentu krājums.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001, 308. – 310. lpp. Šajā publikācijā norādīta arī pilnā dokumenta atrašanās vieta: LVA, 1986. f., 2. a., 10758. l., 2. sēj., 35. – 37. lp.
[173] Turpat, 308. lpp.
[174] Arturu Siļķi arestēja tajā pašā dienā, kad Kārli Irbi, un arī tajā pašā 1947. gada 29. marta sevišķajā apspriedē viņam pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58.^{3}, 58.^{10} panta otrās daļas un 58.^{11} panta piesprieda astoņus gadus labošanas darbu nometnē. Viņš bija atbrīvots un atgriezās Rīgā 1957. gadā. Saņēmis atļauju atkal kalpot mācītāja amatā, Siļķe pildīja mācītāja pienākumus Slokā, Salā un Irlavā. Siļķe bija docētājs arī Teoloģijas kursos. 1963. gadā viņam piešķirts virsmācītāja tituls un zelta krusts. Miris 1965. gada 22. oktobrī.
[175] *Latvija padomju režīma varā*: *dokumentu krājums.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001, 302. – 307. lpp. Šajā publikācijā norādīta arī pilnā dokumenta atrašanās vieta: LVA, 1986. f., 2. a., 10758. l., 2. sēj., 28. – 34. lp.
[176] Turpat, 306. – 307. lpp.
[177] Turpat.

būt bijušais adventistu sludinātājs Arnolds Kondrāts[178]. To apstiprina arī iepriekš minētās norādes: no 1945. gada Jaunās Ģertrūdes baznīcas pirmajā draudzē kalpoja prāvests Pēteris Kleperis[179], bet Vecās Ģertrūdes baznīcā, kur kalpoja pats Siļķe, par viņa palīgu 1945. gadā bija norīkots tieši Kondrāts, kurš pēc aiziešanas no adventistiem un iestāšanās Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātē bija pievienojies Rīgas Atdzimšanas luteriskajai draudzei, kur savukārt kalpoja Perlbahs. Tādējādi abas norādes ļauj izvirzīt pieņēmumu, ka aģents "Krupnovs", iespējams, tiešām bijis Kondrāts.

No 1945. gada sākuma virsvaldes locekļu saraksta vēl atlicis Krišjānis Šlosbergs. Šo personu Talonens savukārt identificē kā VDM aģentu ar segvārdu "Demokrāts"[180]. RKLP pilnvarotā arhīvā pagaidām neesmu atradusi tiešus pierādījumus par Šlosberga sadarbību ar VDK, taču ir vairāki, šķietami nesaistīti dokumenti, kuri, manuprāt, tomēr jāuzskata par vienas lietas atsevišķām daļām un kas, iespējams, liecina par labu Talonena pieņēmumam. Nosaukšu to par Krišjāņa Šlosberga dzīvokļa lietu un aplūkošu to detalizēti.

1.3. Krišjāņa Šlosberga lieta

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva 1448. fonda 48. lietā atrodams dokuments, kuru RKLP pilnvarotajam V. Šeškenam (ar kopiju K. Šlosbergam, kurš dzīvo Jāņu[181] ielā 7 dz. 3) 1946. gada 7. janvārī izsūtījis PSRS Prokuratūras prokurors LPSR un parakstījis prokurora pienākumu izpildītājs, justīcijas 3. klases valsts padomnieks Čerkasovs.[182] Dokuments sākas ar frāzi, ka tas ir papildinājums LPSR prokuratūras 1946. gada 16. janvāra atbildei uz Šeškena vēstuli.[183] Īsumā dokumenta saturs ir sekojošs: tajā paziņots, ka Šlosberga

---

[178] Turpat, 36. lpp.

[179] *Latvija padomju režīma varā*: *dokumentu krājums.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001, 20. lpp.

[180] Talonens, Jouko. *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2009, 36. lpp.

[181] Acīmredzot, dokumentā domāta Jāņa iela.

[182] LVA, 1448. f., 1. a., 48. l., 3. lp.

[183] Nav saprotams, kāpēc vēstule datēta ar 7. janvāri. Visticamāk, ka tā ir vienkārši lietvedības kļūda.

dzīvokļa jautājums vēl aizvien nav atrisināts. Proti, dzīvoklī Jāņa ielā 7, kuru apdzīvo Šlosbergs, vēlas atgriezties dzīvokļa likumīgais īpašnieks – pilsonis Marons, divu karā kritušu padomju armijas karavīru tēvs. Čerkasovs uzsver, ka pilsonim Maronam ir likumīgas tiesības atgriezties savā dzīvoklī, un, tā kā ilgāka vilcināšanās nav pieļaujama, prokuratūra informē, ka, ja līdz 1946. gada 11. februārim pilsonim Maronam nebūs sameklēts cits dzīvoklis, LPSR prokuratūrai nāksies pilsoni Šlosbergu no dzīvokļa Jāņa ielā 7 administratīvā kārtībā izlikt.

Nākamais dokuments 48. lietā ir Šlosberga lūgums PSRS RKLP pilnvarotajam palīdzēt atrisināt situāciju ar viņa dzīvokli[184]. Lūgums datēts ar 1946. gada 6. februāri. Šlosbergs informē, ka 8. janvārī saņēmis Rīgas Kirova rajona prokuratūras lēmumu, ar kuru saskaņā viņam septiņu dienu laikā ir jāatstāj dzīvoklis Jāņa ielā 7. No tālākā teksta saprotams, ka Šlosbergs tajā pašā dienā vērsies pie Šeškena un ar viņa starpniecību – pie LPSR prokurora ar lūgumu, lai šis Kirova rajona prokuratūras (tātad – zemākas instances) lēmums tiktu atcelts. Viņa lūgumu apmierina, un iepriekš minētā Čerkasova vēstule apstiprina to, ka Kirova rajona prokuratūras lēmums ir grozīts: Šlosberga izlikšana uz laiku ir atlikta, dodot iespēju šajā periodā pašam sameklēt jaunu dzīvokli pilsonim Iļjam Moisejevičam Maronam. Tomēr, kā izrādās, jaunu dzīvokli Maronam Šlosbergs tā arī nav atradis un tāpēc vēlreiz lūdz Šeškena palīdzību, pievēršot pilnvarotā uzmanību faktam, ka Jāņa ielas 7. namā dzīvo galvenokārt luteriskās baznīcas kalpotāji. Atgādināšu Šlosberga lūguma datumu – 1946. gada 6. februāris. Tātad 6. februārī Šlosbergs ir gandrīz vai drošs par to, ka viņu pašu 11. februārī var izlikt no dzīvokļa. Zīmīgi ir tas, ka viņš acīmredzami nezina, ka viņa lieta jau *de facto* ir atrisināta, turklāt LPSR valdības līmenī, proti, 1448. fonda 49. lietā atrodas tā LPSR prokuratūras 1946. gada 16. janvāra vēstule Šeškenam (šoreiz bez kopijas Šlosbergam), kuru tad arī papildina augstāk skatītā Čerkasova vēstule. Pamata vēstules teksts ir sekojošs:

> "Uz Jūsu 1946. gada 12. janvāra[185] vēstuli Nr. 6, informēju, ka pilsoņa Šlosberga izlikšana no dzīvokļa Jāņu ielā 7. dz. 3 ir apturēta. Uzskatu,

---

[184] LVA, 1448. f., 1.a., 48. l., 4. – 5. lp.

[185] Šeškens oficiālo vēstuli PSRS Prokuratūras LPSR prokuroram nosūtījis četras dienas pēc tam, kad LPSR prokurors, precīzāk, prokurora pienākumu izpildītājs, Rīgas

ka jautājumu var atrisināt. vienīgi nekavējoties piešķirot pilsonim Maronam citu dzīvojamo platību. Šajā jautājumā LPSR Tautas Komisāru padomes priekšsēdētājs b. Vilis Lācis apsolīja dot norādījumus b. Deglavam[186], ar kuru Jums jāsazinās ar mērķi, lai nekavējoties nodrošinātu pilsoni Maronu ar jaunu platību."[187]

Šo vēstuli papildina uz PSRS prokuratūras LPSR prokurora veidlapas ar roku rakstīta zīmīte, arī datēta ar 1946. gada 16. janvāri: "B. Šešken! Saskaņā ar Republikas prokurora norādījumu, lūdzu pieņemt b. Maronu un atrisināt dzīvokļa jautājumu".[188] Zīmītes autora identitāte ir grūti nosakāma, taču iespējams, ka to parakstījis LPSR prokuratūras izmeklēšanas daļas priekšnieks, justīcijas vecākais padomnieks Paegle (dokumentā paraksts grūti atšifrējams).

Interesanti, ka Šeškena lietvedībā šīs prokuratūras vēstules iegrāmatotas tikai 12. februārī. Spriežot pēc 48. lietā esošās Šlosberga vēstules, Šeškens līdz pat 6. februārim, kad Šlosbergs atkal lūdz viņa palīdzību, nav informējis Šlosbergu, ka viņa dzīvokļa jautājuma risināšanā ir iesaistījies pat valdības vadītājs. Pieļāvumam, ka šāda Šeškena rīcība ir vērtējama kā neizdarība, nevar piekrist, īpaši ievērojot Šeškena operatīvo rīcību, sniedzot palīdzību Šlosberga jautājuma risināšanā.

Visa iepriekš minētā sarakste starp Šeškenu un LPSR prokuratūras vadību un fakts, ka šīs dzīvokļa lietas risināšanā bijis iesaistīts arī Lācis, norāda, ka tā nav parasta dzīvokļa lieta, iespējams, ka patiesībā tā nemaz nav dzīvokļa lieta. Dotais gadījums, manuprāt, ļauj secināt, ka, no vienas puses, Šlosbergs ir bijis pietiekami svarīgs gan RKLP pilnvarotajam LPSR, gan LPSR prokuroram, taču vienlaikus šķiet, ka viņš ir bijis arī tāds, kam jāliek saprast, ka viņš ir atkarīgs no padomju varas žēlastības. Ja piekrītam Talonena pieņēmumam, ka Šlosbergs bijis aktīvs VDM aģents (aģents "Demokrāts" darbojies jau 1945. gada janvārī[189]), tad nav skaidrs, kāpēc pret viņu vēl vajadzēja

---

Kirova rajona prokuratūras lēmumu jau ir grozījis. Tas varētu nozīmēt, ka sākotnējā vienošanās notikusi mutvārdos.

[186] Arnolds Deglavs (1904 – 1969) – Rīgas pilsētas darbaļaužu deputātu padomes izpildkomitejas priekšsēdētājs no 1944. līdz 1951. gadam.

[187] LVA, 1448. f., 1. a., 49. l., 4. lp.

[188] LVA, 1448. f., 1. a., 49. l., 5. lp.

[189] "Jau 1945. gada 14. janvārī aģents Demokrāts piegādāja čekai informāciju par mācītāju Robertu Feldmani, tuvu Irbes līdzgaitnieku; tajā bija sacīts, ka Feldmanis ir

pielietot šādas "pāraudzināšanas metodes". Runājot par konkrētās lietas atrisinājumu, Šlosbergs savu dzīvokli paturēja, jo anketā, ko viņš aizpildījis 1949. gada maijā, norādīts, ka viņa dzīves vieta aizvien ir Jāņa iela 7 dz.3.[190] Minētās lietas sakarā jāatzīmē, ka Šlosberga dzīvokļa lieta sakrīt ar laiku (1946. gada janvāris – februāris), kad noslēdzās operatīvā darbība Irbes lietā. Atgādinājumam –Irbi apcietināja 21. februārī, un, spriežot pēc publicētā slepenā slēdziena Irbes lietā, aģenta "Demokrāta" ziņas bija viens no būtiskākajiem pierādījumiem Irbes pretpadomju darbībai.

Ar Šlosberga personību saistīti vēl daži interesanti arhīva dokumenti, proti, viņa dzīves gājuma apraksti. RKLP pilnvarotā arhīvā glabājas Šlosberga dzīves apraksts, kas datēts ar 1945. gada 21. novembri: gandrīz trīs lappušu garš, krievu valodā, rakstīts ar roku[191]. Tajā pašā 1945. gada 21. novembrī uzrakstīta vēl viena autobiogrāfija, kuras kopija glabājas pilnvarotā arhīvā[192]; arī krievu valodā, taču nu jau tikai vienas lappuses apjomā; rakstīta ar rakstāmmašīnu; bez Šlosberga personīgā paraksta. Visticamāk, ka saīsināšana un labojumi veikti pēc saskaņošanas ar Šeškenu, vai arī tos veicis pats pilnvarotais. Uzmanību piesaista dažas detaļas. Pirmkārt, ar roku rakstītajā autobiogrāfijā redzams, ka Šlosberga vārds ir *Kristiāns* (krieviski *Христиан*), arī labotā krievu varianta beigās paraksta atšifrējumā uzrādīts vārda iniciālis *X*). Vārds Kristiāns liek domāt par Šlosberga vācbaltu izcelsmi, iespējams, tāpēc jau 1946. gadā dzīves aprakstā, kas rakstīts 9. martā[193], dienu pēc tam, kad Šlosbergu ievēlēja par Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas virsvaldes ģenerālsekretāru, un 1949. gadā pēc RKLP pilnvarotā rīkojuma iesniegtajā anketā[194] Šlosbergs jau lieto vārdu *Krišjānis.* Taču daudz interesantāks ir 1945. gada autobiogrāfijās pieminētais fakts, ka par varonību cīņās pret bermontiešiem Šlosbergs ir apbalvots ar III šķiras Lāčplēša ordeni, tomēr nez kāpēc Šlosbergs noklusējis to, ka 1932. gadā viņš apbalvots

---

"buržuāzisks nacionālists." Skat. Talonens, Jouko. *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2009, 49. lpp.

190 LVA, 1419. f., 2. a., 7. l., 155. lp.

191 LVA, 1448. f., 1. a., 189. l., 67. – 68. lp.

192 LVA, 1448. f., 1. a., 48 .l., 88. lp.

193 LVA, 1448. f., 1. a., 190 .l., 3. lp.

194 LVA, 1419. f., 2. a., 7. l., 155. lp.

ar III šķiras Triju Zvaigžņu ordeni (šis ordenis pieminēts tikai 1946. gada dzīves aprakstā) un ir arī II šķiras Somijas Baltās rozes ordeņa kavalieris. Tomēr galvenais, manuprāt, ir tas, ka Šlosbergs ir atklāti uzskaitījis visus citus savas dzīves faktus – dienests cariskās Krievijas armijā, kura laikā veicis izlūkošanas darbu; Pirmā pasaules kara laikā vācu gūstā; līdz 1924. gadam dienējis Latvijas armijā, bijis 2. Vidzemes divīzijas štāba priekšnieks, dienestu beidzis pulkveža pakāpē; no 1924. līdz 1925. gadam bijis Kuldīgas apriņķa [policijas] priekšnieks; pēc tam iecelts par Rīgas prefekta palīgu un tajā pašā gadā par Iekšlietu ministrijas administratīvā departamenta direktoru, "buržuāziskās Latvijas" ordeņa kavalieris; nacistiskās Vācijas okupācijas laikā bijis inspektors Rīgas dzīvokļu pārvaldē un personāla uzraugs. Šāds atklāts dzīves faktu uzskaitījums pats par sevi nav nekas neparasts, jo slēpt savu biogrāfiju nebija nekādas jēgas: tāpat padomju varas drošības institūcijas to agrāk vai vēlāk uzzinātu. Dīvaini ir tas, ka pietiktu tikai ar dažiem no šādiem faktiem, lai kādu apcietinātu un pat piespriestu nāves sodu, kā tas notika ar iepriekš pieminēto Pēteri Martenu. Ar Šlosbergu nekas tāds nenotiek, viņš turpina darboties virsvaldē un ir Jāņa draudzes priekšnieks. Tiesa, viņa autobiogrāfijā nav nekā tāda, kas norādītu uz viņa "nedaudz kreisajiem uzskatiem", kā raksta Talonens[195]. Drīzāk iespējams, ka Šlosbergs padomju drošības orgānu redzeslokā bija nonācis jau laikā no 1940. līdz 1941. gadam, taču, vai un kā notikusi viņa vervēšana, tas vēl noskaidrojams. Šlosberga 1949. gada anketas otrajā pusē ir īsa piezīme – viņa raksturojums, kurš acīmredzot balstīts uz RKLP pilnvarotā (tiesa, ne Šeškena, bet viņa sekotāja Restberga) novērojumiem:

> "Šlosbergs agrāk bijis pazīstams nacionālists, priekšnieks – policijas prefekts, lišķīgs, naidīgs pret padomju varu, aktīvi pret padomju varu nedarbojas, bet tai piemērojas."[196]

---

[195] Talonens, Jouko. *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2009, 36. lpp.

[196] Talonens, Jouko. *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2009, 36. lpp.

Varam vien iedomāties, kādiem jābūt paņēmieniem, lai piespiestu piemēroties padomju varas prasībām cilvēku, kurš par savu varonību karalaukā saņēmis Lāčplēša ordeni.

1.4. Jaunās LELB virsvaldes veidošanas aizkulises

1945. gada 25. septembrī no Maskavas ar uzdevumu koordinēt Latvijas biroja darbību Rīgā komandējumā ierodas Kārlis Pugo. Pugo komandējumam uz Rīgu vajadzēja nepārprotami liecināt par vietējā pilnvarotā darba nozīmi, taču biroja darba koordinācija bija tikai viens no viņa uzdevumiem. Pēc mēneša, 1945. gada 16. oktobrī, pilnīgi slepenajā atskaitē Poļanskim par komandējumu uz Latviju[197] Pugo detalizēti apraksta savu tikšanos ar Latvijas Romas katoļu baznīcas arhibīskapu metropolītu Antoniju Springoviču, kā arī pēc šīs tikšanās notikušās sarunas ar LPSR partijas un padomju darbiniekiem, tostarp LPSR IeTK Augustu Eglīti, LPSR Valsts drošības tautas komisāru Alfonu Noviku, TKP priekšsēdētāju Vili Lāci un LKP CK sekretāru Jāni Kalnbērziņu par dažādiem jautājumiem, tai skaitā par arhibīskapa metropolīta Springoviča lūgumu ļaut atjaunot katoļu garīgā semināra darbību[198]. No Pugo detalizētās atskaites redzams, ka nozīmīgāko vietu Latvijas kristīgo konfesiju vidū RKLP ierādīja tieši Romas katoļu baznīcai, kuras darbība, domājams, tās saistības ar Vatikānu dēļ, jau kopš Otrā pasaules kara beigām un padomju varas pilnīgas nostiprināšanās Latvijā bija uzraudzīta īpaši rūpīgi.

Kā izriet no Šeškena 1945. gada 20. oktobra ziņojuma, Pugo instruējis arī par to, kā rīkoties, lai īstenotu iepriekš aprakstīto Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas reorganizācijas plānu. To pierāda sekojoša piezīme: "[..] viss tiks īstenots tā, kā mēs šeit norunājām ar biedru Pugo".[199] Interesanti, ka arī paša Pugo ziņojumā Poļanskim par komandējumu Rīgā ir detalizēts pārskats par tikšanos ar Kārli Irbi, Arturu Siļķi, Arnoldu Kondrātu, Arvīdu Perlbahu un Albertu Freiju, kā

---

[197] ГАРФ, ф. 6991, оп. 3с, д. 15, л. 134 – 151. Publicēts *Ārvalstu arhīvu dokumenti par okupācijas režīmu politiku Latvijā, 1940-1968. Dokumentu krājums.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008, 280. – 294. lpp.
[198] Turpat, 284. lpp.
[199] LVA, 1448. f., 1. a., 239. l., 44. lp.

arī par plānoto Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas virsvaldes nomaiņu. Savā pārskatā Pugo plaši izmantojis tekstus no Šeškena 1945. gada 2. februāra un 13. jūnija ziņojumiem, kuri jau iepriekš bija nosūtīti Poļanskim. Pārstāstot plānu par izmaiņām luteriskajā Baznīcā, Pugo, norādot uz šī plāna nozīmību, piemetina:

> "Runājot par iepriekš minēto ar ev.-luterisko baznīcu saistīto pasākumu plānu, es konsultējos ar b. Noviku, Lāci, Kalnbērziņu un citiem LPSR partijas un padomju darbiniekiem. Visi viņi plānotos pasākumus akceptēja un uzskata, ka tagad nepieciešams pamata uzmanību pievērst iniciatīvas grupas atlasei un sagatavošanai.
>
> Šo pasākumu īstenošanā, palīdzot RKLP pilnvarotajam, bez šaubām, visaktīvākajā veidā jāiesaistās arī citiem ieinteresētiem padomju varas orgāniem."[200]

Pugo iniciatīvas grupai bija iecerējis piešķirt visplašākās pilnvaras – līdz pat virsvaldes atcelšanai un luteriskās Baznīcas pagaidu pārvaldes izveidošanai[201], taču Šeškena un Pugo iecerētais plāns līdz galam nebija realizēts: virsvaldes locekļu arests liecina, ka VDM luteriskās Baznīcas vadības maiņai bija izvēlējusies daudz "efektīgāku" veidu.

Pēc Irbes, Rozenberga un Siļķes aresta virsvaldē bija palikuši tikai Šlosbergs un Virbulis. Turpmākie notikumi luteriskajā Baznīcā plaši skatīti Talonena pētījumā, tāpēc, tikai ieskicējot tos, atsaukšos uz viņa aprakstīto:

> "Virsvalde nolēma aicināt uz Rīgu Alūksnes mācītāju Gustavu Tūru.
>
> Tūrs bija vecs Virbuļa draugs, un 1928. gadā viņi pat bija kopā ceļojuši pa Tuvajiem Austrumiem un Grieķiju. Šo iniciatīvu atbalstīja arī Voldemārs Šeškens, jo, pēc viņa domām, Tūrs bija saglabājis tīru reputāciju vācu okupācijas laikā (1941 – 1944)."[202]

Domājams, ka patiesībā iniciatīva nākusi tieši no Šeškena. To, ka tieši viņš ir izvēlējies jauno arhibīskapa pienākumu izpildītāju,

---

[200] *Ārvalstu arhīvu dokumenti par okupācijas režīmu politiku Latvijā, 1940-1968. Dokumentu krājums.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008, 290. – 291. lpp.
[201] Turpat, 290. lpp.
[202] Talonens, Jouko. *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2009, 62. lpp.

apstiprina izziņa, kuru viņš sagatavojis 1946. gada pavasarī[203]. Tās noslēgumā par Tūru teikts sekojošais:

> "Atstāj diezgan pieklājīgu iespaidu, nevar salīdzināt ar Irbi. Uz tiešiem jautājumiem par luterāņu baznīcas stāvokli atbild ar grūtībām, tā kā, pēc viņa vārdiem, līdz šim par to nav domājis".

Un tieši tādu cilvēku, kurš "līdz šim nav domājis" par baznīcas lietām, Šeškens uzskatīja par pieņemamāko arhibīskapa pienākumu izpildītāju, par kādu Tūrs arī kļuva 1946. gada 8. martā[204]. 1946. gada jūnijā, divus mēnešus pēc Virbuļa nāves, par virsvaldes locekli kļuva Arvīds Kauliņš, bet 1947. gadā – Gustavs Šaurums un Pēteris Kleperis. Visi, šķiet, bija Šeškena izraudzīti un viņam lojāli kandidāti, vismaz RKLP arhīvā vienā lietā[205] tieši blakus Tūra autobiogrāfijai glabājas arī Šauruma un Klepera autobiogrāfijas; pēdējā datēta ar 1946. gada 11. augustu. Šaurumu Šeškens varētu būt noskatījis, lai uzturētu spriedzi virsvaldē, vai arī lai demonstrētu draudzēm un ārpus Latvijas esošajai luterāņu garīdzniecībai, ka reformētā virsvalde ir likumīga vecās virsvaldes tiesību un tradīciju turpinātāja. Kaut arī Šaurums VDM darbiniekiem bija liecinājis pret Irbi, to, jādomā, bija izsaukusi krīze Baznīcā, personiska nepatika un viņa vēlēšanās saglabāt Baznīcā vietu arī vācu draudzei. Jāatzīmē, ka viņš virsvaldē bija vienīgais no vecākās mācītāju paaudzes. Katrā ziņā diez vai par lojālu padomju varai var uzskatīt personu, kuras raksturojumā lasāms: "[..] reakcionāri noskaņots, vācu orientācijas, mantkārīgs, autoritatīvs kā liels sabiedrisks un baznīcas darbinieks"[206]. Turpretī Kleperim virsvaldē vajadzēja pārstāvēt padomju varai lojālo luterisko garīdzniecību: viņš bija izrādījies viens no retajiem garīdzniekiem, kurš apsveica padomju armijas ienākšanu Rīgā, 1944. gada 15. oktobrī noturot dievkalpojumu

---

[203] Izziņā nav norādīts tās sagatavošanas datums, taču tā ir pēc kārtas otrais dokuments lietā, kas uzsākta 1946. gada 21. janvārī. LVA, 148. f., 1. a., 190. l., 2. lp.
[204] Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas virsvaldes protokoli 1946. gada 8. maijā. Publicēti Talonens, Jouko. *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2009, 231. – 233. lpp. Iepazīstoties ar protokolu Nr. 1. ,var secināt, ka sēdi sasauc K. Šlosbergs un ka sēdē vēl bez Šlosberga piedalās tikai Virbulis. Tādējādi Tūra ievēlēšana par arhibīskapa pienākumu izpildītāju faktiski ir Šeškena un divu virsvaldes locekļu vienošanās.
[205] LVA, 1448. f., 1. a., 49. l.
[206] LVA, 1419. f., 2. a., 7. l., 149. lp.

Jaunajā Ģertrūdes baznīcā. Klepera pozīcija dažus gadus vēlāk raksturota sekojoši: "[..] lojāls pret padomju varu, bauda zināmu autoritāti, cenšas virzīt baznīcu lojālā virzienā"[207]. Talonens raksta, ka saskaņā ar visai izplatītu uzskatu gan vietējo, gan trimdas luterāņu vidū arī Kleperis ir "bijis viens no čekas informatoriem"[208]. Pagaidām atturēšos no šāda Klepera darbības vērtējuma, jo izskatītajās RKLP pilnvarotā lietās šādu norāžu nav, taču Klepera lietā glabājas kompromāts, kuru Šeškena uzdevumā vācis viens no viņa pastāvīgajiem informatoriem: palīgmācītājs Valfrīds Šīre jeb Šīris, kā viņš pats ir parakstījis savus ziņojumus[209]. Minētais kompromāts ir izgriezumi ar Klepera rakstiem, kuri publicēti *Baznīcas Ziņās* nacistiskās Vācijas okupācijas laikā (atzīmes uz malām norāda uz 1944. gadu) un kuros Kleperis uzstājies pret padomju varu un atgādinājis par Baigā gada notikumiem. Kompromātu pavadošā vēstule datēta ar 1952. gadu.[210] Ja šis kompromāts bijis nepieciešams kā arguments Klepera pamudināšanai sadarboties ar VDK, tad tas varētu būt noticis laikā pēc minētā Šīres ziņojuma.

1.5. Piemērs par LELB denunciāciju rakstītājiem

Šīres ziņojumos atklājas arī iemesli, kas mudināja viņu pašu uz sadarbību ar pilnvaroto: vēlēšanās par katru cenu[211] iegūt mācītāja amatu un kalpošanas vietu, personiska rakstura konflikti ar citiem mācītājiem, kā arī nepatika pret Tūru un viņa vadības stilu. Manuprāt, Šīre nebija VDM ziņotājs, taču ar viņu viegli varēja manipulēt, un to izmantoja gan Šeškens, gan arī tie VDM informatori, kuri darbojās

---

[207] LVA, 1419. f., 2. a., 6. l., 147. lp.

[208] Talonens, Jouko. *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2009, 36. lpp.

[209] Skat. LVA, 1448. f., 1. a., 49. l., 84., 85. – 90. lp.; 50. l. 23. – 24., 63., 133. – 135. lp.

[210] LVA, 1419. f., 2. a., 6. l., 166. lp.

[211] Tam piemērs ir viņa ziņojums par kādu teoloģijas studentu Mārtiņu Ozoliņu, kuru bija plānots ordinēt par mācītāju. Pēc Šīres ziņojuma, ka Ozoliņš "ir sastāvējis vācu okupantu laikā Dzelzceļu aizsargu organizācijā Rīgā," Ozoliņu par mācītāju neordinēja. Ziņojuma pilnu tekstu skat. LVA, 1448.f., 1.a., 49.l., 84.lp.

LELB. Runājot par pēdējiem, labs piemērs ir sarakste starp Šīri un Kondrātu.[212]

1946. gada 15. decembrī Šīri ordinēja par mācītāju, taču bez tiesībām nēsāt amata krustu. Cik noprotams, viņš bijis sašutis par šo "brēcošo netaisnību" un 1947. gada janvārī vairākkārt rakstījis par to Šeškenam. Uz to viņu, jādomā, pamudinājis tieši Kondrāts, kura atbilde uz kādu viņam sūtītu Šīres vēstuli arī glabājas RKLP pilnvarotā arhīvā.

Tieši Kondrāts, piekrītot Šīrem, ka jācīnās par tiesībām nēsāt krustu, pamudina viņu rīkoties vēl aktīvāk:

> "Es domāju, ka Tev jāsazinās ar visiem bezkrustniekiem, arī ar Ēdoles Aleru[213], ko nesen ordinēja, un mums visiem vajadzētu parakstīt kādu kopēju rakstu, ar kuru varbūt varētu griezties kādā augstākā instancē. Būtu labi, ja Tu steidzīgi atbrauktu pie manis"[214].

Kā atbilde šim pamudinājumam seko Šīres vēstule Šeškenam, kurā viņš apraksta Tūra vadības stilu virsvaldē un nosauc ar situāciju neapmierinātos mācītājus: gan tos, kuri bija ordinēti vēl Irbes laikā un ir tuvi Irbes nesadarbošanās pozīcijai, gan tos jaunos mācītājus, kuri neatbalsta arhibīskapa darbību citu iemeslu dēļ.[215]

Šeškenam bija plaša sarakste arī ar mācītāju Indriķi Volbergu, kurš no 1946. līdz 1953. gadam kalpoja Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas Tukuma draudzē un kuram bija ieildzis konflikts ar iepriekšējā Tukuma draudzes mācītāja Virbuļa palīgmācītāju Jāni Melbārdi.[216] 1951. gadā Volbergs ar sūdzību par Melnbārdi un arī par Tūra nevēlēšanos šo konfliktu risināt vērsās pat pie Viļa Lāča.[217] Jābilst, ka pagaidām izskatītajās lietās atrastās šāda veida denunciācijas rakstījuši luterāņu mācītāji. Pret katoļu priesteriem vērstu informāciju savukārt iesnieguši viņu apkalpoto draudžu locekļi. Iespējams, ka atšķirības noteica arī tas, ka daudzos gadījumos pret luterāņu un pret katoļu

---

[212] Iespējamo saistību ar VDM skat. iepriekš.
[213] Te domāts Augusts Ālers, kuru ordinēja 1946. gada 31. oktobrī. 1947. gada 19. februārī viņš tika apcietināts un vēlāk notiesāts uz 10 gadiem labošanas darbu nometnē.
[214] LVA, 1448.f., 1.a., 50.l., 27.lp.
[215] LVA, 1448. f., 1. a., 50. l., 24. – 25. lp.
[216] Skat. LVA, 1448. f., 1. a., 190. l, 23. lp.; 191. l., 11. lp., 62. lp., 78. lp.; 51. l., 5. – 6. lp.
[217] LVA, 1448 f., 1. a., 52. l., 81. lp.

garīdzniekiem izmantoja atšķirīgas ietekmēšanas metodes. RKLP pilnvarotā arhīvā ir arī diezgan daudz vēstuļu, kuras gan par katoļu, gan luterāņu garīdznieku nelikumīgo rīcību sūtījuši padomju aktīvisti – partijas un komjaunatnes komiteju un izpildkomiteju darbinieki. Piemēram, no Latgales saņemtas skolotāju sūdzības par neatļautu skolēnu katehēzi.[218]

1.6. Piemēri par draudžu drosmi aizstāvēt savus garīdzniekus

Vēlos atzīmēt arī cita veida vēstules, kaut arī to ir ļoti maz. Tādas ir divas 1945. gada 19. decembrī LRKB Viļānu, Viļakas, Abrenes, Vecmanes un Šķilbes draudžu vārdā rakstītās un daudzu draudžu locekļu parakstītās vēstules ar lūgumu atbrīvot par pretpadomju darbību apcietināto priesteri Antonu Skromani[219]. Kaut arī viņu cīņa par savu priesteri izrādījās neveiksmīga[220], uzdrošināšanās nostāties pret IeTK rīcību, droši vien apzinoties, kā tā var ietekmēt arī viņu pašu likteni, ir cieņas vērta. Vēl viena līdzīga rakstura vēstule attiecas uz vēlāku laiku. Tā ir 1951. gada septembrī LPSR VDM adresētā LELB Gulbenes draudzes vēstule par pretpadomju darbību apcietinātā mācītāja Edgara Jundža[221] aizstāvībai[222]. Arī šoreiz – rīcība nesekmējās, turklāt parakstītāji nonāca drošības iestāžu redzeslokā.

Arhīvā glabājas arī vairāki dokumenti, kas parāda, cik izmisīgi un reizēm arī ar dīvainiem aizbildinājumiem aizstāvēti apcietinātie garīdznieki. Piemēram, 1946. gada 29. jūnijā LRKB kanclers Miķelis Dukaļskis[223] raksta Šeškenam, ka Krāslavas draudzes prāvests

---

[218] Skat., piemēram, LVA, 1448. f., 1. a., 191. l., 5. – 6. lp.

[219] LVA, 1448. f., 1. a., 70. l., 69. – 72. lp.

[220] Priesterim Antonam Skromanim 1946. gada 5. jūlijā piesprieda desmit gadus, un viņš mira apcietinājumā 1947. gada 19. decembrī, tieši divus gadus pēc viņa draudžu rakstītā lūgumraksta.

[221] Edgars Jundzis bija notiesāts, pamatojoties uz KPFSR Kriminālkodeksa 58.[10] panta pirmo daļu par pretpadomju literatūras glabāšanu. Līdz 1955. gada augustam viņš izcieta sodu labošanas darbu nometnē Vorkutā.

[222] LVA, 1448. f., 1. a., 52. l., 169. – 172. lp.

[223] Miķelis Dukaļskis (1871 – 1957) – ievērojams katoļu garīdznieks un literāts. Uzskata par latgaliešu daiļprozas aizsācēju. Vienīgais latgaliešu literārais darbinieks, kurš rakstīja un izdeva grāmatas latīņu drukas aizlieguma laikā. Organizējis Madonas katoļu baznīcas būvi. Bijis Varakļānu dekāns (1943 – 1944 un 1948 – 1951), no 1944. līdz 1948. gadam – Rīgas Metropolijas kūrijas kanclers.

Staņislavs Pelšs nevarēs nozīmētajā datumā ierasties uz kara tribunālu, jo 29. jūnijā Krāslavā sākas lieli reliģiskie svētki[224]. Interesanti, ka ar šo vēstuli Pelša apcietināšana patiešām uz laiku tikusi atlikta, jo saskaņā ar katoļu vēsturnieka Henrika Trūpa-Tropa ziņām Pelšu apcietina 1949. gadā[225]. 1946. gada 28. oktobrī Rēzeknes apriņķa Gaigalavas pagasta *Stružānos* apcietina priesteri Jāzepu Razmusu. Cenšoties glābt Razmusu, Miķelis Dukaļskis 23. decembrī atkal raksta pilnvarotajam:

> "Priesteris Jāzeps, Antona dēls, Razmuss, dzimis 1906. gada 7. jūlijā, ir psihiski slims, viņš ir ārstējies slimnīcā plānprātīgajiem, tagad viņš neapzinās, ko dara.
>
> Minētais Razmuss tagad ir apcietināts un tiek pratināts. Ņemot vērā iepriekš minēto, Rīgas Metropolijas kūrija lūdz Jūs norādīt atbilstošajām varas iestādēm par psihiski slima cilvēka neatbildību." [226]

Šoreiz vēstule nepalīdz, un Razmusu 1947. gadā LPSR IeTK karaspēka kara tribunāls "par dzimtenes nodevību, pretpadomju aģitāciju un propagandu", tas ir, atbilstoši KPFSR Kriminālkodeksa 58.[1] panta pirmajai daļai un 58.[10] panta pirmajai daļai, notiesā ar brīvības atņemšanu uz pieciem gadiem ar mantas konfiskāciju.[227].

1.7. Iemesli jauna RKLP pilnvarotā LPSR iecelšanai

Atgriežoties pie iepriekš minētās Pugo atskaites, šoreiz pie daļas, kas veltīta Šeškena darbības novērtējumam, jāatzīmē, ka, pēc Pugo domām, viens no būtiskākajiem Šeškena darba apgrūtinājumiem bija tas, ka Šeškens nezināja latviešu valodu, tāpēc iesniegtie materiāli, kas attiecās uz reliģisko draudžu reģistrāciju, reliģisko organizāciju izpildorgānu un kulta kalpotāju darbību un kas lielākoties bija rakstīti latviešu valodā, faktiski palika neskatīti, tikai "salikti pa mapēm"[228]. Maskavā aizvien pieauga neapmierinātība ar LPSR pilnvaroto. Kā raksta Talonens, "viens no iemesliem, šķiet, bija tas, ka Šeškens pārāk

---

[224] LVA, 1448. f., 1. a., 71. l., 45. lp.
[225] Trūps-Trops, Henriks. *Latvijas Romas katoļu baznīca komunisma gados, 1940-1990.* Rīga: Romas katoļu metropolijas kūrijas izdevums, 1992, 71.lpp.
[226] LVA, 1448. f., 1. a., 71. l., 95. lp.
[227] Jāzeps Razmuss apcietinājumā pavadīja ilgāku laiku – līdz 1956. gada 24. aprīlim.
[228] *Ārvalstu arhīvu dokumenti par okupācijas režīmu politiku Latvijā, 1940-1968. Dokumentu krājums.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008, 281. lpp.

aktīvi kontaktējās ar dažādu konfesiju vadītājiem"[229]. To apstiprina arī "Reliģijas kultu lietu padomes sēdes debašu stenogramma par Reliģijas kultu lietu padomes pilnvarotā V. Šeškena atskaites ziņojumu" Maskavā 1946. gada 21. decembrī[230]. Stenogramma liecina, ka kritiski par to izteicies arī Pugo. Uzsverot, ka faktiski vienīgais Šeškena informācijas avots par reliģisko situāciju Latvijā ir Springovičs, Pugo secinājis:

> "Es jautāju b. Šeškenam, cik apriņķos viņš ir bijis. Viņš atbildēja, ka apriņķos nav bijis, un, tātad, stāvokli uz vietas viņš nezina. Viņš aprobežojas tikai ar tām ziņām, kuras saņem no garīdzniecības. Ja uzdotu b. Šeškenam jautājumu, lai viņš raksturo garīdzniecību kopumā, vai nu tie būtu katoļi, vai luterāņi, kas ir vadošie kulti Latvijā, viņš šo raksturojumu par garīdzniecību kopumā dot nevarēs, jo viņš nekur nav bijis."[231]

Neapmierinātība pieauga 1947. gadā, kad attiecīgā gada septembrī PSRS Reliģisko kultu lietu padomes ierēdņi sazinājās ar Vili Lāci un uzdeva viņam tiešu jautājumu: vai, viņaprāt, Šeškens var turpināt darbu LPSR[232]. Neapmierinātību izsauca gan tas, ka kavējās reliģisko organizāciju draudžu pārreģistrācija (to pabeidza tikai 1949. gadā), gan tas, ka pretēji padomju varas plānam par reliģijas ierobežošanu, neraugoties uz smago finansiālo situāciju un daudziem garīdznieku arestiem laikā no 1945. līdz 1947. gadam,[233] lielāko kristīgo baznīcu darbība bija aktivizējusies.

---

[229] Talonens, Jouko. *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2009, 137. lpp.

[230] ГАРФ, ф. 6991, оп. 4, д. 15, л. 116 – 151. Publicēts *Ārvalstu arhīvu dokumenti par okupācijas režīmu politiku Latvijā, 1940-1968. Dokumentu krājums.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008, 295. – 323. lpp.

[231] Turpat, 312. lpp.

[232] Talonens, Jouko. *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2009, 137. lpp.

[233] Pēc Talonena un Trūpa-Tropa apkopotajām ziņām laikā no 1945. līdz 1947. gadam apcietināti 19 luterāņu un 13 katoļu garīdznieki.

2. PSRS RKLP pilnvarotais LPSR Jūlijs Restbergs un viņa darbības piemēri

1948. gada 14. septembrī Šeškenu beidzot atstādināja no amata[234], un viņu nomainīja Jūlijs Restbergs[235]. Kaut arī Restbergs turpināja jau Šeškena uzsākto stratēģiju kristīgo konfesiju uzraudzībā un tieši tikpat aktīvi sūtīja ziņojumus uz Maskavu PSRS RKLP vadībai, viņš savas attiecības ar kristīgo konfesiju vadību un garīdzniecību veidoja neitrālāk, un arī viņa izvēlētā taktika padomju varas izvirzīto mērķu īstenošanai atšķīrās no tās taktikas, kuru īstenoja viņa priekšgājējs. Ja Šeškens bija gatavs uz zināmu piekāpšanos garīdzniecības interesēm, kad to prasīja konkrētā situācija, Restberga taktika bija maksimālu šķēršļu radīšana garīdzniekiem viņu kalpošanas darbā. Arhīva dokumenti liecina, ka Restberga īstenotā pārraudzība bija daudz plašāka un intensīvāka, nekā to spēja īstenot Šeškens, kuram viņa darbības sākumā visu nācās darīt pašam un kurš ne reizi vien bija spiests sūdzēties Maskavai, ka vietējā vara ir pārāk kūtra visa viņam nepieciešamā nodrošināšanā[236]. Ja Šeškens vairāk pārzināja garīdzniecības virsotni un par pārējiem garīdzniekiem varēja spriest no atsevišķu ziņotāju sniegtās informācijas, tad Restberga darbība neaprobežojas tikai ar to, bet viņa padotie, piemēram, vietnieks A. Vereščagins, izmantojot vietējo padomju aktīvistu palīdzību un lietojot slepenajiem dienestiem raksturīgās metodes, vāca informāciju par garīdzniekiem un draudžu aktīvistiem jau visā Latvijas teritorijā[237].

---

[234]Izziņa par Šeškena atstādināšanas iemesliem glabājas viņa personas lietā: : LVA, PA-15500 f., 2. a., 6593. l., 11.lp.

[235] Jūlijs Restbergs (1892 – 1973) dienējis gan robežsardzes slepeni operatīvajās daļās Centrālāzijā un Ķīnas pierobežā (1930.-1931. gadā mācījies Augstākajā robežsardzes skolā) , gan pildījis dažādus amatus AVPP. Piemēram, 1934. gadā AVPP karaspēkā Baltkrievijas PSR. No 1934. līdz 1938. gadam bijis IeTK kara tribunāla kolēģijas loceklis Ļeņingradā. Sakarā ar VĀK- AVPP/ВЧК-ОГПУ piecu gadu jubileju apbalvots ar goda zīmi. Bija Reliģisko kulta lietu padomes pilnvarotais līdz 1960. gadam. Restberga lieta glabājas LKP CK nomenklatūras darbinieku personas lietu kolekcijā. LVA, PA-15500 f., 2. a., 6593. l.

[236] Vairāk skat., piemēram, 1448. f., 1. a., 239. l.,7. lp.

[237] Skat., piemēram, Vereščagina ziņojumu Restbergam par Tūra dievkalpojumiem. LVA, 1419. f., 2. a., 7. l., 71. – 73.lp.

2.1. RLKP pilnvarotā operatīvās lietas: ko varam spriest no garīdznieku raksturojumiem. Piemēri par garīdznieku diskreditācijas metodēm

1949. gadā Latvijā pabeidza ne tikai esošo draudžu, bet arī draudzēs kalpojošo garīdznieku reģistrāciju. Katram garīdzniekam izveidoja personīgo lietu, kurā krāja visus materiālus, kas saistīti ar attiecīgā garīdznieka rīcību: anketa, kas saturēja būtiskākās biogrāfiskās ziņas, citi dzīves apraksti, sūdzības, dažādi protokoli, izziņas, preses publikācijas, kas parasti bija atmaskojoša rakstura, atklājot garīdznieka netikumus vai pretpadomju uzskatus, un cita informācija. Kā jau pieminēju iepriekš, atsevišķās anketās bija arī pilnvarotā sagatavots konkrētā garīdznieka raksturojums. To, ka Restbergs, atšķirībā no Šeškena, nav ticējis augstākās garīdzniecības lojalitātei pret padomju varu, skaidri parāda, piemēram, Tūra raksturojums, kurā par Tūru lasāms sekojošais:

> "Aktīvs baznīcas darbinieks, redzams latviešu buržuāziskais nacionālists, izmanīgs, flirtē ar padomju varu, lai paplašinātu un nostiprinātu baznīcu, nav apveltīts ar lielu autoritāti, egoists, varaskārs, aktīva pretpadomju rīcība nav fiksēta."[238]

Ja rūpīgāk analizē dažus citus raksturojumus, kas bija radušies ilgākas garīdznieka novērošanas laikā, un salīdzina ar konkrēto garīdznieku dzīves stāstiem, tad, manuprāt, var saskatīt dažas sakritības. Piemēram, katoļu garīdznieka Riharda Smilgas lieta[239]. Viņa 1949. gada 13. maijā aizpildītās anketas otrajā pusē ir lakonisks raksturojums: "Smilga ir fanātiķis, nacionālists, noslēgta rakstura, aktīvi sevi neparāda." Tā kā Smilga šajā laikā bija LRKB 1946. gadā atjaunotā garīgā semināra profesors un Rīgas Svētā Jēkaba draudzes prāvests, viņš, jādomā, atradās nepārtrauktā drošības iestāžu novērošanā. 1958. gada 23. martā *Cīņa* publicēja kāda K. Krūmiņa[240]

---

[238] LVA, 1419. f., 2. a., 7. l., 70. lp.

[239] LVA, 1419. f., 2. a., 9. l., 2. sēj., 92. – 102.lp.

[240] Autors labi pārzinājis teoloģisko terminoloģiju, garīgā semināra dienas kārtību un nodarbību sarakstu.

feļetonu "Divu kungu kalps"[241], kurā detalizēti aprakstītas Smilgas mīlas gaitas, pieminot arī aizdomīgus sakarus ar Rīgas Medicīnas studentu Rihardu Naikovski[242], par kuru Rīgas sabiedrībā tajā laikā baumoja, ka viņš ir homoseksuālis. Jāpiezīmē, ka VDK homoseksuāli orientētus cilvēkus bieži šantažēja un piespieda sadarboties, un arī baumu izplatīšana par homoseksuālu orientāciju varēja kļūt par šādas piespiešanas līdzekli. 1958. gada 4. maijā Restbergs kā reakciju uz šo feļetonu saņēma vēstuli ar parakstu "Rīgas ticīgie katoļi", kurā pausts Smilgas rīcības nosodījums un lūgums pārcelt viņu uz citu draudzi.[243] 1959. gada 30. jūnijā Restbergs sagatavo izziņu par Smilgu, kur atkārtots iepriekš citētais Smilgas raksturojums[244]. Romas katoļu baznīca uz sacelto skandālu reaģē mierīgi: Smilga turpina būt par garīgā semināra profesoru un arī kalpot tajā pašā Rīgas Svētā Jēkaba draudzē, un tikai 1961. gadā viņu norīko kalpot uz Rīgas Sāpju Dievmātes draudzi, tas ir, uz vienu no retajām Rīgas draudzēm, kuras dievnams Vecrīgā bija pieejams ārzemju tūristu apmeklējumiem. 1970. gadā RKLP pilnvarotais Prolets Liepa[245] Smilgas raksturojumā jau raksta: "Lojāls, padomju likumdošanas par reliģiskajiem kultiem pārkāpumi no viņa puses nav fiksēti".[246]

Smilgas lietā parādās metode, kas Restberga laikā ir plaši izmantota nepiekāpīgāku garīdznieku diskreditācijai[247].

Vēl viens piemērs – luterāņu mācītājs Vilhelms Migla. Viņa 1949. gada raksturojumā lasāms:

> "Buržuāzisks nacionālists pielīdējs. Verdziski kalpo Tūram, tāpēc nav sava "es". Reakcionāri noskaņots pret padomju varu."[248]

Arī Miglas lietā atrodams feļetona manuskripts – ar parakstu L. Raiskums, Ansis Tupukāja, datēts ar 1953. gada 2. jūliju, ar Restberga

---

[241] LVA, 1419. f., 2. a., 9. l., 2. sēj., 94. lp.
[242] Starp citu, tajā pašā 1958. gadā Linards Naikovskis salaulājās ar Mirdzu Ķempi Krievu pareizticīgajā baznīcā.
[243] LVA, 1419. f., 2. a., 9. l., 2. sēj., 95. lp.
[244] LVA, 1419. f., 2. a., 9. l., 2. sēj., 97. lp.
[245] RKLP pilnvarotais no 1961. gada.
[246] LVA, 1419. f., 2. a., 9. l., 2. sēj., 102. lp.
[247] Skat. arī LVA, 1419. f., 2. a.,6. l., 77. lp.;
[248] LVA, 1419. f., 2. a., 7. l., 18. lp.

atzīmi "Zināšanai"[249]. Pagaidām neesmu atradusi šī feļetona publikāciju. Tā kā arhīvā atrodami daži dokumenti, kas rāda, ka pirms tādu materiālu, kuros minēti garīdznieki, publicēšanas, laikrakstu redakcijas parasti nosūtīja manuskriptus pilnvarotajam apstiprināšanai[250], iespējams, ka šajā gadījumā publicēšana ir atlikta.

No vairākām lietām redzams, ka garīdzniekus, kurus Restbergs bija raksturojis kā padomju varai nelojālus, pēc neilga laika apcietināja, piemēram, katoļu garīgā semināra profesoru Viktora Terenkēviča[251] un Staņislava Zepa[252] lietas. Manuprāt, šīs lietas jāvērtē kā netieša norāde uz pilnvarotā institūcijas ciešu sadarbību ar VDM, vēlāk VDK. Arhīvā ir atrodami arī dokumenti, kas liecina, ka ar "ieinteresētām organizācijām" saskaņo arī konkrētu mācītāju norīkošanu draudzēs[253]. Tādējādi var iezīmēt kārtību, kādā šī norīkošana notika: Baznīca izvirzīja savus kandidātus un viņu vārdus kopā ar dzīves aprakstu un citu pieprasīto informāciju par kandidātiem nosūtīja saskaņošanai RKLP pilnvarotajam; pilnvarotais saskaņoja šo kandidātu ar "ieinteresētajām organizācijām" uz vietas, bet, ja runa bija par Baznīcas vadību, – arī ar PSRS RKLP. Ja piekrišana kandidātam bija saņemta, pilnvarotais akceptēja Baznīcas kandidatūru, izsniedza reģistrācijas apliecību darbam konkrētajā draudzē, un garīdznieks varēja sākt pildīt savus pienākumus. Par visām garīdznieku norīkošanām draudzēs bija sniegts pārskats Maskavas vadībai.

2.2. RKLP pilnvarotā patstāvīgi vadītās operācijas

Vairāki arhīva dokumenti ļauj izvirzīt pieņēmumu, ka pilnvarotā institūcija arī Restberga darbības laikā turpināja būt nozīmīga VDM, vēlāk VDK (VDM/VDK) informatore, aktīvi piedalījās VDM/VDK īstenotajās operācijās, kā arī pati bija atsevišķu operatīvu sarīkojumu iniciatore. Kaut arī Restberga darbība īpaši aktīva bija pēc 1954. gada, arī manis aplūkotajā periodā ir vairāki interesanti piemēri.

---

[249] LVA, 1419. f., 2. a., 7. l., 20. lp.
[250] Piemēram, LVA, 1448. f., 1. a., 18. l., 35. lp.
[251] LVA, 1419. f., 2. a., 9. l., 2. sēj., 130. – 131. lp.
[252] LVA, 1419. f., 2. a., 8. l., 1. sēj., 77. – 83. lp.
[253] Skat., piemēram, LVA, 1448. f., 1. a., 1. l., 62. lp.

Arhīva materiāli liecina, ka Restbergs turpināja izmantot jau Šeškena savervētos ziņotāju pakalpojumus. Klāt anonīmiem ziņojumiem, kā, piemēram, vēstulei, kura datējama ar 1950. gadu un kurā nosaukti vairāki luterāņu mācītāji, kas aktīvi apmeklējuši reliģiskās organizācijas *Kristīgā zinātne* pasākumus[254], atrodamas arī konkrētu garīdznieku sūdzības. Autori parasti lūdza pilnvaroto iejaukties ar viņa amatu saistītu jautājumu risināšanā, piemēram, izsakot savu neapmierinātību ar pārcelšanu uz citu draudzi, taču šajos lūgumrakstos bieži bija nosaukti arī to garīdznieku vārdi, kuriem, viņuprāt, ir pretpadomju uzskati.[255]

Apmeklētāju sarunas bija ierakstītas. Par to liecina Poļanska vēstule Restberga vietniekam Vereščaginam, kurā viņš pārmet, ka atsevišķu sarunu ieraksti ir pārāk īsi un lakoniski:

> "Piemēram, 1954. gada 11. novembra sarunas ierakstā nav norādīts, uz kādu reliģisko draudzi nozīmēts garīdznieks Pujāts un kādi ir nozīmēšanas iemesli."[256]

Iespējams, ka pilnvarotā rīcībā esošā informācija bija izmantota arī jaunu VDM/VDK ziņotāju vervēšanai. Jābilst, ka arhīvā nav atrodamas ne pašreiz vēl aktīvo garīdznieku lietas, ne arī vairāku mācītāju lietas, kas pensionējās jau padomju laikā. Tāpat nav vairāku garīdznieku uzskaites kartīšu.

Viens no tādu operatīvo sarīkojumu piemēriem, kuru iniciators bija tieši RKLP pilnvarotais, bija Aglonas svētku un svētceļojumu ierobežošana. No 1945. līdz 1947. gadam, kad PSRS Rietumu sabiedrotajiem bija svarīgi pierādīt, ka PSRS un jo īpaši jaunajās republikās reliģisko brīvību neierobežo, Latvijā Šeškenam bija svarīgi nostiprināt arī Springoviča autoritāti, Vissvētākās Jaunavas Marijas debesīs uzņemšanas svētkiem Aglonā 15. augustā sākotnēji nekādus šķēršļus nelika. Pilnvarotais ne tikai rūpējās, lai Springovičs varētu bez problēmām turp nokļūt[257], bet arī pats tajos piedalījās kā viesis, tā vēlāk izpelnoties asu PSRS RKLP kritiku par nepareizi īstenotu valsts un baznīcas attiecību politiku. 1948. gadā jaunais pilnvarotais

---

[254] LVA, 1448. f., 1. a., 15. l., 22. lp.
[255] Piemēram, LVA, 1448. f., 1. a., 52. l., 104. lp.
[256] LVA, 1448. f., 1. a., 6. l., 85. lp.
[257] LVA, 1448. f.,1. a., 70. l., 35. lp.

Restbergs Aglonā jau organizē virkni sarīkojumu, piemēram, kino un cirka mākslinieku izrādes, pārtikas un rūpniecības preču tirdziņus, lai novirzītu "svārstīgo masu"[258] no svētku apmeklēšanas. Tā kā sarīkojumi mērķi nesasniedza un svētkos piedalījās ap 70 000 cilvēku, 1949. gadā Aglonas svētku apmeklēšanu ierobežojošie sarīkojumi, par kuriem Restbergs jau 1949. gada 29. maijā un 3. augustā[259] informē Poļanski, ir krietni nopietnāki. Bija paredzēts organizēt tautas sapulces, politpārrunas par starptautisko stāvokli un vienlaikus t.s. "sarkanos vezumus", tas ir, labības nodošanu valstij; plānots ieviest transporta ierobežošanu un organizēt milicijas un autoinspekcijas posteņus uz ceļiem, lai cilvēkiem nemaz nebūtu iespējams līdz Aglonai nokļūt; arī kolhoziem bija aizliegts dot automašīnas un zirgu pajūgus. Bija jāorganizē bērnu un sporta svētki, dziesmu dienas ar koru uzstāšanos un citi sarīkojumi. Tomēr īpašu uzmanību jāpievērš sekojošam sarīkojuma plāna punktam:

> "2. augustā jāsasauc Latgales apriņķu LKP sekretāru sanāksme, lai sniegtu precīzas instrukcijas, kā organizēt vietējos pasākumus, taču, nepieminot to, ka tas notiek ar mērķi novērst dievlūdzējus no svinībām Aglonā."[260]

Tas nozīmē, ka RKLP pilnvarotais šo sarīkojumu plānu izstrādāja un īstenoja, saskaņojot savu rīcību un dodot konkrētus rīkojumus Iekšlietu ministrijas un izpildvaras struktūrām, bet apejot partijas organizācijas.

Salīdzinot pilnvarotā ziņojumus ar LPSR VDM/VDK ziņojumiem LPSR Ministru Padomei, redzams, ka VDM ir izmantojusi pilnvarotā rīcībā esošo informāciju.[261] Uz atsevišķiem dokumentiem VDM ir norādīta kā viens no konkrētā dokumenta adresātiem.[262] Šie un citi Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā atrodamie dokumenti atspoguļo VDM/VDK kontroli pār Latvijas kristīgo baznīcu vadību,

---

[258] Kā raksta pats Restbergs, "par fanātiķiem nav runas". LVA, 1448. f., 1. a., 1. l., 45. lp.
[259] LVA, 1448. f., 1. a., 1. l., 45. – 46. lp.
[260] LVA, 1448. f., 1. a., 1. l., 46. lp.
[261] Piemēram, LVA, 270. f., 1c a., 1122. l., 113. – 120.lp., 136. – 140. lp.; turpat, 986. l., 89. lp.; turpat, 1205. l., 71. – 72.lp., 128. – 129.lp.
[262] Piemēram, LVA, 1448. f., 1. a., 2. l., 55. lp.; turpat, 3. l., 39. – 40. lp.

piemēram, jādomā, ka jau no paša sākumā VDM/VDK kontrolēja t.s. "miera darbu".

2.3. VDM/VDK kontrole pār LRKB un LELB vadības piedalīšanos miera piekritēju kustībā

1952. gada 31. martā Springovičs Krievu pareizticīgās baznīcas metropolītam Nikolajam rakstīja, ka jau 1947. gadā viņš aicinājis katoļu garīdzniecību Dievišķo Liturģiju papildināt ar īpašu lūgšanu par mieru. 1949. gadā 2. oktobrī, t.s. Miera dienā, kā arī 2. Vissavienības miera piekritēju kongresa laikā Rīgas Svētā Jēkaba baznīcā bīskaps Pēteris Strods kalpojis svinīgo liturģiju par "mieru visā pasaulē"[263]. 1950. gadā Romas katoļu baznīcas "miera darbs" paplašinājās ārpus Baznīcas un arī Latvijas robežām. 1951. gada 2. martā Springovičs vērsās pie PSRS RKLP priekšsēdētāja ar lūgumu nodot Latvijas katoļu sveicienu Vispasaules Miera padomei un apstiprināja Latvijas Romas katoļu baznīcas atbalstu šīs padomes aicinājumam piecām pasaules lielvalstīm noslēgt Miera paktu. Pēc šādas lojalitātes apliecināšanas padomju ārpolitikas kursam Latvijas Romas katoļu baznīcai bija dota atļauja (Krievu pareizticīgās baznīcas ielūguma formā) piedalīties sākumā VDK piesegstruktūras PSRS miera piekritēju kustības organizētās konferencēs, pēc tam arī Vispasaules miera piekritēju kongresos.

Līdzīgi, bet nedaudz ātrāk, "miera darbam" bija piesaistīta Latvijas evaņģēliski luteriskā Baznīca, kuras lojalitāti padomju varai Tūrs, kas 1949. gadā bija kļuvis par arhibīskapu, apliecināja pie katras izdevības. 1950. gadā Tūrs pirmo reizi devās uz miera un tautu draudzības tēmai veltītu konferenci Kaukāzā.[264] Talonens Tūra iesaistīšanos "miera darbā" raksturo sekojoši:

> "1950. g. bija nozīmīgs gads LELB miera politikai. Sākot no 1947. gada, miera jautājums aizvien biežāk un biežāk parādījās arī LELB dienaskārtībā, un arhibīskaps Tūrs regulāri piedalījās dažādās mieram veltītās konferencēs un citos pasākumos. Vēlāk viņš pat tika ievēlēts par Latvijas PSR Miera komitejas locekli. Izmantojot savu viltīgo politiku, Tūrs tādējādi mēģināja atrast LELB jaunas iespējas piedalīties

[263] LVA, 1448. f., 1. a., 1. l., 34. – 35. lp.
[264] *Baznīcas Kalendārs.* Rīga: LELB, 1957, 32. – 33. lpp.

> Padomju Latvijas sabiedriskajās norisēs. LELB bija nonākusi gandrīz pilnīgā izolācijā, un Tūrs mēģināja šo situāciju mainīt. Taču vienlaikus, sekojot šai politikai, viņš arī aizvien vairāk un vairāk kļuva vienīgi par instrumentu padomju miera politikas īstenošanā."[265]

Atšķirībā no Tūra Springovičs parakstīja dažādus vēstījumus, taču pats uz konferencēm nebrauca, kā katoļu delegācijas vadītāju savā vietā nozīmējot bīskapu Pēteri Strodu. Arhīva dokumenti liecina, ka Romas katoļu baznīcas aktivitātes arī miera kustības ietvaros bija īpaši uzmanītas. To noteica gan Baznīcas īpašais statuss padomju valdības un arī PSRS RKLP acīs, gan, iespējams, arī Stroda personība. Pirmo iemeslu apstiprina, piemēram, 1949. gada 21. jūlija PSRS RKLP priekšsēdētāja vietnieka Sadovska paustais viedoklis, tiekoties LRKB kūrijā ar Springoviču un Strodu:

> "Baznīcas īpašo stāvokli nosaka tas, ka tā, atšķirībā no citiem reliģiskiem kultiem, pakļaujas reliģiski administratīvam centram, kas atrodas ārpus PSRS robežām, un atzīst par savu augstāko vadītāju Romas pāvestu, kurš izteikti naidīgi izturas pret Padomju Savienību un cenšas organizēt cīņu pret to. Padomju valsts, kas uzticīga savam principam neiejaukties baznīcas iekšējās lietās, tās organizatoriskajos, dogmatiskajos un hierarhiskajos pamatos, tomēr nevar pieļaut, ka pāvesta politiskās simpātijas un darbība atrastu kaut kādu atspoguļojumu katoļu garīdzniecības darbībā PSRS. Ikviens mēģinājums šajā virzienā no atsevišķu personu puses tiks apstādināts pašā enerģiskākajā veidā, bet, ja šos mēģinājumus īstenos visa baznīca, var izveidoties nopietns konflikts starp to un Valsti, kas acīmredzot nebūtu vēlams ne vienai, ne otrai pusei."[266]

Sadovskis uzsvēra, ka konflikts būs neiespējams, ja Latvijas Romas katoļu baznīca pilnībā norobežosies no Vatikāna pozīcijas.

RKLP un valsts drošības orgāniem aizdomīga likās arī Stroda pozīcija. Jau iepriekš aplūkotajā 1945. gada atskaitē par komandējumu Rīgā par Strodu ļoti negatīvi izteicies Pugo:

---

[265] Talonens, Jouko. *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2009, 198. lpp.

[266] LVA, 270. f., 1c. a., 452. l., 440. – 441. lp.

> "Strodam ārējā dievbijība sapinusies ar viltību un glaimiem. Tas jūtams sarunā par jebkuru tēmu. Sarunā ar mani Strods izturējās uzsvērti lojāli, bet uzmanīgi. Viņš pilnībā ir apguvis jezuītisma metodi."[267]

To, ka Strods ir bijis bīstams pretinieks, pierāda Šeškena slepenais ziņojums par sarunu ar Strodu 1945. gada 11. novembrī[268], kādā no reizēm, kad Šeškens "vizitēja" kūrijā:

> "Strods pēkšņi, man pavisam negaidīti, paziņoja tā, it kā par šo jautājumu sen jau spriests, ka viņiem ir zināms tas, ka Springovičs ir vienīgais augstākās katoļu garīdzniecības pārstāvis PSRS un ka būtu pavisam dabiski, ja tieši viņš kļūtu par Padomju Savienības katoļu baznīcas vadītāju. [..] Taču diemžēl tas nav iespējams bez pāvesta atļaujas. Ja varētu saņemt šo pāvesta atļauju, tad viss būtu brīnišķīgi. Nācās vienkārši iebilst, ka pāvests var šādu atļauju arī nedot. Tad Strods vēl tiešāk paziņoja, ka, ja padomju valdība paziņotu pāvestam, ka vēlas Springoviču redzēt kā Savienības katoļu baznīcas vadītāju, no pāvesta puses nekad nekādu iebildumu nebūtu. Uz manu piezīmi, ka man nav pilnvaru lemt par šādām lietām un ka gan Strodam, gan man ir zināms, ka Padomju Savienībai nav nekādu līgumattiecību ar pāvestu, Strods paziņoja, ka tas nav nekas briesmīgs, ka Padomju Savienībai ir pietiekami labas attiecības ar tādām valstīm kā Francija, Dienvidslāvija, Rumānija un ar šo valstu pārstāvju starpniecību pietiek dot mājienu pāvestam par to, un viss būs kārtībā."[269]

Šajā sarunā Strods licis saprast, ka ir informēts par PSRS RKLP slepeno plānu veidot autokefālu Romas katoļu baznīcu PSRS, un mēģinājis to pavērst par labu Baznīcai kaut vai tāpēc, lai tādā veidā būtu iespēja nodibināt kontaktus ar Vatikānu. Stroda raksturojums 1949. gada anketā liecina, ka arī Restbergam nav ilūziju par Stroda darbības mērķiem:

> "Uzticīgs katoļu baznīcai un pāvestam. Izpausmes pret Padomju varu nepieļauj. Baznīcu virza uz lojālu attieksmi pret Padomju varu, lai saglabātu garīdzniecības kadrus."[270]

---

[267] *Ārvalstu arhīvu dokumenti par okupācijas režīmu politiku Latvijā, 1940-1968. Dokumentu krājums.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008, 283. – 284. lpp.
[268] LVA, 1448. f., 1. a., 239. l., 45. – 47. lp.
[269] LVA, 1448. f., 1. a., 239. l., 46. lp.
[270] LVA, 1419. f., 2. a., 9. l., 2. sēj., 120. lp.

Tomēr RKLP un arī VDM bija ieinteresēta iesaistīt Romas katoļu baznīcu "miera kustībā", manuprāt, vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, tieši nule minētā īpašā Baznīcas stāvokļa dēļ – PSRS katoļu līdzdalībai miera kustībā PSRS ārpolitikā bija divkāršs mērķis: viņu atbalsts un līdzdalība pasvītroja šīs kustības nozīmību un vienlaikus kalpoja PSRS un Vatikāna attiecību veidošanai. Otrkārt, garīdznieku delegācija (šajā gadījumā, protams, ne tikai katoļu) kalpoja kā piesegs PSRS izlūkdienestu darbībai. To, ka šādas operācijas bija, pierāda LPSR valsts drošības ministra vietnieka operatīvajā darbā no 1951. līdz 1953. gadam Jāņa Vēvera[271] dokumentālajā aprakstā *Indīgās saknes* izmantotā priestera Henrika Tropa lieta.[272] Treškārt, tas bija vēl viens veids, kā kontrolēt baznīcu delegācijā iesaistītos garīdzniekus, rodoties iespējai, tos savervējot, diskreditējot un neitralizējot, kā tas notika bīskapa Zondaka (un netieši arī bīskapa P. Stroda) gadījumā. Kā jau minēju iepriekš, manuprāt, LRKB un LELB vadītāju iesaiste šajās akcijās jau sākotnēji bija VDM/VDK īstenota operācija, kurā aktīvi darbojās pilnvarotais un tā darbinieki. To pierāda vairāki arhīva dokumenti. Piemēram, ar 1951. gada 6. martu datēta Restberga pavadvēstule Springoviča un Stroda vēstījumam Vispasaules miera padomei. Uz pavadvēstules norādīti sekojoši adresāti: LPSR MP priekšsēdētājs V. Lācis, LKP CK sekretārs A. Pelše un LPSR valsts drošības ministra vietnieks J.Vēvers.[273] Vēveram Restbergs pārsūtījis arī Springoviča un Stroda Vissavienības miera piekritēju kongresa delegātiem sūtītās telegrammas kopiju.[274] Augstākajā līmenī tika saskaņoti un rediģēti baznīcu delegāciju vadītāju referātu teksti. Piemēram, Tūra runu 3. Vissavienības miera piekritēju konferencei Maskavā, 1951. gada 27. novembrī pašrocīgi rediģējis Vilis Lācis, par ko liecina atzīmes tekstā.[275]

---

[271] Jānis Vēvers (1899 – 1978) – karjeras čekists. No 1922. gada strādājis VPP/ГПУ, AVPP/ОГПУ, IeTK/НКВД. 1941. gadā vadījis IeTK izmeklēšanas nodaļu LPSR. No 1944. līdz 1952. gadam bijis LPSR IeTK komisāra/ministra vietnieks. No 1952. līdz 1953. gadam VDM ministra vietnieks operatīvajā darbā. No 1954. līdz 1963. gadam – LPSR VDK priekšsēdētājs.

[272] Vēvers, Jānis. *Indīgās saknes.* Rīga: 1970, 48. – 51. lpp. Salīdzinājumam skat. Trūps-Trops, Henriks. *Latvijas Romas katoļu baznīca komunisma gados, 1940-1990.* Rīga: Romas katoļu Metropolijas kūrijas izdevums, 1992, 60. – 67. lpp.

[273] LVA, 1448. f., 1. a., 3. l., 39. lp.

[274] LVA, 1448. f., 1. a., 2. l., 55. lp.

[275] Skat. LVA, 270. f., 1c.a., 711. l., 45. – 51.lp.

2.4. Bīskapa Valerijana Zondaka lieta

Ar piedalīšanos PSRS miera piekritēju konferencē saistīta arī LRKB Rīgas Metropolijas kūrijas kanclera, bīskapa Valerijana Zondaka lieta, kas jau iepriekš bijusi reliģiju pētnieku un Romas katoļu baznīcas vēsturnieku Jāņa Cakula un Henrika Tropa[276] redzeslokā. Zondaku apcietināja 1953. gada 5. februārī. Viņam inkriminēja sadarbību ar nacistiskās Vācijas okupācijas varu, pretpadomju literatūras glabāšanu, Henrika Tropa bēgšanas uz ārzemēm organizēšanu 1950. gadā un mēģinājumu nodot vēstuli ASV vēstniecībai 1952. gada maijā.

Īsumā rekonstruēšu ar pēdējo apsūdzības punktu saistītos notikumus, balstoties uz RKLP pilnvarotā arhīvā atrasto Zondaka[277] 1955. gada 12. martā Gorkijas apgabalā rakstīto lūgumrakstu par apžēlošanu[278]. 1952. gada 9. – 12. maijā Zagorskā (pie Maskavas) Vissavienības miera piekritēju konferences laikā, kurā bez Zondaka piedalījās arī bīskaps Pēteris Strods un Rīgas metropolīta ģenerālvikārs Julians Vaivods, Strods uzstājās ar plašu runu, nosodīdams amerikāņus un angļus par "kara kurināšanas politiku". Zondaks saskaņā ar viņa rakstīto, sašutis par Stroda rīcību, turpat viesnīcā *Sovetskaja* uzraksta vēstuli Vatikānam, lai noskaidrotu Vatikāna viedokli par valdības īstenoto bīskapa Stroda "piespiešanu" teikt runu, kurā nosodīti "angļi un amerikāņi kā jauna kara gatavotāji". Vēstuli viņš nodod Maskavas katoļu Svētā Ludviķa draudzes priesterim Jāzepam Buturovičam[279] ar lūgumu to tālāk nogādāt "amerikāņu vēstniecībā strādājošam katoļu garīdzniekam" nosūtīšanai uz Vatikānu. Buturovičs šo vēstuli nodod

---

[276] Henriks Trops un grāmatas *Latvijas Romas katoļu baznīca komunisma gados, 1940-1990* autors Henriks Trūps-Trops ir viena un tā pati persona, tāpēc arī turpmāk lietošu jau izmantoto variantu *Henriks Trops* vai vienkārši *Trops.*

[277] Valerijanam Zondakam 1953. gada 25. septembrī LPSR Iekšlietu karaspēka kara tribunāls pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58.[1] un 58.[4] panta piesprieda 25 gadus labošanas darbu nometnē, tiesību atņemšanu uz pieciem gadiem un mantas konfiskāciju.

[278] LVA, 1448. f., 1. a., 7. l., 34. – 36. lp.

[279] Jāzeps Buturovičs (1904 – 1986) – no 1933. līdz 1949. gadam bijis Rīgas Sāpju Dievmātes draudzes vikārs. No 1949. gada 9. septembra līdz 1957. gada 18. decembrim – Maskavas Romas katoļu draudzes prāvests.

kādai sievietei, kura to aiznes uz miliciju[280]. Tā notikumus 1952. gada maija sākumā savā lūgumrakstā apraksta Zondaks, un līdzīga versija pazīstama arī katoļu vēsturniekiem[281], jādomā, arī no paša Zondaka stāstītā. Gan Cakuls, gan Trops notikumus Maskavā vienprātīgi nosaukuši par čekas provokāciju, kuras nolūks bijis pierādīt katoļu baznīcas vadības pretvalstisko rīcību, taču, viņuprāt, nav skaidrs, kā tā organizēta. Zondaka lūgumrakstā izklāstītais notikumu skaidrojums atklāj plašāk nezināmas detaļas par Maskavas notikumiem un faktiski ir viņa versija tieši par provokācijas organizāciju. Sava lūgumraksta beigās Zondaks raksta:

> "1) Vatikānam rakstīju vēstuli tāpēc, ka es nebiju pārliecināts, vai tiešām tā ir taisnība, ka angļi un amerikāņi gatavo jaunu karu. Ka bīskapam jāstāv par mieru, par to es nekad nešaubījos. Pavadot bīskapu Strodu uz konferencēm, arī es biju morāliski atbildīgs par viņa runām. Tāpēc gribēju noskaidrot, vai ar drošu sirdsapziņu es drīkstu bīskapu pavadīt. 2) Visā savā rīcībā es nebiju saskāries ne ar kādiem ārzemniekiem, bet vienīgi biju sakaros ar cilvēkiem, kas kalpoja Valsts drošības ministrijai, proti, ar Mihailu Suščo un Buturoviču."[282]

Zondaks savu lūgumu par apžēlošanu adresējis Restbergam, kas to 19. martā atbilstoši kompetencei pārsūta LPSR Augstākās Padomes Prezidija lietu pārvaldniekam E. Briedim.[283] Pašas Zondaka vēstules pirmās lapas augšā, kreisajā stūrī, ir Restberga atzīme: "Par Buturoviču tika informētas ieinteresētas personas".[284]

Mihails Suščo jeb Suščijs (šādu uzvārdu nosaucis Trops, un tāds figurē arī Zondaka pratināšanas protokolos[285]) figurē Zondaka un Tropa kopējā lietā, kuru savā lūgumrakstā piemin arī Zondaks. Savā grāmatā Trops atceras, ka pēc Springoviča lūguma šo Šuščiju, kurš strādāja, savukārt pēc Zondaka vārdiem, par Latvijas PSR Jūras kara

---

[280] LVA, 1448. f., 1. a., 7. l., 35. lp.

[281] Šī versija nedaudz precizētā formā publicēta Cakuls, Jānis. *Latvijas Romas katoļu baznīcas vēstures materiāli: XX gadsimts.* Rīga: Rīgas Metropolijas kūrijas izdevums, 2001, 242. lpp.; arī Trūps-Trops, Henriks. *Latvijas Romas katoļu baznīca komunisma gados, 1940-1990*. Rīga: Romas katoļu Metropolijas kūrijas izdevums, 1992, 63. lpp.

[282] LVA, 1448. f., 1. a., 7. l., 35. – 36. lp.

[283] LVA, 1448. f., 1. a., 7. l., 34. lp.

[284] LVA, 1448. f., 1. a., 7. l., 35. lp.

[285] LVA, 1986. f., 1. a., 21659. l., 1.sēj.

flotes ministrijas juriskonsultu un bija uzskatīts par uzticamu[286], bija sameklējis tieši Zondaks, lai tas palīdzētu Tropam nokļūt ārzemēs.[287] Šo gadījumu kā piemēru veiksmīgai VDM operācijai savā grāmatā *Indīgās saknes* apraksta arī valsts drošības ministra vietnieks operatīvajā darbā Vēvers. No Vēvera stāsta jāsecina, ka Zondaks jau divus gadus pirms miera konferences Maskavā atradās VDM novērošanā. Vēl vairāk, kā raksta Vēvers, Zondaka sagatavoto Tropa nogādāšanu Zviedrijā VDM, viņam pašam pat nenojaušot, izmantoja, lai ar Springoviča vēstuli Jāzepam Rancānam Zviedrijā nogādātu savu darbinieku, kuru Vēvers savā grāmatā nosaucis par Antonu Berni un kurš bijis iefiltrēts Rīgas Svētā Jēkaba draudzē, kur kalpoja Zondaks[288]. Diezgan droši var pieņemt, ka arī vēlāk Maskavā Zondaku novēroja, un tāpat aizvien ticamāka kļūst versija par jaunu VDM operāciju, kurā Zondaks atkal ticis izmantots. Atklāts ir jautājums par Jāzepu Buturoviču kā VDM darbinieku, kā viņu nosaucis Zondaks. Par Buturoviča saistību ar VDM, izņemot Zondaka vārdus, tiešu pierādījumu pagaidām nav. Manuprāt, Zondaka domu gaita rekonstruējama ļoti vienkārši: ja pieņemam, ka Vaivods par vēstuli nezināja, tad Maskavas notikumos bija iesaistīti tikai trīs cilvēki: Zondaks pats, sieviete, kura vēstuli nodeva varas iestādēm, un Buturovičs – vēl viens starpnieks vēstules nodošanā. Varēja sagaidīt, ka arī Buturovičs būs apcietināts (Zondaks pratināšanu laikā bija piespiests nosaukt viņa vārdu, un VDM izmeklētājiem no Zondaka stāstītā bija zināma Buturoviča loma Maskavas notikumos[289]), taču nekas tāds nenotika un viņš turpināja kalpot Maskavas katoļu Svētā Ludviķa draudzē. Zondaka aizdomas pastiprināja vēl kāds fakts, kuru viņš bija pieminējis arī kādā no pratināšanas reizēm: pirms aizbraukšanas no Maskavas Zondaks bija vienojies ar Buturoviču, ka pēc vēstules nodošanas amerikāņu garīdzniekam Buturovičs nosūtīs

---

[286] Zondaka kriminālllietā atrodamajā pratināšanas protokolā 1953. gada 8. februārī lasāms, ka Suščijs bijis personiski pazīstams ar arhibīskapa Springoviču un pēc viņa lūguma sameklējis advokātu, kurš nodarbojies ar apcietinātā bīskapa Kazimira Duļbinska lietu. Skat. LVA, 1986. f., 1.a., 21659. l., 1.sēj., 58. lp.

[287] Par to vairāk skat. Trūps-Trops, Henriks. *Latvijas Romas katoļu baznīca komunisma gados, 1940-1990*. Rīga: Romas katoļu metropolijas kūrijas izdevums, 1992.

[288] Vēvers, Jānis. *Indīgās saknes.* Rīga: 1970, 48. – 49. lpp.

[289] LVA, 1986. f., 1. a., 21659. l., 1. sēj., 58. lp

telegrammu ar iepriekš norunātu tekstu. "Un patiešām 1952. gada maija beigās viņš atsūtīja telegrammu ar sekojošu saturu: "Recepte nodota, zāļu nav". Es tad sapratu, ka mana "informācija" ir nodota, taču atbildes vēl nav".[290] Šāda lietu attīstība acīmredzot tad arī vedināja Zondaku izdarīt, viņaprāt, visnotaļ loģisku secinājumu. Pagaidām, neapstiprinot un arī nenoraidot Zondaka apgalvojumu, gribu pieminēt dažus faktus, kas, no vienas puses, precīzāk iezīmē Maskavas notikumu kontekstu, tomēr, no otras puses, izvirza arī jaunus jautājumus, uz kuriem galīgo atbildi varētu sniegt vienīgi LPSR un PSRS VDK arhīvu pilnīga izpēte, jo šķiet, ka šoreiz Zondaka lietas operatīvā izstrāde varētu būt īstenota visnotaļ zināmā ēkā Lubjankā, tieši blakus Svētā Ludviķa baznīcai.

Vispirms pieminēšu vēl dažas detaļas, kas neparādās Zondaka lūgumrakstā, bet ir nosauktas abu iepriekš pieminēto katoļu vēsturnieku versijās. Piemēram, Cakuls savā notikumu pārstāstā nosauc amerikāņu vēstniecības kapelāna vārdu, kuram vajadzēja vēstuli nodot, – Brasarts. Turklāt viņš apgalvo, ka Buturovičs Brasartu ir labi pazinis un ka ideja par vēstules nodošanu bijusi jau 1951. gadā, kad LRKB delegācija arī piedalījās līdzīgā apspriedē Maskavā. Iemesls šādai sakaru meklēšanai ar amerikāņiem bijis vienkāršs – nepieciešamība atjaunot Latvijas Baznīcas vadības sakarus ar Vatikānu un pavēstīt patiesību par to, kāds ir patiesais Romas katoļu baznīcas liktenis PSRS. Šim viedoklim piekrīt arī Trops. Tāpat izvirzīts pieņēmums, ka patiesais vēstules autors bijis Springovičs vai vismaz tā rakstīta ar viņa ziņu, un ka Zondaks uzdevis to par savu, drošības apsvērumu vadīts.

Zināmu skaidrību gan par vēstules iemesliem, gan par Buturoviča lomu notikumos var iegūt no amerikāņu autora Roberta Kortina[291] pētījuma *Amerikāņu kapelāni Maskavā. 1934 – 1999*.[292] Šajā

---

[290] V. Zondaka pratināšanas protokols 1953. gada 11. februārī. LVA, 1986. f., 1. a., 21659. l., 1. sēj., 69. lp.

[291] Roberts Dž. Kortins (1933 – 2015) piederēja asumpcionistu (*Congregatio Augustinianorum ab Assumptione, AA*) ordenim un bija kapelāns ASV vēstniecībā Maskavā no 1982. līdz 1985. gadam. Asumpcionistu kapelāni bija atbildīgi par Svētā Ludviķa baznīcu no 1936. līdz 1949. gadam.

[292] Fortin, Robert J. *Catholic Chaplaincy in Moscow. A. Short Story. 1934 – 1999.* Brighton, Massachusetts: 2004. Pieejams http://assumption.us/about-us/47-virtual-

pētījumā atrodams gan Cakula pieminētā Brasarta, gan Buturoviča vārds un aprakstīta arī Buturoviča darbība Maskavā 1949. – 1953. gadā.

Tātad vispirms par kapelānu Brasartu: amerikāņu (franču izcelsmes) kapelāns Lūiss Roberts Brasārds (*Louis Robert Brassard*) Maskavā ierodas Maskavā 1950. gada janvārī. Jau viņa priekšgājēja Žana Tomā (*Jean-de-Matha Thomas*) laikā PSRS varas iestādes pārņēmušas pārraudzību pār Francijas vēstniecībai piederošo Svētā Ludviķa baznīcu (krieviski *Костел Святого Людовика Французского*), kura kopš 19. gadsimta vidus bija baznīca, kur pulcējās Maskavas katoļi, galvenokārt ārzemnieki, un kura 20. gadsimta četrdesmito gadu beigās bija vienīgā katoļu baznīca Maskavā un vēl arvien atvērta arī ārzemniekiem. 1946.-1948. gadā situācija mainās, jo t.s. "padomju katoļi", galvenokārt poļi, pieprasa savu "padomju priesteri," un pilnvarotais Šeškens piedāvā Springovičam (iespējams, ka Latvijas katoļu baznīca tiek izvēlēta saistībā ar ambiciozo plānu par PSRS Katoļu baznīcu) izraudzīties kandidātu Maskavas draudzei. Sākumā Springovičs atsakās to darīt, bet vēlāk, RKLP pierunāts, izvirza Buturoviča kandidatūru.

Par šo Springoviča nozīmējumu nepieciešams sekojošs precizējums: Buturovičs bija norīkots kalpot nevis Romas katoļu svētā Ludviķa, bet gan Svēto apustuļu Pētera un Pāvila draudzē, kuru veidoja galvenokārt poļu tautības katoļticīgie[293]. Par šo norīkojumu liecina, piemēram, A. Springoviča parakstīts dokuments, kurš datēts ar 1949. gada 9. novembri un kurā teikts, ka sakarā ar to, ka 1949. gada 1. decembrī beidzas termiņš Buturoviča komandējumam uz Maskavu (kā komandējuma sākuma datums minēts 1949. gada 22. jūlijs) un, "ņemot vērā PSRS ticīgo pilsoņu, Romas katoļu ticības, reliģiskās vajadzības", Buturoviču norīko par "patstāvīgo administratoru Svēto

---

library/552-the-catholic-chaplaincy-in-moscow Lasīts elektroniskā formātā 2012. gada 8. decembrī tiešsaistē.

[293] Svēto Apustuļu Pētera un Pāvila draudzes pēdējo priesteri Mihailu Cakulu (*Michał Cakul*) 1937. gada 3. maijā apcietināja un naktī no 20. uz 21. augustu sodīja ar nāvi, bet draudzes dievnamā 1940. gadā sākās pārbūve, lai tajā atvērtu kinoteātri. 1941. gadā dievnams bija pilnībā sagrauts un pēc kara to pārbūvēja jau par laicīgu celtni. No 1946. gada līdz mūsdienām bijušā dievnama ēkā atrodas ogļu rūpniecības mašīnbūves zinātniski pētnieciskais institūts *Гипроуглемаш*.

Apustuļu Pētera un Pāvila draudzē Maskavā".[294] Kortins savā pētījumā Buturoviču saista vienīgi ar Svētā Ludviķa draudzi.

Kā esot atcerējies Tomā, Buturovičs Maskavā privātu iemeslu dēļ bijis jau iepriekš, taču 1949. gada 11. jūnijā viņš ierodas uz īsu brīdi, lai iepazītos ar situāciju draudzē, un pēc tam parādās Svētā Ludviķa draudzē tikai 1949. gada 6. jūlijā[295], šoreiz, lai kļūtu par "padomju draudzes" priesteri, turklāt nu jau par vienīgās draudzes vienīgo priesteri, jo ārzemniekus katoļi un viņu priesteri no Svētās Ludviķa baznīcas pamazām izraida, un 1952. gadā ārzemniekiem ieiešana baznīcā jau ir aizliegta. Tomā arī atceras, ka ir mēģinājis ievākt ziņas par jauno priesteri un secinājis, ka Vatikānā par viņu nekas nav zināms. Viņa pirmais iespaids par Buturoviču ir zīmīgs:

> "Aktīvs un enerģisks cilvēks, bet arī impulsīvs. Nav šaubu par viņa sirsnību un simpātijām pret Ludviķa draudzes poļu katoļticīgajiem, taču ir jūtams, ka padomju varas iestādēm būs viegli viņu izmantot savās interesēs."[296]

Tā arī notika, jo Buturovičs bez ierunām pildīja visus RKLP Maskavas ierēdņu norādījumus. Tieši viņš bija tas, kas norādīja, ka ārzemju kapelāni nedrīkst pieņemt padomju katoļu grēksūdzes un vispār sarunāties ar tiem, jo pretējā gadījumā baznīcā ieradīsies milicija, kā vairākkārt arī notika. Turklāt, kamēr ārzemju kapelāniem vēl bija iespēja būt klāt Buturoviča vadītajos dievkalpojumos, viņi ievēroja, ka tie neatbilst vispārpieņemtajai tradīcijai: Latvijas priesteris liturģiju kalpoja nevis latīņu, bet poļu valodā, izmainīja dziedājumu kārtību, nekad dievkalpojumos nepieminēja pāvestu, bet apzīmējuma "katoliskā baznīca" vietā lietoja vārdus "kristīgā baznīca". Retajās sarunās atklājās, ka viņam nepatīk Springoviča īstenotā politika (viņš uzskatīja to par herētisku) un īpaši tas, ka Springovičs 1946. – 1947. gadā, apejot Romu, ir nominējis divus jaunus bīskapus: Pēteri Strodu un Kazimiru Duļbinski. Kā atceras Tomā, viņam ir bijusi vēlēšanās

---

[294] LVA, 1448. f., 1. a., 76. l., 34. lp.

[295] Atbilstoši J. Cakula informācijai Buturovičs oficiāli kalpoja Svētā Ludviķa draudzē no 1949. gada 9. septembra. Skat. Cakuls, Jānis. *Latvijas Romas katoļu priesteri, 1918 - 1995: uzziņas*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrija, 1996, 61. lpp.

[296] Fortin, Robert J. *Catholic Chaplaincy in Moscow. A. Short Story. 1934 – 1999.* Brighton, Massachusetts: 2004. Pieejams http://assumption.us/about-us/47-virtual-library/552-the-catholic-chaplaincy-in-moscow

rakstīt par Buturoviča jaunievedumiem Springovičam, taču viņš nezinājis, kā to izdarīt, lai vēstule nenokļūtu valsts drošības iestādēs, tāpēc bijis pat pārsteigts, ka 1949. gada septembrī Buturovičs pats ierosinājis aizvest Tomā vēstuli uz Rīgu. Ja šī vēstule patiešām nonākusi līdz adresātam, tad iespējams, ka Zondaka vestā vēstule ir Springoviča atbilde Tomā. Taču situācija Maskavā 1952. gadā jau ir pilnīgi cita. Tomā vietā ir stājies Brasārds, kuram tuvošanās Svētā Ludviķa baznīcai ir aizliegta. Spriežot pēc Kortina rīcībā esošajām ziņām, Brasārds Buturoviču, visticamāk, personīgi vispār nav pazinis un pat turējies pa gabalu, kā to pieprasīja ne tikai padomju RKLP ierēdņi, bet ieteica arī ASV vēstniecībā. Tāpēc dīvains ir Cakula un Tropa apgalvojums, ka Buturovičs Brasārdu labi pazinis. Varbūt tā likās Zondakam vai varbūt tā viņam licis domāt Buturovičs, lai gan īstenībā tā tas nemaz nebija. Jābilst arī tas, ka Svētā Ludviķa baznīcas atrašanās blakus Lubjankai un fakts, ka kopš 1950. gada tā pilnībā bija slēgta ārzemniekiem, nozīmēja tās atrašanos nepārtrauktā IeTK, VDM un vēlāk VDK kontrolē. 1952. gadā ne tikai draudzes divdesmitnieks bija VDM īpaši izraudzīti cilvēki, arī pārējo draudzes locekļu vidū bija gan VDM štata darbinieki, gan ziņotāji[297]. Par to, kā raksta Kortins, ārzemju kapelāni labi zināja. Tāpat viņi zināja to, ka seko arī viņu pašu gaitām. Kortins piemin faktu, ka izsekotas arī krievu sievietes, kas uzkopa kapelānu privātās telpas. Tādējādi ideja nodot vēstuli šādā totālas padomju drošības iestāžu kontroles situācijā bija vai nu tiešām provokācija, vai bezjēdzīga avantūra.

Noslēdzot ieskatu šajā lietā, vēl dažas piezīmes, kas attiecas jau uz 1955. gadu. Jāatzīmē, ka Restbergs Zondaka lūgumrakstu saņem pēc 1955. gada 12. marta un 19. martā pārsūta tālāk. Kā redzējām, ieinteresētām iestādēm viņš nosūta arī informāciju par Buturoviču. Visticamāk, viņš par lūgumraksta saturu ziņo arī Poļanskim, jo tā paša gada 5. aprīlī Poļanskis izsauc uz tikšanos Buturoviču un starp jautājumiem par Lieldienu svinēšanu un parakstu vākšanu Vispasaules Miera padomes Stokholmas uzsaukumam apspriež arī Zondaka lūgumu par apžēlošanu. Par to liecina PSRS RKLP arhīva lietas "PSRS RKLP darbinieku sarunu ar PSRS reliģisko kulto organizāciju vadītājiem

[297] Par to skat. Браун, Леопольд. *В тени Лубянки.* Москва: Братонеж, 2012.

un ticīgajiem ieraksti" 37. lietas 71. lapā atrodamā informācija.[298] Tā kā manā rīcībā ir tikai attiecīgā arhīva fonda lietu apraksts, nav zināms, par ko ir bijusi šī saruna, taču pēc tam ir vēl citi ierakstu apraksti, kuros parādās Buturoviča vārds, un tas, manuprāt, liecina, ka viņa dzīvē saruna ar Poļanski nekādas redzamas izmaiņas nav ienesusi. Pēc šīs sarunas viņš 1955. gadā vēl vismaz septiņas reizes ir devies uz PSRS RKLP, kur ticies gan ar Poļanski, gan ar viņa vietnieku Gostevu, un viņu sarunu tēmas ir kā par Buturoviča braucienu uz Latviju[299], tā arī par dažādu valstu parlamentāro delegāciju un valsts vadītāju vizītēm Svētā Ludviķa baznīcā[300], piemēram, par 1955. gada 17. septembrī plānoto Vācijas Federatīvās Republikas kanclera Adenauera vizīti un to, kāda informācija par šo vizīti Buturovičam jāsniedz.[301] PSRS populārā žurnāla *Ogoņok* 1952. gada numurā redzams attēls, kurā Buturovičs Svētā Ludviķa baznīcā sarunājas ar kanādiešu tūristiem. Tekstā blakus šim foto lasām:

> "Kanādieši uzdeva neskaitāmus jautājumus par reliģijas brīvību PSRS. Tas, ko viņi redzēja un dzirdēja, tik ļoti atšķīrās no tiem blēņu stāstiem, kurus izplata reakcionārās avīze [..]."[302]

Buturovičs ir Maskavas draudzes prāvests līdz 1957. gada 18. decembrim[303], kad vairāku Svētā Ludviķa draudzes locekļu sūdzību[304] dēļ viņu no Maskavas atsauc atpakaļ uz Latviju. Pēc viņa atgriešanās Springovičs vairs nevienu piemērotu priesteri darbam Maskavā neatrod un Svētā Ludviķa draudzē sāk kalpot priesteri no Lietuvas.

---

[298] ГАРФ, ф. Р-6991., оп. 4, д. 37, л. 71. Pieejams: *anabaptist.ru/obmen/hystory/ist4/files/.../Catalog-2.doc* Skatīts elektroniskā formātā 2015. gada 9. decembrī tiešsaistē.
[299] ГАРФ, ф. Р-6991, оп.4, д. 38, л. 1-10.
[300] ГАРФ, ф. Р-6991, оп.4, д. 37, л. 175; д. 38, л. 125 – 126, л. 190 – 191.
[301] ГАРФ, ф. Р-6991, оп. 4, д. 38, л. 89.
[302] "Гости Москвы", *Огонек.* № 19, 1954, май.
[303] Cakuls, Jānis. *Latvijas Romas katoļu priesteri. 1918 – 1995*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrija, 1996, 61.lpp.
[304] Par sūdzību raksturu tuvākas ziņas RKLP pilnvarotā arhīvā pagaidām nav atrastas. Iespējams, ka norādes par to jāmeklē Latvijas Romas katoļu baznīcas arhīvā.

Secinājumi

Strādājot ar PSRS RKLP pilnvarotā LPSR lietām no 1944./1945. gada līdz 1954./1955. gadam, ir iespējams atrast norādes par pilnvarotā institūcijas saistību ar VDM. Pirmkārt, visi šīs institūcijas vadītāji un, iespējams, arī darbinieki ir iepriekš bijuši IeTK/НКВД, VPP/ГПУ, AVPP/ОГПУ un VDM/VDK darbinieki, un, spriežot pēc nedaudzajām manā rīcībā esošajām biogrāfiskajām ziņām, vadoši darbinieki. Jādomā, ka arī savā darbā RKLP viņi pilnā mērā izmantoja ne tikai savas profesionālās iemaņas, bet arī sakarus. Otrkārt, vairākas apskatītās lietas, manuprāt, satur norādes par to, ka RKLP pilnvarotājs aktīvi piedalījās VDM/VDK aģentu vervēšanā. Treškārt, vairāki dokumenti satur tiešas norādes par RKLP pilnvarotā LPSR institūcijas saistību ar konkrētu VDM/VDK operatīvo sarīkojumu izstrādi un īstenošanu. Jāatzīst, ka patlaban izpētītie dokumenti dod iespēju tikai fragmentāriem spriedumiem par šīm darbībām. Tāpēc pilnībā izprast šīs saistības apmērus bez pagaidām nepieejamu PSRS un LPSR VDM/VDK arhīva dokumentu pilnīgas izpētes nav iespējams. Atsevišķu gadījumu skaidrākai izpratnei, kas samazinātu arī subjektīvu interpretāciju, būtu nepieciešama arī notiesāto garīdznieku kriminālllietu, kā arī LRKB un LELB arhīvu izpēte. Diemžēl laika distances dēļ neiespējami ir iegūt liecības un apstiprinājumus no pašiem apskatā pieminētajiem garīdzniekiem un viņu laikabiedriem.

Collaboration between the LSSR KGB and the Representative of the Council for the Affairs of Religious Cults of the USSR in the LSSR (1944 – 1954)

There were two representatives responsible for religious affairs in Latvia from 1944 to 1965: the Representative of the Council for the Affairs of Religious Cults of the USSR (hereinafter – CARC) in the LSSR and the Representative of the Council for the Affairs of the Russian Orthodox Church of the USSR (hereinafter – CAROC) in the LSSR. In the USSR, the CAROC was established in 1943 and was headed by Georgy Karpov, the Major General of the 'Cheka'. The CARC, in its turn, was created in 1944 (according to the Decree of the Council of People's Commissars of 19 May 1944 No. 572), and a separate institution of the Representative of this Council was established in almost every Soviet republic except the Armenian SSR, which was subordinated to the Council of the USSR (according to the Decree of the Council of People's Commissars of 29 May 1944 No. 628).

The first head of the CARC in the USSR was Ivan Poljanskij[305], but the first Representative in the LSSR was Voldemārs Šeškens[306]. In the autumn of 1945, Moscow also sent Kārlis Pugo to Riga[307], whose task was to coordinate the work of the bureau. In 1948, Šeškens was replaced by Jūlijs Restbergs[308].

---

[305] Ivan Poljanski (1898 – 1956) was the officer (in the rank of colonel) of the MGB. In 1947, he had retired from active service for health reasons, continuing to lead the CARC until 1956.

[306] The dossier of Voldemārs Šeškens is stored in the archive of the St. Petersburg's division of the Russian Academy of Sciences: Fund 349. Inv. 3. File 312. Šeškens also had close ties with the MGB/KGB. His name can be found in the forum dedicated to the history of the NKVD and KGB. Available on the internet: http://forum.mozohin.ru/index.php?action=printpage;topic=870.0

[307] Kārlis Pugo (1896 – 1955) was a graduate of the Central School of General Directorate for State Security of the People's Commissariat for Internal Affairs (hereinafter – NKVD) and worked for the NKVD in the 1930s.

[308] Jūlijs Restbergs (1892 – 1973) served for the NKVD in the special department of Sverdlovsk Region at least until 1938. He was also a member of the War Tribunal.

Representatives in the Soviet republics worked in accordance with the Instruction issued in 1945[309]. Paragraph 9 of this Instruction states, among other things, that the Representative 'informs the government about religious cults, their state and activities in the republic; gives opinions on issues related to religious organizations, supervises the correct enforcement of Soviet legislation regarding to freedom of conscience, realizes the registration of religious associations and groups, churches, prayer houses, as well as registration of the clergy'. It should be noted that the Instruction was secret and intended solely for official use, so, for example, in conversations with the cult servants it was forbidden to refer to it. Furthermore, all documents, letters, or any other text in which the Instruction was mentioned were also secret.

A number of archive documents on the activities of the Representative of the CARC in the LSSR starting from 1944 to 1954 confirms that the CARC was an important informant of the Ministry of State Security, later the KGB (hereinafter altogether – the MGB/KGB). Furthermore, this institution actively participated in the operations implemented by the MGB/KGB and initiated itself separate operations.

In order to illustrate the comprehensive control of the CARC and the KGB over the Roman Catholic Church of Latvia and the Evangelical Lutheran Church of Latvia, the report describes cases when how faithful pastors and priests were discredited and declared enemies of the Soviet power. Such methods can be traced by reading the reports of Representatives sent to heads in Moscow, as well as the clergy dossiers, which consist of regularly gathered information on the clergymen, including their political views, activities during the occupation by Nazi Germany and activities inconsistent with the Soviet legal norms governing the separation of church and state, including schools. In most of the cases, as a consequence, the previously mentioned information lead to arrests or dishonoring of clergymen in front of their congregation or society as a whole by means of publications in the press. The archives show that the

---

Due to the 5th anniversary of the VCheKa-OGPU he was awarded with the Medal of Honour. He was the Representative of the CARC until 1960.

[309] Not available.

Representatives had their own network of agents. Most likely that the MGB/KGB had used the information gathered by the Representatives for recruitment of their new agents. It should be noticed that the State Archive of Latvia of the National Archive of Latvia does not have any dossier of currently active clergymen.

Some reports from the MGB/KGB to the Council of Ministers of the LSSR shows that they were designed by using specific information obtained from the Representative.[310] On the other hand, the MGB was one of the addressees on several documents sent by the Representatives also to the Central Committee of the Communist Party of the LSSR and to the Council of Ministers of the LSSR.[311] The documents of the State Archive of Latvia of the National Archive of Latvia reflect that the KGB exercised comprehensive control over the heads of the largest Christian denominations in Latvia, for example, controlling involvement in the Peace movement during the 1950s. There are solid grounds to assert that this involvement from the very beginning was an operation carried out by the KGB along with the Representatives of the CARC and their staff. In this context, for example, there are grounds for reviewing the case of bishop Valerijans Zondaks (1908 – 1986) of the Roman Catholic Church of Latvia more carefully by both historians of the Roman Catholic Church and those studying religious matters.

[310] Fund 270. Inv. 1c. File 1122. pp. 113 – 120; 270. Inv. 1c., File 986. p. 89. Fund 270. Inv. 1c. File 1205. pp. 71 – 72, 128 – 129.
[311] Fund 1448. Inv. 1. File 2. p. 55. Fund 1448. Inv. 1. File 3. pp. 39 – 40, etc.

Pielikumi

1. pielikums. Dokumenti Krišjāņa Šlosberga dzīvokļa lietā

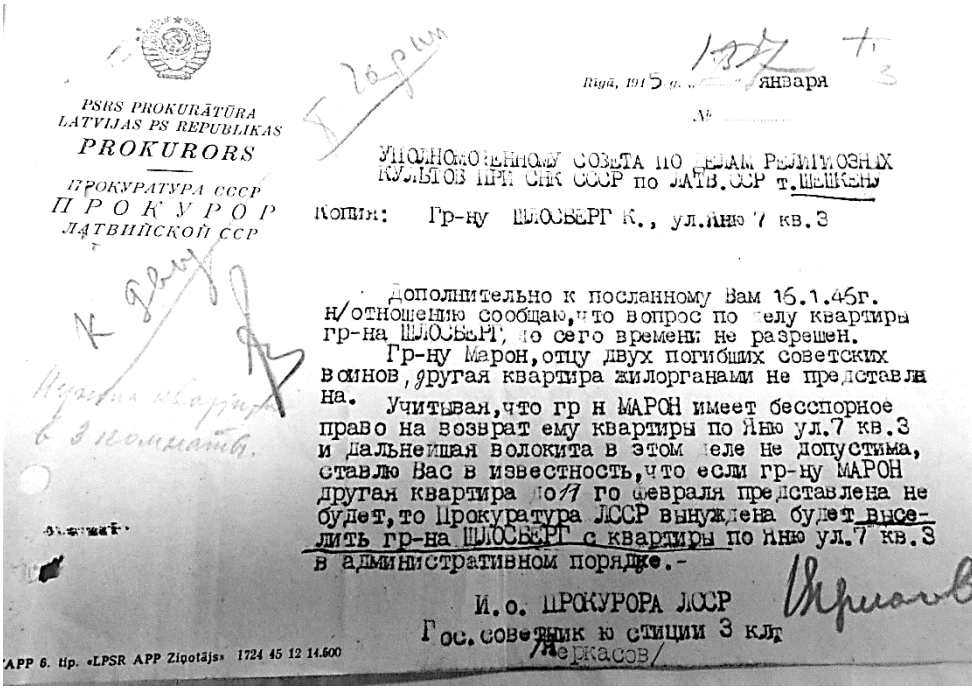

PSRS PROKURĀTŪRA
LATVIJAS PS REPUBLIKAS
PROKURORS

ПРОКУРАТУРА СССР
ПРОКУРОР
ЛАТВИЙСКОЙ ССР

Rīgā, 1945 g. 15 января

№

УПОЛНОМОЧЕННОМУ СОВЕТА ПО ДЕЛАМ РЕЛИГИОЗНЫХ КУЛЬТОВ ПРИ СНК СССР по ЛАТВ.ССР т.ШЕЙКЕНУ

Копия: Гр-ну ШЛОСБЕРГ К., ул.Яню 7 кв.3

Дополнительно к посланному Вам 16.1.45г. н/отношению сообщаю, что вопрос по делу квартиры гр-на ШЛОСБЕРГ, до сего времени не разрешен.

Гр-ну Марон, отцу двух погибших советских воинов, другая квартира жилорганами не представлена. Учитывая, что гр н МАРОН имеет бесспорное право на возврат ему квартиры по Яню ул.7 кв.3 и дальнейшая волокита в этом деле не допустима, ставлю Вас в известность, что если гр-ну МАРОН другая квартира до 1 го февраля представлена не будет, то Прокуратура ЛССР вынуждена будет выселить гр-на ШЛОСБЕРГ с квартиры по Яню ул.7 кв.3 в административном порядке.-

И.о. ПРОКУРОРА ЛССР
Гос.советник юстиции 3 клт
/Черкасов/

APP 6. tip. «LPSR APP Ziņotājs» 1724 45 12 14.500

LVA, 1448. f., 1. a., 48. l., 3. lp.

PSRS PROKURATŪRA
LATVIJAS PS REPUBLIKAS
PROKUROR

ПРОКУРАТУРА СССР
ПРОКУРОР
ЛАТВИЙСКОЙ ССР

№-70
12.2.76 г.

Rīgā, 1946 g. „16" января

№ 72-20

УПОЛНОМОЧЕННОМУ СОВЕТА ПО ДЕЛАМ РЕЛИГИОЗНЫХ
КУЛЬТОВ ПРИ СНК СССР по ЛАТВ.ССР
тов. Шешкену,

ул.Кирова д.57 кв.1

На В/отношение № 5 от 1[illegible].1.1946г. сообщаю,что выселение гр-на Шлосберга с квартиры по Инж ул.7 кв.3 мною приостановлено. Считаю,что вопрос окончательно разрешен может быть только путем немедленного представления гр-ну Марон другой жилплощади. По этому вопросу Председатель СНК ЛССР тов.Лацис обещал дать указание тов.Деглаву,с которым и Вам надлежит связаться с целью немедленного обеспечения гр-на Марон другой площадью.-

И.О. ПРОКУРОРА ЛАТВ.ССР
Госуд.Советник юстиции 3 класса
/В.Черкасов/

LPSR Augst. Pad. Prez. spiest. Rīgā, Valdemāra ielā 6 798 45 5 5000

LVA, 1448. f., 1. a., 49.l., 4.lp.

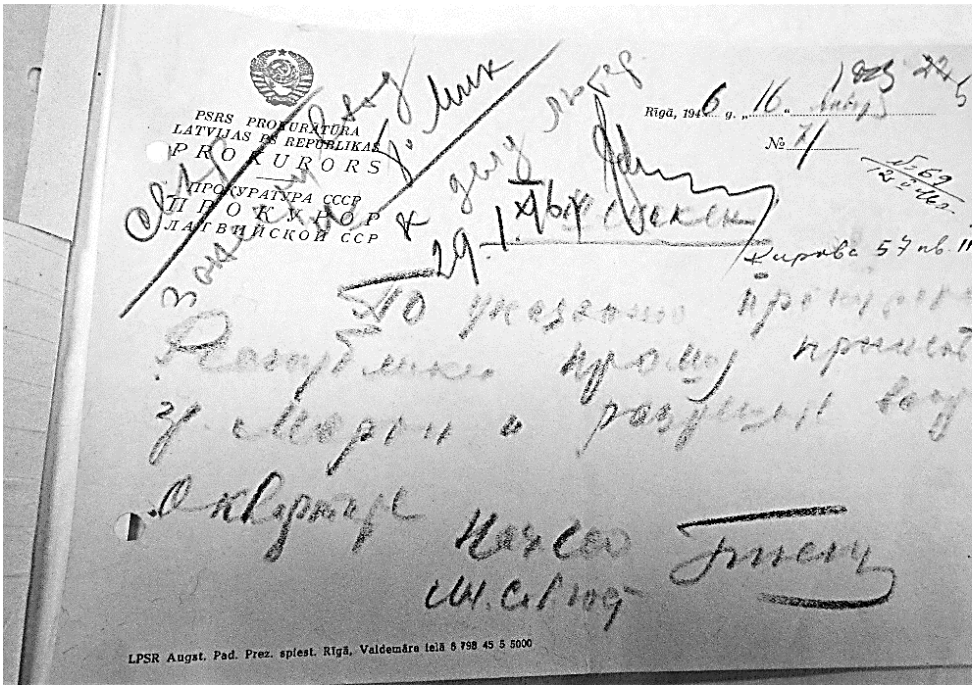
PSRS PROKURATŪRA
LATVIJAS PSR REPUBLIKAS
PROKURORS

ПРОКУРАТУРА СССР
ПРОКУРОР
ЛАТВИЙСКОЙ ССР

Rīgā, 1946 g. 16. janvārī

№ 1/

LPSR Augst. Pad. Prez. spiest. Rīgā, Valdemāra ielā 8 798 45 5 5000

LVA, 1448.f., 1.a., 49.l., 5.lp.

2. pielikums.
Krišjāņa Šlosberga autobiogrāfija 1945. gada 21. novembrī

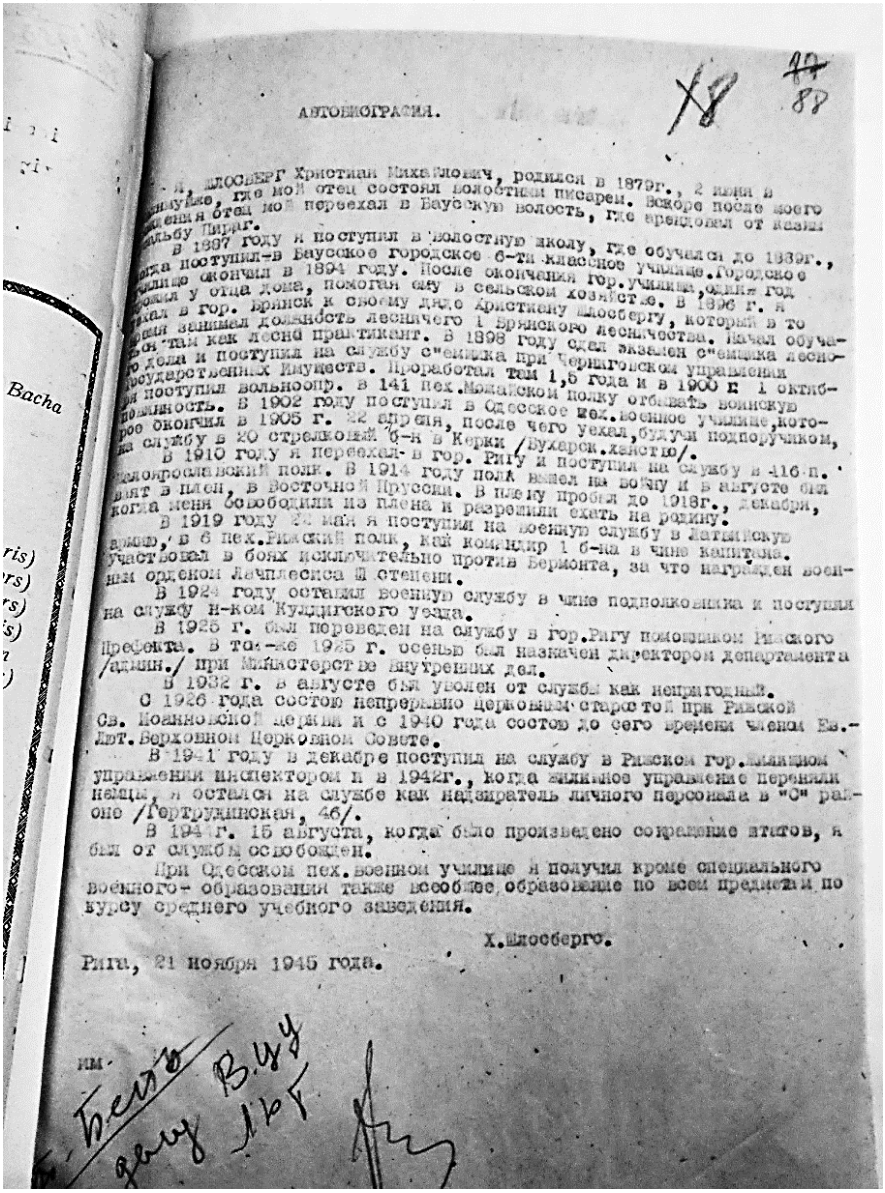

АВТОБИОГРАФИЯ.

Я, ШЛОСБЕРГ Христиан Михайлович, родился в 1879г., 2 июля в
Лифляндии, где мой отец состоял волостным писарем. Вскоре после моего
рождения отец мой переехал в Бауский волость, где арендовал от казны
мельницу Пирдг.

В 1887 году я поступил в волостную школу, где обучался до 1889г.,
когда поступил в Бауское городское 6-ти классное училище. Городское
училище окончил в 1894 году. После окончания гор. училища, один год
помогал у отца дома, помогая ему в сельском хозяйстве. В 1896 г. я
уехал в гор. Брянск к своему дяде Христиану Шлосбергу, который в то
время занимал должность лесничего 1 Брянского лесничества. Начал обучать-
ся там как лесной практикант. В 1898 году сдал экзамен с"ежика лесно-
го дела и поступил на службу с"ежика при Черниговском управлении
Государственных Имуществ. Проработал там 1,5 года и в 1900 г. 1 октяб-
ря поступил вольноопр. в 141 пех. Можайской полку отбывать воинскую
повинность. В 1902 году поступил в Одесское пех. военное училище, кото-
рое окончил в 1905 г. 22 апреля, после чего уехал, будучи подпоручиком,
на службу в 20 стрелковый б-н в Керки /Бухарск. ханство/.

В 1910 году я переехал в гор. Ригу и поступил на службу в 416 п.
Ярославский полк. В 1914 году полк вышел на войну и в августе был
взят в плен, в Восточной Пруссии. В плену пробыл до 1918г., декабря,
когда меня освободили из плена и разрешили ехать на родину.

В 1919 году 24 мая я поступил на военную службу в Латвийскую
армию, в 6 пех. Рижский полк, как командир 1 б-на в чине капитана.
Участвовал в боях исключительно против Бермонта, за что награжден воен-
ным орденом Лачплесиса III степени.

В 1924 году оставил военную службу в чине подполковника и поступил
на службу н-ком Кулдигского уезда.

В 1925 г. был переведен на службу в гор. Ригу помощником Рижского
Префекта. В та-же 1925 г. осенью был назначен директором департамента
/админ./ при Министерстве Внутренних дел.

В 1932 г. в августе был уволен от службы как непригодный.

С 1926 года состоял непрерывно церковным старостой при Рижской
Св. Иоанновской церкви и с 1940 года состоял до сего времени членом Ев.-
Лют. Верховного Церковного Совета.

В 1941 году в декабре поступил на службу в Рижском гор. жилищном
управлении инспектором и в 1942г., когда жилищное управление перешло
немцы, я остался на службе как надзиратель личного персонала в "С" рай-
оне /Гертрудинская, 46/.

В 1944 г. 15 августа, когда было произведено сокращение штатов, я
был от службы освобожден.

При Одесском пех. военном училище я получил кроме специального
военного образования также всеобщее образование по всем предметам по
курсу среднего учебного заведения.

Х. Шлосберго.

Рига, 21 ноября 1945 года.

им.

LVA, 1448.f., 1.a., 48.l., 88.lp.

3. pielikums. Pavadvēstule LRKB metropolīta A. Springoviča vēstulei Vispasaules Miera Padomei un pati A. Springoviča vēstule

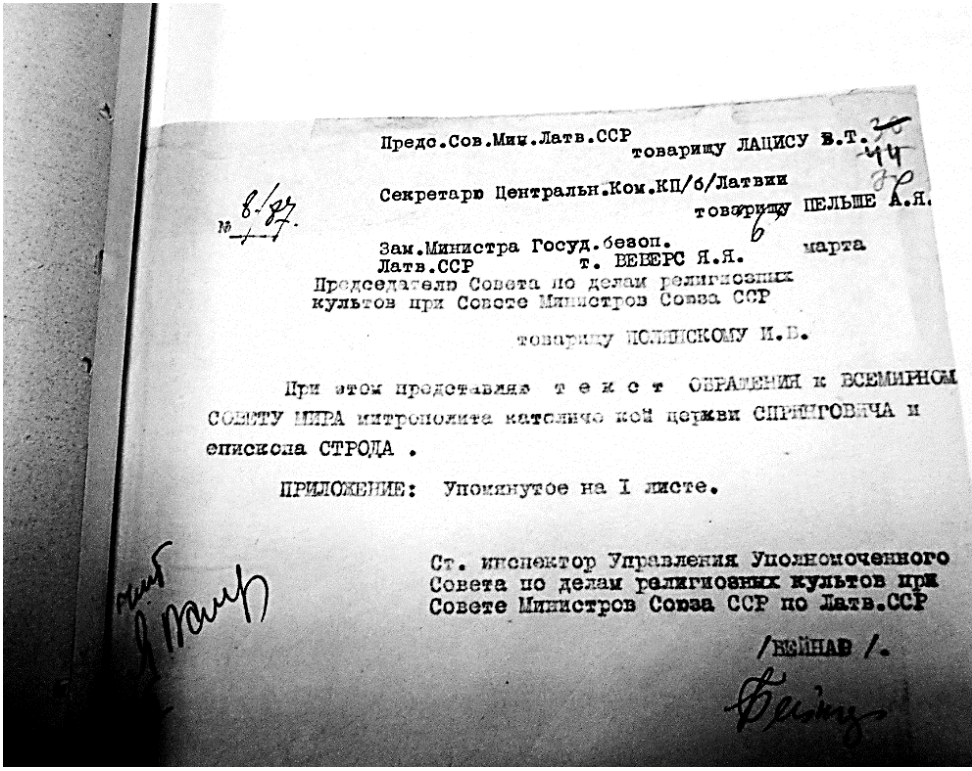

Предс.Сов.Мин.Латв.ССР
товарищу ЛАЦИСУ В.Т.

Секретарю Центральн.Ком.КП/б/Латвии
товарищу ПЕЛЬШЕ А.Я.

№ 8/87.

Зам.Министра Госуд.безоп.
Латв.ССР т. ВЕВЕРС Я.Я. марта

Председателю Совета по делам религиозных
культов при Совете Министров Союза ССР

товарищу ПОЛЯНСКОМУ И.В.

При этом представляю т е к с т ОБРАЩЕНИЯ к ВСЕМИРНОМУ СОВЕТУ МИРА митрополита католической церкви СПРИНГОВИЧА и епископа СТРОДА .

ПРИЛОЖЕНИЕ: Упоминутое на I листе.

Ст. инспектор Управления Уполномоченного
Совета по делам религиозных культов при
Совете Министров Союза ССР по Латв.ССР

/БЕЙНАВ /.

LVA, 1448.f., 1.a., 3.l., 39.lp.

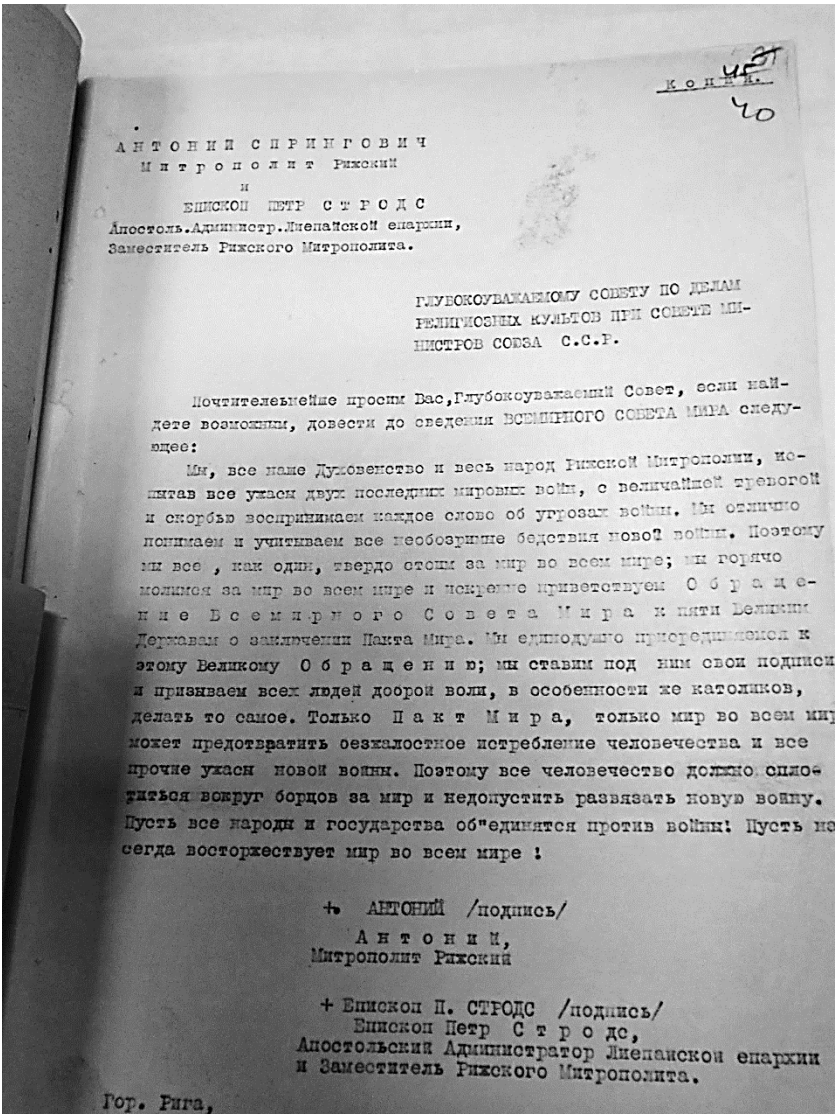

копия.

40

АНТОНИЙ СПРИНГОВИЧ
Митрополит Рижский
и
ЕПИСКОП ПЕТР СТРОДС
Апостоль.Администр.Лиепайской епархии,
Заместитель Рижского Митрополита.

ГЛУБОКОУВАЖАЕМОМУ СОВЕТУ ПО ДЕЛАМ
РЕЛИГИОЗНЫХ КУЛЬТОВ ПРИ СОВЕТЕ МИ-
НИСТРОВ СОЮЗА С.С.Р.

Почтительнейше просим Вас,Глубокоуважаемый Совет, если найдете возможным, довести до сведения ВСЕМИРНОГО СОВЕТА МИРА следующее:

Мы, все наше Духовенство и весь народ Рижской Митрополии, испытав все ужасы двух последних мировых войн, с величайшей тревогой и скорбью воспринимаем каждое слово об угрозах войны. Мы отлично понимаем и учитываем все необозримые бедствия новой войны. Поэтому мы все , как один, твердо стоим за мир во всем мире; мы горячо молимся за мир во всем мире и искренне приветствуем Обращение Всемирного Совета Мира к пяти Великим Державам о заключении Пакта Мира. Мы единодушно присоединяемся к этому Великому Обращению; мы ставим под ним свои подписи и призываем всех людей доброй воли, в особенности же католиков, делать то самое. Только Пакт Мира, только мир во всем мир может предотвратить безжалостное истребление человечества и все прочие ужасы новой войны. Поэтому все человечество должно сплоти ться вокруг бордов за мир и недопустить развязать новую войну. Пусть все народы и государства об"единятся против войны! Пусть на сегда восторжествует мир во всем мире !

+ АНТОНИЙ /подпись/
Антоний,
Митрополит Рижский

+ Епископ П. СТРОДС /подпись/
Епископ Петр Стродс,
Апостольский Администратор Лиепайской епархии
и Заместитель Рижского Митрополита.

Гор. Рига,

LVA, 1448.f., 1.a., 3.l., 40.lp.

4. pielikums.
Instrukcija par pretpasākumiem Aglonas svētku laikā (fragments)

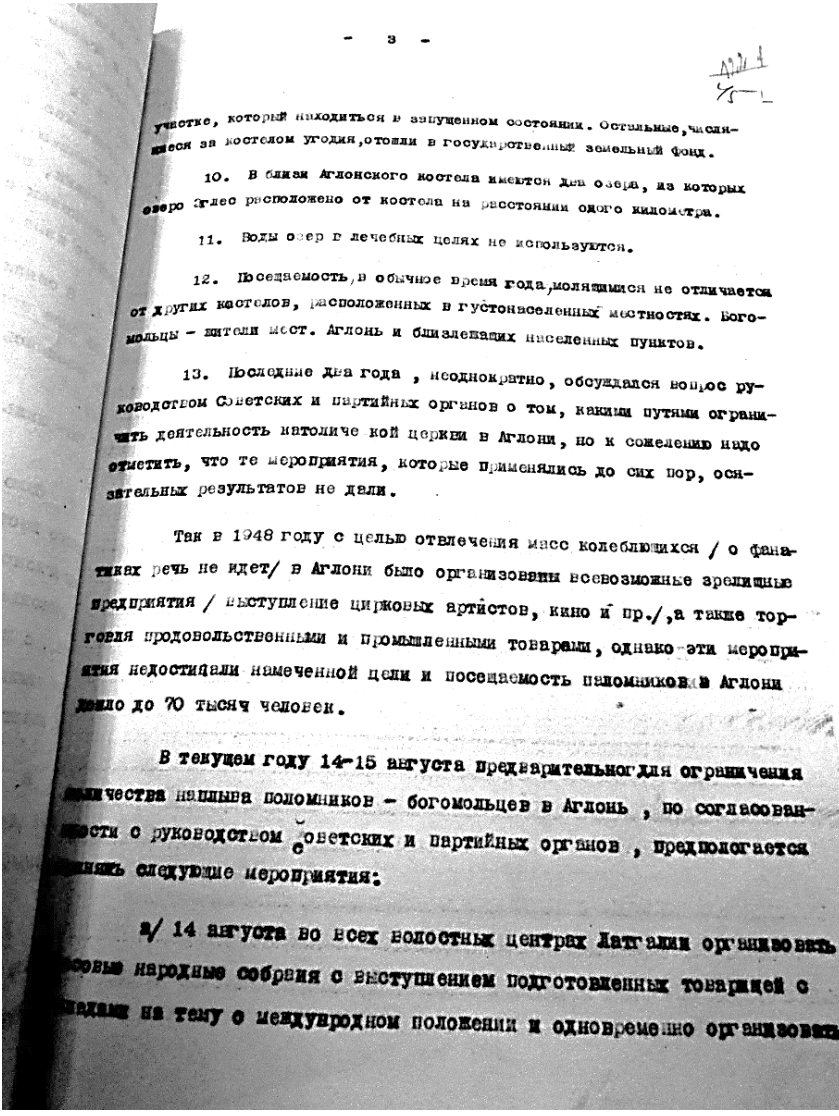

- 3 -

участке, который находиться в запущенном состоянии. Остальные, числящиеся за костелом угодия, отошли в государственный земельный фонд.

10. В близи Аглонского костела имеется два озера, из которых озеро Аглес расположено от костела на расстоянии одного километра.

11. Воды озер в лечебных целях не используются.

12. Посещаемость, в обычное время года, молящимися не отличается от других костелов, расположенных в густонаселенных местностях. Богомольцы - жители мест. Аглонь и близлежащих населенных пунктов.

13. Последние два года, неоднократно, обсуждался вопрос руководством Советских и партийных органов о том, какими путями ограничить деятельность католиче кой церкви в Аглони, но к сожалению надо отметить, что те мероприятия, которые применялись до сих пор, осязательных результатов не дали.

Так в 1948 году с целью отвлечения масс колеблющихся / о фанатиках речь не идет/ в Аглони было организовано всевозможные зрелищные предприятия / выступление цирковых артистов, кино и пр./, а также торговля продовольственными и промышленными товарами, однако эти мероприятия недостигали намеченной цели и посещаемость паломников в Аглони дошло до 70 тысяч человек.

В текущем году 14-15 августа предварительно для ограничения количества наплыва поломников - богомольцев в Аглонь, по согласованности с руководством Советских и партийных органов, предполагается провести следующие мероприятия:

а/ 14 августа во всех волостных центрах Латгалии организовать массовые народные собрания с выступлением подготовленных товарищей с докладом на тему о международном положении и одновременно организовать

LVA, 1448.f., 1.a., 1.l., 45.lp.

- 4 -

ирсные обозы по сдаче хлеба государству.

б/ 2 августа созывается совещание первых секретарей укомов КП/б/ Латвии из латгальских уездов с подробной инструкцией , как организовать мероприятия на местах , не упоминая о том, что это делается с целью отвлечения богомольцев от торжеств в Аглоне.

в/ В дни празднеств в Аглоне запретить колхозам выдавать лошадей и автомашины для поездки в Аглонь.

г/ Органам милиции и автоинспекции по дорогам проверять выполнение.

д/ 14 августа во всех народных домах Латгалии организовать выступление кружков самодеятельности, а , где это возможно - выезд бригад Госфилармонии с соответствующей программой выступлений, после художественной части организовать танцы.

е/ Организовать отголоски " дня песни " с выступлением певческих хоров, в том числе и хоров учащихся.

ж/ Организовать спортивные праздники на местах, конные состязания, массовые гуляния.

з/ Организовать детские утренники и привлечь учащуюся молодежь к подготовке школьных помещений к предстоящему учебному году.

и/ Организовать мероприятия массового характера ,исходя из местных условий , с целью отвлечения от участия колебающейся части верующих от поездки в Аглонь.

к/ Торговлю не усиливать , а торговать в обычном порядке.

Ответ на Ваше письмо задержался в связи с тем, что раньше не -

LVA, 1448.f., 1.a., 1.l., 46.lp.

Reliģijas kontrole Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā: mazo kristīgo konfesiju piemērs (1956 – 1959)

Madara Brūnava
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas stipendiāte
Pētījums veikts Dr. phil. Solveigas Krūmiņas-Koņkovas vadībā

Ievads

Reliģijai ir bijusi ievērojama loma latviešu sabiedrības veidošanās procesā, tās vienota ētikas kodeksa radīšanā, nācijas identitātes formēšanā. Padomju Savienībā, kur Baznīcai vairs nebija paredzēta vieta,[312] īstenotā reliģijas kontrole bija izmantota, lai mainītu izveidojušos latviešu sabiedrības kodolu.

Latvijas okupācijas rezultātā visi Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) noteikumus par reliģiskajām organizācijām attiecināja arī Latvijas konfesijām, kuras vēsturisku apstākļu dēļ vairākumā bija kristīgas konfesijas. PSRS Ministru Padomes Reliģisko kultu lietu padomes (RKLP) noteiktos obligātās reģistrēšanas kritērijus[313] izturēja sešas kristīgās konfesijas, t.i., Romas katoļu, evaņģēlisko luterāņu, pareizticīgo, vecticībnieku, baptistu un septītās dienas adventistu, un septītā reliģija Mozus ticīgie (jūdaisti).

[312] Barkane, Karīna. "Valsts varas attieksme pret ebreju reliģiskajām draudzēm Latvijas PSR (1944-1964)", *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, Nr. 3 (91), 2013, 54. lpp.
[313] Turpat, 56. lpp.

Skaitliski mazāk bija baptistu un septītās dienas adventistu. 1956. gadā bija 7000 baptistu draudžu locekļu[314] un 2600 – septītās dienas adventistu.[315] Draudžu skaits baptistiem un septītās dienas adventistiem bija neliels. Salīdzinājumam jāmin, ka 1957. gadā bija reģistrētas 276 evaņģēliski luteriskās, 187 Romas katoļu, 133 pareizticīgo, 87 baptistu, 80 vecticībnieku un 29 septītās dienas adventistu draudzes.[316] Minētais noteica to, ka padomju vara šo konfesiju kontroli īstenoja citādāk nekā attiecībā uz lielākajām tradicionālajām konfesijām.

Ņikitas Hruščova laikā[317] Padomju Savienība mainīja politisko kursu arī reliģijas kontroles īstenošanā. "Hruščova atkusnis" aizsākas ar 1956. gadu, kad Ņikita Hruščovs PSKP 20. kongresā uzstājās ar ziņojumu, kurā nosodīja staļinismu, novērtējot to kā "personības kultu",[318] un iezīmējās ar represīvā režīma atslābšanu – atgriežas amnestēti izsūtītie[319], draudzēs darbu atsāk konfesiju aktīvisti, vietējās izcelsmes komunisti ieņem nozīmīgus amatus LPSR pārvaldē. Ņikitas Hruščova vizīte LPSR[320] pieliek punktu "Hruščova atkusnim" LPSR četrus gadus ātrāk nekā citviet Padomju Savienībā. To veicina atziņa, ka LPSR novērojama "buržuāziskā nacionālisma atdzimšana" un "zinātniski ateistiskās propagandas nepietiekamība"[321].

Latvijas baptistu un septītās dienas adventistu draudžu vēsture līdz šim pētīta pārsvarā konfesiju ietvaros un galvenokārt

---

[314] LVA, 1448. f. 1. apr., 36. l.,56. lp. RKLP pilnvarotais Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā (LPSR).

[315] LVA, 1448. f.,1. apr., 119. l., 4. lp.

[316] LVA 1448. f.,1. apr.,10. l.1. lpp.

[317] Ņiķita Hruščovs (1894 – 1971) bija Padomju Savienības komunistiskās partijas Centrālās komitejas (PSKP CK) pirmais sekretārs un faktiskais PSRS vadītājs no 1953. līdz 1964. gadam.

[318] Gills, Nikandrs. "Reliģiskās minoritātes Latvijā komunistiskā režīma apstākļos. 20. gadsimta 40. – 80. gados", *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60. – 80. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 20. sējums. Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 139. lpp.

[319] Skat., piemēram, 1953. gada 25. aprīļa izziņu par adventistu draudzes locekļa Ilgara Liepiņa atbrīvošanu no apcietinājuma. Lauberte, Sarmīte Iveta. "Dievs Kungs ir mūsu stiprā pils", *Adventes Vēstis*, Nr. 205, 2013, 22. lpp.

[320] Butulis, Ilgvars, Zunda, Antonijs. *Latvijas vēsture*. Rīga: Jumava, 2010, 160. lpp.

[321] Barkane, Karīna. "Valsts varas attieksme pret ebreju reliģiskajām draudzēm Latvijas PSR (1944-1964)", *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, Nr. 3 (91), 2013, 60. lpp.

apkopojošā veidā, mazāk vēršot uzmanību uz konfesijas un varas attiecību problemātiku. Pētījuma mērķis ir parādīt ar mazo konfesiju piemēra palīdzību, kā reliģijas kontrole izmantota kā līdzeklis okupācijas varas nostiprināšanai LPSR, kā arī atklāt kontroles mehānismus. Mērķa īstenošanai izvirzīti sekojoši uzdevumi: apkopot līdzekļus reliģisko kultu ierobežošanai, atklāt piemērus represijām pret baptistiem un septītās dienas adventistiem, sniegt skaidrojumu padomju režīma un LPSR varas nekonsekvences iemeslus un parādīt mazo konfesiju lomu PSKP politiskajā taktikā.

Apskats ir strukturēts divās nodaļās. Pirmajā raksturots baptistu un septītās dienas adventistu draudžu stāvoklis, ieskicēta šo draudžu vēsture Latvijā, kā arī apkopoti PSRS noteiktie ierobežojumi to darbībai LPSR. Otrajā nodaļā apskatītas mazo konfesiju kontroles praktiskās izpausmes, kas nereti norāda uz PSRS RKLP pilnvarotā LPSR patvaļu.

1. Avotu un literatūras apskats

Pētījums veikts, pamatojoties uz nepublicētiem Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva materiāliem, kā arī uz apkopojoša rakstura literatūru, ko izstrādājuši ar apskatāmajām konfesijām saistīti pētnieki: Modris Ginters, baptistu draudžu vēsturnieks (*Vai tie bijām mēs: atmiņu dialogs: atmiņu, liecību un dokumentu krājums par draudžu dzīvi Latvijā padomju gados 1940 – 1990*, sast. M. Ginters. Rīga: M. Ginters, 2005), Jānis Tervits, Liepājas baptistu Ciānas draudzes mācītājs (Tervits, Jānis. *Latvijas Baptistu vēsture: faktu mozaīka*. Rīga: Latvijas Baptistu draudžu savienība, 1999) un Andris Pešelis, Rīgas 7. un Slokas septītās dienas adventistu draudžu mācītājs (Pešelis, Andris. *Septītās dienas adventistu Latvijas draudžu vēsture*. Rīga: Patmos, 2013). Minētie materiāli, skatīti kopsakarā, paver iespēju salīdzināt vēstures atspoguļojumu dokumentos, ko radījuši varas pārstāvji, ar atmiņu, liecību un pieredzes satvaru, ko radījuši attiecīgo konfesiju pārstāvji.

Pētījumā izmantoti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva 1448. un 1419. fondi, kas apkopo RKLP pilnvarotā LPSR dokumentus un kas satur liecības par “reliģisko kultu” (kristīgo konfesiju un citu ticību apzīmējums padomju varas dokumentācijā)

darbību LPSR laika posmā no 1944. līdz 1986. gadam. Fondos uzglabātie materiāli liecina par draudžu darbību un to apsaimniekošanu[322], ietver konfesiju līderu raksturojumus[323] un anketas[324], statistiku[325], ar roku rakstītas denunciācijas[326], kā arī RKLP pilnvarotā LPSR korespondenci, instrukcijas[327] dažādos ar baznīcu saistītos jautājumos.

Apkopojot, vērtējot un analizējot šos materiālus, uzkrītoša ir Jūlija Restberga – RKLP pilnvarotā LPSR "Hruščova atkušņa" gados – pārākumu demonstrējošā attieksme[328] sarakstē un rīkojumos konfesijām. Turpretim attieksme no draudžu mācītāju un konfesiju vadītāju puses ir izteikti laipna un pakļāvīga, piemēram, Vissavienības septītās dienas adventistu draudžu vadītājs Arvīds Čolders[329], sūtot apsveikuma telegrammu Jaunajā gadā RKLP pilnvarotajam LPSR J. Restbergam raksta: "Svētīgu 1957. gadu. Veselību un prieku darbā un dzīvē."[330] Citā dokumentā, saskaņojot reliģiska rita veikšanu, raksta:

> "Laipni lūdzu Jūsu piekrišanu Vissavienības SD [septītās dienas] adventistu draudžu savienības sludinātāju iedalījumam Sv. Vakarēdiena izdalīšanai [..]."[331]

Šādi pārākuma un pakļāvības piemēri dokumentu apritē ievērojami faktiski visās konfesijās. Īpaši jāizceļ Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas arhibīskaps Gustavs Tūrs un Vissavienības evaņģēlisko kristiešu – baptistu savienības[332] pilnvarotais pārraugs

---

322 LVA, 1448. f.,1. apr., 26. l.,15. lp.
323 LVA, 1419. f., 2. apr., 13. l., 90. – 93. lpp.
324 LVA, 1448. f., 1. apr., 8. l., 58. lpp.
325 LVA, 1448. f., 1. apr., 119. l., 4. lpp.
326 LVA, 1419. f., 2. apr., 12. l., 46. lpp. RKLP pilnvarotais LPSR.
327 LVA, 1448. f., 1. apr., 109. l., 40. lpp.
328 LVA, 1419. f., 2. apr., 12. l., 149. lpp.
329 Pešelis, Andris. *Septītās dienas adventistu Latvijas draudžu vēsture*. Rīga: Patmos, 2013, 20. lpp.
330 LVA, 1448. f., 1. apr., 119. l., 12. – 13. lpp.
331 LVA, 1448. f., 1. apr.,119. l., 1. lpp.
332 "Vasarsvētku draudzes, tāpat kā citas skaitliski mazākās konfesijas (Latvijā – brāļu draudze, metodisti u.c.), tika pievienotas lielākām konfesijām, lai valsts iestādes vieglāk varētu kontrolē to darbību. Maskavā 1944. gadā baptisti un evaņģēliskie kristieši izveidoja kopēju savienību – Vissavienības evaņģēlisko kristiešu – baptistu savienību [..],"Tēraudkalns, Valdis. "Vasarsvētku draudzes Latvijā 1944. – 1973. gadā: vēsture arhīvu dokumentos", *Latvijas Arhīvi*, Nr. 1, 2000, 127. – 146. lpp. Pieejams:

Nikolajs Levidanto.[333] Abi bija izteikti lojāli padomju varai un izmantoja katru iespēju šo lojalitāti apliecināt, kas ilustrē reliģijas kontroles izpausmi gan pār lielām, gan mazām konfesijām, kā arī konfesiju līderu lomu kontroles īstenošanā.

Dokumenti liecina par baptistu un septītās dienas adventistu draudžu aktīvistu uzraudzību, vācot sūdzības no kaimiņiem, izsaucot uz pārrunām Valsts drošības komitejas (VDK) telpās[334], liedzot mācītāju licences. Lai gan RKLP pilnvarotais LPSR sava darbā vadās no RKLP norādījumiem, tomēr ir pamats secināt, ka pilnvaras pat attiecībā uz padomju normatīviem bija patvaļīgi pārkāptas, kas varētu norādīt gan uz attiecīgā pilnvarotā negatīvo attieksmi pret reliģiju, gan uz VDK interesēm.

Apskatā izmantotie pētījumi deva pamatu baptistu un septītās dienas adventistu konfesiju vēsturiskā fona izpratnei, kas bija nepieciešams, lai novērtētu baptistu un septītās dienas adventistu reakciju uz padomju varas noteiktajiem ierobežojumiem. Minētie darbi šim nolūkam sniedz vērtīgu informāciju par draudžu statistikas izmaiņām, draudžu amatpersonu uzskaiti, trimdas un pagrīdes organizācijām un pretošanās kustību.

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva materiāli kopā ar baptistu un septītās dienas adventistu vēsturnieku darbiem ļāva izprast šo draudžu apstākļus un grūtības, sniedza kontekstuālu ainu par reliģijas kontroli "Hruščova atkušņa" laikā LPSR.

1. Baptistu un septītās dienas adventistu konfesiju apstākļi un pārvalde LPSR (1956 – 1959)

LPSR salīdzinoši mazākajām kristīgajām konfesijām – baptistiem un septītās dienas adventistiem – līdz "Hruščova atkusnim" bija klājies dažādi. Abas konfesijas ziedu laikus Latvijā piedzīvoja pēc

---

http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/127-146-Teraudkalns-Vasarsvetku.pdf

[333] Tēraudkalns, Valdis. "Vasarsvētku draudzes Latvijā 1944. – 1973. gadā: vēsture arhīvu dokumentos", *Latvijas Arhīvi*, Nr. 1, 2000, 127. – 146. lpp. Pieejams: http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/127-146-Teraudkalns-Vasarsvetku.pdf

[334] LVA, 1448. f.,1. apr.,10. l., 39. lpp.

Pirmā pasaules kara līdz pat Kārļa Ulmaņa autoritārajam režīmam divdesmitā gadsimta trīsdesmitajos gados. Ulmaņa autoritārā režīma laikā minimālais draudzes locekļu skaits draudzes reģistrācijai bija līdz 50 draudzes locekļiem. Rezultātā septītās dienas adventistu draudžu skaits strauji samazinājās,[335] tomēr baptistu skaits turpināja augt līdz pat pirmajai padomju okupācijai.[336]

Pirmajā padomju okupācijā visas konfesijas bija pakļautas tiem noteikumiem, kādi eksistēja Padomju Savienībā, proti, bija attiecināts 1918. gada 23. janvāra dekrēts "Par baznīcas šķirtību no valsts un skolas"[337] un 1929. gadā pieņemtais likums, kas PSRS teritorijā aizliedza jebkādas reliģiskas darbības, izņemot tradicionālos dievkalpojumus un Baznīcas ceremonijas.[338] Rezultātā gan baptisti, gan septītās dienas adventisti zaudēja īpašumus, saruka draudžu locekļu skaits.

Nacistiskās Vācijas okupācijas laikā batistu un septītās dienas adventistu konfesiju stāvoklis nedaudz uzlabojās, jo konfesijas atguva atsevišķus īpašumus, varēja uzturēt sakarus ar draudzēm ārzemēs. Tomēr pastāvēja birokrātiski apgrūtinājumi brīvi pārvietoties, trūka sapulču telpu.

Otrā padomju okupācija atgrieza konfesijas jau reiz pielaikotajos rāmjos, kā arī izvērsa plašāku antireliģisku kampaņu, kas grāva konfesiju tēlu sabiedrībā. Vienu no saviem augstākajiem punktiem kampaņa sasniedza līdz ar "Hruščova atkusni", ko, domājot par baptistiem un septītās dienas adventistiem, atbilstoši būtu salīdzināt ar bargu kailsalu. To precīzi raksturo RKLP pilnvarotais LPSR J. Restbergs:

> "1956. gada oktobrī Latvijas KP Centrālās Komitejas Birojs izskatīja jautājumu par zinātniskā ateisma darba uzlabošanas pasākumiem republikā, atzīmējot, ka pilnvarotajiem nav pietiekama kontakta ar vietējiem partijas orgāniem un ka tāds stāvoklis negatīvi ietekmē cīņu

---

[335] Pešelis, Andris. *Septītās dienas adventistu Latvijas draudžu vēsture*. Rīga: Patmos, 2013, 15. lpp.

[336] Brūvers, Andrejs. *Baptistu draudžu izcelšanās Latvijā*. Minstere: B. Brūvers, 1986, 220. lpp.

[337] LVA, 1448. f., 1. apr., 11. l., 25. lpp.

[338] Talonens, Jouko. *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2009, 6. lpp.

pret iedzīvotāju reliģiskajiem aizspriedumiem. Latvijas KP Centrālā Komiteja pieprasīja pilnvarotajiem pastiprināt baznīcas kalpu kontroli un novērst viņu nelikumīgās darbības. [..] Līdztekus uzdevumiem, kurus mums uzdod Reliģisko kultu lietu Padome, mēs pastiprināti novērosim to kulta kalpu darbību, kuri atgriezušies no ieslodzījuma vietām. Sakarā ar galveno reliģisko draudžu kulta kalpu darbības pastiprināšanos, jāveic pasākumi, lai viņu darbību ierobežotu atbilstoši pastāvošajiem likumiem.''[339]

1.1. Baptistu draudžu stāvokļa raksturojums

1944. gada 26. – 29. oktobrī Maskavā organizēja evaņģēlisko kristiešu un baptistu sanāksmi, kur, pakļaujoties padomju varas spiedienam, pasludināja lēmumu par divu organizāciju (no vienas puses, bijušā Pasaules baptistu savienības viceprezidenta Ivana Prohanova veidotā prohanovcu Viskrievijas evaņģēlisko kristiešu apvienību, kura ietvēra krievu baptistus, anglikāņu misionāra lorda Grenvila Augusta Viljama Valdgreiva, barona Redstoka dispensacionālisma un atvaļinātā pulkveža Vasīlija Paškova Plimutas brāļu Džona Nelsona Derbija mācības sekotājus, un, no otras puses, Vissavienības baptistu savienību, kurā cita starp piekrita arī pentakosti[340], mennonīti, no vācu kolonijām Hersonas guberņā izaugušais krievu-ukraiņu štundisms ("bībeliskie kristieši" jeb lielkrievu štunda, "garīgie kristieši" jeb dienvidkrievu štunda, štundobaptisms)) apvienošanu vienā, proti, Vissavienības evaņģēlisko kristīgo baptistu savienībā (VEKBS).[341] Par VEKBS priekšsēdētāju kļūst Jakovs Židkovs[342], par ģenerālsekretāru – Aleksandrs Karevs[343].[344] Līdz ar padomju varas

---

[339] *Vai tie bijām mēs: atmiņu dialogs: atmiņu, liecību un dokumentu krājums par draudžu dzīvi Latvijā padomju gados 1940 – 1990*, sast. M. Ginters. Rīga: M. Ginters, 2005, 135. lpp.

[340] Пятидесáтники, *Христианами веры евангельской — ХВЕ или Христианами евангельской веры — ХЕВ*.

[341] Tervits, Jānis. *Latvijas Baptistu vēsture: faktu mozaīka.* Rīga: Latvijas Baptistu draudžu savienība, 1999, 143. lpp.

[342] Jakovs Židkovs (*Яков Иванович Жидков*) (1885 – 1966).

[343] Aleksandrs Karevs (*Александр Васильевич Карев*) (1894 – 1971).

[344] *Vai tie bijām mēs: atmiņu dialogs: atmiņu, liecību un dokumentu krājums par draudžu dzīvi Latvijā padomju gados 1940 – 1990*, sast. M. Ginters. Rīga: M. Ginters, 2005, 810. lpp.

atgriešanos Latvijā sakarā ar atkārtotu okupāciju 1944. gada 11. –12. novembrī Latvijas Baptistu draudžu bīskaps Kārlis Lāceklis[345] notur ārkārtas konferenci Rīgā, kurā piedalās Rīgas, Jelgavas un Latgales mācītāji un kurā spriež par draudžu darbu sakarā ar varas maiņu. Rezultātā nodibina Latvijas Baptistu draudžu savienības (LBDS) Pagaidu padomi un ieceļ priekšsēdētāja amatā K. Lācekli, kas to pilda līdz 1946. gadam.[346] Šajā laikā Rīgā viesojas VEKBS ģenerālsekretārs A. Karevs un padomes loceklis Nikolajs Levidanto[347], lai pārliecinātu LBDS pievienoties VEKB, ierādot Latvijas baptistu draudžu kopdarbam guberņas tiesības. Sakarā ar šo vizīti Pagaidu padome sasauc LBDS kongresu 1945. gada 21. aprīlī, kurā piedalās 53 delegāti no 33 draudzēm un spriež par pievienošanos VEKBS un konkrētiem nosacījumiem, kas maksimāli nodrošinātu pilnvērtīgu draudžu darbu un neatkarību. No iecerētajiem deviņiem nosacījumiem padomju okupācijas gadu laikā saglabājas vien baptistu draudžu nosaukums, garīdznieku, sludinātāju un mācītāju iekārta un garīdznieku sanāksmes kā kopdarba vadīšanas forma.

1945. gada augustā Maskavā K. Lāceklis paraksta dokumentu par LBDS "brīvprātīgu pievienošanos VEKBS", vienlaikus kļūstot par VEKBS padomes locekli un vecāko prezbiteru jeb bīskapu Latvijas evaņģēlisko kristīgo un baptistu draudzēm. N. Levidanto nozīmē par VEKBS pilnvaroto visās trijās Baltijas republikās ar uzturēšanās vietu Rīgā. 1945. gada jūlijā notiek oficiāla LBDS Savienības nama atsavināšana, pret ko iebilst K. Lāceklis, neparakstot atsavināšanas dokumentus. Minētais kļūst par vienu no ieganstiem viņa arestam[348]

---

[345] Kārlis Lāceklis (1904 – 1970).

[346] *Vai tie bijām mēs: atmiņu dialogs: atmiņu, liecību un dokumentu krājums par draudžu dzīvi Latvijā padomju gados 1940 – 1990*, sast. M. Ginters. Rīga: M. Ginters, 2005, 810. lpp.

[347] Nikolajs Levidanto (1897 – 1966) – baptistu līderis Krievijā, bijis ieslodzījumā, no kura iznācis pēc VDK aģentu apciemojuma ar uzdevumu apvienot baptistu un evaņģēlisko kristiešu draudzes savienībā. Kashirin, Alexander. *Protestant minorities in the Soviet Ukraine, 1945 – 1991.* (dissertation). Oregon: University of Oregon, 2010, pp. 105 – 106. Available at: https://www.google.lv/search?q=Nikolajs+%C4%BBevidanto+&ie=utf-8&oe=utf-8&gws_rd=cr&ei=yRyxVsndBcuksgH6qoTICA#

[348] Kārļa Lācekļa garīdznieka 1957. gada 21. septembra anketa. LVA, 1419. f., 2. apr., 12. l., 140. lp.

un deportācijai 1946. gada martā.[349] 1945. gada 24. oktobrī notiek pentakostu jeb Vasarsvētku draudžu pievienošana baptistiem. Lai arī abu konfesiju savstarpējās attiecības nebija saskanīgas, tas bija vienīgais legālais veids, kā pentakostu jeb Vasarsvētku draudzes varēja darboties[350].

Nākamais bīskapa amatā ievēlēts Rīgas Mateja baptistu draudzes mācītājs Andrejs Rēdlihs (1894 – 1969), kuram bija saspringtas attiecības ar N. Levidanto, kā arī ar citiem draudžu līderiem. Baptistu draudzes saskārās ar izsūtīšanām, kolektivizāciju un nodokļiem, kas mazināja ticīgo skaitu, toties vairoja bailes būt saistītiem ar konfesiju.

> 1950. gada 8.martā VEKBS lemj par jaunu kārtību sludinātāja vai mācītāja ievēlēšanai draudzē: "[..] Pareizais ceļš ir tāds: draudzes padome izrauga kandidātu mācītāja amatam, ziņo par to Pārvaldei, lai pēdējā varētu savākt vajadzīgās ziņas (autobiogrāfiju un māc. anketu) un saņemt piekrišanu no Kulta lietu Pilnvarotā. Tikai pēc tam, kad ir saņemta piekrišana no Pārvaldes, draudzes padome var izsludināt draudzes darīšanas sapulci, ziņojot iepriekš par to mūsu Pārvaldei."[351]

Šāda kārtība saglabājas visu padomju okupācijas laiku.

1953. gada oktobrī pēc N. Levidanto netīkamā A. Rēdliha atcelšanas no amata par jauno bīskapu ''ievēl'' Rīgas 2. Mateja draudzes mācītāju Frici Hūnu[352]. 1956. gadā F. Hūns publicē ar PSRS VDK saskaņotu tekstu, kur aicina atgriezties Amerikā dzīvojošus vadošos baptistus Frici Čukuru[353], Rūdolfu Ekšteinu[354] un citus

---

[349] Tervits, Jānis. *Latvijas Baptistu vēsture: faktu mozaīka.* Rīga: Latvijas Baptistu draudžu savienība, 1999, 144. – 145. lpp.
[350] Gills, Nikandrs. "Reliģiskās minoritātes Latvijā komunistiskā režīma apstākļos. 20. gadsimta 40. – 80. gados", *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60. – 80. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 20. sējums. Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 137. lpp.
[351] Gills, Nikandrs. "Reliģiskās minoritātes Latvijā komunistiskā režīma apstākļos. 20. gadsimta 40. – 80. gados", *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60. – 80. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 20. sējums. Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 17. lpp.
[352] Fricis Hūns (1884 – 1971).
[353] Fridrihs Čukurs (1907 – 1986).
[354] Rūdolfs Ekšteins (1899 – 1977).

Padomju Savienībā.[355] No izsūtījuma atgriežas Kārlis Lāceklis, 1957. gadā atsāk mācītāja darbu Kuldīgas baptistu draudzē un turpina to līdz 1959. gadam, kad viņam atņem tiesības būt draudzes mācītājam.[356] Bīskaps F. Hūns šajā laikā cieši sadarbojas ar N. Levidanto un RKLP, organizē dievkalpojumus sakarā ar Padomju Savienības svinībām[357] un pat N. Levidanto jubilejai.[358] 1959. gada decembrī VEKBS padome publicē jaunu nolikumu, t.s. "instruktīvo vēstuli", kas paredz sekojošo, t.i., VEKBS padome ir nepārvēlams orgāns; kongresu rīkošana nav paredzēta. Par vienpersonisku vadītāju visās Baltijas republikās paliek N. Levidanto; likvidē līdzšinējos bīskapu amatus; katrā republikā atstāj pārvaldes sekretāru. Latvijā šajā amatā ieceļ L. T. Robaldu. VEKSB vadība nebija spējīga pretoties padomes lēmumam, tādēļ aizsākās protesta kustība evaņģēlisko kristīgo un baptistu draudzēs. To pārstāvēja iniciatīvas grupa jeb orgkomiteja, vēlāk Baznīcu padome, kas ilgus gadus darbojās pagrīdē.[359]

1.2. Septītās dienas adventistu draudžu stāvokļa raksturojums

Septītās dienas adventistu Latvijas draudžu savienība dibināta 1920. gadā, apvienojot Latvijas teritorijā esošās Daugavas un Baltijas draudžu struktūras. Prezidenta amatā mācītāji Jēkabs Šneiders (1920 – 1922) un Kārlis Sutta (1922 – 1936). No 1929. līdz 1936. gadam Latvijā darbojas trīs draudžu savienības: Rīgas, Vidzemes un Kurzemes. Rīgas savienību vadīja Hermanis Linde, Vidzemes – Kārlis Sutta no Cēsīm (vēlāk no Daugavpils), bet Kurzemes – Aleksandrs Eglītis no Jelgavas. 1937. gadā tās visas apvienojās vienā draudžu savienībā, par kuras prezidentu ievēlēja Jāni Oltiņu. No 1923. gada līdz 1940. gadam

---

[355] *Vai tie bijām mēs: atmiņu dialogs: atmiņu, liecību un dokumentu krājums par draudžu dzīvi Latvijā padomju gados 1940 – 1990*, sast. M. Ginters. Rīga: M. Ginters, 2005, 814. lpp.

[356] Tervits, Jānis. *Latvijas Baptistu vēsture: faktu mozaīka.* Rīga: Latvijas Baptistu draudžu savienība, 1999, 155. lpp.

[357] LVA, 1448. f., 1. apr., 109. l., 51. lpp.

[358] *Vai tie bijām mēs: atmiņu dialogs: atmiņu, liecību un dokumentu krājums par draudžu dzīvi Latvijā padomju gados 1940 – 1990*, sast. M. Ginters. Rīga: M. Ginters, 2005, 814. lpp.

[359] Tervits, Jānis. *Latvijas Baptistu vēsture: faktu mozaīka.* Rīga: Latvijas Baptistu draudžu savienība, 1999, 148. lpp.

Sužos darbojās septītās dienas adventistu misijas skola, kurā sagatavoja sludinātājus un draudžu darbiniekus. Skolu slēdza 1940. gadā, kad pēc ienākšanas Latvijas teritorijā to Sarkanās armijas vajadzībām pārņēma padomju vara. Karaspēka daļa tur atradās līdz pat 1994. gadam. 1940. gadā bija pārtraukta Latvijas draudžu savienības darbība, tomēr neformāli tā funkcionēja. 1942. gadā Latvijas draudžu savienības kongresā par prezidentu ievēlēja Ernestu Klotiņu.[360] 1947. gadā padomju vara, inkriminējot graujošu pretpadomju rīcību, dzimtenes nodevību un sadarbību ar ārzemju spiegiem, arestē septītās dienas adventistu Latvijas draudžu savienības padomes locekļus Herbertu Driķi un Kārli Kalvišķi. 1949. gadā arestē vēl piecus padomes locekļus, tostarp prezidentu Ernestu Klotiņu, un padome pārstāj darboties. Rezultātā septītās dienas adventistus iekļāva Vissavienības centra organizācijā – Vissavienības septītās dienas adventistu savienībā (VSDAS).

VSDAS bija RKLP struktūrvienība PSRS pārvaldes aparātā, kuru vadīja Grigorijs Grigorjevs[361].[362] Viņa vietnieks bija Pāvils Macānovs[363], kas 1952. gadā pēc G. Grigorjeva nāves uzņēmās VSDAS vadību. 1950. gadā P. Macānovs Vissavienības centra padomes uzdevumā aicināja latviešu adventistu mācītāju Arvīdu Čolderu[364] uzņemties darba vadību Latvijā. A. Čolderu iekļāva Vissavienības centra padomes sastāvā kā tās locekli un nozīmēja kā pilnvaroto darbā ar septītās

---

[360] "Par Latvijas draudžu savienību", *Septītās Dienas Adventistu Baznīca*. Pieejams: http://www.adventisti.lv/index.php/lv/organizacija

[361] Grigorijs Grigorjevs (*Григорий Андреевич Григорьев*, 1879 (1878) –1952).

[362] Kashirin, Alexander. *Protestant minorities in the Soviet Ukraine, 1945 – 1991.* (dissertation). Oregon: University of Oregon, 2010, p. 104. Available at: https://www.google.lv/search?q=Nikolajs+%C4%BBevidanto+&ie=utf-8&oe=utf-8&gws_rd=cr&ei=yRyxVsndBcuksgH6qoTICA#

[363] Pāvils Macanovs (Павел Андреевич Мацанов, 1903 – 1989) – dzimis Rēzeknēs apriņķī latviešu ģimenē, studējis Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātē, mācījies no 1927. līdz 1933. gadam septītās dienas adventistu seminārā Sužos, 1937. gadā sabiedrisko lietu ministrs slēdz viņa vadīto žurnālu *Обзор мировых вопросов*. 1947. gadā pārceļas uz Maskavu, kur kļūst par VSDAS priekšsēdētāja vietnieku, 1952. gadā – par priekšsēdētāju. 1954. gadā atceļ no priekšsēdētāja amata un pēc pāris gadiem palūdz atstāt Maskavu. Līdz nāves brīdim nav atgriezies Latvijā.

[364] Arvīds Čolders (1899 – 1966).

dienas adventistu draudzēm LPSR[365]. Sekoja arī jauni ierobežojumi septītās dienas adventistu darbībai Latvijā: bija pārtraukta un aizliegta Sabatskolas darbība, dievkalpojumos nedrīkstēja spēlēt orķestris un dziedāt kora dziesmas.[366] A. Čolders bija svarīga, bet neviennozīmīgi vērtēta persona gan septītās dienas adventistu, gan varas funkcionāru lokā.

1927. gadā beidzis septītās dienas adventistu garīgo semināru, kā sludinātājs kalpojis draudzēs līdz pat 1950. gadam, pēc Vissavienības adventistu padomes locekļa un VSDAS pilnvarotā LPSR amata ieņemšanas darbojies Rīgā. Spriežot pēc Padomju varas institūciju apkopotās informācijas, iespējams, darbojies kā dubultaģents septītās dienas adventistu interešu aizstāvībai LPSR. Lai arī sūtījis apsveikuma telegrammas RKLP pilnvarotajam LPSR[367], atskaitījies par septītās dienas adventistu saimniecisko stāvokli un saskaņojis draudžu darbību ar pilnvaroto J. Restbergu[368], ir piemēri par viņa slēptām darbībām septītās dienas adventistu labā.

Tā it kā par saviem un brīvprātīgo līdzekļiem bija uzbūvēts draudzes nams Bauskā un doti līdzekļi draudzes ēkas iegādei Daugavpilī. 1959. gadā A. Čolders kopā ar citu septītās adventistu mācītāju Pavasaru nopirka dzīvojamo māju Aizpriežu ielā 4, Rīgā par 190 000 rubļu. Padomju varas institūcijas par šiem pirkumiem bija maldinātas. Tāpat A. Čolders esot nelikumīgi, pārkāpjot padomju varas aizliegumus, kristījis 18 gadu vecumu nesasniegušus jauniešus laika posmā no 1953. līdz 1957. gadam, piemēram, 15 līdz 16 gadu vecos Miliju Jēkabu un Kārli Holmu.[369] Tomēr 1954. gadā A. Čolders, būdams VSDAS padomes loceklis, atbalstīja P. Macānova aizstāšanu ar Stepanu Kuližskiju[370] sakarā ar to, ka P. Macānovs kļuva pārāk nepakļāvīgs RKLP

---

[365] Lauberte, Sarmīte Iveta. "Dievs Kungs ir mūsu stiprā pils", *Adventes Vēstis*, Nr. 205, 2013, 22. lpp.

[366] Gills, Nikandrs. "Reliģiskās minoritātes Latvijā komunistiskā režīma apstākļos. 20. gadsimta 40. – 80. gados", *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60. – 80. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 20. sējums. Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 138. lpp.

[367] LVA, 1448. f., 1. apr., 119. l., 12. – 13. lp.

[368] LVA, 1448. f., 1. apr., 119. l., 1. lpp.

[369] LVA, 1418. f., 2. apr., 13. l., 90. – 93. lpp.

[370] Stepans Kuližskijs (*Степан Павлович Кулыжский*).

diktātam.[371] Neskatoties uz minēto, P. Macānovs tomēr saglabāja autoritāti VSDAS tikmēr, kamēr S. Kuližskijs darbojās paralēli, bet ar varas atbalstu.

1.3. Baptistu un septītās dienas adventistu draudžu pārvalde un saistošie normatīvi LPSR

Pirmkārt, gan baptistu, gan adventistu draudžu darbību LPSR ietekmēja normatīvi par Baznīcas šķirtību no valsts, tostarp no skolas. 1940. gada 25. augusta LPSR Konstitūcija paredzēja, ka

> "[..] baznīca ir šķirta no valsts, un skola no baznīcas; brīvība piekopt reliģiskus kultus, kā arī antireliģiskas propagandas brīvība atzīta visiem pilsoņiem".[372]

Lai nodrošinātu Baznīcas šķirtības ievērošanu, bija noteikta kriminālatbildība par vairākām darbībām, kas neatbilda LPSR Konstitūcijā noteiktajam principam. LPSR Kriminālkodeksa 137. pants noteica atbildību par Baznīcas šķirtības no valsts noteikumu neievērošanu, paredzot sodu, konkrētāk, brīvības atņemšanu uz laiku līdz diviem gadiem vai labošanas darbus uz vienu gadu, vai arī naudas sodu līdz 500 rubļiem. Kriminālatbildība bija paredzēta arī par reliģisko ceremoniju noturēšanu darbaļaužu masu atpūtas vietās, pilsētu, ciematu ielās vai laukumos, valsts un sabiedrisko iestāžu ēkās. Tāpat kriminālatbildība bija noteikta par kolektīvu reliģisku dziesmu dziedāšanu sabiedriskajās vietās vai transportā.[373]

Otrkārt, lai gan saskaņā ar 1946. gada 26. februāra lēmumu LPSR reģistrētajām draudzēm bija atzītas juridiskas personas tiesības, tomēr rīcība ar mantu notika tikai ar RKLP atļauju. Līdz ar to, tikai saņemot attiecīgu atļauju, varēja, piemēram, reliģiskām vajadzībām

---

[371] Kashirin, Alexander. *Protestant minorities in the Soviet Ukraine, 1945 – 1991.* (dissertation). Oregon: University of Oregon, 2010, pp. 214 – 216. Available at: https://www.google.lv/search?q=Nikolajs+%C4%BBevidanto+&ie=utf-8&oe=utf-8&gws_rd=cr&ei=yRyxVsndBcuksgH6qoTICA#

[372] Citēts pēc Barkane, Karīna. "Valsts varas attieksme pret ebreju reliģiskajām draudzēm Latvijas PSR (1944-1964)", *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, Nr. 3 (91), 2013, 56. lpp.

[373] Balodis, Ringolds. "Diena, kad pieminam arī komunistu represētos ticīgos", *Noziegumi pret cilvēci*. Pieejams: http://lpra.vip.lv/ticigos.htm

nomāt, būvēt un iegādāties būves, transporta līdzekli vai reliģiskā kulta priekšmetu. Bija jārēķinās ar Baznīcas mantas konfiskāciju par labu valstij.[374]

Treškārt, konfesiju darbību ietekmēja 1944. gada 19. maijā[375] izveidotā RKLP. Tās uzdevumos ietilpa padomju vadības un Padomju Savienības komunistiskās partijas (PSKP) politikas reliģijas jautājumos īstenošana. RKLP bija jāveic konfesiju kontrole, jāuztur saikne starp padomju valdību un reliģisko organizāciju centriem, jāinformē PSKP Centrālā komiteja un VDK par reliģisko organizāciju darbību. RKLP bija atbildīga par reliģisko organizāciju iesaisti "miera akcijās". Ja nepieciešams, bija jāatspēko ārvalstu pretpadomju propaganda, jāskaidro kulta lietu normatīvi un reliģiju lietu stāvoklis PSRS.[376]

RKLP pirmais vadītājs bija Ivans Poļanskis[377].[378] No 1948. līdz 1960. gadam otrais RKLP pilnvarotais LPSR bija Jūlijs Restbergs. Viņa tiešā pakļautībā darbojās VEKBS pilnvarotais N. Levidanto (1945 – 1959), kuram savukārt bija pakļauts baptistu draudžu bīskaps LPSR Fricis Hūns (1953 – 1959). Savukārt septītās dienas adventistu draudžu vadītājs LPSR Arvīds Čolders (1950 – 1959) darbojās VSDAS priekšsēdētāja – līdz 1954. gadam Pāvela Macānova un tad Stepana Kuližskija – pakļautībā[379].

---

[374] Barkane, Karīna. "Valsts varas attieksme pret ebreju reliģiskajām draudzēm Latvijas PSR (1944 – 1964)", *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, Nr. 3 (91), 2013, 56. lpp.

[375] "Padomju režīma īstenotā politika pret Baznīcu 1945 – 1947", *Ārvalstu arhīvu dokumenti par okupācijas režīmu politiku Latvijā 1940 - 1968): dokumentu krājums, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 22. sējums. Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008, 277. lpp.

[376] Tēraudkalns, Valdis. "Vasarsvētku draudzes Latvijā 1944. – 1973. gadā: vēsture arhīvu dokumentos", *Latvijas Arhīvi*, Nr. 1, 2000, 129. lpp. Pieejams: http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/127-146-Teraudkalns-Vasarsvetku.pdf

[377] Ivans Poļanskijs (*Иван Васильевич Полянский*, 1878 – 1956).

[378] Talonens, Jouko. *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2009, 16. lpp.

[379] Kashirin, Alexander. *Protestant minorities in the Soviet Ukraine, 1945 – 1991.* (dissertation). Oregon: University of Oregon, 2010, pp. 95 – 105. Available at: https://www.google.lv/search?q=Nikolajs+%C4%BBevidanto+&ie=utf-8&oe=utf-8&gws_rd=cr&ei=yRyxVsndBcuksgH6qoTICA#

RKLP pilnvarotajam LPSR bija jāievēro RKLP sniegtie skaidrojumi, kā piemērojami normatīvi attiecībā uz kultiem, kā izlemjami jautājumi par sūdzībām, piemēram, saistībā ar reliģisko organizāciju un kulta kalpotāju reģistrāciju vai izslēgšanu no reģistra, par lūgšanu namu atvēršanu vai slēgšanu.

VSDAS un VEKBS organizācijas bija padomju varas risinājums sektu ticīgo vēlmei būt likumīgi atzītām institūcijām pēc gara vajāšanu posma. Padomju varas piedāvātajam risinājumam bija augsta maksa: konfesiju līderi ir valsts iecelti, nevis ievēlēti, garīgiem centriem jākalpo reliģisko kopienu uzraudzībai, tajos jāīsteno padomju politika.

Ticīgie bija nepaskaužamā stāvoklī. Legalizējoties tie riskēja būt sabiedrības izstumtie, bet, darbojoties pagrīdē, tos vajātu valsts. Caur organizācijām VSDAS un VEKBS valsts institucionalizēja ticīgos un radīja šķelšanos sektu iekšienē. Ticīgie zaudēja orientāciju starp Dievu, valsti un reliģiskās organizācijas hierarhiju. Gan komunikācija, gan dokumentācija ar RKLP noritēja krievu valodā.

Papildus minētajam VEKBS baptistu draudzēm bija noteikti sekojoši ierobežojumi: bija aizliegts garīgais darbs ar jaunatni, sievietēm un bērniem, tostarp pašdarbības pulciņu organizēšana, svētku rīkošana jauniešiem un bērniem, brīvpusdienu organizēšana, bērnu iesaistīšana korī, koncertu un Jaungada svinību rīkošana. Ritu praktizēšana draudzes jaunpienācējiem bija atļauta tikai īpaši norādītās vietās (ārpus sabiedriskām vietām, agrās rīta stundās), iepriekš saskaņojot ar RKLP pilnvaroto LPSR. Draudzes locekļiem bija jābūt vismaz 18 gadus veciem. Koru un stīgu orķestru darbība bija atļauta tikai lūgšanu telpās un vienas draudzes ietvaros, izbraukumi uz citām draudzēm nebija atļauti. Draudzes mācītājs drīkstēja sprediķot tikai tajā draudzē, kur viņu bija reģistrējis RKLP pilnvarotais LPSR. Vizītes citās reģistrētās draudzēs bija iepriekš jāsaskaņo. Ražas svētki bija atļauti lūgšanu telpās, bet bez dalībniekiem no cituriene s. Jebkāda materiāla palīdzība nabagiem no Baznīcas līdzekļiem bija aizliegta. RKLP savus pilnvarotos instruēja kategoriski apspiest jebkādu misionāru darbu darbaļaužu vidū, tostarp himnu dziedāšanu, Bībeles dalīšanu, vizītes pie citu konfesiju draudzēm. Privātīpašuma izīrēšana lūgšanu telpu vajadzībām bija noteikta uz termiņu ne mazāku kā 3 līdz 5 gadi. Mazās draudzes, kas atradās 3 līdz 8 km attālumā no lielajām, bija jāpievieno lielajām. Pirms jaunas draudzes atvēršanas bija jāņem

vērā tai tuvākās jau darbojošās draudzes apstākļi. Jaunu lūgšanu namu atvēršanai bija noteikti RKLP paaugstināti sanitārie, tehniskie un drošības normatīvi.[380]

No administratīvajiem ierobežojumiem vēl jāpiemin, ka draudzes dibinātāju jeb divdesmitnieka sarakstā varēja būt tikai vietējā ciema vai pilsētas iedzīvotāji, un draudzei piederošo naudu prasīja noguldīt bankā, kas nozīmēja kontroli pār visām draudzes finanšu darbībām. Draudžu sapulcēšanās telpām īstus un izdomātus trūkumus atrada gan sanitārā stāvokļa kontrolētāji, gan ugunsdzēsēji.[381]

VEKBS vecākiem bīskapiem savukārt bija jāievēro sekojošas instrukcijas: galvenais uzdevums bija uzraudzīt precīzu VEKBS darbības instrukciju izpildi visās apgabala draudzēs, pievērst īpašu uzmanību personām, kam jānotur spredīķi, nepieļaut citur reģistrētu personu darbību tām nepiederīgās draudzēs, pievērst īpaša uzmanība, lai nevienā attiecīgā apgabala draudzē nenotiktu dzejas lasīšana un jebkāda dziedāšana, izņemot korī. Ražas svētku laikā svētku mielastā nedrīkstēja būt vairākas draudzes kopā, arī citu draudžu dalībnieku dalība nebija pieļaujama. Bija jāievēro, ka kristīt drīkst tikai vietējos iedzīvotājus, kas sasnieguši 18 gadu vecumu. Vēlams, lai pēc to ticības pieņemšanas būtu pagājis vismaz gads. Personas no citiem apgabaliem ar mērķi kristīties nedrīkst pielaist. Bija ieteikts mazināt kristīto jauniešu skaitu līdz minimumam, jo jaunieši vēl nav garīgi nostabilizējušies. Jauniešiem, kas apmeklē izglītības iestādes, kristības nav atļautas vispār. Bija norādīts, ka Vasarsvētku draudzes attiecīgajā apgabalā jāpieņem brālīgi, pret tām vērsti vai tās aizvainojoši spredīķi nav pieļaujami. Sludinātāji, kas to neievēro, jāpārliecina mainīt attieksmi vai arī jāizslēdz no draudzes. Minētie instrukcijas nosacījumi bija paredzēti tikai personīgai zināšanai.[382]

---

[380] Kashirin, Alexander. *Protestant minorities in the Soviet Ukraine, 1945 – 1991.* (dissertation). Oregon: University of Oregon, 2010, pp. 116 – 117. Available at: https://www.google.lv/search?q=Nikolajs+%C4%BBevidanto+&ie=utf-8&oe=utf-8&gws_rd=cr&ei=yRyxVsndBcuksgH6qoTICA#

[381] Tervits, Jānis. *Latvijas Baptistu vēsture: faktu mozaīka.* Rīga: Latvijas Baptistu draudžu savienība, 1999, 150. lpp.

[382] Kashirin, Alexander. *Protestant minorities in the Soviet Ukraine, 1945 – 1991.* (dissertation). Oregon: University of Oregon, 2010, pp. 120 – 121. Available at: https://www.google.lv/search?q=Nikolajs+%C4%BBevidanto+&ie=utf-8&oe=utf-8&gws_rd=cr&ei=yRyxVsndBcuksgH6qoTICA#

Septītās dienas adventistiem bija noteikti sekojoši ierobežojumi: misionāru darbs jāierobežo līdz ritu izpildei lūgšanu namu iekšienē, bērni nedrīkst atrasties lūgšanu namos, tos nedrīkst audzināt ticībā vai mācīt reliģiju baznīcā, sludinātājiem ir jāsadarbojas ar RKLP pilnvaroto, kā arī ar valsts drošības struktūrām, Bībeles mācība, spredi̇ķu saturs un jauniešu pulcēšana jāpielāgo ideoloģiski atbilstošā veidā.[383]

2. Represiju piemēri baptistu un septītās dienas adventistu draudzēs LPSR

LPSR varas iestāžu represīvās darbības pret baptistiem un septītās dienas adventistiem var iedalīt piecos pamatveidos.

Pirmais ir ar draudžu īpašumu saistītās represijas – īpašuma konfiskācija, tā lietošanas ierobežojumi, sevišķu nodokļu piemērošana.

Otrais – kriminālatbildības piemērošana par darbību draudzē, piemēram, izsūtot vai likvidējot draudžu vadītājus kā valsts ienaidniekus, tiesājot kara dienestā par atteikšanos strādāt sestdienās un nodot zvērestu (septītās dienas adventistu gadījumā), tiesājot mācītājus par reliģiska rakstura darbību veikšanu, ja tie nav reģistrēti RKLP, tiesājot tos vecākus, kuri ticības dēļ audzina savus bērnus pretēji padomju normatīviem, tiesājot personas, kas glabā, pavairo vai izplata ar RKLP nesaskaņotus reliģiska rakstura materiālus, tiesājot mācītājus par bērnu un jauniešu garīgu izglītošanu, tiesājot mācītājus par valsts pārziņā pārņemtu ritu veikšanu – kristībām, kāzām, bērēm.

1959. gada 23. novembrī J. Restbergs raksta atskaiti RKLP par 1958. gadā LPSR darbojošos reliģisko kultu pārkāpumiem un RKLP pilnvarotā LPSR atbilstošu rīcību. Piemēram, baptistu sakarā minēts šāds pārkāpums:

> "Bīskaps Lāceklis, kalpojošs Kuldīgas baptistu draudzē, ir iesaistījis skolniekus priekšnesumā ar mūzikas instrumentiem un kori. Katru reizi pirms mēģinājuma Lāceklis atprasa atbildes uz iepriekš uzdotiem jautājumiem no Bībeles un pēc mēģinājuma uzdod citus nākamajai

[383] Tervits, Jānis. *Latvijas Baptistu vēsture: faktu mozaīka.* Rīga: Latvijas Baptistu draudžu savienība, 1999, 755. lpp.

reizei. Prokuratūrai jau bija lieta par Lācekli, bet līdz tiesai nenonāca. Šoreiz, lai sodītu vainīgo, viņam ir atņemta mācītāja licence, un viņš vairs nedrīkst kalpot draudzē."[384]

Kārļa Lācekļa lieta atspoguļota Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā esošajos materiālos arī no minētajā pārkāpumā vainojamās personas puses. Proti, pieejams protokols par 1959. gada 15. martā Kuldīgā notikušo Kuldīgas Evaņģēliski kristīgo baptistu draudzes padomes sēdi, kuru vadīja pats K. Lāceklis un kuras dienas kārtībā bija paskaidrojuma sniegšana uz vietējo varas orgānu jautājumiem par draudzes darbu un mācītāja K. Lācekļa rīcību. Protokolā paskaidrots, ka

"Lāceklim, pārnākot uz Kuldīgas draudzi, jau darbojās koris un orķestris aptuveni 20 cilvēku sastāvā. Kad 1958. gada maijā draudzes locekļi jautāja no Rīgas atbraukušajam RKLP inspektoram, vai vecāki drīkst ņemt līdzi uz dievnamu un kora mēģinājumiem savus nepilngadīgos bērnus, tas atbildējis, ka, ja bērni ir skolā sekmīgi un paši to vēlas, tad drīkst".

Inspektors V. K. Jegermans uz Kuldīgu bija nosūtīts pārbaudīt liecības par K. Lācekļa darbībām draudzē. Savā ziņojumā par pārbaudi J. Restbergam viņš ir uzskaitījis draudzi raksturojošus lielumus, skaitu, īpašumus, sniedzis īsu vēsturi, kā arī pievienojis nopratināto draudzes locekļu kasiera Brodovska, dzīvojoša Kārļa Marksa ielā 13, un draudzes dalībnieces Vilmas Jēkabsons, dzīvojošas Pionieru ielā 8, liecības, ka

"lielākā daļa draudzes, divas trešdaļas, dzīvojot nevis Kuldīgā, bet tās rajonā, laukos, un ka dievkalpojumi notiek trešdienās un svētdienās ap 19.00 vakarā, ka piedalās ap 20 – 30 ticīgo, pārsvarā sievietes vidējos gados, no jaunās paaudzes nācēju esot maz un nepilngadīgie bērni nāk ar vecākiem. Šie paši draudzes biedri arī atskaitās par kora darbību un laiku, kā arī biedru skaitu un mēģinājumu kārtību. Inspektors vēl pirms draudzes locekļu pratināšanas ir runājis ar pašu Lācekli, kurš stāstījis gan par savu dzīves gājumu, gan izteicis viedokli par baptistu Kuldīgas draudzi, taču interesantākais, ka minējis pentakostu jeb vasarsvētku draudžu ticīgo baptistu dievnama apmeklējumus, kuri Kuldīgā esot ap 20, un uzrādījis pilsoņus Apini, Gūtmani, Štromani u.c. kā šīs sektas pārstāvjus. Lāceklis arī izteicis aizdomas, ka šīs sektas draudzes lūdzas mājās. Pēc neoficiāliem datiem zināms, ka šādas lūgšanu sapulces

[384] LVA, 1448. f., 1. apr., 11. l., 115. lp.

notiek otrdienu un ceturtdienu vakaros 1909. gadā dzimušā Jāņa Apiņa, kurš, 1955. g. atgriezies no ieslodzījuma vietas, mājās "Grosmaņi" pie Skrundas šosejas un pie 1923. gadā dzimušā Fridriha Gūtmaņa, dzīvojoša Puškina ielā 16. Par Gūtmani draudzes kasieris Brodovskis zinājis teikt, ka iepriekšējais mācītājs Kārlis Lasmanis ir kristījis Gūtmani baptistos jau 1946. gadā. Savukārt pie Jāņa Apiņa 1958. gada 21. janvārī ir viesojies un nakšņojis pentakostu bijušais bīskaps [Jēkabs?] Veikmanis. Cits draudzes loceklis Jānis Kuiva, dzimis 1901. gadā, dzīvojošs Ventspils ielā 69, atklājis, ka nekad nav ticējis dievam, esot vecs latviešu strēlnieks, piedalījies pilsoņu karā, tad strādājis par selekcionāru Ukrainā, pēcāk 1953. gadā par dārznieku kādā no Kuldīgas rajona kolhoziem, bet ticis atlaists, tādēļ viņa ģimene nokļuvusi grūtībās un baptisti palīdzējuši. Viņa sieva Amālija Kuiva, dzimusi 1921. gadā, esot aktīva baptistu draudzes locekle un uz kora mēģinājumiem ņem līdzi arī nepilngadīgos bērnus".[385]

1958. gada jūnijā, kad draudzes mācītājs Kārlis Lāceklis bija piedalījies LPSR baptistu draudžu sanāksmē Rīgā, kurā bīskaps bija devis norādījumus dievkalpojumos mazāk izmantot stīgu instrumentus, viņš pārbraucot deva rīkojumu pārtraukt orķestra darbību. 1958. gada novembrī Kuldīgas VDK pilnvarotais izsauca pie sevis mācītāju Lācekli. Pēc pārrunām ar VDK draudze uzņēmās: par kora dalībniekiem uzņemt tikai pilngadīgus ticīgos un uzdot par pienākumu visiem draudzes locekļiem būt nevainojamiem valsts pilsoņiem. Paskaidrojumā minēts arī, ka pirms iepriekš notikušajiem kora mēģinājumiem otrdienās un piektdienās, daži draudzes locekļi lūgšanu svētbrīdi pirms mēģinājuma otrdienās kļūdaini saukuši par Bībeles stundu. Protokola beigās K. Lāceklis kā draudzes padomes priekšsēdētājs kopā ar pārējiem padomes locekļiem apliecina, ka tā grib "ļoti vispārīgi ievērot visus valdības orgānu norādījumus un savu darbu pilnīgi saskaņot ar nolikumu."[386]

Šajā sakarā atrodami dokumenti, kas apliecina J. Restberga gada atskaitē minēto lietu par it kā jaunatnes iesaistīšanu Baznīcā ar kora un orķestra palīdzību. Saistībā ar minēto pret K. Lācekli Kuldīgas rajona prokuratūra ierosināja kriminālllietu. Izmeklēšanas rezultātā secināts, ka K. Lāceklis ir vainīgs, taču, ievērojot to, ka noziedzīgā darbība pārtraukta un ka ir pagājis jau ilgs laiks, lieta nav nonākusi

[385] LVA, 1419. f., 2. apr.,12. l.,163. lpp.
[386] LVA, 1419. f., 2. apr., 12. l., 140. – 144. lp.

tiesā. 1959. gada 31. aprīļa lēmumā par krimināllietas izbeigšanu LPSR Prokuratūras Izmeklēšanas daļas prokurors, jaunākais tieslietu padomnieks Drudzis kriminālatbildības vietā bija izteicis rosinājumu RKLP pilnvarotajam LPSR J. Restbergam saukt pie disciplināratbildības K. Lācekli[387].

1959. gada 10. jūlijā J. Restbergs raksta Kuldīgas rajona Darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejas priekšsēdētājam P. Liepam:

> "Sakarā ar radušos nepieciešamību lūdzu jūsu rīkojumu paziņot Kuldīgas baptistu draudzes sludinātājam Lāceklim Kārlim Hermaņa d., lai viņš š. g. 14. jūlijā ierodas pie RKLP pilnvarotā Rīgā, Kirova ielā[388] 57."[389]

Minētā rezultātā K. Lāceklim anulē licenci vadīt draudzi. Jābilst, ka četrus gadus vēlāk Kuldīgas baptistu draudze lūdz P. Liepam atjaunot K. Lācekļa mācītāja tiesības un sūdzas par bīskapa N. Levidanto iecelto mācītāju A. Vasku[390], kurš neesot tik piemērots kā K. Lāceklis. Vēlākos gados arī atrodamas tiešas sūdzības, ka draudzi vada "orgkomiteja", nevis mācītājs.

1959. gada 11. decembrī atskaitē RKLP J. Restbergs min šādas epizodes:

> "Reliģiskā ietekme uz jauniešiem Latvijas PSR tiek īstenota gan caur baznīcu un tās organizētajām aktivitātēm, gan no vecākiem. Baznīcas darbinieki un garīdzniecība iesaista jaunatni baznīcas darbībās kā kora dalībniekus un kā baznīcas darbiniekus dievkalpojumu laikā. Lai piesaistītu jauniešus, garīdzniecība riskē un organizē gan aizliegtos dieva mācības grupu kursus, gan veic iestiprināšanas un iesvētes ritus. [..] Sektanti [baptisti] veic pieaugušo kristīšanu ar ūdeni, bet, neskatoties uz aizliegumu kristīt, nesasniedzot pilngadību, ir gadījumi, kad tas tiek baptistu ģimeņu ietvaros darīts. Kā likums, adventistu vecāki sestdienās nelaiž savus bērnus uz skolu, tātad izpildkomiteja un citas organizācijas nepietiekami cīnās pret šo parādību.''[391]

---

[387] LVA, 1419. f., 2. apr., 12. l., 147. – 148. lp.
[388] Tagad Elizabetes iela.
[389] LVA, 1419. f., 2. apr., 12. l., 145. lp.
[390] Arvīds Vasks (1912 – 1987), baptistu mācītājs.
[391] LVA, 1448. f., 1. apr., 11. l., 116. – 117. lp.

1958. gada 2. novembrī Dubeņu kapos notikušas bēres, kuras vadījis Grobiņas baptistu draudzes mācītājs Augusts Daknis. Saistībā ar mācītāja teikto runu RKLP pilnvarotajam LPSR sūdzējies Liepājas rajona kolhoza "Ālande" partijas pirmorganizācijas sekretārs Lākutis:

> "A. Daknis iedala cilvēkus 3 grupās, ticīgajos, neticīgajos un vienaldzīgajos, pie kam valsts amatpersonas un darba ļaudis tiek nonievāti, un Daknim nav tiesību neatzīt strādājošos, valsts varu un vispār dalīt pilsoņus sev tīkamās grupās! Pieprasām A. Dakni atstādināt no pretvalstiska aģitatora pienākumiem un dot iespēju strādāt sabiedrībai derīgu darbu! [..]"[392]

No Kārļa Lācekļa lietā apkopotajiem piemēriem redzams, cik attīstīta bija kontroles sistēma un cik invazīvi bija tās līdzekļi. Regulāras RKLP pilnvarotā LPSR atskaites, sadarbība un informācijas apmaiņa ar valsts drošības orgāniem, iedzīvotāju pratināšana, kas liecina par bailēm no valsts drošības orgāniem, kas savukārt izraisa līdzcilvēku apsūdzēšanu pašsaglabāšanās vārdā. Redzama arī ateisma kursa realizācija jaunatnes vidū, izdarot spiedienu uz visu, kas traucē šī plāna īstenošanā. Manāma arī šķelšana starp kristīgām, pat līdzīgām draudzēm to pašpārvaldes augstākajos līmeņos, kas liecina par pakļaušanos padomju varas noteikumiem un konfesijas taktiku sadarbībai ar RKLP.

Trešais LPSR varas iestāžu represīvās darbības pamatveids ir konfesiju misijas un draudžu darbības apgrūtinājumi. Raksturīgākie piemēri ir sekojoši: kalpošanai neatbilstošu telpu ierādīšana, piespiedu apvienošana ar citām konfesijām ierādītajās telpās, draudžu apvienošana un likvidācija, ierobežojumi draudžu sapulču organizēšanā, valsts institūciju iesaistīšanās draudžu pārvaldes organizēšanā un amatpersonu atlasē; konfesiju līderu pakļaušana RKLP, kontrole un vadīšana, valsts aģentu infiltrācija draudzēs to darbības uzraudzīšanai, draudžu pašnoteikšanās tiesību ierobežošana, kontaktēšanās ar ārvalstu attiecīgās konfesijas draudzi ierobežošana, draudzes darbinieku apmācības aizliegšana vai ierobežošana.

Fricis Hūns – baptistu draudžu bīskaps no 1953. līdz 1959. gadam – 1956. gada 10. janvārī lūdza atļauju RKLP pilnvarotajam LPSR draudžu mācītāju sanāksmei Mateja baznīcā Rīgā, pievienojot dienas

---

[392] LVA, 1448. f., 1. apr., 109. l., 72. – 73. lp.

kārtību, paredzamo cilvēku skaitu un pārrunājamos tematus, piemēram – *Ko baptisti darījuši miera nostiprināšanas lietā visā pasaulē*.[393]

Gustavs Tūrs – Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas (LELB) arhibīskaps – RKLP pilnvarotajam LPSR Jūlijam Restbergam 1956. gada 24. martā atgādināja, ka garīgo līderu konferencē ar Lielbritānijas un Amerikas Savienoto Valstu (ASV) pārstāvjiem bija runāts par Bībeles izdošanu latviešu valodā un nepieciešamo skaitu – desmit tūkstoš eksemplāru. Bībeles tekstam būtu jābūt pēc Londonā pieejamā kristīgo rakstu parauga. G. Tūrs piebilst, ka baptisti lieto paraugu, kas drukāts ASV pēc krievu baptistu rakstiem.[394]

1956. gada 5. aprīlī RKLP atbildīgais sekretārs Pāvels Zadorožnijs[395] sūta vēstuli RKLP pilnvarotajam LPSR J. Restbergam, kurā brīdina nepārtvert, neatvērt un nebojāt no ārzemēm ienākošo korespondenci, kas adresēta vietējām reliģiskām organizācijām vai tās pārstāvošām personām. Tas radot grūtības un nelabvēlīgas sekas valsts sakaru orgānu darbiniekiem. Šāda rīcība ir nekavējoties jāpārtrauc, kā arī jāinstruē iesaistītie darbinieki neturpināt šādu praksi.[396]

Minētie trīs piemēri parāda, kā draudzes sanāksmes ir jāsaskaņo ar varas iestādēm, ka ir jāatskaitās par sanāksmju saturu, ka ir jānorāda dalībnieku skaits un ka saturs ir jāpielāgo varas interesēm, piemēram, jāveic Vispasaules miera kampaņas aģitācija. Tāpat minētie piemēri parāda sekojošas tendences: kristīgas institūcijas līderiem jākļūst lojālākiem padomju varai nekā citas kristīgas konfesijas pārstāvjiem, sūdzības izmantot personīga labuma gūšanai, konfesiju līderiem padoties RKLP spiedienam, lai panāktu šķelšanos un iespēju tikt galā ar katru atsevišķi. Vēstule no P. Zadorožnija J. Restbergam norāda gan uz to, ka RKLP pilnvarotais LPSR rīkojās patstāvīgi, gan uz to, ka korespondenci nesaņēmušās draudzes sūdzējās RKLP, nevis pilnvarotajam LPSR. Savukārt RKLP norādījumi jāinterpretē nevis kā atteikšanās no ārzemju korespondences kontroles, bet gan tā jāveic neinvazīvā veidā, lai palielinātu kompromitējoša satura iespējamību.

---

[393] LVA,f.1448.,1.apr.,8.l.,4.lpp.
[394] LVA,f.1448.,1.apr.,8.l.,17.lpp.
[395] Pāvels Zadorožnijs (*Задорожный Павел Александрович*).
[396] LVA, 1448. f., 1. apr., 8. l., 27. lp.

Ceturtais LPSR varas iestāžu represīvās darbības pamatveids ir konfesiju pārstāvju marginalizācija padomju sabiedrībā. To īstenoja ar sekojošām darbībām: ar aizliegumu ticīgam būt par PSKP biedru, bērnu kauninašanu un pratināšanu izglītības iestādēs par reliģiskiem jautājumiem, liegumu iegūt augstāko izglītību, ierobežotām karjeras iespējām, ticīgo īpašu uzraudzīšanu, izdevības gadījumā padarot par sadarbības partneri valsts drošības iestādēm kompromitējošas informācijas vākšanai padomju pilsoņu vidū, kā arī ar aizliegumu kontaktēties ar ārzemēm.

1958. gada 20. jūnijā VDK priekšsēdētājs ģenerālmajors Jānis Vēvers raksta specziņojumu LPSR Ministru Padomes priekšsēdētājam Vilim Lācim par Cēsu Septītās dienas adventistu draudzes locekli Vili Mežciemu, kas 14. jūnijā aizturēts par sabiedriskās kārtības traucēšanu un kas izrādījies bijušais "nelegālis" sakarā ar dezertēšanu 1948. gadā no Sarkanās armijas un slēpšanos līdz 1951. gadam. Aizturētais ir aktīvs Cēsu Septītās dienas adventistu draudzes loceklis. Specziņojumā sniegts gan V. Mežciema īss raksturojums, gan arī situācijas izklāsts. Proti, V. Mežciems pēc aizturēšanas izteicis vēlmi sarunai ar VDK darbiniekiem. Sarunas laikā V. Mežciems atklājis informāciju, ka viņa dzīvesvietā – lauku saimniecībā – atrodoties šaujamierocis, kura īpašnieks nav zināms. Pārbaudot V. Mežciema dzīvesvietu, atklājies, ka tur glabājas daudz vairāk – pieci dažāda veida šaujamieroči, trīs granātas un munīcija. Izrādījies, ka minētie šaujamieroči un munīcija piederot V. Mežciemam, kas iegūti "nelegālā" stāvokļa laikā, izņemot vienu pistoli, kas iegūta pēc tam. "Legalizācijas" brīdī V. Mežciems nodevis tikai vienu šaujamieroci, bet citus kopā ar munīciju noslēpis. Specziņojumā tālāk seko tieša norāde, ka konkrēto gadījumu izmeklēs VDK un ka pēc izmeklēšanas un tiesāšanas iegūtās ziņas tikšot izmantotas "republikas prese" septītās dienas adventistu kompromitēšanai, šo ziņojumu V.Lācis 1958. gada 1. jūlijā vizē LPSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietniekam Eduardam Berklavam, uz specziņojuma ir arī E.Berklava 1958. gada 2. jūlija vīza.[397]

Piektais LPSR varas iestāžu represīvās darbības pamatveids bija antireliģiskā padomju propaganda, kas izpaudās kā ateisma ieviešana izglītības sistēmā, liegums reliģiskajām organizācijām paust

[397] LVA, 270. f., 1c. apr., 1205. l., 73. – 74. lp.

savus reliģiskos uzskatus plašsaziņas līdzekļos, cenzūra, kas izpaudās tādējādi, ka publisko uzstāšanās saturs bija iepriekš jāsaskaņo ar RKLP, un vienlīdz attiecās gan uz izklaides sarīkojumiem, kā koncerti un valsts svētku svinības, gan uz saturīgām reliģijas jautājumu apspriedēm, konferencēm. Tāpat šīs represīvās darbības izpaudās kā obligāta draudzes locekļu dalība ateisma lekcijās, kā arī ateisma propagandas izplatīšana plašsaziņas līdzekļos, iekļaušana izglītības sistēmā, publiska ticīgo apsmiešana un kauninašana satīriskos preses izdevumos, karikatūras pie ziņojumu dēļiem un plakātos dažādās sabiedriskās iestādēs, publiska apmelošana dažādos informācijas kanālos.

1958. gada 25. aprīlī baptistu bīskaps F. Hūns informē RKLP pilnvaroto LPSR, ka otrdien, 29. aprīlī, sakarā ar darba svētkiem 1. maijā lūgšanu namā Mateja baznīca, Revolūcijas ielā[398] 50b, plkst. 19-30 notiks Rīgas baptistu baznīcu kalpotāju sapulce F. Hūna vadībā.[399]

1958. gada 6. maijā F. Hūns iesniedz lūgumu RKLP pilnvarotajam LPSR atļaut rīkot Latvijas baptistu draudžu līderu tikšanos, pievienojot dienas kārtību ar izskatāmajiem jautājumiem, no kuriem viens ir *Draudzes locekļu attieksmes pret pilsoniskā pienākuma izpildi audzināšana baznīcā*.[400]

1958. gada F. Hūna Lieldienu atskaitē cita starpā minēts dievkalpojums par godu tuvojošajamies 1. Maija svētkiem, kā arī minēts N. Levidanto spredīkis, kur esot bijusi ietverta dziļa doma par cilvēka darbu savā labā un par labumu tautai, ko visi klātesošie esot uzmanīgi klausījušies.[401] Tāpat atskaite liecina, ka 1958. gada 6. martā Rīgas Mateja baptistu baznīcā notika dievkalpojums par godu Lielās Oktobra Revolūcijas svētkiem.[402]

1958. gada 30. – 31. jūlijā Bārtā notikušās LPSR baptistu mācītāju sapulces protokolā visu dalībnieku vārdā ietverts sekojošais teksts:

"Šobrīd, kad redzam iedegamies Lielbritānijas un ASV sakurtu bruņotu konfliktu Tuvajos un vidējos Austrumos, kas draud pārņemt cilvēci un nest bezgalīgas ciešanas visām tautām, mēs – Latvijas

---

398 Tagad Matīsa iela.
399 LVA, 1448. f., 1. apr., 109. l., 4. lp.
400 LVA, 1448. f., 1. apr., 109. l., 10. lp.
401 LVA, 1448. f., 1. apr., 109. l., 31. – 32. lp.
402 LVA, 1448. f., 1. apr., 109. l., 49. lp.

baptisti, Kristus sekotāji [..] – nevaram nenosodīt agresorus, zobenus rokā paņēmušus un mēģinot ar spēku uzspiest arābu tautām koloniālo verdzību. Mēs vienbalsīgi pievienojam savu balsi miljoniem mūsu Dzimtenes pilsoņu balsu niknā protestā pret angļu un amerikāņu agresiju Tuvajos un vidējos Austrumos! [..]”[403]

Šie piemēri liecina par organizētu draudžu vadītāju instruēšanu, par pakļaušanos padomju varas diktātam reliģijas jautājumos, savu tradīciju pielāgošanu valsts vajadzībām, savu draudzes locekļu apmācību RKLP noteiktajos normatīvos, tādējādi nodrošinot draudzes pastāvēšanu un iespējamo infiltrēto aģentu draudzei labvēlīgas atskaites. Ietvertie temati par darbu un pilsoņa pienākumu apvienojumā ar baznīcas svētkiem liecina par mēģinājumu atrast jaunu kristīgās ticības vietu sabiedrībā un izpatikt pašsaglabāšanās vārdā padomju varai. Tāpat minētais norāda uz tendenci padarīt Baznīcu par padomju varas propagandas kanālu.

Secinājumi

Darbā izvirzītā tēze par Baznīcas un mazo konfesiju kontroli kā līdzekli okupācijas varas nostiprināšanai, atklājot kontroles mehānismus, ir apstiprinājusies. Avotu un literatūras izpēte liecina, ka reliģiju kontroles īstenošanai PSRS bija izstrādāta ļoti komplicēta taktika. Tā mainījusies un pielāgojusies Padomju Savienības iekšpolitikai un ārpolitikai, kā arī bijusi pakļauta atšķirīgiem padomju vadības ieskatiem.

LPSR “Hruščova atkušņa” laikā Baznīcas kontrole izpaužas kā politiska stratēģija, kas apkopo vairāku valsts institūciju darbības pret reliģiskām organizācijām un satur vairākus pamatojumus atkarībā no izpildorgāna. Atšķirīgi no Staļina, kurš RKLP izveidoja kā Valsts drošības ministrijas subordinētu struktūrvienību ar izlūkošanas un valdības instrukciju nodošanas funkcijām, Ņ. Hruščovs RKLP izmantoja krietni plašāk. Tā attīstības un ietekmes ziņā būtu salīdzināma ar Iekšlietu ministriju. RKLP formālā nošķirtība no Ministru Padomes bija izdevīga gadījumā, ja vajadzētu norobežoties no kādas iedzīvotājiem nepatīkamas rīcības, piemēram, represijām. Ņ. Hruščova personīgā

[403] LVA, 1448. f., 1. apr., 109. l., 13. lp.

nostāja pret reliģiju bija negatīva, jo viņš to uzskatīja par pēdējo ideoloģisko šķērsli "komunisma uzcelšanā". Bažas radīja konfesiju atjaunošanās Padomju Savienībā un vājie rezultāti ateisma propagandā. Problemātiku rada pretrunīgā Baznīcas statusa definēšana: legalizācija, no vienas puses, un likvidēšana, no otras puses.

Legalizēšanai radītās institūcijas VEKBS un VSDAS darbojas gan kā ticīgo tiesību aizstāvji, gan kā likvidētāji. Pastāv birokrātijas problēma, piemēram, darbā apskatītajā laika posmā RKLP pilnvarotais LPSR J. Restbergs darbojās pēc RKLP priekšsēdētāja A. Puzina, VEKBS vadītāja N. Levidanto un VSDAS vadītāja S. Kuližskija instrukcijām, sadarbojās arī ar VDK. Turklāt starp draudzēm un valsts funkcionāriem vēl bija jāņem vērā garīdzniecība, kas, lai arī bija laicīgās varas iecelta, tomēr centās īstenot draudžu intereses. Caur šo komplicēto reliģiju kontroles mehānismu LPSR baptistu un septītās dienas adventistu draudžu administrēšana kļuva haotiska, nekonsekventa, neefektīva. Pieņemot, ka Ņ. Hruščova apstiprinātā galvenā stratēģija bija konfesiju nomelnošana, S. Kuližskija – ierobežošana likuma ietvaros, N. Levidanto – apvienošana lielākās kopienās ar varai lojālu līderi priekšgalā, kļūst redzams, ka vietējais pilnvarotais vienlaikus nevarēja praktizēt vairākas mainīgas stratēģijas un vēl pārstāvēt LPSR baptistu un septītās dienas adventistu intereses Maskavā. Šo problēmu risināja sadarbība ar VDK, kuras pamatfunkcijas Ņ. Hruščova laikā, galvenokārt izpaudās administratīvajās represijās pret reliģiskām organizācijām, piemēram, informācijas ievākšana, kompromitējošu liecību iegūšana, kolaborantu rekrutēšana. Šāda čekas stratēģija deva valstij neierobežotu varu pār jebkuru pilsoni, regulēja amatu sadali pārvaldes aparātā, morāli pakļāva iedzīvotājus. Tomēr sistēma nebija pilnīga, jo radīja vispārēju neuzticību tautas masās, kas noveda pie daudzu organizāciju darbības pagrīdē un pilsoņu dzīves dubultstandartiem. Šīs abas parādības vērojamas gan LPSR septītās dienas adventistu, gan baptistu kopienās.

Ieceltie Baznīcu līderi zaudēja draudžu uzticību, kā K. Lāceklis un A. Čolders, ritu apmeklējums bija riskants, dievkalpojumi ieguva laicīgu saturu, aizskāra ticīgo jūtas. Varas iespējas īstenot savas intereses sabiedrībā caur draudzēm samazinājās, tā ieguva draudīgu seju, kļuva redzama divkosība vārdos un darbos, misiju nospiešana

pagrīdē padarīja tās nevadāmas. "Hruščova atkusnis" LPSR uz Baznīcu neattiecās. Šajā dzīves jomā tā bija pārkārtošanās no fiziskām represijām uz cita veida administratīvām vajāšanām. Valsts manipulēja ar iedzīvotājiem un radīja piemēru dubultstandartu praktizēšanā. Mazās draudzes kā "komunismu kavējošas" un grūti prognozējamas kopienas pakļāva vai marginalizēja, lielās – izmantoja padomju ideoloģijas aģitācijā.

PSRS reliģiju normatīvi LPSR darbojās atkarībā no apstākļiem. Savukārt VDK radīja bailes iedzīvotājos. Ievērojami, ka 1956. gadā gan septītās dienas adventistu, gan baptistu apstākļi un attiecību ar padomju varu problemātika ir līdzīga. Abām grupām likvidē pašpārvaldes sistēmu, ko aizvieto ar varas ieceltiem, pārbaudītiem "kadriem". Tāpat līderi ir draudzēs iepriekš ieredzēti cilvēki, tomēr ar savu rīcību parāda ļoti lielu lojalitāti pret padomju varu. Abās konfesijās rezultātā rodas pretošanās kustības, abas uztur sakarus ar trimdas draudzēm. Taču galvenā atšķirība ir dogmu saglabāšana. Septītās dienas adventisti, sekojot savai dogmai par Dieva autoritātes neaizskaramību, neievērojot subordinācijas padomju varai prasības un pateicoties salīdzinoši mazam skaitam, 1960. gadā paliek bez likumīgas pārvaldes, proti, padomju vara tos neuzskata par ticības turētājiem, bet tikai par potenciāliem katalizatoriem. Septītās dienas adventisti turpina darbu pagrīdes organizācijā, lai paliktu uzticīgi savai dogmai. Savukārt baptistu dogmatika ļauj piespiedu kārtā tos apvienot gan ar evaņģēliskajiem kristiešiem, gan ar Vasarsvētku draudzēm. Rezultātā sākas šķelšanās dažādos jautājumos, kā, piemēram, vai pieņemt bīskapa autoritāti vai atteikties no ceremonijām, vai sadarboties ar padomju varu un sludināt tās ideoloģiju.[404] Baptistu draudzes LPSR ierauj politikā. Baptisti zaudē daļu no dogmatikā noteiktā, proti, kristības un Vakarēdienu, toties saglabā likumīgas reliģiskas organizācijas statusu LPSR.

---

[404] Kashirin, Alexander. *Protestant minorities in the Soviet Ukraine, 1945 – 1991.* (dissertation). Oregon: University of Oregon, 2010, pp. 95 – 96. Available at: https://www.google.lv/search?q=Nikolajs+%C4%BBevidanto+&ie=utf-8&oe=utf-8&gws_rd=cr&ei=yRyxVsndBcuksgH6qoTICA#

Control of the religion in the LSSR. Example of small a Christian denomination (1956 – 1959)

Religion in the USSR and the LSSR is in a unique position because of its historical role in the region and the existing experience of people living in the region and because of the problematic relationships between Soviet power and various religious organizations.

The dictate of atheism set by the Communist Party of the Soviet Union created a complicated system to manage its secular political course. This system consisted of the responsible state institutions, religious organizations and inhabitants of the USSR. Each Soviet Republic had its particularities, experience and history in respect of religion, which had to be considered in implementing the Soviet totalitarian and bureaucratic authoritarian regime while forcing the communist dictate. In Latvia, after the first Soviet occupation the status of religion diminished dramatically. This is true with respect to all religious organizations. The second occupation of Latvia brought up submission to the antireligious dictate, which, in fact, indicated that religious organizations had to fight for their existence.

Latvia had developed on the basis of Christian values, therefore, thus, the report has been devoted to the Christian denominations. Taking into account that in the LSSR, there were only six registered Christian denominations of which the least studied are two – Baptists and Adventists, the report is focusing on those two comparatively small Christian denominations. The small number of worshippers is one of the noticeable reasons which provoked comparatively difficult relationships with the responsible institutions because it determined that those at power could apply comparatively much more restrictive measures with respect to Baptists and Adventists without risking public unrest.

Throughout the Soviet occupation both denominations of Baptists and Adventists suffered from the repressive control of the Representative of the Council for the Affairs of Religious Cults of the USSR (hereinafter – CARC) in the LSSR. This research concentrates on a time period – the 'Khrushchev Thaw' (1956 – 1959) – which is a unique period with respect to the control of religion in the whole USSR

but also the LSSR. With respect to small denominations, there were deviations from Moscow's dictate, which indicates that the Representative of the CARC in the LSSR acted in seemingly breaching the interested of the vested powers. Hence, this demands a closer analysis.

Denominations of Baptists and Adventists were regulated by the normative acts of both the USSR and the LSSR. The theory differs from practice in the LSSR. It is proved by the documents reflecting the insight of theses denominations. The documents reveal the duplicity of the 'Khrushchev Thaw' with respect to religion. Moreover, they also put in doubt the assumption of existing respect for subordination with regard to the actions of the Representative of the CARC in the LSSR.

The criminal cases available in the State Archive of Latvia of the National Archive of Latvia point at cooperation between the KGB and the Representative of the CARC in the LSSR. The control exercised with respect to Baptists and Adventists partly explain the disparities between the Soviet theory on control of religion and practice in the LSSR. The control as it turns out had been exercised by means of surveillance, blackmail, interrogation, obtainment of information and manipulation of officials of the mentioned denominations. These means were used along those publicly known means of control of religion such as confiscation of real estate, restriction with regard to practicing religion and the takeover into the state competence of such public services as weddings and funerals.

This report provides an insight into the struggle of Baptists and Adventists during the seemingly liberal time of the 'Khrushchev Thaw', pointing to the discrepancies between what is publicly known and the real control performed during that time that is illustrated by the documents.

Pielikumi

1.pielikums Baptistu draudžu uzraudzības un kontroles struktūra LPSR.

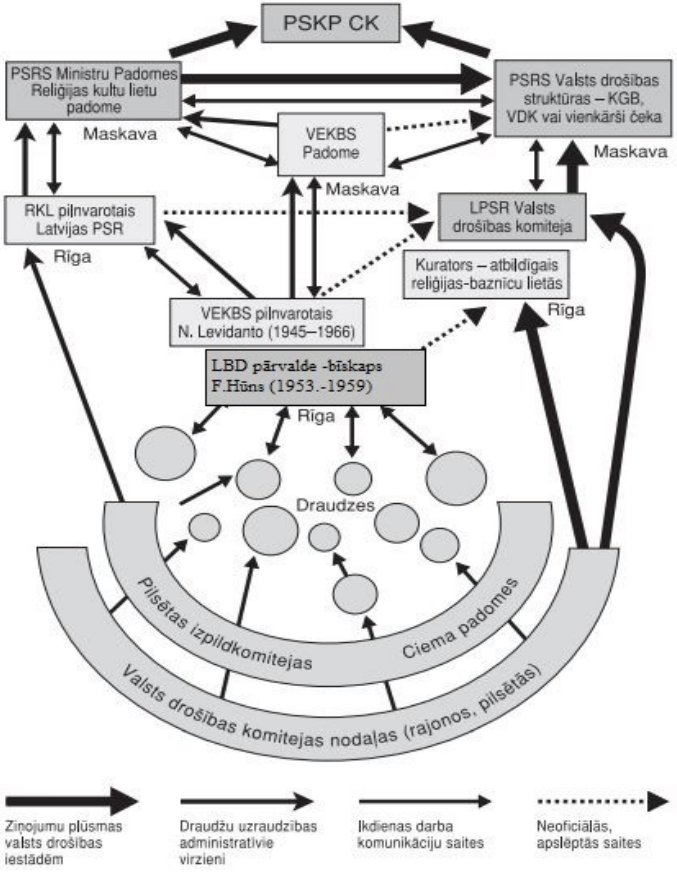

[405];[406];

[405] Ginters, M. *Vai tie bijām mēs.* Rīga, 2005. 644., 814. lpp.

[406] Gills, N. "Reliģiskās minoritātes Latvijā komunistiskā režīma apstākļos 20. gadsimta 40.-80. gados." *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 20. sējums: Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60.-80. gados.* Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. 136. lpp.

1. **pielikums** Izziņa par Septītās dienas adventistu draudzes Ilgara Liepiņa atbrīvošanu no apcietinājuma 1953.gada 25.aprīlī.[407]

СССР
МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
Отдел УМВД по Мурманской обл.
„25" апреля 1953 г.

Форма «А»
ВИДОМ НА ЖИТЕЛЬСТВО НЕ СЛУЖИТ.
ПРИ УТЕРЕ НЕ ВОЗОБНОВЛЯЕТСЯ.

2-АА

СПРАВКА № 744

Выдана гражданину (ке) Лейпиньш Илгарс Теодорович
1932 года рождения, уроженцу (ке) Лат. ССР Рижский р-н Хуг. бадж
гражданство (подданство) СССР национальность латыш
осужденному (ой) Военным Трибуналом Военно-Морских частей гарнизона Полярный
„18" октября 1952 г. по ст.ст. 193-13 с санкциями УК 193-2, п. "Ж" РСФСР,
к лишению свободы на 5 лет с поражением в правах на нет года, имеющему (ей) в прошлом судимость не
в том, что он (она) отбывал (ла) наказание в местах заключения МВД по „25" апреля 1953 г. и по Указу Президиума Верховного Совета СССР от 27-III-1953 года
С применением со снятием судимости
Освобожден (на) „25" апреля 1953 г. и следует к избранному месту жительства
(город, село, дер., район, область)
г. Рига
до ст. _____ железной дороги.

Начальник лагеря (ИТК)
Нач. (Оперуполномоченный)
Печать

[407] Lauberte, S.I. ''«Dievs Kungs ir mūsu stiprā pils» intervija ar Ilgaru un Viju Liepiņiem. '' *Adventes vēstis*, 2013, nr. 205, 22. lpp.

3. pielikums Lēmums par krimināllietas pret Kārli Lācekli izbeigšanu
LVA, f. 1419., 2. apr., 12. l., 147. – 148. lpp.

L Ē M U M S

par krimināllietas izbeigšanu.

1959.g. 31. aprīlī, Latvijas PSR Prokuratūras izmeklēšanas daļas prokurors, jaunākais tieslietu padomnieks Drudzis, izskatot krimināllietu pret Kuldīgas baptistu draudzes mācītāju LACEKLI KARLI HEREMAŅA d pēc KPFSR KK 122.p.

k o n s t a t ē j u :

Lāceklis no 1957.g. strādā Kuldīgā,kā Kuldīgas baptistu draudzes mācītājs. Savā darbības laikā 1958.g. Lāceklis pretēji noteikumiem nodarbojies ar bērnu un pusaudžu mācīšanu reliģiskiem rituāliem.

Tā 1958.g. no marta mēneša Lāceklis ievedis t.s. bībeles stundas koru dalībniekiem,kuras notikušas katru nedēļu otrā dienās plkst. 19 -baznīcas telpās. Nodarbības notikušas līdz 1958.g. jūnija mēnesim un tās apmeklējuši apm. 10 jaunieši - pusaudži-skolnieki. Nodarbībās Lāceklis izskaidrojis bībeli un pēc nodarbībām notikusi lūgšana.

Par jauniešu-pusaudžu nelikumīgo apmācīšanu Kuldīgas rajona prokuratūra 2.III-59.g. pret Lācekli ierosinājusi krimināllietu pēc KK 122.p. un izdarījusi lietas izmeklēšanu.

Ar izvesto izmeklēšanu pietiekami pierādīts,ka Lāceklis nelikumīgi apmācijis nepilngadīgus jauniešus,bet ņemot vērā, to,ka Lāceklis jauniešu apmācīšanu -izbeidzis un no tā brīža pagājis ilgāks laika periods,saukt Lācekli par to pie kriminālatbildības nebūtu lietderīgi. Par jauniešu nelikumīgo apmācīšanu Lāceklis saucams pie atbildības disciplinārā kārtā.

- 2 -

Pamatojoties uz izteikto un KPFSR KK 8.p.

n o l ē m u :

1. Krimināllietu pret LACEKLI KARLI HERMAŅA d. pēc KP KK I22.p. izbeigt.
2. Lēmuma norakstu par lietas izbeigšanu nosūtīt Rel Kultu Lietu Padomes pie PSRS Ministru Padomes Piln jam b. RESTBERGAM - LACEKĻA K.H sazkšanai pie disc rās atbildības padotības kārtībā.
3. Lietu atgriest tālākai glabāšanai Kuldīgas rajona roram.

Latvijas PSR Prokuratūras
Izmeklēšanas daļas prokurors
Jaunākais tieslietu padomnieks
(Drudzis)

4. pielikums

LPSR Valsts drošības komitejas priekšsēdētāja Jāņa Vēvera specziņojums LPSR Ministru padomes priekšsēdētājam Vilim Lācim ar V. Lāča 1958. gada 1. jūlija vīzu "Iepazīstināt biedru Berklavu" un LPSR Ministru padomes priekšsēdētaja vietnieka Eduarda Berklava 1958. gada 2. jūlija vīzu, tajā skaitā par V. Mežciema lieta izmantošanu "republikas presē" Septītās dienas adventistu diskreditēšanai pēc izmeklēšanas. LVA, 270. f., 1c. apr., 1205. l., 73. – 74. lp.

4-ле

73

Совершенно секретно.
Литер "А"
экз. № 3

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ СОВЕТА МИНИСТРОВ ЛАТВИЙСКОЙ ССР
товарищу ЛАЦИСУ В.Т.

гор. РИГА.

Ознакомить
Тов. Берклава
1 VII 58

СПЕЦСООБЩЕНИЕ

/ об аресте бывшего нелегала сектанта-адвентиста 7-го дня МЕЖЦИЕМС В.Я./

Аппаратом Уполномоченного КГБ при СМ Латвийской ССР по Цесисскому району 18 июня 1958 года арестован и привлечен к уголовной ответственности по ст. 182 ч.I УК РСФСР бывший нелегал, в настоящее время участник Цесисской общины сектантов-адвентистов 7-го дня -

МЕЖЦИЕМС Вилис Янович, 1924 года рождения, уроженец Латв. ССР, Цесисского района, Ленчского сельсовета, латыш, гражданин СССР, из крестьян-середичков, образование 6 классов, работал бригадиром подсобного хозяйства 3-го Гостубсанатория, проживал на хуторе Яун-Лесс, Ленчского сельсовета, Цесисского района.

МЕЖЦИЕМС, будучи задержанным органами милиции за нарушение общественного порядка 14 июня, изъявил желание иметь беседу с работниками органов КГБ.

При беседе МЕЖЦИЕМС заявил, что на хуторе, где он проживает, хранится одна боевая винтовка, владелец которой неизвестен.

Спецсектор Управления
Делами Совета Министров
Латвийской ССР
Вх. № 1114с
1 июля 1958 г.
Лист 2

3

74

2.-

При изъятии указанной винтовки и проведенной соответствующей работе по установлению её владельца, было выяснено, что помимо изъятой винтовки на хуторе хранится еще оружие, владельцем которого является МЕЖЦИЕМС.

При обыске было изъято:

2 боевые винтовки английского и русского образца.
1 автомат немецкий,
2 пистолета системы "Парабеллум" и "Маузер".
3 гранаты и более ста штук боевых патронов.

Арестованный МЕЖЦИЕМС на допросе показал, что указанное выше оружие, кроме одного пистолета, он приобрел в период, когда находился на нелегальном положении с 1948 г. по 1951 г. После легализации приобрел один пистолет. Причиной его перехода на нелегальное положение послужило дезертирство из Советской Армии, которое он совершил в 1948 году.

После легализации в 1951 году МЕЖЦИЕМС сдал только одну винтовку, тогда как другое оружие запрятал.

В 1953 году МЕЖЦИЕМС вступил в религиозную секту адвентистов 7-го дня в городе Цесисе, где принимал активное участие в проведении богослужений и укреплении общины верующими.

Следствие по делу МЕЖЦИЕМС ведет Следственный отдел КГБ при СМ Латвийской ССР. После окончания следствия и суда материалы на МЕЖЦИЕМС будут использованы в республиканской печати по компрометации сектантов-адвентистов 7-го дня.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ ЛАТВИЙСКОЙ ССР
ГЕНЕРАЛ-МАЙОР ГОСБЕРС/

"30" июня 1958 года.
№ 1562
гор. РИГА.

НВК. 1114с

Padomju ideoloģijas un propagandas izpausmes Vissavienības akciju sabiedrības «Intūrists» Rīgas nodaļā[408] darbā ar latviešu trimdas tūristiem (1957 – 1985)

B. iur. Marta Starostina
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas stipendiāte
Darbs izstrādāts Dr. philol. Evas Eglājas-Kristsones vadībā

Pēc Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) okupācijas Latvija atradās aiz *dzelzs priekškara*. Lai nodrošinātu padomju okupācijas režīma stabilitāti, bija palēnām jāatjauno starptautiskie sakari, ko savukārt bija nepieciešams kontrolēt. Kontrolēti tūrisma sakari kļuva par propagandas izplatīšanas veidu. Reizē ar kontroles palīdzību mēģināja novērst padomju režīmu apdraudošu domu un ideju rašanos, padomju pilsoņiem nonākot saskarē ar citu valstu sabiedrību pārstāvjiem. Tādējādi PSRS tūrisms kļuva par ideoloģiskās audzināšanas un padomju propagandas līdzekli, bet tā organizācija notika centralizēti, pamatojoties uz Maskavā pieņemtajiem lēmumiem. Ārzemju tūrisms bija pilnīgā Padomju Savienības komunistiskās partijas (PSKP) kontrolē, īstenots saskaņā ar PSKP vadlīnijām[409].

PSRS tūrismu izmantoja, lai īstenotu izlūkošanu, aktīvo pretizlūkošanu, izplatītu propagandu un lai slēptu padomju režīma patiesos dzīves apstākļus. Latvijas kontekstā – īpaši slēpjot īstenību no Latvijas Republikas faktisko neatkarību piedzīvojušajiem trimdiniekiem, kuri, dzīvodami ārvalstīs, vēlējās atbraukt uz okupēto tēvzemi arī tāpēc, lai pārliecinātos par plašsaziņas līdzekļos paustā

---

[408] PSRS Ministru Padomes Galvenās ārzemju tūrisma pārvaldes *Intūrists* Rīgas nodaļā.
[409] LVA, PA-101 f., 29. apr., 111. l., 3. lp.

patiesumu. Okupētās Latvijas tūrisma organizēšanā vislielākā loma ārvalstu tūristu uzņemšanā un apkalpošanā bija Valsts drošības komitejas (VDK) piesegstruktūrai – Valsts akciju sabiedrībai (VAS) *Intūrists*[410].

Darbā pētīti šīs iestādes īstenotie sarīkojumi trimdas latviešiem jeb PSRS terminoloģijā *tūristiem-emigrantiem*, kā arī pētīts jautājums, kā iestāde īstenoja VDK noteikto.

1959. gadā PSRS vēstniecības ārvalstīs saņēma slepenu pavēli pārtraukt bijušo padomju pilsoņu, tajā skaitā okupēto Baltijas valstu pilsoņu, repatriāciju un sākt izsniegt tiem tūristu vīzas īslaicīgam tēvzemes apmeklējumam[411]. Tāpēc vieni no pirmajiem *tūristiem-emigrantiem* bija nevis no PSRS otrās okupācijas bēgušie latvieši, bet gan, piemēram, 1905. gada revolucionāri, kas emigrējuši no Krievijas Impērijas, piemēram, Amerikas Latviešu strādnieku vienības marksisti, kā Kārlis Sermuks un Kārlis Dirba[412], kuri kopā ar Lūciju Jēgeri atbrauca pēc VDK piesegstruktūras Latvijas un ārzemju draudzības un kultūras sakaru biedrības (*Draudzības biedrības*) aicinājuma[413], nodibinādami sakarus ar Mirdzu Ķempi, Jāni Sudrabkalnu, Annu Saksi, Annu Brodeli, Valdi Luksu, Ādolfu Talci un Žani Grīvu[414], un kuri viesojās 1960. gada jūlijā arī Latvijas padomju rakstnieku savienības plēnumā kopā ar Jāni Artūru Leimani, Eduardu Mauriņu, Jāni Ešenvaldu, Jēkabu (Džeku) Medni, Elzu Medni, Voldermāru Vilku, Antoneti Vilku, Jāni Fogeli un Eduardu Šēnbergu[415]. Pētījums aptver laiku kopš 1960. gada, kas kā hronoloģiskās robežas sākums izvēlēts, ievērojot 1959. gadā notikušo pavērsiena punktu un to, ka 1960. gadā pirmie latviešu trimdinieki dodas uz Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) Dziesmu un deju svētkiem.

ASV Centrālās izlūkošanas pārvalde (CIP) šajā laikā īstenoja izlūkošanas operāciju *AEBALCONY*, kura *REDSKIN* ietvaros paredzēja CIP aģentus, kuri būtu ASV rezidenti ar baltiešu izcelsmi un kuru piesegs būtu tēvzemes apmeklēšana un radinieku satikšana, iesūtīt

---

[410] *Latvijas Padomju enciklopēdija,* 5. sēj. 2. grāmata. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984, 570. lpp.
[411] Lešinskis, Imants. "Kalpības gadi", *Laiks,* 1979, 12. janvāris.
[412] "Pēc 50 gadiem dzimtajā pusē", *Cīņa,* 1959, 17. novembris.
[413] "Amerikas ciemiņi Latvijā", *Dzimtenes Balss*, 1959, 10. novembris.
[414] "Ar fotoaparātu pa Latviju", *Dzimtenes balss,* 1959, 13. novembris.
[415] "Amerikas latvieši ciemos pie rakstniekiem", Literatūra un Māksla, 1960, 23. jūlijs.

okupētajās Baltijas valstīs legālā tūrisma ietvaros, sagatavotus jebkurai politiskai diskusijai, gatavus oponēt padomju propagandai, izplatīt literatūru un padomju režīmu graujošas baumas, lai iegūtu operatīvo izlūkošanas informāciju, iegūtu uzticību un kontaktus ar režīma pretiniekiem[416], kuru vēlāk izmantotu, piemēram, latviešu padomju atomenerģētikas un raķešu zinātnieku vervēšanai.[417] Piemēram, tās ietvaros CIP aģents no Floridas ar segvārdu AEBALCONY/1[418] ieradās okupētajā Latvijā kā *tūrists-emigrants* no 1961. gada maija līdz jūnijam, nodibinot piecus kontaktus, kā arī ieguva samērā augsta padomju darbinieka uzticību tādā apjomā, ka tas nodeva CIP aģentam dokumentētas ziņas, par kuru izpaušanu draudētu ilgs cietumsods[419], vienlaikus aģents īsi iepriekš esot bijis sakaros ar Izraēlas dienestiem, atrodoties tajā pirms ierašanās PSRS.[420].

Pētījuma ietvaros izvirzīti vairāki mērķi: analizēt VAS *Intūrists* propagandas nostādnes un sadarbības metodes ar citām okupācijas iestādēm, aplūkot to, kā VDK normatīvi ietekmēja tūrisma jomu, kā arī noskaidrot to, cik VDK kontrolēts tūrisms spēja ietekmēt trimdas latviešu uzskatus, ieskicējot arī to, kā trimdas latvieši, kas bija līdzdalīgi propagandas sarīkojumos, vēlāk tos atspoguļoja savās atmiņās un kāds ir bijis viņu viedoklis par situāciju okupētajā Latvijā.

Apskata sagatavošanā izmantoti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (LVA) VAS *Intūrists* Rīgas nodaļas, PSKP Latvijas

---

[416] *AEBALCONY, 0134-0000-5302*, SR, Central Intelligence Agency 16 May 1960. Available:foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/1705143/AEBALCONY_0002.pdf

[417] *Latvian REDSKIN programm – 1962*, Cetral Intelligence Agency. Available: foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/1705143/AEBALCONY_0007.pdf

[418] Kopā operācijā no 1960. gada līdz 1962. gadam kā CIP aģenti piedalījās vismaz seši latvieši ar segvārdiem AEBALCONY/1, AEBALCONY/4, kā arī Kalifornijā dzīvojošā AEBALCONY/5 ar savu vīru AEBALCONY/11

[419] *AEBALCONY, SR2, 1962, AEBALCONY project renewal*, Central Inteligence Agency, Available: foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/1705143/AEBALCONY_0003.pdf

[420] Quarterly Report for Project AEBALCONY – Latvian Desk, SR/2-B-62-38, 19 January 1962. Central Inteligence Agency, Available: foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/1705143/AEBALCONY_0008.pdf

Komunistiskās partijas (LKP) Centrālās Komitejas (CK) PA-101. fonda materiāli par ārzemju tūrismu LPSR. Minētie dokumenti ir iepriekš maz pētīti. Tāpat apskatā izmantotas atbilstošas zinātniskās publikācijas, literatūra, attiecīgā laika prese, bukleti un ceļveži, kā arī informācija, kas iegūta intervējot.

Fondā *PSRS MP Ārzemju tūrisma pārvaldes Rīgas nodaļa*[421] VAS *Intūrists* Rīgas nodaļas dokumenti veido nozīmīgu LVA PSRS Valsts Ārzemju tūrisma komitejas Rīgas nodaļas fonda kopumu, tie aptver *Intūrists* Rīgas nodaļas darbības laiku no 1957. gada 11. jūlija līdz 1985. gadam. Pastāvīgi glabājamo lietu aprakstā Nr. 1 ierakstītas 47 lietas. Pētījumā izmantotas lietas Nr. 1., 7., 8., 9., 14., 15., 16., 17., 25., 28., 29., 30., 31, kas raksturo *Intūrista* darbību. Proti, tās ir lietas, kas, pirmkārt, ietver *Intūrista* un PSRS Ministru padomes (MP) Ārzemju tūrisma pārvaldes pavēles un direktīvus norādījumus. Otrkārt, tā ir sarakste ar *Intūrista* pārvaldi par ārvalstu tūristu apkalpošanu LPSR. Treškārt, pētījumā izmantotas atskaites par informācijas-propagandas darbu Rīgas nodaļā ar ārvalstu tūristiem. Visbeidzot, izmantotas arī atskaites par ekskursiju organizēšanu ārvalstu tūristiem un informatīvi ziņojumi par ārvalstu tūristu uzņemšanu un apkalpošanu LPSR. Lietas aprakstā sistematizētas pēc hronoloģiski nominālā principa, dokumenti ir krievu valodā mašīnrakstā. *Intūrista* pārvaldes dokumentu kreisajā augšējā malā norādīts iestādes nosaukums, dokumenta nosūtīšanas datums, labajā augšējā stūrī norādīts adresāts, vidū norādīts dokumenta virsraksts, visi dokumenti satur dokumenta numerāciju un slepenības atzīmi, dokumentus noslēdz pārvaldes atbildīgās amatpersonas paraksts, kā arī norādīts tās personas uzvārds, kura parakstījusi dokumentu. LPSR MP dokumentiem labajā stūrī ir slepenības zīme, dokumenta izdošanas vieta, datums, dokumenta nosaukums, bet dokumenta beigās atrodas paraksts un zīmogs. Minētajam dokumentam trūkst vēsturiskās izziņas jeb vēsturiskā apraksta, nav nošķirtas arī atsevišķas *Intūrists* nodaļas un to darbība Rīgas nodaļā, kā rezultātā avotā sniegtā informācija nav pilnīga. Pieņemot, ka visas nodaļas bija veidotas pēc centrālās nodaļas parauga, var secināt, ka to pārvaldei vajadzētu būt identiskai Maskavas *Intūrista* nomenklatūrai.

---

[421] LVA, 222. f., 1.apr., 1. l.

LKP CK fonds Nr. PA-101[422] svarīgs ar to, ka *Intūrista* Rīgas nodaļa pildīja LKP CK pavēles, tādēļ esošā informācija nebūtu pilnīga bez šī fonda izpētes. Ievērojams, ka bijušā Partijas arhīva fondu numerācijai priekšā ir burti – PA. Dati ir kārtoti pēc strukturālā principa. Fondā ietilpst slepenā sarakste, LKP CK Propagandas un aģitācijas nodaļas lietas, Partijas orgānu nodaļas lietas un citi dokumenti. Šie materiāli nav pilnīgi. Tās ir tikai atsevišķas norādes, kas papildina *Intūrista* dokumentāciju un ieskicē VDK darbību.

Nozīmīgākais ir LNA Personāla dokumentu valsts arhīva (PDVA) 282. fonds *Akciju sabiedrība Viesnīca ,, Latvija " Elizabetes (Kirova) iela 55, Rīga*, kas ietver ziņas paar *Intūrista* personālu no 1959. gada 8. janvāra un kas šajā darbā nav pētīts.

Dokumentos sniegtā informācija ir apkopojama, salīdzināma ar literatūrā un liecībās minēto, tikai tad iespējams nonākts pie secinājumiem.

1. *Intūrista* struktūra un vispārējs raksturojums

Apzinoties iespējamās tūristu plūsmas apjomus un ar to saistītos jautājums, PSKP CK secināja, ka ir lietderīgi veidot vienu iestādi, kas kontrolētu tūristu uzņemšanu, pārvietošanos un visus citus ar tūrismu saistītos uzdevumus. Tāpēc izveidoja PSRS mēroga iestādi – *Intūristu*, kam bija pieejama visa nepieciešamā infrastruktūra, lai kvalitatīvi uzņemtu ārzemju tūristus un kontrolētu viņus, kamēr tie atrodas PSRS teritorijā. *Intūrista* atbildības jomā ietilpa viss, kas saistīts ar ārzemju tūristu uzņemšanu kā, piemēram, braucienu no ārvalstīm organizēšana, darījumu sakaru uzturēšana ar ārvalstu tūrisma organizācijām un uzņēmumiem, visu ar ceļojumu saistīto dokumentu kārtošana. Lai sekmīgi pildītu savus pienākumus, tā strādāja kopā ar citām iestādēm kā LPSR VDK, tās piesegstruktūru LPSR Komiteju kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs (*Kultkom)*, ar ko veidoja katrai tūristu grupai atbilstošas programmas[423].

---

[422] *Latvijas Valsts arhīva Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas fonds Nr. PA-101* (LVA, PA-101. f.).
[423] LVA, 222. f., 1. apr., 9. l., 2. lp.

Intūrists bija viena no lielākajām tūrisma organizācijām pasaulē.[424] Lai labāk nodrošinātu ārzemju tūristu uzņemšanu un kontroli, tās nodaļas un aģentūras bija izveidotas visās lielākajās PSRS pilsētās, savukārt ārzemēs atradās daudzas *Intūrists* pārstāvniecības. Divdesmit astoņās pasaules valstīs bija izveidoti reklāmas un informācijas biroji. PSRS bija pieejami bukleti un ceļveži daudzās pasaules valodās.

Intūrists dibināts 1929. gadā Maskavā. Precīzas ziņas par VAS *Intūrists* Rīgas nodaļas dibināšanas gadu atrast neizdevās. Dažādi avoti sniedz dažādas ziņas par *Intūrists* Rīgas nodaļas dibināšanu, piemēram, 1957. gada 2. februāris[425], 1957. gads[426] vai arī 1958. gads[427]. Autore par *Intūrists* Rīgas nodaļas sākumu pieņem 1957. gadu.

Rīgas nodaļa tāpat, kā pārējās *Intūrist*s nodaļas, bija pakļautas galvenajai pārvaldei Maskavā, PSKP CK un PSRS MP, pildot to direktīvas, plānus un pavēles. 1963. gada 8. augusta VAS *Intūrists* pārvaldes izziņā *Par Rietumu lielvalstu centieniem izmantot tūrismu kaitnieciskai darbībai un buržuāziskās ideoloģijas izplatīšanai PSRS*[428] uzsvērts, ka *Intūrists* pārvalde, lai sagatavotos ārzemju tūristu uzņemšanai un apkalpošanai, darbojas salīdzinoši patstāvīgi, ar tiesībām pieņemt praktiskus lēmumus, tajos vadoties pēc PSKP CK un padomju valdības lēmumiem.

Līdz 1964. gadam *Intūrists* Rīgas nodaļa bija tieši pakļauta PSRS Ārējās tirdzniecības ministrijai, ar PSRS MP 1964. gada 22. augusta rīkojumu to pakļāva 1964. gada aprīlī izveidotajai PSRS Ārzemju tūrisma galvenajai pārvaldei,[429] kuras uzdevumos ietilpa koordinēt visu ar ārzemju tūrismu saistīto iestāžu darbību PSRS teritorijā[430].

---

[424] *Latvijas padomju enciklopēdija,* 4. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983, 310. lpp.
[425] LVA, 222. f., 1. apr., 1. l., 1. lp.
[426] LVA, PA-101. f., 20. apr., 33. l., 72. lp.
[427] *Latvijas Padomju enciklopēdija,* 4.sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1983, 310. lpp.
[428] LVA, 222. f., 1. apr., 1. l., 1. lp.
[429] LVA, 222. f., 1. apr., 1. l.
[430] Lepers, G. *Padomju ideoloģijas izpausmes darbā ar ārvalstu tūristiem Latvijas PSR 1957. – 1964. gads*, bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2009, 17. lpp.

Visu tūrisma pārvaldi PSRS pārvaldīja ar PSKP CK un PSRS MP direktīvām, tās nosūtot padomju republiku PSKP filiālēm jeb to "partiju" CK un ministru padomēm.

> "Tā kā partijas Centrālā Komiteja koncentrēja savās rokās varu Latvijā, tad savā darbībā *Intūrista* Rīgas nodaļa pakļāvās ne tikai Centrālai pārvaldei (turpmāk – pārvalde) Maskavā, bet arī pildīja Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas un LPSR Ministru Padomes rīkojumus un norādes."[431]

Tā, piemēram, 1966. gada 10. maija lēmums par sagatavošanos tūrisma sezonai tieši atsaucās uz PSKP CK un PSRS MP 1966. gada 18. aprīļa lēmumu par jaunās tūrisma sezonas sākšanos.[432] Pamatojoties uz šo pavēli, var secināt, ka galvenos lēmumus ar tūrisma attīstības sfēru pieņēma PSKP CK un PSRS MP, tālāk tos nodeva PSKP LKP CK un LPSR MP un *Intūrista* pārvaldei Maskavā. Savukārt tās, vadoties pēc šiem lēmumiem, tālāk tos nosūtīja, nosakot pienākumu šos rīkojumus izpildīt, VAS *Intūrists* Rīgas nodaļai un citām organizācijām un iestādēm, kas nodarbojās ar ārvalstu tūristu uzņemšanu.[433] *Intūrista* kā iestādes organizēšanā bija spēcīga Maskavas centrālās varas klātbūtne, bet šīs varas uzdevumus varēja sekmīgi īstenot, tikai radot reģionālas nodaļas, lai nodrošinātu izpildi *uz vietām*. Nodaļas nedrīkstēja patstāvīgi pieņemt būtiskus lēmumu, visi jautājumi bija jāsaskaņo ar attiecīgajām augstākstāvošajām institūcijām, kā Maskavas *Intūrists,* VDK un PSKP republikāniskās CK[434].

Pārvaldīšanas process noritēja hierarhiski. Augstākās iestādes sūtīja pavēles, lēmumus un plānus, savukārt pakļautajām nodaļām bija jāziņo par paveikto ar izziņu, atskaišu un darba analīzes palīdzību.

> "Jāatzīmē, ka vairums sarakstes bija noslepenota un vesta slepeno lietu lietvedībā."[435]

---

[431] *Okupācijas varu politika Latvijā 1939 – 1991*, dokumentu krājums, atbild. red. Elmārs Pelkaus. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 1999, 590 lpp.
[432] LVA, PA-101 .f., 29. apr., 111. l., 13. lp.
[433] LVA, PA-101 .f., 29. apr., 111. l., 14. lp.
[434] LVA, 222. f., 1. apr., 17. l., 27. lp.
[435] *Okupācijas varu politika Latvijā 1939 – 1991*, dokumentu krājums, atbild. red. Elmārs Pelkaus. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 1999, 233. – 237. lpp.

Ievērojot to, ka dokumenti bija paredzēti tikai VDK un *Intūrista* darbiniekiem, tos glabāja un pārvadāja pilnīgi slepeni,[436] ko apliecina 1966. gada 15. oktobra pārvaldes pavēle[437] *Intūristam* par regulāru atskaišu sniegšanu par paveikto ar ārzemju tūristiem.

Apkalpošana bija stingri reglamentēta un notika pēc iepriekš izstrādātiem valdības plāniem. Kā jau visās nozarēs PSRS izmantoja piecgades plānus: 1966. gadā PSKP XXIII kongress apstiprināja piecgades plānu, kurā paredzēti nemitīgi uzlabojumi tūrisma jomā PSRS,[438] ārēji formāli uzsverot, ka

> „būtiski svarīgi ir panākt, lai darbaļaužu apziņā nostiprinātos padomju patriotisma un sociālistiskā internacionālisma idejas, lai ikviens cilvēks būtu pašaizliedzīgi uzticīgs padomju dzimtenei, Komunistiskai partijai, komunisma lietai."[439]

Iepazīstoties ar *Intūrista* plānu laika periodam no 1966. līdz 1970. gadam[440], var konstatēt, cik apjomīgs un daudzpusīgs darbs bija iecerēts, lai nodrošinātu ārzemju tūristu apkalpošanas kontroli. Plānus veidoja konkrētiem gadiem un noteiktām mērķgrupām. Ņemot vērā Latvijas laika apstākļus, galvenie darbi bija saistīti ar sagatavošanos tūrisma sezonai, kas noritēja vasaras mēnešos. Retos gadījumos daži tūristi ieradās Latvijā arī citos gadalaikos. Tas, kā gatavojās attiecīgā gada tūrisma sezonai, redzams arī sapulču protokolos. Tā 1966. gada februārī notika sapulce, kurā piedalījās pārvalde un citas iestādes un kurā uzklausīja ziņojumus par sagatavošanos 1966. gada tūrisma sezonai, kā arī lēma par termiņiem nepieciešamo uzdevumu veikšanai. Jautājumi par attiecīgā gada tūrisma sezonu bija izskatīti arī vēlāk 1966. gada 18. aprīlī un 10. maijā LKP CK un LPSR MP.[441]

Lai nodrošinātu augstāku tūristu kontroles līmeni, *Intūrists* noteica tūristu klasifikāciju atbilstoši dažādiem parametriem, piemēram, atbilstoši vecumam un valstij, no kurienes ieradās. Iestādes darbība bija orientēta ne tikai uz tūristiem no valstīm ar jaukta tipa

---

[436] Lepers, G. *Padomju ideoloģijas izpausmes darbā ar ārvalstu tūristiem Latvijas PSR 1957. – 1964. gads*, bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2009, 20. lpp.
[437] LVA, 222. f., 1. apr., 15. l., 73. lp.
[438] "Tūrisms", *Padomju Jaunatne,* Nr. 54, 1966, 18. marts, 4. lpp.
[439] Turpat.
[440] LVA, 222. f., 1. apr., 4. l. 71. lp.
[441] LVA, PA-101. f., 29. apr., 111. l., 3. – 6. lp.

tirgus ekonomiku jeb *kapitālistiskām* valstīm, bet arī uz tūristiem no *sociālisma nometnes* valstīm jeb PSRS satelītvalstīm un valstīm, kuras bija neatkarīgas no PSRS, taču ar marksistisku vadošo ideoloģiju.[442] Katru grupu dalīja sīkāk. Tā no *kapitālistiskām valstīm* vēl izšķīra *tūristus-emigrantus*, kuru ietekmēšanai nereti veidoja īpašus sarīkojumus, piemēram, *nacionālus svētkus* kādā ārēji sakoptā sovhozā vai kolhozā vai organizētas individuālas tikšanās.[443] Šādā veidā rīkojās, lai ar individuālas pieejas palīdzību varētu vieglāk veikt ideoloģisku ietekmēšanu un aktīvās pretizlūkošanas darbu. Darbu ar tūristiem no šādām jaukta tipa tirgus ekonomikas valstīm – Amerikas Savienotās Valstis (ASV), Anglijas, Izraēlas, Vācijas Federatīvās Republikas (VFR) –, kā arī dažām no PSRS satelītvalstīm, kā Čehoslovākijas Sociālistiskās Republikas, Ungārijas Tautas Republikas, Polijas Tautas Republikas, un no PSRS neatkarīgās totalitārās Rumānijas noteica šādam nolūkam izdotas instrukcijas.[444]

1966. gadā LKP CK organizēja apspriedi, kurā piedalījās visas ar ārvalstu tūristu uzņemšanu saistītās iestādes, tajā skaitā ministrijas, VDK piesegstruktūras, kā *Draudzības biedrība*. Apspriedes rezultātā izvirzīti šādi oficiāli uzdevumi: tūristu uzņemšanas un apkalpošanas kvalitātes pilnveidošana un padomju tautas sasniegumu propagandas pastiprināšana.[445]

Intūrista Rīgas nodaļas pienākumu lokā ietilpa uzņemt un apkalpot ārzemju tūristus, kontrolēt viņu pārvietošanos, fiksēt un kontrolēt izteiktos viedokļos, un mazināt ārvalstu ideoloģijas iespaidu. Par spīti tam, ka nemitīgi veica dažādus tūristu apkalpošanas pilnveides darbus, tomēr pakalpojumu kvalitāte nebija augsta.[446] Lai uzlabotu iespaidu par tūrisma iespējām un reizē diskreditētu un samazinātu ārvalstu tūristu pretenzijas, ka daudzas Latvijas pilsētas ir slēgtas apskatei, notika jaunu apdzīvoto vietu un apskates objektu iekļaušana tūrisma sarakstos. Piemēram, 1961. gada 14. janvārī Rīgas nodaļa informē, ka sagatavo visu, lai varētu iekļaut Siguldu *Intūrista* maršrutā, braucot turp un atpakaļ *Intūrista* autobusā bez apstāšanās,

---

[442] LVA, 222. f., 1. apr., 7. l., 9. lp.
[443] LVA, 222. f., 1. apr., 24. l., 29. lp.
[444] LVA, 222. f, 1. apr., 16. l., 15. lp.
[445] LVA, PA-101. f., 29. apr., 111. l., 3. – 6. lp.
[446] LVA, PA-101. f., 29. apr., 111. l., 3. – 6. lp.

un tādējādi iegūt piecas līdz sešas stundas *racionāli izmantota* laika, ko citādi neracionāli Rīgā tūristi pavadītu *patstāvīgās pastaigās*,[447] lūdzot LPSR VDK ģenerālmajoriem Jānim Vēverim iekļaut Siguldu *Intūrista* maršrutā LPSR.[448] Tomēr tikai 1970. gadā mazpilsēta Sigulda kļuva par ievērojamu tūristu apskates vietu.[449] Ārvalstu tūristu apskatei vietu un objektu saraksta paplašināšana notika arī ar mērķi plašāk iepazīstināt ārvalstniekus ar īpaši propagandai konstruētu Padomju Savienības "realitāti"[450], jo sākumā tūristiem bija atvērta tikai Rīga[451], vēlāk atvēra arī Rīgas Jūrmalu, Ventspili[452], Salaspili, apsvēra Ainažu atvēršanu[453]. Neskatoties uz minēto tendenci, vairums apdzīvoto vietu un apskates objektu nebija ārvalstniekiem pieejami, būtiski ierobežojot tūristu kustību.

Padomju Savienībā tūrismu gluži kā ikvienu citu jomu pakļāva stingrai valsts kontrolei. Ievērojot to, ka šī joma bija saistīta ar iespējamiem draudiem padomju režīmam, jo padomju pilsoņu saskare ar tūristiem varēja rezultēties ar PSKP nevēlamu ideju apgūšanu un tūrismu varēja izmantot kā piesegu citu valstu izlūkdienestu darbībai, *Intūrists* faktiski bija veidots kā PSRS mēroga VDK piesegstruktūra jeb izkārtne, lai tūrisma jomu atklāti neapkalpotu slepenais dienests. LPSR VDK bija tikai formāli pakļauta LPSR MP.[454] Faktiski tā, tāpat kā PSRS VDK, bija veidota no vairākām struktūrām – valsts drošības institūcijas, robežsardzes karaspēka, valdības sakaru karaspēka, pretizlūkošanas institūcijas un zinātniski pētnieciskas iestādes[455]. Kā sazarota represīvā

---

[447] Rozīte, Maija, *Pilsētas tūrisms, tā attīstība un telpiskās izpausmes Rīgā,* promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 1999, 61. lpp.

[448] LVA, 222. f, 1. apr., 10. l. Skat. arī Rozīte, Maija, *Pilsētas tūrisms, tā attīstība un telpiskās izpausmes Rīgā,* promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 1999, 61. lpp.; *Латвийская ССР. Туристская схема.* Москва: Главное управление геодезии и картографии государственного геологического комитета СССР, 1963.

[449] Rozīte, Maija, *Pilsētas tūrisms, tā attīstība un telpiskās izpausmes Rīgā,* promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 1999, 61. lpp.

[450] LVA, 222. f., 1. apr., 10. l., 3. lp.

[451] LVA, 222. f., 1. apr., 1. l., 7. lp.

[452] LVA, 222. f., 1. apr., 14. l., 40. lp.

[453] LVA, 222. f., 1. apr., 14. l., 71. lp.

[454] LVA, 222. f., 1. apr., 14. l., 71. lp.

[455] Skat. Кокурин А. И., Петров Н. В. *Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917-1991:* Справочник / Ред. Р. Г. Пихоя. - М.: Международный фонд Демократия (МФД. Фонд Александра Н. Яковлева), 2003. с. 687. – 732.

struktūra, tā bija pakļauta PSKP CK, arī LPSR VDK bija pakļauta LKP CK. *Intūrista* sazobe ar VDK aplūkojama saistībā ar vismaz piecām VDK struktūrvienībām: otrā galvenā jeb iekšējas drošības un pretizlūkošanas pārvalde; ceturtā pārvalde, kas līdz 1960. gadam bija atbildīga par cīņu ar *pretpadomju elementiem*, 1967. gadā tādas funkcijas kā cīņu ar *pretpadomju elementiem* pārņēma piektā pārvalde; četrpadsmitā pārvalde, kas bija atbildīga par personiskās veselības aizsardzību ne vien vietējai varai, bet arī iebraucējiem; piecpadsmitā pārvalde, kas atbildēja par aizsargājamo objektu nodrošināšanu.[456] Tomēr *Intūrista* darba nozīme skatāma vēl plašāk, faktiski saistībā ar galvenajām VDK funkcijām – ārējo izlūkošanu, pretizlūkošanu, operatīvo izlūkošanu, PSRS ārējo robežu aizsardzību, cīņu ar nacionālismu un opozīciju – un tādiem uzdevumiem kā PSKP CK un citu augstāko valsts varas īstenotāju darbībai nepieciešamās informācijas, kas skāra valsts drošību un aizsardzību, nodrošināšanu. Ievērojot izveidoto atskaišu sniegšanas sistēmu, kur PSRS VDK sniedza atskaites par savu darbu PSKP CK, bet republikāniskās VDK struktūras, tai skaitā LPSR VDK – atbilstošai republikāniskajai PSKP struktūrai, tas ir, LKP CK, arī *Intūristam* bija jāiesniedz atskaites VDK, kas kontrolēja tās darbību, padotības kārtībā gan par materiālās bāzes izmantošanu, gan par paveikto ar tūristiem.[457]

VDK rūpējās par to, lai tūristus aktīvās pretizlūkošanas un *ideoloģiskās diversijas* izstrāžu ietvaros "apstrādātu" ar propagandu, it kā iepazīstoties ar *padomju dzīves īstenību*, novēršot nevēlamu objektu ieraudzīšanu un patiesas informācijas uzzināšanu. Lai to panāktu, tieši VDK noteica *Intūristam* atļauto un aizliegto maršrutu plānus un apskates objektu sarakstu.[458] Tāpat VDK noteica sarīkojumu kopumu, kas jāīsteno, apkalpojot tūristus, un kas organizējami *īpašajā periodā*. Ievērojot to, ka *īpašais periods* nav konkretizēts[459] un ka

---

[456] Skat. Кокурин А. И., Петров Н. В. *Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917-1991:* Справочник / Ред. Р. Г. Пихоя. - М.: Международный фонд Демократия (МФД. Фонд Александра Н. Яковлева), 2003. с. 687. – 732.

[457] Ноллендорфс, Валтерс. *Латвия под властью Советского Союза и Национал-социалистической Германии. 1940 – 1991*, пер. М. Зиеминьш. Рига: Музей оккупации Латвии, С. 101.

[458] LVA, 222. f., 1. apr., 4. l., 14. lp.

[459] LVA, 222. f., 1. apr., 11. l., 16. lp.

iztrūkst pielikumu, nav iespējams dokumentāli noskaidrot noteikto sarīkojumu saturu.

Tūristu "apstrādi" veica labi apmācīti gidi, kuru darba pienākumos bez ekskursiju vadīšanas un materiālo resursu nodrošināšanas ietilpa arī propagandas darbs, tostarp izceļot un slavējot PSRS labākos aspektus. Lai nodrošinātu un pilnveidotu nepieciešamās gidu prasmes, bija organizēti attiecīgi semināri, kur apsprieda gidu lomu *buržuāzisko ideoloģiju* novēršanā, pilnveidoja gidu tulkošanas prasmes, sprieda par *sabiedrisko organizāciju* iesaistīšanu ekskursiju un apkalpošanas sfērā, sniedza mācību par metodiska darba veikšanu *Intūrists* nodaļās un aģentūrās.[460] Gidu apmācību veica vecākie gidi-tulki, kas jau bija pierādījuši savu prasmi veikt politisko aģitāciju, lai propagandētu padomju režīma plānsaimniecības ekonomiku un PSRS *miermīlības politiku* un *perspektīvas komunisma celtniecībā*.[461]

Mācību pamatā bija atziņa, ka svarīgi ir audzināt gidus-tulkus marksisma-Ļeņinisma garā.[462] Tāpat bija atzīts, ka gidiem-tulkiem jābūt informētiem arī par politiskajām tendencēm ārzemju literatūrā un politiku vispār, lai varētu pareizi propagandēt *padomju īstenību*, atpazīt un novērst "pretpadomju aģitāciju un propagandu" jeb situāciju, kad kāds neapdomīgi vēlas paust patiesību, un ārvalstu *ideoloģisko diversiju*. Minētā nodrošināšanai bija svarīgi apgūt arī atbilstošas valodas prasmes.[463] Tāpat gidiem-tulkiem bija jābūt informētiem par PSRS neeksistējošu, taču PSKP propagandā būtisku jautājumu – *komunisma celtniecību* –, nepieciešamības gadījumā sniedzot gan teorētisku pamatojumu, gan praktiskus, faktiski neeksistējošus piemērus. Tādēļ bija jāstudē PSKP XXIII kongresa materiāli un PSKP CK lēmumi, jāpēta ārvalstu politika – iekšējā un ārējā, jāizprot saspīlētās attiecības starp Rietumvalstīm un PSRS satelītvalstu nometni, jāpārzina starptautiskā komunisma jautājumi, jāzina teikt par strādnieku kustību[464] un citiem līdzīgiem jautājumiem.

---

[460] LVA, 222. f, 1. apr., 4. l, 63. lp.
[461] LVA, 222. f, 4. apr., 1. l, 64. lp.
[462] Turpat.
[463] Turpat, 65. lp.
[464] Turpat, 66. lp.

Gidu mācībām izmantoja plašu PSRS un ārvalstu aktuālās periodikas materiālu, kas gan bija sniegts pārstāsta formā, apspriežot ar vecākajiem gidiem-tulkiem. Tāpat ikvienam gidam bija sagatavoti un bija jāizmanto savā darbā speciāli materiāli un metodika, piemēram, kā pareizi vadīt ekskursijas un grupas, kā veicams darbs ar grupu pilsētā un kā jāstrādā ar atsevišķiem cilvēkiem grupā. Tāpat bija izstrādāti izziņas materiāli un priekšraksti instrukciju formā par apskates objektiem un šo objektu radīšanu[465]. Bija izstrādāti pat priekšraksti referātu formā nolūkā nodrošināt atbilstošu *sasāpējušu jautājumu* skaidrošanu un atbilžu sniegšanu, piemēram, par sarežģījumiem ekonomikā un politikā ārzemēs[466]. Gidu darbs pieprasīja nemitīgu piemērošanos situācijai. Ja divdesmitā gadsimta sešdesmitajos gados tūristus vairāk interesēja tādi jautājumi kā Latvijas okupācija un Padomju Savienības īstenotās masu deportācijas, tad septiņdesmitajos tūristi vairāk uzmanības veltīja aktualitāšu izzināšanai ar preses, radio un televīzijas starpniecību, arī tiekoties ar korespondentiem un žurnālistiem.[467]

Ievērojams, ka gidu darbu parasti veica jaunas sievietes, kurām nereti bija uzdots nodibināt *draudzīgas* saites ar tūristiem, tādēļ gidēm bija atļauts apmeklēt viesnīcu bārus kopā ar tūristiem. Šādā veidā VDK nodrošināja informācijas iegūšanu ne tikai par tūristu gaitām, bet arī par *neformālām* sarunām. Tūristus pastiprināti uzraudzīja arī citi VDK darbinieki.

Visi tūristi neizpelnījās vienlīdz pastiprinātu VDK uzmanību. Tūristus šķiroja pēc to potenciālās bīstamības vai derīguma VDK interesēm. *Tūristiem-emigrantiem* veltīja īpašu uzmanību. To gaitām sekoja gan atklāti, gan slepeni. Atklāta ārējā novērošana jeb izsekošana kalpoja iebiedēšanai. Savukārt, ja veica slepenu izsekošanu, tad parasti tas nozīmēja, ka *tūrists-emigrants* ir kļuvis par operatīvās novērošanas lietas subjektu un ka pret attiecīgo personu var būt vērsta valsts varas institūciju rīcību līdz pat tam, ka novērojamo personu varēja izraidīt no PSRS.[468] Par tūristu izraidīšanas ieganstu

---

[465] LVA, 222. f, 4. apr., 1. l, 67. lp.
[466] Turpat, 66. lp.
[467] LVA, 222. f., 1. apr., 24. l., 35. lp.
[468] Martas Starostinas intervija ar Austri Grasi (dzimušu 1942. gada 1. jūnijā). Intervijas pieraksts pieejams M. Starostinas personīgajā arhīvā.

varēja kļūt, piemēram, tūrista *netūristiskā uzvedība* un *buržuāziskās propagandas izplatīšana*.[469] Ziņas par tūristu izraidīšanu pieejamas trimdas laikrakstos. Turpretim ne LKP CK izdoto laikrakstu, ne arī to, kuru izdošanu organizēja LPSR VDK, kā, piemēram, *Dzimtenes balss*, slejās šāda informācija praktiski neparādās. Minētais skaidrojams ar to, ka *Dzimtenes balss* bija nevis parasts LKP CK izdevums kā visi pārējie laikraksti okupētajā Latvijā, bet to veidoja tikai VDK, tāpēc tajā aplūkotais atklāj vienīgi tos aspektus, kas nepieciešami VDK izlūkošanas un pretizlūkošanas operācijām.

Ārzemju tūristu laicīgai aizbraukšanai no PSRS rūpīgi sekoja līdzi VDK. Tos, kas neaizbrauca paredzētajā laikā, aizturēja, apcietināja un izraidīja konvoja pavadībā.

Izpildot PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1961. gada 28. aprīļa lēmumu, sevišķu uzmanību pievērsa politisku imigrantu kustībai Padomju Savienības ietvaros, arī okupētajā Latvijā.[470] Tāpat pastiprinātu uzmanību pievērsa jebkurai iespējamai ārvalstu, kas nav PSRS satelītvalstis, ideju saturošas informācijas izplatībai, uzskatot to par "pretpadomju". Tāpēc arī literatūru, pat suvenīrus, ja tie saturēja jebkādu simboliku, uzskatīja par draudiem Padomju Savienības drošībai un atņēma tūristiem, nododot glabāšanā atbilstošām valsts institūcijām.[471] Minētā nodrošināšanā *Intūristam* viennozīmīgi bija sevišķa loma, ievērojot neizbēgami tiešu saskari ar tūristiem.

Tūristiem domātie izklaides un kultūras sarīkojumi bija organizēti tā, lai ar sevišķām metodēm izvērstu PSKP ideoloģiju un propagandu tūristu vidū. Tūristi, kas bija emigrējuši jeb devušies trimdā no okupētās Latvijas, kā arī to bērni, radinieki un piederīgie, piederēja sevišķai kategorijai, kurai veidoja speciālas izklaides programmas, kur līdzās standarta programmai bija iekļauti vairāki sarīkojumi ar īpašu trimdiniekiem domātu ievirzi. *Tūristu-emigrantu* uzņemšanā un apkalpošanā bija iesaistīta virkne iestāžu, tomēr vislielākais nopelns sarīkojumu organizēšanā bija *Intūrista* un citu VDK piesegstruktūru kopdarbam.

---

[469] Ruņģis, Aivars. "Kāpēc tāds misticisms ap Rīgas apciemojumu?" *Latvija Amerikā*, 1972, 15. novembris.
[470] LVA, 222. f., 1. apr., 4. l., 22. lp.
[471] LVA, 222. f., 1. apr., 4. l., 6 – 8.lp

VDK štata darbinieki jeb *Kultkoma* un tam piederīgās VDK avīzes *Dzimtenes Balss* darbinieki kopā ar tūristiem devās uz apskates objektiem, lai tajos daudzpusīgi un uzstājīgi propagandētu LPSR tautsaimniecības, kultūras un mākslas dzīvi.[472] Apskates objektu un sarīkojumu skaits bija visnotaļ plašs – gan mācību[473] un ārstniecības iestādes[474], gan ekskursijas Rīgā[475] un ārpus tās. Organizēta dalība arī plašos apskates sarīkojumos, kā LPSR Dziesmu un deju svētki[476], Jāņi[477], dažāda veida koncerti[478] un muzeji. Šo sarīkojumu ietvaros trimdiniekus iepazīstināja ar *padomju ļaužu dzīvi* un to, kā *īsteno sociālisma ideju dzīvē*. Kā jau minēts, *tūristiem-emigrantiem* bija paredzēta arī standarta ekskursiju programma, kuras ietvaros viņus iepazīstināja ar Latviešu strēlnieku muzeju, [479]Salaspils memoriālu[480] un Brāļu kapiem[481], lai uzsvērtu latviešu sadarbību ar krieviem cīņā par mieru pasaulē un lai sniegtu *padomju* interpretāciju latviešu un Latvijas vēsturei. Diemžēl precīzus datus par to, cik trimdinieki izpildīja standarta ekskursiju programmu, nav izdevies iegūt. Vadoties no sniegtajām liecībām, trimdinieki centās vairīties no tādiem apskates objektiem, kuros varēja sagaidīt klaju PSRS propagandu.[482]

Standarta apskates objektu starpā bija arī rūpniecības uzņēmumi.[483] Šādas ekskursijas rīkoja *tūristiem-emigrantiem*, kas nebija *kultūras darbinieki*, bet piederēja pie *vienkāršās tautas*. Ievērojot to, ka to uzskatīja par lielisku veidu, kā salīdzināt strādnieku stāvokli sociālisma valstīs ar to, kas ir kapitālisma valstīs, trimdinieki, kas bija mazāk izglītoti, labprāt piedalījās šādu uzņēmumu apskatē. *Tūristus-emigrantus* veda arī uz mācību paraugiestādēm, kur mācības

---

[472] *Latvijas komiteja kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs*. Rīga, Avots, 1981, 12. lpp.
[473] LVA, 222. f., 1. apr., 4. l., 68. lp.
[474] LVA, 222. f., 1. apr., 24. l., 48. lp.
[475] LVA, 222. f., 1. apr., 24. apr., 41. – 42. lp.
[476] LVA, 222. f., 1. apr., 24. l., 3. lp
[477] LVA, 222. f., 1. apr., 28. l., 8. – 15. lp.
[478] LVA, 222. f., 1. apr., 24. l., 24. – 25. lp.
[479] LVA, 222. f, 1. apr., 25. l., 27. lp.
[480] LVA, 222. f, 1. apr., 28. l., 81. lp.
[481] LVA, 222. f, 1. apr., 24. l., 20. lp.
[482] Martas Starostinas intervija ar Austri Grasi (dzimušu 1942. gada 1. jūnijā). Intervijas pieraksts pieejams M. Starostinas personīgajā arhīvā.
[483] LVA, 222. f, 1. apr., 4. l., 68. lp.

notika ne tikai krievu, bet arī latviešu un pat angļu valodā. Šādi centās apgāzt priekšstatu, ka Latvijā pastāv rusifikācijas problēma.[484] Dati par to, cik populāri bijuši minētie apskates objekti, nav iegūti.

Trimdas latvieši labprāt apmeklēja dažādus kultūras sarīkojumus, ko saistīja ar latviešu identitāti. Tāpēc 1973. gadā sevišķi plaši bija popularizētas iespējas piedalīties Dziesmusvētku tradīcijas simtgades sarīkojumos, jo tas ir

> "spilgts piemērs latviešu nacionalitātes uzplaukumam sociālisma apstākļos".[485]

Tūristiem, kas apmeklēja LPSR Dziesmu un deju svētku koncertu, uzdāvināja īpašu svētku programmiņu, suvenīru, atklātņu un nozīmīšu komplektus.[486] Bija organizēti arī nelieli "dziesmu svētki" sovhozos un kolhozos. Ievērojot to, ka šādi sarīkojumi bija parocīgāki propagandas darbam, tos izmantoja, lai veidotu trimdiniekiem domātu speciālo sarīkojumu programmu. Šajos sarīkojumos piedalījās tikai aicinātie, līdz ar to novērsa no aktīvās pretizlūkošanas interešu viedokļa nevēlamo iespēju satikties ar padomju okupācijas varai neuzticīgiem pilsoņiem, kas varētu patiesi atspoguļot tūristiem *padomju īstenību*.

Tūristu-emigrantu vidū pieauga interese par kultūras sarīkojumiem, ko saistīja ar latviešu identitāti. Lai gan trimdinieki bija dzirdējuši par iespēju apmeklēt šos svētkus, tomēr tiem nereti trūka papildus informācijas. Informācijas noskaidrošanai izmantoti pat tādi odiozi paņēmieni kā jautājumu uzdošana VDK avīzei, piemēram, viens trimdinieks 1965. gadā bija uzdevis *Dzimtenes balsij* jautājumu – vai drīkst doties uz LPSR Dziesmu un deju svētkiem un kādas formalitātes šajā sakarā būtu jākārto?[487]

Dziesmusvētkus veltīja arī prettiesiskās okupācijas jeb *LPSR dibināšanas* jubilejai.[488]. Tā 1960. gadā uz Padomju Latvijas divdesmit gadu svinībām ieradās trīsdesmit *tūristu-trimdinieku* grupa no ASV uz trīsdesmit dienām. Šos tūristus apvienoja vienā grupā ar deviņiem uzaicinātajiem viesiem. Rezultātā 1960. gadā Rīgu minēto svētku svinēšanai apmeklēja latvieši no ASV, Zviedrijas Karalistes, Norvēģijas

---

[484] LVA, 222 .f, 1. apr., 2. l., 23. lp.
[485] LVA, 222. f, 1. apr., 32. l, 12. lp.
[486] LVA, 222. f, 1. apr., 32. l, 12. lp.
[487] "Dzimtene gaida ciemiņus", *Dzimtenes Balss*, 1964, 11. aprīlis, 8. lpp.
[488] LVA, 222. f, 1. apr., 25. l., 15. lp.

Karalistes, Kanādas, VFR un Austrālijas.[489] Ievērojot lielo politisko nozīmi minētas grupas uzņemšanai LKP un VDK, darbojoties ar tās piesegstruktūru, kā *Draudzības biedrība*, *Kultkoms* un *Intūrists,* starpniecību, sagatavoja tai speciālu programmu, kas nebija raksturīga standarta tūristu grupu uzņemšanai. Īpaši ievērojams, ka visas ekskursijas minētajai grupai norisinājās latviešu valodā.[490] Vērojama tendence, ka uz *LPSR dibināšanas* svētkiem jeb 1940. gada okupācijas svinēšanu ieradās vairāk *tūristu-emigrantu* nekā citos gados.[491] To gan ir grūtāk izskaidrot, jo, ja jau trimdinieki bija tik naidīgi noskaņoti pret PSRS okupācijas varu Latvijā, tad kādēļ viņi ieradās tieši uz tādām svinībām, kas ir veltītas okupācijas varas nostiprināšanai viņu tēvzemē?

Lai piesaistītu vairāk trimdinieku, bija domāts par *nacionālu svētku* jeb VDK aktīvās pretizlūkošanas operāciju rīkošanu latviešiem raksturīgu svētku ārējā formā. Atjaunoja Jāņu svinēšanu, piemēram, 1968. gadā 23. jūnijā kolhozā *Ādaži* Jāņus rīkoja plaši pazīstamais čekists Žanis Zakenfelds, sarīkojumu finansēja VDK *Kultkom* formā un rīkoja *Intūrista* veidolā. Uz šīm svinībām ieradās daudzi *tūristi-trimdinieki*. Svinībās piedalījās visplašākā ranga čekisti – augsta ranga VDK izlūkošanas un pretizlūkošanas daļu virsnieki, parasti VDK Rīgas rajona nodaļas čekas darbinieki, *Kultkom* VDK darbinieki (gan štata, gan ārštata darbinieki jeb aģenti), *Dzimtenes Balss* līdzstrādnieki, *Intūrista* štata un ārštata VDK darbinieki, civilās drēbēs tērpti milicijas virsnieki un tā dēvētie *tautas brīvprātīgie*, kas izpildīja VDK dotās pavēles[492] sarīkojumā, kuru ārēji it kā vadīja kolhoza *Ādaži* priekšsēdētājs Josifs Kukelis[493]. Ž. Zakenfelds Jāņus rīkoja arī 1969. gada lauksaimniecības zinātniskās pētniecības institūta saimniecībā Siguldā, kur piedalījās plaši sabiedrībā pazīstami *tūristi-emigranti*, kā

---

[489] LVA, 222. f, 1. apr., 25. l., 15. lp.
[490] LVA, 222. f., 1. apr., 9. l., 2. lp.
[491] LVA, 222. f., 1. apr., 24. l., 11. lp.
[492] Lešinskis, Imants. "Kalpības gadi", *Laiks*, 1980, 19. jūlijs.
[493] Josifs Kukelis (1912 – 1987), Otrā pasaules kara laikā karojis T. Kostjuško divīzijā, apbalvots ar sešiem Polijas Tautas Republikas ordeņiem, PSKP biedrs no 1948. gada, 1950. gadā beidzis PSKP partijas skolu, Saulkrastu rajona *Raiņa* kolhoza priekšsēdētājs (1952 – 1956), Rīgas rajona [Staļina] kolhoza *Ādaži* priekšsēdētājs (1956 – 1974), personālais pensionārs, polis, aktīvs *Draudzības biedrībā*. *Cīņa,* 1987, 1. oktobris.

arī ievērojami rakstnieki un dzejnieki. Dažiem no šiem tūristiem apmaksāja ceļa izdevumus, iespējams tādēļ viņi brauca uz okupēto Latviju neskaitāmas reizes.

Tūristi-emigranti reti kad piedalījās īstos Latvijas latviešu svinētajos svētkos, pārsvarā tiem atsevišķi rīkoja *nacionālos svētkus* kādā kultūras vai saimniecības paraugiestādē. Tā 1973. gadā *tūristiem-emigrantiem* Jāņus organizēja atsevišķi Rīgas rajona Skultes kolhozā *Zvejnieks* Zvejniekciemā (pašreizējos Saulkrastos). Svētkos piedalījās apmēram simt *tūristu-emigrantu* un viņu radinieku, kā arī *pārbaudītie*, citējot presē minēto,

> "kā arī ap 40 kolhoza pārstāvju un padomju pilsoņu, tajā skaitā arī kolhoza priekšsēdētājs [Ilmārs] Līdums[494], [Zvejniekciema] vidusskolas direktors [Jānis] Vilcāns[495], [Skultes] zivju [konservu] fabrikas direktors Skrabo[496]".[497]

1973. gada ziņojumā teikts, ka vakars noritēja veiksmīgi un *augstā profesionālā līmenī*. Vakars iesākās ar kolhoza priekšsēdētāja I. Līduma uzrunu, kam sekoja apsveikumi un *tika paceltas glāzes par tautu draudzību*. Uz dalībniekiem labvēlīgu iespaidu atstāja arī Rīgas orķestris, kurš visu vakaru spēlēja *deju un dziesmu svētku*, kā arī *nacionālo* mūziku, īpašu ievērību ieguva Jāņu dziesmas. Sarīkojums

---

[494] Ilmārs Līdums, Rīgas rajona Skultes zvejnieku kolhoza *Zvejnieks* priekšsēdētājs, mācījies Vecmīlgrāvja jūras skolā, sievas vecāku kaimiņienes jeb V. Lāča mātes Rīnūžu ielā dēļ ar LPSR MP priekšsēdētāja V. Lāča protekciju strādājis celtniecībā, kā zvejas kuģa kapteinis apmeklējis Apvienoto Karalisti, ASV, Austrāliju, Kolumbiju, Hudzonas līcī ticies ar trimdas latviešiem, PSKP biedrs, sadarbojies ar Anatoliju Gorbunovu. Smiltēna, Dzidra. "Šis zilais plašums velk pie sevis..", *Saulkrastu Domes ziņas,* 2015, 9. jūnijs, 6. lpp. Pieejams: http://www.saulkrasti.lv/images/stories/Dome/SDZ/2015/SDZ_junijs_makets_2015.pdf

[495] Jānis Vilcāns, 1966. gadā kā deputāta kandidātu "izvirza" LPSR VDK priekšsēdētāju Longīnu Avdjukēviču, sistēmiski Rīgas rajona Zvejniekciemā uzņēmis *tūristus-emigrantus*. *Cīņa,* 1966, 24. novembris, Markss, A. "Brauciens Ziedonī", *Dzimtenes Balss,* 1981, 28. maijs.

[496] Iespējams Viktors Škrabo (Skrabo, Skrabis), Ivana d. (?), PSKP darbinieks, bij. LKP Ventspils rajona komitejas otrais sekretārs, Skrundas rajona pirmais sekretārs. LVA PA-101. f., 15. apr., 119. l., 106. – 108. lp., CIA, *Operational Meeting – Case Officer [] and AEKILO-2,* SR/2-B-60-11, 9 May 1960. http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/1705143/HAZNERS,%20VILIS%20%20%20VOL.%201_0048.pdf

[497] LVA 222. f., 1. apr.., 30. l., 3. lp.

sekmēja latviešu *tūristu-emigrantu* labestīgus iespaidus, un vakara noslēgumā šie tūristi izteica pateicību sarīkojuma organizētājiem.[498]

Ievērību guva arī dažādi kompleksi sarīkojumi, kā, piemēram, *kultūras pēcpusdienas*. Šī sarīkojuma pirmajā daļā ziņoja ievērojami kultūras darbinieki, VDK nodarbinātas personas, kas atklāja padomju literatūras, mūzikas, kinematogrāfijas, tēlotājmākslas un zinātnes aktualitātes. Vēlāk sanāksmes vadītājs mudināja *tūristus-emigrantus* uzdot jautājumus, tad tūristus aicināja ieturēt maltīti un baudīt *atspirdzinošus dzērienus*. Šīs *pēcpusdienas* noslēdzās ar koncertiem vai latviešu dziesmu un deju grupu uzstāšanos. *Kultūras pēcpusdienas* guva lielu atsaucību, jo uz tām uzaicināja sabiedrībā ievērojamas personas un tur notika vismaz daļēja viedokļu un pieredzes apmaiņa. No PSRS aktīvās pretizlūkošanas operāciju interešu viedokļa raugoties, šo sarīkojumu trūkums slēpās apstāklī, ka šie sarīkojumi dažreiz bija pārāk oficiāli un valdījusi nedaudz saspringta gaisotne, jo abas puses zināja, ka rūpīgi jāapsver katrs izteiktais vārds.[499] Piemēram, šādās *kultūras pēcpusdienās* no *Kultkom* puses piedalījās Latvijas padomju rakstnieku savienības nomenklatūras funkcionārs, dzejnieks Arvīds Grigulis (1906 – 1989), kurš, piemēram, lasīja referātu *Padomju tautas uzvaras trīsdesmitgade* Latviešu strēlnieku muzejā, dzejniece Ārija Elksne (1928 – 1984), dzejnieks Ojārs Vācietis (1933 – 1983), aktieris Juris Lejaskalns (1935 – 2006), aktieris Imants Adermanis (1930 – 1996), literatūrkritiķis Ilgonis Bērsons (1931), muzikoloģe Vija Briede (1934), dzejnieks Jānis Peters (1939), aktrise Esmeralda Ērmale (1956)[500] un citi.

Lai radītu atbrīvotāku gaisotni un veiktu aktīvo pretizlūkošanu, kā arī ideoloģisko diversiju, kompromitējot *tūristus-emigrantus* trimdas sabiedrības acīs, ik gadus LPSR VDK *Kultkom* veidolā rīkoja svinīgos vakarus par godu Latvijas okupācijai jeb LPSR valsts svētkiem, *padomju varas atjaunošanai 1940. gada 21. jūnijā*. Šie *vakari* notika padomju partijas un kultūras namos[501], Gorkija ielā 11a[502] sanāksmju zālē, bet, ja bija daudz tūristu, arī Latvijas Padomju rakstnieku

[498] LVA 222. f., 1. apr., 30. l., 28. lp
[499] LVA, 222. f., 1. apr., 24. l., 13. lp.
[500] LVA, 222. f., 1. apr., 27. l., 48. lp.
[501] LVA, 222. f., 1. apr., 4. l., 68. lp.
[502] Šobrīd Kultūras ministrijas sanāksmju zāle Kr. Valdemāra ielā 11a, Rīgā.

savienības telpās Krišjāņa Barona ielā, Rīgā. Autore pauž uzskatu, ka trimdinieku, kas apmeklēja šos sarīkojumus, skaits bijis neliels, jo uz tiem ieradās vai nu padomju režīmam draudzīgi noskaņoti tūristi-trimdinieki, vai arī tie, kas iepriekš bija mītnes valstu dienestu sagatavoti un tādēļ apzināti neizrādīja krasu nostāju, jo citādi tos vēlreiz uz šīm svinībām un okupēto Latviju vispār neaicinātu.

Ārzemju tūristu nodarbināšanai piedāvāja arī dažādu izstāžu apmeklēšanu. Lai gan uz Tautas saimniecības sasniegumu izstādēm galvenokārt bija aicināti tūristi no PSRS satelītvalstīm un citām marksisma ideoloģijas totalitārajām valstīm, tomēr netrūka arī tūristu no kapitālistiskām valstīm. Šīs izstādes iepazīstināja apmeklētājus ar jaunākajiem padomju saimniecības sasniegumiem.[503] Vislielāko atsaucību Tautas saimniecības sasniegumu izstāžu apmeklējušo ārzemju tūristu vidū guva izglītības, veselības aprūpes, mājokļu jautājuma, zinātnes un mākslas attēlojuma, kā arī informācijas par to, kā visi tautsaimniecības sasniegumi sekmē kultūras uzplaukumu.[504] Tautas saimniecības sasniegumu izstāžu rīkošanā bija likts uzsvars uz panākumiem ekonomikas jomā,[505] akcentējot, ka ilustrētie piemēri iespējami, pateicoties *padomju ļaužu* kopīgajiem pūliņiem, to sadarbībai un draudzībai.[506] Šādi PSRS centās parādīt pārējai pasaulei, ka tā nemitīgi attīstās un ir konkurētspējīga ar Rietumvalstīm. Šādas izstādes rīkoja vairākas reizes gadā, un tajās ar jaunākajiem atklājumiem iepazīstināja labākie savu profesiju pārstāvji. Šādas izstādes guva atzinību arī no *tūristu-emigrantu* vidus, jo šādi varēja salīdzināt gidu teikto un redzēt savām acīm *padomju īstenību*.[507]

Sarīkojumu klāsts bija daudzpusīgs un, lai labāk iepazīstinātu un piesaistītu tūristus šiem sarīkojumiem, tos popularizēja radio un presē. Lai iespējami vairāk piesaistītu ārzemju tūristu rīkotajiem propagandas sarīkojumiem, bija nepieciešams radīt iespaidu, ka to apmeklētāji ir bijuši sajūsmā. Šim nolūkam tūristus intervēja, piemēram, aicinot sniegt pozitīvas atsauksmes par saviem iespaidiem radio. Iepazīstoties ar LKP CK sniegtajiem ziņojumiem, var secināt, ka

[503] LVA, 222. f., 1. apr., 4. l., 2. lp.
[504] LVA, 222. f., 1. apr., 4. l., 25. lp.
[505] LVA, 222. f., 1. apr.., 24. l., 24.lp.
[506] LVA, 222. f., 1. apr., 24. l., 24.lp.
[507] LVA, 222. f, 1. apr., 24. l., 17. lp.

intervijas parasti lūdza sniegt tūristiem, kas okupētajā Latvijā bija pavadījuši tikai neilgu laiku vai nupat atbraukuši, nereti uzreiz pēc ierašanās Latvijas lidostā.[508] Lai arī tūristi mēdza atteikties no intervijas, tomēr tas neatturēja safabricēt publikāciju, kas rada iespaidu, ka tie tomēr bijuši intervēti. Ārzemju viesu viedokļus varēja dzirdēt radio redakcijā *Dzintarkrasts*, zviedru radio, televīzijas pārraidēs un kino[509]. Visi atspoguļotie viedokļi bija labvēlīgi, jo citus nedrīkstēja publicēt. Sevišķs uzsvars bija likts uz to, lai parādītu, cik labus iespaidus par LPSR guvuši *tūristi-emigranti*.

Tūristu, īpaši trimdinieku, ierašanos operatīvi atspoguļoja LKP CK laikrakstos *Cīņa, Padomju Latvija*, *Rīgas Balss* (pēdējais bija vienīgais, ko nepārdeva trimdā) un LPSR VDK laikrakstā *Dzimtenes Balss*[510], kas ieņēma īpašu vietu un kurā tūristu ciemošanās attēlota izcili, pat komiski slavinošā gaismā, par ko liecina citāts no kādas slejas[511], kurā minēts, ka LPSR ir lieliska apkalpošana, pārvietošanās brīvība un iespēja tikties ar radiniekiem. Šādi trimdiniekus mudināja braukt uz okupēto Latviju, sazināties ar VDK darbiniekiem un paust patiesu sajūsmu par apmeklējumu. Tūristu labās atsauksmes uzreiz iekļāva VDK speciāli trimdā izdotajā laikrakstā *Dzimtenes Balss*, bet negatīvās, ja tādas nebija iespējams noklusēt, pavērsa tā, it kā tūristu iepriekš ir ietekmējusi kapitālistiskā propaganda un viņš nespēj ieraudzīt Latviju "patiesā gaismā".[512]

Papildus preses un radio sniegtajai dezinformācijai trimdiniekus ietekmēja arī viņu radinieku un draugu viedoklis, kas palikuši okupētajā Latvijā. Vislielāko iespaidu uz *tūristiem-emigrantiem* atstāja sarunas ar radiniekiem. Tomēr, spriežot pēc pieejamajiem dokumentiem, tikšanās iespējas bija rūpīgi kontrolētas. Spilgti kontroles īstenošanas apmēru ilustrē lieta ar laulāto pāri Inkiem no Kanādas. Ierodoties Latvijā ar mērķi satikt radiniekus Lielupē, laulāto pārim bija liegtas šādas iespējas. Nākamā brauciena laikā, kas norisinājās piecus gadus vēlāk, viņi atkal cerēja satikt minētos

---

[508] LVA, PA-101. f., 37. apr., 128. l., 117. lp.
[509] LVA, PA-101. f., 37. apr., 128. l., 117. lp.
[510] LVA, 222. f., 1. apr., 24. apr., 17 .lp.
[511] "Kāda ir tūristu uzturēšanās programma", *Dzimtenes Balss*, Nr. 29, 1964, 11. aprīlis.
[512] "Vecās metodes vairs nelīdz", *Dzimtenes Balss,* Nr. 36, 1968, 6. septembris.

radiniekus, tomēr tā vietā viņiem esot piedāvāta iespēja satikt citus radus Koknesē – māti un divus brāļus. Vecākais brālis – brigadieris, jaunākais – biškopis. Abi atbalsta padomju režīmu. Mājās valda pārticība. Vecās koka "būdas" vietā esot uzbūvēta ķieģeļu māja[513], plašs augļu un puķu dārzs. Mājā ir gāze, ūdensvads, radio, televīzija un laikmetīgas mēbeles. Nesen iegādāta vieglā pasažieru automašīna *Volga*. Radi sagaida ar bagātīgi klātu galdu un ziediem. Trimdinieki teic: "..mēs raudam aiz prieka par jūsu skaisto dzīvi, mēs skumstam pēc mūsu dzimtenes". Dodoties prom, esot jautājuši, kā pateikties saviem radiniekiem par lielisko uzņemšanu, uz ko radinieki esot atbildējuši:

> "Pastāstiet pārējiem par mūsu lielisko stāvokli valstī, un vēl viens lūgums – lūdzu, nesūtiet mums paciņas, kā redzat, mēs esam pietiekami pārtikuši."[514]

Tūristu-emigrantu grupām veidoja individuālu pieeju. Ievērojot vecuma atšķirības[515], izvēlējās atbilstošu ideoloģijas un propagandas paušanas veidu. Vecākās paaudzes vēl joprojām atcerējās un *nepareizi interpretēja Latvijas PSR izveidošanu*. Viņu "iesīkstējušos" uzskatus bija visgrūtāk mainīt.[516] Vidējā paaudze bija ietekmējusies no vecākās paaudzes. Viņus galvenokārt interesēja *nacionālais jautājums* okupētajā Latvijā[517] Jaunieši bija daudz atklātāki izzināt LPSR aktuālo situāciju, tādēļ par viņiem sprieda, ka "viņus pa īstam interesē mūsu republikas ekonomika un kultūra".[518] Visas trīs paaudzes vienoja tas, ka okupētās Latvijas apmeklējums bija saistīts ar vēlmi satikt radus.

Darbs ar individuāliem ceļotājiem, sevišķi trimdiniekiem, prasīja lielas pūles, jo tos bija grūtāk kontrolēt nekā grupas. Tāpēc centās panākt, ka individuāli atceļojušo tūristu pievieno grupai. Rezultātā individuāli atceļojošie tūristi kopā ar trimdas latviešu grupām pildīja atbilstošu programmu, apmeklējot, piemēram, ražošanas uzņēmumus un pionieru nometnes. [519]

---

[513] LVA, 222. f., 1. apr., 28. l., 81. lp.
[514] LVA, 222. f., 1. apr., 28. l. , 82. lp.
[515] LVA, 222. f., 1. apr., 30. l., 50. lp.
[516] LVA, 222. f., 1. apr., 30. l., 50. lp.
[517] LVA, 222. f., 1. apr., 25. l., 31. lp.
[518] LVA, 222. f., 1.apr., 25. l., 31. lp.
[519] LVA, 222. f, 1. apr., 31. l., 102. lp.

2. Trimdas tūristu attieksme pret *Intūrists* sarīkojumiem

Trimdas tūristu attieksme pret *Intūrists* sarīkojumiem, spriežot pēc pieejamās informācijas, raksturojama ar to, ka tā nekad nav bijuši neitrāla vai vienaldzīga. Tā vai nu bija izteikti labvēlīga vai arī kategoriski noraidoša. [520]

Sākumā būs sniegts ieskats par tūristiem, kas jau sākotnēji pauda padomju varai labvēlīgu nostāju, kā arī tiem, kas pēc vizītes laikā apmeklētajiem sarīkojumiem mainīja domas un kļuva labvēlīgi noskaņoti pret padomju varu.[521] Attieksmes maiņu, piemēram, pauda tūriste Balmane no ASV. Ierodoties Rīgā jau otro reizi, viņa esot apgalvojusi, ka

> "jau pēc pirmās apmeklējuma reizes bija ļoti pārsteigta. Atgriežoties no LPSR, ilgu laiku skumusi pēc tās. Tādēļ arī atgriezās otrreiz ceļojumā uz Latviju, viņa arī šeit paliktu, ja būtu tāda iespēja paņemt vismaz pusi no komforta, kādā viņa dzīvo Amerikā."[522]

Labvēlīgs ieskats bijis arī Ņujorkas universitātes Bruklinas koledžas[523] fizikālajam ķīmiķim Uldim Bluķim (1933)[524] no ASV. Viņa viedoklis par LPSR Dziesmu un deju svētku apmeklējumu atspoguļots VDK laikrakstā *Dzimtenes Balss*:

> "[..] es redzēju svētkus, klausījos koncertus, neesmu nekāds speciālists ne mūzikā ne dejas, tāpēc aprobežošos ar pavisam lakonisku atbildi – manuprāt, tiklab dziedātāju, kā dejotāju priekšnesumi bija augstā līmenī".[525]

---

[520] LVA, PA-101. f., 29. apr., 111. l., 45. lp.
[521] LVA, 222. f., 1. apr., 29. l., 64. lp.
[522] LVA, 222. f, 1. apr., 28. l., 82. lp.
[523] "Ņujorkas augstskolas pasniedzēja priekšlasījums", *Dzimtenes Balss,* 1970, 7. augusts.
[524] Uldis Bluķis, dzimis 1933. gadā Jelgavā, doktora grādu ieguvis Bērklijas universitātē (ASV), no 1981. gada līdz 1988. gada strādājis Latvijas Republikas pārstāvniecībā ANO Ņujorkā, ilggadējs *Baltic Appeal to the United Nations* valdes loceklis, darbojies Latviešu Fonda padomē, delegāts ALA kongresos, Triju zvaigžņu ordeņa kavalieris. *Laiks,* Nr. 40, 1997, 4. oktobris. Uldis Bluķis ir filoloģes Lūcijas Šmites-Bluķis (1901 – 1993) dēls.
[525] "Ņujorkas augstskolas pasniedzēja priekšlasījums", *Dzimtenes Balss,* 1970, 7. augusts.

Viņš vēlāk *Kultkomam* rakstīja:

> "[..] gandrīz nedēļa jau pagājusi kopš esmu atgriezies mājās, bet joprojām vēl kavējos patīkamās atmiņās par apciemojumu Latvijā. Šīs atmiņas ir lielā mērā komitejas darbinieku [sic!] un atbalstītāju nopelns. Pateicos par doto iespēju lasīt lekcijas Rīgas Politehniskajā institūtā, par veiksmīgi izkārtoto un interesanto programmu un par sirsnīgo viesmīlību."[526]

Pateicību par *svinīgo vakaru* savā apoloģētikā izteica arī tūristu grupas vadītājs, LPSR VDK finansētā[527] Bostonas (ASV) laikraksta *Amerikas Latvietis* redaktors, trockists Edvards Mauriņš no ortodoksālo marksistu, jau 1940. gadā PSRS okupācijas atbalstītāju slavētās[528] Amerikas latviešu strādnieku vienības[529], kurš skandēja, ka

> "mēs latvieši-emigranti, ļoti priecājamies par panākumiem, ko sasniegusi Padomju Latvija. Mēs neaizmirstam, ka mūsu ASV valdības dēļ Vjetnamā lejas asinis, mēs cenšamies aktīvi cīnīties par mieru. Mums, latviešiem, ir jādemonstrē sava nostāja, lai šīs valsts pilsoņi dzīvotu tikpat pārtikuši un plauktu kā jūs Latvijā. "[530]

Arī E. Mauriņa Bostonas kolēģe, Bostonas latviešu palīdzības biedrības finanšu sekretāre[531] Milda Lagzdiņa nopēla dzīvi ASV un slavēja PSRS okupācijas režīmu[532], pat kuriozi, uzteicot teļa gaļas neesību Centrāltirgū un zirga gaļas ēšanu Rīgā kā *austrumu tautu* labprātīgu izvēli[533], nosodot tos, kas emigrējuši *pēc Otrā pasaules kara*, jo

---

[526] *Latvijas komiteja kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs*. Rīga: Avots, 1981, 75. lpp.

[527] Lešinskis, Imants. "Kalpības gadi", *Laiks,* 1979, 12. janvāris.

[528] Amerikas Latviešu strādnieku vienības kalendārs slavēts it kā par Raiņa, Edvarda Treimaņa-Zvārguļa un Indriķa Lēmaņa (ar Rūdolfa Pūpēža pseidonīmu) publicēšanu. "Amerikas Latviešu strādnieku vienības kalendārs Bostonā", *Karogs,* 1940, 1. septembris, 151. lpp.

[529] LVA, 2681. f., 1. apr., 6., 7. 8. l.

[530] LVA, 222. f., 1. apr., 24. l., 30. lp.

[531] "Bostonas chronika", *Laiks,* Nr. 27, 1954, 3. aprīlis, 6. lpp.

[532] "Okupanti "tūristus" piespiež paklausīt", *Latvija,* 1960, 20. augusts.

[533] Akmens, Pēteris. "Ko un kā Rīgā iepērkas: dzimtenes apciemojuma piezīmes", *Laiks,* Nr. 70, 1963, 31. augusts.

> ''ar tiem mums nav pa ceļam. Tie iet baznīcās.''[534]

To minējusi, uzstājoties LPSR televīzijas pārraidē *Ko stāsta Amerikas viesi* kopā ar A. Zemīti no Sanfrancisko (ASV), O. Koceru no Bostonas un V. Ozolu no Kanādas. Labvēlīgu viedokli pēc *svinīgā vakara* izteica arī kāds *tūrists-emigrants*, viņš uzstājās radio pārraidē *Dzintarkrasts,* paužot izteiktu sajūsmu par *Padomju Latviju*:

> "[..] atgriežoties ASV, es paziņošu savējiem, ka jābrauc uz dzimteni, tikai tur jūs varēsiet uzzināt par latviešu brīvību un uzplaukumu."[535]

Vēl viena trimdiniece stāstījusi, ka ASV dzirdējusi stāstus par slikto iedzīvotāju stāvokli okupētajā Latvijā, šādu viedokli viņai esot paudusi arī kāda vietējā, norādot, ka attiecīgā tūriste "galīgi notievēšot", jo te trūkstot pārtikas. Tūriste pati pārbaudījusi pārtikas pieejamību, apmeklējot ne tikai viesnīcas *Rīga* restorānu, bet arī citus restorānus un gūstot acīmredzot pretējus ieskatus nekā iepriekš dzirdējusi.[536] Spriežot pēc pieejamās informācijas, bija vērojama tendence, ka *tūristi-emigranti* arvien biežāk pauž labvēlīgu attieksmi pret padomju režīmu.

Tūristus-emigrantus izmantoja arī kā kontrpropagandas līdzekli, piemēram, trimdiniece Putniņa no Kanādas esot stāstījusi, ka trimdas presē – avīzē *Laiks* – esot bijusi sleja par Salaspili, kurā sniegta īstenībai neatbilstoša informācija. Savu sašutumu Putniņa esot paudusi sekojoši:

> "It kā tagad tur cilvēkiem liek pārdzīvot dažādas šausmas un klausīties kliedzienu un vaidu ierakstos[537], bet *Intūrista* darbinieki it kā liekot braukt uz turieni. Kad tūristi tomēr apmeklē Salaspils koncentrācijas nometni, tad secina, ka informācija bijusi maldinoša. Izrādās, ka daudzi tūristi vēl nezina, ka bijušās nometnes vietā šeit uzbūvēts memoriālais komplekss fašisma upuriem."[538]

---

[534] Akmens, Pēteris. "Dzīve daudzinātajā "Rīgas" viesnīcā: dzimtenes apciemojuma piezīmes", *Laiks,* Nr. 73, 1963, 11. septembris.
[535] LVA, 222. f., 1. apr., 24. l., 30. lp.
[536] LVA, 222. f., 1. apr., 24. l., 27. lp.
[537] LVA, 222. f., 1. apr., 31. l., 124. lp.
[538] LVA, 222. f., 1. apr., 31. l., 125. lp.

Tomēr ne visi trimdas tūristi mainīja nostāju. Piemēram, Bruno Puriņš[539] nepiekrita gida stāstiem un teica:

> "Jā, Latvija ir veikusi lielu augšupeju visās dzīves sfērās, kaut gan viņa ir tikai nožēlojams piedēklis salīdzinot ar Rietumu varām."

Uz minēto apgalvojumu gids esot atbildējis, ka *buržuāzijas Latvijā* bijis liels bezdarbs,[540] tomēr tas nepārliecināja tūristu. Nelabvēlīgs ieskats bija izveidojies arī kādam *tūristam-emigrantam* no Kanādas, kurš bija atbraucis uz Rīgu, cerot tikt uz Daugavpili. Ievērojot to, ka ārzemju tūristiem Daugavpils bija slēgta un ka arī individuālu izņēmumu neviens negrasījās sniegt, attiecīgā persona pauda savu sašutumu sekojoši:

> "Jūs nabadzīgi dzīvojat. Tas, ka ir zemi komunālie maksājumi, vēl neko nenozīmē, jo arī algas ir mazas. Tikai vieni lozungi. Un šī tikšanās ar *Kultkomu* nav bez politiskiem lozungiem. Ja es šeit nebūtu piedzimis, es nekad neatbrauktu uz Latviju."[541]

Arī trimdinieks no VFR Pēteris Ručevskis[542], ierodoties okupētajā Latvijā jau trešo reizi, nemainīja savu negatīvo nostāju un pauda:

> "Kad gan jūsu valsts pārstāvji pārstās pret mums izturēties kā pret spiegiem un noziedzniekiem, kad beidzot būs atcelti šie necilvēcīgie noteikumi un beidzot varēs apmeklēt savu dzimto ciemu." [543]

Viņš arī nelabvēlīgi izteicās par VDK laikrakstu *Dzimtenes Balss*, kur, viņaprāt, ir publicēta ļoti vienveidīga un vienmuļa informācija. Izlasījis tur izsmejošu feļetonu par latviešu trimdiniekiem, kuri ierodoties okupētajā Latvijā ar pieciem sešiem koferiem, kuros lielākoties paciņas radiniekiem, viņš esot norādījis, ka

---

[539] Bruno Puriņš, dzimis 1927. gada 28. aprīlī, miris 1998. gada 9. jūnijā. "Mūsu saimei zudušie", *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, 1999, 3. janvāris, 83. lpp.
[540] LVA, 222. f., 1. apr., 31. l., 25. lp.
[541] LVA, 222. f., 1. apr., 29. l., 63. lp.
[542] Pēteris Ručevskis, dzimis 1926. gada 14. martā, miris Hamā 1990. gada 31. maijā. *Brīvā Latvija: Apvienotā "Londonas Avīze" un "Latvija"*, Nr. 22(179), 1990, 11. jūnijs, 8. lpp.
[543] LVA 222. f., 1. l, 29. apr., 64. lp.

"lielākā daļa no Jums par šīm precēm pat nevar sapņot, jo daudzas nevar iegādāties pat par ārzemju valūtu."[544]

Salīdzinot informāciju, kas sniegta par tūristu ieskatiem LKP CK un LPSR VDK laikrakstos, trimdas laikrakstos un *Intūrists* dokumentos, var konstatēt, ka ziņas atšķiras. Vērojams, ka padomju presē ar ļoti retiem izņēmumiem neparādās pat atskaņas no nelabvēlīgiem viedokļiem, trimdas presē savukārt ir pārsvarā pausti negatīvi viedokļi. Toties *Intūrists* dokumentos parādās abi viedokļi, īpaši uzsverot, ka, pateicoties *Intūrista* pūliņiem, *tūristu-emigrantu* viedoklis kļūst labvēlīgāks.

Intūrists Gide Natālija Larkina, kura, pēc pašas vārdiem, strādāja ar somu grupām krievu valodā un ar emigrantiem nenodarbojās, jo ar tiem strādājuši angļu valodā runājošie gidi, intervijā autorei gan apgalvoja, ka viņas darba laikā nav pastāvējuši nekādi aizliegumi attiecībā uz pārvietošanos Latvijas teritorijā, apskates objektiem vai kādu citu tūristu uzvedību. Savukārt trimdinieks Austris Grasis intervijā autorei apliecināja, ka personiski pārliecinājies, ka ārpus Rīgas bija aizliegts pārvietoties un ka viņu nemitīgi novērojuši, par ko viņš bija pamatoti neapmierināts.

Galvenokārt latviešu trimdinieku ietekmēšanai izmantotas standarta programmas, kurās ietilpa ekskursijas, muzeju un izstāžu apmeklēšana, paraugobjektu apmeklēšana. Tomēr programmās mēdza iekļaut arī specifiskākus sarīkojumus, piemēram, īpaši sagatavotas individuālas sarunas ar kultūras darbiniekiem, kā kinofilmu režisoriem, rakstniekiem un aktieriem. Atšķirībā no citām tūristu kategorijām propagandas un ideoloģijas darbā izmantotas arī tikšanās ar tuviniekiem un paziņām, tomēr šādas tikšanās bija stingri kontrolētas, un LPSR iestādes bija tās, kas izlēma, ar ko tikties.

Ekskursiju programmas ar katru gadu kļuva standartizētākas, piedāvājot katru gadu vienus un tos pašus apskates objektus. Trimdinieki mēdza atteikties no ekskursijām un mēģināja paši apskatīt Latviju: dažiem tas konspirējoties, pilnīgā slepenībā izdevās, citus tikpat slepeni VDK uzraudzīja, bet vēl citus par šādu rīcību sodīja un vairs turpmāk neizsniedza vīzu PSRS okupētās Latvijas apmeklējumam. *Tūristus-emigrantus*, kuri mēģināja patvaļīgi atrauties no *Intūrista*

[544] LVA 222. f., 1. l, 29. apr., 64. lp.

scenārija, ķēra un nogādāja atpakaļ *Intūrista* norādītajā mītnes vietā vai izraidīja. Piemēram, *tūriste-emigrante* no ASV Cecīlija Lapiņa[545], kura ieradās, lai rastu iespēju savu māti izvest no okupētās Latvijas uz Ņujorku[546], bija notverta, kad mēģināja braukt pie radiem uz Inčukalnu. Savukārt trimdinieks no Čikāgas Arvīds Štrāls,

> "nesagaidījis "iestāžu" [LPSR VDK] atļauju braucienam uz laukiem apmeklēt piederīgos, bija riskējis aizbraukt uz Kurzemi pie mātes. Domājams, vadoties no iesniegtiem vēlējumiem, "iestādes" saprata, uz kuru pusi katram interese, un tām nenācās grūti pazudušo ciemiņu sameklēt. Štrāls ceļa mērķi gan bija sasniedzis, bet nepaguvis vēl lāgā sasveicināties, kad miliči jau bijuši klāt un atgādājuši ceļotāju atpakaļ Rīgā. Inturists tūdaļ piedāvājās likumu pārkāpušo ārzemnieku nogādāt Stokholmā, taču līdz grupas atceļam bija palikusi vairs tikai viena diena, kamdēļ atļāva Štrālam lidot uz Stokholmu kopā ar pārējiem."[547]

Šiem diviem tūristiem-trimdiniekiem mēģinājumi patvaļīgi nokļūt tūristiem aizliegtās okupētās Latvijas vietās beidzās ar tikai viņiem diviem vien domātu bagāžas kratīšanu Rumbulas lidlaukā, turklāt, neraugoties uz to, ka banketā uzsaukusi tostu par Hruščova gudro politiku[548], sniegusi interviju padomju radio, slavējot sev doto izdevību Rīgā iepirkt medikamentus bez receptēm, kas neesot iespējams ASV[549], Cecīlījai Lapiņai represīvās iestādes sarīkoja arī personīgo kratīšanu, bez paskaidrojumiem[550] izģērbjot pilnīgi kailu[551]

---

[545] Cecīlija Lapiņa-Viņķele (Lapinš-Winkel), dzimusi 1907. gada 8. aprīlī Rīgā, mirusi 1974. gada 18. janvārī Ņujorkā, ASV, līdz 1940. gadam studējusi Latvijas Mākslas akadēmijā sakrālo altāru gleznieciību. Atbilstoši ASV Federālā izmeklēšanas biroja (FIB) ziņojumiem strādājusi par masāžisti Ņujorkā ar nerakstūrīgi lieliem ienākumiem. "Laiks", *Laiks,* 1974, 26. janvāris, "Latvieši pasaulē", *Austrālijas latvietis,* 1968, 19. jūlijs. *Heinrichs W. Bagatais,* United States Department of Justice, Federal Bureau of Investigation, November 25, 1963. Available: foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/1705143/BAGATAIS%2C%20HEINRICH_0056.pdf

[546] "Rīgas raidītājs "medī" Amerikas tūristus", *Laiks,* 1963, 17. jūlijs.

[547] Akmens, Pēteris. "Dzīve daudzinātajā "Rīgas" viesnīcā: dzimtenes apciemojuma piezīmes", *Laiks,* Nr. 73, 1963, 11. septembris.

[548] Paegle, V. "Uz redzēšanos, Dzimtene!", *Dzimtenes balss,* 1963, 23. jūlijs.

[549] "Rīgas raidītājs "medī" Amerikas tūristus", *Laiks,* 1963, 17. jūlijs.

[550] "Latvieši pasaulē", *Austrālijas latvietis,* 1968, 19. jūlijs.

[551] "Tūristi izģērbj pliku…", *Latvija Amerikā,* 1968, 21. augusts.

un liekot novilkt pat zeķturi[552]. Vēlāk PSRS vēstniecības ASV trešais sekretārs Muratovs vajāja C. Lapiņu ar paskaidrojumu pieprasījumiem par dzīvošanu ASV vēl pēc pieciem gadiem[553]. Savukārt CIP pirms ierašanās okupētajā Latvijā turēja aizdomās Cecīliju Lapiņu par dalību komunistiskajā partijā un narkotiku apritē[554].

Kā jau iepriekš minēts, trimdas tūristi situāciju okupētajā Latvijā vērtēja vai nu pozitīvi, vai arī izteikti negatīvi. Šajā jautājumā nebija neitrāla vai vienaldzīga attieksme. Ievērojamā mazākumā bija tie *tūristi-emigranti*, kas pauda izteikti pozitīvu attieksmi. Tie bija galvenokārt tādi ceļotāji, kuriem ceļa izdevumus apmaksāja Padomju Savienība un kas uz okupēto Latviju brauca neskaitāmas reizes. Vēl pozitīvu attieksmi mēdza izteikt jaunieši, kas nebija iesaistīti nevienā trimdas organizācijā. Maza daļa nelabvēlīgi noskaņoto pēc apmeklējuma mainīja savu viedokli uz daudz pozitīvāku attieksmi.

Analizējot tūristu skaita mainību, vērojama tendence tūristu skaitam pieaugt. Tas skaidrojams ar vairākiem apstākļiem, kā tūristu apkalpošanas pilnveidošanās, sekmīga tūrisma politika un tūristu attieksmes maiņa. Attieksmes maiņai, vismaz attiecībā uz trimdiniekiem, bija izšķiroša nozīme. Krasas norobežošanās vietā viņi izvēlējās personiski pārliecināties par situāciju okupētajā Latvijā. Diemžēl trūkst statistikas par pirmajiem apskatā analizētajiem gadiem *tūristu-emigrantu* sakarā, jo tie nebija īpaši izdalīti citu ceļotāju vidū, kas vedina domāt, ka vai nu to kopskaits nebijis pārlieku liels vai arī nav VDK interese par minēto tūristu kategoriju īpaši mainījusies. Pēdējos gados *tūristu-trimdinieku* skaits, kas apmeklēja okupēto Latviju, pieauga no 1060 1971. gadā līdz 1847 1975. gadā, kas tomēr,

---

552 Akmens, Pēteris "Bankets Rīgas viesnīcā un izģērbšana lidlaukā", *Laiks,* 1963, 23. oktobris.

553 "Latvieši pasaulē", *Austrālijas latvietis,* 1968, 19. jūlijs.

554 CIP aģentam AEKILO/2 jeb Vilim Hāzneram (1905 – 1989) 1962. gadā uzdeva savākt informāciju par Ņujorkas latviešiem: slavenās Holivudas aktrises Zintas Valdas Ziemeles (1936 – 2014) jeb Sintijas Linnas (*Hogan's Heroes*, 1965; *Bedtime Story*, 1964) māti, dziedātāju Alisi Ziemeli, Heinrihu V. Bagāto, Robertu Ancānu, ziņojuma ietvaros ir atspoguļotais CIP aizdomas, ka Ziemele, Lapiņa-Viņķele un viņas māsa [Felice L.] Bedrīte (– 1960) it kā esot iesaistītas nelegālās komunistiskās partijas, prostitūcijas un narkotiku aktivitātēs. *Contact Report – AEKILO/2,* SR/2-B-62-109, April 2, 1962, Central Intelligence Agency p. 3. Available: foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/1705143/BAGATAIS%2C%20HEINRICH_0036.pdf

salīdzinot ar citu tūristu skaitu, nebija liels. *Tūristu-trimdinieku* skaita pieaugums radīja apjomīgu darbu propagandas izstrādei, kur ievērojama loma bija *Intūrista* un *Kultkom* sadarbībai, kas izpaudās gan kopīgi rīkotu sarīkojumu veidā, gan arī propagandas īstenošanā. *Intūrista* gidu teikto papildināja *Kultkom* strādājošie *kultūras darbinieki*, piešķirot šādā veidā paustajam lielāku ticamību.

Soviet ideology and propaganda exercised by the LSSR Riga division of the All-Union state travel agency 'Intourist' working with the Latvian exile tourists (1957 – 1985)

Even though the Soviet Union tried to limit the intercourse of information with countries behind the "Iron Curtain", at the same time, Soviet politicians looked for ways as to how to disseminate their propaganda to the rest of the world, including counterintelligence aimed to destroy the ideological centers of the political refugees from the USSR. With the changes in the political situation, cross-border tourism broadened. Tourism became a tool of propaganda, intelligence, and an ideological nurture for communism – and the Communist party of the Soviet Union controlled it while the KGB handled it.

Even though there were many establishments responsible for tourism in the USSR, the largest role for gathering up and policing foreign tourists was assigned to the All-Union state travel agency 'Intourist' ('Inturist' i.e. contraction of 'foreign tourist' in Russian). Until 1964, the LSSR Riga division of 'Intourist' was subordinated to the Ministry of Foreign trade of the USSR. Later on 22 August 1964, with the approval of the Supreme Council of the USSR, it was subordinated to the Foreign Tourism main administration.

'Intourist' cooperated with many other establishments, but especially with the Committee for Cultural Relations with Countrymen Abroad of the LSSR – the KGB front organization, with whom 'Intourist' covert agents provided 'cover' for propaganda, intelligence, offensive counterintelligence and ideological diversion operations. The Committee for Cultural Relations just like 'Intourist' was established, controlled and staffed by the KGB. To regulate and 'upgrade' the notions, which the exiled Latvians had about the Soviet occupation authorities and the LSSR, the Committee organised lavish special treatment, meetings with the Soviet intelligentsia, concerts, exhibitions, demonstrations of feature films, documentaries, active and passive provocations etc.

Soviet ideology and propaganda exercised by the LSSR Riga division of the All-Union state travel agency 'Intourist' working with the Latvian exile tourists (1957 – 1985)

This research shows the stances and methods of cooperation between 'Intourist' and the Committee for Cultural Relations, and describes how they have influenced the views of the *émigré* Latvians as tourists.

Pielikumi

1. pielikums. *Intūrists* 1961. gada 14. janvāra vēstule LPSR VDK ģenerālmajoram Jānim Vēverim,

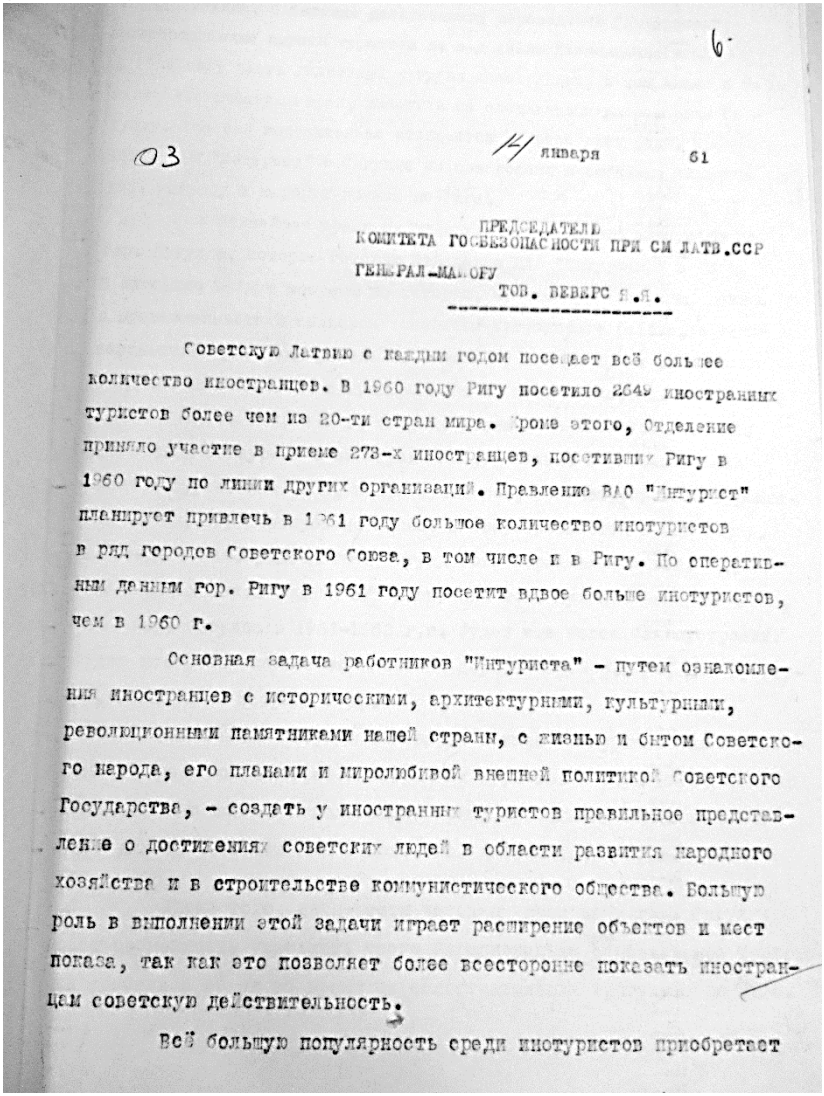

6.

03 14 января 61

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ
КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ ПРИ СМ ЛАТВ.ССР
ГЕНЕРАЛ-МАЙОРУ
ТОВ. ВЕВЕРС Я.Я.

Советскую Латвию с каждым годом посещает всё больше количество иностранцев. В 1960 году Ригу посетило 2649 иностранных туристов более чем из 20-ти стран мира. Кроме этого, Отделение приняло участие в приеме 273-х иностранцев, посетивших Ригу в 1960 году по линии других организаций. Правление ВАО "Интурист" планирует привлечь в 1961 году большое количество иностуристов в ряд городов Советского Союза, в том числе и в Ригу. По оперативным данным гор. Ригу в 1961 году посетит вдвое больше иностуристов, чем в 1960 г.

Основная задача работников "Интуриста" - путем ознакомления иностранцев с историческими, архитектурными, культурными, революционными памятниками нашей страны, с жизнью и бытом Советского народа, его планами и миролюбивой внешней политикой Советского Государства, - создать у иностранных туристов правильное представление о достижениях советских людей в области развития народного хозяйства и в строительстве коммунистического общества. Большую роль в выполнении этой задачи играет расширение объектов и мест показа, так как это позволяет более всесторонне показать иностранцам советскую действительность.

Всё большую популярность среди иностуристов приобретает

LVA, 222. f, 1. apr., 10. l., 1. lp.

-2-

город Сигулда. О Сигулде рассказывают переводчики "Интуриста", сопровождающие группы туристов по ж-д линии "Ленинград-Рига". В 1960 году часть делегаций и групп иностранцев, в том числе и из капиталистических стран, посетили по специальным разрешениям Сигулду. Все они положительно отзываются об этой экскурсии, Правление ВАО "Интурист" о Сигулде информировано и согласно включить гор. Сигулду в маршрут показа по Риге.

В ближайшее время будет закончено описание экскурсии по гор. Сигулде, которое готовит Отделение ВАО "Интурист" в Риге. В описание войдут вопросы по истории, архитектуре Сигулды, данные о промышленности и сельском хозяйстве Сигулдского района, а также перспективы развития района по 7-летнему плану. Будет рассказано о крупнейших колхозах и предприятиях по пути следования в Сигулду.

Места показа в г. Сигулде достаточно благоустроены для проведения экскурсий с иностранными туристами. В районе показа имеется туристская база, киоск сувениров, реконструирована Турайдская Башня, отремонтировано шоссе. Благоустраивается и сам город. В беседе с Зам.Председателя Сигулдского Горисполкома тов. Будевичем и начальником отдела с/х инспекции тов. Лукиным было выяснено, что гор. Сигулда в 1961-1962 г.г. будет еще более благоустроен: будет построена подвесная канатная дорога через р.Гауя, Дом Культуры, концертная эстрада и др.

Включение Сигулды в маршрут показа "Интуриста" по Латвийской ССР увеличит интерес иностранных туристов к гор. Риге, а также позволит нам полнее использовать время пребывания иностранцев в Риге для их ознакомления с советской действительностью.

Кроме того, пяти-шести часовая поездка в гор. Сигулду даст возможность уменьшить часто нерационально используемое туристами свободное время во время их самостоятельных прогулках по Риге.

LVA, 222. f, 1. apr., 10. l., 2. lp.

- 3 -

Предполагается, что гор. Сигулду в основном смогли бы посещать групповые туристы на автобусах в сопровождении нашего переводчика. Следование из Риги в Сигулду и обратно по согласованию на отдельных участках может быть безостановочным.

Прошу Вашего указания рассмотреть вопрос о разрешении иностранным туристам посещать в порядке экскурсии гор. Сигулду.

и/п. Управляющий Отделением ВАО
"Интурист" в Риге
/В.Эльстер/

Верно:

LVA, 222. f, 1. apr., 10. l., 3. lp.

2. pielikums. *Intūrists* 1966. gada atskaite LPSR Ministru padomes Ārzemju tūrisma pārvaldes priekšniekam Edmundam Ratniekam

С е к р е т н о

Экз. № 3.

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ПРАВЛЕНИЯ ВАО" ИНТУРИСТ"

тов. БОЙЧЕНКО В.К.

НАЧАЛЬНИКУ УПРАВЛЕНИЯ ПО ИНОСТРАННОМУ ТУРИЗМУ при СОВЕТЕ МИНИСТРОВ ЛАТВ.ССР

тов.РАТНИЕКУ Э.Я.

О Т Ч Е Т

об информационно-пропагандистской работе с иностранными туристами Рижского отделения ВАО "Интурист" в 1966 году.

В 1966 году Отделением было принято и обслужено 9405 иностранных туристов, в том числе 3418 туристов из капиталистических стран.

Таким образом, в 1966 году было принято на 506 иностранных туристов больше, чем в 1965 году, что составляет 5% роста.

По экскурсионному обслуживанию также отмечается незначительное увеличение по основному виду обслуживания - экскурсии по городу (5%).

В начале сезона была ориентировка Правления ВАО "Интурист" на увеличение показа общетуристских объектов за счет снижения специальных объектов показа. Руководствуясь этим, отделение в 1966 году увеличило показ ВДХН Латвийской ССР на 93% за счет снижения показа детских учреждений и учебных заведений. Также снизилось количество встреч, вечеров дружбы, бесед в связи с сокращением иностранных туристов, прибывающих в Ригу на круизных судах, а также в связи с тем, что вечера дружбы в этом го планировались отделами Правления.

LVA, 222. f., 1. apr., 16. l., 1. lp.

3. pielikums. Tūristu skaita svārstības no 1960. līdz 1975. gadam.

Gads	**Tūristu skaits konkrētajā gadā**			
	Tūristi no kapitālistiskām valstīm	Tūristi no sociālistiskām valstīm	*Tūristu-trimdinieku* skaits no kapitālistisko valstu tūristu skaita	Kopā
1960	Nav datu	Nav datu	Nav datu	2649
1961	Nav datu	Nav datu	Nav datu	4418
1962	Nav datu	Nav datu	Nav datu	9463
1963	Nav datu	Nav datu	Nav datu	6866
1964	1268	4225	Nav datu	5493
1965	3802	5097	Nav datu	8899
1966	3418	5987	Nav datu	9405
1967	3552	5677	Nav datu	9229
1968	4189	7497	Nav datu	11686
1969	5888	7322	Nav datu	13210
1970	5363	6900	Nav datu	12263
1971	4720	10787	1060	15507
1972	3842	14568	1375	19785
1973	6093	17703	1310	23796
1974	11222	21348	1659	32570
1975	12230	16795	1847	29025

LVA, 222 f., 1. apr., 1. l., 4. l., 5. l., 7. l., 16. l., 18. l., 19. l., 21., 22. l., 24. l., 26. l., 27. l., 28. l. 1974. gada tūristu-trimdinieku skaits par 11 mēnešiem.

4. pielikums. *Intūrista* 1970. gada 15. septembra Nr. 150 atskaite PSRS Ministru Padomes Galvenās ārzemju tūrisma pārvaldes priekšniekam S. Ņikitinam un LPSR VDK priekšsēdētājam ģenerālmajoram Longinam Avdjukēvičam par ASV tūristu grupu no *Pilsoņu apmaiņas korpusa*.

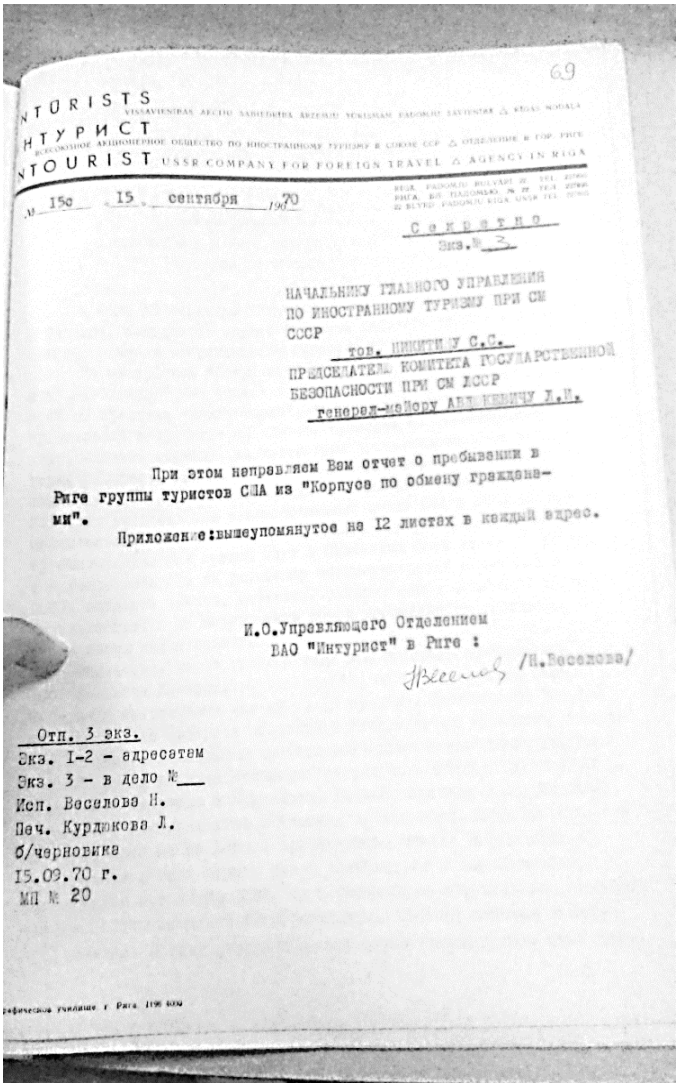

69

NTŪRISTS
НТУРИСТ
NTOURIST USSR COMPANY FOR FOREIGN TRAVEL △ AGENCY IN RIGA

№ 150 15 сентября 1970

С е к р е т н о
Экз. № 3

НАЧАЛЬНИКУ ГЛАВНОГО УПРАВЛЕНИЯ
ПО ИНОСТРАННОМУ ТУРИЗМУ ПРИ СМ
СССР
тов. НИКИТИНУ С.С.
ПРЕДСЕДАТЕЛЮ КОМИТЕТА ГОСУДАРСТВЕННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ ПРИ СМ ЛССР
генерал-майору АВДЮКЕВИЧУ Л.Н.

При этом направляем Вам отчет о пребывании в Риге группы туристов США из "Корпуса по обмену гражданами".

Приложение:вышеупомянутое на 12 листах в каждый адрес.

И.О.Управляющего Отделением
ВАО "Интурист" в Риге :
/Н.Веселова/

Отп. 3 экз.
Экз. 1-2 - адресатам
Экз. 3 - в дело №___
Исп. Веселова Н.
Печ. Курдюкова Л.
б/черновика
15.09.70 г.
МП № 20

LVA, 222. f., 1. apr., 19. l., 69. l.

5. pielikums. *Intūrists* 1960. gada 1. augusta vēstule LPSR VDK priekšsēdētājam ģenerālmajoram Jānim Vēveram par izmaiņām viesnīcas *Rīga* cenās un atļaujas saņemšanai izvietot tūristus viesnīcā *Metropole*.

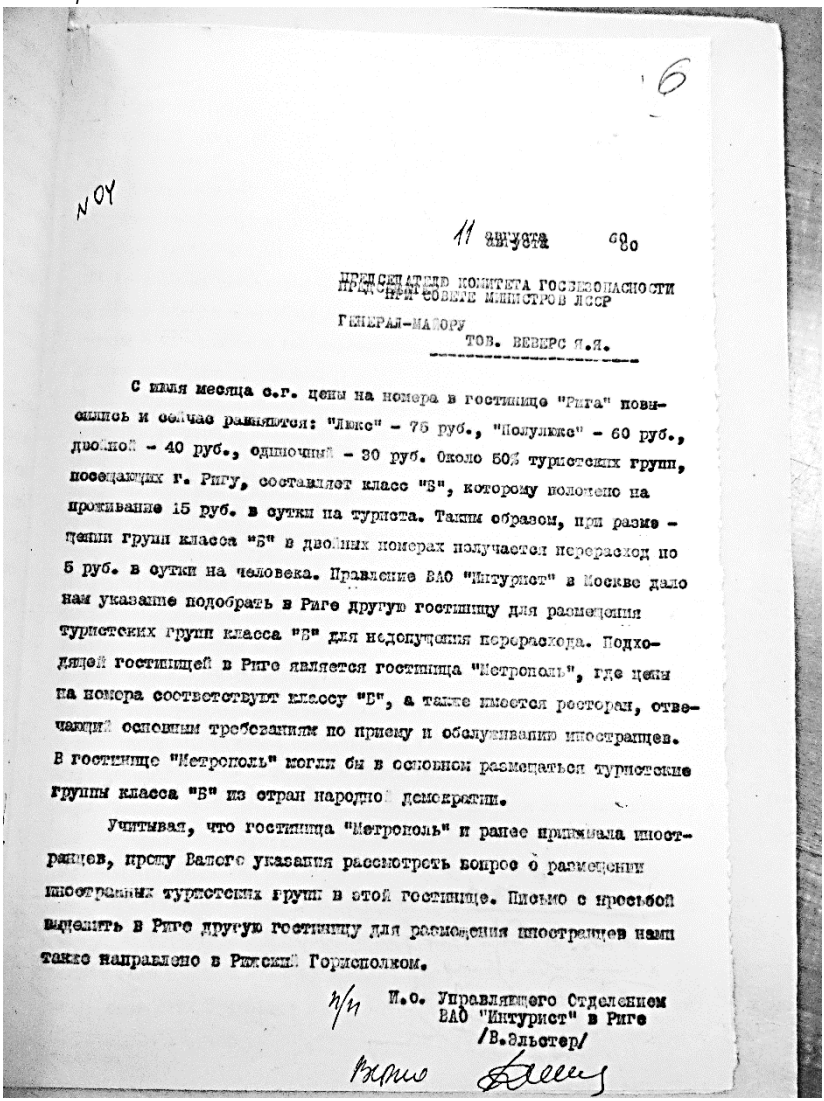

6

NOY

11 августа 60 г.

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ ЛССР
ГЕНЕРАЛ-МАЙОРУ
ТОВ. ВЕЙРИС Я.Я.

С июля месяца с.г. цены на номера в гостинице "Рига" повысились и сейчас равняются: "Люкс" - 75 руб., "Полулюкс" - 60 руб., двойной - 40 руб., одиночный - 30 руб. Около 50% туристских групп, посещающих г. Ригу, составляют класс "Б", которому положено на проживание 15 руб. в сутки на туриста. Таким образом, при размещении групп класса "Б" в двойных номерах получается перерасход по 5 руб. в сутки на человека. Правление ВАО "Интурист" в Москве дало нам указание подобрать в Риге другую гостиницу для размещения туристских групп класса "Б" для недопущения перерасхода. Подходящей гостиницей в Риге является гостиница "Метрополь", где цены на номера соответствуют классу "Б", а также имеется ресторан, отвечающий основным требованиям по приему и обслуживанию иностранцев. В гостинице "Метрополь" могли бы в основном размещаться туристские группы класса "Б" из стран народной демократии.

Учитывая, что гостиница "Метрополь" и ранее принимала иностранцев, прошу Вашего указания рассмотреть вопрос о размещении иностранных туристских групп в этой гостинице. Письмо с просьбой выделить в Риге другую гостиницу для размещения иностранцев нами также направлено в Рижский Горисполком.

И.о. Управляющего Отделением
ВАО "Интурист" в Риге
/В.Эльстер/

Верно

LVA, 222. f., 1. apr., 9. l.

Pielikums Nr. 6 *Intūrista* atskaite ar *Kultkoma* rīkoto tikšanos *kultūras darbinieku* uzvārdiem

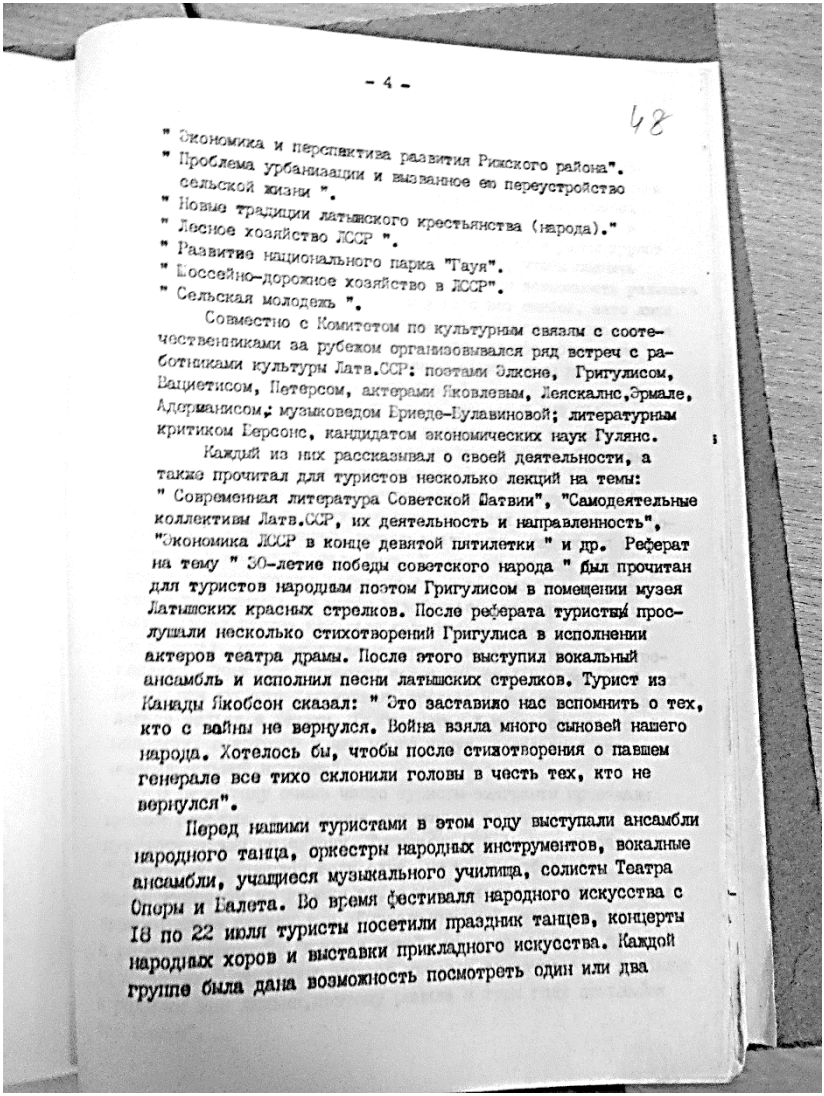

- 4 -

48

" Экономика и перспектива развития Рижского района".
" Проблема урбанизации и вызванное ею переустройство сельской жизни ".
" Новые традиции латышского крестьянства (народа)."
" Лесное хозяйство ЛССР ".
" Развитие национального парка "Гауя".
" Коссейно-дорожное хозяйство в ЛССР".
" Сельская молодежь ".

Совместно с Комитетом по культурным связям с соотечественниками за рубежом организовывался ряд встреч с работниками культуры Латв.ССР: поэтами Элксне, Григулисом, Вациетисом, Петерсом, актерами Яковлевым, Леяскалнс,Эрмале, Адерманисом; музыковедом Бриеде-Булавиновой; литературным критиком Берсонс, кандидатом экономических наук Гулянс.

Каждый из них рассказывал о своей деятельности, а также прочитал для туристов несколько лекций на темы: " Современная литература Советской Латвии", "Самодеятельные коллективы Латв.ССР, их деятельность и направленность", "Экономика ЛССР в конце девятой пятилетки " и др. Реферат на тему " 30-летие победы советского народа " был прочитан для туристов народным поэтом Григулисом в помещении музея Латышских красных стрелков. После реферата туристы прослушали несколько стихотворений Григулиса в исполнении актеров театра драмы. После этого выступил вокальный ансамбль и исполнил песни латышских стрелков. Турист из Канады Якобсон сказал: " Это заставило нас вспомнить о тех, кто с войны не вернулся. Война взяла много сыновей нашего народа. Хотелось бы, чтобы после стихотворения о павшем генерале все тихо склонили головы в честь тех, кто не вернулся".

Перед нашими туристами в этом году выступали ансамбли народного танца, оркестры народных инструментов, вокальные ансамбли, учащиеся музыкального училища, солисты Театра Оперы и Балета. Во время фестиваля народного искусства с 18 по 22 июля туристы посетили праздник танцев, концерты народных хоров и выставки прикладного искусства. Каждой группе была дана возможность посмотреть один или два

LVA, 222. f., 1. apr., 27. l., 48. lp.

LPSR VDK un represīvo institūciju darbība radošo profesiju pārstāvju veselības aprūpes, radošā darba un atpūtas nodrošināšanā

M. philol. Agija Ābiķe-Kondrāte
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas stipendiāte
Darbs izstrādāts Dr. philol. Evas Eglājas-Kristsones vadībā

"Strādājošajiem – veselīgu atpūtu!"
Kad Rīgā un Jūrmalā – saule zenītā!

"Sociālisma apstākļos" mākslai piedēvēta instrumentāla un tieša iedarbe, tāpēc mākslinieku – simboliski uzlūkojamo demiurgu vai mediatoru starp varu un tautu – nodrošinājuma modelim bija milzīga nozīme[555]. Nodrošinot labklājību savu ieceru pildītājiem, tādējādi padarot tos par varas ruporu, radošas personas vedināja kļūt par varas ruporu, lai šādi pārvaldītu noskaņojumu tautā. Idejas burtiskums un skaidrība, vienkāršība, zinātniskā pierādāmība, cilvēka kā veidojama un zinātņu noteiktajās robežās pakļaujama materiāla uztveršana[556] ir šīs uzskatu sistēmas jeb "ticības" pamatā. Radošo profesiju pārstāvji šajā uzskatu sistēmā ir izredzētie jeb "ticības piekritēji". Pārsteidz Josifa Staļina "dvēseļu inženierijas" idejas īstenotāju fanātisms un ambiciozitāte, iedvešot mākslinieko pārākuma ideju un ticību varas idejām, pašpasludinātajai izredzētībai, sociālistiski virzītajai domai par mākslas iedarbi uz dzīvi.

---

[555] Arnolds Klotiņš (1934), LPSR Padomju Komponistu savienības valdes sekretārs stāsta par LPSR iestāžu – radošo savienību – izveidi un padomju periodu kultūrā. Ņedzvecka, Sandra. *Benjamiņu nams. 2. sērija: Radošās savienības. 1945 – 1991.* Latvijas Radio 3 [tiešsaiste]. Pieejams: http://klasika.lsm.lv/lv/raksts/musu-legjendas/benjaminu-nams.-2.-serija-radosas-savienibas.-1945-1991.a53679/
[556] Berlins, Jesaja. *Četras esejas par brīvību.* las.am [tiešsaiste.] Pieejams: https://las.am/lv/e-content/cetras-esejas-par-brivibu

Ja lielu daļu sabiedrības nācās pārliecināt par labklājīgo padomju valsti, reproducējot konkrētu mītu sistēmu[557], tad valdošajai varai formāli lojāla padomju literāta un mākslinieka statuss paredzēja pavisam reālu, plašu, materiāli labklājīgu iespēju un priekšrocību kopumu. Latvijas Padomju rakstnieku savienības, LPSR Mākslinieku savienības vai LPSR Padomju komponistu savienības biedri nepieciešamības gadījumā saņēma bezmaksas, individuālu un īpaši personisku medicīnisko palīdzību un aprūpi, guva iespēju radošo atvaļinājumu pavadīt kādā no Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) vai Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) atpūtas namiem, profesionāli pilnveidoties, pretendēt uz pabalstiem, aizdevumiem, mantisku palīdzību, dzīvesvietas un automobiļa iegādi, jebkādu citu materiālo atbalstu sev, pirmās pakāpes radiniekiem vai dzīvesbiedriem.

Apskatā ieskicēta radošu personu – konkrētā pētījuma kontekstā padomju rakstnieku un mākslinieku – pulcēšanās vietu, proti, jaunrades namu un specializētās poliklīnikas, izveides un darbības vēsture, radošo profesiju pārstāvju, kā arī tiem pietuvināto personu galveno ārstniecības iestāžu izveides vēsture un pakļautība PSRS varas struktūrām. Kā nozīmīgākie piemēri aplūkotas šādas iestādes. Pirmkārt, piemēram izvēlēts Rakstnieku jaunrades nams Dubultos (vēlāk saukts Jāņa Raiņa Rakstnieku jaunrades nams), kas darbojas kā PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskā nodaļa. Otrkārt, aplūkota PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskās nodaļas poliklīnika (tautā saukta par *Litfonda poliklīniku*, *Rakstnieku savienības poliklīniku*, arī *Rakstnieku poliklīniku*), kuru izmantoja arī citu LPSR iestāžu – LPSR Padomju komponistu savienības, LPSR Mākslinieku savienības un Latvijas Kinematogrāfistu savienības – biedri, tajā skaitā arī aktieri. Salīdzinošā aspektā apskatā ir pieminēts, bet šī pētījuma ietvaros padziļināti nav aplūkots 2. Jaunrades un atpūtas nams (vēlāk saukts PSRS Mākslas fonda Jaunrades un atpūtas nams *Dzintari*, PSRS Mākslas fonda Teodora Zaļkalna Mākslinieku jaunrades nams, Dzintaru Mākslinieku nams), kas darbojās PSRS Mākslas fonda pakļautībā.

Radošas personas statuss, sabiedriskā loma un daiļrades attīstība okupētajā Latvijā ir skatāma ārkārtīgi plašā kontekstā. To

[557] Ansone, Elita. *Padomjzemes mitoloģija,* Studijas bibliotēka. Rīga: Neputns, 2008.

raksturo dažādu komplicētu procesu kopums, kuru vienkopus ir iespējams aplūkot vien izvērstāka pētījuma ietvaros. Padomju vara, kas ietiecās visās dzīves jomās, noteica arī mākslinieka pastāvēšanu. To raksturo atsevišķi plašāki procesi, kas saistīti, pirmkārt, ar radošajām savienībām un to darbību vēsturi.[558] Radošo savienību fondi un to pakļautībā esošās iestādes ir atsevišķs, daudzslāņains un neviennozīmīgu procesu kopums. Viens no jaunākajiem pētījumiem šajā jautājumā ir Madaras Eversones maģistra darbs *Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes ietekme uz literāro procesu (1956 – 1969)*, kas izstrādāts Dr. philol., prof. Ievas Kalniņas vadībā un kas aizstāvēts Latvijas Universitātē 2015. gadā. PSRS Mākslas fonda 2. Jaunrades un atpūtas namam veltīts Astras Krūmiņas maģistra darbs *Dzintaru mākslinieku nams. Vēsture. Funkcijas. Nozīme*, kas izstrādāts Dr. art. Pētera Zeiles vadībā un kas aizstāvēts Latvijas Mākslas akadēmijā 2000. gadā. Ieskatu kultūras pārraudzības modeļos padomju okupācijas sākumposmā sniedzis Dr. hist. Gints Zelmenis[559]. Literāro vidi pastiprinātas mākslas ideoloģizācijas apstākļos un laikmeta konturējumu literatūras vēsturē aplūkojuši Dr. habil. philol. Broņislavs Tabūns un Dr. philol., prof. Raimonds Briedis[560]. Vērtīgas publikācijas, kas veltītas Latvijas Padomju rakstnieku savienībai, ir, piemēram, literatūrzinātniekam Dr. philol. h. c. (LZA) Ilgonim Bērsonam un literatūrzinātniecei Dr. philol., prof. Silvijai Radzobei.

PSRS Literatūras fonds, poliklīnika, vide radošajās aprindās epizodiski minēti daudzu autoru memuāros un atmiņu literatūrā. Literāro aprindu folkloru, tostarp norises PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskajā nodaļā, pierakstījuši fonda direktors (1978 – 1997) Jānis Ķuzulis un rakstnieks Ēriks Hānbergs (1933)[561].

---

[558] Latvijas Padomju rakstnieku savienībā darbojusies gan valde, gan klubs, dažādas radošās sekcijas, komisijas un grupas. Rakstnieku klubā darbojusies PSKP pirmorganizācija. 1968. gadā dibināts Latvijas Padomju rakstnieku savienības Literatūras propagandas birojs. Vēsturiskā izziņa. LVA, 473. f.

[559] Zelmenis, Gints. "Kultūras pārraudzība un cenzūra Latvijā padomju okupācijas apstākļos 1940. – 1941. gadā", *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40. – 90. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 21. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 15. – 44. lpp.

[560] *Latviešu literatūras vēsture.* Rīga: Zvaigzne ABC, 2001, 10. – 31., 32. – 51. lpp.

[561] Ķuzulis, Jānis, Hānbergs, Ēriks. *Rakstniekos ārpus grāmatu lappusēm. Nopietnības un uzjautrinoši gabaltiņi.* Rīga: Jumava, 2010; Ķuzulis, Jānis. Hānbergs, Ēriks. *Omulības.* Rīga: Jumava, 2003.

Obligāts priekšnosacījums, kas bija jāievēro visiem radošo profesiju pārstāvjiem, kuri materiālo, ārstniecisko un cita veida atbalstu vēlējās saņemt, bija jābūt kādas radošās savienības biedram: Latvijas Padomju rakstnieku savienībā, LPSR Mākslinieku savienībā, LPSR Padomju Komponistu savienībā vai Latvijas Kinematogrāfistu savienībā. LPSR kultūras pārraudzības iestādes veidoja pēc PSRS attiecīgo institūciju parauga un norādījumiem. Rezultātā kultūras darbinieku iestādes bija iekļautas valsts institucionālā sistēmā, cieši sadarbojās ar varas institūcijām un bija Padomju Savienības Komunistiskās partijas (PSKP) pakļautībā vai uzraudzībā. Kultūras darbinieku profesionālās savienības bija pakļautas LPSR un PSRS varas institūciju vadībai un kontrolei, katrā radošajā savienībā darbojās fonds. Šādi fondi bija PSRS Literatūras fonda un PSRS Mākslas fonda Latvijas republikāniskās nodaļas. Mazliet atšķirīga situācija sākotnēji bija LPSR Padomju komponistu savienībai, kas it kā formāli nebija padota kādai PSRS centrālai institūcijai, tomēr tās statūti bija jāapstiprina LPSR Tautas komisāru padomei, bet tās dalībnieku "interešu aizsardzība" jāīsteno saskaņā ar PSRS Komponistu savienības statūtiem[562]. 1945. gadā izveidota arī PSRS Mūzikas fonda Latvijas republikāniskā nodaļa[563].

Saskaņā ar PSRS Literatūras fonda 1944. gada 29. decembra pavēli Nr. 242 PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskā nodaļa jeb *Litfonds*[564] darbojās no 1945. gada 1. janvāra. PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskās nodaļas galvenie uzdevumi bija, pirmkārt, palīdzības sniegšana Latvijas Padomju rakstnieku savienības biedriem, uzlabojot viņu sadzīves apstākļus un materiālo stāvokli, un, otrkārt, jauno rakstnieku atbalstīšana, radot viņiem nepieciešamos materiālos apstākļus[565].

Turpmākajā apskatā būs aplūkoti pētījuma ietvaros izvēlētie un iepriekš minētie piemēri – 1945. gadā dibinātie literātu un

---

[562] Zelmenis, Gints. "Kultūras pārraudzība un cenzūra Latvijā padomju okupācijas apstākļos 1940.–1941. gadā", *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40. – 90. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 28. – 29. lpp.

[563] LVA, 234. f.

[564] *Litfonds* ir PSRS Literatūras fonda vadības lietots saīsinājums, kas lietots dažāda veida dokumentos, kā rīkojumos, paziņojumos, vēstulēs un protokolos.

[565] LVA. 233. f.

mākslinieku radošie nami. Ievērojams, ka tie nav vienīgie LPSR jaunradei un atpūtai domātie pansionāti. Vissavienības komponistu jaunrades nams Jūrmalā (saukts arī PSRS Komponistu savienības jaunrades nams "Jūrmala") izveidots 1946. gadā [566], bet 1967. gadā pēc līdzības ar rakstnieku un mākslinieku namiem Mellužos uzcelts plašs jaunrades un atpūtas komplekss, kas ietver viesnīcu 120 personām, restorānu 150 personām, sarīkojumu zāli 200 personām, skaņu studiju, 12 atsevišķās ēkās izvietotās radošās darbnīcas, kotedžas meža zonā, baseinu, sporta laukumu un citas korpusa vienības[567].

Radošo savienību fondu vadībai ir milzīga nozīme pakļauto iestāžu, kā jaunrades namu un poliklīniku, izveidē, administrēšanā un pārraudzīšanā. Šāds piemērs ir PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskās nodaļas direktore Emma Feldmane[568], kurai ilgstoši bijusi nozīmīga loma nodaļas darba organizēšanā. E. Feldmane par vadītās nodaļas uzdevumiem iedzīvotājiem skaidrojoši vēsta:

> "Literatūras fonda uzdevums – radīt apstākļus, kas veicinātu rakstnieku ražīgo darbu. Tas nozīmē: gādāt par rakstnieku materiālo labklājību, kārtojot dzīvokļu, apkures, pārtikas, apģērba u.c. jautājumus [..]. Līdz šim jau naudas pabalstos izsniegts vairāk par 45.000 rubļu tiem rakstniekiem, kas atgriezušies no frontes un evakuācijas, atrazdami fašistu izlaupītus dzīvokļus [..]."[569]

Saskaņā ar PSRS Literatūras fonda 1944. gada 29. decembra pavēli Nr. 242 ar 1945. gada 1. janvāri sāk darbību PSRS Literatūras

---

[566] LVA. 251. f. Vēsturiskā izziņa.

[567] Holcmanis, Andrejs. "Ceļš uz Komponistu jaunrades namu", *Dzimtenes Balss*, 1967, 20. aprīlis.

[568] Emma Feldmane (1894 – 1969) dzimusi Kurzemē, Pirmā pasaules kara laikā ar vecākiem evakuējusies uz Permu, Pētera Stučkas valdības laikā 1919. gadā Jelgavas apgabala boļševiku partijas sekretāre, neatkarīgajā Latvijas Republikā darbojās nelegālajā komunistiskajā pagrīdē (segvārds "Ilze"), arestēta, ieslodzīta Termiņcietumā līdz 1933. gadam, izbraukusi uz PSRS, Maskavā mācījusies Finanšu tautas komisariāta kursos, no 1945. gada līdz aiziešanai pensijā 1960. gadā PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskās nodaļas direktore, PSKP Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) biedre, vairākkārt ievēlēta par Latvijas Padomju rakstnieku savienības LKP pirmorganizācijas sekretāri. "Emma Feldmane", *Cīņa,* 1969, 24. janvāris; Zālītis, Jānis. "Atmiņu konfrontācija", *Padomju Jaunatne,* 1985, 14. marts.

[569] "Literatūras fonda darbība", *Literatūra un Māksla.* Nr.24., 1945, 29. jūnijs.

fonda Latvijas republikāniskās nodaļa *(Litfonds)*, kas ir tiešā pakļautībā PSRS Literatūras fondam. Gan tā laika, gan arī vēlākā laika preses publikācijās norādīts, ka nodibinoties *Litfonds* gādājis par grūtībās nonākušajiem biedriem, sevišķi piedāvājot palīdzību karā kritušo ģimenēm[570]. 1946. gada 13. maijā notiek PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskajai nodaļas padomes priekšsēdētāja un sekretāra vēlēšanas. Rezultātā par priekšsēdētāju kļūst Arvīds Grigulis, bet par sekretāru – Valdis Lukss.

Padomes pamatfunkcijas saistītas ar līdzekļu sadali saskaņā ar *Litfonda* budžetu un rakstnieku sadzīves uzlabošanu[571]. *Litfonda* sēžu protokolos redzams, ka centrālais jautājums, par ko ir lemts, ir dažādu lūgumrakstu izskatīšana, aizdevumu, pabalstu, kā arī radošo un ārstniecības braucienu piešķiršana. Izplatītākie lūgumraksti visā *Litfonda* darbības vēsturē saistīti ar aizdevumiem un pabalstiem. Ievērojot daudzus un bieži atkārtotus rakstnieku lūgumus piešķirt atmaksas pagarinājumu, jāsecina, ka minētā iespēja bija kļuvusi par regulāru mehānismu iztikas nodrošināšanai. Lūgumrakstos min dažādus iemeslus pagarinājuma noteikšanai, visbiežāk tos saista ar honorāru izmaksu kavēšanos, citu ieņēmumu mazo apjomu, īpaši strādājot periodikā, izdevniecību ražošanas apjoma samazināšanos, darbu izdošanas atlikšanu vai aizkavēšanos. Minami daži piemēri. 1955. gada lūgumrakstā Jānis Grants[572] raksta:

> "Aizdevuma atmaksa nav iespējama, jo spiestuvei aizņemtība ar mācību grāmatu izdošanu."

Savukārt Kārlis Krauliņš[573] 1955. gada lūgumrakstā norāda:

---

[570] Selga, Gunārs. "Raiņa jaunrades nams Dubultos", *Karogs*, Nr.12, 1970, 1. decembris.

[571] "PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskās nodaļas valdes protokoli. 13.05.1946. – 28.12.1949." LVA, 233. f., 1. apr., 2. l., 1. lp.

[572] Jānis Grants (1909 – 1970), īstajā vārdā Jānis Jēkabsons, dzimis Daugavgrīvā, 1934. gadā līdz 1938. gadā ieslodzījumā par darbību nelegālajā komunistiskajā pagrīdē.

[573] Kārlis Krauliņš (1904 – 1981), pseidonīms K. Rijnieks, dzimis Kocēnu pagastā, studējis Latvijas Universitātes filozofijas un filoloģijas fakultātē (1923 – 1928), kara korespondents PSRS armijā, Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes sekretārs (1944 – 1948), LPSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta direktora vietnieks (1948 – 1951), P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes Latviešu literatūras katedras vadītājs (1962-1981).

"*Karogs* minstinājies ar mana raksta iespiešanu."

Ādolfs Talcis[574] 1956. gada iesniegumā sakarā ar pagarinājumu informē, ka

"ilgāku laiku biju atrauts no radoša darba".

Valdis Rūja[575] 1959. gadā apgalvo:

"[..] rakstu plašāku darbu par mieru un tautu draudzības tēmu, strādāju pie tā jau vairākus mēnešus, un vēl daudz jāstrādā."

Mārtiņš Kalndruva (1916 – 1992) 1959. gada lūgumrakstā atzīst, ka "nepatīkamais parāds ir ieildzis", un prasa:

"[..] vai *Litfondam* nebūtu iespējas piešķirt man jaunu aizdevumu?"[576].

Ievērojams, ka vairāki rakstnieki, kuri šajā laikā lūdz pabalstus, ir *Litfonda* valdē, tajā skaitā *Litfonda* direktore E. Feldmane.

---

[574] Ādolfs Talcis (1904 – 1983), dzimis Ipiķos, pseidonīmi T. Ādams, Arkādijs Vica, Atāls, A. Tilmanis, *Dienas lapas* redakcijas sekretārs (1933 – 1934), *Daugavas Vēstnesis* redaktors un likvidators (1940), PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskās nodaļas direktora vietnieks (1944 – 1945), Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes sekretāra vietnieks (1945 – 1948), arī sekretārs (1956 – 1965), *Cīņa* speciālkorespondents (1954 – 1956), strādājis VDK piesegstruktūrās Berlīnes padomju komitejā *Par atgriešanos dzimtenē,* LPSR Komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs valdes priekšsēdētājs (1964 – 1983), kopā ar VDK kadru daļas priekšnieka vietnieku Franci Rekšņu sarakstījis VDK glorificējošo *Soļi tumsā,* VDK virsnieks. Skat., Anreauds, Jānis. "Atmiņas pārlapojot", *Dzimtenes Balss,* 1984, Nr. 46., 15. novembris, Talcis, Ādolfs. "Ārzemju paciņas, un kas aiz tām slēpjas", *Par Atgriešanos Dzimtenē,* 1956, 15. augusts, Eglāja-Kristsone, Eva. *Padomju Latvijas un trimdas literātu saskarsme dzelzs priekškara laikmetā (20. gs. 50. – 80. gadi),* promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2007, 31. lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4996/7374-Eva_Eglaja_Kristsone_2007.pdf?sequence=1

[575] Valdis Rūja (1928), īstajā vārdā Valdis Kriķis, pseidonīmi arī – Valdis Mētra, Valdis Viesturs, Aivars Alnis (*Atvarā*), dzimis Rūjienā, aktieris Dailes teātrī (1947 – 1951), līdzstrādnieks LPSR Ministru Padomes Radioinformācijas komitejā (1951 – 1960), žurnālā *Karogs* (1960 – 1962), LPSR Valsts drāmas teātra direktors (1962 – 1965), LPSR Valsts akadēmiskā operas un baleta teātra direktors (1965 – 1967), Rīgas rajona zvejnieku kultūras nama *Ziemeļblāzma* direktors (1967 – 1969), izdevniecības *Liesma* oriģināldaiļliteratūras redakcijas vecākais redaktors (1969 – 1988).

[576] "PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskās nodaļas valdes protokoli. 13.05.1946. – 28.12.1949." LVA, 233. f., 1. apr., 2. l., 17. lp.

Rakstnieku lūgumrakstos minētas visdažādākās vajadzības. 1947. gadā Pāvils Vīlips (1901 – 1979) lūdz "orderi" bērnu zābaciņu vai kurpju iegādei, arī bērnu veļu savai meitai. Savukārt Mirdza Bendrupe (1910 – 1995) lūdz fondam kartupeļus, jo tie "velnišķi dārgi". Jezups Laganovskis (1920 – 1987) lūgumrakstā norāda uz vajadzību pēc "dzīvei nepieciešamu piederumu" – skapja, gultas un cita – iegādes. Spriežot pēc lūgumrakstiem, daudziem literātiem nepieciešams apģērbs.

1961. gada 5. jūnijā PSRS Literatūras fonda valdes prezidijs un šā paša gada 12. jūnijā PSRS Rakstnieku savienības sekretariāts apstiprina instrukciju *Par noteikumu kārtību materiālās-ikdienas palīdzībai PSRS Literatūras fonda locekļiem, viņu ģimenēm un tēvijas literatūras klasiķu pēcnācējiem*, kas saistoša visām republikāniskajām nodaļām, tajā skaitā arī Latvijas republikāniskajai nodaļai. Instrukcijas 1. punkta 2. apakšpunkts noteica, ka

> "palīdzība pienākas kā aktīvi strādājošiem rakstniekiem, tā periodiski nestrādājošiem rakstniekiem, kuru jaunradei piemita vai piemīt literāri-sabiedriska nozīme".[577]

Tomēr tiesības uz palīdzības saņemšanu attiecās tikai uz *Litfonda* biedriem un viņu ģimenes locekļiem. Kā dzīves laikā, tā pēc biedra nāves uz palīdzību varēja pieteikties šādas personas: bērni vecumā līdz 18 gadiem, tāpat arī darbnespējīgie bērni neatkarīgi no vecuma; vīrs vai sieva (neatkarīgi no tā, vai patstāvīgi saņem peļņu), apgādībā esoši vecāki, kas ir darba nespējīgi vai sasnieguši noteiktu vecumu, t.i., vīrieši – 60 gadus, bet sievietes – 55 gadus.

Instrukcija paredzēja arī kārtību pabalstu radošajiem braucieniem un radošajiem atvaļinājumiem saņemšanai un naudas aizdevumu izsniegšanai. Minētos jautājumus izlēma PSRS Rakstnieku savienības valdes sekretariāts un attiecīgās republikas Padomju rakstnieku savienība.

Lai veicinātu jaunradi, *Litfonda* biedram pienācās bezmaksas vai daļēji apmaksāta atļauja uzturēties radošajā namā, "ceļazīmes" uz kūrortiem, sanatorijām, sezonas radošajiem namiem un atpūtas namiem. *Litfonda* biedriem organizē arī visa veida bezmaksas, individuālu un personisku medicīnisko palīdzību, piesaistot augsti

[577] LVA, 233. f., 1. apr., 26. l., 1. lp.

kvalificētus speciālistus, nodrošina dažāda veida konsultāciju, analīžu un ārstniecības procedūru veikšanu, izņemot zobu protezēšanu ar dārgmetāliem[578].

Papildus minētajam instrukcija nosaka dažāda veida palīdzības sniegšanu, piemēram, pensionētiem rakstniekiem, jaunajiem autoriem un bērniem. Tā var būt gan juridiskā palīdzība, gan palīdzība nelaimes un nāves gadījumos, gan arī palīdzība kultūras dzīves organizēšanā. Aizdevuma apjoms un paskaidrojoši nosacījumi norādīti īpašā tabulā instrukcijas pielikumā[579].

Jābilst, ka rakstnieku vajadzībām Rīgā pat izveido grāmatu veikalu [580] un apavu darbnīcu.

Spriežot no PSRS Literatūras fonda korespondences, kas adresēta *Litfondam*, PSRS Literatūras fonds regulāri atgādina visām republikāniskajām nodaļām par izmantojamām iespējām un līdzekļiem, kas atvēlēti rakstnieku vajadzībām. Informācija regulāri tiek atjaunota, papildināta un precizēta. PSRS Literatūras fondā līdzekļu piesaiste notika, pamatojoties uz attiecīgo PSRS dekrētu. Ieņēmumus atpūtas namu un ārstniecības iestāžu uzturēšanai ieguva no izdevniecībām, kurās desmit procentus no autora honorāra summas maksāja fondam. Piemēram, lielus ienākumus fondam deva periodiskais izdevums PSRS mēroga laikraksts krievu valodā *Literārā Avīze* (*Литературная Газета*)[581]. Fonda līdzekļus veidoja arī biedru iemaksas, kas bija desmit rubļi vienai personai gadā. Tāpat PSRS

---

[578] LVA, 233. f., 1. apr., 26. l., 1. – 4. lp.

[579] LVA, 233. f., 1. apr., 26. l., 6. lp.

[580] 1963. gadā PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskās nodaļas direktorei Elvīrai Zaķei adresētā vēstulē citu administratīvi saimniecisku jautājumu starpā norādīts, ka "PSRS Literatūras fonds viskategoriskākajā formā Jums piedāvā ieviest grāmatu veikala ikdienas kontroli, nozīmēt konkrētus pasākumus, kas veicinātu plāna izpildi [..]." LVA, 233. f., 1. apr., 29. l., 10. lp. Autore uzskata, ka ziņojums saistīts ar citiem attiecīgā gada notikumiem, piemēram, aizrādījumiem novatorisku tendenču paudējiem kā dzejniekiem Ojāram Vācietim, Vizmai Belševicai un Montai Kromai.

[581] Petrovs, Andris. "Jo augstāks stāvs, jo dižāks rakstnieks", *Jūrmalas vārds,* Nr.29 (29), 2013, 17. – 23. oktobris, 6. lpp. Pieejams: http://www.jurmalasvards.lv/jurmalniekiem/jo-augstaks-stavs-jo-dizaks-rakstnieks?mobile=ok

Literatūras fonda līdzekļus veidoja ienākumi par sarīkojumiem un citas valsts dotācijas[582].

PSRS Literatūras fonds regulāri vada Latvijas republikāniskās nodaļas darbību ar dažāda veida normatīviem priekšrakstiem, kas attiecas uz administrāciju, grāmatvedību un darba organizāciju. Normatīvie priekšraksti ietverti dažādu dokumentu formā, sākot no apkārtrakstiem un beidzot ar rīkojumiem. Tā, piemēram, no Maskavas pienāk saimnieciska rakstura rīkojumi, grāmatvedības, inventarizācijas, revīzijas un materiālo vērtību nodošanas aktu paraugi, dokumenti, kas pildāmi saistībā ar Rakstnieku jaunrades nama Dubultos ekspluatāciju un remontu, instrukcijas, piemēram, par fonda automobiļu lietošanu, norādes par ceturkšņa plāniem un ziņojumi padomju svētku sakarā. Salīdzinoši bieži atjaunota un papildināta informācija par ārstniecības iestādēm, to specifiku un izmaksām citās padomju republikās. Katru gadu sūtīti fonda izmaksu plāni, norādot konkrētas pozīcijas un tām atvēlēto finanšu apjomu. Piemēram, 1948. gadā ir noteiktas šādas pozīcijas: medicīniskā palīdzība, darbnespēja uz laiku, bērna kopšana un barošana, ārstniecība sanatorijā, kūrortā, pabalsts nelaimes gadījumā, pabalsts mirušo un frontē bojāgājušo ģimenēm, izdevumi darbā ar bērniem un radošais darbs[583]. Maskavas vadība regulāri izziņo, cik līdzekļu atlicis konkrētajās budžeta pozīcijās. Par budžeta izlietojuma atbilstību atbildīgas bija attiecīgās republikāniskās nodaļas grāmatvedība. Realitātē, spriežot pēc liecībām, normas varēja atsevišķos gadījumos neievērot. Latvijas republikāniskās nodaļas grāmatvedim bija divreiz gadā jādodas uz Maskavu. Novembrī, lai apstiprinātu tāmes, bet janvārī – gada bilanci[584].

Rakstnieku jaunrades nams Dubultos ir dibināts 1945. gadā[585], un visā tā pastāvēšanas vēsturē ir iecienīta atpūtas vieta daudziem

---

[582] *Latvijas PSR mazā enciklopēdija*, III sējums, galv. red. V. Samsons. Rīga: Zinātne, 1969, 394. lpp.

[583] LVA, 233. f., 1. apr., 4. l., 40. lp.

[584] Agijas Ābiķes-Kondrātes intervija ar Zeltīti Galanderi, pierakstīta 2015. gada 12. decembrī, pieraksts pieejams A. Ābiķes-Kondrātes personīgajā arhīvā.

[585] Dibināts 1945. gadā kā PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskās nodaļas Rakstnieku atpūtas māju pārvalde. Jau pavisam drīz, 1948. gadā nama nosaukumu maina uz PSRS Rakstnieku savienības Literatūras fonda Rakstnieku jaunrades namu Dubultos. Hronoloģija. Personāla dokumentu valsts arhīvs (PDVA), 1645. f.

PSRS, īpaši krievu literātiem. Piemēram, Konstantīns Paustovskis (*Константин Георгиевич Паустовский*, 1892 – 1968) namam veltījis šādas rindas:

> ”Ja visi [šeit tapušie] sacerējumi būtu reģistrēti, tad gandrīz vai varētu runāt par “Dubultu laikmetu literatūrā”” .[586]

Taču vienlīdz zīmīgu un šodienas skatījumā nepārprotamu rezumējumu sniedzis Andris Kolbergs (1938), par namā tapušo manuskriptu daudzumu spriežot, ka tas mērāms tonnās vai kubikmetros, taču ne viss uzrakstītais bijis literatūra[587].

Visā nama pastāvēšanas vēsturē pašmāju literāti tajā uzturas salīdzinoši reti[588]. Vietējiem literātiem, atšķirībā no Maskavas viesiem, Jūrmalas vide nav eksotika. Viņi labprātāk atvaļinājumu pavada savās lauku mājās. Turklāt nama noslogotība rada sarežģījumus latviešu literātiem rast vietu, jo viesi uz Dubultiem brauc no visas plašās PSRS. Noslogotība, piemēram, minēta vienā no 1947. gada *Litfonda* valdes lēmumiem, kuras risināšanai valde nolemj vietas latviešu rakstniekiem Dubultu namā rezervēt laikus, jo pieredze rāda, ka labākās vietas namā Gončarova ielā 4/6 aizņēmuši “kadri no Maskavas, kuriem ar literatūru nav bijis nekāda sakara” [589].

Rakstnieku jaunrades nams Dubultos bijis iekārojums arī padomju literārai elitei. Piemēram, vienā telegrammā Samuils Maršaks (*Самуил Яковлевич Маршак,* 1887 – 1964) lūdz Dubultu namā izmitināt savu sievu Sofiju Maršaku (*София Михайловна Маршак*, 1889 – 1953), kura sūtīta ar Kremļa medicīniski-sanitārās pārvaldes[590] rīkojumu[591].

Parasti Rakstnieku jaunrades namā pavada no divām nedēļām līdz diviem mēnešiem, tomēr nereti lūgts uzturēšanās atļauju

---

[586] Jūrmalas pilsētas muzeja krājums.
[587] Kolbergs, Andris. *Jūrmala kājāmgājējiem.* Jūrmala, Talsi: Aka, 2002, 65. lpp.
[588] Minētais secināms no PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskās nodaļas protokoliem un nodaļai adresētajiem iesniegumiem. Turklāt to apstiprina arī Jānis Ķuzulis, Harijs Gailītis un citi atbildīgie darbinieki.
[589] “PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskās nodaļas valdes protokoli. 13.05.1946. – 28.12.1949.” LVA, 233. f., 1. apr. ,2. l. (1947. gads), 11. lp.
[590] Ļečsanupra – kopš 1953. gada 24. aprīļa PSRS Veselības aizsardzības ministrijas 4. pārvalde, *Лечсанупр Кремля* (Лечебно-санитарное управление Кремля).
[591] “PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskās nodaļas valdes protokoli. 13.05.1946. – 28.12.1949.” LVA, 233. f., 1. apr., 2. l., 48. lp.

pagarināt. Savukārt dažiem latviešu literātiem, piemēram, Anatolam Imermanim (1914 – 1998), sadzīves apstākļu dēļ jaunrades nams kļūst par otrajām mājām, un augstākminētā rakstnieka pēcnāves vēlējums ir daļu kremācijas pelnu izkaisīt pie Dubultu nama[592].

Pēc Emmas Feldmanes aiziešanas pensijā no 1960. gada direktores darbu PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskajā nodaļā turpina Elvīra Zaķe, agrākā operāciju māsa 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijā, ķirurģiskajā vadā[593], apbalvota ar LPSR Augstākās padomes (AP) Goda rakstu. E. Zaķe (saukta "Zaķene", "Zaķītis", "Zaķis") literātu vidē kļūst par leģendāru un respektētu personu, kura savā darbībā īsteno izdarību, precizitāti un bezierunu politiku. Lai arī laikabiedru atmiņās izskan neskaidri, līdz šim nepierādīti minējumi par E. Zaķes iespējamo sadarbību ar čeku[594], tomēr apstiprināts, ka aktīvi uzturēti sakari ar LKP CK pirmo sekretāru Arvīdu Pelši[595]. *Litfonda* vadība arī vēlākajā laikā, kad 1978. gadā fondā darbu uzsāk Jānis Ķuzulis, nedrīkst būt bezpartejiska. Tomēr divdesmitā gadsimta septiņdesmito gadu nogalē, atšķirībā no piecdesmitajiem gadiem, valdošais noskaņojums Benjamiņu namā ir brīvdomīgāks, tā esot bijusi valsts valstī[596]. E. Zaķes vērienīgais veikums ir ne vien poliklīnikas izveide Latvijas Padomju rakstnieku savienības (Benjamiņu) nama pagrabā, agrākā restorāna *Pegazs* vietā, bet arī rakstnieku dzīvokļu fonda izveide.

---

592 Ķuzulis, Jānis, Hānbergs, Ēriks. *Rakstniekos ārpus grāmatu lappusēm. Nopietnības un uzjautrinoši gabaltiņi.* Rīga: Jumava, 2010, 48. lpp.

593 "Operāciju māsas atmiņas", *Zvaigzne,* Nr. 9, 1965, 5. maijs; "Ar sauli sirdī", *Literatūra un Māksla*, Nr.10, 1968, 8. marts.

594 Agijas Ābiķes-Kondrātes intervija ar Z. Galanderi, pierakstīta 2015. gada 12. decembrī, pieraksts pieejams A. Ābiķes-Kondrātes personīgajā arhīvā.

595 "Iepriekš pieteikusi vizīti, vienmēr gāja pie Pelšes uz Kremli iekasēt Rakstnieku savienības fonda biedra naudu. Protams, ka tas bija tikai ieganstS. Viņa no Pelšes vienmēr atgriezās ar kādu labumu. Maskavas priekšnieki zināja, ka Elvīrai Zaķei ir sakari ar pašu Pelši." Ķuzulis, Jānis, Hānbergs, Ēriks. *Rakstniekos ārpus grāmatu lappusēm. Nopietnības un uzjautrinoši gabaltiņi.* Rīga: Jumava, 2010, 14. lpp.

596 Ņedzvecka, Sandra. *Benjamiņu nams. 2. sērija: Radošās savienības. 1945 – 1991.* Latvijas Radio 3 [tiešsaiste]. Pieejams: http://klasika.lsm.lv/lv/raksts/musu-legjendas/benjaminu-nams.-2.-serija-radosas-savienibas.-1945-1991.a53679/

Prestižās poliklīnikas darbinieki, kā, piemēram, galvenais ārsts Vitāls Oga[597], kuru darbā apstiprina PSRS Literatūras fonda vadība, ir izcili speciālisti, tādēļ poliklīnika dēvēta par labāko visā PSRS. Apmeklējums bez iepriekšējas pieteikšanās pie galvenā ārsta nav iespējams, pat visdramatiskākajos slimības gadījumos vajadzīga V. Ogas atļauja[598]. PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskās nodaļas poliklīnikā 1964. gadā strādā divdesmit astoņi ārsti – ķirurgs, terapeits, stomatologs, rentgenologs, neiropatologs, ginekologs, oftalmologs, otorinolaringologs un citi –, kā arī astoņas medmāsas, apkalpojošais personāls un tehniskie darbinieki[599]. Ja bija nepieciešami kādi uzlabojumi poliklīnikas darbībā, bija jāievēro noteikta administratīva kārtība, proti, vadībai bija jāraksta lūgums PSRS Literatūras fondam. Saņemot vajadzību apstiprinājumu, bija izsniegta atļauja un attiecīgi piešķirti līdzekļi, piemēram, medicīniskā aprīkojuma iegādei [600]. Specpoliklīnikas darbības augstais prestižs un klientu loka specifika norāda, ka poliklīnika bijusi ne vien ārstniecības iestāde, bet arī sniegusi psiholoģisku atbalstu radošo profesiju pārstāvjiem [601].

Kā secināms no Rakstnieku jaunrades nama Dubultos personāla dokumentiem, pēc nama izveidošanas direktora amatu īsā laikā nomaina vairāki cilvēki[602]. Mihails Baumans, agrākais direktora vietnieks Edinburgas (Jāņa Fabriciusa) sanatorijā Jūrmalā[603], uzsāk darbu nama direktora amatā 1948. gadā, kļūdams par zīmīgu personu atpūtas nama pastāvēšanas vēsturē un 1976. gadā saņēmis goda

---

[597] Vitāls Oga iepriekš strādājis Paula Stradiņa klīnikā, īpaši izraudzīts šim amatam poliklīnikā. Pēc profesijas ārsts-ķirurgs, pēc nodarbošanās arī padomju literāts un dzejnieks. Atsauksmes vēsta, ka V. Oga pacientu aprindās zināms kā teicams mediķis. Anerauds, Jānis. "Dzejnieks ar ķirurga skalpeli", *Dzimtenes Balss,* Nr. 16, 1967, 20. aprīlis.

[598] Agijas Ābiķes-Kondrātes intervija ar Ritu Papēdi, pierakstīta 2015. gada 13. decembrī, pieraksts pieejams A. Ābiķes-Kondrātes personīgajā arhīvā.

[599] "Grāmatvedība. Nodaļas, rakstnieku poliklīnikas un grāmatu veikala ekspluatācijas un administratīvi saimnieciskās izmaksas. 1964. gads." LVA, 233. f., 2. apr., 40. l., 1964. gada algu aprēķins.

[600] LVA, 233 f., 2. apr., 40. l., 1. lp.

[601] Agijas Ābiķes-Kondrātes intervija ar Aino Gobiņu, pierakstīta 2015. gada 13. decembrī, pieraksts pieejams A. Ābiķes-Kondrātes personīgajā arhīvā.

[602] PVDA, 1645. f., 2. apr., 1. l.

[603] "Nams stāv pie jūras…", *Cīņa*, Nr. 202, 1983, 3. septembris.

nosaukumu un apbalvojumu par nopelniem veselības aizsardzībā[604]. H. Gailītis atceras:

> "Vissmalkākie numuri augšējos stāvos tika rakstniekiem, kas bija aplaimoti ar dažādiem goda nosaukumiem un simtiem tūkstošu eksemplāru lielām tirāžām. [..] Tulkotājiem, kritiķiem un citiem sīkākiem literatūras gariņiem ierādīja numurus no otrā līdz sestajam stāvam. [..] Saistībā ar augstajiem logiem – pie tiem parasti sēdināja tikai padomju rakstnieku spici, tāpēc šīs rindas oficiantes apkalpoja vispirmām kārtām. [..] Jaunrades namā rakstnieku prestižs un regālijas noteica visu tā dzīvi. Baumans svēti ievēroja rakstnieku hierarhiju. Visus skandālus viņš prata meistarīgi apslāpēt, allaž veikli izdabājot augstākstāvošām personām."[605]

Arī J. Ķuzulis atceras Maskavas funkcionāru, formāli Padomju rakstnieku savienības biedru, klātbūtni un to, ka "dižciltību" noteica pēc tā, kurā stāvā dzīvojuši. Mājai deviņi stāvi. Augšā dzīvojusi "spice". Gunāram Priedem (1928 – 2000), tolaik Latvijas padomju rakstnieku savienības valdes pirmajam sekretāram, bijuši sarežģījumi ar dzīvesvietu, tāpēc arī viņš mitinājies Dubultu nama devītajā stāvā.

Saskaņā ar 1954. gada PSRS Literatūras fonda valdes lēmumu rakstnieku jaunrades nama nosaukumam pievieno Raiņa vārdu. Izmaiņas notiek arī nama ietvaros, proti, uzceltas jaunas ēkas, kā ēdnīca, vannu un dušu telpa, ierīkots tenisa laukums, plānota jaunas, piecdesmit personām paredzētas ēkas celtniecība. No sezonāla – vasaras atpūtas nama – tas pārtop par visu gadu darbojošos vietu. 1954. gada vasarā te uzturējušies četrsimt rakstnieku no "brālīgajām" padomju republikām[606]. Līdz ar jaunas deviņstāvu ēkas nodošanu ekspluatācijā 1970. gadā, kas celta pēc Jāņa Vilciņa un Georga Minča meta, viesu skaits ievērojami pieaug.

---

[604] "Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijā", *Padomju Jaunatne*, Nr.4, 1976, 7. janvāris.

[605] Gailītis, Harijs. "Rakstnieku Jaunrades nams – kā tas notika", tulkojis G. Berelis, *Karogs,* Nr. 5/6, 2010, 9. decembris, 166. lpp.

[606] "J. Raiņa vārds Rakstnieku jaunrades namam", *Literatūra un Māksla*, Nr. 37, 1954, 12. septembris.

Nobeigums

Tiecoties aplūkot represīvo institūciju darbību radošo profesiju pārstāvju veselības aprūpes, atpūtas un radošā darba nodrošināšanā, secināts, ka atpūtas namiem un centrālajai ārstniecības iestādei – PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskās nodaļas poliklīnikai – bijusi fundamentāla loma LPSR radošo aprindu dzīvē. Šīs iestādes kā kultūras dzīves centri kļuvušas par padomju laikmeta kultūrzīmēm. PSRS Mākslas fonda Latvijas republikāniskās nodaļas, PSRS Literatūras fonda Latvijas republikāniskās nodaļas un tām padoto iestāžu darbību nodrošina rūpīgi izvēlēti un sistēmai lojāli, nozarē profesionāli vadītāji, kuru darbība un saistība – tieša vai netieša – ar represīvajām institūcijām skatāma padziļināti.

Ja literātu radošās izpausmes raksturo individuālais darbs, tad mākslinieku darbībai nozīmīgas ir izstādes un iespēja radošām grupām rast vietu kolektīvai jaunrades izpausmei. Tādēļ 2. Jaunrades un atpūtas nama Dzintaros darbības novērtējumā jāņem vērā tas, ka tā ietvaros, piemēram, organizētas radošās grupas, kuru veikums vēlāk sekmējās ar izstādēm un iespējām gūt apbalvojumus un ceļazīmes uz citiem radošajiem namiem. Daudzu nozaru mākslinieku darbība virzīta tā, lai piešķirtu darbam noteiktu ideoloģisku tēmu, kas, protams, ierobežo radošās izpausmes. Radošajam darbam jāsekmējas ar atskaites izstādi, ko vērtē PSRS Mākslinieku savienības komisija[607].

Gan rakstnieku, gan mākslinieku namos vērojamas iekšējās atmosfēras pārmaiņas, kas saistītas ar politiskajām pārmaiņām valstī. Tā divdesmitā gadsimta septiņdesmito gadu beigās un astoņdesmito gadu sākumā valda brīvdomīgāks noskaņojums, kas mākslinieciskā kvalitātē atsaucas arī uz radošu personāliju daiļradi. Tāpat secināms, ka varas vēlamais darba kritērijs rakstniekiem – "sabiedriski literārs" – ir utopisks savā iecerē un realizēts tikai dažu autoru gadījumos,

[607] PSRS Mākslas fonda apmaksāts 40 – 70 dienu ilgs komandējums ar iespēju atpūsties, uzlabot veselību, vienlaikus strādāt īpaši aprīkotās darbnīcās. Sākotnēji grupās kopā strādāja visu nozaru mākslinieki, 1969. gadā izveidota pirmā specializētā radošā grupa (medaļu mākslinieki), bet 1973. gadā aizsākās starptautiski simpoziji (pirmais – plakātistu grupai) ar dalībniekiem no visas PSRS. Krūmiņa, Astra. *Dzintaru mākslinieku nams. Vēsture. Nozīme. Funkcijas.* Rīga: Latvijas Mākslas akadēmija, 2000, 22., 23. lpp.

pārējiem iespējas saņemt materiālo un medicīnisko palīdzību tas neietekmē.

Radošu personu un viņu ģimeņu sociālā un materiālā nodrošinājuma sistēmā pielietoti represīvi attiecību mehānismi, veicinot konkrētas manipulācijas morāles aspektos – pateicības apziņā, vainas sajūtā, varas apziņā, sabiedrības šķelšanā, mākslīgā deficīta radīšanā. Varas centralizācija ir iespēja pārraudzīt notiekošo radošajā vidē, kuru centri ir radošās savienības, bet pulcēšanās vietas – jaunrades nami. Mākslinieki, kuri apmeklē vienu ārstniecības iestādi, dzīvo kolektīvajos dzīvokļu namos un ir finansiāli atkarīgi no savienību fondiem, nonāk represīvo institūciju redzeslokā un ir pakļauti iespējamai ziņošanai. Rakstnieki un mākslinieki izmanto materiālās priekšrocības un sev piešķirto prestižu, taču kolektīvā kultūra jeb "valsts valstī", kā to dēvējis J. Ķuzulis, rada kopības sajūtu. 1988. gadā Radošo savienību namā Radošo savienību padomes sēdes laikā nolemj dibināt Latvijas Tautas fronti[608]. LPSR Mākslinieku savienības valdes priekšsēdētāja Džemma Lija Skulme (1925) veltījusi Benjamiņu namam apzīmējumu – "otrs Brīvības piemineklis".[609]

Lai iespējami vispusīgi un detalizēti izvērtētu PSRS varas struktūru darbību radošo profesiju pārstāvju materiālā nodrošinājuma sistēmā, vienotā kontekstā skatāmi šādi Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva fondi: Latvijas Rakstnieku savienības Latvijas Literatūras fonds un Sabiedrība ar ierobežotu atbildību *Rakstnieku savienības Literatūras fonds* (233. fonds), Latvijas padomju rakstnieku savienības fonds (473. fonds), Latvijas padomju rakstnieku savienības LKP pirmorganizācija. Rīgas pilsētas Kirova rajons fonda materiāls (PA-7263. fonds), Latvijas Mākslas fonds (232. fonds), Latvijas Mākslinieku savienības Dzintaru Mākslinieku nama fonds (246. fonds), Latvijas Mākslinieku savienības fonds (230. fonds), Latvijas PSR Mākslinieku savienības LKP pirmorganizācija, Rīgas pilsētas Kirova rajons (PA-805. fonds). Paralēli apkopojams Dubultu un Dzintaru nama viesu grāmatu materiāls, kā arī būtu veicams padziļināts darbs ar atmiņu un liecību materiāliem.

---

[608] Nagle, Gunita. "Viena nama daudzās sejas", *Diena*, 2002, 28. septembris.

[609] Ņedzvecka, Sandra. *Benjamiņu nams. 1. sērija.* Latvijas Radio 3 [tiešsaiste]. Pieejams: http://klasika.lsm.lv/lv/raksts/musu-legjendas/benjaminu-nams.-1.-serija.a52523/

The influence of the LSSR KGB and repressive institutions on providing healthcare, possibilities for creative work and recreation to representatives of creative professions

"Healthy recreation for workers!"
When the sun in Riga and Jurmala is at zenith!

The status of a Soviet writer or artist formally loyal to the ruling power provided a wide set of opportunities enabling personal prosperity. These opportunities included the provision of healthcare and medical treatment free of charge, creative holidays at one of the recreational facilities of the USSR or the Latvian SSR, the ability to participate in a wide variety of cultural events, an improved professional status in society as well as options to apply for bonuses and other material support. Adherence to the rules put in place for creative professionals by the ruling power allowed one to develop their creative work while availing of other advantages inaccessible to the majority of society.

This report outlines the history for the establishing and existence of the so-called creative houses, the history for the establishment of healthcare facilities for representatives of the creative professions and those closely related to them, as well as the subordination of such institutions to the USSR's power structures. The following institutions were chosen as the most remarkable examples: the Creative House of Writers in Dubulti (later called the Janis Rainis Creative House for Writers) which acted as the LSSR Division of the Literary Fund of the USSR; the Union of Writers of the USSR; the House of Creativity and Recreation No. 2 (later called the House of Creativity and Recreation 'Dzintari'); the Teodors Zaļkalns House for Artists, Dzintari House of Artists), which was under the supervision of the Art Fund of the USSR of the Union of Artists of the USSR; and the Clinic of the LSSR Division of the Literary Fund of the USSR and the Union of Writers of the USSR. Similar to the previously mentioned examples, the latter were also subordinated to the All-Union (USSR-wide) level.

This report provides an insight into the history of the above mentioned institutions, to include their main objectives and tasks, their functioning principles, their operational functions, their staff recruitment and management practices, and the activities of some prominent persons within these institutions. The research undertaken reveals the dual and contradictory aspects concerning the principles underlying the USSR's welfare system which provided special living conditions and material opportunities for creative persons. The remarkable influences that institutions for recreation and medical treatment held on the lives of creative professionals of the Latvian SSR is also explored. The findings prove that the aforementioned institutions have to be regarded as topical cultural symbols of the Soviet totalitarian and bureaucratic authoritarian regime. The so-called privileges can be argued as dubious because they often indirectly reflect the relationship between the artist community and the Soviet regime; this complicates the evaluation of the USSR's repressive institutions.

Pielikumi

1. pielikums. Pastkarte. Rakstnieku atpūtas nams Dubultos. U. Deņisova foto. Ap 1968. gadu. Jūrmalas pilsētas muzeja krājums.

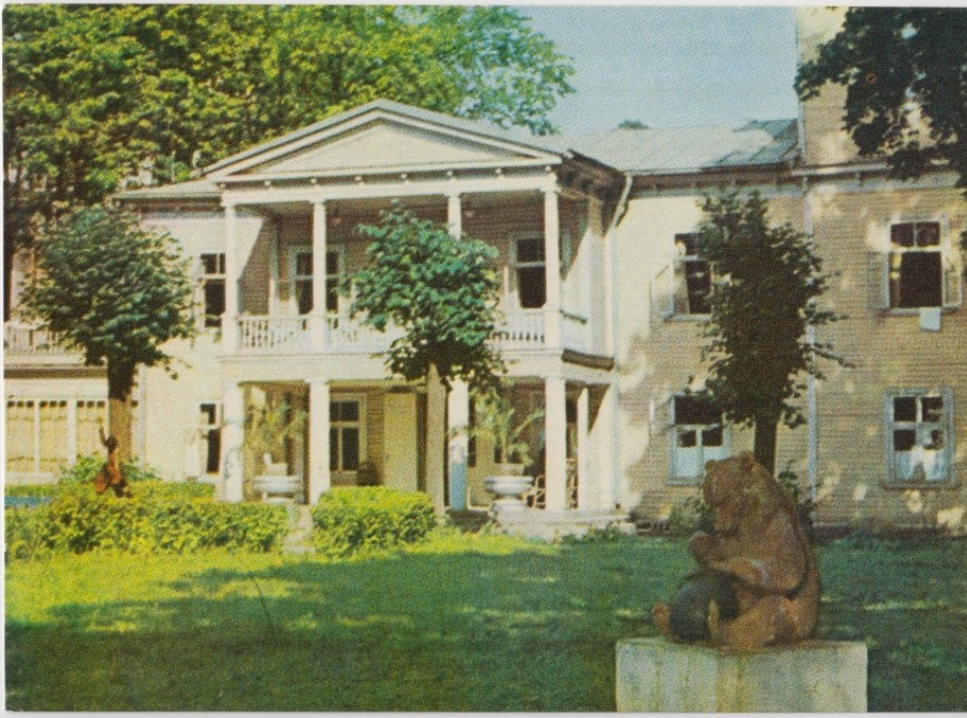

2. pielikums Rakstnieku atpūtas nams Dubultos. L. Raskina foto. 1973. gads. Jūrmalas pilsētas muzeja krājums.

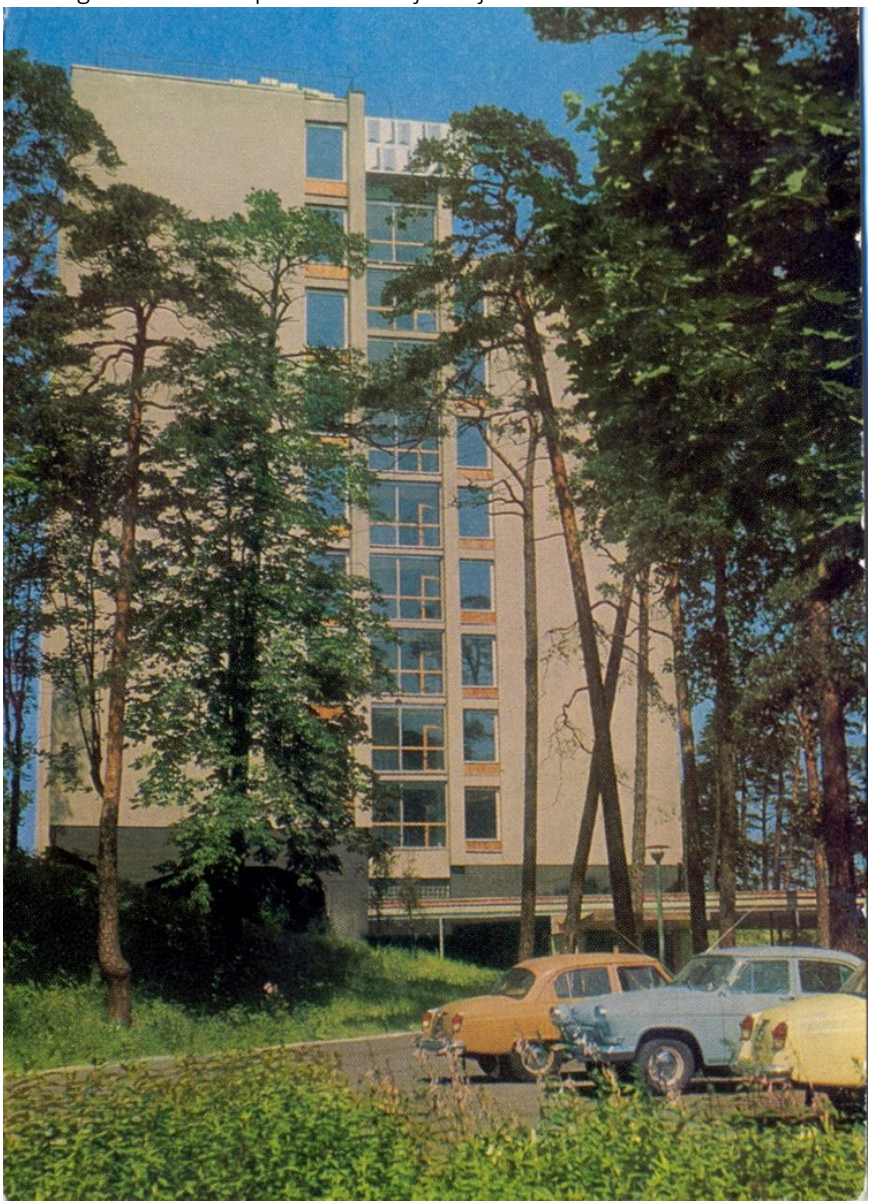

3. pielikums. Pastkarte. Mākslinieku atpūtas nams Dzintaros. D. Gedzjuna foto. Ap 1967. gadu. Jūrmalas pilsētas muzeja krājums.

Latvijas Padomju rakstnieku savienība: no rakstnieku kluba līdz Literatūras propagandas birojam

B. philol. Signe Raudive
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas stipendiāte
Darbs izstrādāts Dr. philol. Evas Eglājas-Kristsones vadībā

"Jaunais autors" versus "Jaunais padomju autors". Latvijas Padomju rakstnieku savienības Jauno autoru darba organizēšanas komisijas un jauno literātu apvienību darbība (1945 – 1968)

Ievads

Apskata ietvaros nav iespējams pilnībā attēlot jauno literātu apvienību un Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) Latvijas Padomju rakstnieku savienības (LPRS) komisijas darbam ar jaunajiem autoriem (saukta arī par Jauno autoru darba organizēšanas komisiju) ietekmi uz visu literāro procesu. Šī jautājuma vispusīga izpēte vēl ir sagaidāma nākotnē, kad būs detalizēti izanalizēti LPRS valdes un sekretariāta protokoli un vietējo literāro apvienību un to sadarbības ar vietējiem laikrakstiem un Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) komitejām aspekti. Tāpat nākotnē būtu pētāma konsultantu ietekmes uz jauno autoru tālāku iesaistīšanu literatūras procesos izvērtēšana. Tas gan prasītu iedziļināšanos arī autora un konsultanta personiskās saziņas liecībās.

1. Latvijas Padomju rakstnieku savienības komisijas darbam ar jauniem autoriem izveide

Pēc Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) īstenotās Latvijas teritorijas otrreizējas okupācijas rakstniecības situācija kļuva visai neviendabīga. Trimdā bija devusies virkne spožāko latviešu literatūras talantu, tādēļ rakstnieku, kas tūlītēji varētu radīt Padomju Savienības komunistiskās partijas (PSKP) partejiskuma principiem atbilstošu un kvalitatīvu padomju literatūru, nav daudz. Latvijas Padomju rakstnieku savienība, kas kopš 1941. gada darbojās saskaņā ar PSRS Padomju rakstnieku savienības statūtiem, līdzās mērķiem sekmēt idejisku, augsti mākslinieciski literāru jaunradi, cīnīties par sociālistiskā reālisma mākslas pilnveidošanu, stiprināt PSRS tautu literātu draudzību, kā vienu no būtiskākajiem uzdevumiem izvirza arī literātu jaunās maiņas audzināšanu.[610]

Ar jauno autoru mākslinieciskās daiļrades darbu un tā izkopšanu nodarbojās jauno literātu apvienības un LPRS paspārnē esošā jauno autoru sekcija, savukārt to darbību uzraudzīja LPRS komisija darbam ar jaunajiem autoriem. Gan radošo komisiju un sekciju, gan jauno literātu audzināšanas komisiju iecēla LPRS valde.[611] Šie institucionālie veidojumi nesāk savu darbību uzreiz. To izveide saistāma ar LPRS aktīvāko iesaisti jauno autoru apzināšanā. Sistemātiska pievēršanās jauno autoru audzināšanas darbam notiek tikai četrdesmito gadu otrajā pusē, daļēji pēc PSRS Padomju rakstnieku savienības valdes ieteikumiem.

Pirmā jauno autoru darbu apspriešana notika 1945. gada 19. martā Rakstnieku klubā. Šajā brīdī jauno autoru sekcija organizatoriski vēl nav izveidojusies. Dzejas priekšlasījumu sniedza, piemēram, Pēteris Krasts, Elza Vēciņa (1914 – 1988), Ārija Silabriede (1925 – 1991), Konstantīns Aizpurs (1919 – 2003) un Emma Andersone (1900 – 1992). Tāpat uzklausīja arī Kārļa Kalnarāja[612] (1917 – 2015) un Pētera

---

[610] "Rakstnieku Savienība", *Latvijas PSR mazā enciklopēdija*, III sēj., galv. red. V. Samsons. Rīga: Zinātne, 1970., 129. lpp.

[611] Niedre, Jānis. "Rakstnieku Savienība", *Latvijas PSR mazā enciklopēdija*, III sēj., galv. red. V. Samsons. Rīga: Zinātne, 1970., 130. lpp.

[612] Kārlis Kalnarājs, īstajā vārdā Kārlis Pamše, dzimis 1917. gada 31. martā, miris 2015. gada 9. septembrī

Bauģa (1914 – 2000) stāstus. Iesniegtos jauno autoru darbus iztirzāja Valdis Lukss (1905 – 1985), Anna Sakse (1905 – 1981), par rakstnieka darba uzdevumiem runāja Arvīds Grigulis (1906 – 1989) un Anatols Imermanis (1914 – 1998)[613], kā arī LPRS atbildīgais sekretārs Kārlis Krauliņš (1904 – 1981). Kopš šī brīža LPRS bija iecerējusi katru mēnesi rīkot jauno autoru darbu iztirzāšanas vakarus. Rezultātā LPRS organizē jauno autoru sanāksmes, kuros nolasa pirmās teorētiski un ideoloģiski pareizi ievirzošās lekcijas.

1945. gadā LPRS ietvaros nodibina jauno autoru sekciju, kuru vada Valdis Lukss (par dzejas jautājumiem) un Anna Sakse (par prozas jautājumiem), vēlāk arī Indriķis Lēmanis (1904 – 1960), par prozas jautājumiem), konsultējot jaunos autorus – prozaiķus, dzejniekus, arī dramaturgus – pirmdienās laikraksta *Literatūra un Māksla* redakcijas telpās. Šajā brīdī sekcijai vēl nav prezidija un arī tās darbība ir vairāk konsultatīva rakstura, saistīta ar rekomendāciju sniegšanu. Atšķirībā no pārējām LPRS radošajām sekcijām, kas bija veidotas kādam konkrētam literatūras veidam vai žanram, piemēram, prozai, dzejai, dramaturģijai un kritikai, jauno autoru sekcija sākotnēji mēģināja aptvert visos literatūras veidos strādājošos jaunos autorus. Tiem, kas vēlējās iekļauties jauno autoru sekcijā, iepriekš bija jāreģistrējas. Jauno autoru sekcija pirmajos pastāvēšanas gados – 1945. un 1946. gadā – esot darbojusies ļoti rosīgi, sniedzot konsultācijas jaunajiem autoriem, iztirzājot to darbus, norādot uz tajos esošajām kļūdām, organizējot seminārus, kuros apspriež dzejas un prozas teorijas un ideoloģijas jautājumus, īpaši pievēršoties jauno autoru marksistiskai izglītībai, to idejiskai audzināšanai. Tomēr jau 1947. gadā publiski izskan kritika par jauno autoru sekcijas darbu, kas nespēj savlaicīgi sniegt nepieciešamos norādījumus un palīdzību[614].

Anna Sakse, vērtējot pirmajā pusgadā jauno autoru sekcijai iesniegto darbu klāstu, atzīst, ka kopumā to mākslinieciskā vērtība ir zema. Atzinīgi esot novērtēta lietderīga un mērķtiecīga māksla – konkrētās situācijas un "pareizs" šķiru attiecību attēlojums un darba

---

[613] Strautnieks, F. "Jaunie literāti runā", *Padomju Jaunatne*, Nr. 36, 1945, 22. marts; "Literārās pirmdienas Rakstnieku klubā", *Literatūra un Māksla*, Nr. 12., 1945. 6. aprīlis.

[614] Rudzītis, Meinhards. "Augšanas grūtības", *Literatūra un Māksla*, Nr. 38., 1947, 19. septembris.

apraksti – , savukārt esot kritizēta autoru nespēja rast piemērotu vielu saviem darbiem, atlasīt tipisko no nenozīmīgā, "riskantā koķetēšana ar formālismu", aizraušanās ar izdomājumiem, nevēlēšanās spilgti atklāt jaunos sasniegumus un notikumus Padomju Latvijā, arī darbos novērojamās valodas grūtības un nepareiza tēmu izvēles ievirze. Jaunās Padomju Latvijas sākumposmā tikko debitējošo autoru pirmajos darbos un to neatbilstībā jaunās ideoloģijas prasībām redzamas patiesās jauno autoru intereses tēmas un problēmu izvēlē, ko asi kritizē Anna Sakse:

> "Par ko viņi raksta, kādas problēmas viņus nodarbina? Saimniekmeitu un saimniekdēlu mīlestība, savas saimniecības iekārtošana pēc buržujiskās zemes reformas, pie tam idealizētā apgaismojumā, personīgu mīlas dēku apraksti, dažkārt ietērpti dekadentiskā, pat pornogrāfiskā formā, psiholoģiskas smalkās kaites, nenosakāma laikmeta sadzīves sīkumi, mietpilsoniskas ģimenes laimītes šaurība nebaudāmi sentimentālā atstāstījumā. [..] Šīs kategorijas autori gan solās mainīt tematiku, bet parasti otrreiz vairs neatnāk. Acīm redzot, viņu pāraugšanas process ir stipri gauss, vai arī tie rakstniecībā tikai izmēģinājuši roku un pie pirmās neizdevības to atmetuši."[615]

Izsakot apgalvojumu, ka "prozaiķi aug gausāk nekā dzejnieki"[616], Anna Sakse pauž arī cerību, ka autori līdz saviem brieduma gadiem būs kļuvuši par īsteni spilgtiem prozas rakstniekiem. Tendence vērtēt literatūru pēc tās lietderīguma sabiedrībai un spējas paust svarīgas un padomju tautai vēlamas idejas un mācības raksturīga visam šī staļinisma perioda kultūras vērtēšanas procesam.

Kavēta ir komisijas darbam ar jaunajiem autoriem darba uzsākšana. Kā liecina 1947. gada 19. augustā PSRS Padomju rakstnieku savienības komisijas darbam ar jaunajiem rakstniekiem priekšsēdētāja vietniekam Aleksandram Tvardovskim (1910 – 1971) sūtītā vēstule, par spīti paustajai prasībai par šādas komisijas dibināšanu Latvijas Padomju rakstnieku savienības ietvaros, atbilde nebija saņemta, tāpēc aizkavējies arī komisijas izveides darbs:

> "Vēstule par komisijas darbam ar jaunajiem rakstniekiem organizēšanu Latvijas Padomju rakstnieku savienībā nav saņemta,

---

[615] Sakse, Anna. "Jauno autoru prozas darbi", *Literatūra un Māksla*, Nr. 40., 1945, 19. oktobris.
[616] Turpat.

tāpēc tāda komisija līdz šim laikam nav noorganizēta. Atbildīgais sekretārs Krauliņš atrodas atvaļinājumā līdz 5. septembrim un pēc viņa atgriešanās jautājums tiks atrisināts."[617]

LPRS 1947. gada 15. novembra valdes sēdē viens no dienaskārtības jautājumiem bija darbs ar jaunajiem autoriem. Sēdes laikā bija apstiprināts pirmais komisijas darbam ar jaunajiem autoriem sastāvs. Komisijā bija ievēlēti Valdis Lukss, Anna Sakse, Jūlijs Vanags (1903 – 1986) un uzaicināti pa vienam pārstāvim no Latvijas Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienības (LĻKJS) Centrālās komitejas (CK) un Republikāniskās arodbiedrību centrālās padomes.[618] Analizējot komisijas sēžu protokolus, ievērojams, ka komisija visas savas darbības laikā nelieto konsekventi vienu nosaukumu. Tā saukta gan par Jauno autoru (rakstnieku) darba organizēšanas komisiju, gan Jauno autoru audzināšanas komisiju, gan Komisiju darbam ar jaunajiem autoriem, tomēr (atšķirībā no nosaukuma) pamatfunkcijas saglabājas nemainīgas.

Par Latvijas Padomju rakstnieku savienības komisijas darbu ar jaunajiem autoriem regulāri tiek sniegtas atskaites PSRS Padomju rakstnieku savienībai. Tā Latvijas Padomju rakstnieku savienība 1947. gada 19. augusta vēstulē[619] PSRS Padomju rakstnieku savienības komisijai darbam ar jaunajiem rakstniekiem sniedz informāciju par 1947. gada 24. – 30. martā organizēto jauno rakstnieku semināru, kurā lasītās lekcijas galvenokārt bijušas veltītas PSKP nosprausto piecgades galveno uzdevumu atspoguļojumam literatūrā. Proti, LK(b)P CK sekretārs Arvīds Pelše (1899 – 1983) referējis par tēmu *Ceturtā piecgade un latviešu padomju rakstnieku uzdevumi*, Andrejs Upīts (1877 – 1970) – *Sociālistiskā reālisma principi literatūrā* un *Laikmeta tēlojums literatūrā*; Evalds Sokols (1901 – 1965) – *Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas CK lēmums un Latvijas padomju literatūra* u.c. Atskaitē sniegtas arī ziņas par to, cik liela ir jauno autoru

---

[617] LVA 473. f., 1. apr., 23.l. (Sarakste ar PSRS Rakstnieku savienību par Latvijas PSR rakstnieku 2. kongresa organizēšanu, jauno autoru sekcijas darbu u.c. 1947.g. 26. febr.-1947.g.10.dec.), 29.lp.

[618] LVA, 473. f., 1. apr., 20. l. "Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes sēžu protokoli 1947. g. 6. febr. – 1947. g. 27. nov.", 35. lp.

[619] LVA 473. f., 1. apr., 23. l. "Sarakste ar PSRS Rakstnieku savienību par Latvijas PSR rakstnieku 2. kongresa organizēšanu, jauno autoru sekcijas darbu u.c. 1947. g. 26. febr. – 1947. g. 10. dec.", 17. lp.

iesaiste komjaunatnē, no 74 dalībniekiem – 25% komjaunieši, kā arī minēti LRS kandidāti un autori, kas vēl aug par rakstniekiem.

Ar 1947. gada oktobri LPRS sāka darboties arī literārie konsultanti, kuru nozīme laika gaitā topošās literātu maiņas profesionālajā apmācībā kļuva aizvien lielāka. Par pirmo literāro konsultantu darbam ar jaunajiem autoriem visos žanros 1947. gada 1. oktobrī bija apstiprināts Valdis Lukss, kurš sevišķi konsultēja dzejas jautājumos[620]. Pusotru mēnesi vēlāk, kad izveidota komisija darbam ar jaunajiem autoriem, 1947. gada 15. novembra LPRS valdes sēdē bija apstiprināta instrukcija jauno autoru konsultantam[621]. Saskaņā ar to konsultants

> "sistemātiski seko, organizē un vada latviešu padomju literatūras kadru idejisko un māksliniecisko attīstību visos daiļliteratūras žanros, sevišķu vērību pievēršot talantīgiem literatūras iesācējiem no strādnieku, skolu jaunatnes un kolhozu zemnieku vidus".

Instrukcija paredzēja, ka trīs reizes nedēļā jāorganizē jauno autoru konsultācijas, reizi mēnesī – Rīgā dzīvojošo jauno autoru semināri, kuros konsultantam vai speciālam referentam jāiztirzā izvēlētie darbi vai jānolasa lekcija par marksisma-ļeņinisma un literatūrteorētiskiem jautājumiem. Konsultantam jānodrošina individuālas konsultācijas ar jaunajiem autoriem, jāpalīdz organizēt literāros pulciņus rūpnīcās un citās darbavietās, jānodrošina jauno autoru iespējas publicēties, idejiski un māksliniecisku vērtīgākos darbus iesakot presei. Tāpat jauno autoru konsultants kārto jauno autoru uzskaiti, informē par to jaunradi LPRS valdi un saziņā ar to informē arī PSRS Padomju rakstnieku savienības attiecīgo komisiju.

No 1961. gada 14. decembra komisija uzdod konsultantiem ne mazāk kā reizi gadā analizēt rajonu avīžu literārās lappuses laikrakstā *Literatūra un Māksla*.[622]

Jauno autoru konsultanta instrukcija faktiski nodala atbildības sfēras starp jauno autoru konsultantu un LPRS. Konsultants ir atbildīgs,

---

[620] LVA 473.f., 1. apr., 20. l. "Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes sēžu protokoli 1947. g. 6. febr. – 1947. g. 27. nov.", 30. lp.
[621] LVA, 473. f., 1. apr., 20. l. "Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes sēžu protokoli 1947. g. 6. febr. – 1947. g. 27. nov.", 57. – 58. lp.
[622] LVA, 2037. f., 1. apr., 109. l. "Komisijas darbam ar jaunajiem autoriem protokoli Nr. 1. – 3.", 1961. gada 14. decembra sēdes protokols Nr.3., 6. lp.

pirmkārt, par visiem iesācējiem, kas darbojas dzejas, prozas, dramaturģijas, mākslinieciskā apraksta vai literārās kritikas žanros. Otrkārt, viņš ir arī atbildīgs par visiem LPRS kandidātiem, kas nav publicējuši vairāk par vienu grāmatu vai diviem nozīmīgākiem darbiem periodikā. Treškārt, konsultants seko līdzi arī to vecākās paaudzes rakstnieku gaitām, kuri nav LPRS biedri un kuriem padomju presē nav publicēts neviens ievērojamāks darbs.[623] Minētais norāda, ka jauno autoru konsultants pilda starpposmu starp autoru (neatkarīgi no tā, vai tas ir nupat debitējošs vai kādu iemeslu dēļ vēl nav aktīvi iesaistījies Padomju Latvijas rakstnieku literārajā darbā) un LPRS. Tikai vēlāk secināts, ka situācijā, kad ik nedēļu uz individuālām konsultācijām ierodas septiņi līdz astoņi jaunie autori, lielākoties iesācēji, ar kuriem turklāt paredzēts rīkot arī kopīgas apspriedes, tik daudzveidīga literārā devuma pilnvērtīga analīze vienam cilvēkam, kurš turklāt vada komisijas darbu, neļauj pilnvērtīgi nodrošināt sadarbību ar jaunajiem autoriem. Attiecīgā laika periodikā sastopama asa kritika saistībā ar komisijas nespēju sastrādāties ar jaunajiem autoriem. Atzīstot, ka komisijas darbam ar jaunajiem autoriem nav veikusi pienācīgu darbu, arī LPRS nonāca pie līdzīgiem secinājumiem tikai daudz vēlāk.[624]

Būtisks pavērsiens darbā ar jaunajiem autoriem notiek 1949. gada 16. maija LPRS valdes sēde, kurā Valdis Lukss ziņo par darbu ar jaunajiem autoriem. Norādot, ka galvenais darbs ar jaunajiem autoriem ir individuālās konsultācijas, V. Lukss piebilst, ka "cerējām, ka šo slodzi mums noņems mazliet Izdevniecība". Arvīds Grigulis ierosina LPRS ietvaros dibināt jauno autoru literāro pulciņu pēc krievu sekcijas parauga. Nolemj aktivizēt konsultāciju darbu ar jaunajiem autoriem un uzdod V. Luksam un Marijai Zadavskai (1918 – 1970) organizēt LPRS literāro pulciņu vadītāju un aktīvistu sanāksmi, bet V. Luksam vēl arī organizēt latviešu jauno autoru sekciju, kā arī sadarbībā ar Latvijas Valsts izdevniecību sakārtot jauno autoru krājumu.[625]

---

[623] LVA, 473. f., 1. apr., 20. l. "Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes sēžu protokoli 1947. g. 6. febr. – 1947. g. 27. nov.", 57.-58. lp.

[624] Piemēram, LVA, 473. f., 1. apr., 54. l. "Latvijas Padomju rakstnieku savienības sekretariāta sēžu protokoli 1951. g. 18. janv. – 1951. g. 20. dec.", 1951. gada 21. septembra sekretariāta sēdes protokols, 68. lp.

[625] LVA, 473. f., 1. apr., 38. l. "Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes sēžu protokoli 1949. g. 15. janv. – 1949. g. 19. dec.", 28. – 32. lp.

1949. gada 29. jūlija LPRS valdes sēdē pieņem lēmumu apstiprināt jauno autoru sekcijas prezidiju. V. Lukss bija iecelts par priekšsēdētāju, bet Valdis Kriķis (Rūja) (1928) – par tehnisko sekretāru. Dzejas nodaļā bija iecelts Jānis Plaudis (1903 – 1952), prozas nodaļā – Anna Sakse, dramaturģijas nodaļā – Jūlijs Vanags. Vēl piesaistīti šādi pārstāvji: no laikraksta *Padomju Jaunatne* – Fricis Rūmnieks (1919 – 1960), no arodbiedrības – Teodors Jansons, no laikraksta *Cīņa* redakcijas – Alberts Jansons (1915 – 1989) un no Pionieru pils – Laimonis Pēlmanis (1914 – 1990)[626].

Neskatoties uz prezidija izveidi, jautājumu sadalījumu pa vienībām un šo vienību vadības uzticēšanu konkrētām personām, darbs nesekmējās. 1950. gada 13. janvāra LPRS valdes sēdē, apspriežot LPRS darbu, Jānis Grants (1909 – 1970) konstatē, ka prozas sekcijas stāvoklis "nav īsti normāls", jo nav notikusi vienošanās par to, kādi darbi jādod prozas sekcijai un kādi – jauno autoru sekcijai[627]. Saņemtos darbus raksturo ne tik daudz to skaits kā apjomīgums. Turklāt darbi objektīvi atšķiras pēc mākslinieciskās kvalitātes un autoru pieredzes, līdz ar to veidojas absurda situācija, mēģinot samērot jauno un jau pieredzējušo rakstnieku veikumu. Rezultātā 1950. gada 24. maija LPRS valdes sēdē Jāni Grantu ievēlē par prozas sekcijas literāro konsultantu, uzdodot pārzināt arī jauno autoru sekciju.[628]

Objektīvi sarežģījumi rodas arī neiejūtīgās attieksmes pret jauno autoru veikumu dēļ. Komisijas priekšsēdētāja Anna Sakse 1953. gada 5. novembra sēdē, novērtējot notikušo jauno autoru semināru, norāda, ka pār jaunajiem autoriem trūkst "saimnieka acs" uzraudzības:

> "Vēl mēs ar saimnieka aci nesekojam saviem kadriem (M. Ķempe [1907 – 1974] pret dzejniekiem daudz rūpīgāka), nesekojam tiem pietiekami rūpīgi, ne katrreiz taktiski izturamies. Piemēram, M.

[626] LVA, 473. f., 1. apr., 38. l. "Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes sēžu protokoli 1949. g. 15. janv. – 1949. g. 19. dec.", 62. lp.
[627] LVA, 473. f., 1. apr., 49. l. "Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes sēžu protokoli 1950. g. 13. janv. – 1950. g. 24. dec.", 2. lp.
[628] LVA, 473. f., 1. apr., 49. l. "Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes sēžu protokoli 1950. g. 13. janv. – 1950. g. 24. dec.", 13. lp.

Rudzīša[629] [1911 – 1966] un V. Kaupuža[630] [1918 – 1959] kritika par L. Pēlmaņa dzejoļiem seminārā reizumis izskanēja ņirdzīgi."[631]

Tāpat komisijas darbības sākumposmā pastāv arī sarežģījumi ar nepietiekamu papīra kvotu piešķīrumu LPRS, kas apgrūtina pat recenzējamo darbu pavairošanu.

Komisijas par darbu ar jaunajiem autoriem darbībai relatīvi vieglāk ir izsekot tās pastāvēšanas pirmajos gados, kad tās darbība aplūkota periodiskajos izdevumos. Vērtīgs izziņas avots ir nedaudzās pieejamās komisijas atskaites LPRS. Viena no plašākajām atskaitēm pieejama Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva materiālos par laika posmu no 1953. līdz 1955. gadam[632]. Minētā atskaite sniedz vispārēju pārskatu par komisijas organizētajiem sarīkojumiem, sekmētajām jauno autoru darbu publikācijām presē, kā arī sniegto konsultāciju skaitu. Tajā norādīts, ka sistemātisks jauno literāro kadru audzināšanas darbs LPSR notiek no 1948. gada.

Komisija darbam ar jaunajiem autoriem norāda, ka notiek regulāras autoru mutvārdu un rakstveida konsultācijas prozā, dzejā un dramaturģijā. Laikā no 1953. gada līdz 1955. gadam bijušas vairāk nekā 240 konsultācijas par prozas jautājumiem, 320 – par dzejas un 70 – par dramaturģijas jautājumiem[633]. Ar talantīgiem jaunajiem autoriem regulāri notiek sarunas un veidota sarakste, turklāt par šiem autoriem ieviestas speciālas uzskaites kartītes[634]. Ar *šefībā* esošajiem autoriem strādā gan LPRS konsultanti, gan pieredzējuši Latvijas rakstnieki, kā Anna Sakse, Mirdza Ķempe, Valdis Lukss, Anatols Imermanis, Žanis Grīva (1910 – 1982), Jānis Grants, Andrejs Balodis (1908 – 1987). Katru gadu notiek republikāniskie jauno autoru semināri trīs līdz piecu dienu

---

[629] Meinhards Rudzītis (1911 – 1966)

[630] Vladislavs Kaupužs (1918 – 1959).

[631] LVA, 2037. f., 1. apr., 104. l.. ("Komisijas darbam ar jaunajiem autoriem sēdes protokoli Nr. 1. – 2.", Jauno autoru komisijas 1953. gada 5. novembra sēdes protokols Nr. 2., 2.lp.

[632] LVA, 473. f., 1. apr., 117. l. "Ziņojumi un raksti LKP CK, LĻKJS, AP, partijas komitejām par darbu ar jaunajiem autoriem, literāro žurnālu un laikrakstu darba uzlabošanu un citiem jautājumiem. 1954. g.", 1. – 5.l p.

[633] LVA, 473. f., 1. apr., 117. l. "Ziņojumi un raksti LKP CK, LĻKJS, AP, partijas komitejām par darbu ar jaunajiem autoriem, literāro žurnālu un laikrakstu darba uzlabošanu un citiem jautājumiem. 1954. g.", 1. lp.

[634] Turpat.

garumā ar tiem sekojošu atklātu jauno autoru vakaru. Semināra nodarbībās jaunie autori noklausās lekcijas par marksismu-ļeņinismu, marksistisko estētiku, žanru specifiku, valodu, kā arī ievērojamu rakstnieku priekšlasījumus par viņu darbiem. Atsevišķi iztirzā jauno autoru darbus. Semināros piedalās ievērojams cilvēku skaits, piemēram, 1951. gadā – 78 cilvēki, 1954. gadā – 111 cilvēki, bet 1955. gadā – 89 cilvēki[635]. Katru gadu vienu vai divas reizes notiek semināri rajonu jauno autoru apvienībās. Līdz 1955. gadam šādi semināri bijuši organizēti Ventspilī, Daugavpilī, Talsos, Liepājā, Kuldīgā un Jelgavā. Semināri rajonos risinās vienu vai divas dienas, un tajos (līdzīgi kā republikāniskajos semināros) lasa lekcijas un iztirzā jauno autoru darbus. Uz rajonu apvienību semināriem bija sūtītas "rakstnieku brigādes" trīs līdz septiņu cilvēku sastāvā[636].

Visai būtisku lomu savas darbības sākumposmā komisija piešķir jautājumam par jauno autoru izglītošanu padomju garā. Lai nodrošinātu izvirzīto mērķi sistemātiski apzināt jauno autoru izglītības līmeni un audzināt jaunos padomju pilsoņus, 1952. gada 21. februāra sēdē[637] par sarīkojumiem jauno autoru audzināšanā nolemj aptaujāt jaunos autorus par to izglītību, mācīšanos, lasīšanu, krievu valodas zināšanām. Nolemj, ka, pamatojoties uz konstatētām "vājām vietām" jauno autoru izglītībā, rīkos Rīgā dzīvojošajiem autoriem kopīgas sanāksmes, lai vecāko rakstnieku vadībā iztirzātu lasītās grāmatas par literatūru un marksisma-ļeņinisma klasiķu darbus un lai LPRS biedri stāstītu par savām darba metodēm. Lai veicinātu jauno autoru un LPRS biedru ciešāku sadarbību, komisija dod norādījumus Rakstnieku klubam aicināt jaunos autorus atbilstoši konsultantu sagatavotajam sarakstam uz LPRS sarīkojumiem. LPRS sekcijām dots uzdevums organizēt jauno autoru – LPRS kandidātu – daiļrades iztirzāšanu. Savukārt PRS izdevumu *Karogs* un *Literatūra un Māksla* redaktoriem noteiktas pieņemamās stundas sarunām ar jaunajiem autoriem.

---

[635] LVA, 473. f., 1. apr., 117. l. "Ziņojumi un raksti LKP CK, LĻKJS, AP, partijas komitejām par darbu ar jaunajiem autoriem, literāro žurnālu un laikrakstu darba uzlabošanu un citiem jautājumiem. 1954. g.", 1. lp.

[636] LVA, 473. f., 1. apr., 117. l. "Ziņojumi un raksti LKP CK, LĻKJS, AP, partijas komitejām par darbu ar jaunajiem autoriem, literāro žurnālu un laikrakstu darba uzlabošanu un citiem jautājumiem. 1954. g.", 2. lp.

[637] LVA, 2037. f., 1. apr., 103. l.. "Komisijas darbam ar jauniem autoriem sēdes protokols Nr. 1.", 1952. gada 21. februāra sēde, 1. lp.

Jābilst, ka komisijas locekļu viedoklim bija izšķirīga loma, lemjot par jauno autoru sūtīšanu uz jauno autoru sanāksmi Maskavā. Lēmumu pieņēma, vienojoties ar LPRS un LKP CK.

2. Jauno autoru literāro apvienību izveide un darbība

Jauno literātu apvienības (sauktas arī jauno autoru apvienības) bija Latvijas Padomju rakstnieku savienības komisijas darbam ar jaunajiem autoriem pārziņā esošas pastāvīgi darbojošās topošu literātu grupas, kas sniedza savus darba plānus LPRS un pretim saņēma atbilstošu konsultāciju.[638] Jauno literātu apvienības biedri veica darbu analīzi, apspriedās par literārās meistarības jautājumiem, analizēja darbus, kas iespiesti LPSR un PSRS presē, regulāri sniedza atskaites par radošo darbu, tikās ar uzaicinātajiem rakstniekiem, kā arī veica citas darbības. No divdesmitā gadsimta piecdesmito gadu beigām līdz sešdesmitajiem gadiem, liberalizējoties PSRS[639], jauno literātu apvienības rod ceļu uz ciešāku kontaktu dibināšanu ar citu PSRS tautu literātiem, notiek tikšanās ar tuvīno, visbiežāk, mazo padomju tautu republiku jaunajiem autoriem.

Pirmās literātu apvienības Daugavpilī, Ventspilī, Liepājā[640] radās tūlīt pēc Otrā pasaules kara rajonu laikrakstu un kultūras namu ietvaros, vēlāk arī Latvijas Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienības (LĻKJS) komiteju ietvaros. Sākotnēji LPRS šo apvienību dibināšanās procesos faktiski nepiedalās. Apvienības veidojas pēc nedaudzu cilvēku iniciatīvas, tiesa, dažkārt izmantojot LPRS un atsevišķu profesionālu rakstnieku palīdzību.[641] Šajās literātu apvienībās vēl reti pastāv nošķīrums starp jaunajiem un pieredzējušajiem autoriem. Vēlāk daļa šo apvienību pārveidotas jauno literātu apvienībās, kuru darbību turpmāk, vismaz formāli, pārzināja LPRS.

---

[638] Niedre, Jānis. "Jauno literātu apvienības", *Latvijas PSR mazā enciklopēdija*, I sēj., galv. red. V. Samsons. Rīga: Zinātne, 1967, 693. lpp.
[639] Briedis, Raimonds. "50. gadu otrā puse – 80. gadi. Laikmeta konturējums", *Latviešu literatūras vēsture*, 3. sēj. Rīga: Zvaigzne, 2001., 36. lpp.
[640] LVA, 473. f., 1. apr., 53. l. "Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes sēžu protokoli 1951. g. 23. janv. – 1951. g. 22. dec.", 72. lp.
[641] Niedre, Jānis. "Rakstnieku Savienība", *Latvijas PSR mazā enciklopēdija*, III sēj., galv. red. V. Samsons. Rīga: Zinātne, 1970, 130. lpp.

Lai gan LPRS jau no izveides brīža nodrošināja iespēju jaunajiem autoriem lūgt radošu palīdzību un padomus, tās konsultāciju un reto kopīgo semināru formāts, spriežot pēc pieejamās informācijas, daļai tikko rakstīt sākušo autoru nav pārāk saistošs un to sniegumam vēl neatbilstošs. Tā 1946. gadā Pionieru pilī līdzās mākslas daļā jau pastāvošajām vienībām savu darbību uzsāk arī literatūras jaunrades studija dzejnieka Jāņa Plauža (1903 – 1952) vadībā. Pionieru pils mākslas daļas vadītājs Laimonis Pēlmanis, lai arī norāda, ka līdzīgu darbu veic LPRS jauno autoru sekcija, tomēr atzīst, ka

> "vērojams, ka skolēni, kas tikko sākuši nodarboties ar literāriem meklējumiem, apzinādamies savus darbus par vēl ļoti nepilnīgiem, kautrējas griezties pēc palīdzības minētajā sekcijā. [..] te analizēs pašus elementārākos principus".[642]

Latvijas Padomju rakstnieku savienības iesaistīšanās iepriekš pārāk neuzraudzīto vietējo apvienību organizēšanā parādās, pateicoties valdes 1951. gada 24. maija lēmumam par īstenojamajiem sarīkojumiem jauno autoru audzināšanā. Lēmumā LPRS valde konstatē, ka līdz šim audzināšanas darbs norisinājies divos virzienos. Pirmkārt, līdztekus gadskārtējiem, iesācējiem domātajiem jauno autoru semināriem aktīvi darbojušies attiecīgo žanru konsultanti. Otrkārt, LPRS sekcijas apspriedušas to jauno rakstnieku darbus, ko konsultanti virzījuši skatīšanai[643]. Rezultātā nolemj turpmāk organizēt vietējo literāro apvienību darbu, regulāri nosūtot "konsultantu brigādes". Doma par nepieciešamību lielāko laikrakstu redakcijām perifērijā organizēt jauno autoru apvienības ir lielākoties Maskavas iniciatīva, taču šādas apvienības avīžu ietvaros sāk veidoties jau pirms Maskavas direktīvas. Sākot ar 1951. gadu, LPRS veic pārrunas ar republikas laikrakstu un žurnālu redaktoriem par nepieciešamību piesaistīt jaunos autorus. Šāds piemērs ir V. Luksa 1951. gada 16. aprīļa vēstule Liepājas laikraksta *Komunists* redaktoram Ernestam Vaivaram

---

[642] Pēlmanis, Laimonis. "Literatūras studija Pionieru pilī", *Padomju Jaunatne*, Nr. 173, 1946, 30. augusts.
[643] LVA, 473. f., 1. apr., 53. l. "Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes sēžu protokoli 1951. g. 23. janv. – 1951. g. 22. dec.", 72. lp.

(1911)[644]. Neskatoties uz minētajām iniciatīvām, arī šajā laikā apvienību izveide norisinās vēl pārāk lēni. Jānim Niedrem (1909 – 1988) kā komisijas darbam ar jaunajiem autoriem pārstāvim līdz 1953. gada novembrim uzdod organizatoriski noformēt daļu no rajonos esošajām jauno literātu apvienībām[645].

1954. gadā literārās apvienības atrodas Rīgā (93 biedri), Ventspilī (vietējās avīzes redakcijā, 11 biedri), Talsos (vietējās avīzes redakcijā, 13 biedri), Kuldīgā (vietējās avīzes redakcijās, 8 biedri), Jelgavā (11 biedri), Liepājā (8 biedri), Daugavpilī (7 biedri).[646] Jāatzīmē, ka šīs ir komisijas darbam ar jaunajiem autoriem apstiprinātās un organizatoriski noformētās apvienības. Līdztekus tām pastāvēja arī citas – pāris vai pat viena cilvēka apvienības, piemēram, 1954. gadā Cēsu apvienībā strādāja V. Bērziņš viens pats[647]. Piecdesmitie gadi ievērojami ar strauju reģistrēto jauno autoru skaita pieaugumu. Ja vēl 1951. gadā "pēc sarakstiem" ir 43 jaunie autori[648], 1955. gada atskaitē PSRS Padomju rakstnieku savienībai jau minēti Latvijas Padomju rakstnieku savienības uzskaitē esoši 230 autori[649], bet jau 1959. gadā tie ir 390 jaunie autori[650]. Jauno autoru skaita straujo pieaugumu sekmē jaunu vietējo literāro apvienību organizēšana (1959. gadā organizētas četras jaunas apvienības), kā arī arvien plašākas publikāciju iespējas. Daļa jauno autoru veidojas no pašu preses

---

[644] LVA, 473. f., 1. apr., 51. l. "Sarakste ar Latvijas valsts izdevniecību republikas laikrakstu un žurnālu redaktoriem u.c. par trūkumu nomērīšanu izdevniecību darbā, jauno autoru apvienību organizēšanu u.c.", 9. lp.

[645] LVA, 2037. f., 1. apr., 104. l. "Komisijas darbam ar jaunajiem autoriem sēdes protokoli Nr. 1. – 2.", Komisijas 1953. gada 5. novembra sēdes protokols, 3. lp.

[646] LVA, 473. f., 1. apr., 117. l. "Ziņojumi un raksti LKP CK, LĻKJS, AP, partijas komitejām par darbu ar jaunajiem autoriem, literāro žurnālu un laikrakstu darba uzlabošanu un citiem jautājumiem. 1954. g.", 3. lp.

[647] LVA, 2037. f., 1. apr., 105. l. "Komisijas darbam ar jaunajiem autoriem sēdes protokoli Nr. 1. – 2.", Jauno autoru komisijas 1954. gada 16. februāra sēdes protokols Nr. 1., 1. lp.

[648] LVA, 473. f., 1. apr., 54. l. "Latvijas Padomju rakstnieku savienības sekretariāta sēžu protokoli 1951. g. 18. janv. – 1951. g. 20. dec.", 1951. gada 30. janvāra sēdes protokols, 5. lp.

[649] LVA, 473. f., 1. apr., 117. l. "Ziņojumi un raksti LKP CK, LĻKJS, AP, partijas komitejām par darbu ar jaunajiem autoriem, literāro žurnālu un laikrakstu darba uzlabošanu un citiem jautājumiem. 1954. g.", 3. lp.

[650] LVA, 473. f., 1. apr., 182. l. "Latvijas Padomju rakstnieku savienības sekretariāta sēžu protokoli. 1959. g.", 56. lp.

darbinieku rindām, kā arī no žurnālistiem, piemēram, prozaiķi Zigmunds Skujiņš (1926) un Laimonis Purs (1922), kā arī no aktīvo profesiju pārstāvju vidus. Plašākais talantīgo jauno autoru loks nāk no Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātes un citu augstskolu studentiem, piemēram, piecdesmito gadu vidū – Andris Vējāns (1927 – 2005), Vizma Belševica (1931 – 2005), Ojārs Vācietis (1933 – 1983), Tālivaldis Kalnājs (1922 – 1955), Harijs Gāliņš (1931 – 1983), Skaidrīte Kaldupe (1922 – 2013), Valdis Rūja un citi poēzijā; Zenta Ērgle (1920 – 1998), Miervaldis Birze (1921 – 2000), Viktors Lagzdiņš (1926 – 2008), Ints Lubējs (1931), Dzidra Rinkule-Zemzare (1920 – 2007) un citi prozā; Pēteris Pētersons (1923 – 1998), Gunārs Priede (1928 – 2000), Vladimirs Kaņivecs (1923) dramaturģijā. Ienāk autori arī no strādniekiem, piemēram, dzejnieks Jānis Silazars (1912 – 1975), kas strādājis ostā un rūpnīcā *Sarkanais metalurgs*, un kolhozniekiem, piemēram, Bauskas rajona arteļa *Kolhoznieks* dzejnieks Rūdolfs Pranaitis.[651]

Samērojot literāro konsultantu veidotajos sarakstos aplēsto jauno autoru skaitu ar apvienību biedru skaitu, novērojams, ka aptuveni puse jauno autoru vairās iestāties apvienībās. Iespējams, šādu atturību rada bažas par iespējamo uzraudzību, jo idejiski jauno literātu apvienību darbu vadīja vietējās LKP un Komjaunatnes komitejas. Vietumis veidoto atsevišķo vietējo literāro biedrību popularitātes trūkumu veicina gan ļoti ciešās pazīšanās faktors, gan atsevišķo partijas biedru un ar literāro procesu pilnībā nesaistītu cilvēku atrašanās apvienības vadībā, kā arī pašu vadītāju veicinātā apātija. Tāpat jāņem vērā, ka pastāvēja gadījumi, kad noteiktu iemeslu dēļ potenciālie literāti nav uzņemti apvienībā, piemēram, ievērojot personiskas antipātijas, morālo stāju, klaji pausto neiecietību padomju iekārtai, kā arī pretrunīgo, jaunajiem mākslas uzdevumiem neatbilstošo sniegumu. Līdzās minētajiem apstākļiem jāņem vērā arī subjektīva un pašsaprotama vēlme veikt daiļradi savrup, nepildot obligātās apvienības prasības.

Laikraksta *Padomju Zeme* literārās lappuses veidotāja rakstnieka Valdemāra Ancīša (1921 – 2006) vārdā sūtītā Saldus jauno

---

[651] LVA, 473. f., 1. apr., 117. l. "Ziņojumi un raksti LKP CK, LĻKJS, AP, partijas komitejām par darbu ar jaunajiem autoriem, literāro žurnālu un laikrakstu darba uzlabošanu un citiem jautājumiem. 1954. g.", 3. lp.

literātu apvienības atskaite LPRS sekretariātam 1963. gada 8. augustā dod ieskatu par situāciju vietējo literātu apvienību darbībā un galvenajiem sarežģījumiem.[652] Saldus apvienības dalībnieku skaits nepilna gada laikā – no 1962. gada beigām līdz 1963. gada augustam – palielinājies par 11 jauniem biedriem (pavisam ir 21 biedrs). Biedru skaita palielināšanās izskaidrojama ar laikraksta *Padomju Zeme* nodibināšanos un tajā izveidoto literāro lappusi, kas nozīmē, ka radušās lielākas iespējas publicēties. Tajā pašā laikā "laikraksta redakcijas īpaši apsvērumi" kavē publicēt visu apvienības biedru darbus.

Ievērības cienīgu ainu parāda apvienības sastāva detalizēta analīze. V. Ancītis atzīst, ka apvienības sastāvs ir visai raibs – gan vecuma, gan izglītības, gan nodarbošanās, gan arī literārā līmeņa ziņā. Faktiski nevar runāt par "jauno" literātu apvienību, jo skaitlisks pārsvars ir gados vecākajiem biedriem – apvienības biedru vidējais vecums ir 37,5 gadi. Apvienība pulcē, no vienas puses, studentus un skolēnus, bet, no otras puses, skolotājus, bibliotekārus, pensionārus, žurnālistus, kantora darbiniekus, rūpnīcas strādniekus u.c. Visai līdzīga aina vērojama arī citu vietējo apvienību atskaitēs.

Literārās izolētības apjausma, atrautība no galvaspilsētas koncentrētās literārās dzīves iespaidiem un ziņu trūkums par tur pieņemtajiem lēmumiem parādās atskaites pēdējās rindkopās, kurās pausta vēlēšanās dzirdēt LPRS vērtējumu par savu darbību, sagaidīt jauno literātu semināru norisi Saldū. V. Ancītis aizrāda, ka vēl joprojām Saldus apvienībai nav statūtu,

> "kurus sanāksmēs gan dažkārt piemin, bet nekad mums neatsūta. Ja tādi ir, lūdzu, atsūtiet vienu eksemplāru arī uz Saldu!".[653]

Jāteic, ka attiecībā uz statūtiem Saldus jauno literātu apvienība tobrīd neko nav nokavējusi.

Vēl līdz 1966. gadam gandrīz nepastāv nekādi pastāvīgi normatīvie akti, kas noteiktu jauno literātu apvienību tiesisko stāvokli. Lai gan vēl 1961. gadā 14. decembrī komisijas darbam ar jaunajiem

---

[652] LVA, 473. f., 1. apr., 475. l. "Dokumenti par rajonu jauno literātu apvienību darbu 1963. – 1976. g.", 16. – 17. lp.
[653] LVA, 473. f., 1. apr., 475. l. "Dokumenti par rajonu jauno literātu apvienību darbu 1963. – 1976. g.", 17. lp.

autoriem sēdē lemj par grozījumiem jauno autoru apvienības pamatstatūtos (kas arhīva lietā neatrodas)[654], tomēr jaušams, ka šim normatīvam nekādas reālas nozīmes apvienību ikdienas darbībā nav un daudzas vietējās apvienības par tādu eksistenci pat nenojauš. Pamatā apvienību darbība pamatojās uz daudziem nerakstītiem noteikumiem un paradumiem. Šādas normatīvi neregulētas situācijas ieilgšana jāsaista ar nespēju šādas normas pieņemt, ko varēja noteikt gan līdzšinējās apvienības birojs, gan atsevišķu to ietekmējošu cilvēku vai pat LPRS apzināta vēlēšanās skaidri neformulēt noteikumus. Sasāpējušo situāciju Rīgas jauno literātu apvienībā sešdesmito gadu vidū raksturo Māra Čaklā (1940 – 2003) vārdi, norādot, ka

> "apvienībā uzkrājas liela daļa neradošu cilvēku, kas sāk noteikt apvienības darbu"[655],

turklāt ir praktiski neiespējami šādus biedrus izslēgt no apvienības, jo nepastāv nekādi izslēgšanas pamatprincipi[656]. Lai arī teorētiski jauno autoru konsultantu instrukcijā bija noteikts, ka strīda jautājumu par autora piederību jauno autoru kategorijai izskata Komisija darbam ar jaunajiem autoriem, tomēr tās acīmredzamā nespēja vai nevēlēšanās to darīt īpaši nesekmēja biedru apriti apvienībās. Nenoliedzami, bija uzņemti daudzi, taču bez skaidriem kritērijiem par iepriekšējās pieredzes nepieciešamību.

Lai gan prasība pēc Rīgas jauno autoru apvienības statūtu izstrādes apvienības biroja sēdē bija izteikta jau 1959. gadā[657], tikai 1966. gadā jaunievēlētais Rīgas jauno literātu apvienības birojs iesniedz lūgumu Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdei

---

[654] LVA, 2037. f., 1. apr., 109. l. "Komisijas darbam ar jaunajiem autoriem protokoli Nr. 1. – 3.", Jauno autoru darba organizēšanas komitejas sēdes 1961. gada 14. decembra protokols Nr. 3, 5. lp.

[655] LVA, 473. f., 1. apr., 475. l. "Dokumenti par rajonu jauno literātu apvienību darbu 1963. – 1976. g.", 25. lp.

[656] Vienlaikus vēlāk ir zināmi arī gadījumi, kad no Rīgas jauno literātu apvienības izslēdza personas, kas nekad nebija bijuši tās biedri, piemēram, šādi izslēdza Bonifāciju Daukštu (1950). Red. piez.

[657] LVA, 2037. f., 1. apr., 110. l. "Rīgas Jauno literātu apvienības protokoli 1959./60. g. Nr. 1. – 21.", Rīgas jauno autoru apvienības biroja 1959. gada 9. oktobra sanāksmes protokols, 16. lp.

atbalstīt apvienības statūtu izstrādi[658], aizrādot, ka "tradīcijām [..] pienācis laiks dot rakstisku formu". Šādas atklātas prasības pieļaušanu un atbalstīšanu daļēji sekmēja arī 1965. gadā mainītā LPRS valde un tās vadītājs Alberts Jansons (1915 – 1989). Lūgumā pieprasīts, pirmkārt, definēt jauno literātu apvienības pamatuzdevumus un darbības mērķi, biedru pienākumus un tiesības, apvienības iekšējo darba kārtību un veidu, otrkārt, atspoguļot apvienības organizatorisko struktūru, uzdevumus un biroja pilnvaras, kā arī ietvert prasības jaunu biedru uzņemšanai un izslēgšanai, tostarp limitēt vecuma cenzu un laika posmu, cik ilgi katrs biedrs var būt jauno literātu apvienības biedrs. Rīgas jauno literātu apvienība rekomendē par apvienības biedru vecuma cenzu noteikt 35 gadus. Šo prasību vēlāk LPRS valdes izstrādātajos noteikumos ievēro. Visbeidzot, lūgumā prasīts definēt apvienības attiecības ar LPRS, tās komisijām, konsultantiem u.c., kā arī noteikt, kam un par ko apvienības birojs atskaitās par savu un apvienības darbu.

Lai kļūtu par jauno literātu apvienību, minimālajam tās biedru skaitam bija jābūt trim cilvēkiem. Jauno literātu apvienības ietvaros varēja darboties arī aktīvs. Jauno literātu apvienību dalībnieki iztirzāja savus darbus, sūtīja tos LPRS atsauksmei, tikās ar tās konsultantiem. LPRS popularizēja pirmos jauno literātu organizatoriskos sarīkojumus un propagandēja Jauno literātu apvienību dibināšanu citos LPSR centros. Jauno literātu apvienību biedru un citu iesācēju literātu profesionālai apmācībai LPRS regulāri – vienu līdz divas reizes gadā – sūtīja kvalificētu literātu "brigādes", kas apvienības biedru sanāksmēs iztirzāja tās dalībnieku darbus, lasīja teorētiskus referātus, sniedza konsultācijas, organizēja pārrunas par sabiedriski politiskām un marksistiskās estētikas problēmām. Talantīgākos jauno literātu apvienību biedrus aicināja uz gadskārtējiem republikas jauno autoru semināriem Rīgā. Vietā minēt, ka semināri norisinājās trīs līdz sešas dienas. Pirmais seminārs bija organizēts 1947. gadā, bet kopš 1958. gada seminārōs ir latviešu un krievu plūsma. Seminārōs LPRS biedri, kā arī citu padomju tautu rakstnieki, lasīja referātus, dalījās literārā darba pieredzē, iztirzāja jauniešu darbus. Šos seminārus savā laikā apmeklējuši vairākums vidējās un jaunākās paaudzes rakstnieku

[658] LVA, 473. f., 1. apr., 475. l. "Dokumenti par rajonu jauno literātu apvienību darbu 1963. – 1976. g.", 24. – 27. lp.

(Imants Auziņš (1937 – 2013), Vizma Belševica, Miervaldis Birze (1921 – 2000), Ārija Elksne (1928 – 1984), Harijs Heislers (1924 – 1985), Ilze Indrāne (1927), Mārtiņš Kalndruva (1916 – 1992), Gunārs Priede, Valdis Rūja, Arvīds Skalbe (1922 – 2002), Jeronīms Stulpāns (1931 – 1981), Ojārs Vācietis, Dagnija Zigmonte (1931 – 1997) u.c.). Jauno autoru pieredzes apmaiņai LPRS publicē presē pieredzējušu rakstnieku rakstus, sarīko zonālas vai republikas mēroga apspriedes, kas veltītas viena literārā žanra vai kādas aktuālas problēmas iztirzāšanai. Komisija izvirzīja un kopā ar LPRS valdes un LĻKJS CK atzinumiem un ieskatiem izraudzījās no jauno literātu apvienību biedriem kandidātus Vissavienības semināriem, apspriedēm, kursiem un augstskolām.[659] [660]

Neskatoties uz jau samērā ilglaicīgo un visai rosīgo literātu apvienību darbību, ilgu laiku jauno autoru publicēšanās iespējas bija ierobežotas. Jau 1947. gadā atskaitē PSRS Padomju rakstnieku savienības komisijai darbam ar jaunajiem rakstniekiem Latvijas Padomju rakstnieku savienība norāda, ka jauno latviešu autoru almanaha izdošana nav paredzēta, jo pastāv iespējas plaši publicēties periodikā – žurnālos *Karogs*, *Bērnība*, avīzēs *Literatūra un Māksla* un *Padomju Jaunatne*; tajā pašā laikā plānots izdot jauno krievu autoru almanahu jau minētā gada rudenī, kā arī apspriest jauno krievu autoru grāmatu izdošanas plānu[661]. Protams, šāda situācija daļēji saistāma arī ar latviešu valodā rakstošo literātu daiļrades neatbilstību jaunajiem sociālistiskā reālisma standartiem, kā arī ar tīšuprāt veicinātu publikāciju aizkavēšanu. Piemēram, 1950. gada aprīlī Valdis Lukss, skaidrojot iemeslus, kādēļ nav iznācis jauno autoru almanahs, norāda, ka iesniegtie darbi bija zemas kvalitātes un almanaha galvenais darbs (kāda V. Paegļa patriotiskais stāsts) ticis nodots valodas izlabošanai, kas nezināmu iemeslu dēļ tikusi novilcināta[662].

---

[659] Niedre, Jānis. "Jauno literātu apvienības", *Latvijas PSR mazā enciklopēdija*, I sēj., galv. red. V. Samsons., Rīga: Zinātne, 1967, 693. lpp.
[660] LVA, 2037. f., 1. apr., 106. l. "Komisijas darbam ar jaunajiem autoriem sēdes protokoli Nr. 1. – 3.", Jauno autoru komisijas 1955. gada 14. jūnija sēdes protokols Nr. 3., 2. – 4. lp.
[661] LVA, 473. f., 1. apr., 23. l. "Sarakste ar PSRS Rakstnieku savienību par Latvijas PSR rakstnieku 2. kongresa organizēšanu, jauno autoru sekcijas darbu u.c. 1947. g. 26. febr. – 1947. g.10. dec.", 17. lp.
[662] LVA, 2037. f., 1. apr., 101. l., protokols 1950. gada [datums nesalasāms] aprīļa protokols Nr. 2, 4. – 5. lp.

Situācija, ka latviešu jauno autoru literārās darbības attīstība bijusi kavēta, salīdzinot ar krievu literātiem, saglabājas līdz 1951. gadam, kad 6. jūlijā Valdis Lukss un Luciāns Klimovičs (1907 – 1989) iepazīstina PSRS Padomju rakstnieku savienības sekretariātu ar savu redzējumu par radošas palīdzības sniegšanu Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdei. Pēc ziņojuma uzklausīšanas PSRS Padomju rakstnieku savienības sekretariāts norādīja, ka PSRS tautu literatūras birojs vājinājis uzmanību uz Latvijas Padomju rakstnieku savienības darbu. Līdzās citiem lēmumiem PSRS Padomju rakstnieku savienība pieprasa uzdot PSRS Literatūras fonda valdei izskatīt jautājumu par papildus līdzekļu asignēšanu 1951. gadā palīdzības sniegšanai jaunajiem autoriem[663]. PSRS Literatūras fonda piešķirto līdzekļu apjoms, to vēlamais sadalījums un izlietojums ir atsevišķa pētījuma vērti jautājumi.

Pieļaujams, ka daļa piešķirto līdzekļu bija atvēlēti arī latviešu jauno autoru almanaha izdošanai, kas iznāca 1952. gadā, turpinot 1948. gadā aizsākto *Padomju jauno rakstnieku almanaha* izdevumu. Turpmāk katru gadu LPRS kopā ar izdevniecību *Liesma*' sāk izvēlēties jauno autoru darbus publicēšanai gadskārtējos jauno autoru almanahos (1952. un 1954. gadā *Jauno autoru almanahs*, no 1955. līdz 1961. gadam *Jauno vārds*, 1963. gadā ir atsevišķu autoru grāmatiņu mapes *Pirmā grāmata*, kopš 1964. gada iznāk katram autoram atsevišķa grāmatiņa sērijas izdevumā)[664]. Sākotnēji almanahs ir aptuveni 20 līdz 22 lappušu biezs ar tajā iekļautām prozas, dzejas, dramaturģijas, kritikas un publicistikas sadaļām (pēdējās trīs maz pārstāvētas). Almanahā bija publicēti labākie jauno autoru darbi, kas tapuši konkrētajā gadā, to vidū arī tikko debitējušo autoru pirmie darbi.

LPRS komisija darbam ar jaunajiem autoriem īpaši cieši pārraudzīja Rīgas jauno autoru apvienību (vēlāk – Rīgas jauno literātu apvienību). Salīdzinot ar citviet LPSR dzimušajām literārajām apvienībām, Rīgas jauno autoru apvienību dibina salīdzinoši vēlu. Tikai

---

[663] LVA, 473. f., 1. apr., 63. l. "Sarakste ar PSRS Padomju Rakstnieku savienību, Latvijas PSR Ministru padomi u.c. par bērnu literatūras konkursa, grāmatu dekādes organizēšanu, jauno autoru sanāksmēm u.c. Tēzes par latviešu literārās valodas normām. 1951.g. 9. janv. – 1951. g. 29. dec.", 16. lp.

[664] Niedre, Jānis. "Jauno literātu apvienības", *Latvijas PSR mazā enciklopēdija*, I sēj., galv. red. V. Samsons. Rīga: Zinātne, 1967, 693. lpp.

1955. gada 11. februārī Latvijas Padomju rakstnieku savienībā notika Rīgas jauno autoru apvienības (no 1962. gada protokolos minēta Rīgas jauno literātu apvienība) dibināšanas sapulce, kurā piedalījās aptuveni 30 jauno literātu. Tajā LPRS sekretārs Valdis Lukss informēja par apvienības mērķiem un uzdevumiem – pulcināt spējīgākos jaunos autorus, palīdzēt celt apvienības biedru politisko un vispārējo zināšanu līmeni, sekmēt rakstnieka meistarības apgūšanu[665]. Par apvienības pirmo vadītāju bija iecelts dzejnieks Anatols Imermanis, sekretāru – Zigmunds Skujiņš, par orgkomitejas locekļiem – Dzidra Rinkule-Zemzare, Pēteris Pētersons (1923 – 1998), Valdis Rūja, Ojārs Vācietis.

Atšķirībā no vairuma jauno literātu apvienību, kas organizētas rajonu vai pilsētu laikrakstu redakcijās, Rīgas jauno literātu apvienība darbojās tieši LPRS ietvaros – gan administratīvo un organizatorisko procesu kārtošanas ziņā, gan arī fiziskā novietojuma ziņā. Tās telpas atradās zem LPRS, Kr. Barona ielas 12 nama pagrabstāvā, bijušās kafejnīcas *Pegazs* telpās, kas ar 1959. gada 19. februāra lēmumu bija nodotas Rīgas jauno autoru apvienības rīcībā.[666]

> "… Pievakare. Universitātē beigušās lekcijas. Rūpnīcās un iestādēs beidzies darbs. Latvijas Padomju rakstnieku savienībā Tautas rakstnieka Andreja Upīša kabinetā sapulcējušies vairāk kā pussimts jauniešu. Un kā tas parasti notiek Rīgas jauno literātu apvienības sanāksmēs – biedri viens pēc otra pieceļas un dedzīgi lasa savus jaunākos dzejoļus, stāstus. [..]''[667]

Sākotnējās Rīgas jauno autoru apvienības problēmas saistāmas ar daļējo tās un LPRS funkciju un sarīkojumu pārklāšanos. Apvienība jau no dibināšanas brīža mēģina izvairīties no LPRS jauno autoru sekcijas dublētājas lomas. Īpaši sešdesmito gadu otrajā pusē tā dažkārt bija spiesta pamatot savas pastāvēšanas nepieciešamību. Jau pašos apvienības dibināšanas sākumos skaidri nenospraustās pārvaldības robežas sarežģīja apvienības darbu sešdesmito gadu sākumā, kad LPRS valde pieteica domu, ka tā pārņemtu apvienības

---

[665] "Nodibināta Rīgas jauno autoru apvienība", *Literatūra un Māksla*, Nr. 8., 1955, 20. februāris.

[666] LVA, 473. f., 1. apr., 182. l. "Rakstnieku savienības sekretariāta sēžu protokoli 1959. 8. I – 24. XII", 14. lp.

[667] LVA, 473. f., 1. apr., 474. l. "Dokumenti par Rīgas Jauno autoru apvienības darbību (darba plāni, biedru saraksti, anketas u.c.) 1961. – 1970. g.", 93. lp.

organizatorisko pusi, taču faktiski neko tā dēļ neveica. Minētā iemesla dēļ apvienības birojs savā rīcībspējā bija visai ierobežots[668].

Ciešā pakļautība un komisijas darbam ar jaunajiem autoriem klātbūtne neļauj izvairīties no Rīgas jauno literātu apvienības darba pastāvīgas uzraudzības. Jau tūlītēji tiek norādīts uz kļūmēm apvienības darbībā, komisijas sēdēs atzīmējot, ka apvienības biedri

> "pavisam novārtā atstājuši politiskās izglītības uzdevumus: viņi neapmeklē pat Rakstnieku savienības notiekošās lekcijas, nepiedalās politiskās ekonomijas studētāju pulciņa nodarbībās"[669].

Jauno autoru darbu vērtējumi lielākoties atkarīgi no procesiem LPSR un PSRS iekšpolitikā, kā arī Vissavienības un LPSR rakstnieku kongresos izskanējušajām nostādnēm. LKP CK, ievērojot preses padotību, ietekmēja un iegrožoja kultūras procesus, tostarp iejaucās arī Rīgas jauno literātu apvienības darbībā. LKP CK ietekmi var nosacīti iedalīt vairākos virzienos. Pirmkārt, Rīgas jauno literātu apvienības biroja uzraudzība, tajā ievēlēto pārstāvju kontrole. Otrkārt, pašu jauno autoru uzraudzība, nereti paplašinātās LPRS sekretariāta sēdēs, kurās piedalījās pārstāvji no LKP CK un LĻKJS un tika apspriesta atsevišķu jauno rakstnieku daiļrade un morālā stāja, to publicēšanās atļaušana vai aizliegšana. Treškārt, radošā procesa virzīšana atbilstoši PSKP paustajām nostādnēm – sapulces par radošiem uzdevumiem sakarā ar CK plēnumiem u.c. Visbeidzot, dažādi rekomendējoša satura ieteikumi, piemēram, propagandējot izbraukumus uz Komjaunatnes iestādēm un lielajām celtnēm, sešdesmitajos gados veicinot radošās nometnes. Tikpat lielā mērā apvienības darbību ietekmēja arī LPRS lēmumi.

Nobeigums

Pētījuma izstrādes gaitā apzinātie Rīgas jauno autoru apvienības biroja un kopsapulču protokoli, dalībnieku saraksti, kā arī

---

[668] LVA, 2037. f., 1. apr., 110. l. "Rīgas Jauno literātu apvienības protokoli 1959./60.g. Nr. 1. – 21.", Rīgas jauno autoru apvienības 1960. gada 7. oktobra sapulces protokols, 42. lp.

[669] LVA, 2037. f., 1. apr., 106. l. "Komisijas darbam ar jaunajiem autoriem sēdes protokoli Nr. 1. – 3.", Jauno autoru komisijas 1955. gada 14. jūnija sēdes protokols Nr. 3., 5. lp.

LPSR Rakstnieku savienības valdes un sekretariāta protokoli sniedz norādes uz LKP CK interesi par jauno autoru darbību. Ir iespējams izsekot jauno autoru uzraudzības mehānismam, kura zemākās instances veido sarakstes ar literārajiem konsultantiem un dalība jauno autoru apvienību darbībā, kuras pakļautas vietējiem laikrakstiem vai LKP komitejām, bet augstākās – komisijai darbam ar jaunajiem autoriem, PRS valdei, LĻKJS un LKP CK.

The Union of the Latvian Soviet Writers: from the Club of Writers to the Bureau of Literary Propaganda

The situation in respect of Latvian literature had become rather heterogeneous after the re-occupation of the Latvian territory by the USSR. A number of the brightest Latvian literary talents had gone exile, leaving small number of writers who could immediately create qualitative literature that would suit the principles of the Communist Party of the Soviet Union. The new emerging generation of writers were still using a noticeable amount of themes and motifs which according to the new ideology characterize bourgeois nationalism because of longing for the past, personalised characters and their speech, etc. Their works consist of political wavering, 'incorrect' expressions and passion for seeking new ways of expression. Naturally, according to the process of ideologisation of literature one of the most important tasks of the Union of Latvian Soviet Writers became the educator to follow socialist realism. This process was promoted by correspondence with both the Union of Soviet Writers and the Central Committee of the Communist Party of Soviet Union and by presence of the representative of the Central Committee of the Leninist Young Communist League (hereinafter – Komsomol) of the LSSR in some literary meetings.

The Commission for Organisation of the Work of Young Authors arranged annual seminars of young authors in which alongside discussions about prose, poetry and drama (also critiques and screenwriter scripts) the lectures on the tasks of the Soviet writer had been given. The Commission also promoted establishing clubs of young writers under the supervision of district newspapers and committees of the Komsomol of the LSSR, involving the members of the Union of Writers of the LSSR as consultants and reviewers. It monitored the activities of the Union of Young Writers in Riga and regions, provided publications to the almanac 'The Name of the Young' (*Jauno vārds*, 1952 – 1961), held meetings with both t the Union of Young Writers in Riga and regions and with the members of the Union of Latvian Soviet Writers. The Commission for Organisation

of the Work of Young Authors in agreement with the Board of the Union of Latvian Soviet Writers and the Central Committee of the Komsomol of the LSSR sent delegates to the seminar of the Young Authors of the USSR in Moscow.

On the basis of the documents of the State Archive of Latvia of the Nacional Archive of Latvia, in particular, evaluating minutes of meetings of the Union of Latvian Soviet Writers and the Club of Writers, their correspondence with the Union of Soviet Writers and the Central Committee of the Soviet Union, the report establishes functions of the Commission for Organisation of the Work of Young Authors and the Union of Young Writers of the Union of Latvian Soviet Writers and chronologically illustrates impact on the literary process as a whole.

Pieredzes apzināšana Centrāleiropas un Austrumeiropas represīvo iestāžu darbības izpētē un izvērtēšanā

Dr. hist. Raimonds Cerūzis,
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas loceklis

Visās Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs sabiedrībā ir bijusi vēlme izvērtēt komunistisko pagātni un novērt tās radītās kaitīgās sekas, tomēr katra rīcība komunistiskā mantojuma pārvarēšanā ir bijusi atšķirīga.

Pētījumā sniegts analītisks pārskats par savstarpēji saistītu notikumu norisi Centrāleiropā un Austrumeiropā, kas virzīti uz patiesas demokrātijas, līdztiesības un atklātības iedibināšanu. Viena no šādām vēsturiskām parādībām ir dekomunizācija jeb reģiona valstu komunistiskās pagātnes ietekmes novēršana, kas bijusi un ir cieši saistīta ar lustrāciju jeb atbrīvošanos no totalitārā režīma partiju funkcionāru un slepeno dienestu darbinieku iespaida valsts dzīvē.

Totalitārisma pārvarēšanas procesi nav jaunums divdesmitā un divdesmit pirmā gadsimta pasaules vēsturē. Eiropā tādi jau bija novērojami pēc Otrā pasaules kara, kad kara uzvarētājvalstis veica denacifikāciju un atbilstošu lustrāciju pēc nacionālsociālistiskā režīma sagrāves Vācijā. Līdzīgi procesi ir bijuši novērojami arī ārpus Eiropas, vietās, kur likvidētas totalitāras varas, piemēram, tā sauktā *debātizācija* Irākā, kas notika pēc Sadama Huseina un viņa pārstāvētās Arābu sociālistiskās *Bāt* (jeb atdzimšanas, augšāmcelšanās) partijas (*Hizb Al-Baath Al-'Arabi Al-Ishtiraki fi Al-'Iraq*) režīma gāšanas. Postkomunistiskās valstis Centrāleiropā un Austrumeiropā parasti vispirms aizstāja komunisma laika valsts karogu, ģerboni, himnu, izskauda komunisma laika vietvārdus un nosaukumus. Proti, dekomunizācija primāri ir izpaudusies cīņā ar totalitārā laika simboliem. Parasti tas ir vai bija dekomunizācijas pirmais posms, kam

varēja sekot citas aktivitātes. Tomēr tālāka rīcība varēja arī nesekot. Pat vēl ļaunāk.

Kā tas joprojām spilgti novērojams Krievijas Federācijas un Baltkrievijas Republikas gadījumā, varēja nelikvidēt komunisma ēras simbolus, atjaunot tos vai varēja atcelt citus dekomunizācijas sarīkojumus, piemēram, komunistu partijas aizliegumu.

Parasti sabiedrības noteicošais vairākums jebkur bija gatavs atzīt, ka komunistu laikos notika noziegumi, bet daudz grūtāk ir bijis vienoties, kā tiesāt šos noziegumus un kas par tiem ir atbildīgi. Te sabiedrība reģiona valstīs sašķēlās divās daļās. Viena daļa vēlējās pilnībā iznīcināt visas bijušā režīma paliekas un pilnībā aizliegt režīma darbinieku jebkādu publisku aktivitāti. Otra daļa baidījās, ka šāda pieeja ir bīstama jaunajai demokrātijai. Atšķirībā no iniciatīvas nacionālsociālisma iznīdēšanā Rietumvalstis nekad nav nākušas ar iniciatīvu vispārējai lustrācijai vai komunisma laikmeta noziegumu tiesāšanai Centrāleiropā un Austrumeiropā. Drīzāk bijušas tai opozīcijā, jo nav saredzējušas iespēju objektīvi izvērtēt šo režīmu. Bieži Rietumu pasaule pat saredzējusi dekomunizācijā briesmas satricinājumiem vai pat pilsoņu kariem. Tas izskaidro starptautisko cilvēktiesību organizāciju, piemēram, *Human Rights Watch* un *Amnesty International* vājo interesi par dekomunizācijas procesu.[670]

Var secināt, ka dekomunizācija un lustrācija ir bijusi postkomunistisko Centrāleiropas un Austrumeiropas reģiona valstu pilnīga pašiniciatīva. Postkomunistisko sabiedrību attieksme un rīcība pēc režīmu sabrukuma bija atkarīga no vēsturiskās atmiņas, ko atstājis komunistu valdīšanas laiks jeb, kā to vēl mūsu gadsimta sākumā formulējis teologs Juris Rubenis, tas, kā pareizi atrisināt smagās pagātnes mantojumu, ir kopīga morāli ētiskā problēma

---

[670] Šāda situācija konstatēta *Amnesty International* autora Dana Bronkhorsta pētījumā un attiecas uz laiku līdz 2006. gadam; situācija gan joprojām nav mainījusies. Skat.: Bronkhorst, Daan. "Lustration in Central and Eastern Europe: Part II", *Truth and justice*, June 2006. Amnesty International. Available at: https://www.amnesty.nl/part-ii-lustration-in-central-and-eastern-europe-truth-and-justice-june-2006-daan-bronkhorst. Līdzīgas nostādnes paustas arī Romāna Bēda publikācijā Boed, Roman. "An Evaluation of the Legality and Efficacy of Lustration as a Tool of Transitional Justice", *Columbia Journal of Transitional Law*, 37, 1999, pp. 357 – k402.

postkomunisma valstīs.[671] Kaut arī problēma ir kopēja, vēsturiskā atmiņa katrā valstī ir bijusi atšķirīga, atšķirīgas ir bijušas arī pēdējo dekāžu pārmaiņas sabiedrības domāšanā, politiskajā procesā un tiesiskumā. Iespējams, tieši tautu atšķirīgā vēsturiskā atmiņa, dekomunizācijas gaitas bieži vien juceklīgais raksturs un valstu atšķirīgā pieredze komunisma iespaida novēršanā ir cēloņi tam, ka līdz 2015. gada nogalei nav veikti apkopojoši un padziļināti vēstures pētījumi par dekomunizācijas norisi Centrāleiropā un Austrumeiropā pēdējā vairāk kā ceturtdaļgadsimta gaitā. Noderīgākie un mūsdienu norišu dinamiskajā attīstībā aktualitāti nezaudējušie pētnieku darbi ir iekļauti šajā pētījumā. Pētījums ir nozīmīgs ne tikai, lai izprastu un adekvāti novērtētu Latvijas situāciju, bet, lai savstarpēji salīdzinātu Centrāleiropas un Austrumeiropas valstis, kā arī lai tās klasificētu pēc dekomunizācijas procesā sasniegtā. Priekšnoteikumu šādam darbam ir daudz, jo komunistiskie režīmi pamatprincipos neatšķīrās, to neatņemama sastāvdaļa visās reģiona valstīs bija represīva iekārta, kuru veidoja komunistu partija un tās veidotie slepenie dienesti.

Dekomunizācijas problēma kā vienojošais reģionā joprojām turpina pastāvēt, un, pētot dziļāk, var saredzēt būtiskas vienojošas iezīmes. Tā, piemēram, analizējot dekomunizācijas tiesiskos panākumus, var visai viegli konstatēt, ka spilgtākā vienojošā tendence reģionā ir ar nelabvēlīgu raksturu, proti, postkomunisma laikmeta tiesvedības un to rezultāti pret konkrētiem komunistu līderiem reģionā ir pieticīgi. Visdrīzāk, minētais izskaidrojams ar to, ka atšķirībā no denacifikācijas Vācijā pēc Otrā pasaules kara Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs nebija kāda noteicoša ārēja vara – kā sabiedrotie Vācijas okupācijas gadījumā–, kas mērķtiecīgi spiestu sabiedrību pārveidoties. Pēc komunistu varas gāšanas augstākā līmeņa komunistu līderi lielākoties ir izvairījušies no soda vai jau izcietuši krietni samazinātus sodus. Tā tas ir bijis visur bijušajā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) un lielākoties arī Centrāleiropā un Austrumeiropā. Piemēram, Vācijas Demokrātiskās Republikas (VDR) Sociālistiskās Vienības partijas (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*, SED – vācu val.) Centrālās komitejas ģenerālsekretāru Ēriku Honekeru (1912 – 1994) apsūdzēja korupcijā un varas ļaunprātīgā izmantošanā jau 1989. gada decembrī, kad vēl

[671] Rubenis, Juris. “Lustrācija, kas patiešām apgaismo”, *Diena*, 2000,17. februāris.

pastāvēja VDR, bet drīz atbrīvoja veselības problēmu dēļ, jo bija slims ar vēzi. Honekera pēctecis amatā no 1989. gada 13. oktobra līdz 1989. gada 3. decembrim Egons Krencs (1937) gan bija arestēts un ieslodzīts cietumā no 2000. gada līdz 2003. gadam par pavēlēm nogalināt austrumvāciešus, kas bēga pāri Berlīnes mūrim. Priekšzīmīgas uzvedības dēļ ieslodzījumā atradās krietni īsāku laiku, nekā noteikts spriedumā. Tomēr, jāteic, ka viņš (atšķirībā no citiem austrumvācu funkcionāriem) joprojām nav atteicies no saviem komunistiskajiem uzskatiem, tāpat kā Latvijas gadījumā Alfrēds Rubiks (1935) – Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) vietējās rūpniecības ministrs (1982 –1984), Rīgas pilsētas Tautas deputātu padomes izpildkomitejas priekšsēdētājs (1984 – 1990), Latvijas komunistiskās partijas (LKP) Centrālās komitejas (CK) pirmais sekretārs (1990. gada 7. aprīlis – 1991. gada 24. augusts).

Polijas Apvienotās strādnieku partijas (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza*, PZPR – poļu val.) Centrālās komitejas pirmais sekretārs (1981 – 1989) Voicehs Vitolds Jaruzeļskis (1923 – 2014) veselības stāvokļa dēļ izvairījās no tiesas, kura viņu apsūdzēja par cilvēku prettiesisku ieslodzīšanu *Solidarnošč* apspiešanas laikā 1981. gadā[672]. Bulgārijas komunistiskās partijas līderis, Centrālās komitejas pirmais sekretārs (1954 – 1989) Todors Hristovs Živkovs (1911 – 1998) bija notiesāts uz septiņiem gadiem, bet veselības problēmu dēļ apcietinājumā pavadīja tikai vienu dienu. Atšķirībā no pieminētajiem Rumānijas komunistiskās partijas ģenerālsekretārs (1965 – 1989) Nikolaje Čaušesku (1918 – 1989) pēc stundu īsas kara tiesas imitācijas, apsūdzot genocīdā un korupcijā, kopā ar sievu Elenu bija nošauti 1989. gada 25. decembrī Rumānijas demokrātiskās revolūcijas laikā.

1. Vācija

Vadoties pēc dekomunizācijas procesā paveiktā darba apjoma (lielākoties kvantitatīviem rādītājiem), Centrāleiropā un Austrumeiropā pirmajā pozīcijā ir jāierindo Vācija. Vācija pēc apvienošanās 1990. gada 3. oktobrī, respektīvi, bijušās VDR teritorija,

---

[672] Apsūdzību pret V. Jaruzeļski uzturēja *Polijas Nacionālais piemiņas institūts* (*Instytut Pamięci Narodowej*).

ir spilgtākais piemērs dekomunizācijai. Te jau ilgstoši darbojas *Federācijas pilnvarotā iestāde bijušās VDR Valsts drošības dienesta dokumentiem* (*Die Behörde des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staassicherheitsdienestes des ehemaligen DDR* (jeb saīsināti *BStU*).[673] Paši vācieši iestādi uzskata par piemēru citām valstīm komunistiskā režīma un tā slepeno dienestu izvērtēšanai. Tomēr jāatzīst, ka vāciešu piemēru tīrā veidā nav pārņēmusi neviena valsts.

Par *BStU* vadītāju Vācijas apvienošanās dienā 1990. gada 3. oktobrī kļuva Rostokas mācītājs Joahims Gauks, vēlāk Marianna Birtlere, bet kopš 2011. gada to vada bijušais Jēnas pilsoņtiesību aktīvists Rolands Jāns. Sākotnēji iestādē strādāja tikai 52 darbinieki. Pašlaik tur dažādās nodaļās strādā vairāk kā 1600 darbinieku, kas liecina gan par milzīgo darba apjomu, gan par totalitārā režīma izvērtējuma nozīmi Vācijas sabiedrībā. Iestādes rīcībā ir kopš 1990. gada pārņemtie VDR Valsts drošības ministrijas jeb *Štazi* (no vācu *Ministerium für Staatssicherheit*, MfS jeb *Stasi*) dokumenti 111 kilometru kopgarumā (arī foto, video, audio materiāli, mikrofilmas, kartotēkas). Vācijas rīcībā ir gandrīz pilns klāsts slepeno režīma dokumentu, kāds tas bija saglabājies līdz režīma krišanas brīdim. Tas bija iespējams tādēļ, ka 1989., 1990. gadu mijas mierīgās revolūcijas laikā vispirms bija ieņemtas tieši *Štazi* ēkas un novērsta dokumentu iznīcināšana.[674] Pēc Berlīnes mūra krišanas *Štazi* darbinieki Berlīnē gan centās dokumentus iznīcināt, dokumenti bija steigā plēsti un mesti maisos. Vēlāk, kad tie nonāca demokrātisko spēku pārziņā, izrādījās, ka ir apmēram 600 miljonu saplēsto dokumentu fragmentu, kuri bija jārestaurē. Ar tehnoloģiju palīdzību tas ticis tagad gandrīz paveikts.[675]

1991. gada decembra beigās bija pieņemts *Štazi dokumentu likums*, ko pēc tam vēl daudzas reizes pārstrādāja un laboja. 1992. gada sākumā jau pirmie Vācijas pilsoņi varēja ielūkoties dokumentos. *BStU* bija jārūpējas par šo dokumentus pieejamību privātpersonām, sabiedrībai un institūcijām. *BStU* uzdevums ir informēt sabiedrību par

---

[673] *Die Behörde des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staassicherheitsdienestes des ehemaligen DDR* jeb saīsināti *BStU*. Erhältlich im: http://www.bstu.bund.de/

[674] Rosenberg, Steve. "Computers to solve Stasi puzzle", *BBC News*, 25 May 2007. Available at: http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6692895.stm

[675] Turpat.

Štazi struktūru, metodēm un darbību. Tā nodarbojas ar vēstures, politikas, tiesiskiem un sabiedriskiem uzdevumiem, veicina diskusiju sabiedrībā par totalitāriem režīmiem. Iestāde nodarbojas ar zinātnisko darbību, publicē dokumentus, pētījumus. Par zinātniski pētnieciskajiem un publikāciju jautājumiem iestādē lemj Zinātniskā padome, kas sastāv no deviņiem zinātniekiem, arī *BStU* vadītājam ir sabiedriska konsultatīvā padome. Tādējādi šajā iestādē apvienojās arhīva, pētniecības un izglītošanas funkcija, kurā iesaistīts plašs spektrs zinātnieku, tādējādi garantējot maksimālu objektivitāti.

Attiecīgais *Štazi dokumentu likums* nosaka, ka personas, kas bija izspiegotas, var uzzināt interesējošo informāciju par sevi, tāpat iestādei ir jādot slēdziens par politiķu un valsts darbinieku sadarbības faktu, arī žurnālisti un zinātnieki var iepazīties ar dokumentiem. Ir pat publiskas dokumentu lasītavas. Tomēr pastāv visai strikti ierobežojumi par personu skarošu informāciju. Piemēram, nedrīkst ievākt ziņas par trešajām personām (kaimiņiem, darba kolēģiem utt.), tādēļ, izsniedzot dokumentus, informāciju par trešajām personām aizsedz. Vācijas attieksme ir bijusi ļoti piesardzīga, jo slepenā dienesta ietekme šeit bijusi tāda, kurai analoga nav visā padomju blokā. *BBC* 2007. gadā ziņoja, ka VDR esot bijis viens *Štazi* informators uz septiņiem iedzīvotājiem. Jābilst, ka nacionālsociālistiskās Vācijas slepenpolicijā *Gestapo* bija viens darbinieks uz diviem tūkstošiem pilsoņu (nav ziņu par informatoriem), bet PSRS esot bijis viens aģents uz 583 darbiniekiem. Precīzu salīdzinājumu gan no šiem datiem nevar veikt, tomēr arī šie dati ļauj pieņemt, ka nevienas citas valsts slepenais dienests nav tādā mērogā izspiegojis savu tautu kā to darīja *Štazi*.[676] Interese par *Štazi* dokumentiem Vācijā bijusi milzīga. Laika periodā no 1991. līdz 2011. gadam apmēram 2,75 miljoni vāciešu, lielākoties VDR bijušie pilsoņi, ir iesnieguši pieprasījumus, lai aplūkotu savus dokumentus.[677]

Vācijas piemērs tomēr visai uzskatāmi liecina par atklātības nosacītām robežām šajā valstī. Ne Vācijas valdība, ne arī *BStU* nav

---

[676] Rosenberg, Steve. "Computers to solve Stasi puzzle", *BBC News*, 25 May 2007. Available at: http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6692895.stm

[677] "Germans piece together millions of lives spied on by Stasi", *The Guardian*, 13 March 2013. Available at: http://www.guardian.co.uk/world/2011/mar/13/east-germany-stasi-files-zirndorf

publicējusi *Štazi* darbinieku – ne štata darbienieku, ne ārštata jeb aģentu – vārdus. Publicēta tikai informācija bez vārdiem. Tomēr internetā privātās vietnēs klejo apmēram 91 000 bijušo štata *Štazi* darbinieku un daļa ārštata darbinieku jeb aģentu vārdu. Vārdi esot izsecināti no algu sarakstiem pirms režīma krišanas 1989. gadā. Pirmais nelegāli nopludinātais saraksts ar 22 aģentiem izplatīts vēl 1997. gada sākumā.[678]

Līdz 2013. gadam Vācijā bija 753 tiesas spriedumu par nodarījumiem VDR laikā, bet no tiem tikai 69 bija par darbību *Štazi*, no tiem 31 gadījumā bija noteikti naudas sodi, bet 36 gadījumos nosacīta brīvības atņemšana un tikai divos gadījumos reāls cietumsods.[679] Ārštata *Štazi* darbinieki jeb aģenti Vācijā nav pakļauti ierobežojumiem ar likumu. Tātad par aģentu saraksta publicēšanu un vispārēju lustrāciju šeit nevar būt runas. Šajā ziņā Vācijas likumdevēji atklātību ir ierobežojuši saskaņas un miera labad jeb, kā teicis pats *Štazi* dokumentu iestādes vadītājs R. Jāns, "Katrs *Štazi* līdzstrādnieks tomēr ir nopelnījis otru iespēju [ja konfidenciāli atzīst savu sadarbību – R. C.]."[680]

Štazi mantojums mūsdienu Vācijā joprojām ir aktuāls. Par šo sakaru pilnīgu iznīdēšanu nevar būt runas. Līdzīgi kā citviet Centrāleiropā un Austrumeiropā ir pierādījumi, ka bijušie *Štazi* darbinieki ir iesaistīti dažādu sadarbības projektu īstenošanā ar Krievijas Federāciju. Piemēram, ASV bāzētā Džeimstaunas fonda pētnieki atklājuši, ka *Štazi* cilvēki ieņem vadošus amatus Krievijas-Vācijas gāzes vada *Nord Stream* un Krievijas *Gazprom* pārstāvniecībā

---

[678] Förster, Andreas. "Erstmals Liste mit MfS-Agenten aufgetaucht. Stasi warf ein dichtes Netz über West-Berlin", *Berliner Zeitung*, 1997, 20. Februar. Erhältlich im: http://www.berliner-zeitung.de/archiv/erstmals-liste-mit-mfs-agenten-aufgetaucht-stasi-warf-ein-dichtes-netz-ueber-west-berlin,10810590,9241464.html

[679] Kellerhoff, Sven Felix. "Haben Stasi-Leute eine zweite Chance verdient?"*Die Welt*, 2013, 16. August. Erhältlich im: http://www.welt.de/vermischtes/article119100105/Haben-Stasi-Leute-eine-zweite-Chance-verdient.html

[680] Zweite Chance nur bei Einsicht. Der Bundesbeauftragte für die Stasi-Unterlagen, Roland Jahn, über Mauerbau und Mitarbeiter des DDR-Geheimdienstes, 06.08.2011. *Die Behörde des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staassicherheitsdienestes des ehemaligen DDR (BStU)*. Erhältlich im: http://www.bstu.bund.de/DE/BundesbeauftragterUndBehoerde/Bundesbeauftragter/Interviews/2011_08_06_hamburger_abendblatt.html

Vācijā.[681] Pēc Vācijas apvienošanās par tipisku parādību bija kļuvis, ka ar Vācijas auto industrijas lietoto spēkratu tirdzniecību aiz Vācijas austrumu robežām nodarbojās gandrīz vienīgi bijušie *Štazi* cilvēki. Līdzīgi arī banku, apdrošināšanas, apsardzes jomās un pat policijā bijušajā Austrumvācijā *Štazi* darbinieki bija ārpus konkurences un, publiski neatzīstot savu pagātni, turpina darboties arī tagad. Turklāt realitātē daudzus darba devējus pat neinteresē darbinieku pagātne komunistu režīma laikā.[682]

Paredzams, ka *Štazi* jautājums vēl ilgi būs Vācijas sabiedrības uzmanības lokā. Pieejamie arhīvu materiāli ļauj arī neatkarīgiem pētniekiem regulāri veikt jaunus pētījumus par *Štazi* vēsturi[683], par *Štazi* īstenoto izspiegošanu, represijām, slepenajām operācijām, diversijām,[684] kā arī nozīmi Vācijas sabiedrībā pašlaik[685]. Te jāatzīst, ka Vācijā īstenotā *Štazi* izpēte ir krietni pārāka par jebkura cita komunistu laikmeta slepenā dienesta izpēti Centrāleiropā un Austrumeiropā. Lai arī vāciešu nopelni dekomunizācijā, no vienas puses, ir iespaidīgi, no otras puses, lustrācijas jomā tie atpaliek no panākumiem dažviet Centrāleiropā un Austrumeiropā, arī Baltijas valstīs.

---

681 Kupchinsky, Roman. "Nord Stream, Matthias Warnig (codename „Arthur") and the Gazprom Lobby", *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 6-114, 2009, June 2015. Available at: http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=35128#.VkmcONLhCt8; Kupchinsky, Roman. "Gazprom's Loyalists in Berlin and Brussels", *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 6-100, 26 May 2009. Available at: http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=3503; "Police investigate Gazprom executive's Stasi past", *The Local* [*Independent daily news*], 7 May 2008. Available at: http://www.thelocal.de/money/20080507-11753.html

682 Kellerhoff, Sven Felix. "Haben Stasi-Leute eine zweite Chance verdient?" *Die Welt*, 2013, 16. August. Erhältlich im: http://www.welt.de/vermischtes/article119100105/Haben-Stasi-Leute-eine-zweite-Chance-verdient.html

683 Gieske, Jens. *Die Stasi (1945-1990).* München: Pantheon. 2011, 361 S.

684 Kowalczuk, Ilko-Sascha. *Stasi Konkret: Überwachung und Repression in der DDR*. München: C.H. Beck, 2013, 428 S.; Auerbach, Thomas. *Einsatzkommandos an der unsichtbaren Front*. Berlin: Ch.Links, 2004, 192 S.

685 Knabe, Hubertus. *Täter sind unter uns*. Berlin: Ullstein Buchverlag. 2007, 383 S.; Hoffman, Ruth. *Stasi-Kinder: Aufwachsen in Überwachungsstaat*. Berlin: Ullstein Buchverlag. 2012, 317 S.

2. Čehu Republika

Dekomunizācija kopā ar ierobežota apjoma oficiālu lustrāciju, kas iekļauj slepeno dienestu darbinieku vārdu publicēšanu, ir veikta Čehu Republikā. Čehi atklātības jomā ir gājuši pat soli tālāk kā vācieši. Čehijā totalitārā mantojuma izvērtēšana sākās 1991. gada oktobrī, vēl apvienotās Čehoslovākijas laikā, kad bija pieņemts tā sauktais "lielais lustrācijas likums". Šis likums aizliedza bijušajiem režīma funkcionāriem ieņemt valsts amatus piecus gadus. 1992. gadā Čehija pieņēma tā saukto "mazo lustrācijas likumu", kurš darbojās jau tikai Čehu Republikas ietvaros. 1993. gadā Čehijā bija pieņemts likums "Par komunistiskā režīma pretlikumību", kur bija formulēta Čehoslovākijas komunistiskās partijas noziedzīgā būtība. Likuma darbība attiecās uz apmēram 140 000 iedzīvotāju, kas bija sadarbojušies ar režīmu. Izveidoja īpašu komisiju, kas pētīja amatpersonu saistību ar slepenajiem dienestiem, tostarp ar komunistu *Valsts drošības iestādi* (*Státní bezpečnost* jeb *StB* – čehu val., slovākiski: *Štátna bezpečnosť* jeb *ŠtB* – slovāku val.) un komunistisko partijas aparātu. Ja komisija pierādīja amatpersonu vainu, tām atņēma tiesības ieņemt valsts amatu uz pieciem gadiem. Sadarbības fakts bija jākonstatē divu mēnešu laikā, bet parasti tas prasīja vairāk laika. Ja radās pamatotas aizdomas par sadarbību, amatpersonas tūlīt atbrīvoja no valsts amatiem. Paralēli notika arī nekontrolētas sabiedriskas aktivitātes. Piemēram, kādreizējais disidents un politiskais ieslodzītais Pjotrs Cibuļka deviņdesmito gadu sākumā publiskoja sarakstu ar 160 000 kolaborantiem, kas sadarbojušies ar *StB*.[686]

1996. gadā čehi ieguva tiesības iepazīties ar savām personīgajām drošības struktūru lietām, to noteica jauns likums. Tajā pašā laikā dekomunizācijas jautājums kļuva par politiskās cīņas un šantāžas ieroci cīņā par valsts amatiem. Atrada arī materiālus par slaveno disidentu, tā laika Čehu Republikas prezidentu Vāclavu Havelu, kā rezultātā uz viņu krita aizdomas par sadarbību ar valsts drošības iestādēm. Sekoja Havela pretdarbība, viņš centās uzlikt veto

---

[686] Bronkhorst, Daan. "Lustration in Central and Eastern Europe: Part II." *Truth and justice*, June 2006. Amnesty International. Available at: https://www.amnesty.nl/part-ii-lustration-in-central-and-eastern-europe-truth-and-justice-june-2006-daan-bronkhorst

lustrācijas likumam. Parlaments pārvarēja šo veto un pat panāca, ka likumam vairs nebija noteikts darbības beigu termiņš. Tādējādi dekomunizācija Čehijā kļuva par permanentu parādību. 2002. gadā Čehu Republikas parlaments pieņēma likumu, kas paredzēja nodot atklātībai iepriekš slepenus dokumentus.[687]

Ar komunisma laika cilvēktiesību pārkāpumiem Čehu Republikā kopš 1995. gada 1. janvāra nodarbojas speciāli izveidota *Komunisma noziegumu dokumentācijas un izmeklēšanas iestāde* (*Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů* – čehu val.)[688], kas ir kriminālpolicijas struktūrvienība. Šī iestāde 2003. gada 20. martā publiskoja pirmo oficiālo aģentu sarakstu 12 sējumos (8 kilogramu kopsvarā) ar vairāk kā 100 000 personu vārdiem, kas sadarbojās ar komunistu režīmu un tā slepenajiem dienestiem. Dažus gadus pēc saraksta publicēšanas rezultatīvi noslēdzās arī pirmie tiesas procesi pret komunistu slepeno dienestu darbiniekiem. Līdz 2006. gadam par dalību komunisma laika represijās bija tiesātas 90 personas un piespriesti 26 reāli cietumsodi par komunistu slepeno dienestu darbinieku izdarītajiem noziegumiem, tostarp par disidentu vajāšanu un spīdzināšanu. Tomēr drīz izrādījās, ka publicētajos materiālos nebija uzskaitīti visi *StB* darbinieki, trūka desmitiem tūkstošu.[689] Var konstatēt, ka Čehu Republikā publicēti daudz totalitārisma laika slepeno dokumentu, kas ļauj izprast slepeno dienestu darbību un metodes.

2013. gada rudens pirmstermiņa parlamenta vēlēšanās dekomunizācijas jautājums atkal aktualizējās: vēlēšanās prognozēja Čehijas un Morāvijas komunistiskās partijas ievērojamus panākumus.

---

[687] Par dekomunizācijas aspektiem Čehu Republikā skatīt: David, Roman. "Lustration Laws in Action: The Motives and Evaluation of Lustration Policy in the Czech Republic and Poland (1989 - 2001)", *Law & Social Inquiry*, Vol. 28-2, 2003, pp. 387 – 439; Ellis. Mark. "Purging the Past: The Current State of Lustration Laws in the Former Communist Bloc", *Law and Contemporary Problems*, Vol. 59-4, 1996, pp. 181 – 196.

[688] *Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů*. Dostupný: http://www.policie.cz/clanek/urad-dokumentace-a-vysetrovani-zlocinu-komunismu-679905.aspx

[689] Bronkhorst, Daan. "Lustration in Central and Eastern Europe: Part II." *Truth and justice*, June 2006. Amnesty International. Available: https://www.amnesty.nl/part-ii-lustration-in-central-and-eastern-europe-truth-and-justice-june-2006-daan-bronkhorst

Šī partija apvieno bijušās Čehoslovākijas vecā kaluma komunistus, kā arī citus kreisi orientētos, kas iestājās par ciešāku sadarbību ar Kremli un propagandē komunisma ideju atdzimšanu. Saistībā ar šo komunistu iespaida pieaugumu Prāgā bijušā Staļina pieminekļa vietā sabiedriskā kustība *Dekomunizācija* izkāra milzīgu Krievijas prezidenta Vladimira Putina plakātu.[690] Var secināt, ka čehu sabiedrība dekomunizāciju neuzskata par pabeigtu un rezultātus par apmierinošiem. Tomēr paveiktais, tostarp daļējā lustrācija (arī slepeno dienestu darbinieku un aģentu vārdu oficiālā publiskošana), padara Čehu Republikas piemēru atdarināšanas vērtu cīņā ar totalitāro mantojumu.

3. Polija

Dekomunizācijas vēsture Polijā ir saturiski bagāta. Poļi savu valsti uzskata par pirmo, kurā aizsākās pret komunismu vērstas sociālas un politiskas aktivitātes. Tas gan nenozīmē, ka poļu rezultāti dekomunizācijā būtu pārāki pār citiem, jo poļu valdošās aprindas nav bijušas motivētas oficiāli publiskot slepeno dienestu darbinieku un aģentu vārdus. Dekomunizācijas aizsākumus Polijā sasaista ar poļu neatkarīgās, ar komunistiem nesaistītās arodbiedrības *Solidaritāte* (*Solidarnošč*) pirmajām aktivitātēm 1980. gada augustā un septembrī. Polijā. 1989., 1990. gada mierīgās revolūcijas laika vara nonāca *Solidaritātes* rokās. Vienlaikus daļa *Solidaritātes* aktīvistu pieprasīja dekomunizāciju un lustrāciju. Lustrācijas ideja izpaudās kā vēlme nobīdīt no varas tos, kas iesaistīti tautas brīvības un cilvēktiesību ierobežošanā komunistiskā režīma laikā. Pirmais lustrācijas likums Polijā pieņemts 1992. gadā, bet to noraidīja Polijas konstitucionālās uzraudzības institūcija – Konstitucionālais tribunāls (*Trybunał Konstytucyjny* – poļu val.). Nākamo likumu pieņēma 1996. gadā, un tas stājās spēkā. Tūlīt sekoja asa polemika sabiedrībā, tās gaitā sabiedriskas aktivitātes rezultātā stihiski un nekontrolēti bija publiskoti saraksti ar cilvēkiem, kas sadarbojušies ar režīma galveno represīvo dienestu – Sabiedrības drošības ministriju (*Ministerstwo*

[690] "Čehijā laternu stabos pakar manekenus, brīdinot par komunisma draudiem", *Diena*, 2013, 22. oktobris; "Prāgā Staļina pieminekļa vietā izkārts milzīgs Putina plakāts", *Diena*, 2013, 25. oktobris.

Bezpieczeństwa Publicznego, saīsināti *MBP*).[691] Prezidenta Aleksandra Kvasņevska, kas pats bija kādreizējais komunists – Polijas apvienotās strādnieku partijas (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza* – poļu val.) biedrs –, laikā no 1995. gada līdz 2005. gadam Polijā lustrāciju uzskatīja par vienu no svarīgākajām problēmām, kas jāatrisina tuvākajā nākotnē.[692] Neskatoties uz kādreizējā disidenta, *Solidaritātes* līdera, bijušā Polijas prezidenta Leha Valensas un kreiso aprindu pretdarbību, 1997. gada jūnijā lustrācijas likums tomēr bija pieņemts. Tādējādi Polijā noslēdzās astoņus līdz deviņus gadus ilgusī neorganizētā un neoficiālā lustrācija, kā ietvaros sabiedrībā plaši klīda neapstiprināta informācija par bijušajiem aģentiem. Oficiālā lustrācija tobrīd obligātā kārtā paredzēja amatpersonu pārbaudi saistībā ar komunistu slepenajiem dienestiem. Lustrācijai pakļāva valsts amatpersonas, pašvaldību vadītājus, tiesnešus, prokurorus, notārus, advokātus un visu veidu plašsaziņas līdzekļu vadītājus, kopskaitā ap 23 000 personu. No likuma pieņemšanas līdz 2004. gadam ar lustrācijas uzdevumu nodarbojās *Sabiedrisko interešu pārstāvja birojs* (*Rzecznik Interesu Publicznego*). Lustrācijas gaitā visiem iepriekšējā režīma darbiniekiem, kas vēlējās strādāt valsts vai pašvaldības dienestā, bija publiski jānožēlo grēki un jālūdz piedošana. Likums paredzēja amatpersonām nodot rakstveida zvērestu par savu pagātni. Ja noskaidrojās, ka persona slēpusi savu sadarbību, sekoja liegums desmit gadus ieņemt amatus. Likumu pārkāpušos atbrīvoja no amata un publiskoja viņu biogrāfiju. Likums ļāva bez tiesas atbrīvot no darba visus *MBP* darbiniekus un aģentus.[693] Šajā laikā atradās droši pierādījumi par vicepremjera, bijušā disidenta Januša Tomaševska (Janusz Tomaszewski, 1953), sadarbību ar *MBP*, publiskoja arī līdzīgus

---

[691] Vairāk par šeit aprakstīto lustrācijas procesu Polijā divdesmitā gadsimta deviņdesmitajos gados skatīt Garton Ash, Timothy. *The Polish Revolution: Solidarity*. New Haven: Yale University Press, 2002, 439 p.; Kenney, Patrick. *A Carnival of Revolution: Central Europe 1989*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2003, 352 p.; Polmar, Normam; Allen, Thomas. *Księga Szpiegów*. Warszawa: Magnum, 2000, 702 s.

[692] Calhoun, Noel. *Dilemmas of Justice in Eastern Europe's Democratic Transitions*. New York: Palgrave Macmillan, 2004, p. 125.

[693] Bronkhorst, Daan. "Lustration in Central and Eastern Europe: Part II." *Truth and justice*, June 2006. Amnesty International. Available at: https://www.amnesty.nl/part-ii-lustration-in-central-and-eastern-europe-truth-and-justice-june-2006-daan-bronkhorst

pierādījumus par leģendāro disidentu Lehu Valensu un Polijas septīto prezidentu, bijušo komunistu Aleksandru Kvasņevski, kura laikā bija apstiprināts arī pieminētais lustrācijas likums. 2004. gada lustrācijas tiesa konstatēja, ka Polijas Seima vadītājs Jozefs Oleksa sadarbojies ar dienestiem.

Var secināt, ka lustrācijas process Polijā ir bijis rezultatīvs un no tā nevarēja izvairīties pat politiskā elite. Tomēr daļa Polijas sabiedrības vienmēr ir centusies sasniegt maksimālo, proti, pilnīgu informācijas atklātumu par režīma slepenajiem darboņiem. Piemēram, 2005. gada janvārī un februārī poļu bijušais disidents, tobrīd prestižās poļu konservatīvās avīzes *Rzeczpospolita* žurnālists Broņislavs Vildšteins izplatīja savu draugu žurnālistu starpā kompaktdiskā ierakstītu sarakstu ar bijušā *MBP* darbiniekiem, aģentiem, informatoriem un arī represiju upuriem, kuru it kā bija ieguvis no 2000. gada vidū darbību uzsākušā Polijas nacionālās piemiņas institūta (*Instytut Pamięci Narodowej*)[694]. Sarakstu publicēja dažādās interneta vietnēs un noskaidrojās, ka tajā ir 162 617 personu vārdi, turklāt no tiem neatkārtojās 120 000. Šis apjomīgais materiāls ieguvis nosaukumu *Vildšteina saraksts* un joprojām kā neoficiāls materiāls ir pieejams dažādās mainīgās interneta adresēs. Pēc *Vildšteina saraksta* publicēšanas Polijā atsākās plaša polemika par lustrāciju. Daļa sabiedrības Vildšteina rīcību uztvēra kā drosmīgu un atbalstāmu soli, otra daļa kritizēja, uzskatot, ka savā starpā sanaido visus pilsoņus. Īpaši asi Vildšteinam un Polijas nacionālās piemiņas institūtam uzbruka poļu kreisie spēki. Zināms, ka sarakstā bija minēti tādu personu vārdi, kas joprojām darbojās slepenajos dienestos.[695]

2006. gada 21. jūlijā parlamenta apakšpalāta pieņēma likumu, kas paplašināja iepriekšējā lustrācijas likuma darbības jomu. Likumu attiecināja uz pašvaldību vadītājiem, komercsabiedrību ar valsts kapitāla daļu vadības pārstāvjiem, zinātniskajiem darbiniekiem, augstskolu, vispārējās un profesionālās izglītības iestāžu vadītājiem, kā arī žurnālistiem. Pēc aptuvenām aplēsēm lustrācija attiecās uz apmēram 700 000 cilvēku, un tās pabeigšanai bija vajadzīgi

---

[694] *Instytut Pamięci Narodowej*. Dostępny: http://ipn.gov.pl/

[695] "Poland in uproar over leak of spy files", *The Guardian*, 5 February 2005. Available at: http://www.theguardian.com/world/2005/feb/05/poland

septiņpadsmit gadu.[696] Drīz Polijas komersantu aprindās sākās liels satraukums un neapmierinātība. Daudzi bija noraizējušies, ka valdības sāktie sarīkojumi var radīt haosu. Likums kopš 2007. gada marta uzlika par pienākumu biržā kotētu komercsabiedrību valdes locekļiem un augstākajiem vadītājiem atzīties, ja viņi bijuši padomju laiku slepenpolicijas informatori. Šāda lustrācija bija attaisnojama, jo komunisti Polijā pārejas periodā uz demokrātiju līdzīgi kā citviet Centrāleiropā un Austrumeiropā izmantoja partijas kontaktus un naudu, lai iegūtu ienesīgus amatus. Likumā bija noteikts, ka tie, kas nepieteiksies, melos vai centīsies noklusēt savu pagātni, desmit gadus nevarēs strādāt komercsabiedrību vadībā.[697] Konstitucionālais tribunāls 2007. gada maijā daļēji šos papildinājumus atzina par neatbilstošiem konstitūcijai – no lustrācijas atbrīvoja nevalstisku pētniecības centru zinātniekus, uzņēmējus un žurnālistus.[698]

Liela nozīme dekomunizācijā ir Polijas nacionālās piemiņas institūtam, kuru Polijas Seims dibināja jau 1990. gada 18. decembrī, bet darbību tas uzsāka tikai 2000. gada vidū, daļēji vadoties pēc *BStU* piemēra. Tā mērķis ir saglabāt un izplatīt informāciju par totalitārā režīma poļiem nodarītajām netaisnībām, kā arī nodarboties ar komunistiskā režīma izvērtēšanu. Pirmais institūta vadītājs, kuru ievēlēja Polijas Seims, bija jurists Leons Kieres. Viņš bija amatā līdz 2005. gadam, kad viņu nomaina Janušs Kurtika, bet kopš 2011. gada institūtu vada Lukašs Kaminskis. Ideja par šādu institūtu nāca no bijušajām *Solidaritātes* aprindām, un tās mērķis bija neatkarīgi, objektīvi un zinātniski izvērtēt 1990. gadā likvidēto komunistu drošības iestāžu dokumentus. Institūts savā kontrolē pārņēma komunistu režīma slepeno dienestu arhīvu un padarīja to pieejamu cilvēkiem, kas vēlējās iegūt informāciju par sevi. Tāpat šis institūts deva un turpina dot atzinumus par valsts darbinieku saistību ar komunistu slepenajiem dienestiem, tostarp *MBP*. Institūtam ir četras nodaļas – kriminālnoziegumu pret poļu nāciju izpētes nodaļa, dokumentu saglabāšanas un izplatīšanas nodaļa, sabiedrības izglītošanas nodaļa un personu drošības pārbaudes nodaļa. Poļu institūtā strādā pat vairāk

---

[696] Mihniks, Adams. "Cita Polija", *Diena*, 2007, 13. jūnijs.
[697] "Polijas bizness baidās haosa", *Diena*, 2007, 19.marts.
[698] Mihniks, Adams. "Cita Polija", *Diena*, 2007, 13. jūnijs.

darbinieku kā vācu *BStU* – kopā ap 2000 darbinieku, kas, tostarp arī gatavo publikācijas, izstādes, izglītojošas programmas, konferences. Institūtam ir plaša sadarbība Centrāleiropā un Austrumeiropā, arī Lietuvā – ar *Genocīda pret Lietuvas iedzīvotājiem un pretošanās kustības pētniecības centru*.[699] Iestādes mērogs un plašā darbības joma spilgti apliecina dekomunizācijas, komunisma objektīvas izpētes un novērtējuma milzīgo nozīmi Polijā.

4. Baltijas valstis

Uz iepriekš minēto Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu fona dekomunizācija Baltijas valstīs rada kvalitatīvu iespaidu, jo kopš neatkarības kustības sākuma komunistiskais režīms šeit konsekventi atzīts par noziedzīgu un visa veida tā iespaids par iznīdējamu. Šāda konsekvence nav vispārēja parādība Austrumeiropā. Dekomunizācijas aktualitāte un visaptverošais raksturs Baltijā ir aplūkojams kontekstā ar Baltijas valstu okupāciju, kas šo aspektu padara par krietni nozīmīgāku nekā citviet postkomunisma reģionā. Jāņem vērā, ka Vācijā mūsdienu vēsturnieki VDR vēsturi iekļauj kā integrālu sastāvdaļu visas apvienotās Vācijas vai Vācijas Federatīvās Republikas vēsturē[700], līdzīgi rīkojas arī citas valstis Centrāleiropā un Austrumeiropā, turpretim Baltijas valstīs komunisma gadi ir okupācijas

---

[699] Par dekomunizācijas aspektiem Polijā skatīt Bingen, Dieter. "Die Aufarbeitung der kommunistischen Vergangenheit in Polen. Bericht des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und international Studien", *Lustration, Aktenöffnung, demokratischer Umbruch in Polen, Tschechien, der Slowakei und Ungarn. Referate der Tagung des BStU und der Akademie für Politische Bildung, Tutzing vom 26. – 28.10.1998*, Dagmar Unverhau (Hrsg.). Münster: LIT Verlag,, 2005, S. 57 – 99.; Rohozinska, Joanna. "Struggling with the Past. Poland's controversial lustration trials", *Central Europe Review*, Vol. 30-2, 2000. Available at: http://www.ce-review.org/00/30/rohozinska30.html; Szczerbiak, Aleks. "Dealing with the Communist Past or the Politics of the Present? Lustration in Post-Communist Poland", *Europe-Asia Studies*, Vol. 54-4, 2002, pp. 553 – 572.; David, Roman. "Lustration Laws in Action: The Motives and Evaluation of Lustration Policy in the Czech Republic and Poland (1989 - 2001)", *Law & Social Inquiry*, Vol. 28-2, 2003, pp. 387 – 439.

[700] Skat., piemēram, nozīmīgā pētniecības centra *Vācijas Mūsdienu vēstures institūta* darbību (*Das Institut für Zeitgeschichte*. Erhältlich im: http://www.ifz-muenchen.de/); Möller, Horst. "Horst. Das Institut für Zeitgeschichte 1949 – 2009", *60 Jahre Institut für Zeitgeschichte*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2009, S. 10.

periods, kad valsts faktiski nav pastāvējusi, tādēļ šī perioda norises nav saistāmas ar Baltijas valstu pašu īstenoto pagātnes procesu. Rezultātā, piemēram, dekomunizācijas norisēm pieskaita arī Igaunijas un Latvijas pilsonības likumus, kas par pilsoņiem atzina visus pirmsokupācijas pilsoņus un to pēctečus, tāpat arī totalitārās ideoloģijas un simbolikas aizliegumus uzskata par spilgtu dekomunizācijas apliecinājumu.[701]

4.1. Igaunijas Republika

Dziļāku dekomunizācijas jeb lustrācijas procesu ar aģentu saraksta publicēšanu visagrāk Baltijā aizsāka Igaunijas Republika. Ar lustrāciju Igaunijā nodarbojās Igaunijas Iekšējās drošības policija (*Kaitsepolitseiamet* jeb *KAPO*). Igaunijā bijušajiem VDK darbiniekiem bija dota iespēja pašiem atzīties kolaborācijā ar okupācijas varu. 1997. gada 30. janvārī *KAPO* oficiālajā izdevumā *Riigi Teataja*[702] publicēja pirmo sarakstu ar septiņiem VDK darbiniekiem, kas bija izvairījušies līdz 1996. gadam atzīt savu pagātni. Pēdējais saraksts publicēts 2009. gada 29. decembrī. Kopā *KAPO* publicējis 13 sarakstus ar 647 aģentiem, kas darbojušies padomju okupācijas laikos Igaunijas PSR Valsts drošības komitejā (VDK), militārajos un citos slepenajos dienestos. Saskaņā ar *KAPO* statistiku jaunākais slepeno dienestu darbinieks bija dzimis 1972. gadā, vecākais 1911. gadā, vairākums aģentu jeb 77% bijuši vīrieši, pie kam divdesmitā gadsimta astoņdesmito vidū bija vērojams vislielākais slepenajos dienestos darbu sākušo skaits un 60% no visām atklātajām personām bija drošības struktūru darbinieki līdz pat Igaunijas Republikas neatkarības atjaunošanai.[703] Šie saraksti ir brīvi lejupielādējami KAPO oficiālajā interneta lapā.[704]

---

[701] Pettai, Eva-Clarita; Pettai, Vello. *Transitional and Retrospective Justice in the Baltic States.* Cambridge: Cambridge University Press, 2015, pp. 115 – 167.
[702] *Riigi Teataja.* Kättesaadav: https://www.riigiteataja.ee/index.html
[703] Procedure for registration and disclosure. *Kaitsepolitseiamet*. Available at: https://www.kapo.ee/eng/areas-of-activity/disclosure-of-employees-of-security-organisations-of-the-states-that-have-occupi/procedure-for-registration-and-disclosure.html
[704] Procedure for registration and disclosure, *Kaitsepolitseiamet*. Availablet at: https://www.kapo.ee/eng/areas-of-activity/disclosure-of-employees-of-security-

4.2. Lietuvas Republika

Arī Lietuvas Republikas nopelni dekomunizācijas un lustrācijas jomā ir atzinības vērti. Lustrāciju Lietuva sāka krietni vēlāk nekā Igaunijā – 2000. gada 1. februārī. Lustrācijas likums noteica, ka līdz 2000. gada augustam visi, kas sadarbojušies ar PSRS specdienestiem vai represīvajām struktūrām, piemēram, Iekšlietu tautas komisariātu un tā pēcteci VDK, vai arīdzan līdzīgu organizāciju darbinieki, varēja brīvprātīgi atzīties un tādējādi panākt, ka viņu vārdi netiek publiskoti.[705] Valsts bija apņēmusies garantēt, ka šie cilvēki netiks vajāti, sodīti un par viņiem neviens neuzzinās. Īpaša komisija līdz termiņa beigām saņēma vairāk nekā 1600 atzīšanās no bijušiem slepeno dienestu darbiniekiem, bet vēsturnieki un valsts drošības speciālisti pamatoti uzskatīja, ka bija daudz vairāk bijušo čekistu un čekas aģentu. Lietuvas likums noteica, ja komisijas rīcībā ir ziņas par kādu bijušo čekistu, kurš nav brīvprātīgi pieteicies, un tā spēj pierādīt viņa vainu, čekista vārds pēc 2001. gada augusta bija jāpublicē oficiālajā Lietuvas Republikas laikrakstā. Vēlāk pret sadarbības slēpēju vērsās ar citu likumu, kas paredzēja uz desmit gadiem aizliegt ieņemt amatu valsts un pašvaldības iestādēs, bankās un apdrošināšanas kompānijās, plašsaziņas un pat parastos uzņēmumos.[706]

Lietuvā ir spēcīga institucionālā bāze komunistiskās pagātnes izskaušanai. 1992. gadā ir dibināts *Genocīda pret Lietuvas iedzīvotājiem un pretošanās kustības pētniecības centrs* (*Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras*).[707] Tā ir valsts iestāde, kura veic genocīda, noziegumu pret cilvēci, kara noziegumu, represiju pret civiliedzīvotājiem un pretošanās kustības izpēti. Kopš 2011. gada šai institūcijai ir uzdevums pārbaudīt, analizēt un publicēt PSRS slepeno dienestu dokumentus. Šim nolūkam izveidots īpašs interneta resurss lietuviešu valodā *KGB aktivitātes Lietuvā* (*KGB veilka*

---

organisations-of-the-states-that-have-occupi/procedure-for-registration-and-disclosure.html

[705] Radzevičūte, Aušra. "Jau 1000 atzinušies sadarbībā ar VDK", *Diena*, 2000, 3. augusts.

[706] Radzevičūte, Aušra. "Labējos neapmierina lustrācija", *Diena*, 2001, 24. oktobris.

[707] *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras*. Galima rasti: http://www.genocid.lt/

Lietuvoje)[708], kur digitāli publicēti to VDK štata darbinieku un ārštata darbinieku jeb aģentu vārdi, kuri paši nav atzinušies likumā noteiktajā termiņā. Te izmantota VDK kartotēka, sarakste, iekšējā dokumentācija un citi dokumenti, ko 2012. gadā Lietuvas Valsts drošības departaments nosūtīja Lietuvas īpašajam arhīvam, kas nonāca minētā pētniecības centra rīcībā. Līdz 2015. gada novembrim publicēti apmēram 1000 vārdi un īsas biogrāfijas.[709]

Analizējot Baltijas valstu situāciju, jāsecina, ka lustrācijas procesā Latvija ir visvairāk atpalikusi no kaimiņvalstīm un piemēriem citviet Centrāleiropā un Austrumeiropā tādēļ, ka tikai 2015. gada oktobrī darbu varēja uzsākt LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, kura jau drīzumā varētu panākt VDK aģentu kartotēkas publiskošanu, ja Saeima piekritīs tās atslepenošanai. Līdz šim šie dokumenti tikuši rūpīgi sargāti, tādēļ nav bijusi iespējama arī sarakstu noplūdināšana, kā tas noticis, piemēram, Polijā.

5. Rumānija

Rumānijā dekomunizācijas jautājumi ir aktuāli jau kopš 1989. gada, kad vardarbīgā veidā gāza komunistu režīmu. Svarīgs notikums bija tā dēvēta *Timišoaras proklamācija*, kuru 1990. gada 11. martā izveidoja bijušie 1989. gada rumāņu revolūcijas Timišoaras dalībnieki, kuri pieprasīja aizliegt komunistiem piedalīties vēlēšanās. Tomēr bijušās valdošās aprindas šo aktivitāti apspieda. Ilgus gadus jautājums par bijušo funkcionāru atstādināšanu izraisīja diskusijas un skandālus. Dekomunizāciju izmantoja kā argumentu politiskajā cīņā, arī attiecībā uz tiesiskuma iedibināšanu, tiesu lēmumu objektivitāti, tiesnešu personībām un tamlīdzīgi. 2010. gada 19. maijā Rumānijas parlamenta pārstāvju palāta pieņēma Lustrācijas likumu. Bija lielas cerības, ka Rumānija spēs savu nākotni veidot bez bijušajiem režīma funkcionāriem. Likums paredzēja piecu gadu aizliegumu ieņemt valsts un pašvaldību amatus tiem, kas bija varas vai represīvo orgānu pārstāvji no 1945. gada 6. marta līdz 1989. gada 22. decembrim, proti, totalitārisma laikā. Tāpat likums uzlika par pienākumu visiem, kas

---

[708] *KGB veikla Lietuvoje*. Galima rasti: http://www.kgbveikla.lt/

[709] Pettai, Eva-Clarita; Pettai, Vello. *Transitional and Retrospective Justice in the Baltic States.* Cambridge: Cambridge University Press, 2015, pp. 115 – 167.

pretendē uz valsts vai pašvaldību amatiem, dot zvērestu, ka viņi nav sadarbojušies ar režīmu. Likuma izstrāde bija ilga. Tā sākotnējais projekts, kas tapa vēl 2005. gadā, paredzēja uzreiz un bez ierunām atstādināt no amata visus, kas ieņēmuši amatus totalitārisma laikmetā. 2006. gadā šo projektu pieņēma Senāts, bet tā izskatīšana apzināti bija novilcināta Pārstāvju palātā, līdz beidzot 2010. gadā tas stājās spēkā. Likumu kritizēja no visām politiskajām nometnēm. Labējie, kas bija radikālākie lustrācijas piekritēji, likumu kritizēja par to, ka tas ļauj amatus saglabāt daudziem funkcionāriem dažādās jomās. Kreisie savukārt to kritizēja kā nedemokrātiskāku anahronismu.

Likums bija spēkā neilgu laiku, jo drīz vien to par antikonstitucionālu atzina Rumānijas Konstitucionāla tiesa. Lustrācijas likumam, jāatzīst, bija trūkumi, kas saistījās ar precizitāti un cilvēktiesību aspektu. Konstitucionālā tiesa noteica, ka vainu var pierādīt tikai individuāli, nevis kolektīvi, kā arī norādīja, ka likums pieņemts brīdī, kad komunisms valsti vairs neapdraudot, ar veco režīmu saistītie cilvēki jau divdesmit gadus bez ierobežojumiem darbojušies demokrātijas apstākļos, bet piederība komunistu iestādēm pati par sevi neesot skaidrs noziegums, tādēļ likums pārkāpjot nevainīguma prezumpciju, jo uzliekot kolektīvu atbildību par totalitārisma izpausmēm. Konstitucionālās tiesas spriedums esot diskutabls, jo tajā nebija dots skaidrojums dažiem punktiem, piemēram, par kolektīvo atbildību, kas ir visai strīdīgs arguments, kā arī par apritējušo divdesmit gadu periodu, kas padarot šādu likumu lieku, jo nekur neesot noteikts, ka šādai noziedzīgai darbībai ir noilgums. Autora ieskatā, tā ir aktuāla, kamēr vien valstī ir jūtams režīma mantojums. Jāņem vērā arī, ka pašā Konstitucionālajā tiesā strādāja virkne tiesnešu, kas bija saistīti ar komunistu režīmu, tādēļ ar lustrācijas likumu būtu atcelti no amatiem. Jānorāda, ka lustrācija ir nepieciešama, ja tā atbilst sabiedrības vairākuma vēlmēm un ja sabiedrība grib attīrīties no nevēlama totalitāra mantojuma. Tādējād, lustrācija ir katras nācijas politiskā izvēle.[710] Rumānijas piemērs liecina, ka nokavēts īstais brīdis lustrācijai. Ja šādu likumu būtu pieņēmuši

[710] Vērtējums par Rumānijas lustrācijas likumu, publicēts 2010. gada 21. jūlijā Dix, Holger, Rebegea, Corina. "The Short History of the Romanian Lustration Law", *Konrad Adenauer Stiftung e.V.* Available at: http://www.kas.de/wf/doc/kas_20185-1522-2-30.pdf?100802134732

divdesmitā gadsimta deviņdesmitajos gados, tas stātos spēkā un Rumānijas konstitūcijas uzraugu rīcībā nebūtu šādu argumentu.

Komunistiskās Rumānijas drošības dienesta *Securitate* (*Departamentul Securității Statului*) dokumentus un kartotēku pašlaik glabā Rumānijas Izlūkošanas dienests, un tie ir slepeni. Rumānijā ir bijuši neskaitāmi aicinājumi tos publicēt.[711] Tas padara Rumānijas piemēru līdzīgu Latvijas situācijai. Klīst neapstiprināta informācija, ka šo gadu gaitā nezināmā veidā no Rumānijas Izlūkošanas dienesta ir pazuduši dokumenti par prominentām personībām politikā un reliģijā.[712]

Rumānijā kopš 2005. gada 21. decembra darbojās īpaša valsts iestāde *Rumānijā veikto komunistisko noziegumu izmeklēšanas institūts* (*Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc* jeb *IICCMER*).[713] Tā ir veidota pēc Vācijas un Polijas piemēra. Šī institūta kompetencē ir viss Rumānijas komunistiskā režīma izpētes spektrs, tostarp arī *Securitate* izpēte. Institūts veic zinātnisko izpēti, izglīto sabiedrību, izdod publikācijas, rīko konferences un izstādes. Institūts izdod gadagrāmatas par totalitārisma mantojumu,[714] bet neuztur plašu darbinieku štatu, jo

---

[711] "Lustration in Romania: The Story of a Failure", *Studia Politica*, Vol. 6-1, 2006, pp. 135 – 156; Stan, Lavinia, "Spies, Files and Lies: Explaining the Failure of Access to Securitate Files", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol.37- 3, 2004, pp. 341 – 359; *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union: Reckoning with the Communist Past*, London: Routledge, Lavinia Stan (ed.), 2009, pp. 58 – 83.

[712] "Hungary's secret-police archives. Closing down history", *The Economist*, 28 February 2011. Available at: http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2011/02/hungarys_secret-police_archives

[713] *Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc*. Disponibil: http://www.iiccr.ro/

[714] Pirmā gadagrāmata bija veltīta jautājumam par komunisma nosodījuma nepieciešamību. *Why Communism Must Be Condemned*. Bucharest: Polirom Publishing House, 2006. Otrā gadagrāmata –kādreizējai komunistu elitei pirms un pēc 1989. gada *Communist Elites before and after 1989*. Bucharest: Polirom Publishing House, 2007. Plašāk par gadagrāmatām un to saturu skatīt atbilstošu Rumānijā veikto komunistisko noziegumu izmeklēšanas institūta mājas lapas sadaļu: Disponibil: http://www.iiccr.ro/index.html?lang=en&section=publications

nepieciešamo darbu veikšanai nolīgst atbilstošus speciālistus, tādējādi tā darbs ir nepastāvīgs un uzskatāms par kampaņveidīgu.[715]

6. Ungārija

Dekomunizācijas rezultāti Ungārijai ir pieticīgi. Ungārijā tā saucamais *Zeteni-Takača* likums 1992. gadā noteica kriminālo atbildību par dzimtenes nodevību līdz pat mūža ieslodzījumam bez noilguma laika periodā no 1944. līdz 1990. gadam. Likums varēja attiekties uz gandrīz visiem, kas bija iesaistīti sadarbībā ar PSRS. Prezidenta Arpāda Genca laikā likumu Konstitucionālā tiesa atzina par antikonstitucionālu un pasludināja par tādu, kas vērsts uz atriebību. 1995. gadā Ungārijas Konstitucionālā tiesa atzina, ka dokumentus par sadarbību ar režīmu ir jāpublisko, bet iepriekšējo lustrāciju atzina par politisku atriebību. Konstitucionālā tiesa noteica, ka jebkurš politiķis ir publiska persona, un jārēķinās ar to, ka viņa personīgās tiesības ar to ir ierobežotas, tādēļ informāciju par katru politiķi sabiedrībai ir jāzina pilnībā.

Dekomunizācijas un lustrācijas rezultāti Ungārijā ir bijuši svārstīgi un atkarīgi no valdošā politiskā spēka. Piemēram, kad pie varas 1996. gadā bija sociālisti jeb bijušie komunisti, likumos bija noteikts, ka lustrācijai pakļaujamas tikai visai šauras aprindas valsts augstākajā administrācijā. Savukārt, kad 2000. gadā pie varas nāca antikomunistiskā, labējā Ungārijas pilsoņu partijas koalīcija, lustrācija bija aktualizēta un izvērsta daudz plašāk. Proti, to attiecināja uz plašsaziņas līdzekļu vadītājiem, tiesnešiem, prokuroriem un visu partiju valžu locekļiem. Brīvprātīgās pieteikšanās termiņu drošības iestāžu darbiniekiem noteica līdz 2004. gadam. Pavisam nelielai daļai atklāto slepeno dienestu darbiniekiem un aģentiem jeb sešiem simtiem personu īpaša lustrācijas tiesa izteica aicinājumu atstāt ieņemamos amatus, bet neuzstādīja to kā kategorisku prasību, tādēļ daudzi neatkāpās. Ungārija izlēma nepakļaut lustrācijai izklaidējošo

[715] Ellis, Mark. "Purging the Past: The Current State of Lustration Laws in the Former Communist Bloc", *Law and Contemporary Problems*, Vol. 59-4, 1996, pp. 181 – 196.

programmu žurnālistus, universitāšu un koledžu vadītājus, valsts kapitālsabiedrību vadītājus un garīdzniekus.[716]

Nozīmīgu soli Ungārijas parlaments spēra 2005. gada 30. maijā, kad ļāva publiskot agrāk slepenu informāciju par drošības dienestu aģentiem. Ungārija tādējādi lēma par labu dokumentu atklātībai, bet realitātē konkrētu personu vārdi oficiāli atklāti nebija.

2011. gadā Ungārijas parlaments vēlreiz atgriezās pie komunisma laika slepeno dienestu dokumentu problēmas. Bija izstrādāts priekšlikums, ka katra persona, par kuru komunistu slepenajos dienestos bija izveidota lieta, drīkstēja šo dokumentu oriģinālus savākt un darīt visu, kas ienāktu prātā – iznīcināt, publicēt, glabāt mājās un tā tālāk. Tādā veidā bija iecerēts pilnībā noņemt šo jautājumu no dienas kārtības. Valdības nodoms izsauca neapmierinātību vēsturniekos daudzās pasaules valstīs, kas asi vērsās pret tik svarīgu dokumentu grupas faktisku iznīcināšanu. Tādēļ valdības plāni izjuka, bet Ungārija joprojām ir starp tām postkomunistiskajām valstīm, kuras komunistu slepeno dienestu arhīvus, tostarp, Valsts aizsardzības iestādes (*Államvédelmi Hatóság*) dokumentus un aģentu vārdus nav padarījušas pieejamus sabiedrībai vai pētniekiem.[717] Ungāru opozīcijas partija *Politika var būt atšķirīga* 2015. gada 3. novembrī nāca klajā ar paziņojumu, ka pašreizējās valdošās aprindas nav ieinteresētas šo dokumentu atklāšanā, jo tas uzskatāmi parādītu, kā komunistu slepenie dienesti ietekmējuši sistēmu maiņu un kā bijušie komunisti izlaupījuši valsti un tikuši pie milzu bagātības.[718] Kā var secināt no pārlūkotās zinātniskās literatūras un plašsaziņas līdzekļu ziņām, ar totalitārisma un komunisma izpēti un nosodījumu Ungārijā nenodarbojas neviena speciāla pētniecības

---

[716] Bronkhorst, Daan. "Lustration in Central and Eastern Europe: Part II." *Truth and justice*, June 2006. Amnesty International. Available at: https://www.amnesty.nl/part-ii-lustration-in-central-and-eastern-europe-truth-and-justice-june-2006-daan-bronkhorst

[717] "Hungary's secret-police archives. Closing down history", *The Economist*, 28 February 2011. Available at: www.economist.com/blogs/easternapproaches/2011/02/hungarys_secret-police_archives

[718] "Hungarian parliament rejects taking up issue of opening secret police files", *The Budapest Beacon*, 4 November 2015. Available at: http://budapestbeacon.com/politics/hungarian-parliament-rejects-taking-up-issue-of-opening-secret-police-files/28916

institūcija kā Vācijā, Čehijā, Lietuvā, Polijā vai Rumānijā. Ungārijā šīs aktivitātes notiek vienīgi privātās iniciatīvas iespaidā universitāšu ietvaros.

7. Slovākija

Vladimira Mečiara valdība, kas ar nelieliem pārtraukumiem bija pie varas līdz 1998. gadam, nostājās opozīcijā 1994. gadā pieņemtajam lustrācijas likumam. Šo likumu konsekventi ignorēja, un 1996. gadā beidzās tajā noteiktais termiņš. Tādējādi te lustrācija nenotika, jo politiskā elite bija noraidoša pret šādu rīcību. Dekomunizācija Slovākijā izpaudās vienīgi tādējādi, ka komunistu vara bija pasludināta par amorālu un prettiesisku. Ja arī notika tiesvedības par padomju laiku grēkiem, tad tās beidzās bez rezultātiem un reāla soda. 2002. gadā stājās spēkā likums, kas paredzēja komunisma laika slepeno dienestu arhīvu atvēršanu. 2003. gada 1. maijā Slovākijā darbu sāka Tautas atmiņas institūts (*Ústav pamäti národa*)[719] – iestāde, kuras uzdevums ir pētīt arhīvus un publiskot informāciju par nacionālsociālistu (1939 – 1945) un komunistu (1945 – 1989) režīmiem Čehoslovākijā (resp. Slovākijā) un slepeno dienestu aktivitātēm.[720] Institūta pārziņā atrodas arī komunisma laikmeta slepenā dienesta – Valsts drošības iestādes (*Státní bezpečnost* jeb *StB* – čehu val., *Štátna bezpečnosť* jeb *ŠtB – slovāku val.*) Slovāku daļas – arhīvs, kura fondu atslepenošana sākusies 2003. gadā. Par vienu no svarīgākajām šī arhīva sastāvdaļām uzskata slepenā dienesta aģentūras kartotēku, izmeklēšanas un operatīvās lietas (kopskaitā 62 000), kā arī mikrofilmas, ekvivalentas diviem miljoniem papīra lappušu. Institūts gatavo un izsniedz izziņas par sadarbības faktu ar drošības institūcijām, kā arī publicē informāciju par represijām un to organizētājiem.[721]

---

[719] *Ústav pamäti národa*. K dispozícii na: http://www.upn.gov.sk/

[720] *O Ústave pamäti národa*, K dispozícii na: http://www.upn.gov.sk/sk/o-ustave-pamati-naroda/

[721] *Organizational Structure*. K dispozícii na: http://www.upn.gov.sk/en/organizational-structure/

8. Albānija

Ar dekomunizācijas jautājumiem un lustrāciju ir nodarbojusies arī Albānija, tomēr vairums oficiālo dekomunizācijas norišu, kas bija vērstas uz bijušo režīma slepeno dienestu darbinieku atstādināšanu, vairs nedarbojas. Komunistu piedalīšanās valsts pārvaldē bija strikti ierobežota Albānijā jau kopš 1992. gada marta vēlēšanām. 1992. gada jūlijā pieņēma likumu, kas aizliedza komunistu darbību. 1993. gadā Konstitucionālā tiesa to atcēla, bet 1995. gadā pieņēma vēl divus likumus – par genocīdu un noziegumiem pret tautu komunistu laikos un par demokrātisko vērtību aizsardzību. Deviņdesmito gadu vidū Albānijā pārbaudīja deputātu kandidātus un valdības pārstāvjus sakarā ar viņu iespējamo darbību komunistu perioda Valsts drošības direktorātā jeb *Sigurimi* (*Drejtoria e Sigurimit të Shtetit*, – albāņu val.). Tomēr 1997. gadā bijušie komunisti sāka atgriezties politikā, jo Albānijas Augstākā tiesa atcēla noteikto ierobežojumu par noziegumiem pret cilvēci. 2008. gadā atkal uzjundīja diskusija par jaunu likumu, kurš paredzēja atcelt no amatiem tiesnešus, kas kalpojuši komunistu laikā. Kopš šī brīža jautājums vairs nav virzījies.

9. Bulgārija

Komunistiskā mantojuma pārvarēšanā grūtības ir piemeklējušas Bulgāriju**.** Kaut arī dekomunizācija bija politiskajā dienas kārtībā kopš komunistu režīma sabrukuma 1990. gadā, tā nav īstenota apmierinošā veidā. Vairākās reizes, tostarp 1994. gadā un 2006. gadā, pilsoniskās valdības ir uzsākušas dažādus dekomunizācijas sarīkojumus, piemēram, Valsts drošības komitejas (*Комитет за държавна сигурност*, saīsināti *КДС*) arhīvu atvēršanu vai ierobežojumus bijušajiem komunistu valsts drošības darbiniekiem ieņemt amatus, tomēr ikreiz sociālistu (kādreizējie komunisti) opozīcija un viņu veidotās nākamās valdības šos sarīkojumus boikotējušas vai tiesu ceļā atcēlušas. 1997. gadā Bulgārijā pieņēma likumu, kas ļāva izmantot komunistu slepeno dienestu arhīvus sadarbības fakta konstatēšanai. Mērķis bija panākt, lai bijušie slepeno dienestu darbinieki neieņemtu valsts amatus. Kopš 2001. gada ar dekomunizācijas un lustrācijas jautājumu sāka nodarboties arī

Bulgārijas parlaments, kurš konstatēja, ka desmit procenti no Bulgārijas parlamenta deputātiem kopš 1989. gada bijušie *КДС* darbinieki. 2006. gadā parlaments diskutēja par iespēju valsts iedzīvotājiem aplūkot personīgās lietas komunistu slepenā dienesta arhīvā, tomēr parlaments šo iespēju noraidīja.[722] Tādējādi Bulgārija nav nodevusi dokumentus atklātībai.

2012. gadā parlaments kārtējo reizi noraidīja plašākas lustrācijas prasību, bet 2013. gadā Konstitucionālā tiesa atzina, ka bijušo valsts drošības iestāžu darbinieki bez ierobežojumiem var ieņemt amatus Nacionālajā radio un televīzijas padomē, kā arī radio un televīzijā.[723] Var secināt, ka Bulgārijā nav bijusi valdības konsekventa vēlme īstenot dekomunizāciju. Bulgārijā nav bijuši ne valsts finansēti projekti, ne pētniecības institūti, kas nodarbotos ar komunistiskās pagātnes izvērtēšanu. Vecā komunistu elite ir palikusi pie varas. Vesela plejāde politiķu un žurnālistu, kuri pašlaik ir atbildīgi par patiesas demokrātijas iedzīvināšanu, ir bijuši saistīti ar komunistu slepenajiem dienestiem. Saskaņā ar pētnieciskajā literatūrā atrodamajām norādēm joprojām daudzi totalitārā režīma darboņi ieņem deputātu amatus, ir politisko partiju līderi un pat mācītāji Bulgāru pareizticīgo baznīcā.[724]

---

[722] Bronkhorst, Daan. "Lustration in Central and Eastern Europe: Part II." *Truth and justice*, June 2006. Amnesty International. Available at: https://www.amnesty.nl/part-ii-lustration-in-central-and-eastern-europe-truth-and-justice-june-2006-daan-bronkhorst

[723] *БСП и ДПС атакуват единствените лустрационни текстове в нашето законодателство; На 5 септември 2012 г. Народното събрание отхвърли законопроект на Лъчезар Тошев за лустрация*, [dekomunizācijai veltīts bulgāru sabiedriskas iniciatīvas interneta resurss]. На разположение в: http://www.decommunization.org/; Bertschi, Charles C. "Lustration and the Transition to Democracy. The Cases of Poland and Bulgaria", *East European Quarterly*, Vol. 2-4, 1995, pp. 435 – 451.

[724] Чурешки, Стефан. *Православието и комунизмът в България 1944-1960 г.* София: Просвета, 2004, 192 с.; Dimitrov, Emanuil. "De-communization in Bulgaria and Germany Revisited", *American University in Bulgaria*, 5 December 2013. Availablet at: https://www.aubg.edu/news/de-communization-in-bulgaria-and-germany-revisited-415 [29.10.2015.].

10. Bijusī Dienvidslāvija

Vien daļēja dekomunizācija ir notikusi vai diskutēta bijušajā Dienvidslāvijā. Komunistiskā totalitārisma apstākļos te darbojās pat divi nozīmīgi slepenie dienesti – Tautas drošības nodaļa (*Odjeljenje za zaštitu naroda* – serbohorvātu) un Valsts drošības pārvalde (*Uprava državne bezbednosti* – serbohorvātu). Dekomunizācija te bijusi pieticīga, lielākoties tā saistīta ar komunisma laikmeta ārējo izpausmju likvidēšanu. Kopumā šajā Balkānu reģionā situācija ne tuvu nav tāda kā citviet Centrāleiropā un Austrumeiropā. Dienvidslāvijā bijušie komunistu funkcionāri un slepeno dienestu darbinieki brīvi turpina darboties visu veidu jomās. Lustrācijas jautājums te kļuva aktuālāks sabiedrībā tikai divdesmit pirmajā gadsimtā, kad sāka noregulēties bijušās Dienvidslāvijas sastāvdaļu savstarpējās attiecības. No bijušajām Dienvidslāvijas sastāvdaļām redzamāku progresu ir panākušas 2004. gadā Eiropas Savienībā uzņemtā Slovēnija un 2013. gadā uzņemtā Horvātija. Tā, piemēram, Slovēnijā dekomunizācija un lustrācija notikusi, galvenokārt kā vienreizējs sarīkojums, ko īstenoja tiesās, lai atbrīvotos no padomju perioda tiesnešiem. Savukārt Horvātijā bija lustrācijas likuma priekšlikums 1998. gadā, ko noraidīja, bet 2001. gadā valdība nodeva atklātībai iepriekš slepenus dokumentus ar personu lietām par periodu no 1946. gada līdz 2000. gadam. Līdzīgi kā pārējās bijušās Dienvidslāvijas sastāvdaļas Slovēnija un Horvātija ir likvidējušas jebkādus valstiskus atribūtus, simbolus, vietvārdus un nosaukumus, kas liecinātu par komunistu laikmetu.

Tomēr bijušie slovēņu un horvātu komunisti turpina darboties politikā. Līdzīgi kā tas bija novērojams daudzviet reģionā pēc komunistisko režīmu gāšanas bijušie komunisti te pārdēvējās par sociāldemokrātiem. Piemēram, 1990. gadā Slovēnijas Komunistiskā partija bija pārdēvēta par *Sociāldemokrātisko pārmaiņu partiju*, bet pašlaik tās pēcteci sauc *Slovēnijas sociāldemokrāti*, tās līderi ir gados jauni un cenšas distancēties no komunistiskās pagātnes. 2012. gadā ievēlētais Slovēnijas prezidents Boruts Pahors ir sociāldemokrāts ar aktīva sociālistiskās jaunatnes organizācijas (analogs Komjaunatnei PSRS) un komunista stāžu. Līdzīga situācija ir Horvātijā, kur sociāldemokrātu partija veidojusies no Horvātijas komunistu līgas. Šīs partijas līderi ir kādreizējie komunistu partijas biedri. Dekomunizācijas

virzienā devušās arī pārējās jaunās Balkānu valstis – Bosnija-Hercegovina, Maķedonija, Melnkalne un Serbija. Gadsimtu mijā Bosnijā-Hercegovinā notika slepenu dokumentu nodošana atklātībai un bija noteikta kārtība, kā tos drīkst izmantot. Plašāku rezonansi sabiedrībā izsauca Ivana Bešliča izdotā grāmata *Dienvidslāvijas sargi*, kur bija publicēts saraksts ar 1350 personām, kas sadarbojušās ar bijušās Dienvidslāvijas slepenajiem dienestiem līdz 1990. gadam.[725] Maķedonijā 2011. gadā pieņēma likumu, kas noteica kārtību, kādā glabājami bijušā režīma dokumenti, un paredzēja nodot atklātībai apmēram 15 tūkstošus lietu, tostarp, tādu, kas saturēja komunistu režīma slepeno dienestu aģentu un režīma izsekoto personu vārdus. Tomēr nav izdevies atrast informāciju par šo valdības nodomu īstenošanos. Serbijā lustrācijas likumu pieņēma 2003. gadā un paredzēja, ka jāpārbauda visu publiskos amatos esošo personu biogrāfijas. Tomēr likumu tā arī neiedzīvināja, un tajā noteiktie termiņi zaudēja spēku 2013. gadā. Tagad serbu opozīcijai ir ideja par jaunu lustrācijas likumu. Dekomunizācijas un lustrācijas procesam bijušajās Dienvidslāvijas (izņemot Slovēnijas) teritorijā ir arī īpaša iezīme – tas parasti tiek skatīts kontekstā ar Dienvidslāvijas karu divdesmitā gadsimta deviņdesmitajos gados.[726]

11. Gruzija

Vēl pirms dažiem gadiem plaša dekomunizācijas perspektīva bija iezīmējusies Gruzijas Republikā, tās parlaments 2011. gada pavasarī vienbalsīgi pieņēma par *Brīvības hartu* dēvētu likumu, kas

---

[725] Bešlić, Ivan. *Čuvari Jugoslavije: suradnici UDBE u Bosni i Hercegovini*. Posušje: Samizdat, 2003. 642 s. Šī grāmata pieejama arī internetā: *Internet Archive*. Доступно на: https://archive.org/stream/cuvari_jugoslavije_srbi/cuvari_jugoslavije_srbi_1_dio_001_109_djvu.txt

[726] Par dekomunizācijas un Dienvidslāvijas kara savstarpējo saistību vairāk skatīt *Disclosing hidden history: Lustration in the Western Balkans. A Documentation.* Thessaloniki: Center for democracy and reconciliation in Sotheast Europe, Magarditsch Hatschikjan, Dušan Relji, Nenad Šebek (eds.). 2005, 167 p. Available at: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnadf295.pdf; Milosavljevič, Bogoljub; Pavičevič, Dorde. *Secret Files: Opening of Secret Files of the State Security Service*. Beograd: Alnari Print, 2002, 229 p.

paredzēja mazināt saikni ar padomju pagātni. Likums sastāvēja no tā sauktajām "lustrācijas" un "patriotu" daļām. Pirmā daļa noteica padomju un nacistu simbolikas publiskas demonstrācijas aizliegumu, kā arī pasludināja lustrāciju, proti, liegumu bijušajiem PSRS VDK darbiniekiem un Padomju Savienības Komunistiskās partijas (PSKP) biedriem ieņemt valsts amatus. Otrā daļa vērsās pret terorismu un sasaistīja to ar Krievijas Federācijas aktivitātēm. Gruzija centās atdarināt Baltijas valstu, kā arī Vācijas, Čehijas un Polijas piemēru un noteica, ka VDK aģenti, partijas un Komjaunatnes funkcionāri nedrīkst ieņemt amatus valsts pārvaldē, tiesās, augstskolās un nedrīkst vadīt plašsaziņas līdzekļus. Visiem, kas bijuši šāda veida režīma kolaboranti, mēneša laikā pēc likuma stāšanās spēkā bija jāatkāpjas no amatiem, pretējā gadījumā informāciju par viņiem paredzēja publiskot.[727] Diemžēl ar likuma iedzīvināšanu jau uzreiz radās problēmas. Gan totalitārisma simbolikas aizliegums, gan amatu ierobežojumi nav īstenoti reālajā dzīvē, nestrādā attiecīgā komisija, kurai jāizvērtē valsts darbinieku sadarbību ar padomju slepenajiem dienestiem. Atbildība par dekomunizācijas rezultātu trūkumu Gruzijā jāuzņemas gan valsts aparātā strādājošajiem, gan arī sabiedrībai kopumā. Piemēram, pati sabiedrība un vietējās pašvaldības nesteidzas iznīcināt padomju simboliku, kas atrodama arhitektūrā un pieminekļos. Bieži jāsaskaras ar Staļina tradicionālo popularitāti sabiedrībā.

Kopš 2004. gada *Rožu revolūcijas* un izteikti rietumnieciskā prezidenta Mihaila Saakašvili nākšanas pie varas Gruzija strauji virzījās uz priekšu, radot iespaidu, ka nelāgais komunisma vēstures mantojums palicis pagātnē. Pat Staļina dzimtajā Gori novāca padomju diktatora pieminekli. Taču jau 2013.gadā bija dzirdamas prasības pēc tā atjaunošanas, savukārt Kahetijas pilsētā Telavi to jau paveica – te no jauna uzstādīja pieminekli padomju totalitārisma iemiesojumam.[728] Attieksmes maiņa pret komunisma mantojumu bija iespējama pēc 2012. gada oktobra parlamenta vēlēšanām, kad par Gruzijas valdības vadītāju kļuva ar Krievijas Federāciju cieši saistītais multimiljardieris un kādreizējais Krievijas Federācijas pilsonis Bidzina Ivanišvili, bet gadu vēlāk par prezidentu bija ievēlēts Ivanišvili atbalstītais kandidāts

[727] Apsīte, Signe. "Gruzija grib saraut saites ar padomju pagātni", *Diena*, 2011, 2. jūnijs
[728] Klimovičs, Atis. "Tas ir jāvaicā Gruzijas premjeram", *Diena*, 2013, 3. septembris.

Giorgijs Margvelašvili. Kopš šī brīža Gruzijas attīstībā sāka iezīmēties pretruna – tā joprojām deklarēja rietumniecisku kursu, bet vienlaicīgi sāka uzlabot attiecības ar Krievijas Federāciju un vairs necentās norobežoties no pagātnes komunistiskā mantojuma, pat atsāka ar to koķetēt.[729] Tāda politika ir pretrunā ar Rietumu pasaules ideāliem, kur ir neiedomājama, piemēram, diktatora Benito Musolini skulptūras uzstādīšana Itālijā vai Ādolfa Hittlera pieminekļa uzsliešana Vācijā.

Pagātnes izvērtēšanu Gruzijā apgrūtina arī 1990. gada ugunsgrēks VDK ēkā, kur sadega aptuveni astoņdesmit procentu no visiem dokumentiem. Vairums VDK dokumentu saistībā ar Gruziju atrodas Maskavā.[730] Tādējādi Gruzijā pagaidām nav vērā ņemamu reālu rezultātu dziļākai dekomunizācijai un pašreizējā politiskajā situācijā dekomunizācija pat vispār nav iespējama.

12. Ukraina

Kopš 2015. gada daudzsološa dekomunizācijas kontekstā ir Ukraina. Ukrainā dekomunizācija un lustrācija ir svarīga sastāvdaļa ceļā uz integrāciju Eiropā. Pašlaik tā notiek visai mērķtiecīgi. 2005. gada februārī, kad *Oranžās revolūcijas* laikā pie varas nāca prezidents Viktors Juščenko, bija iesniegti uzreiz pat divi lustrācijas likumprojektu varianti. Abi likumprojekti bija vērsti uz komunistu nomenklatūras un VDK aģentu nobīdīšanu no varas. Kavēšanās ar padomju mantojuma izvērtēšanu Ukrainai bija liegusi atkārtot, piemēram, Baltijas valstu sekmīgo atbrīvošanos no padomju jūga.[731] Ukrainā bija pārāk liela ekonomiskā atkarība no Krievijas, savas pozīcijas saglabāja bijusī padomju nomenklatūra, bet ekonomikā valdīja oligarhi ar komunistisku biogrāfiju. Diemžēl līdz demokrātiskajai revolūcijai

---

[729] Lomsadze, Giorgi. *Georgia: Political Crisis Prompts Speculation About Ivanishvili's Political Role*, 13 November 2014. Available at: http://www.eurasianet.org/node/70911?utm_

[730] Ахметели, Нина. "Декоммунизация Грузии: почему не работает закон", *BBC,* 2015, 14 апреля. Доступен в: http://www.bbc.com/russian/international/2015/04/150412_georgia_fight_communism

[731] Klimovičs, Atis. "Ukraina stagnējusi sešpadsmit gadus" [intervija ar Ukrainas Atvērtās politikas institūta pārstāvi Bogdanu Oleksjuku], *Diena*, 2007, 28. septembris.

Ukrainā nebija veikta pat vismazākā lustrācija, un tobrīd par to faktiski neviens arī vairs nerunāja.[732]

Sabiedrība tomēr iekustējās dekomunizācijas virzienā, sāka rasties dažādas sabiedriskas iniciatīvas grupas, kas pieprasīja lustrāciju. Kopš *Maidana* 2014. gada sākumā lustrācijas prasība jau kļuva par ukraiņu demokrātijas kustības vienu no galvenajām lietām. Izveidojās ietekmīga sabiedriska iniciatīva – *Sabiedriskā lustrācijas komiteja*[733]. Šajā laikā Ukrainā visai plaši bija novērojams, ka pati tauta aktīvi sodīja vecā režīma piekritējus. Bija un ir skaidrs, ka bez dekomunizācijas veiksmīga atraušanās no ukraiņiem nevēlamās Krievijas Federācijas ietekmes nebūs iespējama. Sabiedriskās iniciatīvas rezultātā tika likti pamati *Varas attīrīšanas* likumprojektam. 2014. gada 16. septembrī ar labojumiem un papildinājumiem Ukrainas Republikas parlaments to pieņēma. Nepieciešamo balsu vairākumu izdevās iegūt gan tikai trešajā balsošanas kārtā. Atšķirībā no citu Austrumeiropas valstu likumiem Ukrainā liels uzsvars ir uz gāztā prezidenta Viktora Janukoviča prokremliskā režīma funkcionāru atstādināšanu no varas. Līdztekus tam no varas ir paredzēts atstādināt ierēdņus, kas beiguši VDK skolas un bijuši PSKP funkcionāri, tāpat no varas orgāniem paredzēts atlaist visus, kas nevarētu pierādīt sava īpašuma izcelsmi, kā arī tos, kas iestājas pret Ukrainas tiesībām uz Krimu un Donbasu. Ukrainas valdība paredz lustrāciju īstenot divu gadu laikā, kā rezultātā no valsts amatiem atbrīvotu ap piekto daļu no ierēdņiem.[734]

Redzamākā dekomunizācijas norise Ukrainā ir straujā atbrīvošanās no komunisma simboliem. Par īpaši entuziastisku norisi izvērtusies Ļeņina pieminekļu nojaukšana valstī 2014. un 2015. gadā, kurā piedalījās plašas tautas masas un kas saukta par *leņinkriti* (*ленінопад*). No 2013. gada 8.decembra līdz 2015. gada 15. novembrim valstī bija gāzti 857 Ļeņina pieminekļi, tomēr lielākā daļa vēl bija saglabājušies Krievijas un krievu separātistu kontrolētajos

---

[732] Klimovičs, Atis. "Ukraina stagnējusi sešpadsmit gadus" [intervija ar Ukrainas Atvērtās politikas institūta pārstāvi Bogdanu Oleksjuku], *Diena*, 2007, 28. septembris.

[733] *Громадський люстраційний комітет*. Можна користуватися в: http://lku.org.ua/

[734] Законодавство, *Громадський люстраційний комітет*. Можна користуватися в: http://lku.org.ua/bills

Ukrainas austrumos.[735] Ukraiņi reizēm pat ar ironiju pārvērš padomju laika pieminekļus jaunos atraktīvos objektos. Tā, piemēram, Odesas rūpnīcas *Presmaš* teritorijā esošais Ļeņina piemineklis netika vienkārši demontēts un iznīcināts, bet pārveidots par pazīstamās Holivudas filmu *Zvaigžņu kari* antivaroņa Dārta Veidera pieminekli; projekta autori tā cer piesaistīt pilsētai tūristus.[736] Sabiedrība visai kritiski attiecas arī pret citiem padomju laika ieradumiem. Tā, piemēram, Ivanofrankovskā skolēnu vecāki 2015. gada decembra sākumā vērsušies pie pilsētas pašpārvaldes ar kādu oriģinālu dekomunizācijas iniciatīvu, t.i., šogad vairs neaicināt uz Jaungada sarīkojumiem vecās sistēmas simbolus – Salaveci un Sniegbaltīti, jo ukraiņiem ir Kristus Dzimšanas Svētki un savs Svētais Nikolajs.[737]

Šobrīd Ukrainā darbu dekomunizācijas jomā aktīvi uzsācis 2014. gada novembrī valdības nodibinātais Ukrainas Nacionālās atmiņas institūts,[738] kuru vada vēsturnieks, publicists un sabiedriskais darbinieks Volodimirs Vjatrovičs. Konkrētus dekomunizācijas uzdevumus institūts uzņēmies pēc tam, kad 2015. gada 9. aprīlī Ukrainas parlaments pieņēma četrus dekomunizācijas likumus, tostarp likumu *Par piekļuvi totalitārā komunisma komunistiskā režīma represīvo iestāžu arhīviem, 1917 – 1991*. Likums tagad ikvienam nodrošina piekļuvi padomju laika represīvo iestāžu dokumentiem un paredz arhīvu digitalizāciju, kas ir viena no institūta darbības jomām. 2015. gadā Ukrainas Nacionālās atmiņas institūts izstrādājis priekšlikumus padomju simbolikas likvidēšanai un padomju laikos radīto vietvārdu nomaiņai.[739] 2015. gada 2. decembrī Ukrainas drošības dienesta vadītājs Vasīlijs Gricaks paziņoja, ka viņa vadītā iestāde visu VDK dokumentu arhīvu, kas ietver laiku līdz 1991. gadam, gatavojas nodot publiskošanai Ukrainas Nacionālās atmiņas

---

[735] *Памятники Ленину*. Доступен в: http://leninstatues.ru/leninopad

[736] "No Ļenina par Veideru: Odesā tapis jauns piemineklis", *Latvijas Avīze*, 2015, 22. oktobris.

[737] "Деда Мороза предложили ликвидировать в Украине", *Апостроф*, 2015, 1 декабря. Доступен в: http://apostrophe.com.ua/news/politics/government/2015-12-01/deda-moroza-predlojili-likvidirovat-v-ukraine/43087

[738] *Український інститут національної пам'яті*. Можна користуватися в: http://www.memory.gov.ua/

[739] Рекомендації до перейменування, *Український інститут національної пам'яті.* Можна користуватися в: http://www.memory.gov.ua/rename.

institūtam.[740] Tas nozīmē, ka, iespējams, jau 2016. gadā Ukrainā varētu notikt VDK darbinieku un aģentu vārdu publiskošana, kas Ukrainu dekomunizācijas sasniegumos ļautu pielīdzināt Čehijas, Polijas, Lietuvas un Igaunijas piemēriem.

13. Krievijas Federācija

Spilgtākais nenotikušas dekomunizācijas piemērs ir PSRS tiesiskā mantiniece Krievija Federācija. Dekomunizācijas process Krievijā ir aizgājis pilnīgi pretējā virzienā tam, kurp devās lielākā daļa Centrāleiropas un Austrumeiropas postkomunistisko valstu. Krievijas Federācijā tā arī nekad nav notikusi valdošo aprindu attīrīšanās no bijušajiem komunistu funkcionāriem. Pēc 1991. gada augusta puča Krievijas prezidents Boriss Jeļcins izdeva dažus dekrētus, kas aizliedza komunistu partiju un uzsāka komunistu īpašumu konfiscēšanu, bet 1992. gada 30. novembrī šos lēmumus apšaubīja Krievijas Federācijas Konstitucionālā tiesa, kas atcēla arī komunistu aizliegumu[741]. Vēl pirms šī Konstitucionālās tiesas atzinuma 1992. gadā legalizēja vietējās komunistu nodaļas reģionos. Krievijas Federācijas komunistu partija bija nodibināta jeb it kā atjaunota 1993. gada 14. februārī, un to uzskata par padomju komunistu partijas tiešu mantinieci.

Krievijas liberālās aprindas divdesmitā gadsimta deviņdesmitajos gados ierosināja lustrācijas likumu, kas ļautu atbrīvoties no bijušajiem režīma darbiniekiem valsts pārvaldē, augstskolās un plašsaziņas līdzekļu vadībā, bet šis projekts cieta pilnīgu sakāvi.[742] Tieši pretēji – Krievijas Federācijas Valsts Dome pieņēma

---

[740] “СБУ предоставляет свободный доступ к документам КГБ”, *Информационное агентство "Интерфакс-Украина"*, 2015, 2 декабря. Доступен в: http://interfax.com.ua/news/general/308470.html [02.12.2015.].

[741] Указ Президента РСФСР от 23 августа 1991 года № 79 *О приостановлении деятельности Коммунистической партии РСФСР*ю Доступен в: http://www.kremlin.ru/acts/bank/134. Указ Президента РСФСР от 25 августа 1991 года № 90 *Об имуществе КПСС и Коммунистической партии РСФСР*. Доступен в: http://kremlin.ru/acts/bank/144, Указ Президента РСФСР от 6 ноября 1991 года № 169 *О деятельности КПСС и КП РСФСР*. Доступен в: http://kremlin.ru/acts/bank/385

[742] Yasmann, Victor. “Legislation on screening and state security in Russia”, *Radio Free Europe/Radio Liberty Research Report*, Vol. 2-32, 1993, pp. 11 – 16.

vairākus likumus, kas pasargāja komunistu un VDK eliti no jebkādām represijām. Tā, piemēram, Krievijā pieņēma likumu, kas par krimināli sodāmu noteica VDK aģentu identificēšanu, īpaši aizsargāja tos, kas sadarbojās ar padomju slepenajiem dienestiem. Informācija gan par bijušajiem režīma kalpiem, gan par pašreizējiem Krievijas slepenajiem dienestiem ir valsts noslēpums. Krievijas Federācijas valdība nekad nav plānojusi publiskot slepenos PSKP vai VDK dokumentus.[743] Pašlaik Krievijas Federācijā nav nekādas valstiskas politikas, kas būtu vērsta uz padomju mantojuma kritisku izvērtēšanu sabiedrībā. Demokrātiskās opozīcijas spēki ir vāji, bet sabiedrība pārāk pasīva, lai izvirzītu šādas dekomunizācijas prasības.

Vājas Krievijas Federācijā ir bijušas arī tās dekomunizācijas izpausmes, kas vērstas pret padomju simboliku. Drīzāk pat neierobežoti turpinās koķetēšana ar totalitārisma mantojumu. Maskavā, Sanktpēterburgā un citās Krievijas pilsētās joprojām var atrast simtiem padomju laiku nosaukumu, piemēram, Ļeņina prospekts, Nadeždas Krupskajas iela, Kosigina iela, Komjaunatnes prospekts, Oktobra revolūcijas 60. gadadienas prospekts, Ļeņingradas apgabals, Maskavu un Sanktpēterburgu savienojošā Ļeņingradas šoseja un tā tālāk. Viss kopumā atgādina par PSRS un komunismu, pat vēl vairāk – tādā veidā pat turpina godināt šos reliktus. Arī Krievijas lidsabiedrības *Aeroflot* vadība spītīgi turas pie sirpja un āmura un nevēlas šo padomju simboliku novākt no savas emblēmas, ko pārmantoja no PSRS tāda paša nosaukuma aviokompānijas. Krievijas Federācijas valdība, pašvaldības, partijas, sabiedriskās organizācijas, pat Maskavas patriarhāta Austrumu orttodoksālā baznīca un *radošā inteliģence* nesteidzas mainīt padomju laiku nosaukumus un simbolus, jo uzskata, kas tas radītu liekas neērtības un izsvītrotu daļu no Krievijas vēstures. Par krievu sabiedrības vēsturiskās atmiņas savdabību liecina arī 2000. gada nogalē notikusī diskusija par Krievijas Federācijas himnu, kā rezultātā kopš 2000. gada 8. decembra par Krievijas Federācijas simbolu kļuva staļiniskā PSRS himna ar mainītiem vārdiem,

---

[743] Shevtsova, Lilia. "The Two Sides of the New Russia", *Journal of Democracy*, Vol. 6-3, 1995, pp. 56 – 71.; Albats, Yevgenia. *Bureaucrats and the Russian transition: The politics of accommodation, 1991 – 2003*, PhD dissertation. Cambridge, MA: Harvard University, 2004, 686 p.

kas nomainīja 1993. gadā pieņemto Krievijas Federācijas himnu – M. Gļinkas instrumentālo *Patriotisko dziesmu*.

14. Baltkrievijas Republika

Krievija nav vientuļa savā noraidošā attieksmē pret dekomunizāciju. Pat vēl atturīgākas par Krieviju dekomunizācijas jautājumos ir kādreizējās PSRS Vidusāzijas republikas un Baltkrievijas Republika. Baltkrievijā, piemēram, dekomunizācija un lustrācija nav notikusi, pie varas kopš 1995. gada ir bijušais komunists Aleksandrs Lukašenko. Tādējādi patiesas nacionālās atmodas un demokratizācijas tendences te bija novērojamas tikai laika periodā no demokratizācijas sākuma bijušajā PSRS līdz 1995. gadam. Simbolisks pagrieziens komunisma mantojuma atdzīvināšanā bija 1995. gadā pieņemtais lēmums par valsts karogu atjaunot Baltkrievijas PSR karogu un ģerboni – gan bez sirpja un āmura. Ar to dekomunizācijas iestrādes bija pārtrauktas, komunisma laika ielu, apdzīvotu vietu un uzņēmumu nosaukumi, piemēram, *sociālistiskais*, *padomju*, *sarkanais*, *Ļeņina* un tā tālāk, ir saglabāti līdz šodienai. Te vēl ir atrodami totalitārisma laikos ierastie Ļeņina laukumi un tos vainagojošie Ļeņina pieminekļi.

Baltsarkanbaltais nacionālais karogs, kas bija Baltkrievijas valsts karogs no 1991. līdz 1995. gadam demokrātiskās Staņislava Šuškeviča valdības laikā, kļuva par opozīcijas simbolu pret Lukašenko režīmu. Demokrātiskā opozīcija Baltkrievijā ir tikpat kā iznīdēta, nepastāv pat opozicionāru radio, televīzijas un interneta kanāli (tādi ir pat Krievijā – radiostacija *Eho Moskvi* (*Эхо Москвы*), telekanāls *Doždj (Дождь) Gazeta.Ru* un citi).[744]

---

[744] Par šo un padomju laika mantojuma nozīmi Baltkrievijā vairāk skatīt Bennett, Brian. *The last dictatorship in Europe: Belarus under Lukashenko*. New York: Columbia University Press; Hurst Publishers, 2011, 358 p., *Bunte Flecken in Weißrussland. Erinnerungsorte zwischen polnisch-litauischer Union und russisch-sowjetischem Imperium*, Thomas Bohn, Rayk Einax, Julian Mühlbauer (Hrsg.). Wiesbaden: O. Harrassowitz, 2013, 231 S.; Lindner, Rainer. "Präsidialdiktatur in Weißrussland: Wirtschaft, Politik und Gesellschaft unter Lukaschenko", *Osteuropa*, Nr. 47/10 – 11, 1997, S. 1038 – 1052.

Nobeigums

Attieksmē pret dekomunizāciju valstis Centrāleiropā un Austrumeiropā klasificējamas trīs grupās:

Pirmā grupā valstis, kur īstenota vai turpinās dekomunizācija, kur sabiedrībā aktuāla gan dekomunizācija, gan ar to saistītais lustrācijas jautājums. Te minamas Vācija, Čehu Republika, Polija, Rumānija, Igaunija, Lietuva un Latvija[745]. Kopš 2015. gada nogales kā daudzsološu šajā valstu grupā var iekļaut arī Ukrainu.

Otrā grupā valstis, kurās īstenoti tikai atsevišķi dekomunizācijas sarīkojumi vai dekomunizācijas iniciatīvas apstrīdētas, atceltas, netiek tālāk virzītas un sabiedrība neizrāda pārliecinošu iniciatīvu dekomunizācijas turpināšanā vai padziļināšanā. Tās ir Albānija, Bulgārija, Gruzija, Slovākija, Ungārija, daļēji arī valstis bijušās Dienvidslāvijas teritorijā.

Trešā grupa, kur dekomunizācija un lustrācija nav notikusi un nav gaidāma tuvākā nākotnē, bijušās PSRS teritorijā. Par PSRS Eiropas teritoriju runājot, tā ir Krievijas Federācija un Baltkrievija, par Āzijas teritoriju – Kazahstana, Kirgīzija, Turkmenistāna, Tadžikistāna, Uzbekistāna, kur, izņemot dažas detaļas, piemēram, valsts simbolikas maiņa, nav nozīmīgu rezultātu, nav, kas būtu vērsti pret bijušajiem komunistu režīma darbiniekiem, pie varas turpina atrasties bijušie komunistu nomenklatūras kadri un sabiedrībai nav motivācijas prasīt valsts attīrīšanu no totalitārisma iespaida.

---

[745] Salīdzinot Baltiju ar PSRS satelītvalstu komunistiskajiem režīmiem, jāņem vērā, ka Baltijā totalitārā iekārta bija padomju okupācijas režīmu sekas. Tā nebija baltiešu pašu veidota un uzturēta kā tas bija Centrāleiropā un Austrumeiropā, tādēļ atbildība par režīma noziegumiem tiek prasīta no okupācijas varas mantinieces Krievijas Federācijas.

Decommunisation of Central and East Europe. Typical examples

On the basis of information provided by research and mass media analysis, this report traces the steps that have been taken in the states of the Central and East Europe for limiting or liquidating the influence of communist heritage. One of the most important aspects in this region has been regarded as being lustration. In the states where lustration took place, the former officials of the communist regime and former employees of the secret services were suspended from important public posts. In particular, de-communization was attributed to officials of the state and local government, the justice system, the higher educational institutions, the leading positions in mass media and state undertakings.

In all the post-totalitarian states of the Central and East Europe the discussions on decommunization matters are still continuing. There is a different attitude in the region with regard to the evaluation of the communist heritage. As a consequence, de-communization and its intensity varies from state to state. A minority of these states rejected de-communization. The majority of the states, however, tried to pursue an optimal solution for resolving issues of their communistic past. In most parts, states have chosen to suspend former officials of the communist regime and former employees of the secret services from important public posts as well as publishing information on secret services.

The uniting element of the European post-communist space is the ill-fated trials against former officials of the communist regime and the former employees of the secret services. Manifestly it can be observed with regard to the trial in Germany against the leader of the respective regime Erich Honecker (1912 – 1994), the trial in Bulgaria against Todor Zhivkov (Тодор Христов Живков, 1911 – 1998) and the unsuccessful attempts to bring accusations against the last leader of communist Poland, Wojciech Jaruzelski (1923 – 2014).

The report concludes with the finding that the states with respect to their attitude towards their communistic past are divided in following groups.

Firstly, there is a group of states where de-communization and lustration has not taken place. These states can be localized in the former territory of the USSR. Belarus represents the sole example in Europe. In Asia, the examples are Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan. In the same regard, Russia is an example that occupies both European and Asian space. The previously mentioned states have not got the respective normative acts, neither have they taken any significant steps towards de-communization because, up until now, state power is exercised by the former communist nomenclature.

LPSR VDK darbinieku Latvijas Komunistiskās partijas CK nomenklatūras kadru personas lietu analīze

M. hist. Artūrs Žvinklis
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas loceklis[746]

Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) Valsts drošības komitejas (VDK) personālsastāva noskaidrošana un zinātniskā izpēte ir atzīstama par vienu no būtiskākajiem VDK zinātniskās izpētes uzdevumiem. Diemžēl zinātnieku rīcībā nav VDK personālsastāva arhīva, kas aptvertu visu padomju drošības iestāžu darbības laiku Latvijā – no 1940. līdz 1941. gadam un no 1944. līdz 1991. gadam. Vēl aizvien zinātniekiem nav izveidojusies sadarbība ar Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centru (TSDC), kura tiešajos pienākumos ietilpst arī VDK darbinieku apzināšana. Aizbildinoties ar valsts noslēpumu, no sabiedrības būtībā slēpj TSDC paveikto un apgrūtina VDK zinātnisko izpēti, arī VDK personālsastāva jautājumu zinātnisku izzināšanu.

Vienīgā zinātniekiem pieejamā un zinātniskiem mērķiem derīgā dokumentu bāze VDK personālsastāva jautājumu pētniecībai ir Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (LVA) glabāšanā esošā Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (LKP CK) nomenklatūras kadru lietu kolekcijā (PA-15500. fonds, 1. un 2. apraksts) un LKP CK fonda (PA-101. fonds) atsevišķos aprakstos ietilpstošās padomju valsts drošības iestāžu, vadošo darbinieku (ministru, komitejas priekšsēdētāju, to vietnieku, centrālā aparāta daļu priekšnieku, pilsētu un rajonu daļu priekšnieku un partijas komitejas sekretāru) nomenklatūras kadru lietas. Taču jāņem vērā, ka konkrētās personu lietas vispirms ir jāatrod kopējā LKP CK

[746] Darbs izstrādāts Dr. hist., Dr. h. c. (LZA) Kārļa Kangera zinātniskā vadībā.

nomenklatūras lietu masīvā, kas ir darbietilpīgs uzdevums. Pirms tam ir jāizskata visi LKP CK biroja sēžu protokoli, kas satur ar padomju valsts drošības iestāžu darbību un personālu saistītos jautājumus. Vēl attiecīgās personu lietas iespējams noskaidrot no informācijas jau atrastās lietās, jo tās bieži satur norādes uz personu nomaiņām amatos.

1. LKP CK nomenklatūras lietu sastāvs

Katram, kurš stājās nomenklatūras amatā, bija pašrocīgi jāaizpilda personālā kadru uzskaites lapa jeb anketa. Līdz divdesmitā gadsimta četrdesmito gadu beigām šajā anketā bija jāatbild uz 38 jautājumiem, ietverot atbildes uz tādiem jautājumiem kā vecāku šķiriskā piederība un nodarbošanās līdz 1917. gadam, iesaisti baltgvardu armijā vai valdību dienestā un atrašanos nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā teritorijā no 1941. līdz 1945. gadam. Piecdesmito gadu sākumā vadošo kadru uzskaites anketā atbildamo jautājumu skaits pieauga līdz 40. Papildus iepriekšminētajiem nācās norādīt vecāku un savu nodarbošanos līdz 1940. gada jūnijam, kā arī nekustamā īpašuma esību un algota darbaspēka izmantošanu.

Anketas 13. jautājumā bija jāatbild, vai bijis biedrs tādās Latvijas Republikas politiskajās partijās kā sociāldemokrātu partijā, Latviešu zemnieku savienībā, Nacionālajā apvienībā, Latvijas Jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partijā, Demokrātiskajā centrā. Savukārt nākamajā, 14. jautājumā, vajadzēja sniegt atbildi par dalību, piemēram, biedrībā *Strādnieku Sports un Sargs*, Aizsargu organizācija, Latviešu tautas apvienība *Pērkonkrusts* vai kādā no studentu korporācijām. Protams, ka atbildēm uz visiem šiem jautājumiem bija jābūt noliedzošām, citādi jelkāda nomenklatūras amata ieņemšana nebūtu iespējama. Turklāt apstiprinoša atbilde varēja kļūt par “politiskas kriminālllietas” rosināšanas pamatu. Katrā ziņā čekista darbu ar tādu politisko pagātni nevarēja veikt.

Pretēji plaši izplatītajam viedoklim par visaptverošu rusifikāciju padomju režīma laikā un partijas nomenklatūras lietvedību tikai krievu valodā 1953. gadā bija iespiestas un atsevišķos gadījumos lietotas LKP CK nomenklatūras vadošo kadru anketas tikai latviešu

valodā, piemēram, 1954. gada 3. jūlijā tādu nācās aizpildīt latviešu valodu neprotošajam VDK pilnvarotajam Kuldīgas rajonā Aleksejam Repinam, kurš to, protams, aizpildīja krieviski.[747]

Divdesmitā gadsimta sešdesmito gadu sākumā personāla kadru uzskaites lapā vairs prasītas atbildes tikai uz 20 jautājumiem, bet anketas teksts bija iespiests latviešu un krievu valodā.[748] No anketas bija pazuduši jautājumi par vecāku šķirisko piederību un mantisko stāvokli līdz 1940. gada jūnijam, kā arī par anketas aizpildītāja varbūtējo dalību Latvijas Republikas politiskajās organizācijās un biedrībās vai atrašanos nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā teritorijā. Nemainīga prasība palika šādu ziņu uzrādīšana: biogrāfiskie dati, tautība, šķiriskā izcelsme, Padomju Savienības komunistiskās partijas (PSKP) biedra stāžs un biedra kartes numurs, izglītība, sniedzot ziņas arī par pabeigto vai nepabeigto izglītības iestādi, valodu, arī Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) tautu valodu prasmi, iepriekš veiktiem darba un amata pienākumiem, iekļaujot informāciju par pieņemšanu darbā un atbrīvošanu no tā, ieņemto amatu, iestādes, organizācijas, uzņēmuma vai arī ministrijas (resora) nosaukumu un to atrašanās vietu, ziņas par atrašanos ārzemēs, norādot laiku, valsti un apmeklējuma mērķi. Tāpat bija jānorāda ziņas par saņemtiem apbalvojumiem, noteiktiem partijas sodiem, karaklausību un militāro dienesta pakāpi, ģimenes stāvokli, uzskaitot ģimenes locekļus un norādot to vecumu un dzīves vietas adresi.

Otra nemainīga LKP CK nomenklatūru lietas sastāvdaļa bija pašrocīgi rakstīta autobiogrāfija, ko bieži nācās rakstīt vairākkārtīgi un kurā bija jāsniedz ziņas par vecākiem, savām darba gaitām un ģimenes locekļiem.

Pārceļot un apstiprinot darbinieku citā amatā, katrreiz bija jāaizpilda izziņa Nr. 1, kurā ietilpa viss kadru uzskaites anketas saturs un ko vajadzības gadījumā precizēja un papildināja.

Vēl viena nozīmīga lietas sastāvdaļa ir valsts drošības iestāžu vadības parakstītie darbinieku dienesta raksturojumi, kā arī partijas komitejas sekretāra parakstītie partijas un dienesta vai partijas raksturojumi. Lietās atrodas arī izraksti no LKP CK biroja un partijas rajonu komiteju biroju sēžu protokoliem par attiecīgo amatpersonu

---

[747] Vadošo kadru uzskaites anketa. LVA, PA-15500. f., 2. apr., 4316. l., 2. – 3. lp.
[748] Personāla kadru uzskaites lapa. LVA, PA-15500. f., 2. apr., 9126. l., 4. – 5. lp.

apstiprināšanu, pārcelšanu vai atcelšanu, kā arī izziņas par pārcelšanas vai atbrīvošanas iemesliem.

2. VDK darbinieku personu lietās pieejamās vispārīgās informācijas raksturojums

Laika posmā no 2015. gada septembra līdz decembrim izpētītas 73 VDK darbinieku personu lietas. Rezultātā sagatavots LPSR Iekšlietu tautas komisariāta (IeTK), Valsts drošības tautas komisariāta (VDTK), Valsts drošības ministrijas (VDM), Iekšlietu ministrijas (IeM) un VDK darbinieku LKP CK nomenklatūras lietu rādītājs. Šajā radītājā sniegtas ziņas par attiecīgo valsts drošības dienesta darbinieku stāžu PSKP biedru rindās, atrašanās ilgumu valsts drošības dienestā, augstāko saņemto dienesta pakāpi un ieņemtajiem amatiem LPSR, ieskaitot arī amatus ārpus drošības iestāžu struktūrām.

No 73 valsts drošības iestāžu darbiniekiem 43 bija krievi, 24 – latvieši, trīs – ukraiņi, divi – baltkrievi un viens – tatārs. Pēc vecāku šķiriskās piederības 26 bija zemnieki, 10 – kalpotāji. Iegūtais izglītības līmenis bija sekojošs: augstākā, ieskaitot augstākajā izglītībā partijas un čekistu skolu izglītību, bija 24 cilvēkiem, no kuriem septiņi to ieguva dienesta laikā Latvijas teritorijā; nepabeigta augstākā – septiņiem; vidējā – 22, no kuriem pieci to ieguva dienesta laikā; nepabeigta vidējā izglītība – 15 un pamatskolas vai tikai dažu klašu izglītība – sešiem.

Kā liecina izskatītās padomju valsts drošības dienesta vadošo darbinieku LKP CK nomenklatūras lietas, 1944. gadā uz Latviju bija nosūtīti darbinieki ar pieredzei darbā LPSR IeTK, VDTK no 1940. līdz 1941. gadam. Piemēram, Aleksandrs Bokovikovs, ievērojot Savstarpējās palīdzības paktu starp Latviju un PSRS Latvijā, bija komandēts uz Latviju jau 1939. gada beigās Sarkanās armijas kontingenta sastāvā ietilpstošā 2. strēlnieku korpusa IeTK Sevišķās daļas vecākā operatīvā pilnvarotā amatā Liepājā. Pēc Latvijas Republikas okupācijas viņš tādu pašu amatu ieņēma LPSR IeTK 1. specdaļā, vēlāk viņu paaugstināja par nodaļas priekšnieku. No 1944. gada A. Bokovikovs jau ieņēma VDTK, VDM A daļas priekšnieka amatu.[749] Līdzīgā veidā 1939. gada novembrī kā 18. aviobrigādes IeTK

[749] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 877. l., 3. lp.

Sevišķās daļas operatīvais pilnvarotais Latvijā nonāca Ivans Korņejevs. 1945. gadā viņš ieņēma Baltijas kara apgabala pretizlūkošanas pārvaldes *SMERŠ*[750] daļas priekšnieka amatu.[751] Savukārt Mihailu Zarubinu atsūtīja uz Latviju 1940. gadā LPSR IeTK Rīgas ostas nodaļas un ūdeņu daļas nodaļas priekšnieka amatā.[752] No 1940. līdz 1941. gadam sākto darbību LPSR valsts drošības iestādēs 1944. gadā LPSR VDTK, VDM izmeklēšanas daļas priekšnieka vietnieka rangā turpināja Fotijs Pešehonovs.[753] No 1940. līdz 1941. gadam LPSR valsts drošības iestādēs sākto darbu turpināja arī atsevišķi vietējie latviešu tautības čekisti, taču viņu kāpiens pa karjeras kāpnēm bija salīdzinoši lēnāks, neraugoties uz to, ka viņi visi iepriekš savu uzticamību bija pierādījuši, darbojoties komunistiskajā pagrīdes kustībā Latvijā. Piemēram, Vladislavs Brolišs 1944. gadā bija tikai VDTK Daugavpils pilsētas un Jelgavas apriņķa daļas izmeklētāja statusā. V. Brolišs par nelegālo komunistisko darbību bija nonācis ieslodzījumā 1932. gada beigās un līdz 1935. gadam izcieta sodu Daugavpils cietumā.[754] Arī Jēkabs Alberts Bundulis, salīdzinot ar laiku no 1940. līdz 1941. gadam, amatā bija "audzis" tikai no operatīvā pilnvarotā līdz vecākajam operatīvajam pilnvarotajam. J. A. Bundulis par komunistisko darbību Latvijā pirmo reizi bija arestēts jau 1928. gadā, kam sekoja atrašanās ieslodzījumā no 1930. līdz 1931. gadam, no 1932. līdz 1933. gadam, no 1933. līdz 1937. gadam un no 1939. līdz 1940. gadam. Neskatoties uz minēto, viņa kompartijas biedra stāžs no 1933. gada nebija atzīts.[755] Gan no 1940. līdz 1941. gadam, gan 1944. gadā kā bija, tā arī palika vecākā izmeklētāja amatā Aleksandrs Vamža, kurš politieslodzītā statusā Rīgas Centrālcietumā atradās no 1939. līdz 1940. gadam.[756] 1941. gadā LPSR VDTK izmeklēšanas daļas tulka statusā pārtraukto darbību 1947. gadā

---

[750] Смерш (saīsinājums "Смерть шпионам!", "Nāve spiegiem!" – krievu val.) dibināts 1943. gada 19. aprīlī kā padomju armijas Galvenās izlūkošanas pārvaldes 4. nodaļa. Tā uzdevumos ietilpa pretizlūkošana un atbrīvoto padomju kara gūstekņu un PSRS okupēto zemju iedzīvotāju filtrēšana.
[751] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 1442. l., 2. lp.
[752] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 372. l., 3. lp.
[753] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 3744. l., 2., 4. lp.
[754] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 1019. l., 3., 5. lp.
[755] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 107. l., 3., 6. lp.
[756] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 1229. l., 2. lp.

VDM Izmeklēšanas daļā atsāka Jānis Poga, kurš apcietinājumā par komunistisko darbību bija atradies no 1929. līdz 1934. gadam.[757]

Pēc apriņķu likvidācijas un pārejas uz rajonu iedalījumu LPSR 1950. gada sākumā, sākotnēji izveidojot 57 nelielus lauku rajonus, radās nepieciešamība attiecīgi palielināt arī LPSR VDM štatu. Tam paredzētie kadri no komunistu vidus pēc izsludināta partijas iesaukuma bija ieskaitīti PSRS VDM dienestā jau 1948. gada janvārī un februārī un nosūtīti mācīties divarpus gadus ilgās mācībās PSRS VDM Augstākās skolas vadošo operatīvo darbinieku sastāva sagatavošanas kursos Maskavā. Rezultātā 1950. gada vidū šos kursus beidza šādas personas un bija ieceltas šādos amatos: Leonīds Cecers, kuru tūdaļ pat iecēla LPSR VDM Balvu rajona daļas priekšnieka amatā;[758] Mihails Jeršovs kļuva par LPSR VDM 5. daļas 3. nodaļas priekšnieku;[759] Gļebs Karpenko – LPSR VDM Alūksnes rajona daļas priekšnieku;[760] Jegors Larionovs – LPSR VDM Krustpils rajona daļas priekšnieku;[761] Leonīds Ļevkovičs – LPSR VDM 5. daļas priekšnieku;[762] Georgijs Pesterņikovs – LPSR VDM Kārsavas rajona daļas priekšnieku;[763] Viktors Produvnovs – LPSR VDM Elejas rajona daļas priekšnieku;[764] Andrejs Ščendrigins – LPSR VDM Ventspils pilsētas daļas priekšnieka vietnieku.[765] No 1950. gada līdz 1952. gadam apmācību kursu šajā pašā PSRS VDM Augstākajā skolā apguva Aleksejs Pastuhovs – LPSR VDM Saldus rajona daļas priekšnieks,[766] Aleksejs Repins – LPSR VDM Dobeles rajona daļas priekšnieks[767] un Mahmuds Karimovs – LPSR VDM Abrenes rajona daļas priekšnieks.[768] Visas iepriekš minētās personas bija ar iepriekš iegūtu vai nepabeigtu augstāko izglītību.

---

[757] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 3836. l., 3. lp.
[758] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 6290. l., 1. lp.
[759] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 2487. l., 1., 2. lp.
[760] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 987. l., 2., 3. lp.
[761] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 2014. l., 3. lp.
[762] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 7693. l., 3. lp.
[763] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 3648. l., 2., 3. lp.
[764] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 4043. l., 3. lp.
[765] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 8420. l., 3. lp.
[766] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 3574. l., 3. lp.
[767] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 4316. l., 1. lp.
[768] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 950. l., 1., 2. lp.

Neapšaubāmi lielu un plašāk pētāmu ietekmi atstāja PSRS iekšlietu ministra[769] Lavrentija Berijas centieni panākt pamattautības kadru izvirzīšanu republiku valsts drošības iestāžu vadošos amatos. Tā rezultātā 1953. gadā maijā un jūnija pirmajā pusē "sakarā ar amatu nokomplektēšanu ar pamattautības kadriem" atbrīvoti no darba vai pazemināti amatā bija daudzi, kas nebija latviešu izcelsmes, LPSR VDM, IeM vadošie darbinieki. LPSR VDM ar jau iepriekšminēto formulējumu no LPSR VDM Zilupes rajona daļas vadītāja amata atbrīvoja Genādiju Andrejevu,[770] Alūksnes rajona daļas priekšnieku Ivanu Burcevu,[771] Valkas rajona daļas priekšnieku Leonīdu Ceceru,[772] Saulkrastu rajona daļas priekšnieku Ivanu Korņejevu, kura personas lietā kā atbrīvošanas iemeslu ierakstīja latviešu valodas nezināšanu,[773] nepilnu gadu Abrenes rajona daļas priekšnieka amatā nostrādājušo Mahmudu Karimovu,[774] Neretas rajona daļas priekšnieku Vasiliju Kukuškinu arī sakarā ar latviešu valodas neprasmi.[775] Savukārt LPSR VDM Rēzeknes pilsētas daļas priekšnieku Mihailu Jeršovu pazemināja priekšnieka vietnieka amatā.[776] Līdzīgu pazeminājumu piedzīvoja LPSR VDM Valmieras rajona daļas priekšnieks Dmitrijs Mironovs,[777] Saldus rajona daļas priekšnieks Aleksejs Pastuhovs,[778] Priekules rajona daļas priekšnieks Konstantīns Vasins,[779] Dundagas rajona priekšnieks Fjodors Frolovs, kuru pārcēla uz LPSR IeM Kandavas rajona daļas priekšnieka vietnieka amatu.[780] Taču noteiktais amata pazeminājums neturpinājās pārāk ilgi, un jau tā paša 1953. gada rudenī absolūtais vairākums šo čekistu atgriezās iepriekšējos amatos tajos pašos vai citos rajonos. Vienlaikus L. Berijas veiktās reformas ietekmēja latviešu

---

[769] 1953. gada 13. aprīlī LPSR VDM apvienoja ar LPSR IeM, izveidojot vienu LPSR IeM. *Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija Ziņotājs. Ведомости Президиума Верховного Совета Латвийской ССР*, Nr. 15, 1953, 22. aprīlis, 1. lpp.
[770] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 203. l., 1. lp.
[771] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 1131. l., 1. lp.
[772] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 6290. l., 1. lp.
[773] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 1442. l., 1. lp.
[774] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 950. l., 1. lp.
[775] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 1817. l., 1. lp.
[776] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 2487. l., 1. lp.
[777] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 2861. l., 1. lp.
[778] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 3574. l., 3. lp.
[779] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 1293. l., 1. lp.
[780] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 6130. l., 14. lp.

tautības čekistu straujāku karjeras kāpumu. Piemēram, Aleksandrs Bidzāns no vecākā operatīvā pilnvarotā kļuva par LPSR IeM Ventspils rajona daļas priekšnieku.[781] Nepilnu gadu iepriekš PSRS VDM Mogiļevas skolu beigušais Laimonis Grasmanis no operatīvā pilnvarotā kļuva par LPSR IeM Viļānu rajona daļas priekšnieku un vēlāk par VDK pilnvaroto [priekšnieku] šajā rajonā.[782] Tāpat no operatīvā pilnvarotā amata par LPSR IeM rajona daļu priekšniekiem kļuva Julmars Krauklis (Valkas rajonā),[783] Vladimirs Kuplais (Krustpils rajonā),[784] Pēteris Pušmucāns (Maltas rajonā),[785] Jānis Poga (Alojas rajonā),[786] Jānis Rullis (Limbažu rajonā),[787] Aleksandrs Vidriks (Liepājā).[788] No nodaļas par daļas priekšnieku bija paaugstināts Mintauts Ziediņš,[789] bet Jānis Lukaševics no nodaļas priekšnieka vietnieka kļuva par daļas priekšnieka vietnieku.[790] Uzsverams, ka nacionālo kadru izvirzīšana vadošos amatos LPSR valsts drošības iestādēs 1953. gadā notika saskaņā ar PSRS Iekšlietu ministrijas pavēli un bija ministra L. Berijas iniciatīva, kura sava nozīmīguma ziņā LPSR vēsturē ir tikpat svarīga kā vēlāk nacionālkomunistu darbība, ko tā ievadīja.

LPSR valsts drošības iestāžu vadošo darbinieku LKP CK nomenklatūras lietas satur virkni liecību par čekistu praktisko darbību. Piemēram, LPSR VDM Rīgas apgabala pārvaldes Limbažu rajona daļas priekšnieka valsts drošības dienesta apakšpulkveža J. Koroļova 1953. gada 5. janvārī parakstītajā Limbažu rajona daļas vecākā operatīvā pilnvarotā Riharda Antira raksturojumā norādīts, ka viņš 1950. gadā arestējis 14, bet 1951. gadā 10 "bandītus un bandītu atbalstītājus", 1952. gadā izskatījis trīs operatīvās uzskaites lietas – divas par soda akciju dalībniekiem un vienu par bijušo Latvijas Republikas Politiskās pārvaldes aģentu.[791] LPSR IeM 2-N daļas 2. nodaļas operatīvā pilnvarotā Aleksandra Bidzāna 1953. gada 15. aprīļa dienesta

[781] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 750. l., 1. lp.
[782] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 1867. l., 1. lp.
[783] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 1600. l., 2. lp.
[784] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 1855. l., 1. lp.
[785] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 9425. l., 4. lp.
[786] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 3836. l., 2. lp.
[787] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 8341. l., 3. lp.
[788] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 1396. l., 1. lp.
[789] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 472. l., 3. lp.
[790] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 9305. l., 5. lp.
[791] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 7165. l., 7. lp.

raksturojumā norādīts, ka viņš savu aģentūru audzinot "uzticības garā mūsu orgāniem un Padomju valstij, pareizi to mērķtiecīgi virza uz nacionālistiskās pagrīdes un tās bruņoto bandu lietu izstrādi, kā rezultātā viņa darbā ir pozitīvi sasniegumi".[792] LPSR VDM Jelgavas apriņķa daļas priekšnieka vietnieka Vladislava Broliša 1949. gada 15. janvāra raksturojumā uzsvērts, ka, pateicoties viņa prasmīgi veiktajai darbībai, 1948. gada oktobrī likvidēta bruņota banda, iznīcinot deviņus "bandītus – teroristus".[793] V. Broliša veiksmīgais dienests Jelgavā beidzās 1953. gada janvārī, kad LPSR valsts drošības ministrs A. Noviks atzina, ka V. Brolišs izjaucis VDM Jelgavas pilsētas daļas operatīvi čekistisko darbu.[794] Īpaši garš bija valsts drošības dienesta apakšpulkveža Jēkaba Alberta Bunduļa 1957. gada 15. maija dienesta raksturojumā sniegtais sasniegumu saraksts, kurā ietilpa personīgi veikta zviedru izlūka Andersona aizturēšana 1945. gada oktobrī, Latvijas Nacionālo partizānu organizācijas sagrāves vadīšana 1946. gada februārī, nogalinot deviņus un sagūstot divus šīs organizācijas dalībniekus, 1946. gada maijā viņš bija īstenojis aģentūras lietu *Zvejnieki*, šīs operācijas rezultātā bija apcietināti 29 cilvēki, kuri gatavojās bēgt uz Zviedriju.[795] LPSR VDM Kuldīgas apriņķa daļas priekšnieka Aleksandra Sobačkina raksturojumā 1946. gada 16. novembrī norādīts, ka viņš ieguvis virkni perspektīvu aģentu, kuri konstatējuši "bandītiski nacionālistiskos" formējumus apriņķī, atbilstoši aģentūras materiāliem 1946. gada janvārī bijusi sagrauta Kārkliņa vadītā "lielā teroristiskā banda", jūnijā ar A. Sobačkina un viņa vadītās aģentūras līdzdalību Kuldīgā likvidēta nacionālistiskās organizācijas *Latviešu demokrātu apvienība* šūniņa, arestējot astoņus šīs organizācijas dalībniekus, septembrī un oktobrī Sobačkina veiktās aģentūras kombinācijas rezultātā notverts "bandītiski nacionālistiskās" grupas vadītājs Caune.[796] LPSR VDM 2. daļas priekšnieka valsts drošības dienesta pulkveža Viktora Kozina 1949. gada 15. jūnija raksturojumā īpaši izcelta viņa aktīvā dalība 1949. gada 25. marta masveida deportācijās:

---

[792] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 750. l., 6. lp.
[793] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 1019. l., 10. lp.
[794] LVA, PA-15500. f., 22. lp.
[795] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 107. l., 15. lp.
[796] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 5176. l., 9. lp.

> "1949. gadā naidīgā elementa izsūtīšanas sagatavošanas posmā biedrs Kozins vadīja kulaku un nacionālistu noskaidrošanas darbu. Operācijas laikā viņš bija komendants vienā no lielākajām iekraušanas stacijām. Ar šo darbu viņš tika galā labi, parādot labas organizatoriskās un administratora spējas."[797]

Arī LPSR VDM Valmieras rajona daļas priekšnieka Dmitrija Mironova 1951. gada 10. oktobra raksturojumā uzsvērts, ka viņa vadībā 1949. gadā bija veikts liels darbs Valmieras apriņķa teritorijas "attīrīšanā no kontrrevlucionārā nacionālistiskā elementa."[798] LPSR MP VDK priekšsēdētāja J. Vēvera 1957. gada 9. augustā parakstītajā valsts drošības dienesta apakšpulkveža Vladislava Laizāna raksturojumā norādīts, ka, strādājot par VDK pilnvaroto bijušajā Cesvaines rajonā, viņš

> "veicis tur lielu darbu bruņotā bandītisma likvidācijā, vairākkārtīgi personīgi piedalījies kaujas operācijās pret bandām, kur parādījis drosmi un attapību".[799]

LPSR VDM Izmeklēšanas daļas priekšnieka Borisa Knipsta 1946. gada 26. oktobra raksturojumā norādīts, ka 1946. gada astoņu mēnešu laikā Izmeklēšanas daļa spējusi pabeigt vairāk nekā tūkstoti izmeklēšanas lietu.[800] Viņa pēcteča, Izmeklēšanas daļas priekšnieka, Fotija Pešehonova 1950. gada 27. jūnija raksturojumā norādīts, ka viņš

> "izmeklēšanas darbu mīl, sniedz palīdzību izmeklētājiem viņu ikdienas darbā. Viņa tiešā vadībā un ar viņa tiešu līdzdalību atmaskota virkne svarīgu valsts noziedznieku un ārvalstu izlūkdienestu aģentūra".[801]

Taču vēlākā Izmeklēšanas daļas priekšnieka Kārļa Vītola centīgā darbība bija novērtēta visai kritiski:

> "1960. gadā b. Vītols pieļāvis sociālistiskās likumības pārkāpšanas faktus, kas izpaudušies nekritiskā attieksmē pret ienākušajiem materiāliem. Tas novedis pie atsevišķu kriminālietu nepamatotas ierosināšanas un sekojošas to pārtraukšanas izmeklēšanas gaitā. Bez sevišķas nepieciešamības atsevišķās lietās tika pieļauta liela skaita

[797] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 1290. l., 10. lp.
[798] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 2861. l., 14. lp.
[799] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 7680. l., 48. lp.
[800] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 1253. l., 8. lp.
[801] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 3744. l., 10. lp.

liecinieku izsaukšana. Par pieļautajām nopietnajām kļūdām izmeklēšanas darbā b. Vītols ar PSRS VDM priekšsēdētāja 1960. gada 29. decembra pavēli tika brīdināts par nepietiekamu atbilstību dienestam. Pēc tam b. Vītols sāka izturēties prasīgāk pret sevi un padotajiem. Izmeklēšanas daļa vairāk nepieļāva procesuālo normu pārkāpumus."[802]

LPSR IeM cietuma Nr. 1 vecākā operatīvā pilnvarotā Jāņa Ruļļa raksturojumā 1953. gada 19. maijā uzteikts, ka viņš īpaši labi apguvis aģentūras operatīvo darbu ieslodzīto vidū, kā rezultātā izmeklēšanas orgāniem izdevies papildus arestēt grupu "ievērojamu valsts noziedznieku". Vēlāk jau kā LPSR MP VDK pilnvarotais Liepājas pilsētā un ostā J. Rullis bija apbalvots ar PSRS MP VDK goda rakstu par to, ka 1963. gadā ar viņa tiešu līdzdalību bijis atmaskots Mētra, kurš "nodarbojies ar spiegošanas rakstura informācijas vākšanu."[803]

Iespaidīgs bija par darbību LPSR valsts drošības iestādēs apbalvoto čekistu saraksts. L. Avdjukevičs 1950. gada jūlijā bija apbalvots ar Ļeņina ordeni, 1965. gada oktobrī – ar Darba Sarkanā Karoga ordeni, 1967. gada oktobrī – ar Sarkanā Karoga ordeni un 1971. gada augustā atkārtoti apbalvots ar Sarkanā Karoga ordeni.[804]

A. Bidzāns 1952. gadā apbalvots ar medaļu *Par kaujas nopelniem*.[805]

V. Brolišs 1948. gadā apbalvots ar Tēvijas kara I pakāpes ordeni;[806] J. A. Bundulis 1949. gadā – ar Sarkanās Zvaigznes ordeni par valsts drošības orgānu uzdevumu izpildi, 1950. gadā – ar Darba Sarkanā Karoga ordeni, 1951. gadā – ar Sarkanās Zvaigznes ordeni par sekmīgu valsts drošības speciālo uzdevumu izpildi aizrobežu pasākumos.[807]

I. Burcevs 1950. gada janvārī apbalvots ar medaļu *Par drošsirdību*, 1951. gada maijā – ar Sarkanās Zvaigznes ordeni.[808]

---

[802] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 7339. l., 16. lp.
[803] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 8341. l., 13., 32. lp.
[804] LVA, PA-101. f., 46. apr., 1. l., 5., 48. lp.
[805] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 750. l., 3. lp.
[806] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 1019. l., 4. lp.
[807] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 107. l., 4. lp.
[808] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 1131. l., 3. lp.

K. Gothardsons 1947. gada maijā apbalvots ar Tēvijas kara III pakāpes ordeni, 1951. gada janvārī – ar Ļeņina ordeni, 1954. gada novembrī ar Sarkanās Zvaigznes ordeni.[809]

V. Gubenko 1954. gadā apbalvots ar medaļu *Par kaujas nopelniem*.[810]

I. Ivansons 1949. gada jūlijā apbalvots ar Tēvijas kara I pakāpes ordeni par valdības uzdevumu izpildi, 1951. gada maijā – ar Sarkanā Karoga ordeni.[811]

B. Jassons 1949. gadā apbalvots ar Tēvijas kara II pakāpes ordeni, 1951. gadā ar – Sarkanā Karoga ordeni;[812]

V. Jastrebovs 1949. gada septembrī apbalvots ar Sarkanās Zvaigznes ordeni.[813]

B. Knipsts 1946. gadā apbalvots ar Sarkanā Karoga ordeni, Sarkanās Zvaigznes ordeni, medaļu *Par kaujas nopelniem*;[814]

I. Korņejevs 1950. gadā apbalvots ar medaļu *Par drošsirdību* par sekmīgu valdības uzdevumu izpildi.[815]

V. Kozins 1946. gada maijā apbalvots ar Sarkanā Karoga ordeni par aktīvu cīņu ar kontrrevolucionāriem elementiem, 1949. gada jūlijā – ar Sarkanā Karoga ordeni par sekmīgu valdības speciālā uzdevuma izpildi, 1950. gada jūlijā – ar Darba Sarkana Karoga ordeni.[816]

V. Laizāns 1956. gada decembrī saņēmis PSRS MP VDK priekšsēdētāja pateicību un balvā personīgo pulksteni.[817]

M. Larjutins 1949. gada augustā apbalvots ar Sarkanā Karoga ordeni.[818]

J. Lukaševičs 1951. gada novembrī apbalvots ar Sarkanās Zvaigznes ordeni, 1950. gada janvārī – ar medaļu *Par drošsirdību*, 1952. gada maijā – ar medaļu *Par kaujas nopelniem*, 1950. gada jūlijā – ar medaļu *Par izcilu darbu*;[819]

---

[809] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 1843. l., 4. lp.
[810] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 8135. l., 3. lp.
[811] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 641. l., 5. lp.
[812] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 7099. l., 6. lp.
[813] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 7100. l., 4. lp.
[814] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 1253. l., 4. lp.
[815] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 1442. l., 3. lp.
[816] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 1290. l., 2., 4. lp.
[817] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 7680. l., 48. lp.
[818] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 2021. l., 3. lp.
[819] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 9305. l., 5. lp.

I. Mašonkins 1949. gada septembrī apbalvots ar medaļu *Par kaujas nopelniem*, 1954. gada novembrī – ar Sarkanās Zvaigznes ordeni.[820]

F. Migunovs 1950. gadā apbalvots ar Tēvijas kara II pakāpes ordeni par speciāla uzdevuma izpildi.[821]

D. Mironovs 1949. gada augustā apbalvots ar Sarkanās Zvaigznes ordeni par teicamu valdības sevišķā uzdevuma izpildi, 1948. gada maijā – ar medaļu *Par kaujas nopelniem*.[822]

I. Novikovs 1949. gadā apbalvots ar Tēvijas Kara I pakāpes ordeni, 1945. gadā ar medaļu *Par kaujas nopelniem*, 1950. gadā ar medaļu *Par kaujas nopelniem*.[823]

B. Ņefedovs 1949. gadā apbalvots ar medaļu *Par drošsirdību*, 1950. gadā – ar medaļu *Par kaujas nopelniem*, 1954. gadā – ar Sarkanās Zvaigznes ordeni.[824]

F. Pešehonovs 1945. gadā apbalvots ar Tēvijas kara I pakāpes ordeni, 1949. gadā – ar Tēvijas kara I pakāpes ordeni, 1950. gada jūlijā – ar Darba Sarkanā Karoga ordeni, medaļu *Par kaujas nopelniem*.[825]

P. Pumpens 1949. gadā apbalvots ar medaļu *Par drošsirdību* par valdības uzdevuma izpildi, 1952. gada novembrī saņēmis LPSR VDK pateicību un balvā prēmiju mēnešalgas apmērā.[826]

G. Ratovs 1949. gada augustā apbalvots ar Sarkanā Karoga ordeni par nevainojamu dienestu VDM karaspēkā un orgānos, 1949. gada augustā – ar Sarkanās Zvaigznes ordeni par valdības uzdevuma izpildi.[827]

F. Rekšņa 1950. gadā apbalvots ar Darba Sarkanā Karoga ordeni, 1954. gadā – ar medaļu *Par kaujas nopelniem*.[828]

J. Rullis 1963. gada novembrī apbalvots ar PSRS MP VDK Goda rakstu un krūšu nozīmi *Valsts drošības dienesta goda darbinieks*.[829]

---

[820] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 7743. l., 5. lp.
[821] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 2816. l., 4. lp.
[822] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 2861. l., 4. lp.
[823] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 3226. l., 4. lp.
[824] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 7784. l., 4. lp.
[825] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 3744. l., 3. lp.
[826] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 4100. l., 4. lp.
[827] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 4249. l., 4. lp.
[828] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 4302. l., 4. lp.
[829] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 8341. l., 32., 36. lp.

V. Sēja 1950. gada augustā apbalvots ar ordeni *Goda Zīme*, 1965. gada oktobrī – ar Darba Sarkanā Karoga ordeni, 1971. gada augustā – ar Sarkanā Karoga ordeni.[830]

A. Vamža 1949. gadā apbalvots ar medaļu *Par drošsirdību* par PSRS VDM sevišķo uzdevumu izpildi, 1951. gadā – ar medaļu *Par kaujas nopelniem* par izdienu un nevainojamu darbu.[831]

K. Vītols 1960. gada jūlijā apbalvots ar krūšu nozīmi *Valsts drošības dienesta goda darbinieks*.[832]

M. Zarubins 1950. gada jūlijā apbalvots ar Darba Sarkanā Karoga ordeni, 1951. gada jūnijā – ar Sarkanā Karoga ordeni par ilggadīgu un nevainojamu darbu VDM orgānos.[833]

M. Ziediņš 1949. gadā apbalvots ar medaļu *Par drošsirdību* par speciālo uzdevumu izpildi.[834]

Norādes liecina, ka 1949. gada jūlijā un augustā saņemtie ordeņi un medaļas par "speciālu vai sevišķu valdības uzdevumu izpildi" ir apbalvojumi, ko čekisti saņēma par dalību 1949. gada 25. marta deportācijā.

Šajā sarakstā nav iekļauti apbalvotie un apbalvojumi, kas saņemti par dienestu ārpus LPSR teritorijas, apbalvojumi, kam nebija norādīts to saņemšanas laiks, kā arī jubilejas medaļas.

Valsts drošības dienesta darbinieku lietās atrodama arī informācija par viņu ārzemju komandējumiem vai tūrisma braucieniem, norādot valsti un komandējuma vai tūrisma ceļojuma ilgumu. Saskaņā ar šiem datiem PSRS VDTK operatīvās grupas sastāvā speciālā uzdevumā Čehoslovākijā un Ungārijā no 1943. gada augusta līdz 1945. gada martam darbojās M. Larjutins.[835] J. A. Bundulis atradās komandējumā Zviedrijā no 1945. gada marta līdz augustam.[836] N. Galkins bija devies dienesta uzdevumā uz Vācijas Demokrātisko Republiku (VDR) un Čehoslovākijas Sociālistisko Republiku 1968. gadā un vēlreiz uz VDR 1969. gadā.[837] V. Gubenko atradās PSRS MP VDK

---

[830] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 9476. l., 3., 5. lp.
[831] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 1229. l., 5. lp.
[832] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 7339. l., 16. lp.
[833] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 372. l., 2. lp.
[834] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 472. l., 4. lp.
[835] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 2021. l., 4. lp.
[836] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 2. apr., 107. l., 4. lp.
[837] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 2. apr., 9644. l., 2., 4. lp.

padomnieku aparāta dienestā VDR no 1955. gada augusta līdz 1956. gada oktobrim.[838] Ilgstošā dienesta komandējumā Polijā no 1944. līdz 1946. gadam bija G. Orlovs.[839] No 1944. gada jūnija līdz decembrim specuzdevumu Itālijā pildīja un no 1945. gada februāra līdz 1947. gada oktobrim sabiedroto kontroles komisijas sastāvā Ungārijā darbojās N. Veļikanovs.[840] Visbiežāk īslaicīgos komandējumos bija jādodas J. Lukaševičam: 1956. gada septembrī uz desmit dienām Somijā, 1957. gada septembrī atkārtoti uz desmit dienām Somijā, 1958. gada augustā piecas dienas Beļģijā, 1959. gada septembrī atkārtoti 12 dienas Somijā, 1959. gada jūnijā 12 dienas Holandē, 1959. gada oktobrī 10 dienas Zviedrijā.[841] Par došanos tūrisma braucienā 1961. gada martā un aprīlī uz Apvienoto Karalisti, Dāniju, Franciju, Itāliju, Grieķiju un Turciju savā personālajā kadru uzskaites lapā norādījis A. Čeckis.[842]

2. VDK darbinieku amata zaudēšanas, pārcelšanas vai pazeminināšanas iemesli

Kā liecina izskatītās 73 LPSR valsts drošības iestāžu vadošo darbinieku personu lietas, galvenais amata zaudēšanas vai pazeminināšanas iemesls bija nespēja tikt galā ar darba pienākumiem vai vadības nenodrošināšana. Tādā veidā savus amatus zaudēja A. Aksjonovs, A. Andrejanovs, E. Graudiņš, M. Jeršovs, V. Kuplais, D. Mironovs, A. Pastuhovs (viņa atbrīvošana no amata papildus minētajam bija pamatota ar nepieciešamību nostiprināt VDK aparātu Skrundas rajonā ar nacionālajiem kadriem), A. Repins, A. Vamža, K. Vasins.[843] Sakarā ar reorganizācijām un štatu samazināšanu amatus

---

838 LVA, PA-15500. f., 2. apr., 2. apr., 8135. l., 4. lp.
839 LVA, PA-15500. f., 2. apr., 2. apr., 7803. l., 5. lp.
840 LVA, PA-15500. f., 2. apr., 1. apr., 1346. l., 2. lp.
841 LVA, PA-15500. f., 2. apr., 2. apr., 9305. l., 5. lp.
842 LVA, PA-15500. f., 2. apr., 2. apr., 9581. l., 5. lp.
843 LVA, PA-15500. f., 1. apr., 110. l., 14. lp.; LVA, PA-15500. f., 1. apr., 217. l., 35. lp.; LVA, PA-15500. f., 1. apr., 1877. l., 15. lp.; LVA, PA-15500. f., 1. apr., 2487. l., 32. lp.; LVA, PA-15500. f., 2. apr., 1855. l., 21. lp.; LVA, PA-15500. f., 2. apr., 2861. l., 27. lp.; LVA, PA-15500. f., 2. apr., 3574. l., 24., 26. lp.; LVA, PA-15500. f., 2. apr., 4316. l., 24. lp.; LVA, PA-15500. f., 1. apr., 1229. l., 34. lp.; LVA, PA-15500. f., 1. apr., 1293. l., 30., 31. lp.

zaudēja V. Allaberts, V. Brolišs, J. A. Bundulis, J. Larionovs, I. Novikovs, F. Pešehonovs, J. Poga un P. Pumpens.[844] Veselības stāvokļa dēļ amatu nācās zaudēt vai pat atstāt dienestu I. Ivansonam, L. Ļevkovičam, M. Zarubinam,[845] bet M. Paškovu "viņa veselībai kaitīgo Baltijas klimatisko apstākļu dēļ" tālākam dienestam pārcēla uz Ukrainas PSR MP VDK Krimas apgabala pārvaldi.[846] Viņa vietā VDK Ventspils pilsētas un ostas pilnvarotā postenī no tās pašas Krimas apgabala pārvaldes ar pazeminājumu amatā atsūtīja G. Orlovu, kurš Krimas apgabala pārvaldē pildīja nodaļas priekšnieka amatu.[847]

Sakarā ar pensionēšanos, arī izdienas rezultātā no LPSR VDK dienesta dažādos laika posmos bija atvaļināti L. Avdjukevičs, A. Čeckis, B. Jassons, G. Orlovs, A. Ščendrigins, N. Veļikanovs.[848]

Pazeminājumu amatā par "čekistiskās modrības notrulināšanos" piedzīvoja L. Burkovs, kuru no VDTK Kuldīgas apriņķa daļas priekšnieka posteņa 1946. gada janvārī pazeminēja par Ilūkstes apriņķa daļas priekšnieka vietnieku (amats izslēgts no LKP CK nomenklatūras).[849]

Dažkārt pārcelšana bija saistīta ar sadzīviskiem iemesliem. Piemēram, LPSR VDM Balvu rajona daļas priekšnieks L. Cecers 1951. gada augustā bija pārcelts tādā pašā amatā uz Valkas rajonu, jo Balvos nebija krievu vidusskolas, kurā viņš vēlējās sūtīt savus bērnus.[850]

Aizkomandēti PSRS MP VDK rīcībā bija divi LPSR MP VDK priekšsēdētāja vietnieki – J. Lukaševičs 1972. gada novembrī un N. Galkins 1974. gada oktobrī.[851] Taču pārcelšana darbā uz citurieni varēja būt arī kā sods. Tādu sodīšanu piedzīvoja, piemēram, LPSR VDM

---

[844] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 155. l., 1. lp.; LVA, PA-15500. f., 1. apr., 1019. l., 1. lp.; LVA, PA-15500. f., 2. apr., 107. l., 21. lp.; LVA, PA-15500. f., 2. apr., 2014. l., 2. lp.; LVA, PA-15500. f., 2. apr., 3226. l., 2. lp.; LVA, PA-15500. f., 2. apr., 3836. l., 2. lp.; 4100. l., 19. lp.

[845] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 641. l., 41. lp.; LVA, PA-15500. f., 2. apr., 7693. l., 39. lp.; 372. l., 19. lp.

[846] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 3601. l., 13. lp.

[847] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 7803. l., 4. lp.

[848] LVA, 101. f., 46. apr., 1. l., 49. lp.; LVA, PA-15500. f., 2. apr., 9581. l., 33. lp.; LVA, PA-15500. f., 2. apr., 7099. l., 39. lp.; LVA, PA-15500. f., 2. apr., 8420. l., 26. lp.; LVA, PA-15500. f., 1. apr., 1346. l., 9. lp.

[849] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 1118. l., 2. lp.

[850] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 6290. l., 9. lp.

[851] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 9305. l., 39. lp.; 9644. l., 54. lp.

A daļas priekšnieks A. Bokovikovs. Viņa nepatikšanas sākās 1950. gada martā, kad

> "par kritikas apspiešanu, kas izpaudusies rupjos izkliedzienos [partijas] sapulcē, kuri bija adresēti runātājiem, un par sliktu darbu sava idejiski teorētiskā līmeņa paaugstināšanā"

(A. Bokovikovs bija par ieskaišu nenokārtošanu izslēgts no marksisma-ļeņinisma universitātes) bija izteikts rājiens. 1950. gada augustā sekoja jauns partijas sods – stingrais rājiens ar ierakstu uzskaites kartītē par "morāli sadzīvisko degradāciju", jo viņš bija pametis sievu ar diviem bērniem un dzīvojis kopā ar sev padotu darbinieci. Tādēļ LPSR VDM lūdza LKP CK piekrišanu, lai no PSRS VDM kadru pārvaldes saņemtu atļauju šī čekista atsaukšanai no LPSR, un 1951. gada maija beigās A. Bokovikovs bija nokomandēts Tadžikijas PSR VDM rīcībā.[852] Par līdzīgiem pārkāpumiem sodu saņēma arī VDK pilnvarotais Daugavpils pilsētā B. Ņefedovs. Viņš bija paspējis divreiz apprecēties un pēc tam sācis intīmas attiecības ar kādu VDK darbinieka sievu, taču arī ar to nav apmierinājies, bet stājies laulībā trešo reizi ar vēl kādu citu sievieti. Šajā gadījumā sods bija smagāks – stingrajam rājienam ar ierakstu uzskaites kartītē sekoja atbrīvošana no darba VDK.[853] Savukārt VDK pilnvarotā Jēkabpils rajonā V. Gubenko atbrīvošanu no amata izsauca viņa sarežģījumi nepilngadīgā dēla audzināšanā. LKP CK administratīvo orgānu nodaļa piekrita Jēkabpils rajona čekistu priekšnieka atlaišanai no darba, jo V. Gubenko dēla

> "necienīgā uzvedība bija kļuvusi plaši zināma rajona sabiedrībai, kā dēļ viņa autoritāte rajonā ir nopietni iedragāta".[854] L

PSR valsts drošības ministra inspekcijas priekšnieku B. Knipstu ar amata zaudēšanu sodīja par dienesta stāvokļa ļaunprātīgu izmantošanu. Viņš kā galvenais inspektors bija pasācis sistemātiski aizņemties naudu no pārbaudāmajiem čekistiem un atļāvies reibumā ierasties darbā un partijas sapulcē.[855] Spirtoto dzērienu lietošana darba laikā beidzās ar amata zaudēšanu arī VDK Jelgavas pilsētas un

---

[852] LVA, PA-15500. f., 1. apr., 877. l., 2., 10., 11., 15. lp.
[853] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 7784. l., 35., 37. lp.
[854] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 8135. l., 24. lp.
[855] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 1253. l., 18. lp.

dzelzceļa stacijas nodaļas priekšniekam P. Pušmucānam.[856] Augsto LPSR valsts drošības ministra vietnieka amatu līdzīgā veidā zaudēja arī V. Kozins, kurš

> "pieļāvis virkni nodarījumu, kas diskreditē viņu kā partijas biedru un valsts drošības ministra vietnieku (parādīšanās darbā reibuma stāvoklī, iedzeršana kopā ar padotajiem, trača sarīkošana dzērumā Rīgas tirgū, sakari ar politiski šaubīgām sievietēm)." [857]

Latvijas Komunistiskās boļševiku partijas (LK(b)P) CK birojs 1951. gada 26. oktobrī nolēma V. Kozinu atbrīvot no amata un Vissavienības komunistiskās (boļševiku) partijas (VK(b)P) CK apstiprināt šo lēmumu.[858]

Sevišķi plaša un izvērsta bija LKP CK administratīvo orgānu nodaļas vadītāja Čurkina 1968. gada septembrī parakstītā izziņa par LPSR MP VDK priekšsēdētāja vietnieka J. Ruļļa atbrīvošanas iemesliem. 1967. gadā viņš neesot ziņojis komitejai par sava apbalvojuma – krūšu nozīmes *Valsts drošības dienesta goda darbinieks* – pazušanu un nelabvēlīgo stāvokli savā ģimenē. Kā vēlāk noskaidrojies, krūšu nozīmi no mājām aiznesis viņa dēls, 6. klases skolnieks, un to samainījis pret kaut ko ar pusaudžiem uz ielas. J. Ruļļa astoņpadsmit gadus vecā meita aizgājusi no mājām un uzturējusi sakarus ar jaunu cilvēku bez noteiktas nodarbošanās. J. Rullim sniegta palīdzība krūšu nozīmes meklēšanā un meitas atgriešanā ģimenē, kā arī vērsta viņa uzmanība uz atklātāku personisko uzvedību un nepieciešamību pievērst uzmanību savu bērnu audzināšanas jautājumiem. Neraugoties uz minēto, 1968. gada 20. augustā J. Rullis izdarījis jaunu pārkāpumu. Dienas otrajā pusē viņš aizgājis no darba, sakot sekretāram, ka dodoties dienesta darīšanās. Naktī no 1968. gada 20. uz 21. augustu sakarā ar PSRS vadīto Varšavas pakta valstu karaspēka ievešanu Čehoslovākijas Sociālistiskajā Republikā arī LPSR VDK bija noteikts paaugstinātas kaujas gatavības stāvoklis. Šajā laikā J. Rullis ne mājās, ne darbā neesot bijis sastopams. Viņu atrada tikai 21. augusta dienā. Pārbaudē konstatēts, ka 20. augustā nekādas dienesta lietas viņš

[856] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 9425. l., 12. lp.
[857] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 1290. l., 6. lp.
[858] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 1290. l., 6. lp.

pilsētā nav veicis. Jautājumā par savu neatrašanos ne mājās, ne darbā viņš nebijis atklāts un sniedzis apšaubāmus paskaidrojumus.[859]

Partijas sodus saņēma arī VDK darbinieki V. Kuplais un A. Čeckis. PSRS Augstākās Padomes vēlēšanu dienā 1954. gada 14. martā ar automašīnu, kurā brauca LKP Krustpils rajona komitejas sekretārs A. Sarguns un LPSR MP VDK pilnvarotais Krustpils rajonā V. Kuplais, bija sabraukts Krustpils stacijas vagonu iecirkņa strādnieks A. Ozoliņš. LKP CK birojs 1954. gada 11. maijā, izskatot šo lietu, atzina, ka izmeklēšana satiksmes negadījuma lietā V. Kuplā vainas dēļ notikusi lēni un paviršī, kā rezultātā vainīgais vēl aizvien nav notiesāts. V. Kuplais saņēma stingro rājienu ar ierakstu uzskaites kartītē.[860] Līdzīgu sodu LKP CK birojs 1959. gada 11. augustā noteica LPSR MP VDK Transporta daļas vadītājam A. Čeckim "par bezatbildīgu attieksmi pret darbu ar kadriem ārzemju jūras braucieniem" sakarā ar divu zvejas kuģu jūrnieku Ādolfa Ploņa un Viļņa Bertholda bēgšanu uz ārzemēm.[861] Abos šajos gadījumos atbrīvošana no amata vai pazeminājums nesekoja.

3. Turpmākās pētniecības nepieciešama

Veiktās pētniecības rezultāti liek secināt, ka attiecīgās tēmas pētniecība būtu jāturpina, nosakot LPSR valsts drošības dienestu vadošo darbinieku LKP CK nomenklatūras lietas, veicot to izpēti un biogrāfisko ziņu vākšanu, lai veiktu maksimāli aptverošu struktūranalīzi. Pētniecības rezultāti varētu kalpot par pamatu LPSR valsts drošības iestāžu vadošo darbinieku biogrāfiskās vārdnīcas izveidošanai, kā arī kā palīglīdzeklis plašāku ar VDK darbību saistīto pētījumu veikšanai.

---

[859] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 8341. l., 36. lp.
[860] LVA, PA-101. f., 17. apr., 27. l., 66. lp.; LVA, PA-15500. f., 2. apr., 1855. l., 16. lp.
[861] LVA, PA-15500. f., 2. apr., 9581. l., 20. lp.

4. LPSR IeTK, VDTK, VDM, IeM, VDK darbinieku LKP CK nomenklatūras lietu rādītājs

Aksjonovs Aleksandrs Mihaila d. (1916) – PSKP b. no 1941. g. V.d.d. no 1939. g.; apakšpulkvedis. VDM – IeM – VDK Latvijas jūras baseina daļas pr-ks 1952.XI–1954.VII. *PA-15500. f., 1. apr., 110. l.*

Allaberts Vladimirs Aleksandra d. (1919) – PSKP b. no 1940. g. V.d.d. no 1942. g.; apakšpulkvedis. Valsts drošības ministra vietn. kadru jautājumos 1952.XI–1953.V; IeM kadru daļas pr-ks 1953.X–1954.V; VDK pr-tāja vietn. kadru jautājumos 1954.V–1955.IX; VDK Baltijas dzelzceļa pārv. pr-ks 1955.IX–1956.V; VDK Latvijas dzelzceļa un Latvijas jūras baseina pārv. pr-ks 1956.V–1959.V. *PA-15500. f., 1. apr., 155. l.*

Andrejanovs Aleksejs Semjona d. (1915) – PSKP b. no 1942. g. V.d.d. no 1940. g.; majors. VDM Izmeklēš. daļas 1. nod. vec. izmeklētājs 1949.II–V, Liepājas pils. daļas izmeklēš. nod. pr-ka vietn. 1949–1950, Liepājas pils. daļas izmeklēš. nod. pr-ks 1950–1952, Liepājas apg. pārv. Izmeklēš. daļas pr-ks 1952–1953, IeM Liepājas apg. pārv. 5. daļas pr-ka p.i. 1953.III–V, IeM Kuldīgas raj. daļas pr-ka vietn. 1953.V–VIII, Varkļānu raj. daļas pr-ks 1953.VIII–1954.IV, VDK pilnv. Varakļānu raj. 1954.IV–VII, Rēzeknes pils. 1954.VIII–1955, pilnv. vietn. Daugavpils pils. 1955–1956, pilnv. Dagdas raj. 1956.XII–1959.IV. *PA-15500. f., 1. apr., 217. l.*

Andrejevs Genādijs Ilariona d. (1922) – PSKP b. no 1944. g. V.d.d. no 1945. g.; majors. VDM Madonas apr. daļas operat. pilnv. un vec. operat. pilnv. 1946.X–1947.VII; VDM Madonas un Gulbenes apr. starppagastu nod. pr-ks 1947.VII–1950.I; VDM Cesvaines raj. daļas pr-ks 1950.I–1952.VIII; VDM – IeM Zilupes raj. daļas pr-ks 1952.VIII–1953.V. *PA-15500. f., 1. apr., 203. l.*

Antins Rihards Ivana d. (1924) – PSDKP b. no 1950. g. V.d.d. no 1948. g.; kapteinis. VDM Limbažu apr. daļas tulks 1948.I–1949.VI; VDM Limbažu raj. daļas operat. pilnv. 1949.VI–1951.VII, vec. operat. pilnv. 1951.VII–1953.II; IeM Varakļānu raj. daļas pr-ks 1953.II–IX; Dundagas raj. daļas pr-ks 1953.IX–1954.V; VDK pilnv. Dundagas raj. 1954.V–1956.IV; VDK Madonas raj. pilnv. aparāta operat. pilnv. 1956.IV–1957.VII; MP VDK 4. daļas vec. operat. pilnv. 1957.VII–

1959.XI; VDK pilnv. Jelgavas pilsētā 1959.XI–1964.IX; pārcelts VDK 2. daļas nod. pr-ka amatā. *PA-15500. f., 2. apr., 7165. l.*

Avdjukevičs Longins Ivana d. (1916) – PSKP b. no 1940. g., V.d.d. no 1955. g.; ģenerālmajors. Nacionalizēto uzņēmumu komisārs, LK(b)P Daugavpils apr. komit. instruktors, Daugavpils apr. rūpkombināta direktors 1940.–1941. g., partizānu vienības un brigādes komisārs 1942.–1944. g.; LK(b)P Daugavpils apr. komit. sekret. 1944.VII–1947.VIII; LK(b)P Rēzeknes apr. (no 1950. g. – raj.) komit. 1. sekretārs 1949.VIII–1951.XI; LKP CK partijas, arodbiedrību un komjaunatnes orgānu nod. vad. 1951.XI–1953.IX; PSKP CK Augstākās part. skolas klausītājs 1953.IX–1955.VIII, VDK pr-tāja vietn. operatīvajā darbā 1955.VIII –1963.I, pr-tājs 1963.I–1980.XI, pēc tam LPSR MP padomnieks. *PA-101. f., 46. apr., 1. l.*

Bidzāns Aleksandrs Eduarda d. (1922) – PSKP b. no 1948.I, V.d.d. no 1944. g.; kapteinis. VDTK Iekšējā cietuma pr-ka dežurējošais palīgs 1944–1946; LPSR VDM operat. d. arestu grupas operat. pilnv. palīgs 1946.III–XI; VDM 2-N daļas operat. pilnv. pal. 1946–1947, 3. nod. operat. pilnv. 1947–1949, 1. nod. vec. operat. pilnv. 1949–1950, 3. nod. vec. operat. pilnv. 1950–1952, 2. nod. vec. operat. pilnv. 1952–1953.VI; LPSR IeM Ventspils raj. d. pr-ks 1953.VI–1954.V; VDK pilnv. Ventspils raj. 1954.V–X. *PA-15500. f., 1. apr., 750. l.*

Bokovikovs Aleksandrs Andreja d. (1911) – PSKP b. no 1939. g. V.d.d. no 1935. g.; apakšpulkvedis. Sarkanās armijas 2. strēlnieku korpusa IeTK Sevišķā daļas vec. operat. pilnv. Liepājā 1939–1940; IeTK 1. specdaļas vec. operat. pilnv. 1940.VIII–1941.III, nod. pr-ks 1941.III–VI; LPSR VDTK operat. grupas nod. pr-ks 1944.I–IX; VDTK – VDM A daļas pr-ks 1944.IX–1951.V. *PA-15500. f., 1. apr., 877. l.*

Brolišs Vladislavs Viktora d. (1910) – PSKP b. no 1942. g. V.d.d. no 1940. g.; kapteinis. IeTK Rēzeknes apr. daļas operat. pilnv. 1940–1941; VDTK Daugavpils pils. daļas vec. izm. 1944.VII–IX, Jelgavas apr. daļas izm. 1944.IX–XII, vec. izm. 1944–1946, operatīvās nod. pr-ks 1946–1947, apr. daļas pr-ka vietn. 1947.III–1949.II; Jelgavas apr. daļas pr-ks 1949.II–1952.VI; VDM Liepājas apg. pārv. pr-ka vietn. 1952.VI–X; VDM – IeM Neretas raj. pr-ka vietn. 1952.X–1953.V, pr-ks 1953.V–1954.V, VDK pilnv. Neretas raj. 1954.V–1956.XII. *PA-15500. f., 1. apr., 1019. l.*

Bundulis Jēkabs Alberts Jāņa d. (1909) – PSKP b. no 1940. g. V.d.d. no 1940. g.; apakšpulkvedis. IeTK Ventspils apr. daļas operat. pilnv. 1940.VI–1941.IV, VDTK vec. operat. pilnv. Ventspilī 1941.IV–VI; IeTK izmeklēšanas grupas izmeklētājs evakuēto ieslodzīto lietās Kraslagā, Krasnojarskas nov. 1941.VII–1942.VIII; VDTK operat. grupas operat. pilnv. 1943.XI–1944.IX; VDTK 2. daļas vec. operat. pilnv. 1944.IX–1945.III, 2. daļas 3. nod. vec. operat. pilnv. 1945.VIII–1946.I, 2. daļas 1. nod. pr-ka vietn. 1946.I–IV; VDM Ventspils apr. daļas pr-ka vietn. 1946.IV–1949.IV. (PSRS VDM skolas kursants Harkovā 1947–1949.) VDM 2-N daļas pr-ka vietn. 1949.IV–1953.V; LPSR IeM 1. daļas pr-ks 1953.V–1954.IV; VDK 2. daļas pr-ks 1954.IV–1959.VIII. *PA-15500. f., 2. apr., 107. l.*

Burcevs Ivans Dmitrija d. (1907) – PSKP b. no 1931. g. V.d.d. 1936–1939, no 1943. g.; majors. VDTK Izmeklēšanas daļas vec. izm. 1944–1945; VDTK – VDM vec. operat. pilnv. 2. d. 2. nod. 1945.III–VII, 1. nod. 1945–1946, daļas cīņai ar pretpadomju un nacionālistisko pagrīdi 2. nod. 1946–1947, 2-N daļas 3. nod. 1947–1950, 2-N daļas 3. nod. pr-ka vietn. 1950–1952.II; VDM Alūksnes raj. daļas pr-ks 1952.II–1953.VI. *PA-15500. f., 1. apr., 1131. l.*

Burkovs Leonīds Georgija d. (1902) – PSKP b. no 1926. g. V.d.d. no 1929. g.; majors. VDTK operatīvās grupas sastāvā Kuldīgas apr. nod. pr-ka amatā 1944.VII–1945.I; Kuldīgas apr. daļas pr-ks 1945.I–1946.I; Ilūkstes apr. nod. pr-ka vietn no 1946.I. *PA-15500. f., 1. apr., 1118. l.*

Cecers Leonīds Leontija d. (1911) – PSKP b. no 1942. g. V.d.d. no 1948. g.; majors. PSRS VDM Augstākās skolas kursu klausītājs 1948.I–1950.V; VDM Balvu raj. daļas pr-ks 1950.VI–1951.VII, Valkas raj. daļas pr-ks 1951.VIII–1953.VI. *PA-15500. f., 2. apr., 6290. l.*

Čeckis Aleksandrs Mihaila d. (1916) – PSKP b. no 1941. g. V.d.d. no 1937–1965; pulkv. PSRS MP VDK Latvijas baseina ūdeņu daļas pr-ks 1954.VIII–1956.III, VDK Latvijas dzelzceļa un Latvijas baseina pārv. pr-ka vietn. 1956.III–1959.VII, VDK transporta daļas pr-ks 1959.VII–1960.III, VDK 2. daļas pr-ks 1960.III–1965.III; kapteiņa 1. palīgs uz Latvijas jūras kuģniecības kuģiem *Balašovs* 1965.IV–1968.IV, *Adlera* 1968.IV–1972.IX, *Stepans Halturins* 1972.IX–1976.III. *PA-15500. f., 2. apr., 9581. l.*

Frolovs Fjodors Prokofija d. (1915) – PSKP b. no 1940. g. V.d.d. no 1943. g.; majors. 315. iznīcinātāju aviācijas divīzijas pretizlūkošanas

pārv. *Smerš* operat. pilnv. 1943.X–1946.VIII, PSRS VDM 336. iznīcinātāju aviācijas divīzijas pretizlūkošanas pārv. operat. pilnv. Tukumā 1946.VIII–1947.II; VDM Ventspils apr. daļas Piltenes starppagastu operat. nod. pr-ks 1947.V–1948.VII, Ventspils pils. daļas vec. operat. pilnv. 1948.VII–1949.IV, Ventspils apr. daļas Piltenes starppagastu nod. vec. operat. pilnv. 1949.IV–1950.III; VDM Dundagas raj. vec. operat. pilnv. 1950.III–1951.X, pr-ka vietn. 1951.X–1952.VIII, pr-ks 1952.VIII–1953.V; iecelts par IeM Kandavas raj. daļas pr-ka vietn. 1953.V. *PA-15500. f., 2. apr., 6130. l.*

Gailišs Leons Aleksandra d. (1937) – PSKP b. no 1961. g. LKP Rīgas pils. Maskavas raj. komit. rūpniecības nod. instruktors 1964.IV–1967.XII; ražošanas apvienības *Pirmais Maijs* partijas komit. sekretārs 1967.XII–1969.XII, LKP Maskavas raj. komit. propagandas un aģitācijas nod. vad. 1969.XII–1970.X, LKP Rīgas pils. komit. organizatoriskās daļas instruktors 1970.X–1972.II, LKP CK rūpniecības un transporta nod. instruktors 1972.II–1973.VIII, nosūtīts uz divgadīgajiem PSRS MP VDK Augstākās skolas kursiem vadošā sastāva sagatavošanai 1973.VIII. *PA-15500. f., 2. apr., 9126. l.*

Galkins Nikolajs Trofima d. (1919) – PSKP b. no 1941. g. V.d.d. no 1939. g.; pulkvedis. VDTK – VDM Valkas apr. daļas nod. cīņai ar bandītismu vec. operat. pilnv., nod. pr-ks 1944.VII–1947.III, VDM Valkas apr. daļas pr-ka vietn. 1947.IV–1948.VI, Alūksnes apr. daļas pr-ka vietn. 1948.VI–X, pr-ks 1948.X–1950.VI; VDM Liepājas daļas pr-ka vietn. 1950.VI–1952.VII, VDM Daugavpils apg. pārv. 2. daļas pr-ks 1952.VII–1953.VI; IeM – VDK 2. daļas nod. pr-ks 1953.VI–1957, 1957–1961; PSRS MP VDK 102. skolas kursants Ļeņingradā 1956–1957; VDK partijas org. sekretārs 1961.VII–1963.VIII; VDK pilnvarotais Jūrmalas pils. 1963.IX–1965.III, VDK 2. daļas pr-ka vietn. 1965.III–1967.IX, 5. daļas pr-ks 1967.IX–1969.II, VDK pr-tāja vietn. 1969.II–1974.X. *PA-15500. f., 2. apr., 9644. l.*

Gothardsons Kārlis Jēkaba d. (1898) – PSKP b. no 1929. g. V.d.d. no 1924. g.; apakšpulkvedis. IeTK – IeM Jelgavas par. daļas pr-ks 1944.VII–1950.IX, IeM arhīvu daļas pr-ks 1950.IX–1953.V; IeM Talsu raj. daļas pr-ks 1953.V–1954.V; VDK pilnv. Talsu raj. 1954.V–1956.XII, Rīgas raj. 1956.XII–1959.I. *PA-15500. f., 1. apr., 1843. l.*

Grasmanis Laimonis Alberta d. (1929) – PSKP b. no 1950. g. V.d.d. no 1950. g.; leitnants. PSRS VDM Mogiļevas skolas kursants

1950.X–1952.VII; VDM Liepājas apg. pārv. 2. daļas 1. nod. operat. pilnv. 1952.VII–1953.V; IeM Viļānu raj. daļas pr-ks 1953.V–1954.V; VDK pilnv. Viļānu raj. 1954.V–1955, 24.I. – miris. *PA-15500. f., 1. apr., 1867. l.*

Graudiņš Elmārs Rūdolfa d. (1924) – PSKP b. no 1952. g. V.d.d. no 1943. g.; kapteinis. VDTK operatīvo darbinieku kursu klausītājs 1943.XII–1944.IV, LPSR VDTK operat. grupas operat. pilnv. 1944.IV–IX, VDTK 2. daļas 9. nod. operat. pilnv. palīgs 1944.X–1945.V, 2. daļas 8. nod. operat. pilnv. 1945.V–1946.VIII, VDM 2. daļas 5. nod. operat. pilnv. 1946.VIII–XI, VDM Rīgas pils. daļas operat. pilnv. 1946.XI–1947.XII; PSRS VDM Mogiļevas skolas klausītājs 1947.XII–1949.I; VDM Rīgas pils. daļas operat. pilnv. 1949.II–1950.II, VDM 2-N daļas 6. nod. operat. pilnv. 1950.III–1952.V, 2-N daļas 1. nod. vec. operat. pilnv. 1952.V–1953.V; IeM Valmieras raj. daļas pr-ks 1953.V–1954.V, VDK pilnv. Valmieras raj. 1954.V–1957.IX. *PA-15500. f., 1. apr., 1877. l.*

Gubenko Vadims Rodiona d. (1919) – PSKP b. no 1946. g. V.d.d. no 1944. g.; apakšpulkvedis. IeM – VDK Baltijas dzelzceļa pārv. nod. pr-ka vietn. 1953.XI–1954.V; PSRS MP VDK 101. skolas klausītājs Maskavā 1954.IX–1955.VII; PSRS MP VDK padomnieku aparāta vec. operat. pilnv. Karlmarksštadtē, VDR 1955.VIII–1956.X; VDK Latvijas dzelzceļa un Latvijas jūras baseina pārvaldes Jelgavas stacijas līnijas daļas pr-ka vietn. 1956.X–1959.VIII; VDK pilnv. vietn. Jelgavas pils. 1959.VIII–1960.IV; VDK 2. daļas 5. nod. vec. operat. pilnv. 1960.IV–VIII; VDK pilnv. Ventspils pils. un ostā 1960.VIII–1961.XI, Krustpils raj. 1961.XI–1962.IV, Jēkabpils raj. 1962.IV–1966.XII. *PA-15500. f., 2. apr., 8135. l.*

Ivanovs Leonīds Georgija d. (1918) – PSKP b. no 1943. g. V.d.d. no 1939. g.; pulkvedis. VDK sevišķās daļas pr-ks Baltijas kara apgabalā, VDK kolēģijas loceklis, 1959.VIII–1961.V. *PA-15500. f., 2. apr., 612. l.*

Ivansons Ivans Jakova d. (1901) – PSKP b. no 1926. g. V.d.d. no 1928. g.; apakšpulkvedis. VDTK Talsu apr. daļas pr-ks 1945.I–VII; VDTK – VDM Rēzeknes pils. daļas pr-ks 1945.VII–1951.XI, Daugavpils pils. daļas pr-ks 1951.XI–1952.VII, Daugavpils apg. pārv. pr-ka vietn. 1952.VII–1953.V, IeM Daugavpils pils. daļas pr-ks 1953.V–1954.V; VDK pilnv. Daugavpils pils. un stacijā 1954.V–1959.IX. *PA-15500. f., 2. apr., 641. l.*

Jassons [Jansons] Broņislavs Vikentija d. (1903) – PSKP b. no 1927. g. V.d.d. no 1920. g.; apakšpulkvedis. IeTK daļas cīņai ar bandītismu 3. nod. pr-ka vietn., pr-ks 1944.VII–1947.III; VDM Izmeklēš. daļas pr-ka vietn. 1947.III–1951.XII; A daļas pr-ks 1951.XII–1953.III, IeM Rīgas raj. daļas pr-ks 1953.V–1954.V, VDK pilnv. Rīgas raj. 1954.V–1956.XII. *PA-15500. f., 2. apr., 7099. l.*

Jastrebovs Vasilijs Mihaila d. (1903) – PSKP b. no 1927. g. V.d.d. no 1929. g.; pulkvedis. VDM Ventspils apr. daļas pr-ks 1946.VII–IX, Rīgas apr., no 1950.I – raj. daļas pr-ks 1946.IX–1952.VIII, VDM milicijas pārv. vīzu un ārzemnieku reģistrācijas daļas pr-ks no 1952.VIII. *PA-15500. f., 2. apr., 7100. l.*

Jerjomenko Nikolajs Pāvela d. (1917) – PSKP b. no 1942. g. V.d.d. no 1942. g.; apakšpulkvedis. VDTK – VDM 2. daļas vec. operat. pilnv. 1944–1949, nod. pr-ka vietn. 1949–1952, VDM Rīgas apg. pārv. 2. daļas nod. pr-ks 1952–1953, IeM 1. daļas nod. pr-ka vietn. 1953–1954, VDK 4. daļas nod. pr-ks 1954–1959, 4. daļas vec. operat. pilnv. 1959.IX–1960.III, VDK pilnv. Jūrmalas pils. 1960.III–1963.IX, VDK saimn. nod. pr-ks no 1963.IX. *PA-15500. f., 2. apr., 7473. l.*

Jeršovs Mihails Andreja d. (1913) – PSKP b. no 1944. g. V.d.d. no 1948. g.; majors. PSRS VDM Augstākās skolas klausītājs 1948–1950; VDM 5. daļas 3. nod. pr-ks 1950.VI–1952.X, VDM Rēzeknes pils. daļas pr-ks 1952.X–1953.V, IeM Rēzeknes pils daļas pr-ka vietn. 1953.V–XI, Rēzeknes raj. daļas pr-ks 1953.XI–1954.V; VDK pilnv. Rēzeknes raj. 1954.V–1955.V, Rēzeknes pils. 1955.V–1958.XI. *PA-15500. f., 1. apr., 2487. l.*

Karimovs Mahmuds Karimova d. (1919) – PSKP b. no 1945. g. V.d.d. no 1950. g.; kapteinis. PSRS VDM 102. skolas klausītājs Maskavā 1950.IV–1952.VI, VDM Abrenes raj. daļas pr-ks 1952.VII–1953.V. *PA-15500. f., 2. apr., 950. l.*

Karpenko Gļebs Andreja d. (1912) – PSKP b. no 1943. g. V.d.d. no 1948. g. PSRS VDM Augstākās skolas klausītājs 1948.I–1950.VI; VDM Alūksnes raj. daļas pr-ks 1950.VI–1951.X; VDM Rīgas pils. milicijas pārv. pr-ka vietn. operat. darbā no 1951.X. *PA-15500. f., 2. apr., 987. l.*

Kirpičenko Filips Jevlana d. (1918) – PSKP b. no 1943. g. V.d.d. no 1946. g.; majors. IeM labošanas darbu kolonijas daļas kadru nod. inspektors, vec. inspektors 1947.XI–1949.III, 1. nod. operat. pilnv.

1949.III–1950.X, IeM kadru daļas vec. operat. pilnv. un pr-ka vietn. 1950.X–1953.VI, kadru daļas vec. inspekt. 1953.VI–1954.III, IeM – VDK kadru daļas 1. nod. pr-ks 1954.III–1957.XI, VDK partijas komit. sekretārs 1957.XI–1961.VII. *PA-15500. f., 2. apr., 1141. l.*

Knipsts Boriss Antona d. (1903) – PSKP b. no 1927. g. V.d.d. no 1929.–1937. g., no 1941. g.; pulkvedis. VDTK – VDM izmeklēš. daļas pr-ks 1944.VII–1948.X; VDM inspekcijas pr-ks 1948.X–1952.IX, pārcelts VDM Rīgas apg. pārv. kriminālmeklēšanas daļas pr-ka amatā. *PA-15500. f., 2. apr., 1253. l.*

Korņejevs Ivans Andreja d. (1910) – PSKP b. no 1932. g. V.d.d. no 1936. g.; apakšpulkvedis. 18. aviobrigādes IeTK Sevišķās daļas operat. pilnv. Rīgā un Liepājā. 1939.XI–1940.XI; IeTK 2. Baltijas robežsardzes kuģu vienības sevišķās daļas operat. pilnv. Liepājā un Tallinā 1940.XI–1941.IX; Baltija kara apg. pretizlūkošanas pārv „Smerš" daļas pr-ks 1945.XII–1946.IV; 119. gv. divīz. pretizlūkošanas daļas pr-ka vietn. 1946.IV–VIII. 6. gv. armijas pretizlūkoš. daļas pr-ka vietn. 1946.VIII–1947.IV; VDM 2. daļas 5. nod. vec. operat. pilnv. 1947–1949, 2. daļas 6. nod. vec. operat. pilnv. 1949–1950; VDM Alsungas raj. daļas pr-ks 1950.I–1952.VIII, Saulkrastu raj. daļas pr-ks 1952.VIII–1953.V. *PA-15500. f., 2. apr., 1442. l.*

Kozins Viktors Nikolaja d. (1909) – PSKP b. no 1929. g. V.d.d. no 1929. g.; pulkvedis. VDTK – VDM 2. daļas pr-ks 1944.VIII–1949.VII; valsts drošības min. vietn. operatīvā darbā 1949.VII–1951.X. *PA-15500. f., 2. apr., 1290. l.*

Kraulis [Krauklis] Julmars Alberta d. (1927) – PSKP b. no 1952. g. V.d.d. no 1947. g.; leitnants. PSRS IeM Rīgas virsnieku skolas kursants 1947.VIII–1950.VIII; IeM Ugunsdzēsības pārv. kadru nod. inspektors 1950.VIII–1952.I, IeM kadru daļas sekretārs 1952.I–III, IeM ugunsdzēsības pārv. Rīgas pils. ugunsdzēsēju komandas vec. inspektors 1952.III–VI; IeM cietumu daļas operat. pilnv. 1952.VI–1953.V; IeM Valkas raj. daļas pr-ks 1953.V–1954.V; VDK pilnv. Valkas raj. 1954.V–1956.IV, operat. darbā VDK 1. daļā no 1956.IV. *PA-15500. f., 2. apr., 1600. l.*

Kukuškins Vasilijs Vasilija d. (1922) – PSKP b. no 1944. g. V.d.d. no 1941. g.; vec. leitnants. PSRS IeTK starpnovadu skolas Kuibiševā, pēc tam Sverdlovskā kursants 1943.IX–1944.XII; IeTK Ludzas apr. daļas nod. cīņai ar bandītismu operat. pilnv. 1944.XII–1946.IV; VDM Talsu

apr. daļas operat. pilnv. [izmeklētājs] 1946.IV–19047.III, vec. operat. pilnv. 1947.III–1948.VIII, VDM Aizputes apr. daļas 2-N nod. pr-ka vietn. 1948.VIII–1950.III; VDM Ilūkstes raj. daļas pr-ka vietn. 1950.III–1952.IX, Neretas raj. daļas pr-ks 1952.IX–1953.V. *PA-15500. f., 2. apr., 1817. l.*

Kuplais Vladimirs Aleksandra d. (1914) – PSKP b. no 1946. g. V.d.d. no 1944. g.; vec. leitnants. 2. Baltijas frontes Pretizlūkoš. pārv. „Smerš" 2. daļas tulks, operat. pilnv. 1944.VIII–1945.V, 43. gv. latv. strēln. div. 121. strēlnieku pulka operat. pilnv. 1945.V–1946.VIII; Baltijas kara apg. pretizlūkoš. pārv. operat. noskaidroš. nod. vec. izlūks 1946.VIII–1952.VI; IeM 7. daļas 2. nod. operat. pilnv. 1952.VI–1953.V, IeM Krustpils raj. daļas pr-ks 1953.V–1954.V; VDK pilnv. Krustpils raj. 1954.V–1955.X. *PA-15500. f., 2. apr., 1855. l.*

Laizāns Vladislavs Ādama d. (1916) – PSKP b. no 1942. g. V.d.d. no 1943.–1960. g.; apakšpulkvedis. VDTK izmeklētājs – stažieris 1943.XI–1944.VI; VDTK – VDM Rēzeknes apr. daļas vec. operat. pilnv. 1944.VII–1949.XII; VDM Maltas raj. daļas vec. operat. pilnv. 1950.I–XII, Cesvaines raj. daļas pr-ka vietn. 1950.XII–1952.VII, pr-ks 1952.VII–1954.IV; VDK pilnv. Cesvaines raj. 1954.IV–1956.XI, Talsu raj. 1956.XI–1960.V; Talsu raj. PBS rūpkombināta direktors 1960.VI–1964.IX, LPBS kadru daļas pr-ks no 1964.IX. *PA-15500. f., 2. apr., 7680. l.*

Larionovs Jegors Lariona d. (1913) – PSKP b. no 1941. g. V.d.d. no 1948. g.; apakšpulkvedis. PSRS VDM augstākās skolas vadošā operat. sastāva sagatavošanas kursu klausītājs 1948.I–1950.VII; VDM Krustpils raj. daļas pr-ks 1950.VII–1952.X; VDM Daugavpils apg. pārv. 2. daļas pr-ka vietn. 1952.X–1953.V; IeM Kārsavas raj. daļas pr-ka vietn. 1953.V–VIII, pr-ks 1953.VIII–1954.V; VDK pilnv. Kārsavas raj. 1954.V–1960.III. *PA-15500. f., 2. apr., 2014. l.*

Larjutins Mihails Pāvela d. (1919) – PSKP b. no 1939. g., V.d.d. no 1939. g.; apakšpulkvedis. VDTK – VDM Cēsu apr. daļas operat. pilnv. 1945.XII–1946.VII, vec. operat. pilnv. 1946.VII–1947.IV, pr-ka vietn. 1947.IV–1948.XII; Kuldīgas apr. daļas pr-ka vietn. 1948.XII–1949.VI, pr-ks 1949.VI–1950.XII; Ventspils pils. daļas pr-ks 1950.XII–1951.VI; PSRS VDM – IeM kadru rezervē 1951.VI–1953.X; IeM 1. daļas pr-ks 1953.X–1954.V, VDK 2. daļas pr-ks 1954.V–1957.VII. *PA-15500. f., 2. apr., 2021. l.*

Lazarčiks Vladimirs Jefrema d. (1910) – PSKP b. no 1929. g. V.d.d. no 1933. g.; apakšpulkvedis. VDM Liepājas apg. pārv. pr-ka vietn. kadru lietās 1952.X–1953.V. *PA-15500. f., 2. apr., 1942. l.*

Lukaševičs Jānis Konstantīna d. (1920) – PSKP b. no 1948. g. V.d.d. no 1942. g.; apakšpulkvedis. VDTK radiooperators 1944.III–1945.IX, B daļas vec. radiooperators 1945.IX–1946.XI, VDM 2. daļas operat. pilnv. 1946.XI–1948.I, vec. operat. pilnv. 1948.I–1949.XII, nod. pr-ka vietn. 1949.XII–1953.VI, IeM 1. daļas pr-ka vietn. 1953.VI–1954.IV; VDK 2. daļas pr-ka vietn. 1954.IV–1959.VIII, 1. daļas pr-ks 1959.VIII–1963.I, VDK pr-tāja vietn. 1963.II–1964.X, 1969.II–1972.XI, VDK aktīvajā rezervē 1964.X–1969.II. *PA-15500. f., 2. apr., 9305. l.*

Ļevkovičs Leonīds Nikolaja d. (1912) – PSKP b. no 1940. g. V.d.d. no 1948. g.; pulkvedis. PSRS VDM Augstākās skolas kursu klausītājs 1948.I–1950.VI; VDM 5. daļas pr-ks 1950.VI–1952.VI; VDM Daugavpils apg. pārv. pr-ks 1952.VI–1953.VI; IeM 4. pārv. pr-ks 1953.VI–1954.IV, VDK 5. daļas pr-ks 1954.IV–1959.VIII, VDK operatīvi-tehniskās daļas pr-ks 1959.VIII–1964.VII. *PA-15500. f., 2. apr. 7693. l.*

Mašonkins Iļja Fjodora d. (1915) – PSKP b. no 1940. g. V.d.d. no 1939. g.; majors. VDTK – VDM – VDK vec. operat. pilnv. 1945.I–1955, nod. pr-ka vietn. 1955–1959.IV, PSRS MP VDK skolu Nr. 303 Viļņā un Nr. 302 Mogiļevā pasniedzējs 1959.IV–1961.XI; VDK pr-tāja referentu grupā 1961.XI–1963.IX, VDK partijas komit. sekretārs 1963.IX–1965.VIII, VDK sektora vad. no 1965.VIII. *PA-15500. f., 2. apr. 7743. l.*

Migunovs Foma Ņikifora d. (1921) – PSKP b. no 1945. g. V.d.d. no 1944. g.; majors. IeM Talsu apr. daļas nod. pr-ks 1946.III–1947.III, VDM Talsu apr. daļas pr-ka vietn. 1947.III–1949.V; PSRS VDM Ļeņingradas skolas klausītājs 1949.V–1950.VII; Gulbenes raj. daļas pr-ka vietn. 1950.VII–1952.VIII, pr-ks 1952.VIII–1953.V, IeM Liepājas pils. daļas pr-ka vietn. 1953.V–VIII, Ventspils pils. daļas pr-ks 1953.VIII–1954.V, VDK pilnv. Ventspils pils. 1954.V–VIII, Ventspils raj. 1954.VIII–1955.IV, Preiļu raj. 1955.IV–1956.XI. *PA-15500. f., 2. apr. 2816. l.*

Mironovs Dmitrijs Vasilija d. (1914) – PSKP b. no 1942. g. V.d.d. no 1937. g.; apakšpulkvedis. VDM Valmieras apr. daļas pretizlūkošanas nod. pr-ks 1947.IV–XI, 2-N nod. pr-ka vietn. 1947.XI–1948.VII, Valmieras raj. daļas pr-ka vietn. 1948.VII–1949.XII, VDM Valmieras raj. daļas pr-ks 1950.I–1953.V, IeM Valmieras raj. daļas pr-ka vietn.

1953.V–XI, Gulbenes raj. daļas pr-ks 1953.XI–1954.V, VDK pilnv. Gulbenes raj. 1954.V–1956.VI. *PA-15500. f., 2. apr., 2861. l.*

Novikovs Ivans Ivana d. (1918) – PSKP b. no 1941. g. V.d.d. no 1939. g.; vec. leitnants. IeTK – IeM Daugavpils pils. daļas operat. pilnv. 1944.VII–1945.VIII, vec. operat. pilnv. 1945.VIII–1946.II, nod. cīņai ar bandītismu pr-ks 1946.II–1947.III, 1. nod. pr-ka vietn. 1947.III–1948; VDM Daugavpils pils. daļas pr-ka vietn. 1948–1950.I, VDM Smiltenes raj. daļas pr-ka p.i. 1950.I–V, Talsu raj. daļas pr-ka vietn. 1950.V–1951.VIII, Jelgavas pils. daļas pr-ka vietn. 1951.VIII–1953.I, VDM – IeM Alsungas raj. daļas pr-ks 1953.I–1954.V, VDK pilnv. Alsungas raj. 1954.V–1956.XII. *PA-15500. f., 2. apr., 3226. l.*

Ņefedovs Boriss Pāvela d. (1916) – PSKP b. no 1940. g. V.d.d. no 1939. g.; apakšpulkvedis. VDM nod. pr-ks 1947.VII–1951.V, VDM Liepājas pils. daļas pr-ka vietn. un pr-ks p.i. 1951.V–1952.VII, VDM Liepājas apg. pārv. pr-ka vietn. 1952.VII–1953.VI, IeM Liepājas pils. daļas pr-ka vietn. 1953.VI–1954.V, VDK pilnv. vietn. Liepājas pils. 1954.V–1955.I, VDK pilnv. Jelgavas pils. 1955.I–1959.IX, Daugavpils pils. 1959.IX–1964.III. *PA-15500. f., 2. apr., 7784. l.*

Ņikaškins Viktors Semjona d. (1918) – PSKP b. no 1939. g. V.d.d. no 1937. g.; apakšpulkvedis. VDM 4. daļas 3. nod. pr-ks 1949.I–1951.XI, 1. nod. pr-ks 1951.XI–1952.VII, VDM Rīgas apg. pārv. 2. daļas pr-ka vietn. 1952.VII–1953.VI, IeM 4. pārv. 1. daļas 2. nod. pr-ks 1953.VI–1954.IV, VDK 4. daļas 2. nod. pr-ks 1954.IV–VIII, VDK pilnv. Ventspils pils. 1954.VIII–1960.VIII. *PA-15500. f., 2. apr., 3169. l.*

Orlovs Georgijs Sergeja d. (1909) – PSKP b. no 1943. g. V.d.d. no 1942. g.; pulkvedis. VDK pilnv. Ventspils pils. 1962.XII–1965.II. *PA-15500. f., 2. apr. 7803. l.*

Pastuhovs Aleksejs Borisa d. (1918) – PSKP b. no 1944. g. V.d.d. no 1950. g.; majors. PSRS VDM Augstākās skolas klausītājs 1950.IV–1952.VIII; VDM Saldus raj. nod. pr-ks 1952.VIII–1953.VI, IeM Saldus raj. daļas pr-ka vietn. 1953.VI–1954.IV; VDK pilnv. Skrundas raj. 1954.IV–1958.IV. *PA-15500. f., 2. apr., 3574. l.*

Paškovs Mihails Vasilija d. (1917) – PSKP b. no 1945. g. V.d.d. no 1948. g.; pulkvedis. VDK Latvijas dzelzceļa un Latvijas jūras baseina pārv. pr-ka vietn. 1955.VIII–1959.V, VDK transporta daļas pr-ka vietn. 1959.V–1960.III, 2. daļas nod. pr-ks 1960.III–1961.XI, VDK pilnv. Ventspils pils. un ostā 1961.XI–1962.XII. *PA-15500. f., 2. apr., 3601. l.*

Pesterņikovs Georgijs Nikolaja d. (1912) – PSKP b. no 1940. g. V.d.d. no 1948. g.; apakšpulkvedis. PSRS VDM Augstākās skolas klausītājs 1948.II–1950.VI; VDM Kārsavas raj. daļas pr-ks 1950.VI–1952.X, Ventspils pils. daļas pr-ks 1952.X–1953.V; IeM Rēzeknes raj. daļas pr-ka vietn. 1953.V–1954.IV; VDK pilnv. Ludzas raj. 1954.IV–1959.VIII. *PA-15500. f., 2. apr., 3648. l.*

Pešehonovs Fotijs Vasilija d. (1913) – PSKP b. no 1942. g. V.d.d. no 1935. g.; apakšpulkvedis. IeTK – VDTK vec. izmekl., Izmeklēš. daļas pr-ka palīgs 1940–1941, VDTK – VDM Izmeklēš. daļas pr-ka vietn. 1944.VII–1948.X, Izmeklēš. daļas pr-ks 1948.X–1951.X, valsts drošības min. vietn. operatīvajā darbā 1951.X–1953.IV. *PA-15500. f., 2. apr., 3744. l.*

Poga Jānis Pētera d. (1904) – PSKP b. no 1940. g. V.d.d. 1940.–1941. g., no 1947. g.; kapteinis. IeTK Ūdeņu daļas operat. pilnv. Liepājā 1940–1941.V, VDTK izmeklēš. daļas tulks 1941.V–VIII; 43. gv. latv. strēln. divīzijas artilērijas diviziona komandiera vietn. polit. darbā 1944–1946; Sagādes min. pilnv. Rīgas apr. 1946–1947; VDM izmeklēš. daļas tulks 1947.VIII–1948, 2. nod. jaunākais izmeklētājs 1948–1951, IeM izmeklēš. daļas 3. nod. izmeklētājs 1951–1953.VI; IeM Alojas raj. daļas pr-ks 1953.V–1954.V; VDK pilnv. Alojas raj. 1954.V–1956.XI. *PA-15500. f., 2. apr., 3836. l.*

Produvnovs Viktors Ivana d. (1912) – PSKP b. no 1941. g. V.d.d. no 1948. g.; apakšpulkvedis. PSRS VDM Augstākās skolas klausītājs 1948.I–1950.VI; VDM Elejas raj. daļas pr-ks 1950.VI–1951.III, Saldus raj. daļas pr-ks 1951.III–1952.IX, VDM Rīgas apg. pārv. pr-ka vietn. kadru lietās 1952.IX–1953.VI; IeM 8. daļas pr-ka vietn. 1953.VI–1954.IV, VDK Izmeklēš. daļas pr-ks 1954.IV–1956.VI, VDK partijas komitejas sekretārs 1956.VII–1957.XI. *PA-15500. f., 2. apr., 4043. l.*

Pumpens Pāvels Pētera d. (1923) – PSKP b. no 1947. g. V.d.d. no 1942. g.; apakšpulkvedis. Baltijas republiku VDTK operatīvā sastāva sagatavošanas kursu kursants Pavlovoposadā 1943.XI–1944.III, LPSR VDTK operat. grupas operat. pilnv. palīgs 1944.III–VII, 1944.VII–1946. VDTK 2. daļas operat. pilnv., VDM 2. daļas 1. nod. vec. operat. pilnv. 1946–1949, 2. daļas 7. nod. pr-ka vietn. 1949.XII–1950.II, 2. nod. pr-ka vietn. 1950.II–1952.VII, 2. daļas 1. nod. pr-ks 1952.VII–1953.VI, IeM 2. daļas pr-ks 1953.VI–1954.IV; VDK 1. daļas pr-ka p.i. 1954.IV–1959.VIII. *PA-15500. f., 2. apr., 4100. l.*

Pušmucāns Pēteris Broņislava d. (1928) – PSKP b. no 1951. g. V.d.d. no 1949. g.; apakšpulkvedis. Komsorgs Rēzeknes apr. Stirnienas pag. 1945–1947, komjaunatnes Ogres apr. komit. instruktors 1948–1949; VDM Ogres apr. – raj. daļas operat. pilnv. 1949.IX–1950.II, Ērgļu raj. daļas operat. pilnv. 1950.II–1951.XI; PSRS VDM operatīvā sastāva sagatavošanas skolas klausītājs Taškentā 1951.XI–1952.XI; VDM Ērgļu raj. daļas operat. pilnv. 1952.XI–1953.II, Limbažu raj. daļas vec. operat. pilnv. 1953.II–V, IeM Maltas raj. daļas pr-ks 1953.V–VIII; Alsungas raj. daļas pr-ka vietn. 1953.VIII–1954.IV, VDK pilnv. vietn. Alsungas raj. 1954.IV–1955.VI, VDK pilnv. Jelgavas pils. aparāta vec. operat. pilnv. 1955.VI–1959.V, 1960.III–VIII, VDK pilnv. Madonas raj. aparāta vec. operat. pilnv. 1959.V–1960.II; PSRS MP VDK Augstākās skolas klausītājs 1960.VIII–1964.VII; VDK pilnv. Jelgavas pils. 1964.IX–1973.V (no 1967.IX amata nosaukums – VDK nod. pr-ks Jelgavas pils. un dzelzceļa stacijā). *PA-15500. f., 2. apr. 9425. l.*

Ratovs Georgijs Pētera d. (1906) – PSKP b. no 1926. g. V.d.d. no 1928. g.; pulkvedis. IeTK karaspēka izlūkoš. daļas pr-ka vietn. Rīgā 1945.XII–1946.V; VDM 2-N daļas 1. un 3. nod. pr-ks 1946.V–1948.X, VDM Liepājas daļas pr-ka vietn. 1948.X–1950.VI, VDM inspekcijas pr-ka vietn. 1950.VI–1952.X, pr-ks 1952.X–1953.IV. *PA-15500. f., 2. apr., 4249. l.*

Rekšņa Francis Nikodima d. (1919) – PSKP b. no 1946. g. V.d.d. no 1942. g.; kapteinis. VDTK 4. daļas izlūks 1944.I–XI, VDTK – VDM Latvijas baseina daļas izlūks 1944.XI–1945, izmeklētājs 1945–1946, vec. izmeklētājs 1946–1949, VDM – IeM Latvijas baseina apsardzības daļas izmeklēš. daļas nod. pr-ks 1949–1954, VDK Latvijas jūras baseina daļas 1. nod. pr-ka vietn. 1954–1956, VDK pilnv. Saulkrastu raj. 1956.III–XII, VDK kadru daļas nod. pr-ks 1956.XII–1958.VIII, VDK 6. specdaļas pr-ka vietn 1958.VIII–1959.VIII, VDK kadru daļas pr-ka vietn. ar 1959.VIII. *PA-15500. f., 2. apr. 4302. l.*

Repins Aleksejs Ivana d. (1914) – PSKP b. no 1943. g. V.d.d. no 1950. g.; apakšpulkvedis. PSRS VDM Augstākās skolas VDM orgānu vadošā operatīvā sastāva sagatavošanas fakultātes klausītājs 1950.IV–1952.VII; VDM Dobeles raj. daļas pr-ks 1952.VIII–1953.V, IeM Dobeles raj. daļas pr-ka vietn. 1953.V–XII, Kuldīgas raj. daļas pr-ks 1953.XII–1954.V, VDK pilnv. Kuldīgas raj. 1954.V–1961.X. *PA-15500. f., 2. apr., 4316. l.*

Rullis Jānis Hermaņa d. (1927) – PSKP b. no 1949. g. V.d.d. no 1946. g.; apakšpulkvedis. IeM Valmieras apr. daļas milicis 1946.IV–V, PSRS IeM Rīgas virsnieku skolas kursants 1946.VI–1948.VII; IeM Grobiņas starppagastu nodaļas pr-ks 1948.VIII–1950.I, cietuma Nr. 7 pr-ka vietn. operatīvajā darbā Liepājā 1950.I–1952.IV, cietuma Nr. 8 pr-ka vietn. operat. darbā Cēsīs 1952.IV–VII, cietuma Nr. 1 vec. operat. pilnv. Rīgā 1952.VII–1953.V; IeM Limbažu raj. daļas pr-ks 1953.V–1954.IV, VDK pilnv. Limbažu raj. 1954.IV–1959.IX, VDK pilnv. Liepājas pils. un ostā 1959.IX–1963.XII, VDK 2. daļas pr-ka vietn. 1963.XII–1965.I, VDK pr-tāja vietn. 1965.I–1968.IX. *PA-15500. f., 2. apr., 8341. l.*

Sēja Vladimirs Alfrēda d. (1923) – PSKP b. no 1943. g. V.d.d. no 1958. g.; apakšpulkvedis. LK(b)P Talsu apr. komit. orgnodaļas instruktors 1946.I–XI; LK(b)P CK republikāniskās partijas skolas klausītājs 1946.XI–1948.VIII, LK(b)P Cēsu apr. komit. propagandas un aģitācijas daļas vad. 1948.VIII–1950.I, LK(b)P Cēsu raj. komit. 2. sekretārs 1950.I–1952.VIII, 1. sekret. 1952.VIII–1957.XII, VDK pr-tāja vietn. kadru lietās 1958.I–III, VDK kadru daļas pr-ka vietn. 1958.III–1959.VIII, VDK pr-tāja palīgs kadru lietās 1959.VIII–1963.II, sabiedriskās kārtības sargāšanas, no 1968.XII iekšlietu ministrs 1963.II–1972.VI. *PA-15500. f., 2. apr., 9476. l.*

Seļezeņovs Nikolajs Dmitrija d. (1911) – PSKP b. no 1932. g. V.d.d. 1935.–1937. g., no 1952. g.; pulkvedis. IeM – VDK Baltijas dzelzceļa pārv. pr-ks 1953.VI–1955.IX. *PA-15500. f., 2. apr., 4849. l.*

Sobačkins Aleksandrs Timotija d. (1912) – PSKP b. no 1939. g. V.d.d. no 1934. g.; kapteinis. VDTK nod. pr-ks Pavlovoposadā, Rīgā 1944.V–1945.VII, VDTK 2. daļas 3. nod. pr-ks 1945.VII–1946.I; VDM Kuldīgas apr. daļas pr-ks 1946.I–1949.I. *PA-15500. f., 2. apr., 5176. l.*

Ščendrigins Andrejs Andreja d. (1911) – PSKP b. no 1940. g. V.d.d. no 1948. g.; pulkvedis. PSRS VDM Augstākās skolas vadošā sastāva kursu klausītājs 1948.I–1950.VI; VDM Ventspils pils. daļas pr-ka vietn. 1950.VI–1951.XI, Abrenes raj. daļas pr-ks 1951.XI–1952.IV; VDM – IeM kadru daļas pr-ka vietn. 1952.IV–1954.VIII; VDK 7. daļas pr-ka vietn. 1954.VIII–1955.V, 6. specdaļas pr-ks 1955.VI–1959.VIII, operatīvi – tehniskās daļas pr-ka vietn. 1959.VIII–1964.VII, pr-ks 1964.VII–1970.II. *PA-15500. f., 2. apr., 8420. l.*

Vamža Aleksandrs Sīmaņa d. (1902) – PSKP b. no 1938. g. V.d.d. no 1940. g.; kapteinis. IeTK vec. izmeklētājs 1940.VI–1941.VI, LPSR VDTK operat. grupas vec. izmeklētājs 1943.XII–1944, Izmeklēš. daļas vec. izmeklētājs 1944–1945, Izmeklēš. daļas 1. nod. izmeklētājs 1945–1946; VDM 4. daļas 2. nod. vec. operat. pilnv. 1946–1947.XII, VDM Bauskas apr. daļas pr-ka vietn. 1948.I–1949.XII, Rīgas raj. daļas pr-ka vietn. 1950.I–1952.VIII, pr-ks 1952.VIII–1953.V, IeM Saulkrastu raj. daļas pr-ks 1953.V–1954.V, VDK pilnv. Saulkrastu raj. 1954.V–1956.III. *PA-15500. f., 1. apr., 1229. l.*

Vasins Konstantīns Filipa d. (1912) – PSKP b. no 1937. g. V.d.d. no 1944. g.; kapteinis. PSRS VDM skolas kursants Novosibirskā 1947.XII–1949.II; VDM Liepājas daļas Aizvīķu starppagastu nod. vec. operat. pilnv. 1949.III–1950.I, VDM Priekules raj. daļas pr-ka vietn. 1950.I–1952.II, pr-ks 1952.II–1953.V, IeM Priekules raj. daļas pr-ka vietn. 1953.V–IX, pr-ks 1953.IX–1954.V, VDK pilnv. Priekules raj. 1954.V–1956.VI. *PA-15500. f., 1. apr., 1293. l.*

Vavilovs Ivans Filipa d. (1904) – PSKP b. no 1932. g. V.d.d. no 1937. g.; apakšpulkvedis. VDTK V daļas pr-ks 1944.IX–1945.III, VDTK – VDM partijas komit. sekretārs 1945.III–1950.II. *PA-15500. f., 1. apr., 1184. l.*

Veļikanovs Nikolajs Sergeja d. (1905) – PSKP b. no 1929. g. V.d.d. no 1928. g.; pulkvedis. VDK pr-tāja vietn. operatīvajā darbā 1954.XI–1958.I. *PA-15500. f., 1. apr., 1346. l.*

Vidriks Aleksandrs Augusta d. (1921) – PSKP b. no 1943. g. V.d.d. no 1950. g.; majors. 43. gv. latv. strēlnieku divīzijas 121. strēln. pulka vada k-ris 1943.VII–1944.XI; LPSR kara komisariāta 2. daļas pr-ka pal. 1944.XI–1945.XI; Rīgas pils. Proletāriešu raj. IK dzīvokļu daļas pr-ks 1945.XI–1946.IV; LPSR ZA ārstniecības un sadzīves apstākļu daļas pr-ks 1946.V–1947.VI; Mežsaimniecības min. kancelejas pr-ks 1947.VI–1948.VIII, LK(b)P CK republikāniskās partijas skolas klausītājs 1948.IX–1950.VIII; VDM 2. daļas 1. nod. operat. pilnv. 1950.IX–1952.VII, 2. nod. operat. pilnv. 1952.VII–XI, vec. operat. pilnv. 1952.XI–1953.V; IeM Liepājas pils. daļas pr-ks 1953.V–1954.V; VDK pilnv. Liepājas pils. 1954.V–1959.X. *PA-15500. f., 1. apr., 1396. l.*

Vītols Kārlis Pētera d. (1924) – PSKP b. no 1943. g. V.d.d. 1948.–1962. g.; kapteinis. Kinoteātra *Splendid Palace* direkt. vietn. 1945–1946, kinoteātra *Gaisma* direkt. 1946–1947; LPSR

Kinematogrāfijas min. kadru daļas pr-ks 1947–1948; VDM 5. daļas 5. nod. operat. pilnv. 1948–1949, 6. nod. operat. pilnv. 1949–1950, vec. operat. pilnv. 1950–1952, 5. daļas 4. nod. pr-ka vietn. 1952.VIII–XI; PSRS VDM 201. skolas kursants 1952–1953, IeM 4. daļas 6. nod. pr-ka p.i. 1953.V–VI, 4. pārv. 2. daļas 3. nod. pr-ks 1953–1954, VDK 4. daļas 6. nod. pr-ks 1954–1956, Izmeklēš. daļas pr-ks 1956.VIII–1962.VIII; LPSR prokurora vietn. 1962.VIII–XII, prokurors 1962.XII–1965.III. *PA-15500. f., 2. apr., 7339. l.*

Zarubins Mihails Semjona d. (1902) – PSKP b. no 1931. g. V.d.d. no 1921. g.; pulkvedis. IeTK Rīgas ostas nod. un Ūdeņu daļas nod. pr-ks 1940.IX–1941.III, LPSR VDTK izlūkoš. daļas pr-ka vietn. 1941.III–VII; LPSR VDTK 4. daļas pr-ks 1944.I–IX; VDTK – VDM Rīgas baseina ūdeņu daļas pr-ks 1944.IX–1947.XI, Latvijas jūras baseina apsardzības daļas pr-ks 1947.XI–1952.XI. *PA-15500. f., 2. apr., 372. l.*

Ziediņš Mintauts Jāņa d. (1911) – PSKP b. no 1948. g. V.d.d. no 1945. g.; apakšpulkvedis. VDM Izmeklēš. daļas tulks 1945–1946, Izmeklēš. daļas 2. un 4. nod. izmeklētājs 1946–1947, 4. nod. vec. izmeklēt. 1947–1950, 3. nod. pr-ka vietn. 1950–1951, 6. nod. pr-ks 1951–1952, 2. daļas 5. nod. pr-ks 1952–1953; IeM 5. daļas pr-ks 1953.VI–1954.V; VDK pr-tāja vietn. 1954.V–1959.VII, 2. daļas pr-ks 1959.VIII–1960.III. *PA-15500. f., 2. apr., 472. l.*

The analysis of the 'nomenclatura' personnel files of the Central Committee of Communist Party of Latvia of the LSSR KGB staff

Identification and research of the structure of the LSSR KGB (hereinafter – KGB) personnel is a very important task in the work of the Government Commission for KGB Research. Unfortunately, the complete KGB archives or at least the full list of KGB staff are not available to Latvian scholars.

The only available documentary sources are the documents of the Central Committee of Communist Party of Latvia. This is the so-called 'nomenclatura' personnel list which includes the files of the leading KGB officials (these files are available at the premises of the Latvian State Archive of the Latvian National Archive). These files contain the biographical information of the mentioned officials, their career in the KGB, nationality, education, rewards, punishments (for breaking certain rules of the Communist Party), reassignments and the termination of their office. On the basis of these documents it is possible to create a list of notable KGB officials and even their biographical dictionary.

The KGB personnel files are not separated from other nomenclatura files of the Central Committee of the Communist Party of the LSSR; there is no card files that could help to extract the necessary information. Therefore, the analysis of the nomenclatura files takes time. Moreover, one has to take into account that it is necessary to evaluate the protocols of the Bureau of the Central Committee of the Communist Party of the LSSR. These contain information on matters of state security and the personnel of the KGB. However, research will not be complete without the files containing the KGB personnel records starting from the mid-1960s until 1991. Up to now, the search for these files has been unsuccessful. Thus, this research has mainly focused on files from 1944 until 1965.

The personnel files of the KGB officials from 1944 until 1965 testify that those officials actively took part or even organized the mass deportation on 25 March 1949 while fighting resistance movements. The 'chekist' personnel of the period from 1944 until

1965 could be characterized as being poorly educated, with most having only primary education. The majority of them began their 'chekist' career in the middle or late 1930s in the USSR. Some of them had the experience of 'chekist' activities in Latvia during the time period from 1940 until 1941. Among these KGB officials, there were former participants of Latvian communist underground.

Zinātniskā un sabiedriskā polemika par LPSR Valsts drošības komitejas dokumentāro mantojumu

Dr. hist. Jānis Taurēns
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas loceklis

Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) Valsts drošības komitejas (VDK) un plašākā nozīmē padomju režīma mantojums nu jau divdesmit piecus gadus ir plašu diskusiju objekts sabiedrībā un zinātniskajā literatūrā. Šīs diskusijas norisinās galvenokārt sabiedrībā, laikrakstos un Saeimas plenārsēžu zālē, ne tik daudz zinātniskajās aprindās. Tas arī ir radījis situāciju, kurā debašu lauvas tiesa bija veltīta VDK aģentūras kartotēkas problemātikai jeb vēstures profesionāļu nikni apkarotajam terminam "čekas maisiem". Zinātniskās diskusijas, savukārt veicināja 1998. gadā izveidotās Latvijas Vēsturnieku komisijas darbība, tās finansējums padomju režīma dažādu darbības aspektu izpētei. VDK kā padomju režīma sastāvdaļas problēma raisa jautājumus par visu padomju režīma mantojumu Latvijā kopumā un par Latvijas sabiedrības un elites gatavību pārvarēt šo mantojumu un tā sekas, atklāti diskutējot par tiem.

1. Sabiedriskās diskusijas par VDK dokumentāro mantojumu

Pati LPSR VDK kā padomju režīma struktūra un diskurss par šo *ļaunu vēstošo* institūciju ir bijuši klātesoši kopš atjaunotā Latvijas valstiskuma pirmsākumiem. VDK ēna, kā rāda Atmodas līderu memuāri, klājās pār nacionālās neatkarības organizāciju darbību kopš to dibināšanas. No tās nebija brīva arī 1990. gadā saskaņā ar LPSR normatīvajiem aktiem ievēlētā Augstākā Padome (AP), kura atjaunoja Latvijas neatkarību. 1991. gada 23. augustā AP plenārsēdē uzstājās pēdējais VDK priekšsēdētājs Edmunds Johansons. Šīs viņa runas

stenogramma nav publicēta Saeimas mājaslapā vēl šobrīd. No AP sēdes atklātās daļas debatēm pirms tam radās iespaids, ka VDK nav vēl zaudējusi visas cerības. AP deputāts Juris Bojārs bija iesniedzis lēmuma projektu, kas paredzēja, ka LPSR VDK arhīvi un ieroči līdz jautājuma galīgai izlemšanai, pārejot Latvijas Republikas jurisdikcijā, tiek nodoti Ģenerālprokuratūrai, bet sakaru līdzekļi – Sakaru ministrijai. Patiesībā formulējums pāriet Latvijas Republikas jurisdikcijā varēja slēpt sevī lamatas, paredzot, ka VDK kļūtu par neatkarīgās Latvijas valsts jaunveidojamo drošības struktūru kodolu. Juridiski gan kopš 1990. gada 4. maija LPSR VDK kā LPSR Ministru padomei (MP) pakļauta ministrijas līmeņa institūcija (līdzīgi kā, piemēram, LPSR Ārlietu ministrija) turpināja darbību kā formāli Latvijas Republikas Ministru padomei pakļauta augstākā līmeņa iestāde. Deputāts Ivars Silārs dzēlīgi jautāja, vai LPSR VDK tagad kļūšot par Latvijas Republikas VDK un algu saņems no tās budžeta. J. Bojārs faktiski nenoliedza un neapstiprināja to. Pret VDK "pārņemšanu Latvijas jurisdikcijā" iebilda arī deputāte Anna Seile. Interesanti un zīmīgi, ka frakcijas *Līdztiesība* (faktiski LPSR Darbaļaužu internacionālās frontes jeb Interfrontes) deputāts Aleksejs Aleksejevs ierosināja pieprasīt no VDK to AP deputātu sarakstu, "kas bija VDK līdzstrādnieki un aģenti". Šis priekšlikums varētu būt vēsturiski pirmais garajā neveiksmīgo mēģinājumu virknē publiskot VDK aģentūru.

LPSR VDK priekšsēdētājs E. Johansons brīdināja, ka republikā ir sarežģīta situācija un ka varot rasties tādi momenti, kurus ir grūti paredzēt. Johansons pat vēlējās, lai tiktu iekļauts komisijā, kura lemtu VDK likteni, un vairākkārt brīdināja par spriedzi republikā, par VDK kā Padomju Savienības līmeņa pakļautības struktūru, kas liedz tai pakļauties AP un tās lēmumiem. Augstākā Padome piekrita E. Johansonam uzklausīt viņu, atslēdzot sēdes radiotranslāciju un izraidot žurnālistus.[862] 2000. gada marta sākumā Totalitārisma seku dokumentēšanas centra (TSDC) vadītājs Indulis Zālīte ziņoja Saeimai, ka E. Johansons slēgtajā sēdē esot informējis parlamentu, ka 37 AP deputāti – visi no to vidus, kuri balsoja par neatkarības atjaunošanu –

[862] Augstākās Padomes 1991. gada 23. augusta rīta sēdes stenogramma. Pieejams: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910823.htm

bija sadarbojušies ar VDK.[863] Runājot par šo problēmu – VDK aģentiem neatkarības piekritēju vidē – komitejas priekšsēdētāja vietnieks Jānis Trubiņš intervijā Askoldam Rodinam un Jānim Škaparam prātoja, ka VDK aģenti, kas "dzīvoja ar noteiktām leģendām, sāka tās realizēt dzīvē. Aģentam vajadzēja tēlot nacionālistu, lai viņš būtu ietekmīgs un varētu pārvaldīt šo vidi". Šie aģenti "saauga ar VDK doto leģendu", "iesaistījās neatkarības atgūšanas sistēmā, kaut gan bija ļoti ilggadēji un uzticami Valsts drošības komitejas cilvēki".[864]

Jau nākamajā dienā – 24. augustā – AP izskatīja deputāta Linarda Muciņa iesniegto lēmuma projektu "Par PSRS valsts drošības iestāžu darbības pārtraukšanu Latvijas Republikā". Tas bija vēsturisks brīdis. PSRS valsts drošības iestādes bija darbojušās kopš Latvijas okupācijas, pati LPSR VDK bija dibināta 1954. gadā. Vēl 1990. gada 5. martā LPSR AP prezidijs, ko vadīja pats Anatolijs Gorbunovs, bija divas nedēļas pirms jaunās AP vēlēšanām klusi iecēlis Edmundu Johansonu par LPSR VDK priekšsēdētāju. Jaunais lēmuma projekts bija ievērojami radikālāks nekā Bojāra 23. augusta priekšlikums un nesaturēja slidenus kompromisus. Pašas PSRS straujā agonija neatstāja šaubas, ka E. Johansona atsauces uz PSRS prezidentu un padomju likumiem ir zaudējušas nozīmi. Lēmuma punkti paredzēja likvidēt LPSR VDK, sadarbību ar to pēc 1991. gada 21. augusta uzskatīt par "nodevību pret republiku", atņemt šai struktūrai izziņas un izmeklēšanas tiesības un pilnvaras slepenības režīma nodrošināšanai, pārņemt tās īpašumus. Arhīvam un krimināllietām bija jāpāriet Latvijas Republikas arhīvu rokās, bet "operatīvajam arhīvam un kartotēkām" īpašas AP deputātu komisijas rokās. Lēmumu pieņēma bez īpašām debatēm. Jau pirms tā pieņemšanas AP priekšsēdētāja vietnieks Andrejs Krastiņš informēja deputātus, ka Iekšlietu ministrijas pirmais policijas bataljons pēc E. Johansona kunga "laipna aicinājuma" devies apsargāt VDK ēku.[865]

---

[863] Ločmele, Nellija "23 par neatkarību balsojušie sadarbojušies ar VDK", *Diena*, 2000, 2. marts, 1. lpp.

[864] Rodins, Askolds, Škapars, Jānis. "Par LTF un neatkarību bijušā čekas līdera skatījumā. Askolda Rodina un Jāņa Škapara saruna ar bijušo LPSR VDK priekšsēdētāja vietnieku Jāni Trubiņu", *Baltijas brīvības ceļš. Baltijas valstu nevardarbīgas cīņas pieredzes pasaules kontekstā*. Rīga: Zeltagrauds, 2005, 250. lpp.

[865] Augstākās Padomes 1991. gada 24. augusta vakara sēdes stenogramma Pieejams: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910824v.htm

Debates AP par VDK mantojumu un aģentu kartotēkas likteni turpinājās vēlāk. Diezgan plašas diskusijas par to likteni notika AP 1993. gada 16. marta rīta plenārsēdē. Sēdes vadītājs Anatolijs Gorbunovs ar sarkasmu to raksturoja kā "ļoti aizraujošu" darba kārtības jautājumu.[866] Pats sēdes vadītājs kā bijušais Padomju Savienības Komunistiskās partijas Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) Centrālās komitejas (CK) pirmais sekretārs varēja neuztraukties, jo, pat ja viņš kādreiz būtu bijis VDK aģents, materiāliem par viņu bija jābūt iznīcinātiem jau partijas nomenklatūras kāpņu zemākajā posmā.

Sēdē bija iesniegti trīs priekšlikumi. Pirmais, ko iesniedza deputāts Juris Bojārs, paredzēja, ka Centrālajai vēlēšanu komisijai (CVK) ir tiesības salīdzināt 5. Saeimas deputātu kandidātu vārdus ar VDK aģentu kartotēku. Otrais ierosinājums bija

> "pieprasīt Krievijai nodot Latvijas rīcībā bijušās PSRS VDK, tai skaitā izvestos LPSR VDK, materiālus par izvirzītajiem deputātu kandidātiem 5. Saeimas vēlēšanām".

Trešais bija Pētera Lazdas priekšlikums par VDK dokumentu izmantošanu. AP vispirms uzsāka debates par trešo priekšlikumu. Deputāts Lazda ierosināja, ka

> "bijušās Valsts drošības komitejas un Padomju Savienības Komunistiskās partijas, arī Latvijas komunistiskās partijas, dokumentu, materiālu un citas informācijas, tajā skaitā arī to materiālu, kuri atrodas glabāšanā Augstākajā padomē, inventarizāciju un dokumentēšanu veic Augstākās padomes Totalitāro režīmu noziegumu izmeklēšanas komisija [TRNIK]".

Deputāts ierosināja arī, lai šai komisijai būtu tiesības no jebkuras personas pieprasīt un saņemt jebkura veida informāciju par minēto organizāciju un struktūru darbību. Var teikt, ka jau debatēs par minētajiem priekšlikumiem izpaudās visas galvenās tēmas, šaubas un argumenti, kas līdz pat mūsu dienām izskan, runājot par VDK dokumentu un aģentūras kartotēkas likteni. Deputāts Atis Kramiņš, kas jau bija apstiprināts par CVK priekšsēdētāju, iebilda pret tās iejaukšanu politiskos strīdos un vēlējās saglabāt tās neitralitāti. Viņš uzskatīja, ka šie jautājumi jārisina nākamajai Saeimai. Deputāts Ivars

---

[866] Augstākās Padomes 1993. gada 16. marta rīta sēdes stenogramma. Pieejams: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1993/st_930316.htm

Ēlerts izteica šaubas par dokumentu autentiskumu. Viņš norādīja, ka komitejas lielākais panākums bijis "fakts, ka mēs viens otru turam aizdomās par sadarbību ar čeku". Viņš uzskatīja, ka nav normatīvo aktu, kas atļautu risināt šo problēmu, piemēram, "kā šos materiālus izskatīt, kāda ir to slepenības pakāpe", un nav likumprojekta par informācijas aizsardzību. I. Ēlerts paziņoja, ka deputāts J. Bojārs, kuram kā VDK štata darbiniekam bija liegts kandidēt Saeimas vēlēšanās, atriebjoties iesniedzis šo priekšlikumu. Deputāts Andrejs Panteļējevs iebilda pret to, ka šos jautājumus risina tik sasteigti, proti, trīs mēnešos līdz Saeimas vēlēšanām. Deputāts Aivars Endziņš ierosināja izveidot īpašu prokuratūras speciālu izmeklēšanas nodaļu, kas nodarbotos ar totalitāro režīmu noziegumiem. Deputāts Einārs Cilinskis ierosināja atstāt šo jautājumu risināšanu Saeimai. Viņš pauda neticību "partijas vēstures" darbiniekiem, kas esot saistīti ar TRNIK. Cilinskis atgādināja, ka AP frakcija *Satversme* jau pirms gada ierosinājusi sākt darbu ar šiem dokumentiem. Deputāts Dzintars Ābiķis uzskatīja, ka tikai "Dieva dots cilvēciņš" var noticēt maisu saturam. Deputāts Ivars Silārs norādīja, ka ir redzējis maisu saturu, bet par patieso pierādījumu varētu kalpot tikai "personīgās un darba lietas", kuru Latvijā nebija. Viņš ierosināja, lai komisijā ietilptu CVK priekšsēdētājs, tieslietu ministrs, parlamenta apstiprināts prokurors, partiju vadītāji. Komisija lai "atver, apskatās un izvērtē", un uzdod prokuratūrai meklēt pierādījumus. Deputāts Dainis Vanags atbalstīja dokumentu izpētes uzdošanu TRNIK. Kopumā AP pieņēma Pētera Lazdas priekšlikumu, bet Bojāra priekšlikumu un priekšlikumu vērsties pie Krievijas Federācijas noraidīja, izslēdzot tos no darba kārtības.[867]

VDK problemātika AP darba kārtībā nonāca vēl citos kontekstos. Tā, piemēram, 1992. gada 5. maija vakara sēdē Latvijas Republikas iekšlietu ministrs Ziedonis Čevers kritizēja AP priekšsēdētāja vietnieku Andreju Krastiņu, ka viņš Maskavas ietekmētu starpnieku darbības rezultātā iesniedzis priekšlikumus, kas vērsti pret bijušajiem VDK darbiniekiem, kas atraduši darbu Iekšlietu ministrijā. Vadoties no Maskavas avotu teiktā, apgalvoja Čevers,

[867] Augstākās Padomes 1993. gada 16. marta rīta sēdes stenogramma. Pieejams: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1993/st_930316.htm

tādējādi Maskava cerēja šos nodevējus pārmācīt.[868] VDK problemātika kopumā pārgāja jau konstitucionālo Latvijas varas iestāžu pārziņā.

1993. gada 23. septembrī tieslietu ministrs Egils Levits, prezentējot Saeimai likuma projektu par VDK dokumentu izmantošanu, raksturoja koncepciju, kurā balstās šis likumprojekts. E. Levits uzskatīja, ka VDK ir bijusi viens no okupācijas režīma galvenajiem balstiem ("varbūt ne pats galvenais") un aktīvi īstenojusi okupācijas politiku un "totalitāro sistēmu" gan ar savu represīvo darbību, gan ar savstarpējās izspiegošanas sistēmu. E. Levits paziņoja, ka

> "mūsu projekts ir šāds: nevis izpludināt šo jautājumu pa ļoti dažādām sfērām, runāt par vispārēju genocīdu un citiem jautājumiem, bet gan koncentrēties tieši uz čekas darbību. Tātad gan uz aktīvo līdzstrādnieku, respektīvi, algoto līdzstrādnieku, gan uz aģentu, gan uz ziņotāju darbību, gan arī jāpievērš uzmanība cietušajiem un viņu reabilitācijai".

E. Levits ierosināja izveidot divas institūcijas. Vispirms tas būtu VDK dokumentācijas centrs, kura uzdevums būtu savākt un uzglabāt VDK dokumentus, veikt tās darbības zinātnisku analīzi, sagatavot mācību līdzekļus un zinātniskus sarīkojumus, sniegt informāciju personām, iestādēm un prokuratūrai. Otra institūcija bija TRNIK, kas sabiedriskā kārtā nodarbotos ar cietušajiem, vāktu viņu liecības, sniegtu viņiem juridisku un morālu palīdzību.[869] Tiesa, abas šīs struktūras bija izveidojusi jau AP. Šeit būtu interesanti un svarīgi atzīmēt vēl divus aspektus. Vispirms sākotnējā iecere nebija, ka VDK dokumenti tiks glabāti slepenībā vairāk nekā divdesmit gadu, ja reiz bija runa pat par tautas izglītību un mācību līdzekļiem. Otrkārt, izveidotā komisija nesasniedza neko paliekošu un, iespējams, tās darbība sabiedriskā kārtā bija viens no cēloņiem. Vienlaicīgi Saeimas Mandātu un iesniegumu komisijas priekšsēdētājs Māris Budovskis (Latvijas Nacionālās Neatkarības kustības (LNNK) frakcija) paziņoja, ka komisija sāks darbu ar piecu sadarbībā ar VDK apvainoto Saeimas deputātu problēmas izpēti. M. Budovskis piedāvāja risināt problēmu tā, ka

---

[868] Augstākās Padomes 1992. gada 5. maija vakara sēdes stenogramma. Pieejams: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1992/st_920505v.htm

[869] 5. Saeimas 1993. gada 23. septembra sēdes stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_93/st2309.html

komisija vispirms iepazīstinātu deputātus ar materiāliem un tādā gadījumā, ja viņš noliegtu sadarbību ar VDK, tad vērstos prokuratūrā ar pieprasījumu pārbaudīt šos faktus.[870]

Likums pirmajā lasījumā Saeimā bija izskatīts 1994. gada 24. februārī. Tieslietu ministrs Egils Levits raksturoja likuma mērķus. Pirmkārt, sabiedrības konfrontācija ar savu neseno pagātni un tās seku likvidācija. Otrkārt, kriminālizmeklēšanas uzsākšana pret personām, kas saistībā ar VDK pastrādājušas noziegumus. Treškārt, kārtība, kādā veidā izmantot VDK dokumentus. Visbeidzot, rast iespēju vajāto personu reabilitācijai. E. Levits daudz uzmanības veltīja TSDC un TRNIK. TSDC viņš redzēja kā valsts tiešās pārvaldes iestādi ar profesionāliem ierēdņiem un juristiem, kas spētu attiecīgos materiālus profesionāli izvērtēt, glabāt, veikt attiecīgās analīzes un izsniegt izziņas. TRNIK paredzētais uzdevums bija palīdzēt no VDK rīcības cietušajiem. E. Levits uzsvēra, ka ļoti nozīmīga ir procedūra sadarbības fakta ar VDK konstatēšanai. To varētu ierosināt persona attiecībā uz sevi, valsts iestāde par savu strādājošo, deputātu un tamlīdzīgi, visbeidzot, privātpersona par kādu, kuru tā tur aizdomās par sadarbību ar VDK. Likums bija pieņemts pirmajā lasījumā bez debatēm.[871]

Dramatiska Saeimas sēde norisinājās 5. Saeimas pilnvaru laikā 1994. gada 27. aprīlī. Tajā Saeima lēma par Saeimas deputātu pilnvarām pieciem deputātiem, kuri bija apvainoti sadarbībā ar VDK. AP pieņemtā 5. Saeimas vēlēšanu likuma 21. pantu, kas saturēja mazliet nepraktisku normu, ka par Saeimas deputāta kandidātu var pieteikt

> "ikvienu Latvijas pilsoni, [..] ja viņš Centrālās vēlēšanu komisijas noteiktajā kārtībā ir parakstījis paziņojumu, ka nav bijis vai šobrīd nav PSRS, LPSR VDK, PSRS Aizsardzības ministrijas, Krievijas (PSRS tiesību mantinieces) [..] štata vai ārštata darbinieks, kā arī šo iestāžu aģents, rezidents vai konspiratīvā dzīvokļa turētājs".

Šajā Saeimas sēdē pirmo reizi oficiāli bija nosaukti arī piecu sadarbībā ar VDK vainoto Saeimas deputātu vārdi: Georgs Andrejevs, Edvīns Inkēns, Aivars Guntis Kreituss, Roberts Mīlbergs un Andrejs Siliņš.

---

[870] Turpat.

[871] 5. Saeimas 1994. gada 24. februāra sēdes stenogramma. Pieejams: //www.saeima.lv/steno/st_94/st2402.html

Latvijas Republikas ģenerālprokurors Jānis Skrastiņš informēja par VDK dokumentiem, kuri bija Latvijas varas iestāžu rīcībā. To vidū bija aģentūras uzskaites žurnāli no 1953. gada 6. marta līdz 1987. gada janvārim. Ģenerālprokuratūras rīcībā bija "trīs veidu kartotēkas". Pirmkārt, viņš minēja alfabētisko kartotēku, kurā atradās aģenta kartītes. Kartīte saturēja aģenta vārdu, uzvārdu un tēva vārdu, pseidonīmu, vervēšanas datumu, vervētāja un vadoša VDK darbinieka parakstu. Otra kartīšu grupa, kas dublēja pirmo, bija statistikas kartotēka. Tā bija sakārtota pēc VDK struktūrām, lai būtu skaidrs, cik aģentu bija kurai struktūrai. Trešā kartotēka bija to aģentu kartotēka, kas bija savervēti PSRS Bruņotajos spēkos un tālāk nodoti VDK. Deputāti uzzināja to, kas tik bieži minēts vēlāk, ka ieraksti žurnālā atbilst kartotēkai, "ja kartītē ir šis ieraksts un kartītei ir numurs, atbilstoši šim numuram ir jābūt ierakstam arī šajos žurnālos".[872] Varas iestāžu rīcībā nebija ārējās izlūkošanas – LPSR VDK pirmās pārvaldes uzskaites žurnālu, bet bija aģentu kartotēka. J. Skrastiņš informēja par paveikto izpētes un izmeklēšanas darbu un paziņoja, ka

> "Totalitāro režīmu noziegumu izmeklēšanas komisijas Totalitārisma seku dokumentēšanas centra rīcībā esošie aģentūras uzskaites dokumenti, žurnāli un kartiņas, kas satur informāciju par Andrejeva, Inkēna, Kreitusa, Milberga un Siliņa sadarbību ar Valsts drošības komiteju, ir autentiski".

Tomēr ģenerālprokurors norādīja, ka dokumenta autentiskums

> "pats par sevi nedod pietiekamu pamatu atzinumam par apzinātu slepenas sadarbības faktu. Šā fakta konstatēšanai, manuprāt, Saeimai būtu jānosaka īpaša kārtība, saskaņā ar kuru arī Prokuratūra tālāk rīkotos, lai nevis konstatētu dokumentu autentiskumu, bet lai varētu Saeimas noteiktā kārtībā spriest par to, vai ir bijusi faktiski šāda sadarbība".[873]

Saeimas Mandātu un iesniegumu komisijas priekšsēdētājs Māris Budovskis norādīja, ka ir vairāki ceļi, kā risināt radušos problēmu, un ierosināja paātrināti pieņemt likumu "Par bijušās PSRS Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personas

---

[872] 5. Saeimas 1994. gada 27. aprīļa sēdes stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_94/st2704.html

[873] Turpat.

sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu". Tad piecu deputātu liktenis tiktu izlemts likumā paredzētajā kārtībā. Otrs variants būtu uzdot pašai Mandātu un iesniegumu komisijai daļēji uzņemties tiesas funkcijas un iesniegt Saeimai lēmuma projektu, vai šo deputātu mandāti būtu anulējami. M. Budovskis komisijas vārdā iesniedza lēmuma projektu, kas paredzēja iet pirmo ceļu. Savukārt desmit Saeimas deputāti iesniedza alternatīvu lēmuma projektu: "Par mandātu anulēšanu pieciem Saeimas deputātiem – Andrejevam, Inkēnam, Milbergam, Kreitusam un Siliņam". Gala rezultātā pieņemtais lēmums bija kompromiss un paredzēja trīs punktus. Pirmais – paātrināt likuma pieņemšanu. Otrais – deputātu sadarbības fakta konstatēšanai ar VDK izmantot šo likumu. Trešais bija sekojošs:

> "Pārtraukt Saeimas deputātu Andrejeva, Inkēna, Kreitusa, Milberga, Siliņa mandātu darbību līdz tiesas spriedumam par sadarbības ar VDK fakta pierādīšanu."

Šo pēdējo punktu apšaubīja Saeimas deputāti – juristi Aivars Endziņš (*Latvijas ceļš*) un Lainis Kamaldiņš (*Latvijas ceļš*) –, norādot, ka Latvijas normatīvajos aktos "nav likumīgas bāzes, lai mēs varētu apturēt mandātu darbību" (A. Endziņš). Debates par jautājumu atšķīrās no vēlākajām debatēm divdesmit gadu garumā par "čekas maisu" atvēršanu, jo bija veltītas konkrētiem cilvēkiem. Neviens nevarēja noliegt G. Andrejeva, E. Inkēna vai, piemēram, R. Milberga nopelnus Latvijas labā. E. Inkēns un G. Andrejevs bija Latvijas delegācijas sastāvā sarunām ar Krieviju, un debates noritēja trīs dienas pirms 1994. gada 30. aprīlī bija parakstīta Latvijas un Krievijas līgumu pakete par Krievijas karaspēka izvešanu. Pats E. Inkēns mazliet nesaprotami norādīja, ka Krievijai nav bijis ar ko šantažēt tieši viņu un G. Andrejevu.[874] Debates kopumā izvērtās par politisku cīņu. Viskomfortablāk jutās tās frakcijas, kuru sastāvā nebija VDK aģentu, proti, *Saskaņa Latvijai* un *Līdztiesība*. Daudzi deputāti uzsvēra Latvijas traģisko vēsturi un pienākumu pret to. Deputāts Andris Rozentāls (Latvijas Zemnieku savienības (LZS) frakcija) norādīja uz to, ka daudzi represētie nevar atgūt savus īpašumus, jo tajos dzīvo tie, kas organizēja viņu izsūtīšanas. Cita tēma, kas izskanēja debatēs, skāra pārējo deputātu likteni. Deputāts Māris

[874] 5. Saeimas 1994. gada 27. aprīļa sēdes stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_94/st2704.html

Grīnblats (*Tēvzemei un brīvībai* (TB) frakcija) norādīja, ka neatrašanās kartotēkās nav garantija tam, ka kāds nav sadarbojies ar VDK, jo, piemēram, to darbinieku kartītes, kas bija sasnieguši noteiktu līmeni partijas, Komjaunatnes, padomju un valsts dienesta amatos, bija izņemtas no kartotēkas.

"Čekas piecīšu" lieta izraisīja nepieciešamību arī paātrināti pieņemt likumu par VDK dokumentu izmantošanu. 1994. gada 5. maijā likums par VDK dokumentu izmantošanu bija iekļauts Saeimas sēdes darba kārtībā. Vairāki Saeimas deputāti, kā Anna Seile (LNNK) un Aleksandrs Kiršteins (LNNK), izteica neapmierinātību ar steigu, kādā tas bija izdarīts. Debates izraisīja TRNIK iekļaušana likumprojektā. Deputāts A. Endziņš paziņoja, ka komisiju izveidojusi vēl AP, taču tā "ne ar ko nopietnu pašreiz nenodarbojas". Citus deputātus satrauca šādas potenciālas komisijas izveidošana, jo tā varētu kļūt par partijas *Latvijas ceļš* politisku ieroci. No vēlāko notikumu skatu punkta interesants bija paziņojums, ka TSDC nav paredzēts ilgstoši uzglabāt dokumentus un tiem jānonāk Valsts arhīvā. No likumprojekta izslēdza normu, ka personai ir tiesības ierosināt kāda cita sadarbības fakta ar VDK pārbaudi tiesā, tas, pēc likumprojektu izstrādātāju domām, "varētu radīt nevēlamu un pārmērīgu denunciācijas efektu sabiedrībā".[875] Diskusijas izraisīja arī jautājums par sadarbības apzināto raksturu un tiesas iespējām to konstatēt. Tas vēlāk kļuva par nozīmīgu klupšanas akmeni. Likums Saeimā bija pieņemts 1994. gada 19. maijā, un tas paredzēja, ka personas sadarbības fakta konstatēšanai ar VDK nosakāms desmit gadus ilgs laika periods. Tā laika cerības par problēmas drīziem un vienkāršiem risinājumiem bija nepamatotas. 1994. gadā nebija iespējams paredzēt, ka vēl pēc divdesmit gadiem problēmas risinājums nebūs rasts. Sadarbības fakta konstatēšana sadūrās ar problēmām jau visai drīz. Jābilst, ka viens no sadarbībā apsūdzētajiem Georgs Andrejevs atkāpās no ārlietu ministra amata, nolika Saeimas deputāta mandātu un publicēja plašus paskaidrojumus par notikušo.[876] Savukārt pārējo četru sadarbībā ar VDK vainoto Saeimas deputātu lietas izskatīja tiesas prāvās, kur

[875] 5. Saeimas 1994. gada 5. maija sēdes stenogramma. http://www.saeima.lv/steno/st_94/st0505.html

[876] Andrejevs, Georgs. "Tā, tas nu ir pateikts!" *Diena*, 1994, 7. jūnijs; *Neatkarīgā Cīņa*, 1994, 30. maijs, 1. jūnijs.

neatrada pierādījumus apzinātai sadarbībai ar VDK.[877] Savukārt TSDC 1995. gadā reorganizēja no Tieslietu ministrijas padotības iestādes par Satversmes aizsardzības biroja struktūrvienību, kas, protams, nevarēja veicināt atklātību un E. Levita minētos tautas izglītības uzdevumus.

6. Saeimas periodā (1995 – 1998) parlamentārās debates par aģentūras kartotēkas likteni turpinājās. 1996. gada februārī bija iesniegti trīs likumprojekti par grozījumiem likumā "Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu". Vienu projektu iesniedza LNNK un Latvijas Zaļās partijas (LZP) deputāti, otru – Saeimas Juridiskā komisija, bet trešo – pieci Saeimas deputāti no Tautas kustības *Latvijai*, kura, jāievēro, bija uzskatīta par marginālu. Saeimas Juridiskās komisijas vārdā pret VDK dokumentu publiskošanu, ko paredzēja LNNK un LZP deputātu likumprojekts, uzstājās Aivars Endziņš (*Latvijas ceļš*). Viņš norādīja, ka aģentu vārdu publiskošana nozīmētu pretrunu, jo pasludinātu cilvēkus par VDK aģentiem bez tiesas sprieduma. A. Endziņš norādīja, ka tiesu praksē neizdodas pierādīt dokumentos minēto aģentu saistību ar VDK. LNNK un LZP likumprojekts bija noraidīts Saeimas sēdē jau 22. februārī. Tautas kustības *Latvijai* (*Zīgerista partijas*) likumprojekts izraisīja jau plašākas debates. Likumprojekts paredzēja, ka visi VDK dokumenti, arī tie, kas glabājas TSDC, ir pieejami atklātībai. Otrkārt, tas paredzēja publiskot VDK "informatoru" vārdus. Deputāts Odisejs Kostanda (frakcija *Latvijai*) norādīja, ka aģentu kartotēkas falsifikācijas iespējas nav ticamas, jo ir iespējams salīdzināt aģentūras kartotēku ar ierakstiem aģentu reģistrācijas žurnālā. O. Kostanda uzskatīja, ka datu publiskošana noņemtu psiholoģisko spriedzi sabiedrībā un liegtu Krievijas specdienestiem šantažēt bijušos VDK aģentus, un paziņoja, ka "jāpublicē VDK ziņotāju kartotēka". Deputāts uzskatīja, ka morāli ētiski apsvērumi ir svarīgāki par juridiskajiem, kurus nemitīgi piesauca juristi.[878] Laika trūkuma dēļ likumprojekta apspriešana turpinājās Saeimas 29. februāra sēdē. Tajā plaši izteicās deputāts Juris Galerijs Vidiņš (frakcija *Tēvzemei un Brīvībai*). Viņš runāja neparasti atklāti un

---

[877] Lapsa, Lato, Metuzāls, Sandris, Jančevska, Kristīne. *Mūsu vēsture 1985-2005. II.* Rīga: Atēna, 2008, 397. – 398. lpp.
[878] 6. Saeimas 1996. gada 22. februāra sēdes stenogramma. http://www.saeima.lv/steno/st_96/st2202.html

nosauca vairāku (kopumā astoņu) VDK aģentu segvārdus – "Pols", "Dzintars", "Viesturs", "Johans", "Muzikants", "Vonogs", "Žurnālists" un "Aivo". Šos datus J. G. Vidiņš varēja iegūt no savas lietas TSDC glabātajos VDK dokumentos, kur bijusi gan operatīvās izstrādes lieta, gan operatīvās novērošanas lieta. Viņš, pierādot, ka VDK aģenti saglabā bīstamību, pieminēja aģentu ar segvārdu "Pols", kurš 1995. gadā dibinājis Vienības partiju un bijis tās ideologs. Aģents "Viesturs" no Latvijas saskaņā ar dokumentu Nr. 0311388 devies automobiļu izbraucienā pa Ņujorku pēc Amerikas Latviešu apvienības konferences kopā ar Pasaules Brīvo latviešu apvienības priekšsēdētāja vietnieku Gunāru Meierovicu, savukārt aģents "Vonogs" bija ziņojis par disidentu tikšanos ar Nautrēnu ciema iedzīvotājiem.[879] Tādējādi VDK aģentūras darbības teritoriālais diapazons sniedzās no Ņujorkas līdz Nautrēniem. J. G. Vidiņš šaubījās par to, ka jābaidās no neskaitāmām tiesas prāvām, jo, viņaprāt, "nebūs to nekauņu tik daudz, kas sniegs tiesā [prasību], lai pierādītu, ka viņi nav sadarbojušies". Deputāts Kārlis Čerāns (frakcija *Latvijai*) norādīja uz četriem svarīgiem aspektiem, ko dotu dokumentu publiskošana. Pirmkārt, Saeimas spēja pārvarēt okupācijas laika mantojumu un pārvarēt tā sekas. Otrkārt, zustu iespēja šantažēt aģentu kartotēkās minētās personas. Treškārt, VDK aģentiem nāksies publiski izvērtēt savu darbību, veicinot sabiedrības attīrīšanos. Ceturtkārt, tauta spēj mierīgi un līdzsvaroti uzņemt publiskotās ziņas, tās radītu tikai mērenu diskusiju. Deputāts Imants Liepa (frakcija *Latvijai*) kritizēja Juridiskās komisijas sniegto analīzi par likumprojektu. Viņš noraidīja tās tiešām ļoti savdabīgo argumentu, ka aģentūras publiskošana varētu apgrūtināt Latvijas specdienestu darbību, jo cilvēki atteiktos ar tiem sadarboties, baidoties no atmaskošanas nākotnē.[880] Pielīdzināt demokrātiskās Latvijas specdienestus pēc būtības VDK un tādējādi Latvijas Republiku Padomju Savienībai tiešām bija īpatnēja pieeja. I. Liepa norādīja, ka Juridiskās komisijas bažas par aģentu tuvinieku likteni arī nav pamatotas. Jānis Mauliņš (frakcija *Latvijai*) noraidīja principu, kuru pats pierakstīja deputātam Aivaram Endziņam, proti, ka valsts savus aģentus neizdod, un atgādināja, ka VDK aģenti kalpoja

[879] 6. Saeimas 1996. gada 29. februāra plenārsēdes stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_96/st2902.html
[880] Turpat.

okupētājvalstij. Leopolds Ozoliņš (frakcija *Tēvzemei un Brīvībai*), atbalstot likuma pieņemšanu, norādīja uz kartotēkas nepubliskošanas sabiedrisko bīstamību, jautājot, vai kādam ir izdevīgi turēt bailēs "astoņus, divdesmit astoņus vai 75 000 aģentu", "Mūžīgās bailēs turēt atkarībā un ieteikt viņu balsojumus, dibināt un vadīt partijas, noklusēt, parakstīt, solīt [..]". Emocionālā runā, atsaucoties uz ģimenes vēsturi, arī Jura Bojāra mēģinājumu viņu savervēt VDK, likumprojektu atbalstīt ieteica deputāts Andris Rubīns (frakcija *Latvijai*). Viņš norādīja, ka G. Andrejevs pēc atzīšanās sadarbībā ar VDK kļuvis par Latvijas vēstnieku Kanādā, tātad *persona grata*, nevis *persona non grata* Latvijas valstī. Publiskošanu atbalstīja arī Aigars Jirgens (frakcija *Tēvzemei un Brīvībai*) un Valdis Krisbergs (Demokrātiskās partijas *Saimnieks* (DPS) frakcija). Jānis Ādamsons (frakcija *Latvijas ceļš*) norādīja, ka datu publiskošana būs pretrunā ar "nevainības prezumpciju", un paziņoja, ka pat Sabiedrotie pēc uzvaras nav publiskojuši gestapo aģentu sarakstu. Jānis Jurkāns (*Tautas saskaņas partijas* frakcija) norādīja, ka publiskošana unificētu visus VDK aģentus: gan tos, kuri atbildīgi par asiņainiem noziegumiem, gan tos, kuri snieguši apzinātu dezinformāciju, kā arī zinātniekus, kuri guvuši iespēju braukt zinātniskā apmaiņā. Jurkāns, novedot līdz absurdam, norādīja, ka būtu jāsoda visi padomju cilvēki, kas piedalījušies sociālisma celtniecībā. Būtu arī jāpublicē 18 000 nezināmo aģentu vārdi un citu (nezināmo) padomju specdienestu aģentu vārdi. J. Jurkāns jautāja, ko darīt ar tiem partijas un valdības funkcionāriem, kuri kontrolēja un vadīja represīvos orgānus un kuri nes vislielāko atbildību. J. Jurkāns biedēja parlamentu ar 7000 tiesas prāvām, kas beigtos ar to, ka "mums būtu ar tiesas lēmumu apliecināts, ka Latvijā vispār neviena čekas aģenta nav bijis". Kritiski pret likumprojektu izturējās Aleksandrs Kiršteins (LNNK un LZP frakcija), kurš pauda uzskatu, ka nav pieļaujami publicēt "automātiski" visu aģentu sarakstu, kas novestu pie tā, ka "šiem cilvēkiem vai, teiksim, viņu ģimenes locekļiem vai bērniem būtu jāatbild".[881] Leonards Stašs (*Tautas saskaņas partijas* frakcija) ierosināja aģentūras kartotēku iznīcināt, proti, "no čekas maisiem to saturs ir jāizber laukā, jāsadedzina un pelni jāizkaisa vējā", sliktākajā gadījumā saglabājot

[881] 6. Saeimas 1996. gada 29. februāra plenārsēdes stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_96/st2902.html

pētījumiem "pēc tūkstošiem gadu". Deputāts Antons Seiksts (frakcija *Latvijas ceļš*) izteica līdzjūtību visiem VDK upuriem, bet iebilda pret maisu publicēšanu, izsakot bažas par to, kas notiks ar emocionāli viegli ietekmējamo un sociāli smagajos apstākļos dzīvojošo latviešu tautu. Juris Dobelis (LNNK un LZP frakcija) visai pamatoti norādīja, ka arī tie, kas padomju laikā, piemēram, veica kratīšanas pie režīma pretiniekiem, vēl joprojām strādā tiesiskajās instancēs un "viņiem nav nekādu ierobežojumu". J. Dobelis norādīja, ka nav pārdomāts, kas notiks pēc dokumentu bezkaislīgās publiskošanas. Pati Saeimas priekšsēdētāja un vēstures doktore Ilga Kreituse (Demokrātiskās partijas *Saimnieks* frakcija) paziņoja, ka nav apsvērtas dokumentu publikācijas izmaksas, zaudējumi, kas varētu rasties daudzo tiesas prāvu rezultātā, norādīja uz sadarbības ar VDK dažādo raksturu. Likumprojektu galavārdā aicināja noraidīt arī Aivars Endziņš. Viņš iebilda pret normu, kas atbrīvoja visus VDK aģentus no tiesiskiem ierobežojumiem. Par likumprojekta pieņemšanu pirmajā lasījumā balsoja 37 deputāti, pret 40, 13 deputāti atturējās, tādējādi tas bija noraidīts.[882]

Pati VDK darbība vairāk uzmanības šajā periodā izraisīja kontekstā ar notikumiem ārpus Latvijas. 1997. gadā laikraksti ziņoja par apsūdzībām sadarbībā ar VDK, kas vērstas pret bijušo Lietuvas Augstākās padomes priekšsēdētāju Vītautu Landsberģi. Savukārt ļoti minimāli rakstīja par to, ka 1997. gada pašvaldību vēlēšanās bija ievēlēti 8 deputāti, par kuriem bija aģentu kartītes. 1997. gada oktobrī divi no viņiem bija atzinuši savu sadarbību ar VDK un nolikuši mandātus, četru lietas bija skatītas tiesā, bet divas lietas pat nebija nonākušas līdz tiesai. *Diena* izvairījās nosaukt šo pašvaldību deputātu vārdus.[883] Dažas dienas vēlāk izplatījās ziņas, ka Saeimas deputāts Andrejs Panteļejevs bijis VDK informators, ko deputāts kategoriski noliedza, uzsverot, ka jau divas reizes kandidējis Saeimā un abas pārbaudīts.[884]

---

[882] 6. Saeimas 1996. gada 29. februāra plenārsēdes stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_96/st2902.html

[883] Ločmele, Nellija. "4 tiesas par pašvaldības deputātu iespējamo darbību VDK", *Diena*, 1997, 21. oktobris., 4. lpp.

[884] "Noliedz sadarbību ar VDK", *Diena*, 1997, 27. oktobris., 3. lpp.

1998. gadā VDK problemātikai pievērsās jauno žurnālistu izveidotais NIP birojs: 14. aprīlī Dans Titavs rakstīja, ka prokuratūra izbeigusi pirms diviem gadiem ierosināto krimināllietu pret VDK amatpersonām, kuras veica Latvijā pēdējo disidentu vajāšanas akciju, proti, 1983. gadā bija notiesāti Gunārs Astra, Gunārs Freimanis, Lidija Doroņina, Jānis Rožkalns un Ints Cālītis. Prokuratūra secināja, ka varas iestādes darbojās atbilstoši LPSR spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem, proti, atbilstoši LPSR Kriminālkodeksa 65. pantam. Lieta bija izbeigta pēc prokuratūras augstāko instanču spiediena. Prokuratūras pārbaudes komisijas vadītājs P. Paukšēns bija izteicies, ka lietas bija ierosinātas atbilstoši LPSR Kriminālkodeksam, to bija pieņēmusi LPSR AP, "kuru mēs paši ievēlējām. Tā nu sanāk, ka paši vien esam vainīgi pie represijām."[885] Pēc neatkarīgu ekspertu domām, atbildīgos tomēr varēja saukt pie kriminālatbildības par genocīdu pret Latvijas tautu, kas bija minēts Latvijas Republikas normatīvajos aktos. 1983. gada krimināllietās bija minēti 16 VDK darbinieku un vismaz 4 prokuroru uzvārdi. D. Titavs secināja, ka padomju laika prokuratūras darbinieki, kas ieņēma augstus amatus Latvijas Republikā, nepieļaus represiju izmeklēšanas turpināšanu.[886] Skandālu šajā laikā izraisīja pēdējā LPSR iekšlietu ministra un bijušā LPSR VDK 2. daļas jeb pretizlūkošanas daļas vadītāja Bruno Šteinbrika 8. aprīļa intervija *Latvijas radio*, kurā viņš iebilda pret jebkādu LPSR valsts drošības iestāžu darbinieku vajāšanu. Eksministrs visai neveiksmīgi iebilda pret valsts drošības darbinieku tiesāšanu par genocīdu un arī ļoti neveikli izteicās, ka izsūtīšanu mērķis bija iedzīvotāju pārvietošana, nevis iznīcināšana. Viņš bija uzrakstījis arī atklātu vēstuli Valsts prezidentam Guntim Ulmanim, Saeimas priekšsēdētājam Alfrēdam Čepānim, kā arī Krievijas prezidentam Borisam Jeļcinam un Krievijas Valsts domes priekšsēdētājam Genādijam Seļezņovam.[887] Aivars Ozoliņš, komentējot šo interviju un iesniegumu, rakstīja, ka "tik cinisku, trulu un necilvēcīgu runāšanu kopš komunistu varas gala nebija nācies Latvijā dzirdēt". Lopu vagonos nomirušie būtu nomiruši arī tāpat, iedzīvotāji bija pārvietoti, nevis izsūtīti; A. Ozoliņš rakstīja, ka slepeno aģentu vainu ir grūti vienmēr

---

[885] Titavs, Dans. "Viņi tika represēti … likumīgi", *Diena*, 1998, 14.aprīlis, 4. lpp.
[886] Turpat.
[887] Šāberte, Baiba, "Šteinbriks: viņi nebija iznīcināti, viņi tika pārvietoti", *Diena*, 1998, 11. aprīlis, 2. lpp.

izvērtēt un pierādīt, VDK štata darbiniekiem ierobežojumi ir dabiski, bet tie, kuri īstenojuši genocīdu jāsauc pie atbildības. [888]

1998. gadā sabiedrības uzmanību piesaistīja triju bijušo VDK virsnieku intervija NIP birojam.[889] Interviju sniedza VDK priekšsēdētāja vietnieks Jānis Trubiņš, 5. daļas jeb "ideoloģiskās daļas" apakšpulkvedis Arnis Jumītis, "kurš kontrolēja Tautas fronti", un VDK izmeklēšanas daļas priekšnieks pulkvedis Nikolajs Ņevickis. Trīs VDK virsnieki centās radīt iespaidu, ka bijuši tikai sistēmas daļa un galveno atbildību nes Padomju Savienības komunistiskā partija (PSKP). Viņus satrauca perspektīva, ka prokuratūra gatavojas tuvākajā laikā saukt pie atbildības bijušos VDK darbiniekus, un viņi norādīja, ka tikai kalpojuši partijas pavēlēm un bez tās sankcijas nekādi asi lēmumi nav pieņemti. Virsnieki izvairīgi runāja par saviem bijušajiem aģentiem. A. Jumītis izteicās, ka viņa aģentiem nav ietekmes tā laika Latvijā, "jo radošo darbinieku vide vēsturiskos posmos ir *kompleksaina un depresīva*". Ievērojams bija aģentūras vervēšanas salīdzinājums ar intīmām attiecībām. Aģents "bija nacionāli noskaņots, bet viņu piespieda strādāt komitejā, tā bija morāla izvarošana". Intervējamie, pieļaujams, ne bez nolūka centās radīt iespaidu, ka ilggadīgi VDK aģenti varēja tikai pēc, piemēram, desmit gadu darba uzzināt, ka strādājuši šai iestādei. Virsnieki norādīja, ka patiesībā represiju pret citādi domājošiem bija ļoti maz, "krimināllietas bija brāķis darbā". Viņi pievērsa uzmanību arī tam, ka nav mēģinājuši ar varu apspiest Atmodas procesus un faktiski to atbalstījuši.[890] Par šo pēdējo teikumu sašutumu pauda Sandra Kalniete, savos memuāros salīdzinot šos uzskatus ar PSKP LKP Partijas vēstures institūta direktores Ļubovas Zīles pārliecību, ka viņa bijusi Atmodas darbiniece.[891] 1998. gadā, palielinoties interesei par VDK mantojumu, prese par to rakstīja intensīvāk un sabiedrības rokās nonāca jauna informācija. Ieva Upleja sadarbībā ar jau minēto NIP biroju *Dienā* rakstīja, ka TSDC darbinieki neatlaidīgi atšifrē VDK elektronisko datu bāzi *Delta* un šī darba rezultātā atšifrēti vairāki

---

[888] Ozoliņš, Aivars. "Genocīds pret KGB", *Diena*, 1998, 11. aprīlis, 2. lpp.

[889] "Drošības komiteja ir kā pavesta jaunkundze", *Diena*, 1998, 11. aprīlis, 1998, 17. jūlijs, 2., 12. lpp.

[890] "Drošības komiteja ir kā pavesta jaunkundze", *Diena*, 1998, 11. aprīlis, 1998, 17. jūlijs, 2., 12. lpp.

[891] Kalniete, Sandra. e*s lauzu tu lauzi mēs lauzām viņi lūza*. Rīga: Jumava, 2000, 176. lpp.

tūkstoši aģentu ziņojumu par Latvijas iedzīvotājiem no 1961. līdz 1989. gadam, kļuvuši zināmi vairāki simti jaunu aģentu, kuru īstie vārdi datu bāzē gan nav bijuši minēti, iegūtie materiāli skar 80 tūkstošus (sic!) Latvijas iedzīvotāju. Datu bāzē bija

> "gan cilvēku raksturojumi, gan VDK aģentu ziņojumu konspektīvs atstāsts, gan ārējās novērošanas VDK darbinieku veiktās izsekošanas pieraksti, gan pārbaudītu vēstuļu un noklausītu telefonsarunu atstāsti. Tomēr tos bija grūti izmantot tiesiski, jo elektroniskos dokumentus tiesas atteicās atzīt par juridiskiem pierādījumiem".

Tos varēja izmantot tikai pētniecībai, secināja pats TSDC. Cilvēki, kuri interesēja VDK, bija klasificēti pēc noteiktiem standarta kodiem, kuriem bija noteikta definīcija, lasītājiem atklāja *Diena*. Komponists Imants Kalniņš bija raksturots ar kodiem

> "01602 – Nacionālistisku organizāciju dalībnieks vai persona, kura PSRS teritorijā veic antisociālistisku, antikonstitucionālu darbību. 03435 – Persona, kas perina emigrēšanas nodomus (*vinašivajet emigriacionnije namerenija* – krievu val.)".[892]

Citā I. Uplejas un D. Titava rakstā laikrakstā *Diena* bija minēti ap desmit aģentu vārdu un daudzas sabiedrībā pazīstamas personas kā VDK izsekošanas upuri. Lielu interesi izraisīja "kāzas, bēres un studentu kopmītnes".[893]

7. Saeimas periodā (1998 – 2002) notika divi ne pārāk veiksmīgi mēģinājumi publiskot VDK aģentu kartotēku. 2000. gada februārī pieci Tautas partijas deputāti iesniedza Saeimā likumprojektu – Grozījumi likumā "Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personas sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu". Tas bez debatēm bija nodots Saeimas komisijām. [894] Šis Tautas partijas deputātu likumprojekts paredzēja "čekas štata darbinieku un aģentu publiskošanu" un šiem cilvēkiem noteikto

---

[892] Upleja, Ieva, Titavs, Dans. "Vai nav pienācis laiks vētīt čekas maisus?" *Diena*, 1998, 26. oktobris, 18. lpp.
[893] Upleja, Ieva, Titavs, Dans. "VDK aģenti ziņoja no kāzām, bērēm un studentu kopmītnēm", *Diena*, 1998, 6. novembris, 14. lpp.
[894] 7. Saeimas 2000. gada 17. februāra plenārsēdes stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/2000/st1702.html

ierobežojumu pagarināšanu no 2004. gada vidus līdz 2006. gadam. [895] Likumprojekta izredzes palielināja tas, ka to iesniedza Ministru prezidenta Andra Šķēles partijas deputāti. Likumprojekts izraisīja nelielas debates un vairāku ekspertu aptaujāšanu. TB/LNNK frakcijas vadītājs Andrejs Požarnovs *Dienai* norādīja, ka frakcija atbalsta likumprojektu, bet neatbalsta ierobežojumu atcelšanu. Savukārt sociāldemokrātu frakcijas līderis Egils Baldzēns uzskatīja, ka katrs sadarbības gadījums jāizskata tiesā. Viņu satrauca radošās inteliģences liktenis, tās pārstāvji varēja būt minēti kartotēkās, lai arī reāli nebija sadarbojušies. Pret publiskošanu iebilda partiju *Latvijas ceļš*, *Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā* (PCTVL) un Jaunās partijas pārstāvji, minot tādus argumentus kā dokumentu nepilnīgums, to iespējamā atstāšana Latvijā ar nolūku destabilizēt situāciju, iespēja pārslogot tiesu sistēmu. Pret publiskošanu iebilda Reabilitācijas un specdienestu lietu prokuratūras virsprokurors Pēteris Dzalbe un TSDC priekšnieks Indulis Zālīte. Zālīte norādīja, ka "sarakstu publicēšana radītu haosu valstī un nepareizu mērķu uzstādīšanu", jo svarīgāka esot kara un pēckara asiņaino noziegumu izmeklēšana, kur liecinieki tiekot zaudēti katru dienu. Tas, ka Latvijas rīcībā bija tikai 4300 aģentu kartītes no divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu kontingenta, ļautu ārvalstu specdienestiem šantažēt pārējos[896], acīmredzot agrāko gadu aģentus.

2000. gada 16.martā Saeimā bija lemts par *Tēvzemei un Brīvībai*/LNNK deputātu iesniegtā "lustrācijas likuma projekta" nodošanu komisijām. Tā pilns nosaukums bija "Latvijas pilsoņu, nepilsoņu, bezvalstnieku un ārvalstnieku, kuri strādājuši bijušās PSRS speciālajos dienestos vai sadarbojušies ar tiem, atzīšanās, reģistrācijas un uzskaites kārtības likums", kas paredzēja, ka padomju specdienestu darbiniekiem pusgada laikā pēc īpaša paziņojuma publicēšanas oficiālajā laikrakstā *Latvijas Vēstnesis* būtu dota iespēja brīvprātīgi atzīties sadarbībā ar VDK. Tie, kuru atbildība nebūtu pārāk smaga, tiktu stimulēti atzīties ar solījumu viņu vārdus nepubliskot. Būtu publiskoti arī to aģentu vārdi, kuri neizmantotu iespēju atzīties. Visām publiskotajām personām desmit gadus būtu liegta iespēja

---

[895] Ločmele, Nellija. "Ar jaunu sparu par čekas maisiem", *Diena*, 2000, 8. februāris, 3. lpp.

[896] Ločmele, Nellija. "Ar jaunu sparu par čekas maisiem", *Diena*, 2000, 8. februāris, 3. lpp.

> "strādāt par amatpersonām un ierēdņiem, pedagogiem, advokātiem, bankās un "stratēģiskos saimniecības objektos", drošības dienestos".[897]

Likumprojektu nodošanai komisijām prezentēja deputāts J. G. Vidiņš (*Tēvzemei un Brīvībai*/LNNK frakcija). Viņš norādīja, ka VDK aģentu vārdu publiskošana izslēgtu to šantāžas iespējas no bijušo VDK darbinieku puses. Viņš salīdzināja brīvprātīgo atzīšanos ar grēku nožēlu Baznīcā un norādīja, ka tas ir izdevīgi valsts drošībai, bet neizdevīgi Krievijai, tās intereses pārstāvošiem deputātiem.[898] Pret likumprojekta nodošanu komisijām izteicās deputāts J. Jurkāns (apvienības *PCTVL* frakcija). Viņš atkal atzīmēja, ka lustrācija būtu jāsāk "no tā galvenā gala", proti, ar PSKP. Tomēr Jurkāns norādīja, ka šāds process maksimāli šķeltu sabiedrību un pārvērstu Latviju "par trakomāju".[899] Intervijās laikrakstam *Diena* likumprojektu atbalstīja Tautas partijas deputāts Jānis Lagzdiņš, uzskatot, ka Saeima diez vai atbalstīs Tautas partijas likumprojektu. Sociāldemokrātu pārstāvis Rišards Labanovskis norādīja, ka likumprojekts noteikti jāapspriež Saeimas komisijās.[900] Tomēr abi likumprojekti no Saeimas komisijām nenonāca līdz izskatīšanai plenārsēdē pirmajā lasījumā. Jāmin, ka 2000. gada pavasarī krita Andra Šķēles valdība, jaunajai Andra Bērziņa valdībai un Saeimas vairākumam acīmredzot bija citas prioritātes.

Indulis Zālīte marta sākumā gandrīz "uzspridzināja bumbu" sabiedrībā, paziņojot Saeimā, ka 23 no tiem AP deputātiem, kuri 1990. gada 4. maijā balsoja par Latvijas neatkarības atjaunošanu, bija sadarbojušies ar VDK. Tā viņš komentēja LPSR VDK priekšsēdētāja Edmunda Johansona paziņojumus AP 1991. gada 23. augusta slēgtajā sēdē. Tajā Johansons bija paziņojis, ka 37 neatkarības atbalstītāji bija sadarbojušies ar VDK. Turklāt ar VDK nebija sadarbojušies deputāti, kuri neatbalstīja 4. maija deklarāciju. Skaidrojot situāciju, I.Zālīte norādīja, ka daļu aģentūras lietu VDK iznīcināja atbilstoši instrukcijai

---

[897] Ločmele, Nellija. "Saeima atbalsta Lustrācijas likumu." *Diena*, 2000, 17. marts, 4. lpp.
[898] 7. Saeimas 2000. gada 16. marta plenārsēdes stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/2000/st1603.html
[899] Turpat.
[900] Ločmele, Nellija. "Saeima atbalsta Lustrācijas likumu", *Diena*, 2000, 17. marts, 4. lpp.

sakarā ar aģentu ievēlēšanu AP, neatkarības pretinieki, savukārt pārsvarā bija partijas nomenklatūras darbinieki un militārpersonas, kuras VDK nedrīkstēja vervēt.[901] Bija nosaukta arī virkne deputātu vārdu. Juris Bojārs un Andris Plotnieks bija VDK štata darbinieki. Par Arvīdu Ulmi un Mavriku Vulfsonu, viņiem kandidējot uz Saeimu, bija publicēta informācija kā par aģentiem. Savukārt par Ivaru Godmani, Alfrēdu Mačtamu, Visvaldi Mucenieku un Jāni Biezo tiesa sadarbības faktu nebija konstatējusi, bet Jura Celmiņa sadarbības lieta vēl nebija pabeigta.[902] Neatkarīgi no tā, vai 23 vai 37 Neatkarības deklarācijas balsotāji, šie paziņojumi bija skandalozi un lielā mērā varēja likt izteikt šaubas par veidu, kādā bija atjaunota Latvijas Republikas neatkarība. Jājautā, cik lielā mērā deputāti balsojuma brīdī vēl bija saistīti ar VDK. Maz ticams, ka viņi varēja būt aktīvi aģenti. Tāpat pamatoti jautājumi: vai VDK atbalstīja savu aģentu darbību LPSR parlamentā un vai sadarbība ar VDK bija kompromitējošāka no neatkarības atjaunošanas perspektīvas kā darbība partijas nomenklatūras amatos.

2000. gada 15. augustā Satversmes tiesa izskatīja un 30. augustā noraidīja opozīcijas deputātu pieteikumu atcelt aizliegumus kandidēt vēlēšanās personām, kuras bija sadarbojušās ar vēlāk aizliegtajām organizācijām kopš 1991. gada 13. janvāra un VDK štata darbiniekiem. Satversmes tiesa tomēr ieteica Saeimai regulāri pārskatīt ierobežojumu nepieciešamību un norādīja, ka šādi ierobežojumi var pastāvēt tikai noteiktu laiku.[903] Kopumā minētais Satversmes tiesas spriedums ir vērtīgs avots par lustrācijas vēsturi Latvijā, kas satur, piemēram, informāciju par mēģinājumiem ierobežot arī komunistiskās nomenklatūras pasīvās vēlēšanu tiesības.[904]

---

[901] Ločmele, Nellija. "23 par neatkarību balsojušie sadarbojušies ar VDK", *Diena*, 2000, 2. marts, 1. lpp.

[902] Ločmele, Nellija. "23 par neatkarību balsojušie sadarbojušies ar VDK", *Diena*, 2000, 2. marts, 1. lpp.

[903] Lase, Inta. "VDK štata darbinieki joprojām nevarēs kandidēt", *Diena*, 2000, 31. augusts, 2. lpp.

[904] Satversmes tiesas 2000. gada 30. augusta spriedums lietā Nr. 2000-03-01 "Par Saeimas vēlēšanu likuma 5.panta 5. un 6.punkta un Pilsētas domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 9.panta 5. un 6.punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89. un 101. pantam, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam un Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 25. pantam". Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2000-03-01.rtf

2004. gadā pagāja desmit gadi kopš likuma "Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu" pieņemšanas. Tas pieņemšanas brīdī 1994. gada jūnijā noteica desmit gadus ilgus ierobežojumus bijušajiem VDK darbiniekiem un aģentiem. Nepieciešamība izlemt, ko darīt ar šiem ierobežojumiem, noveda pie likuma izskatīšanas Saeimā līdz liktenīgā termiņa iestāšanās brīdim.

2003. gada 15. oktobrī 8. Saeima pirmajā lasījumā izskatīja grozījumus likumprojektā "Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu". Toreiz vispār nebija pieminēta iespēja publiskot bijušo VDK aģentu vārdus, bija paredzēta tikai 2002. gadā likvidētās TRNIK pieminēšana likumā. Debates bija minimālas, Latvijas Pirmās partijas deputāts Pēteris Simsons tikai norādīja, ka "pie šī likuma, es ceru, mēs vēl ķersimies klāt pēc būtības".[905] Otrajā lasījumā likumprojektu Saeima izskatīja 2003. gada 11. decembrī. Debates jau bija nopietnākas. Galvenais jautājums tajās bija, vai pagarināt 1994. gadā noteiktos ierobežojumus VDK darbiniekiem ieņemt amatus. Tomēr vairāki deputāti pieminēja VDK aģentu vārdu publiskošanas problēmu un norādīja, ka likumprojekta izskatīšana trešajā lasījumā vedīs pie būtiskiem labojumiem. Par aģentu vārdu publiskošanu iestājās deputāts Leopolds Ozoliņš (*Zaļo un zemnieku savienības* (ZZS) frakcija).[906]

2004. gada maijā Saeimai bija trešajā lasījumā jāizskata grozījumi likumā "Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu". Galvenā intriga, kas interesēja sabiedrību, bija jautājums, vai Saeima izšķirsies par VDK aģentu kartotēkas publiskošanu. Diskusijas presē sākās jau maija sākumā. Pret "maisu" atvēršanu *Neatkarīgās Rīta Avīzes* slejās iebilda ietekmīgais publicists Viktors Avotiņš. Viņš izvirzīja virkni argumentu, kas vēlāk atkārtojās dažādās variācijās. Par galveno viņa argumentācijā varētu uzskatīt kartotēkā minēto aģentu sociālās bīstamības trūkumu un

---

[905] 8. Saeimas 2003. gada 15. oktobra sēdes stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/2002_8/st_031015/st1510.htm

[906] 8. Saeimas 2003. gada 11. decembra sēdes stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/2002_8/st_031211/st1112.htm

neiespējamību pierādīt katra indivīda tiešo atbildību. Tuvākajā nākotnē par dominējošo kļuva tieši otrais arguments, kaut arī bijušo aģentu radīto drošības draudu pakāpe vai tās neesamība kļuva par diskusiju objektu.[907]

19. maijā Saeima tomēr atbalstīja grozījumus likumā "Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu", kas noteica, ka "VDK dokumenti ir izmantojami un publicējami bez ierobežojumiem.[908] Politiski tas bija delikāts brīdis – bija palikušas divas nedēļas līdz Latvijā pirmajām Eiropas Savienības Parlamenta vēlēšanām. Par lēmumu balsoja 78 deputāti no visām Saeimas toreizējo partiju frakcijām, izņemot Tautas saskaņas partiju, kas paziņoja, ka lūgs Valsts prezidenti likuma grozījumus neizsludināt. Drosmīgais lēmums, likās, pārsteidza pašu Saeimu, jo debašu gaitā partiju pārstāvji pārmeta cits citam pēkšņu viedokļa maiņu, atkāpjoties no iepriekšējiem solījumiem publiskošanu nepieļaut. Tomēr vēlākie atkārtotie Saeimas lēmumi 2006. gadā varētu likt domāt, ka Saeimas pozīcija bija konsekventa un Saeimas vairākums tiešām vēlējās publiskot aģentu kartotēku.

Saeimas debatēs lēmumu par visu dokumentu publiskošanu atbalstīja Tautas partijas deputāts Artis Pabriks, kurš norādīja, ka "maisus" nepieciešams atvērt tagad vai iznīcināt.[909] Sabiedrības rīcībā nokļuva TSDC informācija, ka valsts rīcībā ir apmēram 4300 padomju režīma aģentu uzskaites kartīšu un daļa kartotēkas uzskaites žurnālu, ka kopumā padomju režīma gados ar LPSR VDK varēja sadarboties apmēram 25 000 aģentu.

Saeimas lēmums izraisīja tūlītēju negatīvu reakciju. Jau tās pašas dienas vakarā notika diskusija televīzijas sarunu šovā *Kas notiek Latvijā?*. Tā vadītājs Jānis Domburs, rezumējot debašu rezultātus, rakstīja, ka nav atspēkoti pretargumenti par "visaptverošas publicēšanas jēgu", un aprakstīja notikušo kā populismu un Saeimas

---

[907] Avotiņš, Viktors. "Izbērt maisus partiju silēs", *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2004, 6. maijs, 2. lpp.

[908] Kuzmina, Ilze. "Pēkšņi atver "čekas maisus"", *Latvijas Avīze*, 2004, 20. maijs, 1., 4. lpp.

[909] 8. Saeimas 2004. gada 19. maija sēdes stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/2002_8/st_040519/st1905.htm

nespēju pretoties viena deputāta (Leopolda Ozoliņa) iniciatīvai.[910] Sabiedriskais diskurss tūlīt ieguva atklāti negatīvu raksturu arī laikrakstos. *Dienas* komentētājs Askolds Rodins par radušos situāciju nicinoši rakstīja piezīmē ar virsrakstu "Maisītāji: Deputātu pūlis nolemj uzšķērst čekas maisus", raksturojot notikušo ar izteicieniem "pahistēriska vieglprātība" un "parādes patriotisms". Pārejot pie nopietnas negatīvas argumentācijas, A. Rodins, atgādinot, ka valsts rīcībā ir vairāk nekā 4000 aģentu kartīšu, norādīja, ka zinātnieki, kas veikuši rūpniecisko spiegošanu, būtu diferencējami no glūniķiem, kuri ziņojuši par kaimiņu sarunām. To neiespējamu padarīja aģentūras lietu atrašanās Krievijā. Otrs būtisks arguments bija tas, ka "vairāki simti cilvēku" atzinušies brīvprātīgi un "devuši zvērestu" nekaitēt Latvijas valstij, A. Rodins gan neprecizēja, kā tas noticis. Žurnālists iebilda, ka šo cilvēku izlikšana publiskai apskatei nozīmētu, ka valsts pievīlusi viņu uzticību. A. Rodins norādīja arī, ka apkārtējo attieksmes maiņa kā smags sods varētu skart ne tikai pašus aģentus, bet arī jau mirušo aģentu tuviniekus. A. Rodins ierosināja izveidot darba grupu, kas izvērtētu situāciju un savus secinājumus nodotu ne tikai Saeimas, bet plašākas sabiedrības izvērtēšanai. Principā A. Rodina nostāja bija tuva TSDC uzskatiem un argumentācijai.[911] Šie argumenti par prioritāriem izvirza rūpes par bijušo VDK aģentu tiesībām uz privātumu un aicina uz selektīvu – ja vēlaties, pat individuālu – pieeju.

Citus argumentus izvirzīja *Latvijas Avīzes* žurnālists Māris Antonevičs. Viņš apšaubīja pašu aģentūras kartotēku autentiskumu, pieļaujot, ka tur var būt iekļauti cilvēki, kuri nav sadarbojušies ar VDK, bet "īstie aģenti kādā izdevīgā brīdī no turienes pazuduši".[912] Zīmīgi, ka pusoficiozā *Diena* vairījās izteikt tāda rakstura pieņēmumus, kas būtībā apšaubītu valsts varas iestāžu spēju glabāt konfidenciālus dokumentus un novērst manipulācijas ar tiem.

Būtībā laikrakstu negatīvais viedoklis sakrita ar varas elites viedokli. Saeimas nevēlamā lēmuma sekas varēja novērst tikai tā laika Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga Satversmes 71. pantā

---

[910] Domburs, Jānis. *Kas notiek Latvijā*, 2004, 20. maijs. Pieejams: http://lpra.vip.lv/maisi2004maijs.htm
[911] Rodins, Askolds. "Maisītāji", *Diena*, 2004, 21. maijs, 2. lpp.
[912] Antonevičs, Māris. "Vai uzzināsim bandiniekus?" *Latvijas Avīze*, 2004, 22. maijs. Pieejams: http://lpra.vip.lv/maisi2004maijs.htm

paredzētajā kārtībā, motivētā rakstā Saeimas priekšsēdētājam prasot likuma otrreizēju caurlūkošanu. *Diena* plašā publikācijā apkopoja daudzus viedokļus par aģentūras kartotēkas publiskošanu. Raksturīgi, ka bija saņemti vai atspoguļoti tikai publicēšanai nelabvēlīgi viedokļi. TSDC vadītājs Indulis Zālīte norādīja, ka no aģentu kartotēkā 4300 esošajiem aģentiem tikai aptuveni 600 snieguši ziņojumus par ideoloģiskiem un politiskiem jautājumiem. Viņš pasvītroja, ka kopš divdesmitā gadsimta sešdesmitajiem gadiem tikai apmēram piecpadsmit procentu visu VDK aģentu nodarbojušies ar ideoloģisko pretdarbību. Pārējie sadarbojušies izlūkošanā un pretizlūkošanā, valsts noslēpuma aizsardzībā, cīņā pret organizēto noziedzību un korupciju. Interesanti, ka I. Zālītem saudzējami šķita arī tie aģenti, kuri bija darbojušies izlūkošanā un pretizlūkošanā. I. Zālīte uzsvēra arī, ka šī nelielā daļa zināmo VDK aģentu sabiedrības acīs būs atbildīgi par visiem pāridarījumiem. Valsts prezidente V. Vīķe-Freiberga arī uzsvēra, ka nav saprotama vajadzība tieši šobrīd publiskot kartotēku, un norādīja, ka likums paredz dubultas sankcijas – gan noteikt VDK aģentiem amatu ieņemšanas aizliegumu, gan publiskot viņu vārdus. Saeimas Juridiskās komisijas priekšsēdētājs Mareks Segliņš norādīja, ka likums pieļaus jebkuram Latvijas iedzīvotājam pieprasīt aģentu sarakstu un tas būs jāizsniedz.

Vairāki aptaujātie eksperti un viedokļa līderi arī norādīja, ka aģentu kartotēkas publiskošana nav lietderīga, luterāņu mācītājs Juris Rubenis un Latvijas Republikas vēstnieks Eiropas Padomē Georgs Andrejevs norādīja uz nepilnīgo informāciju un sabiedrības šķelšanās draudiem un aicināja uz lustrāciju, ar to saprotot katra aģenta individuālās vainas izvērtēšanu. Protams, jābilst, ka sarunas ar 4500 cilvēkiem būtu dārgs un laikietilpīgs process, ņemot vērā arī to, ka cilvēki ne vienmēr vēlētos sadarboties.[913]

Jau 21. maijā Valsts prezidente, izmantojot Satversmē paredzētās veto tiesības, nodeva Saeimai otrreizējai caurlūkošanai divas dienas iepriekš pieņemto likumu. Tas bija izdarīts ļoti steidzami, jo Satversmes 71. pants paredz, ka Valsts prezidents var izmantot šīs tiesības desmit dienas pēc likuma pieņemšanas. Vēstulē Saeimas priekšsēdētājai Valsts prezidente norādīja, ka sabiedrībai ir tiesības

[913] Jemberga, Sanita. "Maisu atvēršana raisa bažas", *Diena*, 2004, 21. maijs, 1., 3. lpp.

zināt vēstures tumšās lappuses, arī VDK darbības apjomus, bet esot svarīgi atcerēties, ka ne visi aģenti darbojās pret disidentiem. Viņa uzsvēra, ka jāizstrādā precīza kārtība, kāds informācijas apjoms sabiedrībai būs pieejams, lai neapdraudētu cilvēkus, kuru darbība nav bijusi saistīta ar politiskām represijām. Prezidentes padomniece juridiskajos jautājumos Sandra Kukule norādīja, ka, spriežot pēc ekspertu teiktā, nevienā Austrumeiropas valstī neesot publiskota visa informācija. Saeimas lēmums bija izraisījis tūlītējas sekas: bijušie VDK aģenti bija Prokuratūrai izteikuši bažas par savu dzīvību un drošību.[914]

27. maijā Saeima vēl uz desmit gadiem pagarināja ierobežojumus bijušajiem VDK darbiniekiem un aģentiem. Šo likuma normu Satversmes tiesā apstrīdēja divdesmit 8. Saeimas deputāti no Tautas saskaņas partijas, bet viņu pieteikums bija noraidīts ar Satversmes tiesas 2005. gada 22. marta nolēmumu. Saeimas deputāts A. Bartaševičs, uzstājoties Satversmes tiesā, norādīja, ka Saeima bija noraidījusi priekšlikumus atcelt ierobežojumus kandidēt Saeimas un pašvaldību vēlēšanās, strādāt policijā, Prokuratūrā, iegūt Latvijas pilsonību. Kopumā dažādi ierobežojumi VDK štata darbiniekiem un aģentiem bija noteikti 14 likumos, protams, tie bija diferencēti štata darbiniekiem un aģentiem. A. Bartaševičs uzskatīja, ka šie ierobežojumi neatbilst cilvēka tiesību pamatprincipiem un nebija pienācīgi izvērtēti.

Tiesvedības gaitā bija minētas ievērības cienīgas ziņas. Prokurore Iveta Mētele liecināja, ka uz tiesu bija nosūtītas 213 lietas, lai konstatētu apzinātas sadarbības esības vai neesības faktu. Tikai desmit gadījumos tiesa bija atzinusi sadarbības faktu. Savukārt 61 pārbaudes lieta bija izbeigta, jo pats pārbaudāmais bija atzinies apzinātā sadarbībā.[915] Sabiedrībai ir pieejamas arī Satversmes tiesas atklātās sēdes materiāli šajā lietā ar prokurores Ivetas Mēteles un TSDC priekšnieka I. Zālītes liecībām. I.Zālīte norādīja, piemēram, ka

---

[914] Jemberga, Sanita. "Prezidente prasa Saeimai pārstrādāt VDK kartotēkas likumu", *Diena*, 2004, 22. maijs, 1., 4. lpp.

[915] Satversmes tiesas 2005. gada 22. marta spriedums lietā Nr. 2004-13-0106 "Par 2004. gada 27. maija likuma "Grozījumi likumā "Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu"" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 101. pantam, Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam un Pirmā protokola 3. pantam". Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2004-13-0106.rtf

visos gadījumos, kad notikusi aģenta uzskaites kartītes analīze, "šie dokumenti tikuši atzīti par autentiskiem".[916] Līdz 2015. gadam bija izskatītas 298 šādas lietas.[917]

2004. gada 29. maijā bija publicēta plaša TSDC priekšnieka Induļa Zālītes un Reabilitācijas un specdienestu lietu prokuratūras virsprokurora Pētera Dzalbes intervija *Latvijas Avīzes*, kas sniegta žurnālistei Ārai Mūrniecei. Intervējamie uzskaitīja ļoti plašu iemeslu klāstu, kāpēc VDK aģentu kartotēka neesot uzskatāma par pilnīgu un nebūtu publiskojama. Viņi norādīja, ka tikai ap piecpadsmit procentu no kartotēkā minēto aģentu ziņojuši par pretpadomju noskaņām. Pārējie darbojušies zinātniski tehniskā izlūkošanā, pretizlūkošanā, organizētās noziedzības apkarošanā, sabotāžas novēršanā transportā. Intervijā atkal I. Zālīte un P Dzalbe atgādināja, ka lielākajai daļai bijušo VDK aģentu "mēs nevaram likt pretī nekādus faktus", jo aģentūras lietas ar darba ziņojumiem ir aizvestas uz Krieviju. I. Zālīte aizstāvēja arī tos aģentus, kuri darbojās pretizlūkošanā, piemēram, pasargājot padomju militāros objektus, jo "ārzemju izlūkdienesti, iesūtot te it kā civilpersonas", mēģināja iegūt informāciju par tiem.

No intervijas izrietēja, ka notiek aktīvs process, kurā bijušie aģenti tomēr nonāk noteiktā mijiedarbībā ar varas iestādēm, tādu gadījumu bijuši simtiem. Daudzi, ņemot vērā likumā noteiktos ierobežojumus, bija atteikušies no dalības politiskajā dzīvē, cerot, ka viņu identitāte nenonāks atklātībā. Kopumā bija izteikts uzskats, kas izskanēja arī citu varas pārstāvju paziņojumos, proti, ka dokumentu publiskošana nedrīkst nodarīt ļaunumu, tai jābūt saprātīgai un pārdomātai.[918] Lasot interviju, rodas jautājumi par daudziem tajā

---

[916] Satversmes tiesas sēdes stenogramma 2005. gada 22. februārī. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/Steno_2004-13-0106.rtf

[917] Stukāns, Juris. "Sadarbības fakta ar Latvijas PSR Valsts drošības komiteju konstatēšanas tiesiskie un procesuālie aspekti", *Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas: dokumentu izpēte un tās metodoloģija (ziņojumu kopsavilkumi starptautiskajai zinātniskajai konferencei 2015. gada 15., 16. un 17. decembrī Liepājā*). Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 2015, 84. lpp. Šis izdevums elektroniski, papildinātā redakcijā (ISBN 978-9934-14-772-2) pieejams: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/vdkkomisija/VDKkomisija_Liepajas_konference_kopsavilkumi_2015-12-28dec.pdf

[918] Mūrniece, Ināra. "Rēķini ar pagātni. Par smagu šodienai?" Pieejams: http://lpra.vip.lv/dzalbe.htm

izteiktajiem apgalvojumiem. Piemēram, vai no okupētās Latvijas Republikas viedokļa okupētājvalsts padomju militārie noslēpumi tiešām bija tik aizsargājami? Vai tiešām pastāvēja plaši "sabotāžas" draudi padomju transporta sistēmā? Cik morāla bija šī "zinātniski tehniskā izlūkošana"? Ārvalstu zinātnieki, kontaktējoties ar padomju zinātnieku, uzskatīja, ka runā ar kolēģi, nevis "neredzamās frontes" cīnītāju. Arī uzskati par sabiedrības "dusmu vilni" Latvijā, kurā nav bijis politiski motivētas vardarbības kopš PSRS sabrukuma, liekas pārspīlēti.

2006. gadā VDK aģentūras kartotēkas publiskošanas jautājumi kārtējo reizi aktualizējās. Preses radītais informatīvais fons joprojām bija nelabvēlīgs. Reaģējot uz premjera Aigara Kalvīša marta sākuma paziņojumu televīzijā *LNT*, ka beidzot jārod risinājums "čekas maisu" jautājumiem, *Diena* ievietoja kārtējo publikāciju, kurā dominēja publiskošanai nelabvēlīgi viedokļi. Pret publiskošanu iebilda bijušais ģenerālprokurors Jānis Skrastiņš, kurš norādīja, ka "ir zudusi čekas maisu atvēršanas jēga un vienīgā nozīme ir ziņkārības apmierināšanai". Skrastiņš un citi domāja, ka kartotēkai ir tikai vēsturiska un zinātniska nozīme. Prokuratūru savukārt satrauca jautājums, kā pasargāt bijušos VDK aģentus, kuri jau atzinuši savu sadarbības faktu.[919] Faktiski arguments, ka "maisu" operatīvā nozīme ir zudusi, var kalpot arī publiskošanas nolūkiem, jo kartotēkas vēsturisko un zinātnisko nozīmi kompetentās amatpersonas nenoliedza, bet uzsvēra.

2006. gada 7. jūnijā, piecus mēnešus pirms sava pilnvaru termiņa beigām, 8. Saeima atkal atgriezās pie čekas maisu publiskošanas. To atbalstīja Saeimas Juridiskā komisija un Saeimas deputāts Juris Dobelis (frakcija *Tēvzemei un Brīvībai*/LNNK). Pret aģentu kartotēkas publiskošanu iestājās vairāki Saeimas deputāti. Valērijs Agešins no frakcijas *Saskaņas centrs* savu negatīvo viedokli pamatoja ar TSDC priekšnieka Induļa Zālītes viedokli. Deputāta Arvīda Ulmes (ZZS frakcija) noraidošo nostāju varētu rezumēt kā uzskatu, ka viņš bija disidents, nevis VDK aģents, vadoties no Prokuratūras pārbaudes lietas materiāliem. A. Ulme bija pārliecināts, ka īstie VDK arhīvi atrodas Maskavā, bet Latvijas rīcībā nonākušajiem dokumentiem varētu būt provokatīvs raksturs. Deputāts Paulis Kļaviņš

---

[919] Sloga, Gunta. "Maisu atvēršana lielu labumu nedošot", *Diena*, 2006, 10. marts, 4. lpp.

(frakcija *Jaunais laiks*) izmantoja plaši lietotos argumentus, ka galvenā atbildība par padomju režīma darbību jāuzņemas partijas vadībai, bet VDK aģenti bija "beidzamie tanī rindā – visu to rindā, kuri izpildīja padomju varas augstāko stratēģiju". P. Kļaviņš uzskatīja, ka 4880 cilvēku, kas ir aģentūras kartotēkās, nonāks aizdomu ēnā, bet tiesas ar Latvijas rīcībā esošajiem dokumentiem nespēs konstatēt katra konkrēto vainu, proti, "vai tas un tas bija īsts pakalpiņš un darbinieks vai nebija". Vairāki Saeimas deputāti runāja par VDK informatoru radiniekiem kā cilvēkiem, kuriem būs jācieš nevainīgiem. Pie frakcijām nepiederošais deputāts Jānis Jurkāns, argumentējot ar tuvinieku nevainību un ciešanām, paziņoja, ka būtu jāpublisko Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātes zinātniskā komunisma docētāju vārdi, un ar nožēlu atcerējās, ka viņam nav bijis ļauts stāties pionieros un komjauniešos, jo viņa vecāki bija katoļi.[920]

2006. gada 26. oktobrī, atkal mēģinot pārvarēt Valsts prezidentes 2006. gada 16. jūnija veto, deputāti jautājumu lēma trešo reizi 8. Saeimas periodā. Pie frakcijām nepiederošais deputāts Aleksandrs Kiršteins, atbalstot kartotēkas publiskošanu, uzsvēra, ka nav ticami argumenti par kartotēkas viltošanu. Kartotēkas izvešanu aizkavēja, nevis tā ar nolūku speciāli atstāta Latvijā. VDK aparāts, viņaprāt, tobrīd loloja cerības kalpot arī neatkarīgajai Latvijai pēc PSRS sabrukuma. A. Kiršteins neticēja arī, ka kaut ko dotu aicinājums VDK kadriem un aģentiem brīvprātīgi pieteikties, īstenojot labprātīgu lustrāciju. Kiršteins iebilda pret to, ka, skatot likumu 26. oktobra sēdē, būs mainīts kartotēkas publiskošanas datums uz 2007. gada 1. martu. Ja Saeima atkārtoti pieņemtu likumu negrozītu, atstājot 1. novembri kā publiskošanas datumu, Valsts prezidentei saskaņā ar Satversmi vairs nebūtu iespējams to nosūtīt otrreizējai caurlūkošanai. A. Kiršteins nešaubījās, ka prezidente nelaidīs garām iespēju trešo reizi noraidīt likumu. Viņu arī satrauca problēma par latviešu inteliģenci, kas, viņaprāt, kalpoja "PSRS Valsts drošības komitejai laikā, kad bija jau skaidrs, ka PSRS sabrūk".[921]

---

[920] 8. Saeimas 2006. gada 7. jūnija sēdes stenogramma. Pieejams: http://saeima.lv/steno/2002_8/st_060607/st0706.htm

[921] 8. Saeimas 2006. gada 26. oktobra sēdes stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/2002_8/st_061026/st2610.htm

V. Vīķe-Freiberga likumu divas reizes 2006. gadā nodeva otrreizējai caurlūkošanai. Valsts prezidentes argumentācija pausta viņas vēstulēs Saeimai 2004. gada 21. maijā, 2006. gada 16. jūnijā un 2006. gada 1. novembrī. Valsts prezidente argumentēja, ka Latvijai pieejamais dokumentu kopums "nedod iespēju izvērtēt katru atsevišķu sadarbības ar VDK faktu", "nesniedz informāciju par sadarbības motivāciju un raksturu, neliecina par sadarbības raksturu", neatspoguļo "katras personas individuālo attieksmi", nepierāda vainu. Ņemot vērā to, ka valsts rīcībā nav visu dokumentu, prezidente aicināja veikt izpēti, balstoties bijušo aģentu brīvprātīgā sadarbībā ar izmeklēšanas un pētniecības iestādēm. Prezidente ieteica iesaistīt šajā darbā Latvijas vēsturniekus.[922] Kopumā argumentus pret aģentu kartotēkas publiskošanu, kas izskanēja 8. Saeimas periodā un pirms tam, var rezumēt sekojoši.

Pirmo iebildumu grupu var raksturot kā viltojumu un provokāciju teorijas.

Pirmkārt, aģentu kartotēkas dokumenti esot pašas VDK provokācija, viltotie dokumenti īpaši esot safabricēti, lai šķeltu Latvijas sabiedrību un kompromitētu nevainīgus cilvēkus. Mērenāks un vismaz šķietami ticamāks variants ir, ka Latvijā ar kādu noteiktu nolūku atstāti tieši šie dokumenti.

Otrkārt, aģentu kartotēkas dokumenti nav ticami un nesniedz pilnīgu ainu, jo nav uzglabāti korekti, personas, kas piederēja politiskajai elitei vai spēja samaksāt adekvātus kukuļus, varēja panākt attiecīgo kartīšu iznīcināšanu.

Treškārt, aģentu kartotēka un uzskaites žurnāli principā nav apšaubāmi, tomēr šaubas izraisot, piemēram, tas, ka VDK darbinieks nolūkā atskaitīties vadībai varēja ierakstīt kartotēkā faktiski nesadarbojušos personu vārdus.

Šo versiju grupu noraida valsts institūcijas un šo institūciju eksperti – Prokuratūra, TSDC priekšstāvis Indulis Zālīte un Latvijas Nacionālā arhīva priekšstāvis Dr. hist. Ainārs Bambals.

Otro iebildumu grupu var raksturot kā šaubas par publikācijas lietderību un iespējamību tiesisku un morālu apsvērumu dēļ.

---

[922] Valsts prezidentes V. Vīķes-Freibergas 2006. gada 1. novembra vēstule 8. Saeimas priekšsēdētājai I. Ūdrei.

Pirmkārt, Latvijas rīcībā esošie dokumenti nedod iespēju secināt, kāda bija konkrēti katra aģenta loma, vai viņa darbība bija saistīta ar politiku un ideoloģiju vai, piemēram, cīņu ar organizēto noziedzību un korupciju. Pēdējā gadījumā *mafijai* un kukuļņēmējiem sarakstu publiskošana būšot kā negaidīta dāvana.

Otrkārt, sarakstu publiskošana sagādāšot morālas ciešanas cilvēkiem, viņu bērniem un mazbērniem, citiem tuviniekiem. Vēlme atjaunot savu godīgo vārdu vedīšot pie tiesas procesiem, kas nepilnīgo dokumentu dēļ būtu grūti novedami līdz galam.

Treškārt, pastāvot iespēja, ka dokumentu publiskošana izraisītu pārāk grandiozu skandālu, ja izrādītos, ka populāri literāti un mākslinieki, tautā mīlēti Atmodas līderi un politiķi būtu bijuši VDK aģenti. Nav apzinātas sekas, kas notiktu, ja noskaidrotos, ka, piemēram, par 1990. gada 4. maija deklarāciju balsojis būtisks skaits VDK aģentu – AP deputātu. Tas būšot morāls trieciens pašai Latvijas Republikas suverenitātei.

Ceturtkārt, VDK aģenti un pat kadru darbinieki bijuši tikai izpildītāji, būdami gandrīz vai zemākais posms padomju režīma varas sistēmā. Argumentēts, ka būtu nepieciešams aplūkot visu situāciju kompleksi kontekstā ar partijas un izpildvaras darbību. Esot labi zināms, ka daudzi padomju nomenklatūras darbinieki ieņēma ļoti augstus amatus Latvijas Republikā.

Publiskošanas piekritēji norādīja uz nepieciešamību pārvarēt komunistiskā režīma mantojumu un morāliem aspektiem. Daudzi atgādināja par tautas traģisko vēsturi un represijām, par upuru tiesībām uzzināt vajātāju vārdus. Viņi uzskatīja, ka sabiedrisku bīstamību izraisa tieši aģentu kartotēkas paturēšana slepenībā, nevis publiskošana.

Visā debašu gaitā galvenie dalībnieki bija pati Saeima, institūcijas, kas atbildēja par dokumentu saglabāšanu un darbu ar bijušajiem VDK aģentiem, proti, TSDC un Prokuratūra, vadošie laikraksti un Valsts prezidente. Trīs no minētajiem bija aktīvi pret dokumentu publiskošanu. TSDC aktīvi uzstājās presē, norādot uz nepilnīgo un izkropļoto ainu, ko radīs dokumentu atklāšana, un morāliem apsvērumiem. Šāda publiska aktivitāte bija pat mazliet netipiska šāda rakstura institūcijām. Prese labprāt publicēja negatīvus materiālus un savā argumentācijā acīmredzot bija atbildīgo struktūru

ietekmē. Valsts prezidente V. Vīķe-Freiberga divarpus gadu laikā trīs reizes izmantoja valsts galvas veto tiesības, lai nepieļautu kartotēkas publiskošanu. Visbeidzot, pati Saeima nemaz nebija tāda publiskošanas entuziaste, kā tas varētu šķist. Pret Saeimas atkārtoti pieņemto likumu tādā pašā redakcijā Valsts prezidents, kā nosaka Satversme, otrreiz iebildumus nevar celt. Šo iespēju Saeima neizmantoja. Nevar izslēgt pat savdabīgu Saeimas un Valsts prezidentes saspēli, vadošajiem politiķiem zinot, ka prezidente nodos likumu atkārtotai caurlūkošanai, un dodot viņai šādu iespēju.

Ir iespējams konstatēt vairākus šādas slēptas sadarbības starp Valsts prezidenti un parlamenta politiķiem piemērus. Piemēram, 2001. gadā politiķi lūdza Valsts prezidenti uzņemties iniciatīvu un ierosināt likuma grozījumus, kas atceltu prasību deputātu kandidātiem zināt latviešu valodu augstākajā – trešajā – līmenī. Valdība zināmā mērā baidījās šādu ierosinājumu izteikt.[923] Pēc prezidentes iniciatīvas attiecīgi likuma grozījumi bija pieņemti.

Protams, pamatots ir jautājums, kas būtu noticis, ja, piemēram, Saeima pārvarētu Valsts prezidentes veto un 2006. gada 1. novembrī *Latvijas Vēstnesī* būtu publicēti VDK aģentu vārdi. Uzskatu, ka, neskatoties uz to, ka sākotnēji tas izraisītu satricinājumus, skandālus un pat tiesas prāvas, šobrīd – pēc teju desmit gadiem – pirmais šoks jau sen būtu aiz muguras. Turklāt plaša zinātniska un sabiedriska diskusija jau sniegtu ieskatu par VDK aģentūras motivāciju, iespējams, atbildības pakāpi, daudzi varbūt saprastu, ka nav kļuvuši par "spitālīgajiem". Pašiem VDK aģentiem īstenotos princips, ka šausmīgas beigas ir labākas nekā nebeidzamas šausmas.

2. VDK izpēte zinātniskajā literatūrā

Vērtējot VDK un ar to saistītās problemātikas izpēti Latvijas historiogrāfijā, jānorāda, ka tā faktiski bijusi plašākas tēmas – padomju okupācijas periods Latvijā – sastāvdaļa. Savukārt šajā problemātikā viens no plašāk pētītajiem tematiem bija padomju okupācijas režīma represijas pret Latvijas tautu. Tomēr lielākā uzmanība bija veltīta

[923] Jemberga, Sanita, Raudseps, Pauls, Sloga, Gunta. *VVF. Prezidentes Vairas Vīķes – Freibergas politiskā biogrāfija.* Rīga: Dienas Grāmata, 2008, 104. lpp.

totalitārisma "karstajam" periodam divdesmitā gadsimta četrdesmitajos un piecdesmitajos gados. Specifiski VDK un tās priekštečiem veltīti Aināra Bambala [924] un Ritvara Jansona[925], kurš cita starpā bijis TSDC darbinieks, promocijas darbi. VDK darbības izpētei

---

[924] Bambals, Ainārs. "Lietiskie pierādījumi Latvijas PSR VDK krimināllietās – nacionālo partizānu vēstures avots", *Nacionālā pretošanās komunistiskajiem režīmiem Austrumeiropā pēc Otrā pasaules kara, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 17. sējums. Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 2006, 154. – 177. lpp.; Bambals, Ainārs "Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas iznīcinātāju bataljoni 1944 – 1956", *Okupētā Latvija 1940 – 1990, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 19. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 277. – 322. lpp.; Bambals, Ainārs "Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas iznīcinātāju bataljonu komandējošais un algotais sastāvs (1944 - 1953). Struktūranalīze", *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40. – 90. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 21. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 374. – 400. lpp.; Bambals, Ainārs. "Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas iznīcinātāju bataljonu darbība (1944 – 1956); kolaborācijas vēstures piemērs", *Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940 – 1991*, *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti,* 25. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, 709. – 720. lpp.

[925] Jansons, Ritvars. *Latvijas PSR drošības iestāžu darbība un loma okupācijas režīma nostiprināšanā,* promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2009, 244 lpp. Skat. arī: Jansons, Ritvars. "Totalitāro režīmu represīvo institūciju mijiedarbība un nozīme sabiedrības pārvaldē Latvijas PSR (1944 – 1959)", *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1964. gadā*, *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 13. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 2003, 442. – 488. lpp.; "Latvijas PSR drošības iestāžu vēstures pētīšanas rezultāti un perspektīvas", *Totalitārie režīmi Baltijā: izpētes rezultāti un problēmas*, *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 15. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 2005, 211. – 224. lpp.; Jansons, Ritvars. "Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas ietekme uz Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariāta darbību (1944 – 1945)", *Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados*, *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 16. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005, 395. – 414. lpp.; Jansons, Ritvars. "Latvijas PSR Valsts drošības tautas komisariāts 1944 – 1945", *Okupētā Latvija 1940 – 1990, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 19. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 251. – 276. lpp., Jansons, Ritvars. "PSRS cīņa pret kapitālistisko valstu ideoloģisko diversiju (1967 – 1989)", *PSRS cīņa pret kapitālistisko valstu ideoloģisko diversiju (1967 – 1989)*, *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 20. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 107. – 115. lpp.; Jansons, Ritvars. "Kriminālvajāšana par pretpadomju propagandu un aģitāciju PSRS/Latvijas PSR: 1953 –1967", *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40. – 90. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 21. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 401. – 424. lpp.; Jansons, Ritvars. "Padomju represijas okupētajā Latvijā 1944. – 1945. gadā", *Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940 – 1991, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 25. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, 665. – 671. lpp.

pievērsušies arī TSDC darbinieki Aldis Bergmanis un Indulis Zālīte.[926] Organizatoriski šos pētījumus veicināja valsts finansiālais atbalsts, bet TSDC gadījumā arī darbinieku ekskluzīvie apstākļi. Nozīmīgākais nodibinājumspirms LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisijas izveides bija 1998. gadā izveidotā Latvijas Vēsturnieku komisija, kas savos ziedu laikos no 2005. līdz 2009. gadam izdeva pat divus un trīs zinātniskus sējumus gadā un samērā plaši finansēja arī padomju perioda vēstures problēmu izpēti, tostarp padomju valsts drošības dienestu darbības izpēti. Konceptuāli šie pētījumi bija, protams, tuvi, vadoties no LPSR valsts drošības struktūru darbības raksturojuma kā naidīgas Latvijai un Latvijas tautai, totalitārā režīma antihumānas politikas neatņemama sastāvdaļa. Ritvars Jansons, rakstot par totalitārā režīma izpētes aktualitāti, norāda, ka, lai panāktu sabiedrības sociālo integrāciju un demokrātiskā režīma stabilitāti, "nepieciešams kompetents sabiedrības pagātnes vēsturisks, juridisks un politoloģisks vērtējums". R. Jansons iestājas par to, ka jāanalizē visu tā laika situāciju un atbildīgo personu vai personu grupu vietu totalitārās varas hierarhijā. R. Jansona uzskatiem ļoti raksturīga atziņa, ka pati LKP kopā ar drošības dienestiem ir represīvās varas struktūra. "Latvijas komunistiskā partija nodrošināja kontroli **pār citām LPSR represīvajām institūcijām** [J. T. izcēlums]". Kā represīvu institūciju R. Jansons klasificēja arī LPSR Ministru padomi.[927] Turpinot domu par LKP

---

[926] Bergmanis, Aldis, Zālīte, Indulis. "Latvijas PSR Valsts drošības komitejas nozīmīgākie darbības virzieni (1960 – 1964)", *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1964. gadā, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 13. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 2003, 537. – 579. lpp.; Bergmanis, Aldis., Jansons, Ritvars, Zālīte, Indulis., "The Activities and Main Repressive Tasks of Latvian SSR Agencies of National Security 1944 – 1956", *The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940 – 1991*, *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 14. sējums. Riga: Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 2005, pp 271 – 285; Bergmanis, Aldis, Zālīte, Indulis. "Latvijas PSR Valsts drošības komiteja un sabiedrības ideoloģiskā kontrole (1965 – 1990*)", Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 19. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 449. – 502. lpp.

[927] Jansons, Ritvars. "Totalitāro režīmu represīvo institūciju mijiedarbība un nozīme sabiedrības pārvaldē Latvijas PSR (1944 – 1959)", *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1964. gadā*, *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 13. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 2003,442.-443., 485. lpp.

represīvo raksturu LTV raidījumā *Sastrēgumstunda* 2013. gada decembrī, R. Jansons paziņoja, ka

> "Vajadzētu publicēt, pirmkārt, galveno vainīgo totalitārās kontroles un represiju īstenošanā – Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas locekļus, VDK kadru darbiniekus un tikai ar zinātniskiem komentāriem, izskaidrojot VDK darbību".[928]

Ievērojamas ir R. Jansona teorētiskās pārdomas par VDK darbību. Tā, pētot kriminālvajāšanas problēmu par "pretpadomju propagandu un aģitāciju" 1953. – 1967. gadā, R. Jansons norāda, ka pēc tam, kad bija pasludināta sociālisma pilnīga un galīga uzvara PSRS, pat teorētiski vairs nevarēja būt iekšēju cēloņu pretestībai valsts virzībā uz komunismu. Tāpēc

> "pastiprinātu uzmanību pievērsa pretpadomju aģitācijai un propagandai, kā arī ārēju, nevis iekšēju cēloņu meklēšanai, to izplatībai".[929]

Līdzīgas teorētiskas nostādnes turpinājās arī vēlāk un noveda pie PSRS VDK piektās pārvaldes un attiecīgi LPSR VDK piektās daļas izveidošanās, kas kalpoja ideoloģiskās pretizlūkošanas uzdevumiem.[930] R. Jansons atzīmē ievērības cienīgu faktu par Atmodas tautas varoni Anatoliju Gorbunovu, kurš vēl 1985. gadā lūdzis ierobežot par 50 procentiem latviešu un vācbaltu izcelsmes tūristu iebraukšanu Latvijā.[931] Jāatzīmē, ka R. Jansons vēlākajās publikācijās izvairās tieši atzīt LKP par represīvu institūciju, atzīstot tās "pavēļu devējas" lomu un lomu veidot idejiski un psiholoģiski labvēlīgu fonu "VDK

---

[928] "Vēsturnieks aicina publiskot zinātniski pamatotu VDK kartotēku", *TvNet*, 2013, 18. decembrī. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/490830-vesturnieks_aicina_publiskot_zinatniski_pamatotu_vdk_kartoteku

[929] Jansons, Ritvars. "Kriminālvajāšana par pretpadomju propagandu un aģitāciju PSRS/Latvijas PSR: 1953 –1967", *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40. – 90. gados*, *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 21. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 420. lpp.

[930] Jansons, Ritvars. "PSRS cīņa pret kapitālistisko valstu ideoloģisko diversiju (1967 – 1989)", *PSRS cīņa pret kapitālistisko valstu ideoloģisko diversiju (1967 – 1989), Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 20. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 109. lpp.

[931] Turpat, 110. lpp.

orientēšanai uz politiskām represijām".[932] Jābilst, ka R. Jansons savās zinātniskajās publikācijās nesniedz tiešas rekomendācijas par VDK dokumentārā mantojuma likteni.

Aināra Bambala galvenais ieguldījums ir tieši VDK dokumentārā mantojuma apzināšanā, kas paveikts viņa promocijas darbā. Tajā izmantoti desmit Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva fondi, vairāki Latvijas Valsts vēstures arhīva fondi, citu Latvijas un ārvalstu fondi, plaša normatīvu bāze.[933] A. Bambals analizējis pētniecības iespējas, ko piedāvā minētie VDK un tās organizāciju priekšteču dokumenti, un uzskata tās par visai plašām. Tomēr, viņaprāt, pētniekam vienmēr jārēķinās ar šo dokumentu ticamības pakāpi. Tā, piemēram, 1940. gada un 1941. gada dokumenti jāvērtē ļoti kritiski ne tikai principā safabricēto apsūdzību dēļ, bet arī padomju represīvo orgānu specifiskās prakses dēļ, piemēram "pratināšanas protokolus rakstīja pēc iepriekš izplānota satura un formas un ar tendētu mērķi".[934] A. Bambals iezīmē vairākas potenciālas pētniecības "iespējas" un "virzienus" Atzīmēšu tikai dažas no pētnieka minētajām: padomju represīvā režīma darbības mehānismi Latvijā no 1940. līdz 1941. gadam un sākt pilnīgi jaunu pētījumu tematiku (padomju represijas, nacionālās pretošanās kustība, kolaborācija, padomju represīvo iestāžu darbība). Pēdējā sakarā vietā neliela remarka. Spriežot pēc piedāvātā, acīmredzot A. Bambals uzskata, ka šie jau eksistējošie pētniecības virzieni iegūs jaunas dimensijas un aspektus. Citas pētniecības iespējas, viņaprāt, būtu biogrāfiski pētījumi par Latvijas elites grupām (virsnieki un diplomāti), socioloģiski pētījumi par padomju represīvo iestāžu upuriem, pielietojot šo faktiski masveida avotu kontentanalīzi. Visbeidzot, viņaprāt, būtu jāpēta padomju represīvo struktūru lietvedības dokumenti, kuri varētu interesēt arhīvniecības, arheogrāfijas, avotpētniecības un vēstures palīgdisciplīnu speciālistus.[935] Piemērs represīvo struktūru darbinieku

---

[932] Jansons, Ritvars. "PSRS cīņa pret kapitālistisko valstu ideoloģisko diversiju (1967 – 1989)", *PSRS cīņa pret kapitālistisko valstu ideoloģisko diversiju (1967 – 1989), Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 20. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 112. lpp.

[933] Bambals, Ainārs. *Latvijas PSR represīvo iestāžu dokumenti kā vēstures avots 1940 – 1941; 1944 – 1991*, promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2011, 226 lpp.

[934] Turpat, 196. –197. lpp.

[935] Turpat, 197. – 198. lpp.

sociolo̧giskai vai strukturālai analīzei ir raksts Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 21. sējumā. Tajā analizēti materiāli par 2825 personām – LPSR Valsts drošības ministrijas iznīcinātāju bataljonu komandējošo un algoto personālsastāvu. Ievērojami, piemēram, ir dati par šī kontingenta etnisko piederību (60,8 % krievu, tikai 28,5 % latviešu), izglītības līmeni (salīdzinoši zems) un motivāciju, kura gan avotos atspoguļota nepilnīgi. [936] A. Bambals, risinot sarežģītās LPSR VDK dokumentu likteņa lietas, ir viens no ļoti nedaudziem šīs problēmas ekspertiem. Šeit gan vietā bilst, ka Ainārs Bambals ir ilggadējs Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva darbinieks. Ievērojot A. Bambala ieguldījumu VDK dokumentu izpētē, viņš arī bijis biežs Latvijas preses izdevumu viesis. Piemēram, intervijā *Neatkarīgajā Rīta Avīzē* ar Elitu Veidemani viņš norāda, ka viņu kā ekspertu "tracina, ja kāds saka, – tur ir falsifikācijas, pierakstījumi", jo pēc a̧gentūras reģistrācijas žurnāliem var konstatēt, kādu materiālu trūkst. A. Bambals noraida arī idejas par VDK dokumentu iznīcināšanu un uzskata, ka, lai sabiedrība varētu diskutēt par VDK a̧gentūru, būtu nepieciešams iepriekš rūpīgs pētniecības darbs, kas ļautu noskaidrot patiesību, proti,

> "varēsim kliedēt mītus [par VDK a̧gentu kartotēku] par čekistiem, kuriem bija jāpilda plāns, vai par pierakstījumiem, vai par maisiem, kas iznīcināti".[937]

TSDC darbinieki A. Bergmanis un I. Zālīte savos darbos izmantojuši ne tikai Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva fondus, bet arī VDK elektronisko datu bāzi, kas ir TSDC rīcībā. Pēdējā saturot informāciju, kas ir tuvāka realitātei nekā a̧gentu ziņojumu atreferējumi, ko VDK darbinieki iesniedza priekšniecībai, jo "ziņojumā pausto informāciju saasināja vai arī otrādi – negācijas tika mazinātas".[938] Citētajā rakstā aplūkotas LPSR VDK 5. daļas struktūra un

---

[936] Bambals, Ainārs. "Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas iznīcinātāju bataljonu komandējošais un algotais sastāvs (1944 – 1953). Struktūranalīze", *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40. – 90. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 21. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 374. – 400. lpp.

[937] Veidemane, Elita. "Vēstures doktors Ainars Bambals: Pagātni nevar sadedzināt", *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2014, 13. augusts, 2., 4. lpp.

[938] Bergmanis, Aldis, Zālīte, Indulis. "Latvijas PSR Valsts drošības komiteja un sabiedrības ideolo̧giskā kontrole (1965 – 1990)", *Latvijas Vēsturnieku komisijas*

uzdevumi. Ievērojama ir, piemēram, autoru atziņa, ka partijas funkcionāri nebija ieinteresēti pārāk aktīvā VDK darbībā, jo tas grāva iespaidu par procesiem viņu pārvaldītajā teritorijā un perspektīvā partijas karjeru. Šo rindu autors kā Aukstā kara vēstures docētājs ar zināmu skepsi novērtē atziņu, ka

> "nav noliedzams, ka Rietumi izmantoja nacionālisma kārti, lai grautu Padomju Savienību no iekšpuses",

jo faktiski Rietumi nekad nesteidzās atbalstīt pat Baltijas valstu neatkarību. Tāpat ievērības cienīga ir arī autoru atziņa, ka VDK neapšaubāmi palēnināja procesus, kas bija bīstami PSRS pastāvēšanai, starp citu, krievu šovinisms nebija šo procesu vidū. Autori atzīmē latviešu konformismu un uzskatu, ka atklāta pretošanās režīmam nav iespējama.[939] Citā publikācijā, raksturojot VDK dokumentāciju, abi autori norāda – jo tuvāks mūsu dienām dokumenta tapšanas laiks, jo "dokumenti kļūst lakoniskāki vai arī tajos lasāmas tukšas frāzes".[940] Jāpiebilst, ka tā ir padomju laikmeta dokumentu vispārējā rakstura iezīme. Rakstā veikta plaša VDK dokumentārā mantojuma analīze, minot, piemēram, LVA 270. fondu – LPSR Ministru padomes priekšsēdētājam adresētie dokumenti – un publikai mazpazīstamās Fēliksa Sausverda atmiņas. Raksturojot VDK iekšējos procesus divdesmitā gadsimta sešdesmitajos gados, autori novērojuši tendenci atbrīvoties no VDK vadītājiem, kuri bija saistīti ar masveida represijām, tos nomainot ar partijas nomenklatūras darbiniekiem. Šāda tendence maksāja amatu LPSR VDK priekšsēdētājam Jānim Vēveram.[941] Protams, no vispārcilvēciskā viedokļa raugoties, veco profesionāļu nomaiņu ar partijas darbiniekiem, kas izraisīja pašu VDK darbinieku neapmierinātību, varēja tikai apsveikt. Tomēr gribētos piesardzīgi

---

raksti, *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 19. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 449. – 450. lpp.

[939] Bergmanis, Aldis, Zālīte, Indulis. "Latvijas PSR Valsts drošības komiteja un sabiedrības ideoloģiskā kontrole (1965 – 1990)", *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 19. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 451. – 455. lpp.

[940] Bergmanis, Aldis, Zālīte, Indulis. "Latvijas PSR Valsts drošības komitejas nozīmīgākie darbības virzieni (1960 –1964)", *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1964. gadā*, *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 13. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 2003.

[941] Turpat, 542. – 543. lpp.

jautāt, vai ir iespējams vērtēt jebkādas VDK aktivitātes; ja cīņu pret korupciju partijas nomenklatūras vidū vēl varētu morāli akceptēt, tad vēršanos pret tā saucamo kontrabandu un valūtas operācijām arī varētu uzskatīt par okupētājvalsts absurdās padomju ekonomikas aizstāvību.[942] A. Bergmaņa un I. Zālītes darbiem raksturīga tāda pozitīva iezīme kā plašs konteksts, kas ietver gan norises PSRS varas struktūrās, etnisko politiku un situāciju Latvijā, gan latviešu trimdinieku vides pazīšanu.

Samērā plašu un dzēlīgi ironisku pārskatu par VDK darbību uzrakstījuši pazīstamie žurnālisti Lato Lapsa, Sandris Metuzāls un Kristīne Jančevska.[943] Viņi kritiski novērtē pašu VDK aģentu kartotēkas pārņemšanas procesu, balstoties liecinieku liecībās. Autori uzskata – "ticību, ka "čekas maisos" varētu būt palicis kas ļoti vērtīgs, sašķoba arī veids, kādā tie tika pārņemti", liecības par šo procesu, radot iespaidu, ka "tādu haosu", kāds tolaik valdīja "Stūra mājā un tās apkaimē, bieži redzēt negadās". Viņi, šķiet, ir starp ļoti nedaudziem, kas atspoguļo pašu VDK darbinieku viedokli, ka komitejas priekšsēdētājs Edmunds Johansons rīkojies neprofesionāli un "pat nodevīgi", pieļaujot, ka VDK aģentūras kartotēkas nonāca Latvijas varas iestāžu rokās. Daži VDK virsnieki izteica pieļāvumu, ka Johansons tādējādi cerējis izmantot to jau jaunās varas interesēs. [944] Autori raksta arī par piecu 5. Saeimas deputātu vainošanu sadarbībā ar VDK un, atsaucoties uz Paulu Kļaviņu, piesardzīgi izsaka skepsi par tiesas spriedumiem, kas nekonstatēja četru deputātu sadarbību. P. Kļaviņš arī dzēlīgi norādījis, ka, lai viltotu deputātu aģentu kartītes, VDK darbiniekiem bija jāparedz nākotne, proti, "būs dienām un naktīm zīlējuši, kuri no Latvijas pilsoņiem taps par 5. Saeimas deputātiem, lai tad tiem pamatīgi iezāģētu".[945] Autori apskata arī citas plašāk pazīstamās pārbaudes lietas sadarbībai ar VDK, minot bijušo izglītības un zinātnes ministru Juri Celmiņu, Augstākās Padomes un Saeimu deputātu Arvīdu Ulmi, bijušo *Privatizācijas*

---

[942] Bergmanis, Aldis, Zālīte, Indulis. "Latvijas PSR Valsts drošības komitejas nozīmīgākie darbības virzieni (1960 –1964)", *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1964. gadā*, *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 13. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūts, 2003, 561. – 563. lpp.

[943] Lapsa, Lato., Metuzāls, Sandris, Jančevska, Kristīne. *Mūsu vēsture 1985-2005 II*. Rīga: Atēna, 2008, 380., 416. lpp.

[944] Turpat, 386. – 387. lpp.

[945] Turpat, 395. – 397. lpp.

aģentūras padomes locekli, ministru prezidenta padomnieku Normundu Lakuču. Liela uzmanība pievērsta VDK darbinieku tālākajai darbībai, tostarp Latvijas Republikas specdienestos. Tikai divdesmitā gadsimta deviņdesmito gadu otrajā pusē Rietumi skaidri pateikuši, "ja gribat NATO, tad par padomju modeļa drošībniekiem aizmirstiet!".[946] Sociālās atmiņas veidošanai publiskajā telpā vērtīgi, ka šie autori toreiz publicējuši neoficiālu VDK divdesmitā gadsimta astoņdesmito gadu beigu štata darbinieku sarakstu.[947]

3. Padomju režīma funkcionāri kā mantojums neatkarīgajai Latvijai

Padomju režīma funkcionāri ieņēmuši nozīmīgu vietu neatkarīgās Latvijas varas struktūrās. Anatolijs Gorbunovs pēc LKP Centrālās komitejas (CK) ideoloģiskā sekretāra un LPSR AP priekšsēdētāja amata ieņēma 5. Saeimas priekšsēdētāja amatu un pēc tam vairākus ministru amatus. Alfrēds Čepānis, bijušais LPSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks, kļuva par 6. Saeimas priekšsēdētāju. LPSR Ministru padomes priekšsēdētājs Vilnis Edvīns Bresis bija vairāku Saeimu deputāts tāpat kā partijas Saldus rajona komitejas pirmais sekretārs Augusts Brigmanis. Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātes LKP partijas komitejas sekretārs Aivars Endziņš kļuva par ietekmīgu juristu Saeimā un Satversmes tiesas priekšsēdētāju, bet 2011. gadā pat kandidēja uz Valsts prezidenta amatu. Šo partijas funkcionāru karjeru var izskaidrot ar viņu aktīvo darbību Atmodas laikā un aktīvajā LKP graušanā no iekšpuses, palīdzot veidot Latvijas Neatkarīgo Komunistisko partiju. Tomēr Latvijas sašķeltā sabiedrība un labvēlīgais normatīvais pamats devusi iespēju veidot karjeru arī neatkarības pretiniekiem. Tā par Eiropas Savienības Parlamenta deputātu no Latvijas kļuva PSKP CK Politbiroja pēdējā sasaukuma loceklis, 1991. gada Augusta puča atbalstītājs, par bruņotu valsts apvērsuma mēģinājumu notiesātais kriminālnoziedznieks Alfrēds Rubiks, šajā forumā Latviju vēl joprojām pārstāv aktīvā Latvijas

---

[946] Lapsa, Lato., Metuzāls, Sandris, Jančevska, Kristīne. *Mūsu vēsture 1985-2005 II*. Rīga: Atēna, 2008, 398. – 402. lpp.
[947] Turpat, 410. – 416. lpp.

neatkarības pretiniece Tatjana Ždanoka. Mēģinājumi juridiski ierobežot šo funkcionāru iespējas bijušas minimālas, vēršoties tikai pret tiem, kuri pēc 1991. gada 13. janvāra liktenīgās robežlīnijas darbojās pret Latvijas neatkarības atjaunošanu. Tomēr problēma ir plašāka, jo teju visa neatkarīgās Latvijas elite lielā mērā cēlusies no padomju Latvijas valdošā slāņa. Šai problēmai pievērsušies vairāki autori. Arturs Puga un Bonifācijs Daukšts 2000. gadā rakstīja par politiskās elites veidošanos Latvijā pēc 1990. gada 4. maija deklarācijas.[948] Viņi pievērš lielu uzmanību padomju elites transformācijai par jauno neatkarīgo valstu eliti, šis process norisinājās gan Borisa Jeļcina vadītajā Krievijā, gan, protams, arī Latvijā. Viņuprāt, liela nozīme bija arī kontrolei pār ekonomiku un īpašumu, kuras iegūšana bija viena no jaunās elites mērķiem. Autori norāda, citējot Pētera Laķa darbu, ka Latvijai trūka tādu personību kā Vāclavs Havels un viņa domubiedri, tāpēc LTF vadību veidoja PSKP LKP biedri. Autori secina, ka "Latvijas gadījumā LKP – LTF LR elites kontinuitātē " ir daudz elementu, iespējams, vairāk kā Lietuvā un Igaunijā.[949] Autori analizē padomju elites grupas Atmodas laikā un norāda, ka visas atradušas savu vietu Latvijā, ieskaitot pat savā ziņā neatkarības pretiniekus. Autori konstatē, ka Neatkarības deklarācija neradīja kādus aizliegumus LKP nomenklatūras pārstāvjiem kā sabiedrības locekļiem un pat politiskā nelojalitāte pret Latvijas Republiku neradīja kādas juridiskas sekas. Par šādu procesu rezultātu kļuva "nomenklatūras kapitālisma" izveide, bet tās pozitīvā puse bija iespēja izvairīties no "etnisko grupu asām kolīzijām un bruņotiem konfliktiem", piemēram, to ļāva panākt krievu ekonomiskās un latviešu politiskās elites "sadarbības demokrātija".[950] Faktiski LTF un līdz ar to arī padomju nomenklatūras "gaišo spēku" dalība neatkarības atjaunošanā tiek atspoguļota kā, Eiropas Komisijas viceprezidenta Valda Dombrovska vārdiem runājot, "veiksmes stāsts" un neizraisa kritiskus jautājumus. Atsevišķos gadījumos tiek izteikta nožēla par iespējamu alternatīvu attīstības ceļu neizmantošanu. Tā, piemēram, Latvijas Zinātņu akadēmijas

---

[948] Puga, Arturs, Daukšts, Bonifācijs. "4. maija Deklarācija un politiskās elites veidošanās Latvijā", *4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju*. Rīga: Fonds Latvijas vēsture, 2000, 90. – 102. lpp.
[949] Turpat, 96. lpp.
[950] Turpat, 100. – 101. lpp.

akadēmiķis Tālavs Jundzis izsaka zināmu nožēlu par Latvijas Republikas un Pilsoņu Komitejas nespēju rast šādu alternatīvu, ko liedza ne tikai parlamentārā neatkarības ceļa uzvaras gājiens, bet arī pašas Latvijas Komitejas politiskās kļūdas.[951] Nožēlu par to, ka trimdas latviešiem neizdevās iegūt paliekošu nozīmi Latvijas politiskās varas sistēmā, izsaka Ojārs Celle. Pēdējais brīdis, kad tas bija iespējams, bija 1993. gada 5. Saeimas vēlēšanas, kurās Pasaules Brīvo Latviešu apvienība varēja nākt ar savu sarakstu. Daudzos trimdas latviešos reālā Latvija, proti, kāda tā bija deviņdesmito gadu sākumā, izraisīja vilšanos.[952] Visplašāk, protams, izteikta nožēla, ka pēc neatkarības atjaunošanas tik maza loma bijusi radošajai inteliģencei. Faktiski gan šādas žēlabas par liberālās demokrātijas funkcionēšanu lielu izpratni nedemonstrē, jo minētās inteliģences loma bija svarīga vēlīnā padomju periodā un Atmodas laikā. Jāatzīmē, ka, piemēram, Daina Bleiere kolektīvajā monogrāfijā *Latvijas vēsture: 20. gadsimts* vispār nesaskata komunistiskās nomenklatūras un VDK mantojuma problēmu, rakstot par neatkarīgās Latvijas attīstības problēmām tās pastāvēšanas periodā. Arī Artis Pabriks un Aldis Purs darbā *Latvija: pārmaiņu izaicinājums* par galvenajām uzskata pilsonības un etnopolitisko attiecību problēmas, partiju sistēmas veidošanos, nevis dekomunizācijas problēmu.[953] 1994. gada 5. maijā LNNK frakcija atkārtoti iesniedza Saeimā likumprojektu *Par amatu ierobežojumiem personām, kuras aktīvi sadarbojušās ar okupācijas režīmu*, paredzot ierobežojumus LKP nomenklatūrai vēlēšanās un ieņemt valsts amatus. Likumprojekts pat nebija nodots izskatīšanai Saeimas komisijām.[954]

Samērā piesardzīgi par VDK problemātiku rakstījusi Sandra Kalniete, tikai dažas reizes pieminot VDK vadošo darbinieku vārdus. S. Kalniete vadās no koncepcijas, ka pat Atmoda bija CK sankcionēta,

---

[951] Jundzis, Tālavs. "LR Pilsoņu Kongresa tiesiskais statuss un stratēģija Latvijas neatkarības atjaunošanai." Feldmanis, Inesis.; Taurēns, Jānis (red.). *1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācija starptautiskie un politiskie aspekti.* Rīga: Latvijas Universitāte, 2011, 205. –226. lpp.

[952] Celle, Ojārs. "Trimdas latviešu devums Latvijas neatkarības atjaunošanā." Blūzma, Valdis u.c. *Latvijas valsts atjaunošana*. *1986. –1993*. Rīga, 1998, 411. – 462. lpp.

[953] Pabriks, Artis., Purs, Aldis. *Latvia: the Challenges of Change.* London, New York: Routledge, 2001, pp. 67-88.

[954] 5. Saeimas 1994. gada 5. maija plenārsēdes stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_94/st0505.html

bet neizbēgami "izgāja no kontroles". VDK roku viņa tiecas saskatīt tikai Atmodas radikālāko spēku darbībā. Piemēram, viņa uzskata, ka Pilsoņu kongresa "autorība" pieder VDK un šīs idejas virsuzdevums bija šķelt Latvijas sabiedrību, konkrētāk,

> "gadiem ritot, manas aizdomas, ka tā bija Drošības komitejas kuluāros meistarīgi izstrādāta teorija, ir tikai nostiprinājušās".[955]

S. Kalniete rezignēti raksta, ka VDK ik dienu ziņoja par Latvijas Tautas frontes un tās vadības aktivitātēm un "nebija nekādu ilūziju par VDK cilvēku klātbūtni valdes sēdēs". Tāpēc LTF vadītāji centās šaurā lokā tikties kādā vietā Latvijas laukos. Tomēr pēc "čekas maisu atvēršanas" (sic! – J. T.), viņasprāt, esot kļuvis skaidrs, ka arī "šaurā loka" cilvēku uzvārdi ir atrodami aģentu kartotēkās.[956] Sabiedriskās debates par VDK mantojumu ir bijušas diezgan neregulāras, un tās lielā mērā diktējušas norises oficiālajās varas struktūrās. Saeima, pieņemot 1994. gada likumu *Par bijušās PSRS Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personas sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* un nosakot ierobežojumus VDK aģentiem uz desmit gadiem, bija aizsākusi savdabīgu desmit gadu ciklu, kas saasināja debates gan 2004. gadā, gan 2014. gadā, pēdējā reizē rezultējoties ar LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas izveidošanu. Otrs debašu darba kārtības veidotājs bija TSDC, kas 1998. gadā informēja sabiedrību par aktuālajiem procesiem ar NIP biroja žurnālistu starpniecību, aktīvi piedalījās debatēs par "čekas maisu" atvēršanu 2004. gadā un zināmā mērā veica izpēti. Tomēr TSDC pozīcija, jābilst, bija pret aģentu kartotēkas publiskošanu.

Pēc LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas dibināšanas pētniecība, kas veltīta tieši VDK problemātikai, ir devusi diezgan daudz apkopojošas informācijas par VDK dokumentārā mantojuma lielāko daļu, apzinot arhīvu fondus, kas satur VDK dokumentus, tās korespondenci ar citām iestādēm, ziņojumus augstāk stāvošām instancēm. Diskusijas temats varētu būt VDK loma padomju režīma struktūrā: vai tā bija tikai režīma uzdevumu izpildītāja un balsts, ja tā, vai nav jāvērtē arī PKSP LKP kā galvenās represīvās struktūras loma.

---

[955] Kalniete, Sandra. *es lauzu tu lauzi mēs lauzām viņi lūza*. Rīga: Jumava, 2000, 178. – 179. lpp.
[956] Turpat, 211. lpp.

Discussions on the problem of the heritage of the KGB since the re-establishment of the independence of the Republic of Latvia

25 years since the restoration of the independence of the Republic of Latvia, there have been large discussions about the heritage of the Soviet totalitarian and bureaucratic authoritarian regime and its fate within independent Latvia. One of the most topical issues discussed has been the agents of the KGB and the necessity to decide on its publishing. Since the early 1990s, there has been a never ending debate concerning the influence of the KGB on the Latvian political and intellectual environment. These perceived rather sensitively the influence of the KGB on the National Awakening and the Soviet 'intelligentsia'. The very idea that the KGB had a part to play during the Latvian National awakening seemingly reduces the legitimacy of re-established statehood. Anxiety about the presence of KGB agents still continues to poison the atmosphere within Latvian society. This effect is generated by the fear arising from the past presence of the agents of the KGB.

A recurrent growth in interest on the part of Latvian society has been observed towards the agents of the KGB and accordingly about the fate of the card file of the agents of the KGB. In 1994, the case of 'the KGB five' (five deputies of the *Saeima* – the Parliament of the Republic of Latvia – were suspected to be the agents of the KGB) revealed a necessity to adopt a special law and also led to large-scale public discussions. The second wave of interest appeared during the 8th *Saeima* when, on three occasions, the parliament passed law on the publishing of the card file of the agents of the KGB, but each time the law was met with the presidential veto exercised by Vaira Vīķe-Freiberga. This was met with great support from the press and the executive responsible for the documents of the KGB. In fact, the *Saeima* itself created the possibility for the President to exercise her veto power.

Some authors insist on the necessity to also evaluate the role of the Soviet nomenclature. They suggest that the decree of responsibility for the Soviet totalitarian and bureaucratic authoritarian

regime is even greater than that of the KGB. It is impossible to deny the influence of the nomenclature in the independent Latvia, several historians suggest that the elite of the Republic of Latvia is a direct successor of the elite of the Latvian SSR. The lustration of the Soviet nomenclature is problematic because part of it is said to hold some historical merit concerning the restoration of the independence of the Republic of Latvia. However, their deeds during the Soviet occupation could nevertheless be characterized as being odious.

Since independence has been regained, the KGB has been little studied in Latvia, this despite the fact that there is a great number of publicly accessible documents on the KGB. Even in the twenty-first century, there have only been a small number of doctoral dissertations analyzing issues related to the KGB. Two of them have been in history. Researching the activities of the KGB has not been a priority for a long time even within the Commission of the Latvian Historians, the patron of which is the President of the Republic of Latvia. Secrecy with regard to part of the KGB documents such as the card file of the agents of the KGB creates myths and interferes with the representation of historical reality.

Privātās dzīves uzraudzīšana un kontrole LPSR (1944 – 1953), izmantojot valsts represīvos mehānismus

Dr. hist. Ineta Lipša
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas eksperte[957]

Raksta mērķis ir analizēt valsts represīvo mehānismu izmantošanu privātās dzīves uzraudzīšanā un kontrolē Latvijas PSR staļinisma periodā (1944 – 1953), balstoties uz divām avotu grupām – iedzīvotāju sūdzībām un iesniegumiem Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālajai komitejai (turpmāk LK(b)P CK), kā arī dokumentiem par tiesu praksi laulības šķiršanas lietās.

Izpētes stāvoklis privātās dzīves ideoloģizēšanas problemātikā

Pēc Otrā pasaules kara Padomju Savienībā atslāba pretrunas, kas bija padomju dzimtes pieejas centrā. Atsacīšanās no masu terora kā valdības rutīnas līdzekļa nozīmēja, ka brīvprātīga iedzīvotāju piekrišana kļuva arvien svarīgāka padomju sabiedrības funkcionēšanā. Vēsturniece Sāra Ešvina raksta, ka viens no veidiem, kā nodrošināt tādu piekrišanu, bija iepotēt *komunistisko morāli*, ar kuru saskaņā iedzīvotājiem jāpakļauj savas intereses valsts interesēm – tas nozīmēja, ka viņiem smagi jāstrādā un jādzīvo kārtīga privātā dzīve stabilās ģimenēs.[958]

---

[957] Darbs izstrādāts Dr. hist., Dr. h. c. (LZA) Kārļa Kangera zinātniskā vadībā.
[958] Ashwin, Sarah (2000). Introduction. Gender, state and society in Soviet and post-Soviet Russia. In: Ashwin Sarah (ed.). *Gender, state and society in Soviet and post-Soviet Russia*. London and New York: Routledge, p. 14.

Ārlaulības sakari, tas ir, leģitīma dzimtes kontrakta pārkāpums, tika uztverti tieši kā izaicinājums padomju sabiedriskajiem pamatiem.[959] Vēsturniece Jeļena Židkova raksta, ka zemnieku kopienā vai baznīcas draudzē kolektīvo kontroli skaidroja ar elementāras fiziskās izdzīvošanas uzdevumiem, savukārt padomju laikā uzraudzība pār seksuālo un reproduktīvo uzvedību, kam bija jāiekļaujas tikai ģimenes ietvarā, tika pozicionēta kā politisks un valstisks jautājums, kā masu tautsaimnieciskās ražošanas un dzimstības situācijas uzlabošanas organizēšanas priekšnoteikums.[960]

> "Politiskā pieskaņa pilsoņu privātās dzīves strukturēšanā sniedzās pagātnē (piekrāpa sievu – piekrāps arī Dzimteni). Tika kultivēta ticība par kolektīva noteicošo nozīmi audzināšanā, par kolektīvās ietekmes spēku, par netikumu sociālajām saknēm, kad "pūstošajai rietumu ietekmei" pretim stāvēja augsts morāli tikumiskais komunisma cēlāja līmenis. Tas daļēji izskaidro padomju ģimenes ideoloģiski piesātināto lasījumu, privātās sfēras politizāciju, kad parasti vārdi "ģimene, bērni, mīlestība, sadzīve" ieguva politisku nokrāsu un veidoja aģitācijas valodu."[961]

Padomju iedzīvotāji tomēr nevēlējās vai nespēja līdzsvarot personiskās un sociālās intereses, ko saskaņā ar padomju morālistu priekšstatiem viņiem vajadzēja būt spējīgiem darīt bez īpašām pūlēm. Pretrunas dzimtes kārtībā, kas ieviestas staļinisma laikā, var uztvert kā galveno šīs nespējas iemeslu. Valsts, iesaistot sievietes algotā darbā ražošanā un pabalstot mātes stāvokli ar valsts pabalstiem, distancēja padomju vīriešus no vienīgā apgādnieka lomas un mājas dzīves, paredzot, ka viņiem sevi jārealizē sabiedriskajā jomā. S. Ešvina uzskata, ka padomju dzimumu lomas nesekmēja laimīgas ģimenes, izraisot vēlmi šķirt laulības.[962]

Viens no veidiem, kā iedzīvotāji centās risināt privātās dzīves problēmas, bija sūdzību iesniegšana, kas izsenis ir bijusi parasta

---

[959] Zhidkova, Elena (2008). Praktiki razresheniia semeinykh konfliktov v 1950-60-e gody: obrashcheniia grazhdan v obshchestvennye organizatsii i partiinye iacheiki. V: Iarskaia-Smirnova E. R., Romanov P. V. (red.). *Sovetskaia sotsial'naia politika: stseny i deistvuiushchie litsa, 1940-1985*. Moskva: OOO „Variant", TsSPGI, s. 266-289; šeit: 277.

[960] Zhidkova, Elena (2008), 287.

[961] Zhidkova, Elena (2008), 287.

[962] Ashwin, Sarah (2000), 17.

komunikācijas forma starp indivīdu un kopienu un varas iestādēm.[963] Sūdzība veido komunikācijas telpu starp pilsoni un varas institūtiem, kurā izteikt sāpes un raizes par ļoti privātiem jautājumiem, kas saistīti ar kaunu un pieļaujamas piedienīgās publiskās uzvedības sociālo uztveri, tādējādi izplūdinot robežas starp publisko un privāto.[964]

Iesniegumi un sūdzības bija viens no mehānismiem, ar kuru vara komunicēja ar sabiedrību**,** mazinot sociālo spriedzi un nodrošinot atgriezenisko saiti ar indivīdiem,[965] īpaši svarīga loma tajā bija KGB.[966] Staļinisma sabiedrībā sūdzība bieži kļuva par stratēģisku rīku, lai lūgtu taisnīgumu ne tikai indivīda, bet arī plašākas sabiedrības labā, funkcionējot kā sava veida ombuds, kas izlabo gadījumus, kas radušies sliktas vadības dēļ.[967] Līdz šim pētnieki vairāk uzsvēruši sūdzības denunciējošo funkciju, lai uzsvērtu staļinisma sabiedrības vardarbīgo raksturu, un ir izstrādājuši dažādas sūdzību klasifikācijas (sūdzības, lūgumi, vēstules, ziņojumi, denunciācijas), kas tomēr parasti apiet

> "sūdzēšanas tiesisko pusi, proti, ka sūdzības iesniegšana rada juridisku faktu, kas materializējas konkrētās tiesiskās sekās, lai tie būtu civilprocesi, administratīvie procesi vai kriminālprocesi."[968]

Raksta tēmas kontekstā nozīmīga ir vēsturnieces Šeilas Ficpatrikas monogrāfija par identitāšu pārtaisīšanu 20. gadsimta Krievijas sabiedrībā, ko izraisīja boļševiku revolūcija.[969] Viņa pētī, kā indivīdi konstruēja sevi kā jaunu personu, lai iekļautos jaunajos dzīves apstākļos, kādas sociālās prakses (tīrīšana, paškritika, denunciācija) un mentalitātes (aizdomas, identitātes bažas) attīstījās situācijā, kur indivīdi bija aizņemti ar sevis atkal izgudrošanu un nupat izgudroto sevis aizsargāšanu un bija droši, ka viņu kaimiņi ir līdzīgi nodarbināti.[970]

---

[963] Muravyeva, Marianna (2014). The culture of complaint: approaches to complaining in Russia – an Overview. *Laboratorium*, 6(3): 93-104; šeit: 93.
[964] Muravyeva, Marianna (2014), 101.
[965] Bogdanova, Elena (2002). Gazetnye zhaloby kak strategii sashtsity potrbitel'skikh interesov. Pozdnesovetskii period. *Teleskop*. 2002, no. 6, s. 44-48.; šeit: 48.
[966] White, Stephen, Gill, Graeme, Slider, Darrell (1993). *The politics of transition: shaping a post-Soviet future*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 207.
[967] White, Stephen, Gill, Graeme, Slider, Darrell (1993), 208.
[968] Muravyeva, Marianna (2014), 94.
[969] Fitzpatrick, Sheila (2005). *Tear Off the Masks! Identity and Imposture in Twentieth –Century Russia*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
[970] Fitzpatrick, Sheila (2005), 4.

Ficpatrika analizē dažādas vēstules, ko iedzīvotāji sūtīja varas iestādēm staļinisma posmā. Viņas galvenais arhīvu materiāls par denunciācijām pēckara padomju telpā ir selektīvi izvēlētas LK(b)P CK adresētās sūdzības (Š. Ficpatrika ir atsaukusies uz astoņām lietām par 1947., 1948., 1949., 1951., 1952. gadu).[971] Galvenie denunciācijās izteiktie apsūdzību tipi bija politiska nelojalitāte, šķiriskā izcelsme, varas ļaunprātīga izmantošana un netikumība. Ficpatrika secina, ka padomju Krievijā pēckara periodā sievu īstenotā vīru denuncēšana atšķirībā no 30. gadiem esot kļuvusi ierasta. Secinājumu, ka pēckara gadu dokumentos lojāla sieva minēta retāk, viņa balsta uz novērojumu, ka, lasot iedzīvotāju vēstules LK(b)P CK fondā, neatrada nevienu sievas rakstītu lūgumu sava vīra labā[972]. Manuprāt, iemesls varētu būt nevis sievu nelojalitāte, bet gan fakts, ka 1941. un 1949. gada deportācijās tika izsūtītas ģimenes, tāpēc lūgumus varai rakstīja citi radinieki. Š. Ficpatrika secina, ka sievu ziņojumi liecina par dusmām un aizvainojumu, saistot to ar pēckara spriedzi starp dzimumiem. Viņa piezīmē, ka gandrīz visas rakstīja krieviski un viņām bija krievu vai ukraiņu vārdi, kas atspoguļoja padomju elites etnisko sastāvu Rīgā.[973]

Denunciāciju motivācija historiogrāfijā ir analizēta, izmantojot emociju vēstures pieeju. Pēc Otrā pasaules kara sarūgtinājums un naids motivēja daudzu cilvēku rīcību un raksturoja pēckara perioda publisko un politisko dzīvi.[974] Latvijā pēckara politisko, sociālo un kultūras vēsturi noteica daudzi satraucoši notikumi – pirmā padomju okupācija, 1941. gada 14. jūnija deportācijas, nacistu okupācija un holokausts, otrā padomju okupācija, nacionalizācija, kolektivizācija, 1949. gada 25. marta deportācijas, nepieciešamība sadzīvot ar migrantiem no Padomju Savienības, cerību zudums uz valsts neatkarības atjaunošanu, staļinisma politiskās un ekonomiskās sistēmas uzspiešana, vārda brīvības liegums, kas turklāt liedza pārvarēt kara laikā iegūtās personiskās traumas, un virkne citu sarūgtinājumu – radīja milzīgu potenciālā naida rezervuāru. Daudzi vēlējās atriebties, lai atbrīvotos no dusmām par to, kas bija sagādājis

---

[971] Fitzpatrick, Sheila (2005), 249, 240 – 243; 250 - 261.
[972] Fitzpatrick, Sheila (2005), 249, 34. ats.
[973] Fitzpatrick, Sheila (2005), 250, 37. ats.
[974] Bessel Richard (2005). Hatred after War. Emotion and the Postwar History of East Germany. *History & Memory*, Vol. 17, No. ½ (Spring/Summer 2005), pp. 195-216; šeit: 195.

ciešanas. Vēsturnieks Rihards Bezels konstatējis, ka starp personiskajām emocijām un sentimentiem, īpaši naidu, un pēckara politiku Austrumvācijā pastāvēja svarīga saite.[975] Sociālistu naida valoda tika aktīvi izmantota arī Padomju Savienībā staļinisma periodā, paužot publiskajās runās šķiru naidu, naidu pret imperiālistiem, pret sabotieriem un renegātiem, naidu pret fašistiem un kapitālistiem, pret Rietumiem. Tas izpaudās arī denunciāciju iesniegšanā.

Arī padomju Latvijā vara stimulēja iedzīvotājus par konfliktiem, kas saistīti ar privāto dzīvi, informēt partijas pirmorganizāciju savās darba vietās. Sūdzības kļuva par efektīvu instrumentu, lai ideoloģizētu privāto dzīvi. LK(b)P CK institucionalizēja efektīvu mehānismu, kas nodarbojās ar sūdzībām, radot atbilžu organizatoru amatu un deleģējot kontroli pār sūdzību izskatīšanu un pieņemto mēru izpildi Administratīvajai nodaļai. Tā sūtīja vēstules pārbaudei uz LPSR (šeit un turpmāk ar LPSR apzīmēta Latvijas PSR) Valsts drošības ministriju (turpmāk VDM), bet atbildes novirzīja sūdzību iesniedzēju informēšanai. Piemēram, lūgumus atļaut atgriezties Latvijā izsūtītajiem, notiesātajiem LK(b)P CK Sevišķais sektors nosūtīja VDM, kas iesniegumus līdz ar slēdzienu atdeva atpakaļ Sevišķā sektora Slepenajai daļai. Tad LKP CK darbinieks informēja lūdzēju par atteikumu. Piemēram,

> "informēju, ka Zirnis Laima Martinovna kā kulaka meita no Latvijas PSR teritorijas ir izsūtīta pareizi un lūgumā par izsūtījuma atcelšanu viņai ir atteikts"[976]

vai

> "informējam, ka Šūmanis Arturs Janovičs kā bandu atbalstītājas notiesātās vīrs (noformēja šķiršanos pēc sievas aresta) no Latvijas PSR

[975] Bessel Richard (2005), 206, 207.

[976] LNA LVA, PA-101-13-121 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 7. sējums, no burta „D" līdz „I", 1950. gads), 77. lp. (Latvijas PSR valsts drošības ministra vietnieks pulkvedis Vēvers LK(b)P CK sekretāra palīgam Sokurenko, saņemts 27.03.1050.; krievu val.). Tā bija atbilde uz 1949. gada 26. augustā datētu iesniegumu.

teritorijas izsūtīts pareizi un lūgumā atcelt izsūtījumu viņam atteikts".[977]

Šie dokumenti pārsvarā ir rakstīti krievu valodā.

Komunistiskās morāles uzspiešana

Ir sarežģīti identificēt brīdi, kad *privātā dzīve* vai tā laika terminoloģijā 'tā sauktā privātā dzīve' izvirzījās priekšplānā kā joma, par kuru sava teikšana ir partijai. Š. Ficpatrika uzskata, ka noteikti savu lomu spēlēja laulību problēmas saistībā ar karalaika nošķirtību.[978] 1948. gadā Maskavā izdotajā brošūrā par padomju cilvēka morālo stāju, kas bija paredzēta partijas propagandistu vajadzībām, tika atgādināts, ka "attiecības starp dzimumiem nav tikai personiska lieta", ka "tā sauktā privātā dzīve prasa saprast katra pienākumu pret ģimeni" un ka "mūsu sabiedrībā izlaidīga uzvedība izraisa vispārēju riebumu un nicinājumu".[979]

Kāds VK(b)P biedrs 1951. gada iesniegumā PSRS Iekšlietu ministrijas Baltijas apgabala Kara apgādes apgabala pārvaldes partijas organizācijas birojam norādīja, ka astoņpadsmit ar pus gadu

"ģimenes dzīve noritēja bez kādiem nopietniem ģimenes incidentiem, kā tam arī jābūt veselīgā padomju ģimenē"[980],

kur, kā uzsvēra cits sūdzētājs, nedrīkst atļaut

"savu dzīvniecisko nesavaldību stādīt augstāk par cilvēcisko pienākumu un komunistisko morāli"[981].

---

[977] LNA LVA, PA-101-13-128 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 14. sējums, no burta „T" līdz „Ja", 1950. gads), 141. lp. (Latvijas PSR VDM nodaļas priekšnieka vietnieks apakšpulkvedis Verbovskij, VDM „A" nodaļas vecākais operatīvais pilnvarotais Rozenšteins LK(b)P CK sekretāra palīga p. i. Stūrim, atbildot uz 06.09.1950. vēstuli Nr. 2796; saņemts 22.09.1950.; krievu val.)
[978] Fitzpatrick, Sheila (2005), 243.
[979] Fitzpatrick, Sheila (2005), 244.
[980] LNA LVA, PA-101-14-117, 111. – 112. lp. (VK(b)P biedrs no 1944. g. Korsaka Konstantina Petroviča 14.12.1951. iesniegums PSRS Iekšlietu ministrijas Baltijas apgabala Kara apgādes apgabala pārvaldes partijas organizācijas birojam; krievu val.)
[981] LNA LVA, PA-101-14-119 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 6. sējums, no burta „S" līdz „Ja", 1951. gads),

Pretējais tika interpretēts kā neatbilstošs padomju ideoloģijai un nosodāms:

> "Tajā laikā, kad mūsu partija izrāda pastāvīgas rūpes par padomju ģimenes nostiprināšanu, audzina padomju cilvēkus komunistiskās morāles garā un necieš sadzīves morāles pagrimumu sociālistiskajā sabiedrībā un pirmām kārtām partijas biedru rindās, – komunists Šteinbergs, būdams partijas organizācijas sekretārs un LVU pasniedzējs, tā vietā, lai visstingrāk īstenotu dzīvē partijas prasības, pats tās rupji pārkāpj, pieļauj amorālu rīcību un tādējādi grauj padomju ģimeni. Tāpēc pilnīgi taisnīgi rodas jautājums: kā tāds komunists var vadīt partijas organizāciju un audzināt padomju jaunatni komunistiskās morāles garā, ja viņš pats šajā ziņā ir tālu no morāla tīrīguma un morāli pagrimst. Lūdzam Centrālo komiteju faktu par Šteinberga V. A. sadzīves morāles pagrimšanu darīt zināmu LVU partijas organizācijai, lai tā izdarītu par viņu kā partijas organizācijas sekretāru atbilstošus secinājumus, par anti-partejisku rīcību saukt Šteinbergu pie bargas atbildības partijas priekšā un piespiest viņu cienīt un izpildīt partijas prasības par komunistisko morāli."[982]

Privātās dzīves politizēšanas praksi *komunistiskās morāles* kontekstā atklāj LPSR iekšlietu ministra (1944 – 1950) Augusta Eglīša gadījums. Tobrīd apmēram 54 gadus vecais ministrs, partijas biedrs no 1914. gada, precējies bija iesaistījies nereģistrētās seksuālās attiecībās ar Iekšlietu ministrijas ārsti. Šis gadījums arī parāda, kā sūdzība iedarbināja represīvo mehānismu, kura rezultātā izdevās panākt par ministra atcelšanu.

1949. gada 20. janvārī LK(b)P CK sekretārs Jānis Kalnbērziņš saņēma vēstuli, kas bija parakstīta ar formulējumu "Iekšlietu ministrijas veco darbinieku grupa". Sūdzības formulēšanā rakstītājs izmantoja ideoloģiskās ģeneralizācijas stratēģiju[983], ideoloģizējot

---

48. – 49. lp. (M. Sudmalis 05.05.1951. LK(b)P CK Sieviešu organizēšanas nodaļas vadītājai Ellai Ankupei; latviešu val.); šeit: 48. lp. o. p.

[982] LNA LVA, PA-101-14-117, 110. lp.

[983] Socioloģe Jeļena Boganova ir aprakstījusi četras stratēģijas – problēmas ģeneralizācijas stratēģiju, simboliskā kapitāla izmantošanas stratēģiju, patrimoniālo (saukta arī par sociālistiskā paternālisma) stratēģiju un vainīgā atsmakošanas stratēģiju.. Sk.: Bogdanova, Elena (2002).). Gazetnye zhaloby kak strategii sashtsity potrbitel'skikh interesov. Pozdnesovetskii period. *Teleskop*. 2002, no. 6, s. 44-48.; 46, 47.

ministra uzvedību, tādējādi par cietušo padarot visu sabiedrību, un, parakstot to grupas vārdā, paplašināja arī iesniedzēju skaitu:

> "Mums, veciem Iekšlietu ministrijas darbiniekiem, ir īpaši dārgs katra, pat ierindas čekista gods un labā slava. Mūsu nesamierināmībai ir jāpieaug, un tā pieaug attiecībā uz tiem amorālas uzvedības un noziedzīgiem gājieniem, kas nāk no čekista ar sirmu galvu, ar ģenerāļa uzplečiem un ministra pakāpi.
>
> Cik acu ir vērsts mūsu padomju ministru, mūsu ģenerāļu virzienā! Padomju cilvēki skatās uz viņiem ar cerību un paļāvību, mūsu ienaidnieki – ar ļaunumu un naidu.
>
> Katrs viņu solis nepaliek nepamanīts, tas izraisa padomju cilvēkā pārliecību par mūsu uzvaru pār ienaidniekiem, par mūsu sasniegumiem komunisma celšanā, lepnuma sajūtu par mūsu tautu, par mūsu Dzimteni, par mūsu diženo Ļeņina-Staļina partiju.
>
> Tāpēc ir pilnīgi saprotama tā rūgtā padomju cilvēka vilšanās un dusmas, kas rodas mums pret visu iepuvušo, netikumisko un noziedzīgo, kas dažkārt nāk no atsevišķiem patvaļīgiem un pagrimušiem vadītājiem, kuri neattaisno mūsu partijas uzticību, grauj tās autoritāti, pieviļ mūsu padomju tautas cerības!"[984]

"Iekšlietu ministrijas veco darbinieku grupa" šo vēstuli paralēli nosūtīja arī PSRS iekšlietu ministra biedram ģenerālpulkvedim Sergejam Kruglovam un VK(B)P CK sekretāram Georgijam Maļenkovam. Vēstulē ministrs pirms nosodītajiem notikumiem tika raksturots kā "labsirdīgs večuks", kurš vairāk interesējies par sporta laukumiem nekā par ministriju, izraisot vēstures autoros vilšanos, tomēr viņi bijuši "mierīgi par mūsu autoritāti un Iekšlietu ministrijas funkciju, jo faktiskā vadība atrodas b. Sieks rokās". Bet tad nesen Iekšlietu ministrijā sāka strādāt minētā ārste. Sūdzības autori norādīja uz viņas sociāli nepareizo izcelsmi ("žandarma meita") un nepareizo seksuālo uzvedību ("sieviete, kas tā vai citādi tirgo savu ķermeni"), un

[984] PA 101-12-121 (LK(b)P CK Seviškā sektora nodaļa, strādājošo anonīmās sūdzības un iesniegumi, sarakste, 5. sējums no „A" līdz „Ia", 1949. gads), 96. - 97. lp. (Iekšlietu ministrijas veco darbinieku grupa 20.01.1949. LK(b)P CK sekretāram Kalnbērziņam; krievu val.); šeit: 96. lp.

negatīvo ietekmi uz ministra tēlu ("kopā ierodas sarīkojumos, uz futbolu un pat Kaukāza šašliku pārdotavā").[985]

Pēc divām nedēļām līdzīga satura vēstule, kas bija parakstīta "Iekšlietu ministrijas poliklīnikas darbinieki", bija adresēta VK(B)P Centrālajai Komitejai, avīzes *Pravda* redakcijai un LK(B)P CK, informējot par ministra favorīti. Savu viedokli tā izteicēji bija formulējuši, norādot uz rīcību, kādu sagaida no varas pārstāvjiem:

> "Tas viss no malas izskatās tik pretīgi, ka kļūst sāpīgi un sāp sirds par mūsu vadītājiem. Kad tiks pārtraukta šī nekrietnība? Kad iegrožos un noliks savā vietā izvirtušo favorīti? Un kad, visbeidzot, sauks pie kārtības iedomīgo augstmani, kurš savā aklumā spļauj uz savu ģimeni, aizmirsis par to, ka viņam ir sieva, aizmirsis par to, ka ir partijas loceklis un tāda autoritatīva padomju varas orgāna vadītājs?"[986]

Šajās vēstulēs tika lietota emocionāli krāšņa leksika, apgalvojot, ka ministrs "sāka viņai pakļauties visā",[987] atlaižot tai netīkamos ministrijas darbiniekus, sagādājot dažādus materiālus labumus par ministrijas līdzekļiem un tamlīdzīgi.

Vēstījums bija saņemts – LK(b)P CK birojs izteica A. Eglītim brīdinājumu, bet jau LK(b)P CK biroja lēmums 1950. gada 25. augustā par amorālu uzvedību sadzīvē, sevis kā komunista kompromitēšanu Eglītim izteikt stingro rājienu ar ierakstu uzskaites grāmatiņā un par to informēt PSRS iekšlietu ministru. Jo Eglītis nebija izdarījis nepieciešamos secinājumus un "turpina uzturēt sakarus", kas 11. augustā izraisīja publisku skandālu starp viņa sievu un "pilsoni

---

[985] PA 101-12-121 (LK(b)P CK Sevišķā sektora nodaļa, strādājošo anonīmās sūdzības un iesniegumi, sarakste, 5. sējums no „A" līdz „Ia", 1949. gads), 96. - 97. lp. (Iekšlietu ministrijas veco darbinieku grupa 20.01.1949. LK(b)P CK sekretāram Kalnbērziņam; krievu val.); šeit: 96. lp.

[986] PA 101-12-121 (LK(b)P CK Sevišķā sektora nodaļa, strādājošo anonīmās sūdzības un iesniegumi, sarakste, 5. sējums no „A" līdz „Ia", 1949. gads), 106. lp. (LPSR Iekšlietu ministrijas (turpmāk IeM) poliklīnikas darbinieki, reģistrēta 12.02.1949. VK(B)P CK, Avīzes „Pravda" redakcijai, LK(B)P CK; krievu val.)

[987] LNA LVA, PA-101-14-115 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 2. sējums, no burta „M" līdz „Ju", 1951. gads), 25. – 31. lp. (LPSR IeM darbinieks, VK(b)P biedrs no 1918. gada majors Rozenbergs 29.12.1950. LK(b)P CK; krievu val.); šeit: 27. lp.

Redčuk" apgabala kara hospitālī, kur viņš ārstējās.[988] Visbeidzot, 1950. gada beigās tika atbrīvots no ministra amata ("intīms sakars ar citu sievieti" kā nepartejiska izturēšanās pret ģimeni) un aizgāja no ģimenes.[989]

Tomēr "Iekšlietu ministrijas partijas organizācijas ierindas biedri" 1951. gada 16. februārī uzrakstīja kārtējo vēstuli VK(b)P CK sekretāram Georgijam Maļenkovam, PSKP CK Partijas kontroles komisijas priekšsēdētāja vietniekam Matvejam Škirjatovam Maskavā, LK(b)P CK sekretāram Jānim Kalnbērziņam, lai panāktu A. Eglīša atstādināšanu no LK(b)P CK locekļa un biroja locekļa amatiem, izslēgtu no partijas. Pirms pāris dienām bijušā ministra dzīvesbiedre jau otrreiz nesekmīgi bija mēģinājusi izdarīt pašnāvību (1950. gada oktobrī centās noindēties).

> "Tagad Eglīša sieva, ko šis briesmonis novedis līdz izmisumam, pārgrieza sev vēnas un guļ slimnīcā smagā stāvoklī. Bet Eglītim lai kas! Viņš staigā kā līgavainis, kā kāds "pārbriedis skaistulis" balzaka vecumā – nokrāsojis sev matus zeltītu salmu krāsā un atklāti dzīvo ar savu mīļāko, uzspļaujot visādiem partijas un padomju likumiem… Par to zina visa Rīga, visa mūsu republika, bet to nepamana tikai partijas organizācija. IeM partijas komiteja baidās ķerties klāt tādam lielam priekšniekam, bet augstākstāvošie partijas orgāni pieklājīgi atbrīvoja viņu no ieņemamā amata (ko viņš arī pats gribēja), tēvišķi viņu norāja ("esi labs zēns, nedari tā vairāk") un ar to viss beidzās. Un cilvēks, kurš ir līdz kaula smadzenēm degradējies, kurš samīdījis dubļos gan savu partijisko sirdsapziņu, gan partijisko godu, kurš sen zaudējis tiesības saukt sevi par komunistu, – kā nekas nebūtu bijis, turpina rādīt visnegatīvāko piemēru republikas partijas organizācijai, partijas ierindas biedriem, izraisot pilnīgu neizpratni komunistos – kā tāds cilvēks var vēl nēsāt savā kabatā partijas biedra karti, partijas CK biedra karti, piedalīties CK biroja sēdēs, tiesāt citus, kad pašam jau sen bija jābūt apspriestam un notiesātam partijas kārtībā? Jājautā, ja tāda

[988] PA 101-13-33.a (LKP CK biroja un sekretariāta protokoli, 1950), 18. lp. (LKP CK 25.08.1950. lēmums „Par b. A. P. Eglīša nepartejisko uzvedību"; krievu val.)
[989] LNA LVA, PA-101-14-115, 192. lp. (LPSR IeM partijas komitejas sekretārs Podosjonovs (Podosenov) 16.02.1951. LK(b)P CK Administratīvās nodaļas priekšniekam Dubovičam; krievu val.)

uzvedība ir CK locekļa, CK biroja locekļa cienīga, ko tad saukt par morāles pagrimumu sadzīvē?”.[990]

Pagaidām nav izdevies iegūt datus, vai A. Eglītis tika izslēgts no partijas. Tomēr viņa gadījums liecina, ka sūdzības autori varēja sasniegt mērķi pat augstākajos valsts pārvaldes līmeņos, ja izvēlējās pareizu sūdzības stratēģiju un ja “apsūdzētais” savu rīcību nenožēloja un nepildīja attiecīgās partijas struktūras lēmumu.

Publiskā apspriešana

‘Nepareiza’ seksuālā uzvedība tika izmantota savstarpējo rēķinu kārtošanā, un ziņošana par to bija efektīva citu diskreditēšanas metode, ko viens pret otru izmantoja arī paši represīvo struktūru darbinieki. Savukārt paša atzīšanās ‘pārkāpumā’ preventīvi novērsa iespējamu apsūdzību. Par rupju komunistiskās morāles pārkāpumu tika uzskatītas nereģistrētas attiecības (arī laulības pārkāpšana). Nereģistrēta kopdzīve (sozhitel’stvo) ar sievietēm minēta pat izziņā par Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas trūkumiem darbā ar kadriem.[991] Iesniegumu autori norādīja uz laulības pārkāpšanu,[992]

---

[990] LNA LVA, PA-101-14-115, 191. lp. (Anonīma vēstule, paraksts „IeM partijas organizācijas ierindas biedri”, adresēta VK(b)P CK Maļenkovam, Škirjatovam Maskavā, LK(b)P CK Kalnbērziņam Rīgā, saņemta LK(b)P CK 16.02.1951.; krievu val.)
[991] LNA LVA, PA-101-15-90 (LNA LVA, PA-101-15-90 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Sarakste par IeM, VDM, tiesas un prokuratūras, valsts kontroles un ārlietu iestāžu darbu, 4. sējums, 08.01.1952.-24.10.1952.), 8. – 12. lp. (LK(b)P CK Administratīvās nodaļas vadītāja Drozdova, LK(b)P CK Administratīvās nodaļas instruktora Vasiljeva 25.09.1952. izziņa par Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas trūkumiem darbā ar kadriem, adresēta LK(b)P CK sekretāram Jeršovam V. N.; krievu val.); šeit: 11. lp.
[992] LNA LVA, PA-101-13-121 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 7. sējums, no burta „D” līdz „I”, 1950. gads), 76. lp. (LK(b)P CK Partijas, arodbiedrību un komjaunatnes orgānu nodaļas instruktors Ziring 16.06.1950. LK(b)P CK sekretāram Titovam F. J.; krievu val.); LNA LVA, PA-101-14-115 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 2. sējums, no burta „M” līdz „Ju”, 1951. gads), 16. – 22. lp. (Kadru nodaļas un Sanitārās nodaļas (kr) [Anonīma vēstule – paraksts „Sanitārās nodaļas darbinieku grupa”, Rīgā, [bez datuma].07.1951. VK(b)P CK Škirjatovam, Maskavā, saņemts 14.07.1951.; krievu val.); šeit: 17., 19., 20. lp.

precēta partijas biedra uzmākšanos sievietēm.[993] Valsts drošības orgānu darbinieki pat "piespēlēja" sievieti, lai iegūtu kompromitējošu faktu. Ņemot vērā to, ka LPSR VDM karaspēka kara prokurors justīcijas pulkvedis Česnokovs bija pamanīts gadījuma sakaros ar sievietēm, VDM karaspēka Lietuvas pierobežas apgabala kara prokurors justīcijas pulkvedis S. Grimovičs, no Viļņas ieradies Rīgā, katrā tādā vizītē centās no komunistiem noskaidrot Česnokova uzvedību.[994] Nekādu signālu nav bijis. Tomēr izrādījās, ka VDM darbinieki piespēlēja Česnokovam nezināmu sievieti, ar kuru viņš apmeties vienā viesnīcā, bet ne numurā. Tādas sievietes varēja tikt kvalificētas par "politiski neuzticamām"[995], cits gadījums – "būdams milicijas orgānu darbinieks, stājies laulībā ar personu bez pilsonības"[996]. Partijas pārbaude konstatēja, ka Valsts drošības ministra vietnieks Viktors Kozins iesaistīja žūpošanā padotos, piedalījās skandālā sabiedriskā vietā un "uzturēja attiecības ar politiski apšaubāmām sievietēm", par ko LK(b)P CK birojs 1951. gada 26. oktobra sēdē nolēma atbrīvot Kozinu no ministra vietnieka amata.[997] Pārsvarā vainīgā atmaskošanu

---

[993] LNA LVA, PA-101-14-119 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 6. sējums, no burta „S" līdz „Ja", 1951. gads), 75. – 77. lp. (Izziņa par VK(b)P biedra Suhareva P. S. sūdzību; nedatēta, visticamāk nosūtīta kopā ar LK(b)P CK sekretāra 04.04.1952. vēstuli VK(b)P CK sekretariātā Maļenkovam G. M.: Turpat, 78. – 79. lp.; krievu val.); šeit: 75. lp.

[994] LNA LVA, PA-101-15-122 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 8. sējums, no burta „K" līdz „L", 1952. gads), 92. – 94. lp. (VK(b)P biedra, VDM karaspēka Lietuvas pierobežas apgabala kara prokurora justīcijas pulkveža Grimoviča Semjona Semjonoviča 06.01.1953. paskaidrojums LK(b)P CK Uļjanovam; krievu val.); šeit: 93. lp.

[995] LNA LVA, PA-101-15-121 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 7. sējums, no burta „V" līdz „I", 1952. gads), 36. – 38. lp. (Latvijas PSR VDM Kadru daļas Īpašās inspekcijas vecākā leitnanta Petuhova 25.03.1952. izziņa par izmeklēšanas materiāliem par bijušo Latvijas PSR valsts drošības ministra vietnieku pulkvedi Kozinu un VDM 7. nodaļas priekšnieku apakšpulkvedi Mostovoju; krievu val.); šeit: 38. lp.

[996] LNA LVA, PA-101-13-124 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 10. sējums no burta „L" līdz „M", 1950. gads), 69. lp. (Latvijas PSR VDM Rīgas pilsētas Milicijas pārvaldes priekšnieks pulkvedis Krastiņš 08.04.1950. LK(b)P CK sekretāra palīgam Sokurenko F. F., atbildot uz 23.03.1950. vēstuli N. 1675; krievu val.)

[997] LNA LVA, PA-101-15-121 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 7. sējums, no burta „V" līdz „I", 1952. gads), 41. – 42. lp. (LPSR VDM partijas komitejas sekretārs pulkvedis Kanters 12.04.1952.

nodrošināja tādi fakti kā paškritikas trūkums, kritikas apslāpēšana, kamēr pārmetumi par nepareizu seksuālu uzvedību tika izmantoti kā beidzamais arguments, kam vajadzēja norādīt uz īpašu indivīda amorālumu.[998]

Par seksualitātes izmantošanas efektivitāti argumentācijā var liecināt fakts, ka VKD pie LPSR MP pārstāvis, lai LPSR Kriminālkodeksa 1960. gada projektā iekļautu normu, kas ļautu novērst reliģisko organizāciju darbības aktivizēšanos, motivēja arī ar apgalvojumu, ka to darbība ir saistīta ar "dzimumizlaidību" un "bērnu pavešanu izvirtībā". "Veselovs no KGB" apgalvoja, ka "citādi mēs nekad nevarēsim pierādīt, ka viņi sapulcējušies tieši tāpēc, lai kropļotu bērnus vai viņus pavestu izvirtībā".[999] Juridiskās komisijas pie LPSR MP priekšsēdētājs Jānis Fridriksons uzsvēra, ka šo jautājumu ir pārrunājis ar VDK darbiniekiem un ka jāņem vērā, ka "mūsu republikā nav iznīdēta jaunu reliģisko sektu veidošana, reliģisko rituālu, reliģiskā kulta īstenošana", bet to "darbība ir saistīta ar miesas bojāšanu, kaitējuma radīšanu pilsoņu veselībai vai ar dzimumizlaidību".[1000]

Tika gaidīts, ka dažādu ģimenes un dzimumu savstarpējo attiecību nesaskaņu gadījumos partijas biedri meklēs palīdzību vai ziņos par citiem savā partijas pirmorganizācijā. LPSR AT ieteica par visiem vieglprātīgas attieksmes pret ģimeni gadījumiem ziņot laulātā darba vietā.[1001] Apspriežot kādu no tādiem gadījumiem, 1952. gada 7. janvārī Iekšlietu ministrijas Milicijas pārvaldes pirmorganizācijas biroja sēdē kāds no vadītājiem pārmetoši jautāja partijas biedram, par kura uzvedību bija saņemta sūdzība,

---

LK(b)P CK Administratīvās nodaļas vadītājam Drozdovam, atbildot uz 29.01.1952. vēstuli; krievu val.); šeit: 41. lp.

[998] Sk. arī: LNA LVA, PA-101-15-121,138. – 140. lp. (04.02.1952. izziņa Jegorova Nikolaja Konstantinoviča personas lietā, parakstījuši LPSR VDM Kadru daļas priekšnieka vietnieks Bunga, VDM J [Я]. nodaļas priekšnieka vietnieks Eidins; krievu val.); šeit: 139. lp.

[999] LNA LVA, 938-6-64 (Sēdes stenogramma Latvijas PSR Kriminālkodeksa projekta apspriešanā, 14.10.1960), 1. – 72. lp. (; šeit: 16. lp.

[1000] LNA LVA, 938-6-64, 9. lp.

[1001] LNA LVA, PA-101-14-83, (LK(b)P CK Sevišķais sektors Sarakste par LPSR Augstākās tiesas darba jautājumiem, 15.01.1951.-13.02.1951.), 30. – 45. lp. (Latvijas PSR Augstākās Tiesas priekšsēdētāja vietnieka A. Grīnberga 07.02.1951. ziņojums par tiesu prakses laulības šķiršanas lietās apkopošanas rezultātiem; krievu val.); šeit: 44. lp.

"kāpēc Jūs neizstāstījāt par savām ģimenes nesaskaņām partijas biroja sekretāram vai politiskajā nodaļā?".[1002]

Partijas biedram parasti lika paskaidrot uzvedību, nokārtot ģimenes attiecības, piemēram, samierināties un atgriezties ģimenē vai izšķirt pamesto laulību un tad noslēgt jaunu. Nepakļaušanās tika nosodīta aizrādījuma, vienkārša vai stingrā rājiena ar ierakstu partijas biedra uzskaites kartītē līdz pat izslēgšanai no partijas. Procedūra paredzēja arī pašnožēlu ("deva vārdu pārtraukt jebkādas attiecības"[1003]) apmēram šādā veidā:

"Es nenoliedzu savu amorālo rīcību, par kuru mani izskatīja, bet es uzstāju uz to, lai izmeklētu jautājumu attiecībā par manām attiecībām. Ja šis fakts apstiprināsies, es pelnu stingru partijas sodu."[1004]

Vai arī:

"Ļoti labi saprotu, ka, iestājoties tuvās attiecībās ar Funtikovu un uzturot šo sakaru vairāku gadu garumā, es kā komunists pieļāvu nopietnu nepartijisku pārkāpumu. Skaidroju savu pārkāpumu tikai ar to, ka biju ar Funtikovu aizrāvies un to visu nenovērtēju. Jāatzīmē, ka es ne reizi vien mēģināju pārtraukt sakaru, devu solījumus šajā jautājumā, bet, neskatoties uz to, nespēju pārtraukt savas ārkārtējās dziņas dēļ pret Funtikovu. Vienkārši sakot, es viņu mīlēju. Jāpaziņo, ka arī Funtikova visu laiku bija par mūsu sakara uzturēšanu, kaut gan

---

[1002] LVA 7265-1-6 (IeM Milicijas pārvaldes pirmorganizācijas biroja, partijas sapulču sēžu protokoli un darba plāni, 1952), 5.lp.

[1003] LKP Varakļānu rajona komitejas sekretārs Bogdanovs LK(b)P CK Partijas, arodbiedrību un komjaunatnes orgānu nodaļas instruktora un pirmā un otrā sekretārs klātbūtnē. Sk.: LNA LVA, PA-101-13-125 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 11. sējums no burta „N" līdz „P", 1950. gads), 82. - 83. lp. (LK(b)P CK Partijas, arodbiedrību un komjaunatnes orgānu nodaļas instruktors Grāvels partijas kolēģijas sekretāram Plēsumam, bez datējuma; krievu val.); šeit: 83. lp.

[1004] LNA LVA, PA-101-13-127 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 13. sējums, burts „S", 1950. gads), 145. – 147. lp. (VK(b)P biedra kandidāta, VDM Apsardzes pārvaldes Limbažu rajona nodaļas darbinieka Streļjajeva Jevdokima Aleksejeviča 27.12.1949. iesniegums LK(b)P Limbažu rajona komitejas sekretāram Čursinam; krievu val.); šeit: 147. lp.

savos iesniegumos rakstīja par to, ka ir gatava pārtraukt ar mani visu, bet ka tam it kā es traucēju."[1005]

Par līmeni, kādā varēja notikt 'amorālās' uzvedības iztirzāšana liecina justīcijas pulkveža S. Kamlova gadījums. Viņš tika atcelts no LPSR VDM karaspēka kara prokurora vietnieka amata par morālo nenoturību sadzīvē, kas tika paskaidrots kā sakars ar sievieti.[1006] Tas notika jau otru reizi, jo amatā LPSR viņš nonāca, kad par to pašu sakaru tika atcelts no Krimas kara prokurora amata. Šī fakta dēļ Maskavā netika ņemts vērā ieteikums iecelt viņu par LPSR apgabala kara prokuroru.

1952. gada 23. jūnijā, kad Rīgā uzturējās VDM karaspēka Lietuvas pierobežas apgabala kara prokurors, justīcijas pulkvedis S. Grimovičs, viņam zvanīja LPSR kara prokurors Česnokovs un ziņoja, ka "pirms dažām minūtēm viņam zvanīja advokātes Marijas Aleksejevičas Sparinskas meita un lūdza viņu pieņemt justīcijas pulkveža Kamlova necienīgās uzvedības jautājumā, jo tas iejaucies viņas vecāku privātajā dzīvē"[1007]. Viņa ar asarām acīs lūdza palīdzēt nokārtot vecāku ģimenes attiecības. Justīcijas pulkvedis S. Grimovičs detalizēti Padomju armijas Galvenā Kara prokurora vietniekam V. S. Žabinam Maskavā izklāstīja advokātes un pulkveža nereģistrēto attiecību stāstu, ko viņam pavēstīja advokātes draudzene. Grimovičs izsaucis uz sarunu Kamlovu, kurš sarunas beigās deva vārdu, ka pārtrauks sakaru. Grimovičs lūdza Žabinu atrisināt jautājumu par iespēju turpmāk atstāt Kamlovu Rīgā, ņemot vērā, ka sakars ar

---

[1005] LNA LVA, PA-101-15-124 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 10. sējums, no burta „N" līdz „S", 1952. gads), 148. – 152. lp. (Daugavpils cietuma saimniecības daļas priekšnieka kapteiņa Strada Pētera Jurjeviča 02.08.1952. paziņojums LK(b)P CK, LPSR Iekšlietu ministram Siekam; krievu val.); šeit: 149. lp.

[1006] LNA LVA, PA-101-15-122 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 8. sējums, no burta „K" līdz „L", 1952. gads), 92. – 94. lp. (VK(b)P biedra, VDM karaspēka Lietuvas pierobežas apgabala kara prokurora justīcijas pulkveža Grimoviča Semjona Semjonoviča 06.01.1953. paskaidrojums LK(b)P CK Uļjanovam; krievu val.); šeit: 92. lp.

[1007] LNA LVA, PA-101-15-122, 104. – 107. lp. (VDM karaspēka Lietuvas pierobežas apgabala kara prokurors justīcijas pulkvedis S. Grimovičs Viļņā, 27.06.1952. Padomju armijas galvenā kara prokurora vietniekam justīcijas pulkvedim Žabinam V. S. Maskavā; krievu val.); šeit: 104. lp.

advokāti var atkal rasties, pat pulkvedim to negribot, jo advokāte "ir spēcīgi ar viņu aizrāvusies"[1008].

Par šo gadījumu tika informēti Padomju armijas galvenā kara prokurora vietnieks Maskavā un VK(b)P CK[1009]. Kamlovs bija pārliecināts, ka, ja šis sakars kļūs zināms vadībai, "tad viņu "politiski nošaus", "izsūtīs" utt."[1010]. Arī advokāte tika izsaukta uz sarunu ar kādu augsti stāvošu partijas darbinieku, kurš ieteica pārtraukt sakaru. "Viņa apsolīja to izdarīt un noregulēt savas ģimenes attiecības. Pirms kāda laika, viņu atkal ievēlēja par advokātu kolēģijas partijas organizācijas sekretāri, [viņa apgalvoja], ka viņa šajā partijas sapulcē mēģināja pavēstīt komunistiem par savu morālo kritienu, bet pēdējā minūtē "pietrūka spēka un izlēmības"."[1011] LK(b)P CK rakstīja PSK(b)P CK, ka pulkveža atstāšana darbā Rīgā novestu pie vēl lielākiem sarežģījumiem advokātes ģimenē un vēl vairāk kompromitētu pašu pulkvedi.[1012] Par nopietnu kļūdu tika atzīts fakts, ka viņa uzvedība netika apspriesta partijas kārtībā, kas veicinātu, ka Kamlovs pats apzinās savu nepartijisko uzvedību.

Ideoloģiski "nepareizi" dzīvesbiedri

Galvenās denunciācijās izteiktās apsūdzības bija politiska nelojalitāte, šķiriskā izcelsme, varas ļaunprātīga izmantošana un netikumība.[1013] Sūdzību rakstītāji šķirisko izcelsmi bieži saistīja ar politisko nelojalitāti, uzsverot, ka *komunistiskā morāle* nav savienojama ar tādiem faktiem kā "pametis ģimeni, dzīvo ar sev padotu darbinieci", "nesaņēmis laulības šķiršanu ar iepriekšējo sievu, dzīvo ar šķiriski svešu sievieti", "dzīvo ar Ulmaņa policijas virsnieka

---

[1008] LNA LVA, PA-101-15-122, 107. lp.
[1009] LNA LVA, PA-101-15-122, 108. – 110. lp. (VDM karaspēka Lietuvas pierobežas apgabala kara prokurors justīcijas pulkvedis S. Grimovičs 14.07.1952. Padomju armijas galvenā kara prokurora vietniekam justīcijas pulkvedim Žabinam V. S. Maskavā; krievu val.)
[1010] LNA LVA, PA-101-15-122 , 110. lp.
[1011] LNA LVA, PA-101-15-122 , 110. lp.
[1012] LNA LVA, PA-101-15-122, 122. – 123. lp. (LK(b)P CK Administratīvās nodaļas vadītāja Drozdova 09.01.1953. vēstule Padomju Savienības Komunistiskās partijas CK Administratīvās nodaļas vadītājam Jegorovam N. V.; krievu val.); šeit: 122. lp.
[1013] Fitzpatrick, Sheila (2005), 209.

bijušo sievu”[1014], kas vērtējama kā naida politikas izpausme, nodrošinot režīma uzraugošo funkciju (negūstot sev kādu labumu).

Par “komunistiskās morāles” ignorēšanu tika sodīti arī partijas biedri, kuru dzīvesbiedriem komunistiskās partijas interpretācijā bija politiski apšaubāma pagātne, jo tika uzskatīts, ka tādējādi politiski neuzticams kļūst arī otrs dzīvesbiedrs. Ziņojums, ka Valdības apsardzes resora milicijas atsevišķā diviziona jaunākā leitnanta Alfrēda Kalviņa sieva (izrādījās neprecējušies) nacistu okupācijas laikā strādāja SS karaspēka štābā, no tā secinot, ka viņš ir politiski neuzticams.[1015] Valsts drošības orgānu darbinieki A. Kalviņam ierosināja “pārtraukt sakaru ar Stepanovu”, ko viņš arī izdarīja (“no viņas dzīvokļa izrakstījās un aizbrauca dzīvot pie sava brāļa”).[1016]

LPSR Valsts drošības ministrija 1953. gada 6. janvārī nosūtīja izziņu par disciplīnas stāvokļa pārbaudes rezultātiem LPSR VDM Liepājas apgabala pārvaldē LK(b)P CK Administratīvās nodaļas vadītājam[1017], norādot uz to, ka “darbinieka veselīga un spēcīga “aizmugure” arī ietekmē viņa uzvedību un disciplīnu”. Savukārt “piemēram, biedrs Kaktiņš apprecēja meiteni, ar kuru viņš drīz bija spiests šķirt laulību, jo bija nopietni kompromitējoši dati par viņa

---

[1014] LNA LVA, PA-101-15-119 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 5. sējums, Anonīmās sūdzības, no burta „T” līdz „E”, 1952. gads), 106. – 108. lp. (LKP Liepājas komitejas nodaļas vadītājs Krūmiņš LKP Liepājas komitejas sekretāram Desmitniekam I. I. 04.02.1953. izziņa par sūdzības par LKP Ventspils rajona komitejas otro sekretāru Škrabo Viktoru Ivanoviču; krievu val.), šeit: 108. lp.

[1015] LNA LVA, PA-101-13-123 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 9. sējums, burts „K”, 1950. gads), 121. lp. (Resora milicijas diviziona nodaļas vada komandiera jaunākā leitnanta Kovaļkova J. K. 23.01.1950. iesniegums LK(b)P CK sekretāram Titovam F. J.; krievu val.)

[1016] LNA LVA, PA-101-13-123, 123. lp. (LPSR valsts drošības ministra vietnieka pulkveža Vēvera, LPSR VDM Apsardzes nodaļas priekšnieka majora Safonova 25.02.1950. parakstīta atbilde LK(b)P CK Administratīvās nodaļas vadītājam Kacenam; krievu val.)

[1017] LNA LVA, PA-101-16-100 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Sarakste par VDK iestāžu darbu, 05.01.-25.12.1953.), 9. lp. (LPSR valsts drošības ministra vietnieka kadru jautājumos V. Allaberta 06.01.1953. pavadvēstule LK(b)P CK Administratīvās nodaļas vadītājam Drozdovam A. T. ar piezīmi „Tikai personīgi, kancelejā neatvērt. Pilnīgi slepeni”; krievu val.)

sievas tuviem radiniekiem." [1018] Arī kāds cits bija gatavs šķirties no sievas ("no sievas šķiršos, jo bērnu neesamības dēļ dzīve ar viņu man ir bezjēdzīga, neskatoties uz to, ka viņa arī tika pakļauta represijām kā milicijas darbinieka sieva"[1019]), lai tiktu atjaunots VDM Apsardzes nodaļas Latvijas dzelzceļa Rēzeknes stacijas izmeklēšanas (*sysknaia*) grupas operatīvā pilnvarotā palīga amatā, no kura atlaists, kā pats domāja, sievas radinieku (trīs brāļi bija iesaukti nacistu armijā) un paša māsas sodāmības dēļ.[1020] LK(b)P CK viņa iesniegumu nosūtīja LPSR valsts drošības ministram A. Novikam,[1021] kurš informēja, ka pilnvarotā palīgs atlaists tāpēc, ka nav iespējas viņu tālāk izmantot darbā Valsts drošības ministrijā, jo ir kompromitējoši materiāli par viņa brāli un māsu, kā arī par sievas trijiem brāļiem,[1022] bet norādīja, lai palīdzēt iekārtot viņu citā darbā citā resorā.[1023]

Valsts pārvaldes amatpersonu biogrāfijas pārbaudīja valsts drošības orgāni, meklējot kompromitējošas ziņas. Par atrasto tika ziņots priekšniecībai attiecīgajā darba vietā. Tādā veidā pirms termiņa no Latvijas PSR Augstākās Tiesas locekļa amata tieslietu ministre Emīlija Veinberga atsauca Frici Friceviču Gaišpuiti, jo saskaņā ar LK(b)P CK viņa personas lietā esošo izziņu

---

[1018] LNA LVA, PA-101-16-100, 10. – 23. lp. (valsts drošības apakšpulkveža Bungas, valsts drošības apakšpulkveža Lazarčika, valsts drošības jaunākā leitnanta Borcova 29.12.1952. parakstīta izziņa par disciplīnas stāvokli VDM Liepājas apgabala pārvaldē; krievu val.); šeit: 18. lp.

[1019] LNA LVA, PA-101-13-118(LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 4. sējums no burta „A", 1950. gads; krievu val.), 67. – 73. lp. (VK(b)P biedra Anisimenoka Konstantīna Jegoroviča, dzīv. Rēzeknē, Amotnieku ielā 7, iesniegums LK(b)P CK sekretāram Kalnbērziņam, saņemts 05.09.1950.); šeit:, 73. lp.

[1020] LNA LVA, PA-101-13-118, 70. lp.

[1021] LNA LVA, PA-101-13-118, 74. lp. (LK(b)P CK, Nr. *5639, 05.09.1950. LPSR valsts drošības ministram Novikam*. Saskaņā ar LK(b)P CK sekretāra Kalnbērziņa rīkojumu Jums tiek nosūtīta izskatīšanai *Anisimenoka K. J.* vēstule jautājumā [nav norādīts – I. L.]. Rezultātus lūdzam paziņot LK(b)P CK, atpakaļ nododot iesniegumu, kā arī informēt iesniedzēju. LK(b)P CK sekretāra palīgs [paraksts nesalasāms – I. L.]; veidlapa, krievu val.; slīpraksta izcēlums mans – oriģinālā ierakstīts ar roku.)

[1022] LNA LVA, PA-101-13-118, 75. lp. (Latvijas PSR valsts drošības ministrs A. Noviks LK(b)P CK sekretāram Kalnbērziņam, saņemts LK(b)P CK 14.09.1950., pielikumā arī iesniegums uz 7 lapām; krievu val.)

[1023] LNA LVA, PA-101-13-118, 76. lp. (LK(b)P CK Sevišķā sektora vadītājs N. Kurbatovs 20.09.1950. LK(b)P Rēzeknes rajona komitejas sekretāram Avdjukevičam; krievu val.)

> "viņa sieva, bijusī Pavlova M. J., ir māsa teroristam Pavlovam Vasīlijam Jefimovičam, Kronštates dumpja dalībniekam un Deņikina armijas 2. Markova pulka bijušajam komandierim, kurš emigrējis uz Franciju."[1024]

F. Gaišpuitis ne tikai nebija partijas sapulcē nožēlojis šo faktu, bet

> "aizpildot kadru uzskaites personiskās veidlapas un savas autobiogrāfijas, neko neziņo par savu sievu".[1025]

Savukārt LKP Ventspils rajona komitejas otro sekretāru Škrabo Viktoru Ivanoviču atlaida no darba par to, ka "nesaņēmis laulības šķiršanu ar iepriekšējo sievu, dzīvo ar šķiriski svešu sievieti", ka viņam ir "tuvas attiecības ar sievietēm, kas nevieš politisku uzticamību".[1026] Turklāt viņa kolēģi izteica arī šaubas par paša V. Škrabo izcelsmi, jo viņa māte pārvaldījusi vairākas "svešvalodas (angļu, franču, vācu, ebreju)".[1027] LKP Liepājas apgabala komitejas sekretārs norādīja, ka uzskata par neiespējamu turpmāk izmantot Škrabo partijas darbā, tomēr lēmuma pamatmotivācija varēja būt antisemītiska.[1028]

Īpaši spilgti uz šķiriskās piederības pamata īstenotā naida politika saskatāma gadījumā, kad partijas biedram pirmorganizācija pieprasīja šķirties no sievas. Cesvaines rajona Lauksaimniecības arteļa *Lielais oktobris* valdes priekšsēdētājs Aleksandrs Petrovičs Lazdiņš pēc demobilizācijas no padomju armijas no 1946. gada strādāja partijas darbā Madonas un Gulbenes apriņķī, pēc tam Cesvaines rajona

---

[1024] LNA LVA, PA-101-16-104 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Sarakste par LPSR Tieslietu ministrijas, tautas tiesu un IeM darba jautājumiem, 02.01. - 06.04.1953.), 86. lp. (LPSR tieslietu ministre Veinberga 29.01.1953. LK(b)P CK sekretāram Jeršovam V. N. Par Latvijas PSR Augstākās Tiesas locekļa Friča Friceviča Gaišpuiša pirmtermiņa atsaukšanu; krievu val.)

[1025] LNA LVA, PA-101-16-104, 86. lp.

[1026] LNA LVA, PA-101-15-119 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 5. sējums, Anonīmās sūdzības, no burta „T" līdz „E", 1952. gads), 106. – 108. lp. (LKP Liepājas komitejas nodaļas vadītājs Krūmiņš LKP Liepājas komitejas sekretāram Desmitniekam I. I. 04.02.1953. izziņa par sūdzības par LKP Ventspils rajona komitejas otro sekretāru Škrabo Viktoru Ivanoviču; krievu val.), šeit: 108., 107. lp.

[1027] LNA LVA, PA-101-15-119, 108. lp.

[1028] LNA LVA, PA-101-15-119, 126. lp. (LKP Liepājas apgabala komitejas sekretārs Desmitnieks 1953. gada martā LKP CK sekretāram Jeršovam; krievu val.)

komitejā par partijas kabineta vadītāju. 1950. gadā viņam bieži bija asas vārdu pārmaiņas ar rajona komitejas pirmo sekretāri Čarpu, kura viņu aicināja šķirties no sievas, apgalvojot, ka Lazdiņa dzīvesbiedre "esot bijusi vācu fašistu atbalstītāja, viņai esot bijusi kulaku saimniecība un darbojusies pie fašistiem par tulku"[1029]. A. Lazdiņš informāciju pārbaudījis un novērtējis kā baumas. Tomēr pēc Čarpas norādījuma tika sasaukta partijas sapulce, kuras lēmumā tika ierakstīts, ja viņš nešķirsies no sievas, tad atlaidīs no darba un izslēgs no partijas. Bet A Lazdiņš arī šo lēmumu neizpildījis. Viņu atlaida un iecēla par kolhoza priekšsēdētāju, kas nozīmēja, ka jāatbrīvo dzīvoklis Cesvainē. Viņš devies uz jauno darbavietu, bet sieva un meita vēl palika dzīvoklī, lai novāktu ģimenes dārza ražu. Tomēr 20. septembrī namu pārvaldnieks un divi miliči, pamatojoties uz rajona prokurora rīkojumu, izlika viņu mantas uz ielas. 21. septembrī mantas tika aizvestas 6 km no mājas pretējā virzienā no jaunās dzīves vietas. Iesniegumā LK(b)P CK sekretāram Kalnbērziņam A. Lazdiņš lūdza Kalnbērziņa

> "gādību dziļi izmeklēt manas sievas darbību vācu okupācijas [laikā], jo Čarpas apvainojumi ir meli. Lūdzu Jūsu gādību izbeigt briesmīgo teroru no Čarpas puses pret mani un manu ģimeni, pretējā gadījumā būšu spiests patvarīgi pamest darbu, neskatoties ne uz kādām sekām."[1030]

Dokumenti liecina, ka A. Lazdiņa laulības lieta divas reizes bija tikusi apspriesta LK(b)P Cesvaines rajona komitejas pirmorganizācijas un biroja sēdēs.[1031] Pirmorganizācijas pilnsapulcē partijas biedri konstatēja, ka Lazdiņa dzīvesbiedre Ilga Zaļkalns nacistu okupācijas laikā "bija aktīva vāciešu atbalstītāja":

> "Svinīgā pasākumā reihskomisāram Fustam [Rīgas lauku apgabala komisārs SA štandartenfīrers Joahims Fusts – I. L.] pasniedza ziedus.

[1029] LNA LVA, PA-101-13-124 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 10. sējums no burta „L" līdz „M", 1950. gads), 13. – 15. lp. o. p. (Cesvaines rajona Lauksaimniecības arteļa „Lielais oktobris" valdes priekšsēdētāja Aleksandra Petroviča Lazdiņa 23.09.1950. lūgums LK(b)P CK sekretāram Kalnbērziņam; latviešu val.); šeit: 13. lp.

[1030] LNA LVA, PA-101-13-124, 15. – 15. lp. o. p.

[1031] LNA LVA, PA-101-13-124, 17. – 17. lp. o. p. (LK(b)P Cesvaines rajona komitejas pirmās sekretāres Čarpas 12.10.1950. paskaidrojošā zīmīte LK(b)P atbilžu organizatoram Vorslavam; krievu val.); šeit: 17. lp.

B.[iedrs] Lazdiņš partijas rajona komitejas birojā paziņoja, ka viņš ar viņu nedzīvos kopā un šķirsies, un informēja par to arī avīzi "Cesvaines Komunārs", tomēr pagājis vairāk kā pusotrs mēnesis, bet b.[iedrs] Lazdiņš ar viņu nešķiras.

Uzstājās:

b.[iedrs] Harkatovičs. – Biedri! B. Lazdiņš ne reizi paziņoja man kā partijas pirmorganizācijas sekretāram par to, ka viņš pārtrauks attiecības ar savu sievu. Tomēr savus vārdus viņš neizpilda, īsteno divkosīgu politiku. Izsaku priekšlikumu par divkosību un nepatiesumu b. Lazdiņu no partijas izslēgt un atbrīvot viņu no partijas rajona komitejas partijas kabineta vadītāja darba.

b.[iedrene] Lācis – Vācu okupācijas periodā es biju Latvijā, tāpēc man ir zināms, ka vācieši nozīmēja ziedus pasniegt tikai cilvēkus no kulaku ģimenes un vāciešu līdzskrējējus. Tāpēc es uzskatu, ka b. Lazdiņam ir nekavējoties jāsarauj attiecības ar vāciešu līdzskrējēju.

b. Krasovskis – b. Lazdiņš partijas kabineta darbu ir aizlaidis. Viņa sieva bieži nāk uz partijas kabinetu un palīdz viņam izlikt grāmatas. Es uzskatu, ka vāciešu līdzskrējējai nav vietas ieiet partijas rajona komitejā. B. Lazdiņam šodien ir boļševistiski jāpaziņo partijas sapulcei, ka viņš saraus attiecības ar mums svešu cilvēku, kas pasniedza ziedus Fustam.

b. Čarpa – Lazdiņa sieva ir morāli pagrimis elements, par ko ir atlaista no skolotājas darba. B. Lazdiņam ir jāizdara secinājums no šodienas partijas sapulces un godīgi jāpaziņo, ka viņš ar viņu pārtrauks attiecības, pretējā gadījumā mums būs jārisina jautājums par viņa partijas piederību.

b. Lazdiņš – Biedri, es sapratu, ka es dziļi kļūdos tajā, ka līdz šim vēl neesmu pārtraucis attiecības ar savu sievu. Par to, ka viņa pasniedza ziedus Fustam, man ir zināms, bet es līdz šim neesmu izdarījis īstos secinājumus. Es apņemos nekavējoties saraut ar viņu attiecības un mēneša laikā no viņas šķirties.

Nolēma: Izteikt priekšlikumu b. Lazdiņam saraut attiecības ar vāciešu līdzskrējēju un tuvākajā laikā šķirt ar viņu laulību."[1032]

[1032] LNA LVA, PA-101-13-124, 18. lp. (Izraksts no LK(b)P Cesvaines rajona komitejas partijas organizācijas pilnsapulces protokola Nr. 2: Komunista Lazdiņa A. P. personas lieta; nedatēts, krievu val.)

Minētajā gadījumā dokumenti liecina, ka ieguvējs ir tikai vara, kas demonstrē savas uzraudzīšanas un kontroles spējas. Arī citā gadījumā, kad bezpartejiskais Boriss Ozoliņš lūdza LK(b)P CK sekretāram novērst viņa laulības un ģimenes faktisko izšķiršanu, nav konstatējams cits mērķis. Ozoliņš Tālajos Austrumos bija apprecējis izsūtītā meitu, abi atgriezās Latvijā, bet tagad Talsu rajona valsts drošības orgāni arestējuši viņa sievu Zentu, viņa atradās Rīgas pārsūtīšanas cietumā, un viņam nezināma LPSR VDM orgānu lēmuma rezultātā tiks izsūtīta uz Krasnojarskas novadu.

Sievas tēvs Kārlis Saldus kopā ar ģimeni bija izsūtīts 1941. gadā, kad Zentai bija 16 gadi. Kara laikā 1942. gadā Boriss Ozoliņš strādāja Tālajos Austrumos kāda speciālā objekta celtniecībā kā celtniecības inženieris, kur strādāja arī Zenta Ozoliņa. Abi apprecējās 1944. gadā. Pēc objekta pabeigšanas viņš tika nosūtīts uz Komsomoļskas pilsētu vadīt kādas rūpnīcas darba kolonijas nodaļu. Sievas māte no Latvijas vēstulēs aicināja uz Latviju un 1947. gada 7. novembrī Ozoliņu ģimene, kurā tagad ir 3 gadus un 7 mēnešus veca meita, pārcēlās uz Latviju.[1033] Boriss un Zenta strādāja sovhozā *Okte*. Borisa Ozoliņa tēvs Ludvigs (Andrejs) Ozoliņš Borisa dēls, latvietis, Rīgas iedzīvotājs, tika izsūtīts no Rīgas 1905. gadā par studentu nemieriem Rīgas Politehnikumā uz Rževas pilsētu, pēc tam pārcēlās uz Maskavu, kur 1907. gadā piedzima Boriss Ozoliņš un dzīvoja līdz 1937. gadam (tēvs nomira Maskavā 1938. gadā).[1034]

> "Biedri Kalnbērziņ, paziņoju, ka pirms deviņiem gadiem miruša lauku tirgotāja dēļ [sievas tēva] nedrīkst ciest viņa ģimenes locekļi trešajā paaudzē, kā, piemēram, mana meita un vēl jo vairāk es, cilvēks, kurš viņu nekad nav pat redzējis. Lūdzu Jūs atjaunot taisnīgumu – atdot mātei bērnu un vīram sievu, tas ir, iestāties par lūgumu atcelt man pilnīgi nesaprotamo un, uzskatu, – nelikumīgo Latvijas PSR VDM orgānu lēmumu par puses no manas ģimenes specpārvietošanu/ specnometināšanu (спецпереселение) uz Krasnojarskas apgabalu. Biedri Kalnbērziņ, esmu dziļi pārliecināts, ka Jūs kā viens no padomju

[1033] LNA LVA, PA-101-13-125 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 11. sējums no burta „N" līdz „P", 1950. gads), 43. – 44. lp. (LPSR Sovhozu ministrijas sovhoza *Okte* inženiera-celtnieka Borisa Ozoliņa 26.07.1950. iesniegums LK(b)P CK pirmajam sekretāram Jānim Eduardovičam Kalnbērziņam; krievu val.)

[1034] LNA LVA, PA-101-13-125, 43. lp.

valsts vadītājiem un komunists nepieļausiet nevienam pilnīgi nevajadzīgo, vardarbīgo padomju cilvēka – vienkāršas strādnieku ģimenes – šķiršanu. Palīdziet man!”[1035]

Borisa Ozoliņa lūgumam atbrīvot viņa sievu no nometināšanas VDM atteica:

“Saldus Zenta Karlovna kopā ar māti bija izsūtītas 1941. gadā uz Krasnojarskas apgabalu kā arestētā Saldus Kārļa, bijušā “aizsargu” organizācijas biedra un liela kulaka, ģimenes locekles. Saldus Z. K. laulība ar Ozoliņu B. A. nevar būt pamats atbrīvošanai no izsūtījuma, jo pēdējais pēc mūsu rīcībā esošajām ziņām pats ir agrāk sodīts un viņam nav nopelnu Padomju varas priekšā. Par atteikumu paziņots iesniedzējam.”[1036]

Savukārt Alūksnes mežsaimniecības 4. meža iecirkņa priekšnieka Antona Spuģa faktiskā dzīvesbiedre tika atstāta izsūtījumā, bet pats 1949. gadā tika izslēgts no partijas pēc tam, kad devies viņu apciemot uz Narimskas novadu.[1037]

“Es ar Rutu Balodis dzīvoju no 1945. g. kā vīrs un sieva, bet neesam reģistrējušies, kad izsūtīja manas sievas māti – vecu sievieti –, es biju komandējumā un mana sieva brīvprātīgi aizbrauca ar māti, jo tēvs miris 1943. gadā vācu okupācijas laikā un sieva kā meita nevarēja atstāt vecu sievieti-māti vienu, brauca kopā. 1949. gada augustā es atvaļinājuma laikā braucu pie savas sievas uz Parabela rajonu un, kad braucu, tad daļa vecāku iedeva naudu, vēstules un kādas nebūt paciņas aizvest, ko es arī izdarīju. Pabijis pie sievas, atgriezos mājās pie sevis Latvijā, tur man atkal iedeva vēstules uz Latviju radiniekiem, es tās paņēmu, lai nodotu, ceļā mani arestēja, jo nezināju krievu valodu, bet pēc tam atbrīvoja. Jautājums par mani pacelts pagasta partijas

[1035] LNA LVA, PA-101-13-125, 43. – 44. lp.
[1036] LNA LVA, PA-101-13-125, 45. lp. (Latvijas PSR valsts drošības ministra vietnieks Vēvers, LPSR VDM „A” nodaļas priekšnieks Bokovikovs 08.10.1950. LK(b)P CK sekretāra palīgam Stūrim, atbildot uz 21.08.1950. vēstuli Nr. 5244.; krievu val.)
[1037] LNA LVA, PA-101-13-127, 123. lp. (Alūksnes Ļespromhoza direktors Borodavko 24.03.1950. ražošanas raksturojums par Alūksnes mežsaimniecības 4. meža iecirkņa priekšnieku Antonu Karloviču Spuģi; krievu val.)

organizācijā un mani izslēdza no VK(b)P rindām it kā par saikni ar kulakiem."[1038]

Uzskata, ka izslēgts nepareizi, lūdz iejaukties un palīdzēt, "lai mana sieva dzīvotu kopā ar mani un kopīgi strādātu PSRS nostiprināšanai un manai jaunajai Latvijas Republikai", tāpēc

"Mans lūgums Jums, un es lūdzu Jūs kā vecāko biedru, padomju varas vadītāju izskatīt manu iesniegumu, jo es drīz būšu tēvs (viņa palika no manis stāvoklī) un kā katrs tēvs pārdzīvoju par savu bērnu, lūdzu man palīdzēt. 1. Pārskatīt, vai manas sievas māte bija jāizsūta kulaku saimniecības dēļ. Es domāju, ka vecā sieviete Balodis Otīlija nevar būt sociāli bīstama, jo viņas dēls ir VĻKJS biedrs un meita ir precējusies ar VK(b)P biedra kandidātu. 2. Atļaut izbraukt uz dzimteni manai sievai Balodis Rutai Voldemarovnai un atjaunot visās tiesībās. Vēršos pie Jums un lūdzu man palīdzēt atjaunot manu ģimeni un audzināt paaudzi padomju patriotisma un mīļās mūsu Dzimtenes un tautas vadoņa biedra Staļina garā. Lūdzu neatstāt manu lūgumu bez ievērības."[1039]

Neskatoties uz pozitīvo raksturojumu no darba vietas, partijas centrālkomiteja konstatēja, ka

"jautājumā par viņa faktiskās sievas Balodis Rutas atgriešanu no specizsūtījuma viņam jāvēršas Latvijas PSR VDM, tomēr pēdējais ir maz ticams, jo Spuģa laulība ar Balodis likumā noteiktajā kārtībā nav reģistrēta un viņa nevar tikt uzskatīta par viņa sievu".[1040]

Savukārt citā gadījumā Grīvas rajona komitejas sekretāram (agrākajam partijas Ludzas rajona komitejas sekretāram), par kuru kāds bija informējis LK(b)P CK, ka viņš "dzīvo faktiskā laulībā ar buržuāziskās Latvijas kaprāļa bijušo sievu", neprasīja pārtraukt attiecības, norādot, ka tā patiešām ir,

---

[1038] LNA LVA, PA-101-13-127, 120. lp. (Antona Karloviča Spuģa, dzīv. LPSR Gulbenes rajona Kalniņu ciema padomes „Kalniņu" mājās, iesniegums VK(b)P CK sekretāram Maļenkovam; krievu val.)

[1039] LNA LVA, PA-101-13-127, 121. – 122. lp. (Antona Karloviča Spuģa, dzīv. LPSR Gulbenes rajona Kalniņu ciema padomes *Kalniņu* mājās, 24.03.1950. iesniegums PSRS Augstākās Padomes prezidija priekšsēdētājam Šverņikam; krievu val.); šeit: 121. lp.

[1040] LNA LVA, PA-101-13-127, 124. lp. (LK(b)P CK Partijas kolēģijas sekretārs Plēsums 13.04.1950. LK(b)P Alūksnes rajona komitejas sekretāram Fominam; krievu val.)

"bet viņa Lielā Tēvijas kara laikā bija evakuēta no Latvijas uz Padomju Savienību, uzņemta komjaunatnē, bet tagad ir VK(b)P biedrene, par viņu kompromitējošu faktu nav".[1041]

Tātad, kaut gan jau kopš 1944. gada jūlija Padomju Savienībā faktiskajām laulībām nebija juridiskas nozīmes (skatīt nākošajā nodaļā), rīcību noteica fakts, vai valsts drošības orgāni attiecīgo dzīvesbiedru novērtēja kā politiski lojālu.

Šķiršanas problēma

Padomju Latvijas tiesa, notiesājot iedzīvotājus politisku iemeslu dēļ, vienkārši sagrāva viņu privātās dzīves. Turklāt tiesu prakse atvieglotā kārtībā izskatīja laulības šķiršanas prasības, kurās atbildētāji bija administratīvi izsūtītie un notiesātie.

Padomju Krievijā laulības tiesiskais regulējums bija noteikts 1926. gadā pieņemtajā Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeksā[1042]. Tas atzina faktiskās laulības līdzās reģistrētajām, deva iespēju laulību šķirt dzimtsarakstu nodaļā bez otra laulātā klātbūtnes, vien informējot par izšķiršanas faktu. Tomēr jau 1936. gadā[1043] un 1944. gadā[1044] regulējums tika būtiski mainīts, sarežģījot laulības

---

[1041] LNA LVA, PA-101-13-128 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Darbaļaužu iesniegumi un sūdzības un sarakste šajos jautājumos, 14. sējums, no burta „T" līdz „Ja", 1950. gads), 36. – 37. lp. (LK(b)P CK atbilžu organizatora A. Guseva 26.07.1951. izziņa LK(b)P CK sekretāram J. E. Kalnbērziņam; krievu val.); šeit: 36. lp.

[1042] *Kodeks zakonov o brake, sem'e i opeke* (1926).

[1043] Viskrievijas Centrālās Izpildu komitejas un Tautas komisāru padomes 27.06.1936. lēmums „Par abortu aizliegšanu, materiālās palīdzības dzemdētājām palielināšanu" („O zapreshchenii abortov, uvelichenii material'noi pomoshchi rozhenitsam, ustanovlenii, gosudarstvennoi pomoshchi mnogodetnym sem'iam, rasshirenii seti rodil'nykh domov, detskikh sadov, usilenii ugolovnogo nakazaniia za neplatezh alimentov i o nekotorykh izmeneniiakh zakonodatel'stva o brake i sem'e").

[1044] PSRS Augstākās Padomes Prezidija 08.07.1944. rīkojums „Par valsts palīdzības palielināšanu grūtniecēm, daudzbērnu un vientuļajām mātēm, mātes un bērna aizsardzības pastiprināšanu, par goda nosaukuma „Māte-varone" iedibināšanu un ordeņa „Mātes slava" un medaļas „Mātes medaļa" iedibināšanu. („Ob uvelichenii gosudarstvennoi pomoshchi beremennym zhenshchinam, mnogodetnym i odinokim materiam, usilenii okhrany materinstva i detstva, ob ustanovlenii pochetnogo zvaniia „Mat'-geroinia" i uchrezhdenii ordena „Materinskaia slava" i medali „Medal' materinstva"").

šķiršanu un juridisku nozīmi piešķirot tikai reģistrētai laulībai. Faktiskās laulības bija pienākums reģistrēt, norādot laulībā stāšanās datumu un kopējos bērnus. Laulību šķīra tikai tad, ja tiesa atzina tādu nepieciešamību, neņemot vērā to, ka abi laulātie vēlas šķirt laulību. Pēc prasības iesniegšanas par laulības šķiršanu tautas tiesā, norādot šķiršanās motīvus, vietējā avīzē vajadzēja publicēt paziņojumu par laulības šķiršanas lietas ierosināšanu. 1944. gada noteikumi neformulēja konkrētus motīvus, kurus vara atzītu par pietiekamiem laulības izšķiršanai, tādējādi atstājot to tiesas ziņā, kas radīja iespēju tiesnešiem spriest saskaņā ar katra subjektīvajiem priekšstatiem. Izskatot lietu, tiesai vajadzēja mēģināt laulātos samierināt, pēc tam lietu skatīja otrās instances tiesā, kas taisīja spriedumu.

Tiesas, izskatot prasības, izpildīja direktīvo orgānu prasības. Tāda bija PSRS Tieslietu tautas komisariāta 1944. gada instrukcija par kārtību, kādā tiesās izskatāmas laulības šķiršanas lietas,[1045] prasības, īpaši par laulāto izsaukšanu uz tiesas sēdi un šķiršanās motīvu noskaidrošanu pušu samierināšanas nolūkā. Instrukcija deva iespēju Augstākajai Tiesai izlemt prasības par laulības šķiršanu bez iepriekšējas lietas par samierināšanu izskatīšanas tautas tiesā, ja atbildētājs bija izsūtītais (piederēja personām, kas "administratīvā kārtībā izsūtītas un pārvietotas no Latvijas teritorijas"). Tāda iespēja tika motivēta ar argumentu, ka

> "prasītāja izbraukšana uz atbildētāja dzīves vietu nav vēlama politisku apsvērumu dēļ, bet virknē gadījumu (attālie rajoni) faktiski neiespējama. Tā, piemēram, pēc Boganovičas Jevgēnijas prasības šķirta viņas laulība ar pilsoni Bogdanoviču Albīnu Bonifatjeviču, kurš dienēja vācu armijā un pēc kara beigšanās izsūtīts uz Krasnojarskas novadu administratīvā kārtībā".[1046]

[1045] PSRS Tieslietu tautas komisariāta 27.11.1944. lēmums Nr.1622 „Par PSRS JTK instrukcijas „Par kārtību, kādā tiesās izskatāmas laulības šķiršanas lietas" apstiprināšanu" („Ob utverzhdenii instruktsii NKJ SSSR „O poriadke passmotreniia sudami del o rastorzhenii braka".

[1046] LNA LVA, PA-101-14-83 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Sarakste par LPSR Augstākās Tiesas darba jautājumiem, 15.01.1951.-13.02.1951.), 30. – 45. lp. (Latvijas PSR Augstākās Tiesas (turpmāk AT) priekšsēdētāja vietnieka A. Grīnberga 07.02.1951. ziņojums par tiesu prakses laulības šķiršanas lietās apkopošanas rezultātiem; krievu val.); šeit: 42. lp.

1950. gadā LPSR AT apmierināja 886 tādas prasības, no kurām 478 atbildētāji bija sodīti ar ilgstošu brīvības atņemšanu, 320 atradās bezvēsts prombūtnē, 68 bija pazuduši bez vēsts Lielā Tēvijas kara frontē, 11 bija slimi ar hronisku psihisku slimību, 1 – ar lepru, 5 atradās Vācijā angļu, amerikāņu vai franču okupācijas zonā, 3 bija izsūtīti uz attāliem PSRS rajoniem administratīvā kārtībā.[1047]

Direktīvās prasības noteica arī PSRS Augstākās Tiesas plēnuma 1949. gada 16. septembra norādījumi par padomju ģimenes un laulības stiprināšanu saskaņā ar jau minēto PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1944. gada 8. jūlija lēmumu.

Aplūkojot staļinisma posma laulību šķiršanas statistiku, jāņem vērā, ka prasības faktiski sastāvēja no divām grupām – (1) procesā piedalās abas puses un (2) procesā piedalās tikai prasītājs.

1949. gadā augsto apmierināto laulības šķiršanas prasību līmeni (laikā no 1949. gada septembra līdz novembrim prasības bija apmierinātas 60.7% lietu, bet no 1949. gada janvāra līdz augustam – 92.1%) noteica tas, ka daudzās lietās atbildētāji atradās bezvēsts prombūtnē vai bija notiesāti ar ilgstošu brīvības atņemšanu, tāpēc nebija likumīga pamata atteikt tādās prasībās laulības šķiršanu.[1048] Lietās, kurās piedalījās abas puses (277), LPSR AT no 1949. gada septembra līdz novembrim noraidīja 61.4% prasību. 1949. gada 4. ceturksnī LPSR AT izskatīja 664 lietas par laulības šķiršanu.[1049] No pabeigtajām 663 lietām apmierināja 62.4% (3. ceturksnī – 86.5%) prasību. Savukārt lietās, kurās piedalījās abas puses (378), noraidīja 48.4% prasību.[1050] LPSR tautas tiesās 1949. gadā bija iesniegtas 1495 prasības, no kurām izskatīta 1371, un laulāto samierināšanu tiesas

---

[1047] LNA LVA, PA-101-14-83, 34. lp.

[1048] LNA LVA, PA-101-12-84 (LK(b)P Sevišķais sektors, Sarakste par tiesu orgānu darbu, 2. sējums par 1949. gada 2. pusgadu, 07.05.1949.-30.12.1949.), 128. - 138. lp. (LPSR Augstākās Tiesas 22.12.1949. apskats par LPSR AT tiesu praksi laulības šķiršanas lietās par laiku no 1949. gada septembra līdz novembrim; krievu val.)

[1049] LNA LVA, PA-101-13-83 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Sarakste par tiesu orgānu darbības un par tautas tiesnešu papildus vēlēšanu jautājumiem, 1. sējums, 11.01.1950.-22.04.1950.), 54. – 63. lp. (LPSR AT priekšsēdētāja p. i. A. Francmans 30.01.1950. LK(b)P CK sekretāram Kalnbērziņam ziņojums Par LPSR AT darbu 1949. gada 4. ceturksnī.)

[1050] LNA LVA, PA-101-13-83, 54. – 56. lp.

sēdē izdevās panākt tikai 2.8% lietu (38).[1051] 1950. gadā (1760), salīdzinot ar 1949. gadu (2139), LPSR AT iesniegto prasību skaits samazinājās.[1052] Kopumā 1950. gadā izskatītas 1802 prasības, no kurām apmierinātas 78.2%, savukārt lietās, kurās piedalījās abas puses (916), tiesa atteica 23% prasību.

Prasību atteikumus saņēma gan nepartejiskie, gan partijas biedri un valsts drošības orgānu darbinieki, kas to uztvēra kā represīvu. Piemēram, Mihails Ņefedovs, LPSR VDM 2N. daļas 1. nodaļas priekšnieks 1949. gadā.[1053] Citas sievietes dēļ atstātā dzīvesbiedre vēlējās ģimeni saglabāt, un tiesa nosprieda, ka

> "pilnībā nebija apstākļu, kas varētu traucēt turpināt normālu dzīvi starp laulātajiem, un bērna intereses prasīja saglabāt šo ģimeni"[1054].

Pēc sprieduma pasludināšanas Ņefedovs tiesu publiski rupji lamāja un draudēja, pieprasot pieņemt spriedumu par laulības šķiršanu, norādot, ka "ieņem VDM augstu dienesta stāvokli un viņam ir lieli sakari"[1055]. Tiesnesis ieteica viņu saukt pie atbildības.[1056] Ministrijas partijas organizācijā izteica stingro rājienu ar ierakstu partijas uzskaites kartītē.[1057] Tomēr PSRS AT Tiesas kolēģija civillietās

---

[1051] LNA LVA, PA-101-13-84 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Sarakste par tiesu orgānu darbības un par tautas tiesnešu papildus vēlēšanu jautājumiem, 2. sējums, 05.05.1950.-25.12.1950.), 4. – 7. lp. o. p. (Latvijas PSR Tieslietu ministrijas Tiesu iestāžu pārvaldes vec. konsultants Berzin, 09.03.1950. Ziņojums „Par Latvijas PSR tautas tiesu prakses izpēti un apkopošanu lietās par laulības šķiršanu, kas izskatītas tautas tiesās 1949. gada 4. ceturksnī"; krievu val.)

[1052] LNA LVA, PA-101-14-83 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Sarakste par LPSR Augstākās Tiesas darba jautājumiem, 15.01.1951.-13.02.1951.), 30. – 45. lp. (Latvijas PSR Augstākās Tiesas priekšsēdētāja vietnieka A. Grīnberga 07.02.1951. ziņojums par tiesu prakses laulības šķiršanas lietās apkopošanas rezultātiem; krievu val.)

[1053] LNA LVA, PA 101-12-120 (LKP CK Sevišķā sektora nodaļa, Strādājošo iesniegumi un sūdzības un sarakste, 4. Sējums no „S" līdz „Ia", 1949), 101. – 102. lp. (Slepeni LPSR AT priekšsēdētājam ziņojums, ko parakstījis Augstākās Tiesas loceklis Ēķis un divi piesēdētāji [Albertiņš, Cinis?]; krievu val.)

[1054] LNA LVA, PA 101-12-120, 101. lp.

[1055] LNA LVA, PA 101-12-120, 102. lp.

[1056] LNA LVA, PA 101-12-120, 100. lp. (Latvijas PSR Augstākās Tiesas priekšsēdētāja J. Grīnberga 21.09.1949. ziņojums slepeni LK(b)P CK sekretāram b. Kalnbērziņam; krievu val.)

[1057] LNA LVA, PA 101-12-120, 103. lp. (LK(b)P CK Administratīvās nodaļas vadītājs Kacens 08.10.1949. LPSR VDM partijas komitejas sekretāram b. Vavilovam Par LPSR VDM 2N. daļas 1. nodaļas priekšnieka neciešamo uzvedību; krievu val.)

tiesas spriedumu par šķiršanas prasības noraidīšanu tajā pašā gadā atcēla.[1058]

LPSR AT ziņojumā par tiesu praksi laulības šķiršanas lietās skaidrots, ka ģimenes pagaidu izjukšanas gadījumos, konfliktos starp laulātajiem, ko izraisījuši nejauši un pārejoši cēloņi, un arī nepamatotu nenopietnu argumentu gadījumos prasība tika atteikta:

> "Lielākā daļā prasību tika atteikts tāpēc, ka pats prasītājs bija vainīgs ģimenes izjaukšanā, jo aizgāja no ģimenes un stājās faktiskās laulības attiecībās ar trešo personu, bet kā par cēloni laulības šķiršanai parasti norāda raksturu nesaderību un strīdus. Piemēram: Strīdi starp laulātajiem Omeļčuku Ivanu un Tatjanu, kas laulībā no 1938. gada un kuriem ir 1940. gadā dzimis dēls, kā noskaidroja Tiesas kolēģija, bija tāpēc, ka prasītājs, esot Maskavā komandējumā kursos, atradās intīmās attiecībās ar citu sievieti, kura pēc tam atbrauca pie viņa uz Rīgu. Atbildētāja piekrīt salabt un bērna dēļ saglabāt ģimeni. Tiesa prasību noraidīja, jo normālas ģimenes dzīves atjaunošana atkarīga no paša prasītāja."[1059]

Ziņojumā fiksēts, ka pēdējā laikā ir bijuši gadījumi, kad laulātie, vēloties panākt laulības šķiršanu, apzināti melo, ka atrodas intīmās attiecībās ar trešajām personām, ka laulībā nevar būt bērni vai norāda uz citiem neeksistējošiem cēloņiem, un vienā gadījumā prasītājs norādīja, ka atbildētāja ir pretpadomiski noskaņota.[1060]

Cits gadījums:

> "laulātie Koreņiki Jāzeps un Marija, laulībā no 1941. gada, bet no 1948. gada pavasara dzīvo atsevišķi. Prasītājs Jāzeps dzīvo ar citu sievieti, bieži žūpo. Atbildētāja arī lūdz šķirt laulību, jo prasītājs žūpo. Tiesas kolēģija biedra Jurševiča vadībā noraidīja prasību, norādot, ka "aizraušanās ar alkoholiskajiem dzērieniem un citām sievietēm nevar būt cēlonis prasītāja lūguma apmierināšanai". Šis jautājums tika apspriests Civillietu tiesas kolēģijas locekļu operatīvajā apspriedē, kas atzina, ka līdzīgos gadījumos prasības vajag atteikt, jo prasītājam nav

---

[1058] LNA LVA, PA-101-14-83 (LK(b)P CK Sevišķais sektors Sarakste par LPSR Augstākās Tiesas darba jautājumiem, 15.01.1951.-13.02.1951.), 30. – 45. lp. (Latvijas PSR Augstākās Tiesas priekšsēdētāja vietnieka A. Grīnberga 07.02.1951. ziņojums par tiesu prakses laulības šķiršanas lietās apkopošanas rezultātiem; krievu val.); šeit: 43. lp.

[1059] LNA LVA, PA-101-12-84, 130. – 131. lp.

[1060] LNA LVA, PA-101-12-84, 132. – 133. lp.

pamata laulību šķirt. Savukārt, ja atbildētāja grib šķirt laulību, tad viņai jāiesniedz prasība vispārējā kārtībā, jo saskaņā ar Laulības, ģimenes un aizgādniecības likumu kodeksa 19. un 20. paragrāfu lieta pirms tam obligāti jāizskata tautas tiesā un jānodrošina pušu samierināšanas process un tikai tad, ja samierināšanās netiek panākta, prasītājam, bet nevis atbildētājam, ir tiesības vērsties augstākstāvošā tiesā ar prasību par laulības šķiršanu. Prasības tika apmierinātas tikai tajos gadījumos, kad tiesā tika konstatēti apmierinoši motīvi, proti, atbildētāja vaina, kuras dēļ nevarēja tikt izveidoti normāli apstākļi kopīgai dzīvei un bērnu audzināšanai. Tādi motīvi bija atbildētāja faktiska kopdzīve ar citu personu un sistemātiska žūpošana un skandalēšana, ko rīko atbildētājs."[1061]

Tomēr jau 1950. gadā ņēma vērā atbildētājas vēlēšanos šķirties, ja vien tā tika ideoloģiski pareizi pamatota, proti, ja atbildētājs vai atbildētāja uzskatīja, ka prasītāja rīcība ir pretrunā komunistiskās morāles principiem, un tāpēc atteicās samierināties ar prasītāju un atjaunot kopīgu laulības dzīvi,

"tad Tiesas kolēģija nosprieda šķirt laulību saskaņā ar motīviem, ko norādīja atbildētājs, nevis prasītājs".[1062]

Tādējādi tiesu spriedumu represīvo ietekmi 50. gadu sākumā varēja izjust tie laulības šķiršanas prasītāji un prasītājas, kuru laulātie draugi vēlējās saglabāt laulību.

Kopumā analizētie dokumenti liecina, ka savstarpējo attiecību ikdienas līmenī Padomju Latvijā staļinisma posmā problemātiskās dzimšu attiecības tika iztirzātas dažādos pārvaldes līmeņos darbavietās un partijas organizācijās, kā rezultātā iedzīvotāju ikdienas dzīvi raksturoja krāšņs privātās dzīves diskurss, nevis tās diskursīvs noklusējums. Secināms, ka padomju kultūrā uzturētais priekšstats par laulību kā bezkonflikta dzimšu attiecībām nebalstījās padomju realitātē. Institucionalizējot iedzīvotāju sūdzību un iesniegumu apkalpošanas procedūru, ko iedarbināja katra sūdzība, un iesaistot tajā valsts drošības orgānus bieži "cietušās" puses iniciatīvas rezultātā, vara nodrošināja, ka privātās dzīves diskurss tiek ideoloģizēts komunikācijā starp varu un indivīdu.

[1061] LNA LVA, PA-101-12-84, 135. – 136. lp.
[1062] LNA LVA, PA-101-14-83, 37. lp.

Surveillance and control of private life in the Latvian SSR using repressive mechanisms of the state (1944 – 1953)

At the first phase of research, the relevant documents studied consisted of those from the Latvian National Archives in the form of both the complaints and applications of citizens to the Central Committee of the Latvian Communist (Bolshevik) Party and the Party Committee of Riga City. These documents were examined together with the responses prepared for them by the KGB, as well as the documents of the practice of the People's Courts of the Latvian SSR and the Supreme Court of LSSR on divorce.

Family relations and configurations and the respective discourses in the Soviet Union were prescribed by the politics of the state intervening in almost all aspects of human life. The complicating of the divorce procedure from 1944 actually meant the imposing of marriage. This was grounded in the idea about the specific communist morals that anticipated neat familial behavior. The efforts to impose the illusion about non-problematic, non-conflictual gender relations in Soviet society as the existent reality that positively described Soviet society exactly, as well as a willingness to provide the discursive concealing of sexuality were both characteristic not only during the Stalinist period, but also during the late Soviet periods.

Soviet power stimulated the population to inform the first level organizations of the party at their workplaces about the conflicts regarding the private life of their own or their colleagues. The complaints became a powerful tool to intervene in the private life and familial relations of people. Documents of the Central Committee of the Latvian Communist (Bolshevik) Party provide evidence that complaints were directed to the KGB to examine allegations and to make the decisions.

'Improper' behavior was used in the solving of mutual (also political) disagreements. The reporting on it was an effective method for the discrediting of the others and was used also by the employees of repressive state institutions who even thoroughly listed their contribution to the fighting of so-called 'political banditism' to show

their own political purity. They named family names, places and timing. It allows to use these documents also in the research of other topics of the totalitarian past in the LSSR.

If a man who was accused of 'improper' sexual behavior was a member of party or a candidate member or a member of Komsomol his/her 'problem' was discussed at the primary level of the party organization dealing with his personal file. It meant that he/she was asked to explain his/her behavior and to arrange family relations, for example, to settle and return to family. Unregistered sexual relations (cohabitation) were viewed as a moral 'decay' that was condemned by the means of reprimands or other forms of punishment as far as exclusion from the party. The didactics of such cases was – the member of the party had to live in a registered marriage that had to evade from gender conflicts. The members of the party whose spouses had a politically questionable past from the point of party were also were punished for ignoring of communist morality. The organization of the party demanded divorce; the contrary was punished by the exclusion from the party and dismissal from the workplace.

Thus the practice of the authorities regarding the member of party, the membership candidate or the member of Komsomol, as well as the so-called rank and file or non-problematic inhabitants can be characterized as the forced maintenance of marriage, regardless of the spouses' unwillingness to do so. The second group of inhabitants was the politically problematic inhabitants (the deported persons and convicts). The practice of the authorities as it applied to them can be characterized as the forced complicating of marriage aiming at its dissolution.

Research of the documents gives evidence showing that there were neither unproblematic gender relations nor the discursive concealing of sexuality at the everyday level of human relations in the Latvian SSR.

Bēgšana zvejnieku traleros no Liepājas kolhoza *Boļševiks* (1952 – 1957): motīvi, norise, varas īstenotāju reakcija

Dr. hist. Jānis Ķeruss
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas loceklis

Ievads

Vēsturnieks Heinrihs Strods, rakstot par bēgšanu no Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS), to definējis kā vienu no pretošanās komunistiskajam režīmam formām[1063]. Veicot trīs zvejnieku traleru bēgšanas gadījumu 1952., 1953. un 1957. gadā izpēti, pētījumā būs mēģināts atbildēt uz sekojošiem jautājumiem.

Pirmkārt, cik daudz apskatītie bēgšanas gadījumi ir saistāmi ar pretošanos padomju režīmam; vai un kādi citi apstākļi būtu jāņem vērā, analizējot šos bēgšanas gadījumus un bēgļu rīcības motīvus?

Otrkārt, kā darbojās padomju režīma represīvais mehānisms, reaģējot uz šo "noziegumu", un kādus sarīkojumus veica nākamo bēgšanu novēršanai, kādas tipiskas represīvās sistēmas darbības iezīmes var saskatīt, analizējot šos trīs bēgšanas gadījumus divdesmitā gadsimta piecdesmitajos gados?

Kopš 1953. gada, kā liecina Valsts drošības komitejas (VDK) krimināllietas, zināmi trīsdesmit personu sekmīgas bēgšanas no Latvijas gadījumi, vismaz trīs no šiem bēgļiem vēlāk atgriezās Latvijā. No šiem veiksmīgas bēgšanas gadījumiem astoņas personas attiecās uz Nīču bēgšanu 1953. gada ziemā[1064] un tralera RB-49 bēgšanu 1957.

[1063] Strods, Heinrihs. "Nevardarbīgā pretošanās Latvijā (1944 – 1985)", *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš, 1945 – 1991*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008.

[1064] Rūpnīcas *Tosmares* strādnieka Žaņa Nīča organizētā bēgšana ar ģimeni 1953. gada 20. janvārī.

gada vasarā. Pēc tam bēgšana notikusi galvenokārt individuāli vai nelielās grupās. Trīs bēgšanas gadījumi no Liepājas zvejnieku kolhoza (toreizējā terminoloģijā – arteļa) bija vienīgie zināmie sekmīgie zvejnieku traleru bēgšanas gadījumi no Latvijas. 1965. gadā no zvejas kuģa aizbēga Valdis Svarāns un Jānis Tēbergs. Neveiksmīgi bija divdesmit personu dažāda veida bēgšanas mēģinājumi uz Zviedriju, par ko ierosinātas kriminālllietas.

Bēgšana no PSRS skaitījās viens no lielākajiem un smagāk sodāmajiem pretvalstiskajiem noziegumiem. PSRS Centrālā izpildu komiteja 1934. gada 8. jūnija lēmumā papildināja pretvalstiskā nozieguma jēdzienu. Saskaņā ar šo lēmumu Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas (KPFSR) Kriminālkodeksu papildināja ar 58.[1a] – 58.[1g] pantiem, kuri kļuva par politisko represiju pamatu.[1065] KPSFR 58.[1a] pants paredzēja, ka bēgšana no PSRS ir spiegošanai un valsts noslēpuma izpaušanai pielīdzināms noziegums un tas ir sodāms ar nāvi.[1066] Uzsverot bēgšanas kā pretošanās formas nozīmīgumu, H. Strods atgādināja Padomju Savienības komunistiskās partijas (PSKP) uzskatu, ka

> "PSRS ir "sociālisma cietoksnis", kas atrodas naidīgo kapitālistisko valstu ielenkumā. Tādējādi tika reproducēts Krievijas sensenais uzskats par tās izolētību, savdabību un unikalitāti".[1067]

Raimonds Bitenieks, kurš mēģināja bēgt no PSRS 1983. gadā, par cilvēku cieņu pazemojošo PSRS pašizolācijas politiku sacīja:

> "Ja es būtu laists ceļot, ātri būtu sapratis [Rietumu] sistēmu un mierīgi būtu braucis atpakaļ. Gribēju redzēt pasauli [..]. Dzīve bija pēc būtības sabojāta, ja mani nelaida uz ārzemēm."[1068]

[1065] Лунеев, Виктор. *Преступность XX века. Мировые, региональные тенденции*. Москва: Волтерс Клувер, 2005, С. 35.

[1066] Уголовный кодекс РСФСР. С изменениями на 1 июля 1938 г. Москва: Юридическое издательство Наркомюст СССР, 1938, С. 27 – 32. Pieejams: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/st_58.php

[1067] Strods, Heinrihs. "Nevardarbīgā pretošanās Latvijā (1944 – 1985)", *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš, 1945 – 1991*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008, 120. lpp.

[1068] Driķe, Nora. "Pāri jūrai, cauri dzelzs priekškaram uz dzīvību un nāvi", *Liepājas Vēstules*, Nr. 3, 2010, 39. lpp.

Divdesmitā gadsimta piecdesmitajos gados iedzīvotāju gatavība riskēt ar izkļūšanu no PSRS bija lielāka nekā vēlāk, kad totalitāri un autoritāri birokrātiskā režīma spaidi kļuva vaļīgāki. Būtisku lomu divdesmitā gadsimta piecdesmitajos gados spēlēja arī tas, ka daudzi vēl atcerējās savus tuvākos un tālākos radus ārzemēs, nesenā pagātnē bija Kurzemes zvejnieku masveida bēgšanas pieredze uz Zviedriju.

Tēmas izpētes nozīmi palielina arī apstāklis, ka bēgšana no PSRS, īpaši zvejnieku laivu un traleru aizdzīšana, izraisīja totalitāri un autoritāri birokrātiskās sistēmas drudžainu rosīšanos, izmeklēšanu visos pārvaldes līmeņos. Ievērojot minēto, šie bēgšanas gadījumi plaši dokumentēti. Galvenās dokumentālās liecības rodamas dažādu līmeņu partijas organizāciju apspriežu protokolos, tostarp kolhoza, Liepājas apgabala[1069] un Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (LKP CK) biroja sēžu protokolos. Minētā dokumentu kolekcija liecina par varas iestāžu īstenoto iedzīvotāju totālās kontroles mehānismu, īpaši jau attiecībā uz zvejniekiem – profesionālo grupu, kas sakarā ar iespēju izbraukt jūrā bija īpaši uzmanāma un kontrolējama un kas spēlēja būtisku lomu Latvijas tautsaimniecībā. Bez zvejniekiem iztikt nevarēja, šajā jomā bija liels kadru trūkums. Visnozīmīgākie šajā dokumentu kolekcijā ir tieši augstākā līmeņa – LKP CK – apspriežu protokoli, jo tajos ir runa par to, kā uzlabot drošības dienestu darbu, aģentūras darbību zvejnieku vidū. Zemākā līmeņa – kolhoza partijas organizācijas – dokumenti sniedz ieskatu apstākļos, kas liecina par kolhoza vadības kļūdām un nolaidību, kas veicinājusi bēgšanu. Rīcības izvērtēšanā neiztrūkst padomju režīma neatņemami elementi, kā partijas biedru kritika par nepietiekošu politiskās audzināšanas veikšanu un vērīguma trūkumu. Apspriesti arī praktiski jautājumi, kā kolhoza teritorijas apsargāšana un apgaismošana. Vadoties pēc Noras Driķes veiktā pētījuma, Andreja Tuklera laivas bēgšanas sakarā valde, spriežot pēc tās sēžu dokumentiem, lēmusi

[1069] Liepājas apgabals LPSR sastāvā izveidots 1952. gada 7. aprīlī, likvidēts 1953. gada 21. aprīlī. *Okupētās Latvijas administratīvi teritoriālais iedalījums: vēsturiskās uzziņas un pārvaldes iestāžu arhīvu fondu rādītājs (1940-1941, 1944-1990)*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvu ģenerāldirekcija, 1997.

tikai par visu zvejnieku izslēgšanu no arteļa.[1070] Savukārt Artūrs Heniņš, balstoties uz laikabiedru atmiņām, rakstīja, ka pēc 1957. gada bēgšanas kolhoza valdē esot prasīts piespriest nāves sodu ”dzimtenes nodevējiem”, tātad esot notikusi arī atbilstoša apspriede, kas nav dokumentēta.

Vēl jāmin valsts drošības un zvejniecību pārraugošo institūciju ziņojumi LKP CK birojam. Iepazīstoties ar attiecīgajiem ziņojumiem, var secināt, ka, sākot ar 1953. gadu – pēc otrās laivas bēgšanas gadījuma –, tie sagatavoti visai operatīvi, jau dienā, kad bēgšanas fakts kļuvis zināms varas iestādēm. Minētais liecina par varas iestāžu satraukuma palielināšanos ar katras laivas bēgšanas gadījumu. Hronoloģiski agrākais dokuments, kas pieejams Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Vēstures arhīvā, par 1952. gada 4. jūnija bēgšanas gadījumu ir LKP CK Zivju rūpniecības nodaļas vadītāja Antona Ozolinga[1071] 20. jūnija ziņojums. Savukārt Stefana Skudes 1957. gada 11. jūlijā organizētās bēgšanas sakarā jau 12. jūlijā Liepājas pilsētas partijas organizācijas vadība nosūtīja sīku ziņojumu Jānim Kalnbērziņam par bēgšanas apstākļiem. Šis ziņojums pamatojās uz sākotnējo tralera kapteiņa Mihaila Mikulaņeca liecību, kas gan minētās bēgšanas sakarā ierosinātās krimināllietas materiālos nav atrodama un kur minēti daži fakti, kuri krimināllietā nav atrodami. Analizējot ziņojumus, var atklāt arī partijas grupējumu specifiskās intereses. Piemēram, minētajā Liepājas partijas organizācijas ziņojumā parādās arī nacionālkomunistu nostāja, jo veicamo uzdevumu starpā, lai novērstu turpmāku bēgšanu, minēta arī nepieciešamība VDK darbiniekiem, kas strādā ar aģentūru, apgūt latviešu valodu.

Darbā izmantoti arī krimināllietu, kas ierosinātas 1953. gadā pret bēgļiem un viņu radiniekiem un 1957. gadā tikai pret bēgļiem, materiāli. Minētie dokumenti sniedz ieskatu par avotiem, kas bijuši izmeklēšanas iestāžu rīcības pamatā, kā arī to, cik selektīvi izmantoti avoti apsūdzības sagatavošanai. Piemēram, apsūdzība, kas celta pret 1957. gada bēgšanas organizētāju Stefanu Skudi, pamatojās uz kāda viņa radinieka stāstīto par Stefana Skudes pausto vēlmi bēgt uz

---

[1070] Driķe, Nora. “Pāri jūrai, cauri dzelzs priekškaram uz dzīvību un nāvi”, *Liepājas Vēstules*, Nr. 3, 2010, 35. lpp.

[1071] Antons Ozolings Vladimira dēls – Krievijas latvietis. No 1953. gada 1. jūlija LPSR Valsts kontroles valsts ministrs.

Zviedriju 1945. gadā. Jābilst, ka tolaik ļoti daudzi Kurzemes piekrastes iedzīvotāji apsvēra šādu domu. Tomēr šāda liecība devusi pamatu pieļāvumam, ka Stefans Skude gribējis bēgt no Latvijas jau agrāk.

1. Tralera RB-984 bēgšana 1952. gada jūnijā

Pirmais kolhoza "Boļševiks" zvejnieku kuģītis, kurš sasniedza Zviedriju divdesmitā gadsimta piecdesmitajos gados, konkrēti 1952. gada 4. jūnijā, bija kapteiņa Andreja Tuklera vadītais traleris RB-984, uz kura atradās traļmeistars Juris Štāls, mašīnists Kārlis Strazds, mehāniķa palīgs Guntis Ore un kapteiņa palīgs Arnolds Reķis. Visi bija 22 līdz 29 gadus jauni vīrieši, kuri vēl nebija izveidojuši ģimenes. Padomju vara jauniešiem uzticējās vairāk nekā vecākiem cilvēkiem, jo viņi nevarēja būt "sasmērējušies" ar nacistiskās Vācijas okupācijas varu vai "kompromitējuši" sevi ar darbību Latvijas Republikas faktiskās neatkarības laikā. Turklāt zvejas flotē katastrofāli trūka kadru. Daudzi zvejnieki bija 18 līdz 20 gadus jauni. Liepājā trūka dzīves vietu, bet jūra vilināja jauniešus, un zveja bija vienīgais veids, kā tikt jūrā. Atbilstoši normatīviem katrā tralerī bija jābūt sešiem cilvēkiem, bet parasti jūrā devās kuģi ar četru līdz piecu cilvēku komandu. Par spīti zvejniecības nozares vadības pūlēm, kuģos nebija ierīkotas rācijas, galvenokārt tādēļ, ka trūka zvejnieku ar atbilstošām prasmēm. Jābilst, ka tralera RB-984 apkalpe izcēlās ar to, ka regulāri pārpildīja plānu un labi pelnīja.[1072] Kapteinis Tuklers 1951. gadā esot varējis iegādāties pat māju. Zivju rūpniecības ministra vietnieks Elmārs Briedis[1073] 1952. gada 24. jūnija LKP CK biroja sēdē norādīja, ka šo zvejnieku bēgšanas motīvs nebija materiālie apstākļi.[1074]

Bēgšanas organizētājs bija 23 gadus vecais kapteinis Tuklers kopā ar Štālu. Abi viņi bija dzimuši Lietuvā, Būtiņģes apkārtnē, un,

---

[1072] Antona Ozolinga 1952. gada 20. jūnija ziņojums. LVA, PA-101. f., 15. apr., 43a l., 75. lp.

[1073] Elmārs Briedis (1908-1992), dzimis 1908. gada 14. februārī Rīgas apriņķa Skultes pagastā, Viļa Lāča brālēns, no 1919. gada komjaunatnē, PSRS izlūkdienestu aģents kopš 1928. gada, no 1935. gada LKJS CK sekretārs, 1935. – 1939. gadā ieslodzījumā, 1940. gada 21. jūnija demonstrācijas organizētājs, 1940. gada LK(b)P biroja sekretārs LPSR Iekšlietu ministrijā, 1953. gada līdz 1973. gadam LPSR Augstākās Padomes Prezidija lietu pārvaldnieks.

[1074] LVA, PA-101. f., 15. apr., 43a. l., 82. lp.

iespējams, ar šo apstākli var izskaidrot viņu draudzību un savstarpējo uzticēšanos. Viņi izdomāju viltību. Lai tiktu pēc iespējas tālāk no Latvijas piekrastes, kapteinis nolēma doties uz Hūborgas *(Hoburgsgubben)* sēkli netālu no Gotlandes it kā zvejot butes, lai arī Latvijas zvejniekiem robežsardze to stingri aizliedza. Vēlāk trimdas presē parādījās daudz izdomājumu un pārspīlējumu par ilgo bēgšanas plānošanu un gatavošanos, par to, ka zvejnieki redzējuši, kā padomju aviācija 1950. gada 8. aprīlī netālu no Kurzemes piekrastes notriec amerikāņu bumbvedēju.[1075] Jābilst, ka par bēgšanu neinformētajiem komandas locekļiem izdomājums neradīja aizdomas, ka kapteiņa īstie nodomi ir citi. Kad traleris bija nonācis līdz Gotlandei, kapteinis, noslēdzis mašīntelpu un ieslēdzies stūrmaņa telpā, iestūrēja kuģi Burgvīkas *(Borgvik)* ostā.

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva materiāli neliecina par to, kā un kad varas iestādes uzzināja par šīs laivas bēgšanu. Skopu un grūti pārbaudāmu informāciju par šo jautājumu sniedz trimdas prese:

> "Sākotnēji Liepājā nebija nekādas informācijas par tralera Nr. 984 atrašanās vietu. Arnolda Rēķa brālis devies pat jūrā ar savu laivu to meklēt. Bet drīz saņemta ziņa no Maskavas, ka traleris ir Burgvīkas ostā, un par bēgšanu ziņoja arī "Amerikas Balss"."[1076]

Valsts drošības ministrijas (VDM) vadībai arī bija izdevīga versija par to, ka bēgšanu visi komandas locekļi esot sarunājuši un, iespējams, jau savlaicīgi plānojuši. LKP CK otrais sekretārs Fjodors Titovs 1952. gada 24. jūnija biroja sēdē pārmeta Liepājas pilsētas VDM vadītājam Pāvelam Ņefedovam[1077], ka tralera RB-984 komanda pirms došanās jūrā divas dienas esot dzērusi un drošības dienests neesot zinājis, ko viņi runā. Citādi starp komandas locekļiem būtu bijis VDM aģents un gatavošanās bēgšanai būtu konstatēta savlaicīgi.[1078] LKP CK vadībai bija jāatrod vainīgie, arī represīvajās struktūrās. Ja Kārļa Strazda versija par to, ka bēgšanu gatavoja tikai divi komandas locekļi un neviens cits par to nezināja, atbilst īstenībai, tad komandas dzeršanas (pat ja tāda

---

[1075] "Viņi tomēr redzēja", *Latvija*, 1952, 18. oktobris.
[1076] "Latvija cer un gaida", *Latvija*, 1953, 21. februāris.
[1077] Pāvels Ņefedovs (1905-1967), dzimis Maskavas apgabala Kurovskas rajona Starovas sādžā, čekists no 1920. gada, PSKP biedrs no 1939. gada, apakšpulkvedis.
[1078] LVA, PA-101. f., 15. apr., 43a. l., 84. lp.

bija notikusi) laikā nekas par bēgšanu nebūtu runāts, tādēļ arī aģents no komandas vidus bēgšanu novērst nevarētu. Tāpat pieļāvumam, ka starp komandas locekļiem bija VDM robežsardzes aģents, nav rasts dokumentāls pamatojums. LKP CK biroja materiālos ne par vienu no komandas locekļiem šādas informācijas nav. Tiesa, savās atmiņās Strazds raksta, ka viņu spieda kļūt par robežsardzes slepeno aģentu:

> "Tev kā kārtīgam padomju pilsonim ir jākalpo padomju varai, un jākalpo labi. Tāpēc tev jābūt mūsu slepenajam aģentam starp zvejniekiem un jāziņo mums viss, ko runā, dara un domā zvejnieki."[1079]

Viņš nav piekritis sadarboties, bet robežsargi viņu tāpat bija spieduši ziņot par to, ko komanda runā. Lai ievāktu šīs ziņas, Strazds esot izsaukts pat uz robežsardzes štābu. Viņus visvairāk interesēja runas par bēgšanu uz Zviedriju. Par padomju drošības dienestu aģentiem uz zvejas kuģiem laikabiedrs Rūdolfs Brūklis, kolhoza *Boļševiks* zvejnieks, laikrakstam *Liepājas Vēstules* stāstīja:

> "Uz katra zvejas kuģa bija viens stukačs – sūdzētājs. Man kāds paziņa atklāja – piespiests sadarboties ar čeku vai propusku ņems nost. Katru mēnesi vajadzēja iet uz Siena tirgu, "pelmeņiem" stāstīt, ko katrs runā."[1080]

Katram komandas loceklim, kurš pēc nokļūšanas Gotlandē (pat negribētas), atgrieztos dzimtenē, tālākais ceļš uz Sibīriju būtu ļoti ticams iznākums. Kārlis Strazds 1953. gadā izdotajā grāmatā *Es nāku no dzimtenes* raksta:

> "Es pats nebiju domājis un gatavojies bēgt uz Zviedriju, bet, redzot lielo starpību starp šīm divām zemēm, es jutos ieguvis. Es esmu ieguvis ne tikvien materiāli – nokļuvis nesalīdzināmi labākos dzīves apstākļos, bet jo vairāk – es esmu ieguvis brīvību."[1081]

Šajā grāmatā atrodams sīkāks bēgšanas apraksts. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā nav pieejama VDM kriminālliета šīs bēgšanas sakarā, lai gan bēgšana apspriesta gan LKP Liepājas apgabala komitejas biroja, gan LKP CK biroja sanāksmē. Gan kapteinis Kairis, gan

---

[1079] Strazds, Kārlis. *Es nāku no dzimtenes*. Rīga: Daugava, 2008, 156. lpp.
[1080] Driķe, Nora. "Pāri jūrai, cauri dzelzs priekškaram uz dzīvību un nāvi", *Liepājas Vēstules*, Nr. 3, 2010, 37. lpp.
[1081] Strazds, Kārlis. *Es nāku no dzimtenes*. Rīga: Daugava, 2008, 236. lpp.

Nīči, kuri bēga pusgadu vēlāk, trimdas presē apgalvoja, ka viņus pamudināja bēgt tieši ziņa par Tuklera laivas sekmīgo bēgšanu.[1082]

Hronoloģiski pirmais dokuments, kas atrodas LKP CK biroja "Sevišķās mapes" lietās, ir LKP CK Zivju rūpniecības nodaļas vadītāja Antona Ozolinga 1952. gada 20. jūnija ziņojums par šo zvejnieku bēgšanu. Dokumenta analīze liecina, ka tas bija rūpīgi sagatavots, iepriekš izmeklējot un noskaidrojot notikušā apstākļus. Ziņojums sniedz arī sīku katra zvejnieka personības raksturojumu un piemin aizbēgušo radus. Nekādi biogrāfijas "traipi", kā dienests leģionā vai tuvi radi ārzemēs, nav atklāti. Tas arī likumsakarīgi, jo tas būtu šķērslis, lai dotos jūrā, un maz ticams, ka šiem zvejniekiem šādi "traipi" bijuši. Ozolings norāda uz zvejnieku zemām morālām īpašībām, kā arī min, ka Tuklers un Strazds bieži dzerot, arī pirms došanās jūrā 3. jūnijā, un esot nedisciplinēti.[1083] Par minēto apgalvojumu atbilstību īstenībai liek šaubīties LPSR zivju rūpniecības ministra vietnieka E. Brieža norādītais LKP CK biroja sēdē 1952. gada 24. jūnijā, ka aizbēgusī komanda regulāri pārpildīja plānu.[1084] Rodas iespaids, ka alkoholisms zvejnieku vidū bija varas iestādēm izdevīga atruna, lai skaidrotu bēgšanas motīvus. Ministra vietnieks E. Briedis minētajā sēdē izteica viedokli, ka galvenais bēgšanas cēlonis esot zemais politiskais un izglītības darbs kolhozā, tā vadības nekompetence kadru atlasē un to politiskā audzināšanā. Minētais pamatots ar Ozolinga ziņojumā norādīto, ka, salīdzinot lielos piešķīrumus kolhoza kultūras sarīkojumiem, ārkārtīgi maz līdzekļu apgūts.[1085] Jābilst, ka kultūras sarīkojumus un politisko audzināšanu uzskatīja par līdzekli alkoholisma mazināšanai un darba disciplīnas paaugstināšanai.

Arī citos avotos sastopamas ziņas par aizbēgušo zvejnieku dzeršanas paradumiem. Apstiprinājumu komandas dzeršanai pirms došanās jūrā var atrast arī Strazda darbā *Es nāku no dzimtenes*. Autors to parādīja kā pavisam ierastu Vasarsvētku un saimnieces meitas dzimšanas dienas svinēšanu.[1086] Visticamāk, LKP CK ziņojumā alkoholisma un disciplīnas trūkuma problēma bija dramatizēta, lai

---

[1082] "Sacīt patiesību par Latviju. Speciālziņojums "Laikam" no Stokholmas", *Laiks*, 1953, 18. februāris.
[1083] LVA, PA-101. f., 15. apr., 43a. l., 73. un 74. lp.
[1084] Turpat, 82. lp.
[1085] LVA, PA-101. f., 15. apr., 43a l., 79. lp.
[1086] Strazds, Kārlis. *Es nāku no dzimtenes*. Rīga: Daugava, 2008, 235. lpp.

meklētu objektīvus iemeslus bēgšanai. Strazds arī atzīst, ka pirms bēgšanas sācis aizvien biežāk lietot alkoholu. Viņš gan to saista ar vairīšanos no došanās pie robežsargiem ar ziņojumu.[1087] No iedzērušiem cilvēkiem robežsargi ziņojumus neesot vēlējušies pieņemt. Līdz ar to grimšanu alkoholismā viņš skaidro ar pretošanos sadarbībai ar padomju drošības dienestiem.

Vairākus faktus par Andreja Tuklera laivas bēgšanu var uzzināt arī no 1953. gada Žaņa Nīča organizētās bēgšanas izmeklēšanas materiāliem. Tā, piemēram, 1953. gada 26. janvāra LPSR valsts drošības ministra vietnieka Fotija Pešehonova[1088] ziņojumā rakstīts, ka izmeklēšana, kas notika pēc 1952. gada bēgšanas gadījuma, atklājusi robežsargu un zvejnieku brāļošanās gadījumus, kad robežsargiem dotas zivis bez maksas. 1952. gada augustā it kā šī prakse esot pārtraukta.[1089] 1953. gada janvāra beigās notikušajā LKP CK biroja sēdē VDM vadītājs Alfons Noviks šausmināJās, ka, par spīti tam, ka Liepājas ostā ir tik daudz struktūru, kas veic pretizlūkošanu, līdz 1952. gada vasarai nav bijis zināms fakts par zvejnieku un robežsargu brāļošanos.[1090] Pēc šī bēgšanas gadījuma nomainīja 23. iecirkņa komendatūras štāba vadītāju un par pretizlūkošanu atbildīgo iecirkņa virsnieku.[1091] X`[1092] Šis ir vienīgais kopīgais visu no darba atlaisto dažādu struktūru darbinieku skaits, kas ir zināms visu trīs bēgšanas gadījumu sakarā.

Par to, kā varas iestādes reaģēja uz šo bēgšanu trimdas presē, informāciju sniedza arī Kairis un Nīcis pusgadu vēlāk trimdas presē. Saskaņā ar viņu stāstīto Tuklera laivas bēgšana izraisījusi "atombumbas sprādziena efektu" un masveida atlaišanas no darba – Rēķa tēvam bija jāaiziet no izpildu komitejas priekšsēdētāja amata, no darba atlaista Strazda māsa.[1093] Cieta arī amatpersonas – kolhoza

---

[1087] Strazds, Kārlis. *Es nāku no dzimtenes*. Rīga: Daugava, 2008, 240. lpp.
[1088] Fotijs Pešehonovs, Vasīlija dēls *(Фотий Васильевич Пешехонов)* (1913 – 1968), čekists, no 1940. gada Latvijā, LPSR VDM Izmeklēšanas daļas priekšnieka vietnieks, priekšnieks, LPSR VDM ministra vietnieks, no 1961. gada līdz 1965. gadam VDK rezidentūras vadītājs Čehoslovākijas Iekšlietu ministrijā, apakšpulkvedis.
[1089] LVA, PA-101. f., 16. apr.,41a. l., 52. lp.
[1090] Turpat, 66. lp.
[1091] Turpat, 63. lp.
[1092] Turpat, 62. lp.
[1093] "Latvija cer un gaida", *Latvija*, 1953, 21. februāris.

priekšsēdētājam Andrejam Lankam bija jāatstāj savs amats, tāpat arī kadru daļas vadītājam Miķelim Kortam. Viņš bija ieviesis sacensību starp zvejnieku traleriem un veidojis to komandas. Tieši šī sacensība bijusi iemesls, kas deva iespēju Tukleram aizbēgt.[1094]

LKP CK birojā sprieda par to, ko rakstīt lēmumā, kurā būtu formulētas dažādu institūciju rīcības vadlīnijas turpmākas bēgšanas nepieļaušanai. Alfons Noviks sacīja, ka biroja lēmumā nepietiek ierakstīt tikai to, ka vainīgie ir sodīti, bet jāieraksta arī tas, ko darīt, lai šāda rīcība neatkārtotos.

> "Ir apkaunota visa Latvija. Iepriekš nekas tāds nebija gadījies. Papildus jāņem vērā valsts drošības aspekts. Liepājā ārvalstu specdienesti vēlas iekļūt par katru cenu. Tas arī būtu jāatspoguļo lēmumā."[1095]

Vilis Lācis ierosināja vienkāršu lēmuma virsrakstu, atsakoties no attieksmes pret notikušā formulēšanu, jo "trijos teikumos attieksmi neizpaudīsi"[1096]. Viņa piedāvātais virsraksta variants – *Par tralera komandas aizbēgšanu uz ārzemēm*.[1097] Tomēr galīgais virsraksts pieņemts mazliet asākā redakcijā – *Par tralera Nr. 984 komandas dzimtenes nodevību*. Šajā lēmumā vispirms kritizēta kolhoza un zivsaimniecības nozares vadība, galvenokārt par to, ka pieļāvusi "šķiriski naidīgo" elementu iekļūšanu saimniecībā. Amatpersonas vainīgas, jo pašas neinteresējas par šī resora kadru politiku, bet atstāj to robežsargiem un kadru daļām.[1098] Seko kritika Liepājas pilsētas VDM vadībai, jo tā nav nodrošinājusi attiecīgā līmenī aģentūras iefiltrēšanu.[1099] Lēmumā izteikts stingrais partijas rājiens Elmāram Briedim, Fricim Bergam[1100] un Andrejam Lankam, Liepājas pilsētas partijas organizācijai uzdots lemt par Liepājas Mehanizētās zvejas stacijas, kurai piederēja Liepājā bāzētie zvejas traleri, direktora A. Četverikova atbildību. Paredzēja visas komandas nodrošināt ar

---

[1094] "Pēc aizbēgšanas", *Latvju Ziņas*, 1953, 19. februāris.
[1095] LVA, PA-101. f., 15. apr., 43a. l., 89. lp.
[1096] Turpat.
[1097] Turpat.
[1098] Turpat, 8. lp.
[1099] Turpat.
[1100] Fricis Bergs (1904 – 1994), LPSR Zvejnieku kolhozu savienības valdes priekšsēdētājs, PSKP biedrs kopš 1920. gada, bijis 4. Saeimas Strādnieku un zemnieku frakcijas deputāts, nelegālās "Tautas Saeimas" deputāts 1940. gadā, LKP Valkas apriņķa komitejas pirmais sekretārs.

komunistiem un komjauniešiem.[1101] Turklāt partijas orgāniem bija uzdots veikt komandu sastāvu tīrīšanu arī citos Latvijas rajonos, kuros ir zvejas saimniecības.[1102]

Lai arī nav ziņu par to, vai kādu arestēja pēc šīs bēgšanas, tomēr netiešie upuri bija. Šīs bēgšanas rezultātā nežēlastībā krita kolhoza *Boļševiks* priekšsēdētājs Andrejs Lanka. Par viņu liecības ir pretrunīgas. Kārļa Strazda atmiņās *Es nāku no dzimtenes* Lanka esot nevis vadījis, bet valdījis:[1103]

> "Uz labākajām laivām salika savus draugus un radus, bet uz sliktākajām tos, kuri bija iekrituši acīs laikā, kad viņš vēl bija partorgs. [..] Komunisti atkal bija parādījuši savu varu."[1104]

Trimdas presē Lanka pieminēts kā "varenais komunists."[1105] Partijas organizācijas materiālos Lankas raksturojuma negatīvie aspekti bija citādi – saistīti ar to, ka Liepājas apgabala partijas organizācijas acīs viņš licies neuzticams režīmam, bijis nacionālists. LKP CK Zivju rūpniecības nodaļas vadītāja Ozolinga 1952. gada 20. jūnija ziņojumā Lanka attēlots kā persona, kas esot kolhoza *Boļševiks* nacionālistu – grāmatveža Kražes un plānošanas daļas darbinieka Ķīvīša – iespaidā. Kolhoza partijas organizācijas biedri viņam pat ir pārmetuši komunistu un krievu nepieņemšanu darbā.[1106] Saskaņā ar trimdas presē esošajiem materiāliem zvejnieki viņu raksturojuši kā nežēlīgu strādājošo izdzinēju. Turpat minēts, ka bēgšanas izmeklēšanas gaitā viņam ir pārmests tas, ka viņš esot uzlicis pārlieku lielu naudas sodu Tukleram, kādu viņš nemaz neesot drīkstējis uzlikt. Tas ir bijis viens no iemesliem, kas "aizdzinis" Tukleru uz Zviedriju.[1107] Savukārt Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā pieejamajos partijas dokumentos šāds pārmetums Lankam nav atrodams. Šobrīd laikabiedru atmiņas par Lanku ir šādas:

> ""Man ir bēdīgi," pēc Tuklera aizbraukšanas zvejniekam Rūdolfam Brūklim klusībā teicis kolhoza priekšsēdētājs Andrejs Lanka, "katru

---

[1101] Turpat, 10. lp.
[1102] LVA, PA-101. f., 15. apr., 43a. l., 11. lp.
[1103] Strazds, Kārlis. *Es nāku no dzimtenes*. Rīga: Daugava, 2008, 139.lpp.
[1104] Turpat, 140., 147. lpp.
[1105] "Tīrīšanas Liepājas «Boļševikā»". *Latvju Ziņas*, 1952, 18. decembris.
[1106] LVA, PA-101.f., 15.apr., 43a., 78.lp.
[1107] "Tīrīšanas Liepājas «Boļševikā»". *Latvju Ziņas*, 1952, 18. decembris.

> nakti pie manis piebrauc čekisti un ved uz pratināšanu". Dažas dienas pēc šīs sarunas A. Lanka nomiris ar infarktu. R. Brūklis domā – priekšsēdētājs neizturēja stresu."[1108]

Kritizēja arī citus augstāka līmeņa zivsaimniecības nozares atbildīgos – zivju rūpniecības ministru Kārli Budi, viņa vietnieku Elmāru Briedi un LPSR Zvejnieku kolhozu savienības valdes priekšsēdētāju Frici Bergu.

2. Žaņa Nīča organizētā bēgšana 1953. gada 20. janvārī

2.1. Bēgšanas gaita

1953. gada 20. janvārī no kolhoza *Boļševiks* aizbēga traleris RB-984. Šī bēgšana ievērojama ar to, ka bija rūpīgi gatavota; bēga ģimene, kas bija noslēpta kuģa tukšajā dzeramā ūdens tvertnē un tilpnē zem grīdas. Lai arī bēgšana sekmējās, tomēr neiztika bez traģēdijas, jo bojā gāja mazs bērns.

Tā kā radinieki bija informēti par bēgšanu, tad varas iestādes apcietināja piecus bēgļu radiniekus un ierosināja krimināllietas pret tiem. Tāpat ierosināta kriminālliieta pret vienu no četriem Latvijā atgriezušās komandas locekļiem. Zināms, ka apcietināti un tiesāti arī divi robežsargi, bet viņu kriminālliietas Latvijā nav pieejamas.

Bēgšanu organizēja Žanis Nīcis, 40 gadu vecs rūpnīcas *Tosmare* elektrometinātājs, darbīgs un sabiedrisks cilvēks. Kriminālliietas materiālos nav atrodamas norādes par jebkādu "traipu" esību Žaņa Nīča biogrāfijā. Vienīgais, ko izmeklētāji varēja atrast, bija norāde, ka pirms kara viņš bijis aizsargu organizācijas un sociāldemokrātu partijas biedrs.[1109] Ievērojot to, ka Nīcis dzimis 1912. gadā, maz ticams, ka viņš būtu paspējis pabūt vispirms aizsargu organizācijā[1110] un pēc tam sociāldemokrātu. Jābilst, ka LSDSP darbība bija apturēta 1934. gadā.

[1108] Driķe, Nora. "Pāri jūrai, cauri dzelzs priekškaram uz dzīvību un nāvi", *Liepājas Vēstules*, Nr. 3, 2010, 35. lpp.

[1109] LVA, PA-101. f., 15. apr., 43a. l., 46. lp.

[1110] Ž. Nīcis bija Dzelzceļa aizsargu pulkā Liepājā, 1936. gada 19. jūlijā piedalījās aizsargu vieglatlētikas sacīkstēs Jēkabpilī. "Sports, vasara", *Jēkabpils Vēstnesis*, 1936, 23. jūlijs.

Par bēgšanas motīviem ziņas ir samērā pretrunīgas, tomēr gan trimdas presē, gan VDM krimināllietu materiālos minēts, ka Nīcis baidījies no apcietināšanas. Piemēram, 1953. gada 1. februāra nopratināšanā uz jautājumu, kādēļ Nīcis bēga no PSRS, Lilijas Nīces viens no astoņiem brāļiem Teofils Čukurs atbildēja, ka Nīcim bija apnicis dzīvot Latvijā un viņš baidījies no aresta.[1111] Izmeklētājiem radās iespaids, ka Nīcis bija noziedzies pret padomju varu, tomēr nekas to nepierādīja. Visticamāk, ka bailes no aresta jāsaprot kā eifēmisms, proti, runa ir par bailēm no varas īstenotās terora politikas, kur arests bija šīs politikas īstenošanas līdzeklis. Šādas bailes tolaik bija gandrīz visiem Latvijas iedzīvotājiem. Tādēļ bēgšanu var vērtēt kā vēlmi atbrīvoties no šīm bailēm, ko rada dzīve totalitārismā. Tas saskan arī ar Nīča sacīto trimdas presē.[1112]

Savukārt Nīča meita Sarmīte Raita, aprakstot tēva bēgšanas motīvus, balstījās uz to, ko viņa zināja no ģimenē stāstītā. Viņasprāt, tēvam esot apnicis dzīvot nabadzībā un apspiestībā.[1113] Tāpat krimināllietu materiālos atrodamas norādes uz to, ka Nīcim trūcis draugu un dzīve Latvijā likusies pārlieku garlaicīga.[1114]

Kopā ar Nīci bēga arī viņa 27 gadus vecā sieva Lilija un viņas 18 gadīgais brālis Gunārs Čukurs – slīpētājs Liepājas lokomotīvju un vagonu remonta rūpnīcā. Līdzi ņemta arī abu laulāto divgadīgā meitiņa Inese. Pāri jūrai viņus pārveda draugs – 35 gadus vecais zvejas tralera kapteinis Andrejs Kairis. Viņš kādreiz arī bija strādājis rūpnīcā *Tosmare*. Tagad Kairis bija jūrnieks un beidzis zvejas kapteiņu kursus. Zvejas bāzē ik pusgadu kuģu komandas jauca, lai jūrnieki nepagūst sadraudzēties un radīt kopīgus plānus. Pat pratināšanā viņa komandas biedri teica, ka Kairis bijis komandas cienīts, ļoti cilvēcīgs un labs kapteinis. Brāli un māsu – Liliju Nīci un Gunāru Čukuru – Kairis, atrazdamies ostā, noslēpa tilpnē zem tralera grīdas, bet tēvu ar meitiņu – tukšajā ūdens tvertnē. Tur slēpdamies, Žanis Nīcis no gaisa trūkuma zaudēja samaņu, bet mazā Inese nosmaka. Trimdas presē Žanis Nīcis šo notikumu skaidroja

---

[1111] LVA, 1986. f., 1. apr., 41302. l, 192. lp.
[1112] Nīcis, Žanis. "Pēc saules rieta", *Latvija,* 1953, 9. maijs (Turpmāk – pēc saules rieta)
[1113] Sarmītes Raitas 2015. gada 3. decembra elektroniskā pasta sūtījums Jānim Ķerusam.
[1114] Teovila Čukura nopratināšanas protokols. LVA, 1986. f., 1. apr., 41302. l., 192.lp.

ar traģisku nejaušību. Kāds komandas loceklis bija nejauši aizgriezis ūdens krānu tvertnē, pārbaudot, vai tā tiešām tukša. Viena vienīga krāna aizgriešana esot atnesusi viņai nāvi.[1115] Arī Andreja Kaira kriminālllietas materiāli apstiprina to, ka viens komandas loceklis, laivai izejot jūrā, bija aizgriezis ūdens krānu.[1116] Tomēr kriminālllietā atrodamas liecības arī par miegazāļu lietošanu – tās lietojuši bēgļi un iedotas arī mazajai meitiņai.[1117]

1953. gada 20. janvārī ap plkst. 09-00 no rīta traleris RB-989 piebrauca pie Liepājas VDM robežapsardzes kontrolpunkta piestātnes.[1118] Harijs Edvīns Kalnītis iedeva staršinam Aleksejam Babenko visu tralera jūrnieku pases un kuģa rulli ar komandas locekļu vārdiem un paredzamo uzturēšanās ilgumu jūrā. Vienīgais trūkums šajā kuģa rullī bija tas, ka tur nebija ierakstīts traļmeistara Arvīda Silarāja vārds. Pēc tam, kad dokuments bija noformēts atbilstoši, Babenko atlaida brokastīs savu pārinieku staršinu Vladimiru Ščipunovu. [1119] Izmeklēšanas gaitā Babenko šo rīcību skaidroja ar to, ka bija gaidāma masveida zvejnieku laivu izbraukšana un abus vēlāk gaidīja intensīvs darbs. Veicis 10 līdz 15 minūšu ilgu virspusēju tralera pārbaudi, Babenko plkst. 09-10 atļāva tam doties jūrā.[1120]

Kaira traleris izbrauca it kā uz zvejas rajonu. Tas notika sliktos laika apstākļos. Lai arī izbraukšanas brīdī jūra bija pieklususi līdz 4 ballēm, divas iepriekšējās dienas un arī vēlāk plosījās 6 līdz 8 balles stiprs vējš. 20. janvārī plkst. 17-00 Klaipēdā bija izziņots pat vētras brīdinājums.[1121] Ievērojot to, ka zvejas traleri bija domāti braucieniem

---

[1115] Nīcis, Žanis. "Pēc saules rieta", *Latvija,* 1953, 9. maijs.
[1116] LVA, 1986. f., 1. apr., 41302. l., 83. lp.
[1117] Turpat, 326. lp.
[1118] Par zvejnieku laivu pārbaudi Kārlis Strazds rakstīja: "Lai izbrauktu jūrā, vispirms dežūrējošais brigadieris izrakstīja "sudovoi roļ" (kuģa rulli – J.K.) – izbraukšanas zīmi, kurā ierakstīti visi zvejnieku vārdi, uzvārdi, tēva vārdi, pases numurs, jūras "propuskas" (caurlaides – J.K.) numurs un darba apliecības numurs. [..] Kad viss paveikts, braucam ārā no zvejnieku ostas. Nākošā vieta, kur jāpiestāj, ir robežapsardzības postenis. Tur pārkontrolē laivu – vai nav līdzi kāda elles mašīna, vai neved kādu pasažieri, kā arī pārbauda visiem pases [..]" Strazds, Kārlis. *Es nāku no dzimtenes*. Rīga: Daugava, 2008, 128. lpp.
[1119] LVA, PA-101. f., 15. apr., 43a. l., 70. lp.
[1120] Turpat; A. Babenko nopratināšanas protokols. 1986. f., 1. apr., 41302. l., 223. lp.
[1121] A. Zanda lieta. 1986. f., 1. apr., 21393. l., 3. sēj., 211. lp.

arī lielos viļņos, nevienam krastā neradās nekādas aizdomas. Arī četri pārējie komandas locekļi par kapteiņa lēmumu nezināja.

Nepiederošu ļaužu parādīšanos uz klāja uzreiz pamanīja. Silarājs nopratināšanā 21. janvārī, kas ilga no plkst. 21-00 līdz 02-00, sacīja, ka par nepiederošu cilvēku atrašanos tralerī viņš uzzināja no Arnolda Zanda. 21. janvārī ap plkst. 14-00 Zands ienācis kubrikā un sacījis: "Ir slikti. Mēs braucam uz Zviedriju."[1122]

Atgriezušies komandas locekļi pratināšanā stāstīja, ka ir baidījušies no sava kapteiņa, jo viņš bijis bruņots, tādēļ neko neuzdrošinājušies pasākt pat naktī un tumsā. Velti izmeklētājs jūrniekiem atgādināja, ka viņiem kubrikā taču bijuši dažādi priekšmeti, kā cirvis, lauznis, naži un skrūvju atslēgas, ko varēja izmantot kā "aukstos ieročus". Turklāt kubriks, kur zvejnieki atradušies pēc kapteiņa pavēles, taču nav bijis aizslēgts. Tomēr zvejnieki noliedza, ka viņiem būtu bijusi iespēja pretoties kapteiņa pavēlēm.

Krimināllietas materiālos ar visagrāko datējumu – 1953. gada 22. janvāra vakaru – atrodams Arvīda Silarāja nopratināšanas protokols. Nopratināšana sākta plkst. 21-10, bet pabeigta plkst. 02-30. Silarājs par savu izbraukšanu zvejā sacīja:

> "Nīcis mani pamodināja ap plkst. 4 no rīta un tūlīt pat aizgāja. Puspiecos jau biju pie tralera. Kapteinis bija zivju glabātuvē, jautāju, ko viņš dara, uz ko viņš atbildēja – meklēju ogles un lika atnest man divus spaiņus ar ūdeni. Teicu, ka ūdens ir rezervuārā, uz ko kapteinis atbildēja, ka ir ūdeni izlaidis, lai tas nesasaltu."[1123]

Papildinot:

> "Bija jādodas jūrā jau plkst. 5 no rīta, bet, tā kā daži bija nokavējuši, devās tikai ap 9.00. Motorists Kalnītis ienesa dokumentus robežsardzes būdā. Pēc brīdiņa atnāca divi robežsargi un pārbaudīja, vai attiecīgās personas arī ir kuģī, pēc tam sāka kuģa apskati. Neatraduši neko aizdomīgu, viņi ļāva kuģim doties jūrā. Tur Kairis lika visai komandai doties atpūsties. Ap plkst. 16.00 pamodos un visi brīnījāmies, kādēļ kapteinis mūs nemodina. Zands aizgāja skatīt, kas tur notiek. Drīz atgriezās un teica, ka nav labi, braucam uz Zviedriju. Kapteinis ir bruņots ar pistoli, uz kuģa atrodas vēl trīs sveši cilvēki. Kairis teica, lai neejam ārā no kubrika. Pa to laiku, kamēr braucām uz

---

[1122] A. Kaira lieta. 1986. f., 1. apr., 41302. l., 135. lp.
[1123] Turpat, 137. lp.

> Zviedriju, Kairis vairākas reizes sauca Zandu, lai tas labo motoru. Ap plkst. 13.00 nākamajā dienā Kairis mums atļāva iziet uz klāja. Tur arī ieraudzīju trīs svešos cilvēkus."[1124]

Nākamā pratināšana norisinājās 1953. gada 25. janvārī no plkst. 12-00 līdz 17-00. Jautājumi ir daudz konkrētāki. Jautāts ir par to, kas redzēts, izejot uz klāja, kur paslēpti nodevēji, kā tie tikuši kuģī, kā notika kontrole kontrolpunktā. Zīmīgi, ka Silarāja sacītais, ka viņam liekoties, ka Kairis ievedis nodevējus caur ieejas vārtiem, sarunājot ar sargu, ir pasvītrots.[1125] Pratināšanā norādīts, ka nekad neesot skatīta ūdens tvertne.

Bēgļu tālākajām gaitām var izsekot ar trimdas laikrakstu palīdzību. Piemēram, *Laiks* 1953. gada 11. februārī ziņoja, ka par patvēruma meklētājiem vispirms interesējušās Zviedrijas militārās iestādes un ka pēc tam aizturētos pārvietos uz izraudzīto dzīvesvietu pie Stokholmas.[1126] Latviešu palīdzības komiteja Stokholmā jau saņēmusi bēgļiem adresētus Komitejas Latvijas brīvībai un Amerikas latviešu Apvienības organizētus tautiešu naudas ziedojumus. 26. februārī Latviešu Nacionālais Fonds rīkojis preses konferenci ar viņu piedalīšanos. Tur piedalījušies visu lielāko Zviedrijas laikrakstu pārstāvji, kā arī citu valstu žurnālisti. Tajā bēgļi stāstījuši par iemesliem, kas spieduši viņus atstāt dzimteni.[1127] Tā paša gada maijā ar laikraksta *Laiks* izdevēja Helmāra Rudzīša atbalstu bēgļi pārcēlās uz Amerikas Savienotajām Valstīm (ASV). Šeit viņi piedalījās Latviešu Nacionālā Fonda organizētā izskaidrošanas kampaņā, stāstot par dzīvi Padomju Savienībā. Vēl pēc gada žurnālists apciemoja Nīčus Ņujorkā. *Laikā* parādījās ziņa, ka Žanis un Gunārs strādājot rūpnīcā, Lilija mājās šujot un auklējot jaundzimušo meitu Sarmīti. Dzīvojot viņi 81 kvadrātmetru lielā dzīvoklī. 1988. gadā publicētā rakstā "Nepiedodams "noziegums"" teikts, ka, neskatoties uz "perestroiku", Lilijas brālim Jēkabam Čukuram liegta braukšana ciemos pie māsas. Lai tas notiktu, ASV pilsoņiem Nīčiem prasa izņemt PSRS sūtniecībā atļauju dzīvot ASV. Raksts beidzas ar vārdiem:

[1124] A. Kaira lieta. 1986. f., 1. apr., 41302. l., 135. lp.
[1125] Turpat, 141. lp.
[1126] "Liepājas bēgļi nodod liecības", *Laiks*, 1953, 11. februāris.
[1127] "Pirmais gads brīvībā. Saruna ar Nīču ģimeni, kas pirms gada izlauzās cauri dzelzs aizkaram", *Laiks,* 1954, 27. janvāris.

> "Gribētu zināt šo tiesnešu [kas represēja Nīču ģimenes radiniekus] vārdus, lai varētu prasīt un saukt pašus pie atbildības [..] gribētos zināt šī varasvīra vārdu, kas ir vīzu daļas priekšnieks [..] Arī 35 gadi, izrādās, nav pietiekami ilgs laiks, lai piedotu bēgšanu no verdzības važām." [1128]

1953. gada 21. janvārī plkst. 04-00 no rīta traleris sasniedza Gotlandi. Nezināmajos ūdeņos tas trīs reizes uzskrēja uz sēkļa. Taču katru reizi tralerim izdevās tikt nost. Vienpadsmit stundas tas kursēja gar salas krastu. Zands pēc kapteiņa rīkojuma esot divreiz šāvis raķetes, līdz plkst. 15-00 kuģim pretim iznāca zviedru kuteris, un tauvā to ievilka ostā. Šeit bēgļi, aiznesot līdzi mirušo Inesi Nīci, kuģi atstāja. Kapteinis, nokāpdams no kuģa, vēl atstāja zīmīti, kurā uzņēmās visu vainu un lūdza nevainot komandu notikušajā. Tad kapteiņa palīgs Ervīns Kibelko, mehāniķa palīgs Harijs Kalnītis, traļmeistars Arvīds Silarājs un mehāniķis Arnolds Zands esot papildinājuši ūdens krājumus un devušies uz Latviju. Traleris atgriezās 1953. gada 22. janvārī plkst. 19-00. Visus komandas locekļus tūlīt aizturēja un sāka izmeklēšanu.

23. janvāra atskaitē atreferēts arī raidstacijas *Amerikas Balss* attiecīgās dienas rītā ziņotais:

> „No Stokholmas šodien saņemta "briesmīga" vēsts. Atkal četriem latviešiem [izdevies] aizbēgt no Komunistiskās tirānijas Latvijā un pārbēgt uz brīvo Zviedriju. Starp izbēgušajiem ir arī sieviete. Izkļūt no Latvijas, kuru sargā Noviks un Kalnbērziņš, bijis ļoti grūti. Bēgšana notikusi zvejnieku laivā. Varonīgie latvieši to atņēmuši komunistiem, pašus ieslēdzot bunkurā, un pagriezuši laivu uz brīvās Zviedrijas krastiem. Kā ziņo no Stokholmas, bēgļiem izdevies sasniegt Gotlandes salu. Atcerēsimies, ka pagājušā gadā Gotlandē piestājusi pirmā laiva ar Liepājas zvejniekiem – Andreju Tukleru, Gunti Ori, Kārli Strazdu, Arnoldu Rēķi un Juri Štālu. Zviedrijas valdība, par spīti Maskavas protestiem, devusi bēgļiem patvēruma tiesības. Tagad viņi ir brīvi cilvēki, brīvi strādā un dzīvo brīvajā Zviedrijā. Jaunie bēgļi arī lūdz patvērumu, bet komunistiem, kuri bija ieslēgti bunkurī, atļauts atgriezties Latvijā."[1129]

Neapšaubāmi, ka šis teksts bija attiecīgā laika ideoloģijas produkts, proti, starp zvejniekiem, kuri atgriezās Latvijā, bija tikai viens LKP

[1128] "Nepiedodams "noziegums"", *Laiks*, 1988, 10. augusts.
[1129] LVA, PA-101. f., 15. apr., 43a. l., 42. lp.

biedrs – Harijs Kalnītis, tādēļ viņu uzskatīšana par komunistiem ir nepārprotams pārspīlējums.

2.2. Panika varas institūcijās

VDM informāciju par bēgšanas faktu saņēma jau 1953. gada 20. janvārī plkst. 21-00 vakarā no piecpadsmitgadīga komjaunieša Benharda Elenberga par viņa drauga radinieka iespējamo bēgšanu, jo viens no bēgļa Gunāra Čukura brāļiem – toreiz vēl skolnieks – bija izpļāpājies par to, ka brālis bēg uz Zviedriju. Tūlīt pat sākta Nīču un Čukura meklēšana. 21. janvāra rītā izsūtīts robežsardzes kuģis uz zvejas rajonu pārbaudīt, vai traleris tomēr tajā neatrodas, bet kuģis tikai apskatīja tralera atrašanās vietas kvadrātu un neturpināja meklēšanu.[1130] No lidmašīnas sūtīšanas VDM robežapsardze un gaisa kara spēku vadība miglas dēļ atteicās. Tāpat jau 22. janvārī, vēl pirms tralera atgriešanās, bija noskaidrots, ka ne Žanis Nīcis, ne viņa sieva Lilija neatrodas savā dzīvesvietā.[1131]

Pirmais LPSR VDM ministra vietnieka Fotija Pešehonova ziņojums par Nīču bēgšanu datēts ar 22. janvāri, kad atgriezās zvejas traleris no Gotlandes un bēgšanas fakts kļuva acīmredzams, adresēts LKP CK pirmajam sekretāram Jānim Kalnbērziņam:

> "Šā gada 22. janvārī pulksten 19.00 zvejnieku kolhoza *Boļševiks* (Liepājas rajonā) bāzē no reisa atgriezās šī arteļa zvejas traleris Nr. 989, kura komanda trīs cilvēku sastāvā paziņojusi, ka tralera kapteinis 1918. gadā dzimušais Kairis Andrejs, Andreja dēls kopā ar vēl ostā pirms iziešanas jūrā uz kuģa slepeni uzkāpušām trim svešām personām (to skaitā vienu sievieti) sagrābuši kuģi, aizveduši to līdz Gotlandes krastiem un palikuši Zviedrijā."[1132]

Par četru padomju pilsoņu bēgšanas faktu uz Zviedriju ziņojusi arī raidstacija *Amerikas Balss* 1953. gada 22. janvārī plkst. 18-45. Tātad, ja pēc pirmās laivas aizbēgšanas 1952. gadā biroja dokumentos pirmais pieejamais ziņojums bija sagatavots divas nedēļas pēc notikušās bēgšanas, tad šoreiz – jau dienā, kad atgriezās traleris ar izbēgušajiem zvejniekiem. Informācija LKP CK nosūtīta ātri, un tajā bija

---

[1130] LVA, PA-101. f., 15. apr., 43a. l., 41. lp.
[1131] Turpat.
[1132] LVA, PA-101. f., 15. apr., 43a. l., 41. lp.

dažas steigā pieļautas kļūdas. Tā, piemēram, 1953. gada 22. janvāra VDM ziņojumā bija minēts, ka atgriezusies komanda ar trim zvejniekiem, lai gan bijuši četri.[1133] Nākamajā dienā LKP CK adresētajā ziņojumā minēts, ka Nīči un Čukurs iekļuvuši laivā, uzpērkot sargus.[1134] Šis fakts vēlāk izmeklēšanā neapstiprinājās, bet acīmredzot varas iestādes bija ieinteresētas radīt iespaidu, ka atbalsts bēgļiem bijis liels, lai tādējādi mazinātu iespējamos pārmetumus neizdarībā un nolaidībā. 23. janvāra ziņojumā Pešehonovs informēja LKP CK par komandas locekļiem, to vārdiem un amatiem un norādīja, kuri no komandas bija VDM robežapsardzes aģenti (saskaņā ar LKP CK biroja materiāliem aģenti bijuši Kalnītis un Zands).[1135] Jāpiebilst, ka Kalnītis bija notiesāts 1938. gadā par telefona līnijas Grobiņa-Ķīburi huligānisku izdemolēšanu.[1136]

Vainīgos meklēja arī zvejas arteļa vadībā, starp ostas sargiem, robežsardzi un citiem čekistiem. Šo bēgšanu skatīja visos partijas organizāciju līmeņos, sākot ar kolhoza partijas organizāciju un beidzot ar LKP CK, kuras īpašā sēde notika 26. janvārī. Tajā piedalījās LPSR augstākie vadītāji, represīvo iestāžu, kā arī Liepājas pilsētas un apgabala partijas organizāciju vadītāji. Šīs biroja sēdes dokumenti acīmredzot nav saglabājušies pilnīgi, jo protokols atspoguļo aptuveni sēdes norises vidu. Vislielākā kritika bija vērsta pret VDM robežsardzes struktūrām. Tajā atspoguļojas tipiski tā laika varas institūciju savstarpējie apvainojumi un sistēmai raksturīgā paranoja. To apliecina tas, ka par aizdomīgu uzskatīja robežsargu rīcību, brīvajā laikā līdz 1952. gada augustam reizēm iedzerot ar zvejniekiem. Kā viens no briesmīgākajiem noziegumiem, kurš atklājies šajās pārbaudēs, bija apstāklis, ka zvejnieki robežsargiem mēdza zivis dot bez maksas.[1137] Kaira krimināllietas materiāli liecina, ka staršina Babenko turēts aizdomās par apzinātu palīdzību bēgļiem, ko apliecina mēģinājumi noskaidrot, vai viņam nav bijušas labas attiecības ar Kairi.[1138] Lai attaisnotu 23. robežapsardzes iecirkņa 1. komendantūras nolaidību,

---

[1133] LVA, PA-101. f., 15. apr., 43a. l., 41. lp.
[1134] Turpat, 44., 67. lp.
[1135] Turpat, 44., 45.lp.
[1136] *Kurzemes Vārds,* 1938, 3. februāris.
[1137] LVA, PA-101. f., 15. apr., 43a. l., 63. lp.
[1138] A. Kaira lieta. 1986. f., 1. apr., 41302. l., 135. lp.

viens no tās vadītājiem Lukjanovs LKP CK biroja sēdē pārmeta augstākstāvošām instancēm to veikto pārbaužu rezultātu slēpšanu.[1139] Pulkvedim Kuzmenko pārmeta, ka viņš pēc pirmā signāla saņemšanas tūdaļ nebija sūtījis vētrainajā jūrā robežsargu kuterīti. To sūtīja tikai nākamajā rītā, kad vētra jau pierimusi, un aprobežoja meklējumu loku ar zvejnieku tralera paredzamo uzturēšanās vietu.

Liepājas apgabala partijas komitejas vadītājs Ivans Desmitnieks[1140] sacīja, ka Liepājas kuģu remonta rūpnīcas "Tosmare" vadība nav saskatījusi to, ka Nīcis ir aizdomīgs. Kā vienīgais arguments "aizdomīgumam" ir apstāklis, ka Nīcis darbu uzsācis 1939. gadā, kad Liepājā izvietojies padomju karaspēks,[1141] tātad, iespējams, ir spiegs. Jābilst, ka šajā laikā tipiski pārvaldes struktūru darbiniekiem meklēt spiegus un ienaidniekus. Desmitnieks uzstāja, ka jāvēršas pie PSRS Kara flotes ministrijas un jāpanāk *Tosmares* direktora Kijasova atbrīvošana no amata. Kijasova vaina slēpjoties apstāklī, ka viņš neuzskatīja par savu pienākumu veikt kadru lojalitātes pārbaudi rūpnīcā.[1142] Faktiski Desmitnieks uzskatīja, ka Kijasovs ignorē Liepājas apgabala partijas struktūras un nerēķinās ar tām.[1143]

Robežapsardzes vadība par galveno grēkāzi uzskatīja staršinu Babenko, jo viņš it kā pavirši bija veicis laivas pārbaudi. Tomēr priekšniecības nolaidība te vainojama vairāk nekā pašu robežsargu rīcība. Gan Babenko[1144], gan nopratinātie komandas locekļi[1145] apstiprināja, ka robežsargi pārbaudījuši traleri kā parasti, proti, pārbaude zem tilpnes grīdas un ūdens bākā nebija parasta rīcība. Robežsargi nebija informēti par to, ka jau 1951. gada 28. decembrī Liepājas robežapsardzes kontrolpunktu vadība saņēma ziņu no

---

[1139] LVA, PA-101. f., 15. apr., 43a. l., 63. lp.

[1140] Ivans Desmitnieks, Ivana dēls (1899 – 1965), dzimis Bauskas apriņķa Stelpes pagastā, no 1915. gada Petrogradā, PSKP biedrs kopš 1917. gada jūlija, 1946. gadā Rīgas pilsētas izpildkomitejas priekšnieka vietnieks 1947. gadā Rīgas pilsētas Staļina rajona komitejas sekretārs, LPSR Augstākās padomes deputāts, Liepājas apgabala darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejas loceklis, no 1952. gada Liepājas apgabala partijas komitejas sekretārs, no 1954. gada LPSR pārtikas preču rūpniecības ministrs.

[1141] LVA, PA-101. f., 15. apr., 43a. l., 61. lp.

[1142] Turpat.

[1143] Turpat.

[1144] LVA, 1986. f., 1. apr., 41302. l., 281. lp.

[1145] Turpat, 142. lp.

aģentiem, ka zvejnieki runājot par to, kā traleru ūdens un degvielas tilpnēs varētu ierīkot slēptuves bēgšanai uz ārzemēm. Šīs aģentūras ziņas netika "novadītas" līdz kontrolpunktos strādājošajiem robežsargiem.[1146]

2.3. Represijas pret komandu

Nespējot tikt klāt aizbēgušajiem, padomju represīvie orgāni atriebās viņu draugiem un radiniekiem. Padomju sistēma paredzēja bargus sodus par bēgšanu no PSRS, jo tā skaitījās dzimtenes nodevība. Krimināltiesiskā atbildība par neziņošanu bija paredzēta KPFSR Kriminālkodeksa 58.[12] pantā. Pievērsīšos argumentu un pierādījumu analīzei. Uzskatu, ka šī gadījuma tuvāka izpēte ļauj labāk izprast padomju represīvo institūciju praksi un šīs prakses pamatā esošos principus. Bēgļu radiniekiem piesprieda augstāko minētajā normā paredzēto sodu, neizvērtējos apstākļus, ko varētu vērtēt kā mīkstinošus. Šādas normas bija būtiska un neatņemama represīvās sistēmas sastāvdaļa. To piemērošana parasti balstījās uz principiem, ka šaubas interpretē par sliktu apsūdzētājai personai, piemēro bargāku sodu un neņem vērā mīkstinošus apstākļus.

Atgriezusies komanda bija aizturēta un ilgi pratināta. Izmeklētāji meklēja atgriezušos starpā personas, kas līdzdarbojušās bēgšanas organizēšanā. Centās noskaidrot, vai starp komandas locekļiem nav bijis kāds, kurš zinājis par kapteiņa nodomiem un tam palīdzējis. Rezultātā 1953. gada 4. februārī Arnoldu Zandu apcietināja, bet pret pārējiem komandas locekļiem vēlāk izmeklēšanu pārtrauca.

Visbargāk sodīja mehāniķi Arnoldu Zandu, jo viņu kapteinis Kairis divas reizes sauca remontēt kuģa motoru. Tas bija galvenais apsūdzības punkts. Viņu notiesāja uz desmit gadiem ar īpašuma konfiskāciju. Celtā apsūdzība skaidri parāda padomju tiesību sistēmas, kas bija vērsta pret t. s. politiskajiem noziedzniekiem, amoralitāti. Tiesas sēdē, kur skatīja bēgļu lietu, citiem komandas locekļiem nācās liecināt pret Zandu, it kā viņam vienīgajam esot bijusi iespēja aizkavēt bēgšanu motora labošanas laikā.[1147] Viņš bija labojis kuģa dzinēju, tādējādi palīdzēdams "dzimtenes nodevējiem". Tiesu ekspertīze

[1146] LVA PA-101. f., 15. apr., 43a. l., 71. lp.
[1147] A. Kaira lieta. LVA, 1986. f., 1. apr., 454. lp.

atzina, ka dzinēju bijis viegli nemanot salauzt.[1148] Tāpat par nepieļaujamu bija atzīta Zandas rīcība, kad kuģis 6 līdz 7 ballu vētrā uzskrēja uz sēkļa pie Gotlandes, viņš šāvis no raķešpistoles gaisā, nevis uz kapteini.[1149] Līdzās apsūdzībai bēgšanas nenovēršanā Arnoldam Zandam inkriminēja arī tādas "pretpadomju literatūras" kā kalendārs *Latviešu gada grāmata 1944. gadam*, žurnāls namamātēm *Mana māja* (Nr. 3, 1942) un pirms Otrā pasaules kara Latvijā iznākušā bērnu žurnāls *Cīrulītis* glabāšanu. Rezultātā apsūdzība bija celta atbilstoši divām normām – 58.[1a] pants par bēgšanas sekmēšanu, par to saņemot atlīdzību, un 58.[10] pants par pretpadomju literatūras glabāšanu.[1150] Minētajā saskatāma padomju represīvās sistēmas domu gaita, ka "dzimtenes nodevība" novēršama par katru cenu – vētrā, naktī, atklātā jūrā, riskējot ar savu un citu cilvēku dzīvībām, mantu, bijis jāsalauž kuģa dzinējs, jāuzbrūk kapteinim, neskatoties uz to, ka viņš ir bruņots, un neņemot vērā, ka bijis agrāk draugs, kā tas bija Zanda gadījumā.

Spriežot pēc Zandas krimināllietas materiāliem, rodas iespaids par tendenciozu pierādījumu piemeklēšanu tā, lai pastiprinātu viņa vainu. Piemēram, sakarā ar atrašanos kubrikā neviens no komandas, izņemot pašu Zandu, nevarēja liecināt par to, vai Kairim rokās ir vai nav bijis ierocis. Tomēr Zandam izvirzītā apsūdzība balstās uz Kalnīša apgalvojumu, ka ierocis kapteiņa rokās nav redzēts. Nevērtējot šo apstākli kopsakarā ar atrašanos kubrikā, tiesa Zanda apgalvojumu, ka Kairis būtu viņu spiedis ar ieroci rokās palīdzēt labot kuģa motoru, neuzskatīja par pierādāmu un tādēļ neņēma vērā, nosakot atbildību.[1151] Tiesa pat neņēma vērā Silarāja teikto, ka, atstājot kuģi Gotlandē, viņš bijis pārliecināts, ka Kairim ir kabatā noslēpts ierocis.[1152] Tas ir tikai viens piemērs. Tomēr arī citos gadījumos var izsekot tam, ka tiesa pierādījumu novērtēšanā nav bijusi objektīva, dodot priekšroku vainu apstiprinošiem apgalvojumiem. Ja liecības bija pretrunīgas, izmantoti tie apgalvojumi, kas pierādīja atbildību. Tā, piemēram, Zanda teikto, ka Kalnītis viņam esot ieteicis paklausīt Kairim un labot motoru, citādi Kairis visus nošaušot, tiesa neievēroja[1153], bet

---

[1148] LVA, 1986.f., 1.apr., 21393.l., 3. sēj, 306.lp.
[1149] Turpat.
[1150] Turpat, 224. lp.
[1151] Piemēram, H. Kalnīša liecība. LVA, 1986. f., 1. apr., 21393. l., 3. sēj., 346. lp.
[1152] A. Silarāja liecība. Turpat, 344. lp.
[1153] LVA, 1986. f., 1. apr., 21393. l., 3. sēj., 345. lp.

Kalnīša liecību, ka viņš esot Zandam ieteicis sabojāt motoru, ņēma par pamatu.[1154]

26. maijā sagatavotajā apsūdzības rakstā teikts, ka Zands sekmējis bēgšanu un par to saņēmis atlīdzību.[1155] Par atlīdzību nodēvēja Kaira pasniegtā konjaka iedzeršanu "nervu nomierināšanai", kā arī Kaira atstātās naudas, obligāciju un kažoka pieņemšanu.[1156] Tiesas materiāli nesniedz skaidru priekšstatu par to, vai un kādā veidā Zands saņēma šo "atlīdzību". Apsūdzībā minēta versija, ka Zands esot palūdzis konjaku un lūdzis, lai Kairis uzraksta zīmīti, ka aizdzinis kuģi piespiedu kārtā. Savā liecībā Zands apgalvoja, ka Kalnītis ir lūdzis komandai degvīna pudeli un rakstveida zīmīti, ka kuģis aizdzīts uz Zviedriju piespiedu kārtā.[1157] Visi komandas locekļi liecināja, ka tikai Zands ir saņēmis naudu no Kaira, bet pats Zands uzsver – naudu Kairis atstājis visiem komandas locekļiem.[1158] Šāda liecību nesakritība varētu būt skaidrojama ar to, ka, iespējams, komandas locekļi vēlējās novelt visu atbildību uz Zandu. Tāpat nav izslēgts, ka viņiem likts liecināt pret Zandu, lai būtu vieglāk notiesāt. Kalnītis pat minēja, ka Zands bieži esot gājis uz klāju un bijis ieinteresēts tralera ātrākā nonākšanā Zviedrijā.[1159] Savukārt Zandu ģimenē saglabājies stāsts par to, ka Zands vispār nav pieņēmis konjaku no Kaira, bet izmetis pudeli pār bortu, kad kapteinis viņam to piedāvājis. Šāda rīcība esot pamatota ar to, ka Zands un Kairis bijuši draugi, tāpēc Kaira lēmumu bēgt uz Zviedriju Zands uztvēra kā drauga nodevību.[1160] Ievērojot ģimenes izklāstīto versiju, apsūdzības rakstā minētais, ka Zands ir saņēmis atlīdzību par palīdzību, ir pat smieklīga. Cita starpā neviens liecinieks neminēja neko par to, ka Zands būtu palīdzējis Kairim par atlīdzību. Īstenībā viņš atstāja kuģī nelielu naudas summu 57 rubļu apmērā un savu darba mēteli, jo tas viņam Zviedrijā vairs nebūtu vajadzīgs. Apsūdzībā šis fakts bija interpretēts kā apzināta atlīdzības saņemšana par

---

[1154] Turpat, 346. lp.
[1155]Turpat, 224. lp.
[1156] Turpat, 223. lp.
[1157] LVA, 1986. f., 1. apr., 21393. l., 3. sēj., 261. lp.
[1158] LVA, 1986. f., 1. apr., 41302 .l., 455. lp.
[1159] Turpat, 278. o. p. lp
[1160] Aivas Lapiņas intervija ar Dzintru Zariņu, pierakstīta 2015, 27. novembris.

palīdzību.[1161] Minētais raisa šaubas, jo Zandam vajadzēja apzināties, ka, ja šāda atlīdzība būtu pieņemta, tad pēc atgriešanās Liepājā sekos notikušā izmeklēšana un ka šāds apstāklis varētu būt par pamatu kriminālatbildībai. Tāpat grūti iedomāties, ka Zands būtu lūdzis kādu atlīdzību, ievērojot to, ka abi bija draugi, ka atbalsts bija sniegts piespiedu kārtā un ka, spriežot pēc vēlāk Zanda stāstā savai ģimenei, izturējās pret Kaira rīcību nosodoši.

Gan Zands, gan viņa nepilngadīgais dēls tūlīt pēc notiesājošā sprieduma sāka rakstīt lūgumus par atbrīvošanu vai soda samazināšanu, tomēr tos visus noraidīja.

Tiesa neņēma vērā to, ka Zands rīkojies draudu ietekmē. Tāpat nav ievērots, ka konjaks, nauda un apģērbs ir tikai nosacīti vērtējami kā atlīdzība, jo ne jau šo lietu dēļ Zands palīdzēja Kairim, bet gan draudu dēļ.

1956. gadā reabilitācijas rezultātā Zands drīkstēja atgriezties Latvijā. Meita sacīja, ka pēc atgriešanās no ieslodzījuma Arnolds Zands jūrā doties nedrīkstēja, viņš strādāja citus, vienkāršus darbus Liepājā. Notikušais iespaidoja arī dēla dzīvi – Edgars Zands gribēja iet jūrā, taču varas iestādes viņam sākumā to vispār neļāva, bet vēlāk deva atļauju strādāt uz kuģiem, kas no rīta dodas zvejā, bet vakarā atgriežas.[1162]

2.4. Represijas pret radiniekiem

Laikraksts *Laiks* ziņoja, ka Žaņa Nīča patēvs pēc notikušā esot vairākkārt pratināts. Vienā no pratināšanas reizēm esot bijusi sirdslēkme, kuras dēļ viņš mira.[1163] Savukārt pieciem Čukuru ģimenes locekļiem piespriesti 10 un 25 gadi. Krimināllietas apsūdzības slēdzienā redzams, viņu notiesāšanas pamats bijusi neziņošana. Turklāt visiem ģimenes locekļiem inkriminēta raidījuma *Amerikas Balss* klausīšanās. Aizbraukušo radiniekam Miķelim Mazķuņķim atbildība noteikta vēl arī par to, ka mājās atrastas "buržuāziskās Latvijas" un vācu laikā iznākušās grāmatas. Par noziedzīgu atzīta arī viņa kādreizējā piederība latviešu sociāldemokrātiem, savukārt bēgļu

---

[1161] *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940 – 1986*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999, 863. lpp.
[1162] Aivas Lapiņas intervija ar Dzintru Zariņu, pierakstīta 2015, 27. novembris.
[1163] "Nepiedodams "noziegums"", *Laiks*, 1988, 10. augusts.

tēvam Jēkabam Čukuram un viņa dēliem Jānim un Teovilam – dienests leģionā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā, rezultātā apsūdzībai par neziņošanu atbilstoši 58.[12] pantam klāt nāca vēl arī atbildība saskaņā ar 58.[1a] pantu (dienests leģionā) un 58.[10] pantu (ārzemju radiostacijas klausīšanās un neziņošana par šādu rīcību)[1164].

Galvenā radiniekiem izvirzītā apsūdzība bija līdzzināšana. Liecībā Teovils Čukurs sacīja, ka Žanis tiešām 14. janvārī sacījis, ka domā bēgt. Teovila sieva Rasma Čukurs nopratināšanā 25. janvārī sacīja, ka viņi ar vīru Teovilu par Žaņa bēgšanas plāniem uzzināja 14. janvārī.[1165] Teovils sacīja, ka Žanis bijis augstās domās par sevi un citi, pat radinieki, viņam neko nenozīmējuši.[1166] Par to, cik ticami bija Žaņa bēgšanas plāni, liecina apstāklis, ka jau 1952. gadā viņš esot kaut ko sacījis par to, ka viņam apnicis dzīvot Latvijā un ka ASV viņam esot draugs – bijušais rūpnīcas *Tosmare* direktors.[1167] Mātei Maigai Čukurs inkriminēts tas, ka, padzirdējusi par aizbraukšanu, viņa sagatavojusi ēdienu, ko līdz ar dažām lietām ielikusi savā tirgus somā un iedevusi meitai. Viņu apsūdzēja atbilstoši 58.[1a] panta pirmajai daļai, kā arī 58.[10] panta pirmajai daļai.[1168] Teovilu Čukuru apsūdzēja saskaņā ar 58.[1a], bet Jāni Čukuru – saskaņā ar 58.[1a] un 58.[10] panta pirmo daļu.[1169] Viņiem visiem piesprieda 25 gadu sodu. Visus apsūdzēja par neziņošanu, ārzemju radiopārraižu klausīšanos, Teovilu un Jāni arī par dienestu leģionā. Pārējiem diviem apsūdzētajiem piesprieda 10 gadus ieslodzījumā.

Par šo apsūdzību amoralitāti, tiesas bardzību un represīvo būtību liecina arī lietu pārskatīšanas process, kurš bija iesācies drīz pēc Staļina nāves. 1955. gada 18. aprīlī Baltijas kara apgabala kara tribunāla priekšsēdētājs ierosināja Maigas Čukurs lietu pārkvalificēt no 58.[1a] uz 58.[12] pantu, sodu samazinot uz septiņiem gadiem.[1170] Šajā vēstulē norādīts, ka 17. panta inkriminēšana nav pamatota, jo nekādu šajā pantā paredzēto kūdīšanu vai pamudināšanu veikt "noziegumu"

[1164] LVA, 1986. f., 1. apr., 21647. l., 1. sēj., 287. lp.
[1165] Teovila Čukura lieta. LVA, 1986. f., 1. apr., 21647. l., 1. sēj., 3. lp.
[1166] Turpat, 269. lp.
[1167] Teovila Čukura lieta. LVA, 1986. f., 1. apr., 41302. l., 462. lp.
[1168] Turpat, 21647. l., 1. sēj., 467. lp.
[1169] Turpat.
[1170] Teovila Čukura lieta. LVA, 1986. f., 1. apr., 41302. l., 469. lp.

apsūdzētā nebija veikusi.[1171] Kriminālllietas materiāli nerada pilnīgi nekādu pamatu uzskatīt, ka viņa būtu veikusi kādu mudinājumu bēgt. Viņa nespēja bēgšanu aizkavēt, zinot Nīča raksturu.

Nepamatoti represēto iedzīvotāju lietu pārskatīšanas procesa gaitā Īpašo viedokli Maigas un Jēkaba Čukura lietā 1955. gadā uzrakstīja Baltijas Kara apgabala kara tribunāla kolēģijas loceklis Masko. Viņš norādīja, ka, lai arī tribunāls sodu Maigai Čukurs bija samazinājis no 25 līdz 7 gadiem, arī šis sods ir pārāk bargs.[1172] Šajā dokumentā norādīts:

> "Uzskatu, ka viņi kā vecāki, lai arī zināja par bērnu nodomu bēgt uz ārzemēm, par to neziņoja varas iestādēm, radniecīgu jūtu vadīti."[1173]

Pat tādā gadījumā, ja okupācijas varas likumi prasīja pat vistuvākajiem radiniekiem ziņot par tādu "noziegumu" kā bēgšanas gatavošanu, būtu bijis jāvērtē, cik viennozīmīgi ir vērtējama radinieku pārliecība, ka teiktais par Žaņa nodomiem bēgt uz Zviedriju atbilst īstenībai. Nopratināšanā Teovils sacīja, ka nav ticējis bēgšanas plānu iespējai sekmēties.[1174] To norādīja arī vēstulē PSRS ģenerālprokuratūrai, kas rakstīta pēc tiesas sprieduma, ka viņš nav ticējis Žaņa teiktajam par bēgšanu.[1175]

Tiesas sēde, kurā skatīja visu četru bēgļu lietu, notika Rīgā 1953. gada 25. un 26. jūlijā. Visiem bēgļiem aizmuguriski piespriests nāves sods, kuru atcēla noilguma dēļ tikai 1987. gadā. Pēc šīs bēgšanas zvejnieku laivas tika izbakstītas ar pīķiem, lai pārbaudītu, vai kaut kur neslēpjas bēgļi, bet tas nelīdzēja.

2.5. Partijas struktūru reakcija

LKP CK biroja sēde šīs bēgšanas sakarā bija sasaukta 1953. gada 26. janvārī. Pirmais sekretārs Jānis Kalnbērziņš ieteicis turpmāk zvejas kuģus jūrā vispār laist tikai grupās, lai zvejnieki cits citu

---

[1171] Teovila Čukura lieta. LVA, 1986. f., 1. apr., 41302. l., 468. lp.
[1172] Pārkvalificētā lieta balstīta uz KPFSR Kriminālkodeksa 50.[12] un 58.[10] pantiem. 21647. l., 3. sēj., 425. lp.
[1173] Turpat.
[1174] Turpat, 395. lp.
[1175] Turpat, 397. lp.

pieskata.[1176] Bet LKP CK sekretārs Arvīds Pelše uzskatījis, ka ar to vien ir par maz:

> "Mums jāvēršas Maskavā pie paša biedra Maļenkova [tolaik PSRS faktiskais līderis] un jālūdz, lai šis robežas iecirknis tiek kārtīgi noslēgts. Jūnijā bija viens bēgšanas gadījums, tagad otrs. Vai mēs katrus 3 – 4 mēnešus piegādāsim spiegus imperiālistiem?"[1177]

Padomju nomenklatūrai šāda iedzīvotāju bēgšana bija ārkārtīgi nepatīkama. Viņš turpināja:

> "Šim notikumam ir starptautisks skanējums, starptautiska nozīme. Tas nav tā, ja cilvēks būtu naudu zadzis. Pat, ja kāds būtu nozadzis miljonu valsts naudas, arī tad tas būtu mazāks zaudējums mūsu valstij nekā šī nodevība. Šajā gadījumā visiem jānes nopietna disciplināra un partijas atbildība."[1178]

Vēstuli ar prasību PSRS pakļautības VDM robežapsardzības karaspēkā un uz robežas "ieviest kārtību" arī nosūtīja Georgijam Maļenkovam. Tajā bija lūgts arī Kurzemē izveidot Rietumu latviešu ziņu raidītāju slāpēšanas tīklu, jo par bēgšanas cēloņiem bija uzskatīta arī Rietumu raidstaciju propaganda.[1179] LKP CK biroja rīcība atgādināja neslēptu paniku, kuras rezultātā cieta ļoti daudz cilvēku. Lielā mērā šim uzskatam par Rietumu radiostaciju raidījumiem kā bēgšanu veicinošu faktoru varētu piekrist, jo arī trimdas presē Nīcis sacīja, ka viņu bēgt iedrošināja ziņas par Tuklera sekmīgo bēgšanu.

Partijas birojā skatīja arī VDM robežapsardzes un drošības dienestu kļūdas. Pārmeta Ceturtajai Kara flotes pavēlniecībai, ka tā, aizbildinoties ar vētru, lidmašīnas meklēt traleri uz zvejas rajonu sūtījusi tikai 22. janvārī. Tad kuģis jau nāca mājup no Gotlandes. Notikušajā vainota arī jūras kara flotes bāzes vadība, rūpnīcas "Tosmare" kadru daļa, tur strādājošie pretizlūkošanas dienesta darbinieki.

Liepājas apgabala partijas komiteja skatīja tralera bēgšanas lietu arī 26. janvārī. Sēdē pieņemts lēmums, kas vaino pilsētas partijas organizāciju, ka tā nav ņēmusi vērā mācības no 1952. gada bēgšanas

---

[1176] LVA, PA-101. f., 15. apr., 43a. l., 67. lp.
[1177] Turpat, 65. lp.
[1178] Turpat.
[1179] Turpat, 59. – 60. lp.

un neko nav darījusi LKP CK 1952. gada 24. jūnija lēmumu pildīšanā. Lēmumā kritizēts Liepājas Mehanizētās zvejas stacijas direktora vietnieks Erenštreits un direktors Četverikovs. Bet visasāk – kolhoza vadītājs Jēkabs Brunzāts.[1180] Lēmuma otrajā punktā bija minēti septiņi sīkāki uzdevumi Liepājas pilsētas partijas komitejas birojam, kur pirmajā vietā bija punkts par politmasu darbības kvalitātes uzlabošanu zvejnieku vidū.[1181] Komunisti esot uz katra zvejas kuģa, bet nekādu reālu audzināšanas darbu neveic. Jēkabam Brunzātam izteica stingro partijas rājienu.[1182] Vienlaikus viņam vajadzēja nodrošināt divu nedēļu laikā uzcelt kārtīgu sētu ap *Boļševika* teritoriju un ieviest caurlaižu sistēmu, nodrošināt kuģu stāvvietas apgaismošanu. Liepājas zvejas ostas vadītāju Borisu Ļivanovu bija nolemts atbrīvot no amata un izteikt stingro rājienu.[1183] Līdzās tam prasīts sodīt Liepājas robežsargus, arī Liepājas Jūras Kara flotes bāzes VDM pretizlūkošanas daļas operatīvos un vadošos darbiniekus, kuru nolaidības dēļ bēgšana bija iespējama.[1184] Kā vēl viens nepieciešamais uzlabojums bija minēta kuģu apgādes ar radiostacijām nepieciešamība un to sūtīšana grupās.

Represijas izpaudās arī plašās atbrīvošanās no amata. Tas gan nenotika uzreiz, bet pakāpeniski. Acīmredzot partijas struktūras mēģināja atrast vēl kādus "grēkus" šo bēgšanu sakarā nežēlastībā kritušo amatpersonu rīcībā, lai atrastu papildus pamatojumu viņu atbrīvošanai. Pilsētas partijas komitejas transporta nodaļas vadītāja vietnieks 26. janvārī rakstīja, ka Brunzāts līdz pat 24. janvārim nav atbrīvojis vairākus uzticību zaudējušus cilvēkus – arteļa mašīnrakstītāju un galveno grāmatvedi.[1185] Tomēr pilsētas partijas komitejas biroja sēde jau 4. februārī "par nolaidību darbā ar kadriem un politiskās modrības trūkumu" nolēma atbrīvot Jēkabu Brunzātu no *Boļševiks* priekšsēdētaja amata."[1186] Arī abi robežsargi, kuri pārbaudīja traleri, bija sodīti ar astoņiem gadiem ieslodzījuma.[1187] Liepājas zivju

---

[1180] LVA, PA-5452. f., 1. apr., 11a. l.,13. lp.
[1181] Turpat.
[1182] Turpat, 15. lp.
[1183] Turpat.
[1184] Turpat, 18.lp.
[1185] LVA, PA-105. f.,13. apr.,6. l., 20. lp.
[1186] Turpat, 77. lp.
[1187] Driķe, Nora. "Pāri jūrai, cauri dzelzs priekškaram uz dzīvību un nāvi", *Liepājas Vēstules*, Nr. 3, 2010, 37. lpp.

kombināta direktoram izteikts stingrais partijas rājiens par nolaidību darbā ar kadriem.[1188] Nekur dokumentā nebija tiešas norādes uz Kaira bēgšanas faktu.

Turklāt šo represiju jēga bija maza, tās bija birokrātiska rakstura un tikai nedaudz, uz īsu brīdi iekustināja iesīkstējušās birokrātiskās institūcijas. Par spīti pastiprinātajiem drošības sarīkojumiem, 1957. gada 11. jūlija rītā jau atkal zvejas kuģis no Liepājas piestāja Gotlandes krastā. Šoreiz Zviedrijā bija nolēmuši palikt 4 tralera RB-49 komandas locekļi.

3. Tralera RB-49 bēgšana 1957. gada jūlijā

1957. gada 11. jūlijā plkst. 06-30 no rīta Gotlandē, Jugarnas (*Ljugarn*) ostā, ieradās Latvijas traleris RB-49. Četri komandas locekļi – kapteiņa palīgs Teofils Hartmanis, mehāniķa palīgs Stefans Skude, mehāniķis Ilmārs Arājums un traļmeistars Fricis Štīrmanis –, sagūstot un sasienot kapteini, noorganizēja kuģa kursa maiņu uz Gotlandi. Pēc atbrīvošanas kapteinis tūlīt, 11. jūlijā plkst. 08-00 no rīta, devās atpakaļ uz Liepāju, bet pārējie četri komandas locekļi palika Zviedrijā. Stundu vēlāk, plkst. 09-00, viņš pa radio informējis padomju robežapsardzi par bēgšanas faktu. Tūlīt no Liepājas robežapsardzes bāzes viņam pretim izsūtītas ātrlaivas, bet no Kara flotes bāzes – mīnu kuģis. Tralera meklēšanā iesaistījusies arī lidmašīna Li-2. Saskaņā ar kapteiņa stāstīto LPSR izmeklēšanas iestādēm pie viņa kubrikā 10. jūlijā plkst. 18-30 ienācis Skude un paziņojis, ka komanda ir nolēmusi ar kuģi doties uz Zviedriju. Kapteinis nav piekritis, izgājis uz klāja, tādēļ rezultātā sasiets un ievietots kubrikā, kur pastāvīgi bijis kāda komandas locekļa uzraudzībā.

Pēc tam, kad robežapsardze saņēma ziņu pa radio no tralera RB-49 11. jūlijā par to, ka komanda aizbēgusi uz Zviedriju, jau šajā pašā dienā VDK rīcībā bija informācija par visiem bēgļiem, to radiniekiem un norādi, kuri no jūrniekiem bija esošie un bijušie robežapsardzes aģenti. LKP CK sūtītajā VDK pilnvarotā, majora Vidriķa ziņojumā ar roku pasvītrotas tās rindiņas, kur bija runa par zvejnieku radiniekiem.[1189]

[1188] LVA, PA-105. f., 13. apr., 6. l, 78. lp.
[1189] LVA, PA-101. f., 21. apr., 48a l., 77. – 79. lp.

Jau 11. jūlijā VDK bija pārbaudījusi visu zvejnieku dzīvesvietas, saglabājies ziņojums par Teofila Hartmaņa dzīvesvietas pārbaudi ar norādi, ka tur dzīvojot viņa tēvs Jānis Hartmanis, māte Olga un pusmāsa Karīna Belousova.[1190]

12. jūlijā pret visiem četriem ierosināta kriminālliet a, pamatojoties uz KPFSR Kriminālkodeksa 58.[1a] pantu – par dzimtenes nodevību. Tajā pašā dienā bija pieņemts lēmums par dzīvesvietu pārmeklēšanu, jo "tur varētu būt materiāli, kas liecina par viņu noziedzīgajiem plāniem".[1191] 16. jūlijā pieņemts lēmums par arestu, kam pievienota kapteiņa Mihaila Mikulaņeca liecība.[1192] Izmeklēšana neatklāja nekādus pierādījumus par to, ka bēgšana bijusi gatavota iepriekš.[1193]

Šajā komandā lielākā daļa bēgļu bija jauni cilvēki, izņemot 51 gadu veco Frici-Albertu Friča dēlu Štīrmani. Vienīgais komandas loceklis, kurš bija izveidojis ģimeni Latvijā, bija kapteinis, kurš ar kuģi atgriezās Latvijā. VDK par galvenajiem bēgšanas organizatoriem uzskatīja 39 gadus veco Pāvilostas iedzīvotāju Skudi un liepājniekus Hartmani un Štīrmani. Divi komandas locekļi bija atgriezušies no dienesta padomju armijā, viens bija komjaunietis, trīs aizbēgušie vairs neskaitījās aktīvie aģenti. Vienīgais bēgļu biogrāfijas "traips", kuru izmeklēšanas gaitā izdevās atrast, bija apstāklis, ka Stefans Skude nacistiskās Vācijas okupācijas laikā bija braucis uz nacistiskās Vācijas tirdzniecības kuģiem. Pat 1957. gada LKP CK biroja sēdē 16. jūlijā Liepājas pilsētas partijas komitejas sekretārs Indriķis Pinksis[1194] izteica izbrīnu, ka ne par vienu komandas locekli nekāds kompromitējošs materiāls nav atrasts.[1195] 1936. gadā gan septiņpadsmitgadīgais Stefans Skude apsūdzēts par neķītrību veikšanu Pāvilostā, Liepājas apgabaltiesa

---

[1190] LVA, PA-101. f., 21. apr., 48a l., 65. lp.
[1191] Skudes u.c. lieta. LVA, 1986. f., 1. apr., 41343. l., 1.sēj., 45.lp.
[1192] Turpat, 48. lp.
[1193] Turpat, 58. lp.
[1194] Indriķis Pinksis, Otto dēls (dz. 1910. gadā Rīgā), no 1927. gadā nelegālajā komjaunatnē, 1931. gadā kandidējis Saeimas vēlēšanās no Latvijas sociāldemokrātu opozicionāro strādnieku kandidātu saraksta, bijis ieslodzīts, PSKP biedrs no 1939. gada, 130. latviešu strēlnieku korpusa gvardes kapteinis, no 1946. gada Latvijas Ļeņina Komunistiskie Jaunatnes Savienības Centrālās komitejas sekretārs, no 1957. gada līdz 1959. gada LPSR arodbiedrību republikāniskās padomes priekšsēdētājs.
[1195] LVA, PA-101. f., 21. apr., 48a. l., 35. lpp.

aiz slēgtām durvīm viņu attaisnoja[1196]. PSRS VDK robežapsardzības karaspēka Baltijas apgabala priekšnieks Ņikiforovs centās pierādīt, ka bēgšana gatavota jau aptuveni no aprīļa, tās organizēšanā bija iesaistītas trīs personas – Skude, Štīrmanis un Hartmanis.[1197] Tomēr arī kuģa pārmeklēšanā nekādi pierādījumi par bēgšanas gatavošanu nebija atrasti.[1198] Rezultātā izrādījās, ka nav neviena pierādījuma par bēgšanas iepriekšēju gatavošanu.

Kurš un kādēļ organizēja šo bēgšanu, par to nav viennozīmīgi skaidras informācijas. Trimdas presē bēgļi sacīja, ka par bēgšanu zinājuši tikai divi komandas locekļi, kuru vārdi nebija minēti.[1199] Visticamāk, tie varēja būt Skude un Hartmanis. Turpat arī minēts, ka bēgļi esot priecājušies, ka nav braucienā devies cilvēks, ko uzskatīja par čekas aģentu.[1200] Patiesībā apkalpē saskaņā ar centrālkomitejas rīcībā esošajiem dokumentiem bija viens aktīvais VDK aģents – Mikulaņecs.[1201] Kā jau minēts, trīs aizbēgušie zvejnieki norādīti kā bijušie aģenti, ar kuriem sadarbība pārtraukta jau labu laiku iepriekš. Ar Štīrmani pārtraukta sadarbība, jo viņš esot bijis dzērājs[1202], ar Skudi – jo uzskatīts par dezinformatoru.[1203]. Arājums bija sadarbojies ar VDK tikai pirms dienesta armijā, bet pēc tam sadarbību ar šo iestādi pārtraucis.[1204] Sadarbības pārtraukšanas iemesli ar VDK varas iestādēm nebija zināmi.[1205] Visvarenās čekas informētību trimdas prese mēdza pārspīlēt. Tāpat jāņem vērā apstāklis, kas pieminēts jau saistībā ar pirmo bēgšanas gadījumu, pat, ja zvejnieks neskaitījās aģents, tad viņu tāpat "vīri ādas jakās [..] tincinājuši, par ko zvejnieki

---

1196 "Ar dūres sitienu divās vietās lauzts žoklis". *Kurzemes Vārds,* 1936, 11. septembris.
1197 LVA, PA-101. f., 21. apr., 48a. l., 37. lp.
1198 LVA, 1986. f., 1. apr., 41343. l., 1. sēj., 58. lp.
1199 "Latviešu zvejniekiem patvēruma tiesības Zviedrijā", *Latvija*, 1957, 7. septembris.
1200 Turpat.
1201 LVA, PA-101. f., 21. apr., 48a. l., 61. lp.
1202 F. Štīrmanis patiesi vēl trīsdesmitajos gados vairākas reizes sodīts par sabiedriskā miera traucēšanu. "Liepājas dzīve", *Kurzemes Vārds,* 1936, 1. oktobris, "Liepājas dzīve", *Kurzemes Vārds,* 1938, 18. septembris.
1203 LVA, PA-101. f., 21. apr., 48a. l., 57. lp.
1204 Turpat.
1205 Turpat.

uz kuģiem runājot".[1206] Trimdas presē minēts arī tas, ka zvejnieki plānojuši bēgšanu jau kopš ziemas.[1207] Šādi varoņstāsti iederējās trimdas latviešu propagandā, droši vien arī daudz necenšoties noskaidrot patiesību. Arī padomju izmeklēšanas orgāniem šāds pieņēmums bija izdevīgs, jo attaisnoja to pastāvēšanas nepieciešamību, deva iespēju izvērst represijas. Bēgļu krimināllietā VDK izmeklētāji ar treknu sarkanu svītru pasvītroja tieši to trimdas preses raksta par četru zvejnieku bēgšanu tulkojuma fragmentu, kur bēgļi teica, ka jau sen gatavojuši bēgšanu.[1208]

Apsūdzībās, kuras neklātienē izvirzītas zvejniekiem, visiem pārmesta līdzdalība kapteiņa sagūstīšanā un kuģa nolaupīšanā. LPSR Augstākā tiesa slēgtajā sēdē 2. oktobrī aizmuguriski visiem piesprieda ieslodzījumu – Stefanam Skudem 25 gadus, bet pārējiem diviem bēgļiem – 10 gadus. Apsūdzība pamatojās uz KPFSR Kriminālkodeksa 58.[1a] un 58.[11] pantu. Minētais norāda, ka staļiniskā sodu piespriešanas prakse bija transformējusies un tiesāšanā ņēma vērā nianses, mēģinot pievērst uzmanību tiesājamo individuālai vainas pakāpei. Spriedumā bija atrunāts, ka tiesas kolēģija uzskata par iespējamu nepiemērot 58.[1a] pantā paredzēto augstāko soda mēru – nāves sodu – un tā izskatījusi katra tiesājamā vainas pakāpi.[1209] Skudi atzina par galveno vaininieku un organizatoru, jo viņš jau agrāk vairākkārt mēģinājis aizbēgt uz Zviedriju.[1210] Jau pēc pirmās Mikulaņeca liecības sniegšanas 11. jūlijā VDK sūtīja LKP CK ziņojumu: "Aktīvākais organizētājs bija Skude, Hartmanis un Štīrmanis bija viņa iespaidā."[1211] Pārējie trīs zvejnieki bija vainoti kā vienlīdz līdzatbildīgi. Apsūdzības pamatojums balstījās galvenokārt kapteiņa Mikulaņeca liecībās. Arī trimdas preses raksti izmantoti apsūdzības sagatavošanā[1212] un tie ņemti vērā apsūdzības slēdzienā.[1213]

[1206] Heniņš, Arturs. "Tai rītā pirms 34 gadiem", *Neatkarīgā Cīņa*, 1991, 29. augusts. Minētā publikācija atspoguļo A. Heniņa sarunu ar Ilmāru Arājumu.
[1207] "Četri latvieši izkļuvuši brīvībā", *Londonas Avīze*, 1957, 19. jūlijs.
[1208] LVA, 1986. f., 1. apr., 41343. l., 2. sēj., 206. lp.
[1209] Skudes, Štīrmaņa, Hartmaņa un Arājuma uzraudzības lieta. LVA, 1986. f., 1. apr., 41343. l., 76. lp.
[1210] Turpat.
[1211] LVA, PA-101. f., 21. apr., 48a. l., 52. lp.
[1212] LVA, 1986. f., 1. apr., 41343. l.,2. sēj., 203. – 213. lp.
[1213] Turpat, 69. lp.

Ziņas par to, kad un kā zvejniekiem izdevās sarunāt un īstenot bēgšanu, ir pretrunīgas. Viennozīmīgi var konstatēt, ka nekādi pierādījumi bēgšanas gatavošanai nebija un neviens Latvijā par tiem informēts nebija. Tāpat droši var apgalvot, ka Ilmārs Arājums[1214] nemaz nav vēlējies palikt Zviedrijā un nav zinājis, ka komandas biedri plāno bēgšanu. To apliecina gan dokumenti, gan viņa paša stāstītais. Atšķiras tikai dažas nianses un blakusapstākļi. 1991. gadā, pirmo reizi pēc 1957. gada viesojoties Latvijā, Ilmārs Arājums sarunā ar Artūru Heniņu apstiprināja šo versiju. Par notikumiem 1957. gada 11. jūlijā viņš atcerējās:

> "Ilmāram atmiņā, ka otrā rītā viņu uz nāras modinājis Štīrmanis un teicis: "Braucam uz Zviedriju!" "Braucam uz Zviedriju!" Ilmārs atbildējis, paģirainajā galvā vēl īsti neaptverdams šo vārdu īsto jēgu. Pa galvu jaukusies vēl dzēruma nenopietnība un jauna puikas piedzīvojumu kāre. Zviedrijā Arājumam bijušas tikai 10 – 15 minūtes, kurās izlemt, vai atgriezties Latvijā kopā ar kapteini vai nē. Kapteinis aicinājis braukt atpakaļ. Viņi bijuši lieli draugi. Bet tanī pašā laikā Skude baidījis ar 25 gadiem Sibīrijā. Ilmārs gan kāpis uz kuģa, gan kāpis nost."[1215]

Šis apgalvojums, ka Skude baidījis ar Sibīriju, pilnībā sakrīt ar kapteiņa 6. augustā sniegto liecību.[1216] Tomēr Mikulaņecs noliedza, ka kuģī būtu lietots alkohols, tiesa, viņš apstiprināja, ka dzēruši ap plkst. 12-00 krastā.[1217] Kapteiņa liecība ir izskaidrojama ar to, ka alkohola lietošana uz kuģa bija stingri noliegta, iespējams, ka kapteinis neteica taisnību. Citu liecinieku nebija, un Zviedrijā palikušie zvejnieki trimdas presei arī, iespējams, nevēlējās stāstīt par dzeršanu uz kuģa, lai nelaupītu bēgšanai varonības un mērķtiecības oreolu. Arājuma māsa Rita Kovaļevska intervijā uzsvēra, ka par nekādiem bēgšanas nodomiem nevarēja būt runa. Ilmāram Latvijā bija draudzene, un augustā viņš gatavojās precēties.[1218] Vienīgais, ko viņš mājiniekiem kādreiz sacīja par bēgšanu uz Zviedriju, bija par tās neiespējamību – jūrā nemitīgi bija

---

[1214] Ilmārs Arājums (dzimis Skrundā 1933. gada 16. februārī, miris Jakobsbergā 2001. gada 2. maijā).
[1215] Heniņš, Arturs. "Tai rītā pirms 34 gadiem", *Neatkarīgā Cīņa*, 1991, 29. augusts.
[1216] LVA, 1986. f., 1. apr., 41343. l., 2. sēj., 93. lp.
[1217] Turpat, 1. sēj., 68. lp.
[1218] Intervija ar Ritu Kovaļevsku, pierakstīta 2015, 7. decembris.

karakuģi un zvejniekus uzraudzīja.[1219] Saskaņā ar kapteiņa Mikulaņeca stāstīto Arājums nevēlējās palikt Zviedrijā, viņš esot pat raudājis, apzinoties, ka atgriešanās vairs nav iespējama.[1220] Tas, ka Arājums it kā raudājis, kad nonācis Gotlandē, jo apzinājies, ka atgriešanās Latvijā ir neiespējama, minēts tikai Liepājas pilsētas partijas komitejas sekretāra Indriķa Pinkša 1957. gada 12. jūlija ziņojumā, kurš sagatavots, vadoties no Mikulaņeca sākotnējās liecības, bet kas nav minēta vēlāk notikušās nopratināšanas protokolā. Šī versija pilnībā sakrīt ar paša Arājuma vēlāk sacīto radiniekiem un Artūram Heniņam.

VDK priekšsēdētājs Vēvers bēgšanā vainoja alkoholismu, kas esot bijusi visai izplatīta parādība zvejnieku vidē. LPSR augstāko amatpersonu ieskatā bēgšana bija iespējama arī daudzu varas institūciju kļūdu dēļ, piemēram, politiskās audzināšanas darbs kolhozā nav bijis pienācīgā līmenī, esot pārāk sadrumstalota drošības iestāžu struktūra un pārāk mazs darbinieku skaits, kas strādā ar aģentūru zvejnieku vidū.

Liepājas pilsētas partijas organizācijas dokumentos ziņas par šo bēgšanu gandrīz nevar atrast. Vienīgi 1957. gada 4. septembra sēdes protokolā pieminēts, ka "vājā ideoloģiskā audzināšana bija galvenais RB-49 četru komandas locekļu nodevības cēlonis".[1221] Kolhoza vadītājs Tālivaldis Frickaus pēc notikušā palika amatā, lai gan viņam izteica stingro partijas rājienu. Tā paša gada 10. decembrī "Boļševiks" partijas organizācija lūdza LKP CK noņemt kolhoza vadītājam Frickausam stingro partijas rājienu.[1222] Tas viņam bija noteikts par bezatbildīgu rīcību kadru izvēlē un audzināšanā pēc zvejnieku bēgšanas.

Galvenā bēgšanas organizatora Skudes biogrāfija bija tipiska Latvijas pēckara gadu iedzīvotājam. Par pozitīvu jaunā vara uzskatīja, ka nacistiskās Vācijas armijā viņš bija dienējis tikai vienu mēnesi – 1945. gada februārī.[1223] Viņš visu laiku esot slēpies un centies izvairīties no iesaukuma leģionā. Sieva Otīlija sagatavoja viltotus dokumentus, kuros apstiprināts, ka viņš ir zvejnieks un līdz ar to nav

---

[1219] Intervija ar Ritu Kovaļevsku, pierakstīta 2015, 7. decembris.
[1220] LVA, PA-101. f., 21. apr., 48a. l., 45. lp.
[1221] LVA, PA-105. f., 21. apr., 8. l., 107. lp.
[1222] Turpat, 145. lp.
[1223] LVA, 1986. f., 1. apr., 41343. l., 1. sēj., 148. lp.

iesaucams nacistiskās Vācijas armijā. Kā atbildību pastiprinošs apstāklis tam, ka Skude ilgi plānojis bēgšanu uz Zviedriju, izmantota bijušās sievas liecība, ka 1945. gadā, pēc nacistiskās Vācijas kapitulācijas, viņš it kā esot gribējis aizbēgt no Pāvilostas uz Zviedriju, paņemot līdzi arī citas ģimenes.[1224] Iecere neesot īstenota. Jābilst, ka minētajā laikā šādā veidā mēģināja rīkoties daudzi Latvijas iedzīvotāji. Tomēr ticama versija, ka viņš savu ieceri bēgt nebija atmetis un to paudis radiem, tāpēc tad, kad 1957. gadā radiniekus pratināja, viņiem bija pamats stāstīt par Skudes plāniem bēgt uz Zviedriju. Skudes atbildības noteikšanai izmantota arī kāda liecinieka informācija par to, ka Skudes klāstītie bēgšanas plāni sievai Otīlijai 1945. gadā esot bijis par pamatu tam, ka robežsargi viņam esot atņēmuši atļauju doties jūrā un vēlāk pat pārzāģējuši viņa laivu.[1225]

Tā kā bēgļi par saviem konkrētiem nodomiem nevienu Latvijā nebija informējuši, tad politiskie aresti nenotika, lai gan nav šaubu, ka tādi būtu, ja vien kāds Latvijā būtu zinājis par gaidāmo bēgšanu. Kapteinim Mikulaņecam nopratināšanā 1957. gada 6. augustā pārmeta, ka viņš nav pretojies un nav mēģinājis novērst kuģa aizdzīšanu: "Jums bija iespēja piespiest komandas locekļus atteikties no viņu noziedzīgajiem nodomiem. Kādēļ Jūs to nedarījāt?"[1226] Uz to viņš pamatoti atbildēja, ka pretoties četriem vīriem nav bijusi iespēja. Ja arī tas būtu iespējams, tas jāuzsver pārspēks, kāds bija komandas locekļiem. Jābilst, ka izmeklēšanas gaitā pārbaudītas kapteiņa rokas, lai konstatētu, vai uz tām redzamas virves nospiedumu pēdas, tomēr tādu nebija, kas raisīja aizdomas par teiktā atbilstību īstenībai. Kapteinis gan pastāvēja uz to, ka bija sasietas gan kājas, gan rokas, tomēr ne tik cieši, lai radītu paliekošus nospiedumus.[1227]

Radiniekus vairākkārt rūpīgi nopratināja, tomēr nekādi pierādījumi, ka viņi zinātu par plānoto bēgšanu, netika konstatēti.

Ārvalstu prese šim gadījumam pievērsa lielu uzmanību. Latviešu trimdas laikraksta *Laiks* korespondents 1957. gada 16. oktobrī, mēnesi pēc tam, kad visi četri bēgļi bija atstājuši Stokholmas policijas izmeklēšanas iecirkni, sarunājās ar viņiem. Visiem bija darbs

---

[1224] LVA, 1986. f., 1. apr., 41343. l., 1. sēj., 148. lp.
[1225] Turpat, 145. lp.
[1226] Turpat, 2. sēj., 95. lp.
[1227] LVA, 1986. f., 1. apr., 41343. l., 2. sēj., 95. lp.

kādā Viduszviedrijas pilsētiņas metālapstrādes uzņēmumā. Uz jautājumu, vai bēgļi nožēlo bēgšanu un vai domā par atgriešanos dzimtenē, visi to kategoriski noliedza. Štīrmanis pat sacīja:

> "Pa naktīm dažreiz nevaru gulēt, ir jādomā un jādomā. Visvairāk jādomā par to, kāpēc taisni mums četriem palaimējās, ja tik daudzi palika viņā pusē. Ar ko mēs tādu laimi izpelnījušies?"[1228]

Kapteinis Mikulaņecs liecināja, ka Štīrmanis jau pēc kapteiņa sasiešanas esot sacījis: "Ja mums tuvosies padomju robežsargu kuģis, dzīvs es viņiem rokās nedošos."[1229] Tomēr 1958. gada maijā Štīrmanis atgriezās Latvijā. Kā liecina trimdas preses materiāli, viņš esot sācis vēl stiprāk dzert nekā agrāk un pakļāvies PSRS vēstniecības Zviedrijā latviešu "kultūras atašeja", VDK štata darbinieka Leonīda Rimjana vilinājumiem atgriezties. Pēc atgriešanās Latvijā apsūdzību Štīrmanim atcēla un viņš iesaistījās pret trimdu vērstajā padomju propagandā. 1958. gada 22. jūlijā VDK priekšsēdētājs J. Vēvers apstiprināja lēmumu par lietas izbeigšanu pret Štīrmani un viņa atbrīvošanu. Šajā dokumentā minēts, ka Štīrmanis esot bijis stipri piedzēries un sava vājā rakstura nespēja pretoties Skudem un viņa biedriem aizbēgšanas novēršanai. 17. jūlijā notika Štīrmaņa un Mikulaņeca konfrontēšana, kur pēdējais neapstiprināja Štīrmaņa versiju un turpināja apgalvot, ka arī Štīrmanis viņu fiziski ietekmējis. Atbrīvošanas atzinumā teikts, ka Štīrmaņa noziedzīgā līdzdalība ir pierādīta, bet, ņemot vērā to, ka viņš savu noziegumu apzinājās un atgriezās Latvijā, kā arī to, ka viņš darbojies alkohola un savu komandas biedru ietekmē, sods Štīrmanim atceļams.[1230]

Secinājumi

Apskatā ietvertos bēgšanas gadījumus tikai daļēji var uzskatīt par politiski motivētiem. Tas saistīts ar to, ka ne visi zvejnieki, kuri nonāca Zviedrijā, vēlējās tur nokļūt. Ilmārs Arājums un vismaz divi Tuklera laivas komandas locekļi uzskatāmi par piespiedu kārtā

[1228] "Šīs vasaras noskaņas Latvijā. Saruna ar bēgļiem, kas vienu mēnesi nostrādājuši brīvā zemē un iepazinušies ar emigrantiem", *Laiks*, 1957, 10. oktobris.
[1229] LVA, 1986. f., 1. apr., 41343.l , 2. sēj., 90. lp.
[1230] LVA, 1986. f., 1. apr., 41343.l , 2. sēj., 80. lp.

Zviedrijā nonākušiem. Tāpat arī ne visos gadījumos bēgšana strikti saistāma ar motīvu politiski pretoties padomju režīmam.

Apskatītās vajāšanas, kas izcēlās bēgšanas rezultātā, īstenotas, vadoties no staļiniskās spriestspējas principiem. Radiniekus sodīja ar visbargākajiem sodiem par neziņošanu. Faktiski likums spieda radiniekus uz neiedomājami amorālu rīcību. Izvērtējot atbildību, nebija ņemts vērā apstāklis, ka Latvijā palikušie radinieki, iespējams, pat neticēja bēgšanas nodomam, kā tas bija Nīča bēgšanas gadījumā. Apsūdzētājiem, izmantojot izdevību, inkriminēja vēl arī papildus "noziegumus", piemēram, dienēšanu leģionā un pretpadomju literatūras glabāšanu, apsūdzot līdz ar to vēl atbilstoši KPFSR Kriminālkodeksa 58.[1a] un 58.[10] pantiem.

Vadoties no apskatītajiem gadījumiem, var secināt, ka zvejnieki bija spiesti ziņot varas iestādēm par pretvalstiskām sarunām un īpaši par gatavošanos bēgt neatkarīgi no tā, vai viņi bija vai nebija t. s. aktīvo ziņotāju sarakstos. Kā liecina Zanda gadījums, ja arī persona bija aģentūras sarakstā kā čekas ziņotājs, tas neglāba viņu no varas iestāžu represijām.

Escaping from the fishermen kolkhoz ‘Boļševiks’ of Liepaja by fishing boats (1952 – 1957). Motives, performance, reaction of the state institutions

This report analyzes four cases of escape from the fishermen’s kolkhoz ‘Boļševiks’ of Liepaja. All cases examine the instances of fishing boats taken over by their crew or some of the members of the fisherman’s kolkhoz. In three cases, these attempts were successful, but one proved unsuccessful. Altogether, the coast of Sweden was reached by 13 people, one of them returned soon after the escape and one child died during the escape.

Sources are the most scarce concerning the boat led by Andrejs Tuklers which escaped to Sweden during the summer of 1952. Information from the exile press is contradictory. On the one hand, refugees are demonstrated as the patriots that for a long time had prepared their escape, on the other hand, their action is presented as being spontaneous and non-organized. This research attempts to investigate the circumstances of these cases in detail.

The escapes of 1953 and 1957 are well documented. The first was organised by Žanis Nīcis a worker in the factory ‘Tosmare’, with the help of Captain Andrejs Kairis. The second was organized by the fisherman Stefans Skude. The LSSR KGB criminal cases testify that investigators were trying to link the escaping motives with the biographies of those who escaped and their close relatives and, thus, to establish by this link evidence of the crime committed. In some cases, evidence of committed ‘crimes’ was established, with others, it was not. The documents also provide information on the repressions created by investigators with regard to members of the crew who had returned to Latvia. They were accused for being guilty of supporting escape.

The documents of the bureau of the Central Committee of the Communist Party of the LSSR enable analysis of the reaction of the KGB border troops in the LSSR and the highest officials of the bureau of the Central Committee of the Communist Party of the LSSR on the fishermens’ escape. Reaction was fast and operative, but initially

based on faulty assumptions, stereotypical clichés which derived from the notions of Soviet ideology. In analyzing the minutes of the bureau, it is possible to establish the social status of refugees. There are also versions on the motives of those who escaped. The minutes even provide information on the agents of border guards among refugees. These documents provide grounds for establishing the future activities of the security institutions in their attempts to prevent future escapes.

Pielikums

Соб. секретно 41

СЕКРЕТНО
к § 8 пр. № 23
бюро ЦК КП(б) Латвии

СЕКРЕТАРЮ ЦК КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ ЛАТВИИ

товарищу КАЛНБЕРЗИНУ Я.Э.

СРОЧНОЕ ДОНЕСЕНИЕ

В 19 час. 22 января с/г. на базу рыболовецкого колхоза "Большевик" (Лиепайский район) из рейса прибыл рыболовецкий тральщик этой артели № 989, команда которого в числе трех человек заявила о том, что капитан тральщика КАЙРИС Андрей Андреевич, 1918 г. рождения, совместно с тремя посторонними лицами /в том числе одна женщина/ скрытно пробравшимися на судно перед выходом в море, во время нахождения тральщика в море, силой завладели судном, отвели его к берегам Готланда и остались в Швеции.

О факте побега в Швецию четырех советских граждан передано радиостанцией "Голос Америки" на латышском языке в 18 час. 45 мин. 22/I-1953 г.

Управление МГБ Лиепайской области сообщило по этому поводу следующее:

Вечером 20/I /в 21 час./ в одно из отделений милиции города Лиепая явился комсомолец ЭЛЕНБЕРГ Бернхард, 15 лет и заявил, что со слов своего товарища тринадцатилетнего ЧУКУРС Якоба ему стало известно, что брат последнего намерен бежать в Швецию с сестрой и ее мужем НИЦИС. Последний подкупил какого-то капитана, продав свою автомашину "Москвич".

Начальник УМГБ тов. ПОЛИКАРПОВ немедленно поставил в известность пограничную охрану и принял меры к установке ЧУКУРС и НИЦИС.

Было установлено, что ЧУКУРС Гунар Якобович, 1935 года рождения, один из лучших слесарей паровозо-ремонтного завода в Лиепая, дома отсутствует.

- 2 -

К моменту проверки отсутствовала и его сестра НИЦИС Лилия Якобовна, 1925 года рождения, а также и ее муж НИЦИС Жанис, 1912 г. рождения - электросварщик судоремонтного завода Балтфлота "Тосмаре".

Для проверки рыболовецких судов, находящихся в море, утром 21/I вышел большой охотник погранохраны. В отведенных квадратах для ловли рыбы тральщик № 989 найден не был.

От поисков самолетами, как пограничники, так и военноморская воздушная часть с утра 21/I с/г. отказались ввиду тумана.

Возвратившаяся команда ТРБ-989 показывает следующее:

Тральщик вышел в море в 9 час. утра 20/I с/г. Несколько часов находился в квадратах отведенных для ловли рыбы. После завтрака двое из команды почувствовали себя очень плохо и ушли в кубрик отдохнуть. Вскоре и третий из команды также почувствовал себя плохо и по настоянию капитана КАЙРИСА ушел отдыхать.

Воспользовавшись тем, что вся команда заболела /есть подозрения - была отравлена/ Кайрис с помощью прятавшихся до того, в бункере для рыбы, НИЦИС и ЧУКУРС, повели судно к Готланду, куда прибыли в 15 час. 21/I.

Сходить с судна на берег команда, очнувшаяся к тому времени, - отказалась.

Покидая судно КАЙРИС передал команде записку, в которой заявляет, что в его побеге команда не виновна. ЧУКУРС объяснил причину побега нежеланием служить в Советской Армии, куда он должен скоро призываться.

Муж и жена НИЦИС на тральщик взяли и своего двухлетнего ребенка, спрятали его в пустой бак для пресной воды, где он дорогой задохнулся.

Расследование ведем совместно с погранохраной и контрразведкой Лиепайской военно-морской базы.

ЗАМ МИНИСТРА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ ЛАТВ.ССР
ПОДПОЛКОВНИК ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

22 января 1953 г.
гор.Рига.

/ПЕШЕХОНОВ/

LPSR VDM ministra vietnieka Fotija Pešehonova 1953. gada 22. janvāra pirmais ziņojums LKP CK pirmajam sekretāram Jānim Kalnbērziņam par Žaņa Nīča bēgšanu uz Zviedriju. LVA, PA-101. f., 15. apr., 43a. l., 41. lp., 41. lp. o. p.

Latvijā iebraukušo etnisko minoritāšu pārstāvju nevardarbīgā pretošanās padomju režīmam LPSR VDK kriminālllietu atspoguļojumā (1956 – 1968).

Anastasija Smirnova
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas stipendiāte
Darbs izstrādāts Dr. hist. Jāņa Ķerusa vadībā

Pretpadomju propaganda un aģitācija.

Ievads

Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) okupētajās valstīs un satelītvalstīs Austrumeiropā (šeit drīzāk kā politisks termins, nevis ģeogrāfisks[1231]) pretošanās padomju režīmam notika jau Otrā pasaules kara laikā un lielākoties līdz PSRS sabrukumam. Īpaši aktīva pretošanās bija valstīs, kur pēc Pirmā pasaules kara izveidojās stabilas, neatkarīgas nacionālās valstis vai kur notika valstiskuma izveides mēģinājumi. Padomju režīmu nepieņēma, nesaprata un tam pretojās arī Latvijā. Latvija kā Rietumeiropas vērtību "šūpulis" ar augstu "eiropeiskās attīstības līmeņa rādītāju"[1232] arī tiesiskās kultūras ziņā, saskaroties ar padomju varu, kur valsts pārvalde balstījās uz tādiem valsts pārvaldes līdzekļiem kā terors un kolektivizācija, piedzīvoja ievērojamu kultūršoku. Ievērojot minēto, Latvijas iedzīvotāju pretošanās šādai varai uzskatāma par loģisku.

[1231] Piemēram, skat.: Kramer, Mark. "Stalin, Soviet Policy, and the Consolidation of a Comunist Block in Eastern Europe, 1944 – 1953", *Divinatio*, No. 31, 2011, p. 1.
[1232] Strods, Heinrihs, "Ievads", *Nacionālā pretošanās komunistiskajiem režīmiem Austrumeiropā pēc Otrā pasaules kara, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 17. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2006, 12. lpp.

Latvijas teritorijā pēc tās okupācijas varēja brīvi pārcelties uz dzīvi padomju pilsoņi, kas bija nākuši no citurienes,[1233] īpaši no tādām vietām, kur padomju režīmam bijusi senāka vēsture. Arī šādas personas, dzīvojot Latvijas teritorijā, pretojās padomju režīmam. Ievērojot to, ka minētais fenomens joprojām ir nepietiekami skatīts, pētījums ir veltīts atsevišķu tā aspektu analīzei. Turklāt jebkāda izpēte bieži tiek politizēta vai saistīta ar mītu un stereotipu atražošanu, tādēļ pētījuma mērķis ir sniegt konkrētos datos balstītu skatījumu. Ērtības labad apskatā būs lietots jēdziens "etniskās minoritātes" šaurākā izpratnē, attiecinot to tikai uz personām, kas atbilst trijiem kritērijiem, proti, pirmkārt, kas nav dzimušas Latvijā, otrkārt, etniski nav latvieši, un, treškārt, kurām nav radniecisku saišu ar Latvijas iedzīvotājiem. Tātad apskatā nebūs aptverta visu "etnisko minoritāšu" pretošanās padomju režīmam.

Pretošanās padomju režīmam būs skatīta caur kriminālllietu prizmu. Vietā norāde, ka pretošanās padomju režīmam bijusi plaši definēta Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas (KPFSR) Kriminālkodeksā, paredzot atbildību vairākos tā pantos. Izvēlētā darba apjoma dēļ būs apskatīta tikai nevardarbīgā pretošanās padomju režīmam, kas izpaudusies "pretpadomju propagandas un aģitācijas" veidā. Ievērojot minēto, apskatā būs analizētas vien tās kriminālllietas, kas pamatotas ar KPFSR Kriminālkodeksa 58.[10] panta pirmo daļu[1234] un Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) Kriminālkodeksa 65. pantu, kas līdz ar visu kodeksu stājās spēkā 1961. gada 1. aprīlī un atcēla līdz attiecīgajam brīdim Latvijas teritorijā darbojošos KPFSR Kriminālkodeksu.

Pētījuma hronoloģiskās robežas izvēlētas par pamatu ņemot divus notikumus: Ņikitas Hruščova Padomju Savienības komunistiskās partijas (PSKP) 20. kongresa ziņojumu, kurā bija nosodīts staļinisms,

---

[1233] *Migranti Latvijā. 1944 – 1989. Dokumenti*, sast. J. Riekstiņš. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 2004, 245. lpp.

[1234] KPFSR Kriminālkodeksa 58.[10] panta pirmā daļa noteica: "Par propagandu vai aģitāciju, kurā aicina gāzt, graut vai vājināt Padomju varu vai izdarīt atsevišķus kontrrevolucionārus noziegumus (šā kodeksa 582. – 583. p.), kā arī par tāda paša satura literatūras izplatīšanu, izgatavošanu vai glabāšanu, noteikta – brīvības atņemšana uz laiku, ne mazāku par sešiem mēnešiem."

novērtējot to kā *personības kultu*,[1235] 1956. gadā un PSRS reakciju uz *Prāgas pavasari* 1968. gadā.

Ievērojot darba apjomu un to, ka apskatā skatītais jautājums saistīts ar etnisko izcelsmi, ko atbilstoši Fizisko personu datu aizsardzības likumam uzskata par sensitīviem personas datiem, un ka minētās personas ne tieši, ne netieši, piemēram, publiski stāstot savu dzīves gājumu, nav devušas piekrišanu šādu datu atspoguļojumam, kā arī tādēļ, ka autore nav noskaidrojusi, vai visas personas joprojām dzīvas, tātad, vai pastāv pamats personas datu aizsardzībai, ievērojot likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* normas, apskats analizē jautājumu vispārīgi, pievēršot uzmanību statistikai, nevis konkrētu personu dzīvesstāstu analīzei. Tādēļ, turpinot minētā jautājuma pētniecību, būtu jāvērš uzmanība personu dzīvesstāstu izziņai, iesaistot arī represētās par nevardarbīgo pretošanos padomju varai personas, lai noskaidrotu dokumentos minētās informācijas ticamības pakāpi.

Ievērojot izvirzītās pētījuma robežas, noteikti sekojoši uzdevumi. Pirmkārt, vispārīgi noskaidrot ar krimināllietās pieejamās informācijas palīdzību apsūdzēto sociālo izcelšanos un etnisko piederību. Otrkārt, vispārīgi noskaidrot krimināllietās minētās nevardarbīgās pretošanās izpausmes. Treškārt, vispārīgi, pamatojoties uz krimināllietās pieejamo informāciju, noskaidrot apsūdzēto rīcību motīvus. Visbeidzot, konstatēt, vai un cik personas ir reabilitētas.

Pētījuma apjoma dēļ jautājuma izzināšanai izmantoti statistikas dati un atsevišķu krimināllietu analīze. Šādā veidā sniegts gan vispārīgs situācijas raksturojums, gan arī vidēji statistiskais nevardarbīgā pretošanās iesaistīto portrets.

1. Avotu un literatūras apskats

Ievērojot to, ka pētījums pamatā saistīts ar LPSR Valsts drošības komitejas (VDK) krimināllietu analīzi, izmantots Latvijas

---

[1235] Gills, Nikandrs. "Reliģiskās minoritātes Latvijā komunistiskā režīma apstākļos. 20. gadsimta 40. – 80. gados", *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60. – 80. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 20. sējums. Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 139. lpp.

Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (LNA LVA) 1986. fonds *Latvijas PSR Valsts drošības komitejas (VDK) par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu kriminālllietas*. No šī fonda atlasītas 26 lietas, kas bija atbilstošas kvalifikācijas un iekļāvās izvēlētajā hronoloģiskajā periodā. Atlasē izmantots "noziegumos pret padomju valsti" apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs[1236], ko LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas vajadzībām pielāgojis tā eksperts M. comp. Ilmārs Poikāns. Tomēr lietu skaits varētu būt lielāks, jo visām kriminālllietām nav aprakstu, bet, ievērojot kriminālllietu apjomu un veiktā pētījuma laika ierobežojumu – 2015. gada nogale, absolūta visu kriminālllietu saturiskā izzināšana nebija iespējama.

Literatūras izvēle pamatojās uz vispāratzītiem un aktuāliem pētījumiem par Latvijas valstiskuma un nevardarbīgās pretošanās jautājumiem. Piemēram, nevardarbīgās pretošanās jautājumos autore vadījusies no *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš (1945 – 1991)*[1237], kuru raksturo kā pirmo šāda veida pētījumu, kam ir "paliekoša vieta Latvijas visjaunākās vēstures historiogrāfijā" un kas noderīgs kā "bāze un pamats tālākiem vēstures pētījumiem"[1238]. Tāpat nevardarbīgās pretošanās jautājumu izpētē izmantoti *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, sevišķi LPSR VDK zinātniskās komisijas pētnieku agrākie darbi. Lai gūtu priekšstatu par attiecīgajā pētniecībā izmantojamo metodoloģiju, skatīts, piemēram, Jāņa Rimšāna[1239] darbs par jauniešu, ar to saprotot personas vecumā no 14 līdz 26 gadiem, nevis konvencionāli pieņemto vai Jaunatnes likumā noteikto vecumu no 13 līdz 25 gadiem, nevardarbīgo pretošanos divdesmitā gadsimta sešdesmitajos līdz astoņdesmitajos gados, analizējot 12 kriminālllietas no LNA LVA 1986. fonda un četras

---

[1236] *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940 – 1986*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999.

[1237] Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008.

[1238] Žvinklis, Artūrs. "Blūzma V., Jundzis T., Riekstiņš J., Strods H., Šārps Dž. *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš (1945 – 1991)*. – Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008, 640 lpp." Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, Nr. 3, 2009, 189. lpp.

[1239] Rimšāns, Jānis. "Jaunatnes pretošanās izpausmes komunistiskajam režīmam Latvijas PSR (1965 – 1985)", *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60.– 80. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti,* 20. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007., 116. – 132. lpp.

lietas no LNA LVA 101. fonda. Savukārt izpratnes par dzīvi LPSR pētniecības hronoloģiskajā periodā izveidei izmantots Dainas Bleieres darbs *Eiropa ārpus Eiropas... Dzīve Latvijas PSR*[1240].

2. Etnisko minoritāšu pretošanās padomju režīmam

No 26 atlasītajām kriminālllietām par atbilstīgām pētījumā nospraustajiem nosacījumiem atzītas 17 kriminālllietas pret 18 apsūdzētajiem. Kriminālllietu sadalījums pa gadiem ir sekojošs: 1956. gadā – 1, 1957. gadā – 1; 1958. gadā – 6, 1959. gadā – 3, 1961. gadā – 3, 1962. gadā – 1, 1963. gadā – 1, 1968. gadā – 1. Visās šajās lietās apsūdzētie bija no citām Padomju Savienības republikām iebraukušās ar Latviju pēc izcelsmes un radniecības nesaistītas personas. Deviņās pārējās kriminālllietās astoņi apsūdzētie – latvieši, kas dzimuši pašreizējā Krievijas teritorijā, un viens – krievs[1241], kas dzimis Abrenes apriņķī, Pleskavas apgabalā, kas savulaik piederējis Latvijas Republikai.

Zīmīgi, ka no visām atlasītajām kriminālllietām apsūdzēta tikai viena sieviete, kas ir 2,63 % no visām apsūdzētajām personām. Lai gan attiecīgās personas lieta nebūs šajā darbā detalizētāk aplūkota, minētais fakts ievērības cienīgs, jo staļinisma laika kriminālllietās apsūdzēto pilngadīgo sieviešu īpatsvars ir līdzīgs gan nepilngadīgo, gan pilngadīgo vīriešu īpatsvaram.

Ievērojamas arī izmaiņas, kas notiek KPFSR Kriminālkodeksa 58.[10] panta pirmās daļas piemērošanā gan attiecībā uz tā pamata tiesāto skaitu, gan to, cik daudzas no šīm personām ir etniskās minoritātes. Laika posmā no 1956. līdz 1968. gadam ir sekojošas "pretpadomju aģitācijā un propagandā" apsūdzēto skaita izmaiņas un attiecīgi etnisko minoritāšu skaits un īpatsvars: 1956. gadā no 21 apsūdzētā tikai viens bija etniskā minoritāte šī pētījuma izpratnē (4,8 %), 1957. gadā – 60/7 (11, 7 %), 1958. gadā – 59/13 (22 %), 1959. gadā – 21/3 (14,2 %), 1960. gadā – 26/0 (0 %), 1961. gadā – 35/4 (11, 4 %), 1962. gadā – 35/3 (8, 6 %), 1963. gadā – 30/ 3 (30 %), 1964. gadā – 5/0 (0 %), 1965. gadā – nav datu, 1966. gadā – 1/0 (0 %), 1967. gadā – nav datu, 1968. gadā – 2/0 (0 %). *Hruščova atkušņa* laikā (1956 – 1963) tiesāto etnisko minoritāšu skaita izmaiņas ir sinusoīdas.

[1240] Latvijas vēstures mazā bibliotēka. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2015.
[1241] LVA, 1986. f., 2. apr., P-6851. l., 22. lp.

Laika ietekmi uz apsūdzēto rīcību vislabāk raksturo sekojošs citāts no viena apsūdzētā pratināšanas protokola par to, kad attiecīgā persona sākusi veikt savas piezīmes:

> "Savas domas, ko pierakstīju burtnīcās, uz grāmatām un avīžu izgriezumiem, domātas tikai man, un uz tiem nav attiecināma izpratne par pretpadomju izdomājumiem. Galvenokārt mani pieraksti attiecināmi laika periodam pēc Staļina nāves, un vēl vairāk tie paplašinājās pēc 20. PSKP kongresa."[1242]

Minētais norāda uz to, ka Staļina nāve kļūdaini raisīja personu izpratni par apziņas brīvības robežu paplašināšanos vismaz tiktāl, lai savas domas pats sev varētu brīvi paust savā privātajā dzīves telpā. Tomēr *Hruščova atkusnis*, salīdzinot ar Leonīda Brežņeva laiku apskatāmā pētījuma hronoloģiskajās robežās (1964 – 1968), raksturīgs ar šādu robežu paplašināšanas tendencēm. Nomainoties padomju vadībai, apsūdzēto skaits par "pretpadomju aģitāciju un propagandu" ievērojami sarūk, lai gan nav pilnīgu datu par šo periodu, turklāt kļūst arvien sarežģītāk noskaidrot datus par etniskām minoritātēm. Ticams skaidrojums varētu būt saistīts ar to, ka normu par "pretpadomju aģitāciju un propagandu" vairs neattiecināja tik plaši un ka par darbībām, uz kurām iepriekš būtu attiecināta norma "pretpadomju aģitācija un propaganda", atbildību noteica pēc citas normas. Tāpat nav izslēdzams, ka LPSR Kriminālkodeksa pieņemšana varēja ietekmēt personu izpratni par tiesiskuma robežām.

2.1. Apsūdzēto vidējais statistiskais sociālais portrets

Darba ietvaros bija secināts, ka kopumā vidējais statistiskais apsūdzēto – etnisko minoritāšu – par "pretpadomju propagandu un aģitāciju" vecums bija 37 gadi. Atlasīto krimināllietu griezumā vidējais

---

[1242] Šeit un turpmāk autores Anastasijas Smirnovas citātu tulkojums no krievu valodas. LVA, 1986. f., 1. apr., 42679. l., 66. lp. Minētā persona – 65 gadu vecs vīrietis, krievs, ar nepabeigtu augstāko izglītību, precējies, bērni, līdz lietas nonākšanai tiesā astoņus gadus dzīvojis Latvijā. Rezultātā bija atzīts par nepieskaitāmu, spriedumā norādot, ka "izstrādā savu pretpadomju koncepciju", kas, spriežot pēc krimināllietas materiāliem, bija filozofisku domu kopums, kas, cita starpā, norādīja uz padomju ideoloģijas kļūdainību. Argumentācija ir skaidri izklāstīta un balstīta uz dažādiem pazīstamiem filozofisko skolu spriedumiem.

statistiskais apsūdzētā vecums bija 35 gadi. Gan sociāli, gan arī vidēji statistiski apsūdzētās personas bija ģimenes cilvēki, kam ir vismaz 90 % gadījumos viens bērns un kas 60 % gadījumos precējušies. Vietā gan aizrādījums, ka norāde uz to, vai persona ir precējusies, ne vienmēr nozīmēja oficiālu kopdzīves reģistrēšanu. Ievērojami, ka trīs no apsūdzētajiem bijuši bērnunamu audzēkņi. Visi apsūdzētie bijuši PSRS pilsoņi, arī ungārs – Otrā pasaules kara gūsteknis, kuram apsūdzības brīdī jau trīs gadus bijusi padomju pilsonība un kurš Padomju Savienībā bija nodzīvojis aptuveni 17 gadus, izveidojis Ungārijā un PSRS ģimeni, kurā bija bērni un, par spīti trim nesekmīgiem mēģinājumiem bēgt, uzsvēris: "[..] es bēgu un arī turpmāk bēgšu."[1243]

Jāsaka, ka pētāmajās krimināllietās *šķiriskā izcelsme* raksturota trijos veidos: no zemnieku, strādnieku vai kalpotāju ģimenes. Septiņi bijuši cēlušies no strādnieku ģimenes, 5 – no zemnieku un 1 – no kalpotāju ģimenes. Jābilst, ka vienā krimināllietā apsūdzētā anketā bija minēts, ka persona cēlusies no sīksaimnieku ģimenes, tomēr tālāk jau citos dokumentos norādīts, ka šī persona ir cēlusies no strādnieku ģimenes.[1244]

Vidējais statistiskais apsūdzētais bija pabeidzis sešas klases. Zemākais izglītības līmenis – divas sākumskolas klases, augstākais – divi apsūdzētie bija studējuši divus studiju gadus augstākās izglītības iestādē, viens – jurisprudenci, bet otrs – mehāniku, tomēr nesekmības dēļ studijas pārtraukuši. Jāņem gan vērā, ka vidējais statistiskais apsūdzētais bija ieguvis vidējo profesionālo izglītību (sešos gadījumos, kas atbilst 33 %) vai pabeidzis specializācijas kursus. Respektīvi, 3 – šoferi, vairāk par pusi – atslēdznieki, galdnieki, metinātāji, elektriķi. Tāpat vairāk nekā puse, apceļojot PSRS darba meklējumos, vismaz reizi bijuši kolhoznieki, savukārt Latvijas teritorijā līdz apsūdzības brīdim tikai 4 apsūdzētie bijuši kolhoznieki. Ievērojami, ka viens apsūdzētais, pārceļoties uz dzīvi Latvijas teritorijā, bijis atpūtas nama direktors (PSKP biedrs), tomēr par patvarību un diezgan rupju attieksmi gan pret atpūtas nama darbiniekiem, gan pret atpūtniekiem atbrīvots no darba; pirms apsūdzības strādājis Rīgas 40. vidusskolā.[1245]

[1243] LVA, 1986. f., 1. apr., 43923. l., 66. lp.
[1244] LVA, 1986. f., 1. apr., 42764. l., 3., 104. lp.
[1245] LVA, 1986. f., 1. apr., 42909. l., piem., 2. lp.

Trīs apsūdzētie bija PSKP biedri, un tikai viens bija izslēgts no partijas pirms apsūdzības par trockismu. Viens no apsūdzētajiem bijis Komjaunatnē. Visi iepriekš minētie – krievi.

Dienests PSRS armijā minēts tikai septiņos gadījumos, kas atbilst 39%. Turklāt trijos gadījumos apsūdzētajiem bija apbalvojumi par piedalīšanos kara darbībā, piemēram, medaļa *Par Staļingradas aizsardzību*.

Raksturojot tautību, vidējais statistiskais apsūdzētais bija krievs (11 jeb 61%). Minētais īpatsvars gan būtu saistāms arī ar attiecīgās tautības īpatsvaru Latvijas sabiedrībā. Vēl apsūdzēto vidū bija 3 ukraiņi (17%), 2 lietuvieši (11%), 1 polis un 1 ungārs. Vietā gan norāde, ka kriminālllietas ietvaros minētā tautība vērtējama kritiski, jo, piemēram, viena apsūdzētā persona, kuras gadījums neiekļāvās izpētē sakarā ar pastāvošo saiti ar Latviju (ģimene dzīvojusi Latvijas Republikas parlamentārisma posmā, it kā ir krievu izcelsmes), tomēr kriminālllietā secināts, ka attiecīgais cilvēks ir

> "ļoti kareivīgs un nacionāli noskaņots, jo viņā plūst poļu asinis".[1246]

Tas nozīmē, ka atšķīrās izcelsme un pašidentificēšanās.

Vietā neliela atkāpe. Kriminālllietu atlasē bija aplūkotas visas attiecīgā perioda ar atbilstošu kvalifikāciju saistītās lietas, lai konstatētu apsūdzēto personu tautību arī tad, ja LNA LVA kartotēkā norādīts, ka persona dzimusi ārpus Latvijas. Astoņdesmit procentos gadījumu apsūdzētie latvieši neprata krievu valodu, tādēļ procesā, arī liecību pierakstā bija jāpiesaista tulks. Tautības noskaidrošana bija svarīgs procesuāls aspekts, lai noskaidrotu tulka piesaistes nepieciešamību.

Tomēr kriminālllietu atlase parādīja, ka ne izcelsme, ne valoda ir obligāti saistāmas. Tāpat konstatēts, ka tikai padziļināta kriminālllietas izpēte var sniegt ziņas par personas izcelsmi. Piemēram, vienā lietā latviešu izcelsmes vīrietis, kas bija dzimis Krievijā, latviešu valodu pārvaldīja ar grūtībām.[1247] Vēl citā lietā apsūdzētais bija

---

[1246] LVA, 1986. f., 2. apr., P-6851. l., 47. lp.

[1247] Ārsts, precējies, divu bērnu tēvs, sodīts par mutvārdos paustajiem "pretpadomju izteicieniem", ko gan pats par tādiem neatzina. LVA, 1986. f., 2. apr., P-4525. l., 68. lp.

adoptēts lietuvietis, kuram bija grūtības mācīties latviešu valodā.[1248] Sastopamas arī tādas lietas, kur, tikai iepazīstoties ar kriminālllietas materiāliem, var konstatēt apsūdzētā saistību ar Latviju, piemēram, vienā lietā apsūdzētā meitas vēstulē bija norādīts, ka apsūdzētā māte ir latviete, kas 1915., 1916. gadā aizbrauca strādāt uz Gruziju, vēlāk atgriezās Latvijā, lai atkal dotos strādāt 1926. gadā uz Krieviju, kur arī piedzima apsūdzētā persona.[1249]

Atlasīto kriminālllietu analīze atklāj, ka izcelsme un valodas prasmes nesaista nodarīto ar attiecīgo personu. Piemēram, vienā gadījumā krievs, kas Latvijā nodzīvojis vien divus gadus un kam ar Latviju nav bijusi nekādas iepriekšējas saiknes, bija notverts, izplatot "pretpadomju skrejlapas" arī latviešu valodā.[1250] Jābilst, ka kriminālllietu atlase pierādīja, ka tautība un izcelsmes vieta nav obligāti savstarpēji saistāmas. Atlasītajās kriminālllietās ir trīs šādi gadījumi: polis, kas dzimis Lietuvā, krievs, kas dzimis Mordvijā, un krievs, kas dzimis Baltkrievijā.

Vidējais statistiskais apsūdzētais pirms apsūdzības celšanas Latvijā bija nodzīvojis septiņus gadus. Vienā gadījumā – 16 gadus. Vismazāk Latvijā bija nodzīvojuši tie, kuri te bija nonākuši ieslodzījuma rezultātā. Ievērojot minēto, var secināt, ka vidējais statistiskais apsūdzētais pazina dzīves apstākļus Latvijā, izprata pastāvošās atšķirības Padomju Savienības ietvaros. Aptuveni pusei Latvija nebija pirmā dzīvesvieta ārpus dzimtenes robežām, tomēr tieši Latvijā šīs personas pavadīja ilgāko laiku pirms apsūdzības celšanas. Ievērojot minēto, pamatoti secināt, ka vismaz pētāmo kriminālllietu griezumā lielākā daļa etnisko minoritāšu pārstāvju bija tendēti meklēt labāku dzīvesvietu un ka Latviju atzina par tādu, kas neprasa vēl labākus meklējumus, cik nu tas bija vispār iespējams slēgtajā PSRS.

Vidējais statistiskais apsūdzētais par savu dzīvesvietu izvēlējās Rīgu (7 gadījumi). Vēl dzīvesvieta bija reģistrēta trijos gadījumos Jelgavā vai Jelgavas rajonā, divos – Liepājā vai Liepājas rajonā, divos – Ventspilī, vienā – Cēsu rajonā un vienā – Limbažu rajonā.

[1248] LVA, 1986. f., 1. apr., 42488. l., 29. lp.
[1249] LVA, 1986. f., 1. apr., 44793. l., 230. – 233. lp.
[1250] LVA, 1986. f., 1. apr., 39186. l.

2.2. Nevardarbīgās pretošanās izpausmes

Populārākais krimināllietās minētais nevardarbīgās pretošanās izpausmes veids bija "pretpadomju propaganda un aģitācija" ar skrejlapu palīdzību vai mutvārdos darba vietā. Visbiežāk apsūdzības rakstā bija minēti abi veidi. 10 gadījumos "pretpadomju propaganda un aģitācija" notikusi rakstveidā, piemēram, "pretpadomju skrejlapas" (4 gadījumi), vēstules amatpersonām, kā Ņikitam Hruščovam, PSKP, Amerikas Savienoto Valstu (ASV) vēstniecībai (4 gadījumi). Mazāk krimināllietās sastopama "pretpadomju propaganda un aģitācija" mutvārdos, proti, "pretpadomju izteikumi", ko varēja pierādīt ar liecinieku palīdzību. Ievērojot to, ka rakstveida "pretpadomju propaganda un aģitācija" bija vizualizējama un tātad vieglāk pierādāma, jāsecina, ka apsūdzību skaits neuzrāda patieso lietu būtību tā laika Latvijas sabiedrībā. Minētos secinājumus apstiprina arī citu pētnieku secinājumi, veicot pētniecību par salīdzināmiem gadījumiem, proti, mutvārdos paustā "pretpadomju propaganda un aģitācija" bijis izplatītākais nevardarbīgās pretošanās veids, tomēr daudz iedarbīgāka viedokļa paušana bija rakstveida forma, kas parasti izpaudās skrejlapiņu veidā.[1251] Acīmredzot iedarbīgums bija vēl viens apstāklis, kas ietekmēja VDK apsvērumus.

Jānorāda, ka aptuveni četri no desmit apsūdzētajiem par "pretpadomju propagandu un aģitāciju" rakstveidā liecināja, ka nebija domājuši, ka viņu darbība saistāma ar krimināllatbildību.

Trīs gadījumi saistīti ar bēgšanu no Padomju Savienības, kur apsūdzība "pretpadomju propagandā un aģitācijā" mutvārdos darba vietā bija tikai viens no apsūdzības punktiem. Vienā no jau minētajiem gadījumiem pretošanās izpaudusies "pretpadomju koncepcijas un teorijas" izstrādāšanā. Acīmredzot ievērojot to, ka persona pamatoti un skaidri izklāstīja rakstveidā un vēlāk arī mutvārdos krimināllietas izmeklēšanas laikā savus filozofisko domu kopumu, cita starpā norādot

[1251] Rimšāns, Jānis. "Jaunatnes pretošanās izpausmes komunistiskajam režīmam Latvijas PSR (1965 – 1985)", *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60. – 80. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 20. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 120. – 121. lpp.

uz padomju ideoloģijas kļūdainību, šāda rīcība uzskatīta par sabiedriski bīstamu. Personu, kā jau iepriekš minēts, atzina par nepieskaitāmu.[1252]

2.3. Nevardarbīgās pretošanās motīvi

Lai gan nevardarbīgās pretošanās motīvu pilnīgai izzināšanai nepieciešama detalizēta katra konkrētā gadījuma analīze arī ar attiecīgās personas iespējamo piesaisti, tomēr motīvus var mēģināt izzināt arī no kriminālllietu dokumentiem. Visbiežāk kritizēja padomju ekonomisko situāciju un tehniskā progresa atpalicību no Rietumvalstīm. Vismaz pusē gadījumu apsūdzētie atzīstas, ka ietekmējušies no *Amerikas Balss* un *BBC* radioprogrammu klausīšanās. Viens apsūdzētais atzinies, ka ietekmējies no astoņu dažādu "pret padomju varu orientētu radioprogrammu" klausīšanās, proti, *Amerikas Balss, BBC, Brīvā Krievija, Mūsu Krievija, Belgradas radio, Brīvais itāliešu radio, Spāņu nacionālais radio "Šdrida".*[1253]

Vēl četros gadījumos minēts, ka apsūdzēto rīcību iespaidojusi "pretpadomju literatūra", kas pat analizēta atbilstoši marksisma-Ļeņinisma prasībām. Trijos gadījumos norādīts, ka apsūdzēto rīcību iespaidojusi citu strādnieku rīcība stāstot par agrāko dzīvi Latvijā vai kā vienā gadījumā – mātes stāsti[1254] par Latviju pirms okupācijas.

Autores ieskatā gan apmēram puse no apsūdzētajiem "veica pretpadomju darbības", vadoties no personiskajiem ieskatiem par dzīvi Padomju Savienībā, ne tik daudz pakļaujoties citu iespaidam. Aptuveni tikpat daudz pauda savu politisko pārliecību. Vietā gan norādīt, ka, analizējot izteikumus, jāvērš uzmanība uz iepriekšējo sodāmību. Tāda ir mazāk kā pusē gadījumu. Tāpat jāvērtē, cik dzērumā paustais vērtējams kā personas pārliecība, piemēram, trijos gadījumos bija konstatēts, ka personas pārmērīgi lieto alkoholu. Visbeidzot jāvērtē arī izteikumi kopsakarā ar citu rīcību, piemēram, divos gadījumos, no kuriem viens veikts alkohola reibumā, apsūdzētā izteikumi saistāmi līdz ar citu par nelikumīgu atzītu darbību. Tā Cēsu kultūras nama kontroliera atteikšanās ielaist tajā personu, kas bija alkohola reibumā, izraisīja ne tikai izteikumus pret "padomju varu",

[1252] LVA, 1986. f., 1. apr., 42679. l., 66. lp.
[1253] LVA, 1986. f., 1. apr., 42488. l., 74. lp.
[1254] LVA, 1986. f., 1. apr., 44793. l, 231. lp.

bet arī uzbrukumu kontrolierim. Jāatzīmē gan, ka minētā persona ir reabilitēta.[1255]

2.4. Nevardarbīgā pretošanās atspoguļojums citātos

Lai ilustrētu to, ko atzina par "pretpadomju propagandu un aģitāciju", der citēt dažus piemērus. Viens no "pretpadomju skrejlapiņas" piemēriem:

> "Nost ar padomju imperializāciju!"[1256]

To izgatavoja latviešu valodā krievs, divdesmit gadus vecs, četrus gadus nodzīvojis Latvijas teritorijā, beidzis septiņas klases, precējies, viena bērna tēvs. Vēl viens "pretpadomju skrejlapiņas" piemērs:

> "Jaunieši! Tauta! Komunisti atņēma jums dzīvi. Nāvi komunistiem! Lai dzīvo Kenedijs!"[1257]

Šo skrejlapiņu krievu valodā izgatavoja ukrainis, 47 gadus vecs, beidzis septiņas klases, vairākkārt sodīts, neprecējies, bez bērniem, bērnunama audzēknis. Vēl piemēram minams šāds "pretpadomju skrejlapiņas" teksts:

> "Tautai laiks ir apgāzt komunistisko kārtību! Padomju paradīze ar margarīnu un aknu desu!"[1258]

Šādu padomju sadzīves kritikas pilnu "pretpadomju skrejlapiņu" krievu valodā izgatavoja krievs, beidzis septiņas klases, katlumājas strādnieks, precējies, viena bērna tēvs, nodzīvojis Rīgā četrus gadus.

Seko "pretpadomju spiedogu" piemēri, kur minēts arī okupācijas fakts:

> "Nāvi komunismam" un "Nāvi okupantiem"[1259]

Šo "pretpadomju spiedogu" latviešu valodā izgatavoja lietuvietis, 19 gadus vecs, beidzis sešas klases, mūrnieks, neprecējies, bez bērniem, Latvijā dzīvojis 9 gadus, iepriekš nesodīts. Apsūdzētais uzskatījis par

---

[1255] LVA, 1986. f., 1. apr., 41861. l., 267. lp.
[1256] LVA, 1986. f., 1. apr., 39186. l., 164. lp.
[1257] LVA, 1986. f., 1. apr., 44942. l., 3. lp.
[1258] LVA, 1986. f., 1. apr., 39186. l., 160. lp.
[1259] LVA, 1986. f., 1. apr., 42488. l., 18. lp.

savu pienākumu izgatavot spiedogus arī ar radiostaciju, ko viņš klausījās, nosaukumiem.

Ieskatam seko viens izvilkums no iesnieguma PSRS Iekšlietu ministrijai tulkojuma latviešu valodā:

> "Man nav nekā un neviena PSRS. Visā manā apziņā man nav nekā kopīga ar komunistu psiholoģiju, ar jūsu komunistisko pasaules skatījumu, ideoloģisko pārliecību. Neticu un nevēlos ticēt solījumiem. Komunisms ir paradokss, tā ir jaunākā reliģija, esmu pilnībā materiālists un ticu reālām lietām. Jūs, komunisti, solāt tautai dzīvi rītdienā, bet paši izmantojat visus dzīves labumus tagad. Jūs muļķojat tautu. Un jūs ir sapratuši.
>
> Es kategoriski pieprasu, lai man izsniedz vīzu un atņem PSRS pilsonību, lai būtu izdevība izbraukt uz Amerikas Savienotajām Valstīm, kur es pieņemšu ASV pilsonību un kur es būšu brīvs cilvēks nevis vilku suns, ar kuru veic eksperimentus 40 gadus.
>
> Kad es biju ASV vēstniecībā p.[ilsētā] Maskavā, man solīja nodrošināt visus nepieciešamos dzīves apstākļus. Un es tam ticu. Lai arī es dzīvotu sliktāk, kaut arī sliktāk nevar dzīvot kulturāls cilvēks. Lai arī sliktāk, jo ASV nav pienākums man nodrošināt dzīves apstākļus. Bet es būšu brīvs. Pār mani neplīvos VDM [Valsts drošības ministrija (МГБ)] tirānija un fanātiskā komunistu ideoloģija."[1260]

Šo vēstuli krievu valodā ar atsaucēm, piemēram, uz Borisa Pasternaka (1890 – 1960) romānos izteikto kritiku Padomju Savienībai, uzrakstīja krievs, 45 gadus vecs, beidzis četras klases, neprecējies, bez bērniem, nodzīvojis Latvijā septiņus gadus, vairākkārt sodīts. Rezultātā VDK atzina minēto personu par nepieskaitāmu.

Visbeidzot seko piemēri no kriminālprocesuāliem dokumentiem. Piemēram citējama pratināšanas par "pretpadomju filozofiskiem ieskatiem" protokola daļa:

> "22 gadu laikā esmu nonācis pie atziņas, ka zinātne par nākotni nav iedomājama. Esību nosaka tekošais [burtiski no krievu val.] moments, proti, zemes, dabas izaugsme. Caur šo izaugsmes punktu nākotne pāriet pagātnē, veido reliktu. Cilvēka rokās veidojas jauna energolietu pasaule, nepieejama dabas stihiskai jaunradei. Tomēr noteicošajā daļā tekošā [burtiski no krievu val.] momenta dominē objektīvi stihiski faktori. Tā kā pagātne un nākotne neeksistē, precīzāk, tikai nākotne neeksistē, zinātne par nākotni nav iespējama. Zinātnes par nākotni

[1260] LVA, 1986. f., 1. apr., 42764. l., 58. lp.

> piemērs ir Engelsa darbs "Sociālisms no utopijas līdz zinātnei" ["Sociālisma izaugsme no utopijas līdz zinātnei"].[1261]

Šo domu autora gadījums jau iepriekš minēts. Protokolā minētā persona ir krievs, 65 gadus vecs, precējies, viena bērna tēvs, pensionārs, pulksteņmeistars. Rezultātā atzīts par nepieskaitāmu. Seko arī viens izvilkums no liecības par mutvārdos paustajām "pretpadomju domām":

> "Padomju presei ticēt nedrīkst, jo viss, kas tajā rakstīts, ir rakstīts reklāmas nolūkā. Taisnību rakstīt padomju presē nedrīkst, jo cenzūra visu pārbauda, bet ārzemēs var rakstīt un publicēt visu, ko gribi, jo tur valda īsta brīvība."[1262]

Šādi liecinājis viens no lieciniekiem pret apsūdzēto ukraini, kam esot bijuši sakari ar ārzemniekiem – adreses, sarakste –, jo viņš esot sazinājies ar vietējiem matrožiem. Apsūdzētajam bija deviņu klašu izglītība. Viņš bija precējies un nodarbojās ar tā saucamo "spekulāciju", kas no *de iure* spēkā esošo Latvijas Republikas tiesību viedokļa bija atzīstama par uzņēmējdarbību.

2.5. Nevardarbīgās pretošanās motīvi

Saturiski novērtējot rakstveida liecības par notikušo "pretpadomju propagandu un aģitāciju", var izšķirt vairākus tematiskos blokus, kas atspoguļo gan Padomju Savienības kritiku un norises tajā, gan arī paužkonkrētas personu intereses un bažas.

Padomju prese, pastāvošā cenzūra, padomju propaganda ir jautājumi, kas rosina septiņas personas paust tāda veida kritiku, kas novērtēta kā "pretpadomju propaganda un aģitācija. Ievērojams, ka sešas personas izvēlējušās paust savus ieskatus ar vēstuļu palīdzību, tās adresējot, viņuprāt, ietekmīgām autoritātēm vai kritiku pelnījušiem subjektiem, piemēram, vienā gadījumā sūtīta vēstule ASV sūtnim, citos gadījumos vēstules sūtītas *Literārajai Avīzei (Литературная Газета)* . Tikai vienā gadījumā viedokļa paušanai izmantota skrejlapa, kas vērsta pret padomju propagandu.

[1261] LVA, 1986. f., 1. apr., 42679. l., 66. lp.
[1262] LVA, 1986. f., 1. apr., 44786. l., 135. lp.

Divi apsūdzētie izmanto padomju rakstnieka Borisa Pasternaka vārdu, kas 1958. gada 27. oktobrī bija izslēgts no PSRS Padomju rakstnieku savienības, vēlāk tiesāts, acīmredzot ar mērķi pastiprināt sava viedokļa nozīmīgumu. Šāda pieņēmuma pamatotību apstiprina divi gadījumi, kad viens no apsūdzētajiem 1959. gadā nosūtījis divas vēstules *Literārajai Avīzei* un parakstījis tās ar minētā rakstnieka vārdu.[1263] Cits apsūdzētais 1958. gadā, paužot savu nostāju vēstulē ASV sūtnim, norāda, ka piekrīt B. Pasternaka izteikumiem.[1264] Vēl ir konstatējams gadījums, kad atsaucas uz padomju rakstnieku Vladimiru Dudincevu (*Владимир Дмитриевич Дудинцев,* 1918 — 1998).[1265]

Ievērojams, ka tikai divos gadījumos rīcība, kas novērtēta kā "pretpadomju propaganda un aģitācija", bija saistīta ar vēlmi publicēties un neapmierinātību ar publicēšanās iespēju ierobežotību un konkrētajos gadījumos ar šādu iespēju neesību. Abas personas rezultātā bija atzītas par nepieskaitāmām.[1266] Ieskatam jāmin viena apsūdzētā tēze, kas izpelnījās drošības iestāžu interesi:

> "Padomju Savienība nav komunistiska valsts, tā ir valstskapitālistiska (госкапиталистическая – krievu val.), jo "joprojām pastāv nauda"."[1267]

Savukārt par otras personas "pretpadomju spriedumiem" neko detalizētāk nevar teikt, jo tās sacerējums *Ideālās Partijas ceļš*, ko atteicās publicēt, krimināllietai nav pievienots un detalizēta informācija par tā satura nav sniegta.[1268]

Neskatoties uz to, ka aptuveni puse no apsūdzētajiem varēja būt iespaidojušies no ārzemju radiostaciju klausīšanās, notikumi PSRS satelītvalstīs nav guvuši ievērojamu atspoguļojumu "pretpadomju izteikumos". Salīdzinājumam jāmin, ka, piemēram, 1953. gada Berlīnes sacelšanās nav pat pieminēta kādā no analizētajām 18 lietām. 1956. gada Ungārijas sacelšanās, kas iespaidojusi, piemēram, Gunāra Astras rīcību, guvusi atspoguļojumu tikai divās lietās. Jābilst, ka

---

[1263] LVA, 1986. f., 1. apr., 42909. l., 254. lp.
[1264] LVA, 1986. f., 1. apr., 42764. l., 58. lp.
[1265] LVA, 1986. f., 1. apr., 42764. l., 90. lp.
[1266] LVA, 1986. f., 1. apr., 44793. l., 42769. l.
[1267] LVA, 1986. f., 1. apr., 42769. l., 55. lp.
[1268] LVA, 1986. f., 1. apr., 44793. l., 46. lp.

1956. gada Ungārijas notikumi nav minēti apsūdzētā ungāra lietā. 1968. gada *Prāgas Pavasaris* nav apcerēts nevienā lietā.

Gandrīz visos gadījumos tieši vai netieši pausts viedoklis, ka citās valstīs dzīve ir labāka. Piecos gadījumos padomju sadzīve un Padomju Savienībā notiekošais un noteiktā kārtība kritizēta, norādot uz ASV kā priekšzīmīgu paraugu ne tikai tiesiskuma un labklājības jautājumos, bet arī zinātnes jautājumos, piemēram, 1958. gadā apsūdzētais piebilst, ka PSRS "vispār nepazīst tādu zinātni kā kibernētika", turpinot domu par to, ka jaunradei un zinātnei nav vietas PSRS.[1269] Trijos gadījumos risinājums paredzēts nenovēršamā karā starp PSRS un ASV, kas vienā lietā nodēvēts par Trešo pasaules karu,[1270] un pašsaprotamā ASV uzvarā. Divās lietās personas izceļ Vācijas Federatīvās Republikas priekšrocības pār Padomju Savienību, vēl divās, kas saistītas ar bēgšanas mēģinājumiem uz Zviedriju, norāda uz Zviedriju kā paraugu. Kopumā vienpadsmit gadījumos personas uzsver dzīves priekšrocības citās valstīs.

Gandrīz visos gadījumos jeb 16 lietās personas pauž kritiku par PSRS politisko un saimniecisko iekārtu: puse kritizē konkrētu aspektu, bet mazāk par pusi jeb 5 lietās pausta vispārīga rakstura kritika par padomju režīmu, pie kurām pieskaitāmi trīs bēgšanas un divi patvēruma meklēšanas mēģinājumi.

Krimināllietās sastopama arī konkrētu padomju līderu kritika. Ņ. Hruščovu kritizē divās krimināllietās, piemēram:

> „Kur Kaganovičs un Molotovs? Tie tik bija cilvēki, bet Hruščovs un Bulgaņins ir īsti rīkļu rāvēji!".[1271]

Arī Ļeņins izpelnījās kritiku divās krimināllietās.[1272]

2.5. Sodi par nevardarbīgo pretošanos

Pētījumā caurskatīto lietu sakarā noteiktie sodi ir dažādi – no naudas soda piemērošanai līdz pat septiņiem gadiem ieslodzījumā, tiesa, naudas sods tikai 15 % gadījumu. Vidēji statistiskais sods ir četri

---

[1269] LVA, 1986. f., 1. apr., 42764. l.., 41., 86. lp.
[1270] LVA, 1986. f., 1. apr., 42679. l., 79. lp.
[1271] LVA, 1986. f., 1. apr., 41861. l., 55. – 56. lp.
[1272] LVA, 1986. f., 1. apr., 41333. l.; 42679. l.

gadi brīvības atņemšanas. Minimālais brīvības atņemšanas laiks bija divi gadi, maksimālais – septiņi. Tiesa, personai, kurai bija noteikti septiņi gadi brīvības atņemšanas, kriminālatbildība bija noteikta arī saistībā ar citu normu pārkāpumu.

Ievērojami, ka deviņām personām noteikta medicīniskā ekspertīze, proti, tieši pusei. Rezultātā trijiem atzīta nepieskaitāmība, definējot to kā "šizofrēnija paranoidālā formā", "vecuma parafrēnija, sociāli bīstams" un "hroniska šizofrēnija". Divas no šīm personām bija izolētas psihiatriskajās slimnīcās, viena – nodota sievas apgādībā vecuma dēļ. Jāatzīmē, ka par pilnīgi psiholoģiski veseliem neatzina nevienu, kam bija noteikta medicīniskā ekspertīze. Raksturojot veselības stāvokli, piemēram, divos gadījumos norādīts uz "primitīvo personību", vienā uz "psihopātisku personību, pseido "krivuļantu" [žēlabnieku]" (*психопатическая личность, псевдо-кривулянт* – krievu val.)[1273] Divos gadījumos apsūdzētās personas atzina par "hroniskiem alkoholiķiem". Var piekrist Dr. hist. Gintam Zelmenim par "PSRS psihiatriskajām represijām", jo, iepazīstoties ar krimināllietu materiāliem, jāsecina, ka teju jebkuru varēja atzīt par psihiski slimu un ka psihiatriskās slimnīcas kalpoja kā ideoloģiski ieroči.[1274]

Cita starpā tikai viena persona medicīniskās ekspertīzes laikā atteicās no saziņas ar mediķiem. Līdzīgi attiecīgā persona rīkojās arī pratināšanas laikā, atsakoties sniegt liecības. Visi citi, kuriem noteica medicīnisko ekspertīzi, pārsteidzoši atklāti dalījās ar mediķiem par sevi un savas dzīves gaitām, tādējādi sniegdami informāciju, ko citādi nebūtu snieguši.

No deviņiem apsūdzētajiem, kuriem noteikta medicīniskā ekspertīze, četri nožēloja savu rīcību.

Analizējot apsūdzēto iepriekšējo sodāmību, var konstatēt, ka deviņi, tātad puse, bijuši iepriekš sodīti. No deviņiem, kas iepriekš bija sodīti, gandrīz visi bija sodīti vismaz divas reizes. Divos gadījumos personas bija sodītas pat septiņas reizes. No deviņiem apsūdzētajiem, kas iepriekš nebija sodīti, tie bija vai nu ļoti jauni cilvēki vecumā no 19 līdz 23 gadiem, vai arī ģimeniski cilvēki.

[1273] LVA, 1986. f., 1. apr., 44942. l., 66. lp.

[1274] Zelmenis, Gints. "1983. gada politiskās represijas okupētajā Latvijā", *Latvijas Arhīvi*, 2014, 187. lpp.

2.6. Reabilitācija

No apskatītajām kriminālllietām nereabilitēja aptuveni 34%. Cik noprotams pēc iepazīšanas ar atteikumiem, nereabilitēja tos, kurus apcietināja saistībā ar "merkantiliem" un "nepolitiskiem" ieskatiem.

Septiņpadsmit lūgumi par reabilitāciju skatīti 1998. gadā, tikai viens –1999. gadā. Trijos gadījumos lūgumu par reabilitāciju iesniedza sodītā persona pati. Vienā gadījumā meita.

2.7. Kriminālllietu vispārīgs raksturojums

Katra apsūdzētā kriminālllieta ir aptuveni viens vai divi sējumi: 14 gadījumos 1 sējums, maksimālais sējumu skaits – 6 sējumi. Katrs sējums ir aptuveni 300 lappušu biezs. Uzraudzības lieta – līdz 100 lappušu bieza. 80% gadījumu kriminālllietās esošā informācija ir krievu valodā. Pusē gadījumu spriedumi tulkoti arī latviešu valodā.

Jāievēro, ka kriminālllietās esošā informācija var būt kļūdaina un neprecīza. To pierāda kaut vai tas, ka neprecizitātes konstatētas visās aplūkotajās kriminālllietās, piemēram, vienā dokumentā teikts, ka persona ir precējusies, citā, savukārt norādīts, ka persona ir šķīrusies, un tas viss ar nelielu laika nobīdi. Vēl viens piemērs – apsūdzētajai personai pabeigto klašu skaits dažādos dokumentos atšķiras – divas vai četras klases. Minētais acīmredzami, nevar būt skaidrojams ar pēkšņu kriminālllietas laikā iegūtu papildus divu klašu izglītību.

Ievērojams, ka apsūdzēto un liecinieku nopratināšanas atspoguļojums protokolā bieži vien ir pasvītrots. Pasvītrojumu kontentanalīze ļauj izdarīt secinājumus, ka pasvītrotas tieši tās frāzes, kas VDK darbiniekiem likušās derīgas apsūdzības sakarā vai arī lai noteiktu medicīnisko ekspertīzi.

Nobeigums

Veiktā pētījuma rezultātā secināms, ka nepastāvēja kāds konkrēts "padomju varas ienaidnieka tips". "Pretpadomju izteicienus" pauda dažādas izcelsmes cilvēki neatkarīgi no to piederības PSKP. Etnisko minoritāšu, kas sauktas pie kriminālatbildības par šāda veida izteicieniem pētījuma hronoloģiskajās robežās, vidēji statistiskais

portrets ir vīrietis, kas ir 35 gadus vecs, krievs, precējies, viena vai divu bērnu tēvs, nācis no strādnieku vai zemnieku ģimenes, ieguvis sešu klašu izglītību, apguvis arodu, nepārvalda latviešu valodu, strādnieks.

Tipiskākā etnisko minoritāšu nevardarbīgās pretošanās, kas kvalificētas kā "pretpadomju propaganda un aģitācija", izpaudās kā skrejlapiņu izgatavošana vai arī "pretpadomju izteicienu" paušana darbā. Visbiežāk kritizēja padomju ekonomisko situāciju un tehniskā progresa atpalicību, salīdzinot ar Rietumvalstīm. Ļoti bieži apsūdzētie atzīstas, ka ietekmējusi *Amerikas Balss* un *BBC* radioprogrammu klausīšanās, tomēr visbiežāk savus ieskatus veidojuši paši.

Noteiktie sodi variē no naudas soda līdz septiņiem gadiem brīvības atņemšanas. Lai gan pētījumā nav detalizēti analizētas konkrēto personu lietas, jo nav veikta saziņa ar personām, kuru kriminālllietas ir skatītas, un nav pētīts šo personu dzīvesstāstu atspoguļojums plašsaziņas līdzekļos, tomēr arī vispārīgs un pārsvarā statistisks kriminālllietu apskats ļauj izdarīt secinājumus par personām, pret kurām vērsa šāda veida padomju represiju līdzekļus. Turpinot pētniecību par minēto jautājumu, būtu jāveic detalizēta izpēte, ļaujot paust viedokli arī iesaistītajām personām un vēsturiski, ja ne juridiski panākot šo personu reabilitēšanu sabiedrības acīs, jo publiskās sociālās atmiņas un vēstures pamatā ir konkrētība.

LVA 1986. f., 1. apr., 42488. l., 156. lpp.

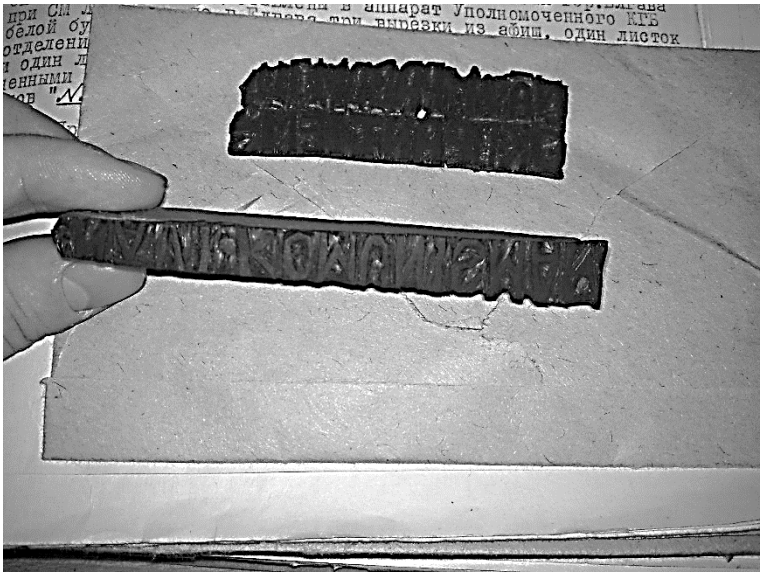

LVA 1986. f., 1. apr., 42488. l., 156. lpp; 1958. gada 1. jūlijs.

Nonviolent resistance of ethnic minorities migrated to Latvia to the Soviet regime reflected by the criminal cases of the LSSR KGB (1956 – 1968)

During the second-half of the 1950s, excessive industrialization and urbanization was organized in Latvia. This promoted inward migration from different parts of the USSR. Considering nonviolent resistance to the Soviet totalitarian and bureaucratic authoritarian regime, many who came to Latvia by means of this migration were also involved. This paper aims to analyze the studied cases on nonviolent resistance while paying particular attention to the aforementioned groups.

This issue has not been reflected in Latvian historiography. Therefore, as a main source underlying this research, this study will examine the criminal cases concerning nonviolent resistance involving Latvian inhabitants who were not born in Latvia and with no blood relatives living in Latvia. This group can be categorized as an ethnic minority.

The criminal cases are selected on the basis of the qualification of crimes according to the norm of 'anti-Soviet propaganda and agitation', which also covered nonviolent resistance activities and which were punished on the basis of Article 58^{10} of the Criminal Code of the Russian SFSR and Article 65 of the Criminal Code of the LSSR.

The chronological borders of this research start from 1956 when, during the 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union, Nikita Khrushchev denouncing the excesses of Stalinism as 'a personality cult', and end at 1968, which is linked to the end of the democratization elements in the satellite countries of the USSR.

Staļina kritikas atspoguļojums Latvijas Padomju Sociālistiskā Republikas drošības iestāžu 1953. gada martā ierosinātajās krimināllietās

Mārtiņš Dātavs
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas stipendiāts
Darbs izstrādāts Dr. hist. Jāņa Ķerusa vadībā

Par vienu no svarīgākajiem Padomju Savienības līdzekļiem savas varas nodrošināšanai bija kļuvušas dažādas represijas, kas bieži vien ar vai bez juridiska pamatojuma bija vērstas pret tās iedzīvotājiem, nešķirojot tos pēc sociālās, politiskās, nacionālās vai jebkādas citas piederības. Ar to palīdzību bija konstruēta sabiedrība, kurā nav vietas politiskajai opozīcijai, apziņas un vārda brīvībai. Visintensīvāk šāda represīva politika bija piekopta Josifa Staļina valdīšanas periodā no 1922. līdz 1953. gadam, ko historiogrāfijā apzīmē kā staļinisma periods.

Viens no izmantotākajiem juridiskajiem pamatojumiem represiju īstenošanā bija 1927. gadā pieņemtie grozījumi Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas (KPFSR) Kriminālkodeksā, kas virknē pantu (58.[1] – 58.[14]) uzskaitīja dažādas darbības, kas kvalificējamas kā kontrrevolucionāri noziegumi. Par kontrrevolucionāriem noziegumiem uzskatīja, piemēram, bruņotu sacelšanos, spiegošanu, sabotāžu, neatļautas literatūras izplatīšanu un aģitēšanu pret Padomju Savienību. Sodi par minētajiem noziegumiem variēja, sākot no 6 mēnešiem ieslodzījumā līdz nāves sodam. Arests uz aizdomu pamata par kādu no KPFSR Kriminālkodeksa 58.[1] – 58.[14] pantiem visbiežāk rezultējās notiesājošā spriedumā. Ieslodzījuma vietās uz minētā pamata notiesātās personas apzīmēja kā "politiskais"

(*политический* – krievu val.) un ierādīja visai zemu sociālo stāvokli, kādēļ attiecīgās personas nereti kļuva par citu ieslodzīto upuriem.

Staļinisma periodam beidzoties un *Hruščova atkusnim* sākoties, apsūdzību un notiesāto personu skaits, pamatojoties uz KPFSR Kriminālkodeksa 58.[1] – 58.[14] pantiem, ievērojami samazinājās. Pozitīvas pārmaiņas skāra arī jau notiesātās personas, kas, pateicoties dažādu normatīvu pieņemšanai, bija ātrāk atbrīvotas no ieslodzījuma vietas vai sodāmība bija dzēsta. Tā 1953. gada 27. martā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) Augstākās Padomes Prezidijs pieņēma dekrētu par amnestiju.[1275] Rezultātā pēc krimināllietu caurskatīšanas notiesātās personas masveidā bija pilnīgi vai daļēji atbrīvotas no uzliktā soda, bet kriminālsodu izcietušajām vai no soda atbrīvotajām personām bija dzēsta sodāmība. Šis normatīvs pamatā skāra personas, kurām noteiktais vai paredzamais sods par noziedzīgo nodarījumu nepārsniedza piecus gadus ieslodzījuma vietā. Šīs personas kas bija veikušas amatnoziegumus, saimnieciskus un atsevišķus militārus noziegumus, tāpat tās, ko var raksturot kā darbnespējīgas – sievietes, kurām ir bērni vecumā līdz 10 gadiem, grūtnieces, nepilngadīgie vecumā līdz 18 gadiem, vīrieši, kas vecāki par 55 gadiem, sievietes, kas vecākas par 50 gadiem, un notiesātie, kas slimo ar grūtu, nedziedināmu slimību. Amnestija skāra arī personas, kas bija apsūdzētas, pamatojoties uz KPFSR Kriminālkodeksa 58.[1] – 58.[14] pantiem. Pat gadījumos, ja persona nebija atbrīvota no soda izciešanas vai pret viņu nebija izbeigta kriminālliieta sakarā ar soda apmēru, tad tomēr dekrēts paredzēja soda samazināšanu uz pusi personām, kam tas noteikts vairāk kā uz pieciem gadiem ieslodzījumā. Jaunas amnestijas sekoja 1955. gada 17. septembrī sakarā ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēta par to padomju pilsoņu amnestēšanu, kas 1941. – 1945. gada Lielā Tēvijas kara periodā sadarbojušies ar okupantiem, pieņemšanu.[1276] Dekrēts tieši paredzēja atbrīvot personas no soda un izbeigt kriminālliietas, kas pamatotas uz KPFSR Kriminālkodeksa 58.[1], 58.[3], 58.[4], 58.[6], 58.[10], 58.[12] pantu,

---

[1275] PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēts par amnestiju, 1953, 27. marts. Pieejams: http://lpra.vip.lv/atpludi.htm

[1276] PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēts par to padomju pilsoņu amnestēšanu, kas 1941. – 1945. gada Lielā Tēvijas kara periodā sadarbojušies ar okupantiem, 1955, 17. marts. Pieejams: http://lpra.vip.lv/atpludi.htm

ievērojot to, ka sods nav lielāks par 10 gadiem ieslodzījumā. Tādējādi par pretpadomju propagandu un aģitāciju, kas veikta laika periodā no 1941. līdz 1945. gadam, notiesātās personas bija amnestētas.[1277] Tomēr amnestija nenozīmē, ka represijas vispār uzskatīja par nepamatotām.

Minētie amnestijas procesi stājās spēkā visā Padomju Savienībā, tostarp arī Latvijas teritorijā, kur sabiedrība staļinisma represijas ar nelielu pārtraukumu nacistiskās Vācijas okupācijas laikā starp 1941. un 1944. gada vasaru bija piedzīvojusi kopš Latvijas Republikas okupācijas 1940. gada 17. jūnijā. Šīs represijas Latvijas teritorijā intensīvāk, lielā mērā pateicoties politiskajiem apstākļiem, bija īstenotas pēc Otrā pasaules kara. Vairāki tūkstoši Latvijas iedzīvotāju bija sodīti par sadarbību ar nacistiskās Vācijas okupācijas varu. Vēl vairāki tūkstoši cilvēku bija notiesāti un sodīti par nevardarbīgas pretošanās izrādīšanu padomju okupācijas režīmam. Līdzīgā veidā par bruņotas pretošanās izrādīšanu no 1944. līdz 1956. gadam bija notiesāti un sodīti 5489 cilvēki.[1278] Personas darbībai un motivācijai minētajā gadījumā bija maza nozīme, jo represīvais aparāts nebija ieinteresēts radīt robežas starp vainīgām vai nevainīgām personām. Persona, kas nebija pastrādājusi noziegumu, varēja būt notiesāta gluži tāpat kā persona, kas bija veikusi reālu noziegumu un kuras sodīšana būtu atzīstama par pamatotu arī Latvijas Republikā pirms okupācijas. Ievērojot minētos apstākļus, 1953. gads viennozīmīgi bija kļuvis par pagrieziena punktu Padomju Savienības vēsturē. Masveida represijas aizstāja ar izlases represijām, un cilvēks, kas bija politiski neaktīvs un nerīkojās pretēji padomju varai, varēja justies salīdzinoši drošs par to, ka netiks apcietināts un tiesāts.[1279]

Par vienu no visbiežāk izvirzītajām apsūdzībām šajā periodā bija kļuvusi "pretpadomju aģitācijas un propagandas" veikšana, kura

---

[1277] Jansons, Ritvars. "Kriminālvajāšana par pretpadomju propagandu un aģitāciju PSRS/ Latvijas PSR: 1953 – 1967", *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40. – 90. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 21. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 403. lpp.

[1278] Strods, Heinrihs. *Nacionālo partizānu karš 1944 – 1956*. Rīga: Preses nams, 1996, 490. lpp.

[1279] Bergmanis, Aldis. "Politiskās pārmaiņas Latvijā 1953. gadā", *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944 – 1959: politika un tās sekas,* Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003, 110. lpp.

sevī iekļāva visplašāko apsūdzību spektru, sākot no apzinātas pretpadomju aģitācijas veikšanas un padomju varas politikas kritikas, beidzot ar nejaušiem un neplānotiem izteikumiem. Apsūdzību pamatoja ar KPFSR Kriminālkodeksa 58.[10] pantu, kur bija raksturotas pretpadomju propagandas un aģitācijas izpausmes.[1280] 1953. gada ietvaros īpaši liels Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) drošības iestāžu ierosināto krimināllietu skaits bijis 1953. gada martā. Veicot padziļinātu un plašāku šo krimināllietu satura izpēti, secināts, ka absolūtais vairākums apsūdzību "pretpadomju aģitācijā vai propagandā" bija saistītas ar vēršanos pret Padomju Savienības vadītāju Josifu Staļinu.[1281] Apskatā ir sniegta minēto krimināllietu satura un vispārīga statistiskā analīze, kas ļauj rast vispārīgu izpratni par tajās novērojamo Staļina kritikas atspoguļojumu, kā arī izdarīt secinājumus par šāda satura krimināllietu skaita pieaugumu 1953. gada martā.

1. Krimināllietu statistika

Krimināllietas atrodamas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva 1986. fondā. Tajā pieejamas 179 krimināllietas[1282], no

---

[1280] KPFSR Kriminālkodeksa 58.[10] panta pirmā daļa paredzēja: "Par propagandu vai aģitāciju, kurā aicina gāzt, graut vai vājināt Padomju varu vai izdarīt atsevišķus kontrrevolucionārus noziegumus (šā kodeksa 58.[2] – 58.[3] p.), kā arī par tāda paša satura literatūras izplatīšanu, izgatavošanu vai glabāšanu noteikta brīvības atņemšana uz laiku, ne mazāku par sešiem mēnešiem."

[1281] Staļina vārds krimināllietu apsūdzības rakstos tieši parādās samērā reti. Biežāk lietotie apzīmējumi ir, piemēram, "līderis", "vadonis", "viens no Komunistiskās partijas un Padomju valsts vadītājiem".

[1282] Pirmkārt, kartotēkā "Pretpadomju aģitācija un propaganda Latvijā 1953 – 1986" par 1953. gadu apkopota informācija par 152 krimināllietām, kuras ierosinātas atbilstoši KPFSR kriminālkodeksa 58.[10] pantam. No minētā krimināllietu kopskaita 92 jeb 60,5% krimināllietu uzsāktas martā, savukārt no martā uzsāktajām krimināllietām 40 jeb 43,5% krimināllietu uzsāktas, pamatojoties uz apsūdzību par "aģitācijas un propagandas" vēršanu pret Staļinu. No šīm uzsāktajām krimināllietām 10 jeb 25% ir izbeigtas. Otrkārt, kartotēkā "Citi politiskie noziegumi Latvijā 1953 – 1980" par 1953. gadu apkopota informācija par 27 krimināllietām, kuras ierosinātas atbilstoši dažādiem KPFSR Kriminālkodeksa pantiem, tostarp arī atbilstoši 58.[10] pantam. No šo krimināllietu kopskaita 20 jeb 74,1% krimināllietu uzsāktas martā. Savukārt, no šīm uzsāktajām krimināllietām 6 jeb 30% krimināllietas saistības ar apsūdzību par

kurām 112 jeb 62,6% krimināllietu sāktas 1953. gada martā, pamatojoties uz KPFSR Kriminālkodeksa 58.[10] pantu. No minētajām martā uzsāktajām krimināllietām 46 jeb 41% krimināllietu viena no izvirzītajām apsūdzībām pamatojas uz "pretpadomju aģitācijas un propagandas" vēršanu pret Staļinu. No šīm lietām, savukārt, 13 jeb 28,3% krimināllietu izbeigtas: piecos gadījumos krimināllietas ir pārtrauktas to izskatīšanas procesā, apsūdzētajām personām nepiespriežot sodu; atlikušajos astoņos gadījumos krimināllietas ir pārtrauktas, sākot ar 1954. gadu, un izbeigtas, pamatojoties uz iepriekš minētajiem dekrētiem par amnestiju. Lietu pārtraukšana visbiežāk pamatota ar pierādījumu vai nozieguma sastāva trūkumu, kā arī noziedzīga nodarījuma neesību.

1953. gadā kopējais uzsākto "politisko krimināllietu" skaits ir 616. Salīdzinājumam gadu iepriekš bija uzsāktas 969 "politiskās krimināllietas", savukārt gadu vēlāk uzsāktas vien 94, bet 1955. gadā jau tikai 54.[1283] Turpmākajos gados "politisko krimināllietu" skaits krasi nemainās. Minētais skaidri iezīmē staļinisma perioda beigas.

Minētajam KPFSR Kriminālkodeksa 58.[10] pantam bijušas divas daļas. Vairums no 1953. gada martā ierosinātajām krimināllietām atbilstoši KPSRS Kriminālkodeksa 58.[10] pantam, proti, 39 jeb 84,8%, rosinātas, pamatojoties uz panta pirmo daļu, savukārt, 7 jeb 15,2% krimināllietu pamatotas ar panta otro daļu. Šo abu daļu galvenā atšķirība ir "pretpadomju aģitācijas un propagandas" veikšanas apstākļi, proti, otrajā daļā paredzēta atbildība, ja pirmajā daļā aprakstītās darbības, ko var raksturot kā "pretpadomju aģitācija un propaganda", veiktas "masu nemieros vai izlietojot masu reliģiskos vai nacionālos aizspriedumus, vai kara apstākļos, vai apvidos, kuros izsludināts kara stāvoklis".

No 46 apsūdzētajām personām 3 jeb 6,5% personu krimināllietās minēta iepriekšējā sodāmība, savukārt 4 jeb 8,7% personu bija izgājušas filtrāciju.

Analizējamās lietās noteikti divu veidu kriminālsodi – brīvības atņemšana un "tiesību atņemšana". Visbiežāk noteikta 10 gadu

---

"pretpadomju aģitācijas un propagandas" vēršanu pret Staļinu. No šīm krimināllietām 3 jeb 50% ir izbeigtas.

[1283] *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940 – 1986*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999, 972.lpp.

brīvības atņemšana un "tiesību atņemšana" uz 5 gadiem. Šāds sods noteikts 16 jeb 48,5% personu. Vienai no notiesātajām personām, ievērojot to, ka apsūdzība pamatota arī ar KPFSR Kriminālkodeksa 58.[1a] pantu par "tēvijas nodevību", noteikta 25 gadu brīvības atņemšana un tiesību atņemšana uz 5 gadiem.[1284] Trijos gadījumos notiesātajām personām noteikta tikai brīvības atņemšana, savukārt 5 jeb 10,9 % personu dažādu iemeslu dēļ nav noteikts neviens no minētajiem sodiem. Jābilst, ka soda izciešana, izņemot atsevišķus gadījumus izsūtījumā, pārsvarā notikusi LPSR Valsts drošības ministrijas (VDM) cietumos.

Divām no apsūdzētajām personām noteikta ambulatorā izmeklēšana, taču tas nav bijis saistīts ar psihiskā veselības stāvokļa diagnosticēšanu, bet gan ar apsūdzētā vispārējā veselības stāvokļa noteikšanu. Šie slēdzieni abos gadījumos kalpojuši arī kā materiāls vēlākai sprieduma atcelšanai. Vairumā gadījumu, izņemot atsevišķus piemērus, notiesātajām personām, sākot ar 1954. gadu, brīvības atņemšanas sodu samazināja uz 5 gadiem bez tiesību atņemšanas, kā arī liela daļa personu bija tika atbrīvota no ieslodzījumu vietām.

Līdz ar Latvijas Republikas neatkarības atgūšanu visas notiesātās personas, izņemot vienu gadījumu, reabilitētas saskaņā ar Augstākās Padomes 1990. gada 3. augustā pieņemtā likuma *Par nelikumīgi represēto personu reabilitāciju*[1285] 1. panta 2. punktu vai 5. pantu. Viena persona nebija reabilitēta sakarā ar to, ka konkrētā tiesiskā situācija neatbilda likumā noteiktajiem nosacījumiem.[1286]

Visas apsūdzētās personas nebija Padomju Savienības komunistiskās partijas (PSKP) biedri. Neviena no apsūdzētajām personām nebija ieguvusi augstāko izglītību. Apmēram puse no apsūdzētajām personām bija mazizglītotas, proti, ieguvušas četru klašu izglītību. Savukārt otra puse bija ieguvusi desmit klašu izglītību. Minētais norāda, ka apsūdzētās personas uzskatāmas par vienkāršo sabiedrības daļu un ka nepieder pie tā dēvētās inteliģences.

[1284] LVA, 1986. f., 1. apr., 21618. l. Minētajā gadījumā persona no 1920. līdz 1940. gadam strādājusi Rīgas policijā par vecāko kancelejas vadītāju ārzemju pasu daļā. Savu darbu policijā turpinājusi arī nacistiskās Vācijas okupācijas laikā. Tas, iespējams, kalpojis par iemeslu bargāka soda noteikšanai.

[1285] Par nelikumīgi represēto personu reabilitāciju: likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 34, 1990, 23. augusts.

[1286] LVA, 1986. f., 1. apr., 19659. l.,147. lp.

Atbilstoši 1959. gada 15. janvāra Vissavienības tautas skaitīšanas datiem LPSR dzīvoja ap 2 093 458 iedzīvotāju,[1287] no kuriem latvieši – 1 305 025 (62,3%), krievi – 656 965 (31,4%), poļi – 34 306 (1,6%), baltkrievi – 29 030 (1,4%), citi – 68 132 (3,3%).

Salīdzinājumam personas, par kurām ierosinātas analizējamās kriminālliietas, bijušas: latvieši – 22 (48%), krievi – 18 (39%), poļi – 3 (6,5%), baltkrievi – 2 (4,3 %), ebreji – 1 (2,2%).

Salīdzinājumam personas, par kurām analizējamās kriminālliietās taisīts spriedums, bijušas: latvieši – 18 (54,5%), krievi – 11 (33,3%), poļi – 2 (6,1%), baltkrievi – 2 (6,1%).

Salīdzinājumam personas, pret kurām analizējamās kriminālliietas pārtrauktas, bijušas: latvieši – 4 (30,8%), krievi – 7 (53,8%), poļi – 1 (7,7%), ebreji – 1 (7,7%).

Aplūkojot statistiku, var konstatēt, ka visvairāk apsūdzēto bijuši latvieši un krievi. Salīdzinot šo statistiku ar Latvijas teritorijā dzīvojošo personu skaitu 1959. gadā, var secināt, ka, lai gan skaitliski vairāk apsūdzību celts pret latviešiem, salīdzinoši lielāka apsūdzību daļa bijusi celta pret krieviem. Līdz ar to var secināt, ka liela daļa Latvijas teritorijā dzīvojušo krievu tautības iedzīvotāju pretēji izplatītiem stereotipiem nav bijuši noturīgi Padomju varas atbalstītāji. To pierāda arī aplūkotajās personu kriminālliietās izvirzītās apsūdzības, kur līdzās izteikumiem pret Staļinu izteikta arī, piemēram, kritika par padomju iekārtu un kolhozu sistēmu. Divās no šīm kriminālliietām izvirzītas apsūdzības par "buržuāziskās Latvijas" režīma slavināšanu. Ievērojami, ka viena no apsūdzētajām personām LPSR bija ieradusies no KPFSR, bet otra persona bija dzīvojusi Latvijā vēl pirms padomju okupācijas 1940. gada 17. jūnijā. Attiecīgā persona Semjons Aleksejevs savā darba vietā citu personu klātbūtnē esot teicis, ka pie Ulmaņa dzīvojis labāk, kam sekoja apvainojoši izteikumi par Staļinu.[1288] Secinājums par krievu tautības iedzīvotāju pārliecību nav attiecināms uz Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) biedriem. 1955. gadā LKP no

---

[1287] *Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Латвийская ССР*. Москва: Госстатиздат: 1962, С. 96. Pieejams: http://www.csb.gov.lv/sites/default/files/1959_tautas_skaitisana_kr_val.pdf

[1288] LVA, 1986. f., 1. apr., 21093. l., 137. lp.

48 548 biedriem un kandidātiem latviešu bija tikai 32,01%.[1289] Tāpat tas nav attiecināms uz Latvijas teritorijā koncentrētajām Baltijas kara apgabala militārpersonām, kur latviešu īpatsvars bijis mazs. Abas iepriekš minētās personu grupas pamatoti uzskatāmas par noturīgām padomju režīma atbalstītājām. Savukārt ar LKP un militārajām aprindām nesaistītās krievu izcelsmes personas, kā iepriekš minēts, nav pamata uzskatīt par noturīgām padomju režīma atbalstītājām.

Iepriekš minētais norāda, ka 1953. gada marts attiecīgā gada ietvaros izceļas ar ievērojami lielu ierosināto kriminālllietu skaitu, kur liels daudzums no tajās ietvertajām apsūdzībām saistītas ar "pretpadomju aģitācijas un propagandas" vēršanu pret Staļinu. Minētais saistāms ar Staļina nāvi. Staļina nāve reizē iezīmēja "politisku atkusni" Padomju Savienībā, kā rezultātā, sākot ar 1953. gada marta beigām, izmaiņas notika arī tās represīvajā politikā, to padarot daudz liberālāku un krietni samazinot "politisko kriminālllietu" īpatsvaru. Aplūkotajās kriminālllietās apsūdzētās personas savstarpēji saistāmas pēc izglītības līmeņa un neiesaistīšanās PSKP. Tāpat saistība meklējama pēc noteiktajiem sodiem.

2. Kriminālllietu satura objektivitāte

Par galveno analizējamo kriminālllietu problēmu jāuzskata to objektivitātes trūkums, kas atsevišķos gadījumos, neesot detalizētākai informācijai par celtajām apsūdzībām un pierādījumiem, neļauj spriest par to, vai celtā apsūdzība atbilst īstenībai un vai vispār tā atbilst KPFSR Kriminālkodeksa 58.[10] pantam. Vairumā gadījumu apsūdzētās personas ir notiesātas bez jebkāda iemesla, jo tās nav veikušas nevienu no sev inkriminētajiem pārkāpumiem. Tas skaidrojams ar to, ka izmeklēšanas un tiesvedības procedūras visbiežāk neatbilda nekādām juridiskām normām un nekādām vispārpieņemtām normām. Tās bieži pamatojās uz pašu izmeklētāju motivāciju kriminālllietas izmeklēšanas veikšanā. Apsūdzētās personas nereti bija fiziski vai psiholoģiski ietekmētas, tādēļ atzinušās pārkāpumos, kurus nebija veikušas. Par vispārēju praksi bija kļuvusi izmeklēšanas materiālu falsificēšana, kā arī iesaistīto liecinieku sniegto liecību uzskatīšana par

[1289] Bleiere, Daina. *Eiropa ārpus Eiropas.. Dzīve Latvijas PSR.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 62. lpp.

neapgāžamu pierādījumu, uz kura pamata nereti bija veidota izteiktā sprieduma leģitimitāte. Šādos gadījumos nevar izslēgt arī liecinieku tīšu nepatiesu liecību sniegšanu. Kā piemēru tam var minēt Austras Balodes krimināllietā esošo kasācijas sūdzību. Tajā viņa min, ka viņas krievu tautības kolēģes, būdamas naidīgi noskaņotas pret viņu un ar zemāku darba stāžu, esot savstarpēji sarunājušas Balodi apmelot. Par to liecinot atšķirības to sniegtajās liecībās.[1290] No lietas materiāliem redzams, ka izmeklēšanas procesā pašas apsūdzētās sniegtā liecība guvusi pavisam otršķirīgu nozīmi. Neskatoties uz citām apsūdzībām, krimināllieta, pamatojoties uz dekrētu par amnestiju, 1954. gada aprīlī nozieguma sastāva neesības dēļ bijusi izbeigta.[1291] Tomēr lielākajā daļā gadījumu liecības savstarpēji ir saskanīgas, kas noteica to, ka ierosinātās krimināllietas iznākums par sliktu apsūdzētajam bija noteikts pirms aresta veikšanas. To pierāda arī nelielais pārtraukto krimināllietu skaits. Turklāt lielākā daļa krimināllietu pārtrauktas sakarā ar amnestiju.

Atsevišķos un retos gadījumos apsūdzēto vaina ir pierādīta pilnībā vai daļēji, kvalificējot atbilstoši celtajai apsūdzībai un esot atbilstoša KPFSR Kriminālkodeksa 58.[1] panta pirmajā daļā noteiktajai definīcijai par "pretpadomju aģitāciju un propagandu". Šīs apsūdzības pārsvarā saistītas ar tiem gadījumiem, kad izmeklētāju rīcībā nonākušas apsūdzētās personas rakstītās ziņas un kalpojušas par lietisku pierādījumu.

Jāmin, ka absolūti jebkura no aplūkotajām apsūdzībām uzskatāma par prettiesisku tā iemesla dēļ, ka krimināllietu izmeklējošās iestādes bija pakļautas padomju okupācijas varai, kuru kā neleģitīmu varas orgānu nevar uzskatīt par pilntiesīgu likumdevēju Latvijas teritorijā. Šo krimināllietu izvērtēšana notikusi gandrīz bez jebkādas objektivitātes, kā rezultātā vairākas noziegumos apsūdzētās personas notiesātas bez to vainas pierādīšanas.

[1290] LVA, 1986. f., 2. apr., 3138. l., 151. lp.
[1291] Turpat 161. lp.

3. Krimināllietu saturs

Par vienu no svarīgākajiem "politiskajiem noziegumiem" Padomju Savienībā divdesmitā gadsimta četrdesmitajos un piecdesmitajos gados bija kļuvušas tā dēvētās "pretpadomju satura sarunas", par ko bija sodīti vismaz 20% politieslodzīto.[1292] Par šādiem noziegumiem sodītie cilvēki bieži vien nebija pārliecināti režīma pretinieki, taču to vainu celtās apsūdzības atsevišķos gadījumos raksturo kā sistemātisku "pretpadomju uzskatu paušanu". Šī "pretpadomju uzskatu" definīcija bija visai plaša un bieži vien absurda, jo, piemēram, par "pretpadomju uzskatiem" mēdza uzskatīt arī "buržuāziskās Latvijas" dzīves slavināšanu, kā arī informācijas, kas iegūta ar ārzemju raidstaciju palīdzību, tālāku izpaušanu. Taču daudz biežāk par "pretpadomju satura sarunu" uzskatīja izteikumus, kas pauda kritiku vai neapmierinātību ar kādu no padomju dzīves vai valsts sastāvdaļām.

Pie šīs apsūdzību grupas pieskaitāmi arī tīši vai netīši izteikumi pret Staļinu. Šie pret Staļinu vērstie mutvārdu izteikumi aplūkotajā periodā lielākajā vairumā gadījumu izpaudās kā nosodošas attieksmes vai prieka paušana sakarā ar paziņojumiem par Staļina saslimšanu vai nāvi, par kuru bija publiski ar radio vai laikrakstu palīdzību paziņots 1953. gada 5. un 6. martā.[1293] Analoģiskas un līdzīga satura apsūdzības celtas sakarā ar Staļina nāvei sekojošo vairāku dienu sēru periodu. Tā, piemēram, 10 jeb 21,7% krimināllietu uzsāktas pirms Staļina nāves sakarā ar vina saslimšanu, savukārt pēc nāves fakta paziņošanas ierosinātas 29 jeb 63% no visām aplūkotajām krimināllietām. Lielākajā daļā šo krimināllietu apsūdzība par izteicienu vēršanu pret Staļinu ir tikai daļa no plašākas apsūdzības, kurā kā papildus apsūdzības nereti dominē "izdomājumu" izteikšana par kādu no padomju dzīves aspektiem, piemēram, kolhoziem vai Komjaunatni. Iepriekš pret personu celtās apsūdzības nereti kalpoja kā atbildību pastiprinošs apstāklis jaunajā apsūdzībā.

[1292] Strods, Heinrihs. "Nevardarbīgās pretošanās formas Latvijā. 1944 – 1985", *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas pieredze*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2006, 28. lpp.

[1293] 1953. gada 3.martā Staļins pēc asins izplūduma smadzenēs ieslīga komā un mira 5.martā. Ziņas par viņa slimību un nāvi publiski paziņotas ar vienas dienas nobīdi.

Jābilst, ka tieša Staļina vārda pieminēšana šo apsūdzību izvirzošajos dokumentos ir ārkārtīgi reta parādība un starp visām aplūkotajām kriminālllietām konstatēta tikai vienā gadījumā, proti, Grigorija Orlova kriminālllietā. Sākumā izvirzītajā apsūdzībā minēts, ka viņš 1953. gada 8. martā Viļānu dzelzceļa stacijas bufetē sakarā ar paziņojumu par biedra Staļina nāvi veica asu pretpadomju aģitāciju starp vietējiem iedzīvotājiem.[1294] Savukārt jau kriminālllietas noslēgumā izvirzītajā apsūdzībā minēts, ka Orlovs dzelzceļa bufetē Viļānos apmelojis vienu no PSKP un valdības vadītājiem.[1295] Visās pārējās aplūkotajās kriminālllietās dominē tieši šis Staļina apzīmējums, ko var uzskatīt par vienu no viņa daudziem tituliem. Līdzīgā formā Staļins attēlots liecinieku liecībās vai tiesu protokolos, kur savukārt Staļina tieša vārda pieminēšana novērojama daudz biežāk. Šāda kriminālllietās iekļauto dokumentu satura atšķirības, visticamāk, izveidojušās sakarā ar izmeklētājiem noteiktajiem priekšrakstiem, kas, iespējams, noteica arī dokumentos lietojamo valodu.

Minētā veida apsūdzības visbiežāk pamatotas ar liecinieku sniegtajām liecībām, kas sniedz ieskatu par to, kādi tieši izteikumi bijuši vērsti pret Staļinu un vai tie bijuši tīši. Par netīša rakstura izteikumiem varētu uzskatīt tos, kuros konstatēts konkrēts fakts, no kura tālāk izdarīti dažādi secinājumi un to nepareiza interpretācija novedusi pie personas aresta. Aplūkotajās kriminālllietās novērojami pāris šādu gadījumu. Tā, piemēram, Andrejs Stravenko savā kasācijas sūdzībā min, ka 1953. gada 6. martā, uzstājoties ar runu Staļina piemiņas mītiņā, bijis ļoti uztraucies, kā rezultātā pieļāvis kļūdu viena vārda izrunā, ko savukārt uztvēra kā izteiktu ar kontrrevolucionāru nodomu. A. Stravenko arī minēja to, ka kļūdu raisījusi viņa nervu kaite.[1296] Rezultātā A. Stravenko apsūdzēja par "pretpadomju izteiciena" pieļaušanu pret Staļinu, par ko piesprieda cietumsodu.[1297] 1954. gadā 6. martā ar tiesas nolēmumu minēto sodu atcēla sakarā ar nozieguma sastāva neesību gan minētajā, gan arī citās apsūdzībās.

Atsevišķas kriminālllietas ierosinātas arī pret personām, kas pret Staļinu vērstus izteicienus veikušas "traucētas apziņas stāvoklī",

---

[1294] LVA, 1986. f., 1. apr., 21273. l., 3. lp.
[1295] Turpat 58. lp.
[1296] LVA, 1986. f., 2. apr., 1115. l., 136. lp.
[1297] LVA, 1986. f., 2. apr., 1115. l., 146. lp.

piemēram, alkohola reibumā. Starp aplūkotajām krimināllietām par personām, kas pret Staļinu izteikušās alkohola reibumā, ierosinātas piecas krimināllietas. Tā 1953. gada 19. martā arestēta Anna Zaiceva, kas sēru laikā 8. martā dziedājusi "pretpadomju dziesmas" un necenzēti izteikusies par Staļinu.[1298] Liecinieku liecībās minēts, ka Zaicevai šādu darbības veikšanu esot lūgts pārtraukt, bet viņa atbildējusi: "Ko gribu, to dziedu, gribu nopelnīt 25 gadus". Pēc tam turpinājusi dziedāt, līdz atnācis milicis un viņu aizvedis. Zaiceva vēlāk atgriezusies un turpinājusi dziedāt.[1299] Šajā gadījumā ir vērts izcelt, ka visas šīs personas, nekontrolēdamas, ko saka, veikušas "pretpadomju izteikumus", kurus varētu raksturot kā īpaši asus. Tā, piemēram, Aleksandrs Bauļins kādā Valkas bufetē 12. martā izteicis gandarījumu par Staļina nāvi un paudis uzskatu, ka būtu labi, ja šāds liktenis piemeklētu arī pārējos partijas un valdības vadītājus. Papildus tam viņš paudis, ka Staļins nav neko labu izdarījis un izsūtījis daudzus nevainīgus cilvēkus.[1300] Visas apsūdzētās personas, kuras sava pārkāpuma laikā bijušas alkohola reibumā, liecinot minējušas, ka neko no savām izdarībām neatceras. Šāds stāvoklis, izvirzot apsūdzību, nav ticis uzskatīts par atbildību mīkstinošu apstākli.

Daudz plašākā mērogā izvirzītas apsūdzības par izteikumiem, kuri bijuši sacīti tīši un apsūdzētajai personai esot pie pilnas apziņas. Lielākā daļa šādu izteikumu novērojami tieši sakarā ar paziņojumiem par Staļina saslimšanu un nāvi. Septiņas no apsūdzētajām personām paužot prieku un gandarījumu, izteikušās, ka līdz ar Staļina nāvi beigs pastāvēt arī kolhozi un cilvēku dzīves uzlabosies. Jābilst, ka šādi uzskati sabiedrībā bijuši daudz plašāki, nekā tie parādās aplūkotajās krimināllietās. Atsevišķos dokumentos fiksēts, ka daudzviet Latvijā runājuši, ka sīkīpašnieki atgūs savas tiesības uz zemi. Zemi sadalīšot no 15 līdz 30 hektāriem lielos gabalos, būšot atļauts izmantot arī algotu darbaspēku.[1301] Esot bijušas paustas arī cerības, ka būšot iespējams atgūt nacionalizēto īpašumu. Viens no šādu uzskatu paudējiem bija Boruks Dukarēvičs, kuram pirms padomju okupācijas piederējusi

---

[1298] LVA, 1986. f., 1. apr., 21094. l., 99. lp.

[1299] Turpat 100. lp.

[1300] LVA, 1986. f., 1. apr., 21274. l., 88. lp

[1301] Bergmanis, Aldis. "Politiskās pārmaiņas Latvijā 1953. gadā", *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944 - 1959: politika un tās sekas,* Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003, 115. lpp.

lauksaimniecības mašīnu rūpnīca[1302]. Apsūdzībā viņš raksturots kā izteikts "buržuāziskais nacionālists", kurš apvaino Staļinu, PSKP un padomju valdību valsts novešanā līdz nabadzībai. Staļinu viņš uzskata par sliktu līderi, tā vietā slavē Ļevu Trocki un pauž viedokli, ka viņš valsti līdz šādai situācijai nenovestu. B. Dukarēvičs esot izteicies, ka gaidot, kad sāksies PSRS un Amerikas Savienoto Valstu (ASV) karš, kurā PSRS zaudēšot, kas ļaus viņam atgūt savus īpašumus.[1303] Neraugoties uz plašu un detalizētu apsūdzību, pierādījumu trūkuma dēļ B. Dukarēvičs netika notiesāts.

Vairākās izvirzītajās apsūdzībās minēts tikai fakts, ka par Staļina nāvi izteikts prieks un gandarījums. Vienā no kriminālliet̄ām šāda attieksme izpaužas īpaši spilgti. Tā Imanta Viča apsūdzības rakstā minēts, ka viņš 6. martā atnācis uz darbu un "pretpadomju formā" izteicies par Staļina nāvi. Trīs aptaujātie liecinieki snieguši analoģiskas liecības par to, ka I. Vičis par Staļinu izteicies – "mūsu tētiņš nosprādzis".[1304] Tās pašas dienas pusdienlaikā I. Vičis izstāstījis arī pret Staļinu vērstu anekdoti, kuras saturs atbilstoši liecinieku teiktajam bijis sekojošs:

> "Maskavā spiegiem piespriests nāves sods. Viens no tiem savā pēdējā vārdā izteicies, ka grib, lai viņu apglabā starp PSKP un Padomju valsts vadoņiem."[1305]

Stils, kādā šāda veida apsūdzībās attēlots Staļins, ir visai līdzīgs iepriekš minētajam. Šie izteikumi parasti mēdz būt izteikti ciniski.

Starp aplūkotajām kriminālliet̄ām atrodamas arī tās, kas skatāmas īpašā kontekstā. Viens no šādiem gadījumiem ir tā saucamā "Ārstu lieta", kura bija uzsākta 1953. gada janvārī. Par it kā plāniem noindēt augstas PSKP amatpersonas, tostarp Staļinu, bija aizturēti un apvainoti deviņi ievērojami Maskavas ārsti. Šo lietu plaši atspoguļoja arī padomju presē. Aplūkotajās kriminālliet̄ās šis gadījums pret Staļinu vērstu izteikumu kontekstā parādās trīs reizes. Viens no šādiem

---

[1302] B. Dukarēvičs, dzimis 1908. gada 28. decembrī Rīgā, dzīvojot Tallinā 1937. gadā no Ābrama Dukarēviča mantoja lauksaimniecības rīku speciālfabriku *Razevskis Auls, Dukarēvičs un biedri* Margrietas ielā Rīgā (*Valdības Vēstnesis,* 1937, 24. aprīlis, 4. lpp.).
[1303] LVA, 1986. f., 2. apr., 1106. l., 3. lp.
[1304] LVA, 1986. f., 1. apr., 21092. l., 3. lp.
[1305] Turpat 100. lp.

gadījumiem janvārī noticis arī kādā Ludzas strādnieku kantorī, kur savstarpējā strādnieku sarunā par "Ārstu lietu" Mihails Trašenko izteicies, norādot ar pirkstu uz Staļina portretu: "Slikti, ka netika tam ūsainajam klāt."[1306] Uzrādot vēl citas apsūdzības, M. Trašenko arestēts tikai 19. martā. Apsūdzībā šie izteikumi pret Staļinu bija raksturoti kā teroristiski.[1307]

Mazā skaitā aplūkotajās krimināllietās parādās dažādi rakstiski izteikumi, kas vērsti pret Staļinu. Tie kā krimināllietu pierādījumi atrodami apsūdzētajām personām konfiscētajās vēstulēs, dzejoļu lapiņās, kā arī izplatītajās pretpadomju skrejlapiņās.

Kā vienu no pirmajiem šādiem piemēriem var minēt Helmuta Pallo krimināllietu, kurā viņš kā Sarkanajā armijā dienējošs karavīrs apsūdzēts "pretpadomju vēstuļu" rakstīšanā saviem radiniekiem Latvijā. 1953. gada 6.martā viņš savam brālim rakstīja sekojošo:

> "Sveiks, Brāļuk!!! Tavu vēstuli saņēmu. Par ko ļoti priecājos. Vai Jūs to arī ziniet, ka pats Staļins ir nomiris. 5. martā izlaidis savu nolādēto dvēseli. Varbūt ka tagad kaut kas grozīsies [..]."[1308]

Iespējamās vēstuļu perlustrācijas rezultātā H. Pallo arestēts 1953. gada 12. martā.

Divos gadījumos aplūkotajās krimināllietās personas apsūdz "pretpadomju noskaņojuma" dzejas rakstīšanā. Tā 1953. gada 9. janvārī Arvīds Reimanis dzērumā kādā Rīgas tramvajā skaļi aģitējis, ka sarkanie ir vissliktākie un ka tie okupējuši Latviju. Tāpat esot teicis, ka pienākšot laiks un latvieši tos padzīšot. Viņš arī norādījis, ka strādājot tikai latviešu labā.[1309] Šāda A. Reimaņa rīcība "palikusi neievērota" līdz 1953. gada 23. martam, kad viņu arestējuši. Dzīves vietā veiktās kratīšanas rezultātā atrasta papīra lapa, kura saturējusi "pretpadomju rakstura dzejoli" par dzīvi kolhozā. Pēdējā no šī dzejoļa rindiņām par Staļinu lasāms:

> "Iļjičs mācīs maizi taupīt;
> Josifs atkal zagt un laupīt;

[1306] LVA, 1986. f., 1. apr., 21624. l., 256. lp.
[1307] Turpat 185. lp.
[1308] LVA, 1986. f., 1. apr., 44227. l., 126b. lp.
[1309] LVA, 1986. f., 1. apr., 21282. l., 58. lp.

Kultūra, kultūra visaugstākā”.[1310]

Līdzīga, bet apjoma ziņā iespaidīgāka krimināllieta ierosināta 1953. gada 28. martā, kad par “pretpadomju aģitācijas un propagandas” veikšanu personu grupā bija arestētas četras Balvu vidusskolas 10. klases skolnieces. Šajā krimināllietā atrodama arī aģentes “Dzidras”[1311] ievāktā un sniegtā informācija par visām iepriekš minētajām skolniecēm. Jābilst, ka šis ir vienīgais gadījums, kad aģentūras kartīte starp visām aplūkotajām krimināllietām pieejama krimināllietas sastāvā. Minētā skolnieču grupa apsūdzēta par krasa “pretpadomju satura dzejas” rakstīšanu un tās izplatīšanu iekšējā lokā, tā cerot mainīt pastāvošo sistēmu Latvijā.[1312] Staļina tēls šajā krimināllietā attēlots īpaši spilgti. Krimināllietas apsūdzībā minēts, ka šīs skolnieces periodiski tikušās minētās aģentes “Dzidras” dzīvoklī, kur pretpadomju garā veikušas pārrunas par padomju iekārtu un Staļinu. Tālāk apsūdzības dokumentos minēts, ka viena no šīm skolniecēm aģentes “Dzidras” klātbūtnē saķēpājusi Staļina portretu un par viņu uzrakstījusi lamu vārdus, savukārt cita no šīm skolniecēm apsūdzēta avīzes saplēšanā, kur attēlots Staļina portrets. Visas apsūdzētās esot

---

[1310] LVA, 1986. f., 1. apr., 21282. l., 76a. lp.

[1311] LVA 1986. f., 2. apr., 2749. l. ir norādīts, ka aģents “Dzidra” ir Anna Oskara meita Štoknis. Atrodams, ka 1905. gadā dzimusī Anna Štokne (Štoknis, Štokņa) Balvu pagasta Dubļevā [arī Dubļovā, tag. Briežuciema pagasts], 1926. gadā dzemdējusi meitenīti, kuru “nomušījusi” un aprakusi turpat istabā zem klona. (“Lauku dzīve”, *Balss*, Nr. 11., 1926, 15. janvāris, 2. lpp.). Viņu apcietināja. (“Apcietināta māte”, *Latvis*, Nr. 1286, 1926, 15. janvāris, 2. lpp.). Persona ar šādu vārdu un uzvārdu ir devusies uz PSRS, Sibīrijas Olugas kolhozu *Latviešu mednieks*, Ačinskas rajonā, no kurienes komandēta uz Omskas partijas skolas “latvju un latgaļu sektoru” (Levons J., “Oportunisti Ačinskas un Itates rajonkomitejās ignorē Omskas partskolu”, *Sibīrijas Cīņa*, Nr. 2 (725), 1932, 6. janvāris, 2. lpp., *Sibīrijas Cīņa*, Nr. 133 (856), 1932, 21. decembris, 4. lpp.), mācījusies Ačinskas pedagoģiskajā tehnikumā, strādājusi kolhozā *Gaismas stars* (*Sibīrijas Cīņa*, Nr. 87, 1934, 9. augusts) par teļkopi, kur viņas ģimene 1933. gadā esot izplatījusi baumas, ka Staļins aizbēdzis no PSRS, (“Komunas “Gaismas Stors” valde auklejas ar kaiteklim (Nagornovas cim. p., Ačinska raj.)”, *Taisneiba - Vyssavineibas Kompartijas Vokoru Sibira Apgobola Komiteta organ*, Nr.12 (518), 1933, 5. februāris, 3. lpp.; “Komunas “Gaismas stors” vadeitoji slep zagļus un irovejus”, *Taisneiba* Nr. 29(535), 1933, 28. marts, 1. lpp.), kļuvusi kolektīva *Atbalss* skolotāja (“Olimpiade parōdēja, ka myusu storpā ir talanti”, *Taisneiba*, Nr. 74(939), 1936, 15. augusts). Red. piez.

[1312] LVA, 1986. f., 2. apr., 2749. l., 3. lp.

smējušās Staļina sēru mītiņa laikā.[1313] Paradoksāli, bet šajā gadījumā minētās skolnieces pēc to vainas pierādīšanas un atzīšanās palikušas nesodītas, sniedzot atrunu par padomju iekārtas neizprašanu. Skolnieces uz šādām pretpadomju izdarībām esot pamudinājis 1948. gadā uz skolas jumta izkārtais Latvijas Republikas sarkanbaltsarkanais karogs. Rezultātā šo skolnieču rīcībā bija vainota slikta audzināšana, ko izmeklēšanā atzinis arī LKP Balvu rajona komitejas birojs. No pārmetumiem nav izvairījusies arī minētā aģente "Dzidra", kura savā dzīvoklī, ļaujot šīm skolniecēm rīkot satikšanos, savlaicīgi neesot pārtraukusi skolnieču sakropļoto izpratni par padomju iekārtu un pati esot pieļāvusi nepareizus izteicienus.[1314] Šajā gadījumā var uzskatīt par pierādītu tēzi, ka kļūšana par LPSR VDM ziņotāju nenozīmēja paglābšanu no apsūdzībām arī "politiskajos noziegumos". Minētajai krimināllietai pievienoti arī lietiskie pierādījumi – dzejoļi, saplēsta avīze un apķēpāts Staļina portrets.

Vienā no aplūkotajām krimināllietām apsūdzība izvērsta par "pretpadomju skrejlapu" izgatavošanu un izplatīšanu. Atšķirībā no citām aplūkotajām krimināllietām šī apsūdzība pēc definīcijas vistiešāk atbilst KPFSR Kriminālkodeksa 58.[10] pantam. Tā 1953. gada februāri Velta Ralmane izgatavoja skrejlapas, kas aicināja uz gaidāmo vēlēšanu izjaukšanu, un izvietoja tās pie Ainažu pilsētas izpildkomitejas durvīm. Mēnesi vēlāk V. Ralmane izgatavoja vēl 8 skrejlapas, kuras ar tādu pašu saturu kā iepriekš bija izvietotas Ainažu centrā netālu no izpildkomitejas ēkas.[1315] Četrās no tām bija uzsaukumi, kas vērsti pret Staļinu sakarā ar tā nāvi. Vienā no tām minēts:

> "Kungi, Staļins ir nosprādzis ar vēzi rīklē. Un par mums valda padomju vara."[1316]

Savukārt, citā, izmēros lielākā skrejlapā minēts:

> "Ievērībai. Biedri Pilsoņi! Mēs 1. martā balsosim par badu un iznīcību. Staļins ir miris, sen cilvēku asinis sūkdams. Par mums valda padomju

[1313] Turpat 165. lp.
[1314] LVA, 1986. f., 2. apr., 2749. l., 166. lp.
[1315] LVA, 1986. f., 1. apr., 19676. l., 158. lp.
[1316] Turpat 183. lp.

vara. Mēs, Kungi, jūs drīz atbrīvosim no komunistu jūga. Un par mums būs valdnieki kungs Zariņš un Feldmanis, kuri atrodas ārzemēs."[1317]

Visu skrejlapu teksta beigās V. Ralmane parakstījusies ar pseidonīmu "Fakts".

Pret Staļinu vērstie izteikumi LPSR ierosinātajās kriminālllietās parādās visdažādākās formās un veidos, tomēr vairumā gadījumu izpaužas kā ciniskas un negatīvas izpausmes, kas spilgti parāda Latvijas iedzīvotāju noskaņojumu pret okupācijas režīmu un tā izvērsto politiku. Šāda situācija novērojama apsūdzēto personu mutvārdos vai rakstveidā paustajos izteikumos, kuros ir gandarījums par Staļina saslimšanu un nāvi. Ierosināto kriminālllietu apsūdzības, izņemot gadījumus, kad iegūti lietiskie pierādījumi, pamatotas tikai ar liecinieku liecībām, kas apsūdzētajām personām nospriesto padara par visai neobjektīvu. Vairumā apsūdzību nav saskatāms arī noziedzīga nodarījuma sastāvs, kas atbilstu KPFSR 58.[10] panta tiešai definīcijai. To netieši apstiprina arī pēc Staļina nāves uz šīm lietām attiecinātie amnestijas noteikumi.

4. Nobeigums

Iepriekš apskatā sniegtā analīze parāda, ka 1953. gadā pret Staļinu vērstās izpausmes bijušas visdažādākajās formās. Staļina tēls martā ierosinātajās kriminālllietās ir izteikti negatīvs, un vairākumā gadījumu vērtējums saistīts ar viņa slimības un nāves paziņošanas faktu, kas uzskatāms arī par vienu no faktoriem attiecīgo apsūdzību skaitliskajam pieaugumam. Šāda situācija, vismaz Latvijas apstākļos, nešķiet neparasta, jo Staļina izvērstās represijas pret tās iedzīvotājiem pamatoti radījusi dziļi antipātisku noskaņojumu gan pret režīmu kopumā, gan pret Staļinu kā personu atsevišķi. Šis noskaņojums tautas vidū nereti ir folklorizējies. Tā, piemēram, tautā runāja, ka Staļinam pēc nāves mutē atrasti suņa zobi. Latviešu vēsturnieks Heinrihs Strods to skaidro kā svarīgu pretpadomju tautas balss izpausmi, kas bija "vadošā un virzošā spēka" noteikto sakrālo jēdzienu un vērtējuma plus

[1317] Turpat 179. lp.

zīmes nomaiņa pret mīnus zīmi, panākot, ka impērijas mīti un simboli zaudēja savu noturību.[1318]

Aplūkotās krimināllietas var uzskatīt par paraugu tam, kāds noskaņojums 1953. gada martā ir valdījis Latvijas sabiedrībā. Tās attēlo tikai mazāko daļu no lielāka kopuma, proti, krimināllietās attēloti tikai tie gadījumi, par kuriem uzzinājušas padomju represīvās iestādes un par tām uzsākušas izmeklēšanu. Nenoliedzami, līdzīgu gadījumu skaits, kad pret Staļinu bijuši vērsti negatīvi izteikumi, bijis daudz augstāks, taču tie palikuši nepamanīti. Apstiprinājumu šādam faktam var rast dažādās laikabiedru atmiņās, kuru publicēšana bijusi iespējama tikai līdz ar Padomju Savienības sabrukumu 1991. gadā. Minētās krimināllietas ļauj izprast arī padomju represīvās un tiesu sistēmas dziļo neobjektivitāti.

Plašāka tēmas izpratne būtu iespējama, izpētot arī citas ar līdzīgu apsūdzības rakstu ierosinātas krimināllietas, kuras uzsāktas vēl pirms apskatā aplūkotā perioda, proti, krimināllietas, kuras uzsāktas vēl staļinisma perioda laikā. Papildus tam būtu izmantojami arī LKP rajonu komiteju sēžu dokumenti. Līdz ar to šīs tēmas padziļināta pētniecība būtu veicama arī nākotnē.

[1318] Strods, Heinrihs. “Nevardarbīgās pretošanās formas Latvijā. 1944 – 1985”, *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas pieredze*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2006, 25. lpp.

1. pielikums. Čekas aģente "Dzidra" Balvu skolnieču krimināllietā – Anna Štoknis. LVA 1986. f., 2. apr., 2749. l.

СОВ СЕКРЕТНО.

81

СПРАВКА.

(Об освобождении из под стражи учащихся Балвской латышской средней школы.)

В октябре 1952 года по материалам агента "ДЗИДРА" (ШТОКНИС Анна Оскаровна), Балвским РО УМВД по Даугавпилсской области были взяты в агентурную разработку учащиеся Балвской латышской средней школы:

1. ОЗОЛИНЫШ Нора Рудольфовна, 1936 года рождения, уроженка дер. Аугустабирза, Балвского р-на, Даугавпилсской области, гр-нка СССР, б/п, латышка, по соцпроисхождению из крестьян-середняков, отец её с первых дней коллективизации в Латвии вступил в колхоз, родной брат в настоящее время служит в Советской Армии. Близких родственников репрессированных органами Советской власти нет.
До ареста проживала в дер. Лаури, Ошуповского с/с, Балвского р-на, ученица 10 класса Балвской латышской средней школы.

2. КОКИНА Анна Донатовна, 1935 года рождения, уроженка дер. Науена, Даугавпилсского р-на, Даугавпилсской области, латышка, гр-нка СССР, б/п, происхождение из крестьян-бедняков, до ареста проживала в дер. Плоскино, Балвского р-на, ученица 10 класса Балвской латышской средней школы.

3. ПАЙДЕРЕ Терезия Юрьевна, 1936 года рождения, уроженка дер. Эглюсала, Балвского р-на, Даугавпилсской области, латышка, б/п, гр-нка СССР, происходит из крестьян-середняков, родной брат её с первых дней Великой Отечественной войны добровольно ушел в Советскую Армию, а после демобилизации работал

Reflection of the criticism of Stalin in the criminal cases of the security services of the LSSR

This report analyses the criminal cases initiated by the KGB because of anti-Soviet agitation in relation to the defamation of Stalin. Although this kind of anti-Soviet manifestation existed throughout the whole Soviet occupation, this research is based on criminal cases which were initiated in March 1953, when the death of Stalin provoked the negative attitude and criticism of the leader the LSSR.

The analyzed criminal cases predominantly had been initiated because of the defamation of Stalin shortly after his death. In most of the cases, the expression of opinion took place in the presence of a small group of people. However, on the basis of the testimonies of the witnesses, the accusations had been brought against persons on the basis of Article 58[10] of the Criminal Code of the Russian SFSR. The norm to criminalize in this regard was constituted as 'propaganda or agitation, containing a call for the overthrow, subversion, or weakening of Soviet authority or for the carrying out of other counterrevolutionary crimes and likewise the distribution or preparation or keeping of literature of this nature'. There are fourteen criminal cases in the State Archive of Latvia of the National Archive of Latvia which are corresponding to the subject and period of this research. They form part of this research.

Getting acquainted with the mentioned cases while comparing them with the previous court practice and analyzing amnesty, it follows that decisions on criminal liability had been influenced by the liberalization process in the USSR. It can be observed in six analyzed cases, which after the investigation had taken place had been terminated. Nevertheless, most of the analyzed cases ended with real punishment. There are forty six cases of that kind, which make approximately 41% of all analyzed cases in the reviewed period.

This report analyzes in detail the circumstances of the previously mentioned criminal cases, as well as the reasons for determining criminal liability.

Latvju Nacionālās Jaunatnes Apvienības Valkas grupa (1945). Atmiņu mantojums

Mag. iur., mag. philol. Kristīne Rotbaha
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas stipendiāte
Darbs izstrādāts Dr. hist. Jāņa Ķerusa, Dr. iur. Elīnas Grigores-Bāras vadībā

Ievads

Latvijas Republikas Satversmes ievadā nostiprināts Latvijas tautas pienākums pieminēt svešo varu upurus, nosodot "komunistisko un nacistisko totalitāro režīmu un to noziegumus". 2016. gada martā aprit septiņdesmit gadu, kopš padomju vara notiesāja Valkas jauniešus, kas bija apvienojušies Latvju Nacionālās Jaunatnes Apvienībā (LNJA), lai nevardarbīgi pretotos padomju totalitārajam režīmam, un nosūtīja tos "labošanas darbos" uz Sibīriju un Krievijas Tālajiem Ziemeļiem.

Par nevardarbīgo pretošanos padomju totalitārajam režīmam LNJA biedrus un līdzzinātājus sagaidīja nežēlīgas padomju varas represijas. 1946. gada 15. martā Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) Iekšlietu tautas komisariāta (IeTK) karaspēka Kara tribunāls tiesāja 19 personas, no kurām 13 personas par dalību LNJA, divas personas par šīs "pretpadomju organizācijas" atbalstīšanu un četras personas par neziņošanu padomju varai par organizācijas esamību. Neatkarīgi no līdzdalības pakāpes un veiktajām darbībām visām 19 personām bija piespriesta brīvības atņemšana, īsākais spriedumā noteiktais soda izciešanas laiks bija trīs gadi, bet garākais – 20 gadi. Vairākām personām noteikta arī mantas konfiskācija un tiesību degradēšana. Visus nosūtīja uz labošanas darbu lēģeriem.[1319]

[1319] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 4. sēj. 494. – 500. lp.

Vairākiem jauniešiem pēc soda izciešanas sekoja aizliegums atgriezties Latvijā, un nometinājums turpinājās izsūtījuma vietās vēl vairākus gadus. Divas jaunas dzīvības, nesagaidot soda izciešanas termiņa beigas, izdzisa tūkstošiem kilometru attālumā no mājām un tuviniekiem, viņu nāves apstākļi un pēdējās atdusas vietas nav zināmas.

Šī pētījuma mērķis ir, izmantojot un salīdzinot Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā (LNA LVA) un citviet esošos materiālus un notikumus laikabiedru atmiņās, izpētīt jauniešu nevardarbīgo pretošanos padomju totalitārajam režīmam 1945. gadā Valkā, sniedzot ieskatu par LNJA Valkas grupas rašanos, darbību un likvidēšanu.

Represēto Valkas jauniešu atmiņas sniedz liecības, kādas nav iespējams atrast nevienā dokumentētajā vēstures avotā, proti, kāda bija viņu personīgā motivācija uzsākt nevardarbīgo pretošanos. Salīdzinot rakstīto un nerakstīto vēstures avotu sniegtās liecības, iespējams konstatēt gan konkrētas pretošanās aktivitātes, gan izsekot darbībām, kas noveda līdz grupas likvidācijai un sekojošām represijām pret tās dalībniekiem.

Ar šo pētījumu autore sniedz savu ieguldījumu izpētē par jauniešu nevardarbīgo pretošanos padomju okupācijas varai Latvijā, pieminot, kā to paredz Satversme, tos latviešu jauniešus, kas padomju represīvā aparāta nežēlībā zaudēja savas dzīvības, proti, Modri Rudīti (1930 – 1952) un Dzintru Purviņu (1930 – 1946). Dzintra Purviņa savas ģimenes atmiņās vienmēr paliks kā padsmitniece, kas no fotogrāfijām raugās ar ļoti gaišu, nopietnu, tomēr vēl bērnišķīgu skatienu. Fotogrāfija ir kā atslēga uz labi noglabātām atmiņām:

> "Atmiņu dūmakā daudz kas izplēnē. Nereti, tikai pateicoties [..] fotogrāfijām kā atbalsta nūjām, var mēģināt iet atpakaļ laikā."[1320]

Dzintras Purviņas fotogrāfija rosināja šo pētījumu un palīdzēja raisīties viņas laikabiedru stāstiem, kuros atklājās septiņdesmit gadus senie un skaudrie notikumi.

Pētījuma mērķa sasniegšanai bija izvirzīti sekojoši uzdevumi: apzināt LNJA Valkas grupas darbības dokumentācijas un pētniecības

---

[1320] Kursīte, Janīna. *Sfumato nesfumato: Ekspedīciju ceļi un neceļi*. Rīga: Madris, 2008, 19. lpp.

vēsturi; veikt LNA LVA pieejamo dokumentāro liecību izpēti par LNJA Valkas grupas izveidi, darbību un likvidēšanu un šo notikumu kontekstu atspoguļojošo vēstures avotu atlasi; apkopot, sistematizēt un apstrādāt lauka pētījumā iegūto daļēji strukturēto kvalitatīvo interviju materiālu, tādējādi izveidot un sagatavot pētījumam tekstu korpusu, kas liecinātu par LNJA Valkas grupas izveidi, darbību un likvidēšanu; veikt savākto datu kvalitatīvo apstrādi un analīzi; apkopot, sintezēt un hronoloģizēt no dokumentārajām liecībām, rakstītajiem vēstures avotiem un lauka pētījumā iegūto informāciju par LNJA Valkas grupas izveidi, darbību un likvidēšanu, analizējot un salīdzinot to; izdarīt secinājumus par LNJA Valkas grupas izveidi, darbību un likvidēšanu; izdarīt secinājumus par turpmākajiem izpētes aspektiem saistībā ar LNJA Valkas grupu.

Pētījumā izmantotas galvenokārt divas avotu grupas – rakstītie un mutvārdu vēstures avoti. Konkrētāk, LNA LVA 1986. fonds "Latvijas PSR Valsts drošības komitejas (VDK) par sevišķi bīstamiem, pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu kriminālllietas (1940 – 1985)", kurā iekļautas 56 612 kriminālllietas[1321]; Latvijas Okupācijas muzeja fondi; kvalitatīvās intervijas ar LNJA Valkas grupas dalībniekiem un viņu piederīgajiem laika periodā no 2012. līdz 2015. gadam. Papildus izmantotas LNJA dalībnieku atmiņas – gan publicētās, gan nepublicētās –, meklēts notikumu atspoguļojums periodikā. Sakarā ar pēdējo konstatēts, ka, izpētot toreizējā Valkas apriņķī izdoto periodiku, nebija atrasta neviena publikācija, kas vēstītu par pētījumā aprakstītajiem notikumiem.

Informācijas atlase LNA LVA fondos veikta, izmantojot noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītāju[1322]. Šādā veidā atlasītas ar analizējamo jautājumu saistītās kriminālllietas, kas sniedz bagātīgu informāciju ne vien par nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem, bet arī par čekas dienestu darbību pret tiem.

[1321] Bambals, Ainārs. "1941. gada 14. jūnijā izsūtīto Latvijas iedzīvotāju arhīva lietu dokumenti kā vēstures avots", *1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 6. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2002, 374. lpp.

[1322] *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940 – 1986*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999.

Vācot materiālus par LNJA Valkas grupu, no 1986. fonda izmantota 2. apraksta (LPSR VDK pārtrauktās krimināllietas) krimināllieta P-9259 piecos sējumos, kuras nosaukums ir "Krimināllieta Nr. 8075 Pences Lūcijas Dāvida meitas un citu apsūdzībā"[1323]. Krimināllietā glabājas materiāli par 19 personām – apsūdzēto personu pratināšanas protokoli, pašrocīgi rakstītas atzīšanās, procesuālas liecības, arestēto mantas apraksts, izvirzītās apsūdzības un tiesas spriedums, protesti, kā arī reabilitācijas materiāli (lielākā daļa krievu valodā), kā arī lietiskie pierādījumi, kas iegūti šo personu dzīvesvietās viņu aizturēšanas brīdī, piemēram, LNJA statūti – iekārtas un dalības noteikumi un instrukcija apvienības slepenai darbībai–, Latvju Nacionālās Apvienības statūti, paštaisīti sarkanbaltsarkanie karogi.

No krimināllietas materiāliem redzams, ka dokumenti ir savstarpēji pretrunīgi, ar ortogrāfijas kļūdām, konstatējamas neprecizitātes personvārdos[1324], vietumis nav norādīta klase, kurā skolēns mācījies,[1325] konstatējamas neprecīzas vai nepilnīgas ziņas par arestēto jauniešu vai viņu vecāku nodarbošanos[1326], piemēram, "tautas ienaidnieks", "bezvēsts pazudusi", "atrodas Krievijā". Šis avots vērtēts kritiski, ņemot vērā padomju represīvo iestāžu izmeklēšanas metodes un mērķi, kā arī acīmredzamo faktu, ka vairākas liecības ir tipveida, t.i., it kā pārrakstītas cita no citas. Konfrontējot šīs liecības ar dzīvo liecinieku stāstīto, var konstatēt atšķirības ne vien faktu interpretācijā, bet arī pašos faktos. Tēzi, ka personas sodīja vien par piederību noteiktai sociālai grupai, kuru bija nolemts represēt neatkarīgi no faktiskās rīcības, kas neinteresēja čekas izmeklētājus, apstiprina intervētie LNJA Valkas grupas dalībnieki, vairākkārt intervijās uzsverot, ka vairums arestēto Valkas jauniešu nav pratuši krievu valodu, pieaicinātais tulks viņu garo atbilžu tulkojumu nereti

---

[1323] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. – 5. sēj.

[1324] Alfons Meiris vietām nosaukts par Adolfu Miri, arī Meeri. Gaida Labsvīra vietām dēvēta par Lobsvīru, bet Alīda Sapols par Sīpolu un Modris Rudītis par Rudzīti.

[1325] 20 gadus vecās Brunhildes Pūces apsūdzības rakstā norādīts, ka viņa mācījusies Valkas vidusskolas 9. klasē, ko neapstiprina ne toreizējie 9. klases skolēni, ne arī citi izmeklēšanas dokumenti.

[1326] Tiesas spriedumā norādīts, ka Alfons Meiris ir zemnieks – kulaks, kuram ir nepilna vidējā izglītība, kas ir neprecējies un bezpartejisks, taču nav norādīts, ka viņš ir 9. klases skolnieks, kā tas ir vairākiem citiem tiesājamajiem jauniešiem.

atreferējis izmeklētājam pāris vārdos, parakstāmie dokumenti bieži nav pat nolasīti.

Papildus izmantotas krimināllietas, kas tieši neattiecas uz LNJA Valkas grupu, taču ir ar to netieši saistītas. Tās ir 1986. fonda 2. apraksta P-10774. lieta 10 sējumos par LNJA Viļakas grupu un 1894. fonda 1. apraksta 3776., 3781., 1697. lietas, kurās ir ziņas par represijām pret Valkas jauniešu ģimenēm.

No Latvijas Okupācijas muzeja 9435. un 7522. fonda izmantoti tie eksponāti, kas saistīti ar LNJA Valkas grupas dalībniekiem, bet vairāk kalpo kā jauniešu nacionālo nostāju raksturojošs fons.

Pētījumam papildus izmantoti arī interviju autoru personīgo arhīvu materiāli – dažādi dokumenti, vēstules un fotogrāfijas, kas tapušas ieslodzījuma un nometinājuma vietās.

Ļoti nozīmīgs pētniecības avots ir vēl dzīvo aculiecinieku atmiņas. Tas ir vienīgais avots, no kura iespējams iegūt LNJA Valkas grupas dalībnieku viedokli gan par tā laika notikumiem, gan viņu motivāciju. Šīs atmiņas sniedz liecības gan par apstākļiem, kas sekmēja nevardarbīgo pretošanos un iestāšanos LNJA, gan par grupas mērķiem, gan arī par represijām, kas sekoja pēc jauniešu aresta, soda izciešanas un pat pēc atgriešanās Latvijā. 2015. gada nogalē, kad veikts pētījums, autorei zināmi vēl dzīvi trīs grupas dalībnieki: Alfons Meiris (1930), Lilita Forstmane (dzim. Plotniece, 1929) un Judīte Gudrīte (dzim. Vēvere, 1930). Pētījumā izmantotas divu pirmo dalībnieku, kā arī Tomskā mirušās grupas dalībnieces Dzintras Purviņas (1930 – 1946) ģimenes locekļu atmiņas, kas liecina par represiju atstātajām sekām uz notiesāto ģimenes locekļiem. Ieteicams veikt papildus lauka pētījumu, iekļaujot arī represēto Valkas jauniešu klasesbiedrus.

Rakstot par pretošanās kustību Latvijā, ar ko parasti saprot tautas, iestāžu, sabiedrisko, politisko un reliģisko organizāciju nepakļaušanos totalitārajam režīmam[1327], jaunākajā historiogrāfijā

[1327] Strods, Heinrihs. “Latvijas skolu jaunatnes nacionālā pretošanās kustība (1944. gads – 50. gadu vidus)”, *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940. – 1956. gadā, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti,* 3. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2002, 592. lpp.

izveidojies iedalījums atbilstoši tipoloģijai – bruņotā, nevardarbīgā, garīgā pretošanās un šo veidu konkrētas formas.[1328]

Latvijas jauniešu nacionālo pretošanos kā nevardarbīgās pretošanās formu pētījuši daudzi, dažādu nozaru un raudzes pētnieki.

Pētījuma robežas – faktoloģiskā materiāla, kas ļauj spriest par LNJA Valkas grupas izveidi, tās dalībniekiem, veiktajām darbībām, kā arī likvidēšanas apstākļiem, proti, līdz LNJA Valkas grupas dalībnieku notiesāšanai, konstatēšana un izpēte. Ārpus pētījuma robežām paliek vairāki zinātniskās izpētes virzieni un aspekti, ko iespējams veikt nākotnē, piemēram, vēsturiskais fons, ar Valkas grupu saistītās LNJA grupas un citi nacionālās pretošanās kustības veidi Valkā, fiziskās un morālās represijas pret LNJA Valkas grupas dalībniekiem pēc viņu notiesāšanas. Tāpat nākotnē iespējams veikt LNA LVA dokumentu padziļinātu izpēti, salīdzinot grupas dalībnieku sniegtās liecības, veicot izmeklēšanas un tiesas procesa tiesisko analīzi, analizējot LNJA statūtus un citus tās darbību regulējošos tiesiskos pamatus. Tāpat būtu pētāmi aspekti, kas atainotu represiju atstātās sekas uz represēto jauniešu dzīves kvalitāti pēc atgriešanās no nometnēm, uz tālāku izglītību un profesionālo darbību, uz iespēju uzturēt savstarpējo komunikāciju, runāt un spēt runāt par notikušo. Pētāma arī sabiedrības attieksme pret represētajiem jauniešiem. Nākotnē izpētes vērti ir arī represēto jauniešu ģimeņu likteņi, ņemot vērā, ka vairāku jauniešu ģimenes locekļi bija pakļauti padomju varas represijām un izsūtīti no 1941. līdz 1949. gadam.[1329] Šajā pētījumā vairāki no iepriekš minētajiem aspektiem būs tikai ieskicēti, paverot iespēju plašākiem pētījumiem turpmāk.

1. LNJA Valkas grupas izveides fons

Otrajam pasaules karam beidzoties, Latvijā bija jūtams pretpadomju noskaņojums, notika aktīva bruņotā pretošanās, tai

---

[1328] Ivanovs, Aleksandrs. "Nacionālā pretošanās kustība Latvijā pēc Otrā pasaules kara Latvijas historiogrāfijā (40. gadu otrā puse – 80.gadu otrā puse)", *Nacionālā pretošanās komunistiskajiem režīmiem Austrumeiropā pēc Otrā pasaules kara, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti,* 17. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2006, 144. lpp.

[1329] LVA, 1894. f., 1. apr., 3776. l., 3781. l., 1697. l.

skaitā Ziemeļvidzemes apkārtnē, kur bija nodibinājušās vairākas Latvijas nacionālo partizānu grupas.[1330] Latvijas aktīvākie, patriotiski noskaņotie jaunieši, sekojot pieaugušo paraugam, veidoja pretošanās grupas, kas aptvēra visus novadus. Pretošanos padomju varai aktīvi pauda jaunieši, kas bija dzimuši un izglītojušies vēl neatkarīgajā Latvijā. Pretošanās grupas izveidotas vairākās Latvijas vidusskolās, kā arī citās mācību iestādēs.[1331]

Vairākas jaunatnes pretošanās organizācijas Latvijā izveidotas tūlīt pēc Otrā pasaules kara, tai skaitā LNJA. LNJA statūtus izstrādāja Latvijas Nacionālo partizānu apvienības (LNPA) vadītājs Pēteris Supe[1332]. Apvienībai bija savas grupas Viļakā, Rīgā, Alūksnē un Valkā.[1333] Dažām bija nosaukumi, piemēram, Alūksnes pilsētas skolēnu pagrīdes grupa "Tālavas sili"[1334], taču Valkas grupai nosaukums nebija dots, lai gan apspriests nosaukums "Koknese".[1335]

LNJA jaunākajā Latvijas historiogrāfijā dēvē arī par Latvijas Nacionālo jaunatnes apvienību[1336] vai Latviešu Nacionālās jaunatnes savienību[1337]. Šajā pētījumā izmantots nosaukums tādā redakcijā, kāda lietota latviešu valodā LNJA darbības laikā, kā pirmavotu izmantojot

---

[1330] Par bruņotu pretošanos Ziemeļvidzemē skat. Turčinskis, Zigmārs. *Ziemeļvidzemes mežabrāļi. Latvijas nacionālo partizānu cīņas Valkas apriņķī un Alūksnes apriņķa rietumu daļā. 1944. – 1953. gads.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2011.

[1331] Kramiņš, Gunārs. "Jauniešu pretestības kustība okupācijas varai Latvijā 1944. – 1962." *Latviešu karavīrs vēsturiskā skatījumā.* Rīga: Latviešu virsnieku apvienība, 2009, 82. – 102. lpp.

[1332] Šaicāne, Irēna. "Viļakas jauniešu nevardarbīgās pretošanās organizācijas 1945. gadā", *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40. – 90. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti,* 21. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 483. lpp.

[1333] Kramiņš, Gunārs. "Jauniešu pretestības kustība okupācijas varai Latvijā 1944. – 1962." *Latviešu karavīrs vēsturiskā skatījumā.* Rīga: Latviešu virsnieku apvienība, 2009, 82. lpp.

[1334] Turčinskis, Zigmārs. *Ziemeļvidzemes mežabrāļi. Latvijas nacionālo partizānu cīņas Valkas apriņķī un Alūksnes apriņķa rietumu daļā. 1944. – 1953. gads.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2011, 109. lpp.

[1335] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 232. lp.

[1336] Šaicāne, Irēna. "Viļakas jauniešu nevardarbīgās pretošanās organizācijas 1945. gadā", *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40. – 90. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti,* 21. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 475. – 502.lpp.

[1337] *Latvijas nacionālo partizānu karš: dokumenti un materiāli, 1944 – 1956*, sast. H. Strods. Rīga: Preses nams, 1999, 176. lpp.

LNJA statūtus[1338]. Terminoloģiskās atšķirības varētu būt radušās, dažādi tulkojot vēstures avotu materiālus no krievu valodas. Jāatzīst, ka pat nianses spēj mainīt termina semantisko jēgu. Vienā gadījumā LNJA izvērstais nosaukums atspoguļo apvienojušās jaunatnes nacionālo stāju, citā – piešķir apvienībai valstiska veidojuma mērogu.

LNJA grupas dibinātas, pamatojoties uz Latvju Nacionālās Apvienības statūtiem[1339], LNJA statūtiem – iekārtas un dalības noteikumiem un instrukciju apvienības slepenai darbībai[1340]. Visi šie priekšraksti rakstīti rokrakstā uz rūtiņu lapām, turpmāk kopā saukti – statūti –, kā lietiskie pierādījumi atklāti kratīšanas laikā jauniešu dzīvesvietās[1341].

Latvju Nacionālās Apvienības statūtu 5. nodaļas 30. § d apakšpunktā noteikts:

> "[..] līdz pastāvīgas jaunatnes organizācijas nodibināšanai organizēt pie apvienības jaunatnes sekciju zem nosaukuma "Latvju Nacionālā jaunatnes Apvienība" (LNJA) un tās darbību, mērķus un uzdevumus nosakot tuvāk īpaši izstrādātos "Iekārtas un darbības noteikumos"."

LNJA statūtu – iekārtas un dalības noteikumu 1. nodaļas 1. § noteikts:

> "Latvju Nacionālās Jaunatnes Apvienība (LNJA) nodibināta saskaņā ar Latvju Nacionālās Apvienības (LNA) statūtu 30. § d punktu, un tās darbība aptver visu Latviju."

Pirms pievērsties LNJA Valkas grupas izveidei, nedaudz jāieskicē grupas izveides iespējamības fons un pašu jauniešu motivācija. Ziņas par to sniedz bijušo LNJA Valkas grupas dalībnieku Alfona Meira un Lilitas Forstmanes atmiņas, kas daļēji skaidro jauno cilvēku rīcību. Lai cik vērtīgi un informatīvi būtu rakstītie vēstures avoti, tie jāskata kontekstā ar mutvārdu vēstures avotiem, jo arhīva dokumenti atklāj pagātni no okupācijas varas pozīcijām un gandrīz pilnīgi ignorē šajā notikumā iesaistīto cilvēku individuālo pieredzi.[1342]

[1338] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 4. sēj., 3., 4. lp.
[1339] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 4. sēj., 15. – 16. lp.
[1340] Turpat, 3., 4. lp.
[1341] Turpat, 1. – 2. lp.
[1342] *1949. gada 25. martā izvesto balsis: dažu Daugavpils un Ilūkstes apriņķa deportēto ģimeņu likteņi mutvārdu vēstures avotos un arhīva dokumentos*, sast. I. Saleniece. Daugavpils: Saule, 2008, 10. lpp.

Lilita Forstmane atceras, ka Latvijas okupācijas pirmajā gadā pazuduši daudzi valcēnieši. 1941. gada jūlijā pēc nacionālsociālistiskās Vācijas armijas ienākšanas Valkā atrakti masu kapi, kur bijuši apglabāti Baigā gada upuri.[1343] Lilita Forstmane situāciju raksturo šādi:

> "Visa tā šaušana jau notika pāri Pedelei Tālavas ielā, kur apriņķa valde, pie sētas mājas. Tur krievi ierīkoja kameras un cietumu. Atceros, es pagalmā spēlējos un dzirdu, un nevaru saprast, ko tās mašīnas sprakšķ tur – pāri Pedelei, tas – pirms krievi atkāpās. Nu tak' cilvēkus šāva! Valkā daudzi pazuda, un aprakuši viņi bij' turpat šķūnī, un tad viņi atradās. Vistrakāk jau atstāja iespaidu, kad atraka tos krievu nošauto kapus, atraka paši latvieši vācu laikā. Es atceros to drausmīgo formalīna smaku, kad tos līķus raka ārā. Tur līķi bija strīpām. Tad cilvēki gāja atpazīt savējos, tad tur bija tās runas, kā viņi bijuši mocīti – gan nagi maukti, gan krūtis nogrieztas, izkropļoti, nu briesmīgi! Un tas taču viss palika mums atmiņā. Un tad bija tās bēres, kad viņus tur glabāja, to vēl atceros."[1344]

1944. gadā Latvijai, tai skaitā Valkai nonākot otrreizējā padomju varas okupācijā, šādas atmiņas jauniešos uzvirmoja ar jaunu sparu, ko pastiprināja marodierisms un bandītisms, kas izplatījās līdz ar Sarkano armiju.[1345] Lilita Forstmane atceras:

> "[19]44. gada, laikam taču, oktobrī mēs atgriezāmies mājā no bēgļu gaitām Vidzemē.[..] Mūsu māja bija vesela. Bet pirmais, ko es ieraudzīju – "plintniece"! Armijas formā un rokā mūsu vecāsmātes ogļu gludeklis, un iet pāri ielai no mūsu mājas uz pretējo māju, un man jau… O! [Lilita Forstmane paceļ gaisā rādītājpirkstu] … Mūsu gludeklis "plintniecei" rokā! Māja jau bija izvākta tukša, gulējām uz salmiem tad."[1346]

[1343] Kristīnes Rotbahas intervija ar Lilitu Forstmani (dzim. Plotniece, 1929), ierakstīta 2015. gada 9. decembrī Carnikavā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.
[1344] Turpat.
[1345] Strods, Heinrihs. Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944 – 1956. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 12. lpp.
[1346] Kristīnes Rotbahas intervija ar Lilitu Forstmani (dzim. Plotniece, 1929), ierakstīta 2015. gada 9. decembrī Carnikavā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.

Nākamais faktors, kas mudināja jauniešus pretoties okupācijas varai, bija padomju represijas, kas jau bija skārušas vairākas valcēniešu ģimenes. Alfons Meiris dalās pieredzētajā:

> "Man tēvs jau bija arestēts. [..] Tēvam piederēja apavu veikals; labi dzīvojām; lauku māja bija nopirkta. 1940. gadā atņēma veikalu, kurā arī dzīvojām, un mēs aizgājām uz laukiem. Kara laikā tā māja nodega, kā par laimi. [..] Vācu laikā tēvam bija jāiet sargāt tilti kā aizsargam. Tēvu arestēja [19]45. gada 19. janvārī; viņš bija lāgerī [lēģerī] Ņižņij Tagila, Kušvā [*Нижний Тагил, Кушва* – krievu val.]; atbrīvojās [19]49. gada rudenī; es jau tad biju lāgerī."[1347]

Valkas grupas kriminālllietas materiāli sniedz informāciju, ka vairāku Valkas grupas dalībnieku piederīgie bijuši arestēti jau iepriekš, piemēram, ziņās par Alfona Meira tēvu Jāni Meiri norādīts - "tautas ienaidnieks, kas arestēts 1945. gadā"[1348]. Par Vidāru Andersonu, dzimušu 1931. gadā, sniegtas ziņas, ka viņa tēvs atrodas Krievijā, māte pazudusi bez vēsts,[1349] tomēr līdz tiesai LPSR Valsts drošības tautas komisariāts (VDTK/НКГБ)[1350] jau bija ieguvis detalizētāku informāciju, kas fiksēta sekojoši: "[..] padomju varas orgānu represēts 1941. gadā, māte labprātīgi bēgusi ar vāciešiem."[1351] Par Vizbulītes Radziņas, dzimušas 1931. gadā, tēvu ievāktas ziņas, ka to "represējuši padomju valsts orgāni"[1352], savukārt Gaidas Labsvīras, dzimušas 1930. gadā, tēva sakarā norādīts, ka "ar padomju varas orgāniem arestējās [sic! – K.R.]".[1353]

Trešais faktors bija jauniešu nacionālais noskaņojums, ko bija sekmējusi patriotiskā audzināšana līdz 1940. gadam skolā un ģimenēs, kā arī taisnīguma izjūta, kas pastiprinājās apkārt valdošo ētisko un morāles normu degradācijā. Latvijā pirms padomju okupācijas pastāvošā izglītības sistēma spēja ieaudzināt jauniešos tik dziļu un

---

[1347] Kristīnes Rotbahas intervija ar Alfonu Meiri (1930), ierakstīta 2012. gada 11. jūlijā Valkā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.
[1348] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 52. o. p., 57. lp.
[1349] Turpat, 130. o. p. lp.
[1350] *1949. gada 25. martā izvesto balsis: dažu Daugavpils un Ilūkstes apriņķa deportēto ģimeņu likteņi mutvārdu vēstures avotos un arhīva dokumentos*, sast. I. Saleniece. Daugavpils: Saule, 2008, 14. lpp.
[1351] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 3. sēj. 226. lp.
[1352] Turpat.
[1353] Turpat.

noturīgu patriotismu un savas dzimtenes mīlestību, ka viņi nespēja samierināties ar svešas varas okupāciju.[1354] To apliecina Lilita Forstmane:

> "Patriotisms mums auga šo apstākļu varā – tās valdību maiņas, tas Baigais gads, kas mūs atmodināja, un tie leģionāri! Karogs sarkanbaltsarkanais vējos atraisījies skrej…[1355] [Edvarta] Virzas dzejoli vēl tagad atceros, ko skolā mācīja.[..] Pirms tam gan man mamma taisni noliedza – nekādu politiku, ir nemierīgs laiks, ir partizāni, nekur neiesaisties!".[1356]

Līdzīgā pieredzē dalās Alfons Meiris:

> "Es jau tajā laikā biju tāds patriotisks… Par daudz varbūt… Bet tā mūs mācīja – godāt Latviju, savu zemi, karogu, vecākus, vienam otru; cieņa pret to visu bija liela. [..] Mans tēvs bija aizsargos; mana māte bija aizsardzēs."[1357]

Viņš atzīst, ka savus uzskatus nav mainījis: "Kāds es biju tad, tāds esmu tagad: nevienam neesmu slēpies, ka esmu bijis pret padomju iekārtu."[1358]

Represētās, Tomskā mirušās Valkas grupas dalībnieces Dzintras Purviņas (1930 – 1946), brālis Juris Lapkasis (1943), atminoties kopējo noskaņu savā ģimenē, apstiprina minēto pieņēmumu:

> "Mums ģimenē bija ļoti patriotiska audzināšana, neskatoties uz visiem padomju gadiem. Atklāti jau ne, bet tāpat, jubilejās dziedājām visas

---

[1354] Kramiņš, Gunārs. "Jauniešu pretestības kustība okupācijas varai Latvijā 1944. – 1962." *Latviešu karavīrs vēsturiskā skatījumā.* Rīga: Latviešu virsnieku apvienība, 2009, 82. lpp.

[1355] Precīzs citāts no Edvarta Virzas dzejoļa "Karogs": "Karogs sarkanbalti sarkans vējos atraisījies skrej."

[1356] Kristīnes Rotbahas intervija ar Lilitu Forstmani (dzim. Plotniece, 1929), ierakstīta 2015. gada 9. decembrī Carnikavā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.

[1357] Kristīnes Rotbahas intervija ar Alfonu Meiri (1930), ierakstīta 2012. gada 11. jūlijā Valkā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.

[1358] "Viņus Valkā "paņēma" no skolas soliem", *Ziemeļlatvija,* Nr. 68, 1997, 14. jūnijs, 1. lpp.

aizliegtās dziesmas. Visu par to zināju… Par tiem laikiem… Kaut pats nebiju piedzīvojis… Tā noskaņa jau bija.”[1359]

Rīgā, 1945. gada 18. decembrī nopratinot Dzintru Purviņu ar VDTK/НКГБ tulka Ziediņa palīdzību, atklājās, ka viņas māte bijusi aizsargu biedre.[1360] Šādas ziņas neparādās nevienā no agrākajiem lietas materiāliem, tomēr šo ziņu atbilstību īstenībai apstiprina Dzintras Purviņas māsa Maija Pūliņa: “Jā, mammīte bija aizsargos, man vēl saglabājies apsveikums viņai no tiem.”[1361] Atliek vien minēt, kāpēc šis fakts bija paslīdējis garām Valkā veiktās izziņas laikā un kāpēc tas bija jāatklāj Rīgā notikušās pratināšanas laikā. Nav ziņu par to, vai tie bija izmeklēšanas apstākļi vai jaunības naivums, kas lika atklāt līdz tam noklusēto. Jābilst, ka minētās ziņas, lai arī vēlāk norādītas apsūdzības rakstā pie apsūdzētās personas datiem,[1362] neatstāja acīmredzamas tālejošas sekas, piemēram, atklātas represijas pret Purviņas māti nesekoja.

Ceturtais un noteicošais faktors, kas veicināja Valkas grupas izveidi, bija to dalībnieku ciešā draudzība un savstarpējā uzticēšanās, kas vienoja Valkas vidusskolas audzēkņus. Kā atzīst Alfons Meiris, vairums LNJA Valkas grupā iesaistīto bija savstarpēji pazīstami kopš bērnības, draudzējās ne tikai viņi, bet arī viņu ģimenes. Vairāki jaunieši bija bijušie klasesbiedri jau kopš Valkas pilsētas Ādama Tērauda pamatskolas (tautā sauktas arī par Tēraudskolu) laikiem.[1363] Lilita Forstmane grupā iestājusies, savas labākās draudzenes Dzintras Purviņas aicināta, neskatoties uz mātes aizliegumu iesaistīties kādās politiskās aktivitātēs.[1364]

Jāņem vērā grupā iesaistīto vecums. Spriežot pēc dokumentos pieejamās informācijas, daudzi no viņiem vēl bija visai

---

[1359] Kristīnes Rotbahas intervija ar Juri Lapkasi (1943), ierakstīta 2012. gada 4. augustā Rīgā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.
[1360] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 229. lp.
[1361] Kristīnes Rotbahas intervija ar Maiju Pūliņu (1944), ierakstīta 2015. gada 11. decembrī Olaines pagastā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.
[1362] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 3. sēj. 226. lp.
[1363] Kristīnes Rotbahas intervija ar Alfonu Meiri (1930), ierakstīta 2012. gada 11. jūlijā Valkā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.
[1364] Kristīnes Rotbahas Intervija ar Lilitu Forstmani (dzim. Plotniece, 1929), ierakstīta 2015. gada 9. decembrī Carnikavā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.

naivi un bērnišķīgi, pratināšanas protokolos jauniešu atbildēs bieži figurē tādi vārdi kā "piedzīvojums", "interesanta lieta", "likās aizraujoši", "puikas interesēja ieroči". To apstiprina arī pašu dalībnieku stāstītais, piemēram, Alfons Meiris darbošanos grupā raksturo kā "varenu piedzīvojumu":'

> "Toreiz jau bijām tādi glupi... Visi – i bērni, i pieaugušie. Arī skolotāja nedomāja jau, ka būs tādas sekas. Neviens vēl nezināja to laiku likumus un tikumus."[1365]

Līdzīgs raksturojums ir Lilita Forstmanes atmiņās:

> "Biju naivs bērns, kurš audzis skolotāju ģimenē, mācīta tikai labām attiecībām sabiedrībā – visur "lūdzu", "paldies"! Melus nezināju."[1366]

Minētie apstākļi, kādos 1945. gada rudenī izveidojās LNJA Valkas grupa, liek secināt, ka pusaudžu skatījums uz apkārtējiem apstākļiem caur visai bērnišķīgo prizmu piešķīra notiekošajam vieglumu un ļāva nedomāt par nopietnākiem aspektiem, piemēram, darbības plānošanu, mērķiem, konspirāciju un iespējamām sekām.

2. LNJA Valkas grupas izveidošanās

1945. gada jūlija beigās Valkas vidusskolas latviešu valodas skolotāja Lūcija Pence devās uz skolotāju apmācības kursiem, kas notika Rīgā no 28. jūlija līdz 18. augustam, kur satikās ar bijušo studiju biedreni Margaritu Bratušku[1367], Rīgas svešvalodu institūta[1368]

[1365] Kristīnes Rotbahas intervija ar Alfonu Meiri (1930), ierakstīta 2012. gada 11. jūlijā Valkā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.
[1366] Lilitas Forstmanes (dz. Plotnieces, 1929) atmiņas, rakstītas 2014. gada 13. februārī, oriģināls pieejams L. Forstmanes personīgajā arhīvā.
[1367] Kriminālllietas materiālos krievu valodā uzvārdu atveido gan kā "Bratuška" , gan "Bratuškina". Spriežot pēc presē pieejamās informācijas, runa ir par Margaritu Bratušku, ko vēlāk piemin kā Jāņa Endzelīna studenti, represēto filologi, ar kuru profesors veica saraksti tikmēr, kamēr viņa bijusi izsūtīta. Skat., piemēram, Grīsle, Rasma. "Endzelīns par latgaliešiem", *Laiks*, Nr. 81, 1990, 10. oktobris, 4. lpp.
[1368] 1945. gadā Izglītības ministrijas angļu valodas institūts bija reorganizēts par Latvijas Valsts pedagoģisko valodu un literatūras institūtu, tomēr tautā to joprojām mēdza dēvēt par "kā valodu jeb svešvalodu institūtu". Ķēniņš [Ķeniņš], Atis. "Par L. V.

docētāju, dzimušu 1920. gadā, ar ko kopā bija studējusi Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātē[1369]. Kursu laikā Lūcija Pence un Margarita Bratuška bija apmetušās vienā dzīvoklī Rīgā.

Margarita Bratuška tajā laikā jau bija iesaistījusies Viļakā izveidotajā LNJA grupā, kuru vadīja viņas māsa Antoņina Bratuškina[1370], Viļakas vidusskolas 11. klases skolniece, kuras ģimenei bija tieši sakari ar LNPA komandieri Pēteri Supi[1371]. Viļakā LNJA grupa bija izveidota 1945. gada pavasarī; arī šīs grupas jauniešus padomju varas iestādes atklāja un arestēja tā paša gada rudenī; 1946. gada pavasarī tiesāja un nosūtīja uz labošanas darbu nometnēm.[1372] Abu grupu jaunieši satikās lopu vagonos un vēlāk bija kopā arī labošanas darbu nometnē Taišetā (*Тайшет* – krievu val.).[1373] Iespaidus par represiju apjomu pret jauniešiem var gūt no Lilitas Forstmanes atmiņām:

> "Taišetā ieradāmies apmēram 80 skolēnu no Viļakas, Valkas un vēl cituriienes. Visi bijām bērnišķīgi un izraisījām izbrīnu pat apbruņotajā konvojā."[1374]

Margarita Bratuška LNJA uzdevumā bija devusies uz Rīgu, lai te veidotu jaunatnes organizācijas nodaļas. 1945. gada 27. augustā Margaritas Bratuškas māsai Valērijai Bratuškinai Pēteris Supe vēstulē rakstīja:

---

pedagoģiskā valodu un literatūras institūta darbu", *Latvijas Skola*, Nr. 10, 1945, 1. decembris, 89. lpp.

[1369] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj. 13. o. p. lp. Jābilst, ka abas minētas starp 1940. gadā "Latvijas PSR ūniversitātes [..] Vēstures un filozofijas fakultātē" uzņemtām studentēm publikācijā "Jaunie studenti", *Jaunais Komunārs*, Nr. 26, 1940, 14. septembris, 5. lpp.

[1370] LVA, 1986. f., 2. apr., P-10774. l., 5. sēj. 546. lp.

[1371] Šaicāne. Irēna. "Viļakas jauniešu nevardarbīgās pretošanās organizācijas 1945. gadā", *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40. – 90. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti,* 21. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 483. lpp.

[1372] LVA, 1986. f., 2. apr., P-10774. l., 5. sēj., 475. – 502. lpp.

[1373] Kristīnes Rotbahas intervija ar Lilitu Forstmani (dzim. Plotniece, 1929), ierakstīta 2015. gada 9. decembrī Carnikavā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.

[1374] Lilitas Forstmanes (dz. Plotnieces, 1929) atmiņas, rakstītas 2014. gada 13. februārī, oriģināls pieejams L. Forstmanes personīgajā arhīvā.

> "[..]Lūdzu padomāt par iesaistīšanos sava novada jauniešu – meiteņu vadītājas darbā.
> Margai mūsu kopējo pasākumu labā, kā arī personīgi būtu ieteicams no Viļakas izrauties un darboties Rīgā.
> Vienoti augsim un audzināsim Latvijai!"[1375]

1945. gada augusta sākumā sarunās ar Margaritu Bratušku Lūcija Pence, uzzinot par to, kā nevardarbīgā pretošanās padomju varai noris Latgalē, nolemj līdzīgi rīkoties Valkā.[1376] 1945. gada 5. decembra Lūcijas Pences nopratināšanas protokolā krievu valodā norādīts sekojošais par Margaritas Bratuškas teikto:

> "Bratuškina man stāstīja par to, ka Latgalē daudzas personas, vēloties izbēgt no padomju varas orgānu represijām, slēpjas mežā. Turpat Latgalē vietējie iedzīvotāji organizējuši nelegālas organizācijas, kas bandītiem, kuri slēpjas mežā, palīdz ar pārtiku un informāciju."[1377]

Tālāk nopratināšanas protokolā minēts, ka Lūcija Pence jautājusi Margaritai Bratuškai par šo organizāciju vadītājiem un to atrašanās vietu, ko Margarita Bratuška nav norādījusi, vien informējusi, ka šo organizāciju vadība izstrādā LNJA un Latvju Nacionālās Apvienības statūtus. Statūti vēlāk atvesti uz Rīgu Margaritai Bratuškai, kas tos savukārt iedevusi Lūcijai Pencei pārrakstīšanai. Vēlāk Lūcija Pence statūtu norakstu nogādājusi Valkā.[1378]

Vairākos Lūcijas Pences nopratināšanas protokolos atzīmēti visi vēlāk arestētie Valkas grupas dalībnieki kā personas, kam viņa devusi lasīt statūtus. Tieši statūtu lasīšanu personu vainas pierādīšanai vēlāk izmanto represīvās varas iestādes, saistot to ar personas labprātīgu un apzinātu iestāšanos LNJA grupā.

Taču tālejošas sekas varēja izraisīt ne vien LNJA statūtu lasīšana, bet pat to nodošana citiem vai glabāšana. Jau minētajā Lūcijas Pences nopratināšanas protokolā norādīts:

> "[..] uzzinot par Bratuškinas arestu, baidoties, ka statūtus var atrast pie manis, atdevu tos Rukai Mildai, dzīvojošai Tālavas ielā 18,

---

[1375] LVA, 1986. f., 2. apr., P-10774.l., 9. sēj.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-10774.l., 1.sēj., 48. lp.
[1376] LVA, 1986. f., 2. apr., P-10774.l., 1. sēj., 26. lp.
[1377] Turpat, 14. lp.
[1378] LVA, 1986. f., 2. apr., P-10774. l., 1. sēj., 14. lp.

strādājošai Valkas patērētāju kooperatīva kantorī, kuru pazinu kopš bērnības."[1379]

1946. gada 15. martā Milda Ruka, dzimusi 1916. gadā, tika tiesāta un, pamatojoties uz Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas (KPFSR) Kriminālkodeksa 58.[12] pantu, sodīta ar brīvības atņemšanu uz pieciem gadiem un tiesību degradēšanu uz trim gadiem par neziņošanu padomju varas iestādēm.[1380] Nav ziņu par to, kas saistījis L. Penci ar M. Ruku. Lilita Forstmane minēto saistību komentē sekojoši:

"Paralēli jau [Valkā] darbojās pieaugušo grupa... Šrāders, Ruka... Tie bija pie mūsu lietas klāt – Šrāders nē, bet Ruka."[1381]

Konfrontējot kriminālllietas nopratināšanas protokolus ar dzīvo liecinieku atmiņām, atklājas vairākas pretrunas. Piemēram, Alfons Meiris atminas, ka par statūtiem pirmo reizi dzirdējis sapulcē, kur tos jaunieši esot kopā lasījuši. Katram nemaz neesot bijusi sava kopija.[1382] Minētais saskan ar viņa pašrocīgi rakstītu liecību 1945. gada 17. decembrī.[1383] Savukārt Lilita Forstmane neatceras statūtus redzējusi vai tos lasījusi vispār[1384], lai gan abi – gan Alfons Meiris, gan Lilita Forstmane – minēti Lūcijas Pences nopratināšanas protokolā kā personas, kam viņa personiski devusi lasīt statūtus.[1385]

Iepazīstoties ar kriminālllietas materiāliem un tur pieejamajiem jauniešu nopratināšanas protokoliem, var konstatēt, ka LNJA Valkas grupa paplašinājās pamazām, pašiem jauniešiem iesaistot tādus draugus, ko tie labi pazinuši un kam esot varējuši uzticēties. Iesaiste sākusies ar to, ka 1945. gada septembra beigās skolotāja L. Pence pastāstīja par LNJA un iedeva izlasīt statūtus savām trim

---

[1379] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj. 14. lp.
[1380] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 3. sēj. 499. – 500. lp.
[1381] Kristīnes Rotbahas intervija ar Lilitu Forstmani (dzim. Plotniece, 1929), ierakstīta 2015. gada 9. decembrī Carnikavā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.
[1382] Kristīnes Rotbahas intervija ar Alfonu Meiri (1930), ierakstīta 2012. gada 11. jūlijā Valkā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.
[1383] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj. 62. – 64. lp.
[1384] Kristīnes Rotbahas intervija ar Lilitu Forstmani (dzim. Plotniece, 1929), ierakstīta 2015. gada 9. decembrī Carnikavā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.
[1385] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 15. lp.

skolniecēm, ar kurām mācību laikā mitinājusies vienā dzīvoklī Valkā. To apstiprina arī grupas dalībnieces Judītes Vēveres pašrocīgi rakstītā liecība.[1386] Tādējādi pašu pirmo grupas dalībnieku izvēle pavisam nejauši krita uz Valkas lauku pagastu meitenēm Judīti Vēveri, dzimušu 1930. gadā, Ausmu Pogu, dzimušu 1929. gadā, un Olgu Rosicku, dzimušu 1928. gadā, kurām vecāki uz skolas laiku bija sarunājuši gultas vietu dzīvoklī Rīgas ielā 32a, Valkā, kur istabu īrēja arī Ērģemē dzīvojošā skolotāja Lūcija Pence[1387].

Ziņa par "interesanto lietu", kā to nosauca Judīte Vēvere[1388], kopā ar LNJA statūtiem pēc skolotājas ieteikuma pāris dienu laikā no mutes mutē bija nodota draudzenēm Elgai Kagainei, dzimušai 1930. gadā, un Dzintrai Purviņai, dzimušai 1930. gadā. Par Dzintras Purviņas iesaisti var spriest no 1945. gada 7. decembra nopratināšanas protokola:

> "1945. gada septembra beigās [..] paziņa Vēvere Judīte man piedāvāja iestāties pagrīdes jaunatnes nacionālajā organizācijā. Es tai pat reizē piekritu iestāties tajā organizācijā. Par organizācijas mērķiem un uzdevumiem Vēvere man neko nestāstīja."[1389]

Skolā Dzintra Purviņa ziņu par organizāciju pastāstīja savam bērnības draugam Alfonam Meirim,[1390] kas savukārt notikušo raksturo sekojoši:

> "Sākusies tā grupa Viļakā. [..] Tā mūsu skolotāja Rīgā bija gājusi kopā kursos ar vienu no Viļakas grupas. [..] Tā ideja bija skolotājai. 1945. gadā oktobra sākumā pienāca pie manis Dzintra un teica, ka organizējas latviešu nacionālā organizācija, un prasīja, vai es gribu piesaistīties, es piekritu, un tā vadītāja bija latviešu valodas skolotāja Lūcija Pence. Tā apvienība bija tā kā jaunatnes apvienība, kas izvērš aģitāciju iedzīvotāju vidū, vāc materiālus partizāniem. Dzintra, es – mēs jau bijām veci draugi, tikai viņa man piedāvāja, neviens man arī vairāk nepiedāvāja."[1391]

[1386] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 105. – 108. lp.
[1387] Turpat, 105. lp.
[1388] Turpat.
[1389] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 226. lp.
[1390] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 105. lp.
[1391] Kristīnes Rotbahas intervija ar Alfonu Meiri (1930), ierakstīta 2012. gada 11. jūlijā Valkā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.

Ievērojami, ka Dzintras Purviņas pirmajā nopratināšanas protokolā lietots tāds izteiksmes stils, kas nav raksturīgs tā laika jaunatnes leksikai: "Meiri organizācijā savervēju es un Vēvere Judīte".[1392]

Tā kā skolotāja Pence bija uzdevusi iesaistīt abu dzimumu jauniešus, kā to paredzēja LNJA statūti, Meiris par apvienību izstāstījis saviem draugiem Vidāram Andersonam, dzimušam 1931. gadā, Modrim Rudītim, dzimušam 1930. gadā, un Ilgvaram Brokam, dzimušam 1931. gadā; kopā ar Dz. Purviņu iesaistījuši Lilitu Plotnieci, dzimušu 1929. gadā.[1393] Lilita Forstmane savu iesaisti raksturo sekojoši:

> "Dzintra un Alfons sauc: "Lilit, panāc šurp!" [..] abi divi man tagad par to organizāciju. [..] jāstājas ir organizācijā... Mēs Latviju mīlam? Mīlam! Un es uzreiz: "Vai, man mamma neatļauj!" Un Dzintra bija tā, kas atgriezās: "Vai, Tu mūs nodosi!" "Dzintra! Nekad dzīvē, nē! Es eju ar jums! Un nedomādama!" Nu, noziegums man pret mammu, bet es tak nevarēju savus biedrus pamest. [..] Es pat riktīgi nezinu, kā viņa saucās, tā organizācija."[1394]

Savukārt Elga Kagaine organizācijā iesaistījusi savas draudzenes Vizbulīti Radziņu, dzimušu 1931. gadā, un Gaidu Labsvīru, dzimušu 1930. gadā.[1395]

Spriežot pēc krimināllietā pieejamiem dokumentiem, jauniešiem nebija skaidrības par turpmāko rīcību, piemēram, Judīte Vēvere liecinājusi: "Skolā Meiris sacīja, ka nu jau ir diezgan daudz biedru, ka vajadzētu kaut ko darīt."[1396] Lai noskaidrotu, kas būtu jādara, jaunieši vērsās pie skolotājas Pences. Kā skolēniem, tā arī skolotājai Pencei nebija skaidra priekšstata par turpmāko rīcību.

Spriežot pēc Lūcijas Pences pratināšanas protokola,[1397] Pence nosūtīja pa pastu vēstuli Margaritai Bratuškai, informējot, ka LNJA grupa Valkā ir nodibināta, statūti izstrādāti, un lūdzot sniegt

---

[1392] LVA, 1986. f., 2. apr., P9259. l., 1. sēj. 227. lp., 2.puse

[1393] Kristīnes Rotbahas intervija ar Alfonu Meiri (1930), ierakstīta 2012. gada 11. jūlijā Valkā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.

[1394] Kristīnes Rotbahas intervija ar Lilitu Forstmani (dzim. Plotniece, 1929), ierakstīta 2015. gada 9. decembrī Carnikavā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.

[1395] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 106. lp.

[1396] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 106. lp.

[1397] Turpat, 15. – 16. lp.

norādījumus tālākai rīcībai. Bratuška esot Pencei atbildējusi arī pa pastu sūtītā vēstulē oktobra beigās, informējot, ka vēstuli saņēmusi un ka norādījumus sniegšot klātienē. Novembra sākumā skolotāja Pence rakstīja jaunu vēstuli Margaritai Bratuškai, kura jau 30. oktobrī bija arestēta,[1398] bet šoreiz uzticēja tās nogādāšanu "kurjerēm" – Valkas vidusskolas 12. klases skolniecēm Veltai Lielausei, dzimušai 1926. gadā, un Brunhildei Pūcei, dzimušai 1925. gadā. Abām esot bijis jādodas skolas uzdevumā uz Rīgu, lai sagatavotos žetonu vakaram, tāpēc viņas piekritušas nogādāt vēstuli Margaritai Bratuškai Rīgas dzīvoklī.[1399] Lai gan meitenes par vēstules saturu nebija informētas, abas nonāca uz apsūdzēto sola un bija tiesātas kopā ar pārējiem LNJA Valkas grupas dalībniekiem. Par viņu saistību ar LNJA citi grupas jaunieši nebija informēti. Kā atzīst Alfons Meiris un Lilita Forstmane, par abu 12. klases skolnieču līdzdalību viņi uzzinājuši tikai tiesā, ko apliecina arī nopratināšanas protokoli.

Jānorāda, ka padomju represīvās varas tīkls bija, tēlaini izsakoties, ar mazām, bet daudz acīm. Margaritas Bratuškas atmiņu stāstījumā minēts, ka viņa 1945. gada rudenī nemaz Rīgā nedzīvoja, vien pašās oktobra beigās no Viļakas bija ieradusies Rīgā, kur uzreiz apcietināta.[1400] Ievērojot minēto, M. Bratuška nemaz nevarēja sūtīt Pencei atbildes vēstuli no Rīgas, aicinot uz tikšanos. To, ka viņa vēstuli nav sūtījusi, apliecina arī pati M. Bratuška.[1401] Nav ziņu par to, vai Lūcija Pence bijusi informēta par situāciju, tomēr, spriežot pēc pieejamās informācijas, tieši viņas vēstule bija pavediens čekas rokās, lai atklātu Valkas grupas esību. Krimināllietas materiāli norāda, ka abu "kurjeru" ierašanās jau 30. oktobrī[1402] arestētās M. Bratuškas Rīgas dzīvoklī tika novērota un fiksēta. Tāpat dokumenti liecina, ka vēstuli meitenes L. Pencei atpakaļ neatveda.

Lūcija Pence aicināja uz nevardarbīgo pretošanos arī vecākus jauniešus Valkā, Rīgā un Ķegumā, tomēr centieni nesekmējās.

[1398] Vilciņš, Tālivaldis. "Jāņa Endzelīna sarakste ar represētajiem filologiem", *Karogs*, 1990, 1. marts.
[1399] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 14. – 17.lp.
[1400] Margaritas Bratuškas atmiņas, pierakstītas 1994. gadā. Pieejamas Latvijas Okupācijas muzeja fondā, inv. Nr. 1079.
[1401] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 4. sēj., 39. lp.
[1402] Vilciņš, Tālivaldis. "Jāņa Endzelīna sarakste ar represētajiem filologiem", *Karogs*, 1990, 1. marts.

L. Pences ar Veltas Lielauses starpniecību uzrunātās paziņas Ķegumā Dzidru Pogu, dzimušu 1923. gadā, Aīdu Sapolu, dzimušu 1923. gadā, un Amandu Irmu Baroni, dzimušu 1913. gadā, arestēja un par statūtu lasīšanu un neziņošanu padomju varas iestādēm, ko atzina par "pretpadomju pagrīdes organizācijas kontrrevolucionārās darbības atbalstu"[1403], tiesāja kopā ar LNJA Valkas grupas jauniešiem, bet par statūtu nodošanu ķegumietēm 1926. gadā dzimusī Velta Lielause tika sodīta kā "sakarniece".

LNJA Valkas grupas kodols, kas par savu vadītāju uzskatīja skolotāju Lūciju Penci, bija divpadsmit Valkas vidusskolas skolēni no trim klasēm – 8., 9.a un 9.b. Jaunieši mēģināja sadalīties divās grupās atbilstoši LNJA statūtos noteiktajam grupu lielumam, taču no kriminālllietas un interviju materiāliem secināms, ka jaunieši faktiski darbojās nevis kā organizētas grupas, bet gan kā draugu puduri. LNJA Valkas grupas dalībnieki faktiski organizējās, sava biedriskuma vadīti, atsaucoties draugu aicinājumam un nepievēršot uzmanību tam, ka nesaņēma detalizētu informāciju par apvienības plāniem un dalībnieku pienākumiem. Daži jaunieši bija lasījuši statūtus, kas noteica, ka LNJA galvenais mērķis ir "apvienot visu latvju jaunatni vienā nacionālā jaunatnes organizācijā ar mērķi izkopt latvisko dzīvesziņu un sekmēt latvju tautas vispārējo nacionāli politisko centienu piepildīšanos";[1404] viņi minēto atbilstoši savai izpratnei mēģināja iedzīvināt. Kriminālllietā savukārt pieejamas cita citai līdzīgas "atzīšanās". Piemēram:

> "Uzrādītajās apsūdzībās pilnībā atzīstu savu vainu un paskaidroju, ka, esot naidīgi noskaņots pret padomju varu, 1945. g. oktobrī iestājos nelegālajā kontrrevolucionārajā organizācijā "latvju nacionālistiskā jauniešu apvienība", par savu mērķi uzstādot gāzt padomju varu Latvijā, nodibināt tās teritorijā buržuāzistisko režīmu, biju aktīvs organizācijas biedrs, vairākkārtīgi piedalījos nelegālās sapulcēs, kur tika apspriesti jautājumi par praktisko organizācijas darbību, kā arī par teroraktu veikšanu pret padomju partijas iestādēm, šim nolūkam vācu ieročus un munīciju, ko glabāju pie sevis."[1405]

[1403] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 3. sēj., 225. lp.
[1404] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 4. sēj., 3. lp.
[1405] Piemēram, LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 239. lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 3. sēj., 35. lp.

3. LNJA Valkas grupas darbība

1945. gada oktobra beigās, kad Valkas skolēni uzskatīja, ka ir savākušies pietiekamā skaitā, lai varētu sākt darboties, bet uzdevumi no LNJA vadības nesekoja, viņi sanāca kopā, lai paši nospriestu par turpmāko rīcību. Kriminālllietas materiālos ziņas par notikušo sapulču skaitu būtiski atšķiras. Minētas gan divas, gan četras, gan sešas, gan vairākkārtējas sapulces. Līdzīgi ir arī ar ziņām par pulcēšanās vietu. Atšķirības liecībās acīmredzot noteica izpratne par to, kas ir sapulce. To apliecina norādes par sapulces norises vietu, pratināšanā norādītas gan jauniešu dzīvesvietas, gan skola, gan mežs. Dažās liecībās norises vieta raksturota vispārīgi – "satiekoties". Minēto pieņēmumu apstiprina arī atmiņu stāstījumi, piemēram, Lilita Forstmane norāda, ka jaunieši bieži sanākuši kopā gan uz vakarēšanu pie kāda klasesbiedra dzīvoklī, lai parunātos un padziedātu, gan pulcējušies lielākos vai mazākos bariņos pēc skolas, taču nekad šīs tikšanās neesot bijušas organizētas LNJA sapulces. Par rīcību grupas ietvaros vairāk sprieduši skolā, starpbrīžu laikā.[1406] Lilitas Forstmanes atmiņas par tādām sapulcēm, par kādām klāsta kriminālllietas materiāli, vai nu nav saglabājušās, vai arī viņa patiešām tādās nav piedalījusies. Ievērojams, ka L. Pences pratināšanas protokolā norādīts, ka viena no divām, viņasprāt, notikušajām sapulcēm esot notikusi tieši pie Lilitas Plotnieces (tagad Forstmanes), kas maz ticams, ņemot vērā Forstmanes izklāstīto mātes nostāju pret iesaistīšanos politiskās aktivitātēs.[1407]

Alfona Meira atmiņās sapulces raksturotas vispārīgi tikai kā daļa no Valkas grupas organizēšanās:

> "Tad mums sākās tā saiešana. Astoņi cilvēki mēs bijām. Tad mēs sākām iepazīt viens otru. [..] Sanācām sanāksmēs un aprunājāmies. Tikšanās mums bija ārā, mežā. 9. klasē mēs gājām visi. Skolā sarunājām, kad tiksimies. Mani ievēlēja par grupas vecāko un Judīti Vēveri ievēlēja par manu palīdzi. Tad sāka organizēties otra grupa – Radziņa, Labsvīra, Andersons, mans labs draugs Broks. Viņi četri bija tajā grupā, kad sāka

---

[1406] Kristīnes Rotbahas intervija ar Lilitu Forstmani (dzim. Plotniece, 1929), ierakstīta 2015. gada 9. decembrī Carnikavā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.

[1407] LVA, 1986. f., 2. apr., P9259. l., 1. sēj., 15. lp. otra puse.

organizēties. Tā bija otra grupa. Visi 8. klases vienklasnieki. Vecāki pilnīgi neko nezināja. Tā bija mūsu pašu iniciatīva. Tad mēs pārspriedām visus privātos notikumus un skolas gaitas, un tā… Tajā laikā jau tā doma bija tāda – jādara un viss."[1408]

Tikmēr krimināllietas materiālos, tostarp vairāku personu pratināšanas protokolos, norādīta detalizēta sapulču gaita un tajā apspriestie jautājumi, lai gan arī te fiksētās liecības par apspriestajiem jautājumiem atšķiras. Ievērojot liecībās lietoto valodu, piemēram, "gāzt padomju varu", "gatavoties teroraktiem", "paplašināt nelegālo pretpadomju darbību", rodas pamatotas šaubas, vai liecība fiksēta precīzi, vadoties pēc jauniešu teiktā, vai arī notikuši pierakstījumi.

Analizējot krimināllietas un atmiņu interviju materiālus, nerodas precīzs priekšstats arī par skolotājas L. Pences lomu grupas vadībā vai līdzdalībā. Nenoliedzami ir vien tas, ka pēc viņas iniciatīvas grupa bija izveidota.

Spriežot pēc krimināllietā pieejamajām ziņām, pirmā grupas sapulce 1945. gada oktobra sākumā notikusi dzīvoklī, kur vienlaicīgi dzīvojusi skolotāja Pence un vairākas grupā iesaistītās skolnieces. Minēto informāciju apstiprina vairāku grupas dalībnieku sniegtās liecības. To nav noliegusi arī L. Pence. Viedokļu atšķirības rodas attiecībā uz minētās sapulces dalībniekiem, arī par to, vai pati skolotāja bijusi klāt. Spriežot pēc krimināllietas dokumentiem, Lūcija Pence pratināšanā apgalvojusi, ka jauniešu sapulcēs nav piedalījusies. Viņu esot apmierinājis tas, ka grupa izveidojusies un aktīvi darbojas. Par grupas nodomiem un aktivitātēm bijusi informēta ar kāda grupas dalībnieka vai atbalstītāja starpniecību. Sakrīt liecības attiecībā uz to, ka pirmajā sapulcē lasīti rokrakstā uz rūtiņu klades lapas rakstīti LNJA statūti, ievēlēti grupas vadītāji – A. Meiris un J. Vēvere –, izdomāti segvārdi, tomēr nekas konkrēts par turpmāko grupas darbību nebija runāts.[1409] To, ka jaunieši faktiski pašorganizējās un visas aktivitātes veica bez jebkādas vadības norādījumiem, apliecina gan krimināllietas, gan interviju materiāli. Tāpat abi avoti apliecina, ka skolotāja L. Pence bijusi informēta par visām aktivitātēm. Turklāt tas arī paskaidro apstākli, ka pēc Lūcijas Pences atkārtotas pratināšanas 1945. gada

[1408] Kristīnes Rotbahas intervija ar Alfonu Meiri (1930), ierakstīta 2012. gada 11. jūlijā Valkā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.
[1409] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 17. lp.

6. novembra naktī[1410] nākamajā vakarā aizturēti visi LNJA Valkas grupas jaunieši.

Judītes Vēveres nopratināšanas protokols sniedz šādu ieskatu par pirmās sapulces norisi:

> "Vispirms kopīgi izlasījām statūtus un pārrunājām atsevišķus punktus, kas bija neskaidrāki. Pēc statūtu izlasīšanas visi biedri ar nobalsošanu ievēlēja par grupas vecāko Meiri Alfonu un par grupas vecākā vietas izpildītāju Judīti Vēveri. Vairāk nekādi sevišķi jautājumi šai sapulcē netika iztirzāti. Pēc sapulces beigām visu, kas sapulcē bija pārrunāts, es izstāstīju skolotājai Pencei, kas skaitījās mūsu augstākā priekšniece. Viņa man sacīja, ka katram grupas biedram ir vajadzīgs savs pieņemtais vārds. Uz jautājumu, ko mēs varam sākt darīt, Pence atbildēja, lai sākot vākt sīkas ziņas par iestāžu darbiniekiem, ko mēs jau arī statūtos bijām izlasījuši."[1411]

Savukārt atšķirīgu pirmās sapulces norisi atspoguļo Dzintras Purviņas pratināšanas protokols, kurā norādīts, ka jau pirmajā sapulcē esot izvirzīts uzdevums vākt ziņas par partijas darbiniekiem, ka norādījumus devuši A. Meiris un J. Vēvere, no kā bijis noprotams, ka viņi ir sapulces vadītāji.[1412] Ievērojot minētās atšķirības vien par pirmās sapulces norisi, jautājums par notikušo sapulču skaitu, vietu un norisi paliek atklāts.

Intervijā Lilita Forstmane norādīja, ka viens no galvenajiem Valkas grupas uzstādījumiem bija nepieļaut jauniešu iestāšanos Komjaunatnē: "[..] mēs tak viņus medījām un gānījām."[1413] Kādā no LNJA Valkas grupas sapulcēm dalībnieki sprieduši, ka būtu jāsoda tie, kas iestājas Komjaunatnē.[1414] Viens šāds "nosodāmais" esot bijis vēlākais laikraksta *Cīņa* redaktors Ilmārs Īverts, tolaik Valkas apriņķa laikraksta *Mūsu zeme* atbildīgais redaktors, viens no pirmajiem Valkas komjauniešiem, dzimis 1924. gada 24. martā.[1415] Nacionāli noskaņotie

---

[1410] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 13. – 24. lp.
[1411] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 106. lp.
[1412] Turpat, 227. lp.
[1413] Kristīnes Rotbahas intervija ar Lilitu Forstmani (dzim. Plotniece, 1929), ierakstīta 2015. gada 9. decembrī Carnikavā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.
[1414] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 231. lp.
[1415] "Mēs saņemam mantojumu", *Padomju Jaunatne*, 1969, 6. oktobris; Kainaizis, Vents. "Ilmārs Īverts 1924. 24. III 1995. 1. IV", *Rīgas Balss*, 1995. 4. aprīlis.

Valkas vidusskolēni esot gatavojušies savam bijušajam skolasbiedram, komjaunietim I. Īvertam uzmaukt galvā piķa maisu, par ko uzzinājis gan pats I. Īverts, gan liela daļa vecāko klašu skolēnu, šī iecere gan netika īstenota sakarā ar Valkas grupas dalībnieku arestu.[1416]

Daļa jauniešu savu pretošanos pauda, izvairīdamies no līdzdalības padomju propagandas sarīkojumos un padomju varas izveidotajās organizācijās, šādā veidā izrādot noraidošu attieksmi pret padomju ideoloģiju, kas bija ienākusi arī skolas vidē. 1945./46. mācību gadā Valkas vidusskolas direktors un reizē ģeogrāfijas skolotājs bija Alfrēds Indriksons.[1417]. Viņa vadītās ģeogrāfijas stundas esot bijušas saturiski pielāgotas padomju ideoloģijai, kas jauniešiem nav bijusi ne saprotama, ne pieņemama. Spriežot pēc presē pieejamās informācijas, Alfrēds Indriksons veica arī vietējo skolotāju apmācību Valkā 1945. gada nogalē.[1418] Vairāki skolēni savus iebildumus pret padomju saturu un A. Indriksonu personiski, kurš, kā liecina L. Forstmane, esot bijis "sarkanais partizāns, pauda, traucējot viņa vadītās stundas, skaļi uzvedoties, uzdodot provokatoriskus jautājumus un pat izturoties nievājoši.[1419] Jaunieši pat esot bijuši iecerējuši skolas direktoram nosūtīt brīdinājuma vēstuli, lai viņš nekavējoties pārtrauc sadarbību ar padomju varu.[1420] Tas, vai minētā iecere īstenota, nav zināms.

Padomju režīma noliegums un pretošanās tam pausta arī simboliski, piemēram, sagraizot Josifa Staļina portretu tautas namā.[1421] Tomēr LNJA Valkas grupas dalībnieku galvenās aktivitātes saistītas ar Latvijas Republikas proklamēšanas atceres sarīkojumiem, ko pēc pašu iniciatīvas veica vairāki Valkas vidusskolas skolēni. Šādas rīcības pamatojums meklējams, piemēram, Judītes Vēveres liecībā,

---

[1416] Kristīnes Rotbahas intervija ar Lilitu Forstmani (dzim. Plotniece, 1929), ierakstīta 2015. gada 9. decembrī Carnikavā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.

[1417] Valkas ģimnāzija. "Skolas vēsture". Pieejams: http://www.valkasgimnazija.lv/vesture/; "Lektoru grupa Valkā", *Cīņa*, Nr. 291, 1945,13. decembris, 1. lpp.

[1418] "Lektoru grupa Valkā", *Cīņa*, Nr. 291, 1945 , 13. decembris, 1. lpp.

[1419] Kristīnes Rotbahas intervija ar Lilitu Forstmani (dzim. Plotniece, 1929), ierakstīta 2015. gada 9. decembrī Carnikavā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.

[1420] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 231. lp.

[1421] Turpat, 15. lp.

kur viņa norāda, ka, ievērojot to, ka skolotājai bija pārtrūkuši sakari ar LNJA augstāko vadību, viņa nekādus rīkojumus nav varējusi dot un ieteikusi jauniešiem "kaut ko pašiem ar labu gribu izgudrot un izdarīt".[1422] Tā kā J. Vēvere bija "sakarniece" starp skolotāju un grupu, tad vairāki jaunieši vēlāk pratināšanā norāda, ka uzdevumus J. Vēvere devusi vai nu pati savā, vai grupas priekšnieka vārdā.[1423] Citos nopratināšanas protokolos norādīts, ka ierosinātāji bijuši grupas zēni.[1424] Arī intervētie vairs neatminas aktivitāšu iniciatorus, toties labi atceras pašas aktivitātes.

1945. gada novembrī grupas dalībnieki vairākkārtīgi sprieda, kā rīkoties sakarā ar Latvijas Republikas proklamēšanas gadadienu. Esot bijuši izvirzīti trīs galvenie uzdevumi, kas vēlāk arī veiksmīgi īstenoti. Pirmkārt, bija nolemts uzrakstīt uzsaukumus uz pilsētas namu sienām. Otrkārt, vienojās apkopt un izrotāt ar ziediem un nacionālajiem karogiem kritušo brīvības cīnītāju kapus Valkā. Treškārt, nolēma pacelt Latvijas Republikas valsts karogu pilsētas laukumā pretī Valkas apriņķa izpildkomitejai.[1425] Spriedusi arī par proklamāciju izgatavošanu un izplatīšanu, ko it kā ierosinājusi Elga Kagaine. Lai gan šāds ierosinājums esot izteikts, tomēr neesot atbalstīts, jo nevienam neesot bijusi drosme proklamācijas rakstīt ar roku, bet rakstāmmašīna grupas dalībniekiem nebija pieejama.[1426]

1945. gada 18. novembris bija sestdiena, tādēļ vairākiem grupas dalībniekiem, kas nākuši no lauku pagastiem, bija jādodas mājup, Valkā palika tikai pilsētnieki. Tādēļ jau dažas dienas iepriekš, vakaros pastaigādamies, jaunieši bija sarakstījuši uz Valkas namu sienām un žogiem aicinājumus pieminēt 18. novembri. Alfons Meiris atminas, ka tikmēr, kamēr viņš esot rakstījis, citi bijuši sardzē.[1427] Savā "vaļsirdīgajā atzīšanās", kā to nosaukuši padomju izmeklētāji, 1945. gada 17. decembrī viņš liecinājis:

[1422] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 107. lp.
[1423] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 107. lp.
[1424] Piemēram, LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 227. lp.
[1425] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 203. lp.
[1426] Turpat, 227. lp.
[1427] Kristīnes Rotbahas intervija ar Alfonu Meiri (1930), ierakstīta 2012. gada 12. jūlijā Valkā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.

> "Uz 18. novembri visa grupa gāja rakstīt uz māju sienām un sētām visādus uzsaukumus. Šī rakstīšana notika 15. un 16. novembrī. Uzrakstījām uz kādām trīsām mājām."[1428]

Uzraksti bija rakstīti ar krāsainiem krītiņiem un vēstījuši, piemēram: "Latvieši, pieminiet 18. novembri!"[1429] "Dievs, svētī Latviju!"[1430] "Dievs, sargi Latviju, velns parauj Krieviju,"[1431] "Nāvi tautas nodevējiem,"[1432] "Sitiet krievus!"[1433]

17. novembra vakarā daļa grupas dalībnieku – V. Andersons, G. Labsvīra un V. Radziņa - devās uz Brāļu kapiem, kur tolaik vēl atradās piemineklis Latvijas atbrīvošanas cīņās 4. Valmieras kājnieku pulka kritušo karavīru piemiņai, ko divdesmitā gadsimta piecdesmito gadu sākumā demontēja un apraka netālu no uzstādīšanas vietas Varoņu ielas pretējā pusē.[1434] Jaunieši nolika uz karavīru kapiem krustus un ziedus, kā arī pie pieminekļa pacēla sarkanbaltsarkano karogu.[1435] Tādi papīra karodziņi bijuši vairākiem jauniešiem, izgatavoti ar mērķi izlikt uz karavīru kapiem. Tie jaunieši, kas uz Brāļu kapiem neaizgāja, šos karodziņus saglabāja neizmantotus. Dzintra Purviņa, uzzinot par skolotājas L. Pences arestu, divus šādus karodziņus kopā ar LNJA statūtiem noslēpa šķūnītī, par ko pastāstīja vairākiem grupas biedriem.[1436] Vēlāk, veicot kratīšanu Dz. Purviņas dzīvesvietā, VDTK operatīvie darbinieki, rīkojās tā, it kā zinājuši, ka paslēptās lietas jāmeklē šķūnītī. Rezultātā atrasto izmantoja kā lietiskos pierādījumus krimināllietā.[1437] Viens no šiem karogiem, uz kura baltās joslas mūžīgs paliks pratināšanas laika apliecinājums: "Izgatavoju es. Dz. Purviņš", bija publiski apskatāms 2000. gadā Latvijas Okupācijas muzeja rīkotajā izstādē *Karogi stāsta*.[1438]

[1428] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 64. lp.
[1429] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 203. lp.
[1430] Turpat, 108. lp.
[1431] Turpat, 234. lp.
[1432] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 4. sēj., 220. lp.
[1433] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 108., 234. lp.
[1434] Zudusī Latvija. "Brāļu kapi Valkā, [192-]." Pieejams: http://www.zudusilatvija.lv/objects/object/18554/
[1435] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 203. o. p. lp.
[1436] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 227. o. p. lp.
[1437] Turpat, 184. lp.
[1438] "Latvijas Okupācijas muzejs", *Lauku Avīzes pielikums,* 2000, 17. novembris.

Vadoties pēc kriminālllietas materiāliem, secināms, ka M. Rudītis, V. Andersons, L. Plotniece, O. Rosicka un vēl daži jaunieši izkāra karogu pie Valkas apriņķa padomes.[1439] Savukārt Lilitas Forstmanes atmiņās tieši karoga pacelšana, faktiski papīra karoga piespraušana pie kioska sienas pretī apriņķa padomei, saglabājusies kā vienīgā viņas pašas veiktā aktīvā darbība. Taču apsūdzības rakstā šīs darbības veikšanu inkriminē vairākiem citiem grupas dalībniekiem, bet ne L. Plotniecei (tagad Forstmanei). Vēl dažos dokumentos norādīts, ka L. Plotniece novietojusi karogu Brāļu kapos. Lilita Forstmane intervijā norādīja uz citādu lietu norisi, nekā apsūdzībā minēts:

> "Tagad bij' 18. novembris. 18. novembrī ir jātaisa brīnumi. Un es nesaprotu, kāpēc skolā žetonvakars bija laikam 17. novembra vakarā. Nu laikam netīšām [..]. Mēs tagad dancojam, dancojam. Tagad jātek strādāt. Man bija liels no papīra sarkanbaltsarkanais karogs. To es salocīju, uzliku uz krūtīm. To vajag uzspraust te. [Zīmē Valkas pilsētas laukumu, kur atradās čeka, kur kiosks, kur Rīgas iela.] Nu un tiem čekistiem jāiet gar to kiosku garām. Nu un es tur uzspraudu to karogu. Tāds biezs bija… No kartona… [..] Kur dabūju, neatceros, laikam tak Alfons sagādāja. Bet Alfons tajā laikā uz Brāļu kapiem… Tur to pieminekli apkopt bija. Nu tas lielākais varoņdarbs, laikam."[1440]

Kriminālllietā glabājas karogs, uz kura ar roku rakstīts uzraksts vēsta: "Šo karogu kopā ar citiem izliku Valkas kapos 1945. gada 17. novembŗa vakarā. V. Andersons, M. Rudītis, V. Radziņa, G. Labsvīra."[1441] Tā Valkas vidusskolas skolēni okupētajā Latvijā 1945. gadā pieminēja Latvijas Republikas 27. gadadienu. Ievērojami, ka nopratināšanas protokolos minēta gan 17.[1442], gan arī 26. gadadiena.[1443] Daļēji šāds skaitļu juceklis skaidrojams ar Valkas vidusskolas žetonvakaru, ko Valkas vidusskolas 12. klases audzēkņi kopā ar skolotāju L. Penci rīkoja 17. novembrī, svinēdami skolas 26. gadadienu. Starp citu, arī žetonu vakara rīkošanas laika izvēle bija viens no pratināšanas jautājumiem, ko uzdeva LNJA Valkas grupas

---

[1439] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 203. o. p. lp.
[1440] Kristīnes Rotbahas intervija ar Lilitu Forstmani (dzim. Plotniece, 1929), ierakstīta 2015. gada 9. decembrī Carnikavā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.
[1441] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 4. sēj., 41. lp.
[1442] Turpat, 194. lp.
[1443] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 17. lp.

dalībniekiem. Pratināti, vai tā esot bijusi sava veida pretošanās izpausme un neatkarīgās Latvijas Republikas gadadienas pieminēšana vai arī sakritība. Apzinātu žetonu vakara laika pieskaņošanu gadadienai visi noliedza. Ne apsūdzības rakstā, ne tiesas spriedumā šis apstāklis arī vairs netika pieminēts.

Sākotnēji VDTK galveno vērību pievērsa tam, vai jaunieši ir vākuši ieročus un munīciju. Spriežot pēc kriminālllietas dokumentos pieejamās informācijas, apcietinātie vairākkārt par to pratināti, acīmredzot mēģinot panākt atzīšanos, lai varētu jauniešiem inkriminēt uzbrukumus padomju varas pārstāvjiem un teroraktu veikšanu. Vēlāk pierādījumu trūkuma dēļ apsūdzībā norādīta gatavošanās šādu darbību veikšanai. Šādas apsūdzības pamatā esot bijis uzbrukums kādai partijas aktīvistei. Lai gan jauniešiem ar šo notikumu nekāda sakara nebija, tomēr tas sekmēja LNJA Valkas grupas dalībnieku arestus 1945. gada decembrī. Lilita Forstmane atminas uzbrukumu šādi:

> "4. decembrī ir Konstitūcijas diena. Gaida no Rīgas cilvēku, kas lasīs priekšlasījumu tanī tautas namā, un tas kukuruzņiks [*Кукурузник* – krievu val., sarunvalodā lietots apzīmējums padomju lidmašīnām, piemēram, У-2 (По-2) vai Ан-2 – *Red. piez.*] nolaižas ar to lektori Lugažu laukumā. Viņa kāpj no lidmašīnas laukā, un uz viņu šauj. Un šauj ar tādām lodēm, ar tiem sarkaniem galiņiem kā mums. Mums no sākuma bija "piesiets" terorakts arī, sestais punkts pie piecdesmit astoņi viens, jā. Kas šāva, palika nezināms. [..] Ieroči mums nebija, bet manā mājā vēl tagad vajag būt tām patronām ar tiem sarkaniem galiņiem. Priekš kam mums tās patronas, nezinu. Puikām patika, kā jau puikas, mēs tiem puikām līdz gājām."[1444]

Lilita Forstmane un Alfons Meiris intervijās uzsver, ka ieroču, munīcijas un sprāgstvielu, kā jau pēc kara, mežā bijis daudz, tos tolaik meklēja un vāca daudzi jaunieši, par spīti nelaimes gadījumiem, piemēram, saspridzinoties uz atrastas nesprāgušas mīnas, 1944. gadā gāja bojā Alfona Meira brālis. Meklēt un vākt munīciju ierosināja arī LNJA Valkas grupas puiši. Jānorāda, ka statūti kā vienu no organizācijas uzdevumiem noteica palīdzību nacionālās pretošanās pieaugušo

[1444] Kristīnes Rotbahas intervija ar Lilitu Forstmani (dzim. Plotniece, 1929), ierakstīta 2015. gada 9. decembrī Carnikavā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.

grupām. Lai gan LNJA Valkas grupai nebija nekādu sakaru ar nacionālajiem partizāniem, ne arī viņi kādu no tiem zināja, intervijās pavīd doma, ka ieroči bijuši vākti ar domu viņiem palīdzēt:

> "Pa mežiem bija partizāni, bet mums neiznāca ar viņiem sazināties, nebija nekāda sakara, bet domājām tiem partizāniem vismaz ko palīdzēt. [..] Mēs vācām munīciju, ieročus, bet tikai individuāli, lai neviens neko nezin' par otru. Tajā laikā jau bija pilni meži. [..] Man bija kara šautenes laukos rijā nobēdzinātas, viens kara automāts te Valkā, šķūnītī. Granātas bija un patronas. Dzintrai bija daudz patronas. Es visu Dzintrai stāstīju, un viņa man visu, un par to visu čeka neko neuzzināja. Citiem ko stāstīja, viss nāca gaismā. Dzintrai tās patronas bija te Raiņa ielā uz bēniņiem. Tās arī nekad neatrada."[1445]

Neskatoties uz izplatīto jauniešu paradumu un reālu sakaru ar nacionālajiem partizāniem neesību, aizturēto LNJA valcēniešu dzīves vietās kratīšanu laikā atrastie šaujamieroči, munīcija un sprāgstvielas bija atzīti par pierādījumu tam, ka LNJA Valkas grupas dalībnieki gatavojās "veikt diversijas un teroraktus pret partijas iestādēm un darbiniekiem".[1446] No vairākiem izmeklēšanas materiāliem gan noprotams, ka viss šis arsenāls bijis faktiski nelietojams, kaut gan tas acīmredzot nebija ņemts vērā. To apliecina arī 1990. gadā uzraudzības kārtībā izvirzītā protesta slēdziens.[1447]

4. LNJA Valkas grupas likvidēšana

LNJA Valkas grupas likvidēšanas izpēte saistāma ar jautājumu par Viļakas grupu.

Jau 1945. gada rudenī IeTK atklāja LNJA organizācijas esību, kam sekoja iesaistīto jauniešu aresti visā Latvijā.[1448] Pirmos Viļakas grupas dalībniekus arestēja jau 1945. gada septembrī un oktobrī,

---

[1445] Kristīnes Rotbahas intervija ar Alfonu Meiri (1930), ierakstīta 2012. gada 11. jūlijā Valkā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.
[1446] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 4. sēj., 198. lp.
[1447] Uzraudzības lieta. LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 5. sēj., 34. lp.
[1448] Šaicāne, Irēna. "Viļakas jauniešu nevardarbīgās pretošanās organizācijas 1945. gadā", *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40. – 90. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti,* 21. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 483. lpp.

31. oktobrī arestēja Margaritu Bratušku[1449], kas izmeklēšanā minējusi arī Lūciju Penci,[1450] norādot, ka L. Pence esot paņēmusi LNJA statūtus un apņēmusies dibināt līdzīgu grupu Valkā.[1451] Minētā sakarā ievērojams Alfona Meira viedoklis:

> "Tajā laikā jau nezinājām, ka Viļakas grupa jau bija arestēta, kad mums tikai organizējās grupa. Mūsu skolotāja bija pazīstama ar to Viļakas grupas skolotāju, kas jau bija arestēta, un tā mūs nocopēja caur viņu. Viņa jau pati arī nezināja."[1452]

Tātad padomju represīvajām iestādēm bija iespēja novērot Valkas grupu no tās dibināšanas brīža līdz tās darbības beigām. Šo aspektu apcer arī abi intervētie bijušie Valkas grupas dalībnieki. Tomēr nevar izslēgt iespēju, ka Valkas grupas aktivitātes piedēvēja nacionālajiem partizāniem, kuri 1945. rudenī Valkas apriņķī veica aktīvu darbību un masveida uzbrukumus okupācijas varas pārstāvjiem un to atbalstītājiem.[1453] Alfons Meiris šādu pieļāvumu apstiprina, norādot, ka Valkas grupas izliktais nacionālais karogs Brāļu kapos nostāvējis līdz pat 18. novembrim. Esot bijis izlikts slēpnis ar bruņotiem čekistiem, kuri esot gaidījuši nacionālos partizānus. Pilsētā paklīdušas runas, ka partizāni esot aktivizējušies. Nevienam neesot ienācis prātā, ka šādi rīkojušies bērni.[1454]

[1449] Šaicāne, Irēna. "Viļakas jauniešu nevardarbīgās pretošanās organizācijas 1945. gadā", *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40. – 90. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti,* 21. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 483. lpp; Vilciņš, Tālivaldis. "Jāņa Endzelīna sarakste ar represētajiem filologiem", *Karogs*, 1990, 1. marts.

[1450] Vērtējot M. Bratuškas nonākšanu čekas uzmanības lokā, jāņem vērā apstāklis, ka, spriežot pēc presē pieejamās informācijas, Margarita Bratuška iepriekš, 1937. gadā, bijusi administratīvi sodīta par "sabiedriskā miera un kārtības traucēšanu" ar LVL 20 vai astoņām dienām arestā. *Gulbenes Ziņas*, Nr. 51, 1937, 31. decembris, 3. lpp.

[1451] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 3. sēj., 39. lp.

[1452] Kristīnes Rotbahas intervija ar Alfonu Meiri (1930), ierakstīta 2012. gada 2. augustā Valkā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.

[1453] Turčinskis, Zigmārs. *Ziemeļvidzemes mežabrāļi. Latvijas nacionālo partizānu cīņas Valkas apriņķī un Alūksnes apriņķa rietumu daļā. 1944. – 1953. gads.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2011, 109. – 113. lpp.

[1454] Kristīnes Rotbahas intervija ar Alfonu Meiri (1930), ierakstīta 2012. gada 11. jūlijā Valkā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.

Tomēr, vērtējot čekas informētības pakāpi, jāņem vērā, ka par Valkas grupas esību zināja arī jaunieši, kas atteicās tajā piedalīties. Nevar arī viennozīmīgi novērtēt grupā ievēroto konspirāciju. Lai gan jauniešiem bija segvārdi, par 12. klases "sakarniecēm" bija informēta tikai skolotāja, aktivitātes bija pārrunātas tikai ar tuvākajiem draugiem, tomēr jāņem vērā arī jaunības ideālisms, praktiskās pieredzes pretošanās organizēšanai totalitārā režīma apstākļos un piesardzības trūkums. To apliecina vairāki gadījumi, par ko izmeklēšanā liecina liecinieki. Piemēram, Vidārs Andersons, novembra vidū meklējot šriftu proklamāciju drukai, esot atklājis savu nodomu paziņam avīzes spiestuvē, kas to tālāk pastāstījis kādam komjaunietim. Līdzīgi nepiesardzīgi rīkojās arī Milda Ruka, rādīdama paziņām somiņā paslēpto revolveri un sakot, ka nošaušoties aresta gadījumā. Kā atzina Lilita Forstmane, arī runas par vēršanos pret komjauniešiem zinājuši daudzi. Tomēr nekāda rīcība no padomju varas iestādēm sākotnēji nesekoja. Turklāt pirmie liecinieki nopratināti tikai mēnesi pēc jauniešu aresta, 1946. gada janvārī. Pieci liecinieki liecinājuši, ka viņiem piedāvāts iestāties LNJA, divi, ka redzējuši vai zinājuši, ka jauniešiem ir ieroči.[1455]

Aresti sekoja 4. decembra notikumiem. Alfons Meiris situāciju raksturo:

> "4. decembrī bija sašauta viena partijas darbiniece, un uz mums domāja… Laikam jau par to skolotāju Lūciju zināja no Viļakas grupas. Varbūt par mums arī zināja, bet viss bija tādā kā novērošanā. Pēc tās šaušanas viņu ņēma ciet, un tad jau mūs arī. Mums jau no sākuma piesēja arī to šaušanas lietu, bet tur bija vecas mīlas lietas. Mums ar to nebija nekāda sakara."[1456]

No kriminālllietas materiāliem redzams, ka 1945. gada 5. decembrī aizturēta Lūcija Pence. Taču VDTK 2. nodaļas vecākā operpilnvarotā kapteiņa Kuzmina lēmums par L. Pences aizturēšanu personības noskaidrošanai un ievietošanu iepriekšējā ieslodzījuma kamerā datēts tikai ar 8. decembri,[1457] bet lēmums par arestu un kratīšanu – ar 9.

[1455] Skat., piemēram, liecinieku liecības. LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 4. sēj. 96. lp.; LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 5. sēj., 33. lp.
[1456] Kristīnes Rotbahas intervija ar Alfonu Meiri (1930), ierakstīta 2012. gada 11. jūlijā Valkā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.
[1457] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 1. lp.

decembri.[1458] Šie paši datumi norādīti arī visu divpadsmit LNJA Valkas grupas 8. un 9. klases skolēnu aizturēšanas un aresta lēmumos. Abu 12. klases "sakarnieču" aresta datums norādīts 15. decembris. Ķegumā dzīvojošo pieaugušo "līdzzinātāju" aresta datums norādīts 20. decembris.[1459]

L. Penci pirmo reizi nopratina 5. decembra vakarā no plkst. 20-10 līdz 20-30, kur uz jautājumu: "Jūs esat aizturēta par aktīvu pretpadomju darbību, izmeklēšana piedāvā jums vaļsirdīgi liecināt par šo jautājumu," L. Pence sniedz atbildi: "Pretpadomju darbību es neveicu."[1460] Taču jau nākamajā pratināšanā, kas seko tā paša vakara plkst. 22-00 un turpinās līdz 6. decembra rītam, L. Pence uzrāda visas viņai zināmās ar LNJA saistītās personas.[1461] Līdz nākamās dienas vakaram visi Valkas grupas jaunieši jau bija arestēti un LNJA Valkas grupa likvidēta. Faktisko aresta dienu apliecina arī 1945. gada 7. decembra IeTK Valsts drošības pārvaldes protokoli[1462] un uzraudzības lietas materiāli.

Notikušo detalizēti raksturo aculiecinieku stāstījumi. Tā Alfons Meiris norāda:

> "5. decembrī, trešdien, Padomju Savienības konstitūcijas dienā arestēja skolotāju Lūciju Penci. 6. decembrī skolā uzzinājām, un mēs jau sākām uztraukties. Ja mēs aizbēgtu, tad mūsu vecākus paņemtu ciet, tāpēc nebēgām. 7. decembra vakarā, naktī mūs arestēja. Vakarā ienāca tēva brālis pa priekšu, to bija čekisti speciāli paņēmuši, domāja, ka es kaut kā pretošos. Aiz viņa viens ar automātu un viens ar pistoli. Ienāca un teica: "Ruki v verh! [Rokas augšā! – krievu val.]" Tas bija tāds gaidīts pārsteigums. Skolotāja jau visu bija izstāstījusi. Nedomāja jau, ka būs tādas sekas. Tad mūs aizveda uz Stendera ielu, uz čeku. Mūs visus vienā vakarā paņēma. Visi vienā istabā bijām kopā. Pence jau bija citur. Mēs tur bijām – Radziņa, Plotniece, Vēvere, Lielause, Purviņa, Poga, Labsvīra, Kagaine, Rosicka un četri puiši, t.i., Meiris, Andersons,

[1458] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 2. lp.
[1459] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 3. sēj., 465. – 466. lp.
[1460] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 12. o. p. lp.
[1461] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 13. – 20. lp.
[1462] Piemēram, LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 1. sēj., 225. lp.

Rudīts, Broks. Ruka, Sapola, Barona – tās, ko ar mums tiesāja, ar tām mums nebija nekāda sakara. Tās tur nemaz nebija."[1463]

Savukārt Lilita Forstmane savās atmiņās raksta:

"7.XII – divas dienas pēc mūsu latviešu val. skolotājas aresta – mēs jutām apjukumu, nomācošas gaidas. [..] Bija ziemas vakars, ar salu līdz -20^0. Apmēram 20-20 atskanēja klauvējiens pie durvīm. [..] Šoka nebija – jāģērbjas silti, pats galvenais – izturēt, nevienu draugu nenodot. [..] Tad jau bija ceļš uz Valkas cietumu, pratināšana turpinājās visu nakti. Tad sekoja pārsteigums, ka savākta visu mūsu skolēnu grupa bez izņēmuma. Tā taču bija nodevība, ko arī vēlāk sapratām. Pēc 2 dienām, 20 grādu salā, sēdināja mūs vaļējā kravas mašīnā. Sekoja ceļš 170 km garumā līdz Rīgai. Raudoši, cits pie cita piespiedušies, lai nedaudz saglabātu siltumu, vakarā ieceļojām Stabu ielas ellē [..], asaras pār nosalušajiem vaigiem sasala. Sekoja pratināšanas, mocības un tiesa. Viss notika pilnībā svešajā krievu valodā – nesapratu neviena vārda krieviski. Tāpat arī visi pratināšanas tiesas procesi bija man pilnībā nezināmi, varbūt tāpēc arī tiesu neatceros."[1464]

Intervijā Lilita Forstmane precizē:

"Mūs – bērnus – nodeva tūlīt pēc aresta tā skolotāja Pencīte. [..] Visu to, ko viņa zināja, zināja čekā. [..] Visus kā putniņus vienā vakarā krātiņā salika. [..] Mēs bijām noņēmušies nerunāt, nenodot nevienu, a viņa visu pēdējo sīkumu. Ā, uz viņu varbūt ka iedarbojās? Nezinu, nezinu… Nu kā viņa tā varēja darīt!? [..] Es vēl, kad mani arestēja, domāju: "Ā, Judīte [Vēvere] atnāca līdzi čekistam, tātad Judīte ir ciet un es – nevienu nenodot, nevienu nenodot!" [..] Kad pratināja – nevienu vārdu! Ā, kur ņēmām tās zināšanas? Krievi paši vainīgi. Rādīja filmas tādas – Zoja Kosmodemjanska[1465] [..]. Tas viss palika iespaidā.

[1463] Kristīnes Rotbahas intervija ar Alfonu Meiri (1930), ierakstīta 2012. gada 12. jūlijā Valkā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.

[1464] Lilitas Forstmanes (dz. Plotnieces, 1929) atmiņas, rakstītas 2014. gada 13. februārī, oriģināls pieejams L. Forstmanes personīgajā arhīvā.

[1465] 1944. gada režisora Leo Arnštama spēlfilma "Zoja" par Zoju Kosmodemjansku (1923 – 1941), kas pēc devītās klases pabeigšanas 1940. gadā, 1941. gadā pieteicās par brīvprātīgo, kļuva par partizāni un pēc nāves atzīta par padomju jaunatnes varonības simbolu.

Ka tagad ar mums tā, nu un tagad mums jāuzvedas tāpat kā Zojai. Bet nevajadzēja jau. Čekai jau pilnīgi viss, viss bija zināms!"[1466]

Intervijas atklāj metodes, ar kādām čeka panāca jauniešu liecības. Lilita Forstmane atceras pārkurinātās telpas. Neizturamā karstuma dēļ esot bijis jāspiežas pie sienas, lai nenoģībtu. Situāciju vēl nepanesamāku darījis vienīgā kameras gaismekļa "ploškas" smārds un dūmi. Lilita Forstmane norāda arī uz steka sitieniem, lai panāktu Alfona Meira un Judītes Vēveres "vaļsirdīgu atzīšanos", kas tomēr neatviegloja viņiem piespriesto sodu.

1946. gada 11. februārī IeTK prokurors izvirzīja apsūdzību 19 personām, kurā norādīts, ka VDTK laika posmā no 1945. gada septembra līdz decembrim Rīgā un Valkas apriņķī ir "atklāta un likvidēta pretpadomju nacionālā organizācija, saukta "Latvju nacionālā jaunatnes apvienība", kuru dibinājis un vadījis viens no Latgales bandītiskā formējuma organizatoriem Pēteris Supe (atrodas nelegālā stāvoklī)".[1467] Jābilst, ka Pēteris Supe čekas uzdevumā bija nogalināts 1946. gada pavasarī.[1468] Apsūdzībā norādīts, ka visi pie atbildības sauktie ir LNJA Valkas un Ķeguma grupu dalībnieki.

Kur nenoteica tiešu "dzimtenes nodevību" (KPFSR Kriminālkodeksa 58.^{1a} pants), terora aktu veikšanu pret padomju varas pārstāvjiem (KPFSR Kriminālkodeksa 58.^{8} pants) vai infrastruktūras un sabiedriskās mantas bojāšanu kontrrevolucionārā nolūkā (KPFSR Kriminālkodeksa 58.^{9} pants), tur atzina "līdzdalību" (KPFSR Kriminālkodeksa 19. pants) vai "atbalstīšanu" (KPFSR Kriminālkodeksa 17. pants). Visas personas bija apsūdzētas pretpadomju darbībā, proti, noziegumos, kas bija paredzēti KPFSR Kriminālkodeksa 58.^{1} – 58.^{14} pantos. Vienpadsmit personām atbildība noteikta atbilstoši KPFSR Kriminālkodeksa 58.^{1a} pantam, 19. pantam kopsakarā ar 58.^{8} pantu, 19. pantam kopsakarā ar 58.^{9} pantu un 58.^{11} pantam. Septiņām personām atbildība noteikta atbilstoši KPFSR Kriminālkodeksa 58.^{1a} pantam, 19. pantam kopsakarā ar 58.^{8} pantu, 17. pantam kopsakarā ar 58.^{9} pantam un 58.^{11} pantam, bet viena persona atbilstoši KPFSR

[1466] Kristīnes Rotbahas intervija ar Lilitu Forstmani (dzim. Plotniece, 1929), ierakstīta 2015. gada 9. decembrī Carnikavā, audioieraksts pieejams K. Rotbahas personīgajā arhīvā.

[1467] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 3. sēj., 215. lp.

[1468] Rancāns, Antons. *Šaipus. Viņpus.* Rēzekne: Latgales druka, 2012, 15. lpp.

Kriminālkodeksa 17. pantam kopsakarā ar 58.[1a] pantu, 17. pantam kopsakarā ar 58.[8] pantam, 17. pantam kopsakarā ar 58.[9] pantu un 58.[11] pantam. Pirms lietas nodošanas tiesai 1946. gada 1. martā pēdējai KPFSR Kriminālkodeksa 58.[11] pants no apsūdzības izslēgts, jo nebija pierādīts, ka viņa ir organizācijas dalībniece.[1469]

IeTK karaspēka Kara tribunāls 1946. gada 15. martā slēgtā tiesas sēdē tiesāja 19 personas[1470], no kurām jaunākajai bija tikai 14 gadi, sešiem jauniešiem – 15 gadi, diviem – 16, Ausmai Pogai tā bija 17. dzimšanas diena, bet septiņas pilngadīgās personas bija vecumā no 18 līdz 33 gadiem. Divpadsmit jaunieši aresta laikā mācījās astotajā un devītajā klasē. No visiem tiesājamajiem sešas personas nebija LNJA dalībnieces. Velta Lielause un Brunhilde Pūce, kurām 1946. gads būtu bijis izlaiduma gads, bija pildījušas tikai "sakarnieču" pienākumus, savukārt Milda Ruka, Dzidra Poga, Alīda Sapola un Amanda Irma Barona nebija veikušas nekādas ar LNJA saistītas aktivitātes. Viņas tiesāja par "pretpadomju elementu" atbalstīšanu, neziņojot par tiem padomju varas iestādēm.[1471]

Tiesas sēdē piedalījies arī kāds advokāts Mandelštams, ko Ādolfs Šilde min kā piederīgu čekas priekšnieka Simona (Semjona, Sīmaņa) Šustina "tiesnešu un advokātu štābam"[1472], kas palīdzēja tiesas procesus organizēt kā dekorāciju brutālām represijām. Jāatzīmē, ka intervētie neatceras ar viņu ne tikušies, ne runājuši. Minētais apliecina Ādolfa Šildes tēzi par procesu dekoratīvo nozīmi, radot tikai iespaidu par taisnīgu padomju tiesu, kur katram apsūdzētajam it kā nodrošinātas tiesības uz aizstāvību. Īstenībā pat ziņas par advokātu nav pieejamas.

[1469] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 3. sēj. 215. – 229. lp.
[1470] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 3. sēj., 256. – 274. lp.
[1471] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 3. sēj., 270. – 271. lp.
[1472] Melliņš, Arvīds. "Šilde, Ādolfs – Pasaules revolūcijas vārdā. Grāmatu drauga apgāds. 1983", *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, Nr. 5, 1984, 1. septembris, 49. lpp. Presē latviešu valodā pieejama informācija tikai par zvērinātu advokāta palīgu Borisu Mandelštamu, kas 1936. gada nogalē, pamatojoties uz Zvērinātu advokātu padomes lēmumu, kļuva par zvērinātu advokātu. "Jauni zvērināti advokāti", *Latvijas Kareivis*, Nr. 275 (4930), 1936, 3. decembris. Vērā ņemams, ka iepriekš presē pieejama informācija par zvērinātu advokātu palīgu Benjamiņu Mandelštamu, kas, piemēram,1936. gada publicējis referātu, kas bijis sagatavots Rīgas apgabaltiesas zvērinātu advokātu palīgu konferencei. "Grāmatu apraksti II – IV", *Valsts Bibliotēkas Biļetens*, Nr. 2 – 4, 1936, 1. februāris, 32. lpp.

Apsūdzība pamatā bija saistīta ar "dzimtenes nodevību", "līdzdalību dzimtenes nodevībā", "dalību pretpadomju organizācijā", "teroraktu un diversijas mēģinājumiem" un neziņošanu padomju varas iestādēm par organizāciju.[1473] Jāatzīmē, ka tiesa kā nepierādītas atcēla vairākas apsūdzības, tādējādi attaisnojot Mildu Ruku, Dzidru Pogu, Alīdu Sapolu apsūdzības daļā par KPFSR Kriminālkodeksa 58.[1a], 19. pantu kopsakarā ar 58.[8] pantu, 19. pantu kopsakarā ar 58.[9] pantu un 58.[11] pantu, tomēr atzīstot apsūdzību daļā par neziņošanu atbilstoši KPFSR Kriminālkodeksa 58.[12] pantam, un nosakot brīvības atņemšanu uz pieciem gadiem ar tiesību degradāciju uz trim gadiem.[1474] Amandu Irmu Baronu par tādu pašu "noziegumu" sodīja ar brīvības atņemšanu uz trim gadiem ar tiesību degradāciju uz diviem gadiem. Savukārt Brunhildei Pūcei visus "noziegumus" pārkvalificēja kā šo noziegumu atbalstīšanu, notiesājot ar brīvības atņemšanu uz astoņiem gadiem, mantas konfiskāciju un tiesību degradāciju uz pieciem gadiem.[1475]

Alfonam Meirim un Judītei Vēverei kā aktīvākajiem LNJA Valkas grupas dalībniekiem tiesa nolēma atņemt brīvību, nosūtot viņus uz labošanas darbu nometnēm, uz desmit gadiem un konfiscējot visu personīgo mantu.[1476] Tādu pašu, tikai par diviem gadiem īsāku, sodu saņēma Vidārs Andersons, Ausma Poga, Modris Rudītis (spriedumā kļūdaini nosaukts – Rudzītis, miris Karagandas apgabala Stepes nometnē 1950. gada 7. martā[1477]), Dzintra Purviņa (mirusi 1946. gada 13. decembrī Tomskā[1478]), Olga Rosicka, Vizbulīte Radziņa, Velta Lielause, Elga Kagaine (vēlākā habilitētā filoloģijas zinātņu doktore), Ilgvars Broks, Lilita Plotniece un Gaida Labsvīra. Līdzīgi mēnesi vēlāk bija notiesāti arī LNJA Viļakas grupas jaunieši.[1479]

Taču visbargāko sodu saņēma Lūcija Pence – brīvības atņemšana uz 20 gadiem, mantas konfiskācija un tiesību degradācija uz pieciem gadiem. Jāatzīmē, ka vēl 1990. gada 17. maija prokurora atzinumā, ko 1990. gada 6. jūnijā apstiprinājis LPSR prokurors

---

[1473] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 3. sēj., 494. – 496. lp.
[1474] Turpat, 499. – 500. lp.
[1475] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 3. sēj., 499. lp.
[1476] Turpat.
[1477] Turpat, 475. lp.
[1478] Lilitas Plotnieces 53. vēstule mātei, rakstīta 1947. gada 5. janvārī, oriģināls pieejams L. Forstmanes personīgajā arhīvā.
[1479] LVA, 1986. f., 2. apr., P-10774. l., 8. sēj., 392. – 397. lp.

Valentīns Daukšis[1480], otrās klases justīcijas valsts padomnieks, norādīts, ka spriedums attiecībā uz Lūciju Penci ir pamatots un reabilitācijai nav pamata.[1481] Tomēr vēlāk visas deviņpadsmit 1946. gada 10. martā tiesātās un padomju represijās cietušās personas bija atzītas par reabilitētām.[1482]

Kā intervijās atzina abi LNJA Valkas grupas bijušie dalībnieki, par pagātnes notikumiem viņi nav daudz runājuši – ne savā starpā, ne ar citiem, ne agrāk, kad visur bijušas čekas ausis, ne arī tagad, kad it kā varētu nodot pēcnācējiem šīs skaudrās atmiņas. Minētais norāda uz to, ka te vietā tēlains apzīmējums – "čukstētāju sabiedrība"[1483].

Lai kā vēlētos, klāt neesošie tomēr nekad nevarēs šo daudz dziļākas nozīmes traģēdiju izprast līdz galam, atliek vien mēģināt tai pielāgot savas zināšanas un ar vislielāko rūpību glabāt šo iepriekšējās paaudzes atstāto atmiņu mantojumu nākamajām paaudzēm.

Secinājumi

Padomju okupācijas veikto represiju rezultātā 1945. gada septembrī un oktobrī Valkā izveidojās nevardarbīgās pretošanās kustība. Divu mēnešu laikā bez ārēja atbalsta un stingras vadības Valkas vidusskolas 8. un 9. klases jaunieši, kuri nevēlējās samierināties ar totalitāro padomju režīmu, sekojot savas divdesmit piecus gadus vecās skolotājas Lūcijas Pences iniciatīvai, izveidoja 13 cilvēku lielu grupu, kas darbojās vien līdz 1945. gada decembrim, kad visi grupas dalībnieki arestēti, bet grupa likvidēta.

Šo var uzskatīt par organizētu LNJA Valkas grupu, kas darbojās, pamatojoties uz LNPA vadītāja Pētera Supes izstrādātiem LNJA statūtiem, ko LNJA Viļakas grupas dalībniece Margarita Bratuška bija nodevusi Lūcijai Pencei.

[1480] Sebastjans Valentīns Daukšis (1937-2009), beidzis P. Stučkas LVU Juridisko fakultāti, no 1961. gada strādājis LPSR prokuratūrā, no 1963. gada sevišķi svarīgu lietu izmeklētājs, astoņdesmitajos gados LPSR prokurora vietnieks. 1991. gadā tieši cīnījies pret Latvijas Republikas neatkarību PSRS prokuratūrai pakļautajā LPSR prokuratūrā.

[1481] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 5. sēj., 25. lp.

[1482] LVA, 1986. f., 2. apr., P-9259. l., 3. sēj., 464. lp.

[1483] Ločmele, Klinta. *(Ne)izstāstītā vēsture. Skola. Mājas. Atmiņa*. Rīga: LU ZZF SPPI, 2011, 108. lpp.

Lai gan LNJA Valkas grupa nevienojās par kādu konkrētu kopēju mērķi, tomēr visus grupas jauniešus vadīja alkas pēc brīvas, neatkarīgas Latvijas, kas bija vadmotīvs viņu veiktajām darbībām. LNJA Valkas grupas nevardarbīgā pretošanās padomju varai izpaudās dažādās formās: bija rakstīti nacionāla satura uzsaukumi, izgatavoti Latvijas Republikas valsts karogi, sakopti Latvijas atbrīvošanas cīņās kritušo karavīru kapi. Atzīmējot Latvijas Republikas proklamēšanas 27. gadadienu, LNJA Valkas grupas dalībnieki Valkas pilsētas centrā un Brāļu kapos novietoja Latvijas Republikas valsts karogus. Lai arī čeka atrada jauniešu dzīvesvietās ieročus, sprāgstvielas un munīciju, tomēr tās vākšana un glabāšana bija raksturīga pēckara jaunatnes nodarbe. Bruņoti uzbrukumi padomju varas pārstāvjiem nebija konstatēti.

Jauniešiem trūka praktiskās pretošanās pieredzes totalitārā režīma apstākļos. Nebija pievērsta pienācīga uzmanība konspirācijai. Tomēr visvairāk Valkas grupas atklāšanu un likvidēšanu sekmēja LNJA Viļakas grupas likvidēšana 1945. gada rudenī.

Lūcija Pence apcietināta sakarā ar Margaritas Bratuškas iesaistes LNJA atklāšanu un pašas neinformētību. Visi LNJA Valkas grupas jaunieši tika arestēti 1945. gada 7. decembrī, pamatojoties uz Lūcijas Pences pratināšanā iegūto informāciju. Astoņi jaunieši aresta laikā mācījās Valkas vidusskolas 8. klasē, četri – 9. klasē, divas meitenes – 12. klasē.

1946. gada 10. martā IeTK karaspēka Kara tribunāls, imitējot tiesas procesu, notiesāja 19 personas vecumā no 14 līdz 33 gadiem – trīspadsmit LNJA Valkas grupas dalībniekus, divas “līdzdalībnieces” un četras “līdzzinātājas”. Gan izmeklēšana, gan tiesas process notika krievu valodā, ko jaunieši nepārvaldīja, bez reālas aizstāvības iespējām. Spriežot pēc aculiecinieku stāstītā un salīdzinot to ar krimināllietās pieejamo informāciju, var secināt, ka tulka un advokāta piesaiste bijusi formāla. Turklāt advokāta Mandelštama loma tiesas procesā būtu atsevišķas pētniecības vērts temats, ievērojot to, ka intervētie viņa dalību neatminas, bet pētnieki izteikuši aizdomas par apzinātu līdzdalību čekas organizētajās “dekoratīvajās” prāvās.

Lilitas Plotnieces vēstulē mātei, kas rakstīta no soda izciešanas vietas Taišetā tieši gadu pēc notiesāšanas, Ēzopa valodā lieliski aprakstītas tiesas dienas, kādas tās palikušas pusaudzes atmiņā. Vēstule atspoguļo gan jaunietes pārdzīvojumus, gan stingro raksturu

un spītu, kas neļauj nožēlot notikušo, bet sniedz cerību uz drīzu atgriešanos mājās:

"Tiesa. Taišetā 1947. gada 16. martā 73. vēstule.

Manu mīļo māmuliņ!

Šodien ir svētdiena un brīvdiena. Uzrakstīšu Tev kaut ko tuvāk par pagājušā gada šīm dienām. Bija 13. marta vakars, kad satikāmies ar Dzintru un visiem pārējiem kādā "istabā". Rīt būs "eksāmens". Savāda, baiga sajūta. Ārā jau nakts, deg elektrība, bet telpā atskan aizmigušu cilvēku elpošana, aiz durvīm klaudz vienmērīgi soļi. Mēs ar Dzintru esam pārlieku laimīgas, esam kopā, tik daudz ko runāt un atstāstīt, par gulēšanu nemaz nedomājam.
Paiet nakts, un negaidīts pienācis lielais rīts, kad 1x redzēju Rīgas "skolas" telpas un iepazinos ar "eksāmenu" kārtību. Bija auksts, sniegs arī čirkstēja zem mūsu soļiem, kad steidzāmies uz automašīnu. Sals knieba degunā un sprēgāja žogu stabos. Ejam klusēdami, bet domās aizklīstu mājās, nezinu, ko tu darīji šai brīdī. Tad esam visi 1 ciešā mašīnā un jūtam, ka braucam. Tad apstājamies pie lielas mājas vārtiem, uz ielas valdīja dzīvība, tur cilvēki varēja brīvi kustēties, bet mēs nokāpām tumšā pagrabā. Gaidījām. Tur caur mazu lodziņu varēja redzēt ielu ar kūsājošu dzīvību. Acis piesietas šim skatam – tā gribētos izskriet tikai drusku ārā un paraudzīties brīvos cilvēkos, un paklausīties ielas troksni, bet tas ir liegts. Vienīgi var redzēt cilvēku kājas un auto, un riteņus.
"Eksāmeni" sākās, "skolotāji" nežēlīgi, bet tā tam jābūt un mūs tas neuztrauc. Diena paiet ātri, un naktī braucam atpakaļ, lai rītu viss tas pats sāktos no gala. 15. marts, šī bija diena, kurā Dzintra [Purviņa] lūdza aizvest mīļus sveicienus savai māmiņai. Tad es smējos, bet tagad saprotu savu nabaga draudziņu. Un šīs dienas vakarā, kad Rīgas jumtos spoguļojās rietošā saulīte un tās spožie stari krita logu stiklos, mums paziņoja... un tagad zināju, ka "eksāmenu" esmu nolikusi labi.
Ar šo brīdi auga vēl lielāka spītība un naids. Neskumu par sevi, jo zinu, kas esmu, tas nav kauns, bet asaras sakāpa acīs, domājot par jums mājās, manu mīļo māmuliņ! Bet tad domāju un domāju arī tagad, ka nekas nav mūžīgs, ilgi šis dzīves posms nevilksies, un būšu atkal mājās pie Tevis, un tā tas būs.

Tagad beigšu rakstīt. Lilita.”[1484]

Pēc tiesas sprieduma LNJA Valkas grupas dalībnieki tika sodīti ar brīvības atņemšanu no 8 līdz 20 gadiem un nosūtīti “pāraudzināt” uz Sibīriju un Krievijas Tālo Ziemeļu apgabaliem. Divi jaunieši mira, sodu neizcietuši. Visas notiesātās personas šobrīd ir reabilitētas.

[1484] Lilitas Plotnieces 73. vēstule mātei, rakstīta 1947. gada 16. martā, oriģināls pieejams Lilitas Forstmanes personīgajā arhīvā.

The Valka Group of the Latvian National Youth Association's (LNJA) (1945). Memory heritage

The preamble of the *Satversme* (the Constitution of the Republic of Latvia) provides the duty to commemorate the victims of retaliations by invaders' forces and to condemn the Soviet totalitarian and bureaucratic authoritarian regime and its crimes. This year marks seventy years since this regime robbed twelve young people from Valka (Latvia) of their youth, freedom and homeland. These included Dzintra Purviņš who lost her life. Archives and museum exhibits provide documented information regarding this event in the autumn of 1945, however, the best information has been provided by the contemporaries to this event, the victims and their descendants. Life story interviews help to go back in time and reconstruct the tragic events of that era.

The above-mentioned young people were all between 14 and 19 years old. All of them were pupils at the Valka City High School and taught to be patriots, nationalists and activists. They could not come to terms with the re-occupation Latvia, which had reached Valka on 19 September 1944. The young people were close to one another not only because of their school life, but also because of their participation in the Latvian National Youth Association (LNJA).

The Valka group of the LNJA had been organized during late September, early October of 1945 by Lūcija Pence. She was a student at the University of Latvia and worked as a teacher at the Valka City High School. Within a month, Alfons Meiris, Judīte Vēvere, Vidārs Andersons, Ausma Poga, Modris Rudītis, Dzintra Purviņš, Olga Rosicka, Vizbulīte Radziņa, Elza Kagaine, Ilgvars Broks, Lilita Plotniece and Gaida Labsvīra had become members of the group. The group had adopted statutes, rules for participation and internal order, clearly defining duties and obligations. According to the verdict of 15 March 1946 of the war tribunal by the People's Commissariat for Internal Affairs of the Latvian SSR, all youngsters and their teacher were sentenced to imprisonment and confiscation of property. Later, all had been deported to labour camps or colonies of the reinforced regimen in

Siberia and the Russian Far North. One of the 'crimes' they had been accused was related to displaying of the national flag of the Republic of Latvia on the eve before 18 November 1945 in Valka.

Special attention within the research towards the mentioned case as an example of nonviolent resistance was paid to acknowledgment their memories because, if these are not recorded, they will have lesser life within the documents.

LPSR Valsts drošības komitejas Bauskas rajona nodaļas darbība un iedzīvotāju nevardarbīgā pretošanās (1954 – 1985)

B. hist. Agnija Ruhocka
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas stipendiāte
Darbs izstrādāts Dr. hist. Jāņa Ķerusa vadībā

Ievads

Apskats ir veltīts Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) Valsts drošības komitejas (VDK) Bauskas rajona nodaļas darbības izpētei, pievēršot uzmanību padomju totalitāri un autoritāri birokrātiskā režīma vērstajām represijām pret vietējiem Bauskas rajona iedzīvotājiem. Šajā tēmā iekļauti arī vietējo iedzīvotāju mēģinājumi pretoties vietējai varai ar nevardarbīgu metožu palīdzību. Līdz šim LPSR VDK darbība lielākoties pētīta visas Latvijas mērogā, tāpēc šī pētījuma prioritāte un mērķis bija atspoguļot reģionālo LPSR VDK nodaļu nozīmi, kā piemēru izvēloties autores dzimto pilsētu Bausku, laika posmā no 1954. gada līdz 1985. gadam.

LPSR VDK darbība aptvēra visu Latvijas teritoriju, izveidojot LPSR VDK teritoriālās struktūras, kas bija izvietotas atbilstoši republikas administratīvi teritoriālajam iedalījumam. Republikas nozīmes pilsētās bija izvietotas pilsētu daļas (Rīgā, Ventspilī, Liepājā, Daugavpilī, Jūrmalā un Jelgavā), pārējās – rajonu nodaļas, tostarp Bauskas rajonā, kur darbojās LPSR VDK Bauskas rajona nodaļa. LPSR VDK nodaļu kontroli dažādu lēmumu un darba koordinēšanas veidā visbiežāk nodrošināja ar Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) pirmorganizāciju palīdzību. 1954. gadā dibinātā VKD oficiāli bija Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Ministru Padomei (PSRS MP) pakļauta institūcija ar ministrijas tiesībām, bet faktiski to kontrolēja nevis valdība, bet gan Padomju Savienības komunistiskās

partijas (PSKP) Centrālā komiteja (CK)[1485]. LKP Bauskas nodaļa izveidoja LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas LKP pirmorganizāciju, kurai bija noteicošā loma, jo tā kontrolēja LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas darbu un līdzdarbojās jautājumos, kas bija saistīti ar valsts drošības nostiprināšanu Bauskas rajonā.

Laika posms no 1944. līdz 1956. gadam bija raksturīgs ar plašām, pret Latvijas iedzīvotājiem vērstām masveida represijām – 1949. gada deportācija, bruņotās nacionālās pretošanās kustības dalībnieku fiziska iznīcināšana, spiegu atmaskošanas akcijas, represijas pret cilvēkiem to ideoloģisko vai citu uzskatu dēļ, kā arī dažādas provokācijas, kuru rezultātā cieta daudzi nevainīgi cilvēki. Plašas akcijas risinājušās arī Bauskas apriņķī – gan deportācija, gan cīņa ar daudzām partizānu grupām.

Pēc valsts drošības sistēmas reorganizācijas, kas notika 1953. gadā, 1954. gadā kā VDK un tās aparātu reorganizēja okupācijas varas drošības iestādes rajonos un pilsētās. Mainījās arī represīvo metožu kopums, pārejot no masveida akcijām uz individuālajām vai atsevišķu personu grupu represēšanu, kā arī bija izveidota visaptveroša sabiedrības kontroles sistēma. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi atspoguļot LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas darbību un tās nozīmi reģionālajā kontekstā, apskata struktūra veidota divās daļās. Pirmajā daļā aplūkota LPSR VDK Bauskas nodaļas struktūra un darbība, bet otrajā daļā apskatītas vietējo iedzīvotāju nevardarbīgās pretošanās izpausmes un LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas operatīvās metodes pret tām.

1. Vēstures avotu un literatūras apskats

1.1. Vēstures avotu raksturojums

Tēmas pētniecībā izmantoti un analizēti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā (LNA LVA) pieejamie fondi, kas ietver valsts drošības institūciju dokumentus, kā arī LKP dokumentus, sniedzot ieskatu LPSR varas un represīvo institūciju darbībā.

[1485] Bleiere, Daina, *Eiropa ārpus Eiropas… Dzīve Latvijas PSR*. Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2012, 43. lpp.

Pētījumā analizēts PA-848. fonds, kurā ietilpst Bauskas rajona Tautas deputātu padomes izpildu komitejas iekšlietu daļas LKP pirmorganizācijas dokumenti, aptverot laika posmu no 1944. līdz 1990. gadam. Šajā fondā pieejami dažādi dokumenti, tostarp protokoli, darba plāni par iekšlietu daļu darbu, vispārīga un fragmentāra informāciju par LPSR VDK Bauskas rajona VDK darbu atskaišu veidā. Fondā iekļauti arī daudzi milicijas pirmorganizācijas dokumenti, kas sniedz informāciju par cīņu ar noziedzību un veicamajiem darbiem rezultātu uzlabošanā. Par kriminālizmeklēšanas daļas darba rezultātiem nekas konkrēts nav minēts, sniegti pārsvarā tikai vispārīgi vērtējumi, atklāto noziedzīgo nodarījumu procentuālie rādītāji, nevis veikto noziedzīgo nodarījumu konkrēts raksturs.

Tāpat pētījumā caurskatīts arī PA-849. fonds, kurā ir LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas LKP pirmorganizācijas dokumenti laika periodā no 1945. līdz 1957.gadam. Fonds ietver dažādus protokolus, darba plānus. Šie dokumenti lielākoties atspoguļo informāciju par iekšējās disciplīnas jautājumiem, iedzīvotāju, kolhozu, sovhozu, Mašīnu un traktoru staciju (MTS) uzraudzību. Tāpat tie sniedz informāciju par apspriedēm sakarā ar pagājušajiem plēnumiem. Šajā fondā pieejamie dokumenti satur ļoti vispārīgu informāciju.

Izskatīts arī PA-7518. fonds, kurā pieejami Bauskas rajona tautas tiesas un prokuratūras LKP pirmorganizācijas dokumenti no 1950. līdz 1975. gadam, tostarp protokoli, atskaites, darba plāni, priekšlikumi par tiesu darbu aktivizēšanu, darba disciplīnu, uzdevumiem cīņā pret noziedzību, informāciju par dažādu direktīvu apspriešanu, lekciju organizēšanu kolhozos par juridiskiem jautājumiem, partijas un valdības lēmumu izskaidrošanas plāni sabiedrībai, informācija par audzināšanas darbu sociālistiskās likumības izskaidrošanā. Tāpat fondā pieejamas vispārīgas atskaites par ierosinātajām krimināllietām, civillietām un administratīvajām lietām.

Pētījumā izmantotas arī 16 krimināllietas, kas pieejamas 1986. fondā *Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas*. Šīs krimināllietas ir svarīgs vēstures avots, apzinot Bauskas rajona iedzīvotājus, par kuru rīcību rosinātas attiecīgas krimināllietas. Krimināllietās, kas bieži

izvērstas vairākos sējumos, iekļauti tādi dokumenti kā pratināšanas un kratīšanas protokoli, lēmumi, personas raksturojumi un liecības.

Cenzūra radījusi situāciju, ka padomju prese gandrīz vispār neatspoguļoja nacionālās pretošanās kustības izpausmes un cīņu pret to, vēl jo mazāk tajā pieejama informācija par VDK darbību. Plašāki apcerējumi pieejami trimdas laikrakstos, kā, piemēram, *Brīvība*, kas atspoguļoja dažādus piemēri par VDK vērstajām represijām pret latviešiem, tostarp Juri Ziemeli, kura lieta aplūkota šajā pētījumā. Latvijā minētā tematika presē parādās, sākot ar Latvijas Tautas frontes laiku, kad sākta apcerēt informācija par nepieļaujamo VDK rīcību. Šāds piemērs ir Latvijas Republikas Pilsoņu Kongresa izdotais iknedēļas laikraksts *Pilsonis*.

1.2. Literatūras apskats

Padziļinātākam priekšstatam par represīvo drošības dienestu darbību no historiogrāfijas izmantoti Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. Drošības dienestu represīvo darbību izpēte ir viena no Latvijas Vēsturnieku komisijas zinātniskās izpētes tēmām. Komisijas pētnieki ir devuši būtisku papildinājumu Latvijas jaunāko laiku vēstures historiogrāfijā attiecīgās tematikas izzināšanā. Eksistē Dr. hist. Ritvara Jansona un Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centra darbinieku Alda Bergmaņa un Induļa Zālītes publikācijas par represīvo iestāžu darbību dažādos kontekstos. Nacionālās pretošanās tematikai liela uzmanība veltīta Dr. habil. hist. Henriha Stroda darbos, kur analizētas gan nacionālo partizānu aktivitātes, gan Latvijas skolu jaunatnes nacionālās pretošanās kustība.

2. LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas raksturojums

2.1. LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas struktūra

Analizējot LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas struktūru, jāvērš uzmanība, ka LPSR VDK Bauskas rajona nodaļa bija iekļauta Bauskas rajona Tautas deputātu padomes izpildu komitejas iekšlietu daļā. Iekšlietu nodaļas uzdevumos ietilpa nodrošināt valsts normatīvu

ievērošanu, cīnīties pret noziedzību un veikt sabiedriskās kārtības nodrošināšanu Bauskas rajonā. Bauskas rajona Tautas deputātu padomes izpildu komitejas iekšlietu daļa sastāvēja no šādām struktūrvienībām: Kriminālmeklēšanas nodaļa, Ārējais dienests, Autoinspekcijas un ceļu uzraudzības vads, Izmeklēšanas nodaļa, Kaitniecības un spekulācijas nodaļa, Bērnu istaba (veica darbu saistībā ar nepilngadīgo lietām), Ugunsdzēsības inspekcija, Speckomandatūra, Valsts drošības komiteja, Pasu galds, Sekretariāts, Medicīniskā atskurbtuve, Iekšlietu daļas vadība.

Lai iekšlietu nodaļas darbs sabiedriskās kārtības nodrošināšanā būtu pēc iespējas veiksmīgāks, visas iepriekšminētās struktūrvienības papildināja cita citu un intensīvi sadarbojās. LKP iekšienē tas bija uzdots pat kā pienākums – pastāvīga iekšlietu daļas darbinieku sadarbības uzlabošana, lai daudz labāk spētu cīnīties pret personām, kuras ir "kaitīgas padomju Latvijas sabiedrībai".

Tā kā Bauskas rajonam bija nodaļas statuss, atbilstoši 1959. gada Nolikumam par PSRS MP Valsts drošības komiteju un tās reģionālajiem orgāniem[1486] tās darba nodrošināšanai bija paredzēti trīs līdz pieci darbinieki. Spriežot pēc iekšlietu nodaļas protokolos un atskaitēs pieejamās informācijas, LPSR VDK Bauskas rajona nodaļā divdesmitā gadsimta sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados bija trīs pastāvīgie operatīvie darbinieki (PSKP biedri), no 1981. līdz 1983. gadam – 4, bet no 1984. līdz 1985. gadam – 5. LPSR VDK Bauskas rajona nodaļa sastāvēja no administratīvās daļas, kurā ietilpa šie operatīvie darbinieki (PSKP biedri). Saņemot iedzīvotāju iesniegumus vai cita veida informāciju, tālākam darbam izmantoja sadarbību ar pārējām iekšlietu daļas struktūrvienībām. Ziņas par pašiem LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas darbiniekiem ir ļoti skopas, īpaši pēc 1957. gada, jo atsevišķas LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas fondu lietas LNA LVA nav.

Divdesmitā gadsimta piecdesmitajos gados LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas protokolos parādās tādi uzvārdi (bez personvārdiem)

[1486] "Положение о Комитете государственной безопасности при Совете Министров СССР и его органах на местах)", *Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ 1917-1991. Справочник*. Под. ред. акад. А. Н. Яковлева. Москва: Международный фонд "Демократия", 2003, С. 693. Pieejams: http://www.memo.ru/uploads/files/724.pdf

kā Titovs, Purviņš, Borisovs, Ošmanis un Dāvis. Dokumentos nav norādīta informācija par to, kurš ir nodaļas priekšnieks. Informācija pieejama tikai par sekretāru, kurš katru mēnesi tika pārvēlēts. No sešdesmitajiem gadiem un turpmāk parādās jau tādi uzvārdi (bez personvārdiem) kā Ziediņš, Jegorovs, Serkovs un Burbo. Sākot no septiņdesmitajiem gadiem Iļja Burbo kļūst par vadošo pilnvaroto LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas LKP pirmorganizācijā, vēlāk (līdz pat LPSR VDK likvidēšanai 1991. gada 24. augustā) strādāja kā LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas priekšnieks. Sākot ar astoņdesmitajiem gadiem, iekšlietu daļas pilnvarotie jo īpaši uzteica I. Burbo darbu. Viņa vadībā vairs nebija konstatēti darba disciplīnas pārkāpumi LPSR VDK Bauskas rajona nodaļā, bija veikts veiksmīgs "profilaktēšanas" darbs, novērsti dažādi nevardarbīga rakstura "pretpadomju aktivitāšu" draudi[1487]. Salīdzinājumam sešdesmito un septiņdesmito gadu iekšlietu daļas protokolos var lasīt pastāvīgus aizrādījumus par darbinieku disciplīnas pārkāpumiem, nepilnvērtīgi veiktu darbu.

Līdzās pastāvošajiem sarežģījumiem apzināt konkrētus LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas darbiniekus ir arī tie, kas liedz precīzi noteikt LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas iekšējo struktūru. Pieejamajos un līdz šim izskatītajos dokumentos neparādās, piemēram, informācija par operatīvā darba struktūrvienībām jeb "daļām". Ievērojot nodaļas statusu, nav izslēgts, ka likts uzsvars uz administrāciju, kuras darbinieku skaits variē no trīs līdz pieciem, bet citu struktūrvienību detalizētai noteikšanai nav pievērsta uzmanība. Ievērojot to, ka atbilstoši PA 848. fondā pieejamajām iekšlietu daļas atskaitēm, LPSR VDK Bauskas nodaļa ļoti intensīvi sadarbojās ar citām iekšlietu daļas struktūrvienībām, un pieļaujams, ka tās aizstāja nepieciešamību pēc atsevišķām operatīvā darba struktūrvienībām.

LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas centrālā iestāde atradās Uzvaras ielā 3, Bauskā – ēkā, kas atrodas tagadējās Parka ielas un Uzvaras ielas stūrī. Otra adrese ir Padomju iela 16 (tagad Kalna iela 16), Bauskā, kur VDK atradās tās darbības nogalē, nav fiksēt precīzs darbības laika sākums pēdējā adresē.

Līdzās LPSR VDK Bauskas rajona nodaļai LKP Bauskas nodaļas uzraudzībā darbojās arī Bauskas rajona milicijas daļa, kas sadarbojās ar LPSR VDK. Bauskas rajona milicijas daļa sastāvēja no

[1487] LVA, PA-848. f., 1. apr., 37. l., 152. lpp

kriminālnodaļas un kaitniecības un spekulācijas nodaļas. Kriminālnodaļas kompetencē bija noziedzīgu nodarījumu atklāšana, cīņa ar visa veida noziedzību. Valsts aparātam "bīstamos elementus" tā nodeva LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas rokās. Kaitniecības un spekulācijas nodaļas pārraudzībā lielākoties bija ekonomisko noziedzīgo nodarījumu izmeklēšana, cīņa ar "spekulantiem", "sabiedriskā īpašuma izšķērdētājiem" un "parazītiskiem elementiem", kuri dzīvoja pāri saviem līdzekļiem un kuri nonāca arī LPSR VDK uzmanības lokā. Daudzus it kā noziedzīgos nodarījumus tautsaimniecībā radīja Latvijas Republikas tiesiskajai sistēmai pretējā okupācijas režīma iekārta, kura noliedza privāto iniciatīvu, un personas, kas veica mazo uzņēmējdarbību vai bija pašnodarbinātas, darbojās pretēji pastāvošajiem normatīviem, kā, piemēram, atsevišķi Bauskas rajona lauku veikala vadītāji nonāca milicijas un LPSR VDK redzeslokā, jo tie caur pazīšanos no noliktavām saņēma maizes miltus un citus produktus daudz vairāk nekā paredzēts[1488].

LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas sadarbība notika arī ar Valsts ugunsdzēsības inspekciju. LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas darbinieki ar inspekcijas palīdzību organizēja kopīgus reidus[1489] lauksaimniecības uzņēmumos ražas novākšanas laikā, lai nepieļautu neatļautas spekulācijas ar ievākto ražu.

Nozīmīgs palīgspēks ne tikai visai iekšlietu nodaļai, bet arī LPSR VDK Bauskas rajona komitejai bija komjaunieši. Komjaunieši veikuši ievērojamu darbu cīņā par sabiedriskās kārtības ievērošanu un noziedzības likvidēšanu. LPSR VDK Bauskas rajona nodaļa bija sevišķi ieinteresēta, lai ar komjauniešu palīdzību varētu panākt vietējo jauniešu ikdienas gaitu kontroli. Bauskas rajonā bija organizētas komjauniešu patruļas[1490], kas ne tikai uzraudzīja sabiedrisko kārtību, bet arī centās iesaistīt "problemātiskos" jauniešus Komjaunatnē, kas atsevišķos gadījumos bija arī daļa no tā saucamās "profilaktēšanas".

[1488] LVA, PA-848. f., 1. apr., 19. l., 70. lp.
[1489] LVA, PA-848. f., 1. apr., 37. l., 134. lp.
[1490] LVA, PA-848. f., 1. apr., 20. l., 79. lp.

2.2. LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas darbības prioritātes

LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas iekšlietu daļai iesniegtajās dažāda veida atskaitēs par padarīto bija norādīts, ka bieži saņemta informācija un tādēļ izvirzīti uzdevumi cīņai pret šādu rīcību, kā politiski un nacionālistiski nepareizi un pretvalstiski izteicieni, ideoloģiski kaitīgās literatūras glabāšana, pretvalstisku lapiņu izplatīšana, nelikumīga ieroču glabāšana, vietējo kontakti ar ārzemniekiem.

LPSR VDK Bauskas rajona nodaļa pieņēma iesniegumus no Bauskas rajona iedzīvotājiem, veica "profilaktēšanas" darbu, lasīja lekcijas, veica pratināšanas, kratīšanas, vāca pierādījumus, bet visbiežāk lietas nodeva LPSR VDK izmeklēšanas daļai Rīgā, kur pieņēma lēmumu par lietas tālāko virzību.

1944. gadā, PSRS karaspēkam otrreiz okupējot Latvijas Republiku, Bauskas rajonā no 1944. gada līdz piecdesmito gadu pirmajai pusei vērojamas izteiktas Latvijas nacionālo partizānu aktivitātes, pret kurām PSRS valsts drošības spēki vērsa dažādas akcijas. Šo akciju un operāciju kulminācija piedzīvota no 1950. līdz 1951. gadam, kad Bauskas rajonā bija likvidētas gandrīz visas nacionālo partizānu grupas[1491]. Dažas operācijas pret nacionālajiem partizāniem norisinājās vēl līdz 1954. gadam. Pēc valsts drošības sistēmas reorganizācijas drošības iestāžu uzmanība Bauskas rajonā līdz pat divdesmitā gadsimta sešdesmitajiem gadiem joprojām bija pievērsta personām, kas bija iesaistītas partizānu aktivitātēs vai bija šo aktivitāšu atbalstītāji.

Plaši aresti līdz pat divdesmitā gadsimta sešdesmitajiem gadiem vērojami arī bijušo pašaizsardzībnieku, leģionāru, latviešu policijas bataljona darbinieku un citu "vāciešu atbalstītāju" vidū, par ko liecina LNA LVA 1986. fonda aprakstā iekļauto cilvēku saraksts. Tas norāda, ka minētajā laika posmā vislielākā uzmanība bija pievērsta tādiem "pretpadomju elementiem", kas bija saistīti ar Otrā pasaules kara aktivitātēm. Piemēram, pētot LNA LVA 1986. fonda krimināllietas,

---

[1491] Ābelnieks, Raitis, Urtāns, Aigars. "Nacionālā pretošanās kustība un padomju okupācijas represīvo iestāžu pretdarbība Bauskas apriņķī /rajonā (1944. gads – 50. gadu vidus)", *Okupētā Latvija 1940 – 1990, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 19. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005, 396. lpp.

var konstatēt, ka 1954./ 1955. gada ziemā ticis arestēts bijušais pašaizsardzībnieks Viktors Lasmanis (1900 –?), kuram piesprieda astoņus gadus ilgu cietumsodu[1492]. Bauskas apriņķī mitinājušās arī atsevišķas personas, kas ietilpa tā sauktajā "Arāja komandā". 1955. gada augustā bija ierosināta kriminālliета un par "dzimtenes nodevību" un nelikumīgu ieroča glabāšanu apcietināts 1911. gadā dzimušais Pēteris Iklāvs[1493]. 1941. un 1942. gadā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā P. Iklāvs strādāja laikrakstā "Zemgale" par ārštata korespondentu, bet 1942. un 1943. gadā bija "Arāja komandas" sastāvā, apsargājot vienu no Bauskas rajonā esošajiem geto un piedaloties ebreju šaušanas akcijās, pēc tam ticis mobilizēts Latviešu SS brīvprātīgo leģionā un piedalījies kaujās pret padomju armiju. Pēc nacistiskās Vācijas kapitulācijas saņemts padomju gūstā un pildījis dažādus darbus sagrauto pilsētu atjaunošanā. 1946. gadā, atgriezdamies no filtrācijas nometnes, nolūkā slēpt savu piedalīšanos nacistiskās Vācijas armijā, sācis dzīvot "nelegāli", slēpdamies tēva mājās Iecavas ciema *Iklāvos*. P. Iklāvs ar tēva starpniecību dabūjis "krievu sistēmas kara šauteni" un munīciju. Milicija notvēra P. Iklāvu un nodeva LPSR VDK rokās. Rezultātā P. Iklāvam noteikta brīvības atņemšana uz 10 gadiem.[1494]

LPSR VDK Bauskas rajona pārstāvji jo īpaši aicināja biedrus būt modriem attiecībā uz politiski apcietinātajiem, kuri divdesmitā gadsimta sešdesmitajos gados atgriezās no apcietinājuma. Šādas personas uzskatīja par "politiski nedrošiem elementiem". Šīs "politiski neuzticamās personas" LPSR VDK ieskatā centās savu iepriekš sodīto darbību atsākt un iesaistīt jaunatni[1495]. Ievērojot to, ka vietējie darba ņēmēji, pieņemot darbā, bieži nepārbaudīja attiecīgo personu identitāti un nenoskaidroja pagātni, arī to, vai persona atgriezusies no specnometinājuma, LPSR VDK darbinieki aicināja vietējiem būt uzmanīgiem un pārbaudīt ikkatra aizdomīga cilvēka identitāti un ziņot LPSR VDK Bauskas rajona nodaļai. Ja radās aizdomas par saistību ar

[1492] LVA, 1986. f., 1. apr., 28387. l., 10. lp.
[1493] LVA, 1986. f., 1. apr., 41277. l., 2. sēj., 5. lp.
[1494] Turpat, 22. lp.
[1495] LVA, PA-848. f., 1. apr., 19. l., 48. lp.

pretpadomju aktivitātēm, šie cilvēki nonāca LPSR VDK pastāvīgā uzraudzībā.[1496]

Viena no metodēm, lai valsts drošības iestāžu darbs būtu pēc iespējas efektīvāks, bija ziņotāju vervēšana, pretī solot gan naudas samaksu, gan iespēju izvairīties no obligātā dienesta padomju armijā, gan citus labumus, piemēram, profesionālajā darbībā.

1954. gada 12. martā PSKP CK pieņēma lēmumu *Par valsts drošības orgānu darbu*[1497], kas paredzēja, ka pretizlūkošanas galvenais uzdevums ir "imperiālistisko valstu iesūtīto spiegu, diversantu un teroristu atklāšana un atmaskošana".[1498] Tā rezultātā LPSR VDK Bauskas rajona nodaļa lielu uzmanību pievērsa arī vietējo iedzīvotāju saziņai ar ārzemēm, kā arī kontaktiem ar ārzemniekiem. Piemēram, divdesmitā gadsimta septiņdesmito gadu otrajā pusē LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas atskaitēs iekšlietu daļai atspoguļots, ka katru gadu gan republikas iekšienē, gan ārpus tās ar ārzemniekiem satikās vidēji 60 līdz 80 Bauskas rajona iedzīvotāju[1499]. Šajā sakarā bija saņemta informācija, ka dažas personas, satiekoties ar ārzemniekiem, neatbilstoši uzvedas. Proti, vietējie iedzīvotāji esot ļāvušies ārzemju ideoloģiskai iedarbībai un pieļāvuši citas "kaitīgas darbības"[1500]. Konkrēti piemēri gan nav minēti. Lai ar šo parādību cīnītos, LPSR VDK darbinieki ciešā kontaktā ar Pasu galda darbiniekiem cīnījās par pasu režīma ievērošanu Bauskas rajonā un valsts noziedznieku meklēšanu. Katru gadu pārbaudīti vairāk nekā 100 cilvēki, kuri brauca uz ārzemēm no Bauskas rajona personīgās un citās darīšanās[1501]. Nodaļas pilnvarotie uzturēja arī ciešus sakarus ar partijas un padomju aktīvu, veicot aģitācijas darbu lekciju veidā.

Saistībā ar LPSR VDK ārštata darbinieku vervēšanu jāmin Leopolds Kļaviņš. Viņš bija viens no pirmajiem, kurš 1991. gadā publiski

---

[1496] LVA, PA-7518. f., 1. apr., 4. l., 31. lp.
[1497] Постановление ЦК КПСС "О работе органов государственной безопасности".
[1498] Jansons, Ritvars. *Latvijas PSR drošības iestāžu darbība un loma okupācijas režīma nostiprināšanā 1944 – 1956*, promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2009, 5. lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4560/13698-Ritvars_Jansons_2009.pdf?sequence=1
[1499] LVA, PA-848. f., 1. apr., 31. l., 80. lp.
[1500] LVA, PA-848. f., 1. apr., 31. l., 80. lp.
[1501] Turpat.

atzinās, ka bijis LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas ziņotājs, pamatojot savu atklāsmi šādi:

> "Es nespēju un arī negribu vairs slēpt patiesību. Gribu, lai man nebūtu noslēpumu no darbabiedriem, draugiem un tuviniekiem. Tikai tad varēšu justies kā cilvēks, vēl jo vairāk tādēļ, ka nevienu neesmu nodevis".[1502]

Kad Rundāles pilī sākās restaurācijas darbi, tur sāka vest arī ārzemju tūristus, tādēļ LPSR VDK Bauskas rajona nodaļai Rundāle kļuva par pirmās nozīmes objektu. Bija jāpasargā vietējie no nekontrolējamiem sakariem ar ārzemniekiem, īpaši no saskares ar latviešu emigrantiem. Bija steidzīgi jāmeklē "savi cilvēki". Tobrīd L. Kļaviņš bija Rundāles pils direktora vietnieks, tādēļ kā LPSR VDK darbinieku izvēlējās tieši viņu. Kļaviņam tika doti dažādi norādījumi, kuru izpilde bieži pat neesot bijusi iespējama. Šādu situāciju L. Kļaviņš raksturoja sekojoši: "Tad jau katram ārzemniekam būtu jāpieliek novērotājs."[1503] Reizēm viņš tika izsaukts arī pie LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas priekšnieka I. Burbo, kas šādās reizēs veica "audzināšanas darbu". Bieži sekoja arī pamudinājumi aktīvi iesaistīties darbabiedru sarunās, organizēt debates, organizēt iedzeršanas, lai varētu iegūt pēc iespējas izsmeļošāku informāciju par katru potenciāli aizdomīgo personu.

3. Nevardarbīgā pretošanās

Sākot no divdesmitā gadsimta sešdesmitajiem gadiem, kad bija apspiesti Otrā pasaules kara un nacionālās bruņotās pretošanās "pretpadomju elementi", Bauskas rajonā vērojamas nevardarbīgās pretošanās izpausmes, kurām piemīt nacionālistisks raksturs. Viena no LPSR VDK darba prioritātēm bija cīņa ar "nacionālisma izpausmēm", jo tās uzskatīja par "bīstamām" PSRS iekšējai stabilitātei. Par galvenajām "nacionālisma izpausmēm" atzina tādas darbības kā nacionālu uzskatu paušanu, "pretpadomju un nacionālistisku" radiopārraižu klausīšanos, "pretvalstiskas" literatūras lasīšanu, izplatīšanu un latviešu patriotisku dziesmu dziedāšanu.

[1502] Leopolds, Kļaviņš. "Es biju ziņotājs...", *Pilsonis*, Nr. 42, 1991, 22. oktobris, 5. lpp.
[1503] Leopolds, Kļaviņš. "Es biju ziņotājs...", *Pilsonis*, Nr. 42, 1991, 22. oktobris, 5. lpp.

LPSR VDK par sevišķi bīstamiem uzskatīja politiski aktīvos jauniešus, jo atšķirībā no vecākās paaudzes, kura bija diezgan atturīga, tieši jaunieši bija tie, kuri atļāvās paust daudz radikālākus uzskatus nacionālajos jautājumos. Latviešu jaunieši dažādās protesta formās vērsās pret Latvijas pilsoņu, īpaši latviešu, nacionālo apspiešanu. Par sevišķi bīstamiem uzskatīja informāciju par to, ka kāds gatavojas izveidot pretpadomju grupu.

Lai novērstu šādas aktivitātes, LPSR VDK Bauskas rajona nodaļa organizēja kultūrmasu sarīkojumus, lasīja informatīvas lekcijas, kā arī ļoti rūpējās par pašu pilnvaroto darbinieku izglītību, lai liktu uzsvaru uz "profilaktiskā" darba paplašināšanu rajonā. Vietā citāts no viena protokola:

> "Profilaktiskais darbs ir kā ķīla tam, ka, jūtot un zinot mūsu darbinieku vienmēr un visur, noziedzīgie elementi baidīsies izvērst savu noziedzīgo darbību".[1504]

Minētā "profilakse" (saukta arī "profilaktēšana") jeb brīdinošu sarīkojumu kopums, kas visbiežāk izpaudās kā izsaukšana uz LPSR VDK, bija biežākais lietotais līdzeklis pret jauniešu rīcību. Daudzus "profilaktēja" ar milicijas palīdzību, bet gadījumos, kad "varai naidīgā" darbība turpinājās, sodīja kā "antisabiedriskus elementus" un huligānus. Saistībā ar iepriekšminēto Bauskas rajonā plaši vērojama milicijas darbība, piemēram, 1963. gadā kopā ar citām iekšlietu daļas struktūrvienībām bija izstrādāts kopējs sarīkojumu plāns cīņai ar noziedzības likvidēšanu nepilngadīgo vidū. Tas saistāms arī ar to, ka 1962. gadā "profilaktiskajā uzskaitē" nonāca 32 jaunieši[1505]. Savukārt 1960. gadā Bauskas rajonā atklāja Jura Ziemeļa jauniešu pretpadomju grupu, kas izvērsa pretpadomju aģitāciju.

1941. gadā Bauskas rajona Bārbeles ciemā dzimušais Juris Ziemelis, sasniedzis vien astoņpadsmit gadu vecumu, 1959. gada 23. janvārī bija sodīts ar brīvības atņemšanu uz diviem gadiem[1506]. Minētā kriminālliета plaši atspoguļota LNA LVA 1986. fonda 43919. lietā un sastāv no pieciem sējumiem.

[1504] LVA, PA-848. f., 1. apr., 24. l., 96. lp.
[1505] LVA, PA-848. f., 1. apr.,19. l., 48. lp.
[1506] LVA, 1986. f., 1. apr., 43919. l., 128. lp.

1958. gada novembrī J. Ziemelis bija nodomājis izkārt Bauskā Latvijas Republikas valsts karogu, bet uz sienām uzrakstīt "pretpadomju lozungus". Savā dzīvoklī glabājis un lasījis "pretpadomju literatūru", piemēram, laikrakstus *Tēvija* un *Laikmets* un grāmatas, kā, piemēram, *Tev mūžam dzīvot, Latvija!* (izdota 1938. gadā).[1507] Taču tas bija tikai sākums, jo jau pēc atbrīvošanas kopā ar domubiedriem bijis gatavs izvērst bruņotu pretošanos.

1959. gada septembrī pēc pirmstermiņa atbrīvošanas no ieslodzījuma Mordvijas Autonomajā padomju sociālistiskajā republikā (APSR) ceļā uz dzīvesvietu J. Ziemelis kopā ar Vilni Krūkliņu apsprieda jautājumu par "pretpadomju" darbības atjaunošanu savās dzīvesvietās. J. Ziemelis, dzīvodams Bauskas rajona Bārbeles ciemā no 1959. gada beigām līdz 1960. gada jūlijam, savu paziņu starpā veica "pretpadomju aģitāciju", vērstu pret padomju varu, kolhoziem, un izteica gatavību turpināt cīņu pret padomju varu līdz savas dzīves beigām. J. Ziemeļa aģitācijas iespaidā viņam pievienojās arī Zigurds Masulis un Jānis Jadzevičs. Visu triju ieskatā okupācijas vara bija netaisnīga, kolhoznieki un strādnieki par savu darbu maz saņēma un padomju valstī tauta bija aplaupīta. Rezultātā nodibināja primitīvu pagrīdes tipogrāfiju "pretpadomju lapiņu" izgatavošanai, meklēti ieroči[1508]. 1960. gadā bija gaidāms, ka J. Ziemeli iesauks padomju armijā, kurā viņš negribēja dienēt, tāpēc Ziemelis nolēma atstāt darbu un pāriet "nelegālā stāvoklī" ar nolūku cīnīties pret padomju varu. J. Jadzevičs un Z. Masulis pievienojās J. Ziemelim. Visi trīs apsprieda iespējamos cīņas veidus pret padomju varu bruņotā ceļā, "pretpadomju lapiņu" izgatavošanu un izplatīšanu, nacionālo karogu izkāršanu un naudas līdzekļu rašanu ieroču iegādes. Viņu mērķis bija rīkoties līdzīgi, kā tas bija darīts 1956. gadā Ungārijā, kur bija pieredzēta spontāna sacelšanās pret Ungārijas staļinistu valdību un tās Padomju Savienības atbalstīto politiku.

Šajā laikā J. Ziemelis esot izteicies, ka jāiznīcina personas, kas, viņaprāt, ir latviešu tautas nodevēji. Viņš uzskatīja, ka latviešu tautas nodevējiem esot pieskaitāmi Bauskas rajona kolhoza *Gaisma* priekšsēdētājs A. Laugalis, vairāki LKP Bauskas nodaļas biedri, Bauskas rajona Bārbeles ciema padomes priekšsēdētājs, LPSR VDK Bauskas

---

[1507] LVA, 1986. f., 1. apr., 45182. l., 2. sēj., 284. lp.
[1508] LVA, 1986. f., 1. apr. 43919. l., 129. lp.

rajona nodaļas pilnvarotie un divas personas, kas bija liecinājušas pret viņu 1959. gadā[1509]. Savā dienasgrāmatā Ziemelis rakstījis, ka viņš vēlas cīnīties par brīvību, asinīm, biedru ciešanām, kuri jau miruši, jo tie krituši cīņā par Latvijas neatkarību vai smok ieslodzījuma vietās[1510].

1960. gada 28. augustā J. Ziemelis un J. Jadzevičs apmeklēja Rīgas Brāļu kapus, kur 1960. gada 18. novembrī nolēma noraut LPSR karogu un tā vietā iekārt Latvijas Republikas valsts karogu. Šo ieceri viņiem neizdevās īstenot, jo drīz vien tika aizturēti. Pirms aizturēšanas abi devās uz Talsu rajonu pie V. Krūkliņa, lai ar viņa palīdzību iegādātos ieročus, kā arī kopīgi, paļaujoties uz uzticamām personām, mēģinātu apzināt vietas, kur no Otrā pasaules kara laika saglabājušies ieroči un munīcija. Viņi esot noteikti apņēmušies izrēķināties ar latviešu tautas nodevējiem, pie kuriem pieskaitīja partijas aktīvu. Lai iegūtu līdzekļus ieroču iegādei savas "pretpadomju grupas" vajadzībām, visi trīs vienojušies aplaupīt veikalu Saldus pilsētas tuvumā un atrakt kapavietas Dobeles rajona Vadakstes apkaimes kapos, lai mēģinātu atrast vērtslietas. Tāpat bijis izstrādāts tālāks plāns aplaupīt veikalu Lietuvas Pučekalna ciematā un kiosku Ķekavā. Tad bija nolemts kādu laiku slēpties Bauskas apriņķa Taurkalnes mežos, kur būtu iespējams atrast ieročus un munīciju un vēlāk izbūvēt mežā bunkurus pārtikai un munīcijai, kā arī iesaistīt vairāk cilvēku, lai sāktu aktīvu cīņu pret padomju varu.

Par spīti vērienīgajām iecerēm, 1960. gada 28. septembrī visi trīs tika notverti un vēlāk tiesāti[1511]. J. Ziemelim noteica 14 gadus brīvības atņemšanas par "politiska terora" plānošanu un "pretpadomju propagandu". Tāpat tika tiesāti arī domubiedri J. Jadzevičs un Z. Masulis. Rezultātā vienam piesprieda 10 gadus brīvības atņemšanas, bet otram – 6. J. Ziemelis sodu izcieta Vladimiras cietumā un Mordvijas Autonomās Padomju Sociālistiskās Republikas (APSR) nometnēs. Pēc atbrīvošanas 1975. gadā atradies drošības iestāžu uzraudzībā[1512].

Analizējot jauniešu grupas, noteikti minams arī Aivars Kalniņš, dzimis 1952. gada 16. janvārī Bauskas rajona Gailīšu ciemā. 1970. gadā

[1509] Turpat, 130. lp.
[1510] Turpat, 131. lp.
[1511] Turpat 132.lpp
[1512] Brīvība, nr.1,-2, 01.01,1980, 14.lpp

ticis saukts pie kriminālatbildības par to, ka, atrodoties "buržuāziski nacionālistisko" ideju iespaidā, 1969. gadā kopā ar Jāni Veidmani un Hariju Bērziņu apsprieda jautājumus par aktīvas propagandas un aģitācijas īstenošanu nolūkā musināt uz "nacionālu naidu un nesaticību" starp latviešu un krievu tautības pilsoņiem, dzīvojošiem LPSR, kā arī vienojās par "musinoša rakstura" skrejlapu izplatīšanu, kas bija vērstas pret krievu tautības pilsoņiem[1513]. 1969. gada vasarā kopā ar bijušo skolasbiedru un draugu J. Veidmani, ar kuru mācījās kopā Bauskas vidusskolā, laikā, kad abi stājās Rīgas Politehniskajā institūtā, uzsāka nacionāla satura sarunas, kas bija vērstas pret LPSR dzīvojošajiem krievu tautības pilsoņiem. J. Veidmanis stāstījis, kā cilvēki dzīvojuši agrāk Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā un ka padomju Latvijā neesot īstas brīvības, jo, ja pateikšot kādu vārdu pretī varas orgāniem, tad uz šo teicēju tūlīt skatīšoties ar aizdomām. J. Veidmanis ierosinājis organizēt darbības, kas vērstas pret krievu tautības pilsoņiem. Rezultātā abi jaunieši, pieaicinot vēl Hariju Bērziņu, sāka īstenot savu ieceri. Tās mērķis nebija pastāvošās varas gāšana, bet cīņa pret krievvalodīgajiem, lai panāktu to aizbraukšanu no LPSR[1514]. Viņi uzskatījuši par savu uzdevumu "musināt latviešu tautu" pret dzīvojošiem Latvijā krieviem un izplatīt nacionālistiska satura skrejlapas[1515] Rīgā, Baldonē, Bauskā, Jelgavā un Dobelē.

LPSR VDK uzdevumā LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas pilnvarotajiem uzdeva veikt kratīšanu Aivara Kalniņa un viņa ģimenes dzīvesvietās – Bauskas rajona Gailīšu ciema *Saulīšos* un Codes ciema *Traniņu* mājās – ar mērķi atrast uz "nacionālo naidu musinošu" literatūru, dokumentus, sacerējumus, personības raksturojošus vai citus dokumentus un to izgatavošanas līdzekļus. Kratīšanas rezultātā atrastas rakstāmmašīnu papīra lokšņu pakas un kopējamā papīra loksnes[1516]. Ievērojot minēto, A. Kalniņš bija izslēgts no Rīgas Politehniskā institūta un īslaicīgi apcietināts.

Kopš divdesmitā gadsimta septiņdesmitajiem gadiem skolas vecuma jaunieši, ievērojot to, ka atšķirībā no augstākās izglītības vidējā izglītība bija obligāta un ka tādēļ skolēnam nedraudēja izslēgšana no

[1513] LVA, f.1986, apr.1, l.45182, 2.sējums, 65.lpp
[1514] LVA, 1986. f., 1. apr., 45182. l., 2. sēj., 44. lp.
[1515] LVA, 1986. f., 1. apr., 45182. l., 1. sēj., 9. lp.
[1516] LVA, 1986. f., 1. apr., 45182. l., 2. sēj., 18. lp.

skolas, atšķirībā no studenta, kam izslēgšana faktiski sagrāva nākotnes izredzes uz sekmīgu karjeru, iesaistījās dažāda veida darbībās, par kurām interesējās okupācijas varas drošības iestādes.

Tā, piemēram, 1976. gada novembrī "profilaktētā" skolēnu grupa – Valdis Vītoliņš, Ojārs Kirilka un Māris Ramanis – atklāti pie žaketēm nēsāja leģionāru zīmes ar Latvijas Republikas valsts karoga attēlu[1517]. Lai gan daudzi to bija redzējuši, tomēr neviens neko neziņoja ne LPSR VDK Bauskas rajona nodaļai, ne milicijai. LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas atskaitēs iekšlietu daļai minēti "signāli", ka ne tikai skolēni, bet arī pieauguši puiši braukājot ar motocikliem un uz ķiverēm uzzīmēti dažādu ārvalstu karogi, pat Latvijas Republikas valsts ģerbonis[1518]. LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas pilnvarotie nolēma, ka šajā jautājumā jāpiestrādā arī ceļu uzraudzības vada darbiniekiem, organizējot sabiedrību un izskaužot šādu parādību.

Starp represētajiem minams arī 1965. gadā dzimušais baušķenieks Jānis Legzdiņš, Vides aizsardzības kluba informācijas nozares vadītājs. No 1985. gada J. Legzdiņu un viņa ģimeni sistemātiski vajāja LPSR VDK[1519]. 1985. gadā J. Legzdiņš kopā ar vēl diviem jauniešiem 15 gadu vecumā ceļamkrāna galā uzvilka "buržuāziskās Latvijas karogu". VDK to novērtēja kā sevišķi cinisku rīcību. Saskaņā ar J. Lagzdiņa mātes Annas Legzdiņas atmiņām izmeklēšanas laikā dēls ticis provocēts. Turklāt viņam esot pat uzbrukts, piemēram, 1986. gada maijā J. Legzdiņam Iecavā uzbrukuši iereibuši vīrieši. Otrā rītā LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas priekšnieks I. Burbo zvanījis puiša mātei uz darbu un interesējies par Jāni. Līdz minētajam notikumam I. Burbo telefoniski nekad nebija interesējies par J. Legzdiņu. Notikušā uzbrukuma rezultātā J. Legzdiņš nonāca slimnīcā ar smadzeņu satricinājumu. J. Legzdiņš mācījās Rīgas 4. medicīniskajā skolā, un, kad LPSR VDK Bauskas rajona nodaļa informēja skolas vadību par J. Legzdiņa "cinisko rīcību", proti, par karoga uzvilkšanu, J. Legzdiņu no skolas izslēdza, jo ārsta profesija neesot savienojama ar šādu rīcību[1520]. Turpmāk visa J. Legzdiņa dzīve līdz Latvijas Republikas neatkarības

---

[1517] LVA, PA-848. f., 1. apr., 31. l., 79. lp.
[1518] LVA, PA-848. f., 1. apr., 31. l., 79. lp.
[1519] Baltgalve, Inta. "Vai tiešām VDK var darīt ko grib?", *Pilsonis*, Nr. 6, 1990, 9. oktobris, 3. lpp.
[1520] Turpat.

atgūšanai noritēja LPSR VDK uzraudzībā. 1990.gadā par J. Legzdiņu iestājās Bauskas rajona Tautas deputātu padomes deputāte Inta Baltgalve, kura laikrakstam *Pilsonis* un tās izdevējam Latvijas Republikas Pilsoņu Kongresam uzrakstīja atklātu vēstuli par šo nepieņemamo LPSR VDK rīcību.

Starp jauniešu aktivitātēm vērts minēt arī "pretpadomju literatūras" izplatīšanu. Kā raksturīgs piemērs minams gadījums ar Laimoni Bračku, dzimušu 1924. gadā Bauskas rajonā, un Veru Valteri, dzimušu 1903. gadā Bauskas rajonā. Šo gadījumu atspoguļojošā kriminālliета detalizēti lasāma LNA LVA 1986. fondā.

V. Valtere bija bijušā Paņemūnes luterāņu baznīcas draudzes mācītāja Teodora Valtera sieva. V. Valtere sākusi rakstīt reliģiozus "pretpadomju satura sacerējumus" un glabājusi reliģioza rakstura "pretpadomju literatūru", ko deva lasīt citiem. Savos apcerējumos viņa esot apmelojusi Padomju Savienības vadītājus, sniegusi par viņiem fantastiskus izdomājumus un nosaukusi par zvēriem. Tāpat viņa esot apmelojusi PSKP un padomju valdības politiku, izteikusies par padomju varas krišanu. Šos apcerējumus V. Valtere sākusi izplatīt 1958. gadā Bauskas apriņķa Brunavas ciemā. Laimonis Bračka, kurš tobrīd bija Paņemūnes kūdras purva tehniskais vadītājs, palīdzējis sacerējumus pavairot, pārrakstot tos ar rakstāmmašīnu, un izplatīt[1521]. Sarunās ar L.Bračku laika posmā no 1958. līdz 1959. gadam V. Valtere viņu esot aģitējusi "pretpadomju garā", uzsverot viedokli par antikristu (antikristu personificējot ar Padomju Savienību). Viņa esot norādījusi, ka antikrists pārņemšot visu pasauli un pēc tam tā tiks iznīcināta. Šie lielie notikumi sākšoties drīz, tāpēc cilvēkiem jābūt gataviem – nedrīkst piedalīties sabiedriskā darbā, nedrīkst apmeklēt skolu, teātri, kino, slimnieki nedrīkst saņemt medicīnisko palīdzību.

LPSR VDK Bauskas rajona nodaļa veica kratīšanu L. Bračkas un viņa ģimenes locekļu mājās Vecsaules un Brunavas ciemos, kā arī V. Valteres pastāvīgajā dzīvesvietā Rīgā. L. Bračkas dzīvesvietās bija atklāti gan reliģiozie apcerējumi, gan "fašistiskās Latvijas" aizliegtā literatūra, gan Latvijas Republikas valsts karogs. L. Bračkam 1960. gadā tika noteikts divu gadu ilgs cietumsods, par V. Valteri dots ekspertu slēdziens, ka viņa savu "pretpadomju aģitāciju" esot veikusi

[1521] LVA, f. 1986, apr.1, l. 43874, 1.sēj., 33.lpp

nepieskaitāmības stāvoklī, tāpēc kā psihiski slimai noteikta piespiedu ārstēšana apvienojumā ar izolāciju no sabiedrības[1522].

Par "pretpadomju aktivitātēm" varēja atzīt arī dedzināšanu. Bauskas rajonā 1939. gadā dzimušais Laimonis Liepa kopā ar 1911. gadā Šauļu apriņķī dzimušo Albertu Zartmani atriebības nolūkā kolhoza vadībai ļaunprātīgi nodedzinājuši Bauskas rajona kolhozos *Dzintars* un *Svitene* divus šķūņus ar labību[1523]. A. Zartmanis ar mērķi izrādīt savu nepatiku pret kolhozu vadību 1959. gada augusta beigās, satiekot L. Liepu, pierunāja viņu palīdzēt aizdedzināt kolhozu šķūņus. Kā atlīdzību par šķūņu aizdedzināšanu apsolījis četras pudeles degvīna. L. Liepa piekrita. 1959. gada naktī no 13. uz 14. septembri L. Liepa ar velosipēdu brauca līdz kolhozam *Dzintars* piederošajam šķūnim un ar sērkociņiem aizdedzināja šķūnī esošo labību. Pēc tam L. Liepa nolēma aizdedzināt vienu no kolhoza *Svitene* šķūņiem.

Papildus minētajam A. Zartmanis esot sistemātiski veicis arī "pretpadomju aģitāciju". No 1955. līdz 1959. gadam A. Zartmanis risināja "pretpadomju rakstura sarunas" savas ģimenes lokā[1524]. Viņš esot cildinājis dzīvi "buržuāziskajā Latvijā", "apmelojot" "padomju dzīves īstenību", kā arī izteica cerību par varas maiņu un amerikāņu atnākšanu LPSR. Saistībā ar minēto dedzināšanu un "pretpadomju aģitācijām" LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas pilnvarotie veica plašas un intensīvas nopratināšanas, kas atspoguļotas LVA 1986. fonda 43592. lietā. Rezultātā L. Liepa tika sodīts ar četru gadu cietumsodu, bet A. Zartmanim tika noteikti pieci gadi brīvības atņemšanas. Tāpat nosprieda piedzīt no abiem grēkāžiem par labu Bauskas rajona valsts apdrošināšanas inspekcijai atlīdzību par nodarītajiem zaudējumiem.

Secinājumi

No 1954. gada līdz sešdesmito gadu sākumam LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas darbībai raksturīgas lietu izmeklēšanas un aresti, kas attiecināmi uz nacionālajiem partizāniem, to atbalstītājiem, bijušajiem leģionāriem, pašaizsardzībniekiem. Minētais liek secināt, ka

---

[1522] LVA, f. 1986, apr.1, l. 43874, 2.sēj., 16.lpp
[1523] LVA, f. 1986, apr.1, l.43592, 2.sēj., 421.lpp
[1524] Turpat, 142.lpp

šajā laika posmā VDK Bauskas rajona nodaļas redzeslokā lielākoties ietilpa "pretpadomju elementi", kas saistīti ar Otrā pasaules kara laikā norisēm.

Sākot ar divdesmitā gadsimta sešdesmitajiem gadiem LPSR VDK Bauskas rajona nodaļa noteica plašākus veicamos uzdevumus, jo pārraugāmais "pretpadomju darbību" loks paplašinājās. Īpaši tas ir attiecināms uz Bauskas rajonā vērojamām nevardarbīgās pretošanās izpausmēm, kurām piemita nacionālistisks raksturs. Minētās nevardarbīgās nacionāla rakstura pretošanās izpausmes dominēja līdz pat 1985. gadam un turpinājās arī visu Atmodas laiku. Kā galvenās prioritātes bija cīņa ar politiski un nacionālistiski "nepareiziem" un citiem pretvalstiskiem izteicieniem, ideoloģiski kaitīgās literatūras glabāšanu, "pretvalstisku skrejlapu" izplatīšanu, nelikumīgu ieroču glabāšanu, kā arī vietējo iedzīvotāju kontaktu ar ārzemniekiem kontrolēšana.

Pētot dažādus LNA LVA fondu materiālus, secināts, ka LPSR VDK Bauskas rajona nodaļa ar savu darbības piemēru atspoguļo to, ka reģionālās LPSR VDK nodaļas funkcionējušas kā nozīmīgi zobrati lielajā valsts drošības sistēmā, spēdamas nodrošināt visaptverošu iedzīvotāju kontroli visas Latvijas teritorijas mērogā, būdamas kā starpnieks starp iedzīvotājiem un LPSR VDK centrālo aparātu. To parāda tas, ka LPSR VDK Bauskas rajona nodaļa pārsvarā veikusi pārrunas, pratināšanas, "profilaktiskos" darbus, kratīšanas, pierādījumu vākšanu, bet tālāko kriminālllietas gaitu noteica LPSR VDK centrālais aparāts, lemjot par kriminālllietas turpmāko virzību. LPSR VDK centrālais aparāts deva arī uzdevumus par konkrētas personas pārbaudi.

Pētniecības laikā noteiktas LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas galvenās prioritātes un uzdevumi, taču sarežģījumus rada konkrētu ziņu iegūšana par attiecīgās nodaļas darbiniekiem. Daudzos izmantotajos LNA LVA pieejamajos dokumentos bieži vien ir atrodami tikai notikumos iesaistīto personu uzvārdi bez personvārdiem vai uzvārdi ar personvārda iniciāli.

Papildus konkrētu LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas darbinieku apzināšanai turpmāki pētījumi veicami arī citos aspektos. LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas protokoli aptver tikai laika periodu no 1945. līdz 1957. gadam. Tālākais attiecīgās nodaļas darbības atspoguļojums laika posmā līdz 1985. gadam VDK darbības

fragmentāri iepazīstams ar iekšlietu daļas protokolu palīdzību, īpaši ikgadējās atskaitēs par padarīto darbu. Sarežģījumus rada arī LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas iekšējās struktūras noteikšana. Pieejamajos un līdz šim izskatītajos dokumentos neparādās informācija par operatīvā darba struktūrvienībām jeb "daļām". Izteikts pieņēmums, ka nodaļa nav izvērsta, bet likts uzsvars uz administrāciju, kurā dažādos gados darbinieku skaits variēja no trim līdz pieciem. Tāpat izteikts pieņēmums, ka operatīvā darba veikšanai izmantotas citas iekšlietu daļas struktūrvienības vai vismaz likts liels uzsvars uz sadarbību.

Lai apzinātu visbiežāk piemēroto kriminālsodu iemeslus, kopumā no visām pieejamajām "politiskajām krimināllietām" bija izskatītas 16 krimināllietas, kas pieejamas LNA LVA 1986. fondā un aptver gan Otrā pasaules kara "pretpadomju elementu" veiktus noziegumus, gan krimināllietas par nevardarbīgo pretošanos, kas raksturīga, sākot no divdesmitā gadsimta sešdesmitajiem gadiem. Konstatēts liels skaits pārkāpumu, kuru rezultātā nav rosinātas krimināllietas, bet izmantoti "profilaktiski līdzekļi", izteikti brīdinājumi. Kopējais šādu pārkāpumu skaits ir grūti nosakāms, jo tikai dažos protokolos parādās uzskaite ar konkrētiem skaitļiem konkrēta gada ietvaros. Piemēram, 1982. gada LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas atskaitē iekšlietu daļai minēti 11 "profilaktēšanas" gadījumi[1525], tāpēc kā nākamais pētījuma uzdevums ir apzināt plašāku LNA LVA pieejamo dokumentu loku laika posmā no 1954. līdz 1985. gadam ar mērķi noskaidrot detalizētāku informāciju par "profilaktēšanas" gadījumiem.

Pētījuma laikā secināts, ka jautājums par LPSR VDK Bauskas rajona nodaļas darbību un tās īstenotajām represijām apskatā izvēlētajā laika posmā ir maz pētīts jautājums, tādēļ pētniecība ir turpināma. Papildus dokumentu izpētei būtu jāpievēršas arī laikabiedru atmiņu apzināšanai.

[1525] LVA, PA-848, apr.1, l.36, 112.lpp

Activities of the Bauska district department of the LSSR KGB and nonviolent resistance of locals (1954 – 1985)

This report reflects the results of research on the activities of the Bauska District Department of the LSSR KGB; in particular, it analyzes the repressions of the totalitarian and bureaucratic authoritarian regime against the inhabitants of Bauska. This research project includes analysis of the attempts made by locals towards nonviolent resistance.

So far, the activities of the LSSR KGB have been studied largely from a general perspective, disregarding local aspects. In striving to reflect the importance of separate divisions of the LSSR KGB, research will focus on Bauska during the period from 1954 to 1985 to capture the influence of the activities of the Bauska District Department of the LSSR KGB on both the town and local people during the mentioned period of time.

In 1953, after the reorganization of the state security system, changes in the use of repressive methods took place, shifting from mass repressions to the repression of single individuals and smaller groups of individuals. Therefore, in studying the activities of the Bauska District Department of the LSSR KGB and their influence on Bauska and its locals, research will focus on several questions concerning direct repressions such as the detentions and prosecutions carried out by the Bauska District Department of the LSSR KGB, indirect repressions such as public control systems, the nonviolent resistance of locals and the activities of Bauska District Department of the LSSR KGB with regard to nonviolent resistance. Analysis will pay attention towards the understanding of the Bauska District Department of the LSSR KGB concerning the counterintelligence tasks of the KGB.

This research is based on the documents available from the State Archive of Latvia of the National Archive of Latvia. These include the documents of the Bauska District Department of the LSSR KGB and those of the Bauska District Committee of the Communist Party of the LSSR, as well as those from the Communist Party of the LSSR party cells

in the Bauska District People's Court and the Prosecutors' Office. These documents reflect the activities of the Bauska District Department of the LSSR KGB and their influence on Bauska and its locals. The research includes analysis of the information attained from local newspapers published at that particular time as well as the memories of people involved in nonviolent resistance, those directly or indirectly repressed and those involved in repressions as employees for the Bauska District Department of the LSSR KGB.

Fonda[1526] *PSRS Iekšlietu Tautas komisariāta pārbaudes un filtrācijas punktos un nometnēs ieslodzīto Latvijas iedzīvotāju personas lietas* dokumentu analīze

B. hist. Gatis Liepiņš
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas loceklis
Darbs izstrādāts Dr. hist. Jāņa Ķerusa zinātniskā vadībā

Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) Iekšlietu tautas komisariāta (IeTK) pārbaudes un filtrācijas nometnes un punktus izveidoja Otrā pasaules kara laikā, kur filtrācijai pilsoņu politiskās lojalitātes pārbaudei ievietoja sarkanarmiešus, kuri izbēguši no nacionālsociālistiskās Vācijas gūsta vai izlauzušies no aplenkuma[1527]. Vēlāk tur ievietoja personas, kuras dienējušas nacionālsociālistiskās Vācijas armijas formējumos (Vācijas armijā), tai skaitā latviešu policijas bataljonos un latviešu leģiona 15. un 19. divīzijā, mobilizētos Vācijas armijas valsts darba dienestā, izvestos piespiedu darbos uz Vāciju vai koncentrācijas nometnēm, aizsargus, personas, kuras sadarbojušās ar Vācijas okupācijas iestādēm, kā arī personas bez dokumentiem un uz aizdomu pamata aizturētos Latvijas

[1526] Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā esošais fonds *PSRS Iekšlietu Tautas komisariāta pārbaudes un filtrācijas punktos un nometnēs ieslodzīto Latvijas iedzīvotāju personas lietas*.

[1527] Pavisam laika posmā no 1944. līdz 1945. gadam "uz Sarkanās armijas savākšanas–pārsūtīšanas punktiem LPSR Kara komisariāts nosūtīja 1428 vācu ielenkumā vai gūstā bijušus Sarkanās armijas karavīrus". Riekstiņš, Jānis. "Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā (1944 – 1945)", *Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, Nr. 16. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005, 433. lpp., atsaucoties uz LVA, 1248. f., 3s. apr., 4. l., 13. lp.

iedzīvotājus, tai skaitā kara noslēgumā Kurzemē. 1945. gadā personu nokļūšana filtrācijā kļuva masveida.

Uz filtrācijas nometnēm nosūtīja padomju bruņoto spēku gūstā nokļuvušos PSRS pilsoņus no angļu, amerikāņu, franču okupācijas zonām, pārbaudīja no Vācijas repatriēto un PSRS armijas ieņemto teritoriju iedzīvotāju lojalitāti. Filtrācijas oficiālais mērķis bija pārbaudīt visu, ko persona ir darījusi nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā, un konstatēt, vai sadarbojusies ar okupantiem. Tā kā PSRS ekonomika un infrastruktūra kara laikā bija sagrauta un filtrācijā pārsvarā nonāca jauni cilvēki darbspējīgā vecumā, tad filtrācija faktiski kļuva par līdzekli, lai padomju tautsaimniecības atjaunošanā spaidu apstākļos nodarbinātu vairākus miljonus PSRS okupēto teritoriju iedzīvotāju. Filtrējamie nonāca speciālās nometnēs, kas atradās visā PSRS teritorijā, un tur veica dažādus darbus necilvēcīgos apstākļos.

Latvijas teritorijā bija izveidotas desmit PSRS IeTK filtrācijas nometnes un punkti, tostarp Rīgā, Daugavpilī un Jelgavā. PSRS šādas nometnes un punkti bija, piemēram, Medvežegorskā (Karēlijā), Maskavā un tās apgabalā, Tambovas apgabala Moršanskā, Molotovas (Permas) apgabala Soļikamskā, Sverdlovskas apgabalā, Habarovskas novada (Magadanas apgabala) Kolimā, Komsomoļskā pie Amūras. Pavisam PSRS teritorijā bija 87 filtrācijas nometnes un punkti. Filtrācija notika arī ārpus PSRS robežām, kopumā 77 dažādās Eiropas valstu teritorijās: Vācijā – 48, Polijā – 7, Čehoslovākijā – 12, Austrijā – 6, Rumānijā– 1, Ungārijā – 1, Francijā – 1, Sarkanās armijas dienvidu grupā – 1.[1528]

Pamatoti uzskatīt, ka filtrācijā bijuši aptuveni 80 līdz 90 tūkstoši Latvijas iedzīvotāju. Pašlaik gan nav zināms precīzs filtrācijai pakļauto Latvijas iedzīvotāju skaits, jo Latvijā atrodas arī to PSRS iedzīvotāju, kurus Latvijā ieveda Otrā pasaules kara laikā, lietas, savukārt Latvijas iedzīvotāju lietas var atrasties citos bijušās PSRS arhīvos. Tomēr filtrāciju piedzīvojušo Latvijas iedzīvotāju skaits ir

---

[1528] Перечень мест хранения документальных материалов спецлагерей, проверочно–фильтрационных лагерей, пунктов и сборно – пересыльных пунктов, С. 1 – 16; Beika, Aivars. “Filtrācijas dokumenti liecina”, *Latvijas Arhīvi*, Nr. 1, 1994, 52. – 54. lpp. Citēts pēc Bambals, Ainārs, *Latvijas PSR represīvo iestāžu dokumenti kā vēstures avots. 1940 – 1941; 1944 – 1991*, promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012, 97. lpp.

iespaidīgs un pārsniedz masveida deportāciju apjomus 1941. vai 1949. gadā.

Līdz šim Latvijā nav veikti ievērojami pētījumi par filtrāciju un tās mērķiem, norisi un apjomiem. Tāpat nav izdarīti nopietni secinājumi par filtrācijas procesa iespaidu uz Latvijas sabiedrību, tās sociālo atmiņu, valstī, sabiedrībā un katra indivīda dzīvē notiekošo procesu uztveri. Jāvērš uzmanība, ka Latvijā filtrācijas tēma ir ne tikai zinātniski maz pētīta, bet tā arī nav izpelnījusies plašsaziņas līdzekļu uzmanību, pat publiskajās diskusijās par šo jautājumu runā maz vai nelabprāt.

Filtrācijas lietas, salīdzinot ar citu represēto personu, kā deportēto un politiski sodīto lietām, pētniecībā izmantotas daudz retāk. Daži pētnieki ir filtrāciju pieminējuši savās publikācijās. Piemēram, dzejnieks un publicists Egīls Zirnis savā publikācijā *Pēc kara* citē kādu filtrācijas aculiecinieci un raksturo filtrāciju kopumā:

> ““Pa lauku viena pēc otras nāca armijas ķēdes, cik vien tālu varēja redzēt. Visus jaunos vīriešus paņēma līdzi uz filtrāciju.” Oficiāli gan filtrācijas ideja bija noskaidrot, vai cilvēks vainojams nodarījumos pret padomju varu. Taču arī tos leģionārus, kas leģionā nebija iestājušies brīvprātīgi un nebija darbojušies policijas bataljonos, mājās atlaida tikai 1946. gada beigās.”[1529]

Savukārt Dr. hist. Aivars Beika[1530] filtrāciju raksturojis kā neredzamo un visaptverošo Valsts drošības komitejas (VDK) kontroli, bet filtrācijas dokumentus kā atspulgu mehānismam, kurā bija ierauts katrs filtrācijā bijušais Latvijas iedzīvotājs. Vēl Latvijas iedzīvotāju filtrācijas jautājumu aprakstījuši un pētījuši, piemēram, Darjušs Roguts *(Dariusz*

[1529] Zirnis, Egīls. *Pēc kara*. Pieejams: http://lpra.vip.lv/pec_kara.htm

[1530] Beika, Aivars. “Filtrācijas dokumenti liecina”, *Latvijas Arhīvi*, Nr. 1, 1994, 48. lpp.

Rogut[1531], Jānis Riekstiņš[1532], Dr. habil. hist. Tālivaldis Vilciņš[1533] un Dr. hist. Ainārs Bambals[1534].

Pētījuma mērķis bija izvērtēt filtrācijas personu lietu dokumentus un to saturu, raksturot to fizisko stāvokli un sniegt ieskatu par šo dokumentu pētniecības iespējām. Ņemot vērā filtrācijas lietu fonda apmēru un apgrūtinošo tehnisko atlasi pēc noteiktiem kritērijiem, pētījuma veikšanai bija atlasītas trīsdesmit divas filtrācijas personu lietas, atlasē izmantojot nejaušās atlases metodi.

1. Filtrācijas lietu vispārīgs raksturojums

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (LNA LVA) fonds Nr. 1821 "PSRS Iekšlietu tautas komisariāta pārbaudes un filtrācijas punktos un nometnēs ieslodzīto Latvijas iedzīvotāju personas lietas" sastāv no diviem aprakstiem.

Pirmais apraksts ir *Filtrācijas lietu pamatfonds*, kur glabājas to Latvijas iedzīvotāju filtrācijas lietas, kas dienējuši Vācijas militārajos formējumos, latviešu leģionā, darba bataljonos (neatkarīgi no vecuma), kas bijuši izvesti Otrā pasaules kara laikā uz Vāciju piespiedu darbos vai ievietoti nacionālsociālistiskās Vācijas koncentrācijas nometnēs (personas, kas dzimušas no 1910. līdz 1930. gadam ieskaitot).[1535]

Otrais apraksts ir *Filtrācijas lietu pārtrauktais fonds*, kur glabājas to Latvijas iedzīvotāju filtrācijas lietas, kas dienējuši regulārās nacionālsociālistiskās Vācijas karaspēka daļās, policijas formējumos un latviešu leģiona vienībās (personas, kas dzimušas no 1922. līdz 1929.

[1531] Roguts, Darjušs. "Latvieši padomju pārbaudes – filtrācijas nometnēs pēc Otrā pasaules kara", *Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40. – 80. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, Nr. 24. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, 581. – 597. lpp

[1532] Riekstiņš, Jānis. "Varas un pārvaldes institūciju politika un mehānismi politisko represiju īstenošanā pret Latvijas iedzīvotājiem, 1944. – 1945. gads", *Otrais pasaules karš un Latvija: notikumi un sekas 20. gadsimta 40. – 60. gadi, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, Nr. 27. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2011, 148. – 169. lpp

[1533] Vilcinš, Tālivaldis. "Latviešu leģionārs 50 gadu pēc kara. Socioloģisks aspekts", *Latvijas Arhīvi*, Nr. 2, 1994, 32. – 40. lpp.

[1534] Bambals, Ainārs, Latvijas PSR represīvo iestāžu dokumenti kā vēstures avots. 1940 – 1941; 1944 – 1991, promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012.

[1535] LVA, 1821. f., vēsturiskā izziņa, 7. lp.

gadam). Saskaņā ar PSRS VDK 1979. gada 10. decembra pavēli Nr. 00185 par filtrācijas dokumentu glabāšanas termiņiem PSRS VDK arhīvos filtrācijas lietu glabāšanas ilgums VDK arhīvos bija noteiks atbilstoši attiecīgo personu vecumam, proti, attiecīgo personu lietas iznīcināja, vīriešiem sasniedzot 80 gadu vecumu, bet sievietēm 75 gadu vecumu.[1536] Rezultātā līdz 1991. gadam bija iznīcinātas filtrācijas lietas par personām, kas dzimušas līdz 1910. gadam.

Vadoties no filtrācijas lietu reģistrācijas žurnālu ierakstiem, var spriest, ka filtrācijas lietu fonds LPSR VDK arhīvā veidojies laika posmā no 1945. gada 9. februāra, kad ar pirmo lietas numuru reģistrēta Olgas Semerovas filtrācijas lieta[1537], līdz 1957. gada 15. novembrim, kad kā pēdējais 91034. kārtas numurs piešķirts Zinovija Maksimova filtrācijas lietai[1538]. Minētais ļauj secināt, ka filtrācijā bijušas 91 034 personas. 1821. fondā ir 26 lietu reģistrācijas žurnāli. Spriežot pēc šī fonda uzskaites lietā norādītās informācijas par veikto esības pārbaudi, fondā atrodas 58 421 lieta.[1539]

Ievērojot to, ka 1821. fonds joprojām nav pilnībā aprakstīts, veikts daļējs 1. apraksta lietu apraksts, lietu aprakstu vietā izmanto iepriekš minētos 26 reģistrācijas žurnālus. Šajos žurnālos ir reģistrētas lietas par katru aprakstu atsevišķi hronoloģiskā secībā. Tāpat izmantojama filtrācijas lietu meklēšanā un atlasē filtrācijas alfabētiskā uzskaites kartotēka, kas kārtota pēc uzvārda, vārda un tēva vārda kirilicas alfabēta secībā.[1540] Daudzos gadījumos latviešu vārdi krievu valodā atveidoti un pierakstīti nepareizi. Šāda personu reģistrācijas kārtība pastāvēja visos PSRS IeTK un VDK arhīvos. Laikmetīga apraksta neesība apgrūtina 1821. fonda dokumentu izmantošanu pētniecībā. Turklāt, ievērojot to, ka nav pārbaudīta alfabētiskās uzskaites kartotēkas un tajās norādīto personas filtrācijas lietu numuru atbilstība numerācijai, kas fiksēta reģistrācijas žurnālos, lietu atlase ir nopietni apgrūtināta. Faktiski atlase, kas balstītos uz noteiktu personu kopuma identificēšanu, veicama, vien izmantojot alfabētisko uzskaites

[1536] LVA, 1821. f., vēsturiskā izziņa, 8. lp.
[1537] LVA, 1821. f., 2. apr., žurnāls Nr. 1, 1. lp.
[1538] LVA, 1821. f., 2. apr., žurnāls Nr. 26, 1. lp.
[1539] LVA, 1821. f., fonda uzskaites lieta.
[1540] LVA, 1821. f., vēsturiskā izziņa, 6. lp.

kartotēku. Tā kā kartīšu skaits ir milzīgs, tad šāda veida atlase ir laikietilpīga.

Novērtējot filtrācijas lietu fizisko stāvokli, jāsecina, ka tas ir apmierinošs. Dažviet dokumenti sagatavoti, izmantojot zemas kvalitātes papīru vai rakstāmpiederumus, kā zīmulis, tinte, tādēļ vietām teksts sācis dzist un kļuvis grūti salasāms. Ievērojot laiku, kad dokumenti sagatavoti, arī padomju represīvajām iestādēm trūka papīra, tādēļ bieži rakstāmpapīra vietā dokumentu sagatavošanai izmantoja jebkuru tobrīd pieejamo papīru, tostarp topogrāfiskās kartes, tapetes, aprakstīta papīra otru pusi, siļķu ietinamo papīru. Lielākā daļa dokumentu rakstīta rokrakstā krievu valodā, tāpēc pētniekam, kurš tos pēta, jābūt gan krievu valodas pratējam un padomju lietvedības zinātājam, gan arī rokrakstu pazinējam. Iepazīstoties ar filtrācijas lietām, jāņem vērā IeTK darbinieku izglītības līmenis un zināšanu apjoms par Latviju, tādēļ dokumentācijā ir kļūdas pat adrešu vai vietu nosaukumu pierakstā. Filtrācijas lietas parasti ir līdz divdesmit lapām biezas, tomēr sastopamas gan plānākas, gan biezākas. Tas, cik apjomīga lieta, atkarīgs no filtrējamās personas un IeTK intereses par konkrēto personu.

Filtrācijas personu lietas parasti sastāv no lietas vāka, lietā esošo dokumentu iekšējā apraksta, dokumentu izmantošanas lapas, aizturēšanas protokola, kratīšanas protokola, aptaujas lapas, reģistrācijas lapas, anketas, nopratināšanas protokola, pagaidu apliecības, pašrocīgi rakstītas autobiogrāfijas, medicīniskās komisijas slēdziena, pārbaudes – filtrācijas komisijas slēdziena filtrācijas lietā, lietiskiem pierādījumiem, kā personas dokumenti, fotogrāfijas un vēstules, tāpat dokumentiem pēc Latvijas Republikas neatkarības atgūšanas sakarā ar filtrētās personas iesniegumu LNA LVA izziņas saņemšanai par atrašanos filtrācijā un attiecīgi LNA LVA izziņu par atrašanos filtrācijā. Filtrācijas nometnēs daudzus piespieda būt par ziņotājiem, tomēr ļoti retās lietās var atrast aģentūras ziņojumus. Šādu dokumentu atrašanās lietā liecina par VDK darbinieku nolaidību. Piemēram, Jāņa Kalnakārkļa lietā ir iekļauti trīs nedēļu laikā sniegtie aģentūras ziņojumi no ziņotāja ar segvārdu “Koņkovs” , ko ir pieņēmis Ļeņingradas Valsts drošības tautas komisariāta (VDTK) pārvaldes opergrupas 2. nodaļas darbinieks M. Fjodorovs. Šajos ziņojumos “Koņkovs” sniedz kompromitējošas ziņas par J. Kalnakārkļa darbībām

Vācijas okupācijas laikā, kā arī to, ka 1945. gada jūlija beigās viņš plāno izbēgt no nometnes:

> "Tuvākajā laikā negrasās bēgt, domā pagaidīt līdz tam laikam, kamēr dārzos nogatavosies dārzeņi."[1541]

Lai gan filtrācijas lietas acīmredzami veidotas pēc vienotiem priekšrakstiem, tomēr katra filtrācijas lieta ievērojami atšķiras, kas to salīdzināšanu padara sarežģītu. Atšķirības saistāmas arī ar tādu parādību, ka lietās bieži iztrūkst svarīgu dokumentu. To var skaidrot ar dažādu PSRS represīvo iestāžu iesaisti filtrācijā, kā arī materiāltehniskā nodrošinājuma trūkumu, piemēram, papīra un veidlapu trūkums pirmajos pēckara gados.

1.1. Lietas vāks

Lietas vāks ir nozīmīga filtrācijas lietas sastāvdaļa. Tā galvenā funkcija ir nosegt un saudzēt lietu, kā arī sniegt informāciju, par kuru personu ir šī lieta un kāds ir attiecīgās lietas numurs. Tomēr lietas vāks netieši liecina arī par visas PSRS represīvo sistēmu un tajā iesaistītajām iestādēm, jo uz tā ir redzami dažādu iestāžu nosaukumi un šo iestāžu darbinieku veiktās atzīmes. Lietu vāki ir tipveida un parasti iespiesti tipogrāfijā. Visbiežāk uz lietu vāka norādītās iestādes ir PSRS Iekšlietu ministrija (IeM) un tām piekritīgo labošanas darbu nometņu operatīvās daļas, LPSR IeM apriņķu daļas, LPSR IeM 1. specdaļa, LPSR VDK, PSRS Aizsardzības tautas komisariāta pretizlūkošanas daļa *SMERŠ*[1542] un PSRS IeTK.

Filtrācijas lietas dēvētas arī citādi, piemēram, "uzskaites – pārbaudes lietas", "uzskaites lietas" un "repatriācijas lietas".

Personas uzvārds, vārds un tēva vārds parasti norādīts rokrakstā krievu valodā.

Uz vāka norādīti vairāki lietas numuri. Vispirms katrai lietai numuru piešķīra filtrācijas nometnē vai pārbaudes punktā. Kad lietas nonāca LPSR VDK arhīvā, tām piešķīra citus numurus, kas atbilda attiecīgā laika VDK operatīvajām interesēm. Pašreizējais LNA LVA lietas

---

[1541] LVA 1821. f., 1. apr., 56173. l. 9. – 11. lp.

[1542] "SMERŠ" (*Смерш* (saīsinājums "Смерть шпионам!", latviski "Nāve spiegiem!").

numurs ir norādīts zīmogailē vāka kreisajā apakšējā stūrī. Norādīts lietas sākuma un pabeigšanas datums.

Uz lietu vākiem darba ērtību labad izmeklētāji veica dažādas atzīmes, piemēram, tās varēja būt pārbaudāmās personas dzīvesvieta vai cita personu raksturojoša atzīme. Uz Arnolda Krima lietas[1543] vāka specnometnē 0316 Tallinā ir sekojoši uzraksti: viņa dzīvesvieta "Viļķenes pagasts, Valmieras apriņķis", iemesls, kāpēc atrodas filtrācijā, proti, "dienēja vācu armijā" un ar sarkanu zīmuli izcelts "speckontingents". Līdzīgi arī uz Jāņa Bites[1544] lietas vāka ir sekojoša informācija: ar zilu zīmuli uzraksts "Gavieze", jo viņš bija no Liepājas apriņķa Gaviezes pagasta, un ar violetu zīmuli norāde "latvietis". Tā kā izmeklētāji strādāja ar lielu lietu skaitu, tad šādas atzīmes, visticamāk, palīdzēja sistematizēt pārbaudāmo personu lietas, sadalot tās pa kategorijām.

Papīrs, kas izmantots lietu vāku izgatavošanai, vairumā gadījumu ir plāns un nekvalitatīvs. Lietas sākotnējā vāka materiāls varēja būt pat avīzes un informatīvi materiāli[1545]. Citkārt tas ir bijis tik nepiemērots, ka divdesmitā gadsimta sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados plānais papīrs aizvietots ar citu speciāli tipogrāfijā izgatavotu vāku[1546].

1.2. Lietā esošo dokumentu apraksts

Gandrīz katrā lietā atrodas represīvās iestādes darbinieka sastādīts un ar parakstu apliecināts lietā esošo dokumentu apraksts *(опись документов, находящихся в деле)*. Diemžēl tajos nav norādīts dokumenta sagatavošanas datums. Domājams, ka iekšējie apraksti sagatavoti divdesmitā gadsimta četrdesmito gadu beigās un piecdesmito gadu sākumā, kad filtrācijas lietas bija nonākušas VDK (VDM) arhīvā. Par to liecina tas, ka lietā esošo dokumentu aprakstā nav norādīti visi dokumenti. Hronoloģiski pēdējais norādītais dokuments parasti ir izziņa no rajona milicijas četrdesmito gadu

[1543] Lietas vāks. LVA, 1821. f., 2. apr., 41606. l.
[1544] Lietas vāks. LVA, 1821. f., 1. apr., 46721. l.
[1545] LVA, 1821. f., 2. apr., 50106. l. 10. lp.
[1546] Lietas vāks. LVA, 1821. f., 1. apr., 12542. l.

beigās[1547], kad filtrējamā persona no filtrācijas nometnes atgriezusies savā dzīvesvietā. Var būt arī tā, ka ir iešūta iekšējam aprakstam speciāli domāta lapa, bet tā nav aizpildīta.[1548]

1.3. Aizturēšanas protokols

Aizturēšanas protokolā *(протокол задержания/акт задержания)* norādīja aizturētās personas uzvārdu, vārdu un tēva vārdu, operatīvā darbinieka, kurš veica aizturēšanu, uzvārdu un dienesta pakāpi, kā arī īsu aprakstu par aizturēšanas apstākļiem. Tas ir retāk sastopams dokuments. Aizturēšanas protokolā iekļautas pirmās ziņas, kas iegūtas no aizturētā, līdz ar to tās, iespējams, sniegtas steigā un bailēs par savu dzīvību vai veselību. Aizturēšanas protokoli ir vērtīgs informācijas avots, kas netieši parāda to, kā pēc Vācijas kapitulācijas rīkojās kareivji un kurp devās, jo aizturēšanas protokolos ir iekļautas ziņas par aizturēšanas vietu, kā arī gūstā nokļūšanas veidu. Tomēr iegūtās ziņas jāvērtē kritiski, jo šādai steigā fiksētai informācijai nav augsta ticamības pakāpe, jo aizturētais sākotnēji varbūt izstāstījis nepatiesību vai militārpersona, kura veica aizturēšanu, nav pierakstījusi kādas svarīgas detaļas. Tā kā protokols bija rakstīts lauka apstākļos, tad mēdza rakstīt uz dažāda izmēra papīra. Piemēram, vēlākā Dailes teātra aktiera Harija Liepiņa aizturēšanas protokols[1549] uzrakstīts uz baltas 20 x 14 cm lapas ar zīmuli. To 1945. gada 18. maijā aizpildījis 198. strēlnieku divīzijas pretizlūkošanas daļas *SMERŠ* pilnvarotais leitnants Sverakjevs ierindnieka Repina klātbūtnē. Norādīti aizturēšanas apstākļi, kuros minēts, ka Harijs Liepiņš aizturēts *civilajā apgērbā* Skrundas pagasta *Plostniekos*, kur esot strādājis pie Jāņa Jurševska. Paskaidrots, ka Harijs Liepiņš dienējis Vācijas armijā, līdz 1944. gadā PSRS armija bija ieņēmusi Tukumu un nogriezusi ceļu uz Rīgu. Tad viņš "pārgājis fronti" un nokļuvis padomju komandantūrā, no kuras pēc desmit dienām atbrīvots un devies atkal uz Rīgu, kur atkal pievienojies Vācijas armijai[1550]. Divas dienas vēlāk, 20. maijā, viensētā *Gravas* pretizlūkošanas daļas *SMERŠ* operatīvais pilnvarotais Arhipovs

[1547] LVA, 1821. f., 2. apr., 41600. l. 3. lp.
[1548] LVA, 1821. f., 2. apr., 50098. l.
[1549] LVA, 1821. f., 2. apr., 28779. l., 3. lp.
[1550] LVA, 1821. f., 2. apr., 28779. l., 3. lp.

aizturēja Jāni Kanderi. Aizturot nav minēts, ka tas būtu izdarīts kāda klātbūtnē, kā arī nav paraksta par to, ka nav pretenziju par aizturēšanu. Aizturēšanas apstākļos minēts, ka Kanderis

> "dienējis vācu armijā un kapitulācijas dienā aizgājis no savas daļas, pārģērbies civilajā apģērbā un dzīvojis viensētā *Gravas*, slēpjoties no reģistrācijas [..]"[1551].

Ievērības cienīgs ir Cieceres pagasta iedzīvotāja Kārļa Kalnakārkļa aizturēšanas protokols[1552]. Viņš bija dezertējis no Vācijas armijas un slēpās savā dzīvesvietā, kamēr viņu 1945. gada 11. martā aizturēja *SMERŠ*. Aizturēšanas protokols un atspoguļotie aizturēšanas apstākļi ir līdzīgi iepriekšējos protokolos minētajiem, tomēr ievērojamas ir protokolā minētās detalizētās norādes par aizturēšanas apstākļiem:

> „Viņš atbilst viensētā atrastajai fotogrāfijai. Fotografēts viņš bez galvassegas, mednieku kreklā un uz rokas fašistiskā zīme. Viensētā atrodas tēvs, māte un sieva ar bērniem. Nopratināt viņu nebija iespējams, jo viņš neprata krieviski."[1553]

Minētais norāda, pirmkārt, uz to, ka Jāņa Kalnakārkļa mājās *SMERŠ*, iespējams, piedaloties sarkanarmiešiem, veica kratīšanu, kā arī, iespējams, laupīšanu, kuras laikā atrasta protokolā minētā fotogrāfija[1554], kas ir pievienota filtrācijas lietai un kur J. Kalnakārklis attēlots ar svastiku uz labās rokas. Atrastā fotogrāfija arī kļuva par galveno iemeslu Jāņa Kalnakārkļa aizturēšanai. Otrkārt, aizturēšanas apraksts liecina, ka neviens no tiem, kas piedalījās aizturēšanā, neprata latviešu valodu.

1.4. Kratīšanas protokols

Filtrācijas lietās kratīšanas protokols *(протокол обыска)* ir retāk sastopams dokuments. Tas ir veidots līdzīgi aizturēšanas protokolam. Dokumentā norādīts, kādas mantas aizturētajam kratīšanas laikā atņemtas. Tās bija lietas, kas nedrīkstēja atrasties

---

[1551] LVA, 1821. f., 2. apr., 41603. l., 2. lp.
[1552] LVA, 1821. f., 1. apr., 56173. l., 2. lp.
[1553] LVA ,1821. f., 1. apr., 56173. l., 2. lp.
[1554] LVA, 1821. f., 1. apr., 56173. l., 47. lp

personas rīcībā pēc aizturēšanas, piemēram, ieroči, personas dokumenti, fotogrāfijas, vēstules, vērtslietas, kā arī citas personiskās lietas. Tipisks piemērs ir Jāņa Kandera lieta, kuram kratīšanā 1945. gada 19. maijā atņēma karavīra grāmatiņu, personas apliecību, maku un bikšu siksnu.[1555] Savukārt, Jānim Kalnakārklim atņēma Latvijas Republikas pasi, Latvijas Republikas karaklausības apliecību, pamatskolas atestātu, rīkojumu par iesaukšanu Vācijas armijā, fotogrāfiju, kur viņš attēlots ar svastikas zīmi uz rokas.[1556] Visas kratīšanā atņemtās iepriekšminētās lietas pievienotas filtrācijas lietas materiāliem kā pierādījumi par sadarbību ar Vācijas okupācijas varu.

Protokolus rakstīja atbildīgā militārpersona un parakstīja attiecīgā persona un liecinieks. Aizturētajam protokola beigās bija jāparakstās, norādot standartfrāzi par to, ka viņam nav iebildumu pret veikto kratīšanu. Uzskatāms, ka šāds formulējums neatspoguļo patieso aizturētā attieksmi pret veikto kratīšanu, jo iebildumi pret padomju militārpersonu, sevišķi pretizlūkošanas daļas *SMERŠ* vai IeTK virsnieku rīcību, varēja apdraudēt personas veselību un dzīvību.

Pieaicinātie liecinieki, visticamāk, sadarbojās ar represīvo iestāžu darbiniekiem. Piemēram, Jāni Biti[1557] un Juri Vilni (Veisbuku)[15581559] 1945. gada 16. maijā pārmeklēja PSRS IeTK Liepājas opersektora vecākais operatīvais pilnvarotais gvardes vecākais leitnants Ceļins (Celiņš?), bet abos gadījumos pieaicinātais "liecinieks" esot bijis Aleksejs Lupašins.

1.5. Reģistrācijas lapa

Reģistrācijas lapa *(регистрационный лист)* ir ļoti nozīmīgs dokuments, kurā pārskatāmā un koncentrētā veidā izklāstīta informācija par filtrējamo personu. To nopratinot aizpildīja IeTK dienošā persona neilgi pēc filtrējamās personas aizturēšanas un ievietošanas filtrācijas pārbaudes punktā, kas atradās netālu no

---

[1555] LVA, 1821. f., 2. apr., 41603. l., 3. lp.
[1556] LVA, 1821. f., 1. apr., 56173. l., 3. lp
[1557] LVA, 1821. f., 1. apr., 46721. l., 2. lp.
[1558] Ģimene nomainīja uzvārdu no Veisbuks uz Vilnis. Sal., "Sludinājums. Iekšlietu ministrijai iesnieguši uzvārdu maiņas lūgumus šādi Latvijas pilsoņi:", *Valdības Vēstnesis,* 1940, 30. aprīlis, 12. lpp.
[1559] LVA, 1821. f., 1. apr., 47221. l., 3. lp.

apdzīvotām vietām[1560]. Reģistrācijas lapās norādīta filtrācijas pārbaudes punkta atrašanās vieta un 14 jautājumi: 1. Uzvārds, vārds, tēva vārds; 2. Dzimšanas gads un vieta; 3. Tautība; 4. Izglītība; 5. Specialitāte; 6. Pēdējā pastāvīgā dzīves un darbavieta PSRS teritorijā; 7. Vai ir bijis Padomju Savienības komunistiskās partijas (PSKP) vai Komjaunatnes biedrs? 8. Kāpēc atradās citas valsts teritorijā? 9. Vai bijis pakļauts nacionālsociālistiskās Vācijas varas arestam, nopratināšanai, aizturēšanai, sodiem? 10. Vai atradās pretinieka specnometnēs, un ko tur darīja? 11. Vai dienējis Vācijas armijā, policijā, vienībās, kara daļās, hospitāļos, būvbataljonos u.tml.? 12. Kādi dokumenti reģistrācijas laikā atņemti? 13. Kur dzīvo tuvākie radinieki, kuri tieši? 14. Kurp dodas uz pastāvīgu dzīvi?[1561]

Pirmie septiņi jautājumi bija domāti, lai identificētu personu, bet pārējie – lai noskaidrotu, ko tieši persona darījusi nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā. Iemesli, kādēļ filtrējamā persona varēja atrasties Vācijā, bija dažādi, piemēram, persona varēja būt holokausta upuris, ievietota koncentrācijas nometnē[1562], mobilizēta spaidu darbos[1563] vai dienējusi Vācijas armijā[1564]. Tā kā šis nav filtrētās personas pašrocīgi rakstīts dokuments, tad padomju militārpersona teikto noformēja tā, kā saprata un uzskatīja par pareizāku. Atbildes reģistrācijas lapās ir noformētas lakoniski, un tajās tikpat kā nav manāms padomju klišejiskais uzslāņojums. Piemēram, ja persona bija dienējusi kādā no Vācijas militārajiem formējumiem, tad atbilde pierakstīta, piemēram, šādi: „No 1944. gada 23. augusta līdz 1945. gada 10. aprīlim dienēja vācu armijā 101. zenītbatareju bataljonā.”[1565] Ja, savukārt, persona atradās “vācu specnometnē”, tad atbilde formulēta, piemēram,:

> „Koncentrācijas nometnē – Magdeburgā no 1943. gada jūnija līdz 1945. gada 10. maijam – bija melnstrādniece.”[1566]

[1560] LVA, 1821. f., 1. apr., 979. l., 2. lp.
[1561] LVA, 1821. f., 1. apr., 979. l., 2. lp.
[1562] LVA, 1821. f., 1. apr., 8227. l., 1. lp.
[1563] LVA, 1821. f., 1. apr., 12542. l., 2. lp.
[1564] LVA, 1821. f., 2. apr., 50102. l., 4. lp.
[1565] LVA, 1821. f., 2. apr., 50102. l., 4. lp.
[1566] LVA, 1821. f., 1. apr., 8227. l., 1. lp.

Ievērojams, ka uz atsevišķām reģistrācijas lapām var būt uzlīmēta filtrētās personas portreta fotogrāfija.[1567]

Jābilst, ka reģistrācijas lapas, iespējams, veidlapu trūkuma dēļ nav iekļautas visu personu filtrācijas lietās.

1.6. Aptaujas lapa (LNA LVA saukta arī par iztaujas lapu)

Aptaujas lapa *(опросный лист)* bija tipveida dokuments, kas domāts aizturētajām militārpersonām un kas ietvēra PSRS represīvajām iestādēm raksturīgus standarta klišejiskos jautājumus, piemēram, par šķirisko piederību, sociālo stāvokli, dienestu *Baltajās armijās*, dalību bandās u.tml. Daļa jautājumu formulēti tendenciozi, lai jau sākotnēji atbildes būtu viens no pierādījumiem par filtrējamā noziedzīgo darbību Vācijas okupācijas laikā. Piemēram, aptaujas lapā ietverts jautājums: "Atradās aplenkumā, gūstā vai dzīvoja okupētajā teritorijā?"[1568] Padomju izpratnē vairumā gadījumu Otrā pasaules kara laikā gūstā nokļuvušie sarkanarmiešu bija "dzimtenes nodevēji", ievērojot 1942. gada 28. jūlija Staļina izdoto pavēli Nr. 227 "Ne soli atpakaļ"[1569]. Iekļaujot vienā jautājumā nokļūšanu gūstā ar palikšanu dzīvot Vācijas okupētajā teritorijā, PSRS represīvās iestādes formulēja savu izpratni, ka neevakuēšanās un palikšana Vācijas okupētajā teritorijā, arī Latvijā, ir apliecinājums sadarbībai ar nacionālsociālistiskās Vācijas varu un tātad noziegums.

1.7. Anketa

Anketa *(анкета)* vairumā gadījumu aizpildīta ap 1946. un 1947. gadu, arī vēlākos gados vietējā pilsētas vai rajona milicijas nodaļā vai izpildkomitejā pēc personas atgriešanās dzīvesvietā. Anketas aizpildīšana notika arī iepriekš, atrodoties filtrācijas nometnē, dažus mēnešus pēc Otrā pasaules kara beigām, kā arī vēlāk atkārtoti[1570]. Anketa atspoguļoja detalizētas ziņas par filtrējamo

---

[1567] LVA, 1821. f., 1. apr., 8228. l., 7. lp.
[1568] LVA, 1821. f., 2. apr., 41606. l., 2. o. p. lp.
[1569] Ни шагу назад! Krievu val.
[1570] LVA 1821. f., 1. apr., 8233. l., 1. – 18. lp.

personu viegli pārskatāmā veidā. To aizpildīja operatīvais darbinieks atbilstoši pārbaudāmā stāstītajam.

Anketas ir dažādas. Visizplatītākais anketas veids ietver 29 jautājumus par personas identitāti, tautību, tuviniekiem. Personai pratināšanā bija jāatbild uz vairākiem detalizētiem jautājumiem par to, ko darījusi Vācijas okupācijas laikā, kurš var apliecināt sniegto ziņu atbilstību īstenībai, kas faktiski nozīmēja, ka bija jābūt kādam galvotājam. Anketu parakstīja filtrējamais, veicot labā rādītājpirksta nospiedumu atsevišķā ailē, un atbildīgais operatīvais darbinieks, norādot savu dienesta pakāpi, anketas aizpildīšanas datumu un vietu. Dokuments rakstīts krievu valodā, bet bija arī izņēmumi, kad operatīvie darbinieki anketu aizpildīja latviešu valodā.[1571] Šāda rīcība saistāma, iespējams, ar to, ka atsevišķi operatīvie darbinieki vāji pārvaldīja krievu valodu.

Anketa ir drukāta uz dubultā atvēruma standarta veidlapas. Tās apjoms ir četras lapaspuses. Tā aizpildīta rokrakstā. Ja kādu iemeslu dēļ veidlapa nebija pieejama, operatīvais darbinieks anketu sagatavoja pats[1572] vai arī pavairoja ar kopējamā papīra palīdzību[1573].

Anketa rodama gandrīz visās filtrācijas lietās. Tās galvenā priekšrocība bija tā, ka operatīvie darbinieki, kuri ar šīm lietām strādāja, iepazīdamies ar anketā norādītajām ziņām, varēja ātri identificēt personu un iegūt interesējošo informāciju. Būtiski, ka katrs represīvo iestāžu darbinieks, iepazīstoties ar anketu vien, varēja radīt sev priekšstatu par filtrētās personas "sociālo portretu", ievietojot kādā no padomju ideoloģijā radītajām klišejiskajām kategorijām. Anketas svarīgumu parāda arī tās novietojums lietā, proti, vairumā gadījumu anketa iešūta lietas sākumā.

Arī šobrīd, veicot filtrācijas lietu izpēti, anketa ir svarīgs dokuments. Pateicoties anketā iekļautajām ziņām, ir iespējams atlasīt personu lietas pēc noteiktiem kritērijiem, iegūt ziņas par personu, kas citos dokumentos nav pieejamas. Anketa, pateicoties tajā iekļauto ziņu koncentrētībai un saturīgumam, gan pētniekam, gan arhīva darbiniekam nākotnē var derēt datubāžu un struktūranalīžu veidošanai. Jābilst, ka šobrīd nav pieejama statistika par filtrētajām

[1571] LVA 1821. f., 1. apr., 12546. l., 2. lp.
[1572] LVA, 1821. f., 1. apr., 8233. l., 11. lp.
[1573] LVA, 1821. f., 1. apr., 12543. l., 1. lp.

personām. Ievērojot filtrēto personu skaitu un to, ka anketās iekļautas tādas ziņas par filtrēto personu kā tēva vārds, dzimšanas datums un vieta, tautība, ģimenes locekļi un ģimenes stāvoklis, anketas ir arī nozīmīgs ziņu avots ģenealoģijā, kā arī vispusīgai ģimenes vēstures pētniecībai.

Anketās iekļautajai informācijai ir augsta ticamības pakāpe, tomēr tā ir jāprot pareizi nolasīt. Operatīvie darbinieki, kuru dzimtā valoda nebija latviešu valoda, bieži pratināmā mutvārdos teikto pierakstīja tā, kā dzirdēja vai saprata, nevis tā, kā tas būtu jāraksta, tāpēc kritiski jāanalizē tādu ziņu pieraksts kā personvārdi, toponīmi, iestāžu nosaukumi. Piemēram, uzvārds "Jonass" pārklausīšanās rezultātā kļuvis par "Jeonas"[1574], "Kodols" pārtapa par "Kodals"[1575], Liepāja "atguva" Krievijas impērijas laika nosaukumu Lībava[1576] un Rēzekne "atkal kļuva" par Režica[1577]. Nav izslēgts, ka arī aptaujātās personas sniedza ziņas atbilstoši savai izpratnei, neprecīzi. Tā kā anketa ir rakstīta rokrakstā krievu valodā, tad jāņem vērā katra individuālās rokraksta atšķirības, kas var ietekmēt salasāmību.

Spriežot pēc konstatētā gadījuma, anketa lietā varēja būt iešūta neaizpildīta, iekļaujot tikai labās rokas rādītājpirksta nospiedumu.[1578]

1.8. Nopratināšanas protokols

Nopratināšanas protokols *(протокол допроса)* ir filtrācijas lietas nozīmīgākais dokuments, sevišķi avotpētnieciski, un ir atrodams gandrīz visās filtrācijas lietās. Nopratināšanas galvenais mērķis bija noskaidrot visu, ko filtrējamā persona darījusi nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā, kā arī kompromitējošu informāciju, ko panāca, uzdodot detalizētus un viltīgus jautājumus. Nopratināšanas protokoli pierakstīti rokrakstā krievu valodā. Rakstīti uz vienkāršām, aptuveni A4 izmēra baltām lapām, tomēr ir dažādi izņēmumi, kur, piemēram, papīra trūkuma dēļ protokols rakstīts uz sagrieztām

[1574] LVA 1821. f., 2. apr., 50098. l., 4. lp.
[1575] LVA 1821. f., 2. apr., 41605. l., 2. lp.
[1576] LVA 1821. f., 2. apr., 50098. l., 4. lp.
[1577] LVA 1821. f., 2. apr., 50098. l., 4. lp.
[1578] LVA 1821. f., 2. apr., 50106. l., 4. lp

Strādnieku un zemnieku Sarkanās armijas štāba topogrāfiskajām kartēm.[1579] Parasti nopratināšanas protokoli ir divas līdz trīs lappuses gari.

Nopratināšana notika, personai atrodoties filtrācijas nometnē vai vēlāk filtrējamās personas dzīvesvietai atbilstošajā milicijas nodaļā. Protokola augšpusē norādīts pratināšanas datums un pratinātāja amats, dienesta pakāpe. Ievērojami, ka nopratināmie dēvēti dažādi, piemēram, liecinieks, repatriants, pārbaudāmais, aizturētais. Minētais rada pamatotu jautājumu par to, vai un kā bija juridiski noteikts noteikts filtrējamā statuss pratināšanas laikā. Tad sekoja būtiskāko datu uzskaitījums par personu: uzvārds, vārds, tēva vārds, dzimšanas gads un vieta, dzīvesvietas adrese, tautība, šķiriskā piederība, izglītība (parasti, ja nebija augstākā izglītība, iegūto izglītības līmeni norādīja pēc pabeigto klašu skaita), partejiskā piederība, ģimenes stāvoklis, iepriekšējā sodāmība (atsevišķas pozīcijas var nebūt iekļautas). Katra pratināmā persona parakstījās zem brīdinājuma, ka par nepatiesu liecību sniegšanu draud kriminālatbildība atbilstoši Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas (KPFSR) Kriminālkodeksa 95. pantam. Visas protokola lapas pratinātajam bija jāparaksta pēc pratināšanas protokola noformēšanas, apliecinot, ka „protokols pēc viņa vārdiem pierakstīts pareizi". Protokolu noslēdza operatīvā darbinieka, kurš veica nopratināšanu, paraksts, norādot ieņemamo amatu un dienesta pakāpi. Pratināšanas protokols neiekļauj ziņas, cikos pratināšana sākta un cikos beigta, tādējādi no paša protokola nav iespējams uzzināt, cik ilga bija nopratināšana. Tātad arī tas, cik precīzi protokols atspoguļo sniegtās ziņas, nav nosakāms.

Vieglatlēts, matemātikas zinātnieks, bijušais latviešu leģiona 19. divīzijas virsnieka vietnieks Arvīds Nusbergs[1580] savās atmiņās raksta, ka kopumā pratināts trīs reizes. Pirmo reizi 1945. gada maija vidū, kad viens protokols bija uzrakstīts un tūliņ iznīcināts, līdzko noskaidrojies, ka A. Nusbergs tomēr dienējis latviešu leģionā, bet otrs protokols vēlāk neesot saglabājies. Otrreiz pratināšana notikusi vairāk kā pēc gada, 1946. gada vasarā, atrodoties filtrācijas nometnē Maskavā, kur nopratināja aptuveni desmit personas dienā. Trešo reizi

---

[1579] LVA 1821. f., 2. apr., 28779. l., 5. – 9. lp.

[1580] Ievērojot to, ka Arvīds Nusbergs dzimis 1905. gadā, viņa filtrācijas lieta nav saglabājusies. Viņa atmiņas var izmantot, lai ilustrētu līdzīgus gadījumus.

pēdējā filtrācijas posmā pratināja Rīgā, Skolas ielā atbilstoši pieraksta vietai[1581].

Pratināšanu veica atbilstoši noteiktai shēmai, uzdodot standarta jautājumus atbilstoši konkrētai situācijai. Uzsākot pratināšanu, visbiežāk jautāja: "Kādos apstākļos nonācāt vācu okupētajā teritorijā?"[1582] Atkārtoti jāmin, ka Vācijas okupētajā teritorijā palikušie padomju izpratnē bija iespējamie noziedznieki. Tāpat mēdza uzdot līdzīgā nolūkā jautājumu: "Kur dzīvojāt un ar ko nodarbojāties līdz vācu okupācijai un tās laikā?"[1583] Atbilde uz šo jautājumu varēja norādīt uz Padomju Savienības nodevību.

Ja sākumā izmeklētājs uzdeva jautājumu: "Izstāstiet savu autobiogrāfiju!"[1584] – viņš, iespējams, vēlējās no nopratināmās personas izvilināt kādu, viņaprāt, kompromitējošu ziņu par pagātnē veikto, ko turpmāk iztirzāt nopratināšanā. Tāpat jautājums: "Vai sastāvējāt kādās organizācijās?"[1585] – bija uzdots ar līdzīgu nodomu. Jāņem vērā, ka padomju represīvās darbības staļinisma periodā liecina par to, ka "pretvalstiska", "buržuāziska", "fašistiska", "kontrrevolucionāra", "ārvalstu spiegu" u.tml. varēja izrādīties jebkura organizācija, kas darbojusies Latvijas Republikas vai nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā.

Tālākā nopratināšana jau virzījās atkarībā no tā, kādas atbildes sniedza pratināmais. Piemēram, ja persona atbildēja, ka Vācijā atradusies spaidu darbos, tad parasti sekoja jautājums, kura armija viņu atbrīvojusi.[1586] Filtrācijā nokļuvušajam izdevīgāk bija, ja viņu atbrīvojusi Sarkanā armija. Ja tomēr viņu bija atbrīvojusi kāda no sabiedroto – britu vai amerikāņu – armijām, tad šī persona iekļuva riska grupā kā iespējamais ārvalstu spiegs. Līdzīgi bija arī ar tiem, kas dienēja Vācijas armijā un sākotnēji nokļuva britu vai amerikāņu gūstā.

Reizēm, ievērojot formalitāti, izmeklētāji sākumā vaicāja: "Kādā valodā vēlaties sniegt liecību?"[1587] Ja pratināmais teica, ka

---

[1581] Nusbergs, Arvīds. *Atmiņu zīmējumi*. Rīga: Artava, 1996, 526., 548., 560. lpp.
[1582] LVA, 1821. f., 2. apr., 50104. l., 4. lp.
[1583] LVA 1821. f., 1. apr., 979. l., 3. lp.
[1584] LVA 1821. f., 1. apr., 8223. l., 10. lp.
[1585] LVA 1821. f., 2. apr., 41606. l., 4. lp.
[1586] LVA 1821. f., 1. apr., 12543. l., 5. lp.
[1587] LVA 1821. f., 2. apr., 41606. l., 4. lp.

krievu valodu prot labi un tulks nav nepieciešams[1588], tad nopratināšana turpinājās krieviski, bet, ja pratināmais teica, ka liecību sniegs latviešu valodā, tad viņam piedāvāja tulku.[1589] Reizēm protokolos ir fiksēts tulka paraksts uz katras protokola lapas un zem brīdinājuma par kriminālatbildību, kas paredzēta par nepareizu tulkojumu.[1590]

Filtrācijā esošajām personām, kas dienēja Vācijas militārajos formējumos, gandrīz vienmēr prasīja, lai nosauc dienesta biedrus. To darīja, lai pārbaudītu nopratināmās filtrējamās personas sniegto atbilžu atbilstību īstenībai un spētu identificēt pēc iespējas lielāku personu loku, kas bija "sadarbojušās" ar nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas varas iestādēm vai veikušas kādas citas "pretpadomju darbības" un tādēļ būtu jāapzina represīvajām iestādēm. Gandrīz katrreiz iztaujāja dienesta biedru, pievienojot lietai klāt izrakstu no liecības. Šādi konfrontētas Medvežgorskas (Karēlija) pārbaudes – filtrācijas nometnē bijušo dienesta biedru Izidora Ločmeļa[1591] un Andreja Zelča[1592] liecības, kuru lietās esošie izraksti no pratināšanas protokoliem atbilst pratināšanas protokolu oriģināliem.

Jurim Vilnim nopratināšanā tajā pašā Medvežegorskas nometnē 1945. gada 16. maijā jautāja: „Ar ko Jūs kopā dienējāt Latviešu leģionā?" Juris Vilnis esot atbildējis, ka dienēja kopā ar Jāni Biti.[1593] Rezultātā lietā ievietots izraksts no garāka Jāņa Bites nopratināšanas 1945. gada 16. maija protokola ar jautājumiem, kas attiecas vienīgi uz Juri Vilni. Šajā nopratināšanas protokola izrakstā[1594] Jānim Bitem jautāts, kas viņam zināms par pilsoni Vilni Juri, uz ko izmeklētājs saņēmis atbildi, kur un cik ilgi kopā dienējuši.[1595]

Jāņa Bites filtrācijas lietā[1596] atrodams pilns 16. maija nopratināšanas protokols, kurā arī viņam uzdots jautājums, ar ko kopā

[1588] LVA 1821. f., 1. apr., 46721. l., 5. lp.
[1589] LVA 1821. f., 2. apr., 28779. l., 5. lp.
[1590] LVA 1821. f., 1. apr., 46721. l., 3. lp.
[1591] LVA 1821. f., 1. apr., 55830. l., 8. – 9. lp.
[1592] LVA 1821. f., 1. apr., 55517. l., 8. – 9. lp.
[1593] LVA 1821. f., 1. apr., 47221. l., 4. – 5. lp.
[1594] LVA 1821. f., 1. apr., 47221. l., 6. lp.
[1595] LVA 1821. f., 1. apr., 47221. l., 6. lp.
[1596] LVA 1821. f., 1. apr., 46721. l.

dienējis Latviešu leģionā, uz ko izmeklētājam Jānis Bite esot sniedzis atbildi, ka dienējis kopā ar Juri Vilni.[1597]

Salīdzinot nopratināšanas protokolu Jāņa Bites lietā ar šī protokola izrakstu Jura Viļņa lietā, redzams, ka dokumentu saturs ir atšķirīgs. Jura Viļņa lietā esošajā Jāņa Bites nopratināšanas protokola izrakstā norādīts, ka Jānis Bite esot sniedzis atbildi, kur un līdz kuram laikam dienējis kopā ar Juri Vilni, tomēr pašā protokolā viņš nevienu atbildi nav sniedzis tādā formā, kāda tā ir iepriekšminētajā izrakstā. Jānim Bitem esot arī jautāts, vai Juris Vilnis atradies Aizsargu organizācijā, par ko protokola izrakstā nekas nav minēts.[1598]

Šādas acīmredzamas nesakritības ļauj izvirzīt hipotēzi, ka izraksts no Jāņa Bites nopratināšanas protokola ir viltots un IeTK izmeklētājs ar svarīgiem juridiskiem dokumentiem, kāds neapšaubāmi ir nopratināšanas protokols, rīkojās paviršī un patvarīgi. Tas bija iespējams arī tāpēc, ka abus bijušos dienesta biedrus 1945. gada 16. maijā pratināja viens izmeklētājs – PSRS IeTK Liepājas opersektora vecākais operatīvais pilnvarotais gvardes vecākais leitnants Ceļins (Celiņš?).

Pratināšanā jautāja par to, kādos apstākļos persona nokļuvusi Vācijas dienestā. Izmeklētāju interesēs bija, lai atbildes būtu pēc iespējas plašas, lai varētu noskaidrot iespējami vairāk informācijas par sadarbību ar nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas varas iestādēm. Jautāts, vai persona sadarbojusies brīvprātīgi vai piespiedu kārtā, vai bijusi ārpus Latvijas. Jānis Kanders pratināšanā izmeklētājam stāstīja, ka dienestā nonācis pēc pavēstes saņemšanas 1944. gada augustā, ieradies iesaukšanas punktā Valmierā, no kurienes nosūtīts uz militārajām apmācībām Vācijā, bet Latvijā atgriezies 1945. gada 19. janvārī, lai cīnītos pret Padomju Savienību.[1599] Arī Arnolds Krims liecināja, ka viņu mobilizēja 1943. gada 1. aprīlī un pēc komisijas slēdziena saņemšanas un apmācībām ārpus Latvijas viņš kļuva par 123. tehniskās divīzijas auto rotas ierindnieku.[1600] Harijs Liepiņš

[1597] LVA 1821. f., 1. apr., 46721. l., 3. – 4. lp.
[1598] LVA, 1821. f., 1. apr., 47221. l., 6. lp.
[1599] LVA, 1821. f., 2. apr., 41603. l., 4. lp.
[1600] LVA, 1821. f., 2. apr., 41606. l., 4. lp.

liecināja, ka viņu Vācijas armijā iesauca 1944. gada septembrī un viņš dienēja 385. zenītartilērijas pulkā kā ierindas kareivis.[1601]

Tiem, kuri iestājās nacionālsociālistiskās Vācijas dienestā brīvprātīgi, bija jāliecina par to, kāda bija viņu motivācija to darīt. Reizēm pratināmie centās norādīt uz Vācijas okupācijas varasiestāžu šantāžu. Piemēram, Izidoru Ločmeli esot izsaucis Tilžas pagasta vecākais pie sevis un teicis, ka "vajag iestāties vācu armijā, vajag aizstāvēt savu dzimteni". Viņš devis savu piekrišanu un brīvprātīgi aizgājis dienēt Vācijas armijā.[1602] Viņa dienesta biedrs Andrejs Zelčs liecināja plašāk par to, kāpēc tik brīvprātīgi iestājies Vācijas dienestā. Pēc Sarkanās armijas daļu atkāpšanās viņš esot paņēmis divas "krievu šautenes", par ko viņam cēluši apsūdzību policijas darbinieki, teikdami, ka, lai no šīs situācijas izkļūtu un lai policisti viņam to piedotu, viņam jāpievienojas armijai. Rezultātā viņš piekritis.[1603]

Arī uz Vāciju spaidu darbos nosūtītās personas liecināja par apstākļiem, kā tur nokļuvušas. Leontija Silinēviča liecināja, ka viņa strādājusi mājās līdz brīdim, kad viņu 1942. gada maijā Vācijas okupācijas varas iestādes nosūtīja strādāt uz Vāciju. Tur viņa strādāja uz dzelzceļa līdz brīdim, kad 1945. gada 1. maijā viņu atbrīvoja Sarkanā armija[1604]. Pratināšana sniedz daudz ziņu par dzīvi Vācijas okupācijas laikā, piemēram, Serafima Grante savā liecībā stāsta, ka viņas vīrs esot pazudis, Sarkanajai armijai atkāpjoties un Vācijas armijai uzbrūkot 1941. gada vasarā. Vācijas okupācijas vara 1944. gadā viņu sūtījusi strādāt uz Frankfurti pie Mainas, bet viņa vēlējusies būt tuvāk mājām, tāpēc izdevies aizbraukt uz Kēnigsbergu un tur iekārtoties pārtikas produktu bāzē par uzskaitvedi. Tur viņa esot strādājusi līdz 1945. gada 9. aprīlim. Tāpat S. Grante liecināja, ka pēc vakara kursu beigšanas un kvalifikācijas celšanas ieguvusi 25 marku algas pielikumu un kopumā mēnesī saņēmusi 125 markas. Informēja arī, ka Vācijas okupācijas vara viņu ir vairākkārt pratinājusi.[1605]

Pratināšanās mēdza uzdot arī ar filtrāciju sākotnēji šķietami nesaistītus jautājumus, piemēram: "Kāda saimniecība Jums piederēja?

[1601] LVA, 1821. f., 2. apr., 28779. l., 6. lp.
[1602] LVA 1821. f., 1. apr., 55830. l., 8. lp.
[1603] LVA 1821. f., 1. apr., 55517. l., 8. lp.
[1604] LVA 1821. f., 1. apr., 12543. l., 5. lp.
[1605] LVA 1821. f., 1. apr., 8223. l., 14. – 15. lp.

Vai izmantojāt darbaspēku? (algādžus).”[1606] Tomēr jautājums nemaz nav tik nesaistīts, jo gadījumā, ja saimniecība tik tiešām izmantoja algotu darbaspēku, tas varēja būt par pamatu aizdomām, ka Vācijas okupācijas laikā saimniecībā izmantots piespiedu darbaspēks.

Nav ziņu, kas noticis brīžos, kad un kāpēc pratināmā persona strauji mainīja savu liecību. Iespējams, notikusi psiholoģiska vai fiziska iespaidošana. Kad Jānim Kalnakārklim 1945. gada 12. martā 21. strēlnieku gvardes *SMERŠ* izmeklētājs kapteinis Jurkevičs jautāja, ko nozīmē pie viņa kratīšanā atņemtā fotogrāfija, kurā viņš redzams ar ieroci un svastiku uz rokas, J. Kalnakārklis atbildēja, ka viņš bija foto cienītājs. 1941. vai 1942. gadā pie viņa pienākuši aizsargi un viens no viņiem lūdzis viņu nofotografēties ar ieroci un svastiku, ko viņš arī izdarījis. Kad izmeklētājs teica, ka J. Kalnakārklis sniedz nepatiesu liecību, un pieprasīja sniegt īstenībai atbilstošas liecības, J. Kalnakārklis it kā esot atzinis, ka teicis nepatiesību un tiešām esot Vācijas okupācijas laikā bijis aizsargs un šucmanis, kādēļ bija spiests pastāstīt par savu līdzdalību aizsargu grupā un to, kas vēl ir līdzdarbojies.[1607]

Nopratināšanas protokolu noformēšanā varēja būt dažādi izņēmumi, piemēram, protokolā, kas pierakstīts Vostoklagā, fiksēts tikai viens jautājums: “Pastāstiet par savu dienestu vācu armijā!”[1608] Iespējams, ka izmeklētājs uzdevis vairākus jautājumus, bet papīra vai laika taupīšanas nolūkā protokolā fiksējis tikai vienu jautājumu un atbildi uz to. Neraksturīgi filtrācijas lietām ir noformēts 1946. gada 24. maijā Borislavā milicijas jaunākā leitnanta Bistrova rakstītais nopratināšanas protokols. Tajā viņš, cik noprotams, ir uzdevis vairākus jautājumus, bet pierakstījis tikai atbildes. Šajā protokolā Gunārs Žagata esot liecinājis, ka strādājis saimniecībā pie tēva, bet 1944. gadā vācieši viņu nosūtījuši strādāt darba bataljonā Vācijā, kur esot strādājis līdz 1945. gada novembrim, kad tika nosūtīts uz Padomju Savienību, Borislavu, kur atkal bijis jāstrādā darba bataljonā. Protokolā redzama padomju represīvo iestāžu izpratne par represijām, proti, protokolā norādīts ka G. Žagata Vācijas represijās neesot cietis, lai arī pats G. Žagata liecināja, ka nosūtīts uz Vāciju spaidu darbos[1609].

[1606] LVA 1821. f., 1. apr., 56173., l. 5. lp.
[1607] LVA 1821. f., 1. apr., 56173. l., 5. lp.
[1608] LVA 1821. f., 2. apr., 50107. l., 4. lp.
[1609] LVA 1821. f., 2. apr., 50102. l., 1. lp.

Nopratināšanas protokoli parāda, ka izmeklētāji uzdevuši standarta jautājumus, bet pratināto personu atbildes atspoguļotas tendenciozi, pēc IeTK iepriekš izdomāta scenārija, jo, viņuprāt, personas, kas sadarbojās ar nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas varas iestādēm vai kaut vai tikai dzīvoja to okupētajā teritorijā, bija noziedznieki. Ievērojams, ka atbildes pierakstītas, izmantojot tādu leksiku, kādu nav izmantojis pratināmais. Izmeklētāji, pierakstot pratināmo teikto, ir izmantojuši standartizētu *čekistisko* leksiku un žargonus, piemēram, maz ticams, ka, piemēram, teju visi pratināmie teikuši vienādus formulējumus "vācu fašistiskā armija"[1610], "vācu okupācija"[1611], "militāri fašistiskā aizsargu organizācija"[1612]. Protokolos katra atbilde ir strukturēta, tāpēc, visticamāk, izmeklētājs uzdeva lielo jautājumu, kas fiksēts protokolā, un atbildes laikā uzdeva precizējošus jautājumus. Piemēram, atbildes uz jautājumiem par biogrāfiju ir strukturētas, izceļot tieši izmeklētājam interesējošos aspektus. Tāpat arī par dienestu Vācijas armijā atbildēs secīgi parādās apstākļi iesaukšanai vai brīvprātīgajam dienestam Vācijas armijā, atspoguļota dienesta gaita, ģeogrāfiskās vietas, kā arī dienesta laiks un ilgums. Līdzīgi rīkojās arī tad, ja pratināja sakarā ar atrašanos spaidu darbos, proti, bija atspoguļoti notikušā apstākļi, pilsēta, darbavieta, kurā bija jāstrādā, kā arī tas, kura armija atbrīvoja.

1.9. Autobiogrāfija

Filtrācijas lietās salīdzinoši bieži atrodas pašrocīgi rakstītas autobiogrāfijas *(автобиография)*. To rakstīšana padomju gados bija ļoti izplatīta, stājoties darbā, augstskolā, PSKP, organizācijās, kā arī citviet. Autobiogrāfija bija jāraksta filtrācijas nometnē, bet visbiežāk vietējā pilsētas vai rajona milicijas nodaļā vai izpildkomitejā pēc personas atgriešanās dzīvesvietā. Šis ir viens no retajiem dokumentiem latviešu valodā, jo ne visi prata krievu valodu tik labi, lai spētu pašrocīgi izklāstīt savu dzīves gājumu. Ievērojami, ka autobiogrāfijas lielākoties atrodas tajās lietās, kurās nav nopratināšanas protokolu. Tā var secināt, ka pēc sniegtās informācijas

[1610] LVA, 1821. f., 1. apr., 56173. l., 6. lp.
[1611] LVA, 1821. f., 2. apr., 50106. l., 1. lp.
[1612] LVA, 1821. f., 1. apr., 46721. l., 3. lp.

īpatnībām autobiogrāfija vismaz daļēji aizstāj nopratināšanas protokolos esošo informāciju. Tajās personas sniedza ziņas par savu dzimšanas vietu, šķirisko piederību, izglītību, bijušo un pašreizējo dzīvesvietu, dienestu Latvijas Republikas armijā, darba pieredzi, apstākļiem nonākšanai spaidu darbos vai Vācijas militārajā dienestā, ziņas par atrašanos ārvalstīs un tur esošajās nometnēs. Iekļautas arī ziņas par veselības stāvokli pēc pārdzīvotā un atgriešanos Padomju Savienībā. Lai gan teksts rakstīts brīvā formā, tomēr nav izslēgts, ka pastāvēja kāds noteikts šablons vai priekšraksts tam, kādas ziņas obligāti iekļaujamas autobiogrāfijā. Autobiogrāfiju rakstīja pati filtrētā persona ar tinti vai zīmuli. Parasti tā ir vienu līdz divas lapaspuses gara.

Iepazīstoties ar autobiogrāfijām, rodas iespaids, ka filtrējamās personas, vēloties sevi pasargāt un veiksmīgi tikt filtrācijai cauri, centušās uzsvērt bērnībā, Latvijas Republikas neatkarības laikā vai Otrajā pasaules karā pārciestās grūtības, izvairoties kritizēt filtrāciju vai padomju varu. Vērojami pat centieni paust lojalitāti padomju varai. Piemēram:

> "No šejienes 1945. gada 24. aprīlī tikām izcelti malā Pillavas ostā (Rītprūsijā). Tad man jau sen bija skaidrs, ka vācu pretošanās ir veltīga. [..] Tagad esmu atradis savām spējām piemērotu nodarbošanos, kurā vēlos strādāt mūsu valsts uzbūves labā,"[1613] –

vai arī:

> "1945. gada 28. martā mūs varonīgā Sarkanā armija atsvabināja no vāciešiem".[1614]

Tā kā autobiogrāfija bija līdzeklis, lai noskaidrotu, ko persona veikusi Vācijas okupācijas laikā, tad tajā ir daudz informācijas par attiecīgajā laikā piedzīvotām nacionālsociālistiskā totalitārā režīma pārestībām un represijām pret iedzīvotājiem:

> "Darbs bija jāpārtrauc, jo mani nozīmēja tranšeju rakšanas darbos. Mājās atgriezos oktobrī (1944. g.). Bet novembrī vācu žandarmērija atkal saķēra un līdz ar citiem apsardzībā aizdzina uz Krotes pagastu tranšeju darbos. Tanī laikā vecākiem bija pavēle atstāt mājas. Prasīju, lai atļauj atgriezties pie ģimenes, bet to man liedza. Tādēļ bēgu, lai vēl

[1613] LVA 1821. f., 2. apr., 41597. l., 1. lp.
[1614] LVA 1821. f., 1. apr., 8228. l., 4. lp.

tiktu pie vecākiem. Pēc divām dienām biju atkal savu vajātāju rokās. Man piedraudēja ar iesaistīšanu soda bataljonā."[1615]

Holokaustā cietusī, Rīgā dzimusī ebrejiete Sulamifa Gaļinkina 1948. gada 26. novembrī rakstīja, ka 1941. gada 30. novembrī viņu ievietoja Centrālcietumā, kur kamerā necilvēcīgos apstākļos turēja aptuveni mēnesi, bet vēlāk nosūtīja uz darba nometni. 1944. gada septembrī, kad Rīgai tuvojās Sarkanā armija, viņu aizsūtīja uz Štuthofas nometni, bet tēvu uz Buhenvaldes koncentrācijas nometni, "pēc pārdzīvotā viņa ir darba nespējīga un dzīvo vīra apgādībā".[1616]

Autobiografijā norādītās ziņas mēdza pārbaudīt. Piemēram, Vladislavs Amantovs 1946. gada 13. martā autobiografijā ierakstīja, ka šobrīd strādā būvniecības – montāžas trestā *Ļeshimpromstroj* par namdari. Ievērojot minēto, nosūtīta attiecīgās iestādes kadru daļas priekšnieka parakstīta izziņa IeTK, ka Amantovs tur patiešām strādā.[1617] Ievērojot to, ka Harijs Liepiņš bija nesen atgriezies no Komi Autonomās Padomju Sociālistiskās Republikas (APSR) Vorkutlaga un tikai meklēja darbu, tad biografijā neko par darba vietu nebija minējis, jo filtrācijas punktā tas jau bija zināms. LPSR Mākslas lietu pārvaldes kadru pārvaldes priekšniece desmit dienas iepriekš, 1947. gada 10. februārī, bija nosūtījusi uz filtrācijas punktu izziņu, ka Harijs Liepiņš veic pārrunas, lai kā aktieris uzsāktu darbu Rīgas teātros.[1618] Arī Arvīds Nusbergs atmiņās raksta, ka viņa autobiografija bija uzrakstīta jau Maskavā, kur izmeklētājs koriģējis to, kas tajā jāraksta un kas ir mazsvarīgi. Pēc kartotēkas pārbaudes Rīgā kapteinis Bergmanis licis uzrakstīt jaunu autobiografiju ar papildinājumiem.[1619]

Kopumā autobiografijas vērtējamas kā vērtīgs izziņas avots par konkrēto personu, tomēr tās ir jāvērtē arī kritiski. Jārēķinās, ka tās, lai arī pašrocīgi un brīvā formā rakstītas, ir formāls dokuments, kas ar lielu varbūtības pakāpi neatspoguļo personas patiesās domas un politisko pārliecību. Pamatots pieļāvums, ka filtrējamās personas autobiografijās neatspoguļoja pilnīgi visu informāciju par sevi,

---

[1615] LVA 1821. f., 1. apr., 35540. l., 13. lp.
[1616] LVA 1821. f., 1. apr., 8227. l., 6. – 8. lp.
[1617] LVA 1821. f., 1. apr., 8233. l., 20., 22. lp.
[1618] LVA 1821. f., 2. apr., 28779. l., 23. lp.
[1619] Nusbergs, Arvīds. *Atmiņu zīmējumi*. Rīga: Artava, 1996, 559. – 560. lpp.

izvairoties minēt to, ko padomju režīms varētu uzskatīt par kompromitējošu ziņu.

1.10. Medicīniskās komisijas slēdziens, izziņa

Šajā sadaļā par medicīniskās komisijas slēdzieniem *(заключение/справка)* ētisku apsvērumu dēļ nav minēti konkrēti piemēri. Nedaudzās personu lietās atrodami medicīniskās komisijas slēdzieni par filtrējamās personas, kas nosūtīta piespiedu darbos, veselības stāvokli. Medicīniskajā komisijā bija viens vai vairāki ārsti un pārstāvis no nometnes administrācijas. Slēdzienos ir norādīts medicīniskās komisijas slēdziena veikšanas datums, filtrējamās personas identifikācijas dati – uzvārds, vārds, tēva vārds, dzimšanas gads, dzimšanas vieta –, filtrējamās personas sūdzības par veselības stāvokli, ļoti īsa anamnēze – stāsts par slimības attīstību un slimnieka dzīvi –, diagnoze un slēdziens par veselības stāvokli. Tā kā nometnēs bija jāstrādā smags fizisks darbs, tad šādas medicīniskās apskates mērķis nebija saistīts ar rūpēm par veselību, bet ar nepieciešamību noskaidrot attiecīgās personas darbaspēju, lai nometnes administrācija varētu plānot darbus un izpildīt nometnei noteiktās darba normas.

Ārstu noteiktās diagnozes un piezīmes – distrofija, plaušu fibroze, plaušu tuberkuloze, plaušu karsonis (pneimonija), stipri novārdzis un avitaminoze – liecina par ilgstoši nepietiekamu uzturu vai pat badu, reizē pārmērīgu darbu aukstumā un vējā. Tomēr svarīgākais bija slēdziens, vai konkrētā persona derīga fiziskam darbam, proti, vai ir darbaspējīga.

1.11. Paraksts par nometnes režīma neizpaušanu pēc atbrīvošanas

Retos gadījumos filtrācijas lietās var atrast parakstītu apņemšanos, sauktu "paraksts", par nometnes režīma neizpaušanu pēc atbrīvošanas *(подписка)*. Piemēram, pirms atbrīvošanas 1946. gadā no Vostoklaga Persijam Jonastam[1620], Godfrīdam

[1620] LVA, 1821. f., 2. apr., 50107. l., 8. lp.

Rudzītim[1621] un Antonam Zaharevičam[1622] bija jāsniedz paraksts, ka, pirmkārt, apņemas neizpaust ziņas par ieslodzīto iekšējās kārtības noteikumiem un veikto darbu un citiem ieslodzītajiem. Otrkārt, bija jāapliecina, ka nepieņems uzdevumus no ieslodzītajiem. "Paraksta" pārkāpšanas gadījumā bija paredzēta kriminālatbildība atbilstoši KPFSR Kriminālkodeksa 16. pantam kopsakarā ar 121. pantu. "Paraksts" nodrošināja to, ka atbrīvotie vēl gadiem ilgi pēc atbrīvošanas baidījās stāstīt par nometnē piedzīvoto. Gadījumā, ja persona būtu bijusi pieķerta, stāstot par to, ko parakstījusies neizpaust, padomju represīvajām iestādēm būtu bijis pamats ne tikai kriminālatbildības rosināšanai, bet arī attiecīgās personas šantāžai ar mērķi panākt sadarbošanos.

1.12. Apliecība

Otrā pasaules kara laikā un vēl ilgi pēc tā PSRS teritorijā nedrīkstēja pārvietoties starp apdzīvotajām vietām bez personu apliecinošiem dokumentiem. Apliecību *(удостоверение)* izsniedza IeTK kā pagaidu pasi, lai persona var doties uz savu dzīvesvietu. Nonākot dzīvesvietā, lai saņemtu pasi un pabeigtu filtrāciju, bija jāierodas vietējā milicijas vai IeTK nodaļā. Izdotās apliecības ir ļoti dažādas, tomēr visas satur personas galvenos identifikācijas datus – uzvārdu, vārdu, dzimšanas laiku un vietu, no kurienes ieradies, piemēram, no Vācijas, un uz kurieni dodas, proti, dzīvesvietas adrese.[1623]

1.13. Dokumentu izmantošanas lapa operatīvo darbinieku, kuri iepazinušies ar arhīva lietu, uzskaitei

Dokumentu izmantošanas lapu operatīvo darbinieku, kuri iepazinušies ar arhīva lietu, uzskaitei *(контрольный лист – учета оперативных сотрудником, знакомившихся с архивным делом)*[1624] lietās ievietoja pēc to nonākšanas VDK arhīvā. Tās galvenais

---

[1621] LVA, 1821. f., 1. apr., 66762. l., 10. lp.
[1622] LVA, 1821. f., 2. apr., 50104. l., 11. lp.
[1623] LVA, 1821. f., 1. apr., 8223. l., 6. lp.
[1624] Jāievēro, ka tā nav LNA LVA dokumentu izmantošanas lapa.

mērķis bija kontrolēt, veicot atbilstošu uzskaiti, tos, kuri iepazīstas ar filtrācijas lietu. Šāda uzskaites lapa bija "pilnīgi slepena". Tā parasti atrodas lietas sākumā, bet var būt iešūta arī citviet – lietas vidū vai ievietota aploksnē lietas beigās.

Minētais dokuments pierāda, ka filtrētās personas saskarsme ar VDK nebeidzās līdz ar atbrīvošanu no filtrācijas nometnes, bet turpinājās gandrīz visu dzīvi. VDK paturēja operatīvo interesi par filtrētajiem vīriešiem līdz 80 gadu vecumam, bet sievietēm līdz 75 gadu vecumam. Personu lietās redzamas vēlākajos gadu desmitos VDK darbinieku veiktās atzīmes dokumentu izmantošanas lapās, norādot atzīmi izdarījušā darbinieka vārdu, datumu un iepazīšanās ar lietu iemeslu. Minētais liecina par PSRS īstenoto kolektīvās vainas principu un kontroli pār filtrācijā bijušajiem un viņu tuvākajiem radiniekiem kā "politiski neuzticamām" personām. Izvirzīta hipotēze, ka atzīmes dokumentu izmantošanas lapās liecina:

> „..ar lietām iepazinās, saņemot informāciju par konkrēta cilvēka politiski neizturētu rīcību, šo personu vervējot par ziņu pienesēju, personai un tās tuvākajiem radiniekiem formējot dokumentus izbraukšanai uz ārzemēm vai uzņemot ārzemju viesus no tām, vēloties strādāt uz tālbraucējiem kuģiem vai iesaucot dienestā jūras un iekšlietu karaspēkā. Personālās (filtrācijas) lietas izskatīja arī pirms atļauju došanas strādāšanai ar kopējamo aparatūru, strādāšanai slepenos objektos vai ārzemniekus apkalpojošā sfērā un citos līdzīgos gadījumos."[1625]

Šādas atzīmes VDK veica līdz tās likvidēšanai 1991. gada 24. augustā.

Šāda rīcība ļauj filtrētajiem un viņu tuviniekiem izskaidrot tādus "savādus" notikumus viņu dzīvē padomju laikā, kā grūtības tikt vēlamā darbā, iestāties augstskolā, atteikuma saņemšanu izbraukšanai uz ārzemēm. Pēc šīm lietām var mēģināt noteikt "aktīvos" VDK darbiniekus, kuri tieši īstenoja represēto kontroli, bet ne vienmēr tas ir iespējams, jo ieraksti dokumentu izmantošanas lapās ir izdarīti steidzīgi un sliktā rokrakstā, kā arī VDK darbinieki bieži norādīja tikai uzvārdu. Izmantojot citus avotus, sevišķi LNA LVA atrodamo Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (LKP CK), Rīgas, Daugavpils, Jelgavas, Liepājas, Rēzeknes, Ventspils pilsētu partijas komiteju,

---

[1625] Beika, Aivars. "Filtrācijas dokumenti liecina", *Latvijas Arhīvi*, Nr. 1, 1994, 48. lpp.

Latvijas Ļeņina Komunistiskās Jaunatnes Savienības (LĻKJS) fondu kartotēku (1944 – 1990)[1626], iespējams identificēt tos filtrācijas lietu skatījušos VDK darbiniekus, kuri bija LKP biedri.

1962. gada 20. novembrī Jura Viļņa lietā esošajā "kontroles lapā", kurā parakstījies kāds Rudzītis, LPSR VDK Liepājas pilsētas nodaļas darbinieks, kā iemeslu, lai iepazītos ar lietu, viņš norādījis "pārbaudi", un rezultātā "sastādīta izziņa".[1627]

Lietā nav norādīts, kas tā par izziņu un kam tā domāta, tomēr var secināt, ka Rudzītis ar šo lietu iepazinies un, visticamāk, sagatavojis arī izziņu atbilstoši LPSR VDK Liepājas pilsētas nodaļas majora U. Ruļļa (pilns vārds nav minēts) rīkojumam. 1962. gada 21. oktobrī U. Rullis LPSR VDK arhīva un uzskaites daļai lūdz atsūtīt Jura Viļņa lietu uz Liepāju, lai ar to "iepazītos",[1628] bet 9. novembrī Rudzītis parakstījies, ka šo lietu saņēmis[1629]. Šajā kartotēkā atrodami padomju perioda LKP augstākie darbinieki un funkcionāri, tā saucamā "nomenklatūra", kā arī LĻKJS (Komjaunatnes) augstākās amatpersonas. Ar šīs kartotēkas palīdzību bija iespējams identificēt arī VDK darbinieku Rudzīti. Ar 1953. gada 29. decembrī aizpildītās LKP kadru uzskaites anketas[1630] palīdzību noskaidrota viņa identitāte – Uldis Rudzītis Mārča dēls, dzimis 1927. gadā. Lai arī kadru anketā nav norādes par darbu VDK, tomēr iepriekšminētajā kartotēkas kartītē ir norāde, ka Uldis Rudzītis 1958. gadā nosūtīts VDK rīcībā.[1631] No 1958. gada 2. līdz 8. jūlijam LKP CK biroja sēdēs lemtā par "Republikāniskās partijas skolas un Padomju partijas skolas absolventu nosūtīšanu darbā" redzams, ka reizē ar četriem citiem partijas skolas absolventiem Uldis Rudzītis norīkots darbā LPSR VDK.[1632]

Ir lietas, kurās nav atrodamas dokumentu izmantošanas lapas, bet tādas ir bijušas. Uz to norāda VDK 10. (arhīva) daļas norādījumi pēc

---

[1626] LVA, LKP CK, Rīgas, Daugavpils, Jelgavas, Liepājas, Rēzeknes, Ventspils pilsētu partijas komiteju, LĻKJS fondu kartotēka (1944 – 1990).
[1627] LVA, 1821. f., 1. apr., 47221. l., 1. lp.
[1628] LVA, 1821. f., 1. apr., 47221. l., 16. lp.
[1629] LVA, 1821. f., 1. apr., 47221. l., 15. lp.
[1630] LVA, PA-15500. f., 3. apr., 9. l., 51. lp.
[1631] LVA, LKP CK, Rīgas, Daugavpils, Jelgavas, Liepājas, Rēzeknes, Ventspils pilsētu partijas komiteju, LĻKJS fondu kartotēka (1944 – 1990).
[1632] LVA, PA-101. f., 21. apr., 29. l., 15. lp.

iepazīšanās ar lietu veikt atzīmes "kontroles lapā".[1633] Vairāki jautājumi paliek atklāti: kur dokumentu lapas pazudušas un vai tās steigā visas būtu mēģināts iznīcināt, vēl atrodoties VDK arhīvā. Noteikti būtu pastiprināti jāpievērš uzmanība tām lietām, kurās šie dokumenti vēl saglabājušies, jo daudzviet tie pat nav numurēti un lietas aizmugurē esošajās LNA LVA apliecinājuma lapās to esība nav fiksēta.

Piemēram, par Andreja Zelča lietu VDK interesējās trīs reizes. Ja dokumentu izmantošanas lapa būtu pazudusi, tad par to nekad vairs neuzzinātu, jo šajā lietā nav citu dokumentu, kas liecinātu par VDK interesi par attiecīgo personu pēc filtrācijas beigām. Pirmo reizi VDK par viņu interesējās 1964. gada 22. maijā. LPSR VDK Ludzas rajona nodaļas kapteinis esot pārbaudījis "signālu par Zelča piedalīšanos padomju partizānu nogalināšanā", par ko sagatavojis izziņu. Otrā reize bija 1969. gada 18. septembrī, kad LPSR VDK specdaļas izmeklētājs sagatavoja "plašu izziņu" par kādu "Ivisalu J. O.". Trešā reize bija 1971. gada 18. novembrī, kad VDK specdaļas majors Lukins iepazinās ar lietu sakarā ar A. Zelča dēla braucienu ārzemju komandējumā.[1634]

Nerimstoša VDK interese pēc atbrīvošanas no filtrācijas bija par Dailes teātra aktieri, mobilizēto bijušo gaisa spēku izpalīgu Hariju Liepiņu, par kura lietu, spriežot pēc dokumentu izmantošanas lapas, VDK interesējās sešas reizes. 1959. gada 4. februārī VDK 4. daļas 4. nodaļas vecākais operatīvais pilnvarotais Kokorevičs iepazinās ar viņa lietu saistībā ar nepieciešamību iepazīties vervēšanas nolūkā, par ko sagatavojis izziņu pēc lietas materiāliem. Tāpat ar lietu 1968. gada 11. jūlijā iepazinies izmeklētājs Zaicevs. 1976. gada 12. maijā viņa anketu pārbaudījis 5. daļas 2. nodaļas operatīvais pilnvarotais Teibe. 1977. gada 28. novembrī ar lietu iepazinusies VDK 10. (arhīva) daļas inspektore Provorova. Tajā pašā dienā VDK 5. daļas virsnieks iepazinies ar lietu sakarā ar "lēmumu par nopratināšanu", bet divus gadus vēlāk 1979. gada 2. oktobrī Rubļevs iepazinies ar lietu sakarā ar braucienu uz ārzemēm.[1635]

1944. gada 3. augustā Sarkanās armijas gūstā nonāca Latvijas leģiona 19. divīzijā dienējušais Arnolds Krims.[1636] 1983. gada

---

[1633] LVA, 1821. f., 1. apr., 46721. l.
[1634] Dokumentu izmantošanas lapa. LVA, 1821. f., 1. apr., 55517. l.
[1635] LVA, 1821. f., 2. apr., 28779. l., 24. lp.
[1636] LVA, 1821. f., 2. apr., 41606. l., 1. lp.

2. novembrī, 39 gadus pēc filtrācijas beigām, PSRS VDK sevišķās nodaļas 74162. kara daļas (Ļeņingradā) priekšnieks pulkvedis V. S. Jurmanovs sakarā ar karadienestā iesauktā iepriekšminētā Arnolda Krima dēla pielaidi režīma objektam lūdz iepazīšanās nolūkā izsūtīt attiecīgo filtrācijas lietu un otra dēla aģentūras lietu Nr. 25810.[1637] Atbildē 10. novembrī LPSR VDK 10. (arhīva) daļas priekšnieka vietnieks apakšpulkvedis A. J. Upenieks nosūta Arnolda Krima filtrācijas lietu, bet norāda, ka aģentūras lieta Nr. 25810 glabājas LPSR IeM arhīvā. Arī šajā lietā dokumentu izmantošanas lapa nav saglabājusies, bet atzīmēm dokumentu izmantošanas lapā bija jābūt veiktām.[1638] Katrai operatīvajai iestādei varēja būt aģentūra, kas sekmēja iestādes operatīvo darbību. Šajā gadījumā persona, kam bija aģentūras lieta, varēja sadarboties ar miliciju vai kādu citu LPSR IeM pakļautu iestādi, lai ziņotu un palīdzētu atklāt noziedzīgus nodarījumus vai arī uzraudzīt ar to veikšanu saistītās darbības. Nav arī izslēgts, ka viņš varēja atrasties VDK ārštata ziņotāju aģentūras kartotēkā. Tomēr, lai apstiprinātu šādu hipotēzi, būtu jāiepazīstas ar to dokumentu daļu, kas šobrīd glabājas Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centrā (TSDC) un kas joprojām nav zinātniskajai izpētei pieejama. Šajā gadījumā Arnolda Krima un Alekseja Zelča filtrācijas lietas ilustrē, kā VDK paturēja operatīvo interesi vairāku desmitu gadu garumā ne tikai par filtrētām personām, bet arī par viņu bērniem.

Lai atbildētu uz jautājumu, vai personas dienests latviešu leģionā un vēlākā atrašanās filtrācijā, kas padomju režīma izpratnē nozīmēja apšaubāmu reputāciju, politisku neuzticamību, varēja būt iemesls liegumam šādas personas bērnam dienēt VDK karaspēkā, studēt augstskolā vai apmeklēt ārvalstis, jāveic padziļināta izpēte, izmantojot papildus avotus un konfrontējot ar tiem filtrācijas lietas materiālus.

1.14. Personīgās lietas

Nereti lietām pievienotas kratīšanā atņemtās personīgās lietas. Kā jau iepriekš minēts, tie varēja būt personas dokumenti,

[1637] LVA, 1821. f., 2. apr., 41606. l., 5. lp.
[1638] LVA, 1821. f., 2. apr., 41606. l., 6. lp.

fotogrāfijas, vēstules, vērtslietas un citas personīgās lietas, ko filtrētā persona nedrīkstēja paturēt savā rīcībā, kā arī lietas, kas varēja kalpot par pierādījumu sadarbībai ar nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas režīmu. Tāds personas dokuments kā Vācijas karavīra grāmatiņa bija tiešs un neapstrīdams pierādījums par "nodevīgu rīcību", proti, dienestu Vācijas armijā. Atlika vēl tikai noskaidrot, vai dienests bija brīvprātīgs un vai cīnījās pret Sarkano armiju. Derīgus personas dokumentus, kā, piemēram, pasi, konfiscēja, lai persona neizvairītos no pilnīgas filtrācijas iziešanas, jo tikai pēc pases saņemšanas cilvēks varēja uzsākt pilnvērtīgu dzīvi, tostarp brīvi pārvietoties, dabūt pierakstu dzīvesvietā un atrast darbu.

Serafimai Grantei atņemtās fotogrāfijas, uz kurām redzami vīrieši uniformās, bija ar personiski sentimentālu nozīmi, jo uz tām – priekšpusē vai aizmugurē – bija rakstīti novēlējumi, piemēram, "par mīļu atmiņu"[1639]. Ievērojot to, ka fotogrāfijās norādītie datumi sakrita ar Vācijas okupācijas laiku un attēlos redzamie vīrieši bija uniformās, viņa bijusi turēta aizdomās kā iespējamā kolaborante. Savukārt Jānim Kalnakārklim atņemtā fotogrāfija[1640], kur viņš redzams ar svastiku uz rokas, bija galvenais aizturēšanas iemesls un pierādījums kolaborācijai.

1.15. Slēdziens filtrācijas lietā

Gandrīz katrā lietā atrodams slēdziens filtrācijas lietā *(заключение по филтрационному делу)*, kurā filtrācijas komisijas amatpersonas norādīja, vai filtrācijas laikā iegūtas kompromitējošas ziņas par personu. Ja tādu nebija, personu atbrīvoja un nosūtīja uz dzīvesvietu, bet, ja atrada ko kompromitējošu, to nosūtīja tālākai kriminālvajāšanai. Ja lietā atrodas citi dokumenti, tad slēdziens nekādu papildus informāciju nesniedz.

1.16. Dokumenti pēc Latvijas Republikas neatkarības atgūšanas

Vairumā filtrācijas nometnēs bijušo lietās kā pēdējie atrodas dokumenti, kas sagatavoti pēc Latvijas Republikas neatkarības atgūšanas. Tie parasti sastāv no diviem uz LVA veidlapām pašrocīgi

---

[1639] LVA, 1821. f., 1. apr., 1821. l., 21. – 23. lp.
[1640] LVA, 1821. f., 1. apr., 56713. l., 47. lp.

rakstītiem dokumentiem – iesnieguma izziņas sniegšanai par dienestu Vācijas armijā un atrašanos filtrācijā un prasītās izziņas.[1641] Šajos dokumentos norādītās ziņas ir rakstītas, ievērojot lietā atrodamo informāciju. Vienīgā jauniegūstamā informācija ir iesniedzēja dzīvesvietas adrese.

Retos gadījumos tomēr var atrast pašrocīgi rakstītus plašākus iesniegumus arhīvam, kuros jau parādās ļoti sīkas detaļas par dienestu un filtrācijā pārdzīvoto. Andrejs Zelčs 1992. gadā rakstīja, ka 1943. gada vasarā brīvprātīgi iestājies Latviešu sapieru bataljonā, aprakstīja, kādi bijuši viņa pienākumi, kā kritis sarkanarmiešu gūstā un cik grūti apstākļi bija filtrācijas nometnē.[1642] Šādi ar lielu laika atstarpi rakstīti iesniegumi jāvērtē kritiski, jo atsevišķas ziņas var būt aizmirsušās, bet citas "apaugušas" ar vēlākās dzīves pieredzi, uzskatiem, sabiedrības skatījumu, aktualitātēm. Piemēram, iesniegumā A. Zelčs norāda, ka bataljonā iestājies 1943. gada vasarā, lai gan, vadoties no lietas materiāliem, tas noticis vairāk nekā gadu agrāk – 1942. gada martā.[1643]

2. Pētniecības perspektīvas

Filtrācijas lietu turpmāko pētniecību, pēc autora ieskatiem, varētu iedalīt divās grupās –nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laika pētniecība un padomju represiju vēsture.

2.1. Nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laika pētniecība

Ievērojot to, ka filtrācijas procesa laikā detalizēti izzināja visu, ko persona veikusi Vācijas okupācijas laikā, tad likumsakarīgi, ka filtrācijas lietas var kalpot par attiecīgā laika izziņas avotu.

Filtrācijas lietas var kalpot kā avots militārai vēsturei. Dokumentos – anketās, nopratināšanas protokolos un konfiscētajos personīgajos dokumentos – atrodamas ziņas par Vācijas armijā dienējušo motivāciju dienēt, informācija, vai dienests bijis brīvprātīgs vai persona ir mobilizēta. Nopratināšanas protokolos atrodas plašs dienesta gaitu izklāsts, kā arī minētas vietas, kur persona dienējot

[1641] LVA, 1821. f., 1. apr., 55830. l., 16. – 17. lp.
[1642] LVA, 1821. f., 1. apr., 55517. l., 17. lp.
[1643] LVA, 1821. f., 1. apr., 55517. l., 1. lp.

atradusies. Aizturēšanas protokolos un nopratināšanas protokolos parādās plašākas ziņas par dezertēšanas gadījumiem vai cita veida informācija par dienesta izbeigšanu Vācijas armijā, kā arī tas, ko persona darījusi pēc Vācijas kapitulācijas un gūstā krišanas vai aizturēšanas. Filtrācijas lietas var kalpot kā papildus izziņas avotu Otrā pasaules kara militārajā vēsturē, latviešu leģiona izpētē. Daudzas lietas ietver stāstu par laiku no dienesta uzsākšanas līdz dienesta izbeigšanai, nonākot padomju gūstā.

Filtrācijas lietas sniedz ziņas par Vācijas represijām pret civiliedzīvotājiem. Anketās, nopratināšanas protokolos un autobiogrāfijās ir ziņas par Vācijas represijām pret Latvijas iedzīvotājiem, piemēram, nosūtīšanu spaidu darbos un ievietošanu koncentrācijas nometnēs. Filtrācijai bija pakļauti arī ebreji, kuri bija atbrīvoti no koncentrācijas nometnēm Polijā, Vācijā un citviet, tāpēc filtrācijas lietas ir papildus izziņas avots holokausta pētniecībā.

Kolaborācija ar nacionālsociālistiskās Vācijas režīmu ir vēl viens temats, kas arī izzināms ar filtrācijas lietu palīdzību. Anketas, nopratināšanas protokoli un autobiogrāfijas var atklāt atsevišķu personu kolaboracionismu vai iesaistes līmeni sadarbībā ar Vācijas varas iestādēm un attiecīgo personu motivāciju.

2.2. Padomju represiju vēsture

Filtrācijas lietu dokumentu analīze var sniegt arī nopietnu informāciju par padomju represijām.

Lai veiktu padziļinātu pētniecību, sākotnēji būtu jāveic statistiskie pētījumi par filtrāciju pieredzējušām personām. Būtu nepieciešams izveidot datubāzi, kā tas ir izdarīts attiecībā uz citiem Latvijas represētajiem – deportētajiem un krimināli sodītajiem. Lai gūtu kaut nelielu, bet objektīvu ieskatu par filtrācijai pakļautajiem, to dzimumu, vecumu, "nodarījumu" u.tml., jāveic struktūranalīze, izskatot 58421 lietu vai vismaz to daļu. Ieskats par vienu no filtrēto kategorijām – leģionāriem – jau ir veikts, 1993. gadā aptaujājot 1225 no 11 500 tolaik vēl dzīvajiem bijušajiem leģionāriem. Šajā pētījumā[1644], izmantojot filtrācijas lietas, apkopoti dzimšanas dati,

[1644] Vilcinš, Tālivaldis. "Latviešu leģionārs 50 gadu pēc kara. Sociloģisks aspekts", *Latvijas Arhīvi*, Nr. 2, 1994, 32. – 40. lpp.

ziņas par dzīvesvietu, iesaukšanu leģionā vai citādu iesaistīšanos Otrajā pasaules karā, dienesta gaitām, nonākšanu un atrašanos gūstā un personas tālākajām gaitām, atstājot gūsta vietu. Veicot anketēšanu, iegūta informāciju par bijušo leģionāru dzīves gaitām.

Konfrontējot filtrācijas lietu dokumentus ar atmiņām un citiem avotiem, var gūt pilnīgāku ainu par filtrācijas norisi un dokumentu saturu, sevišķi par tajos ietvertās informācijas ticamību.

Filtrācijas lietu dokumenti, sevišķi dokumentu izmantošanas lapas, aģentūras ziņojumi, iekšējā sarakste, uzdotie jautājumi, veiktās atzīmes dokumentos, ilustrē VDK darbību un tās metodes. Atsevišķos gadījumos, izmantojot citus LKP un VDK dokumentus, iespējams noteikt arī atsevišķu VDK darbinieku personības un darbības motīvus.

Filtrācijas lietas ir nozīmīgs avots arī ģimenes vēstures pētniecībai. Kopš filtrācijas jau ir pagājuši 70 gadi, vairāk kā 58 000 filtrēto pēcnācējiem, kurus no filtrācijas laiku nu jau šķir divas līdz četras paaudzes, ir iespēja plaši izpētīt savu ģimeņu vēsturi un veikt ģenealoģisku izziņu. Paredzams, ka politiski represēto personu dokumenti nākotnē tiks izmantoti arvien biežāk tieši šādam mērķim.

Nopietni pētāmi arī filtrācijas juridiskie aspekti, nosakot kaut vai to, kas ir filtrācija – administratīvā izsūtīšana vai kriminālsods –, kā arī novērtējot filtrēto personu statusu padomju juridiskās doktrīnas izpratnē un filtrācijas atbilstību “sociālistiskajai likumībai”.

Secinājumi

Filtrācijas dokumenti liecina, ka filtrācijas pamatmērķis nebija nacionālsociālistiskās Vācijas kolaborantu identificēšana un sodīšana, bet gan viena no padomju totalitārās varas izpausmēm pret atbrīvoto un okupēto teritoriju iedzīvotājiem. Sarkanarmiešu gūstā kritušajiem leģionāriem karš beidzās krietni vēlāk nekā 1945. gada 8. maijā, jo viņiem vēl bija jāizcīna cīņa par savu dzīvību filtrācijas nometnēs skarbos apstākļos. Spriežot pēc ārstu diagnozēm medicīniskās komisijas slēdzienos, nometnēs ieslodzīto ikdiena bija smags darbs necilvēcīgos apstākļos un nepietiekams uzturs. Tas viss bija veikts karā izpostītās padomju infrastruktūras atjaunošanas un industrializācijas vārdā.

Nacionālsociālistiskās Vācijas upuriem – koncentrācijas nometnēs ieslodzītajiem un spaidu darbos nodarbinātajiem Latvijas iedzīvotājiem – atgriešanās Latvijā nozīmēja pazemojošu birokrātisku procedūru veikšanu vai pat atkārtotu represēšanu.

IeTK izmeklētāji, kuri pārsvarā slikti pārzināja Latvijas apstākļus, darbojās pēc iepriekš izdomāta scenārija un uz katru filtrējamo raudzījās ar aizdomām caur padomju režīma ideoloģijā radītu klišeju prizmu. To parāda gan veidlapās esošie, gan izmeklētāju pratināšanās uzdotie jautājumi un pierakstīto atbilžu interpretācija.

VDK izmeklētāju veiktās atzīmes dokumentu izmantošanas lapās, meklējot kompromitējošus faktus, norāda uz to, ka no filtrācijas nometnes atbrīvotie un pat viņu ģimenes locekļi joprojām bija pakļauti totālai kontrolei kā "politiski neuzticami". Gan dokumentu izmantošanas lapas, gan arī citi dokumenti filtrācijas lietās atklāj represiju veicējus, to, kuras VDK struktūras un kuri konkrēti darbinieki to veica. Neskatoties uz tādiem sarežģījumiem filtrācijas lietu pētniecībā kā milzīgais neaprakstīto dokumentu apjoms, lietu atlases grūtības un visu VDK dokumentārā mantojuma dokumentu grupu nepieejamība zinātniskai darbībai, nākotnes pētniecības perspektīvās ietilpst nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laika pētniecība, iekļaujot militāro vēsturi, veiktās represijas un holokaustu. Tikpat perspektīva ir padomju represiju vēstures un VDK darbības izpētes turpināšana, apkopojot datus par filtrāciju pieredzējušām personām, konfrontējot filtrācijas lietas ar citiem avotiem, sevišķi vēl dzīvu palikušo atmiņām, izpētot filtrācijas juridiskos aspektus. Jāveicina filtrāciju pieredzējušo pēcnācēju iespējas pētīt savu ģimeņu vēsturi patstāvīgi un pieaicinot pieredzējušus pētniekus.

Analysis of the documents of the fund 'Personal files on inhabitants of Latvia detained in the screening-filtration stations and camps of the USSR NKVD'

The purpose of this report is to analyze the personal files of those that have gone through the screening-filtration stations and camps of the USSR NKVD (hereinafter – filtration) and the content, physical condition and perspectives for future research concerning those documents.

91 034 persons were sent through filtration. This consists of almost half of the repressed inhabitants of Latvia. Thus, filtration has caused significant damage to the Republic of Latvia.

The personal files of filtration were created at the end of World War II. The persons subjected to filtration were those who had served in the army of Nazi Germany or who had been captured by the armies of the USSR or allies and had returned to the USSR. Persons also subjected to filtration included soldiers of the army of the USSR captured by the army of Nazi Germany, persons which were sent to forced labour in Germany and those who were arrested on suspicious grounds. The personal files of filtration include standard Soviet documents such as protocols for detention; search and interrogation protocols; internal correspondence between Soviet institutions; as well as statements and lists of seized property. Personal files of filtration have also included the documents and photos that were confiscated at the time of arrest or were obtained in another way and which could prove an instance of collaboration with the occupation regime of Nazi Germany. Compared to other personal files of repressed persons deposed in the State Archive of Latvia of the National Archive of Latvia – criminal cases and deportation files – the personal files of filtration have been studied the least.

This report contains document analysis of the personal files of filtration. Interrogation protocols and questionnaires provide information on a person and his past, mainly on his actions during the time period of the occupation by Nazi Germany starting from 1941 until 1944 and 1945. For example, these contain information

concerning service in the military formations of Nazi Germany. Thus, these documents are sources that can clarify the facts about military service. Similarly, the documents contain information on the sending of individuals to forced labour and concentration camps. At the same time, interrogation protocols provide information on the standard questions of investigators and biased recorded answers. Altogether, the filtration documents illustrate the biased procedures of the NKVD.

Filtration cannot be considered as being a legitimate procedure for ascertaining Nazi war criminals or the principal Nazi collaborators. Instead, filtration should be treated as a demonstration of power towards the inhabitants of an occupied territory. Thus, the actions of the investigators demonstrate little except Soviet stereotypes and *clichés*.

The legacy of filtration followed a person throughout the rest of their life. Operative interest lasted until men reached the age of eighty. For women, this interest ceased at the age of 75. This has been proven by remarks made by KGB employees in personal files in later decades. In these cases, the documents provide information on the name of the employee and the date and reason for the examination of a personal file. This altogether testifies that the USSR deemed the application of collective guilt through the controlling of filtered persons and their closest relatives as politically unreliable. The remarks show that the KGB kept an interest in most of these documents until 24 August 1991, when the KGB was announced as illegal and responsible for crimes committed against inhabitants of Latvia.

Pielikumi

1. pielikums. Dokumenta noraksts[1645].

Latvijas Valsts arhīvam
Kara dalībnieka Zelča Andreja Alekseja d.,
dzimis 1915. g. 30. IV Abrenes apr. Baltinavas pag.

Iesniegums.

1943. g. vasarā brīvprātīgi iestājos Latviešu sapieru bataljonā. Bat. Nr. neatceros[1646]. Bataljona štābs atradās Abrenē. Bataljona sastāvs bija tikai latvieši un viens vācu virsnieks. Bataljona komandieri bija: majors Saulītis. No rotas komandieriem atceros: leitnants Lauva. Pavisam bija trīs rotas. Es biju bataljona ziņnesis ar kaprāļa pakāpi. Bataljonam bija vācu Vērmahta formas apģērbs. Frontes līnijai tuvojoties Latvijas robežai, bataljons atkāpās līdz Kurzemes "katlam", kur arī kapitulējām.

Pēc kapitulācijas mūs visus sapulcēja Kuldīgā, kur bija ar dzeloņstieplēm nožogota teritorija. No turienes mūs uzlādēja lopu vagonos un aizveda uz Belamor kanālu atjaunošanas darbiem, jo kanāls 60 km garumā bija saspridzināts. Filtrācijas štābs atradās Medvežagorskā. Barakas, kur mēs dzīvojām, atradās uz kanāla krasta. Strādājām sevišķi grūtos apstākļos. Cietām badu un aukstumu. Lielākā apcietināto gūstekņu daļa gāja bojā.

Pamatojoties uz Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidija 1991. g. 19. sept. lēmumu, kur paskaidrots, ka kara dalībnieks ir persona, kas kara darbības periodā ir bijusi aktīvās armijas sastāvā un pēc kapitulācijas izcietis "filtrācijas lēģeros". Filtrācijā biju apmēram divus gadus. Pēc tam strādāju sabiedriski derīgu darbu vēl šodien. Tādēļ lūdzu izsūtiet pārlieksni [izziņu – G.L.] par manu piedalīšanos aktīvā kara darbībā līdz 1945. g. maijam, kā arī par filtrācijā pavadīto laiku Belamor kanāla atjaunošanā.

[paraksts]

[1645] LVA, 1821. f., 1. apr., 55517. l., 17. lp.
[1646] 278. Abrenes Sapieru bataljons.

2. pielikums. Arnolda Krima filtrācijas lietas vāks, ko izveidoja PSRS Aizsardzības tautas komisariāta pretizlūkošanas daļas *SMERŠ* specnometnē 0316 Tallinā un kur ir viņa dzīvesvieta "Viļķenes pagasts, Valmieras apriņķis", iemesls, kāpēc atrodas filtrācijā, "dienēja vācu armijā", un ar sarkanu zīmuli izcelts "speckontingents

Совершенно секретно

НКО—СССР

Отдел контрразведки „СМЕРШ"

Спецлагеря № 0316

Фильтрационное

УЧЕТНОЕ ДЕЛО № 17268

Крисс

Арнольдс Августович

Зарегистрировано 7.12 1945 г.

Сдано в архив _____ 194___ г.

41606

Арх. № ~~77627~~

Валмиерский уезд

Вилякенсе вол.

LATVIJAS VALSTS ARHĪVS
F. Nr. 1821
Apr. Nr. 2
Lieta Nr. 41.606

SaRK MO

3. pielikums. Dokumentu izmantošanas lapa operatīvo darbinieku, kuri iepazinušies ar arhīva lietu, uzskaitei *(контрольный лист – учета оперативных сотрудником, знакомившихся с архивным делом)*.[1647] Nerimstoša VDK interese pēc atbrīvošanas no filtrācijas bija par Dailes teātra aktieri Hariju Liepiņu, mobilizēto bijušo gaisa spēku izpalīgu, par kura lietu, spriežot pēc dokumentu izmantošanas lapas, VDK interesējās sešas reizes.

24 18

Сов. секретно

Контрольный лист

учета оперативных сотрудников, знакомившихся с архивным делом № 28779 ф/

Дата	Орган, управление, отдел, должность, фамилия и инициалы	В связи с чем ознакамливается с делом	Что сделано по делу: составлена справка, сделана выписка, снята копия (указать лист дела)	Расписка об ознакомлении с делом
4/II 59 г.	Конорович – ст. опер. Нач. 3 Отдела УКГБ при СМ ЛССР	В связи с изучением на выдачу	Составлена справка на матер. дела	
11/VIII 66	Ужа – Зелинцев	по запросу	выписка	
12/V 76 г.	т. Тебде – оп/уп. 2 отд-ния 5 отдела КГБ Латвии	проверка анкеты	выписка	
28 II-77 г.	ИНСП Проворова Нач. отд. КГБ при СМ ЛССР	по запросу	выписка	

[1647] LVA, 1821. f., 2. apr., 28779. l., 24. lp.

4. pielikums. Annas Saulītes filtrācijas lietas atvērums. Personas anketā norādīts, ka Saulīte PSRS atgriezusies no Vācijas ASV okupācijas zonas, un blakus anketai lietai pievienots nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laika personu apliecinošs dokuments[1648].

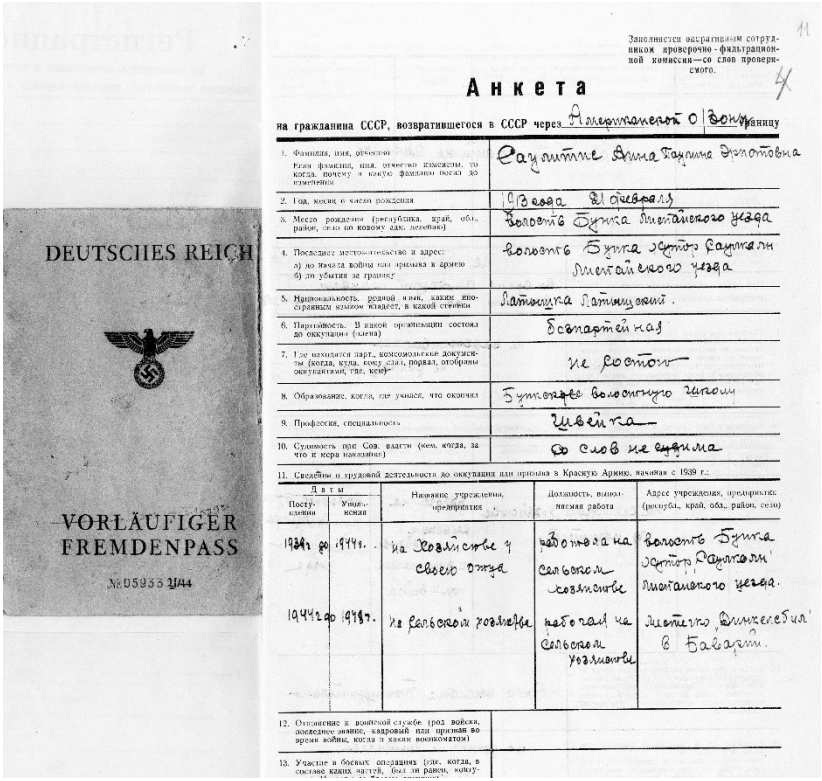

DEUTSCHES REICH

VORLÄUFIGER FREMDENPASS

№ 05935 1/44

Заполняется ответственным сотрудником проверочно-фильтрационной комиссии—со слов проверяемого.

11

4

Анкета

на гражданина СССР, возвратившегося в СССР через Литвинецкий о/Вокзал границу

1. Фамилия, имя, отчество. Если фамилия, имя, отчество изменены, то когда, почему и какую фамилию носил до изменения	Саулитис Анна Гаулиня Эдуардовна
2. Год, месяц и число рождения	1922 года 21 февраля
3. Место рождения (республика, край, обл., район, село по новому адм. делению)	волость Бунка Лиепайского уезда
4. Последнее местожительство и адрес: а) до начала войны или призыва в армию б) до убытия за границу	волость Бунка Эдуардс Саулитис Лиепайского уезда
5. Национальность, родной язык, какие иностранные языки знаете, в какой степени	Латышка Латышский.
6. Партийность. В какой организации состоял до оккупации (члена)	Беспартейная
7. Где находятся парт., комсомольские документы (когда, куда, кому сдал, порвал, отобраны оккупантами, где, кем)	не состоя
8. Образование, когда, где учился, что окончил	Бунгарре волостную школу
9. Профессия, специальность	Швейка
10. Судимость при Сов. власти (кем, когда, за что и мера наказания)	Со слов не судима

11. Сведения о трудовой деятельности до оккупации или призыва в Красную Армию, начиная с 1939 г.:

Дата: Поступления	Дата: Увольнения	Название учреждения, предприятия	Должность, выполняемая работа	Адрес учреждения, предприятия (республ., край, обл., район, село)
1939 г. до	1944 г.	на хозяйстве у своего отца	работала на сельском хозяйстве	волость Бунка Эдуардс Саулитис Лиепайского уезда.
1944 г. до	1947 г.	на сельской хозяйстве	работал на сельском хозяйстве	лагерь Вилхелебил в Баварии.

12. Отношение к воинской службе (род войска, последнее звание, кадровый или призван во время войны, когда и какие военкоматом)

13. Участие в боевых операциях (где, когда, в составе каких частей, был ли ранен, контуз-

[1648] Lietas atvērums. LVA, 1821. f., 35540. l.

5. pielikums. Harija Liepiņa aizturēšanas protokols, ko aizpildījis 198. strēlnieku divīzijas pretizlūkošanas daļas *SMERŠ* pilnvarotais leitnants Sverakjevs ierindnieka Repina klātbūtnē. Norādīti aizturēšanas apstākļi, kuros minēts, ka Harijs Liepiņš aizturēts civilajā apģērbā Skrundas pagasta *Plostniekos*, kur strādājis pie Jāņa Jurševska. Paskaidrots, ka Harijs Liepiņš dienējis nacionālsociālistiskās Vācijas armijā, kamēr 1944. gadā Sarkanā armija ieņēmusi Tukumu un nogriezusi ceļu uz Rīgu. Tad esot pārgājis fronti un nokļuvis padomju komandantūrā, no kuras pēc desmit dienām atbrīvots un devies uz Rīgu, kur atkal pievienojies nacionālsociālistiskās Vācijas armijai[1649].

[1649] LVA, 1821. f., 2. apr., 28779. l., 3. lp.

Акт задержания 3

1945 года Мая 18 дня я опер уполномоченный ОКР „смерш" 198 сд л-нт Скоранев в присутствии рядового Ремина составил настоящий акт о нижеследующем:

В хуторе Гностики, Скрунзенской волости задержан в гражданской форме Ленинарт 1927 год рождения, который служил в немецкой армии, а эсэсовцем работал у Торшевского Ансо. В армию к немцам попал при следующих обстоятельствах: Когда наши войска в 1944 г. взяли Тукумс и отрезали Ригу, Ленинарт перешел линию фронта попал в нашу комендатуру в г. Тукумсе и после освобождения через 10 дней перешел в немецкую фронта и прибыл в Ригу, где был взят в немецкую армию

18.05.45. оп ун. ОКР „смерш"
198 сд л-нт Скоранев /Скоранев/
рядовой Ремин /Ремин/

6. pielikums. Serafimai Grantei atņemtās fotogrāfijas, uz kurām redzami vīrieši uniformās, ar personiski sentimentālu nozīmi, jo uz tām – priekšpusē vai aizmugurē – rakstīti novēlējumi, piemēram, "par mīļu atmiņu"[1650]. Ievērojot to, ka fotogrāfijās norādītie datumi sakrita ar nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laiku un attēlos redzamie vīrieši ir uniformās, tad viņa turēta aizdomās kā iespējamā Vācijas kolaborante.

[1650] LVA, 1821. f., 1. apr., 1821. l., 21. – 23. lp.

LIETAS Nr. 8223
APLI
Lietā iešūtas (ievietotas) 23 (
ai sk
zlaist
Lietas
Lapu aizpilc
2004.
paraksta atšifrējums

7. pielikums. Paraksts par nometnes režīma neizpaušanu pēc atbrīvošanas *(подписка)*. Piemēram, pirms atbrīvošanas 1946. gadā no Vostoklaga Godfrīdam Rudzītim[1651] bija jāparaksta, ка viņš neizpaudīs ziņas par ieslodzīto iekšējās kārtības noteikumiem, veikto darbu un citiem ieslodzītajiem. Tāpat bija noliegts pieņemt uzdevumus no ieslodzītajiem. Par paraksta pārkāpšanu bija paredzēta kriminālatbildība atbilstoši KPFSR Kriminālkodeksa 16. panta kopsakarā ar 121. pantu.

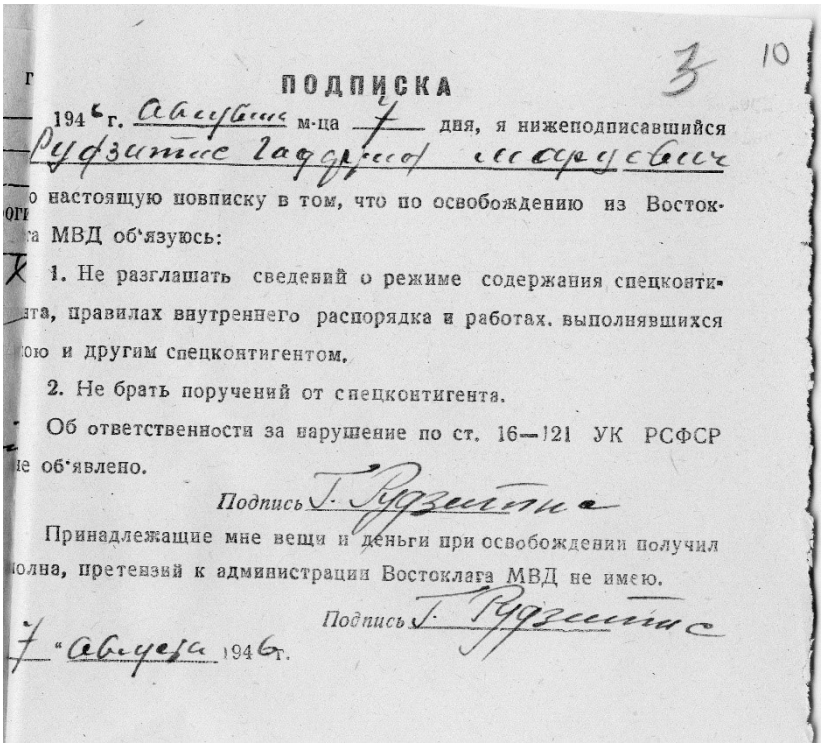

3 10

ПОДПИСКА

194 6 г. Августа м-ца 7 дня, я нижеподписавшийся Рудзитис Годфрид Мартынович

о настоящую повписку в том, что по освобождению из Восток-
а МВД об'язуюсь:

1. Не разглашать сведений о режиме содержания спецконти-
нта, правилах внутреннего распорядка и работах, выполнявшихся
ою и другим спецконтигентом.

2. Не брать поручений от спецконтигента.

Об ответственности за нарушение по ст. 16—121 УК РСФСР
е об'явлено.

Подпись Г. Рудзитис

Принадлежащие мне вещи и деньги при освобождении получил
олна, претензий к администрации Востоклага МВД не имею.

Подпись Г. Рудзитис

7 "Августа 1946 г.

[1651] LVA, 1821. f., 1. apr., 66762. l., 10. lp.

LPSR Valsts drošības komitejas un Latvijas Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienības sadarbība (1953-1961)

M. hist. Bonifācijs Daukšts
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas loceklis[1652]

Tas, kas Padomju Savienībā tika darīts ar bērniem un jauniešiem, ir varbūt padomju varas lielākais noziegums…
Lauri Vahtre[1653].

Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) Komjaunatnes, kuras pilnais nosaukums bija Latvijas Ļeņina Komunistiskā jaunatnes savienība (LĻKJS), visu struktūru, kā arī vadošo personāliju attiecības ar LPSR Valsts drošības komiteju (VDK) un tās struktūrām, piesegorganizācijām un personālijām līdz šim nav bijušas īpaša, apkopojoša un sistēmiska pētījuma objekts. Cenšoties izaudzināt jauniešu kontingentu par komunisma idejas fanātiskiem piekritējiem, Padomju Savienības komunistiskā partija (PSKP) un VDK to mēģināja darīt totāli – visu pakļauto tautu jauniešiem, tajā skaitā okupētajās Baltijas valstīs, faktiski nosakot iesaistīšanos Vissavienības Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienībā (VĻKJS).

Tēmas zinātniskai izpētei visai noderīgas, bet pašlaik Latvijas pētniekiem praktiski maz pieejamas ir tā saucamās *slēgtās*, laika posmā no 1940. gada līdz divdesmitā gadsimta astoņdesmitajiem gadiem PSRS resoru vajadzībām pasūtītās, sabiedrībai vien daļēji zināmās zinātņu kandidātu un doktoru disertācijas Maskavā, arī tās, kas atrodas bijušajā Ļeņina bibliotēkas īpašajā specfondā. Kopš Mihaila Gorbačova *pārkārtošanās* politikas sākuma, ilgākā laika posmā

[1652] Darbs izstrādāts Dr. hist., Dr. h. c. (LZA) Kārļa Kangera zinātniskā vadībā.
[1653] Vahtre, Lauri. *Absurda impērija.* Rīga: Drukātava, 2011. 183. lpp.

ir tapuši vairāki mūsu profesionālo vēsturnieku radīti dokumentāli fundēti VDK un LĻKJS sadarbības tēmas pētījumu aizmetņi Latvijā, kas publicēti virknē rakstu gan Latvijas, gan Baltijas periodikā un rakstu krājumos, kā arī pāris brošūras.[1654] Trimdā ir izdota P. Babra grāmata ar pretenziju dziļi izvērtēt Baltijas jaunatnes situāciju okupācijas laikā, taču sadarbības ar VDK gadījumu aspektā tā nesniedz dokumentāli nozīmīgu materiālu.[1655] Eksistē daži Eiropas valstu vēsturnieku pētījumi par LPSR VDK un Komjaunatnes saskari tuvās un tālās ārzemēs[1656]. Bijušo PSRS un tās satelītvalstu valsts drošības iestāžu vēstures izpētes jomā izceļas *Stasi* jaunos kadrus gatavojušo, tā saucamo *čekistisko augstskolu* "zinātnisko" produkciju vērtējošās publikācijas[1657].

Savdabīgs, pēc formas šķietami populārzinātnisks, bet gandrīz vienmēr uz nopietniem vēstures avotiem balstīts publiskas informācijas kopums, sevišķi sadaļās *KGB* un *Dokumenti*, atrodams personīgajā autora blogā *www.bonis.lv*.

[1654] Guščins, Viktors. *Valsts drošība Jelgavā: 1944. – 1964*. Jelgava: GIV, 1994, 20 lpp.

[1655] Babris, Peter. *Baltic Youth Under Communism.* Arlington Heights, Ill.: Research Publishers, 1967, 351 p.

[1656] Skat., piemēram, Instytut Pamięci Narodowej. Dostępny: http://ipn.gov.pl/publikacje/ksiazki/czekisci.-organy-bezpieczenstwa-w-europejskich-krajach-bloku-sowieckiego-194419; Swain, Geoffrey. "Before national communism: joining the Latvian Komsomol under Stalin", *Europe-Asia Studies*, 64 (7), 2012, p. 1252.

[1657] Bennewitz, Inge. "Die Juristische Hochschule des MfS – SED-Juristen gestern, heute – und morgen?" *Zwie-Gespräch,* Nr. 20, 1994, S. 22ff; "Doktorarbeiten im Auftrag der Stasi (Dokumentation)", *Deutschland Archiv*, Heft 12, 1993, S. 1439ff; Fischer, Dietrich. "Die 'Juristische Hochschule Potsdam'", *Deutschland Archiv,* Heft 12, 1990, S. 1891ff; Förster, Günter."Tschekistik als Wissenschaft. Die juristische Hochschule des MfS", *Humanistischer Sozialismus*, Bd. II, Hrsg. von Lothar Mertens und Dieter Voigt, Münster, 1995; Förster, Günter "Die Juristische Hochschule des Ministeriums für Staatssicherheit. Die Sozialstruktur ihrer Promovenden" *Studien zur DDR-Gesellschaft*, Hrsg. von Lothar Mertens und Dieter Voigt, Münster, 2001; Gries, Sabine. "Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit der DDR: Täter oder Opfer? Eine Analyse von Diplomarbeiten und Dissertationen der Juristischen Hochschule Potsdam", *Opfer und Täter im SED-Staat*, Hrsg von Lothar Mertens und Dieter Voigt, Berlin, 1998; Kowalczuk, Ilko-Sascha. "Die Hub und das MfS", *Geschichte der Universität Unter den Linden 1810 - 2010*, Bd. 3, Hrsg. von Rüdiger vom Bruch, Berlin, 2012, S. 437ff; Wiedmann, Roland. *Die Diensteinheiten des MfS, MfS-Handbuch Anatomie der Staatssicherheit*, Hrsg. vom Bundesbeauftragten für die Stasi-Unterlagen, Berlin, 2012.

Pētījums balstīts galvenokārt uz līdz šim tēmas aspektā gandrīz nepētītiem, Latvijas Nacionālā arhīva (LNA) Latvijas Valsts arhīva (LVA) LPSR LĻKJS centrālā aparāta Sevišķā sektora un rajonu nodaļu slepeno saraksti atspoguļojošiem LĻKJS un Valsts drošības ministrijas (VDM), kopš 1954. gada VDK, saraksti aptverošo lietu dokumentiem un materiāliem[1658]. Izmantoti arī PSKP Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) Centrālās komitejas (CK) Komjaunatnes vadību un darbību regulējošie, okupācijas varas sistēmas funkcionēšanā augstāk nozīmīgie LKP CK direktīvie dokumenti.[1659] Uz okupēto Baltiju kā kopību attiecināmie dokumenti, kā pavēles, instrukcijas, centra izziņas VDK darbības vadīšanai, koordinācijai un aktīvu reģionāla aptvēruma sarīkojumu virzīšanai, ir bijuši pieejami pagaidām tikai epizodiski. Līdzīga situācija ir arī attiecībā uz informācijas fragmentiem par visu Baltijas, tā saucamo "padomju republiku", VDK reģionālās sadarbības slēpto norisi. Ierobežots ir dokumentu loks par LPSR VDK sadarbību ar PSRS satelītvalstu drošības dienestiem, kā, piemēram, Vācijas Demokrātiskās Republikas (VDR) *Stasi*, un citu totalitāro valstu drošības iestādēm, kā Rumānijas *Securitate*.

PSRS okupētajā Latvijā VDK un LĻKJS attiecības bija daļa no tā attiecību kopuma, ko no Maskavas noteica augstākā vadība – PSKP CK ģenerālsekretārs, PSKP CK Politbirojs un tiem pakļautā PSRS VDK vadība, pieskaņojoties gan, no vienas puses, PSKP oficiālās programmas aktuālajām interpretācijām, gan, no otras puses, faktiskajai situācijai PSRS iekšienē un starptautiskajā telpā. Īpaši jāakcentē, ka visā Baltijā šīs attiecības bija virzītas ar PSRS Bruņoto Spēku ģenerālštāba un Baltijas kara apgabala vadības un tā militāro specdienestu neatslābstošu paralēlu uzraudzību.

VĻKJS bija PSKP vadībai cieši pakļauta, lai arī ārēji it kā patstāvīga iestāde. Būtībā tā bija PSKP jaunatnes un rekrutēšanas struktūra, kā tādu PSRS VDK to respektēja, un, kā mēdz uzsvērt bijušie LĻKJS funkcionāri, tās nomenklatūru VDK uzcītīgi apkalpoja visās akcijās un sarīkojumos periodā no Hruščova aizsāktās staļinisma daļējas kritikas posma divdesmitā gadsimta piecdesmitajos gados līdz pat PSRS sabrukumam.

[1658] LVA, 201. fonds.
[1659] LVA, 101. fonds.

LPSR VDK un LĻKJS sadarbojās faktiski karabāzē, proti, apstākļos, kad okupētā Latvijas teritorija teju vienlaidus veidota kā īpaši militarizēts Baltijas reģiona funkcionāli centrāls rajons, kā PSRS jūras, sauszemes spēku un kodolraķešu eksponēta moderna telpa ar Rīgu kā sevišķa kara apgabala centru, kurā koncentrējās visas galvenās militārās, drošības dienestu un militārā izlūkdienesta reģionālās pakļautības iestādes. Te koncentrēja arī daudzus speciālās personālajās pensijās, tā sauktajās "Jūrmalas pensijās", aizgājušos PSRS VDK nomenklatūras kadrus, tostarp, pat VDK pasaules mēroga aģentus, kā arī bijušos *GULAG* vergu nometņu komandējošā un spīdzinātāju sastāva kadrus, kuriem bija apzināti mainīta identitāte. Piemēram**,** aizmugures "lēģeru žurkas" nereti kļuva par "frontiniekiem", apbalvotiem "Lielajā Tēvijas karā".

Okupētajā Latvijā īpaša bija "slēgtā pilsēta" Liepāja. Bija arī citas civiliedzīvotājiem slēgtas zonas ar īpašu režīmu. Kodolraķešu karaspēka izvietošanas sākums Latvijas teritorijā divdesmitā gadsimta piecdesmitajos gados, ar to saistītās militārās un specdienestu perturbācijas ārkārtīgi deformēja un savdabīgākajos pavērsienos ietekmēja visu politiskās ainas virzību (salīdzinot ar Lietuvu un Igauniju). Tieši militārā komponenta ārkārtīgi spēcīgās ietekmes nosaka izpētes tēmas savdabības galveno akcenta virzienu. Dokumenti par VDK un LĻKJS sadarbību šajā īpašajā jomā un telpā pieejami minimāli.

Metodoloģijas aspektā var balstīties uz Lietuvas kolēģu sasniegto arhīvu materiālu strukturālās analīzes jomā. Pārvaldot viegli apgūstamo lietuviešu valodu, būtu nepareizi neizmantot pētniecībā Lietuvas kolēģu metodoloģiskās nostādnes, izpētes darba pieejas, kuras pēc iespējas būtu jāpiepilda un radoši jāpapildina ar precīzu Latvijas savdabību. Jāuzsver tēmas galvenā pētnieka Lietuvā Arvīda Anušauska (*Arvydas Anasauskas*) nozīmīgais devums ne tikai historiogrāfijas plašuma aspektā, bet arī VDK izpētes fundamentālajā metodoloģijā[1660]. Pieminami arī Kristinas Burinskaites (*Kristina Burinskaitė*) un Linas Okuličiūtes (*Lina Okuličiūtė*) pētījumi, abu

[1660] http://www.patogupirkti.lt/Arvydas-Anusauskas-knygos/

dokumentu krājums ar vērtīgu analītisku ievadu[1661], Darius Juoža *(Darius Juodis)*[1662], kā arī virknes citu[1663] Lietuvas kolēģu pētījumi. Jābilst, ka VDK un Komjaunatnes attiecību aspektu īpašā monogrāfiskā pētījumā Lietuvas kolēģi nav eksponējuši, taču viņu veikums izpētei arī Latvijā ir noderīgs un nozīmīgs.

Autors apzinājis bijušās PSRS satelītvalstu, PSRS ietekmes zonas specdienestu attiecību ar turienes komunistisko partiju jaunatnes organizācijām izpētes virziena historiogrāfiju. Secināts, ka pagaidām nav plašu starptautiski izcilu pētījumu šajā jomā, kaut gan nozīmīgi šīs tēmas aspekti pētījumos, sevišķi pēdējā laika starptautisku konferenču materiālos[1664], skarti visai dziļi.

2015. gada septembrī autors pētnieciskas vizītes gaitā tikās ar Rumānijas Timišoaras pilsētas Antikomunistiskās revolūcijas memoriāla muzeja un attiecīgā dokumentācijas centra vadītāju Trajānu Orbanu viņa dzimtajā Banāta novada galvaspilsētā, veidojot plānu *Securitate* un LPSR VDK kontaktu noskaidrošanai, akcentējot totalitāro jaunatnes savienību nomenklatūras kontaktu lomu. Tas gan attiecas vairāk uz Andropova laiku[1665] VDK jeb divdesmitā gadsimta septiņdesmitajiem gadiem un astoņdesmito gadu sākumu, balstoties uz dokumentiem un atmiņām par rumāņu nomenklatūras un drošības dienesta grupu uzturēšanos Rīgā. Latvijā varētu būt plašāks dokumentu materiāls par LPSR VDK un VDR *Stasi* sadarbību.

[1661] *KGB slaptieji archyvai. 1954–1991 m.: dokumentų rinkinys*. Sud. dr. Kristina Burinskaitė ir Lina Okuličiūtė. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011, 564 p.

[1662] Juodis, Darius. *KGB veikla prieš pabėgusius ir išvykusius Lietuvos gyventojus XX a. šeštajame–devintajame dešimtmetyje*, Galima rasti: http://genocid.lt/centras/lt/913/a/

[1663] Tremtinys. Galima rasti: http://www.lpkts.lt/ankstesne/tremtinys.htm

[1664] Międzynarodowa konferencja *Współpraca NKWD/KGB ze służbami bezpieczeństwa państw Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1945–1989*. Kraków, 2013, 6–7 czerwca.

[1665] Jurijs Andropovs vadīja PSRS Valsts drošības komiteju no 1967. gada 18. maija līdz 1982. gadam, kad kļuva par PSKP CK ģenerālsekretāru – faktisko PSRS vadītāju. Tehniski J. Andropovs beidza vadīt LPSR VDK 1982. gada 26. maijā, divas dienas pēc tam, kad, rodoties vakancei pēc tolaik galvenā PSKP ideologa Mihaila Suslova nāves, viņu atjaunoja augstajā PSKP CK sekretāra amatā, kurā J. Andropovs atradās no 1962. gada līdz 1967. gadam. Rietumos to uztvēra kā Leonīda Brežņeva "mantinieka" iecelšanu, kas būtu neiespējama bez pēdējā piekrišanas.

1. LĻKJS kā VDK "kadru kalve"

Komjaunatne bija PSKP un VDK rezerve. Komjaunatnes funkcionāri bija pirmatnīgā kadru bāze PSRS valsts drošības iestādēm, militārajai izlūkošanai, padomju režīma ideoloģiskās un politiskās kontroles uzraudzības institūcijām, visiem PSKP pakārtotajiem specdienestiem un to piesegstruktūrām. Piederība VĻKJS, aktīvas darbības posms tajā, vēlākos periodos arī aktīva darbība oktobrēnos un pionieros, bija ceļš režīmam uzticamu kadru gaitā uz VDK, čekistiskās karjeras obligāts biogrāfijas posms. Jaunus kadrus VDK meklēja galvenokārt LĻKJS struktūrās. Staļina dzīves pēdējos gados LĻKJS nomenklatūra un aktīvākie biedri bija līdzdalībnieki noziegumos sasaistē ar VDK orgāniem, par to liecināja toreiz lietotais *komjaunatnes noslēpuma* jēdziens un nomenklatūras obligātie paraksti par komjaunatnes *darbu* neizpaušanu, kas ietvēra arī līdzdalību noziedzīgās deportācijās.[1666]

Attiecībā uz 1940. gada okupācijas sākumā no PSRS iebraukušo personu, galvenokārt krievu, iesaistīšanu padomju režīma iedibināšanā, salīdzinājumā ar 1944. gada situāciju britu pētnieks Džefrijs Svains uzsver, ka viņu sevišķi pārsteigusi krievu dominance pēckara drošības iestāžu personālsastāvā. Ja 1940. gadā latviešus iekļāva drošības iestādēs un ievestos PSRS krievus izmantoja citu uzdevumu veikšanai, tad kopš 1944. gada latviešu čekisti bija kļuvuši vairāk par izņēmumu nevis ierastu praksi.[1667] 1949. gada 1. janvārī arī LĻKJS rindās bija tikai 43,6 % latviešu, no pirmorganizāciju sekretāriem – 55,4%.[1668] Sakarā ar latviešu valodu pārzinātāju trūkumu LPSR VDM jāmin spilgts ilustratīvs gadījums. 1947. gada jūnijā LPSR VDM vadība vērsās pie LĻKJS ar lūgumu norīkot piecdesmit komjauniešus mācīt latviešu valodu vadošajem čekistiem.[1669]

Zīmīgs ir Latvijas čekista Riharda Antina karjeras piemērs, par kura darbību LSPR VDK Jelgavas apriņķa un pilsētas vadībā zināms daudz vairāk nekā par viņa kolēģiem J. Bungu, A. Brolišu, P. Reinholdu

---

[1666] LVA, 201. f., 1. apr., 689. l.

[1667] Swain, Geoffrey. *Between Stalin and* Hitler. *Class war and race war on the Dvina*, 1940–46, London, New York: Routledge, 2004, pp. 219 – 220.

[1668] LVA, 201. f., 1. apr., 561. l., 67. lp.

[1669] LVA, 201. f., 1. apr., 332. l., 12. lp.

un B. Ņefedovu, kuri centušies vien minimāli izgaismoties. Toties R. Antins, Jelgavas VDK pilsētas nodaļas vadītājs no 1959. gada līdz 1964. gadam, burtiski katrā LKP pilsētas konferencē vai plēnumā lūdza vārdu un kvēlās čekista runās pastāvīgi uzsvēra augošos Rietumu imperiālisma draudus PSRS, brīdināja par to sasaukšanos ar pretpadomju elementu intrigām un par nepieciešamību tāpēc stiprināt modrību, bez žēlastības vēršoties pret PSKP ienaidniekiem.

R. Antins ir Krievijas latvietis, dzimis Ļeņingradas apgabala Gorbeņiču sādžā zemnieku ģimenē. Pēc bēdīgi slavenā LKP CK VII slēgtā plēnuma 1959. gada 7., 8. jūnijā *Par nopietniem trūkumiem un kļūdām darbā ar kadriem un nacionālās politikas īstenošanu republikā* viņš pieteica sevi kā viens no pārliecinātākajiem cīnītājiem pret "buržuāzisko nacionālismu". Ievērojams ir viņa darbības ģeogrāfiskais vēriens un profesionālā amplitūda. 1940. gadā viņš ieguvis nepilnu vidējo izglītību Tihvinas rajonā Krievijā. Bijis Maskavas apgabala Iļjinas stacijā dislocētā atsevišķā latviešu strēlnieku rezerves pulka kursants no 1942. gada septembra līdz 1943. gada novembrim, pēc tam Podoļskas karaskolas kursants Ivanovā līdz 1944. gada martam. 1944. un 1945. gadā karojis 2. Baltijas frontē, 1946. gadā demobilizējies, strādājis gadījuma darbus, no 1946. gada oktobra līdz 1947. gada jūnijam bijis Preiļu spirta brūža apgādes daļas priekšnieks. 1948. gada janvārī iekārtojies VDM Limbažu nodaļā par krievu valodas tulku, jau 1949. gadā bijis VDK Limbažu apriņķa nodaļas operatīvais pilnvarotais, no 1951. gada VDM Limbažu rajona nodaļas pilnvarotais Rīgas apgabalā. Sākumā darbojies līnijā 2-N, uzsācis virkni aģentūras izstrādņu, ko vēlāk īstenojis, arestējot izstrādnēs figurējušās personas. 1950. gadā arestējis 14 "bandītus un bandu pabalstītājus", bet 1951. gadā desmit, piedalījies čekistu kaujas operācijās nacionālo partizānu jeb "bandītu grupu" nonāvēšanai. 1952. gadā bijis 5. nodaļas darbinieks, pabeidzis trīs operatīvās uzskaites lietas: divas par iepriekš sodītajiem un vienu par bijušo Latvijas Republikas Politiskās pārvaldes aģentu.

R. Antina personība interesanta ar to, ka viņš kļuva par 1. daļas vadītāju jeb VDK kadru lietu uzraudzītāju LPSR Latvijas Zinātņu akadēmijas Latvijas vēstures institūtā un šādi būtiski ietekmēja ne vien Komjaunatnes vecuma pētnieku, bet pat institūta vadības pārstāvju,

plaši pazīstamu vēsturnieku, "partejiski vienīgi pareizo" ceļu zinātnē Latvijā un ārpus tās robežām.

2. Vai Staļina laikā bija LĻKJS sadursmju tendence ar LPSR VDK?

Pirmie LĻKJS pirmie sekretāri bija: Indriķis Pinksis – līdz 1945. gada maijam, Eduards Berklavs – no 1945. gada maija līdz 1948. gada augustam, Vilis Krūmiņš – no 1948. gada augusta līdz 1951. gada maijam un Elmārs Bēmanis no 1951. gada maija. Apstāklis, ka tieši bijušie aktīvie LĻKJS līderi Pinksis, Berklavs un Krūmiņš 1959. gadā kļuva par teju galvenajām nacionālkomunistu vajāšanas figūrām, pamatoti liek pētīt, vai kādas nacionālkomunisma iezīmes nebūtu parādījušās viņu un Komjaunatnes darbībā jau desmit gadus agrāk. Vai bija *nacionālkomjaunietisms* pirms nacionālkomunisma? Dokumentos to atklāt nav izdevies, tādēļ apstiprinoša atbilde būtu riskants pārspīlējums.

Pēc 1949. gada 25. marta noziedzīgās deportācijas LĻKJS CK un VDM attiecības nenotika "bez rīvēšanās", piemēram, Komjaunatnes CK vērsās pie VDM Personāla daļas, pieprasot pamatojumu Komjaunatnes biedra Jasinska izsūtīšanai uz Omskas apgabalu.[1670] Pavisam kopā ar ģimenēm 1949. gada martā izsūtīja arī ap divsimt LĻKJS biedru, to vidū arī Komjaunatnes vidējā ranga nomenklatūras pārstāvjus, kas formāli deva LĻKJS pamatu interesēties par viņu, bet vēl vairāk par viņu līdzi paņemto "svēto dokumentu" – biedra kartes– likteni.

Daži komjaunieši toreiz pauda neizpratni par deportāciju brutalitāti. Komjaunatnes laikraksta *Padomju Jaunatne* redaktors Rafaels Blūms atzina, ka 1949. gada jūnija LĻKJS CK plēnumā bijuši tādi, kas pauduši neizpratni par deportāciju īstenošanas veidu.[1671] Nav atrasti dokumenti, kas liecinātu par to, ka VDM vispār ir reaģējusi uz dažu LĻKJS nomenklatūras pārstāvju visai kautrīgo, formālo komjauniešu aprindu "interesi un sāpi". Jādomā, ka VDM vadība

---

[1670]Swain, Geoffrey. "Before national communism: joining the Latvian Komsomol under Stalin", *Europe-Asia Studies*, 64 (7), 2012, p. 1252.

[1671] Swain, Geoffrey. "Before national communism: joining the Latvian Komsomol under Stalin", *Europe-Asia Studies*, 64 (7), 2012. p. 1253.

neuzskatīja par vajadzīgu vispār ielaisties savas rīcības apspriešanā vai skaidrošanā, par to, ko PSKP vadība Kremlī kā vadošā un virzošā bija pavēlējusi VDM un LĻKJS vadībai saistībā ar izvešanas norisi.

Lietas par LĻKJS saraksti ar VDM pēc deportācijas 1949. gadā liecina, ka Komjaunatnes vadība LĻKJS CK sekretāra V. Vaļļa personā vienmēr paklausīgi un izdarīgi reaģēja uz VDM kadru daļas vadītāja pulkveža Jefimova pārliecinošajiem oficiālajiem lūgumiem pieņemt VDM vajadzīgos lēmumus par aizvien jaunu VDM jau iepriekš atlasītu un noformētu, "pēc savām lietišķajām un politiskajām īpašībām" čekistu darbam atbilstošu LĻKJS personu vai pat veselu to grupu nosūtīšanu darbam drošības iestādēs.[1672] Vienlaikus VDM periodiski noformēja un neatteicami lūdza noņemt no uzskaites LĻKJS Rīgas rajona un rajonu komitejās arī desmitiem komjauniešu, ko bija nolemts sūtīt uz mācībām VDM skolā Maskavā, to vidū 1949. gada 18. jūlija dokumentā minēts arī priekšpēdējais LPSR VDK priekšsēdētājs, 1929. gadā dzimušais Staņislavs Viktora dēls Zukulis.[1673]

3. Ko VDK un LĻKJS CK zināja par komjaunatnes dzīves analītiskajiem atspoguļojumiem latviešu trimdas presē?

Prese un radio okupācijas laikā bija vienīgie pētniekiem trimdā pieejamie, lai arī VDK cenzūras kontrolēti avoti, tāpēc Rietumu pētnieku pieejai, lai atklātu Latvijas jaunatnes dzīves īstos apstākļus, bija jābūt ārkārtīgi vērīgai, kritiskai un analītiskai. VDK un LĻKJS kontrpropagandas vadība, kā arī īpaši čekas "mājās vilinātāji" jaunajā piesegstruktūrā *Par atgriešanos Dzimtenē*, tā saucamajā "ģenerāļa Maksimova kantorī" PSRS vēstniecībā Berlīnē, kuru 1955. gadā vadīja LPSR VDK darbinieks Ādolfs Talcis, bet vēlāk – VDK darbinieks Žanis Zakenfelds, ārkārtīgi rūpīgi, ar cenzoru aci sekoja Rietumu latviešu informācijas saturam. VDK ievērību guva Visvalža Klīves programmatiska patosa cauraustie latviešu trimdas jaunatnes efektīvākas pretkomunisma cīņas ceļu meklējumiem veltītie raksti žurnālā *Jaunā Gaita*, kurā V. Klīve 1955. gada rudenī rakstīja:

[1672] LVA, 201. f., 1. apr., 572. l.
[1673] LVA, 201. f., 1. apr., 572. l., 38. lp.

„Ir nenoliedzami, ka cīņā pret komunismu latviešu jaunatne ir darījusi ļoti daudz. Jaunatnei, apmeklējot amerikāņu skolas un darbojoties amerikāņu sabiedriskajās organizācijās, ir bijušas daudz plašākas iespējas piedalīties cīņā par mūsu zemes atbrīvošanu nekā daudziem vecākās paaudzes darbiniekiem. Tomēr neskatoties uz visām mūsu kopējām pūlēm, mērķis nav vēl sasniegts. Pat vēl vairāk: pašreizējā Rietumu pasaules t. s. "koeksistences" politika ir radījusi jaunas problēmas. Un lai gan sakarā ar vadību maiņām Kremlī ir varbūt notikuši mazi uzlabojumi dažās okupētajās zemēs, latviešu grūtā dzīve dzimtenē nav kļuvusi vieglāka. Jaunatnes deportācija joprojām turpinās un rusifikācija ar katru dienu izvēršas plašumā. Ir dabīgi, ka šādos mainīgos apstākļos ir meklējami jauni paņēmieni cīņā pret komunismu. Vecās metodes, kuras varbūt bija piemērotas 4 vai 5 gadus atpakaļ nav vairs efektīvas jaunajā situācijā. Tāpat veco metožu pastāvīga atkārtošana iespaido nelabvēlīgi pašus cīnītājus un svarīgā pretkomunisma cīņa kļūst par trafaretu frāžu atkārtošanu. Šāda jaunu metožu meklēšana ietveŗ sevī divus noteiktus posmus mūsu pārdomā: (1) mūsu cīņas pamatprincipu pārbaudi un (2) dažādu tehnisku paņēmienu izvērtēšanu un jaunradi. Ar katru dienu vairāk cīņa par Latvijas neatkarības atgūšanu kļūst par latviešu jaunatnes pienākumu un uzdevumu. Jaunatnei šie jautājumi rūpīgi jāpārdomā un jādara viss iespējamais šīs cīņas sekmēšanai."[1674]

Citā toreiz VDK dokumentos pamanītā pētījumā[1675] Visvaldis Klīve konstatē, ka LĻKJS ir centrālā, faktiski vienīgā jaunatnes organizācija, kas darbojas okupētajā Latvijā; pionieri un citas specifiskas, kā sporta organizācijas, Klīves skatījumā bija tikai LĻKJS sastāvdaļas[1676]. Ievērojamākais notikums viņa ieskatā ĻLKJS dzīvē bija gadskārtējie kongresi, kuros it kā "demokrātiski ievēlēja" CK, kuras priekšgalā bija birojs. Šis LĻKJS CK birojs tad arī bija visas okupētās Latvijas jauniešu dzīves noteicējs. No biroja vienpadsmit locekļiem 1955. gadā trīs bija krievi (spriežot pēc uzvārdiem). LĻKJS izdeva trīs avīzes un vienu žurnālu. Laikraksti *Sovetskaja Molodež (Советская*

[1674] "Dažas piezīmes par mūsu cīņu pret komūnismu", *Jaunā Gaita*, Nr. 1, 1995, rudens. Pieejams: http://jaunagaita.net/jg1/JG1_Klive.html

[1675] "Jaunatnes dzīve Latvijā", *Jaunā Gaita*, Nr. 4, 1956, vasara. Pieejams: http://www.zagarins.net/jg/jg4/JG4_Klive.html

[1676] Salīdzinājumam skat. Ansorg, Leonore. *Kinder im Klassenkampf. Die Geschichte der Pionierorganisation von 1948 bis Ende der fünfziger Jahre. Zeithistorische Studien*, Band 8. Berlin: Akademie Verlag, 1997, 244 S.

Молодежь) un *Padomju Jaunatne* iznāca lielā eksemplāru skaitā, īpaši pēdējais, kurš nozīmēja jaunatnei to pašu, ko *Cīņa* pieaugušajiem. *Padomju Jaunatne* iznāca piecas reizes nedēļā, nenodarbojās vien ar jaunatnes problēmu apskati, bet sniedza vispārēja rakstura ziņas, ieskaitot pat dažus ārzemju aprakstus. Laikraksts *Pionieris* iznāca reizi nedēļā, arī tas bieži pieminēja vispārējos notikumus. Žurnāls *Bērnība* iznāca reizi mēnesī un bija veltīts desmit līdz piecpadsmit gadus vecajiem.[1677]

Trimdiniekiem bija grūti spriest, cik daudz latviešu jauniešu spiesti piedalīties LĻKJS, jo biedru skaits Latvijas presē minēts ļoti reti. Pirms LĻKJS piektā kongresa, kas risinājās no 1946. gada 13. līdz 15. maijam, bija 18 633 biedru, pirms sestā kongresa, kas notika no 1948. gada 3. līdz 4. jūnijam, bija 39 210 biedru, pirms 10. kongresa, kas norisinājās 1954. gada 15., 16. janvārī, – 118 498 biedru.[1678] 1954. gadā Latvijā bija 1 526 skolas ar 273 115 audzēkņiem. Klīve aprēķinājs, ka ar mācību iestādēm nesaistītu jauniešu varēja būt apmēram 80 000. No skolas audzēkņu un ārpus skolas esošo jauniešu kopskaita maksimāli trešdaļa varējusi būt saistīta ar komunistu jaunatnes organizācijām. Kādā vidusskolā no 293 skolēniem komjaunatnes vecumā tikai 81 bija komjaunietis, bet no 256 skolēniem pionieru vecumā bija apmēram 100 pionieru. Šie skaitļi nenozīmē, ka visi jaunieši, kuri bija saistījušies ar Komjaunatnes organizācijām, bija arī aktīvisti un tie, kuri atradās ārpusē, bija brīvi no Komjaunatnes nodarbībām. Taisni otrādi – ikviens jaunietis bija padots Komjaunatnes organizāciju iespaidam, bet asā kritika par organizāciju darbu pierādīja, ka aktīvistu skaits ir daudz mazāks nekā iespējamais biedru skaits. Jaunatnes dzīves centrālo daļu okupētajā Latvijā parasti aizņēma fizisks darbs rūpniecībā vai kolhozos. Jaunatnes izglītība bija veidota šādu darbinieku sagatavošanai. Gandrīz ikvienā *Padomju Jaunatnes* izdevumā bija vismaz viens raksts par jauniešiem, kuri ir kļuvuši par "darba varoņiem". Jaunatnes literatūrā nepārtraukti rakstīja par darbu, tā ražīguma kāpināšanu un palielināšanu. Pirmajās okupācijas laika bērnu grāmatās bija lasāms par ievērojamiem

---

[1677] LVA, 201. f., 1. apr., 428. l., 5., 6. lp; Ieskatam: http://bonis.lv/2015/12/23/politiski-samaitatie-latviesu-berni-1947/

[1678] *Latvijas Padomju enciklopēdija,* 5 (2). sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 304. lpp.

"cehiem" un kolhoziem. *Bērnība* un *Pionieris* ievietoja rakstus par darba tematiem: kūdras sagatavošanu, metalurģijas paplašināšanu, elektromašīnu rūpniecību. Šie temati parādījās arī oficiālajās skolu lasāmgrāmatās.

Skolas joprojām bija vietas, kur gūt neapmaksātu darbaspēku. Parādījās akcijas bērnu darbaspēka izmantošanai: bērnu nodarbināšana mežā, lai lasītu kolhoza lopiem skujas, un metāllūžņu vākšana. Daži jaunieši, kuri "brīvprātīgi" piedalījušies vecaiņu atgūšanā Sibīrijā, bija atgriezušies Latvijā, un viņu ziņojumi, neskatoties uz izpušķojumiem, atklāja bēdīgu ainu. Cik trimdā bijis iespējams noskaidrot, tad šī "izsūtīšanas akcija" 1955. gadā apstājusies, lai gan PSKP XX kongresa direktīvas par saimniecības attīstību paredzēja jaunus un plašus vecaiņu atgūšanas projektus. Domājot tieši par okupētās Latvijas skolām, pirmkārt, jāsecina, ka, lai gan skolēnu skaits bija aptuveni tāds pat kā neatkarīgās Latvijas laikā, piemēram, 1940. gada sākumā 268 618, tad skolu skaits bija samazināts, ja salīdzinām 1916 pamata un vidusskolas 1940. gada sākumā ar 1526 skolām 1956. gada sākumā. Otrkārt, jāatzīmē, ka daudzi mācījās neklātienē, īpaši arodskolās, pedagoģiskajos institūtos un augstskolās. Treškārt, jāievēro, ka virkne skolu bija savienotas ar rūpnīcām, īpaši Rīgā, kā Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātes "nodaļa" VEF. Ceturtkārt, pats skolas darbs bija tik cieši saistīts ar padomju ideoloģisko audzināšanu tik ļoti, ka grūti pateikt, vai skolas vadība atradās skolotāju vai arī VĻJKS rokās. Rusifikācija turpinājās, to okupētās Latvijas kultūras dzīvē definēja odiozais LPSR Ministru padomes priekšsēdētājs Vilis Lācis *Latviešu mākslas un literatūras dekādē Maskavā* 1955. gadā, kad plaši aprakstīja, kā, sākot jau no 19. gadsimta vidus, krievu kultūra ir bijusi izšķirīga latviešu mākslā, literatūrā un zinātnē.

Padomju skolu sekmju līmenis bija zems, to atzina paši komunistu skolotāji un jaunatnes vadītāji. Piemēram, Rīgas pilsētas Molotova rajona skolotāji kādā sanāksmē konstatēja, ka, sākot ar 1951./52. mācību gadu, nesekmīgo skolēnu skaits strauji pieaudzis. Piektajā strādnieku jaunatnes vidusskolā nesekmīgi bija 43%, 11. vidusskolā 37%, 30. septiņgadīgajā skolā 25% un tā tālāk. Arī augstskolu studentu sekmes bija zemas. LĻKJS kongresā asus pārmetumus izteica īpaši Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas

pārstāvjiem, ka daudzās mašīnu un traktoru stacijās agronomi, zootehniķi un mehanizatori ir vāji sagatavoti. Žēlojās arī Liepājas *Sarkanais metalurgs*, kura vadība bija īpaši neapmierināta ar jaunajiem inženieriem. Lai arī padomju ideoloģiskajai audzināšanai bija jānotiek katrā skolā, darba vietā, politpulciņiem jādarbojas, kur vien tas iespējams, propagandistus sagatavoja īpašas skolas un viņu vajadzībām publicēja plašus materiālus, tomēr LKP CK pirmais sekretārs Jānis Kalnbērziņš LKP XIV kongresā uzsvēra:

> „Šis darbs ir atrauts no dzīves, no praktiskajiem uzdevumiem, kas jāveic tautai un partijai. Politiskais masu darbs vēl maz audzina cilvēkos apzinīgu izturēšanos pret darbu un saviem pienākumiem, trūkst pienācīgas cīņas pret kapitālisma paliekām cilvēku apziņā, it īpaši pret reliģiskiem aizspriedumiem. Propagandas zemais līmenis izskaidrojams ar to, ka partijas pilsētu un rajonu komitejas maz nodarbojas ar propagandistiem.”[1679]

Sarkano stūrīšu ierīkošana arī neveicās. Apskatot dažādos tā laika komjaunatnes biedru uzvārdus, atklājās, ka vismaz trīs ceturtdaļas no tiem ir krievu.

Kas bija komunistiskās jaunatnes morāle, kuru izveidot padomju jaunatnes organizācijas uzskatīja par vienu no galvenajiem uzdevumiem? *Skolotāju Avīzē* šī morāle formulēta šādi:

> „Partija māca, ka padomju cilvēka morālo stāju raksturo komunistisks idejiskums, pārliecība komunisma lietas uzvarai, darba mīlestība un prasme pārvarēt grūtības, neapslāpējama enerģija, materiālistiskais pasaules uzskats un internacionālistiskā ideoloģija, kolektīvisms un konsekventa pakļaušanās sociālistiskās sadzīves normām.”

Definīcijā, kura pēc savas būtības nekā jauna neatklāj, nav neviena vārda par katra atsevišķa cilvēka personīgo stāju. Tāpat nav arī neviena vārda par savu īpatnējo spēju un talantu attīstību. Kādā veidā šī komunistiskā morāle izpaužas praktiski? Pārskata noslēgumā, kurš, bez šaubām, neskar visas jaunatnes dzīves nozares, Visvaldis Klīve izdarīja vairākus secinājumus. Pirmkārt, viņaprāt, jaunatnes necilvēcīgā izdzīšana darbā rūpniecībā un kolhozos, lai ražotu Krievijas patēriņam, joprojām turpinājās. Bija iespējamas jaunas izsūtīšanas

---

[1679] Jaunbērziņš, Jānis. “Bībele blakus Ļeņina rakstiem”, *Laiks*, Nr. 84, 1956, 20. oktobris, 2. lpp.

darbos uz PSRS. Otrkārt, jaunatne gribēja mācīties un iet skolās, bet tās iespējas bija ierobežotas īpaši smago darba apstākļu dēļ. Treškārt, latviešu jaunatne bija spiesta formāli piedalīties LĻJS organizācijās, bet propagandas darbs bija izrādījies nesekmīgs. Ceturtkārt, rusifikācija bija smaga. Piektkārt, morāliskā ziņā latviešu jaunatnei jāsastopas ar visām tām problēmām, kuras parādās ikvienā PSRS okupētā zemē. Un, sestkārt, cīņa ar "buržuāziskajām atliekām" vēl joprojām turpinājās, kas nozīmēja, ka cerības par neatkarīgu Latvijas laiku nebija iznīcinātas.

4. LPSR VDK pretizlūkošanas darba analīze Maskavā

1950. gadu vidū LPSR VDK savus vadošos kadrus turpināja izraudzīties pārsvarā no krieviem un citiem nelatviešiem. Latviešu un latviešu valodas pratēju skaits, pēc LPSR VDK priekšsēdētaja ziņām, 1956. gada 1. janvārī bija 35,2%, perifērijas operatīvajās iestādēs – 45,2%; no VDK centrālā aparāta sešpadsmit daļu vadītājiem tikai trīs bija latvieši, no daļu vadītāju divdesmit vietniekiem – tikai divi.[1680] VDK centrālā aparāta "tīrīšana" Hruščova laikā notika negribīgi un lēni. 1955. gada 30. jūnijā notika PSRS VDK Otrās galvenās pārvaldes apspriede, kas bija veltīta LPSR VDK pretizlūkošanas nodaļas darbam, uzlūkojot to kā sava veida paraugu, jo tajā vispilnīgāk atspoguļojās galvenās pretizlūkošanas darbības līnijas. Secinājumu izpildei un pretizlūkošanas nostiprināšanai apspriedes stenogrammas nosūtīja uz visām republikām. LPSR VDK pretizlūkošanas nodaļas priekšnieks Mihails Larjutins aprakstīja trīs galvenos virzienus nodaļas darbā: pirmkārt, kapitālistisko valstu izlūkdienestu aģentūras atklāšana; otrkārt, pretinieka sakaru kanālu atklāšana, pārtveršana un savu aģentu infiltrēšana pretinieka rindās; treškārt, ārvalstu jūrnieku pārbaudes. Ziņojums apspriedē izpelnījās asu kritiku no PSRS VDK pretizlūkošanas pārvaldes vadošo darbinieku puses, kas LPSR VDK pārmeta aģentūras mazskaitlīgumu, aģentu zemo kvalifikāciju, operatīvo darbinieku virspusīgo darbu ar aģentūru; aizrādīja, ka aizvien turpina darboties ar neperspektīvām Staļina laiku operatīvajām lietām, bet perspektīvās lietas virza pasīvi, maz uzmanības pievērš repatriantiem un veic vāju repatriācijas komiteju propagandas darbu,

[1680] LVA, 101. f.,19.apr., 79. l., 6., 7. lp.

aicinot atgriezties "padomju dzimtenē". Operatīvā tehnika un pretizlūkošanas darbinieku veiktā ārējā izsekošana esot zemā līmenī, kamdēļ vairākas pretizlūkošanas operācijas izgāzušās Pretizlūkošanas nodaļas nepietiekamas sadarbības ar 6. nodaļu dēļ. Līdzīgus Maskavas pretizlūkošanas centra aizrādījumus VDK acīmredzot saņēma arī okupētajā Igaunijā un Lietuvā.[1681] Apspriedē konstatēja, ka VDK nav pienācīgi sekojusi Latvijas iedzīvotāju personiskajai starptautiskajai sarakstei un to pienācīgi analizējusi. Apspriedes lēmumu iespaidā pastiprinājās sadarbība starp visu trīs okupēto valstu VDK dienestiem, ieviesa VDK darba grupu pieredzes apmaiņas braucienus uz kaimiņu republikām. ĻĻKJS CK arhīva fonda dokumentos šīs tendences atspoguļojumi nav bieži atrodami, toties Latvijas aspektā tie ir skatāmi dokumentu kopijās portālā *KGB Lietuvoje* ievietoto materiālu klāstā.

5. LPSR VDK kadriem pieejamās čekistu skolas un LĻKJS kadru virzīšana darbībai VDK

Lai taptu par LPSR VDK štata darbinieku, vispirms bija jākļūst par PSKP biedru vai vismaz jābūt aktīvam VĻKJS biedram. Vien izpildot vēl virkni neapejamu priekšnosacījumu, okupācijas varai padevīgais censonis varēja uzsākt savas slepenās skolas gaitas. Mācīties parasti devās uz PSRS VDK ar Sarkanā karoga ordeni apbalvoto institūtu Maskavā, kuru vēlāk nosauca Jurija Andropova vārdā, kam bija filiāle Taškentā, Uzbekijā. PSRS VDK mācību sistēmai bija arī Augstākie kursi Minskā, kas bija vidēja ranga mācību iestāde, kuras uzdevums bija īsā laikā iepazīstināt ar "drošībnieku ābeci" civilās augstskolas beigušus VDK štata darbinieku kandidātus. VDK Augstākie kursi darbojās arī Ļeņingradā, tā sauktā KGB 401. skola, Alma-Atā, Gorkijā, Kijevā, Novosibirskā, Sverdlovskā, Tbilisi un Harkovā. Maskavas skolā mācības ilga divus līdz četrus gadus, operatīvo VDK darbinieku kursos – piecus mēnešus. Kandidāti uz mācībām Maskavas institūtā nedrīkstēja būt vecāki par trīsdesmit gadiem, bet tie, kas mācījās svešvalodas, par 32 gadiem. 1952. gadā, kad Maskavas skolu reorganizēja par augstskolu, tajā mācīja septiņus speciālos kursus: pretizlūkošana; imperiālistisko valstu izlūkošana un tās graujošā darbība; ārējā izsekošana un

[1681] Lietuvas Republikas Sevišķais arhīvs, K-1. f., 3. apr., 635. l., 1. – 62. lp.

operatīvā darbība; operatīvās tehnikas līdzekļi un to pielietošanas taktika; pretizlūkošana kara apstākļos; izlūkošana; PSRS drošības dienestu vēsture. Vēlāk iekļāva administratīvo tiesību kursu un reģionālās ģeogrāfijas kursu. Ap 1980. gadu Maskavas augstskolā bija desmit fakultātes ar 42 katedrām. Vairākiem tūkstošiem studentu čekista amatu mācīja simt septiņdesmit profesori un docenti. Vēl bija mazāk zināma VDK profesionāli tehnisko izglītības iestāžu kategorija. Viļņā, J. Basanaviča ielā līdz 1953. gadam bija Baltijā vienīgie *GULAG* vergu nometņu komandējošā sastāva kvalifikācijas paaugstināšanas kursi, par ko pat lietuviešu vēsturniekiem zināms maz.

Divdesmitā gadsimta piecdesmito gadu vidū starp VDK darbiniekiem parādās vairāk meiteņu, kas ir LĻKJS aktīvistes un vienlaikus svešvalodu zinātājas VDK vēstuļu perlustrācijā. Arī Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātē topošos svešvalodu zinātājus sāka aktīvāk vervēt par LPSR VDK darbiniekiem jeb ārštata aģentiem.

Pēc Ņ. Hruščova slepenās runas PSKP XX kongresa delegātiem pēc tā oficiālā noslēguma 1956. gada 25. februārī PSRS veica daļēju destaļinizāciju, kuras laikā samērā daudzās epizodēs nosodīja VDK līdz tam pastāvošo praksi, sodīja vai vismaz atlaida pašus odiozākos masu slepkavas, noziedzniekus pret cilvēci un citos staļinisma noziegumos iesaistītos VDK darbiniekus. Hruščovs tiecās viņus aizstāt ar gados jaunu personālu un lielu daļu meklēja VĻKJS nomenklatūras aprindās. Arī pati LĻKJS vadība saskaņā ar PSKP stingri noteikto nomenklatūras uzturēšanas praksi dažādos līmeņos rekomendēja darbam VDK savus kandidātus.

Jaunu kadru izvirzīšana VDK vajadzībām no komjauniešiem, kas ir vietējas izcelsmes, okupētajā Latvijā noritēja krietni sašaurinātākā apjomā salīdzinājumā gan ar "vecajām" PSRS republikām, gan "jauno" Lietuvu. Starp cēloņiem bija apstāklis, ka lielākā daļa okupētās Latvijas iedzīvotāju bija ar toreiz nevēlamu biogrāfiju attiecībā uz *šķirisko piederību*, radurakstiem, tuviniekiem pirmskara pilsoniskajās partijās un organizācijās, leģionā vai emigrācijā. Vēl joprojām zināmu ietekmi saglabāja arī neatkarīgās Latvijas kreiso politisko spēku pārstāvjiem veltītie staļiniskie apvainojumi revizionismā, trockismā, kā arī pārmetumi par iedarbīgas rīcības neesību pagātnē – attiecībā uz 1940. gada okupācijas

sagatavošanu. Šis ierobežojošo faktoru kopums vēsturiskās attīstības īpatnību dēļ vismazāk attiecās uz Latgales iedzīvotājiem.

VDK jauniesaukto skaitā joprojām bija liels krievu un citu iebraucēju no PSRS īpatsvars, tomēr sešdesmitajos gados situācija mainījās. Latvijas sabiedrībā pieauga jaunu cilvēku īpatsvars ar okupācijas varai vēlamām biogrāfijām. Hruščova varas gados PSRS piebremzēja valdošo lielkrievu etnisko šovinismu, kas savā dziļākajā būtībā bija savulaik ļeņiniešu oficiāli noraidītais, bet faktiski ap 1938. gadu PSRS pārsvaru ieguvušais lielkrievu nacionālboļševisms – Vācijā uzvarējušā nacionālsociālisma līdzinieks. Neraugoties uz nozīmīgām atkāpēm no lielkrievu etniskā šovinisma kundzības, PSKP vadība līdz pēdējam turpināja uzturēt spēkā šo dominanci, tomēr mazāk krasā veidā. PSRS VDK turpinājās arī 1938. gadā noteiktais lielkrievu etniski šovinistiskais antisemītisms, iespējami izvairoties no ebreju pieņemšanas VDK štata darbinieku dienestā. Piemēram, 1956. gadā, neraugoties uz LĻKJS Rīgas pilsētas sekretāru Z. Osmaņa un A. Raskolova ieteikumu, dienestu gandrīz atteica vēlāk pazīstamajam čekistam Fēliksam Sausverdam, kam pasē bija ierakstīta latviešu tautība, jo viņa tēvs bija Krievijas latvietis, taču māte bija ebrejiete un arī "ārienē jautās semītiski vaibsti".[1682] Vietējās izcelsmes latviešu īpatsvars LPSR VDK palika neproporcionāli mazs, pat neskatoties uz Latvijas Komjaunatnes rindu straujo skaitlisko pieaugumu.

6. Militārā faktora loma VDK sadarbībā ar Komjaunatni un par pretpadomju aģitāciju notiesāto komjauniešu skaita pieaugums piecdesmito un sešdesmito gadu mijā

Latvijas jaunāko laiku historiogrāfijā, pat pētījumos par okupācijas laiku politiskajām, ekonomikas, kultūras un sabiedriskajām norisēm, ne tikai nereti, bet pat slimīgi bieži aizmirst fundamentāli ietekmējošu faktoru, ka okupētā Latvija bija pret Rietumiem eksponēta PSRS karabāze ar visām no tā izrietošajām sekām. Izpētes gaitā piesaista paradoksālie dokumenti par Komjaunatnes

[1682] *Советская Молодежь Сегодня*, 1995, 3, 6. июнь.

organizācijām karagūstekņu nometnēs okupētajā Latvijā uzreiz pēc Otrā pasaules kara.

Latvijas pārvēršana par PSRS kodolraķešu kara bāzi, kas strauji izvērtās divdesmitā gadsimta piecdesmito gadu beigās, ietekmēja VDK, militāristu un VĻKJS savstarpējo sadarbības veidu un kopējo sabiedrisko vektoru okupētajā Latvijā. PSRS bruņotajiem spēkiem piešķīra aizvien dominējošāku lomu visā PSKP pakļautības hierarhijā. Savos memuāros PSRS militārās pretizlūkošanas lietpratējs Leonīds Ivanovs atceras piecdesmito gadu nogali savā karjerā okupētajā Rīgā un Latvijas "raķešu mežos":

> „Rīgā es biju Latvijas Republikas [?– B.D] VDK Kolēģijas loceklis. VDK priekšsēdis bija Veress [J. Vēveris – B.D.], ļoti pieredzējis un autoritatīvs vadītājs. Kolēģijas sēdēs nācās risināt daudzus operatīvus uzdevumus, kuri attiecās uz Latviju. Bet republikas VDK daudz palīdzēja [Baltijas kara apgabala – B.D.] Sevišķajai nodaļai [ko vadīja šis L. Ivanovs – B.D.] tās smago problēmu risināšanā. Bet uzdevumu Sevišķajai nodaļai bija daudz, un tās tika risinātas kopumā pozitīvi, neskatoties uz objektīvajām grūtībām un nacionālajām īpatnībām."[1683]

Ne bez LPSR VDK pūliņiem divdesmitā gadsimta piecdesmito gadu politiskais "atkusnis" Latvijā "nosala" ātrāk nekā citur. 1957. un 1958. gadā par "pretpadomju propagandu un aģitāciju" notiesāto skaits PSRS un arī LPSR krasi pieauga. Cēlonis šādam pieaugumam bija 1956. un 1957. gada politiskās norises PSRS un Austrumeiropā. 1956. gada PSKP 20. kongresa nostādnes par staļinisma nosodīšanu un līdz ar to saistītās cerības par režīma liberalizāciju, ortodoksālo staļinistu apjukums jaunajā situācijā, 1957. gadā Vjačeslava Molotova, Lazara Kaganoviča un Grigorija Maļenkova nostumšana no varas. 1957. un 1958. gadā par pretpadomju propagandu un aģitāciju notiesāto skaitu palielināja arī cilvēki, kuri izteicās par 1956. gadā notikušo sacelšanos Ungārijā un tās apspiešanu ar PSRS bruņotajiem spēkiem.[1684] 1959. gadā pret nacionālkomunistiem noteikto represiju kontekstā pēc Hruščova pretrunīgās vizītes okupētajā Latvijā no amata

---

[1683] Иванов, Леонид. *Правда о "СМЕРШ"*. Москва: Яуза, 2015, С. 221.

[1684] Jansons, Ritvars. *"*Kriminālvajāšana par pretpadomju propagandu un aģitāciju PSRS/LPSR*", Latvijas vēsture 20. gadsimta 40. – 90. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 21. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 403. lpp.

atlaida LĻKJS pirmo sekretāru, aglonieti Vladislavu Ruskuli un vēl virkni vadošu darbinieku, piemēram, Valteru, Brenci un citus. V. Ruskulis vēlāk stāstīja, ka LĻKJS CK birojs plēnumā viņu esot rosinājis atcelt no pirmā sekretāra amata formāli tāpēc, ka VDK piespēlē tapis zināms, ka viņam Rietumos dzīvo tante.[1685]

Atkušņa laikā un arī vēlāk visas PSRS kaut arī ārkārtīgi smagnējai, bet tomēr arī Rietumos pamanītai virzībai uz demokrātiju liela nozīme bija jaunatnes izglītības līmeņa kāpumam. Pārmaiņas rosināja arī tas, ka jūtami pieauga jauniešu zināšanu apjoms par staļinisma ļaundarībām un pasaules valstu pieredzi sabiedrības aktuālo jautājumu risināšanas jomās, neraugoties uz informācijas dozēšanu par to. Tas viss nevarēja neradīt PSRS okupācijas varai bīstamus noskaņojumus – atsevišķos gadījumos tas izpaudās arī vairāk un plašāk reālo dzīvi zinošo LĻKJS un VDK darbinieku vidū. Periodā pastiprinājās Baltijas sadarbības centieni kopīgai cīņai pret PSRS okupācijas imperiālismu. 1962. gadā VDK arestēja un LPSR Augstākā tiesa (AT) slepeni notiesāja uz Latviju pārcēlušos jauno Krievijas latvieti, vēsturnieku un žurnālistu, komjaunieti Viktoru Kalniņu par centieniem kopā ar vairākiem citiem saviem sabiedrotajiem kā Knutu Skujenieku, Gunāru Rodi un citiem panākt kopīgu Baltijas PSRS republiku statusa maiņu atbilstoši to tautu interesēm[1686]. LPSR AT spriedumā 1962. gada 28. decembrī, īpaši norādot viņa VĻKJS biedra statusu, pasvītrots, ka Viktors Kalniņš

> "izteicās, ka par Latvijas PSR karogu esot vajadzējis atstāt buržuāziskās Latvijas sarkanbaltsarkano karogu un būtu [bijis] labāk, ja padomju vara nebūtu nostiprināta, jo tad Baltijas republikas tagad neietilptu Padomju Savienības sastāvā un nebūti radušies it kā esošie nacionālās politikas izkropļojumi. [..] Sarunā ar Knutu Skujenieku Kalniņš apsprieda jautājumu par metodi, kā panākt it kā esošo izkropļojumu novēršanu nacionālajā politikā, pie kam noraidīja kā nederīgu Knuta Skujenieka ieteikumu par to, ka šajā nolūkā būtu lietderīgi iegūt atbalstu no [komunistiskās] partijas orgānu puses".

[1685] Helmane. Inga "Grēkus neesmu nožēlojis nekad..." *Padomju Jaunatne*, 1989, 1. marts.
[1686] Celmiņa, Helēna. *Sirdsapziņas cietumnieks*. Rīga: ARTO-1, 2010, 41. – 47. lpp.

V. Kalniņam piespriesta brīvības atņemšana uz desmit gadiem stingra režīma labošanas darbu kolonijā, ko viņš izcieta un vēlāk kļuva par radiostacijas *Brīvā Eiropa/Brīvība* līdzstrādnieku Ņujorkā.

Hruščova atkušņa periodā par "pretpadomju propagandu un aģitāciju" apsūdzēja ievērojami vairāk Latvijas iedzīvotāju nekā laikā no 1954. līdz 1956. gadam. 1957. gadā par "pretpadomju propagandu un aģitāciju" PSRS bija apsūdzēti 1964 cilvēki, no tiem vismaz divdesmit Latvijas iedzīvotāju. 1958. gadā visā PSRS atbilstoši 58.[10] pantam apsūdzēti 1416 cilvēku, vismaz 24 Latvijas iedzīvotāji. PSRS pretpadomju izpausmes, to pieaugošā skaita un daudzveidības dēļ, skaidroja ar "kapitālistisko valstu ideoloģisko diversiju".[1687] Jauna iezīme cīņā ar "pretpadomju aģitāciju un propagandu" parādījās pēc PSKP 21. kongresa 1959. gada janvāra lēmuma, ka PSRS sociālisms uzvarējis ne tikai pilnīgi, bet arī galīgi. Līdz ar to PSRS teorētiski vairs nevarēja būt sociālas grupas, kas pretotos virzībai uz komunismu. Pēc šī kongresa pastiprināti pievērsa uzmanību "pretpadomju propagandai un aģitācijai", kā arī ārēju, nevis iekšēju cēloņu meklēšanai to izplatībai. LPSR "pretpadomju propagandas un aģitācijas" apkarošanas pastiprināšanai divdesmitā gadsimta sešdesmito gadu sākumā labvēlīgu augsni radīja LKP CK 1959. gada jūlija plēnums. No 1960. gada līdz 1964. gadam Latvijā par "pretpadomju propagandu un aģitāciju" apsūdzēja vismaz simt desmit cilvēku. Jāņem vērā, ka arī pašā Krievijā, īpaši Maskavā un Ļeņingradā, divdesmitā gadsimta sešdesmitajos gados strauji izplatījās skepse attiecībā uz oficiāli sludināto PSRS un, vispirms, krievu, spēju visās ekonomikas un kultūras lietās būt planētas priekšgalā.

PSKP noteikto uzdevumu pildīšanas gaitā LĻKJS un LPSR VDK atradās saskarē, īpaši jautājumos par aktīvā opozīcijā režīmam radušos nacionāli noskaņoto jauniešu un nereti formālo Komjauniešu grupu darbības neitralizēšanu. Grupu darbība, kas visbiežāk, spriežot no dokumentos minētā, sastāvēja no vidusskolēniem, regulāri izskatīta pilnīgi slēgtās LĻKJS CK biroja sēdēs. Ievērojams, ka par tām informāciju presei nesniedza, tikai pauda viedokli, ka pat citiem LĻKJS CK locekļiem un personālam nekas par šīm lietām nebūtu jāzina. Šīs

---

[1687] Jansons, Ritvars. "Kriminālvajāšana par pretpadomju propagandu un aģitāciju PSRS/LPSR", *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40. – 90. gados, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 21. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, 409., 420. lpp.

sēdes protokolētas atsevišķi un turētas slepenībā, tādēļ protokoli mūsdienās ir vērtīgs avots par nozīmīgām epizodēm opozicionāra rakstura strāvojumos jaunatnes, arī LĻKJS biedru vidū.

Kad LĻKJS Jūrmalas pilsētas pirmais sekretārs Sergejs Zamasčikovs tūrisma brauciena laikā Rietumos lūdza politisku patvērumu, viņa protežētājs LKP Jūrmalas komitejas pirmais sekretārs Arturs Ņevickis zaudēja savu amatu. S. Zamasčikovs, cēlies no padomju armijas krievu virsnieka ģimenes, Rietumos atmaskoja LPSR VDK īstenoto represīvo režīmu, pauda solidaritāti ar baltiešu emigrācijas cīņu pret padomju okupāciju un iestājās pret rusifikāciju.[1688]

PSKP LKP CK, LPSR VDK un LĻKJS CK turpināja savstarpējo sadarbību cenšoties nepieļaut nekādas opozicionāras masveidīgas izpausmes, to raksturo gadījums 1968. gada novembrī. Rīgas pilsētas LĻKJS komiteja kopā ar Rīgas Tautas deputātu padomes izpildkomiteju radio un televīzijā izziņojušas tūkstoš dalībnieku jaunatnes masveida tūrisma pārgājienu no Raiņa pieminekļa Komunāru laukumā (Esplanādē) Rīgā līdz kādai vietai Pārogrē, lai tur naktī no sestdienas uz svētdienu palīksmotu pie ugunskuriem ar ģitārām un rīkotu uguņošanu ar raķetēm. Pārgājiena dienas bija 17. un 18. novembris, kad nacionālās neatkarības atbalstītāji plānoja svinēt Latvijas Republikas proklamēšanas piecdesmito gadadienu. LPSR VDK un LKP Rīgas pilsētas vadītāji vien īsi pirms lielās jubilejas apķērās, ka ideoloģiskās konstrukcijās pārrēķinājušies, kļūdījušies un aptvēruši, ka iecerētā tūkstoš jauniešu pārgājiena un uguņošanas iniciatīva var izvērsties par vērienīgu padomju režīma leģitimitātes publisku apšaubījumu. Lai tas nenotiktu, nolēma izkārtot, ka pārgājiena dalībnieku obligātās maršruta lapas pie Raiņa pieminekļa izdala pārsvarā VDK cilvēkiem, kuru uzdevums bija pārgājienu sabotēt. LĻKJS Rīgas pilsētas komitejas sekretārs Alberts Oboļevičs un LPSR VDK priekšsēdētājs Longins Avdjukevičs katrs kopā ar saviem līdzstrādniekiem devās uz Pārogri, lai uzraudzītu samērā daudzos, aptuveni 200, atlikušos dalībnieku tā, lai triju ugunskuru vietā sakurtu piecus un novērstu līdzību ar trim zvaigznēm Latvijas Republikas

[1688] Zamascikov, Sergei. "Soviet Methods and Instrumentalities."*Journal of Baltic Studies*, Vol. XVIII, No. 3 Fall 1987. pp. 221 – 234

ģerbonī, bet uguņošanu ar raķetēm aizliedza.[1689] Interesanti, ka L. Avdjukevičs un A. Oboļevičs abi nākuši no kopš sendienām savstarpēji radnieciskām baltkrievu ģimenēm Krāslavas rajona Indras pagastā.

7. VDK piesegstruktūras – Jaunatnes organizāciju komiteja un *Sputņiks* – LĻKJS sakabē

LPSR VDK un LĻKJS koordinēja sakarus ar jaunatni ārvalstīs kopā ar VDK piesegstruktūrām, kā Jaunatnes organizāciju komitejas (līdz 1956. gada 5. jūnijam Padomju jaunatnes antifašisma komiteja) LPSR filiāli, kur kā atbildīgais sekretārs[1690] strādāja vēlākais VDK 1. nodaļas jeb izlūkošanas nodaļas vadītājs Roberts Anspaks laikā, kad PSRS līmenī šo komiteju vadīja vēlākais PSKP CK sekretārs, PSRS viceprezidents, 1991. gada "augusta puča" vadonis Genādijs Janājevs (*Геннадий Иванович Янаев*). Cita piesegstruktūra bija 1958. gada 3. jūnijā ar PSRS Ministru padomes rīkojumu Nr. 1731 dibinātais Starptautiskā jaunatnes tūrisma birojs *Sputņiks* un tā 1963. gadā izveidotā Rīgas nodaļa, kuru ilgstoši vadīja Gaļina Romadanova[1691], tajā skaitā kā pilnvarotā LPSR[1692], iebraucēja no PSRS, mordviete, kādreizējā Popova Rīgas radio rūpnīcas komjauniete[1693], bijusī LĻKJS Rīgas pilsētas Ļeņina rajona komitejas sekretāre[1694], vēlākā LKP CK Politiskās izglītības nama Komjaunatnes politiskās izglītības sistēmas konsultante[1695], savukārt šī biroja instruktors, kurš organizēja "tūristu" braucienus ne vien uz Bulgāriju, Ungāriju, Čehoslovākiju un Poliju, bet arī Indiju un Nepālu, un kurš eksponējās VDK laikrakstā *Dzimtenes balss,* bija jau pieminētais VDK štata darbinieks R. Anspaks[1696].

[1689] Oboļevič, Albert. *Kak eto bylo*. Riga: Daugavpils tipogrāfija, 2002. 74. – 76. lpp.
[1690] "Mazais forums – Rīgā!", *Padomju Jaunatne,* 1964, 16. septembris
[1691] "Ar *Sputņik* gādību – ceļojumā!", *Dzimtenes balss,* 1972, 18. maijs.
[1692] "Спутник" ORBĪTAS, *Padomju Jaunatne,* 1965, 25. aprīlis.
[1693] "Viņa sirds uz mūžiem paliek dzīva", *Padomju Jaunatne,* 1957, 22. jūnijs.
[1694] "Latvijas ĻKJS CK un Rīgas pilsētas komitejas plēnums", *Padomju Jaunatne*, 1962, 11. maijs.
[1695] Laksovs, Juris. "Pieņemt zināšanai...", *Padomju Jaunatne*, 1989, 21. novembris.
[1696] "No Latvijas pa Eiropu, Ameriku, Āziju un Āfriku", *Dzimtenes Balss,* 1965, 1. maijs.

Atkusnim raksturīgās PSKP nostādnes divdesmitā gadsimta piecdesmitajos gados izpaudās centienos paplašināt un izveidot no jauna VĻKJS kontaktus ar tādām ārzemju jaunatnes organizācijām, kas nebija krasās pretpadomju pozīcijās. Ņemot vērā Rietumos izplatīto netīksmi pret vārdu "komunistisks", nolēma paplašināt un atjauninātā – daudz atvērtākā – veidā izvērst kopš 1941. gada pastāvošās Padomju jaunatnes antifašistiskās komitejas darbību. Atbilstoši jauno pārmaiņu gaisotnes nostādnēm šai VDK piesegstruktūrai deva jaunu nosaukumu – PSRS Jaunatnes organizāciju komiteja (JOK). Izveidi veicināja 1957. gada vasarā Vispasaules jaunatnes un studentu festivāls Maskavā ar plašu okupētās Latvijas pārstāvju (ap 800 cilvēku) piedalīšanos ar LĻKJS CK pirmo sekretāru V. Ruskuli priekšgalā.

PSRS JOK filiāle LPSR kā VDK piesegstruktūra izveidota 1961. gada 24. februārī. Formālie dibinātāji bija LĻKJS, LPSR pionieru organizācija, jauno rakstnieku, mākslinieku, komponistu, kinematogrāfu un žurnālistu, kā arī sporta biedrību un citu organizāciju pārstāvju sapulcē esošie pārstāvji. Dibināšanas sapulce, piedaloties ap 500 dalībnieku, notika toreizējā LKP CK Politiskās izglītības namā, pirmskara Rīgas ebreju kopienas namā Skolas ielā, Rīgā. LPSR JOKu "ievēlēja" 69 cilvēku sastāvā, par priekšsēdētāju iecēla LĻKJS CK ideoloģisko sekretāru Ludi Himelreihu[1697]. Oficiālais VDK piesegorganizācijas statuss skanēja:

> "Ar LPSR Jaunatnes organizāciju komitejas starpniecību LĻKJS uztur sakarus ar sociālistisko valstu komjaunatnes organizācijām un progresīvo jaunatni visā pasaulē."[1698]

Autoritatīvais politologs Dmitrijs Portņikovs Krievijā pat pauž viedokli, ka PSRS JOK bijusi *čekistu superkomjaunatne*.[1699] LPSR JOK

[1697] "Nodibināta Latvijas PSR Jaunatnes organizāciju komiteja", *Cīņa*, 1961, 26. februāris; "Nodibināta Latvijas PSR Jaunatnes organizāciju komiteja", *Padomju Jaunatne,* 1961, 25. februāris

[1698] *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija,* 2. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1968, 278. lpp.

[1699] Портников, Виталий. "Дима и ЧК", *Свободная Зона*, 2015, 19 август. Доступен в: http://www.szona.org/vitalij-portnikov-dima-i-chk/#t20c Raksturojot JOK, Vitālijs Portnikovs norāda: "Katrs informēts cilvēks PSRS zināja, ka tā bija speciālā instance, kas imitēja valstī pastāvošo kaut cik "nekomunistisku" jauniešu kustību – vienkāršāk sakot, atvieglojot VDK kontaktus ar tiem Rietumos, kas

priekšsēdētāja posteni izskata pēc, amatu savienošanas kārtībā ieņēma LĻKJS CK sekretārs ideoloģijas jautājumos, bet viņa vietnieks sakaru jautājumos ar ārzemju jaunatni bija algots darbinieks – LPSR JOK atbildīgais sekretārs.

Divdesmitā gadsimta sešdesmitajos gados bez minētā R. Anspaka par atbildīgo sekretāru bija arī Ivans Aboimovs, kurš no 1988. gada līdz 1990. gadam bija PSRS Ārlietu ministra vietnieks un Borisa Jeļcina Krievijas Federācijas sūtnis Ungārijā, Somijā un Ukrainā, kā arī VDK štata darbinieks, valcēnietis Ivars Ķezbers[1700] (1944 – 1997), vēlāk PSRS "diplomāts" Zviedrijas Karalistē (1973 – 1978), uztverts kā VDK spiegs trimdas latviešu sabiedrībā, LKP CK Ārzemju sakaru nodaļas vadītāja vietnieks (1984 – 1985), LPSR Radio un televīzijas komitejas vadītājs (1986 – 1987), PSRS Valsts televīzijas un radioraidījumu komitejas vadītāja vietnieks (1988), LPSR "kultūras ministrs" jeb Valsts kultūras komitejas priekšsēdētājs, LKP CK ideoloģiskais sekretārs no 1989. gada, Latvijas Neatkarīgās komunistiskās partijas priekšsēdētājs, arī Latvijas Republikas 6. Saeimas deputāts. Vēlākos gados šo struktūru vadīja arī Pēteris Blaus[1701], vēlākais LPSR Komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs revīzijas komisijas darbinieks[1702], Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātes Juridiskās fakultātes izcilnieks[1703] Gatis Lazdiņš[1704], Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātes vācu nodaļas LĻKJS pirmorganizācijas sekretārs[1705] Valērijs Turko[1706], Juris

---

negribēja tieši atzīt savus sakurs ar komunistiem un komjauniešiem. Un strādāja JOK parasti čekisti un stukači."

[1700] "Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas sekretārs", *Cīņa*, 1988, 26. oktobris.

[1701] "Preses konference skolā", *Padomju Jaunatne*, 1971, 2. marts.

[1702] "Sabiedriskie darbinieki okupētajā Rīgā…", *Latvija,* 1978, 8. aprīlis; "Jaunatnei", *Austrālijas Latvietis,* 1978, 28. aprīlis; "Revīzijas komisija", *Dzimtenes Balss,* 1978, 16. februāris.

[1703] Štālmane, Lidija. "Juristi diplomdarbus aizstāvējuši", *Padomju Students, 1966,* 26. maijs.

[1704] "Draudzības namā", *Dzimtenes balss,* 1976, 12. februāris.

[1705] "Cīņā par vispusīgām zināšanām!", *Padomju Students,* 1964, 20. novembris.

[1706] Prūse, Dace. "Un vēl vairāk – katrs komjaunietis!', *Padomju Students,* 1980, 14. februāris.

Prikulis[1707] un Māris Riekstiņš[1708], vēlāk Latvijas Republikas ārlietu ministrs.

LPSR VDK vadīja LPSR JOK un *Sputņika* Rīgas nodaļas tūristu grupas. Grupu personālsastāva apstiprināšanā un izbraukšanas atļaujas došanā izšķiroša nozīme bija LKP CK Izbraukšanas komisijai, kurā izvērtēja LĻKJS un VDK argumentus personas izbraukšanas pieļaušanai no PSRS. LKP CK divdesmitā gadsimta sešdesmitajos gados valdīja nostādne, ka VĻKJS kā organizācijai nav īpaši jāizvērš sakarus ar Rietumos dzīvojošiem latviešu jauniešiem, bet šīs funkcijas jāveic citai VDK piesegstruktūrai – LPSR Komitejai kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs.

Daļai pēcstaļinisma LĻKJS nomenklatūras bija loma Latvijas neatkarības atjaunošanā. Pazīstamākais ir LĻKJS divdesmitā gadsimta sešdesmito gadu veterāns, LKP CK ideoloģiskais sekretārs un LPSR Augstākās padomes (AP) priekšsēdētājs no 1989. gada Anatolijs Gorbunovs, kurš kļuva ne vien par 1990. gada 4. maijā neatkarības atjaunošanu izsludinājušās LPSR AP priekšsēdētāju, bet arī Latvijas Republikas Satversmei atbilstošās 5. Saeimas priekšsēdētāju.

[1707] Prikulis, Juris. "Dzīvot cilvēka cienīgi", *Cīņa,* 1985, 27. februāris.
[1708] Riekstiņš, Māris. "Jaunatne – starptautiskie sakari", *Padomju Jaunatne,* 1988, 2. marts.

Cooperation of the LSSR KGB and the Komsomol (1945 – 1964)

So far, the relationship between the Leninist Young Communist League (hereinafter – Komsomol) of the LSSR and the LSSR KGB has not been an object of either summary or systemic research. There have been series of articles reflecting 'study buds' based on documented information. This report analyzes the previously less studied collections of the Special Sector and the Departments of Districts of the Central Committee of the Komsomol available at the State Archive of Latvia of the National Archive of Latvia.

Within the occupied Latvia, the relations between the Komsomol of the LSSR and the KGB were determined by the Politburo of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union and were surveilled by the heads of the General Staff of the Armed Forces of the USSR, Baltic Military District and the military security services. Membership in Komsomol was regarded as being a mandatory step for a staff employee of the KGB. Thus, the functionaries were the main suppliers of staff employees to all security services of the USSR such as the KGB and the Main Intelligence Directorate (GRU) responsible for the foreign military intelligence and their cover institutions. The LSSR KGB was not an exception in recruiting their staff employees from the nomenclature of the Komsomol. During the Stalinist period, the nomenclature closely cooperating with the KGB had participated in the crimes of the Soviet totalitarian regime. Evidence for the previously mentioned comes through the concept of secrecy for Komsomol activities, in particular, the subscription for keeping the work of Komsomol secret, for example, its participation in repressions.

After the report of Nikita Khrushchev during the 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union in 1956, partial De-Stalinization took place. The leadership of the Komsomol of the LSSR, following instructions of the Central Committee of the Communist Party of the LSSR, nominated their members for positions at various levels of the KGB and provided support for renewing its network of agents and staff. However, overall, the nomination process concerning the members of the Komsomol of the LSSR can be judged

as comparatively inactive in filling positions within the KGB. The nomination process was much more active in other republics of the USSR, including occupied Lithuania.

By the mid-1960s the situation had changed, however, and the involvement of Latvians in the LSSR KGB remained comparatively low. In 1959, because of the campaign against "bourgeois nationalism" and the national communists relying on compromising information provided by the KGB, the first secretary of the Komsomol of the LSSR Vladislavs Ruskulis was dismissed along with other leaders of the Komsomol of the LSSR. Overall, the De-Stalinization strengthened the cooperation between the Baltic States in fighting the USSR. In 1962, the KGB had arrested and the Supreme Court had sentenced the Latvian historian, journalist and the member of the Komsomol, Viktors Kalniņš, who had just arrived in Latvia from Russia in an attempt together with his allies to change the status of the Baltic Republics in order to more suit the interests of their people. On the basis of such examples, the report emphasizes the peculiarities of the changes that took place in the KGB and the Komsomol in comparison to the occupied Lithuania and Estonia.

During the period of time under observation for this research, the Komsomol and the KGB closely cooperated in fulfilling the tasks set by the Communist Party of the Soviet Union especially with regard to neutralizing dissenters of the regime, nationalists, young people and even a group of young activists of the Komsomol. This group of cases was evaluated secretly by the secretariat of the Central Committee of the Komsomol of the LSSR. It was even insisted that there is no necessity to inform all the Central Committee members in the Komsomol. The previously mentioned meetings were recorded separately and were made secret. These protocols have to be regarded as a valuable source for the evaluation of opposing episodes within the Komsomol.

חִוה רעל ו(ל"ג)